

VEDA, vydavateľstvo SAV

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Recenzenti

prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.

prof. PhDr. Ján Findra, DrSc.

**Jazyk
a jazykoveda
v pohybe**

**Zborník štúdií vychádza na počesť Slavomíra Ondrejoviča
pri príležitosti jeho životného jubilea**

Jazyk a jazykoveda v pohybe

Editorka
Sibyla Mislovičová

VEDA, vydavateľstvo SAV
Bratislava 2008

Autori: Gabriel Altmann, Karl-Heinz Best, Alena Bohunická, Ján Bosák, Klára Buzássyová, Světlá Čmejrková, Eva Čulenová, Jeroen Darquennes, Juraj Dolník, Miroslav Dudok, Александр Дмитриевич Дуличенко, Ľubomír Ďurovič, Fan Fengxiang, Ján Findra, Igor Haraj, Juraj Hladký, Jana Hoffmannová, Ján Horecký, Edita Hornáčková-Klapicová, Alexandra Jarošová, Reinhard Köhler, Dušan Kováč, Ľubomír Kralčák, Viktor Krupa, Naděžda Kvítková, István Lanstyák, Jonathan Larson, Ján Litvák, Olga Martincová, František Martínek, Alexander Maxwell, Jozef Mlacek, Gabriela Múcsková, Olga Müllerová, Mira Nábělková, Jiří Nekvapil, Peter Hans Nelde, Pavol Odaloš, Martin Ološtiak, Oľga Orgoňová, Angel Pachev, Vladimír Patráš, Radoslav Pavlík, Matej Považaj, Lucia Pudišová, Ján Sabol, Daniela Slančová, Miloslava Sokolová, Gizela Szabómihályová, Daniel Škoviera, František Štícha, Štefan Švagrovský, Sándor János Tóth, Alžbeta Uhrinová, Miloslava Vajdlová, Juraj Vaňko, Jiří Zeman, Pavol Žigo

Zborník štúdií z konferencie venovanej Slavomírovi Ondrejovičovi, ktorá sa konala v Kongresovom centre Slovenskej akadémie vied v Smoleniciach 26. – 27. apríla 2006. Organizačne ju pripravil Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri Slovenskej akadémii vied.

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

ISBN 978-80-224-1026-7

OBSAH

Príhovor jubilanta | 9

JURAJ DOLNÍK: **K životnému jubileu doc. PhDr. Slavomíra Ondrejoviča, DrSc. | 11**

JÁN FINDRA: **Na šesťdesiatku Slavomíra Ondrejoviča | 14**

DUŠAN KOVÁČ: **List jubilantovi | 16**

SOCIOLINGVISTIKA A ETNOLINGVISTIKA

VIKTOR KRUPA: **Význam jazyka pre etnickú identitu | 19**

PETER HANS NELDE: **Sprache im Spiegel der Sprachenpolitik | 26**

ANGEL PACHEV: **Furoglossia and Eurolingualism: Sociolinguistic Diversity across National and Language Borders | 41**

JIŘÍ NEKVAPIL: **Recent Sociolinguistic Research in the Czech Republic | 51**

SVĚTLA ČMEJKOVÁ: **Lingvista a jeho diskurzní komunita | 55**

JEROEN DARQUENNES – PETER NELDE: **Ökologistik und Minderheitsforschung – Überlegungen zu einem ökologinistischen Forschungsansatz | 66**

JÁN HORECKÝ: **Jazyková kultúra v systéme komunikácie | 78**

VLADIMÍR PATRÁŠ: **Echo paradigmatickej zmeny a ďalšie výskumy bežnej komunikácie | 83**

ISTVÁN LANSTYÁK – GIZELA SZABÓMIHÁLYOVÁ: **Postoje k striedaniu kódov vo vybraných skupinách bilingvistov | 91**

JANA HOFFMANNOVÁ: **Sociolekt, vekový styl a komunikace na chatu | 103**

OLGA MÜLLEROVÁ: **Poznámky k mluvenosti a psanosti komunikace na četu | 110**

MIRA NÁBĚLKOVÁ: **Jé, drevokocúr, moje z nejoblíbenjších slov! O životnosti jedného medzijazykového mýtu | 118**

OLGA MARTINCOVÁ: **K některým aspektům jazykového zákona z r. 1920 | 136**

NADĚŽDA KVÍTKOVÁ: **Náboženská komunikace v Česku – kooperativnost a konflikt | 140**

DANIELA SLANČOVÁ: **Hľadanie („obyčajného“) človeka v jazyku a v jazykovede | 145**

DANIELA SLANČOVÁ – LUCIA PUDIŠOVÁ: **Štruktúrovanie jazykových a sociálnych vzťahov v malej sociálnej skupine | 160**

GABRIELA MÚCSKOVÁ: **Akomodácia v podmienkach bivarietnej jazykovej komunikácie | 176**

ALEXANDER MAXWELL: **Prečo má slovenčina tri nárečia: prípadová štúdia z historickej perceptuálnej dialektológie | 1897**

JONATHAN LARSON: **The Origins of ‘jazyková kultúra’ | 211**

PAVOL ODALOŠ: **Esesesky v komunikácii | 218**

SÚČASNÝ JAZYK, JAZYKOVÁ KULTÚRA, ORTOEPIA

JURAJ DOLNÍK: **Jednotlivec a jazyková norma | 227**

JÁN SABOL: **Semiotické väzby expedienta a percipienta | 234**

JÁN BOŠÁK: **Kodifikácie a reálny jazyk | 240**

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ: **Jazyk a spoločnosť: krátka „kariéra“ niektorých slov a významov slov (Príspevok k vymedzeniu pojmu efemérne slovo) | 245**

JÁN FINDRA: **Problém polemiky (Na okraj lingvistických polemík) | 256**

MIROSLAV DUDOK: **Diasporálna slovenčina a preventívna lingvistika | 267**

- LUBOMÍR KRALČÁK: **K aktuálnej stratifikácii slovenského národného jazyka a jej dynamike** | 278
- JOZEF MLACEK: **Médiá a jazyk** | 288
- JURAJ HLADKÝ: **Väzenský slang či väzenský argot?** | 297
- MILOSLAVA SOKOLOVÁ: **Funkcie synonymnej internacionálnej lingvistickej terminológie v súčasnosti** | 304
- JIŘÍ ZEMAN: **K zvukové formě mluvených projevů** | 311
- MARTIN OLOŠTIAK: **K ortoepickej problematike cudzích proprií** | 316
- RADOSLAV PAVLÍK: **Klasifikácia spoluhlások zo sluchového hľadiska** | 326
- SÁNDOR JÁNOS TÓTH: **Integračné zmeny germanizmov v slovenčine** | 347
- ALŽBETA UHRINOVÁ: **Slovenská jazyková situácia v Maďarsku** | 355
- EVA ČULENOVÁ: **Jednoznačnosť významov výrazov v legislatívnych textoch** | 359

GRAMATIKA, SÉMANTIKA A KORPUSOVÁ LINGVISTIKA

- ALEXANDRA JAROŠOVÁ: **Problém uvádzania synonym v výkladovom slovníku** | 371
- FRANTIŠEK ŠTÍCHA: **Sémanticko-komunikatívni specifika disjunktívnych otázek (Na materiálu ČNK)** | 378
- JURAJ VAŇKO: **Sadnúť si, čítať si, robiť si (čo chcem)... a čo ešte? (Alebo konštrukcie s reflektívnym formantom si)** | 384
- ALENA BOHUNICKÁ – OĽGA ORGOŇOVÁ: **Druhy podobnosti v metafore** | 390
- MATEJ POVAŽAJ: **Niektoré dynamické tendencie slovenskej morfológie** | 408
- REINHARD KÖHLER: **Word length in text. A study in the syntagmatic dimension** | 416
- KARL-HEINZ BEST: **Wortschatzwachstum und -umfang in Texten und Textkorpora** | 422
- FAN FENGXIANG – REINHARD KÖHLER – GABRIEL ALTMANN: **Compounding and meaning generality** | 438
- FRANTIŠEK MARTÍNEK – MILOSLAVA VAJDLOVÁ: **Elektronické zpracování lexikální excerptce češtiny doby střední** | 443
- EDITA HORNÁČKOVÁ-KLAPICOVÁ: **Tvorenie teologických termínov v slovenčine, španielčine a angličtine** | 450

OSOBNOSTI A VONKAJŠIE DEJINY JAZYKA

- LUBOMÍR ĎUROVIČ: **„Prostřední cesta“ slovenčiny Martina Ďurgalu** | 467
- ŠTEFAN ŠVAGROVSKÝ: **Jazyková situácia na Slovensku za Bachovej éry** | 479
- PAVOL ŽIGO: **Henrich Bartek v dvadsaťpäťročnom konflikte kodifikačných princípov** | 488
- DANIEL ŠKOVIERA: **Poznámky k anonymnému spisu De litteratura Slavorum germanissima** | 493
- IGOR HARAJ: **Donatovská tradícia na Slovensku** | 499
- АЛЕКСАНДР ДМИТРИЕВИЧ ДУЛИЧЕНКО: **Славянская и словенская интерлингвистика и проблема лингвоконструирования в истории словенского литературного языка** | 510

DEDICATA

- JÁN LITVÁK: **Slavo** (úryvok z novely s názvom Modrý anjel) | 527
- MIROSLAV DUDOK: **Triolet Slavovi Ondrejovičovi** | 528

Bibliografia prác Slavomíra Ondrejoviča za roky 1973 – 2007 | 529

Príhovor jubilanta

Vážené dámy a páni, milí priatelia,

dovoľte, aby som Vás na tomto podujatí v Kongresovom centre Slovenskej akadémie vied privítal aj ja – ako náhodný jubilant, ale nenáhodný účastník konferencie na Smolenickom zámku. Víтам vás všetkých tak trochu ako majordómus, lebo svoju prvú akciu v tejto nádhornej malokarpatskej lokalite som absolvoval už v roku 1971, teda už pred 35 rokmi. A odvtedy prichádzam sem pri každej novej príležitosti, pričom podľa mojich zápiskov som sa dodnes na tomto zámku zúčastnil na viac ako 80 akciách. Je to teda môj najobľúbenejší zámok a aj preto ma teší, že sa aj v týchto aprílových dňoch stretávame práve na tomto mieste.

Keď začalo byť dosť pravdepodobné, že raz sa aj ja ocitnem ako oslávenec vo svetle konferenčných rámp, sledoval som významných jubilentov, ako sa v takejto pozícii tvária a ako si pritom počínajú. Takže to, ako sa budem tváriť na tomto podujatí ja, nie je vôbec vec náhody či nejakého spontánneho prejavu, ale vec starostlivého behaviorálneho štúdia a analýz a, tak povediac, priemerovania.

Môj vzácny kráľovohradecký priateľ Jirka Zeman mi asi pred mesiacom poslal tamojší časopis Čestínář, v ktorom uverejnil jubilejný článok s názvom: „Slavomír Ondrejovič – šedesátiletý“. Musím sa priznať, že som sa musel dlhšie dívať na tento názov, kým som pochopil, že je to o mne, hoci meno bolo v poriadku. Ďakujem Jirkovi, že to poslal už pred mesiacom, že som si na to stačil ako-tak zvyknúť. Šesťdesiatka bývala v minulosti výročím, pri ktorom autori začínali bilancovať, iní už mali rozpísané prvé kapitoly svojich pamätí. Ja by som v tejto chvíli skôr pripomenul jedno miesto z autobiografického článku Joshuu Fishmana, kde tento koryfej svetovej sociolingvistiky píše, že pri šesťdesiatke si naňho takmer nikto nespomenul (takmer sa zabudlo na jeho narodeniny), pri 65. výročí sa však už pretekali inštitúcie, ktoré mu pripravujú Festschrift. Týmto nechcem povedať nič iné iba to, a dokazujú to aj viacerí prítomní účastníci, že i v tomto veku sa pre vedeckého pracovníka otvárajú v oblasti spoločenských vied nové obzory a perspektívy a že ich mnohí vedia aj na úrovni doby reflektovať.

Vážené dámy a páni, som veľmi rád, že ste si našli čas aj v tejto zrýchlenej dobe prísť do tohto nádherného pálfyovského sídla, kde sa stretávame ako ľudia tej istej krvnej (a teda aj lingvistickej) skupiny. Je škoda, že nemohli prísť všetci pozvaní, ale na druhej strane je zasa možno dobre, že tu nie je nikto z tzv. výzvistov, pre ktorých jazyk je zjavne niečím iným, než je pre nás. My dobre vieme, že jazyk ne-

SLAVOMÍR ONDREJOVIČ pracuje ako vysokologický systém podľa pravidiel bežnej logiky, ktorý treba nútiť k ešte väčšej systematickosti, ale že je to skôr fenomén systematický, no zároveň pružný, ktorý je vždy pripravený na tvorivé použitie. Vyplýva to z najlepších tradícií česko-slovenskej lingvistiky, ale napríklad aj z formulácie Dwighta Bolingera, autora novej knihy Jazyk – nabitá zbraň. Našou úlohou je predovšetkým pozorovať a skúmať to, ako jazyk funguje v skutočnom živote v celej jeho rozmanitosti. Aj naša konferencia má nepochybne práve takéto poslanie.

Ešte raz teda vitajte a cíťme sa tu ako doma.

Bratislava 26. apríla 2006

Slavomír Ondrejovič

K životnému jubileu doc. PhDr. Slavomíra Ondrejoviča, DrSc.

JURAJ DOLNÍK

Tematická orientácia tejto jazykovednej konferencie nie je náhodná. Premieta sa do nej aktuálny vnútorný tlak vývinovej logiky lingvistického poznávania, ale aj – vlastne súbežne s ním – akomodačný tlak na jazykovedu z jej sociálneho prostredia. Nenáhodnosť tejto orientácie je daná aj tým, že korešponduje s jazykovedným profilom doc. PhDr. Slavomíra Ondrejoviča, DrSc., mimoriadneho profesora a riaditeľa JÚLŠ SAV, ktorého životné jubileum sa stalo katalyzátorom usporiadania tejto aktuálnej vedeckej konferencie. A tak S. Ondrejovič je na tomto podujatí dvojako prítomný: ako duchovný majordómus konferencie a ako jubilant, pri ktorom sa naše jazykovedné spoločenstvo nemôže nepristaviť. Stimul je zreteľný: rezonancia jeho prác v tejto komunite.

Pri globálnom pohľade na jeho lingvistické práce – v rozpätí od prvého článku *O výslovnosti zámena kto* v 7. čísle Kultúry slova z roku 1973 až po, povedzme, diskusný príspevok k intonácii slovenskej vety v 3. čísle Slovenskej reči z roku 2003 – sa ukazuje, že stimulačné korene tejto rezonancie treba hľadať v jeho takpovediac oslovovacej kompetencii. U neho je to zrejme prirodzene rozvinutá kompetencia, ktorá sa na povrchu prejavuje ako hladká čitateľská prístupnosť textu, a teda proklamatívne vyvracanie narážky, že stupeň vedeckosti textu koreluje so stupňom jeho nezrozumiteľnosti. Za touto prístupnosťou je však „klasická“ relácia: jasná myseľ – jasná reč. S. Ondrejovič oslovuje čitateľa tým, že jeho jazyk transparentne sprostredkúva myšlienkové štruktúry reprezentujúce vyhranené interpretácie sledovaných výsekov jazyka, takže nie je zaťažovaný a znechucovaný pokusmi o verbálne odstraňovanie poznávacieho deficitu. Pritom je cenné najmä to, že jeho interpretáciám nechýba anticipačný rozmer, vedomá alebo tušená prediktabilita poznávania jazykového objektu. Pripomeňme si napríklad jeho výrok z knižnej publikácie *Medzi slovesom a vetou* z roku 1989, v ktorého centre je otázka slovesnej konverzie: „Práve štúdium konverzie veľmi ilustratívne ukazuje, že hoci objektívna realita ostáva určujúcou bázou uvedenej triády (ide o objektívnu realitu, vedomie a jazyk – pozn. J. D.), jazyk nie je otrokom mimojazykovej skutočnosti a má prostriedky na to, aby sa od nej aspoň relatívne odpútal a tak mohol o nej vypovedať z rôznych perspektív.“ Nie je tu skrytá implikácia, že jazyk je interpretačný konštrukt, čo sa v súčasnosti štandardizovalo pod krídlami filozofického konštruktivizmu? Pravda, také latentné implikácie nevyplývajú z akejsi jasnozrivosti danej nejakou tajuplnou osvietenosťou, ale sú produktom intelektu živého pri-

meraným množstvom dobre spracovaných informácií, vlastnými analýzami a vodzovaniami. V tejto súvislosti sa nejaví ako náhoda, že S. Ondrejovič preložil do slovenčiny práve Wilhelma von Humboldta, jeho preslávený spis *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, v ktorom je idea konštruktivismu prítomná, hoci nie v rozvinutej podobe. Vyzdvihuje ju aj prekladateľ vo svojom zasvätenom výklade Humboldtovho diela uvedenom ako príprava čitateľa na vstup do preloženého diela, keď cituje často reprodukováný Humboldtov výrok, že „jazyk totiž nikdy nepredstavuje predmety, ale vždy len ich pojmy samočinne utvorené duchom v procese tvorenia jazyka.“ Následky humboldtovského prieniku do jazyka sa u jubilanta prejavujú v jeho silnom sklone k autentickosti a k rešpektovaniu reálneho jazykového života.

Ondrejovičova predstava autentickosti má dve tváre. Jedna je obrátená v smere histórie poznávania. Je to autentickosť poznania so zreteľom na jeho dejinnú líniu. Ani to nie je náhoda, že sa jubilant zahĺbil do jazykovednej historiografie, čo manifestčne dokumentuje jeho kniha *Od hovoriaceho stroja k sociálnej lingvistiky* z roku 2000. V úvode tejto publikácie pripomína, že „dejiny vedy sa neraz nazývajú ‚pamäťou‘ príslušnej disciplíny, inokedy dokonca jej ‚svedomím‘“. Hoci jeho explicitné úvahy v rámci tejto knihy plynú iným smerom, aj tento výrok odkazuje na jeho poctivé vyrovnávanie sa s otázkou autentickosti aktuálne predkladaných poznatkov posudzovaných z hľadiska lingvistickej „pamäti“ a „svedomia“. Druhá tvár jeho predstavy autentickosti sa dotýka predmetu lingvistiky, čiže jazyka. Táto tvár sa obracia k autentickému jazyku v zmysle jazyka, ktorý používatelia reálne prežívajú. Autentickosť je v základe toho, čo sa vníma ako reálny jazyk. Keďže taký jazyk treba hľadať len a len u reálnych používateľov a dá sa skúmať iba v rámci ich sociálnej interakcie, S. Ondrejovič jednoducho nemohol nevstúpiť do sveta sociolingvistiky. Stal sa protagonistom nového prúdu sociolingvistického myslenia a bádania na Slovensku. A v duchu prvej tváre autentickosti – načrtol dejiny sociolingvistiky na Slovensku, aby v kontinuite s domácou tradíciou a v nadväznosti na zahraničné výskumné vetvy inicioval a ovplyvňoval domáci sociolingvistický program. V roku 1995 vychádza prvý zväzok série Sociolinguistica Slovaca pod názvom *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny* a jeho spoluzostavovateľ S. Ondrejovič v úvode vyslovuje nádej, „že by mohol byť iniciujúcim ohnivkom v reťazi publikácií sociolingvistického zamerania...“ Najmä jeho zásluhou tento zborník skutočne odštartoval systematickejšie sociolingvistické aktivity u nás.

Popri teoretických aj empiricky orientovaných sociolingvistických prácach zameraných na rozličné výskumné mikropolia – *Bratislava versus stredné Slovensko, Z výskumu jazykovej situácie na južnom Slovensku, Slovenčina, jej domáce a zahraničné variety, Z výskumu jazykových postojov v dramatickom umení, K niektorým aspektom štandardizácie rómskeho jazyka, Chorváti na Slovensku zo sociolingvistického hľadiska* atď. – S. Ondrejovič vstupuje do lingvistického priestoru, v ktorom prebieha epistemologický, metodologický aj pragmatický spor o súčasnú spisovnú slovenčinu. Vo svojom zásadnom článku *Sociolingvistický vs. normativistický pohľad na jazyk* jasne fixuje svoju pozíciu: „Novodobé dejiny lingvistiky potvrdzujú, že presadenie sa sociolingvistického prístupu v regulačno-kodifikačnej

činnosti je podmienené konkrétnou jazykovou situáciou, ktorá sa historicky sformovala vzhľadom na stupeň rozvoja (spisovného) jazyka a pomerom k iným kontaktným jazykom.“ Čiže konkrétna jazyková situácia je smerodajný faktor pri vytváraní aktuálnej regulačno-kodifikačnej koncepcie. Zdalo by sa, že sociolingvista S. Ondrejovič stráca zo zreteľa odborné stanovisko, povinnosť lingvistu pristupovať k preskripcii z pozície jazykového experta, takže sa vzdáva aj odborného hodnotenia a jednoducho splýva s úzom (takej výčitky sa mu explicitne či implicitne aj dostáva). V skutočnosti však jubilant podporuje lingvistov zaujímajúcich sa o preskriptívnu problematiku, ktoré presúvajú odborné hľadisko na rovnu autentického, reálneho spisovného jazyka a usilujú sa o odhalenie povahy tohto jazyka. Predstava o tom, aký má byť súčasný spisovný jazyk, mu nevyplýva z myšlienkového manipulácie s vyabstrahovaným systémom tohto jazyka, ale z poznania spisovno-jazykového správania reálnych používateľov, ktoré korešponduje s reálnou povahou tohto jazyka. Nie je za tým strata ideálu? Nie je to len zbavovanie sa ilúzie a presun pozornosti z jazykového ideálu na predstavu dobrého využívania toho, čo spisovný jazyk ponúka. Ideál je spojený s tradíciou. S. Ondrejovič sa v tejto súvislosti vyjadruje takto: „Ohľad na tradíciu je iste dôležitým aspektom vedeckého výskumu jazyka, ale tradícia by sa nikdy nemala stať tým vysokým plotom, ktorý nám bráni vidieť, čo sa deje za ním.“

Nadväzujúc na túto metaforu, žiada sa povedať, že jubilantova účasť na odstraňovaní vysokého plota, ktorý v našom lingvistickom prostredí ešte zabraňuje vnímať jazykovú realitu v celom rozsahu, je výrazná a plodná. V základe jeho prístupu k jazyku je wittgensteinovský stimul: Neusudzuj hneď, pozoruj vlastnými očami! Dobré sa dívaj, aby si videl skutočný stav vecí! Odpútaj sa od kategórií, ktoré ti bránia vidieť zelený strom namiesto jeho šedého (!) obrazu (pomáhajúc si aj Goethem)! Náš jazykovedný život ukazuje, že wittgensteinovským nazeraním stimulované ondrejovičovské videnie umožňuje rozpoznať pravé a nepravé, kriticky vnímať stereotypy a čeliť tlaku zotrývania pri apodiktických tézach. Priam život si žiada ondrejovičovský prístup. Domnievam sa, že aj táto konferencia to potvrdí. Vyslovujem želanie, aby ďalšie pôsobenie S. Ondrejoviča v našom lingvistickom živote sprevádzali len a len priaznivé okolnosti.

Na šesťdesiatku Slavomíra Ondrejoviča

JÁN FINDRA

Vážený a milý Slavo, milí priatelia!

Úvodom svojho príhovoru si pri tejto vzácnej príležitosti dovoľím byť na chvíľu osobný. S Mirom Ondrejovičom, Slavovým starším bratom, ktorý, žiaľ, už nie je medzi nami, som pred desiatkami rokov prežil nádherné stredoškolské roky v lučenskom Gymnázium Boženy Slančíkovej-Timravovej. Jeho decentná a pritom neprehliadnuteľná individuálna kinetika, jemný polysémický úsmev, pokojná a premýšľavá dikcia mi Slava natoľko pripomínala, že pri a po našom prvom stretnutí v Jazykovednom ústave mi istý čas trvalo, kým som ho prestal oslovovať Miro.

Túto našu spoločnú spätosť s Lučencom, ale vlastne aj našu východiskovú zviazanosť s Novohradom sa mi žiada práve v tejto chvíli pripomenúť aj a najmä z iných dôvodov. Tento región dal Slovensku mnoho významných osobností, ktoré sa podstatným spôsobom podieľali na našom kultúrno-spoločenskom, politickom i vedeckom živote. Spomedzi jazykovedcov si pripomeňme napríklad Eugena Jónu, Jána Matejčíka, Richarda Schneka, Gejzu Horáka, Jána Garaja, Milana Urbančoka, Pavla Žiga, ale vlastne aj významného maďarského jazykovedca Melicha, ktorého predkovia prišli na Dolnú zem z Málinca. Je dosť možné, milý Slavomír, že mi to budeš aj zazlievať, ja však nemôžem nezdôrazniť, že v tomto spoločenstve slovenských lingvistov ti zaslúžene patrí významné miesto.

Práve tu a teraz by sa preto žiadalo vecne a objektívne zhodnotiť bohatú vedeckú, pedagogickú, organizátorskú i kultúrno-spoločenskú činnosť nášho jubilanta. Predpokladám však, že v pamäti nás všetkých rezonuje dopoludňajšie vystúpenie profesora Juraja Dolníka, ktorý podrobne rozviedol, precízne vystihol a argumentačne doložil všetky naznačené atribúty, ktoré dotvárajú osobnostný profil lingvistu doc. PhDr. Slavomíra Ondrejoviča, DrSc. K tomuto presne a objektívne prekreslenému obrazu by som už nedokázal nič zásadné doložiť.

A jednako len si dovoľím k tejto plastickej skici ešte čosi pridať. Profil nášho mladého jubilanta by nebol úplne dotvorený, ak by sme ho nedoplnili o príznačnú osobnostnú črtu, ktorá charakterizuje jeho ľudskú, človečenskú tvár. Sám pre seba – a teraz to prezentujem aj verejne – si Slava definujem ako človeka tichého, pokojne rozvážneho či rozvážne pokojného, ktorý si nepotrpí ani na veľké slová, ani na široké gestá. V tichej pokore ide za svojimi cieľmi tak v osobnom živote, ako aj vo vedeckých snaženiach i vo vedúcej funkcii v Jazykovednom ústave Ľudovíta

Štúra SAV. A preto práve v tejto súvislosti treba osobitne pripomenúť a zdôrazniť iste nie celkom samozrejmy fakt, že totiž v tohtoročnom hodnotení ústavov Slovenskej akadémie vied sa jeho pracovisko umiestnilo na druhom mieste. Isteže, je to zásluha celého kolektívu, na ktorého čele stojí, v tomto výsledku je však zreteľne čitateľný rukopis nášho jubilanta.

V nádeji, že nenarúšim slávnostnú atmosféru tejto chvíle, si s vašim predpokladaným súhlasom, vážené kolegyně a kolegovia, dovoľím záverom parafrázovať známú takmer gnómu Alexandra Matušku, no vkladám do nej jedno desaťročie: Dnes už každý zasran má šesťdesiat. Ak predsa len, milý Slavomír, čosi tak trochu prezrádza tvoj vek jubilujúceho šesťdesiatnika, sú to tvoje postriebrené vlasy.

A tak ti v mene svojom, v mene tvojich spolupracovníkov, ako aj v mene tu prítomných členov slovenskej a českej vedeckej obce želám,

aby si v dobrom zdraví prežil ešte mnoho úspešných rokov,

aby sa ti podarilo naplniť všetky osobné plány v oblasti vedy a výskumu,

aby pod tvojím vedením Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV úspešne plnil všetky úlohy, ktoré prislúchajú tomuto významnému vedeckému pracovisku,

aby Ti spolupracovníci boli ľudskou a odbornou oporou pri programovaní a realizácii vedeckých zámerov ústavu a slovenskej lingvistiky,

aby sa Jazykovednému ústavu Ľ. Štúra SAV naďalej darilo prehlbovať vedeckú spoluprácu s vysokými školami,

aby aj v ďalších rokoch bol plnohodnotne prítomný v slovenskom vedeckom a kultúrno-spoločenskom živote.

A napokon, ale v skutočnosti predovšetkým Ti želám, aby si vo svojom domove v kruhu svojich najbližších naďalej nachádzal zelenú oázu pokoja, pohody a porozumenia, v ktorej zakaždým znova pookreješ a načerpáš nové sily do ďalších dní, týždňov, mesiacov a rokov.

Vážený pán riaditeľ, milý Slavo,

dovoľ, aby som sa v mene všetkých kolegov z 3. oddelenia vied SAV pripojil k všetkým, ktorí si spolu s Tebou pripomínajú Tvoje životné jubileum.

V dnešnej dobe nie je veľká zásluha dožiť sa okrúhleho životného jubilea – šesťdesiatky. To dokážu mnohí. Ty si však dokázal viac. Dokázal si roky svojho života naplniť zmysluplnou tvorivou prácou. Všetci, ktorí sme mali možnosť Tvoju prácu sledovať, vieme oceniť Tvoje úsilie v presadzovaní moderných postupov v jazykovednom výskume a nových pohľadov na jazyk a jeho mnohé funkcie v spoločnosti. Je to nepochybne aj Tvoja zásluha, že slovenská jazykoveda sa ako moderná vedná disciplína dokázala presadiť v európskom priestore, že je uznávaná a rešpektovaná. Sám som sa o tom pri mnohých stretnutiach a podujatiach mohol presvedčiť.

Rád by som pri tejto príležitosti ocenil aj Tvoju záslužnú organizačnú prácu, predovšetkým prácu, ktorú si vykonal vo funkcii riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra. Za Tvojho pôsobenia vo funkcii dosiahol ústav niekoľko významných úspechov, vzrástla jeho vedecká produkcia, začal sa budovať Slovenský národný korpus – dielo, ktoré bude slúžiť nielen súčasníkom, ale aj budúcim generáciám.

Dovoľ, aby som sa Ti pri Tvojom životnom jubileu za Tvoju doterajšiu prácu v Slovenskej akadémii vied poďakoval a aby som Ti zaželel ešte veľa síl, zdravia a úspechov v osobnom živote i neľahkej práci vedca.

Dušan Kováč

SOCIOLINGVISTIKA A ETNOLINGVISTIKA

Význam jazyka pre etnickú identitu

VIKTOR KRUPA

V druhej polovici deväťdesiatych rokov 20. storočia poslala skupina siedmich lingvistov pôsobiacich na univerzitách v Budapešti a v Indiane (USA) – Cs. Bartha, J. Harlig, A. Jarovinszky, I. Kassaová, Cs. Pléh, Z. Réger a A. Á. Reményiová – text o otázkach jazykovej politiky S. Ondrejovičovi, riaditeľovi JÚLŠ SAV, stanovisko k novému jazykovému zákonu Slovenskej republiky s výzvou diskutovať o nadhodných otázkach. Výzva sa týkala viacerých zaujímavých otázok, ale tu mi ide vlastne len o jednu. Autori totiž tvrdili, že znalosť jazyka nie je dôležitá pre fakt etnickej či národnej identity. Ich hlavný argument mal – obrazne povedané – povahu singularity – Franz List, ktorý sa vraj pokladal za Maďara, hoci neovládal maďarčinu. Argumentovať jediným takýmto prípadom je riskantné a pisatelia výzvy zjavne podľahli afektu po prečítaní slovenského jazykového zákona, ktorý však v porovnaní s neskorším poľským jazykovým zákonom bol podstatne liberálnejší. Odpoveďou na výzvu sme sa začali zaoberať spolu so S. Ondrejovičom. Mali sme poruke pozoruhodné päťväzkové dielo *Language Reform. History and Future* (Language Reform, 1983); editori a významní jazykovedci, Maďar István Fodor a Francúz Claude Hagège, nenamietali proti mottu diela *Nyelvében él a nemzet* čiže *V jazyku žije národ* a očividne nevideli nič pomýlené na súvislosti jazykovej a národnej identity.

Na výzvu sme odpovedali spolu so S. Ondrejovičom a v ktoromsi budapeštianskom jazykovednom časopise ju recenzent vecne zaregistroval. A tak sa navrhovaná diskusia skončila.

Jazyková identita sa skutočne nemusí prekryvať s národnou identitou. Jazykové javy a zákonitosti nemajú povahu matematických ani prírodovedných zákonov, vlastne vždy tu máme do činenia s momentom pravdepodobnosti a s tým, čomu zjednodušujúco hovoríme výnimky. Súvislosť jazykovej a národnej identity zjavne existuje, ale nie v zmysle matematickej rovnice, veď jazykové javy súvisia s celou plejádou mimojazykových okolností a po skúsenostiach s teóriou jazykovej relativity vieme, že potreby reality (vrátane myslenia) väčšmi vplyvajú na jazyk než jazyk na realitu. Nejde tu teda o vzťah „áno, respektíve nie“, ale o vzťah „viac alebo menej“.

Definícií etnickej identity je nepreberné množstvo a súbor diagnostických kritérií, ktoré jednotliví autori uvádzajú, do istej miery variuje, lebo to reflektuje ekológiu každého konkrétneho spoločenstva a jej špecifiká. Najmä pri spoločenstvách, ktoré vzdorujú asimilácii, vystupuje do popredia svojráz pôvodnej kultúry (alebo

predstavy o nej) vrátane náboženstva a veľmi často sa zdôrazňuje dôležitosť domáceho jazyka, i keď tento jazyk zväčša neplní celé spektrum bežných funkcií (ba práve toto sa stáva, hoci nie vždy, podnetom k energickým obranným reakciám; v takom prípade vystupuje do popredia jeho symbolická či reprezentatívna úloha podfarbená emocionálne. V staroslovienskom jazyku slovo jazyk znamenalo napríklad aj toľko ako národ, čo potvrdzuje závažnosť tohto kritéria. V prípade Slovanov sa váha jazyka prejavuje napríklad v kontraste Slovieni – Nemci. Slovieni sú tí, ktorí „vládli slovom“, kým ich inojazyční susedia „nevedeli rozprávať“, a dostali od Slovanov pomenovanie „nemí“, teda Nemci.

Etnicita je základom utvárania kategórií koreniacich v sociálne vnímaných rozdielnostiach pôvodu, jazyka alebo náboženstva (Daniel G. Bates, Amal Rassam, 2000). Súbor diagnostických kritérií a ich relatívna váha sa môže odlišovať od etnika k etniku; pre niektoré stojí v popredí jazyk, pre iné náboženstvo alebo dokonca aj tradičné zamestnania, sociálne postavenie a pod. S etnicitou spravidla súvisí aj istá zaužívaná symbolika a inventár emocionálnej povahy (v prípade slovenčiny prvky ako „krajina medzi Dunajom a Tatrami“, Kriváň, Poľana, Zobor, Devín, Váh, Dunaj, postavy ako Svätopluk, Cyril a Metod, Jánošík). Pre etnikum je typické i kompaktné územie, ale jeho absencia môže byť i nepodstatná; o národe sa zrejme čosi také nedá tvrdiť.

Zaujímavú definíciu etnickej identity navrhol čerkeský vedec Amjad Jaimoukha, autor viacerých kníh a znalec etnológie i kultúry etnicky komplikovaného severného Kaukazu. Podľa neho „etnická identita je amalgámom pojmových a behaviorálnych charakteristík vyskytujúcich sa v spoločenstve ľudí a odlišujúcich ho od ostatných... storočia. Etnické povedomie teda vzniká len za okolností, keď prichádza k stykom s inými spoločenstvami. Kľúčovým a dynamickým faktorom je jazyk, lebo výrazne odlišuje etnikum od ostatných spoločenstiev, ale neplatí to vždy“ (Jaimoukha: *Ethnic Identity*, <http://www.geocities.com/Eureka/Enterprises/2493/ethniden.html?200629>). Stojí za zmienku, že Jaimoukha reprezentuje postoj príslušníka pomerne malého etnika medzi etnikami porovnateľnými čo do veľkosti s jeho vlastným čerkeským etnikom takpovediac pod dohľadom mocného (v tomto prípade ruského) etnika. Tieto kaukazské etniká v istom zmysle pripomínajú postavenie niektorých spoločenstiev Oceánie, i keď medzi týmito sa nájdú také, ktoré dlhodobo žili v efektívnej izolácii od ostatného sveta a svoju etnicitu si uvedomili neskoro – až po nadviazaní kontaktov s návštevníkmi zo zámoria, zväčša až v priebehu 19. storočia.

Vieme, že stredoeurópsky pojem národa nie je totožný napríklad s pojmom národa v západnej Európe, konkrétne vo Francúzsku (ale aj v niektorých iných štátoch); francúzskemu (ale i anglickému) termínu *nation* zodpovedá v slovenčine pomenovanie *politický národ*; toto pomenovanie nemusí zahŕňať ako jedno z kritérií jazykovú charakteristiku a vyjadruje centralistickú tendenciu dominantného etnika usilujúceho sa o začlenenie rozličných etnických (a zároveň jazykových) spoločenstiev do jednonárodného celku. Výsledkom tejto politiky bol vo Francúzsku sústavný ústup používania napríklad bretónčiny, provensálčiny, baskičtiny alebo alsaskej nemčiny. Podobný osud postihol neanglofónne etniká na území dnešného Spojeného kráľovstva, ako aj celého Írska, ktoré bolo až do polovice 20.

storočia súčasťou britského impéria. Dôsledky pre viaceré pôvodné národy v Británii boli ešte ďalekosiahlejšie než vo Francúzsku; takmer sa podarilo vyhladiť niekoľko menších keltských jazykov rozšírených najmä v Škótsku, v Cornwalle, na ostrove Man, na iných ostrovoch a zredukovať pozície gaelského (írskeho) jazyka v Írsku vrátane Severného Írska. Znalosť írčiny klesala od 17. storočia a jej úpadok sa ešte zrýchlil po katastrofe hospodárstva v krajine a hladomoru, ktorý londýnska vláda nebola ochotná výraznejšie zmierniť. Azda môžeme hovoriť o takomto postoji ako o imperiálnom. A imperiálna politika, či už explicitná alebo implicitná, gravituje k súladu jazykovej identity s „politicky“ národnou. Bola sympatická aj uhorskému režimu; v Uhorsku natio Hungarica tvorila šľachta, k hlbokým zmenám začalo prichádzať za Jozefa II., ktorý presadzoval v ríši nemčinu. To vyvolalo odpor v Uhorsku, kde sa postupne ujímala idea politického národa a najmä od druhej polovice 19. storočia pod pláštikom vzorných liberálnych zákonov jednoznačne prevládala politika usilujúca o rýchlu a nevyhnutne násilnú premenu mnohonárodného Uhorska na jednonárodný a jednojazykový maďarský štát; táto politika napokon vyústila do rozpadu Uhorska.

Štáty tohto druhu s minulosťou, ktorú môžeme charakterizovať ako imperiálnu, sa dodatočne usilujú o istú nápravu pomerov, ale spravidla to prichádza „*too late and too little*“. Revitalizácia jazykov menšinových spoločenstiev na území Spojeného kráľovstva sa síce odohráva, ale pripomína skôr lokálpatriotickú intelektuálnu zábavu, ktorá možno časom ochabne. Ako poznamenal Joshua Fishman, v plnom rozsahu sa podarilo oživiť z veľastoročnej písomnej podoby iba jeden jazyk – a to hebrejčinu v štáte Izrael (Fishman, 1996, <<http://www.ncela.gwu.edu/pubs/stabilize/iii-families/lose.htm>>).

Imperiálnej ideológii vyhovoval názor, že novovekí ľudia by sa mali bez výčitiek stať súčasťou štátu a rozprávať jeho jazykom, kým tradicionalisti budú mať sklon lipnúť na svojom rodnom jazyku a kultúre. Táto charakteristika sa bezpochyby vzťahuje aj na situáciu v USA, pre ktorú bol a je príznačný sústavný prílev prisťahovalcov nielen z Európy, ale v priebehu druhej polovice 20. storočia aj (presnejšie povedané najmä) z rozličných ázijských krajín, a pochopiteľne z Latinskej Ameriky. Z tohto dôvodu zrejme štát uprednostňuje angličtinu ako jediný vyučovací jazyk. Robert Phillipson konštatuje, že angličtina a jej podobné jazyky sú pluricentrické a plurietnické (Phillipson, 1999, s. 102). Jeho záver znie: „Predpoklad, že jazyk sa nevyhnutne spája s ľuďmi, pre ktorých je materinským jazykom, je západným pohľadom na jazykovú identitu...“ (Phillipson, *ibid.*, s. 103). Phillipson vychádza predovšetkým zo situácie angličtiny v USA. Pravda, v skutočnosti veľký počet jazykov, ak nie väčšina, predsa len organicky súvisí s etnicitou a tento fakt nemožno popierať. Ostatne americká angličtina nie je s britskou neodlíšiteľne totožná, takisto ani austrálska, novozélandská či indická atď.; a teritoriálne nárečia majú svoje špecifická aj v rámci Spojených štátov a Anglicka, a tie sú viazané vždy na isté úžšie spoločenstvo. Jazyková identita sa pod tlakom reality prispôsobuje (hoci niekedy iba v detailoch) etnickej (a štátnej) identite. James Minahan, autor významnej, nedávno vydananej *Encyklopédie národov bez vlastného štátu*, uvádza ako osobitné etnikum Južanov, v jeho originálnej terminológii sú to Southerners, Dixielanders, Rebels alebo Confederates (Minahan, 2002, s. 1792 – 1798).

Na druhej strane nemožno popierať, že strata pôvodného jazyka sa nemusí nevyhnutne rovnať strate vlastného etnického povedomia. Najpresvedčivejším príkladom v Európe je azda osud Írov. Dlhodobá anglická koloniálna nadvláda a hromadné vysťahovalectvo Írov za prácou, ako aj rozličné administratívne opatrenia zatlačili írčinu do úzadia (počet hovoriacich po írsky sa rovnal r. 1835 štyrom miliónom a r. 1851 to boli už len 2 milióny), ale vedomie spolupatričnosti sa u Írov udržalo. Zachovali sa zdedené obyčaje, ústne podanie, prvky histórie ako aj kontinuitné osídlenie vo vlastnom Írsku, ktoré naštrbil hladomor v polovici 19. storočia a vzápätí masové vysťahovalectvo do Anglicka, do Ameriky a do Austrálie (neraz v podobe trestu). Tesné kontakty Írov s anglofónnymi obyvateľmi Británie a kontakty s Amerikou, neskôr i vzdelávanie v angličtine, poskytli Írom možnosť vyniknúť napríklad i v anglickej literárnej tvorbe a oni túto šancu pohotovo využili; počet prvotriednych anglických autorov írského pôvodu je pozoruhodný. Novonadobnutá angličtina do značnej miery zrejme odráža zmenené životné podmienky Írov, ale neplní symbolickú funkciu stotožňovania s ich národným povedomím – a preto sa írčina dodnes povinne vyučuje v Írskej republike. Pripomína to jazykovú situáciu novozélandských Maoriov zväčša hovoriacich po anglicky a jednako pociťujúcich potrebu revitalizácie maorijského jazyka. Podobné prejavy úsilia o zachovanie etnického povedomia sú známe z cisárskej Číny, kde sa v istých kruhoch povinne vyučovala mandžuština, jazyk etnika, ktoré si nadlho podmanilo Čínu a mandžuská dynastia sa udržala na tróne až do pádu cisárstva. Židia v diaspóre boli nútení osvojovať si jazyky väčšinového obyvateľstva a hebrejčinu pestovali v symbolickej funkcii aj ako jazyk náboženstva, ktoré tvorilo jadro ich svojrázu, ba identity. Podobne sa v Egypte správali a správajú kresťanskí Kopti, ktorí vo všednom živote prešli na arabčinu, a predsa sú medzi nimi rodiny, kde sa znalosť koptčiny udržuje.

Stálo by za pozornosť všimnúť si súčasný vývin Slovákov v Maďarsku. Tamojšia slovenčina sa zjavne vytráca z niektorých funkcií (pod vplyvom nedávnych nežičlivých historických a spoločenských okolností) a ozývajú sa hlasy, že v Maďarsku žijú Slováci s materinským jazykom maďarským, ktorí pestujú slovenský folklór a do istej miery aj iné tradície – hoci v tomto prípade možno ide skôr o „návraty ku koreňom“ známe napríklad zo Spojených štátov. Mimochodom, otázke, prečo za polstoročie (od roku 1918) prišlo k takému rýchlemu a rapídnemu poklesu počtu maďarských občanov hlásiacich sa za Slovákov, doteraz nebol venovaný komplexný výskumný projekt. Je možné, že sčasti ide o pokračovanie národnostnej a jazykovej praxe posledného polstoročia existencie rakúsko-uhorskej monarchie a sčasti o dlhoročnú stereotypizáciu postoja k „nacionalizmu“, ktorá prispievala k pestovaniu akéhosi pocitu vlastnej viny a k nízkej hladine vlastného povedomia.

Etnické povedomie sa môže opierať nielen o jazyk, ale aj o náboženské prvky; na prelome 20. a 21. storočia čerpala z odlišnej religiozity delimitácia bosniackeho národa a takisto jazyk, ktorý majú Bosniaci spoločný so Srbmi a Chorvátmi. Náboženstvo zohralo významnú úlohu aj pri delimitácii pravoslávnych Srbov od katolíckych Chorvátov; jazykovo jednotné územie sa na základe náboženských nezhôd rozdelilo na tri politické celky (srbský, chorvátsky a bosniacky), ktorých odlišnosť podčiarkla okrem náboženstva novoetablovaná rozdielnosť jazyková. Bol to svoj-

ho druhu skok o dve storočia dozadu; na základe náboženskom sa niečo podobné stalo na indickom subkontinente pred polstoročím, keď sa India rozdelila v duchu čisto náboženského princípu na (údajne) sekularizovanú Indickú republiku (takto sa vyriešil protiklad medzi hinduistickou väčšinou a muslimskou menšinou) a na muslimský Pakistan, ktorý pozostával z tzv. Západného Pakistanu – a z pomerne veľkej enklávy na východe Indie, kde vznikol Východný Pakistan obývaný prevažne muslimskými Bengálcami. Po rokoch sa Východný Pakistan osamostatnil pod názvom Bangladéš a najdôležitejším jazykom sa v novom štáte stala bengálčina.

Nerozriešená je otázka politického štatútu ostrova Taiwan, ktorého vláda váha medzi úplnou nezávislosťou a návratom do celku Čínskej republiky. Taiwanskí politici obratne manipulujú jemnými kultúrnymi a jazykovými odlišnosťami medzi staršími čínskymi obyvateľmi ostrova a novšími prisťahovalcami z kontinentu, ktorí sa uchýľovali na ostrov po víťazstve Maocetungových komunistov nad Čankajškovou armádou po druhej svetovej vojne. Legitimáciou príslušnosti k staršiemu obyvateľstvu je medziiným rečová norma *holo*, kým povojnoví prisťahovalci rozprávajú spisovnou čínštinou. A spisovná čínština sa premenila na jeden z najponížujúcejších symbolov nadvlády votrelcov (Cheng-Feng Shih, <<http://mail.tku.edu.tw/cfshih/semnar/20021115.htm>>).

Na zvláštnosti vzťahu jazyka a etnickej identity v súčasnosti upozorňujú Buriatka Erjen Khilkhanova a jej krajan Dorji Khilkhanov file:///F:/Sakha Diaspora.htm sa zameriava na situáciu buriatskeho jazyka. Takisto ako jazyky iných menších spoločenstiev zostáva buriatčina symbolom etnickej identity, jednoty a nik nepodceňuje jej význam, ale jazykom praxe je ruština, ktorej význam ani po rokoch neklesá. Zdá sa však, že etnická identita Buriatov prežije aj stratu buriatčiny. Pre Buriatov obývajúcich územie južne od Bajkalského jazera prichádza k čiastočnému prechodu na jazyk širšieho funkčného použitia, teda na ruštinu. A vývin tohto druhu nie je príznačný len pre Rusko. Napríklad v Oceánii pokračuje príklon k angličtine, respektíve vo Francúzskej Polynézii k francúzštine. Vo východosamoánskej časti súostrovia, pomerne malej oproti Západnej Samoi, mladá generácia výborne ovláda angličtinu, ale znalosť a používanie samoánčiny ustupuje do úzadia; to isté platí o vývine tradičnej samoánskej kultúry (Manasse, Bernadette, Luaao, Elisapeta, Fiamalua, Mataio, 1996). Ústup jazykov tu prebiehal a ešte i prebieha v niekoľkých rovinách súbežne; ide tu aj o ústup pôvodnej kultúry z každodenného života, o archaizáciu značnej časti slovnej zásoby (súvisiacej s tradičnou kultúrou), o ochudobňovanie funkčného spektra pôvodných jazykov, o inváziu cudzieho dominantného jazyka do rodinného kruhu, takže sa vytráca prirodzený spôsob odovzdávania znalosti tradičného jazyka deťom a vnúčatám; pôvodný jazyk dokonale ovládajú pomaly už len najstarší jednotlivci, ktorých počet rapidne ubúda a z rozličných dôvodov sa kedysi celistvé jazykové spoločenstvo rozkladá. Celý proces urýchlila urbanizácia vidieckeho obyvateľstva, ktoré z viacerých dôvodov strácalo možnosti obživy na vidieku, sťahovalo sa do miest za prácou, usádzalo sa spravidla rozptýlene a vlastne už nemohlo v zamestnaní, v školách i pri nakupovaní používať pôvodný jazyk.

Ľudia vnímajú a hodnotia ústup pôvodných jazykov rozlične. Podľa G. P. Neščimenkovej až 80 % severských národov v ruskom Buriatsku, Komi a Jakutsku už ne-

ovláda svoj materinský jazyk (G. P. Neščimenko, 1994, s. 78 – 97). Medzi Havajčanmi v polovici 19. storočia, po rozpade tradičného spoločenského usporiadania a zániku pôvodného náboženského systému, pod vplyvom aktivít amerických misiónárov, keď už fungovali misijné školy, vyskytli sa návrhy, že havajský jazyk by mal v školách uvoľniť miesto angličtine – a boli to hlasy domorodcov. Príčin ústupu a zániku jednotlivých etnických jazykov býva viacero; rozhodujúcu úlohu neraz zohráva politický a administratívny nátlak, vylúčenie jazyka zo škôl, teda násilná asimilácia súvisiaca so špecifickou diskrimináciou, ale v niektorých prípadoch to môže byť vedomie neúčinnosti vzdelávania v materinskom jazyku; ak veľká väčšina Rarotongáncov pracuje nie doma, ale na Novom Zélande a musí teda komunikovať po anglicky, neprekvapuje, že rodičia detí, ktoré navštevujú školy doma na ostrove Rarotonga, chápu, že migrácia bude údelom aj ich detí, a z praktických dôvodov uprednostňujú angličtinu. Zánik stoviek jazykov najmä v Austrálii, v Severnej Amerike, ale i v Južnej Amerike, v niektorých oblastiach Ruska, v Ázii a Oceánii koniec koncov vyplýva z čoraz intenzívnejšieho zasahovania do spôsobu života postihnutých národov a spoločenstiev, ktoré túto stratu spravidla vnímajú ako ochudobnenie vlastnej etnickej identity.

Tu sa dostávame k otázke revitalizácie či renesancie jazykov ako reakcie na globalizačný tlak. Jej výsledok je, samozrejme, neistý, ale revitalizačné hnutie spojené s hnutím emancipačným je napríklad v Polynézii veľmi životaschopné.

Príkladov na etnikum, v ktorom jazyk nie je podstatnou zložkou etnickej či národnej identity, nájdeme v Európe pomerne málo. Základom povedomia Rusínov v minulosti bolo gréckokatolícke náboženstvo a v neskorších rokoch, keď sa začalo v rusínskom prostredí črtáť národné povedomie, dominantným sa stal rusínsky jazyk aj na úkor dovtedajšieho ruského povedomia, ba aj na úkor ukrajinskej alternatívy. Malé spoločenstvo Rusínov vo Vojvodine definovalo svoju identitu na základe náboženstva; hoci jazyk, ktorým toto malé spoločenstvo komunikuje, je evidentne nárečová východná slovenčina, sami sa pokladajú za Rusínov. Osobitné etnické spoločenstvo na rozhraní severného slovenského pohraničia a poľského južného pohraničia predstavujú Gorali. Ich jazyk obsahuje slovenské i poľské prvky, ale antropometrický výskum nasvedčuje skôr na balkánsky pôvod tohto spoločenstva; pravda, na slovenskom území sa gorali jednoznačne hlásia k slovenskej národnosti. Ide tu o prípad, keď dlhodobá príslušnosť k nejakému štátnemu celku prevládne nad kritériom jazyka. Podobný prípad poznáme z východnej Moravy s jej „slováckymi“ nárečiami, alebo aj z južného Švédska, ktorého obyvateľstvo má, pokiaľ ide o jazyk, skôr dánsku než švédsku genézu, a predsa povedomie švédske.

Mnohé otázky vzťahu jazyka a národnej identity sú otvorené a vyžadujú si výskum priamo v teréne. Treba s uznaním hodnotiť zameranie a postup jubilanta S. Ondrejoviča, ktorý sa nezastavil len na teoretickej rovine, ale zaoberá sa situáciou slovenčiny v pohraničnej oblasti Rakúska, na južnom Slovensku zasa vzťahom slovenčiny a maďarčiny, ale aj situáciou slovenského jazyka v mestách na Slovensku. Sociolinguistika u nás začína zaujímať miesto porovnateľné s jej postavením v Európe a vo svete vôbec. Tento proces je organickou súčasťou rozvoja lingvistiky od výskumu jazyka ako takého, od formy k významovej stránke, ku komunikácii, jeho kognitívnej hodnote a k širokému spektru funkcií v celom rámci ľudského spoločenstva.

ODKAZY

- Language Reform. History and Future. Eds. I. Fodor – C. Hagège. Hamburg: Buske Verlag 1983.
- BATES, Daniel G. – RASSAM, Amal: Communal Identities and Ethnic Groups. In: Peoples and Cultures of the Middle East. Pearson Edu 2000, s. 1. Electronically reproduced by permission of Pearson Education, Inc., Upper Saddle River, New Jersey; <<http://arab-world.nittle.org>>
- FISHMAN, Joshua: Maintaining Languages What Works? What Doesn't? In: Stabilizing Indigenous Languages. Ed. G. Cantoni. Flagstaff: Center for Excellence in Education, Northern Arizona University 1996, passim <<http://www.ncela.gwu.edu/pubs/stabilize/iii-families/lose.htm>>.
- Amjad Jaimoukha: Ethnic Identity. From: <<http://www.geocities.com/Eureka/Enterprises/2493/ethniden.html?200629>>
- CHENG – FENG Shih: Language and Ethnic Politics in Taiwan. Tamsui, Tamkang University, Department of Public Administration. From: <<http://mail.tku.edu.tw/cfshih/semnar/20021115.htm>>
- KHILKHALANOVA, Erjen – KHILKHALANOV, Dorji: The Changing Dynamics of Language and Ethnic Identity Link by Russian Minorities. The Buryat Case Study. From: <file:///F:\Sakha Diaspora.htm>
- MANASE, Bernadette – LUAO, Elisapeta – FIAMALUA, Mataio: American Samoa Language Arts and Culture Program. In: Stabilizing Indigenous Languages. Ed. G. Cantoni. Flagstaff: Center for Excellence in Education, Northern Arizona University, 1996: under Additional Papers.
- MINAHAN, James: Encyclopedia of the Stateless Nations. Ethnic and National Groups Around the World. Westport – London: Greenwood Press 2002, s. 1792 – 1798.
- NEŠČIMENKO, G. P.: Jazyk i kultura v istoriji etnosa. In: Jazyk, kultura, etnos. Eds. S. A. Arutunov – A. R. Bagdasarov – V. N. Belousov. Moskva: Rossijskaja akademija nauk 1994, s. 78 – 97.
- PHILLIPSON, Robert: Political Science. In: Handbook of Language and Ethnic Identity. Ed. J. Fishman. Oxford: Oxford University Press 1999, s. 102.

Sprache im Spiegel der Sprachenpolitik

PETER HANS NELDE

Auf eine perspektivische Einordnung von Mehrsprachigkeit folgt anhand von fünf Thesen eine Darstellung der Problematik einer europäischen Sprachenpolitik, wobei auf die Forderung der fünften These – die Europäisierung der Sprachenpolitik – ausführlich eingegangen wird, um Strategien der Konfliktvermeidung zu diskutieren, die sich in mehrsprachigen Ländern bereits bewährt haben und als Ausgangspunkt einer Debatte zur europaweiten Konfliktneutralisierung stehen könnten. In den anschließenden Schlussfolgerungen werden Wege aufgezeigt, die Anregungen geben, inwieweit auch die Kontaktlinguistik zur sprachpolitischen Konfliktanalyse in einem erweiterten Europa beitragen kann.

Es hiesse Eulen nach Athen tragen, wenn aus Brüsseler Perspektive versucht würde, Ende der neunziger Jahre dieses Jahrhunderts ein Plädoyer für Mehrsprachigkeit zu halten.

Mehrsprachigkeit und Multikulturalität begegnen hier im Alltag in unzähligen Situationen. Neu ist, dass auch die offizielle Sprachplanung der Europäischen Union die unausweichliche Interdependenz von Politik, Wirtschaft, Medienkultur und Sprache erkannt hat und sich mit der Gründung eines „Ministeriums“ (der Generaldirektion XXII) ein Instrument der Sprachenpolitik geschaffen hat, das Brennpunkte dieser Thematik – teilweise sehr erfolgreich – zu bewältigen sucht. So gehören der grenzüberschreitende Akademikeraustausch (Sokrates, Erasmus, Tempus etc.) und die in historisch und sozioökonomisch bedingte Konflikte verwickelten bodenständigen Minderheiten (die in der EU-Diktion sogenannten „weniger verbreiteten Sprachen“) zum Aufgabenbereich dieser Amtsstelle. Eine längst fällige, gründliche Analyse dieser Minderheitssprachen zur „Produktion und Reproduktion der Minderheiten-Sprachgemeinschaften in der Europäischen Union“ aus dem Jahr 1996 unter dem Titel „Euro-mosaic“ bereicherte und ergänzte die kontaktlinguistische Forschung um wesentliche Aspekte. Damit haben Sprachplanung und Sprachpolitik – nunmehr auch nach aussen sichtbar – Eingang in die Kulturplanung der Unionsmitglieder gefunden.

Neu dürften, gegen Mitte der neunziger Jahre, zudem einige kontaktlinguistische Perspektiven sein, die sich auf die Mehrsprachigkeit des nächsten Jahrhunderts auswirken könnten.

1. Mehrsprachigkeit ist nicht länger eine Ausnahmeregelung für sprachlich gemischte Staaten Europas, sondern wird – ähnlich wie in vielen Regionen

- Asiens und Afrikas – Allgemeingut und in vielen Fällen bereits selbstverständlich.
2. Während man in der soziolinguistischen Literatur der Nachkriegszeit noch überwiegend von der Annahme ausging, dass Minderheiten, die zweisprachig werden, Gefahr laufen, ihre Muttersprache zu verlieren, dient Mehrsprachigkeit heute häufig als wirtschaftlicher und beruflicher Motor, um den Lebensstandard zu erhöhen (grenzüberschreitender Verkehr, Translationsberufe, supranationale Arbeitgeber).
  3. Wirtschaftsfaktoren wie Globalisierung, die die grossen Sprachen fördern, sind nicht denkbar ohne starke Regionalisierungsbestrebungen, die den kleinen und mittleren Sprachen in einem mehrsprachigen Kontext auf allen Ebenen zahlreiche neue Überlebenschancen vermitteln.
  4. Die jüngsten Entwicklungen haben von der jahrzehntealten Dauerdefensivhaltung kleiner und kleinster Sprachen zu einem neuen Argumentationsverständnis geführt, das die Vorteile des mehrsprachigen Minderheitensprechers hervorkehrt und im neuen europäischen Diskurs betont und damit in die Offensive geht: Der mehrsprachige Kleinstsprachensprecher muss seine Identität nicht mehr verleugnen und sich ausschliesslich den Prestigesprachen anpassen, sondern sein Widerpart, der Einsprachige, hat viel mehr Schwierigkeiten als in der Vergangenheit in einem vielsprachigen und multikulturellen Europa seine Ansichten monodirektional, d.h. einsprachig durchzusetzen.

Erste These

Die späten neunziger Jahre stellen erhöhte Anforderungen an die Sprecher, sich stärker als in der Vergangenheit in Richtung einer „Neuen Mehrsprachigkeit“ zu bewegen.

Das Experiment der Europäischen Union, elf Amts- und Arbeitssprachen anzuerkennen und einzusetzen ist in der Geschichte der Menschheit einmalig und hat bereits seit der Einführung dieser Elfsprachenstruktur 1995 Früchte abgeworfen. Sprachliche und kulturelle Diskriminierung hat im Bereich der Union seither eher ab- als zugenommen. Dabei ist der Zug zur Mehrsprachigkeit keineswegs modernen Ursprungs. So hat Hans Goebel in seinem jüngsten Beitrag über die altösterreichische Sprachenpolitik (1997, 117 – 118) bereits auf die sprachlichen Defizite im gegenwärtigen Europa im Vergleich zum nachmittelalterlichen Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation hingewiesen, wenn er die erstaunlich grossen Sprachkenntnisse der Habsburger Kaiser – von denen dem „sprachunbegabtesten“ „wenigstens vier Idiome, dem „sprachbegabtesten“ wenigstens neun verschiedene Idiome zur Verfügung standen – mit den Sprachkenntnissen moderner Regierungschefs vergleicht, ein Vergleich, der angesichts einer fast zweihundertjährigen Tendenz zum Monolinguisimus auch für die lebenden Regierenden, mager ausfallen muss, da Blair, Prodi, Chrétien, Hashimoto, Clinton, Jelzin, Jospin und Kohl als Repräsentanten Grossbritanniens, Italiens, Kanadas, Japans, der Vereinigten Staaten, Russlands, Frankreichs bzw. Deutschlands wohl kaum als mehrsprachig betrachtet werden können.

Zu den fehlenden politischen Vorbildern eines neuen Europa kommen eine Reihe von sozioökonomischen und gesellschaftspolitischen Entwicklungstendenzen, die die Notwendigkeit einer „Neuen Mehrsprachigkeit“ im Blick auf das kommende Jahrhundert noch unterstreichen :

- 1) Die Bedeutung der Nationalstaaten und die Souveränität ihrer Regierungen hat in den letzten Jahren deutlich abgenommen. Nationalstaatliche Befugnisse in den meisten gesellschaftlichen Domänen wurden von „Brüssel“ bzw. „Strassburg“, „Luxemburg“ übernommen, wodurch die Zuständigkeiten der EU-Mitgliedstaaten und ihrer Regierungen reduziert wurden.
- 2) Neoliberalismus und Internationalisierung begünstigten Tendenzen der Globalisierung, die die spezifisch nationalen wirtschaftlichen und kulturellen gesetzgeberischen Möglichkeiten der Einzelstaaten weiterhin aushöhlten und ihre Wirksamkeit verringerten.
- 3) Dabei zeigt ein Blick auf die sprachlich-kulturelle Entwicklung in Asien und Afrika, dass sich dort aufgrund der schnelleren Verjüngung – im Vergleich zu Europa und den USA – der demographischen Bevölkerungspyramide, aber auch des hohen Grades der Selbstverständlichkeit des Mit- und Nebeneinanders mehrerer Sprachen und Kulturen, dass sich Mehrsprachigkeit weltweit als „Normalfall“ darstellt und Einsprachigkeit zur Ausnahme wird.

Vielleicht lässt sich die Mehrsprachigkeit Europas vereinfachend und übersichtlich zugleich wie folgt einteilen : Gesamteuropa spricht mehr als 100 Sprachen (Europa I); in der Europäischen Union werden neben den elf Amts- und Arbeitssprachen noch ca. 45 Minderheitssprachen gesprochen, also insgesamt mindestens 56 autochthone Sprachen (Europa II); nach der voraussichtlichen Erweiterung in Richtung Osten und Südosten wird die EU vermutlich mehr als 70 autochthone Amts- und Minderheitssprachen umfassen (Europa III).

Wenn überhaupt, dann kann ein solch unübersichtliches Knäuel von Sprachen und Kulturen, bei dessen zahlenmässiger Schätzung die millionenstarken allochthonen Gruppen für diesen Fall unberücksichtigt bleiben, nur von einer ausgereiften Sprachenplanung und Sprachenpolitik administrativ bewältigt werden. Zu diesem Zweck müssen jedoch erst einmal zwei Hindernisse beiseite geräumt werden, die sonst zu interkulturellen Missverständnissen führen könnten:

1) Terminologie

Das Englische unterscheidet zwischen *language planning*, *language policy* und *language politics* wie im übrigen auch einige andere europäische Sprachen (vgl. die Dreiteilung im Niederländischen *taalplanning*, *taalbeleid* und *taalpolitiek*), wobei der mittlere und für eine europäische Sprachenpolitik wohl entscheidende Begriff keine Entsprechung im Deutschen hat, das neben der *Sprachplanung* nur die *Sprachpolitik* kennt. Das Französische hat das hierarchische Element (*planification linguistique*) zur Seite geschoben und befeisst sich eines überzeugenden Begriffes (*l'aménagement linguistique*), der in Anlehnung an moderne demokratische, aber auch ökolinguistische Ideen den *sprachlichen Haushalt* zum Inhalt hat. Da jedoch Englisch, Französisch und Deutsch innerhalb der EU-Mehrsprachigkeit *primi inter pares* und entscheidend

für den Ausbau einer zukünftigen gemeinsamen Sprachenpolitik sind, fallen die Diskrepanzen in der Benennung unserer Thematik besonders ins Auge.

2) Konzeptualisierung

Die beiden ersten kontaktlinguistischen Analysen kleiner Sprachgemeinschaften in der EU (Euromosaic I, 1996; Euromosaic II, voraussichtlich 1998; die sich noch im Planungsstadium befindliche Analyse Euromosaic III, voraussichtlich 1999) haben uns deutlich vor Augen geführt, dass es bis heute kein gesamteuropäisches Konzept, ja nicht einmal eine gesamteuropäische Vision in bezug auf das sprachlich-kulturelle Zusammenleben der 15 Unionsländer gibt, ja eigentlich auch nicht geben kann, da einer einheitlichen Sichtweise zwei unterschiedliche Konzeptualisierungen im Wege stehen, die sich nur schwer miteinander verbinden oder gar verschmelzen lassen: Während eine Gruppe von Staaten sprachpolitisch einem zentralistischen Konzept (Beispiel: Frankreich) zuzuordnen sind, haben sich einige föderal regierte Staaten für das Subsidiaritätsprinzip (Beispiel: Deutschland) entschieden, während wiederum andere Staaten (Beispiel: Grossbritannien) Mischformen beider Prinzipien kennen.

Diese unterschiedliche Konzeptualisierung ist von grosser Bedeutung, weil sprachpolitische Entscheidungen bei Anwendung des zentralistischen Prinzips, – erstens – abhängig sind von der Existenz einer nationalen (Sprach-)Gesetzgebung, die – zweitens – hierarchisch, auf dem Verwaltungswege, von „oben“ nach „unten“ durchgeführt wird.

Beim Subsidiaritätsprinzip fehlt dagegen häufig die „obere“ Gesetzgebungsebene (Beispiel: Deutschland und Belgien haben keine nationalen Kultusminister) und damit auch die entsprechenden nationalen Gesetze und Erlässe, stattdessen werden sprach- und kulturpolitische Entscheidungen auf der untersten möglichen Ebene getroffen (Gemeinde, Region, Land).

Aufgrund dieser beinahe gegenläufigen Konzeptualisierung ist eine zentrale Sprachenpolitik der EU aus Brüsseler Sicht, die die Besonderheiten der historisch begründeten und gewachsenen Strukturen nicht berücksichtigt, kaum denkbar.

Zweite These

Kontaktlinguistische Modelle eignen sich in besonderer Weise zur Darstellung der Multidisziplinarität von Mehrsprachigkeitsphänomenen.

Kontaktlinguistik ist per definitionem multidisziplinär, erfasst Sprachkontaktphänomene unterschiedlichster Art (sprachliche und aussersprachliche) und trägt zur Konfliktanalyse und -lösung bei (H. Goebel, P. H. Nelde e.a., Kontaktlinguistik I, 1996).

Vier kontaktlinguistische Voraussetzungen scheinen uns bei der Behandlung von Sprachkonflikten und deren Neutralisierung von Bedeutung:

- 1) Es gibt keinen Kontakt zwischen Sprachen, sondern nur zwischen Sprechern und Sprachgemeinschaften (H. Haarmann 1980, E. Oksaar 1980). Dadurch wird die Vergleichbarkeit von ein und derselben Sprache in unterschiedlichen Kontexten (z. Bsp. Italienisch in Slowenien und in der Schweiz) weitgehend einge-

schränkt. Sicherlich tragen diese multikausalen Konflikte unterschiedlichste Formen – vom offenen Ausbruch von Feindseligkeiten (Kosovo 1998) bis zur Sublimierung subkutaner Konflikte in harmoniebedürftigen sozialen Gruppen (Skandinavien). Eine der Hauptursachen für die Konfliktrichtigkeit aller Arten sprachlicher Gemeinschaften liegt in der Asymmetrie jeglicher Form von Mehrsprachigkeit. Es gibt auf dieser Welt keine kongruenten Sprachgemeinschaften, die die gleiche Zahl von Sprechern hat, deren Sprachen das gleiche Prestige aufweisen, deren Sozialprodukt identisch und deren Lebensqualität vergleichbar ist. Deshalb ist Kontakt ohne Konflikt nur schwer nachzuweisen.

- 2) Auch wenn die Aussage, es gäbe keinen Sprachkontakt ohne Sprachkonflikt („Nelde’s Law“: K. de Bot, *Recent Studies in Contact Linguistics*, 1997) übertrieben erscheinen mag, so ist im Bereich der europäischen Sprachen gegenwärtig keine Kontaktsituation denkbar, die sich nicht auch als Sprachkonflikt beschreiben liesse. Bemerkenswert erscheint in diesem Zusammenhang auch Mattheiers Aussage zu Sprachkonflikten unter monolingualen Sprechern (K. Mattheier 1984).
- 3) Die Kontaktlinguistik sieht Sprache gewöhnlich als wesentliches Sekundärsymbol für zugrundeliegende Konfliktursachen sozioökonomischer, politischer, religiöser oder historischer Art. Hierdurch erscheint der Sprachkonflikt gewissermassen als das „kleinere Übel“, da offensichtlich sich in vielen Fällen Sprachkonflikte leichter korrigieren und neutralisieren lassen als primär sozopolitische und andere, aussersprachlich bestimmte Konflikte. Politisierung und Ideologisierung des Faktors Sprache führen zu zahlreichen Konflikten, bei denen Sprache oft als nebensächlich erscheint, jedoch leicht als Sekundärsymbol eingesetzt werden kann. Die Reihe der Beispiele im gegenwärtigen Ost- und Südosteuropa ist endlos: Bosnien-Herzegowina: Wird neben dem erst 1992 aufgegebenen Serbokroatisch und den Nachfolgesprachen Serbisch und Kroatisch eine Sprache „Bosnisch“ entstehen? Moldawien: Ist die Einheit eines Staates aufrecht zu erhalten, wenn das Land durch die gleiche Sprache getrennt wird und zwar in unterschiedliche Alphabete (lateinisch und kyrillisch) und eine unterschiedliche Lexik? Weissrussland: Kann eine Sprache in einem jungen Staat überleben, wenn nur noch 10 % der Schuljugend auf Weissrussisch unterrichtet wird?
- 4) Die Kontaktlinguistik macht nicht nur deutlich, dass Konflikte nicht ausschliesslich negativ beurteilt werden sollten, sondern weist zugleich nach, dass aus Konflikten neue Strukturen entstehen können, die – im Falle der Minderheitssprecher – günstiger sein können als die vorhergehenden.

Dritte These

Sprachkonflikte in Europa haben nicht nur historischen Charakter, sondern werden von europäischen Sprachpolitikern bereits für die Zukunft vorprogrammiert.

Es gibt neben den traditionellen Sprachkonflikten mit historischen Bezügen die gegenwärtigen Konflikte zwischen Migranten und einheimischer Bevölkerung, zwi-

schen Autochthonen und Allochthonen, die für oder gegen ihre Assimilation, Integration etc. kämpfen. Hier handelt es sich um „natürliche“ Konflikte, die ich von den „künstlichen“ und durch die Schaffung neuer (sprach)politischer Strukturen selbst erzeugten Konflikten unterscheiden möchte. Gerade letztere führen zu einem Vergleich des alten Babel mit dem modernen Brüssel: 4000 Übersetzer und Dolmetscher, die im Europa II in – augenblicklich – elf Amts- und Arbeitssprachen arbeiten, häufig beeinflusst und bedrängt von ein paar Dutzend Minderheitssprachen, von denen viele um ihr Überleben kämpfen. Fast ein Zahlenspiel: Wenn es zehn Möglichkeiten gibt, elf Sprachen zu verwenden, dann ergeben sich daraus 110 Kombinationen, eine Vielzahl, die der flämische Maler Pieter Breughel bei der Anfertigung seines berühmten Gemäldes „Der Turmbau zu Babel“ wohl noch nicht berücksichtigen konnte, da sein Gebäude nicht die ausreichende Zahl von Simultandolmetscherkabinen enthält, die die gegenwärtige EU-Kommission benötigt. Es dürfte deutlich sein, dass auch die Schaffung eines einheitlichen Europas keine Lösung für natürlich gewachsene oder künstlich geschaffene Konflikte garantiert.

Welche Lösungsmöglichkeiten bieten sich demnach an?

- 1) Die Einführung einer Plansprache (Esperanto, Gebärdensprache) etc.;
- 2) die Übernahme einer starken internationalen Verkehrssprache als *lingua franca* (Englisch);
- 3) die Bevorzugung von wenigen Hauptsprachen (z. Bsp. Deutsch, Französisch und Englisch);
- 4) die Beibehaltung des *status quo* (11 Amts- und Arbeitssprachen).

Kann der gegenwärtige Zustand (Lösungsmöglichkeit 4), d. h. die Akeptanz der Sprachenvielfalt weiter ausgebaut und fortgesetzt werden? Zur Vermeidung babylonischer Verhältnisse werden sicherlich Einschränkungen der Sprachenfreiheit in Kauf genommen werden müssen. Die Erweiterung der EU wird das Schema der fast automatischen Anerkennung von Nationalsprachen als Gemeinschaftssprachen durchbrechen müssen und statt der vierten Lösung die dritte oder eine weitere ins Gespräch bringen.

Die Schwierigkeiten bei der Förderung und Betreuung von Minderheitssprachen durch die eingangs erwähnte Stelle der EU, an der Sprachenpolitik für die kleineren Sprachen und mit den europäischen Minderheiten bereits betrieben wird (Generaldirektion XXII), zeigt, wie delikat und hindernisreich jegliches Engagement einer politischen Instanz sich gestaltet.

Es gibt weder eine Einigung über die Zahl der Minderheitssprachen und -sprecher in Europa II (40 – 50 Minderheiten in Abhängigkeit von unterschiedlichen kontaktlinguistischen Definitionen mit 30 bis 55 Millionen Sprechern), noch über ihre Bezeichnung (etwas hilflos und künstlich klingt der Terminus „lesser used languages“), die allerdings im Französischen zu den terminologisch keineswegs deckungsgleichen „*langues moins répandues*“ mutieren), noch über gemeinsame sprachpolitische Richtlinien dieser – wegen ihrer historisch gewachsenen Sozialstrukturen wohl unvergleichlichen – Sprachgemeinschaften. Ohne die beispielhafte Zurückhaltung der Minderheitensprachpolitiker wären neue „künstliche“ Konflikte kaum vermeidbar.

Vierte These

Der Anteil europäischer Sprachen an den gegenwärtigen Sprachkonflikten ist unterschiedlich. Deutsch als grösste EU-Sprache spielt hierbei eine Sonderrolle.

Obwohl Deutsch mit 95 – 100 Millionen Sprechern in Europa sicherlich – neben Russisch – die grösste Sprache ist, fällt ihre Zweit- und Drittrolle als Fremdsprache im Unterricht, als Originalsprache für Ausschreibungen und Erlässe der EU, als Verhandlungssprache in multinationalen Gipfelgesprächen, als Umgangssprache in den europäischen Institutionen, kurz als internationale Sprache besonders ins Auge. Dafür mag unter anderem das erhöhte Konfliktpotential des Deutschen ausschlaggebend sein. Dies sollen einige Beispiele erläutern:

- 1) Das Deutsche weist einen hohen Grad von *Konfliktgefährdung* auf, da seine Kontaktfrequenz höher ist als die anderer Staaten. Das heutige Deutschland grenzt an neun Nachbarstaaten; in den meisten Nachbarländern wird Deutsch (als Minderheits- oder Mehrheitssprache) gesprochen; in wenigstens fünfzehn Staaten (Europa I und II) wird deutsch gesprochen.
- 2) Deutschland kennt im Bereich der allochthonen Minderheiten eine besonders breite *Konfliktdiversifizierung*. Man möge sich nur einmal das Spektrum an Zuwanderern vor Augen führen, die sich in den letzten zwanzig Jahren um Aufnahme und Integration bemühten. Für den nicht Eingeweihten ist es sicherlich nicht ganz einfach, die Bezeichnungen für diese Zuwanderer zu unterscheiden und, falls sie bedeutungsgleich sind, den unterschiedlichen ideologischen Blickwinkel zu erkennen, der sich hinter dieser umfassenden Terminologie verbirgt: Fremdarbeiter, Gastarbeiter, ausländischer Arbeitnehmer, Arbeitsimmigrant, Arbeitsemigrant, Umsiedler, Aussiedler, Spätaussiedler, Rücksiedler, Asylant, Asylsucher, Wirtschaftsflüchtling, Migrant, Remigrant – um nur einige herauszugreifen. Für die interkulturelle Kommunikation innerhalb von Europa II kommt als weiteres Missverständnis bzw. als weiterer Konflikt die Tatsache hinzu, dass die anderen Mitgliedsländer (mit der Ausnahme Luxemburgs) keinen vergleichbaren Zuwandererschub kennen und deshalb in Ermangelung eines ähnlichen sachlichen und ideologischen Hintergrunds viele Begriffe in ihren eigenen sprachlichen Kontext nicht übertragen können.
- 3) Ideologien spielen beim Sprachkontakt mit dem Deutschen offensichtlich eine besondere Rolle. So kann die Vergangenheit Deutschlands – und hier vor allem das Dritte Reich mit dem Zweiten Weltkrieg – als *Konfliktthypothek* gesehen werden. Die „Bildformung“ – wie der ins Deutsche übertragene niederländische Terminus lautet – oder Stereotypbildung (R. Breitenstein, *Der hässliche Deutsche*, 1968) ist zur Genüge aus der medialen Unterhaltungsindustrie bekannt. Seit den fünfziger Jahren (!) erfolgreiche Fernsehserien und Sitcoms wie *Hogan's Hero's/Ein Käfig voller Helden* (USA, in Zentraleuropa 1998 werktags auf Kabel 1) oder jüngst *Allo, allo* (Grossbritannien, 1998 auf verschiedenen westeuropäischen Sendern) sind hervorragende Beispiele einseitiger Schwarzweissdarstellungen, in denen die deutschen die „tumben Tore“ abgeben – naive, plumpe Verbrecher, eingefangen mit einem Hauch

folkloristisch untermauerter Sympathie: ein gefundenes Fressen für Attituden- und Vorurteilsforscher. Die Folge dieser „Vergangenheitsbewältigung“ ist – zumindest für Deutschlerner – ein Spracherwerb, der eine ausser-sprachliche Hypothek mit einschliesst und damit wohl den Zugang zum Deutschen erschwert.

- 4) Deutsch ist die grösste Minderheitssprache in Europa I, II und III, wird mit völlig unterschiedlichen Staatsauffassungen und politischen Konzepten, Strukturen und somit *Minderheitskonflikten* konfrontiert. Weltanschauliche Symbiosen zwischen der Eigenkultur und der Gastlandkultur zu finden, zwischen früheren sozialistischen und auf der anderen Seite westlichen Demokratien, zwischen sozioökonomisch benachteiligten und am neoliberalen Aufschwung teilhabenden Staatsmehrheiten dürfte den Deutschen ausserhalb der traditionell deutschsprachigen Staaten nicht immer leicht gefallen sein, wie ein Blick auf die Liste der wichtigsten Länder beweist, in denen Deutsch auch heute noch als Minderheitssprache gesprochen wird – Dänemark, Belgien, Luxemburg, Frankreich, Italien, Slowenien, Kroatien, Slowakei, Tschechien, Ungarn, Rumänien, Ukraine, Russland, Polen.
- 5) Als *Vorurteilskonflikt* macht sich ein Lernkonflikt bemerkbar, der davon ausgeht, dass Deutsch eine besonders schwere Sprache sei. Argumentativ werden dabei objektive linguistische Kriterien und subjektive Kriterien vermischt, wie Herbert Christ (1980 und 1992) überzeugend nachgewiesen hat.
- 6) Obendrein wird sowohl der Erwerb wie die Beherrschung einer deutschen Standardsprache durch einen *Plurizentrikkonflikt* erschwert. *Butcher* (engl.) und *boucher* (frz.) haben eben nicht eine, sondern zahlreiche Entsprechungen, die von allen Deutschsprachigen offensichtlich verstanden werden, von denen aber nur jeweils eine Entsprechung zum jeweiligen – aktiv verwendeten – Ideolekt gehört (Schlachter, Schlächter, Fleischer, Metzger etc.).
- 7) Schliesslich stellt sich das Deutsche als eine *potentielle europäische Konflikt-sprache* dar, da die qualitative und quantitative internationale Unterrepräsentierung (vgl. den Gebrauch des Deutschen bei internationalen Organisationen wie UNO, Unesco, aber auch bei der EU) im Falle einer sozioökonomischen oder politischen Benachteiligung aufgrund des relativ eingeschränkten Mitspracherechts der Deutschen gegebenenfalls zu Spannungen führen kann. Allerdings legen die Deutschen zur Zeit eine relativ grosse Disziplin an den Tag, das heisst, sie leiten aus der Förderung und Finanzierung internationaler Institutionen keine Machtansprüche ab und vermeiden alle aus einer sprachlichen Hintanstellung eventuell resultierenden Konflikte.

Es wäre wünschenswert, wenn die hier angedeutete „Deutsch im Konflikt“-Problematik einmal in einer multidisziplinären Gesamtdarstellung analysiert würde. Daraus liessen sich sicherlich Konfliktvermeidungsstrategien ableiten. Im europäischen Kontext, der durch zahlreiche Spannungen und Konflikte, in deren Mittelpunkt häufig unterdrückte, benachteiligte oder einfach kleine Sprachgemeinschaften (Minderheiten) stehen, soll nunmehr versucht werden, einige der Strategien, die zur Konfliktneutralisierung beigetragen haben, zu überprüfen.

Fünfte These

Erfolgreiche subsidiäre Sprachenpolitik in Europa II im Blick auf eine Konfliktneutralisierung muss „europäisiert“ werden, das heisst integraler Teil einer europäischen Sprachenpolitik werden.

Welche Konzepte haben mehrsprachige Staaten in Europa entwickelt, und welche von ihnen haben in mehrsprachigen Sprachgemeinschaften zu einem friedlicheren Miteinander geführt? Trotz einer zum Teil völlig unterschiedlichen Ausgangslage lassen sich einige gemeinsame Konzepte herausarbeiten, zu denen Länder wie Belgien, Luxemburg aber auch die Schweiz und die in diesen Ländern verwendeten Konfliktvermeidungsstrategien in besonderer Weise beigetragen haben.

1) Das Territorialprinzip

Viele Einsprachige stellen sich ein zweisprachiges Land als eines vor, in dem die Bürger zwei Sprachen sprechen. Zweisprachigkeit kann jedoch auch bedeuten, dass zwei Sprachen Seite an Seite existieren und beide Sprachen, zumindest theoretisch, den gleichen Status und gleiche Rechte haben.

Diese sogenannte institutionalisierte Mehrsprachigkeit ist eine Folge des Territorialprinzips, das den Bewohner einer Region, die von den zuständigen Behörden zu einem einsprachigen Gebiet erklärt wurde, zwingt, die Regionalsprache zumindest in der offiziellen Kommunikation zu gebrauchen. Das Territorialprinzip muß vom Individualprinzip unterschieden werden. Letzteres erlaubt jedem Sprecher den Gebrauch seiner Mutter- oder einer anderen Sprache in allen offiziellen und privaten Domänen unabhängig von seinem Wohnort.

Obwohl das wenig flexible Territorialprinzip durchaus kritisch gesehen wird, funktioniert es in verschiedenen mehrsprachigen Ländern, besonders den reichen wie Kanada, Belgien und der Schweiz, recht gut. Anfänglich standen sich die beiden Prinzipien der Mehrsprachigkeit z. B. in Belgien konträr gegenüber: Das Individualprinzip herrschte bis in die sechziger Jahre und führte infolge der sprachlichen Asymmetrie im Lande und des daraus folgenden hohen Prestiges der romanischen Sprache zu weitgehender Franzöisierung des Landes. Bemerkenswert sind die Folgen des Territorialprinzips im zweisprachigen Brüssel. Hier wurde die berühmt-berüchtigte „liberté du père (!) de famille“ (die Wahlmöglichkeit einer der nationalen Sprachen durch das Familienoberhaupt) erst in den siebziger Jahren aufgegeben. Statt für eine bilingualisierte Struktur hat sich Brüssel momentan für zwei parallele einsprachige Systeme in den offiziellen Domänen (Bildung, Verwaltung, „Betriebssprache“) entschieden. Die zwei größten Landesteile sind in Übereinstimmung mit dem Territorialprinzip mit Ausnahme einiger weniger Sprachengrenzgemeinden entweder einsprachig Französisch oder Niederländisch.

Diese Anwendung des Territorialprinzips wurde von Aussenstehenden gleichzeitig mit Ablehnung und Bewunderung aufgenommen, da so offenbar eine kleine mehrsprachige Nation überleben konnte. Die Konsequenzen für den einzelnen Sprecher sind im Falle Belgiens indes gross: während sozialer Aufstieg vor der Einführung dieses Konzeptes unabdingbar mit der Beherrschung zweier Sprachen (zumindest im Fall der flämischen und deutschen Bevölkerungsgruppen) verbun-

den war, kann das Leben heute in vielen Bereichen in einer Sprache verlaufen, nämlich der Sprache des jeweiligen Gebiets.

Der belgische Staat ist sehr sensibel, was die Beachtung der Rechte der einzelnen Sprachgruppen im Land angeht. Selbst sehr kleinen Minderheiten wird ein gleichberechtigter Status eingeräumt. Ein Teil der deutschsprachigen Minderheit in Ostbelgien, die weniger als 0,1 % der Gesamtbevölkerung ausmacht, profitiert von der Sprachenregelung zwischen den beiden grossen Landesteilen und wird ähnlich behandelt, wie die Niederländisch- und Französischsprachigen, was zur Folge hat, dass Deutsch zur dritten Nationalsprache landesweit aufgestiegen ist. So sind z.B. alle Hinweisschilder auf dem Brüsseler Flughafen viersprachig – die drei offiziellen Sprachen Niederländisch, Französisch, Deutsch und obendrein – als internationale Luftverkehrssprache – Englisch und zwar konsequent in dieser Reihenfolge, um jede Hintansetzung einer Sprachgemeinschaft zu vermeiden. Auch die belgische Autobahnpolizei berücksichtigt entsprechend alle drei nationalen Sprachen und wird bei der Verhängung einer Verkehrsstrafe dem Autofahrer zuerst die Möglichkeit geben, sich zwecks Zahlung einer Strafe für Protokollzwecke für eine der drei nationalen Sprache zu entscheiden.

Natürlich ist ein solches Vorgehen kostspielig, aber anscheinend im Rahmen von Sprachkonfliktvermeidungsstrategien doch sinnvoll. Wieviel andere Länder gestehen einer Sprache mit so wenig Sprechern einen solchen Status zu? Ohne Zuerkennung eines solchen Status ergäben sich aus dieser sprachlichen Asymmetrie jedoch auf lange Sicht wohl noch grössere Konflikte und zwar sowohl im wirtschaftlichen wie im politischen Bereich. Die belgische Konfliktregelung kann mit einigen Einschränkungen somit in sprachplanerischer Hinsicht als Vorbild für die Europäische Union gelten.

2) Entemotionalisierung

Ein anderes positives Ergebnis des Sprachenstreites in Belgien ist eine gewisse Entemotionalisierung der Sprachenfrage. Es ist jedoch nicht leicht, Sprach- und Kulturkonflikten die Emotionen zu „entziehen“ und diese Thematik zu versachlichen. Mit der Einführung des Territorialprinzips hoffte der belgische Gesetzgeber, dass eine strenge Sprachenregelung in wenigen grundsätzlichen Lebensbereichen genug Raum für die grösstmögliche Freiheit des Sprachgebrauchs auf anderen Gebieten lassen würde. Während die durch das Territorialprinzip geforderte Einsprachigkeit in den meisten mehrsprachigen Ländern mindestens zwei Domänen betrifft (das Bildungssystem und die öffentliche Verwaltung), kommt in Belgien die „Betriebssprachendomäne“ hinzu. Wie bereits angedeutet, muss die Sprache des Territoriums in allen formellen Verträgen zwischen Arbeitgebern und Arbeitnehmern gebraucht werden. Spannungen, die sich aus sozial determinierter Sprachwahl (wenn z.B. ein Manager eine andere Sprache als die Gewerkschaftsvertreter gebraucht) ergeben können, werden dadurch reduziert.

Zusammen mit der Sprachgesetzgebung wurde ein Plan zur Föderalisierung und Regionalisierung entwickelt, der eine zentralisierte Sprachplanung nach dem Vorbild Frankreichs verhindern sollte. Da solch regionalisierte Sprachplanung (in Belgien „kommunalisiert“ genannt) innerhalb der verschiedenen Sprachgruppen nur

in einigen wenigen, aber nichtsdestoweniger entscheidenden Lebensbereichen angewendet wird, verhält sich der Staat in den übrigen Domänen überwiegend permissiv und kompensiert Gesetzesstrenge im sprachlich-kulturellen Bereich mit Liberalität und Toleranz.

3) Sprachenzählungen

Statt dem Vorbild Nordamerikas und Russlands zu folgen, die ihre Einwohner in grossangelegten Sprachenzählungen („Zensus“) den vorhandenen Mehr- und Minderheitensprachen zuordnen, hat Belgien in der zahlenmässigen Erfassung von Minderheiten seinen eigenen Weg eingeschlagen, ausgehend von dem Prinzip, dass die Rechte und Pflichten einer Mehrheit oder Minderheit nicht ausschliesslich von ihrer zahlenmässigen Stärke abhängig seien. Dass die Grösse einer Sprachgemeinschaft nicht länger mehr der entscheidende Faktor im Bereich der Sprachplanung ist, bedeutet, dass Überlegungen zum Schutz einer Sprachgemeinschaft von der Annahme ausgehen, dass eine numerische und sozioökonomisch benachteiligte Minderheit mehr Unterstützung als die mit ihr konfrontierte Mehrheit benötigt, um Gleichberechtigung zu erlangen. Demzufolge hat der belgische Staat die Sprachenzählung als Teil der Volkszählung abgeschafft und damit sicher auch beachtlich zu einer Entemotionalisierung beigetragen.

Da Belgien sich in dieser Hinsicht von den meisten anderen mehrsprachigen Nationen unterscheidet, wollen wir die besonders konfliktrichtige Frage der Sprachenzählung etwas genauer betrachten. Wir haben hervorgehoben, dass Zweisprachigkeit stets asymmetrisch ist, bilinguale Sprecher werden immer aus dem einen oder anderen Grund in Abhängigkeit von ihrem sozioökonomischen Status, der kulturellen Identität, etc – *eine* Sprache bevorzugen. Deswegen kann die Datensammlung über Bi- oder Multilingualität in einer Region in Form einer zahlenmässigen Erfassung der Sprecher kaum sozial zuverlässige Informationen liefern. So gaben in der Zählung von 1933 in Martelingen, einem kleinen Dorf an der Grenze zwischen Luxemburg und Belgien, 93 % der Einwohner an, deutschsprachig zu sein, und nur 7 % behaupteten, sie seien frankophon (Nelde, 1979). 1947, bei der letzten amtlichen Volkszählung in Belgien, schien sich die Situation umgekehrt zu haben: die Mehrheit der Sprecher behauptete, sie seien Frankophone, und nur wenige Prozent sahen sich selbst als Deutschsprecher. Der Grund für diesen Unterschied liegt auf der Hand: die meisten Dorfbewohner waren zu Zeiten beider Zählungen zweisprachig, jedoch wurde 1933 Deutsch aus weltanschaulicher Perspektive (Zeit des Faschismus) eher bevorzugt, während die gleiche Sprache 1947 – nach dem verlorenen Zweiten Weltkrieg – wenig beliebt war, und es folglich wünschenswert erschien, mehr Französisch zu sprechen. Deshalb sollten quantitative Daten einer Sprachenzählung in mehrsprachigen Konfliktsituationen mit Skepsis behandelt werden, da die Informationen, die sie über Mehrsprachigkeit zu geben scheinen, oft durch ausersprachliche Faktoren verzerrt sind.

4) Positive Diskriminierung

Als logische Konsequenz aus den Vorüberlegungen zur Entemotionalisierung und zur Sprachenzählung soll die positive Diskriminierung von Sprachminderhei-

ten in den Mittelpunkt gerückt werden, ein Aspekt, der von grossem Nutzen für die sprachlichen Minderheiten im zukünftigen Europa sein könnte. Positive Diskriminierung heisst, daß die Minderheit mehr Rechte und Vorteile bekommt, als ihr zahlenmässig nach dem Proporzsystem zustünde, um ein vergleichbares sprachliches Reproduktionspotential wie die Mehrheit entwickeln zu können.

Im Falle der hier besprochenen asymmetrischen und insbesondere der institutionalisierten Mehrsprachigkeit sollte, wenn nötig, die Struktur des Bildungssystems die Minorität explizit fördern, um zu entsprechenden Ergebnissen wie die Mehrheit zu gelangen. In der Praxis kann das z.B. bedeuten, im Schulunterricht kleinere Klassenstärken für kleinere Sprachgruppen zu akzeptieren, sowie für bessere Bezahlung der Lehrkräfte, an die besondere Anforderungen gestellt werden, zu sorgen. Minderheitsschüler sollten mehr Rechte und Vorteile haben, gerade weil sie vom Sozialprestige her und auch zahlenmässig oft die schwächere Gruppe sind, damit sie auf lange Sicht die gleichen sozialen Aufstiegschancen haben.

Eine andere Form positiver Diskriminierung ist eine Belohnung aller derjenigen, die in einer zweisprachigen Situation ihren Lebensunterhalt verdienen müssen. So könnte z. B. ein Briefträger in einer mehrsprachigen Stadt wegen des erhöhten Arbeitsaufwandes mehr verdienen als sein einsprachiger Arbeitskollege. Offensichtlich würde das auch zu einer Hebung des Prestiges und des Status von Zweisprachigen führen.

5) Marktwirtschaft und Sprache

Im Gefolge der Entemotionalisierung des Sprachendisputes in Belgien haben sich noch andere Wege zur Konfliktvermeidung und -lösung entwickelt. Heute kann die belgische multilinguale Situation als besonders liberal in Bezug auf die drei Landessprachen ebenso wie die wichtigsten Fremd- und Nachbarsprachen charakterisiert werden. Es ist jetzt viel leichter für die einzelnen Sprecher, die Sprache zu wählen, die sie in Übereinstimmung mit ihren persönlichen und beruflichen Plänen benötigen. Individuelles Sprachverhalten und individueller Spracherwerb korrespondieren mit dem freien Markt. Auf diesem Wege konnte sich die Mehrsprachigkeit im Lande, einmal von zahlreichen historischen und sozialen Vorurteilen, Stereotypen und Emotionen befreit, an Angebot und Nachfrage anpassen. Dazu kommt ein rein ökonomischer Gesichtspunkt: die Funktion der Hauptstadt Brüssel als internationaler Treffpunkt hat die Bereitschaft der Bevölkerung zum Fremdsprachenerwerb gefördert, da sich die Beherrschung weiterer Sprachen nachweislich auszahlt (F. Grin, 1996). Somit zeigt das belgische Beispiel, dass eine ökonomisch, durch Angebot und Nachfrage bestimmte Sprachwahl bei der Motivierung zur Mehrsprachigkeit erfolgreicher ist, als eine zentralisierte Sprachplanung, die – statisch und somit wenig flexibel – sich nur schwer dem sich ständig ändernden Sprachbedarf anpassen kann.

Schlussfolgerungen

Nachdem wir die Lösungen diskutiert haben, die Belgien zu einigen der Probleme gefunden hat, die sich aus der bestehenden Mehrsprachigkeitssituation ergeben, muss hervorgehoben werden, dass es demzufolge kein allgemeingültiges

Mehrsprachigkeitsmodell gibt, das in allen Kulturen, Ländern und unter allen Umständen angewandt werden kann. Der spezifische Kontext einer jeden multilingualen Situation muss sich in der regionalen und der überregionalen Sprachpolitik eines jeden Landes widerspiegeln und massgeschneidert auf die jeweilige Sprachgemeinschaft ausgerichtet sein, um mit den realen ökonomischen Bedürfnissen korrespondieren zu können. Unsere unterschiedlichen Beispiele zeigen deutlich, dass ein einziger sprachpolitischer Plan zur Lösung der Sprachenprobleme im vereinten Europa nur fehlschlagen könnte. Es gibt keine verallgemeinernden und pauschalen Lösungen, sondern nur eine fallweise bestimmte, situativ und kontextuell angepasste Sprachpolitik.

Gemeinsame Anstrengungen allochthoner und autochthoner Gruppen

Trotz der Tatsache, dass allochthone und autochthone Gruppen überwiegend ein relativ geringes Prestige ihrer Sprachen und Kulturen als gemeinsamen Nachteil gegenüber der dominanten Gruppe haben, ist zu beobachten, dass es bis heute in Bezug auf die Einforderung von Sprachrechten in Europa nur wenig oder gar keine Kooperation zwischen diesen beiden Gruppen gibt. Diese Kooperation wäre jedoch naheliegend, da vergleichbare Benachteiligungen auch gemeinsame Lösungen erheischen. Ohne Zweifel haben sich die neuen, oft sozial definierten Minderheiten, wie die zuvor erwähnten Migranten, Gastarbeiter, Rück-, Aus- und Umsiedler, Flüchtlinge, Emigranten und Transmigranten in den Vordergrund des europäischen politischen Geschehens geschoben. Alle diese Gruppen haben ein neues Bewusstsein unter den Mehrheitsbevölkerungen hervorgebracht, das statt einer Zurückdrängung der einheimischen Minderheiten eher ihre Förderung zum Ergebnis hatte. Auch sie wurden von den neuen Tendenzen, wie einer Renaissance der Dialekte und Minderheitensprachen, mitgetragen. Ein neues, an kleineren Einheiten orientiertes, regionales Bewusstsein – wie die „small is beautiful“ – Bewegung der sechziger und siebziger Jahre – hat in immer stärkerem Masse die Aufmerksamkeit von Forschung, Politik und Kultur auf Minderheiten gelenkt, deren soziokulturelle und jetzt auch wirtschaftspolitische Bedeutung in einem kulturell lebensfähigen Europa nicht mehr in Zweifel gezogen werden kann.

Dennoch reagieren Mehrheitsgruppen in ihrer Einstellung zu Sprach- und Kulturminoritäten gegenüber allochthonen Gruppen bedeutend negativer als gegenüber autochthonen Minderheiten. Die Konfrontationen zwischen bodenständigen Minderheiten und den dominanten Mehrheiten einerseits und zugewanderten Migranten und den dominanten Mehrheiten andererseits finden auf unterschiedlichen gesellschaftlichen Ebenen statt (sozial, politisch, ökonomisch, kulturell), obwohl die Formen der Diskriminierung seitens der Mehrheit oft die gleichen sind.

In der Kontaktlinguistik haben nur wenige Forscher beide Minderheitengruppen parallel untersucht, trotz des Nutzens, der sich aus einer gemeinsamen Vorgehensweise ergeben könnte. In den Niederlanden, der Schweiz und Frankreich werden autochthone und allochthone Gruppen aus wissenschaftsimmanenten oder ideologischen Gründen sehr unterschiedlich beschrieben und analysiert. Demgegenüber fehlen in Grossbritannien wiederum die Kontakte zwischen den

Linguisten einerseits, die sich mit den sogenannten „entkolonisierten“ Sprachen beschäftigen, und den Forschern in Schottland und Wales andererseits, die sich mit keltischen Sprachen beschäftigen. Sicherlich sind die nur scheinbar grundverschiedenen Konfliktsituationen ein Grund für die fehlende Kooperation. So ist es nicht verwunderlich, wenn es kaum Vorschläge zur Konfliktlösung gibt, die versuchen, die vergleichbaren Sprachkonflikte beider Gruppen zu neutralisieren.

Neubewertung der Situation

Dieser Bereich der kontaktlinguistischen Forschung wächst und verändert sich ständig. Die Gründe hierfür sind überdeutlich: Erstens lagen die dörflichen Gemeinschaften, die die Sprache und andere Identitätsmarker ihrer Minderheit konservierten, oft in der Peripherie der verschiedenen europäischen Staaten, und aus diesem Grunde wurden sie in der Vergangenheit häufig als marginal betrachtet. Wenn sie am Wohlstand und ökonomischen Fortschritt teilhaben wollten, mussten sie sich in den Prozess der Urbanisierung und Industrialisierung integrieren. Sie verloren während dieses Prozesses in vielen Fällen ihre Besonderheiten, einschliesslich ihrer Sprache. Nun finden sich eine Reihe dieser Gemeinschaften im Herzen des neuen Europa wieder, da sie entlang der Grenzen und damit in neuen Kontaktachsen liegen. Geographisch und geopolitisch sind sie somit nicht länger marginal. Weiterhin kann es durchaus sein, dass ein übernationales Europa Regionalismus eher toleriert als die früheren Nationalstaaten. Das bedeutet, dass sich diese Gemeinschaften in einem Umschichtungsprozess befinden. Es ist notwendig, diesen Prozess zu untersuchen. Um zu verstehen, was in einigen dieser Gemeinschaften bereits passiert ist und noch passieren wird, müssen wir uns vor allem mit den Sprechergruppen beschäftigen, denen es gelungen ist, ihre Sprache und Tradition zu erhalten. Minderheitsgruppen wie die Katalanen geben Aufschluss darüber, was zur Erhaltung und Förderung einer Minderheitengruppe beitragen kann. Hier verdient die lokale und regionale Entwicklung mehr Aufmerksamkeit.

Zweitens ist die Mehrsprachigkeit in europäischen Grossstädten eine relativ junges Phänomen. In einigen Fällen wurde sie bereits genauer – empirisch – unter die Lupe genommen, in anderen Fällen bleibt noch eine Menge zu tun, um die kontaktlinguistische Entwicklung besser zu verstehen. Es betrifft hier ein Gebiet, in dem sich Vorurteilsforschung und Linguistik oft berühren und wo sich Probleme und Konflikte aus multilingualem und multikulturellem Kontakt ergeben können. Diese erklären sich soziologisch aus Versuchen der dominanten Gruppe, sozialen Aufstieg für ihre Mitglieder zu sichern, aber auch aus einem Gefühl der Bedrohung, da sich durch den Zuzug anderer Gruppen die eigene Identität zu verwischen scheint.

Drittens bleibt das Problem der Sprachen in der Europäischen Union weitgehend undiskutiert und deshalb ungelöst. Was immer die Lösung sein wird – drei, vier, elf oder mehr Arbeitssprachen – das Europa der Zukunft wird nicht einsprachig sein. Der Beitritt der skandinavischen Nachbarn – Länder, die traditionell Englisch als Zweitsprache bevorzugen – und Österreichs zur Union 1995 kann eventuell das bisherige sprachliche Machtgleichgewicht in Brüssel, Luxemburg und Strassburg verändern und hat bereits die Debatte neu belebt.

Viertens müssen wir uns mit den Sprachkonflikten entlang der Grenzen der EU mit den früheren Ostblockstaaten auseinandersetzen, wo Sprache mehr und mehr zu einem Symbol wiedererwachenden Nationalismus zu werden scheint. Hier muss zwischen Konflikten mit historischen Wurzeln und solchen, die künstlich – aus Gründen der Grenzverschiebung, der Staatsneugründung oder einfach aus ideologischen Motiven – entfacht wurden, unterschieden werden.

Mögliche Ursachen für Sprachkonflikte existieren demnach überall in der Welt wie auch in Europa, die sich häufig als polarisierende Tendenzen bemerkbar machen: Neben länderübergreifenden Zusammenschlüssen (NAFTA in Nord- und Mittelamerika, EU in Europa II) nehmen gleichzeitig Nationalismus und Regionalismus zu (Euregio, Alpen-Adria-Regio, Neugründungen wie Slowenien, Estland u. v. a.). Aus der Geschichte kennen wir die möglichen Konsequenzen der Unterdrückung von Konflikten. Deshalb sollten wir als Kontaktlinguisten sinnvolle Beiträge zur Analyse, Beschreibung und Kontrolle komplexer linguistischer Situationen leisten, wie sie sich vor den Augen des Forschers welt- und europaweit tagtäglich abspielen.

BIBLIOGRAPHIE

- DE BOT, Kees: ‚Neldes’s Law’ Revisited: Dutch as a Diaspora Language. In: W. Wölck – A. de Houwer (eds.). *Recent Studies in Contact Linguistics (Plurilingua XVIII)*. Bonn: Dümmler 1997, 51 – 59.
- BREITENSTEIN, Rudolf: *Der hässliche Deutsche?* München: Beck 1968.
- CHRIST, Herbert: *Fremdsprachenunterricht und Sprachenpolitik*. Stuttgart: Klett – Cotta 1980.
- CHRIST, Herbert: *Fremdsprachenunterricht für das Jahr 2000*, Stuttgart: Klett – Cotta 1992.
- GOEBL, Hans – NELDE, Peter e. a. (eds.): *Kontaktlinguistik I*. Berlin und New York: de Gruyter 1996.
- GOEBL, Hans: Die altösterreichische Sprachenvielfalt und -politik als Modellfall von heute und morgen. In: U. Rinaldi – R. Rindler-Schjerve – M. Metzeltin (eds.). *Wien: Sprache und Politik, Istituto Italiano di Cultura* 1997, 103 – 121.
- GRIN, François: The economics of language: survey, assessment and prospects. In: *International Journal of the Sociology of Language* 121, 1996, 17 – 44.
- HAARMANN, Harald: *Multilingualismus I, II*. Tübingen: G. Narr 1980.
- MATTHEIER, Klaus: Sprachkonflikte in einsprachigen Ortsgemeinschaften. Versuch einer Typologie. In: E. Oksaar (ed.), *Spracherwerb, Sprachkontakt, Sprachkonflikt*. Berlin und New York: de Gruyter 1984, 197 – 204.
- NELDE, Peter: *Volkssprache und Kultursprache*, Wiesbaden: Steiner 1976.
- NELDE, Peter – STRUBELL, Miquel – WILLIAMS, Glyn: *Euromosaic (I) – Produktion und Reproduktion der Minderheiten-Sprachgemeinschaften in der Europäischen Union*. Luxemburg: Amt für amtliche Veröffentlichungen der EG 1995.
- NELDE, Peter – STRUBELL, Miquel – Williams, Glyn: *Euromosaic II*. 1998 (im Druck).
- OKSAAR, Els: Mehrsprachigkeit, Sprachkontakt, Sprachkonflikt. In: P. Nelde (ed.), *Sprachkontakt und Sprachkonflikt*. Wiesbaden: Steiner 1980, 43 – 52.

Euroglossia and Eurolingualism: Sociolinguistic Diversity across National and Language Borders

ANGEL PACHEV

The ‘bouquet’ of contributions to *Sociolinguistica* 14 “The Future of European Sociolinguistics” (cf. *Sociolinguistica*, 2000) demonstrates that sociolinguistics is very much alive in Europe and that it will continue to thrive in the XXI century which already bodes such exciting political and linguistic changes within the Europeanization trend on the old continent. But as I have argued in a number of papers (cf. Pachev, 2001, 2001a, 2002, 2002a) today Europeanization is too often understood only as the geographical stretching- out of political and economic relations (Massey, 1993) while the changing patterns of sociolinguistic divisions and hierarchies in Europe demand its consideration also as a sociolinguistic and communication phenomenon. This implies a number of significant new prospects for the research program of European sociolinguistics of this century. A clear case of such a research prospect arises from the sociolinguistic analyses of linguistic diversity in Europe “across national borders, where we have seldom ventured, and especially across language borders, where we have never ventured” (Chambers, 2000, p. 11).

One way to comprehend the sociolinguistic diversity observed in Europe today is to trace the stretching- out of sociolinguistic relations which, to use the power-geometry terminology of the sociologist Anthony Giddins (1984), results in sociolinguistic time and space “distanciation”. Actually some of the main manifestations of the sociolinguistic diversity across national and language borders within the European context could be traced along the following “distanciation” trends:

1. The trend towards a worldwide economy and consequently towards a worldwide market of information, communications and culture which disrupts the spheres of interrelation and the forms of interaction that guarantee the internal cohesion of language communities; let’s have a topical example: until quite recently, in the so called ‘face to face’ or ‘close-knit’ communities that have traditionally been the focus of language and culture studies, there was an overlap by the various institutionalized networks of relationships as the basic units of linguistic and cultural variability. And so there was some justification for treating the relevant populations as isolates. But from the changing sociolinguistics of close-knit communities in Europe in the last decades (cf. *Sociolinguistica*, 1990; 1995, 1997) we have learned that this isolation is rapidly disappearing. Formerly

highly localized peoples have now become integrated into the modern nation states of Europe. Bi- and multilingualism is increasing so that their communicative condition is becoming more and more similar not only to that of the urban minorities but also to the speakers of the so called ‘languages of lesser circulation’ in Europe (paradoxically some of the latter are the national languages of a number of modern nation states into which those peoples are being integrated). Today making the case for multilingualism across national borders in Europe would be preaching to the choir. Here multilingualism and multiculturalism are facts of daily life in countless situations. But the globalization trend has brought about the evolution of a certain number of sociolinguistic perspectives (cf. Sociolinguistica, 1997, X) that should have implications on the sociolinguistic situation in Europe (or on what I suggest to be called ‘eurolingualism’ and ‘euroglossia’ – see below) over the course of this century:

- Multilingualism no longer constitutes an exception encountered in a few linguistically diverse countries in Europe, but rather a common asset that seems increasingly to facilitate the diversified contacts both within and between the countries.
- Whereas post-war Europe generally adopted the premise that minorities (autochthonous and allochthonous) subjected to bilingualism were likely to lose their native language, a new approach views multilingualism most often as an economic and employment catalyst that raises the standard of living (one has only to think of open borders, the language professions, and multinational employers). The latest developments have made it possible for minority language groups to move from their permanent state of defensiveness typical of recent decades to a new agenda that values the advantages of multilingualism enjoyed by minority groups.
- Economic factors, such as globalization, that favour the widely spoken languages like English and French, are of necessity on a par with the strong desire for national affirmation, which then provides renewed chances for survival and development for the so-called “languages of lesser circulation”.
- A multilingual speaker, even one from amongst the least commonly spoken languages in Europe, must no longer relinquish his or her identity in favor of the prestigious languages, and conversely, a monolingual speaker finds it increasingly more difficult than in the past to advance his or her views in a unidirectional, monolingual way in a multilingual Europe.

2. The multilingual discursive practices always operate within what P. Bourdieu calls a field (Thompson, 1991). It is the power relations in this field that ultimately determine access to participation in the institutionalized networks of relationships in Europe. In this sense, discursive practices relate to macro-social/European factors which nourish the trend of placing of different sociolinguistic groups, different individuals and their languages in very distinct ways in relation to European flows and interconnections. As the analysis of the dynamics of minority language use in urban Europe shows, the minority language groups are being transformed in two opposite directions. On the one hand, they are weakened by the further impetus of information, communication and mobility processes. But

on the other hand, the decline in the importance of the nation-state may possibly bring about increasing opportunities to enhance the importance on the local urban scale of minority sociolinguistic identity. At the same time if we compare that minority languages situation in Europe with the one of the smaller national languages like Bulgarian, Greek, Hungarian, Finish, Norwegian, Czech, Slovak, etc. we could see that as a result of the Europeanization trends those languages are being transformed also in two opposite directions somewhat parallel to the ones mentioned above for the minority languages but different in sociolinguistic significance. On the one side, they are strengthened by the further impetus of information, communication and even by economic factors, such as globalization, that, as mentioned above, favor the widely spoken languages like English, French and German, but, on the other are of necessity on a par with the strong desire for national affirmation, which then provides renewed chances for further development for those less widely used languages in Europe. But at the same time, the decline in the importance of the nation-state may possibly bring about decreasing opportunities to enhance the importance of those languages for national sociolinguistic identity.

It is under these conditions of multilingualism and multiculturalism, where traditional macro-social categories no longer account for everyday human action that cultural and linguistic variability and differences are becoming increasingly functional and less and less structural, i.e. language and culture work to create and maintain distinctions with an effect in everyday life. Consider the sociolinguistic data on comparative analyses contrasting encounters among individuals who share communicative background with those who did not (Gumperz, memo); For instance, the communicative position of Asians in Britain is in many ways typical of the cultural and sociolinguistic diversity in today's nation states in Europe. To cope with the strange and alienating conditions in the host society they tend to rely on participation and cooperation in networks of relationships with co-resident kin and others who share the same background. Most of their significant interactions (i. e. interactions requiring complex persuasive strategies) take place with individuals who share their background and employ the same communicative strategies. In such 'in-group' settings they speak either their own native tongues or a genre of Indian English which, as the analysis shows has many of the discourse characteristics of their speakers' native languages. In other words rather than relying simply on learning English they are "learning to create language" (Coseriu) while instrumentally and rhetorically adapting their communicative repertoire to their everyday communicative and persuasive needs.

At the same time the South Asians' relations with native English speakers are for the most part purely instrumental ones. So that when, as in the job-seeking interviews and other interview encounters described in the sociolinguistic studies, they are called upon to display complex and cognitively demanding persuasive strategies their practices are subject to mis-evaluation. Their arguments tend to be interrupted or cut off and in other ways they often find themselves unable to get their points across. Perhaps the interviewers are prejudiced against the applicant and are taking advantage of his or her limited English in order to justify his or her

eventual rejection. As G. Gumperz puts it “the situation could thus be seen as a typical instance of symbolic domination (Bourdieu, 1991) where those in power apply their own standards in evaluating the actions of the less powerful” (Gumperz, memo). The resulting communicative environments are hardly conducive to produce job or learning opportunities. The social and economic conditions of their existence, particularly when, as frequently happens, they are compounded by miscommunication, create access barriers that prevent job, learning and other opportunities and maintain cultural distinctions. This leads to hegemonic practices that perpetuate established relations of power and domination.

As pointed out above the observed stretching- out of sociolinguistic relations in Europe brings about both distancing away from the sociolinguistic core of the communities and placing of the different communities at a different distance from European flows and interconnections. The immediate result is the emerging of new modes of interaction which cannot but affect communicative practices. Today in Europe multilingualism and code switching strategies become common. Linguistic diffusion begins to level pre-existing grammatical and lexical differences. While the old language names are maintained, new speaking genres develop which may range from Creole like formations, to ways of speaking (ethnolects) (cf. Kotsinas, 1988; Munoz, 1988) that differ to varying degrees from the pre-existing languages. As grammatical and semantic distinctions attenuate, linguistic and cultural boundaries within the communicating regions of Europe become blurred. Viewed against this European background the assumption that our social world comes segmented into discrete internally homogeneous language-culture areas has become increasingly problematic. Cultures are no longer homogenous and language divisions have become more and more permeable. Thus the group boundaries are rapidly changing and less sharply marked. We can no longer assume that language and culture are co-extensive and shared understandings cannot be taken for granted.

Under such conditions the following Sapir’s remarks take on new significance: ‘Communication processes do not merely apply to society; they are indefinitely varied as to form meaning for the various types of personal relationships into which society resolves itself (Edward Sapir ‘Communication’, 1931). Thus to capture the overall sociolinguistic picture of a resolving European society we may have to examine the emerging of the European “Community of Practice”(see the concept ‘Community of Practice’ as presented by Lave and Wenger, 1991, and by Wenger, 1998) where:

- a) the sociolinguistic changes diffuse at different rates and speakers of the same languages may find themselves ‘distanced’ by deep cultural gaps, while others who speak grammatically distinct languages share the same culture where the ‘linguistic habitus’ and the ‘linguistic market’ (Bourdieu, 1991) compete or go hand in hand to define one’s speech community membership while social and other identities are negotiated through practice;
- b) communication within the context of institutionalized European environments and communities of practice (groups whose joint engagement in some activity or enterprise is sufficiently intensive to give rise over time to a repertoire of shared practices) leads to the creation of linguistically distinct

modes of talk. Over time and depending on sociolinguistic forces, such linguistic markers become conventionalized in the form of genres via Schutziian processes of habituation and typifications like those described by Hanks (1996). Yet it can be argued that institutionalized discursive and interpretive practices that over time have become conventionalized through habituation and typification and grammaticalization are the ultimate sources of linguistic and cultural relativity. Such practices inevitably 'distance' the speakers from their original linguistic 'habitus' communities. No matter how much they seek to preserve their ethnolinguistic and cultural heritage and identity, the situation in which they find themselves inevitably brings them into close communication with the surrounding world. In post-modern culturally diverse societies cultural identity must, as Turner, in a recent discussion of multiculturalism (1993) points out, be asserted and defended within a supralocal arena. To make themselves heard group members are forced to enter into or react to the debates of a Habermasian public sphere (Habermas, 1989) and as Urban (1993) has recently argued, this sphere has a supralocal culture of its own. Following Gumperz (memo) we could add that it also has its own distinct communicative practices, 'distanced' from those of the native 'core/local' cultures and varied across national and language borders.

Let me summarize with some remarks on the import of the preceding discussion. I began by arguing that the move to Europeanization as the principal object of sociolinguistic analysis, calls attention to new dimensions of variability across national and language borders that have so far not been sufficiently addressed. There has been little sociolinguistic research in this area and such research will be difficult, because trans-national resources are very diversified and take on different meanings in particular socio-cultural contexts. Nonetheless, only in this way is it possible to show how local groups have responded to Europeanization changes and to explain the persistence of certain traditional sociolinguistic institutions as well as the emergence of new patterns of European sociolinguistic differentiation and 'distanciation' across national and language borders.

Following the various aspects of those patterns we could suggest some possibilities for rethinking in the following areas:

- a) The assumption that linguistic diversity is invariably related to barriers in communication and hence, to some degree, cultural diversity.
- b) The relationship between grammar and individual linguistic competence: for if a grammar is supposed to reflect in some way native speaker linguistic competence, grammars of individual European languages will not be adequate. Any "ideally fluent speaker-hearer" or even the most "homogeneous speech community" in the sense of Chomsky (1965, p. 3) will be 'eurolingual', i. e. multilingual; a number of experts show that the speakers linguistic knowledge is not compartmentalized into two or more distinct codes, that is they do not keep their codes separate. Their English, French, German or Bulgarian functions as one of an array of rhetorical devices that enter into the management of the collaborative task.

- c) The rules concerning correct usage are not specific to particular languages (including the lingua franca used- English, French, German, etc.) and cannot be stated by expressions such as “Use X language in contexts A and B”, i.e. following the interaction aspects of sociolinguistic ‘distanciation’ trends we cannot account for the empirical facts of referential practice by describing the function of code-switching in terms of rules specifying what forms are to be used, why and for what circumstances. Seen in interaction terms therefore, bilingual and multilingual communication should not be singled out as something distinct from everyday interaction. Bilingual (multilingual) abilities are already part of Europeans’ everyday communicative repertoire and code-switching becomes an integral part of the collaborative process of communicative Europeanization.
- d) Rather than relying on definitions treating ‘languages and cultures as self contained and internally coherent abstract ‘structures’(Gumperz, memo, p. 30), it would be more productive to think of institutionalized networks of relationships as the basic units of linguistic and cultural variability in modern Europe. This means revisiting and rethinking a number of current sociolinguistic terms and concepts.

Diglossia and Bilingualism Revisited

Against the background of the foregoing considerations and by way of continuing the ‘rethinking’ suggestions given in d) above if we view the many uses that the terms “diglossia” and “bilingualism” have been put to in recent times, the perspective on culture, function and cognition as they enter into communication in Europe is clearly limited (cf. Pachev, 1993). In a recent paper (Pachev, 2000) I have argued not simply for updating the diglossia and bilingualism concepts by extending or refining them ‘on demand’ by the sociolinguistic situation under study but for their replacement with sociolinguistically pertinent concepts and terms. For purpose of simplicity and clarity I have represented my sociolinguistically pertinent considerations against the background of the sociolinguistic situation in modern Europe where function, the very heart and soul of the diglossia concept, seems to have been challenged both by everyday communicative practices (Pachev, 2001, 2002, 2002a) and by the principles of the common European linguistic legislation. An example of the latter is the Resolution of the European parliament unanimously voted on 19 January 1995. The main points of that Resolution are a good support for my ‘rethinking’ suggestions on diglossia in view of function: the equal official status of all member-states’ national languages is a basic principle of the European Union; appointing working languages would downgrade a considerable amount of the European population to “second class citizens”; all citizens must be able to address each and every European Union institution in their own language; technical and financial arguments in this respect are irrelevant and shall not be considered, etc. Try and use within that context the traditional “High” and “Low” diglossic labels to describe the functions of any of the European Union member-states’ national languages!

So I come up with the suggestion to introduce the terms “euroglossia” and “eurolingualism” in the description and explanation of Europeanization sociolinguistic trends across national and language borders in the sociolinguistic situation of Europe.¹ Today not much of the sociolinguistic research in Europe can be seen as exemplifying euroglossia and eurolingualism. In my recent papers I consider various manifestations of those phenomena from the perspectives of language planning and language policies, the social and cognitive aspects of sociolinguistic diversity, etc. The present article actually is an attempt to present euroglossia and eurolingualism as sociolinguistic diversity across national and language borders. But lack of sociolinguistic research expressly and primarily undertaken for the purpose of studying euroglossia and eurolingualism has made it difficult to arrive at fine-tuned presentations and interpretations of those concepts. The assertions are inevitably broad and rather crude, and the programmatic essence of the enterprise is further emphasized by the fact that the direct or indirect manifestations of euroglossia and eurolingualism are still referred to symptomatic facts of both the sociolinguistics of society and the sociolinguistics of language, like:

1. The attempts to develop such projects as EUROCOMrom for a European plurilingualism based on the euro-comprehension in Romance languages and correspondingly the use of such terms as ‘romanolexie’, ‘romanographie’; in general, the attempts to stress the advantages of ‘romanophonie’ in comparison with the Germanic and Slavic languages for cognitive development, quick access to Romance languages, falling of language barriers – all leading to the development of European conscience and identity (cf. Klein and Rutke, 1997).
2. The defense of the position of Dutch is coordinated by the “Nederlandse Taalunie” (NTU), an international body, to which both Belgian (resp. Flemish) and the Dutch governments have handed over their prerogatives in linguistic and cultural affairs. As the Secretary General of NTU says: “An extremely important aspect of our linguistic policy regarding the EU is the cooperation with other middle large language groups. It is important indeed to stress that Dutch be considered the smallest of the group of large circulation languages instead of the largest of the group of small circulation languages” (Van den Bergh, 1994, s. 30). So a typical euroglossic symptom may be referred to the attempts to set up a permanent cooperation framework between the different language groups (large vs. middle vs. small) in view of promoting the status of their languages within the European Union.
3. The new attitudinal dimensions of linguistic prestige and inequality. Actually the euroglossic dimensions of linguistic inequality are not the traditional diglossia categories “High” and “Low” but such categories as “large vs.

---

¹ Part of my intent in coining the terms “euroglossia” and “eurolingualism” is to continue the tradition in sociolinguistics of separating patterns of language use and distribution at the societal level from those at the individual level, i.e. euroglossia, like diglossia, is a societal state of affairs; eurolingualism, like bilingualism, refers to individual distribution and use.

middle vs. small language groups” or “languages of larger circulation vs. languages of lesser circulation” which presuppose sociolinguistic variation across national borders in Europe. It goes without saying that we still could label the prestige of the “large” categories as ‘Higher’ than the prestige of the “small” and “lesser” categories but while within the traditional diglossic categorization “H” and “L” were actually intra-community labels which were connected more to the subjective evaluation/esteem the members of a given community held for the languages and varieties of their linguistic repertoire, the H and L in euroglossia is connected more with the inter-community variation based on such cross-national-borders criteria as: the numerical strength of the languages (i.e. the number of native speakers), their economic strength (gross national product of native speakers), their extent of usage in economic, political and scientific communication, the number of countries in which they are used as official languages, the contact status of a language, i.e. in how far a language is in asymmetric dominant use or used as a lingua franca (cf. Ammon, 1994). And although frequently such statistical figures appear to be much less important than other factors which are much harder to quantify, viz. attitudes and other psycholinguistic factors the H and L variables still follow the cross-national pattern of sociolinguistic variation. For instance, in Europe French often appears to benefit from an attitudinal bonus, whereas Spanish and Portuguese are handicapped in this respect and are prevented from playing the important role one might expect on the basis of their international status and number of speakers.

A very interesting attitudinal aspect of euroglossia and eurolingualism is that in some countries there is a general feeling that the efforts of their very own European civil servants and politicians to secure the position of their own languages on a European scale are largely insufficient (cf. Willemys, 1997).

4. The convergence and divergence of languages, the simplification and leveling trends in grammar, syntax and semantics (Sociolinguistica, 1990) that lead to the emerging of common pan-European structural linguistic features thus creating perspectives for a new discipline – eurolinguistics and its subdisciplines like euromorphology (cf. Christian, 1995) etc.

Notwithstanding the ‘the butterfly collecting’ stage of euroglossia and eurolinguism research program, let me end with the following general points:

I consider the suggested terminological innovation to have a number of advantages since the new terms ‘euroglossia’ and ‘eurolingualism’ provide for:

- a) a radical solution of the four questions pursued in sociolinguistics: the standard-with-dialects question, the binarity question, the relatedness question, and, the function question (see Fasold, 1984) for a detailed treatment of those questions);
- b) expansion of the domain of inquiry across national borders, where we have seldom ventured (which explains the “sort of stolid insularity, a provincialism” in the field of sociolinguistics), and especially across language borders, where we have never ventured;

- c) compliance with the proclaimed foundational principles and goals of a common European language policy (cf. the various European Union official documents) in a community of communication.

And as our colleagues have put it (cf. *Sociolinguistica*, 1997) without a community of communication, the EU must remain a trading association run in an autocratic way by bilingual patrician technocrats; with a community of communication, the European Union could develop democratic structures and legitimacy and give meaning to its politics of free movement. Understanding euroglossia and eurolingualism as sociolinguistic diversity across national and language borders is a step toward achieving that community of communication in Europe.

REFERENCES

- Bourdieu (1991): BOURDIEU, P.: *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Chambers (2000): CHAMBERS, J. K.: Universal sources of the vernacular. In: *Sociolinguistica* 14, 11 – 15.
- Chomsky (1965): CHOMSKY, N.: *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass.
- Christian (1995): “Euromorphologie: Perspektiven einer neuen romanistischen Teildisziplin”, in: Dahmen, W. (ed.), *Konvergenz und Divergenz in den romanischen Sprachen/Romanistisches Kolloquium VIII*, Tübingen, 119 – 146.
- Fasold (1984): FASOLD, R.: *The Sociolinguistics of Society*, Cambridge.
- Gidins (1984): GIDDINS, A.: *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Gumperz (memo): GUMPERZ, J.: *The Linguistic and Cultural Relativity of Conversational Inference*, 1996.
- Habermas (1984): HABERMAS, J.: *A Theory of Communicative Action*, Boston.
- Hanks (1996): HANKS, W.: *Language and Communicative Practices (Critical essays in anthropology)*. Oxford: Westview.
- Klein and Rutke (1997): KLEIN, H. G. – RUTKE, D.: EUROCOMrom: pour un plurilinguisme europeen. In: *Sociolinguistica* 1997, 178 – 183.
- Kotsinas (1988): KOTSINAS, U.-B.: Immigrant children’s Swedish- A new variety? *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 9, 1&2, 129 – 140.
- Lave and Wenger (1991): LAVE, J. – WENGER, E.: *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*.
- Massey (1993): MASSEY, D.: Power-geometry and Progressive Sense of Place. In: Bird, J. et al. (eds.) *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change*, London: Routledge, 59 – 69.
- Munoz (1988): MUNOZ, M.-C.: The precious and precarious language. Paper presented at the International Workshop on Maintenance and Loss of Ethnic Minority Languages, Noordwijkerhout, August 28 – September 2, 1988.
- Pachev (1993): PACHEV, A.: *The Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*, Eurasia-Abagar Publ. House, Pleven (in Bulgarian).
- Pachev (2000): PACHEV, A.: Eurolingualism and Euroglossia: Bilingualism and Diglossia Revisited, International Sociolinguistics Conference “Diglossia and Bilingualism”, Sofia, 2000.
- Pachev (2001): PACHEV, A.: Bulgarian in the European Linguistic Community: Challenges and Perspectives. In: *Journal of the Bulgarian Academy of Sciences*, volume 2/2001, 4 – 9 (in Bulgarian).

- Pachev (2001a): PACHEV, A.: On the Role of the Future Member States' National Languages within the European Union, International Conference "The Future of European Multilingualism in the Enlarged European Union", November 22 – November 24, Vienna, Austria.
- Pachev (2002): PACHEV, A.: Europeanization Trends and Linguistic Diversity: Language Planning and Language Policies Perspectives, World Congress on Language Policies, April 16 – April 20, 2002, Barcelona, Spain, www.linguapax.org/congress/taller/taller1/article9_ang.
- Pachev (2002a): PACHEV, A.: Social and Cognitive Aspects of Euroglossia and Eurolinguism, 35th Meeting of the Societas Linguistica Europaea 'Rethinking Language and Mind', July 22 – July 25, 2002, Potsdam, Germany.
- Resolution (1995): European Parliament: Resolution on the right to use one's own language.
- Sociolinguistica (1990): Sociolinguistica 4. Minorities and Language Contact, International Yearbook of European Sociolinguistics, Tübingen.
- Sociolinguistica (1995): Sociolinguistica 9. European Identity and Language Diversity, International Yearbook of European Sociolinguistics, Tübingen.
- Sociolinguistica (1997): Sociolinguistica 11. Monolingualism is curable. International Yearbook of European Sociolinguistics, Tübingen.
- Sociolinguistica (2000): Sociolinguistica 14. The Future of European Sociolinguistics. International Yearbook of European Sociolinguistics, Tübingen.
- Turner (1974): TURNER, R. (ed.) Ethnomethodology, Harmondsworth.
- Urban (1993): URBAN, G. A: Discourse-Centered Approach to Culture, Austin: Schmitt.
- Van den Bergh (1994): VAN DEN BERGH, G.: De geïntegreerde politiek van de Nederlandse Taalunie ten aanzien van het taalgebruik in de Europese Unie . In: Fasol, P.W.H. (ed.) De toekomst van het Nederlands in de Europese Unie. Den Haag: 27 – 32.
- Wenger (1998): WENGER, E.: Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity.
- Willemys (1997): WILLEMYNS, R.: Dutch in the European Union: The Language Policy of the 'Nederlandse Taalunie'. In: Sociolinguistica 1997, 53 – 62.

Recent Sociolinguistic Research in the Czech Republic

JIŘÍ NEKVAPIL

Czech sociolinguistics has always been grounded on the linguistic tradition of the Prague School. Due to this tradition it has been oriented primarily towards the standard language and its cultivation, with relevant theories being formulated and elaborated on (cf. the works of B. Havránek, V. Mathesius, partly R. Jakobson, and more recently F. Daneš; these theories were further developed and made well-known abroad especially by the Czech emigrants P. Garvin and J. V. Neustupný). Understandably, the strong internationally accepted domestic tradition has hindered the reception of foreign sociolinguistic trends; some of them, such as variationist sociolinguistics, have never taken root in the CR. Since the 1960s the specific linguistic situation in the CR (see below), and the orientation towards the study of standard language and corpus language planning has led to the publication of a comprehensive literature on “diglossia” in the CR and on the ways of overcoming it. Since the 1970s works of foreign scholars dealing with the analysis of various types of discourse started to be more widely recognized. Consequently, Czech sociolinguistics became more discourse-oriented, both with respect to variation in Czech and to the use of several languages. Bilingualism could be studied in terms of the specific relationship between Czech and Slovak, which coexisted within a single state – the former Czechoslovakia. Serious sociolinguistic research, however, started only recently. The linguistic behaviour of certain minorities (Polish and German in particular) has received some attention since the 1960s, but it has only been studied systematically since the late 1990s.

Since the 1960s there have been disputes over the form and function of the standard language in Czech linguistics. The disputes arise out of the generally observed fact that spoken discourse often displays phonological and morphological features different from those codified as standard. Importantly, these alternative non-standard features are not restricted to a particular territory, but they are used actively in the whole of Bohemia, expanding also to parts of Moravia. Therefore, they are often referred to as Common Czech (CC) although, from the point of view of Moravians, they could be called Common Bohemian. To a certain extent, the relationship between this variety and the standard language is reminiscent of diglossia (as used by Ferguson). Some linguists suggest that this situation of “diglossia” can be amended by assigning the status of Standard Czech (SC) to a number of features of CC. Surprisingly, despite the heated discussions

there have been few empirical studies concerning either the way speakers of Czech actually use SC and CC, or their attitudes towards these varieties. The empirical description of Czech “diglossia”, characteristically, has been provided by foreign rather than Czech linguists.

Bayer’s comprehensive book (2003) plays an important role in the Czech context because, apart from giving a description of the variation in spoken Czech in formal and informal situations taking place in west Bohemia and in Prague, it introduces a systematic analysis of language attitudes into Czech sociolinguistics. The author conducted formal and informal interviews with 105 informants, after which she studied their attitudes towards variation in Czech. She followed the socio-psychological theory, which distinguishes among cognitive, evaluative and conative dimensions of attitudes. Comparing the actual speech of the informants and their attitudes towards variation in the spoken language (particularly in terms of the conative dimension), she concluded that although speakers declare that they are prepared to use SC both in formal and informal situations, in the interviews they use mostly CC. The extent of the discrepancy depends not on the informants’ regional background (west Bohemia vs. Prague) or on their sex but primarily on their education (the discrepancy decreases with higher education). For the sake of corpus planning of Czech it is also worth mentioning that all the 105 informants responded negatively to the question “Would you approve of a reform of SC, whereby features of the spoken language would be recognized as Standard so that the differences between Standard and spoken Czech would quickly disappear?” Note the way the question is formulated: the author does not ask about the elements of CC but rather about spoken features – this is because CC is an “etic” rather than an “emic” concept.

While Bayer focuses on speakers from Bohemia, Wilson (2007) analyzes the linguistic behaviour of speakers from Moravia living in Prague. Using a sample of 37 respondents he tests a hypothesis that was formulated by some Czech linguists who support a more extensive inclusion of the features of CC into the standard language, according to which Moravian migrants in Bohemia accommodate to CC rather than to SC. The author’s methodology is unusual in the Czech context: he uses a quantitative analysis of several linguistic variables; however, his fieldwork is based also on ethnographic and qualitative methods. The author correlated the acquisition of six features of CC with four independent social variables (gender, region of origin, length of residence, level of network integration). The results support the above-mentioned hypothesis, demonstrating that the acquisition of CC features follows marked patterns. A significant finding is that a high level of network integration correlates with a high level of accommodation in the direction of CC, while the other social variables affect the acquisition of CC variants to a much lesser extent.

While Wilson’s study is based primarily on the quantitative paradigm, Hoffmanová and Müllerová (2007) carry out their research by using the qualitative approach. The authors focus on autobiographical narratives of speakers over 75 years old, originating in interactions with much younger interlocutors. Since the analysis concerns various aspects of the narratives, the methodology is varied: it

includes the methods of narratology, conversation analysis, sociolinguistics, stylistics, discourse analysis and others. The (generational) variation in Czech does not constitute the main focus of the book; nevertheless, it is dealt with in an original way – as an aspect correlating with the organization of turns and speakers in the conversation. One of the chapters concentrates on repetition sequences consisting of the initial turn and the following one in which a certain expression is repeated (the expression often varies in terms of its association with CC or SC). The fact that each of the turns is produced by another speaker makes it possible to observe the extent to which speakers of different generations accommodate to the “code” that is used by their interlocutors in natural conversation. As is usually the case in qualitative research, the most important results of the study consist in revealing interesting connections that have been neglected in the investigation of variation in Czech. The formulation and testing of hypotheses in more extensive quantitatively oriented research has been left to other investigators.

Recently, Czech sociolinguistics has been inspired by the Language Management Theory (LMT), originally associated with J. V. Neustupný and B. H. Jernudd. Through Neustupný the LMT continued the Prague School cultivation theory, while thanks to Jernudd it gained historical links to the classical theory of language planning, at the same time being inspired also by the ethnography of speaking and conversation analysis. Due to its wide scope – it deals not only with macro-phenomena at the level of states, but also with micro-phenomena at the level of particular interactions – it can be used to analyse various aspects of communicative situations, in which language becomes the focus of attention, in particular for the analysis of language problems. The theory has been used mostly in Australia and Japan (the places of Neustupný’s activity), and since the 1990s also in the CR (and in Slovakia and elsewhere in central Europe). Neustupný and Nekvapil (2003) offer a comprehensive analysis of linguistic, communicative and socio-cultural problems in the CR based not only on their empirical research but also on the sociolinguistic, ethnographic, historical and demographic research that has been carried out so far in the CR. The study provides a specific synthesis presented from the point of view of one theory (some foreign universities use it as an introduction to the Czech linguistic and socio-cultural situation). The core of the monograph comprises a description of the linguistic behaviour of ethnic communities, including the Czech community. It is therefore logical that the LMT became the theoretical basis for the Czech team taking part in the European project Dimensions of Linguistic Otherness – Prospects of Maintenance and Revitalization of Minority Languages (FP6). Another area in which the LMT has been applied recently is the analysis of the problems in multinational companies in the CR (Nekvapil and Nekula, 2006). This research has been also carried out within the framework of the European project Languages in a Network of European Excellence (FP6) and the Czech team’s approach is again grounded on the LMT. It is worth mentioning that Neustupný and Nekvapil (2003: 233 – 237) also constitutes an analysis of the problems which derive from the coexistence of Standard and CC – nevertheless, systematic research into this coexistence from the point of view of the LMT (making extensive use of the method of follow-up interviews) is still to be carried out.

- BAYER, L. (2003): Sprachgebrauch vs. Spracheinstellung im Tschechischen. München: Otto Sagner.
- HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. (eds.) (2007): Čeština v dialogu generací [Inter-Generational Discourse in Czech] Praha: Academia.
- NEKVAPIL, J. – NEKULA, M.: (2006): On language management in multinational companies in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning* 7: 307 – 327.
- NEUSTUPNÝ, J. V. – NEKVAPIL, J. (2003): Language management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning* 4: 181 – 366 [reprinted in Baldauf R.B. – R.B. Kaplan (eds.), *Language Planning and Policy in Europe*, Vol. 2.: The Czech Republic, The European Union and Northern Ireland. Clevedon/Buffalo – Toronto: Multilingual Matters 2006, pp. 16 – 201].
- WILSON, J. (2007): Moravians in Prague: A Sociolinguistic Study of Dialect Accommodation in the Czech Republic. PhD dissertation: University of Sheffield.

Lingvista a jeho diskurzní komunita

SVĚTLA ČMEJRKOVÁ

Úvodem

Sociorétorický pojem diskurzního společenství je utvořen analogicky k pojmu jazykového nebo řečového společenství, které sdružuje množinu mluvčích téhož národního jazyka. Zatímco k jazykovému společenství patříme od narození a od malička si osvojujeme jeho komunikační normy, diskurzní společenství si vybíráme na základě své orientace profesní a zájmové.

Pojem diskurzní komunity, který bychom mohli docela dobře nahradit i starším a obecně známým pojmem vědecká obec, je v sociálních vědách poměrně nový. Swales (1990) odkazuje při jeho formulaci k americkým teoretikům sociálního pohledu na vědecké psaní (Faigley 1986) a dále k takovým pracím soudobých filozofů, sociologů a teoretiků vědy, jako jsou Perelman a Olbrechts-Tyteca (1969), Kuhn (1970), Fish (1980), Foucault (1972), Rorty (1979), Geertz (1973) a konečně až k Wittgensteinovu (1958) pojetí „jazykových her“.

Aplikujeme-li pojem diskurzní komunity při analýze vědecké komunikace, lze si klást otázku, zda je tvořena spíše vědci sdílejícími stejný objekt výzkumu, anebo vědci sdílejícími např. analogickou vědeckou metodologií (jako je např. pozitivismus nebo strukturalismus, funkcionalismus či formalismus, dialektologie či sociolingvistika apod.), zda se v konstituci komunit uplatňují kritéria organizační a vědecké instituce (jako jsou sdružení zajišťující pravidelné kontakty vědců, vědecké časopisy vytvářející kolem sebe skupinu sympatizantů), anebo tu hrají roli stylové a žánrové konvence, média, jež na jedné straně užívají např. vědci vyznávající klasické formy vědecké komunikace a na druhé straně třeba uživatelé internetu a účastníci počítačových konferencí. Zaměříme-li se na seskupení lingvistů, mohou se na formování jejich diskurzní komunity podílet cíle (např. teoretické popisy jednoho jazyka či typologie a srovnání různých jazyků, vytvoření gramatik či slovníků, počítačové zpracování jazyka, analýzy jazyka literatury umělecké i odborné, médií apod.), metody práce (excerpce, dotazník, pozorování, interview, využití korpusů, sběr materiálu magnetofonovými nahrávkami či videonahrávkami a jejich následná analýza, metoda focus groups apod.).

Přestože si lingvisté, kteří pojmu diskurzní komunity užívají, jsou vědomi možné proměnlivosti jeho náplně a šíře, považují jej za užitečný a jeho rozsah se většinou nepokoušejí specifikovat. Podobně je tomu ostatně se samotným pojmem diskurz (Hoffmannová, 1997, s. 8).

Podle Swalese (1990) diskurzní komunita obecně uznává jistý soubor veřejných cílů, které mohou být explicitně zakotveny v jejích dokumentech, anebo jsou přijímány mlčky jako samozřejmé. Je uspořádána buď více hierarchicky, anebo více rovnostářsky, má vypracovány mechanismy vzájemné komunikace svých členů a využívá participačních mechanismů, aby poskytla svým členům informaci, a funguje tu samozřejmě i zpětná vazba. Diskurzní komunita má k dispozici žánry, jimiž komunikuje své cíle, a z hlediska lingvistického je důležité zejména to, že si vytváří svůj jazyk, psaný i mluvený. Přežití komunity závisí na rozumném poměru mezi nově zasvěcenými členy komunity a jejími experty. Experti vytvářejí uznávané rétorické vzorce a tak stanovují (a později také svobodněji porušují) standard vědeckého vyjadřování. Vzniká přirozeně otázka, jak chápat standard vědeckého vyjadřování, jak pevné či pružné jsou normy vědeckého vyjadřování.

Normy vědeckého vyjadřování

Diskuse kolem otázky norem vědeckého psaní je živá, vedle silného pojetí závaznosti normy existují i pojetí oslabující její závaznost a zcela otevřenou otázkou zůstává otázka asimilace jinojazyčných mluvčích, přejetí cizojazyčných a jinokulturních vyjadřovacích schémat. Rozlišení řečové a diskurzní komunity totiž implikuje, že nejen mluvčí jednoho jazyka, ale i mluvčí různých jazyků a kultur mají potřebu sdílet své poznatky a společně přispívat k jejich rozvíjení. Představa jazykové komunikace uvnitř diskurzní komunity tak prochází napříč jazyky a kulturami. Podmínkou úspěšné mezijazykové a mezikulturní komunikace je uvědomění si norem vlastního řečového společenství v jejich vztahu k normám jiných řečových a kulturních společenství, a z toho plynoucí osvojení si norem, na jejichž základě mohou příslušníci různých řečových společenství komunikovat. Proto se zkoumají procesy a mechanismy, jimiž jsou diskurzní komunity stmeleny, ale studují se i překážky, které vzájemné interakci mezi členy brání. Jak uvádí Widdowson, vedle zásadních principů kooperativních se v komunikaci uplatňují i důležité principy teritoriální:

„Aby byl význam jak přístupný, tak přijatelný, musí dojít ke sladění dvou potenciálně protikladných sil: kooperativního imperativu, který působí v zájmu efektivního předávání sdělení, a teritoriálního imperativu, který působí v zájmu uspokojivého pocitu sebe sama“ (Widdowson, 1990, s. 108 – 109).

Lze předpokládat, že normy vědeckého vyjadřování se budou ve smršťujícím se světě sblížovat a vyrovnávat. Tím zajímavější je studovat, s jakými předpoklady jednotlivé jazyky do procesu vyrovnávání vstupují. Mnohým badatelům se zdá, že různost norem, které si jednotlivá jazyková a kulturní společenství vypracovala, dovoluje hovořit dokonce o jednotlivých intelektuálních stylech.

Jazyková společenství, diskurzní komunity, intelektuální styly

Myšlenka, že vědecké texty vzniklé v různých kulturních oblastech nejsou psány jen rozdílnými jazyky, ale přebývají v odlišných světech, se často odvolává na Galtungovo (1981, 1985) rozlišení kulturně rozrůzněných intelektuálních stylů, „teutonského“, „saského“, „galského“ a „nipponského“. Galtung nepochybně přináší řadu sociologických postřehů o struktuře vědeckého diskurzu v příslušných

kulturách. Ke svým postřehům poznamenává, že jsou „založeny na dojmech a intuicích“. Pro teutonskou (tj. německou) oblast je podle Galtunga příznačná vysoká prestiž vědce, velká úcta k teorii (té odpovídá v anglosaské kultuře úcta k empirickým údajům) a důmyslná hierarchičnost teoretického konstruktů, připomínajícího svou stavbou velkou pyramidu. Ta stojí v protikladu k malým pyramidám vytvářeným v anglosaském intelektuálním prostředí na základě důkladného empirického studia přesně vymezeného materiálu. Přestože Galtungovy postřehy vycházejí více než z analýzy vědeckého diskurzu z analýzy vědecké diskurzivní komunity, k analogickým závěrům dospívají jiní badatelé i analýzou samotných vědeckých textů. Jejich analýzy jsou náplní kontrastivní textové lingvistiky, stylistiky, rétoriky.

Protože mezinárodní diskurzivní komunity jsou v posledních desetiletích ovlivněny zejména anglosaskými normami vědeckého vyjadřování, řada kontrastivně laděných prací se zabývá tím, jak národní vědecké zvyklosti odpovídají právě zvyklostem a normám anglosaským (Clyne, 1987, 1991; Connor, 1996; Duszak, 1994, 1997, 1998; Enkvist, 1995; Mauranen, 1993; Ventola – Maranen, 1991; Ventola, 1992 aj.). Situace vědecké češtiny v mezikulturním kontextu je posuzována v pracích F. Daneše (1997), S. Čmejkové (1994, 1996) a společných publikacích obou autorů (Čmejková – Daneš, 1997; Daneš – Čmejková, 1997).

Lingvista, vědec, autor

Chápeme-li vědecký text (nikoli výhradně, ale rovněž) jako sociální interakci mezi autorem a čtenáři, nabízí se k analýze řada komunikačních parametrů: jak jsou ve vědeckém textu vytýčeny cíle, formulovány teze, jaké autority jsou citovány a s jakými se polemizuje, jak jsou vyjadřována hodnocení, sdělovány postoje, jak je dosahováno dojmu objektivnosti, jak se do textu promítá subjektivita, jak je dodržována maxima kvality, kvantity, relevance, způsobu, zdvořilosti a jiné typy kontaktů a „kontraktů“ mezi autorem a příjemcem. Parametry nabízející se k analýze jsou mnohé a zasloužily by si utřídění. Naznačila jsem je jen na úvod do problematiky, kterou hodlám dále sledovat. Tou je přítomnost autora ve vědeckém textu. Ve výše uvedených námětech se vlastně o autorovi explicitně nehovoří. Kladu-li otázku, jak jsou ve vědeckém textu vytýčeny cíle, jak jsou formulovány teze..., výraz autor se tu vůbec nevyskytuje, přestože se autorství stále předpokládá; nejedná-li se o text anonymní, je autor koneckonců explicitně uveden v záhlaví článku. Přesto se vědecké texty od sebe velmi liší způsobem, jak se jejich autoři vzhledem ke své diskurzivní komunitě prezentují, jak se vůči ní vymezují, jaký obraz o sobě vytvářejí a jak využívají aktuální komunikační situace vědeckého textu pro své cíle, a tím samozřejmě i pro předpokládané cíle diskurzivní komunity.

Ačkoliv vědecký text nelze v nakládání s autorskou identitou srovnávat s uměleckým textem, v němž má autor naprostou volnost ve vytváření svého fiktivního obrazu a své masky pomocí narativních konstrukcí vypravěčů a postav, lze i na vědecký text pohlížet jako na více či méně uvědomělé zacházení s obrazem autora. V případě vědeckého textu je ovšem autor mnohem více omezen normami a konvencemi (porušuje je jen výjimečně), jejichž nedodržení může být sankcionováno (což naopak v případě uměleckého textu nehrozí).

V současných vědeckých textech variuje obraz autora od jeho úplné neviditelnosti k jeho prominentní přítomnosti. Repertoár prostředků, jež má autor vědeckého textu při vytváření vlastního obrazu nebo jeho potlačování k dispozici, se opírá o gramatické funkce aktivních a pasivních slovesných vazeb, pasivum opisné i zvrátané, neosobní vyjádření, výpovědi s všeobecnými a neurčitými podmínkami, konstrukce s modálními výrazy typu *je možno, je nutno, nelze namítat, nelze souhlasit, lze pouze říci, nelze se však vyhnout, je třeba osvětlit, je třeba připomenout, je třeba zdůraznit, na závěr je žádoucí* apod. (funkce modálních výrazů v českém vědeckém textu jsou analyzovány ve statích Čmejrková – Daneš, 1997, a Daneš – Čmejrková, 1997). V tomto článku se zaměřím na aktivní výpovědní konstrukce uvádějící na scénu autorský subjekt, a to ve formě autorského singuláru a plurálu.

Základním lingvistickým prostředkem prezentace vědeckého sdělení pojatého jako objektivní informace či zpráva (protože od vědeckého textu se očekává, že je takovou informací a zprávou o „pravdivých faktech“ nebo že se tak alespoň bude tvářit) jsou predikáty v 3. osobě (typu *údaje, výpočty, pokusy, data ukazují, že ...*), které indikují lidský subjekt jen nepřímou. Někteří vědci dokáží ve svých textech eliminovat vše, co by mohlo být považováno za subjektivní, obejdou se bez jakýchkoli odkazů k vlastní osobě a k svým myšlenkovým a textotvorným činnostem, k aktům epistemickým i deontickým, a nenechávají svého čtenáře nahlédnout do prostoru, v němž „subjekt sdělení organizuje svou vlastní činnost, předvídá překážky a ověřuje si svá tvrzení“ (Greimas, 1990, s. 30). Tito autoři ustupují ve svých textech zcela do pozadí (jejich nepřímá přítomnost v textu je probírána např. v článku Cecchetto-Stroińska, 1997). Někteří autoři k sobě referují v 3. osobě sg. (tento úzus najdeme spíše ve starších českých vědeckých – a samozřejmě nejen vědeckých – textech a ještě častější je tento úzus v ruských textech (*autorka se domnívá..., автор хотел бы настаивать на том...*). Mnozí vědci se o sobě vyjadřují výhradně jako o členech nějaké komunity (užívající perspektivu *my*), zatímco jiní vstupují do autorského textu s perspektivou *já*. (Užívám-li pojmu perspektiva *já* a *my*, neznamená to, že by se ve vědeckých textech vyskytovala přímo tato zájmena; výskyt zájmen *my* a *já* je v českých a slovenských vědeckých textech naprosto ojedinělý, vzhledem k tomu, že kategorie osoby je v češtině i slovenštině dostatečně signalizována slovesnou flexí).

Než uvedu několik ukázek a interpretací, považuji za důležité upozornit, že nejen v případě uměleckých textů, ale i v případě textů vědeckých (i dalších) je vhodné rozlišit identitu vědce a identitu autora vědeckého textu, neboť identita vědce se jistě nevyčerpává tou, kterou pisatel prezentuje na stránkách třeba jen několikastránkového textu, nemluvě již o tom, že ji nelze ztotožňovat s jinými identitami biografického autora, s identitou institucionální, sociální apod.

Rétorické konvence a jejich funkce: autorský plurál a singulár

Latinská rétorická tradice považovala za nevhodnější způsob autorské sebereprezentace tzv. *pluralis modestiae* či *pluralis auctoris*. Tato autorská strategie je dosud považována v českém a zřejmě i slovenském prostředí za základní, vzhledem k tomu, že je náležitě skromná, nevnučující se a nenásilná. V českých vědeckých textech převládá, a to i v textech lingvistických, ale srovnáme-li starší lingvistické tex-

ty s novějšími (stačí jen rozmezí posledního desetiletí), je patrné, že u některých autorů ustupuje ve prospěch perspektivy autorského subjektu vyjádřeného singulárem, tj. autorského *já*. Děje se tak nepochybně pod vlivem anglosaských norem vědeckého dorozumívání, v němž převažuje právě perspektiva singulárová nad plurálovou. Danému jevu a mezikulturním rozdílům v chápání toho, co je v dané komunitě považováno za náležité, věnuje kontrastivní rétorika poměrně hodně pozornosti (srov. např. Duszak, 1997; Cecchetto-Stroińska, 1997; Vassileva, 2000; Yakhontova, 2002), mj. i proto, že analýzou tohoto zdánlivě povrchního a na první pohled jen nevýznamného formálního rysu lze nahlédnout do stavby vědeckého textu a interpretovat jeho východiska, způsob argumentace a poselství.

Analýzy lingvistických textů ukazují, že v některých místech textů vzniká pozice pro volnou konkurenci plurálového a singulárového ztvárnění autorského subjektu; volba jedné či druhé varianty je záležitostí čistě konvenční a náhrada zvolené varianty variantou konkurenční je možná bez jakéhokoli posunu smyslového: Referuje-li autor sám k sobě a ke svým textům minulým či budoucím slovy ***Jak jsem již při jiných příležitostech vyložil, lze procesuální modelování řeči ve stručnosti charakterizovat následujícím způsobem...*** (Kořenský, 2005, s. 5), anebo slovy ***Ako sme už viackrát konštatovali v osobitných štúdiách (napr. Ondrejovič, 1995...)*** (Ondrejovič, 2005, s. 196), případně ***Diskusiu s ďalšími podobnými hlasmi vedieme v práci Jazyk, veda o jazyku, societa (Sociolingvistické etudy), ktorú práve odovzdávame do tlače*** (Ondrejovič, 2005, s. 198), je to právě ten případ, kdy lze nahradit singulárový tvar plurálovým a naopak; volba jednoho či druhého je dána konvencí nebo inklinací autora k jednomu či druhému způsobu reference. V jiných místech vědeckého textu jsou ovšem plurálová a singulárová vyjádření autorského subjektu vázána obsahově. Souhrnně lze o těchto případech konstatovat jen to, že do kolektivního *my* je zahrnut autorský subjekt plus další subjekty, přičemž důvody, proč a na jakém základě jsou inkluzivně zahrnuty i další subjekty, případně jaké jsou to subjekty, nebývají stejné.

Ideační, interakční a textové funkce výpovědi autorského subjektu

Jednotlivé výpovědi vědeckého textu plní odlišné funkce. Vyjdeme-li z Hallidayova (1971) modelu tří výpovědních funkcí, tj. funkce ideační (reprezentační), interakční a textové, lze s pomocí tohoto rozlišení (a s vědomím častého prolínání dvou nebo všech tří funkcí) identifikovat ve využití výpovědi s autorským plurálem a singulárem tři možné případy.

Ideační funkce

Některá tvrzení vycházející z perspektivy inkluzivního autorského *my* plní v textu funkci ideační (reprezentační). Kolektivní *my* referuje k předmětu zkoumání, jímž jsou v lingvistických textech lidé a jejich jazykové aktivity, tedy uživatelé jazyka, komunikační partneři, mluvčí jazyka obecně i mluvčí konkrétního jazyka. Autor je do tohoto inkluzivního *my* zahrnut jakožto člen analyzovaného společenství, tj. společenství řečového:

Mateřskému jazyku se učíme přirozenou cestou na základě imitace mluvy blízkých i vědomě (spisovnému jazyku)... (Krčmová, 2005, s. 73).

Právě ideační funkce legitimizuje poměrně široké využití tohoto typu plurálových výpovědí v lingvistickém (a šíře též humanitně orientovaném) textu. Náhrada plurálového tvaru *my* singulárem *já* by byla v mnoha případech absurdní (viz výše uvedený doklad o učení se mateřskému jazyku). Někdy je však náhrada možná, chce-li autor demonstrovat nějaké obecné tvrzení o řečovém chování na názorném případu sebe sama:

S těmito ohledy mohu například použít slovosledu (1a) nebo (1b): (1a) Za chvíli musím jít. (1b) Musím za chvíli jít. (Štícha, 2005, s. 298).

V jiných případech – a ty jsou v lingvistickém a humanitně orientovaném textu nejčastější – se perspektiva kolektivního *my* nevztahuje k aktivitám řečového společenství (jež je zkoumáno), ale k aktivitám zkoumajících subjektů, tedy lingvistů. Autor se pomocí plurálové perspektivy začleňuje do komunity lingvistů, domácí, zahraniční, mezinárodní... a hovoří jejím hlasem:

Po niekoľkoročných diskusiách o slovenskej gramatike sme sa v slovakistike nedopracovali k jej jednotnej a všeobecne akceptovanej koncepcii (Ondrejovič, 2003) (Sokolová, 2005, s. 284).

Autorské *my* tu může znamenat *my* vědci, *my* domácí lingvisté, *my* teoretici, *my* praktici, *my* znalci toho a toho oboru, *my* zastánci té a té metodologie, *my* uvažující o jazyce tím a tím způsobem, *my* gramatici, *my* stylistici, *my* zájemci o tu a tu oblast jazyka apod.:

Tam, kde je předmětem studia celý text jako součást komunikace, narážíme na daleko výraznější meze. Meze, které bychom si měli uvědomit, abychom je mohli pojmenovat, vysvětlit a posléze překonávat (Krčmová, 2005, s. 73).

Poměrně časté využití plurálových tvarů souvisí s tím, že autor se snaží formulovat své teze na určité úrovni zobecnění. V kontrastivně zaměřených pracích se tato tendence vysvětluje tím, že čeští i slovenští autoři, stejně jako lingvisté píšící v jiných slovanských jazycích, patří k vyznačům toho intelektuálního stylu, v němž je důležité „hledat souhlas publika v abstraktních, teoretických oblastech uvažování“ (Vassileva, 2000, s. 79).

Autorův předpoklad obecného souhlasu může být samozřejmě také mylný, je-li diskurzivní komunita členěna jazykově, oborově, generačně, kulturně apod., tj. nedsílí-li jako celek nutně autorův způsob uvažování. Přesto autor takový souhlas předpokládá, zejména v argumentačních pasážích, snaží se získat členy diskurzivní komunity pro své vidění a přesvědčit je o svých závěrech. Svě vidění extrapoluje (ve většině případů oprávněně) i na další členy komunity lingvistů:

Každá lingvisticky opřená interpretace materiálu je přesvědčivá, sami se však přistihujeme při tom, že (typově) tutéž věc jsme schopni interpretovat různě, že s cizími interpretacemi se shodujeme nebo je naopak odmítáme atd. (Krčmová, 2005, 72 – 73).

Inkluzivní formulace vztahující se k celku komunity se opírají nejen o predikáty v 1. osobě plurálu, ale často také o užívání posesivního zájmena *náš*: *naše země, naše kultura, náš jazyk, naše lingvistika, naše jazykové vědomí* apod.

Zde nám naše řečová zkušenost praví, že pozice adverbia před slovesem je obvyklá a základní, kdežto pozice obrácená (Eva se rozesmála hlasitě) je sice principiálně možná, avšak neobvyklá (Štícha, 2005, s. 299).

Interakční funkce

Autorovo vyjednávání se čtenářem o tom, zda přijme návrhy a teze, které jsou mu předkládány, může mít i adresnější podobu. Explicitní pokyn čtenáři/čtenářům, aby se účastnil/i procesu autorova uvažování, aby sledovali autorovu výzkumnou cestu a přistoupili na vyvozované závěry, bývá vyjádřen nejen inkluzivním indikativem, ale i imperativem, tzv. aktem pozvání (invitation) (Swales, 1990, s. 107). Akty pozvání jsou časté rovněž v textech psaných autory anglosaskými (srov. formulace *let us...*) a v textech českých i slovenských autorů jsou poměrně oblíbené:

Porovnajme opis lexikálneho významu „kôň“ v troch výkladových slovníkoch (Dolník, 2005, s. 12).

Odhlédneme teď od obsahu a **soustředíme** se na výrazové prostředky (Krčmová, 2005, s. 75).

Akty formulované pomocí tohoto inkluzivního *my* mají nejen výraznou interakční funkci, ale plní zároveň i funkci textovou, neboť uvádějí na scénu nová témata, nové oddíly článku, zahajují výklad, otevírají úvahu apod.:

Poukážme pri tejto príležitosti aspoň na niektoré rozdiely medzi našou klasickou dialektológiou a sociolingvistikou (Ondrejovič, 2005, s. 201).

Text je tu chápán jako společná diskurzivní aktivita autora a čtenáře/čtenářů, stejně jako v případě textových funkcí inkluzivního *my*.

Textové funkce

V řadě textových aktů komentuje autor svůj způsob výkladu a poskytuje čtenáři klíč, jak má být text sledován. Aniž bych se pokoušela o podrobný výčet textových operací, o nichž autor svého čtenáře informuje, uvedu několik dokladů svědčících o tom, že tu čeští i slovenští autoři preferují perspektivu autorského *my*, ale někteří autoři užívají právě v těchto případech také autorské *já*. Začnu s příklady plurálové perspektivy, již autoři užívají při vytčení cíle a v nejrůznějších aktech prospektivních:

V tomto příspěvku **budeme** tento princip **sledovat** ako základ stavby lexikálneho významu a formálno-sémantických jednotiek (Dolník, 2006, s. 10).

Prvý aspekt **budeme demonštrovať** poukazom na riadiacu silu tohto princípu vo vzťahu k stavbe lexikálneho významu (Dolník, 2006, s. 11).

Po naznačení teoretických východísk **ukážeme** náš prístup na riešení niektorých vybraných problémov... (Blanár, 2006, s. 32).

Stejně časté je využití inkluzivního *my* v aktech retrospektivních a při formulaci závěrů:

V závere **zrekonštruujeme** pojmový základ a logickú líniu prechádzajúceho výkladu (Dolník, 2005, s. 17).

Nateraz **rezumujeme**: jedným z prejavov prirodzenosti v ontogenéze morfológie je preferencia prototypových reprezentantov v prototypových funkciách (Kesselová, 2006, s. 52).

Nejčastěji se inkluzivní *my* vyskytuje v aktech usuzování, stanovování předpokladů a vyvozování závěrů:

Ak **hovoríme**, že slovenská jazykoveda zachytila echo uvedenej paradigmatickej zmeny, **rozumieme** tým, že sa tak stalo v systematickejšej podobe v porovnaní s väčšinou európskych krajín s istým oneskorením... (Ondrejovič, 2005, s. 197).

Plní-li autorské *my* „pouze“ textové funkce, je vlastně velmi snadno nahraditelné perspektivou singulárovou, jak jsem již uvedla výše, záleží jen na úzu a preferencích autora:

Na úvod stručne vysvetlím dva kľúčové pojmy vo svojom príspevku (Dudok, 2005, s. 123).

Záverom len toľko: pri osvetľovaní nastolených otázok som v komplexnom riešení uplatňoval metodický postoj z pozícií onomastiky (Blanár, 2006, s. 37).

Autorský singulár bývá častější u textových aktů vyjadřujících mínění autora, u odkazů k jeho vlastním pojetím a definicím jevů:

Z jazykový atraktor považujem taký jazykový výraz, okolo ktorého sa v texte zoskupujú sémanticky plnohodnotné jednotky pomerne širokého významového spektra do relatívne ustáleného formálnogramatického výrazu (Dudok, 2005, s. 123).

Autorský singulár je volen také tehdy, referuje-li autor nejen k svému subjektu textovému, ale k svému egu biografickému, badatelskému apod.

Předesílám, že bych se v tomto příspěvku chtěla vyhnout jakémukoli moralizování, které mi nepřísluší a je mi zcela cizí.

Chce-li se autor takové singulárové perspektivě vyhnout, může se o sobě, jak jsem již uvedla, vyjadřovat také např. v 3. osobě.

Zkušenost z práce se studenty, kde autorka tohoto příspěvku uvedenou metodu v seminářích stylistiky českého jazyka od 80. let vypracovávala, ukazuje její nosnost (Krčmová, 2005, s. 76).

Závěrem

Obraz autora ve vědeckém textu je samozřejmě konstruován i jinými způsoby než jen odkazováním k sobě samému, případně zařazováním se do diskurzní komunity nebo mluvením za sebe a o sobě. Sledujeme-li ideační, interakční a textové funkce autorských výpovědí ztvárněných v 1. osobě, nabízí se nám do této problematiky jasný vhled a můžeme dobře pozorovat, co vlastně autor svým textem dělá a jak postupuje, jak nastoluje témata, jak argumentuje a jak přesvědčuje. Preference autorského *my* je v českých a zřejmě i slovenských lingvistických textech spjata s poměrně vysokým stupněm úvahovosti těchto textů, zvažováním možností (časté jsou formulace *jestliže..., pak...*) a hypotetičnosti soudů, jejímž projevem je rovněž silná modalizovanost tezí.

Spomínaný príklad dobre znázorňuje stopu tohto pôdorysu: keď zjednotíme množinu komponentov z troch opisov, zreteľne sa nám ukazujú príznaky zodpovedajúce prirodzenej orientácii... (Dolník, 2005, s. 13).

Ak sa však vzdialime od jazykovej komplexity a ponoríme sa do čiastkového problému, situácia nie je taká neprehľadná a zmätočná (Dudok, 2005, s. 124).

Ak sa však na jazyk pozeráme z aspektu jeho používania, v jeho zmätočnom stave je už zakotvený aj aktuálny poriadok (Dudok, 2005, s. 124).

Ak by sme mali toto postavenie vyjadriť trochu súčasnejšou metaforou, mohli by sme to formulovať aj tak... (Ondrejovič, 2005, s. 198).

České i slovenské lingvistické texty tu sdílejí poměrně hodně společných rysů (české texty jsou z tohoto hlediska analyzovány ve stati Daneš – Čmejrková, 1997, a Čmejrková – Daneš, 1997), jež jsou dány nejen jejich dlouholetým vzájemným

kontaktem, ale i společnou příslušností k střeoevropskému intelektuálnímu stylu. Ten je ovšem dnes vystaven značnému vlivu anglosaských komunikačních norem, vyznačujících se výraznou singulární perspektivou, individualizovaným autorským subjektem a poměrně rozhodným formulováním dílčích individuálních poznatků (nejpatrnější je to v textech řadících se k žánru tzv. case studies, jež lze – řečeno Galtungovými termíny – interpretovat jako ony dobře materiálově zakotvené jednotlivé malé pyramidy konkurující velkým pyramidám jednotičích intelektuálních konstrukcí). Není proto náhodou, že autorský singulár autor přirozeně použije, když referuje o svém sběru materiálu, o práci s jazykovým korpusem, o dílčí analýze, o konkrétní metodě:

Provedl jsem řadu sond do korpusu SYN 2000, týkajících se slovosledných struktur s adverbium v bezprostřední posloupnosti se substantivem a slovesem na začátku věty. Rešerše jsem omezil na nekvalifikační adverbia vyjadřující různé okolnosti (časové, místní aj.) nebo významy modální. Zjišťoval jsem přítom frekvenci struktur různé obecnosti... (Štícha, 2005, s. 300).

Formuluje-li autor obecnější závěry, vede jej vyjadřovací instinkt k volbě plurálové perspektivy:

Studujeme-li český slovosled kontrastivně se slovosledem německým, zjistíme, že v němčině jsou poměrně běžné věty, v nichž jsou kvalifikační adverbia tematizována i tehdy, mají-li substantivní podmět na konci nebo uprostřed věty v postpozici za slovesem (Štícha, 2005, s. 300).

Statistické kvantitativní údaje o tom, kolik singulárových a kolik plurálových výpovědí se vyskytuje v textech autorů různých jazykových a kulturních společenství, jsou sice pozoruhodné (ukazují velkou převahu singulárových výpovědí anglosaských autorů, zejména v úvodních a závěrečných pasážích textů, zatímco ve středových argumentačních užívají inkluzivní plurálovou perspektivu i autoři anglosasští), ale vyžadují interpretaci. Statistické údaje svědčí o úzích vědeckého psaní, jež se v jednotlivých jazycích a kulturách liší, ale i o různých autorských záměrech a intelektuálních stylech (srov. např. Vassileva, 2000).

V daném příspěvku mi nešlo o statistickou analýzu, jen o letmé porovnání stylu českých a slovenských lingvistických textů z hlediska projevu autorské perspektivy a konstrukce obrazu autora. Zaměřila jsem se na texty soustředěné ve sborníku *Jazyk a komunikácia v súvislostiach* (2005), v němž jsou vedle sebe příspěvky slovenských i českých lingvistů. Omlouvám se autorům, že jsem jejich články přečetla (mimo jiné a nejen) z uvedeného analytického hlediska, a prosím o shovívavost ty, jež cituji. Slavu Ondrejovičovi, jehož příspěvek mé zamyšlení také inicioval, přeji hodně nápadů, sil a úspěchů.

LITERATURA

- CECCHETTO V. – STROIŇSKA, M.: Systems of reference in intellectual discourse: a potential source of intercultural stereotypes. In: Duszak, A. (ed.), *Intellectual Styles and Cross-Cultural Communication*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 1997, s. 141 – 157.
- ČMEJRKOVÁ, S.: Nonnative (academic) writing. In: S. Čmejrková, F. Daneš and E. Havlová (eds.), *Writing vs Speaking. Language, Text, Discourse, Communication*. Tübingen: Gunter Narr 1994, s. 303 – 310.

- ČMEJRKOVÁ, S.: Academic writing in Czech and English. In: Academic Writing. Intercultural and textual issues. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins 1996, s. 137 – 152.
- ČMEJRKOVÁ, S. – Daneš, F.: Academic writing and cultural identity: The case of Czech academic writing. In: Duszak, A. (ed.), Intellectual Styles and Cross-Cultural Communication. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 1997, s. 41 – 62.
- ČMEJRKOVÁ, S.: Variation in academic discourse: the authorial presence. In: Doleschal, U., Gruber, H. (Hrsg./eds.), Academic Writing in Languages other than English. Wissenschaftliches Schreiben abseits des Englischen „Mainstreams“. Frankfurt am Main – Innsbruck: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften 2006, 21 – 57. ISBN 3-631-53438-8.
- CLYNE, M.: Cultural differences in the organization of academic texts: English and German. *Journal of Pragmatics*, 11, 1987, s. 211 – 247.
- CLYNE, M.: Zu kulturellen Unterschieden in der Produktion und Wahrnehmung englischer und deutscher wissenschaftlicher Texte. *Info DaF*, 18, 1991, s. 376 – 383.
- CONNOR, U.: Contrastive Rhetoric. Cross-Cultural Aspects of Second-Language Writing. Cambridge: Cambridge University Press 1996.
- DANEŠ, F.: K mluvenosti a psanosti ve vědecké komunikaci. In: Žemlička, M. (ed.), *TERMINA*, 94, 1995, s. 203 – 208.
- DANEŠ, F.: Jazyk vědy. In: F. Daneš a kol., *Český jazyk na přelomu tisíciletí*, Praha: Academia 1997, s. 68 – 83.
- DANEŠ, F. – ČMEJRKOVÁ, S.: Territoriale und kooperative Prinzipien in der Wissenschaftssprache. In: Höhne, S., Nekula, M. (Hgg.), *Sprache, Wirtschaft, Kultur. Deutsche und Tschechen in Interaktion*. München: ludicium 1997, s. 163 – 188.
- DUSZAK, A.: Academic discourse and intellectual styles. *Journal of Pragmatics*, 21, 1994, s. 291 – 313.
- DUSZAK A.: (ed.) *Intellectual Styles and Cross-Cultural Communication*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 1997.
- DUSZAK, A.: Relaxing argumentation in academic texts. In: Čmejrková, S. – Hoffmannová, J., Müllerová, O., Světlá, J. (Hgg.), *Dialoganalyse VI, Teil 1*, Tübingen: Max Niemeyer 1998, s. 221 – 228.
- ENKVIST, N. E.: Discourse organization, intercultural rhetoric, and translation. In: Warwik, B., Tanskanen, S. K., Hiltunen, R. (eds.), *Organization in Discourse*. Turku: University of Turku 1995, s. 41 – 58.
- FAIGLEY, L.: Competing theories of process: a critique and a proposal. In: *College English*, 48, 1986, s. 527 – 542.
- FISH, S.: *Is there a text in this class?* Harvard, MA: Harvard University Press 1980.
- FOUCAULT, M.: *The archeology of knowledge*. New York: Harper & Row 1972.
- GALTUNG, J.: Structure, culture, and intellectual style: An essay comparing saxon, teutonic, gallic and nipponic approaches. *Social Science Information*, 6, 1981, s. 817 – 856.
- GALTUNG, J.: Struktur, Kultur und intellektueller Stil. In: Wierlacher, A. (Hg.), *Das Fremde und das Eigene*. München: 1985, s. 151 – 193.
- GEERTZ, C.: *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books 1973.
- GREIMAS, A. J.: *Narrative Semiotics and Cognitive Discourse*. London: Printer Publishers 1990.
- HALLIDAY, M. A. K.: Linguistic structure and literary style: an inquiry into language of William Golding's *The Inheritors*. In: Chatman, S. (ed.), *Literary Style: A Symposium*, New York and London: Oxford University Press 1971, s. 332 – 334.
- HOFFMANNOVÁ, J.: *Stylistika a....* Praha: Trizonia 1997.
- IVANIČ, R. – SIMPSON, J.: Who's who in academic writing? Fairclough, N. (ed.), *Critical Language Awareness*, London: Longman 1992, s. 141 – 173.

- Jazyk a komunikácia v súvislostiach. Bratislava: Univerzita Komenského 2005.
- KUHN, T. S.: The structure of scientific revolutions. Chicago: University of Chicago Press 1970.
- MAURANEN, A.: Cultural Differences in Academic Rhetoric. Frankfurt/M.: 1993.
- PERELMAN, Ch. – Olbrechts-Tyteca, L.: The New Rhetoric: A treatise on Argumentation. Paris: Notre Dame University Press 1969.
- RORTY, R.: Philosophy and the mirror of nature. Princeton, NY: Princeton University Press 1979.
- SWALES, J.: Genre Analysis. English in Academic and Research Settings. Cambridge: Cambridge University Press 1990.
- VASSILEVA, I.: Who is the Author? A Contrastive Analysis of Authorial Presence in English, German, French, Russian and Bulgarian Academic Discourse. Sankt Augustin: Asgard 2000.
- VENTOLA, E. – MAURANEN, A.: Non-native writing and native revising of scientific articles. In: E. Ventola (ed.) 1991. Functional and Systemic Linguistics. Approaches and Uses. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 1991.
- VENTOLA, E.: Writing scientific English: overcoming intercultural problems. In: International Journal of Applied linguistics, 2/2, 1992, s. 379 – 418.
- WIDDOWSON, H. G.: Aspects of Language Teaching. Oxford: Oxford University Press 1990.
- WITTGENSTEIN, L.: Philosophical investigations. Oxford: Basil Blackwell 1958.
- YAKHONTOVA, T.: "Selling" or "telling"? The issue of cultural variation in research genres. In: Flowerdew, J. (ed.), Academic Discourse, Edinburgh – London: Pearson Education 2002, s. 216 – 232.

Ökolinquistik und Minderheitsforschung – Überlegungen zu einem ökolinquistischen Forschungsansatz

JEROEN DARQUENNES – PETER NELDE

Die gegenwärtige Sprachwissenschaft hat – wie andere verwandte Geistes- und Sozialwissenschaften – die ökologische Dimension ihrer Forschungsproblematik entdeckt. Sie bezieht sich zu einem erheblichen Teil einerseits auf die – gerade im Jahr der Sprachen aktuelle – Diskussion der Mehrsprachigkeit als eine der europäischen Ressourcen, die der Linguafrancisierung überwiegend als Angloamerikanisierung der Wissenschaft Widerpart bietet und andererseits auf die ständig zunehmenden Hiobsbotschaften in bezug auf den die gesamte Welt bedrohenden Sprachschwund, der in der sprachwissenschaftlichen Literatur, aber auch in der Tagespresse zum Ausdruck kommt.

Von den etwa 6500 Sprachen der Welt, so ein alarmierender Bericht in der FAZ (vgl. Krischke, 2001), sei mindestens die Hälfte, wenn nicht gar bis zu 80 % vor allem der kleineren Sprachen bedroht. Nun läßt sich über die Höhe der Zahl der Sprachen der Welt streiten (vgl. dazu u.a. Coulmas, 1985, 14 ff. und Skutnabb – Kangas, 2000, 51), Tatsache ist allerdings, daß die kulturelle und sprachliche Diversität – ähnlich der Biodiversität – in einem rasanten Tempo erodiert. Am stärksten betroffen sind die Sprachen und Kulturen in Afrika, Nord- und Südamerika, Asien und dem Pazifkraum. Aber auch in Europa ist – trotz der Förderung für Minderheitensprachgemeinschaften seitens der EU – die Vielfalt des sprachlichen Mosaiks bedroht (vgl. u.a. Nelde – Strubell – Williams, 1996).

Ein schwer verständliches Paradox, zu dem sich Kontaktlinguisten vereinzelt verblüfft geäußert haben, ist, daß das linguistische Interesse an der Situation einer bestimmten Minderheitssprache oft erst aufkommt, wenn die Existenz dieser Sprache in Gefahr ist bzw. die weitere Verwendung der Minderheitssprache als unnatürlich empfunden wird (vgl. Hyltenstam – Stroud, 1996, 568) und demzufolge theoretisch recht gut erfaßte und von einer zur Dramatik neigenden Metaphorik gekennzeichnete Begriffe wie Sprachverlust (language loss), Sprachtod (language death), ‚Sprachverfall‘ (language decline), ‚Sprachverschleiß‘ (language attrition), Linguizid, Linguizismus und Glottophagie auf den Rückgang der jeweiligen Sprache angewendet werden können. In jüngster Zeit jedoch, das heißt vor allem seit Anfang der neunziger Jahre, ist in der Minderheitenforschung ein Paradigmenwechsel zu beobachten. Stärker als in der Vergangenheit werden Sprachwechsel und Sprachverlust im Zusammenhang mit Bemühungen um den Spracherhalt betrachtet und dabei die Frage ‚who maintains/relinquishes which language

how and why' (Li Wei, 2000, 142) betont. Neuere Forschungsansätze wie Sprachrevitalisierung (vgl. Fishman, 1991, 1996 und 2001) und Management von peripheren Minderheitensprachgemeinschaften (vgl. u. a. Nelde – Weber, 1998a), die beide auf das Umkehren und/oder Verhüten negativer Tendenzen hinzielen, finden verstärkt Berücksichtigung. In vielen Fällen wird dabei – meistens implizit – auf sprachökologische Einsichten zurückgegriffen.

Am Beispiel einer von Sprachverlust bedrohten kontinentalwestgermanischen Volkssprache (Deutsch in Altbelgien) soll in diesem Beitrag auf die sprachökologischen Perspektiven gewiesen werden, die die kontaktlinguistische Forschung bereichern könnten, indem sie den entscheidenden Mehrwert bei der Sprachwechselanalyse liefern, um in einer zukünftigen anwendungsorientierten Ökologielinguistik im Bereich der minderheitensprachlichen Revitalisierung oder allgemein bei der Sprachplanung peripherer Sprachgemeinschaften Verwendung finden zu können. Wenden wir uns als erstes einigen grundsätzlichen Überlegungen zur Thematik der sprachökologischen Grundlagen und Methoden zu.

1. Methodologische Vorüberlegungen

Seit Haugens ‚Ecology of Language‘ hat die Sprachökologie das kontaktlinguistische Instrumentarium erheblich bereichert. Haugen versteht Sprachökologie als „the study of interactions between any given language and its environment“ (Haugen, 1972, 325) und listet am Ende seines Aufsatzes einige ökologische Fragen auf, die seitdem in abgewandelter Form in der Minderheitenforschung wiederholt Einsatz gefunden haben. Auf den Nutzen eines ökologischen Modells für die Erklärung von Sprachwechsel, Sprachtod, Sprachrückgang und Sprachgefährdung weist Mackey 1980 in seinem Beitrag ‚The Ecology of Language Shift‘ hin, nachdem er sich zuvor bereits mit ‚L'écologie éducationnelle du bilinguisme‘ (1974) auseinandergesetzt hatte. Aus dem Argumentationsverständnis Mackeys geht hervor, daß eine sprachökologisch orientierte Vorgehensweise, die nicht nur allgemein soziale, sondern auch demographische, politische, kulturelle, wirtschaftliche, weltanschauliche, psychische und interaktionelle Aspekte berücksichtigt (vgl. dazu ausführlicher u. a. Haarmann, 1980 und 1996), jede Situation als „historically unique“ (Haugen, 1972, 331) darstellt. Daraus folgt, daß der Forscher sich davor hüten sollte, beispielsweise für das Aussterben des Sorbischen – paradoxerweise in Zeiten stärkster staatlicher Förderung – die gleichen Gründe anzuführen wie für das unauffällige und kaum wahrnehmbare allmähliche Verschwinden des Ostfriesischen. Jegliches sprachliche Kontaktgebiet stellt eine Sonderform dar, die sich der systemhaften Vergleichbarkeit entzieht, so daß eine Reihe von Faktoren und Bedingungen stets auf ihre Anwendbarkeit bzw. Zutreffendheit überprüft werden müssen.

Eine ökolinguistische Betrachtungsweise ist – das zumindest ist der Tenor erster, propädeutischer Arbeiten zur Sprachökologie (vgl. Haugen, 1972, Mackey, 1974 und 1980, Haarmann, 1980, Enninger – Haynes, 1984) – nicht an erster Stelle für die Beschreibung stabiler diglossischer oder mehrsprachiger Gebiete oder offener bilingualer Konflikttherde sinnvoll und nützlich, sondern eher für solche sprachlichen Kontaktzonen, in denen eine oder mehrere Sprachen oder Sprachvarianten gefährdet oder vom Aussterben bedroht sind. Im Laufe der achtziger Jahre sind so

einige sprachökologisch orientierte Modelle entstanden, die es erlauben, durch eine instabile Mehrsprachigkeit gekennzeichnete Minderheitensprachgemeinschaften umfassend zu untersuchen. Im Rahmen einer allgemeinen Sprachtheorie hat Haarmann als erster eine sprachökologische Variablenmatrix entwickelt (vgl. u. a. Haarmann, 1980 und 1996). Methodologisch weiterführender sind Neldes Sozioprofile, die erfolgreich bei der Klärung kontaktlinguistischer Widersprüche, Unwägbarkeiten und scheinbarer Anomalien im Sprachverhalten von Minderheitssprechern eingesetzt wurden und werden.

Ihr Konzept weist einige Parallelen mit den Gemeinschaftsprofilen auf, die Wölck (vgl. u.a. Wölck, 1985) bereits Ende der sechziger Jahre aus Methoden der ruralen Anthropologie für die Feldforschung in den Anden Perus entwickelte und die bisher als Methode in überwiegend qualitativen und sich eng an die Ethnomethodologie anlehrenden Studien (vgl. Madera, 1996) intensiv praktiziert wird. Man könnte die Sozioprofile verkürzt darstellen als eine als offenes Raster von qualitativen sowie quantitativen Überlegungen der Soziologie und der Ethnographie ausgehende empirische Methode, die in einer ersten Phase auf eine Profilerstellung abzielt (vgl. Labrie – Vandermeeren, 1996), in einer zweiten Phase aufgrund dieses Profils (das heißt des intensiven Studiums der ausgewählten Sprachgemeinschaft) die Befragungsmethode wählt und die Befragungsgruppe selektiert (im idealen Fall handelt es sich um eine Vierfachbefragung, die neben der aufgrund des Forschungsansatzes gewählten Hauptgruppe aus der Minderheit auch eine Nebengruppe aus der Minderheit, sowie eine Nebengruppe aus der Mehrheit und eine Auswahl privilegierter Zeugen zur gleichen Problematik befragt), in einer dritten Phase nach mehreren Pilotbefragungen die Interviews durchführt (etwa in Gesprächsform, mit Hilfe von Fragebögen und ausgewählten Multiplikatoren als ‚Schlüsselinformanten‘ oder auf der Basis einer anderen, durch den Forscher oder das Forschungsteam als für die Situation am geeignetsten betrachteten Vorgehensweise), und in einer vierten Phase zu einer an das erstellte Profil rückgekoppelte Auswertung der Daten kommt. Die Sozioprofile zeichnen sich durch ihren hohen Machbarkeitsgrad und ihr ressourcenschonendes Verfahren aus und wurden u. a. 1989 – 1990 in Ungarn, (vgl. Nelde – Vandermeeren – Wölck, 1991), als konzeptuelle Basis für die *Euromosaic*-Studie (vgl. Labrie – Nelde – Weber, 1994) und als Grundlage einer Multiplikatorenumfrage im Jahr 1994 in Belgien (vgl. Weber, 1996) eingesetzt. Als erstes wurden die Sozioprofile in einer Pilotstudie versuchsweise in einem Minderheitsgebiet mit starkem Sprach- und Sprecherschwund, nämlich im sogenannten Altbelgien, eingesetzt (vgl. Nelde, 1982).

2. Altbelgien: ein Profil

Die altbelgischen Deutschen gehören zu den kleineren Sprachgemeinschaften Europas, die über wenig Möglichkeiten verfügen, den Gebrauch ihrer Muttersprache für die Zukunft abzusichern, da sie staatlicherseits ignoriert werden und deshalb in einer defensiv-konservierenden Sprachhaltung ohne wirkliche Gegenwehr sich in Anpassungsbereitschaft üben. Außer dem gemeinsamen historischen Schicksal der Zugehörigkeit zum belgischen Staat – in dieser Form seit 1839 – haben die drei altbelgischen Gebiete (Nord, Mitte und Süd) keinerlei Gemeinsamkeiten.

Geographisch sind sie nicht nur ohne jegliche Verbindung miteinander, sondern haben sich mit durchaus unterschiedlichen Nachbarschaften abzufinden. So grenzt Altbelgien-Nord an niederländisch- und deutschsprachige Gebiete Belgiens und an das Staatsgebiet der Niederlande. Altbelgien-Mitte grenzt an deutsch- und französischsprachige Gebiete Belgiens und Luxemburgs und Altbelgien-Süd an Luxemburg und Frankreich. Die Westgrenze aller drei Sprachgebiete wird jeweils von Wallonien gebildet.

Politisch gehören die drei Gebiete in der föderalen Struktur Belgiens einerseits zur Französischen Gemeinschaft, die „personenbezogene Kompetenzen“ hat – so jedenfalls lautet in der belgischen Staats- und Rechtsterminologie der Zuständigkeitsbereich für Kultur und Bildung –, und andererseits zur Wallonischen Region, die Kompetenzen im wirtschaftlichen Bereich hat. Das hat zur Folge, daß Altbelgien-Süd wie die wirtschaftlich stärkeren Gebiete Altbelgien-Mitte und Altbelgien-Nord soziokulturell und sozialwirtschaftlich vollständig in die Französische Gemeinschaft bzw. die Wallonische Region integriert ist. Gesonderte Wirtschaftsorgane für das nicht offiziell anerkannte Gebiet deutscher Sprache gibt es daher nicht. Wirtschaftlich ist der Norden nach Innerbelgien (Verviers, Lüttich), der Süden nach Luxemburg orientiert, während der Mitte ein ökonomischer Bezugspunkt fehlt. Kulturell hebt sich der Norden mit seiner rheinischen Karnevalsfolklore deutlich vom Rest Altbelgiens ab.

Aus sprachlicher Sicht ergibt sich in Altbelgien aufgrund der geographischen Lage sowie der besonderen Geschichte eine französisch-deutsche Mehrsprachigkeitssituation, die sich – nach dem sprachgesetzlichen Prinzip einsprachiger Sprachgebiete in Belgien (in casu: Wallonien) – nicht als institutionelle Zweisprachigkeit, wohl aber überwiegend als individuelle Diglossie darstellt. Die Sprachteilhaber verfügen demnach über zwei oder mehrere sprachliche Codes, die sich als Bereichs- oder Teilkode kennzeichnen lassen, das heißt daß ein Kodewechsel in zahlreichen alltäglichen Situationen ohne Schwierigkeiten für die Sprachbenutzer stattfindet. Doch läßt sich in dieser nur scheinbar willkürlichen Bereichswahl eine gewisse Systemhaftigkeit erkennen, die dem anfänglich bilingualen Eindruck zuwiderläuft. Abgesehen von wenigen unwesentlichen Kontakten, bei denen sämtliche Idiome untereinander ausgetauscht werden können, erfordern bestimmte Redesituationen und -bedingungen des Alltags stets die gleiche Sprachvariante, was bedeutet, daß die Sprachbereiche jedes Idioms recht deutlich voneinander getrennt sind und sich – nach dem Prinzip der komplementären Distribution – meist gegenseitig ausschließen.

Die diglossische Situation läßt sich wie folgt darstellen: In allen Gebieten ist per Gesetz Französisch Standardsprache. In Altbelgien-Nord werden auch niederfränkisch-limburgische Mundarten, in Altbelgien-Mitte moselfränkische Mundarten gesprochen und in Altbelgien-Süd eine moselfränkische Mundart (Luxemburgisch).

Mit Hilfe verschiedener in Altbelgien mit traditionellen Mitteln der Feldforschung wie der Informantenbefragung durchgeführter Umfragen ist es gelungen, ein einigermaßen deutliches Bild darüber zu gewinnen, in welchen Lebensbereichen in den altbelgischen Gebieten überhaupt noch die deutsche Mundart verwandt wird.

Diese Erhebungen ergaben, daß die in sich geschlossenen und anscheinend homogenen Gebiete (geographisch, politisch, sozial) Altbelgiens in den einzelnen Gemeinden unterschiedliche Französisierungsgrade aufweisen, deren Zustandekommen auf ein recht komplexes Beziehungsgeflecht asymmetrischer Mehrsprachigkeit zurückzuführen ist. Die Nachbarschaft der Niederlande bzw. Deutschlands scheint dem Erhalt des Deutschen in bestimmten Gemeinden zugute zu kommen (z. B. Sippenaken, Gemmenich, Membach), während andererseits der städtische Charakter und die geographisch bedingte Orientierung zur eigentlichen Wallonie den sprachlichen Übergang zum Französischen zu beschleunigen scheinen (z. B. Aubel, Arel). Amts-, Kirchen- und Schulsprache gelten als die stärksten Französisierungsfaktoren, während die Familie, das Verhalten am Arbeitsplatz und in der Gaststätte eher spracherhaltend wirken. In weitaus geringerem Maße gilt dies für die Massenmedien, wobei dem Fernsehen eher eine spracherhaltende Funktion zukommt als beispielsweise den Presseerzeugnissen (vgl. Nelde, 1979, 41 – 44.).

3. Sprachökologische Perspektiven

3.1. Sprachstatistiken

Über die genaue Zahl der Deutschsprachigen Altbelgiens gibt es keine eindeutigen Aussagen. Altbelgien umfaßt insgesamt etwa 70.000 Einwohner, die staatlicherseits seit 1846 regelmäßig nach ihrem Sprachgebrauch befragt wurden. In bezug auf die Gesamtzahl der deutschen Altbelgier erweisen sich die belgischen Sprachenzählungen jedoch als wenig zuverlässig. Während z. B. 1930 noch mehr als 40.000 Personen in der Provinz Luxemburg erklärten, deutschsprachig zu sein, waren es 1947 nach Ende des Zweiten Weltkrieges, nach dem sich viele Zweisprachige aus Opportunitätsgründen plötzlich als französischsprachige Belgier eingestuft hatten, nur noch 7.000. In vielen Fällen ist der Gegensatz so stark, daß den Sprachenzählungen in den belgischen Minderheits- und Übergangsgebieten jegliche Brauchbarkeit abgesprochen werden muß. So gab 1930 noch 86,20 % der Bevölkerung von Herzog (Südaltbelgien) an, Deutsch zu sprechen. 1947, im Jahr der letzten Sprachenzählung in Belgien, waren es nur noch 1,03 % (vgl. Nelde, 1979, 69). Der Grund für diesen verblüffenden „Sprachwandel“ liegt auf der Hand: die meisten Dorfbewohner waren zu Zeiten beider Zählungen zweisprachig, jedoch wurde 1930 Deutsch aus weltanschaulicher Perspektive (Zeit des Faschismus) eher bevorzugt, während die gleiche Sprache 1947 – nach dem verlorenen Zweiten Weltkrieg – wenig beliebt war, und es folglich wünschenswert erschien, mehr Französisch zu sprechen. Offensichtlich haben Sprachenzählungen höchstens einen tendenziellen Wert, weil eine Antwort auf ideologisch gefärbte Bekenntnisfragen von zahlreichen sozioökonomischen Faktoren beeinflusst und das Sprachprestige von der sozialen Identifikation der Befragten im Sinne einer soziologischen Elite geprägt wird (vgl. Nelde, 1980). Da die Resultate der belgischen Sprachenzählungen offensichtlich in keinerlei Verhältnis zur sprachlichen Wirklichkeit standen, wurde im übrigen das Zählen 1947 seitens des belgischen Staates eingestellt, so daß seit der politisch umstrittenen Nachkriegszählung aus dem Jahre 1947 keinerlei Zensusangaben über die Sprachverwendung im mehrsprachigen Belgien mehr vorliegen.

3.2. Non-Linearität

Die keineswegs grundlose Zurückhaltung des Staates in Sprachenfragen und –befragungen unterstreicht, daß quantitative Daten einer Sprachenzählung in mehrsprachigen Konfliktsituationen mit Skepsis behandelt werden sollten, da die Informationen, die sie über Mehrsprachigkeit zu geben scheinen, oft durch außersprachliche, die Sprachloyalität, die Spracheinstellung, das Sprachprestige und das ethnolinguistische Selbstbewußtsein beeinflussende Faktoren verzerrt sind. Aus belgischer Sicht bleibt es deshalb erstaunlich, wie leichtfertig die Ergebnisse von Sprachenzählungen von Kontaktlinguisten bei der Darstellung von Minderheitensprachgemeinschaften übernommen werden und wie oft Sprachstatistiken der Status von empirischem Beweismaterial verliehen wird. Nicht selten werden sie benutzt um auf Sprachwechsel, Sprachverlust oder sogar den nahenden Sprachtod hinzuweisen. Daß dies manchmal voreilig ist, mag am Beispiel Altbelgiens deutlich werden.

So wird bereits in schriftlichen Zeugnissen im 19. Jahrhundert auf eine besondere Form des Sprachwechsels hingewiesen, der offensichtlich den baldigen Verlust der Muttersprache zur Folge hätte: Während die älteste Generation noch einsprachig volkssprachlich (hochsprachlich und mundartlich) sei, dringe bei der Elterngeneration bereits die fremde Kultursprache (französisch) neben der häuslichen Mundart (deutsch) vor, bei der jüngsten Generation dagegen sei die Volkssprache bereits verlorengegangen und durch die fremde Kultursprache ersetzt worden (Standard A → Diglossie bzw. Zweisprachigkeit → Standard B).

Falls diese Kodegemengelage als unabänderlicher sprachlicher Entwicklungsbaustein in die postgenerative Zukunft projiziert wird, dann dürfte eigentlich im 20. – 21. Jahrhundert die Volkssprache nicht mehr in der Kommunikationswelt Altbelgiens auftauchen. Offensichtlich ist die Sprachentwicklung hier als zu linear betrachtet worden. Die Abkehr vieler Jugendlicher von der Muttersprache zur Zeit der Pubertät aufgrund fremdsprachigen Unterrichts wird in späteren Jahren häufig (nach Rückkehr aus dem Industriegebiet, nach Abschluß der Ausbildung in einer entfernten Stadt, nach längerer auswärtiger Tätigkeit, nach Übernahme des elterlichen Hofes oder von Gemeindeämtern, oft auch durch Exogamie und anschließende „Remigration“ in den Heimatort) durch eine Anpassung und Identifizierung mit der Dorfsprache wieder wettgemacht.

Als Beispiel kann eine nördliche Gemeinde in Altbelgien-Süd herangezogen werden. In einem Nachbarweiler der Stadt Arel, der Mitte der achtziger Jahre mithilfe der Sozioprofilmethode untersucht wurde, lebten damals 84 Menschen. Jeder verstand oder sprach Französisch. Die deutsch-luxemburgische Mundart wurde von 60 Einwohnern gesprochen oder verstanden. Die voreiligen Schlußfolgerungen des Sprachforschers könnten nun ebenfalls linear weitergedacht werden: Da alle französisch sprechen und nur noch drei Viertel der Bevölkerung deutsch, dürfte es eine Frage der Zeit sein, bis die Volkssprache als Mundart ausgestorben sein wird. Ein genauer Blick auf die Sprachverwendung der wichtigsten sozialen Handlungen in diesem Flecken zeigt jedoch, daß alle wesentlichen Diskussionen für diese kleine Gemeinschaft (Flurbereinigung, Bauvorhaben, Straßenbau, etc.) in der Mundart stattfinden, so daß die einsprachig frankophone Gruppe (24 Einwoh-

ner) nur einen verhältnismäßig geringen Anteil an den sozialen Handlungsstrategien der Einwohner des Weilers nehmen konnte.

Gerade diese non-lineare und zudem oft als zu monofunktionell betrachtete Sprachentwicklung verdient besondere Aufmerksamkeit, da sie allzu normative Sichtweisen in Zweifel zieht und einen überzogenen Determinismus vermeidet, der sich in so manche Sprachwechselstudie schleicht. Derartige Prädestinationsaspekte lassen gar nicht erst den Gedanken an die Möglichkeit einer Umkehr der als irreversibel betrachteten Situationen aufkommen. Aus dieser Sicht stellt die Non-Linearität zugleich eine positive Herausforderung für eine intensivere ökolinguistische Forschung im Bereich der Minderheitensprachgemeinschaften dar, so daß sich manch von der Forschung prognostizierter Sprachentod zuweilen als ein recht zählebiger, oft auch quicklebendiger Sprachableger erweist.

3.3. Außersprachliche Kriterien als Zuordnungsindiz

Da zensusähnliche Befragungen in muttersprachlich gefährdeten Gebieten aufgrund asymmetrischer Sprachkonstellationen und auch im Blick auf die angeführten non-linearen Sprachentwicklungstendenzen offensichtlich wenig aufschlußreich sind, müssen andere Kriterien als Zuordnungshilfen dienen. So hat Sprachpolitik in Europa seit dem 19. Jahrhundert immer wieder versucht, bei muttersprachlicher Einsprachigkeit eines Territoriums Sprachgrenzen festzulegen. In Altbelgien-Nord wurde dieser Versuch zum letzten Mal Anfang der sechziger Jahre unternommen. Von den dabei auftretenden Schwierigkeiten berichtet Jahrzehnte zuvor Draye (1942, 60), der beobachtet hatte, daß die Grenze zwischen dem Niederländischen und dem Hochdeutschen sich nur aufgrund politischer, nicht aber sprachwissenschaftlicher Kriterien ziehen ließe (vgl. dazu auch Nelde, 1979, 41).

Ein Blick auf das sprachpolitische Umfeld ergab bereits mehr als nur rein sprachliche Unterschiede der Sprachgrenzbevölkerung. Für die Nachkriegszeit ergab sich folgendes Hilfsmittel: Bei der Überprüfung der Wahlergebnisse der Nachkriegswahlen stellte sich heraus, daß die (teinindustrialisierten) frankophonen Dörfer des eigentlichen Walloniens überwiegend eine sozialistische Mehrheit aufwiesen, während die als deutsch einzuordnenden (ruralen) Gemeinden eher christdemokratisch wählten – ein unterschiedliches Wahlverhalten, das bereits die niederländisch-französische Sprachgrenze, die sich als germanisch-romanische Sprachgrenze durch Altbelgien nach Süden fortsetzt, kennzeichnete. Hinzu kam auf der deutschen Seite eine sporadisch auftretende Wählergemeinschaft, die sich für Zweisprachigkeit aussprach und somit als weiteres Zuordnungsindiz dienen konnte. Ein anderes Hilfsmittel, das in der Vergangenheit herangezogen wurde, um Hinweise auf das Vorhandensein deutschsprachiger Altbelgier zu liefern, ergab sich aus einer Medienanalyse des deutschsprachigen belgischen Rundfunksenders (BRF), dessen ‚Wunschkonzert‘ überproportional viel Hörerzuschriften aus Altbelgien erhielt.

Mit solchen verfeinerten Untersuchungsmechanismen kam das Brüsseler Forschungszentrum für Mehrsprachigkeit 1979 zu einem Anteil von bis zu 70 % deutschen Mundartsprechern in Altbelgien-Nord, 77 % in Altbelgien-Mitte und 66 % in Altbelgien-Süd – Prozentsätze, die einer Zahl von weniger als 40.000 deutschen

Altbelgiern entsprächen. Diese Ergebnisse können somit die Annahme bestätigen, daß es von der Nachkriegszeit bis in die Gegenwart tatsächlich eine deutsche Minderheit gab und gibt, die staatlicherseits und demnach auch sprachpolitisch bisher nicht erfaßt wurde.

Allerdings gilt einschränkend für die Gegenwart: Die entideologisierte Parteienwelt, die vom althergebrachten Schema „fortschrittlich versus konservativ bzw. liberal“ weitgehend abgekommen ist und Stratifizierungen unterschiedlichster Art aufweist (vgl. Beerten – Kampen – Swyngedouw 1999) und zudem die informationstechnologische Medienrevolution, die die Bedeutung von zielgruppenneutralen Rundfunkprogrammen erheblich verringert hat, führen zu Forschungsüberlegungen, die ökolinguistische Ansätze für sinnvoll und nützlich erscheinen lassen. Inwieweit neuere Medien (E-Mail, Internet) dabei einbezogen werden können, ohne daß der Datenschutz eingeschränkt wird, muß die Zukunft erweisen.

3.4. Sozialstatus und Sprache

Aber vielleicht sollte zur Beschreibung komplexen Sprachverhaltens in mehrsprachigen, diglossischen Gebieten, das sich in zahlreichen lokalen Besonderheiten und einer sprachlichen Loyalität äußert, die selten mit dem tatsächlichen Sprachverhalten in Einklang zu bringen ist, auf Befragungen im Sinne einer zuordnenden Zählung verzichtet werden. Stattdessen sollte versucht werden, das zu messen oder wenigstens zu beschreiben, was für das Sprachverhalten entscheidend ist oder sein kann, nämlich der soziale Druck. Wohl nur so lassen sich sowohl ökologische, wie sprachlich-soziale Faktoren in Beziehung setzen.

So ist in Altbelgien ein ständiger Polarisationsdruck merkbar, der im Zusammenhang mit der tagtäglichen Entscheidung für oder gegen eine gewünschte bzw. auferlegte Sprachvariante jeden Sprachteilhaber zu einer Stellungnahme zwingt, die sich im dominanten und damit mehrsprachigkeitsrenitenten wallonischen Umfeld in der überwiegenden Zahl der Fälle gegen das Deutsche richtet. Über diese direkte Polarisierung hinaus entstand aufgrund der besonderen politisch-historischen Lage (keine deutschsprachige eigene Provinz, ökonomisch nachteilige Grenzlage, Zuordnung zur inzwischen entindustrialisierten Wallonie, mühselige Aufarbeitung der Kriegsfolgen bis in die Gegenwart), die von der Bevölkerung überwiegend als nachteilig empfunden wird, eine Negativhaltung gegenüber der Muttersprache, eine Art latente Angst, die hinter jeder Frage eines Interviewers eine politische Absicht oder gar eine Bedrohung des letzten muttersprachlichen Bereiches, des Familienbereiches, der mühsam erreichten ‚komplementären Distribution‘ beider Sprachen vermutet. Eine derartig unsichere Situation, in der die Sprecher die wohlgefügte Ordnung sprachlicher Stratifikationsregeln vermissen, führt im Falle Altbelgiens zu einer psycholinguistisch beschriebenen Attitüde, die von Marie-Paule Quix nach Wochen teilnehmender Beobachtung als Kollektivneurose bezeichnet wurde (vgl. Quix 1981). Kein Wunder also, daß sich das Sprachbewußtsein der Altbelgier als besonders fragil und schwach ausgeprägt erweist (vgl. Quix, 1981; Trim, 1981).

So wird die ehemalige Staatsgrenze (Preußen – Belgien), die heute im Norden der Grenze zwischen Alt- und Neubelgien entspricht, und die zuvor bereits Spre-

cher der gleichen Mundart voneinander trennte, immer mehr zu einer Art Sprachgrenze. Im Osten (Neubelgien) bietet sich dem Deutschen eine Überlebenschance, im Westen (Altbelgien) ist dagegen die häufig stigmatisierte Muttersprache aufs stärkste in ihrer letzten Rückzugssphäre, dem Heim- und Intimbereich, bedroht. In Jahrhunderten hat sich die germanisch-romanische Sprachgrenze nur um wenige Kilometer von West nach Ost verschoben; jetzt hat es den Anschein, als ob ein bis zwei Generationen genügte, um die ehemalige preußische Staatsgrenze – also die Trennungslinie zwischen Alt- und Neubelgien – mit der staatlich festgelegten (1962 – 1963) Sprachgrenze zur Deckung zu bringen.

Mit dafür verantwortlich sind zweifelsohne auch die bisher in unzureichendem Maße berücksichtigten sozialen Umwälzungen. Die Homogenität und rurale Geschlossenheit der altbelgischen Gebiete wurde so beispielsweise durch den Bau einer Autobahn (in Altbelgien-Süd die E25 Lüttich-Arel-Luxemburg, die das Gebiet im Süden durchquert und die N4 Namur-Arel, die das Gebiet nördlich von Arel entzweit; in Altbelgien-Nord: die E 40 und die N3 Lüttich-Aachen sowie die N61 Verviers-Eupen, die das Gebiet erschließen) und die damit einhergehende Industrialisierung (kennzeichnend sind mittelgroße Industrieanlagen und grenznahe Transportbetriebe in der Nähe von Ausfallstraßen) teils aufgehoben. Die Gebrauchsdomänen der Volkssprache werden durch die damit einhergehende Französisierung – die meisten Betriebe kommen aus dem französischsprachigen Landesinnern – eingeschränkt, so daß die Zunahme des Bruttosozialproduktes mit dem Rückgang der Muttersprache in Beziehung gesetzt werden kann. Umgekehrt scheint eine gewisse soziale und wirtschaftliche ‚Rückständigkeit‘ in den weithin durch Agrarisierung – und nach früheren teilweise vergeblichen Industrialisierungsversuchen, auch durch eine Reagrarisierung – gekennzeichneten Gebieten im Osten Altbelgiens ein Überleben der Volkssprache ermöglichen zu können. Letzteres gilt in besonderem Maße für Altbelgien-Mitte und -Süd, da der Norden verkehrstechnisch und sprachlich-kulturell bei den – relativ erfolgreich modernisierten – Nachbargebieten Neubelgiens (geringste Arbeitslosigkeit Belgiens), der südlichen Niederlande, Belgisch-Limburg und der deutschen Region um Aachen Anschluß fand.

Trotz einer fast traditionellen Abwehrhaltung der Nordaltbelgier gegenüber den deutschsprachigen Nachbarn haben hier in jüngster Zeit (2001) wirtschaftliche Argumente der Zusammenarbeit die sprachlich-kulturellen Kontakte verbessert. Hierdurch kommen zum ersten Mal seit der Sprachgesetzgebung (1962 – 1963) Möglichkeiten des Minderheitenschutzes (belgisch: Erleichterungen oder Fazilitäten, *faciliteiten* [niederländisch], *facilités* [französisch]) der Deutschsprachigen Nordaltbelgiens (in Baelen, Bleiberg, Welkenrat) und der Malmedier Region in Malmedy und Weismes zur Sprache.

Der äußere Anlaß dieser zuvor für wenig wahrscheinlich gehaltenen Konzilianz ist in einer im Zuge der fortschreitenden Grenzöffnung und der inzwischen auch hier wahrnehmbaren Folgen der Globalisierung für Europas Grenzregionen in der Mobilität der Euregio-Bewohner zu suchen: Neubelgien wird stets mehr zum Einzugsgebiet der Wirtschaftsregion Aachen, wodurch in ihrem Wohlstand bedrohte Neubelgier – aber auch niederländische Limburger – Nordaltbelgien zum Rück-

zugsgebiet erkoren haben. Dieser ‚Euregio-Schub‘ veranlaßte wiederum viele der in Nordaltbelgien ansässigen Wallonen in die benachbarte Wallonie auszuweichen, kurz europäische Mobilitätsprozesse, die das sprachlich-kulturell-wirtschaftliche Gleichgewicht der Region in Frage stellen. 2001 beispielsweise rekrutiert sich bereits ein Viertel der Schüler des neubelgischen Sekundarunterrichts aus altbelgischen und anderen wallonischen Gebieten (vgl. Fonteyn, 2001). Offensichtlich werden hier die Grundpfeiler einer belgischen Sprachpolitik – so das berühmt-berüchtigte Territorialprinzip – auf regionaler Ebene ins Wanken gebracht.

Auch hier verbietet sich ein lineares Fortschreiben dieser sich ankündigenden Entwicklungstendenzen. Zwar hat Belgien in der Vergangenheit statt dem Vorbild Nordamerikas und Rußlands zu folgen, die ihre Einwohner in großangelegten Sprachenzählungen (Zensus) den vorhandenen Mehr- und Minderheitensprachen zuordnen, in der zahlenmäßigen Erfassung von Minderheiten seinen eigenen Weg eingeschlagen, ursprünglich ausgehend von dem Prinzip, daß die Rechte und Pflichten einer Mehrheit oder Minderheit nicht ausschließlich von ihrer zahlenmäßigen Stärke abhängig seien. Daß die Größe einer Sprachgemeinschaft nicht länger mehr der entscheidende Faktor im Bereich der Sprachplanung ist, bedeutet, daß Überlegungen zum Schutz einer Sprachgemeinschaft von der Annahme auszugehen haben, daß eine numerisch und sozioökonomisch benachteiligte Minderheit mehr Unterstützung als die mit ihr konfrontierte Dominanzsprache benötigt, um für ihre Sprecher Chancengleichheit zu erlangen. Jedoch ist dies im Falle Altbelgiens – im Gegensatz zu Neubelgien – in den vergangenen Jahrzehnten völlig mißglückt. Die deutsche Sprache hat keinerlei offiziellen Status als Gerichts-, Verwaltungs- und Unterrichtssprache und Altbelgien ist demzufolge sprachlich, kulturell und bildungsmäßig von der Französischen Gemeinschaft und der Wallonischen Region abhängig. Hier lebt weiterhin in einem offiziell französischsprachigen Landesteil eine Minderheit, deren sprachliche Zukunft offen ist und für deren Spracherhalt sich die belgische Sprachpolitik bisher kaum interessiert hat.

4. Forschungsdesiderate

Kontaktlinguistische Forschung am Ende der achtziger und zu Beginn der neunziger Jahre hat kulturell relevante Phänomene wie Sprachkontakte und Sprachkonflikte empirisch erfaßt und ein objektiveres Bild von Sprachverhalten, -bewahrung und -wechsel zu vermitteln versucht. Es wird die zukünftige Aufgabe der Forschung sein, auf dieser bereits vorhandenen Basis weiterzubauen und das sich unter Einfluß der sich ändernden politischen, wirtschaftlichen, sozialen und kulturellen Bedingungen ändernde Kontakt- und Konfliktpotential kritisch und interdisziplinär zu erfassen. Bleibende Aufmerksamkeit sollte dabei sicher auch den altbelgischen Gebieten gewidmet werden, da es gewiß nicht die Aufgabe des Forschers sein kann, von politischen Zufallsgebilden auszugehen und dabei die für Mehrsprachigkeit kennzeichnende Asymmetrie früherer Grenzregionen zu übersehen. In diesem Sinne stellt gerade Altbelgien zur Jahrtausendwende eine für Kontaktlinguisten unübersehbare Herausforderung dar, neben den sich seit langem nach außen manifestierenden, auch subkutane und sublimierte Sprachkon-

takte und Sprachkonflikte im Blick auf Sprachwechsel, Sprachverlust und Spracherhalt auch unter dem Gesichtspunkt sprachökologischer Erkenntnisse der Minderheitsforschung zu untersuchen.

BIBLIOGRAPHIE

- BEERTEN, Roeland – KAMPEN, Jarl – SWYNGEDOUW, Marc (1999): De verandering in de samenstelling van de kiezerskorpussen 1995 – 1999, ISPO. Bulletin 35, Departement Sociologie, K.U. Leuven.
- COULMAS, Florian (1985): Sprache und Staat. Studien zu Sprachplanung und Sprachpolitik, de Gruyter (Sammlung Götschen), Berlin – New York.
- DRAYE, Henri (1942): De studie van de Vlaamsch-Waalsche taalgrenslin in België gedurende de hedendaagsche periode, Instituut voor Vlaamsche Toponymie, Leuven.
- ENNINGER, Werner – Lillith M. HAYNES (1984): Studies in language ecology, Steiner, Wiesbaden.
- EXTRA, Guus – Durk Gorter (2001): The Other Languages of Europe. Demographic, Sociolinguistic and Educational Perspectives, Multilingual Matters, Clevedon.
- FILL, Alwin (ed.) (1996): Sprachökologie und Ökoluistik, Stauffenburg, Tübingen.
- FILL, Alwin – MÜHLHÄUSLER, Peter (eds.) (2001): The ecolinguistics reader. Language, ecology and environment, Continuum, London – New York.
- FISHMAN, Joshua A.: (1991) Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages (Multilingual Matters 76), Multilingual Matters, Clevedon.
- FISHMAN, Joshua A. (1996): Language revitalization. In: Goebel et al (1996), 902 – 906.
- FISHMAN, Joshua A. (2001): Can threatened languages be saved? Reversing Language Shift, Revisited: A 21st Century Perspective (Multilingual Matters 116), Multilingual Matters, Clevedon.
- FONTEYN, Guido (2000): Walen erkennen node dat Duits belangrijk is. In: De Standaard, 16/11/2000.
- FONTEYN, Guido (2001): Duitstaligen melden zich voor faciliteiten in Wallonië. In: De Standaard, 01/03/2001.
- GOEBL, Hans – NELDE, Peter – STARY, Zdenek – WÖLCK, Wolfgang (1996): Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. Bd. I, de Gruyter, Berlin – New York.
- HAARMANN, Harald (1980): Multilingualismus (2). Elemente einer Sprachökologie, Narr, Tübingen.
- HAARMANN, Harald (1996): Ökoluistik. In: Goebel et al. (1996), 842 – 852.
- HAUGEN, Einar (1972): The Ecology of Language. In: The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen. Selected and Introduced by Anwar S. Dil, Stanford University Press, Stanford, 325 – 339.
- HYLTENSTAM, Kenneth – STROUD, Christopher (1996): Language Maintenance. In: Goebel et al. (1996), 567 – 578.
- KRISCHKE, Wolfgang (2001): Lautloses Verschwinden. Verlust der Vielfalt: Jede Woche stirbt eine Sprache. In: FAZ (21. März 2001, S. N5)
- LABRIE, Normand – VANDERMEEREN, Sonja (1996): L'analyse du profil de la communauté. In: Goebel et al. (1996), 764 – 770.
- MACKEY, William F. (1974): L'écologie éducationnelle du bilinguisme, CIRB Publication B 46, Québec.

- MACKEY, William F. (1980): The Ecology of Language Shift. In: Sprachkontakt und Sprachkonflikt, hrsg. von Peter Nelde, Steiner, Wiesbaden, 35 – 41.
- MADERA, Mónica (1996): The role of language in the reception of ethnic identity: the case of the Buffalo hispanic/latino community, Ph.D., State University of New York at Buffalo.
- NELDE, Peter Hans (1979): Volkssprache und Kultursprache, Steiner, Wiesbaden.
- NELDE, Peter Hans (1980): Sprachloyalität und soziale Identifikation. Zur Problematik von Sprachenzählungen in Sprachgrenzgebieten. In: Grazer Linguistische Studien 11 – 12. Festgabe für Norman Denison, Graz, 201 – 209.
- NELDE, Peter Hans (1982): Sprachökologische Überlegungen am Beispiel Altbelgiens, in: Germanistische Mitteilungen, 15, 82 – 92.
- NELDE, Peter H. – VANDERMEEREN, Sonja – WÖLCK, Wolfgang (1991): Interkulturelle Mehrsprachigkeit. Eine kontaktlinguistische Umfrage in Fünfkirchen (Plurilingua XI), Dümmler, Bonn.
- NELDE, Peter H. – LABRIE, Normand – WEBER, Peter J. (1994): Projet d'étude sur les langues moins répandues dans l'EU, in: Europa Ethnica 2/1994, 67 – 70.
- NELDE, Peter Hans – STRUBELL, Miquell – Glyn Williams (1996): Euromosaic. Produktion und Reproduktion der Minderheiten-Sprachgemeinschaften in der Europäischen Union, Amt für amtliche Veröffentlichungen der Europäischen Gemeinschaften, Luxemburg.
- NELDE, Peter H. – WEBER, Peter J. (1998a): Handlungsorientierte Anwendung des Konzepts der Gemeinschaftsentwicklung bei der sorbischen Minderheit, in: LETOPIS, 45.
- NELDE, Peter H. – WEBER, Peter J. (1998b): The Non-Linearity of Language Maintenance and Language Shift: Survey Data from European Language Boundaries. Vortrag gehalten auf dem 14th World Congress of Sociology, July 26th – August 1st, Montréal.
- QUIX, Marie-Paule (1981): Altbelgien Nord. In: Kulturelle und sprachliche Minderheiten in Europa, hrsg. von P. Sture Ureland, Niemeyer, Tübingen, 225 – 236.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove (2000): Sociolinguistics for supporting diversities? In: The Future of European Sociolinguistics (Sociolinguistica 14), hrsg. von Ulrich Ammon, Peter Nelde – Klaus Mattheier, Niemeyer, Tübingen, 50 – 54.
- TRIM, Richard (1981): Central Old Belgium. In: Kulturelle und sprachliche Minderheiten in Europa, hrsg. von P. Sture Ureland, Niemeyer, Tübingen, 237 – 250.
- WEBER, Peter J. (1996): Die multilinguale und multikulturelle Gesellschaft: eine Utopie? Aspekte einer empirischen Komponentenanalyse zur sprachlichen Identität in Belgien, Dümmler, Bonn.
- WEI, Li (2000): Towards a critical evaluation of language maintenance and language shift. In: The Future of European Sociolinguistics (Sociolinguistica 14), hrsg. von Ulrich Ammon, Peter Nelde – Klaus Mattheier, Niemeyer, Tübingen, 142 – 147.
- WÖLCK, Wolfgang (1985): Beyond Community Profiles: A Three-level Approach to Sociolinguistic Sampling. In: Methoden der Kontaktlinguistik (Plurilingua V), hrsg. von Peter Nelde, 31 – 43.

Jazyková kultúra v systéme komunikácie

JÁN HORECKÝ

1. Spisovný jazyk a jazyková kultúra

V slovenskej jazykovede sa problematike jazykovej kultúry programovo spája s otázkami spisovného jazyka. Svedčí o tom celý rad štúdií a vedeckých konferencií, posledná z r. 1995 (Budmerice – Horecký, 1997).

Niet sporu, že tieto dve zložky úzko súvisia a prax ukazuje, že mimo rámca spisovného jazyka, presnejšie spisovného vyjadrovania, dorozumievania pomocou spisovného jazyka, nemá zmysel uvažovať o jazykovej kultúre a jej teórii. Veľmi výrazne deklaruje dichotómiu spisovný jazyk a jazyková kultúra Á. Král' (1990). Navrhuje rozlišovať kultúru jazyka a jazykovú kultúru. Ak pritom vymedzuje kultúru jazyka ako „proces“, stupeň a stav zdokonaľovania jazyka v širšom zmysle, je to výsledok prejavujúci sa z rozpracovanosti (diferencovanosti) a pružnej ustálenosti jeho prostriedkov (s. 26), spája vlastne dva javy: na jednej strane proces, na druhej strane výsledok tohto procesu (stav). V prvom prípade ide zrejme o kultivovanie, v druhom o kultivovanosť – ani v jenom prípade o kultúru. Pravda, znova sa tu vynára stará otázka, do akej miery má jazykoveda možnosti, schopnosti a oprávnenie „kultivovať“ systém jazyka, zasahovať do systému.

Z dichotómie spisovný jazyk – jazyková kultúra totiž v tradícii a praxi jazykovedy, najmä našej, ale týka sa to aj iných jazykov, vyplýva jednostranné zameranie na skúmanie spisovného jazyka. Vychádza sa z porovnávaní, opisovania systému spisovného jazyka (niekedy dokonca neoprávnene aj mimo kontextu s útvarmi celonárodného jazyka), resp. skúma, ktoré prostriedky sa používajú v komunikácii.

Prirodzene, v dnešnom stave teórie jazyka predpokladá, že skúmaný jazyk je systém, ale v skutočnosti sa zdôrazňuje len jeho ucelenosť a usporiadanosť, takže systémovosť sa chápe ako pravidelnosť, bezvýnimočnosť (odhalených) pravidiel.

Systémovosť v zmysle pravidelnosti sa často stáva východiskom úvah u insitných skúmateľov jazyka. Napr. F. Sabol (1981) navrhuje namiesto *odolejovač* podobu *,odolejúvač'*, lebo ide o prostriedok na odstraňovanie (viacrazové) oleja, nie o jednorazový účinok.

Rovnako však vedú k „nepripustnosti“ aj poučky, že každé zvrtné sloveso musí mať pri sebe zvrtné zámeno aj v podobe slovesného podstatného mena. Základný poznatok, že pri dvojici *učiť – učiť sa* treba ponechať zvrtné zámeno aj v dvojici *učenie – učenie sa* z významových dôvodov, tu ustupuje do pozadia a vznikajú podoby ako *potenie sa, dorozumievanie sa*, hoci tu nejestvuje protiklad *potiť – po-*

tiť sa, dorozumievať – dorozumievať sa. Okrem toho sa pri takomto priamočiarom riešení neberie do úvahy slovo tvorný jav, že napr. pri tvorení dejových podst. mien od zvratných slovies sa zvratné zámeno vynecháva. Slovesné podstatné mená tu často vystupujú ako termíny typu *ranné holenie, letné kúpanie* (Horecký, 1992).

Aj priamočiara poučka, formulovaná dokonca v zákone, že v slovenčine je prípustné len prechýľovanie príponou *-ová*, je prejavom „slepej“ analógie a slepou vierou, že v jazyku nie sú, resp. nemajú byť výnimky. Pritom je všeobecne známe, že popri skloňovaných menách jestvuje celý rad nesklonných mien a miestnych mien (Buenos Aires), ba dokonca aj domáce slovenské priezviská, v ktorých nie je možná prípona *-ová* (porov. o tom formuláciu v PSP 1998).

Aj tieto príklady jasne ukazujú, že z teórie systému sa pri skúmaní jazyka mala skôr odvodzovať metóda systémového prístupu, t. j. takého skúmania daných objektov, pri ktorom sa berú do úvahy všetky vlastnosti skúmaného výrazu včítane jej vzťahov k iným prvkom (Horecký, 1997).

Napr. pri úvahách o slovesách *odlíšiť/odlišovať* a *rozlíšiť/rozlišovať* treba vidieť nielen ich výraznú významovú blízkosť, ale aj ich rozdielom spájateľnosť. Na jednej strane odlíšiť od niečoho, na druhej strane rozlíšiť *A* a *B*, medzi *A* a *B*. Alebo pri zdánlivo synonymných výrazoch *pamätať sa na niečo* treba brať do úvahy aj ich blízkosť k slovesu *zapamätať si niečo*, resp. *rozpamätať sa na niečo*, ako aj z toho vyplývajúci rozdiel *do pamäti* proti *vysloviť v pamäti*.

Výsledky výskumu jazyka ako systému sú prirodzene orientované na používanie jazyka v komunikácii. Pravda, pri tomto zameraní sa málo berú do úvahy závery týchto výskumov, takže ide skôr o jednostrannú regulačnú činnosť jazykovedcov v oblasti používania jazyka. K tejto činnosti sa často priraduje dozeracia činnosť jazykových poradcov, ba až inšpektorov.

2. Jazyk v komunikácii

Všeobecne sa prijíma téza, že jazyk je najdôležitejší (a najvypracovanejší) nástroj medziľudskej komunikácie. Menej pozornosti sa však pritom venuje jeho miestu v celkovom systéme komunikácie.

V tradičnom kybernetickom modeli sa jazyku pripisuje len funkcia kódu. Viacej pozornosti sa venuje jazykovým prostriedkom v niektorých špeciálnych modeloch, najmä tých, v ktorých sa spájajú informačné a interakčné zložky komunikačného procesu. V informačnom modeli sa vychádza z poznatku, že komunikačný proces nie je priamočiary, že na strane producenta fungujú isté prostriedky na rektifikáciu, na komplementovanie oznámenia, na strane recipienta sa realizujú isté ústretové postoje a očakávania. V konštrukčno-integračnom modeli sa upozorňuje na cyklické dotváranie textu, v ostenzívno-informačnom modeli – skúma sa nie jazyk ako systém (kód), ale jeho využívanie, fungovanie v komunikácii. Možno teda predpokladať, že z hľadiska jazykovedy bude výhodné pracovať s istým hypersystémom, ktorého jedným systémom je jazyk, druhým systémom využívanie jazyka, spôsoby formovania oznámenia, a to nie iba prevodom signálu z jednej formy do inej, ale predovšetkým vlastná myšlienková, obsahová stránka signálu.

Aj z týchto skratkovitých úvah vidieť, že jazyková komunikácia nie je len prosté zakódovanie oznámenia, ale že je výrazom rečovej činnosti (t. j. hovorenia o nie-

čom) a realizovaním zámeru dať toto oznámenie na vedomie neadresne (expresívna funkcia) alebo častejšie adresne (dorozumievacia funkcia). Ide tu teda o zreteľnú verbalizačnú aktivitu založenú na mentálnych, komunikačných a gramatických schopnostiach hovoriaceho (Horecký, 1998, Pauliny, 1981).

Pri dotyku s realitou hovoriaci v prvom kroku identifikuje konkrétny objekt (reálny alebo ideálny), pomenúva ho a charakterizuje – pripisuje mu isté vlastnosti. Opiera sa pritom o vlastné jazykové vedomie, v ktorom má uložené svoje poznatky. Tu sa teda prejavuje, uplatňuje znalosť vlastného jazyka a pravidiel na jeho účelné používanie. Popri tom však vyjadruje aj postoj, hodnotenie identifikovaných a predikovaných javov, opierajúc sa o axiologickú zložku svojho jazykového vedomia. Tým pripravuje oznámenie na vyslanie k adresátovi. Ako vidieť, hovoriaci tu nie je len vykonávateľom tejto prípravy na komunikáciu, ale je i tvorcom. Nie je len kódovač, ktorý využíva jazyk na zakódovanie myšlienkových obsahov, ale funguje ako verbalizátor, realizátor, tvorca. Túto funkciu môže úspešne plniť vďaka svojmu jazykovému vedomiu, ktoré je súčasťou istého spoločenského vedomia (Horecký, 1991).

Ak sa pri tejto verbalizátorskej činnosti dostane do neistoty čo do vhodnosti či správnosti používaných jazykových prostriedkov, musí sa obrátiť o radu. Tu vstupuje do komunikačného procesu jazykový poradca.

Jazykovedec vo funkcii poradcu tu však nevystupuje ako regulátor používaných jazykových prostriedkov. Svoje rady zakladá na hlbokom poznaní súčasnej jazykovej situácie, súčasných komunikačných potrieb i fungovania jazyka ako systému. Tým práve prispieva k zveľaďovaniu, zvyšovaniu úrovne jazykovej komunikácie.

Nevyhnutným predpokladom interpretačnej činnosti je hlboká znalosť jazyka ako systému, a to nielen jednotlivých prvkov tohto systému, ale predovšetkým celkového správania tohto systému. Jazykový systém je spravidla dostatočne ustálený, ale zároveň musí byť aj dostatočne pružný, akomodovateľný vyjadrovacím potrebám verbalizátora (Dolník, 1996). Pružnosť, akomodácia sa prejavuje napr. vytváraním nových podsystémov, resp. prechodom, organizovaním istých prvkov do nových systémov.

Napr. slovo *doktorand* napriek svojmu etymologickému a myšlienkovému zakotveniu v skupine pomenovaní osôb podliehajúcich istej činnosti (konfirmant) má zreteľnú tendenciu zaradiť sa do silnej skupiny činiteľských mien na *-ant/-ent* typu *habitant, ašpirant, kvalifikant*.

Menšie špecifické skupiny odvodených slov sa často formulujú v rámci slovo tvorného typu. Napr. v slovo tvornom type *sloveso + -tel'*, ktorého štruktúrny význam možno opísať ako „osoba vykonávajúca istú činnosť“ sa v súčasnej slovenčine sústreďujú pomenovania ako *aktivista, filatelist*, ale najmä pomenovania športovcov, založené na prevzatom základovom slove a prípony *-ista*: *biatlonista, maratonista, surfista, signalista, deblista, trapista, golfista*. Podobnú, azda väčšiu príťažlivú silu má aj slovo tvorný typ s príponou *-an/-en*. Preto sa do tohto typu preraďuje aj nové pomenovanie *doktorand* (kto absolvuje predpísaný spôsob vzdelávania na dosiahnutie vedeckej hodnosti PhD).

Popri slovo tvorných čiastkových sémantických systémoch sa však formujú aj čiastkové systémy vyznačené istými gramatickými vlastnosťami. Typickým príkla-

dom tu je gramatická kategória rodu pri číslovke *jeden, jedna, jedno*. Pri zistenej konkurencii výrazov *tri: jedna, tri, jeden* sa proti tvaru *jedna* argumentuje tým, že základnou podobou je podoba mužského rodu, ako aj tým, že sa vlastne vzťahuje na podstatné meno mužského rodu *gól, bod, kôš*. Podoba ženského rodu *jedna* je ovplyvnená aj častým vzťahom číslovky *jeden* k podstatnému menu *hodnota*, napr. v matematike *tri – jedna*. Podoba *jedna* sa však opiera o slovo *nula*, resp. o čiastkový systém *nula – jedna – dva – tri – štyri – päť*.

Niektoré čiastkové systémy sú formované len sémantickými vlastnosťami. Vidieť to na konkurencii tvarov *hranolčeky – hranolky*. Na pozadí systému tvorenia deminutív má podoba *hranolček* rozhodne prevahu, najmä ak sa chápe len formálne, ako deminutívna podoba od *hranol*. Ale ak sa chápe ako pomenovanie potraviny a pritom sa najčastejšie používa v množnom čísle, prevažuje podoba *hranolky*. Je to preto, že v takejto podobe a takomto použití sa toto podstatné meno vysúva zo slovotvorného systému a prechádza do čiastkového systému názvov potravín, kde sa zapája do radu *rožky, pirôžky, hranolky*.

Pozoruhodný je čiastkový systém substantív s predponou *po-*, ktoré sa nie vždy dajú odvodiť od slovesa s touto predponou. Kým slovo *poskok* ešte možno priamo odvodiť od slovesa *poskočiť* v pôvodnom význame, teda *poskočiť* – urobiť malý skok, *poskok* – malý skok, slovo *potlesk* už nie je malý tlesk, ani slovo *pochod* nemožno priamo odvodiť od slovesa *pochodi* a *pochod* nie je malý chod. V slove *pojazd* sa už úplne stiera slovotvorná štruktúrovanosť. Substantíva *pozor* a *pohov* už nie sú v bezprostrednom vzťahu so slovesami *pozerať* a *pohovieť*. Ani v adjektíve *pomnožný* nevidieť zreteľný význam predpony *po-*.

Jazykový systém sa často (a nepochybne odôvodnene) charakterizuje ako vyvíjajúci sa systém, pričom podnety pre vývinové procesy v ňom sa hľadajú jednak v ňom samom (teologický princíp), ale aj v tlaku systémového okolia, no najdôležitejším faktorom sa zdá byť konflikt dvoch podsystémov.

Typickým príkladom takéhoto konfliktu je rytmické krátenie, diskusia okolo neho a pokusy o istú reguláciu. Svojou podstatou je rytmické krátenie charakteristickým znakom zvukovej stavby súčasnej spisovnej slovenčiny, ktorý však v zásade nemá skoro vplyv na účinnosť kódovania, resp. verbalizácie oznámení. K pôvodnej, skôr postulovanej než reálnej bezvýnimčnosti sa vplyvom morfológického podsystému už dávnejšie začali pripájať rozličné výnimky (porov. konkurenciu typu *výher/výhier, čísel/čísiel*, ale bezkonkurenčnosť vkladného *ie* v tvaroch ako *hospodárstiev*). Tento rast výnimiek je zrejme vyvolaný aj prevahou morfológického podsystému nad zvukovým v masovej komunikácii, pôvodne prevažne písanej.

Treba tu vziať do úvahy, že aj čisto zvukovo chápané pravidlo o rytmickom krátení sa uplatňuje vlastne len v rámci slova (neodvodeného i odvodeného), a to len v smere od koreňovej morfémy ku koncovke, ešte dôslednejšie k prípone. Neuplatňuje sa pri predpájaní predpôn, teda vľavo od koreňa, ani v skladaní slov, takže typy *zásielka, niečí, viacmiestny* nemožno vlastne chápať ako výnimky. Podobne nie ako výnimky, ale úplne pravidelné treba chápať uplatňovanie gramaticko-sémantického, nie zvukového faktora v typoch *prútie* a *pávi*.

Ako ukazujú tieto prípady, problematika priamočiarosti a jej dôsledku bezvýnimčnosti si vyžaduje znova sa vrátiť k otázke kódovania pri jazykovej komunikácii.

Vo všeobecnom kybernetickom modeli sa kódovanie chápe ako radenie ustálených prvkov, najčastejšie hlások, v pôvodnom modeli vlastne písmen. Z hľadiska naznačeného chápania jazykovej komunikácie ako tvorenia a prenášania diskurzu ústredným prvkom je verbalizátor a jeho činnosť pri poznávaní a zachytávaní myšlienkových obsahov. Sotva tu však možno predpokladať, že pri kódovaní sa radia za sebou znaky či hlásky bez ohľadu na ich význam. Skôr ide o využívanie už jestvujúcich pomenovaní uložených v jazykovom vedomí verbalizátora, v krajnom prípade morfém ako najmenších dvojstranných jednotiek. Prirodzene, pri rešpektovaní ich konkrétnej realizácie, pri výbere vhodných variantov podľa hláskového okolia. Zrejme však nemá na úspešnosť komunikácie vplyv fakt, či sa pri zvukovom prenášaní oznámenia realizuje banka alebo banka (s velárnym η) rozhodujúci je fonematický status hlások. Preto treba pri normovaní správnej výslovnosti vychádzať nie z konkrétnej podoby hlások, ale z ich fonematickej (t. j. dištinkatívnej) platnosti a len z hľadiska morfém možno odporúčať výber konkrétnych variantov (najmä pokiaľ majú dosah na účinnosť komunikácie).

Pravda, prozodické či suprasegmentálne vlastnosti tvoria dôležitú zložku komunikácie, preto ich musí rešpektovať verbalizátor najmä pri zámere prenášať formované oznámenie k adresátovi vo zvukovej podobe (dôraz, pauza). Pri písomnom prenášaní tu do hry vstupuje aj interpunkcia (a vôbec grafika). Pravidlá na ich používanie už oddávna tvoria dôležitú (ak nie až prehnajú) zložku školskej výchovy, pri edukovaní jazykového vedomia.

Ak sa v praxi jazykovej kultúry právom zdôrazňuje nevyhnutnosť intenzívnej jazykovej výchovy, treba – a to aj z hľadiska naznačenej potreby obratu od jazykového systému ku komunikačnému systému, jazykovému diskurzu a jeho semiotickej interpretácii – prejsť od poukazovania na jednotlivosti a argumentovania stavom v jazykových príručkách, v ktorých sa vlastne petrifikujú výsledky regulačnej činnosti, k interpretačnej činnosti, k systémovému prístupu vo vlastnom zmysle.

LITERATÚRA

- DOLNÍK, Juraj: K analýze teórie jazykovej kultúry. In: Slovenská reč, 1996, roč. 61, č. 5, s. 282 – 291.
- HORECKÝ, Ján: Slovenské podstatné mená so zámenom *sa*. In: Kultúra slova, 1992, roč. 26, č. 4, s. 193 – 198.
- HORECKÝ, Ján: K teórii jazykovej kultúry. In: Slovenská reč, 1992, roč. 62, č. 1, s. 80 – 86.
- HORECKÝ, Ján: Jazykové vedomie a jeho typy. In: Jazykovedný časopis, 1991, roč. 42, č. 1, s. 81 – 87.
- HORECKÝ, Ján: Sémantické čiastkové systémy. In: Jazyk a kultúra vyjadřování. Brno: Masarykova univerzita 1998, s. 181 – 184.
- HORECKÝ, Ján: Anthropos zoon dialogikon. In: Issues of Valency and Meaning. Praha: Karolinum 1998, s. 259 – 263.
- PAULINY, Eugen: Slovenská gramatika. Opis systému. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981.
- SABOL, F.: Využívanie slovesného vidu. In: Slovenská reč, 1981, roč. 46, č. 2, s. 106 – 109.

Echo paradigmatickej zmeny a ďalšie výskumy bežnej komunikácie

VLADIMÍR PATRÁŠ

Priamym podnetom na pristavenia, úvahy a poznámky v okruhu zastrešenom ich názvom sa stali tri okolnosti. Prvý – spoločenský, zároveň individuálno-osobnostný a predovšetkým ľudský rámec konferenčného podujatia venovaného osobnosti slovenskej jazykovedy vzhľadom na jeho jednoznačné príležitostné vymedzenie nie je potrebné zdôrazňovať. Tento ústredný motív viac či menej výrazne, v rozličných obmenách vystužuje všetky príspevky. Druhú pohnútku podmienili ukončené vstupné práce na výskumnom projekte, ktorý bol odovzdaný na schvaľovacie pokračovanie vo Vedeckej grantovej agentúre (VEGA) Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied. Na jeho prípravu s výhľadom riešenia v rokoch 2007 – 2009 sa podujala väčšia časť príslušníkov Bystrickej sociolingvistickej školy pod vedením zodpovedného riešiteľa J. Findru. Projekt je ťažiskovo zameraný na viacúrovňové vymedzenie a interdisciplinárne prebádanie dynamických tendencií v slovenčine, a to najmä s ich odrazom v rozvrstvení národného jazyka v 21. storočí. V medzičase od odovzdania žiadosti do rozhodnutia agentúry nastalo vhodné obdobie rozvíjať východiskové koncepčné úvahy a zároveň vytvárať prvý realizačný stupeň. A nakoniec tretím, zjednocujúcim impulzom sa stala citátová časť v názve tohto príspevku, ktorá pochádza práve od jubilanta.

S. Ondrejovič v polovici 90. rokov v prvom zborníku práve novovzniknutej edície *Sociolinguistica Slovaca* konštatovanie o „echu paradigmatickej zmeny“, ktoré zachytila aj slovenská jazykoveda (Ondrejovič, 1995, s. 9), na tej istej strane hneď aj zopakoval. Tento postreh mal svoje opodstatnenie. Autor výroku doň popri význame tzv. pragmatického obratu v širšom – spoločenskom a filozofickom – zmysle zahrnul myšlienku o podnetoch, procesoch a trendoch, ktorým sa nikdy nevyhýbala a na ktoré vždy reagovala aj domáca lingvistika. V úvahách zároveň naznačil opodstatnenie a budúcnosť najmä multi- a interdisciplinárne poňatých jazykovedných výskumov.

V načrtnutom metodologicko-metodickom rozpätí sa celkom prirodzene ocitá aj vlastný predmet týchto poznámok. V nich sa nachádzajú niektoré všeobecnejšie okolnosti, ktoré súvisia so stavom, perspektívami a víziami vo výskumnom teritóriu – povedané s J. Krausom (1995) – *zvukovej podoby jazyka*. Dnes už totiž niet väčších pochybností o tom, že dorozumievanie prostredníctvom ústnych či hovorých komunikátov pôsobí ako trvalo prítomný, navyše príznakový iniciátor synchronnej dynamiky prirodzeného jazyka a v jazyku. Dôležitosť živej bezprostred-

nej komunikácie je nespochybniteľná aj v časoch, keď sa jazyková situácia výrazne zmenila (pozri Daneš, 1995). Premeny sa dejú aj v aktuálnom spoločenskom rozpolžení pričinením tzv. nových médií, výrazným prekrývaním až zastretím tradične ponímaných a vymedzovaných odlišností medzi ústnosťou a písanosťou a rozširovaním, „rozmazávaním“, rozplývaním hraníc medzi varietami národného jazyka (porov. Dudok, 2004). Žiada sa dodať, že metamorfózy jazykovej situácie zásluhou interlingválnych kontaktov ovplyvňuje aj prirodzená otvorenosť slovenčiny voči pôsobeniu inojazykových sústav. Rozhodujúci hĺbkový a trvalý zdroj pohybu v jazyku/reči a komunikovaní prostredníctvom jazyka tvoria ustavične sa meniace predpoklady, podmienky a požiadavky zo strany všeobecne a (mikro)skupinovo vymedzených spoločenskostí voči aktuálnej úrovni bezprostredného dorozumievania. Aj bez širokej rozpravy a potreby rozsiahlo argumentovať je zrejmé, že v prvom decéniu 21. storočia sa nachádzame v sociokultúrnej, jazykovo-komunikačnej a vedecky podstatne odlišnom rozpolžení oproti 60. či 80. a čiastočne aj 90. rokom.

V prípustnom rozmedzí príspevku nazrime na výskumy ohraničenej časti polooфициálnych až neoficiálnych jazykových situácií, ktoré výrazne, nezriedka výhradne využívajú ústny komunikačný styk, v užšom zmysle bezprostredný spôsob dorozumievania. Komunikovanie v tejto oblasti sa uskutočňuje pričinením priamych interakcií a živej, otvorenej reči. Znamená to, že komunikačné situácie neovplyvňuje spojovacie technické zariadenie, napr. telefónny prístroj, krátkovlnná vysielacia, televízny kanál či multimedialne zariadenie, dnes najmä počítač s príslušným softvérom a sieťovou prípojkou. Všimnime si predovšetkým overenú, prístupnú a potom možnú, vhodnú teoreticko-metodologickú platformu výskumov. Neobídeme pritom perspektívny bádateľský areál a podstatu pokiaľ možno vždy úspešného a prospešného vyústenia vedeckých zámerov.

V uvedených okolnostiach sa ukrýva aj odvážna, nie nereálna výskumná ambícia – prijatie výsledkov a ich zaradenie medzi konštituenty s normatívnym a kodifikačným poslaním. Viac ako dve desaťročia od „zachytenia echa“, po solídne vykonaných bádaniach ústnej komunikácie a presvedčivo predstavených záveroch je možné vysloviť aj takéto opodstatnené a potrebné želanie. Po zvážení výhod a obmedzení, ktoré spočívajú v príslušných koncepciách, náhľadoch a názoroch, je poslaním týchto úvah naznačiť aj hlavné zachytné body pri dosahovaní očakávaného výskumného prínosu. Okrajovo pripomeňme, že poznámky sú prvotne venované príprave na sústavný, dlhodobý a nevyhnutne inštitucionálny rozvoj bádání tohto druhu a poslania. Niet totiž pochyb, že s teoretickým vymedzením problematiky a jej začlenením do širších koncepčných, časových, metodologických, praktických a i. súvislostí by mal či priam musí počítať každý ambiciózny vedecký zámer.

Výskumy živej bezprostrednej komunikácie počas posledného polstoročia dospeli do skutočne hodnotných úrovní. Domáca a zahraničná vedecká komunita dodnes považuje niektoré výsledky za priam impozantné. Na tomto mieste nie je náležité a ani možné zaujímať rozsiahle hodnotiace postoje. Nedá však neuviesť zásadné závery, ktoré získali nadčasovú platnosť a naďalej obstoja ako cenná zásobáreň myšlienkových zdrojov, metodických postupov a materiálových podnetov. Ako presvedčivý a tradičný príklad sa uvádzajú precízne pripravené a vykonané výskumy hovorenej spisovnej slovenčiny zo 60. rokov s publikovaním výsledkov

o takmer desaťrošie neskôr (pozri zborník *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny I., II.*, 1972). Vzhľadom na projekt Bystrickej sociolingvistickej školy, jeho zameranie a výhľad do budúcnosti sa však ako najdôležitejšie ukazujú badania v niekdajších československých podmienkach a v tomto okruhu predovšetkým prístupy s komunikačno-pragmatickou a interdisciplinárnou orientáciou. Ich „federálne“, predsa však početne skromnejšie zastúpené slovenské obdobie sa po hodnotnom prezentovaní výsledkov výskumov v slovnej zásobe slovenčiny (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989) vcelku uzavrelo na ostravskej medzinárodnej konferencii *K diferenciaci súčasného mluveného jazyka* (1994). Zborník s rovnomenným názvom vyšiel o rok neskôr; v ňom pútajú pozornosť najmä príspevky F. Daneša, J. Krausa, O. Uličného, M. Krčmovej, J. Chloupka a G. Neščimenkovej.

Českí kolegovia vo výskumoch svojho druhu pokračovali ďalej aj po obnovení českej štátnosti a vzniku Slovenskej republiky. Vedecké syntézy sú predstavené najmä v monografických prácach, ktoré vznikli v prostredí Ostravskej univerzity ako na jednom z „dvorných pracovísk“, uskutočňujúcich výskumy ústnej komunikácie (Davidová a kol., 1997; Bogoczová a kol., 2000 – s reprezentatívnou bibliografiou českých, slovenských a poľských zdrojov na s. 149 – 153). V 90. rokoch sa k výskumom programovo hlásia a napájaním na európske lingvistické smery a prúdy ich skupinovo rozvíjajú J. Kořenský, J. Hoffmannová, O. Müllerová, J. Zeman a A. Jaklová (pozri Kořenský a kol., 1999). Ozveny badaní z tohto okruhu – pravdaže, s uvedením do širších, okrem iného aj porovnávacích a synchronno-diachrónnych súvislostí – nachádzame aj v najnovších dielach, spojených s autormi, ktorí zásadným spôsobom prispeli do výskumov hovorenej komunikácie. Za viaceré príspevky je poruke napr. jubilejná publikácia venovaná M. Krčmovej *Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó*, 2006.

90. roky predstavujú obdobie syntéz aj vo viacerých slovanských lingvistikách. K bežnej hovorenej komunikácii v mestských podmienkach z interdisciplinárnych a porovnávacích stanovísk pristúpili poľskí badatelia (o. i. pozri zborníky z dvoch lodžských konferencií – 1995, 1997). Ústna/hovorená komunikácia ako výskumná záležitosť trvalo ostáva v širších odborných a kultúrno-spoločenských súvislostiach aj v ruskom vedeckom prostredí (z posledného obdobia pozri napr. zborník *Kulturno-rečevaja situacija v sovremennoj Rossiji*, 2000). Uskutočnené výskumy a metodologické podnety sa stávajú predstupňami ďalších badaní a inšpiráciou aj pre slovenské podmienky, navyše s otvorenými možnosťami na priamu spoluprácu na medzinárodnej úrovni.

Výsledky z posledných období v slovenských podmienkach sú postavené na zaslúžené miesto v ročenkách *Studia Academica Slovaca, Sociolinguistica Slovaca* (monograficky v 5. zväzku; 2000) a naposledy aj v jubilejnom zborníku venovanom J. Bosákovi (2004; pozri najmä príspevky J. Dolníka, M. Krčmovej a M. Dudka). Ústnej komunikácii sa s prínosným nadhľadom a v širších súvislostiach venuje pozornosť aj na pravidelných banskobystričských medzinárodných konferenciách o komunikácii (pozri najmä pokonferenčné zborníky z rokov 1991, 1994 a 2004). Výskumné kontinuum a porovnávacía báza teda ostávajú zachované. Pravdaže, teoretické prístupy, vymedzenie predmetu záujmov a spoločenská objednávka sú predsa len iné. Podstata – ústna živá, spontánna, zreteľne dialogická komunikácia

s aktivizovaním aj neverbálnych súčastí a vnímaním spoločenského statusu účastníkov dorozumievacích aktov – však zostáva v nich ako trvalo prítomný motív s vysokou výpovednou hodnotou.

Nemožno jednoznačne povedať, že na Slovensku sa výskumy utlmili a už niet výraznejšieho vedeckého záujmu o bezprostredné dorozumievanie. Treba sa však vyrovnáť s faktom, že napriek skupinovo a osobnostne vyvíjaným úsiliam sa vedecké úmysly rozišli do viacerých oblastí, rozdrobili sa do nezriedka zaujímavých a prínosných, ale predsa len čiastkových úloh. Nižší záujem o bezprostrednú komunikáciu udržiavajú aj niektoré nové i „novo sa tváriace“ teoreticko-metodologické prístupy prenikajúce do našej lingvistiky z iných jazykových prostredí, výskumných sfér a vedných odborov. Ich nie vždy vhodné, neraz iba eklektické adaptovanie na podmienky preberajúceho prostredia, vyhranená orientácia na prakticismus a kontaminovaná terminologická záplava nie vždy prospieva prínosne poznávať taký osobitý predmet pozornosti, akým je prirodzená hovorená komunikácia. Dôsledok tohto rozptylu je zrejmý: v programoch s monolitnou orientáciou, tímovou realizáciou a výraznou inštitucionálnou podporou sa v poslednom desaťročí systematicky nepokračuje. Je však jasné i to, že vskutku dozrel čas reagovať na silné, opodstatnené výzvy, resp. ich rezonancie z nedávnej minulosti. To znamená zostavovať solídne, presvedčivé projekty, domáhať sa domácej i zahraničnej vedeckej spolupráce a uchádzať sa o patričnú odbornú podporu a spoločenskú prestíž.

Áké primerané poznatkové a metodologické zázemie na zodpovednú prípravu a hodnotné výskumy hovorenej reči sa ponúka dnes? Pri tejto príležitosti – pravdaže, nateraz na výsosť diskusne – ponechajme stranou východiskové predpoklady, ktoré ani hypoteticky nemusia tvoriť súčasť záujmov v prípravnom koncepčnom skelete. Máme na mysli riešenie vzťahu jazyka a reči, spoluprácu jazykových rovín pri ich aktivizovaní vo vybranej dorozumievacej sfére, vymedzovanie ústnosti voči písanosti, resp. písomnosti, súbežnosť či napätie medzi spisovnosťou a nespisovnosťou a najmä úsilie o postrehnutie a skonštruovanie „vhodnej“ osobitej variety v rámci národného jazyka. V tandeme s uvádzanými okruhmi sa na okraj pozornosti môžu nie degradujúco, ale chvíľkovo dostať úvahy o napätí medzi normami či ich narúšaní, o tzv. chybách rôzneho pôvodu, ale aj o minucióznom skúmaní rečovej komunikácie, t. j. sledovaní dorozumievania prostredníctvom súvzťažnosti verbálnych a neverbálnych zložiek. Pri skúmaní odznených a zaznamenaných ústnych komunikátov sa totiž vždy dostávame k prejavom a dôsledkom ich jazykovej úrovne. Tie možno charakterizovať ako poznanie okamihového, relatívneho a nestáleho stavu, ktorý si príliš nenárokuje na univerzálnejšie, napr. normatívne, kodifikačné alebo aj prognostické ambície. Na starostlivé určovanie, spoznávanie a vysvetľovanie limitov tohto druhu elegantne vystačí okrem komunikačných disciplín napríklad (pragma-/socio-)štylistika s jej interdisciplinárnym metodologickým zázemím a inštrumentárnym vybavením.

V tejto súvislosti sa núka otázka: prečo sa pri koncipovaní patričného výskumného zámeru ukazuje ako výhodné pracovne odsunúť niekoľko tradičných, „povinných“ okruhov na okraj vedeckého záujmu? Z hľadiska konceptu, ktorý sa mi v oblasti výskumov bežnej komunikácie ukazuje ako priezračný a nosný, za inšpiratívnu považujem myšlienku J. Dolníka o prítomnosti rozpínavosti v jazyku (Dolník, 2004).

Je užitočné či priam potrebné počítať s ňou práve v ére *post-žitia* s jeho stavom permanentnej nestability. Koniec koncov, „stálu nehotovosť, neukončenosť, návratnosť“ v jazyku – s oporou o výskumy komunikácie v špecifických jazykových prostrediach a situáciách – potvrdzujú aj najnovšie poznatky (pozri zborník *Komunikace – styl – text*, 2006, a príspevky S. Čmejkovej, M. Dohnalovej, J. Dolníka, J. Hoffmannovej, O. Müllerovej, V. Patráša a J. Zemana). Priam pred našimi očami vznikajú a pribúdajú jazykové prejavy a komunikačné útvary, ktoré sa pričinením istej spoločensky prestížnej komunikačnej sféry navzájom prevrstvujú a miešajú. Prejavy hybridizácie pribúdajú so vzrastom vzdialenosti aktuálneho komunikátu od jeho domovského jazykovo-komunikačného prostredia. Pohybmi, posunmi a tlakmi „agresívneho“ komunikačného streda na okraje sa otvára či utvára nesmierne premenlivý komunikačný a výskumný priestor. Ten sa v jadre (akomsi centre jazykových zmien) a na okrajoch (periférii) zväčša úspešne bráni zaužívaným spôsobom nazerania a analýz, známym napr. z prostredí písanej alebo tlačenej komunikácie.

Do „zmiešaného“ okruhu jednoznačne patria texty ústnej proveniencie. Centrum v živých, otvorených, bezprostredných rečových kontaktoch si predstavme ako zdroj pohnútok na pohyb a iniciátor zmien v medziútvarovom rozpolžení a na periférii charakteristickej ústnej komunikačnej situácie. Synchronne ustálené vrstvy dorozumievacích prostriedkov dynamickým preskupovaním a uvoľňovaním miesta podporujú zrod ďalších prechodových jazykových variet. Pri zisťovaní stavu dorozumievania v spontánnej hovorenej komunikácii prvotne ani tak nejde o zostavenie, resp. opis, vyčlenenie a rešpektovanie akéhosi ďalšieho, osobitného modelu. Ako produktívnejšie sa ukazuje uvažovať o dvojpolových tendenciách – anomáliách a súbežne príklonoch, nezriedka návratoch k osvedčenému a komunikačnou praxou opakovateľne preverovanému dorozumievaciemu modelu, ktorý je implicitne – tradíciou a úzom – vystužený vysokým stupňom spoločenskej účinnosti a komunikačnej záväznosti.

Z hľadiska kauzality ako podstaty tohto prístupu sa neukazuje byť účelným prvotne sledovať správanie sa viac či menej usporiadaných, predsa však iba izolovaných jednotiek jazykového systému v štruktúrnom a normatívnom vymedzení. Pri výskumoch živej bezprostrednej komunikácie sa najprv žiada postrehnúť, usúvzťažniť a vysvetliť zdroje pohybu, výskytu a účinkov v charakteristických komunikačných situáciách a ich oscilovanie medzi krajnosťami. Pomocou napr. sociodemograficky podmienených a zdôvodnených izoglos sa môže exponovať spoločensko-komunikačná hodnota bežných hovorených kontaktov vo vymedzenej komunikačnej sfére. Na účinné spoznávanie máme takto poruke tzv. prototypový hodnotiaci štandard, závisiaci od vonkajších okolností, najmä prostredia (Dolník, 2004). Takáto spoločensky a zároveň individuálne podmienená renesancia modelovosti v konečnom dôsledku pomáha a prospieva prirodzenému jazyku ako univerzu. Logicky vyabstrahovaný konštrukt je už potom vcelku jednoznačne prístupný argumentačnému „zhmotneniu“ prostredníctvom vždy osobitého usporiadania výrazových prostriedkov získaných v terénnych podmienkach. Naznačený koncepcný rámec na postrehnutie a priblíženie zdrojov vnútornej dynamiky bezprostredných komunikačných kontaktov teda spočíva na nehotovosti, efemérnos-

ti a premenlivej neukončenosti bežnej komunikácie, jej sociálnej podmienenosti a situačnej viazanosti. Známu myšlienku G. Neščimenkovej (1995) o služobnom postavení komunikačného prístupu voči útvárovému členeniu teda prevraciame do opačnej polohy – práve v zmysle *paradigmatickej zmeny*.

Aspoň náznakovito vymedzme oporné body, resp. polia uvedenej orientácie. Na jej reálne, výpovedne presvedčivé a argumentačne pevné ustálenie, ktoré umožní objektívne zvládnuť výskum svojho druhu a určenia, totiž treba zvážiť a usúvzťažniť potrebné determinanty. Poznamenajme, že konštituenty majú neverbálnu podstatu, spolupôsobia v sieti komplementárnych vzťahov a netvorí jednotný uzavretý systém. V tejto súvislosti je zrejma aj odpoveď na otázku: tvorí sa v prirodzenom jazyku pričinením ústnej/bežnej hovorenej komunikácie akási osobitá varieta, napr. tzv. hovorová slovenčina? Ukazuje sa, že v prípravnom štádiu ju netreba ani osobitne vyčleňovať či charakterizovať. Ak totiž uprednostňujeme vektorovo poňatý priesečník trendov, smerovaní, dočasnoscí atď., zaujíma nás „iba“ neurčito lokalizovateľný, preto vskutku prirodzený reflex stavu a žitia v jazyku, prejavujúci sa v svojej „programovej neusporiadanosti.“ Mimojazykové okolnosti hrajúce prvotnú úlohu pútajú na seba jazykové prostriedky podľa vcelku presného algoritmu, ktorý ovplyvňuje už spomínaná sieť.

Každý ústne produkovaný text teda v akomkoľvek momente na ktoromkoľvek mieste v komunikačnom reťazci nesie a odhaľuje navzájom prepojené znaky-trendy dvojjediného druhu. Na jednej strane sa preukazujú invariantné, synchronne ustálené, preto menej aktívne až neaktívne tendencie s umiestnením a prejavmi na periférii komunikačnej sféry. Pracovne ich nazvime *konštanty*. Tieto viažu na seba normatívny, resp. kodifikačný potenciál a v ústnom dorozumívaní sa realizujú na komunikačne stálejších okrajoch. Súbežne s nimi sa v priamej komunikácii obnažujú variantné, „nehotové“, synchronne aktívnejšie tendencie s miestom v centre komunikačnej sféry. Vyhradíme pre ne pomenovanie *premenné*. Táto skupina si stále nástojčivejšie hľadá miesto na všeobecnejšie uplatnenie, t. j. aj mimo ústneho dorozumievania. Povedané zhrňujúco: zdanlivo sa tváriaci paradox

STRED (centrum)	–	OKRAJ (periféria)
▼▼		▼▼
PREMENNÉ	–	KONŠTANTY

vzniká ako výsledok súhry nezriedka protirečivých vzťahov na osi jazyk/reč – komunikácia, t. j. užší verzus širší prístup. Pri takomto poňatí problematiky sa na využitie ponúka osvedčené prienikové terminologické inštrumentárium a postupy, ktoré pri výskumoch bezprostrednej komunikácie využívajú prínosnú spoluprácu najbližších vedných disciplín – sociológie, psychológie a jazykovedy.

Zhrňujúco: z teoretickej stránky je nevyhnutné v bádateľských zostavách premyslieť, definovať, usúvzťažniť stavebné vektory a s oporou o ich súbor stanoviť jednoznačnú výskumnú maticu. Jej hlavnými konštituentmi by mali byť hierarchicky usporiadané okolnosti, o ktorých bola reč. Uvádzame ich v akontextovej podobe ako orientátory na určenie vhodného výskumného postupu.

1. Tendencie a trendy

1. 1. Spoločenská situácia, komunikačná situácia (KSit), komunikačná udalosť (KU)
1. 2. Stálosť (všeobecnosť) – premenlivosť (špecifickosť) KSit/KU
1. 3. Konvergentnosť – divergentnosť determinantov, stredovosť – okrajovosť KSit
1. 4. (Individuálne) postoje a (spoločenské/skupinové) hodnoty = stanovenie prototypového hodnotiaceho štandardu
1. 5. Komunikačné etalóny

2. Bádateľ – respondent a výskumná metodika

2. 1. Sociometrické mapy – vek v generačnom zmysle, vzdelanie, sociálne zaradenie, regionálny/sociálny pôvod, komunikačná pohotovosť explorátora a respondenta
2. 2. Získavanie a spracúvanie textových vzoriek – selekcia – hierarchizácia – analýza – komparácia
2. 3. Paradox pozorovateľa a jeho zjemnenie prostredníctvom metodického obratu (skrytý vs odkrytý mikrofón, anketa)
2. 4. Etické otázky výskumu

3. Textový súbor

3. 1. Spoločná téma vs tematické spektrum
3. 2. Monológ – riadený dialóg
3. 3. Primárna – sekundárna ústnosť (hovorenosť)
3. 4. Kód/y – ich dôležitosť, spolupôsobenie

4. „HOVOROVÁ SLOVENČINA“ (?)

LITERATÚRA

- BOGOCZOVÁ, I. a kol.: Tváre češtiny. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity 132/2000. Ostrava: Ostravská univerzita – Filozofická fakulta 2000. 266 s. ISBN 80-7042-566-0.
- DANEŠ, F.: Perspektivy češtiny. In: K diferenciaci súčasného mluveného jazyka. Ved. Red. D. Davidová. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity 1995, s. 5 – 11.
- DAVIDOVÁ, D. a kol.: Mluvená čeština na Moravě. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity 106/1997. Ostrava: Ostravská univerzita – Filozofická fakulta 1997. 171 s. ISBN 80-7042-478-8.
- DOLNÍK, J.: Sociolingvistika, systémová lingvistika a spisovná slovenčina. In: Jazyk v komunikácii. Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2004, s. 15 – 19.
- DUDOK, M.: Slovenčina v spoločenskom diskurze. In: Jazyk v komunikácii. Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2004, s. 144 – 152.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 436 s. ISBN 80-224-0047-5.

- Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. I. – II. Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6. – 9. 10. 1965. Zost. J. Horecký. Bratislava: Združenie slovenských jazykovedcov 1972.
- Jazyk v komunikácii. Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2004. 252 s. ISBN 80-224-0809-3.
- K diferenciaci súčasného mluveného jazyka. Ved. red. D. Davidová. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravskej univerzity 1995. 219 s. ISBN 80-7042-438-9.
- Komunikace – styl – text. Sborník z mezinárodní lingvistické konference, České Budějovice 20. – 22. září 2005. Ed. A. Jaklová. České Budějovice: Jihočeská univerzita – Filozofická fakulta 2006. ISBN 80-7040-819-7.
- KOŘENSKÝ, J. a kol.: Komplexní výzkum komunikačního procesu a textu. České Budějovice: Jihočeská univerzita 1999. 150 s. ISBN.
- KRAUS, J.: K rozsahu a obsahu pojmu mluvený jazyk. In: K diferenciaci súčasného mluveného jazyka. Ved. Red. D. Davidová. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravskej univerzity 1995, s. 12 – 18.
- Kulturno-rečevaja situacija v sovremennoj Rossiji. Red. N. A. Kupina. Jekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta 2000. 379 s.
- Miasto – teren koegzystencji pokoleń. Łódź, 19 – 21 maja 1997 r. Red. Z. Staszewska. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1999. 262 s. ISBN 83-7171-253-7.
- NEŠČIMENKO, G.: Několik postřehů k problému diferenciacie národního jazyka. In: K diferenciaci súčasného mluveného jazyka. Ved. red. D. Davidová. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravskej univerzity 1995, s. 159 – 165.
- ONDREJOVIČ, S.: Sociolingvistické aspekty jazykovedného výskumu na Slovensku. In: Sociolinguistica Slovaca 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 9 – 13.
- Sociolinguistica Slovaca. 5. Mesto a jeho jazyk. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000. 300 s. ISBN 80-224-0605-8.
- Sociolingvistické a psycholingvistické otázky jazykovej komunikácie. 1., 2. diel. Ved. red. J. Horecký. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 1996. 222, 213 s. ISBN 80-88825-42-3.
- Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2004. 510 s. ISBN 80-8055-979-1.
- Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó. Ed. T. Hoskovec – O. Šefčík – R. Sova. Brno: Masarykova univerzita 2006. 308 s. ISBN 80-210-3955-8.
- Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. 1., 2. diel. Ved. red. J. Findra. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta 1991. 338 s. ISBN 80-85162-X.
- Wielkie miasto. Czynniki integrujące i dezintegrujące. I – II. Łódź, 17 – 19 maja 1994 r. Red. D. Bieńkowska. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1995. 258 + 216 s. ISBN 83-7016-873-6 (I.), 83-7016-874-4 (II.).

Postoje k striedaniu kódov vo vybraných skupinách bilingvistov¹

ISTVÁN LANSTYÁK – GIZELA SZABÓMIHÁLYOVÁ

1. Je všeobecne známe, že jedným z najdôležitejších faktorov determinujúcich identitu Maďarov na Slovensku je uvedenie si príslušnosti k tejto komunite a takisto k maďarskému národu ako takému. Tento fakt potvrdili sociálno-psycho-logické (porov. napr. Výrost – Zeľová, 1988, s. 199 – 200; Zeľová, 1992, s. 156; 1994, s. 28; Gereben, 1999, 2005) i sociolingvistické výskumy (porov. Lanstyák, 2000, s. 62 – 68). Jedným z prejavov silnej národnej identity je jazyková lojalita, ktorá sa okrem iného prejavuje v tom, že sa medzi príslušníkmi tejto minority ako prostriedok ústnej komunikácie používa zväčša maďarský jazyk takmer vo všetkých komunikačných doménach, dokonca aj v úradnom styku (porov. Lanstyák, 2000a, s. 110 – 139; Lanstyák – Simon, 2002; Lanstyák – Szabó Mihály, 2005). Slovenčina je typicky „they-code“, prostriedok komunikácie s príslušníkmi majority, ktorí neovládajú maďarský jazyk (alebo ho ovládajú slabšie, ako maďarský komunikačný partner ovláda slovenský jazyk).

Používanie jazyka však nie je vždy otázkou „buď-alebo“, ako sa to často chápe ešte aj v empirických výskumoch (respondentom sa mnohokrát kladú otázky typu: „ktorý jazyk používate v ...?“). V určitých komunikačných situáciách sa slovenský jazyk „dostáva k slovu“ i počas bežnej konverzácie v homogénnych skupinách (t. j. medzi bilingválnymi² Maďarmi) a ešte viac v heterogénnych skupinách bilingvál-ných hovoriacich, t. j. v ktorých sa nachádzajú tak Maďari, ako aj Slováci, pričom všetci sú bilingválni. Nemáme teraz na mysli používanie priamych výpožičiek zo slovenského jazyka, ako napr. *nanuk* ‚nanuk‘, *vlecska* ‚vlečka‘ alebo *hranolki* ‚hranolky‘, veď tieto – ak sú skutočne výpožičky a nie iba príležitostné prejavy interferencie – tvoria integrálnu súčasť variet maďarského jazyka na Slovensku, t. j. sú to už integrované maďarské slová (preto ich píšeme maďarským pravopisom), i keď

¹ Tento príspevok sa zakladá na výskumoch realizovaných v Spoločenskovednej skupine Mercurius a v Jazykovej kancelárii Gramma s finančnou podporou Nadácie Gyulu Illyésa, Nadácie Zsidmonda Telegdiho, Nadácie Jánosa Aranya a Nadácie Lászlóa Mécsa.

² Z rozličných definícií bilingvizmu sa v prípade kolektívnej dvojjazyčnosti najviac používa funkčná definícia pochádzajúca ešte z klasickej práce U. Weinreicha (1953/1974, s. 1), podľa ktorej je dvojjazyčným každý hovoriaci, ktorý vo svojej každodennej jazykovej praxi používa dva jazyky, a to nezávisle od stupňa ich ovládania. Bilingvizmus ako *prax* je teda (pravidelné) používanie dvoch jazykov v bežných životných situáciách; bilingvizmus ako špeciálny typ jazykovej *kompetencie* zasa môžeme definovať ako schopnosť hovoriaceho používať (pravidelne) dva jazyky (Štefánik, 1996, s. 136, 2000a, s. 10, 2000b, s. 17).

ich používanie je regionálne a sociálne limitované (porov. Lanstyák, 1999/2000; Lanstyák, 2002, s. 81 – 82; Lanstyák – Szabómihály, 2005). Máme tu na mysli predovšetkým spôsob komunikácie, pri ktorom v rámci jedného rečového prejavu hrá aktívnu rolu viac ako jeden kód, ide teda o jav nazývaný ako striedanie kódov (code-switching).³ Kódmi môžu byť samostatné jazyky aj variety nejakého jazyka, v tomto príspevku však bude reč iba o striedaní jazykov, a to maďarského a slovenského.

Striedanie kódov má dva základné typy: prepnutie/prepínanie bázového jazyka a transfer (porov. Auer, 1998, s. 200).⁴ V prípade prepnutia/prepínania bázového jazyka dochádza počas diskurzu k zmene bázového jazyka, a to raz alebo viackrát, na určitý čas alebo definitívne. V prípade transferu bázový jazyk ostáva nezmenený počas konverzácie (aspoň po určitý čas): z včleneného (inkorporovaného) jazyka do neho vnikajú elementy, ktoré si však zachovávajú určité fonetické charakteristiky.

Výskum striedania kódov v komunite Maďarov na Slovensku sa začal v polovici 90. rokov minulého storočia; príspevky dosiaľ publikované v tlači, ako aj diplomové a dizertačné práce sú zamerané na rozličné aspekty tohto rôznorodého javu: podávajú prehľad o jeho príčinách a funkciách (Lanstyák, 2000a, s. 159 – 168, 2000b; Németh, 2002; Lanstyák – Szabómihály, 2005, s. 65 – 71); o jeho gramatických zákonitostiach (Némethová, 2001; Lanstyák, 2005a, 2005c, 2006a); o jeho špeciálnom type, prepínaní kódov v písomných prejavoch (Lanstyák, 2000a, s. 168 – 176, 2004, s. 419 – 420; Lintner, 2001, 2003, 2006; Kulcsárová, 2002; Bergendi, 2002); o jeho špecifikách v kontexte školy (Krcseková, 1994; Vančo, 1998a; Bergendi, 2002), pracoviska (Debnár, 1994; Mojzes, 1996) a rodiny (Husárik[ová], 2003; porov. ešte 2005); o jeho prejavoch u bilingválnych detí (Vančo, 1998b) a jazykovej atrície, resp. nedostatočného osvojenia si jazyka (Rabec, 2003, 2005; Lanstyák, 2004, s. 419 – 425), o jeho vzťahu k tlmočeniu a prekladu (Lanstyák, 2003, 2005b); o jeho mieste medzi typmi bilingválnej komunikácie (Lanstyák, 2004).

V tomto príspevku bude reč predovšetkým o postojoch k rozličným typom striedania kódov vo vybranej skupine stredoškolských študentov – príslušníkov maďarskej komunity na Slovensku. V príspevku sa podávajú niektoré zistenia empirického výskumu realizovaného v r. 1994 na štyroch stredných školách s triedami so slovenským, resp. maďarským vyučovacím jazykom.⁵ Keďže sa na týchto školách

³ Striedanie kódov sa zvyčajne definuje ako používanie viac ako jedného jazyka alebo jazykovej variety v tej istej konverzácii (porov. napr. Heller, 1988, s. 1; Romaine, 1989, s. 111; Myers-Scotton, 1993, s. 1 – 2; Heller – Pfaff, 1996, s. 594; Kovács, 2001, s. 18, 22). Táto definícia sa však nezdá dostatočne všeobecná, najmä z hľadiska jej aplikovateľnosti na príležitostné použitie jediného slova alebo slovného spojenia z druhého jazyka, tzv. transfer (porov. nižšie).

⁴ Bázovým jazykom je jazyk, ktorý z gramatického a/alebo kvantitatívneho hľadiska je dominantný v bilingválnej sekvencii veľkosti minimálne jednej výpovede. O gramatickej dominancii hovoríme v prípade, keď bázový jazyk determinuje gramatickú štruktúru celej výpovede alebo jej podstatnej časti; v prípade kvantitatívnej dominancie sekvencie z jedného jazyka prevyšujú počtom sekvencie z druhého jazyka (v rámci jednej výpovede). Včleneným jazykom je jazyk, ktorého elementy (slová a slovné spojenia) sa príležitostne alebo pravidelne objavujú v sekvenciách v bázovom jazyku.

⁵ Išlo o stredné odborné učilište strojárske vo Filákovke, stredné odborné učilište poľnohospodárske v Šahách, strednú odbornú školu a učilište v Hadovciach pri Komárne a o strednú odbornú školu ekonomickú a gymnázium vo Veľkom Mederi.

študenti maďarskej a slovenskej národnosti, resp. študenti s maďarským a slovenským materinským jazykom denno-denne stretávajú (a vytvárajú tak príležitostné alebo aj trvalejšie heterogénne skupiny)⁶, dalo sa predpokladať, že pre nich prepínanie kódov je bežnou záležitosťou, a tak budú ich postoje k striedaniu kódov pozitívnejšie než postoje hovoriacich s obmedzenými kontaktmi podobného typu.

V príspevku sú prezentované výsledky z maďarských dotazníkov, teda odpovede 512 respondentov – žiakov z tried s maďarským vyučovacím jazykom. (Lanstyák – Szabó Mihály, 1996).⁷ Dotazníková metóda, samozrejme, umožnila prístup iba k „vonkajšej“ vrstve postojov a názorov, v ktorých sa prejavujú rozličné stereotypy ovplyvňované najmä tradičným purizmom, presadzovaným školou i masovokomunikačnými prostriedkami. Avšak i tieto postoje a názory sú hodné skúmania; dá sa totiž predpokladať, že vo formálnejších komunikačných situáciách práve tieto otvorene hlásané názory ovplyvňujú spôsob používania jazykov hovoriacimi, podobne ako skrytejšia vrstva postojov a názorov ovplyvňuje spôsob komunikácie v menej formálnych situáciách.

2. Deklarované názory respondentov o materinskom jazyku sú v zhode s výsledkami empirických výskumov, ktoré boli spomenuté v úvodnej časti príspevku. Až 60,4 % respondentov sa vyjadrilo v tom zmysle, že miluje maďarčinu viac, ako ktorýkoľvek iný jazyk; 77,6 % respondentov uviedlo, že v komunikácii väčšinou uprednostňuje maďarský jazyk. 98,5 % respondentov bolo toho názoru, že je dôležité hovoriť „peknou a čistou“ maďarčinou (tab. č. 1). Jednou z príčin tohto puristického postoja u žiakov je laické presvedčenie, že miešanie jazykov prispieva k zániku materinského jazyka⁸ (tab. č. 2). Jeden z respondentov odôvodnil svoj postoj takto:

⁶ Striedanie kódov sa v týchto školách vyskytuje dokonca aj na vyučovacích hodinách, keďže sa niektoré odborné predmety vyučujú v slovenčine alebo v oboch jazykoch.

⁷ Prvá časť dotazníka obsahovala otázky o sociálnom a jazykovom pozadí respondentov. Pre našich respondentov bolo charakteristické výrazné maďarské etnické pozadie: 99,8 % z nich uviedlo maďarský materinský jazyk, respondenti skoro na 100 % pochádzali z etnicky homogénnych manželstiev. Otázky v ostatných blokoch boli zamerané na odhalenie postojov respondenta k striedaniu kódov v rozličných komunikačných situáciách, resp. k jeho rozličným typom. Tieto časti dotazníka mali tri odlišné verzie, najmä preto, aby sa odpovede na podobné otázky nemohli vzájomne ovplyvňovať. Nevýhodou tohto postupu však bol pomerne nízky počet odpovedí na niektoré otázky. Na väčšinu otázok bolo treba odpovedať výberom (zakrúžkovaním) jednej z uvedených alternatívnych odpovedí, a to z dôvodu, aby bolo možné výsledky štatisticky spracovať. Avšak pri väčšine otázok študenti mohli svoje odpovede i okomentovať, túto možnosť mnohí z nich aj skutočne využili. Tieto textové odpovede tvoria bohatý materiál, ktorý dokresľujú obraz vytvorený na základe štatistického spracovania. V tomto príspevku nie je priestor na obsiahne citácie z týchto názorov, uvádzame z nich na ilustráciu len niekoľko (viac citácií uvádzame v príspevku Lanstyák – Szabó Mihály, 1996).

⁸ Je síce pravda, že extenzívne „miešanie“ jazykov – presnejšie mimoriadne silný a neustále sa zväčšujúci vplyv dominantného jazyka – je *sprievodným javom* jazykovej atrície (Dressler, 1999, s. 34; porov. ešte s. 25), to je však *následkom* a nie príčinou prebiehajúcej jazykovej asimilácie, ktorá má mimojazykové príčiny. Veľké množstvo kontaktných javov môže prispieť k urýchleniu jazykovej asimilácie nanajvýš tým, že znižuje prestíž pôvodného jazyka komunity (avšak pravdepodobne tento faktor v posilňovaní negatívnych postojov voči ustupujúcemu jazyku nehrá najdôležitejšiu rolu, omnoho dôležitejšie sa zdajú spoločenské faktory).

„Azért találok fontosnak, mert kisebbség vagyunk, és nem engedhetjük, hogy nyelvünk kihajjon.“ (Preto považujem za dôležité [hovoriť po maďarsky pekne a čisto], lebo sme menšinou a nemôžeme si dovoliť, aby náš jazyk zanikol.) Ďalší respondent akoby dokresľoval túto myšlienku: „Hiszen ha a nyelvünket nem ápoljuk és nem tartjuk tiszteltben, lassan majd nem lehet felismerni, hogy milyen nyelven is beszélünk.“ (Ak sa o svoj jazyk nestaráme a nectíme si ho, pomaly nebude možné rozoznať, akým jazykom vlastne hovoríme.)

Tab. č. 1.

Postoje respondentov k materinskému jazyku

(V tabuľke uvádzame slovenský preklad otázky v dotazníku. N je počet respondentov, ktorí pri danej otázke vybrali niektorú z alternatívnych odpovedí uvedených v tejto tabuľke.)

1A. Aký máte vzťah k svojmu maďarskému materinskému jazyku? (N = 490, 100 %)		
a) mám ho najradšej zo všetkých jazykov	296	60,41 %
b) mám ho veľmi rád/rada, ale milujem aj slovenský jazyk	97	19,80 %
c) rovnako milujem maďarský i slovenský jazyk	27	5,51 %
d) všetky jazyky, ktoré poznám, mám rád/rada rovnako	70	14,28 %
1B. Ktorým jazykom rozprávate radšej? (N = 505, 100 %)		
a) obyčajne maďarsky	392	77,62 %
b) obyčajne slovensky	1	0,2 %
c) rovnako rád/rada hovorím obidvoma jazykmi	26	5,15 %
d) v niektorých situáciách po slovensky, v iných po maďarsky	86	17,03 %
1C. Keďže materinským jazykom Maďarov na Slovensku je maďarčina, rozprávať týmto jazykom pekne a správne pre nich je (N = 466, 100 %)		
a) veľmi dôležité	304	65,24 %
b) dosť dôležité	155	33,26 %
c) nie je dôležité	7	1,5 %

Kladné postoje k materinskému jazyku sa odzrkadľujú aj v názoroch študentov na striedanie kódov. O niečo viac ako polovica respondentov (51,6 %) považuje striedanie kódov vyslovene za „protivné“; o niečo nižšie percento respondentov (39,5 %) zaujíma neutrálny postoj a iba malá časť opýtaných (8,9 %) sympatizuje s týmto spôsobom vyjadrovania. Súvislosť medzi (teoretickým) odmietaním striedania kódov a jazykovou, resp. etnickou identitou potvrdzujú i nasledujúce komentáre: „Szerintem az emberek egymással az anyanyelvükön beszéljenek.“ [Podľa mňa treba, aby ľudia hovorili medzi sebou svojím materinským jazykom.] „Ha magyarok vagyunk, beszéljünk magyarul.“ [Keď sme Maďari, hovoríme po maďarsky.] Až 81,5 % respondentov súhlasí s názorom, že maďarské národné povedomie „striedačov kódov“ je slabšie ako tých, ktorí sa snažia v maďarských rečových prejavoch používať výlučne maďarčinu (tab. č. 2). Objavili sa však aj odlišné názory: „Az, hogy az illető nem tudja magát egyik nyelven sem tisztán kifejezni, nem vall arra, hogy esetleg a nemzeti öntudata gyengébb lenne.“ [Ak sa dotýčný nevie čisto vyjadriť ani v jednom jazyku, neznamená, že by jeho národné povedomie bolo azda slabšie.] Jeden z respondentov sa zjavne cítil dotknutý otázkou a takto protestoval: „Attól még magyarnak érzem magam, ha egy-két szót esetleg szlovákul mondok.“ [Zato sa ešte cítim Maďarom, ak prípadne jedno slovko alebo dve po viem po slovensky.]

Tab. č. 2.

Názory respondentov na striedanie kódov

(V tabuľke uvádzame slovenský preklad otázky v dotazníku. N je počet respondentov, ktorí pri danej otázke vybrali niektorú z alternatívnych odpovedí uvedených v tejto tabuľke.)

Do akej miery súhlasíte s nasledujúcimi výrokmí?		
2A. Neustále striedanie dvoch jazykov je preto nebezpečné, lebo podporuje zánik materinského jazyka.		
(N = 158, 100 %)		
a) úplne súhlasím	30	18,99 %
b) viac-menej súhlasím	70	44,30 %
c) skôr nesúhlasím ako súhlasím	37	23,42 %
d) vôbec nesúhlasím	21	13,29 %
2B. Neustále striedanie jazykov je preto nebezpečné, lebo vedie k deformovaniu materinského jazyka.		
(N = 152, 100 %)		
a) úplne súhlasím	84	55,26 %
b) viac-menej súhlasím	48	31,58 %
c) skôr nesúhlasím ako súhlasím	14	9,21 %
d) vôbec nesúhlasím	6	3,95 %
2C. Národné povedomie Maďarov, ktorí takto striedajú tieto dva jazyky, je obyčajne slabšie ako povedomie tých, ktorí sa snažia so svojimi maďarskými spolubesedujúcimi hovoriť len po maďarsky.		
(N = 151, 100 %)		
a) úplne súhlasím	69	45,69 %
b) viac-menej súhlasím	54	35,76 %
c) skôr nesúhlasím ako súhlasím	16	10,60 %
d) vôbec nesúhlasím	12	7,95 %

Na základe tohto názoru je možné usúdiť, že sa odlišné typy striedania kódov v rámci komunity posudzujú odlišne. Z ďalšej otázky vysvitlo, že hovoriaci – aspoň teoreticky – skôr akceptujú výlučne slovenskú komunikáciu o odborných témach (aj keď sú obidvaja hovoriaci Maďari), ako miešať slovenčinu s maďarčinou. Sú to prípady, keď hovoriaci získali odborné vzdelanie v slovenčine a z toho dôvodu neovládajú maďarskú odbornú terminológiu (tab. č. 3): „*Jobb ilyenkor szlovákul tár-salogni. Szerintem hülyeség két nyelven nyögni.*“ [V takomto prípade je lepšie hovoriť po slovensky. Podľa mňa je sprostosť koktať v dvoch jazykoch.] – takto sa stručne vyjadril jeden z respondentov.

Z komentárov vidieť, že používanie slovenčiny v komunikácii medzi Maďarmi považujú respondenti za „núdzové riešenie“, ktorým sa dá vyhnúť miešaniu jazykov. V iných prípadoch respondenti uprednostňujú – aspoň teoreticky – stratégie, ktoré aj v prípade jazykového lapsusu alebo lexikálnej medzery⁹ umožňujú komunikáciu výlučne v maďarskom jazyku, a to aj za cenu zníženia efektivity komunikácie.¹⁰

⁹ O jazykovom lapsuse hovoríme v prípade, keď si hovoriaci prechodne nevie spomenúť na slovo alebo gramatickú formu, ktorú ináč pozná. Ak hovoriaci vôbec nepozná hľadané slovo alebo gramatickú formu, ide o jazykovú medzeru. Najtypickejším prípadom jazykovej medzery je lexikálna medzera, prípad, keď hovoriaci nepozná lexikálnu jednotku (porov. Lanstyák, 2000b, s. 8 – 9; Lanstyák – Szabómihály, 2005). V spomenutých prípadoch je cieľom prepnutia kódov vyplnenie tejto medzery (porov. Poplack, 1988. s. 226 – 227).

¹⁰ Existuje viacero komunikačných stratégií na riešenie, resp. na „zamaskovanie“ jazykového lapsusu a medzery. Hovoriaci môže napr. nahradiť chýbajúce slovo hyperonymom alebo synonymom,

Tab. č. 3.

Názory respondentov na rôzne typy striedania kódov (pri odbornom rozhovore)

(V tabuľke uvádzame slovenský preklad príslušnej otázky v dotazníku. N je počet respondentov, ktorí pri danej otázke vybrali niektorú z alternatívnych odpovedí uvedených v tejto tabuľke.)

Dvaja maďarskí odborníci zo Slovenska debatujú o svojej profesii. Obidvaja absolvovali strednú i vysokú školu po slovensky, preto nepoznajú dobre maďarskú odbornú terminológiu. Aký máte názor na nasledujúcu situáciu:		
3A. Rozprávajú po maďarsky, odborné termíny však používajú po slovensky, ale s náležitými maďarskými koncovkami. (N = 162, 100 %)		
a) je to veľmi nesprávne	34	20,99 %
b) je to dosť nesprávne	57	35,19 %
c) možno akceptovať	55	33,95 %
d) je úplne normálne	16	9,87 %
3B. Pri rozhovore o profesijných otázkach prejdú úplne na slovenčinu. (N = 173, 100 %)		
a) je to veľmi nesprávne	14	8,09 %
b) je to dosť nesprávne	41	23,70 %
c) možno akceptovať	78	45,09 %
d) je úplne normálne	40	23,12 %

Tento postoj sa prejavuje aj v odpovediach respondentov na tri otázky rovnakého typu. Tu uvedieme iba jednu z nich: „*Predstavte si nasledujúcu situáciu: Po návrate domov z obchodu povie: ‚Kúpil/a som maslo, kilo ryže a kilo...‘ a tu sa zastavíte, lebo neviete, ako sa povie po maďarsky ‚výberová múka‘. Ponúkame Vám tu niekoľko možností na riešenie tejto situácie, a prosíme vás, aby ste ich všetky zhodnotili: 1. kilo z toho kvalitnejšieho druhu múky, ktorú väčšinou používame do všetkého; 2. kilo z toho druhu múky, ktorý sa po slovensky nazýva ‚výberová múka‘; 3. kilo takzvanej výberovej múky (slovenská lexéma s maďarskou pádovou morféomou, spojené so spojovníkom: výberová múká-t); 4. kilo výberovej múky (slovenská lexéma s maďarskou pádovou morféomou: výberová múkát); 5. kilo výberovej múky (adjektívum je v slovenčine, nadradené substantívum je maďarské: výberový lisztet); 6. kilo výberovej múky (prvá časť kompozita je slovenské substantívum výber, druhá časť je maďarské slovo: výberlisztet); 7. kilo vyberanej múky (válogatott lisztet).“ Úlohou respondentov bolo ohodnotiť jednotlivé riešenia jednou z týchto kvalifikátorov: a) veľmi dobré; b) pomerne dobré; c) dosť zlé; d) veľmi zlé.*

Respondenti súhlasili s týmito riešeniami (t. j. hodnotili ich ako „veľmi dobré“ alebo „pomerne dobré“): 1. maďarský viacсловný výraz (združené pomenovanie)¹¹ (7. *vyberaná múka* – v origináli *válogatott liszt*); 2. opisný výraz (1. *kilo z toho*

môže použiť slovo podobného významu, môže použiť parafrázu a pod. Hovoriaci sa môže uchýliť k použitiu extra- a paralingvistických prostriedkov, napr. môže poukázať na predmet, imitovať hlas, nakresliť obrázok atď. Má samozrejme aj možnosť nechať lexikálnu medzeru nevyplnenú.

¹¹ Treba podotknúť, že výraz *válogatott liszt* je neexistujúcim „ekvivalentom“ slovenského výrazu *výberová múka*, sami sme si ho vymysleli, nikdy sme ho v komunite Maďarov na Slovensku (a ani inde) nepočuli; v každodennej reči sa zväčša používa hybridná výpožička *víberliszt* (máme to doložené viacerými príkladmi). Na dvojazyčných obaloch tohto druhu múky (ktorá sa vyrába na export) sa ako ekvivalent slov. výrazu *výberová múka* je uvedené maď. *rétesliszt* (doslova „štrúdlková múka“, „múka do štrúdle“).

kvalitnejšieho...); 3. signalizované prepnutie kódov do bázového jazyka bez morfolologickej integrácie sekvencie z včleneného jazyka (2. *kilo z toho druhu múky, ktorý sa po slovensky nazýva ‚výberová múka‘*). Ostatné riešenia s morfológickou integráciou slovenského transferu *výberová múka* (pozri varianty 3 – 5) do maďarského bázového jazyka prijalo omnoho menej respondentov, podobne ako hybridnú výpožičku¹² *víberliszt* (tab. č. 4a). Z odpovedí na ďalšiu otázku vyplýva, že pri posudzovaní podobných prípadov respondenti postupujú analogicky (pozri tab. 4b).¹³

Tab. č. 4a
Akceptácia jednotlivých typov striedania kódov, resp. transferu v prípade výrazu *výberová múka*

Typ transferu		
maďarská lexikálna jednotka „kvázikalk“ (egy kiló válogatott lisztet) [kilo vyberanej múky]	119 (N=165)	72,12 %
perifrása (egy kilót abból a jobb minőségű lisztfajtából, amit általában mindenhez szoktunk használni) [kilo z tohto kvalitnejšieho druhu múky, ktorú väčšinou používame do všetkého]	114 (N=165)	69,09 %
signalizované prepnutie kódu (egy kilót abból a lisztfajtából, amit szlovákul úgy neveznek, hogy <i>výberová múka</i>) [kilo z tohto múky, ktorá sa poslovensky nazýva ‚výberová múka‘]	102 (N=166)	61,45 %
signalizované prepnutie kódu s morfológickou integráciou (egy kiló úgynevezett <i>výberová múka</i> -t) [kilo takzvanej výberovej múky]	59 (N=168)	35,12 %
nesignalizované prepnutie kódu s morfológickou integráciou (egy kiló <i>výberová múka</i> t) [kilo výberovej múky]	39 (N=170)	22,94 %
hybridná výpožička (egy kiló <i>víberlisztet</i>) [kilo výberovej múky]	35 (N=168)	20,83 %
nesignalizované prepnutie kódu vo vnútri združeného pomenovania (egy kiló <i>výberový lisztet</i>) [kilo výberovej múky]	25 (N=167)	14,97 %

*V príkladoch bázový jazyk je maďarský, slovenská transferovaná sekvencia je tlačaná kurzívou.

Tab. č. 4b.
Akceptácia jednotlivých typov striedania kódov, resp. transferu vo všeobecnosti (vzájomný pomer jednotlivých typov)

Typ transferu	Počet respondentov 350	
1. maďarská lexikálna jednotka (nahradenie slov. lexikálnej jednotky maďarskou napr. preložením, kalkovaním a pod.)	116	31,4 %
2. perifráza	64	17,3 %
3. signalizované prepnutie kódu	62	16,8 %
4. signalizované prepnutie kódu s morfológickou integráciou	29	7,9 %
5. nesignalizované prepnutie kódu s morfológickou integráciou	30	8,1 %
6. hybridná výpožička	49	13,3 %
7. nesignalizované prepnutie kódu vnútri združeného pomenovania	19	5,2 %
	N=369*	100%

* N je počet odpovedí.

¹² Na terminológiu z oblasti lexikálnej výpožičky [lexical borrowing] porov. Haugen, 1972, s. 79 – 109; Lanstyák, 1999/2000, 2006b; porov. ešte Lanstyák, 2001.

¹³ Po otázke o posúdení konkrétnych typov striedania kódu (typ: *výberová múka*) sme zaradili nasledujúcu otázku: V podobných prípadoch sa obvyčajne prikláňate ku ktorému riešeniu? (Nemáme na mysli konkrétny výraz, ale typ ako taký.)

Spoločnou črtou preferovaných foriem je, že maximálne zohľadňujú integritu maďarského jazyka, čiže buď nie je na nich evidentné, že majú niečo „do činenia“ so slovenčinou (nepriama výpožička, opisný výraz), alebo transferovaná sekvencia je oddelená od vlastného maďarského prejavu dlhším metajazykovým komentárom. Z variantov s integrovaným slovenským transferom prijalo najviac respondentov signalizovaný transfer (3. *kilo takzvanej výberovej múky*), v ktorej slovo *takzvaný* jednoznačne oddeľuje od seba maďarskú a slovenskú sekvenciu.

Z uvedených údajov vidieť, že sa u hovoriacich prejavuje silná snaha zachovať integritu maďarského jazyka, k striedaniu kódov sa uchýľujú – aspoň teoreticky, nie je však isté, či aj v praxi – iba vtedy, keď je to nevyhnutné. To potvrdzujú i odpovede na otázku o rozličných motívoch striedania kódov. Podľa názoru respondentov Maďari na Slovensku aplikujú striedanie kódov najmä v týchto prípadoch: 1. ak nepoznajú maďarský ekvivalent daného pojmu alebo sa naň v momente nemôžu rozpamätať (lexikálna medzera, resp. lapsus); 2. ak je slovenský názov viac zafixovaný, a preto sa im vynorí v mysli skôr (evokácia); 3. ak chcú doslovne citovať text, ktorý počuli (citácia). Z uvedených možností iba tretí motív môže byť dôsledkom slobodnej voľby, ale i takéto prepnutie je silne signalizované: inojazyčná sekvencia pochádza od cudzej osoby, ktorá navyše ani nebýva Maďarom. Takéto prepnutie zrejme „neohrozuje“ identitu hovoriaceho.

Ostatné príčiny striedania kódov (tak ako sme ich ponúkli v dotazníku) považujú respondenti za omnoho menej charakteristické pre Maďarov na Slovensku, patria sem: 4. púhy rozmar (recesia)¹⁴; 5. ak je slovenský ekvivalent výstižnejší, kratší, „krajší“ (štylistický efekt); 6. ak sa chcú hovoriaci vystatovať svojimi vedomosťami zo slovenčiny (budovanie vlastnej „tváre“); 7. ak chcú niečo vyjadriť dôraznejšie, ak chcú upozorniť partnera na niečo (emfáza); 8. ak chcú nepriamym spôsobom signalizovať svoj pozitívny vzťah k obom etnickým skupinám (duálna etnická identita); 9. ak chcú nepriamym spôsobom signalizovať svoj pozitívny vzťah k obom jazykom (duálna jazyková identita). (K motívom striedania kódov porov. tab. č. 5.)

Z početných komentárov k tejto otázke môžeme vyzdvihnúť skutočnosť, že mnohí respondenti hodnotili motívy striedania kódov u Maďarov napriek tomu, že nešlo o otázku, na ktorú by sme boli očakávali hodnotiacu odpoveď. Väčšina týchto názorov bola negatívna, a to aj v prípade najviac akceptovaných troch motívov. Veľmi negatívne, občas až búrlivé reakcie vyvolala zmienka o striedaní kódov motivované snahou o signalizáciu duálnej jazykovej, resp. etnickej identity: „*Szerintem az embernek csak egy anyanyelve lehet.*“ [Podľa mňa môže mať človek iba jeden materinský jazyk.] – *Szerintem jobb, ha csak az egyik nyelvet érzik magukénak, de azt teljesen.*“ [Podľa mňa je lepšie, keď považujú za svoj iba jeden z jazykov, ale ten úplne.] – „*Véleményem rólok: gyökértelen emberek.*“ [Môj názor na nich: ľudia bez koreňov.] – „*Vicces.*“ [Smiešne.] – „*Magyarnak születtem, magyar vagyok, magyarnak is maradok!!!*“ [Narodil som sa Maďarom, som Maďarom a aj zostanem Maďarom!!!]

¹⁴ Pomerne vysoký podiel týchto odpovedí pravdepodobne poukazuje na to, že mnoho respondentov nevidí žiaden rozumný dôvod striedania jazykov, nestotožňuje sa so žiadnym z ostatných dôvodov.

Tab. č. 5.

Motívy striedania kódov podľa respondentov

(V tabuľke uvádzame slovenský preklad príslušnej otázky v dotazníku. N je počet respondentov, ktorí pri danej otázke vybrali niektorú z alternatívnych odpovedí: a) častý dôvod, b) zriedkavý dôvod, c) nie je charakteristické. V tabuľke sa uvádza počet respondentov, ktorí si pri danom výroku otázky zvolili odpoveď a), to znamená, že daný dôvod považovali za typický.)

Podľa vášho názoru z akých príčin, resp. s akým cieľom striedajú jazyky (slovenčinu a maďarčinu) ľudia, ktorí deklarujú maďarskú národnosť i materinský jazyk a navštevovali alebo navštevujú školy s vyučovacím jazykom maďarským?		
1. Slovenský výraz používajú v prípadoch, keď sa nemôžu rozpamätať na príslušný maďarský výraz, resp. ho vôbec nepoznajú.	88 (N = 148)	59,9 %
2. Počas rozhovoru použijú slovenčinu vtedy, ak opakujú to, čo pôvodne počuli po slovensky, takto si to pamätajú.	86 (N = 150)	57,3 %
3. Počas rozhovoru použijú slovenčinu vtedy, ak opakujú to, čo počuli po slovensky a snažia sa o čo najvernejšiu interpretáciu pôvodného textu, ide vlastne o doslovný citát	67 (N = 147)	46,2 %
4. Striedajú jazyky iba z rozmaru, príp. z recesie.	56 (N = 144)	38,9 %
5. Slovenčinu si zvolia preto, lebo sa daná myšlienka v slovenčine dá vyjadriť výstižnejšie, kratšie, „krajšie“.	51 (N = 153)	33,3 %
6. Preto používajú slovenské slová, výrazy, ba aj vety, aby sa vystatovali svojimi vedomosťami zo slovenčiny.	40 (N = 145)	27,6 %
7. Slovenský výraz použijú vtedy, ak chcú niečo zdôrazniť, keď chcú partnera upozorniť na niečo.	40 (N = 151)	26,5 %
8. Preto používajú slovenské slová, výrazy, vety, aby týmto nepriamym spôsobom naznačovali svoj pozitívny vzťah k obidvom národom.	38 (N = 144)	26,4 %
9. Preto používajú slovenské slová, výrazy a vety, aby týmto nepriamym spôsobom naznačili, že obidva jazyky majú radi.	36 (N = 147)	24,5 %

3. Keďže respondenti vyjadrili podobné názory i v odpovediach na iné otázky, môžeme predpokladať, že pre skupinu vybraných študentov je ideálnym stavom stav oddelenosti jazykov, „bezchybné“, „čisté“ používanie materinského (i druhého) jazyka, teda to, čo jedna z našich respondentiek – žiačka druhého ročníka strednej ekonomickej školy vo Veľkom Mederi – vyjadrila takto: „*Magyar vagyok, és szeretném, ha ez látszódná, és hallható lenne!*“ [Som Maďarka a chcela by som, aby to bolo vidieť a počuť!]

V pozadí takéhoto zmysľania je – najmä u uvedomelých hovoriacich – prežívanie puristických tendencií. Pre väčšinu členov maďarskej komunity sa maďarský jazyk javí ako mimoriadna hodnota, ako centrálna a nenahraditeľná zložka etnickej identity tohto spoločenstva¹⁵. Pre mnohých hovoriacich „stav“ maďarského jazyka symbolizuje stav samotnej národnej komunity. Preto je pochopiteľné, že veľa hovoriacich považuje „miešanie“ jazykov za akýsi patologický príznak, dôkaz „chátraní“ jazyka a hovoriacich s takýmto verbálnym správaním považujú za akýchsi jazykových dezertérov, ktorí usilovne prispievajú k rozkladu maďarského jazyka, a tým i maďarského etnika na Slovensku.

¹⁵ Veľmi podobné postoje k nesitučným typom striedania kódov súvisiace najmä s národnou a jazykovou identitou hovoriacich nachádzame v komunite Kataláncov v španielskom Katalánsku, porov. Woolard, 1988, s. 55 – 56.

- AUER, P.: A conversation analytic approach to code-switching and transfer. In: Code-switching: Anthropological and Sociolinguistic Perspectives. Ed. Monica Heller. Berlin: Mouton de Gruyter 1998 s. 187 – 213.
- BERGENDI, M.: Bilingvizmus v školách s vyučovacím jazykom maďarským so zreteľom na používanie geografických názvov. Bratislava: Univerzita Komenského 2002. (Tézy)
- DEBNÁR, K.: Kétnyelvűség a postaforgalomban. Szociolingvisztikai vizsgálatok Feleden [Dvojjazyčnosť v poštovom styku. Sociolingvistické výskumy v Jesenskom]. Bratislava: Univerzita Komenského 1994.
- DRESSLER, W. U.: Smrť jazykov. In: Slovenčina v kontaktoch a konfliktach s inými jazykmi. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1999, s. 23 – 42.
- GEREBEN, F.: Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében [Identita, kultúra a menšina. Prieskum v rámci maďarskej populácie v strednej Európe]. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely 1999.
- GEREBEN F.: Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságadata [Kultúra čítania. Kultúrna a národná identita Maďarov v Strednej Európe]. Budapest: Lucidus Kiadó 2005.
- HAUGEN, E.: The ecology of language. In: Essays by Einar Haugen. Ed. Dil Anwar S. Stanford (CA), Stanford University Press 1972.
- HELLER, M.: Introduction. In: Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives. Ed. Monica Heller. Berlin: Mouton de Gruyter 1988. s. 1 – 24.
- HELLER, M. – PFAFF, C. W.: Code-switching. In: Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. Eds. Hans Goebel et al. Berlin – New York: Walter de Gruyter 1996, 1. Halbband, s. 594 – 609.
- HUSÁRIKOVÁ, M.: Identitástudat és nyelvhasználat. Szocio- és pszicholingvisztikai vizsgálatok egy kétnyelvű családban [Identita a používanie jazyka. Socio- a psycholingvistické výskumy v bilingválnej rodine]. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. (Diplomová práca.)
- HUSÁRIK M.: Egy vegyes házasságból származó fiatalemberrel készített szociolingvisztikai interjú átirata [Transkripcia sociolingvistického interview s mladým mužom pochádzajúcim zo zmiešaného manželstva]. In: Tanulmányok a kétnyelvűségről III. Eds. Lanstyák I. – Menyhárt J. Pozsony/Bratislava: Kalligram Kiadó 2005 s. 225 – 254.
- KOVÁCS, M.: Code-Switching and Language Shift in Australian Finnish in Comparison with Australian Hungarian. Lbo: Lbo Akademi University Press 2001.
- KRCSEKOVÁ, M.: Kétnyelvűség az egészségügyben a Dunaszerdahelyi járásban [Bilingvizmus v zdravotníctve v okrese Dunajská Streda]. Bratislava: Univerzita Komenského 1994. (Diplomová práca.)
- KULCSÁROVÁ, A.: Kódváltás az Új Szó című napilap nyelvében 1950-től 2000-ig [Prepínanie kódov v novinách Új Szó, 1950 – 2000]. Bratislava: Univerzita Komenského 2002. (Diplomová práca.)
- LANSTYÁK, I.: Types of loanwords in the varieties of Hungarian in Slovakia. In: Philologia Fenno-Ugrica, 1999/2000, 5 – 6, s. 15 – 48.
- LANSTYÁK, I. (2000a): A magyar nyelv Szlovákiában [Maďarský jazyk na Slovensku]. Budapest – Bratislava: Osiris – Kalligram – MTA Kisebbségkutató Műhely 2000.
- LANSTYÁK, I. (2000b): K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunite Maďarov na Slovensku. In: Slovo a slovesnosť, 2000, roč. 61, č. 1, s. 1 – 17.
- LANSTYÁK, I.: Slovakizmy v novom vydaní vzkladového slovníka maďarského jazyka. In: Lexicographica '99. Na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. S. Ondrejovič – M. Považaj. Bratislava: Veda 2001, s. 133 – 140.

- LANSTYÁK, I.: K niektorým pojmom a dištinkciám z oblasti kontaktológie. Bilingvizmus. Minulosť, prítomnosť a budúcnosť. Red. Jozef Štefánik. Bratislava: Electronic Press 2002, s. 77 – 89.
- LANSTYÁK, I.: Kódváltás és fordítás. A célkeresztben a szlovákiai magyar nyelvi valóság [Striedanie kódov a prekladanie]. Irodalmi Szemle, 2003, 46, 7, s. 77 – 94. – V rozšírenej forme: In: Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról [Z jazyka do jazyka. Štúdie o výpožičkách, stredaní kódov a prekladaní], Pozsony/Bratislava: Kalligram Könyvkiadó 2006, s. 147 – 169. (Odkazy 245 – 257.)
- LANSTYÁK, I.: K niektorým otázkam bilingválnej komunikácie. In: Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba 16. – 17. októbra 2003. Red. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2004, s. 411 – 432.
- LANSTYÁK, I. (2005a): A kódváltásról – nyelvtani szempontból [O striedaní kódov – z gramatického aspektu]. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2005, 7, 2, s. 121 – 130.
- LANSTYÁK, I. (2005b): Medzijazyková komunikácia ako atypický prípad bilingválnej komunikácie. In: Individuálny a spoločenský bilingvizmus. Zborník príspevkov z II. medzinárodného kolokvia o bilingvizme konaného 10. a 11. júna 2004 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Red. J. Štefánik. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 37 – 42.
- LANSTYÁK, I. (2005c): A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben [K niektorým otázkam gramatického aspektu striedania kódov v komunite Maďarov na Slovensku]. Red. Lanstyák I. – Vančóné Kremmer I. Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára [Mnohotvárna lingvistika. Príručka pre študentov vysokých škôl a záujemcov o lingvistiku]. Dunaszerdahely/Dunajská Streda: Gramma Nyelvi Iroda 2005, s. 77 – 120.
- LANSTYÁK, I. (2006a): A kódváltás nyelvtani típusai a szlovákdomináns kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában [Gramatické typy striedania kódov v reči bilingvistov dominantných v slovenskom jazyku]. In: Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról [Z jazyka do jazyka. Štúdie o výpožičkách, stredaní kódov a prekladaní]. Pozsony/Bratislava: Kalligram Könyvkiadó 2006, s. 105 – 146. (Odkazy 245 – 257.)
- LANSTYÁK, I. (2006b): A kölcsönszavak rendszerezéséről [O systematizácii výpožičiek]. In: Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról [Z jazyka do jazyka. Štúdie o výpožičkách, stredaní kódov a prekladaní], Pozsony/Bratislava: Kalligram Könyvkiadó 2006, s. 15 – 56. (Odkazy 245 – 257.)
- LANSTYÁK I. – SIMON SZ.: A magyar és a szlovák nyelv választása három szlovákiai magyar településen [Výber medzi maďarským a slovenským jazykom v troch obciach na Slovensku]. Kisebbségkutatás. In: Minorities Studies and Reviews, 2002, 11, 2, s. 344 – 358.
- LANSTYÁK I. – SZABÓMIHÁLY G.: Kódváltás és nemzeti azonosságtudat [Prepínanie kódov a národná identita]. In: Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat [Jazykové vedomie, identita, používanie jazyka]. Red. Gadányi K. – Bokor J. – Guttmann M. Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola 1996, s. 163 – 174.
- LANSTYÁK, I. – SZABÓMIHÁLY, G.: Hungarian in Slovakia. In: Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language. Ed. Anna Fenyes. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins 2005, s. 47 – 88.
- LINTNER, A.: Kódváltás a két világháború közti csehszlovákiai magyar sajtó nyelvében [Prepínanie kódov v maďarských novinách v Československu v medzivojnovom období]. Bratislava: Univerzita Komenského 2001. (Diplomová práca.)
- LINTNER, A.: Cseh településnevek a két világháború közti csehszlovákiai magyar sajtó nyelvében. In: Prágai Tükör, 2003, XI, 3, s. 16 – 20.
- LINTNER, A.: Köznévi kódváltás a két háború közti csehszlovákiai magyar sajtó nyelvében [Prepínanie v prípade apelatív v jazyku maďarskej tlače na Slovensku v medzivojnovom období]. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2006, 8, 1, 143 – 165.

- MOJZESOVÁ, T.: Kétnyelvűség és nyelvhasználat. (Az iskolai és munkahelyi szaknyelvi regiszterek közvelegessége.) [Dvojazyčnosť a komunikácia. Odborná komunikácia v škole a na pracovisku]. Bratislava: Univerzita Komenského, 1996. (Diplomová práca.)
- MYERS-SCOTTON, C.: *Social Motivations For Codeswitching. Evidence from Afrika*. Oxford: Clarendon Press 1993.
- NÉMETHOVÁ, A.: A kódváltás grammatikája és pragmatikája. (Egy baráti közösség kódváltási szokásainak vizsgálata) [Gramatické a pragmatické aspekty striedania kódov. Výskum striedania kódov medzi priateľmi]. Bratislava: Univerzita Komenského 2001. (Diplomová práca.)
- NÉMETH, A.: A kódváltás pragmatikai kérdései egy kétnyelvű közösségben [Pragmatické aspekty striedania kódov v bilingválnej komunite]. In: *Tanulmányok a kétnyelvűségről* [Štúdie o bilingvizme], Red. Lanstyák I. – Simon Sz. Bratislava: Kalligram 2002, s. 127 – 168.
- POPLACK, S.: *Contrasting patterns of code-switching in two communities*. In: *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Ed. Monica Heller. Berlin: Mouton de Gruyter 1988, s. 215 – 244.
- RABEC, I.: *Emberék a határon. Nyelvetesztés és nyelvépülés vizsgálata szlovákiai egyetemisták körében* [Ľudia na hranici, výskum jazykovej atrície u vysokoškolských študentov na Slovensku]. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. (Diplomová práca.)
- RABEC I.: *A nyelvetesztés vizsgálata pozsonyi magyar egyetemisták körében* [Výskum jazykovej atrície u maďarských vysokoškolských študentov z Bratislavy]. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2005, 7, 2, s. 151 – 155.
- ROMAINE, S.: *Bilingualism*. Oxford: Basil Blackwell 1989.
- ŠTEFÁNIK, J.: *Intentional Bilingualism in Children*. In: *Human Affairs*, 1996, 6, 2, 135 – 141.
- ŠTEFÁNIK, J. (2000a): *Bilingvizmus na pozadí dvoch morfológicky odlišných typov jazykov. Intenčný bilingvizmus u detí*. Bratislava: Univerzita Komenského 2000.
- ŠTEFÁNIK, J. (2000b): *Jeden človek, dva jazyky*. Bratislava: Academic Electronic Press 2000.
- VANČO I. (1998a): *A bujkáló anyanyelv. Tanítási óra alatti kódváltás, szlovák tannyelvű iskolában* [Prepínanie kódov počas vyučovania anglického jazyka na škole s vyučovacím jazykom slovenským]. In: *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében, különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűsége* [Jazykové kontakty v Karpatskej kotline]. Red. Lanstyák I. – Szabó Mihály G. Bratislava: Kalligram – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete 1998 s. 87 – 93.
- VANČO I. (1998b): *Észrevételek a gyermekkori kódválasztás és kódváltás változásairól. [Príspevok k zmenám výberu a prepínania kódov v detskom veku]* In: *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről* [Štúdie o maďarsko-slovenskom bilingvizme]. Red. Lanstyák I. – Simon Sz. Bratislava: Kalligram 1998, s. 116 – 134.
- VÝROST, J.–ZEĽOVÁ, A.: *Sociálno-psychologický výskum národnostných vzťahov. Úvod do etnopsychológie*. Bratislava 1988.
- WEINREICH, U.: *Languages in Contact. Findings and Problems*. The Hague – Paris: Mouton 1953/1974. (8. vydanie)
- WOOLARD, K.: *Codeswitching and comedy in Catalonia*. In: *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*, Ed. Monica Heller. Berlin: Mouton de Gruyter 1998, s. 53 – 76.
- ZEĽOVÁ, A.: *Integrácia maďarskej menšiny na Slovensku – problém jazyka*. In: *Minority v politike. Kultúrne a jazykové práva*. Ed. J. Plichtová. Bratislava: Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie 1992, s. 137 – 139.
- ZEĽOVÁ, A.: *Maďarská menšina*. In: *Alena Zeľová et al. Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v procesoch spoločenských premien*. Bratislava: Veda 1994, s. 23 – 31.

Sociolekt, věkový styl a komunikace na chatu

JANA HOFFMANNOVÁ

Výchozím problémem tohoto příspěvku je vztah pojmů *sociolekt* a *věkový styl* – jejich intenze a extenze, překrývání, vzájemné konotace. K. Hausenblas (1996, s. 62) píše, že proti stylu individuálnímu (personálnímu) stojí styly interindividuální, intersubjektivní, které „se v české stylistice jmenují ne dost vhodně objektivní“. Styl určité věkové skupiny (v našem případě např. mladých lidí účastnících se komunikace na chatu) bychom zřejmě pokládali za styl interindividuální a intersubjektivní. M. Jelínek (2002) ovšem řadí skupinové styly (vzdělanostní, zájmové, profesní; styl mužský a ženský; a také styly věkové, tj. dětský, adolescentní či teenagerský, adultní a stařecký) mezi styly subjektivní, personální, vymezené na základě zobecnění subjektivních stylových faktorů. Zajímavé je dále stanovisko K. Hausenblase ze starší práce (1972, s. 25), kde rozlišuje diferenciaci národního jazyka a) teritoriální, b) podle věkových stupňů (generační), c) sociální, d) stylovou. Necháme-li teď stranou diferenciaci teritoriální, je třeba hledat vztah mezi zde zdůrazněnou diferenciací věkovou, rozvrstvením stylovým (tedy ono hledání věkového stylu) a případně sociálním. Zde se nabízí podívat se, zda nám v tom může nějak pomoci sociolingvistika a koncept *sociolektu*.

K. Walesová (2001) vychází z toho, že „*lect*“ představuje v sociolingvistice generický termín ekvivalentní k jazykové varietě. Zatímco *idiolekt* je chápán jako soubor individuálních rysů a řečových zvyků individua (má vztah k jeho osobní identitě podobný jako otisky prstů), *sociolekt* nebo *sociální dialekt* je varieta jazyka distinktivní pro určitou sociální, profesní, věkovou... skupinu. Do této souvislosti vstupuje dnes velmi aktuální pojem *genderlect* a další *lekty*. O *slangu*, event. i *žargonu* se mluví jako o neformální slovní zásobě vyhraněných skupin; věkový styl ani *sociolekt* však asi nelze chápat pouze jako záležitost lexikální.

Už výše se nám vynořil (a dříve či později se musel vynořit) koncept *identity*; vždyť jak u *sociolektu*, tak u věkového stylu bývá jako jedna z hlavních funkcí uváděna identifikace se skupinou, vyjádření skupinové solidarity (a zároveň distance od skupin jiných). S tímto konceptem se dostáváme na půdu analýzy diskurzu (zvláště kritické analýzy diskurzu); a současně si k dimenzi stylistické a k sociolingvistickému variacionismu (pohledu přes variety, rozvrstvení jazyka) přibíráme dimenzi interakční (diskurzivní) a přístup konstruktivistický či konstrukcionistický (tj. způsob konstrukce identity v diskurzu). Tenzi personální a sociální identity rozebírá podrobně Fairclough (2001, s. 160n.) ve vztahu k poststrukturalistickým akcen-

tům na interdiskurzivitu, hybridnost, heterogenitu, míšení identit, žánrů a stylů. Zde je asi třeba přibrat do hry ještě pojem *positioning*, který známe z goffmanovské sociologie a etnometodologie, a rovněž pojem *power*, pro kritickou analýzu diskurzu také velmi důležitý; neboť styl (srov. Chimombo – Roseberry, 1998, s. 40 – 41) nám umožňuje „vyjádřit, kdo jsem, kdo si myslím, že jsem, a kdo chci, aby si mysleli ostatní, že jsem“, „získat určitý status a prestiž ve skupině“ a zároveň „moc (převahu, dominanci) nad adresátem“ svého projevu. Tady se zároveň celkem přirozeně vracíme k sociolingvistickému variacionismu; protože stejně jako mluví analytici diskurzu a konstruktivisté (např. autoři sborníku s příznačným názvem *Discourse Constructions of Youth Identities*, 2003) o *variation patterns* spjatých s určitými životními etapami (*life stage*), hovoří obdobně i sociolingvisté (srov. Milroy – Gordon, 2003, s. 35 aj.) o *age-based variations* – a také o variacích stylistických. Podle autorů práce s názvem *Language, Society and Power* (hlavně J. S. Pecei, 1999) podmiňuje věk jako sociálně kulturní kategorie celou konstelaci variantních výběrů – tj. nejen specifickou slovní zásobu, ale i např. výslovnost (což ostatně dobře známe už z prací W. Labova); a na „variation patterns“ se pochopitelně podílejí i prostředky neverbální, „body-language“ atd. Zdá se tedy, že tu vše souvisí se vším; co si počít s tímto zauzlením vzájemně provázaných konceptů? (A to jsem ještě nechala stranou hallidayovský *register*, spojovaný obvykle ve větší míře se situační motivací variantních voleb.) Dovolila bych si jako určité východisko nabídnout přístup W. Kallmeyera (srov. Kallmeyer – Keim in *Discourse Constructions...*, s. 29 – 46) a jeho koncept *sociálního stylu komunikace*, resp. *komunikačního sociálního stylu*. Na půdě *sociolingvistické stylistiky* tu dochází k sympatické integraci různých metod, včetně osobitého rozvíjení přístupů *konverzační analýzy*; a přitom i zde hrají velkou roli výše zmíněné pojmy jako *positioning* (i vícenásobné, alternativní, heterogenní; např. u mladých lidí rozhodně nejde jen o opozici vůči mainstreamovým standardům a normám), *sociální identita* a *identifikace (solidarita)* se skupinou. Tady se kruh jistým způsobem uzavírá; snad nemusíme dál tápat mezi *sociolektem* a *věkovým stylem*.

V tomto teoreticko-terminologickém rámci se budu dále pohybovat při pokusu o charakteristiku komunikace na chatu. (Literatury o různých typech elektronických komunikátů v poslední době vůči hledě přibývá, uvádím aspoň některé práce české a slovenské: Čmejrková, 1997, 1999; Findra, 1998, 1999; Hašová, 2002; Hoffmannová, 2000a, 2003, 2006; Hoffmannová – Müllerová, 1999; Kopřivová, 2006; Müllerová, 2001; Patráš, 2004, 2006; Uhlířová, 1994; Vaňková – Vejvodová, 2000; aj. Speciálně komunikaci na chatu se věnuje např. Jandová, 2005; Svobodová, 2006; nebo soubor příspěvků J. Davida, J. Hoffmannové, E. Jandové, O. Müllerové a D. Svobodové ve sborníku z konference v Lodži, v tisku). Podle Crystala (2004) vykazuje komunikace „občanů Internetu“ (*netizens, netters, netties, netheads*), kteří užívají *netspeak* a řídí se přitom pravidly (či spíše anti-pravidly) *netiquette*, mnoho idiosynkratických rysů. Také Hutchby (2001, kapitola o *virtuální komunikaci*) věnuje pozornost hlavně sociální etiketě, etice, konvencím naruby; zabývá se anonymizací účastníků a hrou se sociálními identitami, a také složitou sekvencialitou replik v tomto dialogu (ambivalence vzájemného reagování a adresování).

Nyní se pokusím představit aspoň ve stručném a zjednodušeném přehledu některé komponenty „variačního vzorce“ příznačného pro sociální styl komunikace této věkové skupiny – mladých účastníků chatu (resp. i jiných druhů elektronického dorozumívání; k tomuto „věkovému stylu“ srov. už i Hoffmannová, 1998, 2000b). Vyjděme např. z replik

achoooj peoplové a lidičky...na Spain se vyse*te lepší dovča než v Brně se mnou v knajpě prostě neexistuje☺

Vážená posádko loučím se nakrátko Mějte se tu everybody skvěle a nukleární hovada posílejte do análu směle See you next time bye my friends

a) Nezarazí nás, že konverzace současných mladých lidí oplývá anglicismy a volným, nevázaným směřováním různých kódů. Mladí uživatelé si však navíc s anglickými výrazy hrají, svérázně je modifikují a počešťují (*peoplové, soráč* apod.); mechanicky přenášejí z angličtiny určité syntagmatické modely (z anglického *hi all* se tak stává *hi lidičkové, hojky all*, ale také *ahoj všem; hoj všichni; huj všici; zdarec všem; zbohem všem; čest všichni; papa fšícííí; krásnou noc všem*); nebo „převlékají“ česká slova do anglické grafiky (*huckott, to je pitcha*). Tyto hrátky by už asi bylo možno považovat za specifický rys sledovaného stylu.

b) Také vulgarismy a tabuové výrazy bychom v těchto komunikátech asi očekávali jako víceméně závaznou složku příslušného sociolektu. Jejich výskyt je omezen tím, že v řadě chatroomů je zakázáno užívat vulgarismy a správci chatových místností většinou na tento zákaz dbají, tj. vyhazují z místností účastníky chatu, kteří zákaz poruší. Zákaz je ovšem možno různými způsoby obejít, třeba s pomocí jisté grafické eufemizace (vynechávání či záměna písmen, jejich náhrada třemi tečkami nebo hvězdičkou), např.

voe, woe, woee, ty fole, je to wul; kua, kurwa, nejsem ku*wa, ta největší k...

dělá si z nás pwdel, to je mi u p*dele

sewu na vás, nesfer mě, už se na něj vy*rala, na to se*u, už mě pěkně sr*la, pokud se něco nepose...e; ty voe ty se z toho poseweš; už zas se*em podle norem

- h*na z EU naším vzorem

je to na howno, je mi to k ho*nu; já su v hajz*u; je b*bej jak...

Grafické variace sloužící ke „zjemnění“ vulgarismů a k obcházení jejich zákazu jsou příznačné pouze pro určitou skupinu mládeže, která se intenzivně věnuje chatování; elektronického dorozumívání však využívají všichni mladí lidé, mailují a esemeskují všichni, a celá tato věková skupina si o sto šest hraje s grafikou (srov. i oblíbené využívání v češtině málo frekventovaných grafémů *f, g, q, w, x, y*: *wšechno sem, wono mě to koplo, takowy, užíwat si, wybalit, tag jo, tag hezky, yo hele, to ye yedno, yak ye?*). Tuto hru s grafémy a grafickými symboly (v některých podobách už konvencionalizovanou, ustálenou), včetně rozšířeného užívání emotikonů (srov. např. Crystal, 2004), můžeme tedy rovněž přičíst k věkovému, resp. sociálnímu stylu.

c) Využívání grafémů *q, x* může někdy přinést i úsporu jednoho písmene (*sqělý, taxe měj, je tu jaxi mrtvo*), tedy vítané zkrácení. Slovtvorné postupy vedoucí k vytváření zkrácených výrazů typu *dovča, to je stopro, pošlu určo, je v poho* jsou jistě příznačné pro slangy a vztahují se zřejmě k sociolektu se širší základnou – nikoli pouze k věkovému stylu sledované skupiny. Zapisování jako *pze / pže, pac / páč* (= protože, poněvadž) sice souvisí s územ esemeskovým, od původu však odráží výslov-

nostní zjednodušení, která rozhodně nelze přičítat pouze mladým uživatelům češtiny. Ani časté zahajování chatových výpovědí a replik kritiky (*sem tu; su tady; ses teda rychle vrátil; sme tam přišli až v sobotu; se ti nelíbim?; si teď dám kaffčko a cigárko; si to nevodpustíš ani teď jo? ti věřím; by mě zajímalo kde je*) není asi vlastní jen mladým uživatelům; na chatech se však zdá se výrazně etablovalo a za svou oblibenost asi nevděčí pouze možnosti úspory několika písmen. Typické pro sledovaný věkový a skupinový styl je však určitě – kromě už zmíněného *sqělý, jaxi* – zkracování typu *jjj* (= jo jo jo), *nj* (= no jo), *njn* (= no jo no), *tjn* (= to jo no), *mmnt* (= moment).

d) Vedle zkracování připomeňme hned i dloužení – ono u mladých účastníků elektronické komunikace tak populární „řvaní“ (*juůůů; tfuuuj; jupííí; bachaaaaa!!!!*), které často zasahuje mj. pozdravy. S pozdravy *ahoj, nazdar, čau* se jistě můžeme setkat i mimo tuto věkovou skupinu; za stylistickou variaci bych však už pokládala nejružnější obměny pozdravů – nejen dloužení, ale i „změkčování“ typu *h→ch, r→ř*, vynechávání písmen, připojování koncovek (často deminutivních) atd.

ahoj, ahojy, ahojek, ahojík, ahojíček, ahojky, ahojka, ahojda, ahojinky, ahojenky, ahojte; hoj, hoi, huj, hojik, hojka, hojte, hujda; achoj, achojky, achoji, achujda, achojick, achojíček; ahoool, aaahoj, aaahoojjj, aooooj, ahojenkyyyy, hooojjj, ahhhhhooooojte, achoooj, achojííí, achóóój!!!, hooooj, hojiiik nazdar, nazdárek, zdar, zdár, zdárek, zdáreček, zdař, zdarte, zdarec, zdary; z-d-á-r-e-k, nazdáááár

čao, ciao, čau, čáu, čauik, čauky, čaute, čauko, čauka, čaukys, čaučí, čaues, čauwes, čus, čůs, čusík, čusan, čuste, čusko, čusol, čusinky, čusbus, čabas; čauuu, čáuuuu, čáááuky, čaukyyy, čůůůůů, čůůůsan, čuss, čuzzz, čuzzzte, čusiiiiik pa, papa, pá, pá pá, pac, páček, páčko; paaa, pááá, papaa

e) Deminutivizace se netýká jen pozdravů, představuje zřejmě obecnější stylový rys: *lidičky, lidičkové, lidišky; zdareček všem pěkným lidičkám; mlaskánek broučku; di spinkat, sladký sničky; no nic lááááásečky; ahojík bloucku; ahojenky sluníčko jak se máme?* Deminutiva pomáhají zvyšovat hladinu emocionalitu a důvěrný ráz chatové komunikace.

f) Za nenápadný, avšak velmi specifický prostředek identifikace se skupinou bývají pokládány tzv. *discourse markers*; různé částice a hezitační zvuky patří k prostředkům, jež tyto psané projevy výrazně sblížují s projevy mluvenými. Výrazy jako *hm, jo, no, nojo* se v českých mluvených projevech vyskytují bez omezení; k sociálnímu stylu komunikace na chatu však určitě patří jednak jejich bezvokálové podoby (*jjj, nj, njn*), jednak velmi příznačné *mno, chjo* a hlavně *ty jo*.

g) Od převážně jazykové tvořivosti přejdu v posledních bodech ještě k několika charakteristikám stylisticko-strategickým, resp. pragmatickým. Výše jsem se už zmínila o *positioning*, tj. o tom, jak si mladí pisatelé utvrzují svou personální identitu na pozadí identity sociální (skupinové) a přiřazují určité pozice svým partnerům. Pro zajímavost uvedme dvě ukázky kontroverzní genderové distribuce pozic:

M kdybys chodila na zápasy tak se nechováš takhle amatérsky... neumíš mluvit v rovině fanouškovských verbálních potyček

Ž já sem zápasů zažila až až ale to ty nemůžeš vědět protože ty posloucháš jen sebe

M otevřete si katalogy na oblečení a kosmetiku a sport nechte nám chlapům... tak co, objednáš si tu modrou řasenku, nebo radši černou, a co ty stíny...?

M to tak asi funguje u vás holek že si to možná někdy navzájem závidíte ale nechcete si to přiznat... když dobře vypadá a motá se kolem ní plno kluků tak je to hned podle vás ta největší k.

Ž neříkám že je kurva to za a... a za b nikdy v životě sem neměla nedostatek kluků... a za c já jí nemám co závidět

Zde ovšem musíme brát v úvahu komplikace způsobené tím, že genderová identita účastníků chatu je někdy nejistá, může být záměrně anonymizována nebo odkrývána až v průběhu dialogu: *Co ten kluk jak jsi mi říkal? Vlastně psala! - Ty brdo vona je to dokonce holka!*

h) Dalším výše zmíněným konceptem je *power* – emblém strategií, které směřují k prosazení něčí „moci“, dominance v diskurzu. Bylo by zajímavé z tohoto hlediska podrobně sledovat počínání „správců“ jednotlivých chatroomů, kteří mají podle daných pravidel usměrňovat chování účastníků; uvádím aspoň jednu ukázkou:

B JOOOOOOOOOOOO!!!!!!

A neřvi! co tu rveš? a vypni si Caps Lock... je za to kick z roomu

B to je až skoro totalitární jednání řekl bych

A pouze dodržování pravidel chatu

B pravidla jsou tu od toho aby se porušovala

A pak ale musíš počítat s následkama

i) Jako univerzální, nadčasová charakteristika provází samozřejmě komunikaci mladých lidí hravost, humor, žertování a vtipkování, jazyková komika. A zejména rys, který se u mládeže současné možná ještě zvyrazňuje a stylizačně rozvíjí. Jde o ironizující, posměšné zabarvení, shazování partnerů i sebe sama, dráždění, popichování, špičkování, utahování – to, co v zahraniční literatuře bývá označováno jako *teasing*. Z těchto drobných vzájemných inzultací se stává na chatu téměř rituál; bez této schopnosti by účastníci komunikace ve skupině vůbec neobstáli a nudili by sebe i druhé (a nuda je tu největší hrozbou a postrachem – srov. opakované začíná tu bejt nuda; ach jo to je nuda).

A je tu nějaká volná slečna od 19 do 20 bez kluka z Prahy co nepije nekouří a poslouchá českou muziku?

B jo a eště aby šlechtila plané jabloně a furt se hrabala v záhoně vid' ☺ nic ve zlým jen joke

A Sámer je fakt bezva! Dnes ho potkala kámoška na Andělu!

B Jo já jsem zase včera v tramvaji potkal Jágra... stál vedle mě asi jel na zápas ...měl totiž na nohou brusle a v ruce hokejku

Positioning a teasing bývá i nedílně propojeno:

A B. dneska měla push-upku ☺

B tak tys mě teďka fakt shodil před celým chatem... to se asi rozpláču a uteču pryč

h) Na ironické stylizaci těchto psaných dialogů se podílejí intertexty všeho druhu, různé aluze, citáty a pseudocitáty – např. hlášky z filmových komedií a televizních pořadů, odkazy k písním pop-music, reklamám, sloganům politických stran atd. Z těchto pretextů čerpají nezřídka i intertextově motivované nicky (přezdívky)

účastníků. Touto dimenzí elektronické komunikace jsem se podrobně zabývala jinde (viz Hoffmannová, 2006).

LITERATURA

- CRYSTAL, David: *A Glossary of Netspeak and Textspeak*. Edinburgh: Edinburgh University Press 2004. 198 s.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá: Čeština v síti: Psanost, či mluvenost? (O stylu e-mailového dialogu). In: *Naše řeč*, 1997, roč. 80, č. 5, s. 225 – 247.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá: Czech on the network: written or spoken interaction? In: *Dialogue Analysis and the Mass Media*. Ed. B. Neumann. Tübingen: Niemeyer 1999, s. 113 – 126.
- DAVID, Jaroslav: *baby_lady, babygirl, baby_kocicka...* (fungování nicků na chatu). V tisku. *Discourse Constructions of Youth Identities*. Ed. J. K. Androutsopoulos – A. Georgakopoulou. Amsterdam – Philadelphia: J. Benjamins 2003. 344 s.
- FAIRCLOUGH, Norman: *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. London – New York: Routledge 2003. 272 s.
- FINDRA, Ján: Štylistika internetových textov. In: *Jazyk – řeč – člověk*. Bratislava: Q111 1998, s. 99 – 110.
- FINDRA, Ján: K typológii internetových textov. In: *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu. I. diel*. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 1999, s. 38 – 43.
- HAŠOVÁ, Lucie: Lásky jedné esemesky. In: *Naše řeč*, 2002, roč. 85, č. 4, s. 207 – 212.
- HAUSENBLAS, Karel: *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha: UK 1972. 188 s.
- HAUSENBLAS, Karel: *Od tvaru ke smyslu textu*. Praha: UK 1996. 228 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Pařani a gamesy (Pokus o charakteristiku počítačových her). In: *Naše řeč*, 1998, roč. 81, č. 2 – 3, s. 100 – 111.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Rodinné mailování. In: *Princípy jazyka a textu*. Ed. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2000a, s. 154 – 163.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Styl současných teenagerů (na pozadí úvahy o „stylech věkových“). In: *Stylistyka (Opole, Polsko)*, 2000b, roč. 9, s. 247 – 262.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Čeština v současné soukromé korespondenci (dopisy, e-maily, esemesky). In: *Přednášky z XLVI. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK 2003, s. 57 – 70.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Intertextualita v současné elektronické komunikaci. In: *Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó*. Ed. T. Hoskovec – O. Šefčík. Brno: MU 2006, s. 163 – 174.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: *Emoce v internetovém dialogu*. V tisku.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga: Ein Privatbrief auf E-mail: immer noch ein Brief oder eher eine Plauderei? In: *Dialogue Analysis and the Mass Media*. Ed. B. Neumann. Tübingen: Niemeyer 1999, s. 55 – 63.
- HUTCHBY, Ian: *Conversation and Technology. From the Telephone to the Internet*. Cambridge: Polity Press 2001. 222 s.
- CHIMOMBO, Moira P. F. – ROSEBERRY, Robert L.: *The Power of Discourse. An Introduction to Discourse Analysis*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum 1998. 438 s.
- JANDOVÁ, Eva: Dva typy komunikace na Internetu a jejich stylový charakter. In: *Západoslovanské jazyky v 21. století 1*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 2005, s. 59 – 68.

- JANDOVÁ, Eva: Emoce vyjádřené metajazykovým komentářem v textu chatu na Internetu. V tisku.
- JELÍNEK, Milan: Styl subjektivní. In: Encyklopedický slovník češtiny. Ed. P. Karlík – M. Neku-la – J. Pleskalová. Praha: Nakl. Lidové noviny 2002, s. 460 – 461.
- KALLMEYER, Werner – KEIM, Inken: Linguistic variation and the construction of social identity in a German-Turkish setting: A case study of an imigrant youth group in Mannheim, Germany. In: Discourse Constructions..., 2003, s. 29 – 46.
- KOPŘIVOVÁ, Marie: Některé prvky v komunikaci psané, mluvené a internetové. In: Komunikace – styl – text. Ed. A. Jaklová. České Budějovice: Jihočeská univerzita 2006, s. 55 – 60.
- MILROY, Lesley – GORDON, Matthew: Sociolinguistics: Method and Interpretation. Oxford et al.: Blackwell Publishing 2003. 262 s.
- MÜLLEROVÁ, Olga: E-mailová korespondence z hlediska generačních rozdílů. In: Český jazyk a literatura na sklonku XX. století. Wałbrzych – Ostrava: PWSZ – OU 2001, s. 205 – 213.
- MÜLLEROVÁ, Olga: Emoční aspekty opakování v jednom z typů internetové komunikace. V tisku.
- PATRÁŠ, Vladimír: Kulturologické aspekty jazykové komunikácie v elektronickom prostredí. In: Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2004, s. 56 – 65.
- PATRÁŠ, Vladimír: E-ziny: hra, či e-štýl? In: Komunikace – styl – text. Ed. A. Jaklová. České Budějovice: Jihočeská univerzita 2006, s. 41 – 48.
- PECCEI, Jean Stilwell: Language and age. In: Thomas, L. – Wareing, S. – Singh, I. – Peccei, J. S. – Thornborrow, J. – Jones, J.: Language, Society and Power. An Introduction. London – New York: Routledge 1999, s. 113 – 132.
- SVOBODOVÁ, Diana: Specifické lexikální prostředky užívané v komunikaci na chatu. In: Komunikace – styl – text. Ed. A. Jaklová. České Budějovice: Jihočeská univerzita 2006, s. 49 – 54.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila: E-mail as a new subvariety of medium and its effects upon the message. In: The Syntax of Sentence and Text. Ed. S. Čmejrková – F. Štícha. Amsterdam – Philadelphia: J. Benjamins 1994, s. 273 – 282.
- VAŇKOVÁ, Jana – VEJVODOVÁ, Jana: K navazování kontaktu v elektronické konferenci o užívání sítě typu Internet. In: Jazyk a literatura VII. Sborník katedry českého jazyka a literatury PF. Plzeň: Západočeská univerzita 2000, s. 8 – 13.
- WALES, Katie: A Dictionary of Stylistics. 2nd edition. London et al.: Longman 2001. 430 s.

Tato stať vznikla za podpory projektu Grantové agentury ČR č. 405/04/1035 *Lingvistické aspekty jednoho typu komunikace na Internetu (čeština na chatu)*.

Poznámky k mluvenosti a psanosti komunikace na četu

OLGA MÜLLEROVÁ

Pro synchronní četování¹ (podobně jako pro e-mailovou korespondenci) se uvádí, že jedním z jeho nejcharakterističtějších rysů je to, že má velmi blízko k mluvené komunikaci, že jde v podstatě o grafický záznam mluvených replik, pokud budeme takto označovat výpovědi jednotlivých účastníků pohybující se v rychlém sledu na monitoru počítače. I k postižení podstaty komunikace na četu je možno vztáhnout často citovanou charakteristiku e-mailové komunikace Čmejrkové (1997, s. 246), totiž že „se jeví jako povrchově psaná a hloubkově mluvená“. K tomuto v podstatě obraznému postižení nevyhraněnosti některých druhů internetové komunikace lze připojit relativizaci dalších dichotomií, podle nichž jsme zvyklí klasifikovat texty, např. protiklad masové a individuální komunikace, spisovnosti a nespisovnosti (srov. Bartošek, 1997).

V tomto příspěvku bych se ráda pozastavila právě u problematiky psanosti a mluvenosti synchronní četové komunikace, protože se mi jeví být poněkud složitější, než jak ji postihuje citované vyjádření. Pokusím se analyzovat několik příkladů z hlediska výskytu jevů, které dodávají četovým výměnám právě ráz spíše psanosti, nebo spíše mluvenosti.

Nejnápadnějším a nepochybnitelným příznakem psanosti jsou grafické prostředky. Písmo je pro četování jediné možné médium, vše, co chtějí jeho účastníci sdělit, musí napsat. Není to samozřejmě tak, že by grafické prostředky jen prostě nahradily a zobrazily prostředky zvukové a že by rozdíl mezi psaným a mluveným textem byl jenom v užitém médiu. Je známo, že autentický, zejména spontánní nepřipravený mluvený text se vytváří poněkud jiným způsobem než text psaný a že je to patrně z jeho celkové, zejména syntaktické výstavby. Jednotlivé četové výměny jsou velmi rozmanité, a přestože hlavním záměrem účasti v četu je navázat kontakt, pobavit se, „poklábosit“ s někým, tedy vést nějaký dialog, nejsou řídké ani výpovědi, které jsou koncipovány jako monologická vyjádření; jde např. o oznámení, věcná sdělení, organizační pokyny. Lze se tedy setkat s výměnami, které by se v podobě, v jaké se objeví na obrazovce, mohly vyskytnout v situaci autentické mluvené komunikace, ale jsou i výměny, které mají typické rysy textu koncipovaného jako psaný projev a v situaci nepřipravené mluvené komunikace by se běžně nevyskytly. Pochopitelně je řada výměn, které se z hlediska psanosti a mluvenosti neliší.

---

¹ Podrobnou charakteristiku synchronního a asynchronního četu podala Jandová (2005).

Jako text psaný bývají koncipovány např.

- Jednotlivé výpovědi, jimiž účastník (i opakovaně) vyzývá potenciálního partnera k navázání kontaktu²:

Ahoj lidičky! Jak se máte? Doufám, že skvěle, protože venku je krásně. Je tu někdo, kdo mi odpoví? Jinak se asi unudím!!!!!!!!!!!!!!).

Takové pečlivě formulované a zdvořilé výzvy zůstávají někdy bez odezvy a jejich autor svůj neúspěch leckdy komentuje. Je však třeba podotknout, že převážná většina pokusů o navázání kontaktu má velmi neformální podobu, jsou útržkovité a někdy téměř nestrukturované.

- Věcné otázky, v nichž účastník potřebuje něco zjistit (nejčastěji nějakou informaci): *rozjetej.jezek: chtěl jsem se informovat, jestli se tu někdo nezajímá o problematiku vetknutych nosníku???*

Případné odpovědi buď zachovávají střizlivý styl otázek a dialog se tak může vyvinout dokonce i v odbornou diskusi, nebo se jejich autoři chovají spíše uvolněně, popřípadě ironicky:

Baca_z_Alp: A kdyby někdo pronikl do problematiky redukováného napětí, ozvěte se mi

rozjetej.jezek: já se též zajímám o tuto vyspělou technologii, která je značně složitá.

B-r-u-c-e: Co s vetknutým nosníkem?

- Věcná oznámení různých akcí (co se kdy a kde koná), organizační pokyny s eventuálními reakcemi:

DNESKA OD ČTYŘ HODIN SE HRAJE VOLEYBALL

Je třeba též dodat, že se vyskytují i velmi neformální expresivní oznámení připomínající spíše jakési výkřiky.

Charakter mluveného textu mívají např.

- Krátké situační a kontaktné výpovědi, expresivní výpovědi bez věcného obsahu s vulgarizmy, zmnoženými hláskami, emotikony:

jé tady je nuda asi pudu někam dá!!!!!!!!!!!!!!

Kluciiiiiiiiiiiiiiiiii snad ste neodletěli na Mars!?!:-)))

ó boze//kde ho máš – já mu nakopu prdelku

cože??..si děláš prdel ne?

di pryč nechci tě je ti to jasný!!!!!!!!!!!!

ty wolle to je kravina.....)

- Dialogy s jedním nebo více partnery, přerušované jinými dialogy nebo jednotlivými výroky jiných účastníků, multiparalelní dialogy:

Ramirez: Lucinkaaa: *uz jsem myslel ze neprijdes*

Licinkaaa: Ramirez: *JA JSEM TO SLIBILA NE???*

Ramirez: Lucinkaaa: *to je pravda*

Lucinkaaa: Ramirez: *ja slibi dodržuju! Hele co jsi včera bláznil?????*

² Příklady uvádím v původní podobě, v jaké se objevily na obrazovce počítače, bez doplnění chybějících hlásek, s nesprávným pravopisem, nedostatečnou nebo přebytečnou interpunkcí, mezerami atd. U jednotlivých výpovědí, popř. slovních spojení není uveden čas a přezdívky mluvčích jsou uvedeny jen u sledu několika replik a v některých ojedinělých případech.

Také zde je třeba podotknout, že i repliky zcela nevěcného, kontaktového dialogu mohou mít někdy podobu psaných výpovědí.

Výstavba některých výpovědí má ráz mluvených eliptických nebo nedokončených výroků a výkřiků se strukturací charakteristickou pro spontánní mluvený projev, ale jde často i o „narušení“, anomálie těžko vysvětlitelné a také těžko interpretovatelné (*tak holciny jestli vam je kolem 17 tak sem...; nikdo nechce co kluci?*).

Většinou se však rysy psanosti a mluvenosti mísí. Delší repliky, které se vyznačují některými monologickými vlastnostmi, jsou koncipovány jako psaný text, ale kvůli neformálnímu styku a expresivitě, „odvazanosti“ atmosféry na četbu je autoři obohacují různými mluvenostními prvky hláskoslovnými, morfologickými, lexikálními a syntaktickými; je však třeba říct, že typické mluvenostní rysy syntaktické, jako je např. křížení syntaktických perspektiv a anakoluty, které se vyskytují hlavně v delším souvislém monologickém textu, např. ve vypravování, nejsou v četových výměnách příliš časté. Krátké situační a kontaktové výpovědi mají spíše mluvený charakter (větná stavba je uvolněná, text je úryvkovitý, eliptický, vyznačuje se expresivitou a deiktickými situačními prostředky). Z hlediska výskytu prvků psanosti a mluvenosti můžeme posoudit několik následujících ukázek.

1/

Njn, doufam, ze se svym momentalnim pristupem ke studiu taky neskoncim, ale z pilneho studenta, co lezel v ucebnicich hodiny se stal pohodar, co je vidi tak par hodin pred zkouskou.

Toto souvětí, tvořené dvěma hlavními větami, z nichž první je rozvíta jednou a druhá dvěma vedlejšími větami, má charakter spíše psaného textu; syntaktická výstavba nepřipravených mluvených spontánních projevů bývá totiž jednodušší a méně plynulá, vložená věta také není pro mluvený text příznačná. Spojky *ale* a *že* jsou univerzální a z hlediska výskytu v psaném a mluveném projevu neutrální. Zato relativum *co* v platnosti zájmena *který* je typické pro mluvený nepřipravený projev, považuje se za hovorové a uvádí se jako jeden z rysů obecněčeské syntaxe (srov. Sgall-Hronek, 1992). Úvodní akronymum *njn* znamená spojení částic *nojo no* a má ve výpovědi platnost počínací a také platnost navázání na situaci a kontext. Je to prvek hovorový, kolokviální, vlastní výhradně mluveným dialogickým neformálním projevům (podle Sgalla-Hronka, 1992, také rys obecněčeské syntaxe). Vzhledem k chybějící diakritice nelze rozhodnout, zda slova *se svym momentalnim pristupem...neskoncim...z pilneho studenta* jsou psána s obecněčeským krácením, nebo by je mluvčí psal s dlouhými samohláskami v koncovkách, tedy spisovně – v tom případě by šlo o znak psanosti (spisovnost se považuje za příznak psanosti), zatímco zkrácené samohlásky jsou vlastní obecné češtině a posilovaly by podobu mluvenou.

2/

Ale ja chci dostudovat, mam velke plany, ale nejak sem ztratil tu osobni ctizadost, zatim to vychazi az nechutne dobre, napr. z makra sem mel cca 90,37; a to sem se na to skoro nekouk, ale nevim...mam strach, aby me tohle stesti tedka neopustilo...zvlast ted kdyz se kvuli mistraku v hokeji nemohu ucit

Z hlediska syntaktické struktury se dá uvažovat o mluvenostním charakteru asyndetického připojování vět (*chci dostudovat, mam velke plany; nejak sem ztra-*

til tu osobni ctizadost, zatim to vychazi...), ale může jít i o volnost v užívání interpunkce, že totiž mluvčí nevyznačuje konce vět tečkou, ale užívá automaticky čárku (před slovem *zatim* by mohla být tečka). Nebo se tak zobrazuje plynutí mluveného textu, v němž členění na věty s koncovou konkluzivní kadencí není obvyklé, věty mluvčí kladou za sebou a stoupavou nekončící intonací (polokadencí) naznačují, že jejich řeč plyne dál a dál. Nejasné je užití středníku jakožto interpunkčního znaménka, kterému v mluveném textu může odpovídat klesavá intonace a pauza. Spisovné tvary *velke plany, tohle stesti, nemohu se ucit, neopustilo*, uvození poslední věty složeným výrazem *zvlast ted kdyz* přispívají k charakteru psanosti výpovědi, zato nespisovné *nekouk sem se, ted'ka* k charakteru mluvenosti.

3/

Jsem utahanej, a jelikož jsem před chvílkou dokoukal pěkný nechutný péčko tak jsem i nadřženej a už se těším do postýlky

Spisovné a nespisovné tvary se vyskytují v těsné blízkosti. Psaná podoba *jsem* neodpovídá (spisovné) výslovnosti *sem*, nezkrácená spisovná výslovnost *těším se* a spojka *jelikož* představují ve výpovědi prvky psanosti, obecněčeské koncovky ve slovech *utahanej, nadřženej, pěkný nechutný péčko*, hovorové sloveso *dokoukal* představují prvky mluvenosti.

4/

Najde se tu človiček co je sám a měl by zájem o normální skoro 18 holku z východních Čech a s kterým bych se nenudila už mě nebaví být sama

Na straně mluvenosti stojí situační příslovce *tu*, relativum *co*, hovorové slovo *holka*, zdrobnělé expresivně zabarvené slovo *človiček* a ve větné stavbě změna syntaktické perspektivy (*človiček...měl by zájem o...holku... a s kterým bych se nenudila* – jde o změnu osoby subjektu z první na třetí). Na straně psanosti stojí spisovná podoba předložky *o* (bez protetického *v-* (*zájem o ... holku*), tvar *s kterým* (*bych se nenudila*), sloveso *být* (*sama*). Vyjádření 4. pádu adjektivního tvaru *osmnáctiletou* (*holku*) pomocí číslice je záležitostí psaného projevu.

5/

Ahojky lidi nechcete si pokecat, když je dneska tak krásné počasí?????

Zdvořilá výzva se spisovným tvarem *krásné* (*počasí*) a s neformálními prvky, které mají především kontaktní funkci (oslovení *ahojky lidi*, nespisovné sloveso *pokecat*, které původně znamená spíše *popovídat si* v přímém ústním styku, ale v četování je nejobvyklejším vyjádřením písemného fatického kontaktu).

6/

Lidicky jde to strasne pomalu jsem ve skole moc se omlouvam jestli nekomu neodepisu

Souvětí vlastní spíše psanému textu (účastnice také užívá slovesa *psát*), ačkoli nedostatek interpunkce mezi prvními třemi větami připomíná postupnost ústních asyndeticky napojených výpovědí. Psaný charakter mají tvary bez protetického *v-* (*omlouvam se, neodepisu*), i když tvary bez protetického *v-* nejsou i v neformálních mluvených projevech vzácností. Neformální prostředky jako oslovení *lidicky*, intenzifikátor *strasne* a i v písemném styku běžná, přesto však do určité míry hovorově zabarvená koncovka *-u* ve slovese *neodepisu* mají kontaktní platnost a mohou se vyskytnout jak v psaném, tak v mluveném textu.

7/

Je tu nejaká pekna kocka, čo ma foto, muzeme vymeniť vych. Cechy

Relativum *čo* je vlastní spíše mluveným projevům, jinak jde o výpověď připomínající inzeráty s některými rysy telegrafického stylu (zkratkovitost, eliptičnost), který se v mluvených projevech neuplatňuje a je příznačný pro specifický žánr projevů psaných.

8/

Pardubačka na seznámení (16 – 18) našla by se?

Typický mluvenostní slovosled, kdy se na první místo klade to, co je důležité, o co jde (réma) – *Pardubačka* – a teprve pak se řekne to ostatní. Také kolokviální pojmenování *Pardubačka* se hodí spíše do mluveného projevu. Lakonické vymezení věku (16 – 18) obvyklé v seznamovacích inzerátech patří k prvkům psanosti.

9/

Kdo mi psal at se prihlasi uteklo mi to

Bezprostřední, mluvená reakce na situaci.

10/

*včera si tu byl celý odpoledne ty si nečuměl na hokej či čo**hele zkus se na to mrknout čo Ty na to?**ale to jako jooo....to jako já si tě pamatuju**a jako čo chceš kopanec**di pryč je ti to jasný!!!!!!**ten parchant, já ho*

Kratší situační a kontaktní výpovědi mají mluvený charakter - neužívají se spojky, větná stavba je uvolněná, text je úryvkovitý, eliptický (či *čo, čo Ty na to, to jako jooo, já ho*), běžné jsou expresivní výrazy (*čumět, parchant*), vyskytují se deiktické situační prostředky, kontaktní výrazy (*hele*), slovesné tvary *si (jsi) di (jdi)* jsou napsány podle výslovnosti bez počátečního *j-*, přídavná jména mají obecněčeské koncovky (*celý odpoledne, je ... jasný*); jen slovo *odpoledne* má spisovnou podobu bez protetického *v-*, ta je ovšem v mluvených, i velmi neformálních projevech poměrně častá.

11/

*no tak teď si to vystihl, ses machr**Lojza není co řešit, že?*

V krátkých situačních, kontaktních a spíše mluvených výpovědích se vyskytnou i prostředky spisovné, vlastní výhradně projevům psaným (*vystihl*, nezkrácený tvar *není*) nebo prostředky stylově vyšší (v situaci bezprostřední mluvené komunikace by mluvčí nejspíše neužil slovo *že* jako výzvu k souhlasu, ale nespisovné *žejo* – *Lojza není co řešit, žejo*).

12/

Kdyby jen tohle...je to ještě horší Ale pssst – odemně nic nevíš

Kromě syntaktické strukturace s mluvenostními rysy (elipsa, onomatopoický zvuk místo určitého slovesného tvaru) má výpověď podobu spíše psanou (se spisovnými prvky *tohle, ještě, ode mě*).

Po charakteristice uvedených (ale i dalších) příkladů můžeme uvést přehled prostředků, které textům četvých výměn dodávají charakter psanosti, nebo naopak mluvenosti (srov. Newerkla 1999; 2003).

Mluvenost posilují:

syntaktické mluvenostní jevy (asyndetické napojování větných konstrukcí, aditivnost, elipsy, nedokončování, resp. přerušování větných konstrukcí; ze spojek a spojovacích prostředků se vyskytují pouze univerzální *že, ale, protože* a relativum *co*);

situační prostředky (zejména příslovce *tu* a *tady*);

něpisovné (obecněčeské) prostředky hláskoslovné a tvaroslovné;

citoslovce, něpisovná a expresivní slova, vulgarizmy;

kontaktní slova (*hele* na začátku, *jo, no, žejo* na konci výměn);

opakování slov a jejich spojení, které souvisí s nepřipraveností, bezprostředností komunikace;

zmnožování koncových samohlásek nebo samohlásek v koncových slabikách, které sugeruje jejich prodlouženou výslovnost, hlasovou intenzitu, intonační průběh výpovědí, zejména těch, které mají povahu zvolání a výkřiků a také v citoslovkách a citoslovečných slovech (ve věcných sděleních ani v delších replikách vyzývajících k opětování kontaktu, které celkovou strukturací připomínají psaný text, se samohlásky nezmožují);

zmnožené tečky lze v některých případech interpretovat jako znázornění pauzy v mluveném textu;

emotikony vyjadřují neverbální složku komunikace.

Psanost posilují:

grafické prostředky, psaná realizace;

syntaktické struktury charakteristické pro psaný text (propracovaná souvětí o více větách, vložené vedlejší věty; kromě univerzálních spojek *že, aby, protože* se vyskytují i spojky jako *jelikož, poněvadž, i když, i kdyby, vždyť, aby, sice - ale*);

spisovné prostředky hláskoslovné a tvaroslovné, ale i knižní a zastaralá slova;

zdvořilostní obraty;

hra s grafémy (pravidelné zmnožování, které nemá nic společného se znázorněním zvukového průběhu, nemá ve zvukové stránce žádnou odezvu);

podoba dlouhých a obtížně vyslovitelných nicků (*V.I.P_DJs_diablo, Milwakukee_Jon, T.w.e.e.t.y, djkris, ssonimmm*) nebo těch, které jsou kombinací písma a číslic atp. (m0405099, srov. David, v tisku); nicky se přenášejí automaticky, nemusí se vypisovat, natož pak vyslovovat – jde o jakousi technickou psanost;

interpunkce, ale její užívání je uvnitř vět i na jejich konci nahodilé jako důsledek neznalosti norem, ale ještě spíše jejich úmyslného nedodržování, ignorování;

hra s interpunkčními znaménky (jejich zmnožování, kombinace, zaměňování) je obdobná hře s grafémy.

Rysy psanosti a mluvenosti, které jsou uvedeny v přehledu, se v textech četových výměn většinou mísí a je jen málo případů, které odpovídají představě textu výhradně psaného, nebo textu výhradně mluveného (když se odhlédne od jeho realizace grafickými prostředky). Lze se však setkat i s jevy pro čet specifické. Jedním z nich je samostatně užitá vedlejší věta se vztažným zájmenem *který*:

Ahoj, Je tu nejaka volna slečna z Prahy??? Ktera by se chtěla seznámit s prej hezkym klukem ... Nejlepe s fotkou .....

*Hledám dívku na takováto zpestření: .. Které by se třeba líbilo, když by jí kluk sloužil. Byl by v její moci, a za případnou nespokojenost by ho klidně potrestala 😊
Vážně. Real Praha a okolí 😊*

V obou případech jde o text, který má z hlediska syntaktické výstavby spíše psanou povahu. Mluvenostním rysem je to, že v prvním příkladu vztažná věta uvozená zájmenem *kteřá* následuje po jakési pauze, která je vyznačena otázkou, za níž je také skryta otázková intonace (mluvčí nejprve položil otázku a teprve pak podává další informace a upřesnění); ukazuje se tu na postupnost vznikání textu, jeho linearitu. I v druhém příkladu je osamostatněná věta, uvozená zájmenem *který*. Po intonačním předělu vyznačeném dvojtečkou a pauze vyznačené tečkami je první položkou jakéhosi výčtu vlastností potenciální partnerky. Také zde lze uvažovat o postupnosti, linearitě vlastní mluvenému textu, avšak ve spontánním mluveném autentickém textu se s takto osamostatněnými vztažnými větami nesetkáváme.

Problematika psanosti a mluvenosti četové komunikace by vyžadovala podrobnější analýzu jevů, které se vyskytly v uvedených příkladech, a jevů dalších. Je zřejmé, že účastník čet ve svých výměnách užívá prostředků a způsobů vlastních jak psané, tak mluvené komunikaci. Je ovšem fakt, že s ohledem na technickou stránku nemůže opustit oblast grafických prostředků a své výměny s druhým účastníkem píše (a sám také slovesa *psát* většinou užívá). S tím jsou spjaty i jisté návyky, např. oslovování jako v dopise, zdvořilostní obraty, způsoby syntaktické strukturační psaného textu, návyk dodržovat spisovnou normu slovních tvarů atd.). Rychlost dialogických výměn, která je daleko větší než rychlost střídání replik v reálném dialogu, kontaktovost, nezávaznost, volnost, nekontrolovanost, anonymita působí však silně proti zvyklostem psané komunikace. Z reálné mluvené komunikace se tedy do četových výměn přenášejí syntaktické jevy, které se v psaném textu nevykytují nebo jen omezeně, a pochopitelně se v nich vyskytuje celá řada hláskoslovných, morfologických a lexikálních prostředků, které mají příznak hovorovosti, nespisovnosti, expresivity, vulgarity. Expresivita výměn je posilována i grafickými prostředky, které zprostředkují zvukovou a neverbální stránku komunikace. Výsledný, vlastně nikdy nekončící text, který se rychle pohybuje po monitoru počítače, je tedy velmi různorodý a představuje druh textu, jehož začlenění mezi psané nebo mluvené typy není dost dobře možné.

LITERATURA

- BARTOŠEK, Jaroslav: Jazyk žurnalistiky. In: Fr. Daneš a kol., Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha: Academia 1997, s. 42 – 68.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá: Čeština v síti: Psanost či mluvenost? O stylu e-mailového dialogu. In: Naše řeč, 1997, roč. 34, s. 225 – 247.
- DAVID, Jaroslav: baby_lady, babygirl, baby-kocicka... (fungování nicků na chatu). V tisku.
- JANDOVÁ, Eva: Dva typy komunikace na Internetu a jejich stylový charakter. In: Západoslavanské jazyky v 21. století 1. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Mateja Bela 2005, s. 59 – 68.

NEWERKLA, Stefan Michael: Jazyk vybraných domovských stránek českých studentů a mladých absolventů vysokých škol v síti World Wide Web. In: Naše řeč, 1999, roč. 82, s. 127 – 138.

NEWERKLA, Stefan Michael: Privatvorstellung im Internet: Die Sprachlichen und Textsortenspezifischen Merkmale von *Personal Webseites* (anhand Tschechischer Beispiele). In: Wiener Slawistischer Almanach, 2003, roč. 52, s. 185 – 201.

SGALL, Petr – HRONEK, Jiří: Čeština bez příkras. Praha: H+H 1992. 181s.

Příspěvek vznikl v rámci projektů 405/04/1035: Lingvistické aspekty jednoho typu komunikace na Internetu (čeština na četu) a 405/06/1468: Mluvená čeština: hledání systému a funkčního rozpětí, podporovaných Grantovou agenturou AV ČR.

Jé, drevokocúr, moje z nejoblíbenějších slov!

O životnosti jedného medzijazykového mýtu

MIRA NÁBĚLKOVÁ

Téma, ktorú ponúkam, môže na prvý pohľad vyznievať kuriózne – a napokon, môže takou ostať aj pri ďalšom pohľade. Zdá sa mi však pri príležitosti Ondrejovičovej konferencie vhodná nielen ako špecifický prejav života jazyka v spoločnosti, ale konkrétne aj vzhľadom na väzby k práci Slava Ondrejoviča. S problematikou jazykového mýtu sa ňo stretávame na rozličných úrovniach. V texte napísanom spoločne s Viktorom Krupom *Jazykové mýty a ich poslanie* sa pohľad autorov postupne presúva od primárnych mýtov rozličných národov, týkajúcich sa vzniku jazykov a ich postavenia v živote jazykových spoločenstiev, k mýtom, dotýkajúcich sa ich určitých špecifik a vzťahov k iným jazykom, aj k mýtom o slovenčine, opretým o fantazijné, z hľadiska faktov nie udržateľné, skreslené predstavy a názory (Krupa – Ondrejovič 2005a, v modifikovanej podobe 2005b). Inde, napr. v článku *Strelte si na lingvistu, páni* (2000), ale aj v iných textoch (napr. 1996a, b) a rozovoroch realizovaných v rozličných prostrediach pri rozličných príležitostiach, nezriedka podmienených postavením riaditeľa jazykovedného ústavu, dotýka sa Slavo Ondrejovič hodnotení a postojov používateľov jazyka zaujímaných k slovenčine, jej konkrétnym (reálnym, no v istom rozsahu aj, povedzme, mýtickým) vyjadrovaním prostriedkom, a napokon aj k práci jazykovedcov.

Prípad drevokocúr rámcovo spadá do tejto druhej sféry, do oblasti (súčasnej) jazykovej mýtotvorby, kde mýtus možno zjednodušene vnímať ako výmysel, podávaný a (v istom spoločenskom priestore prijímaný) ako pravda¹. Pri komplexnejšom pohľade sa ukazuje, že pri drevokocúrovi sa pohybujeme v zložito diferencovanej komunikačnej oblasti, kde v súčinnosti vystupuje jazyková aj nie len jazyková hra, konfabulácia, mystifikácia, vedomé aj nevedomé zavádzanie, naivita, neznalosť, viera a nevera, pochybnosti aj pochabosti, reprezentované individuálnymi účastníkmi komunikácie s diferencovanými postojmi – a v komunikácii odhaľované.

Vo svojom príspevku sa pokúsím poukázať na špecifický život slova drevokocúr v slovensko-českých jazykových vzťahoch, v stručnosti povedané, na to, ako toto slovo v slovenskom a českom prostredí figuruje v rozdielnych mýtosférach, ktoré sa však vzhľadom na prebiehajúcu medzispoločenstvomú a medzijazykovú komunikáciu prestupujú a ovplyvňujú.

¹ Rozličné súčasné chápania mýtu v hraniciach tradičného vnímania (v starovekej dichotómii mýtus – logos) aj mimo týchto hraníc porov. napr. v publikácii *Mýty naše slovenské* (2005), či v osobitom semiotickom uchopení u Barthesa (2004).

Schematicky (nie výlučne) by sme pre slovenské prostredie mohli počítať so zaradením slova *drevokocúr* k výrazom (vážne či nevážne) pripisovaným jazykovedcom ako odporúčané „purizujúce náhrady“ za jestvujúce a používané slová (teda s jeho priradením k slovám ako *lezúň*, *hovník*, *podstrešnica*, *prievidza*, *chrbtiak*, *vopcháčik* a pod.²). Možno tak urobiť v opore o jestvujúce publikované texty či postretnuté vyjadrenia, spomeniem tu článok Zuzany Szatmáryovej *Z hlúpeho jazyka pochádzajú mnohé nepríjemnosti*, na ktorý v r. 1996 reagovali v Literárnom týždeníku Slavo Ondrejovič a v Kultúre slova Ivan Masár:

„...rôzne štátne inštitúcie v rôznych dobách a rôznych režimoch plodili na Slovensku neuveriteľné novotvary, namiesto veveričky *drevokocúra*, namiesto *batolaťa lezúňa*, namiesto z francúzštiny *prebratého*, krásne *znejúceho žezlónu (chaise longue) hovník*“.

Zuzana Szatmáryová, cit. podľa I. Masára (KS, 1996)

V českom prostredí tento moment primárne prirodzene nie je prítomný – slovo *drevokocúr* (vážne či nevážne) figuruje ako slovenský ekvivalent českého slova *veverka* a nezriedka sa objavuje v susedstve často tematizovaných slovenských diferencných lexikálnych prvkov typu *korytnačka*, *ťava*, *bocian*, *čučoriedka*, *cencúl* a pod.

Ako ukážku (za mnoho iných) možno uviesť citát z internetovej diskusie (Téma: Potrebujem pomôcť s češtinou, Nocarett website), kde sa objavili repliky:

21.03.2006 Lada:

(...) *jsem si vzpomel na par peknych slovicek: drevokocur, olovrant, atrament, tava, korytnacka...*

21.03. 2006 Venca:

atrament, tak to jedine neznam...

(<http://sayph.cz/nocarret/index.php?id=500&id2=780&offset=0&poffset=-60>)

Čiže *drevokocúr* je jasný. Že *drevokocúr* je slovenská *veverka*, je v českom prostredí pomerne široko známe – otázka pre mnohých je len, či je to tak naozaj. Viera, že áno, nie je až taká zriedkavá, ako by sme si mohli myslieť.

² Na túto tému už bolo povedané veľa. Akokoľvek môžeme počítať s prirodzenou ľudskou mýtomániou, predsa je zaujímavé, že spomenuté „lingvistické produkty“ ako fakt podávajú aj ľudia, od ktorých by sme to nečakali – a že sú mnohí schopní napr. tvrdiť, že čosi také naozaj videli v slovníkoch (že si niektorí jedno-druhé v slovníku skutočne overujú, svedčia z času na čas napr. záznamy nedávno vyhľadávaných slov na stránke <http://slovník.juls.savba.sk/>). Takéto publikované predstavy (s prípadnou ďalšou diskusiou) možno nájsť aj na internete. Napr. Eduard Chmelár v texte o slovenčine píše: Zvláštni ľudia, tí jazykovedci. Najviac ma však na nich fascinuje, ako dokážu meniť pravidlá. Kto o tom vlastne rozhoduje? Prírodné zákony stanovil Boh, na štátne má legitimitu parlament, ale kto dal, doparoma, niekoľkým jazykovedcom právo každú chvíľu meniť pravidlá?! Zmieril som sa s tým, že môj batoh, ktorý som volal ruksak, sa volá „plecniak“. Ale vzápätí si vymysleli, že „plecniak“ sa už volá „chrbtiak“, batofa „lezúň“ a to kukátko na dverách „prievidza“. Neprípadajú si ako idioti, keď to vymýšľajú? (<http://chmelar.blog.sme.sk/c/25533/Co-dokaze-slovencina.html>); porov. aj článok Nie nemocnica, ale chorobnica. Ružomberský hlas, 2003, 3 (<http://www.rkhlas.sk/?ro=2003&ci=03&cl=16>); Slovenčina a jazykovedci (<http://www.freespaceportal.info/forums/index.php?showtopic=947&pid=12155&mode=threaded&start=>). Vysvetľovania zo strany jazykovedcov (Ružička, 1982; Kačala, 1992; Masár, 1996; Ondrejovič, 1996b; 2000; Findra, 2004 a mnohé ďalšie) pri tejto mýtotvorbe, aj vzhľadom na jej prepletenosť s inými stránkami jazykového manažmentu, v značnej miere vyznievajú doprázdna.

Globus magazin*Blízke stretnutia**Olomouc po dvadsiatich rokoch – Česko*

V jednu daždivú nedeľu na konci sedemdesiatych rokov minulého storočia som prišiel študovať do Olomouca. (...) Pri pive sme si ozrejmovali rozdiely našich brat-ských jazykov. Dlhú som musel Moravanov presvedčať, že v slovenčine žiadny „drevokocúr“ neexistuje a veвериčka je svojbytné slovo, nie zakoktavená vecička.

www.globusmagazin.sk/

To je povedzme vstupná schéma, ktorá do istej miery predstavuje zaradenie a život slova drevokocúr v jednom aj druhom spoločenstve.

V pozadí toho, prečo som sa vôbec drevokocúrom začala zaoberať, stojí malý príbeh zo života – pred časom ma v Prahe v Kabinete slovakistiky navštívil doc. Pavel Novák³ s tým, že pri inauguračnej prednáške prof. Jána Mlynárika na FF UK v Prahe narazil v jednom jeho texte na zmienku o drevokocúrovi tiež ako o slovenskom lingvistickom podvrhu – doc. Novák sa prišiel opýtať, ako to, tak vôbec, s drevokocúrom je. Ján Mlynárik v práci *Českí profesori na Slovensku. I. diel. Českí profesori a ich slovenskí žiaci na UK v rokoch 1919 – 1949 (1994)* drevokocúra predstavil ako plod „prvorepublikového“ puristického prístupu k jazyku (... *Puristické zásady, ktoré – napríklad veвериčku zmenili na drevokocúra – sa ukázali pre vývin a užívanie slovenského jazyka scestné...* s. 208). Jeho „drobná zmienka“ zapadá do mýtických predstáv o konkrétnych krokoch slovenských jazykovedcov v oblasti jazykovej kultúry. Pokúsila som sa – na tento popud – zistiť, ako tieto a iné predstavy o drevokocúrovi v súčasnosti žijú. Zdroje, o ktoré sa opieram, sú výsledky miniankety, ktorú som robila medzi študentmi v českom prostredí, a (najmä) výsledky surfovania po rozličných internetových stránkach s prekvapujúco bohatým výskytom inkriminovaného slova.

Drevokocúr v českom prostredí (hra, chyták, čo ešte...)

Na úvod chcem poznamenať, že „lapanie drevokocúra“ ako bočný efekt ukázalo existenciu mnohých priestorov česko-slovenskej aj slovensko-českej internetovej komunikácie dotýkajúcej sa jazykových otázok, vzájomných jazykových vzťahov, jazykových diferencií a prekladu diferenčných výrazov. Rozličné diskusné kluby ukazujú, že nadhodené česko-slovenské jazykové témy v našej súčasnosti rezonujú a ľudia sa na internete (aj inde, ale o tom nemáme takto využiteľné záznamy) spolu o češtine a slovenčine rozprávajú, či už čisto pre potešenie⁴, či hľadajú z ne-

³ Mala som rada návštevy Pavla Nováka – pri svojej všeobecnolingvistickej orientácii sa neraz pristavil pri zaujímavých otázkach (často napohľad drobnostiach, ktoré otvárali priezory do zložitejších jazykových vzťahov a súvislostí) aj vo vzťahu k slovenčine. Z tém, ktoré mne podsunul, je drevokocúr jediná, ktorú si ešte mohol takto spracovanú prečítať, kým sa možnosti našich stretnutí navždy neuzavreli.

⁴ Pri polyfunkčnosti internetového komunikčného priestoru s jeho frekventovaným voľnočasovým, hrovým či polohrovým využitím možno jazykové diskusie tohto typu, ku ktorým si niektorí ich účastníci predpokladane odkakujú od iných činností, v jednom ich aspekte (aj ak vzdialene a rámcovo) usúvzťažniť s jazykovými hrami – napr. so vzrastajúcou obľubou scrabblu ako spoločenskej stolovej či internetovej hry (porov. Gajdošová, v tlačí). Ide o súčasný prejav potreby hry a potešenia z hry s jazykom – preverovania, porovnávanía, využívanía a dopĺňania vlastných jazykových schopností a znalostí. V česko-slovenských diskusióch sa ukazuje aj čosi ako radosť z medzijazykových konfrontácií blízkych a predsa rozdielnych jazykov.

jakých (praktických) dôvodov ekvivalent niektorého slova v druhom jazyku. Drevokocúr sa v rozličných diskusiách často okrajovo mihne, no jadrom komunikácie boli a sú iné jazykové javy, vzájomné sprostredkovanie odkazov na dôležité linky týkajúce sa jazyka, elektronické výkladové, prekladové či špecializované slovníky (mňa priviedli k stručnému prekladovému internetovému slovníku, o ktorom som predtým nevedela: <http://www.e-slovensko.cz/slovník/>)⁵⁶. Aby som nehovorila len celkom abstraktne, medzi také diskusné priestory patrí napr. klub Slovenčina na Okounovi (s diskusiou od r. 2004, s odkazmi na stránku JÚLŠ SAV a i.), kde sa drevokocúr ako pseudoprobém už hneď v úvode vylučuje z hry:

Slovenčina na Okounovi

... Moderuje: CrazyJoe.

O slovenčine, spisovnej i nárečovej, ale nielen pre Slovákov.

*Ale debaty o „slovách“ typu **drevokocúr** či veľblúd netolerujem! ...*

2003 11:46:36 Mám druhý dotaz. Existuje niekde (na internete) česko-slovenský slovník?

osklivy.okoun.cz/boards/slovencina?page=3

Drevokocúr sa tu aj inde odôvodnene hodnotí ako otrepaná téma. A predsa sa „z nejakého dôvodu“ jeho spoločenské bytie v nových komunikačných situáciách priebežne obnovuje. Čo teda o tom hovoria rozličné zdroje.

Zaujímali ma „drevokocúrske“ skúsenosti pražských študentov slovakistiky. Z asi 30 slovenských aj českých študentov, ktorých som sa na drevokocúra pýtala, slovo nepoznali dvaja, jeden zo Slovenska (poznal však Stromokocúra z relácie Uragán) a jedna Češka. Viacerí slovenskí študenti sa s ním však stretli až v českom prostredí. Pri českých študentoch sa ukázalo to, čo sa potvrdzuje aj v internetových kontextoch. Zväčša sa so slovom stretli už ako deti, s tým, že je to po slovensky veвериčka, pričom niektorým trvalo roky, kým dospeli k poznaniu, že všetko je inak. Uvádzali aj situácie, keď povedzme v detskom letnom tábore v rámci nočného pochodu pri niektorej méte bolo treba odpovedať na otázku, ako sa po slovensky povie veverka – a pri akože správnej očakávanej

⁵ Ide o elektronické využitie slovníka rozdielných výrazov M. Feifičovej – V. Němca Slovensko-český a česko-slovenský slovník na cesty, 2003.

⁶ K takýmto diskusným klubom a k jednorazovým diskusiám za príspevkami na rozličných fórach okrem spomínaného klubu Slovenčina na Okounovi (<http://www.okoun.cz/boards/slovencina?page=3>) patria (či v nedávnom čase patrili) napr. Hledám česko-slovenský, slovensko-český online slovník (<http://www.zive.cz/Forum/SubChild.asp?Qst=70329&Main=70&O=2>);

Potrebujem pomôcť s češtinou (<http://sayph.cz/nocarret/index.php?id=500&id2=780&offset=0&poffset=-60>);

Češi, jak rozumíte Slovenštině? (<http://forum.pauza.cz/viewtopic.php?t=643&postdays=0&postorder=asc&start=60>);

Slováci, jak rozumíte Češtině? (<http://forum.pauza.cz/viewtopic.php?t=647&highlight=sloven%9A-tina>); Slovenština – cizí jazyk? (<http://www.vysokeskoly.cz/system/?clanek=420&id=56>); Slovenštinofilie (<http://www.stratosfera.cz/board/viewtopic.php?t=15656&postdays=0&postorder=asc&start=50>); Slovenština dot cz (<http://www.dgx.cz/trine/item/slovenstina-dot-cz>, <http://www.dgx.cz/trine/feed/comments/379>); Cesko-Slovenske forum (www.esato.com/archive/t.php/t-86289,s-300); Čeština vs. slovenština (<http://bures.blog.sme.sk/c/4258/Cestina-vs-slovenstina.html>). K iným česko-slovenským internetovým diskusiám pozri napr. Nábělková – Sloboda, 2005; Nábělková, 2006; Nábělková, v tlači.

odpovedi drevokocúr deťom nikto nepovedal, že to tak v skutočnosti nie je. Väčšina mojich respondentov aspoň chvíľu verila, že naozaj. Odlíšiť, čomu vlastne kedy boli vystavení, žartovaniu, vedomej mystifikácii či nezámernému zavádzaniu iných zavedených, sa už v konkrétnych prípadoch zväčša vyšmykuje možnostiam spätnej interpretácie a verifikácie.

Rozšírenosť mýtu (ktorý by pri plošnom užšom kontakte českej spoločnosti so slovenčinou mohol vlastne zasahovať len tých, čo si ho zatiaľ iba budujú, teda deti) dokladajú napr. slová slovenskej študentky, ktorá zhŕňa niektoré svoje postrehy zo študentského jazykového spoluzitia v českom prostredí:

Ako si rozumieme

(...) Komunikačné nedorozumenia pochopiteľne častejšie vznikajú na strane študentov českých, z ktorých väčšina s jazykom bratov Slovákov tak často v styku nebola a slová ako „cencúl“ sú pre slovenčiny nie veľmi znalého študenta hotové tabu. Preto hádam ani nenájdete nikoho, kto by sa ešte s tzv. fenoménom „drevokocúr“ nestretol. Ak áno, podotýkam, že o označenie veverky, t. j. veveričky, skutočne nejde.

<http://www.vysokeskoly.cz/system/?clanek=420&id=56>

Viera, pochybnosti, prezretie

Dokladov ozrejmovania „pravdy“, viery a neviery v realnosť slovenského slova či referovania o osobnom nadobudnutí istoty možno na internete nájsť viac než dosť. Ak v texte celkovo uvádzam viac príkladov, než by bolo možno treba, je to kvôli predstave rozmanitosti internetových kontextov, v ktorých sa objavili, aj typov česko-českej a česko-slovenskej komunikácie na túto tému⁷.

Písmák 2

můj manžel se ptá, co je to drevokocúr - že prý někde slyšel, že snad veverka - je to pravda? :-). 30.01.2003

www.pismak.cz/index.php?data=read&id=73581&pg=2

Hledám česko-slovenský, slovensko-český online slovník

M [195.113.141.xxx] 24.10.2005 | 11:39

Ahoj lidi, potřebuju poradit. Jak se řekne slovensky veverka? Je to drevokocur nebo ne? Včera mi totiž jeden kamarád oznámil, že si to sice všichni u nás myslí, ale je to jenom sranda a není to pravda. Prý to vymyslel Menšík. Tak jak to teda je? Díky

miles [84.47.61.xxx] 24.10.2005 | 12:52

Veverka sa po slovensky povie veverička. Drevokocúr je vymyslená hovadina.

<http://www.zive.cz/Forum/SubChild.asp?Qst=70329&Main=70&O=2>

⁷ V uvádzaných internetových dokladoch, ktoré sú často nielen replikou vyňatou z diskusného kontextu, ale aj výňatkom z dlhšieho textu konkrétneho pisateľa, nechávam pravopis aj nepravopis originálu ponechaný. Súčasne sa ospravedlňujem, ak s odstupom času niektoré linky, ktoré uvádzam nielen ako citačnú oporu, ale aj ako doplnkový informačný zdroj, prestali byť funkčné.

Drevokocúr existuje! aneb objevme krásy slovenského jazyka

Dnes (tedy spíš včera) jsem se hádal s jednou kolegyní o existenci a významu slova „drevokocúr“ ve slovenštině. Já jsem si donedávna myslel, že je to „veverka“. Ona tvrdila, že je to výmysl, který jsme si stvořili my, češi. Tak jsem se rozhodl dokázat existenci tohoto slova.

Aceboy * **SLOVÁKŮM ZDAR**

blog.lide.cz/aceboy/2003/11/05/19

Fretka

Zaslán uživatelem/kou: Markéta

Datum: 2006-03-29, 17:34

NIKDY, opakuji NIKDY jsem se nedozvěděla, co je to drevokocúr! Jednoho z mých slovenských (tedy původně slovenských) přátel jsem tím nějak nepochopitelně urazila - domnívala jsem se, že jde o veverka. (...) Prý je to náma, tedy Čechama, vymyšlené slovo. Ale jak se pak řekne slovensky veverka - ha?

<http://forum.fretka.cz/read.php?1,40849,page=4>⁸

Studentské noviny - ve spojení se studiem po celý rok**JAZYKOFKA****Čo je to drevokocúr**

Minulý týždeň som si v mobile chcela predefinovať sms-odpoveď na otázku KRISTYNO CO JE TO TEN DREVOKOCUR? Zistila som však, že to zďaleka nebude také jednoduché. (...) Drevokocúr je veverička. Teda, drevokocúr není veverička. Drevokocúr není nič. Drevokocúr je v prvom rade český jazykový mýtus. Český jazykový mýtus tvrdí, že Slováci na Slovensku veveričke hovoria drevokocúr. To ale není pravda. (...)

www.vysokeskoly.cz/clanek.php3?id=677

Letní soustředění v Jinolicích, červenec 2003

Jako většina seminářů, i tento v nás nechal několik odkazů dávných mistrů. Letos jsme se například dozvěděli, že Ferda mravenec a brouk Pytlík se řeknou po slo-

⁸ V diskusi na jazykovú tému na Fretke (čo je, mimochodom, server primárne venovaný naozaj fretkám) sa objavilo viac zaujímavých príspevkov, ktoré tematicky rozmiestňujem na rozličných miestach článku. Drevokocúr sa vo výmene replík objavil takpovediac na požiadanie – ako žartovná ponuka diferenčnej lexémy:

Zaslán uživatelem/kou: **Markéta** Datum: 2006-03-29, 16:56

Do KELU! (...) jsem ještě generace, která si s „cizinci“ z východu rozumí :o))) V dobách, kdy jsem studovala pajdu jsem dokonce na SŠ přednášela rozdíly mezi ČJ a SJ, bylo to v osnovách. Obávám se však, že dnes už je to otázka minulosti a jen občas ponižuju dětičky slovy jako bosorka, řava, kapusta (kel přidávám do slovníku:o)), cintorín aj. :o))) Kdyžtak poradte, hl. vy, „zahraněčnicki“:o))), nějaké další „vychytávky“ :o)))

Zaslán uživatelem/kou: **Martina**

a do slovníku si přidej „drevokocúr“ ... ;o)))

Zaslán uživatelem/kou: **Markéta**

Martina - musím jim říkat OPRAVDOVÉ příklady, ne je mystifikovat. Pak by dopadly jako já, která se ve 30 dozví, že to je s drevokocúrem nějaký divný (<http://forum.fretka.cz/read.php?1,40849,page=4>).

vensky "Mrevenec Fero a chrobák Vrecko", že veverka se s definitivní platností neřekne "drevokocúr"...

shotokan.webpark.cz/reportaz/jinolice3.htm

Kamarádi, známí a jiná verbež

*Ale to, že Sarula je chlap, bylo snad největší zklamání mojego života (hned po tom, že slovensky se veverka neřekne **drevokocúr**). ...*

www.renfri.cz/Renfri/kamaradi.htm

Niektoré záznamy predstavujú situácie, v ktorých sa u konkrétnych ľudí predstava o drevokocúrovi-veveričke rodila či upevňovala, ale aj predstavy o tom, ako sa drevokocúr ako alternatívne pomenovanie v niektorých (českých aj slovenských) spoločenstvách udržiava a prípadne sa z nich ďalej šíri. A potom aj milé doklady, ako si hravo slovo drevokocúr v komunikácii žije, bez toho, že by sme autorov textov podozrievali z neznalosti, ako to s ním je (hoci by možno aj chceli, aby v nás, aspoň niekde, ostávala štipka podozrenia).

Kudl@nk@

*...připomíná story, když jela dcera na Slovensko, a manžel jí v lese ukázal veverka s tím, že slovensky je to „**drevokocúr**“: ...*

www.kudlanka.cz/11451_item.html

Slovenštinofilie

E.x.i.l.i.a

Zaslal: 6.12.2005 12:25

...:) Jinak některým slovíčkům nerozumím, ale to neznamená, že bych měla problém číst slovenské knížky nebo sledovat jejich filmy. Musím se ale přiznat, že jsem nechtěla věřit, že u vás se veverce říká drevokocur-myslela jsem si, že si ze mě ten kdo mi to říkal, dělá srandu, že si to vymyslel, teprve mamka mi řekla, že to fakt tak je :)

josie

Zaslal: 6.12.2005 15:17

drevokocur??? :) :)

tak takto sa vevericke u nas teda nepovie :)

E.x.i.l.i.a

Zaslal: 6.12.2005 15:43

Tak teda fakt nevím...omlouvám se :) mně to hned bylo divný :) ale dala jsem na mamku...teda mami, Československo pamatuješ mnohem dýl než já... Tak to už radši nebudu machrovat :)

cloudy *já vim že se veverce tak u vas nepovi, ale já když jsem na slovensku tak kamosi si delaji legraci a rikaji tak veverce, i muj tata (je z vychodu) si dela srandu a u nas doma je veverka drevokocur*

:) takže se muže nekdo pomylit když tohle slysi...

<http://www.stratosfera.cz/board/viewtopic.php?t=15656&postdays=0&postorder=asc&start=50>

Zdravíčko, pane Pšenička! Tak ...

...a vůbec se nesnažíte nás, zapšklé lenochy, vytáhnout někam do přírody, abysme taky věděli, co je to les a čučorietka a drevokocúr!!! ...

moto.lovosice.net/Vzkazy/vzkazy.php?od=5303

BESKYD BIKE

...Jeho obavy se potvrdily, když zaslechl slova „ocko, drevokocur.. hodím po ňom ťehličku“

a viděl značku Žilina 20 km.

www.beskydbike.com/reportaze/trestik_2005/trestik_2005.htm

Drevokocour, drevokocúr, dřevokocour, stromokocúr

Drevokococúr sa v českom prostredí vyskytuje najčastejšie v tejto, „slovenskej“ jazykovej podobe, no v rozličných kontextoch aj v čiastočne adaptovanom (drevokocúr), či zdomácnenom, českom prevedení (dřevokocour)⁹, pri hrovom rozvíjaní témy možno stretnúť aj podoby drevokocúrka či drevomačka. No a konkuruje mu sem tam slovo stromokocúr, ktoré je v slovenskom prostredí v súčasnosti živené televíznym vysielaním, ako na to napokon nájdeme odkazy aj na internete.

cloudy

Zaslal: 6.12.2005 21:46

frantisek stromokocur bol v uragane

<http://www.stratosfera.cz/board/viewtopic.php?t=15656&postdays=0&postorder=asc&start=50>

Liane BBS: CZling: Re: Drevokocur

Posted By: Ray

Title: Re: Drevokocur

Date: Wed Apr 23 09:24:17 1997

Hm hm hm

Do dneska ziju v presvedceni ze veverka je slovensky

STROMOKOCUR.

(co by mela chudinka spolecnyho se drevem?)

bbs.vslib.cz/bbs2www/CZling/0036

Češi, jak rozumíte Slovenštině?

Autor Zpráva **veverka**

Zaslal: út 28. 3. 2006, 16:26

...co som si vsimla tak cechom robia problemy vyznamy tychto slov: lekvár ceruzka vankúš stolička skôr/neskôr hocičo múr dotyčnica obličky dokopy priečinok..

---

⁹ Tím jsem dokázal existenci slova "drevokocúr". A proč je drevokocúr právě veverka? ... (blog.lide.cz/aceboy/2003/11/05/19); Teda paradni vevericka (drevokocour), moc se mi libi a hlavne se mi libi nizka hloubka ostrosti (forum.grafika.cz/read.php?f=50&i=4269&t=3105).

(nebyť toho že sa ma priateľ spyta čo je to ten praciecok tak si dodnes myslím že mam ceske XP ;) (...)

*a este toto: raz a navzdy si prosim zapamatajte ze **drevokocur ani stromokocur** ani nic podobne nie je pomenovanie pre vevericku ;)*

ally 2 veverka - je to veverka? **veverka**

ally: veverka ale castejsie sa hovori vevericka este ma napadli slova: mláka štipce burina

<http://forum.pauza.cz/viewtopic.php?t=643&postdays=0&postorder=asc&start=60>

Pôvod?

Otázka, ktorú sa žiada vysloviť (odpovede už boli naznačené aj v predchádzajúcich citátoch), prirodzene znie – odkiaľ sa slovo drevokocúr vlastne nabralo. Aj moji študenti ponúkali odpoveď, ktorú poskytujú slovenské a české internetové stránky – drevokocúr je plod vtiekovania českých humoristov.

FANDOM

(...) drevokocúr je výmysel českých humoristov, ktorí očividne slušne mystifikovali nielen svojich krajanov... 10. 03. 2001 19:50

www.fandom.sk/komentar.php?clanok_id=383

Humoristov – v množnom čísle... A koho vlastne? Aby sme nevypadli z roviny mýtov, pripisuje sa ako tvorcom hneď viacerým: Horníčkovi, Menšíkovi, Krampolovi.

Hledám česko-slovenský, slovensko-český online slovník

A čo nezabudnutelny vyspekulovany Krampolov vyraz „drevokocur“?

<http://www.zive.cz/Forum/SubChild.asp?Qst=70329&Main=70&O=2>

City slečny Smilly

...drevokocúr je Menšíkův výmysl.Vloženo 08.05.2005, 22:04:05

www.bloguje.cz/blogy/smilla/146305_item.php

Neviem, či niekedy Menšík či Krampol drevokocúra spomínali, je to možné. Hornička som počula, nie však ako tvorcu mýtu, skôr jeho šíriteľa a súčasne demýtizátora – v jednom zo silvestrovských programov spomínal, ako kdesi ktosi Jiřímu Sovákovi nahovoril, že veverka sa po slovensky povie drevokocúr, ako sa to on potom pokúšal uplatniť v komunikácii so Slovákami a ako mu tí na to povedali, že to nie, že po slovensky je veverka veveruška. A tak (tak?) sa do českej mýtosféry dostalo aj ďalšie (tiež nezriedka stretávané) mýtické slovenské slovo veveruška¹⁰.

¹⁰ Česko-Slovenske forum Posted by kremilek: ...Jinak drevokocúr je po vasem **veveruska** (www.esato.com/archive/t.php/t-86289,s-300).

Na internetových stránkach si komunikanti sem-tam sprostredkujú aj iné predstavy o pôvode a živote slova drevokocúr.

Jméno: Jan Tichý [jan.tichy@ilist.cz]

Datum: čtvrtek 23.3.2006 10:09

Předmět: Re: Slováci na VŠE

*Text: No, právě že je to nesmysl. Slovo **drevokocúr** ve slovenštině vůbec neexistuje. Vzniklo historickým omylem, kdy se kdysi obejvílo v nějaké české čítance a původně to snad měl být jenom vtip, který ale děti školou povinné samozřejmě nepochopily. Takže od té doby se všichni Češi svorně domnívají, že veverka se slovensky řekne drevokocúr, zatímco Slováci toto slovo vůbec neznají. Ale je to moc hezké slovo i tak :).*

<http://www.ilist.cz/forum/studenti/slovaci-na-vse>

Slovenštinofilie

zuzla

Zaslal: 7.12.2005 12:01

drevokocur - vymyslel a pouzil v nejakom zabavnom programe Labuda - to slovo neexistuje a je az s podivom kolko Cechov si myslí, ze toto slovo sa skutocne pouziva, alebo niekedy pouzivalo

<http://www.stratosfera.cz/board/viewtopic.php?t=15656&postdays=0&postorder=asc&start=50>

Ak prijmem pravdepodobný český humoristický pôvod či aspoň rozšírenie slova¹¹, možno predpokladať (ak nebudeme počítať s nezávislým paralelným vznikom – a to zrejme nie), že sa v rámci česko-slovenského komunikačného priestoru presunulo aj na Slovensko – a u niektorých ľudí sa (bez reflektovania tohto putovania, a možno u niekoho vedome aj tak) uložilo do už naznačených domácich mytologických súvislostí.

Prelínanie českého a slovenského mýtu

Akokoľvek, niektorí slovenskí komunikanti vstupujú aj do česko-slovenskej komunikácie s údajmi o slovenskom pôvode slova v lingvistickej sfére, čím prebieha v úvode spomínané prelínanie (vzájomné ovplyvňovanie) českej a slovenskej mýtosféry¹².

Ďalšia ukážka je z klubu Balkán na Okounovi. V česko-slovenskej diskusii širšie koncipovanej na tému jazykového purizmu sa vznik slova drevokocúr (s istým, nie

¹¹ Aj korene humoristického drevokocúra môžu byť hlbšie. Že jeho široké rozšírenie v špecifickej funkcii môže mať istú územnú jazykovú oporu, ukazuje napr. etnografický článok o prekáračkách z južnej Moravy, z rakúskeho pomedzia, kde V. Richter (1972) slovo drevokocúr ako lokálne pomenovanie veveričky spomína. V slovenskom nárečovom slovníku takého slova niet. V česko-slovenskom kontexte nie je zrejme ani časové zaradenie zrodu či pustenía slova do širšieho obehu.

¹² Ak sa aj v niektorej česko-slovenskej komunikácii slovenským lingvistom neprípisuje priamo drevokocúr, tradičné slová z tohto okruhu sa v mýtickom podaní púšťajú do medzinárodného obehu. **Johana:** Pre Markétin slovník: Lezúň... hovník (skúste hádať, čo to je...vymysleli to slovenskí jazykovedci...no horor!) (<http://forum.fretka.cz/read.php?1,40849,page=4>).

však dosť zreteľne formulovaným nadhľadom) uvádza do súvislosti s „puristickými reformami“ – no a v prezentovanej formulácii zase len výrazne podporuje napr. mýtus lezúňa.

klub Balkán na Okounovi

ragnar 31. leden 2005 1:23:28

(...) Takže to, čo vypočítali, občas bežných Chorvátov vytáča podobne, ako nás na Slovensku rôzne pokusy o puristické reformy - s trochou zveličenia všetky „drevokocúry“ (veverky), „prievidze“ (kukátko), „lezúne“ (batoleta) apod...

stromovous 31. leden 2005 10:18:44

OT: Já vždycky myslel, že drevokocúr je legrace :-)

ragnar 31. leden 2005 10:23:54

Stromek - OT - je, ale zakladá sa na reálnych pokusoch o „očistenie“ slovenčiny - napr. ten lezúň apod.

www.okoun.cz/boards/balkan?contextId=2032853

Skresľovanie lingvistickej práce vo sfére jazykovej kultúry môže byť a už aj bolo interpretované na rozličný spôsob. Celkom stručne možno povedať, že citát do istej miery naznačuje, ako takými zveličeniami a (vedomými či nevedomými) mystifikáciami v konkrétnych prípadoch vstupujú do hry obranné mechanizmy niektorých používateľov jazyka aj voči skutočným lingvistickým usmerneniam a odporúčaniam. Ragnar z nich v príspevku neuviedol ani jedno, v iných diskusiách sa však realita a výmysel nezmiešajú.

Niektorí používatelia slovenčiny na internete umiestňujú informácie s neverifikovateľnou mierou pravdivosti – napr. vyjadrenie „slovenčinár nás to učil“... Je to konfabulácia? Je to pravda? Ťažko veriť, ale čo ak (aj slovenčinári môžu byť rozliční).

FANTÁZIA::FANDOM

ale no... Hmm, neviem sa zarúčiť, či drevokocúr je alebo nie je super spisovná slovenčina, ale pokiaľ som chodil ešte na gymnázium, slovenčinár nás to učil ako SPISOVNĚ (takisto tie ceruzkové baterky, spomínaný hovniak (kreslo), topený syr (lebo tavený malo byť cechizmus) a kvantum ďalšieho, ktoré mám ešte poznačene v malom slovníku). Nemám čas kontaktovať Maticu slovenskú, lebo mi to je uprimne jedno.

milý scorpioneo,

musím ťa trochu sklamať: (...) a nie, drevokocúr ani topený syr NIE SÚ spisovné výrazy. (drevokocúr je výmysel českých humoristov, ktorí očividne slušne mystifikovali nielen svojich krajanov). inak proti tvojmu názoru v podstate nič nemám, chcelo by to len viac rozmýšľať, kým niečo niekam napíšeš.

10. 03. 2001 19:50

www.fandom.sk/komentar.php?clanok_id=383

Takéto diskusie sú vo väčšine prípadov povrchné a pre prípadných ďalších „neznalých“ čitateľov zavádzajúce – spájajú a miešajú sa v nich z „kodifikačného aspektu“ nesúrodé jazykové javy (aj drevokocúr, aj ceruzkové baterky, aj hovniak, aj topený syr – ani drevokocúr, ani topený syr). Ukazujú súčasne záujem aj nezáujem

o dané otázky, rozmanitú mieru „informovanosti“, rozmyšľania, a aj rozličné postoje¹³ Ako záznam komunikácie na danú tému žijú vo všeobecne dostupnom, otvorenom kyberpriestore.

Nevieme, nebolo nám prezradené, aké informácie napr. získala od slovenských kamarátov so zdravým sebedomím a zmyslom pre humor slečna Smilla – boli tohto druhu? Či iné?

City slečny Smilly

(...)pak se rozpršelo a šli jsme na pivo/víno za kamarádkou Slovenkou a jejími dvěma slovenskými kamarády. Btw, první Slováci se zdravým sebedomím/ smyslem o humor, konečně jsme se dozvěděli pravdu o cause drevokocúr.

Komentáře

(zwiře - Mail - WWW) Vloženo 08.05.2005, 22:00:38 drevokocúr je Menšíkův výmysl

(smilla - Mail - WWW) Vloženo 08.05.2005, 22:04:05 to jsem si donedávna myslela taky. kdybys slyšel ty slováky, mluvil bys jinak ;)

www.bloguje.cz/blogy/smilla/146305_item.php

„Proč si Češi dělají srandu...?“

Ľudia si prirodzene kladú otázku nielen o pôvode, ale aj o dôvode, podstate a zmysle „spoločenského uplatnenia“ drevokocúra a jemu podobných jazykových javov:

Nezávislý informační server Bruntálska

Komentáře ke článku: Keď sa stretne korytnačka so želvou

Komentář ze dne: 13.12.2005 12:44:28 **Autor:** Ján Titulek: drevokocúr – drevokocour

...Proč si Češi dělají srandu ze Slováků, že veverka (slov. veverica, veverička) se slovensky řekne „drevokocúr“? A proč si Poláci dělají srandu ze Čechů, že veverka (pol. wiewiorka) se polsky řekne „dřevní koc(o)ur“? Že by se doslovně přeložil německý výraz pro veverku die Eichkatze, tedy doslova „dubová kočka“?¹⁴

bruntal.net/comment.php?akce=re& cisloclanku=2005100801&ck=931

¹³ Aj iné diskusie, v ktorých sa kadejako titulovaným jazykovedcom pripisuje vymýšľanie rozličných spomínaných aj iných (a veď nie vždy niekým najhoršie vymyslených) slov, ukazujú podobné spájanie podložených a nepodložených predstáv a názorov, ale aj spresnenia a vysvetlenia z niektorej strany. Reagovať: (...) ako jazykovedny ustav, kde ti uchylaci vymysljaju nove slova typu hovnik, vopchacik, chrbtiak a kadeco ine. Zmenia dlzne v slove mliekar a uz vydavaju novy slovník slovenskeho jazyka, ktory je pomerne drahý na to, aby si ho niekto kupoval po kazdej „aktualizácii“ (...) GothaR | 24.06.2006,00:40 | (<http://nba.diskusie.sme.sk/viewdiscussion.php?id=757473&page=1>); Tiež som sa usmievala nad perličkami jazykovedcov, že krémeš je krémovník, pohovka - hovník a batola - lezúň. Kam na tie sprostosti chodia, ktovie. tamara lucinska 11.11.2005, 10:25 | — **krémovník je ok** (viď makovník, orechovník) akurát, že u nás sa viac ujala maďarská verzia. Hovník a lezúň sú umelé výtvyry chorých hláv. drúk | 11.11.2005, 10:42 | — Hovník a lezun mi pripadaju ako recesistické slova, ktore rad pouzijem v konverzácii. (...) N. | 11.11.2005, 10:55 | (<http://blog.diskusie.sme.sk/viewdiscussion.php?spoj=blog-25533>).

¹⁴ Nemčina skutočne zrejme nie je v drevokocúrskych súvislostiach bezvýznamná. Možno v nej počítať s viacerými pomenovaniami pre veveričku – popri Eichhorn, Eichhörchen aj „mačaco“ mo

V rozličných situáciách drevokocúr, ako to už vyplynulo z doterajšieho, vystupuje v diferencovaných úlohách a plní rozmanité funkcie. Rámcovo možno jeho spoločenské bytie zaradiť do sféry hry a komiky, pričom netreba strácať zo zreteľa, že aj v tej istej konkrétnej situácii jej rozliční účastníci majú k drevokocúrovi a k sebe navzájom rozličné vzťahy.¹⁵ Pri vedomom individuálnom „narábaní“ s drevokocúrom sa dá počítať s rozptylom v prežívaní od freudovskej „slasti z nezmyslu“ po radosť z mystifikácie iných.

Typovo možno drevokocúra v českom prostredí zaradiť do sféry hravých imitačných nominácií pripisovaných iným jazykom, ako sú „poľské pomenovania“ kaktus pochodowy (ježko), koza turystyczna (kamzík)¹⁶ a pod. Jeho život je síce mnohoroakejší, než aby sme ho mohli zavrieť do rámca anekdot parodujúcich cudzie jazyky (Otčenášek, 1997), priama súvislosť tu však je. V súčasnosti na internete nájdeme na rozličných stránkach v priebehu rokov opakovane publikované „prekladové slovníčky“ tohto typu, kde sa zachytávajú viaceré poľské, maďarské, japonské a iné pseudopomenovania¹⁷ a kde figuruje aj slovenčina. Ako slovenské tu bežne vystupujú dve: drevokocúr a (vari len doplnkovo uvádzaný – aby bolo čo) malinový Dežo ako preklad Limonádového Joa. Žiadna z ostatných imitácií však – vzhľadom na typy medzijazykových vzťahov aj zreteľnosť, priezračnosť jazykovej hry – v českom prostredí tak ako drevokocúr nežije. Na rozdiel od iných „prekladových ekvivalentov“, kde do hry vstupuje aj formálna stránka pripomínajúca niektoré charakteristiky druhého jazyka (napr. fiktívne maďarské penzista – uštvánléty, japonské vrátnik – čumako, či už spomínané a ďalšie „poľské pomenovania“), drevokocúr pritom nejaké výrazné špecifiká slovenčiny v porovnaní s češtinou „nezosobňuje“¹⁸. Dostatočne nosné sú samy nominačné súvislosti (oproti „normálnej“ a nepriezračnej veverka kuriózne obrazný, asociačne nasýtený drevokocúr¹⁹), pod-

---

tivované Eichkatze, Eichkätzchen, ktoré patria k rozličným varietám nemčiny (Eichkätzche/ Eichkätzchen predstavujú menej frekventované dolnonemecké podoby, <http://www.familie-naumann.homepage.t-online.de/platthtml/e.htm>). Podľa niektorých zdrojov (<http://www.openthesaurus.de/synset.php?id=21660>) sa v tomto nemeckom synonymickom rade vyskytuje aj pomenovanie „s kocúrom“ – Eichkater. Pri téme veveričky/drevokocúra sa zaujímavo vyníma vzťah nemeckého substantíva Holz (drevo, strom, les) a slovesa holzen vo význame „liezť na strom“ alebo „skákať zo stro-
mu na strom“.

¹⁵ V aplikácii koncepcie komiky V. Boreckého opretej o princíp reduplikácie, fantazijného zdvojovania skutočnosti a zdania, so štyrmi invariantnými podobami komického naladenia (naivita, irónia, humor, absurdita) (Borecký, 2005), by sme pri drevokocúrovi v rozmanitosti komunikačných situácií a vzťahov, postojov, naladení ich českých aj slovenských účastníkov zrejme mohli identifikovať všetko.

¹⁶ Z vlastného detstva môžem vyňať okrem rodičovských – ako hra podávaných – naučení o poľskom kaktus pochodowy ako pomenovaní ježka napr. aj pôvabné „latinské vety“ Ulipispirus plavalatikus či Volsiomur nostre.

¹⁷ Asi najviac ma prekvapila táto „lekce cizích jazyků“ na stránkach časopisu Zpravodaj sdružení salesiánských spolupracovníků, 62/18.12.2001 (www.acsczech.cz/zprav/62/62.htm).

¹⁸ Na rozmanité využitie výrazovej zložky simulácie cudzích jazykov v umeleckom texte upozorňuje P. Mareš, pričom sa dotýka aj možných funkcií simulácií. „Podnětem k této osobité variantě jazykové kreativity někdy bývá problematický vztah k nositelům daného jazyka – v simulacích se může projevovat posměch, pohrdání i nenávisť; mnohdy se však naopak uplatňuje jemná ironie nebo čiré potěšení ze hry, z manipulace se strukturami cizího jazyka a samozřejmě rovněž z komického účinku, který zdařilý výsledek hry vyvolává“ (Mareš, 2003, s. 57).

porené neprítomnosťou ř a ou ako znakmi slovenskosti. Isté podhubie zrodu, „pravdepodobnosti“ a s tým spätého humorného vyznievania drevokocúra v českom prostredí možno vidieť v povedomí existencie slovenských diferencií v pomenovaniach živočíchov (korytnačka, ťava, bocian). S niečím analogickým v opačnom smere, teda s tým, že by sme sa v slovenskom prostredí takto hrali s nejakým neexistujúcim českým slovom, som sa sama nestretla²⁰.

Ale Poliáci trochu áno. V poľskom internetovom prostredí možno napr. („Lekcja Czeskiego“, http://www.duzohumoru.pl/smieszne_teksty/108czeski.html) okrem iného stretnúť spojenie drevni kocur²¹ pripisované češtine, pravda, podoba kocur vzbudzuje patričné pochybnosti.

Noční úvahy

Jan Vaněk jr. (28.12.2004, 17:23:11):

A ještě nášup Jak se má člověk čeho zachytit, pak už se googluje snadno:

http://www.duzohumoru.pl/smieszne_teksty/108czeski.html

Nejvíc mě fascinuje, jak se v tom šíří chyby i naprosté smyšlenky; dokonce i ten drevokocúr se nám vrátil :-). No, je opravdu multikulturně poučné podívat se na sebe cizíma očima.

www.bloguje.cz/blogy/didactylos/96633_item.php

Popularitu fiktívneho drevokocúra s jeho predsa len obnovujúcou sa neurčitostou existencie, istou „tajomnosťou“, možnosťami rozmanitého komunikačného hrového použitia aj zneužitia, možno napokon usúvzťažniť aj s tým, že v princípe mnohé reálne slová sú okrem potenciálnej inherentnej poetickosti pre nositeľov druhého jazyka aj potenciálne komické, ako o tom svedčia aj rozličné vyjadrenia.

Čeština vs. slovenština. Blog - Vladislav Bureš

*shodli jsme se na tom, že některá slova jsou při konfrontaci velice legrační. Nemluvíme teď o vyjetých slovních hrátkách „drevokocúr“ nebo „terénkoza“. Myslím tím slova, která se v některém jazyce nevyskytují a jejich tvar v druhém jazyce může vypadat komičně, humor můžou vyvolávat slova znějící stejně, ale mající jiný význam atd. Krásným příkladem takové inter-komičnosti je např. **ťava**. Ve slovenštině je ženského rodu a nikdo z mých přátel netušil jak se označuje samec.*

<http://bures.blog.sme.sk/c/4258/Cestina-vs-slovenstina.html>

¹⁹ Poeticko-humorné potencie pomenovaní tohto či podobného typu s využitím existujúcich názvov iných zvierat vystúpia napr. pri dotyku so staršími českými názvami živočíchov, ako ich ponúkla v štúdiu na túto tému M. Vajdlová: *mořská svině* (delfín), *křídlatá myš* (netopýr), *žába korytnatá* (želva). O pomenovacích postupoch u Klareta napr. hovorí: „...jindy je cizí jméno nahrazeno názvem domácího zvířete s obdobnými vlastnostmi (za latinské tigris je užito české *zubr*, snad proto, že se obě zvířata vyznačují velkou silou a rychlostí; příznak rychlosti je dominantní i u ekvivalentu za latinské dromedus – český *růčí pes*)“ (Vajdlová, 2004; k analogickej slovenskej zoologickej terminológii 18. storočia porov. Habovštiaková, 1964).

²⁰ Možno však niekedy predsa, čosi také by aspoň nasvedčovalo internetové vyjadrenie: Marketo, je to neco podobneho, jako kdyz se Slovaci bavi tim, ze macka se cesky rekne stresni zajic :-)) (<http://forum.fretka.cz/read.php?1,40849,page=4>), určite to ale nie je nijako rozšírené.

²¹ Všetko „české“ je na poľskej stránke písané bez diakritiky.

„Drevokocúr nie je v slovníku“

Pri špecifickosti slova drevokocúr je dosť prirodzené, že ho v slovníkoch ne-nájdeme. Predstihovú informáciu pre tých, čo by ho predsa hľadali, som stretla na jednej (povedzme že nadstavbovej, hravej, partizánskej) internetovej stránke Slexu:

Elektronický lexikón slovenského jazyka

Hľadané heslové slovo:

Ak vaša klávesnica nepodporuje znaky s diakritikou, kliknite tu:

Slovo - drevokocúr - nie je v slovníku!

<http://www.forma.sk/onlines/slex/slexbody.asp?key=drevokoc%FAr>

Môže to byť spracované aj trochu inak – s tým, že drevokocúra bude niekto v slovníku hľadať, počítali na stránke <http://www.somvprahe.sk/> opatrovatelia druhého internetového umiestnenia už spomínaného prekladového slovníka (Fe-ifičová – Němec). Pri zadaní hľadaného slova dostane sa požadovateľovi tejto odpovede:

Česko - Slovenský a Slovensko - Český online slovník rozdielných výrazov

drevokocúr - Oceňujeme Vašu snahu zlepšovať si slovnú zásobu, ale toto slovo sa v slovníku nenachádza z jednoduchého dôvodu - neexistuje ani v slovenčine.

Skúste radšej slovo „veverica“ :) (Pekný deň prajú autori prevodu slovníka do databázy)

<http://www.somvprahe.sk/slovník/?slovo=drevokoc%C3%BAr&slovník=sk&sent=1>

Predsa však je drevokocúr pri všetkej semiotickej fiktívnosti v súčasnosti živé slovo – a jeho výskyt, aspoň na internete, nepochybne prevyšuje frekvenciu nemála legitímnych slov. Ani v spomínanej poľskej lekcií češtiny sa drevokocúr českému prostrediu vlastne dnes neprpisuje neoprávnene – vzhľadom na to, v akom rozsahu a v akých rozmanitých funkciách tu (v rozličných spomínaných podobách) v súčasnosti vystupuje.

Drevokocúr začal v slovenskom aj českom prostredí žiť vlastným životom. Okrem toho, že sa frekventovane objavuje napr. na fotografických stránkach pod obrázkami veвериčky²², možno stretnúť jeho rozmanité využitie v iných hravých/hrových nominačných funkciách.

Meno drevokocúr nesú rozličné hudobné a športové kluby v slovenskom aj českom prostredí, používajú ho ako vlastné označenia, prezývky, nicky rozliční komunikanti v internetovej komunikácii (Česi aj Slováci), funguje medzi nadávkami,

²² Napr. **Robert Mekis - Photos gallery / Miscellaneous: Drevokocur Qeverkam**

(www.robertmekis.com/?kateg=photos&subkateg=miscellaneous&obsah=photo053b1).

Popri tom, že na niektorých fotostránkach takto stretneme veveričku ako drevokocúra, fotografický priestor sa tiež môže ešte využiť na „osvetu“: *Pre všetkých neznalých, na Slovensku sa nepoužíva slovo drevokocúr, ako si väčšina Čechov myslí, ale veverička* (www.fotime.com/?autor=10&type=1).

miestami aj ako hravé etnické pomenovanie Slováka, premena na drevokocúra sa objavuje v „magických“ hrách²³.

Ak sa aj dosiaľ počítalo s jeho slovenským slangovým použitím vo význame ručnej pílky, ukazuje sa, že sa novšie podľa všetkého ako slangové slovo ujal v športovej sfére paraglajdingu (rovnako na Slovensku ako v Česku) na pomenovanie nešťastníka, ktorý pristál na strome.

Meteora

Špirutka cup - Drevokocúr 2006

A máme tady další ročník nejškodolibější soutěže.

Chcete se pochlubit svými skoky na stroměčky a podobnými krkolomnými figurami souvisejícími s paraglidingem?

*Přihlaste svůj výkon emailem meteora@email.cz. Pokud možno připojte fotografii situace. Přihlaste své paraglidové :) výkony do soutěže **Drevokocúr 2006** meteora.wz.cz/*

kronika

Po prvých troch letiacich dole a ďalších troch letiacich hore máme prvého tohtoročného drevokocúra. Na večernom záverečnom posedení romantika - Romana (fotograf) zarazilo „ako môže paraglidista (drevokocúr) povedať pri pohľade zo stromu na zem „ to je výška „.

www.jastrab.host.sk/kronika.html

Forum - Nehody

Zalozak se povestil za vetev presne v te vysce, kterou by mi zavidel kazdy drevokocur. Rychle vysilacku, at mohu (revem silence) ohlasit svůj stav. ...

paragliding.anect.cz/forum/forum.asp?FORUM_ID=2

Človek, homo ludens, sa hrá. Ukážku možno stretnúť aj v podobe dočasného prepašovania drevokocúra do Wikipédie (stránka so stopou tohto žartíka sa dá nájsť, hoci webmaster vsuvku prirodzene zrušil – a možno šlo zo strany autora práve aj o skúšanie pozornosti opatrovateľov encyklopedických hesiel):

Wikipedia

Encyclopedia > Hlinsko

*Hlinsko is a city in **Czech Republic**. Population is 10,447 (2004). Hlinsko's history can be traced back to the **11th century** for the first written document. Hlinsko stands on the banks of the Chrudimka river, at the foot of the mountains of the Bohemian-Moravian Uplands.*

---

²³ **Výsledky školního roku 2003/2004 - Soukromá Škola Čar a Kouzel.** Lekce č.3 - Úvod do přeměňování živočichů TRANSGURACIO - ANIMO HRABOSSUS POLNY - ANIMO DREVOKOCUR ZUBBATUS (www.zy.cz/sscak/back/b2003-2004.htm).

Pepa je z Hlinska. Drevokocur je po slovensky = VEVERKA.

www.nationmaster.com/encyclopedia/Hlinsko

Iný doklad hry s drevokocúrom prezentuje „básňová tvorba“ na jednom z literárnych serverov²⁴. Hrový opus sa podľa reakcií stretol u hrstky čitateľov s porozumením.

Literární server epika

Autorom je Jano

Vyznanie

Dotyk tvojej dlane

laska bokombradu

som smedny ako ťava

a neostavam vzadu.

Tys moja verna mačka

a ja ta minul o cúl

Tys moja verna mačka

ja tvoj drevokocur.

03.02.2006 **autor:** hatomac

noo kopec chybičiek..myslím gramatických.. teraz neviem či naschvál, al. to tak má byť :-) skús editovať... inak zaujímavé, zvlášť ako vyznanie :-)

05.02.2006 **autor:** Spring

jé, drevokocur, moje z nejoblíbenějších slov! :) je to milý, takový i když trochu smutný tak je to psaný s takovým zvláštním nadhledem a líbí se mi to

<http://epika.cz/?p=dilo&c=6129>

Drevokocúra možno teda zrejme bez obáv ponechať životu. Akokoľvek vieme, že komické opakovaním stráca silu, drevokocúrovi sa spoločnosť zatiaľ stará o prežitie – jeho permanentná regenerácia je sýtená z rozličných zdrojov. Žije v česko-slovenskom priestore už desaťročia a má (ako tá mačka) tuhý život.

LITERATÚRA

BARTHES, Roland: Mytologie. Praha: Dokořán 2004.

BORECKÝ, Vladimír: Imaginace, hra a komika. Praha, Triton 2005.

FINDRA, Ján: Povery o jazyku a jazykovedcoch. Časopis Vlády SR Verejná správa, 2004, č. 13. (<http://www.civil.gov.sk/archiv/casopis/2004/13/1319ho.htm>)

GAJDOŠOVÁ, Katarína: SCRABBLE hravo i... Príspevok prednesený na XV. kolokviu mladých jazykovedcov, Tajov 2005. In: Varia XV (v tlači).

²⁴ V slovenskej hudobno-literárnej sfére sa drevokocúr pred desaťročím usadil v názve cd Kopytovcov, porov. napr. Blog - Jozef Bednár: Prišlo k nemu 1.4.1995, v hoteli Kýjev v Bratislave, na krste nového albumu „Mäkký **drevokocúr**“ vtedajšej recesistickej skupiny Kopytovci. ... (bednar.blog.sme.sk/c/15961/Nahoda-nie-je-blbec-Nahoda-neexistuje.html).

- HABOVŠTIÁKOVÁ, Katarína: Zoologická terminológia v prírodovedných dielach Grossingera a Kráľovského. In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica 16. Časť A. Red. E. Pauliny. Bratislava: 1964, s. 173 – 182.
- KAČALA, Ján: Jazykoveda v minulých desaťročiach. Kultúra slova, 1992, roč. 26, č. 1, s. 7 – 11.
- KRUPA, Viktor – ONDREJOVIČ, Slavomír: **Jazykové mýty a ich poslanie**. Človek a spoločnosť, internetový časopis, 2005a, roč. 8, č. 2. (http://www.saske.sk/cas/2-2005/studia_krupa_ondrejovic.html)
- KRUPA, Viktor – ONDREJOVIČ, Slavomír: Jazykové mýty. In: Mýty naše slovenské. Eds. Krekovič, Eduard – Manová, Elena – Krekovičová, Eva. Bratislava: AEPRESS 2005b, s. 62 – 70.
- MAREŠ, Petr: „Also: nazdar!“ Aspekty textové vícejazyčnosti. Praha: Karolinum 2003.
- MASÁR, Ivan: Čo v srdci vrie, v ústach kypí (Rozbor textu Z. Szatmáryovej, Ženy Európy 1993). In: Kultúra slova, 1996, roč. 30, č. 6, s. 338 – 342.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Slovenčina v súčasnom českom prostredí (sonda do internetovej komunikácie). In: Studia Academica Slovaca. 35. Ed. J. Mlacek, M. Vojtech. Bratislava: Stimul 2006, s. 451– 464.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Kľukatá línia vzájomných jazykových vzťahov. In: Třináct let po / Trináct rokov po. X. brněnská česko-slovenská konference. Brno: FF MU (v tlači)
- NÁBĚLKOVÁ, M. – SLOBODA, M.: „Aj ja som išiel do sveta a donášal jsem své lásce najkrajšie kvety...“ Podoby bilingválneho diskurzu a „českoslovenčina“. In: Individuálny a spoločenský bilingvizmus. Ed. J. Štefánik. Bratislava: Univerzita Komenského – Gramma 2005, s. 51 – 65.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: O jednom malom vokáňovom mýte. In: Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 1996a, 4, 112, č. 10, s. 7 – 9.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: O sliepke s odstrihnutými krídlami. In: Literárny týždenník, 1996b, roč. 9, č. 39, s. 11 (k príspevku Z. Szatmáryovej Z hlúpeho jazyka pochádzajú mnohé nepríjemnosti).
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Strelte si na lingvistu, páni! In: OS, 2000, č. 10, s. 40.
- OTČENÁŠEK, Jaroslav: Anekdoty parodující cizí jazyky. In: Český lid, 1997, roč. 84, s. 235 – 238.
- RICHTER, Václav: Jak se podlužácké dědiny posmívaly jedna druhé (Příspěvek k poznání podlužáckých škádlivek). In: Národopisné aktuality roč. IX. – 1972, č. 1 (www.nulk.cz/na/1972/1/Nr.html).
- RUŽIČKA, J.: Povera o lezúňovi. In: Kultúra slova, 1982, roč. 16, s. 24 – 25.
- VAJDLOVÁ, Miloslava: Obraz živočíšné říše ve slovnících Bohemář mistra Bartoloměje z Chlumce, Nomenclator quadrilinguis Daniela Adama z Veleslavína a Orbis pictus Jana Amose Komenského. In: Varia XI. Ed. M. Šimková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2004, s. 210 – 220.

Príspevok vznikol v rámci výskumného zámeru Ministerstva školstva, mládeže a telovýchovy Českej republiky MSM 0021620825 Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor. Za viaceré informácie a spoluprácu na texte som vďačná Mariánovi Slobodovi a študentom pražskej slovistiky.

K některým aspektům jazykového zákona z r. 1920

OLGA MARTINCOVÁ

Při vzniku samostatného československého státu 28. října 1918 opakovaně a zároveň velmi naléhavě vystupuje do popředí trvalá, avšak v nových sociálních, politických a státoprávních poměrech nově formovaná otázka jazyková. I když by bylo žádoucí zabývat se jazykovou otázkou v historické hloubce, jmenovitě sledovat novodobé úsilí o zrovnoprávnění češtiny s němčinou, o uznání češtiny jako úředního jazyka užívaného povinně státními úřady v Čechách v době, kdy české země byly zahrnuty do rakouského celku, zejména v období let 1848 – 1918¹, věnovat pozornost utváření konceptu státního jazyka² a dalším otázkám, omezíme se zde na některé dílčí aspekty ústavněprávního řešení jazykového práva v novém státě.

Zákon č. 11 z 28. října 1918, o zřízení samostatného státu československého, stanovil, že veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti. O státním/úředním jazyku tento zákon ovšem nic nestanovil. Ani jiných předpisů, které se po vzniku Československa zabývaly užíváním jazyka po stránce právní, nebylo mnoho.³ Teprve Ústavní listina Československé republiky uvozená zákonem č. 121 ze dne 29. února 1920 obsahuje ustanovení týkající se

---

¹ O vývoji jazykového práva v období 1848-1918 podal syntetický výklad v kap. *Právo jazykové* v publikaci *České právo v minulosti* K. Malý (Praha 1995, s. 253 – 262).

² K tomu srov. K. Malý, o. c. v pozn. 1. Autor upozorňuje, že ač v Rakousku němčina právně za státní jazyk prohlášena nebyla, germanizační opatření starého rakouského režimu, tj. před r. 1848, „zavedla fakticky němčinu jako jednotný jazyk státní“ (s. 253). – K významným dokumentům pro koncept státního jazyka a jazyka úředního patří v následujícím období prosincová ústava (1867) a fundamentální články (1871). V posledním desetiletí 19. stol. a v počátku 20. stol. jsou z tohoto hlediska závažné národnostní požadavky formulované jak německou stranou v Čechách, tak stranou českou.

³ K těmto zákonům patří zákon č. 1 ze dne 2. listopadu 1918, v němž se stanovilo, že se Sbírka zákonů a nařízení státu československého vydává v češtině i ve znění slovenském; za původní bylo ovšem stanoveno znění české. Dalším zákonem byl zákon č. 64 z r. 1918, který zajišťoval užívání slovenštiny na Slovensku při úředním styku. Dále lze uvést nařízení ministerstva spravedlnosti ze dne 30. 1. 1919, v němž se řešila situace při obsazování uprázdněných míst soudců a úředníků. Nařízení formulovalo požadavek, aby se u uchazečů dbalo na znalost jazyka českého (slovenského). Z dalších nařízení zaslouží pozornost nařízení vlády ze dne 12. 5. 1919 (zákon č. 243/1919 Sb.), o vydávání nových nákladních listů pro tuzemskou dopravu zboží na železnici. V textaci nařízení je symptomatické uvádění jazyků nových blanketů nákladních listů. Srov. § 1: „*Do prodeje byly dány nové blankety nákladních listů pro tuzemskou dopravu zboží na železnicích, a to pro nákladní zboží a rychlozboží, v jazyku českém i československém.*“ (zvýrazněno – O. M.). – Nařízení vlády ze dne 5. srpna 1919 o změně vyučovacího jazyka na vysoké škole báňské v Příbrami je příznačné nejen pro změnu naří-

jazykového práva. V § 129 se stanovuje, že zásady jazykového práva v republice Československé určuje zvláštní zákon, tvořící součást této ústavní listiny. Tímto zvláštním zákonem byl zákon č. 122/1920 Sb. (dále jen jazykový zákon).

Jazykový zákon stanovil, že státním, oficiálním jazykem republiky je jednotný jazyk československý, přičemž podle § 4 se v českých zemích mělo zpravidla úřadovat po česku, na Slovensku zpravidla po slovensku. Pokud jde o užívání „československého jazyka“, stanovil se pro úřední styk a rovněž pro oblast branné moci, šlo-li o velení a o používání jazyka jako jazyka služebního.⁴ V § 5 jazykového zákona se upravuje užívání jazyků při vyučování ve školách zřízených pro příslušníky národních menšin. K budoucí úpravě se v jazykovém zákonu ponechává řešení jazykové otázky pro Podkarpatskou Rus. V § 8 se stanovuje, že zevrubnější provedení zásad tohoto zákona bude realizováno prostřednictvím nařízení výkonné státní moci. Deklarované nařízení je však vyhlášeno až v r. 1926. Dodejme, že v r. 1928 bylo doplněno dalším nařízením.

Stručný náčrt obsahu jazykového zákona naznačuje, že řešení jazykového práva nového státu se sice vyrovnává s předříjnovou nadvládou němčiny za časů Rakouska a Rakousko-Uherska, i že se mají velkou měrou na zřeteli jazyková práva menšin⁵, naznačuje však také, že jazykoprávní řešení mělo jisté sporné až negativní prvky. Především jde (a) o koncept jednotného jazyka československého. Jako problematické se také jeví (b) chápání státního jazyka, jazyka oficiálního a jazyka úředního. Rozporně se však jeví i v některých ohledech (c) právo na užívání menšinového jazyka. Spory, které později probíhaly, se týkaly otázky, zda právo na užívání menšinového jazyka je subjektivním, ryze osobním oprávněním příslušníka tohoto jazyka, nebo oprávněním kolektivním.⁶

(a) Vyhlášení, že státním, oficiálním jazykem je jazyk československý, představovalo nejkonfliktnější prvek jazykového zákona. Bez ohledu na jazykovou realitu se konstruoval jednotný, ale fiktivní jazyk, znamenající v zásadě nerovnoprávné postavení slovenštiny (a také slovenského národa). Třebaže jazykový zákon usiloval fiktivní „československý jazyk“ zrealitnit ustanovením, že se v Čechách úřaduje „zpravidla po česku“ a na Slovensku „zpravidla po slovensku“, ve skutečnosti se

---

zení z r. 1904 (č. 85 ř. z.), tj. pro doplnění znějící „*Na vysoké škole báňské v Příbrami jest vyučovacím a úředním jazykem řeč česká*“, ale i pro chápání úředního jazyka. (zvýrazněno – O. M.)

⁴ Srov. textaci zákona: *Jest tedy zejména jazykem,*

1. *v němž s výhradou toho, co ustanovuje se v §§ 2 a 5 a s výjimkou toho, co bude podle § 6 ustanoveno pro Podkarpatskou Rus, děje se úřadování všech soudů, úřadů, ústavů, podniků a orgánů republiky, konají se jich vyhlášky a zevní označení,*
2. *v němž upraven jest hlavní text státovek a bankovek,*
3. *jehož používá branná moc při velení a jako jazyka služebního; ve styku s mužstvem jazyka toho neznalým užití lze také jeho jazyka mateřského.*

Podrobnější předpisy o povinnosti úředníků a zřízců státních, jakož i úředníků a zřízců státních ústavů a státních podniků, aby uměli československy, upraveny budou nařízením.

⁵ Pro ústavní úpravu menšinových práv měly rozhodující význam závazky vyplývající z mezinárodních smluv. Srov. např. V. Pavlíček, *K ústavním aspektům práv menšin po vzniku Československa*. In: *O české státnosti. 1. Český stát a Němci*. Praha 2002, s. 165 – 177.

⁶ K tomu srov. rozhodnutí pléna Nejvyššího správního soudu ze dne 19. 3. 1919 č. 73/18, které vycházelo z platnosti čl. 19 základního zákona z r. 1867.

ústava porušovala a vyskytovaly se různé nedůslednosti. Čeština dominovala i na Slovensku v centrálních složkách státu: v armádě, četnictvu, v češtině byla většina přednášek na vysokých školách. Podle L. Nováka (1936) legislativní nedůslednost ústavy byla i v tom, že se slovenským vyučovacím jazykem vyučoval na Slovensku předmět „českoslovenština“, zatímco v Čechách se učila čeština.

Idea československého národa projektovaná do neexistujícího československého jazyka měla sice taktický význam vůči velmocím, které stály při zrodu Československa, ale hlavní problém národnostní a jazykové otázky v celé historii Československa nejenže nebyl řešen, ale ani jako problém nebyl připuštěn.⁷

(b) Druhý problém představuje chápání státního jazyka, jazyka oficiálního a jazyka úředního.

Viděno dnešními očima, vymezením československého jazyka jako jazyka státního, oficiálního se nečinil rozdíl mezi jazykem státním a jazykem oficiálním.⁸ Kromě toho státní/oficiální jazyk se vázal jen na sféru administrativně-právní (k ní lze řadit i sféru školskou), na užívání jazyka při úředním styku. Označení „státní jazyk“ se obsahově vlastně krylo s dalším užívaným označením, tj. s označením úřední jazyk. Zejména je obsah označení „státní jazyk“ patrný v textaci vládního nařízení, jímž se prováděl jazykový zákon z r. 1926 – vesměs se zde užívá pro nařízeními upravovaný písemný a ústní styk označení státní jazyk. Jazykový zákon nebral v úvahu užívání jazyka v dalších sférách veřejné komunikace, zejména v mediální a odborné sféře, ani se v konceptu státního jazyka nevyrovnával s otázkou reprezentativní funkce jazyka navenek.

(c) Menšinová práva byla na ústavní úrovni upravena v hlavě 6 Ústavní listiny a v jazykovém zákonu. V jazykovém zákonu se o národních a jazykových menšinách stanovilo, že pokud v soudním okresu pobývalo alespoň 20 procent státních občanů téhož, však jiného jazyka než československého, měla být podání vyřizována i v tomto jazyce. Na základě ústavního zmocnění v okrese, kde byly alespoň dvě třetiny občanů menšinového jazyka, mohlo se podání vyřizovat jen v jazyce této menšiny.

Jazykovým zákonem se práva menšin nevyčerpávala. Hlava 6 Ústavní listiny stanovila též práva, která se propůjčovala jednotlivcům jako příslušníkům určitých celků – menšin. Měla chránit jazyk, vyučování (a zájmy hospodářské a finanční). Vyučování ve všech školách, zřízených pro příslušníky národních menšin, mělo probíhat na základě jejich jazyka, rovněž kulturní instituce zřízené pro menšiny se měly spravovat jejich jazykem. Důrazně se zakazoval jakýkoliv způsob násilného odnárodňování.

Přes všechna pozitiva řešení otázky národních a jazykových menšin, zůstávalo otevřeno, zda právo na užívání menšinového jazyka je subjektivním, ryze osobním oprávněním příslušníka tohoto jazyka, nebo právem kolektivním.

⁷ K jazykové a etnojazykové situaci na Slovensku přináší nová významná zjištění studie S. Ondrejoviče z r. 1999, viz: Ondrejovič, S.: Z výskumu jazykovej a etno-jazykovej situácie Slovákov v Rakúsku. In: Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi. Sociolinguistica Slovaca 4. Bratislava 1999, s. 45 – 59.

⁸ Pozadím tohoto dvojího označení byly rozdílné přístupy K. Kramáře a E. Beneše. Beneš zastával charakteristiku československého jazyka jako jazyka oficiálního, zatímco Kramář razil termín „státní jazyk“. Výsledkem byl kompromis.

Vyhlášení Ústavní listiny a jazykového zákona velmi záhy je následováno zákonem č. 299/1920 Sb., o četnictvu, zákonem č. 325/1920 Sb., o jednacím řádu poslanecké sněmovny Národního shromáždění, zákonem č. 326/1920 Sb., o jednacím řádu senátu Národního shromáždění, vládním nařízením, jímž se zřizovala inženýrská komora pro Československou republiku (zákon č. 654/1920 Sb.), a nařízením vlády o názvech měst, obcí, osad a ulic (zákon č. 324/1921 Sb.). Ve všech těchto aktech se v té či oné míře realizovalo na základě jazykového zákona a Ústavní listiny z r. 1920 jazykové právo.

Shrneme-li, ústavněprávní řešení jazykového práva v Ústavní listině a v jazykovém zákonu je pokusem o pozitivně právní řešení této problematiky, které přes své kladné rysy (rozsáhlá ochrana jazykových práv menšin) vykazuje znaky účelovosti, a tedy přináší i řešení do budoucna značně problematická. U některých jsme se zde zastavili.

LITERATURA A PRAMENY

- GERLOCH, A. – HŘEBEJK, J. – ZOUBEK, V.: Ústavní systém české republiky. Praha 1999.
- KOŘENSKÝ, J.: Jazykové právo – prostor, nebo limita? In: Slovenčina na konci 20. století, jej normy a perspektivy. Sociolinguistica Slovaca 3. Bratislava: Veda 1997, s. 93 – 100.
- MALÝ, K.: Právo jazykové. In: České právo v minulosti. Praha: 1995, s. 253 – 262.
- NOVÁK, L.: Jazykovedné glosy k československej otázke. Martin: 1936.
- ONDREJOVIČ, S.: Z výskumu jazykovej a etnojazykovej situácie Slovákov v Rakúsku. In: Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi. Sociolinguistica Slovaca 4. Bratislava: veda 1999, s. 45 – 59.
- PAVLÍČEK, V.: K ústavním aspektům práv menšin po vzniku Československa. In: O české státnosti. I. Český stát a Němci. Praha: 2002, s. 165 – 177.
- VESELÝ, Z.: Dějiny českého státu v dokumentech. Praha: 1994.
- Zákon č. 11 z 28. října 19187, Sb. z. a n.
- Zákon č. 1/1918 Sb., jímž se upravuje vyhlašování zákonů a nařízení.
- Zákon č. 64/1918 Sb., o mimořádných přechodných ustanoveních na Slovensku.
- Zákon č. 56/1919 Sb., o obsazování míst radů a projednávání osobních a disciplinárních záležitostí u vrchního zemského soudu v Praze a obsazování míst u soudů a státních zastupitelstev.
- Zákon č. 243/1919 Sb., o vydání nových nákladních listů pro tuzemskou dopravu zboží na železnicích.
- Zákon č. 475/1919 Sb., o změně vyučovacího jazyka na vysoké škole báňské v Příbrami.
- Zákon č. 121/1920, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky. k němu připojená Ústavní listina Československé republiky.
- Zákon č. 122/1920 Sb., jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé.
- Zákon č. 17/1926 Sb., jímž se provádí ústavní zákon jazykový.
- Zákon č. 299/1920 Sb., o četnictvu.
- Zákon č. 325/1920 Sb., o jednacím řádu poslanecké sněmovny Národního shromáždění.
- Zákon č. 326/1920 Sb., o jednacím řádu senátu Národního shromáždění.
- Zákon č. 324/1921 Sb., o názvech měst, obcí, osad a ulic, jakož i označování obcí místními tabulkami a číslování domů.
- Zákon č. 185/1920 Sb., jímž se zřizuje inženýrská komora pro Československou republiku.
- Usnesení pléna Nejvyššího správního soudu ČSR ze dne 19. 3. 1919 č. 73/18.

Náboženská komunikace v Česku – kooperativnost a konflikt

NADĚŽDA KVÍTKOVÁ

Tematika náboženské komunikace byla v Česku dlouhá léta tabuizovaná, do lingvistického zájmu se dostávala poznenáhlu až po roce 1989. Pozornost se dnes věnuje především kazatelství, a to zejména se zvýšeným zájmem o rétoriku, vedle toho vzniká z iniciativy FF Ostravské univerzity i širěji zaměřená publikace s názvem *Specifika církevní komunikace*, která mapuje různé žánry a otázky stylové.

V následujícím příspěvku se chci pokusit o pohled, který ještě dosavadní studie neobsahují, tj. o postižení problematiky jednání kooperativního a konfliktového. Z metodologického hlediska jej dělím podle různých dimenzí náboženské komunikace.

Za základní dimenzi lze považovat vztah jedince, člověka k transcendentnu, tj. k Bohu nebo jiné bytosti z transcendentálního světa. Je výrazem osobní víry člověka a v současné době v Česku i jeho svobodné volby. Realizuje se především v modlitbě, která je obecně náboženským jevem a má svou specifickou etiku.

Nad modlitbou jako typem komunikátu se zamýšlel u nás z lingvistického hlediska R. Göttlicher (2005). Teologický pohled objasňuje modlitbu většinou jako rozhovor s Bohem. Ne každá modlitba je však tímto dialogem, stav blízký skutečnému dialogu lze vidět především v pokročilé modlitbě, které každý člověk nedosáhne. Z lingvistického hlediska se taková modlitba jeví jako specifický druh kooperativního komunikátu, který je vyjádřením chvály, díky a prosby. I když formálně může mít modlitba podobu monologickou nebo dialogickou, věřící člověk na ni očekává kladnou (pozitivní) neverbální reakci. To znamená, že Bůh jej vyslyší, podpoří, ochrání, dá mu sílu k nějakému činu nebo také k tomu, aby unesl utrpení; modlitbu lze někdy považovat i za vnitřní zápas o správné rozhodnutí.

Vztah člověka k Bohu může mít i druhou stranu, v krajním případě nabývá podobu konfliktu. Člověk má pocit, že Bůh mlčí, nemá o něho zájem a konečně, že Bůh vůbec není. Projevem takového konfliktu je rouhání, ateistická propaganda, popřípadě přechod k jinému náboženství, tedy k jinak definovanému Bohu.

Svůj vztah k Bohu a svou víru člověk projevuje také neverbálně účastí na různých obřadech, gestikou, oděvem. V současné době v Česku nejsou prozatím zřejmé problémy, nevádí nám ve školách šátky muslimek, křížky se nosí spíše jako záležitost módy, z poutí se stávají komerční atrakce. Po roce 1989 se objevil zvýšený zájem o křesťanské obřady, jako jsou svatby, křtiny a pohřby, neboť se tak zvýraz-

ňuje jejich slavnostní ráz. To je značný rozdíl od ještě celkem nedávné minulosti, kdy neverbální projevy tohoto druhu byly z hlediska vládnoucí strany nežádoucí a mnohdy důvodem pro represe.

Náboženská komunikace se týká nejen jedince, ale celého církevního společenství, to znamená, že jde o komunikaci intraskupinovou. Existují komunikáty, které se obracejí k věřícím jako celku, mají za úkol upevnit je ve víře, prohloubit u věřících prožívání víry; za určitých okolností se vyskytuje potřeba objasnit změny ve způsobech církevního jednání. Pro tento druh komunikátů je charakteristická persvazivní funkce, jakož i volba působivé argumentace, souvisí s tím objasňování a vysvětlování důvodů, které vedou ke změnám. Patří tu zejména kázání, listy biskupů, farní listy, noviny apod.

Všichni věřící nemusí pozitivně přijímat nastupující změny v liturgii nebo v přístupu kazatelů; rozdíly jsou zejména generační: někteří příslušníci starší generace se neradi vzdávají svých hodnotových postojů, zatímco mladší věřící přijímají změny v obřadech jako zcela samozřejmé. Na problematičnost ve změnách jazykových prostředků spojených s pokoncilními inovacemi v katolické církvi upozorňuje např. K. Komárek (Komárek, 2004). Ke konfliktovým situacím se dostávají i názory na užití doprovodné složky církevních obřadů, starší populace většinou preferuje tradiční hudbu, zatímco značnou část mladé generace oslovuje spíše hudba nově komponovaná, vycházející ze současných trendů populární hudby. Rozdíly z tohoto hlediska jsou i mezi jednotlivými církvemi.

Pro současnou českou situaci v katolické církvi je příznačné, že nedostatek českých kněží je kompenzován duchovní pomocí ze zahraničí. Početně největší skupinu představují polští kněží, kteří předem procházejí speciální jazykovou přípravou. Na katedře praktické teologie Teologické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích byl proveden výzkum se zaměřením na tyto kněze. Zjistilo se, že byli překvapeni poměrně nízkou účastí na bohoslužbách, a to ve srovnání s polským prostředím, kladně se však vyslovili o vysoké kvalitě víry českých farníků. V Česku jsou podle nich na rozdíl od Polska návštěvníci bohoslužeb skutečně věřící, kteří mají pochopení, že farář je cizinec. Mezi knězem a věřícími probíhají živé osobní kontakty bez jazykových bariér (Opatrný, 2006).

Vedle uvedené církevní komunikace probíhá zejména mluvená komunikace v menších společenstvích, např. u ministrantů nebo laiků. Specifikem mluvy ministrantů je užívání prostředků slangových (Laštovičková, 2000). Zapojování laiků se týká nejen duchovního, ale i občanského života, zejména v oblasti charitativní činnosti. Bohužel právě představy o získávání a užívání finančních prostředků bývají nemalým konfliktovým zdrojem. V poslední době byl medializovaný konflikt v Církvi československé husitské, jehož následkem bylo odstoupení oblíbeného a váženého patriarchy, zájem medií se soustředil i na problémy s obsazením osoby židovského zemského rabína.

Specifický druh komunikace se týká církevní nauky, zejména uznávaných textů. Patří sem odborná teologická literatura, která mimo jiné řeší např. otázky spojené s biblickým překladem, s užívanou terminologií. Má velmi blízko k odbornému stylu i s jeho názorovou rozdílností. Názorové rozdíly širšího dosahu se týkají např. i jazykové stránky duchovních písní. Jako úspěch lze považovat poslední vydání

Kancionálu, společného zpěvníku českých a moravských diecézí, ve kterém se podařilo sjednotit texty nejdůležitějších písní, a to v duchu II. vatikánského koncilu.

Dosah na veřejnost, na mediální zájem měly i neshody, které se týkaly úrovně a pojetí vzdělání na katolické teologické fakultě v Praze, vyústily až do tvrdého konfliktu a odchodu T. Halíka z této fakulty. Ze svého hlediska o tom podává Halík svědectví v knize rozhovorů s J. Jandourkem). S osobitým nadhledem k tomu říká: *..to, čím jsem prošel v onom konfliktu s fakultou, mi pomohlo na cestě zrání. Konflikty, jsou-li alespoň dostatečně poctivě vnitřně zpracovány, jsou urychlovačem zralosti.* (Jandourek, 1997, s. 192 – 216).

Převratným jevem v dějinách křesťanských církví se stal ekumenismus. Dokonce právě v období normalizace navzdory perzekuci došlo k dříve nemyslitelnému sblížení církví a náboženských společností. To se projevilo především ve spolupráci biblistů různých církví: československé evangelické, československé husitské, pravoslavné, evangelické metodistické, bratrské a katolické. Výsledkem bylo souborné jednosvazkové vydání biblických knih v r. 1979. Po druhé revizi následovalo vydání z r. 2001. (Do r. 2005 vyšlo celkem 14 vydání bez deuterokanonických knih a 11 vydání včetně těchto knih.) I když dnes obecně kladně hodnotíme vznik ekumenického vydání bible, někteří teologové i lingvisté mají k tomuto textu své výhrady. Vytýkají překladu přílišnou všednost jazyka, nedostatek poetičnosti, vznešenosti a emotivní vřelosti. Vadí rovněž přepis části starozákonních biblických jmen předkládaných v podobě co nejbližší hebrejskému originálnímu čtení (Luttenberger 1995). Je pochopitelné, že odborné spory nelze nikdy vyloučit. V případě biblického textu se střetávají dvě tendence: na jedné straně úsilí o nejvěrnější tlumočení původních podob, na druhé straně snaha přiblížit text současnému recipientovi. Proto také jsou dnes známé práce na nových překladech jak v prostředí katolickém, tak i na straně evangelické

Současné ekumenické hnutí se především zaměřuje na rozhovor mezi jednotlivými křesťanskými tradicemi, směřuje tak ke vzájemnému pochopení a respektování (Funda, 2003). Vzrůstá význam komunikace jak mezi církvemi, tak mezi jednotlivci, příslušníky různých náboženství. V oficiálních příležitostech, při různých duchovních slavnostech, v rozhlasu i v televizi dochází k určité manifestaci ekumenismu. Vystupují vedle sebe představitelé různých křesťanských církví, společně se podílejí na ekumenických bohoslužbách, na ekumenických společných modlitbách. Polemika není vyloučena na odborné úrovni, může se týkat i praktického života jednotlivých církví a církevních společenství.

Ekumenický ráz mají některé tištěné náboženské materiály. Zajímavým dokladem je např. sbírka modliteb více než 80 autorů, farářů i laiků z Československé evangelické církve, Církve bratrské, Církve československé husitské a církve Římskokatolické, do níž jsou zařazeny jak modlitby blízké tradičnímu pojetí s výraznými znaky vysokého stylu, tak i modlitby velmi osobité s jazykovými prostředky vykytujícími se v běžné profánní komunikaci.

K ekumenické spolupráci a vzájemnému pochopení nabádají ve svých promluvách různí kazatelé. Před čím však varují, je působení některých sekt. Např. kazatel Církve bratrské z Prahy 4 je v nedělním kázání 12. 3. 2006 nazval *náhrazkami, neznačkovým duchovním*, které může uškodit.

S potěšením lze konstatovat, že v Česku nedochází ke konfliktovým situacím mezi příslušníky tří nejvýznamnějších náboženství: křesťanského, židovského a muslimského. Tato společenství žijí vedle sebe, neupozorňují na sebe svými vnějšími projevy, pokud ovšem odhlédneme od určitých extrémních skupin, které mimo jiné také poškozují a ničí židovské hřbitovy. Postrádáme však bližší vzájemnou informovanost. Do češtiny byl sice přeložen a několikrát vydán Korán, avšak jeho znalost a zejména znalosti o dosahu této víry do občanského života muslimů u nás dostatečně do širšího společenského povědomí nevstoupila.

Komunikace z náboženského duchovního hlediska se pochopitelně obrací i k nevěřícím. Podobně jako ve vztahu k jiným církvím a jiné víře i při této komunikaci lze sledovat různé podoby v určitých obdobích. Z doby totality máme jako doklady této komunikace dopisy kardinála Františka Tomáška, které ukazují na určité vyhocené konflikty. Zatímco se tehdy mnozí báli vůbec otevřeně manifestovat své náboženské cítění a postoje, kardinál Tomášek projevils svůj výrazný politický postoj, otevřeně šel do konfliktu. Na příklad jeho dopis adresovaný vládě ČSSR z 23. dubna 1988 se týkal náboženské svobody, vztahu státu k církvi, obsahoval kritiku násilí ze strany státních orgánů a vměšování se do církevních záležitostí. (Vzpřimte se, s. 21 – 24). V lednu 1989 to byly dva dopisy předsedovi vlády Ladislavu Adamcovi týkající se občanské svobody jako reakce na potlačování občanských projevů. Kardinál tak vyzval L. Adamce, aby *zasáhl svou mocí a usměrnil bezpečnostní složky státu tak, aby se zřekly násilných zásahů do svobodných projevů řádných občanů a poskytly více sluchu oprávněným požadavkům lidu* (Vzpřimte se, s. 27 – 28).

V době totality je vidět proměnu vztahu církve k nevěřícím také na jiných úrovních. Vstřícný a chápatelický přístup se např. ukazuje v předmluvě ke sbírce kázání Jaroslava Knittla *Promluvy k věřícím a nevěřícím*. Nevěřící spoluobčany nazval tento autor *skrytou nadějí*. V současné době podobně přistupuje ke svým studentům i vysokoškolský profesor a kněz Tomáš Halík, jak o tom svědčí mimo jiné jeho kniha *Co je bez chvění, není pevné* (Halík, 2002, s. 339 – 354). Rovněž současní kazatelé neprezentují nevěřící jako ty, kteří s věřícími nemají nic společného, ty s nimiž je třeba soupeřit. Užívají spíše obecnějších, širších označení jako *dnešní lidé, lidé tohoto světa, svět*. Důsledkem nevíry je individualismus, sobectví, hon za materiálními statky. Z takového hlediska pak rozdělení na věřící a nevěřící není mnohdy zřetelné. I ti, kteří se považují za věřící, mohou být sobečtí, individualističtí, chamtiví. Tyto jejich vlastnosti nejsou důsledkem nevíry, ale špatně chápané víry (Halík, 2005).

Pokud jde o konfliktové situace širšího dosahu náboženského a zároveň politického, lze jimi označit spory mezi vládou a představiteli katolické církve o podepsání smlouvy s Vatikánem.

To, co bylo metodologicky utříděno z hlediska jednotlivých dimenzí náboženských komunikátů, se mnohdy v životní praxi různě překrývá a spojuje. Např. rozhlasová vysílání jsou určena nejen věřícím různých církví, ale i náhodným posluchačům, tedy i některým nevěřícím. Se širším čtenářským spektrem počítají zřejmě autoři, kteří vydávají své sbírky kázání v známých nakladatelstvích, zejména v případech, kdy projevují tendence k esejistickému stylu.

Souhrnně se dnes ukazuje, že konflikty jsou častější uvnitř jednotlivých církví, kdežto mezi církvemi je výrazná tendence ke komunikaci kooperativní. Právě různé konflikty, které zcela přirozeně provázejí život, bývají zdůrazňovány a medializovány, o spolupráci se toho širší veřejnost moc nedovídá. Komunikace mezi věřícími a nevěřícími bývá mnohdy obtížně postižitelná a komplikovaná spojením s jinými otázkami ekonomickými a politickými.

LITERATURA

- FUNDA, O. A.: Mezi vírou a racionalitou. Brno: L. Marek 2003. ISBN 80-86263-39-8.
- GÖTTLICHER, R.: Modlitba z hlediska lingvistického. In: Teologické texty, 2003, roč. 14, č. 5, s. 178 – 180. ISSN 0862-6944.
- GÖTTLICHER, R.: Modlitba jako typ komunikátu. In Jazyky v kontaktu/jazyky v konfliktu a evropský jazykový prostor. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2005, s. 86 – 90. ISBN 80-244-1027-3.
- HALÍK, T.: Co je bez chvění, není pevné. Labyrintem světa s vírou a pochybností. Nakladatelství Lidové noviny 2002, s. 339 – 354. ISBN 80-7160-628-1.
- HAVLÍK, M.: Kategorizační práce v kázáních. In Oratio et ratio. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2005. ISBN 80-86496-23-6.
- HEDANEK, J.: Několik soudobých překladů Bible do češtiny. Text přednášky pro pražský lingvistický kroužek 16. a 30. 5. 2005.
- JANDOUREK, J.: Tomáš Halík. Ptal jsem se cest. Rozhovory. Praha: Portál 1997. ISBN 80-7178-143-6.
- Kancionál – společný zpěvník českých a moravských diecézí. Praha: Katolický týdeník s. r. o. 2003. ISBN 80-86615-01-4.
- KNITTL, J.: Promluvy k věřícím i nevěřícím. Nedělní cyklus A 1. Nové Město nad Metují: Signum Unitatis; Hradec Králové: TMG 1990.
- KOMÁREK, K.: Proměny češtiny v církevním prostředí. In Stalość i zmiennosc w języku i literaturze czeskiej XX wieku. Konstanty a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století. Wałbrzych – Ostrava: Państwowa wyższa szkoła zawodowa w Wałbrzychu – Ostravská univerzita v Ostravě 2004, s. 147 – 151. ISBN 83-911312-6-2.
- KVÍTKOVÁ N. a kol.: Modlitba jako kulturní a jazyková hodnota. In Specifika církevní komunikace Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2005. ISBN 80-7368-102-1.
- KVÍTKOVÁ, A.: Styl afirmacyjno-aklamacyjny (styl religijny). In Rozwój języka czeskiego po aksamitnej rewolucji. Racibórz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Raciborzu 2005, s. 239 – 256. ISBN 83-920312-5-3.
- LAŠTOVIČKOVÁ, M.: O katolickém slangu. In: Jazykovědné aktuality, 2000, roč. 37, zvláštní číslo, s. 46 – 52. ISSN 1212-5326.
- LUTTERER, I.: K starozákonní antroponymii v ekumenických překladech bible. Listy filologické, 1992. Supplementum II s. 93 – 95. ISSN 0024-4457.
- MAKUCHOWSKA, M.: Etyketa w modlitwie. In Czlowiek – dzieło – sacrum. Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża 1998, s. 321 – 326. ISBN 83-86881-12-7.
- Modlitby (Uspořádali Jan Jun a Rut Kučerová) Praha: Kalich 2004, 378 s. ISBN 80-7017-009-3.
- OPATRŇY, M.: Naši polští faráři... a otázka inkulturace evangelia v Česku, kterou nám kladou. In: Katolický týdeník, 2006, roč. 17, č. 15, s. I.
- Vzpřimte se a zdvihněte hlavy. Sborník dokumentů k devadesátinám Františka kardinála Tomáška. Duch a život, 1989 (bez dalších údajů).

Hľadanie („obyčajného“) človeka v jazyku a v jazykovede

DANIELA SLANČOVÁ

Hľadanie človeka v jazyku? Na prvý pohľad nezmyselná úloha. Veď aj tá najjednoduchšia charakteristika jazyka o ňom uvažuje ako o jednom z najzávažnejších atribútov človečenskosti. A hľadanie človeka v jazykovede? Jazykoveda ako veda zaoberajúca sa skúmaním jazyka predsa nemôže tento fenomén študovať bez súvislosti s človekom. Nech sa však takýto cieľ zdá akokoľvek zvláštny, predsa nájsť človeka na pozadí modernej jazykovedy 20. storočia nie je také ľahké, ako sa zdá – aspoň pre mňa to nebolo ľahké.

Ako všetci, ktorí študovali základy jazykovedy na slovenských vysokých školách v 70. rokoch, prešla aj naša generácia solídnym klasickým jazykovedným vzdelaním. Klasickým, to znamená štrukturalistickým vo svojom východisku – štrukturalistickým v zmysle saussureovskom, s modifikáciou pražskej funkčnej školy, nesmelo poznačeným aplikovaným kognitivistickým Chomského prístupom spojeným s aplikáciou základných dialektických zákonitostí tak, ako ich chápala marxistická filozofia. A takou sa mi v tom čase v zásade zdala aj slovenská jazykoveda. Základom bol pre nás (ňu) pojem langue – abstraktného jazykového systému, teda nevyhnutne istá vedecká idealizácia. Jazykové javy sa vysvetľovali na prísne systémovom pozadí, ideálom bolo (a v jednej vetve jazykovedy ešte stále je) odhaliť maximálnu systémovosť, a tak formulovať všeobecné zákonitosti stavby a fungovania jazyka. Metóda bola čiastočne deskriptívna, no systémovo deskriptívna, na „pozitivistický“ prístup empirického získavania údajov z bežného dorozumievania a ich vyhodnocovanie sa nazeralo s miernym, aj keď nevysloveným dešpektom. Napokon, javy, ktoré sú viac-menej pevne uchopiteľné, hoci idealizované, sa skúmajú ľahšie ako javy aspoň na prvý pohľad chaotické, hoci realistickejšie. Zároveň to bolo obdobie doznievania očarena matematicko-štatistickými metódami. Ideálom vedeckého – aj lingvistického – jazyka bola zväčša strohá objektivnosť – čím viac bol jazyk lingvistiky formalizovaný, tým lepšie...

Samozrejme že slovenskú jazykovedu nemožno obviňovať z toho, že by si nebola uvedomovala sociálnu, psychologickú a komunikačnú dimenziu existencie jazyka – vtedy azda viac sociálnu ako komunikačnú a viac komunikačnú ako psychologickú. Napokon, slovenská lingvistika, ako pripomína S. Ondrejovič, mala svoje silné socio-orientované zázemie. Sociolingvisticky orientované interpretácie výsledkov výskumu, ako aj sociolingvistické názory vôbec sa však nie vždy stretávali s úspechom. V posledných rokoch niekoľkokrát pripomenutý osud výskumu hovo-

renej podoby spisovnej slovenčiny, organizovaný v 60. rokoch Slovenským jazykovedným združením na čele s Eugenom Paulinym s celou sieťou spolupracovníkov, je dostatočne názorný.

Systémový prístup sa odrážal aj v praktickej aplikácii jazykovedných poznatkov a v práci v oblasti jazykovej kultúry. Azda vôbec prvým mojim dotykom s jazykovedou boli ranné rozhlasové jazykové poradne. Už ako dieťa základnou školou povinné som ich rada počúvala, a to nielen vtedy, keď nám to naša pani (súdružka) učiteľka prikázala. Pamätám sa, že ma zaujali hlavne výklady, odhaľujúce sémantiku, vnútornú štruktúru a etymológiu slov – zdalo sa mi až takmer dobrodružné, čo všetko možno za slovom nájsť. Napriek tomu ma zneisťoval sterilno-chladný štýl jazykovej poradne s odťažitým systematickým uvádzaním príkladov z klasickej slovenskej literatúry. Neskôr som sa akosi nemohla zmieriť s prevažujúcim preskriptívnym prístupom v aplikácii jazykovedných poznatkov, so zdvihnutým prstom, aktivizovaným ešte aj v 90. rokoch tak, že (zveličujem) odchýlka od normy sa chápala (a niekedy ešte aj chápe) ako nie div otvorenejšie alebo skrytejšie nepriateľstvo voči vlastnému národu.

S takýmto klasickým „systémovým“ vybavením, do ktorého sa neskôr s čoraz väčšou vehemenciou začali dostávať prvé poznatky o komunikačnom prístupe k jazyku a o fungovaní jazyka v interakcii, som stála na začiatku svojej jazykovednej a učiteľskej cesty. Nebolo to zlé vybavenie, naopak, vedomie jazyka ako systému bolo dobrým a nevyhnutným začiatkom. Len sa mi v tých všetkých poznatkoch, v tom celku, ktorého jednotlivosti museli do seba nevyhnutne zapadať, akosi strácal reálny človek z mäsa a kostí so svojim najbežnejším hovoreným jazykovým prejavom – ľudia, ktorých som stretávala na ulici, moji kamaráti, rodičia, ich priatelia, ľudia, ktorí sa zhovárali, čítali noviny a knihy, pozerali televíziu, športovali, chodili na návštevy, chválili sa aj hádali, písali si pohľadnice a listy. Slovenčina bola pre mňa spisovná slovenčina, viac ideálna než reálna, viac jazykom literatúry než bežného života; dokonca aj nárečia sa mi zdali existovať akosi mimo rámec jazyka, „kdesi inde“. Možno aj preto, že pre mestskú generáciu detí a mladých ľudí 60. rokov, najmä tých, ktorí nemali príbuzenské väzby na vidiek, bolo nárečie v podobe, ako sme sa o ňom dozvedali z dialektológie, cez vekovo predsa len vzdialených informantov, v podstate už exotikom. A aj rečovú komunikáciu som videla skôr prostredníctvom kybernetického komunikačného modelu než v mnohotvárnom každodennom živote. Globalizácia prevládala nad individualizáciou.

Vlastné vysokoškolské učiteľské povinnosti, ako aj prvé výskumné pokusy inšpirované mojimi učiteľmi ma priviedli najprv k štylistike, kde som sa pomerne dlho usilovala zachovať si svoj „globálny“ pohľad hlavne aplikáciou matematicko-štatistických metód, ktorých obľuba v slovenskej jazykovede koncom 70. a začiatkom 80. rokov poklesla (aby sa neskôr, pretransformovaná, na konci 20. storočia vrátila v podobe korpusovej, na počítačovom výskume založenej, lingvistiky), no ktoré pre mňa naďalej ostávali jedným z dôležitých kritérií exaktnosti. Štylistická interpretácia sa mi zdala primeranejšia, ak sa opierala o na prvý pohľad strohú reč čísel, o údaje mapujúce frekvenciu a distribúciu jazykových javov, ktoré interpreta „nepustili“ príliš ďaleko od textu. Už vtedy som si však začala uvedomovať potrebu jemnejšej diferenciacie aj štylistických poznatkov, reálne existujúca jazyková

situácia bola bohatšia, než ju dovtedy odrážalo teoretické uchopenie národného a spisovného jazyka. V tom čase – začiatkom 80. rokov – som bola postavená pred úlohu vyučovať nový predmet – kultúru hovoreného slova. Vtedy som sa vlastne po prvýkrát dostala do serióznejšieho, bližšieho kontaktu s teóriou a praxou jazykovej kultúry, ktoré so sebou niesli celý rad otázok. Okrem iného som si čoraz naliehavejšie uvedomovala, že ak mám študentom systematicky (!) predstaviť to, čo sa skrývalo pod názvom „kultúra hovoreného slova“, nemôžem sa dostať ďalej, ak budem stavať len na teoretických poznatkoch. Ako možno vypracovať teóriu jazykovej kultúry, ako možno prakticky aplikovať jazykovedné poznatky, ak v podstate (1) nepoznáme reálny stav fungovania a používania jazyka nielen vo verejných, ale aj v bežných, súkromných, neoficiálnych prejavoch; a (2) ak systematicky (!), na vedeckom podloží nepoznáme názory bežných používateľov jazyka, ľudí, na ktorých sa máme v práci v oblasti jazykovej kultúry obracať? Úsilie hľadať odpoveď na tieto otázky ma priviedli ku konkrétnej práci:

Najprv to bol (v rokoch 1988 – 1989) prieskum o postojoch k jazyku, a to práve u tých „obyčajných“ používateľov jazyka. Otázky boli zamerané viac-menej na zisťovanie postojov k (spisovnému) jazyku a k jeho fungovaniu v národnom spoločenstve. Postoj chápaný ako sklon nejakej osoby alebo sociálnej skupiny dávať prednosť istým cieľom a spôsobom konania a správania (a iné odmietat') je súčasťou axiologickej kompetencie daného jednotlivca alebo sociálnej skupiny. Termín axiologická kompetencia, ktorým sa rozšíril rad tzv. kompetenčných termínov vychádzajúcich z Chomského, uviedol do slovenskej jazykovedy v 90. rokoch J. Dolník (1995) a pomenoval ňou tú zložku vedomia a užšie aj jazykového vedomia, pomocou ktorej (vo vzťahu k jazyku) interpretujeme isté jazykové výrazy, používame jazykové prostriedky a metajazykovo zaobchádzame s jazykom a jeho prvkami. Anketa bola teda zameraná hlavne na poslednú zložku (jazykovo-)axiologickej kompetencie, teda na metajazykové uchopenie materinského jazyka.

Napriek istým obmedzeniam, ktoré so sebou nesie dotazníková metóda, napriek ohraničenej vzorke respondentov z jedného mesta (Prešov) aj napriek relatívnosti zistených údajov prieskum priniesol zaujímavé poznatky o vedomej prestížnosti spisovnej normy – spisovný jazyk zaujíma v axiologickej kompetencii skúmanej vzorky proklamatívne prestížne, nie však výlučné postavenie vo všetkých komunikačných sférach okrem súkromnej komunikačnej sféry styku so staršou generáciou (rodičmi). Väčšina respondentov sa (bez ďalšieho odôvodnenia) domnievala, že úroveň používania slovenčiny je v podstate nízka, ba v samotnom Prešove dokonca veľmi nízka. Respondenti sa ukázali veľmi citliví na jazykové chyby predstaviteľov verejného života a aj vlastných detí, zatiaľ čo reflexia ich vlastnej jazykovej úrovne pomocou hodnotenia známokami školskej klasifikácie dopadla na slabšiu dvojku. Prieskum teda poukázal na rozdiel v hodnotení jazykovej úrovne samotných respondentov (relatívne vyššie ohodnotenie) a ich okolia (relatívne nižšie hodnotenie). Okrem toho sa ukázalo, že predpokladané prevažujúce inštrumentálne chápanie jazyka nie je tým najfrekvencovanejším – pre väčšinu z opýtaných predstavoval jazyk emocionálnu hodnotu – (spisovnú) slovenčinu reflektovali ako materinský jazyk, ako národno-identifikačný prvok a súčasť pestovania pocitu národnej hrdosti.

Tieto výsledky len podnietili môj záujem o výskum reálnej podoby fungovania slovenčiny, a to hlavne v oblasti hovorených spontánnych jazykových prejavov súkromnej a polooficiálnej komunikácie. Pustili sme sa doň spolu s M. Sokolovou a početnou skupinou študentov Katedry slovenského jazyka a literatúry prešovskej filozofickej fakulty v prvej polovici 90. rokov. Teoretickým východiskom sa pre nás stala stratifikačná teória národného jazyka J. Horeckého, a to hlavne preto, že pružnejšie reflektovala dynamické zmeny jazykovej situácie, ktoré sa vzpierali tradičnej predstave o existencii národného jazyka v podobe dvoch útvarov: spisovného jazyka a nárečia. Zaujímalo nás, či tento postupne sa vyvíjajúci teoretický konštrukt – predpoklad J. Horeckého o existencii spisovnej, štandardnej, subštandardnej formy existencie národného jazyka a o sociálnych a teritoriálnych nárečiach, bude možné podložiť aj rozsiahlejším jazykovým materiálom. Zo začiatku sme sa obmedzili na územie východného Slovenska – z ostatných oblastí sme však tiež mali zozbieraný materiál, nie však taký bohatý. Zistili sme, že prinajmenšom v hovorenej podobe súčasnej slovenčiny možno uvažovať o existencii niekoľkých variet, foriem jej existencie: spisovná varieta – bežná štandardná varieta v troch variantoch: západoslovenský, stredoslovenský a východoslovenský – subštandardné variety (západoslovenská, stredoslovenská a východoslovenská) – teritoriálne (inter)dialekty. V konkrétnej komunikačnej situácii hovoriaci nasadí svoj jazykový prejav do jednej z variet a buď zostáva v jej rámci počas celého jazykového prejavu, pričom prostriedky ostatných variet môže používať ako štylizujúci prvok, alebo môže toto nasadenie v priebehu komunikácie meniť, a to jednak kontinuálne, t. j. strieda vo svojom jazykovom prejave, často aj v rámci jednej repliky, blízke variety, napríklad spisovnú a štandardnú, alebo takpovediac prepína kód vtedy, keď strieda variety vzdialenejšie, napríklad spisovnú a subštandardnú alebo nárečovú varietu. A hoci terminologické označenie i počet variet, ako aj samotné chápanie variety môže byť predmetom diskusie, podstata javu, t. j. to, že (hovorená) slovenčina je dnes viacvrstvovo diferencovanejšia, je evidentná. Názor o ekvivalentnom vzťahu spisovný jazyk = národný jazyk existujúcu jazykovú situáciu už nedokáže adekvátne odraziť. Faktom však je, že dynamika „novších“ variet je podmienená vzťahom medzi historicky základnými varietyami: spisovným jazykom a nárečiami. Ostatne, na takýto stav poukázal už koncom 30. rokov J. Mihál a poukazujú na to aj ďalšie – staršie i novšie – výskumy (z najnovších hlavne práce J. Bosáka a J. Patráša). Zistené údaje sme v ďalšej fáze výskumu porovnávali práve s tými výsledkami, ktoré poskytli jednak spolupracovníci spomínaného pauliniovského výskumu v 60. rokoch, a vzhľadom na jazykovú situáciu na východnom Slovensku s údajmi z rozsiahlych výskumov hovorenej podoby slovenčiny v mestách východného Slovenska J. Muránskeho zhruba z toho istého obdobia. Toto porovnanie potvrdilo základné tendencie formovania jednotlivých variet hovorenej slovenčiny na východnom Slovensku – v bežnej štandardnej variete to znamená ústup kontaktovej javov s východoslovenským nárečím. Pretrvávajú jazykové javy spoločné pre celoslovenskú bežnú štandardnú varietu a javy podporujúce všeobecné komunikačné zákonitosti, napríklad pôsobenie jazykovej ekonómie. Bežné vnútrojazykové kontaktovej javy charakterizujú variant štandardnej variety, menej frekventované vnútrojazykové kontaktovej javy, pociťované v bežnej komunikácii ako nižšie, charakterizujú zasa subštandardnú varietu.

Tieto poznatky, ako aj výsledky niektorých ďalších čiastkových výskumov, ktoré sme spolu s M. Sokolovou v 90. rokoch pomocou štandardných sociolingvistických metód vykonali (týka sa to hlavne zmapovania výskytu a používania tzv. vokatívnych exponentov v oslovení pomocou rodných mien a rodinných pomenovaní typu *Magdi, Magduš, Magduško; Heli, Helen, Helenko*, podobne *mami, babi*; prípadne v mužských menách a rodinných pomenovaniach typu *Laci, Lacku*, podobne aj *dedi, oci, tati, dedku*) ma utvrdili v tom, že sociolingvistika nie je „štatistika“, že neznamená len registráciu zistených faktov (čo sa z hľadiska tradičného štrukturalistického pohľadu môže pokladať za „hriech“), ale že sociolingvistika sa v istom zmysle pokúša redefinovať tradičný vzťah *langue – parole* či kompetencia – performancia, a to tak, že ukazuje, že variácie konkrétneho jazyka v používaní (v tradičnom zmysle *parole, performancia*) nie sú náhodné alebo nesystematické, resp. že sú takými len na prvý pohľad. Skôr naopak: vzťah medzi sociálnou a lingvistickou informáciou je štatisticky výrazne štruktúrovaný a prediktabilný. Ako pripomína Deborah Cameronová, predstaviteľka tzv. feministickej lingvistiky, sociálne podmienené aspekty používania jazyka sú práve takou dôležitou súčasťou našej kompetencie ako schopnosť tvoriť gramaticky správne vety. O niekom, kto nie je schopný prispôbovať vlastné jazykové vyjadrovanie konkrétnej komunikačnej situácii – a jej sociálnemu rozmeru, nemožno tvrdiť, že je kompetentným používateľom jazyka. Okrem uvedomenia si ľudského a vedeckého rozmeru sociolingvistiky mi výskum jazykovej situácie vo vzťahu k jazykovej kultúre, resp. k jednej z jej zložiek – kodifikácii, potvrdil domnienku, ktorá s ľudským a vedeckým rozmerom sociolingvistiky úzko súvisí, že nie je „hriechom“ voči jazyku ako kultúrnemu fenoménu, ani voči jeho používateľom, ba práve naopak, ak sa jedným z kritérií pri kodifikácii stane (sociálne podmienená) frekvencia istého jazykového javu – už klasickým príkladom je v tejto súvislosti výslovnosť mäkkého *l* pred *e, i* a *i*-ovými dvojhláskami.

Vzhľadom na moje osobné hľadanie človeka v jazyku a v jazykovede predstavovalo privoňanie k tajomstvám sociolingvistického výskumu krok od globalizácie k individualizácii, no stále to bol globálny pohľad, ktorý viac či menej prevládal. Poznatky o varietovej diferenciacii národného jazyka, ako aj ďalšie sociolingvistické poznatky slovenskej jazykovedy ukázali na potrebu ešte konkrétnejšie odpovedať na otázky, kto, kde, kedy, ako a aj prečo v konkrétnom prejave používa príslušné (varietové) jazykové prostriedky. Hľadať odpovede na tieto otázky mi pomohlo objavenie analýzy diskurzu a konverzačnej analýzy, najprv len akejsi intuitívnej, založenej na štylistickej analýze a interpretácii, neskôr čoraz viac systematickej, inšpirovanej hlavne desiatkami prác výskumného tímu J. Kořenského, O. Müllerovej a J. Hoffmannovej. Uvediem jeden z prvých pokusov o takúto analýzu, v ktorej som sledovala hlavne sociálne (a psychologicky) podmienené využívanie jednotlivých variet v dialógu rodinného diskurzu.

Analýza dialógu (1) bola súčasťou širšieho výskumného projektu komunikácie v malej sociálnej skupine (rodine), ktorý som realizovala so svojou bývalou študentkou A. Červenickou v r. 1993. Išlo o užšiu aj širšiu rodinu v obci Fintice v Prešovskom okrese. Jazyková situácia v tejto obci je do značnej miery určovaná jej prímestským charakterom. Rodinná komunikácia odohrávajúca sa hlavne v rodin-

nom dome patriacom užšej rodine a v jeho najbližšom okolí, na ktorej sa zúčastňovali tri generácie hovoriacich s rozličným stupňom vzdelania a pracovného zaradenia, 4 ženy a 4 muži, sa sledovala v najbežnejších, každodenných situáciách a nahrávala ju študentka Andrea väčšinou skrytým diktafónom – neupravované prepisy dialógov boli zverejnené len po následnom dovolení jednotlivých účastníkov. Konkrétne to boli títo účastníci: Andrea, 21-ročná študentka vysokej školy (A); Ján, 24-ročný inžinier s vysokoškolským vzdelaním technického zamerania (J); Andrea a Ján boli snúbencami na prahu manželstva; otec (Andrey, Pavla, Ľuboša), 48-ročný inžinier s technickým vysokoškolským vzdelaním (O); mama (Andrey, Pavla, Ľuboša), manželka O, 44-ročná projektantka so stredoškolským vzdelaním, v tom čase nezamestnaná (M); Pavol, 16-ročný študent strednej ekonomickej školy (P); Ľuboš, 23-ročný robotník so stredoškolským vzdelaním (Ľ); teta, švagriná O, 64-ročná robotníčka so základným vzdelaním (T1); teta, sestra M, 52-ročná robotníčka so základným vzdelaním. Celkovo bolo k dispozícii 14 dialógov so 640 replikami, ktoré sa skladali z 862 výpovedí – obsahovo-pragmatických jednotiek (OPJ)¹.

Výskum sa zaoberal viacerými sociolingvistickými, psycholingvistickými a pragmatickými aspektmi rodinnej dialogickej komunikácie, jeho hlavným cieľom však bolo odpovedať na otázku o sociálnom a psychickom (pragmatickom) podmienení využitia jednotlivých variet súčasnej slovenčiny. Globálny pohľad na využívanie jednotlivých variet a ich variantov – v našom prípade to boli napospol východoslovenské varianty – poukázal na to, že spôsob ich využitia je podmienený takými vzájomne podmienenými faktormi, ako sú vek, vzdelanie, sociálny status, pracovné zaradenie, sociálna rola v rodine. Celkové využitie jednotlivých variet vo všetkých komunikačných situáciách najprv priblíži nasledujúci graf:

spisovná			štandardná	subštandardná		nárečová		
—————“—————”—————“—————”—————								
*	*	*	*	*	*	*	*	
A	J	O	P	Ľ	M	T1	T2	

Predstaviiteľky najstaršej generácie so základným vzdelaním a robotníckym povoláním vo svojich replikách používali najčastejšie nárečové, menej subštandardné výpovede a aktívne v podstate spisovnú varietu neovládali; stredná a najmladšia generácia mala vo svojom repertoári výpovede, v ktorých sa realizovali všetky variety národného jazyka. Členovia rodiny s vysokoškolským vzdelaním, resp. vysokoškolská študentka a stredoškolský študent (otec, Ján, Andrea, Pavol) s vyšším profesijným statusom (otec, Ján), inklinovali k štandardno-spisovnému vyjadrovaniu. Mama a Ľuboš so stredoškolským vzdelaním, ktorých aktuálny sociálny a profesijný status nezamestnanej a skladového robotníka bol však nižší, realizovali vo

¹ Obsahovo-pragmatická jednotka je podľa koncepcie J. Kořenského, O. Müllerovej a J. Hoffmannovej základná jednotka hovoreného spontánneho prejavu: vydeľuje sa minimálnym obsahom a základnou komunikačnou funkciou (KF)

svojich výpovediach zasa subštandardnú a nárečovú varietu, hoci v oficiálnych komunikačných situáciách bežne používali štandardno-spisovné vyjadrovanie.

Na takomto pozadí môžeme prikrčiť k detailnejšej analýze avizovaného dialógu²:

Dialóg (1)

1. O: (1) *ste to POHnojili s tym* ↑ *že tam ste zdvihli* ↑ *toto so štuplikom* ↓ /
2. Ľ: (2) *KTO pohnojil* ↑ (3) *kto* ↑ (4) *ta TOTA co šedzi za TEBU* ↓ /
3. O: (5) *dobre* ↓ (6) *dobre* ↓ =
4. Ľ: = (7) *i PETER* ↓ /
5. O: (8) *JA som pohnojil* ↓ /
6. Ľ: (9) *a ja* ↑
7. O: ✂(10) *VY už hľadace viňnikoch* ↑ (11) *ja* ↑ (12) *DAJCE mi POKOJ* ↓ /
8. Ľ: (13) *tak NEhovor že SCE TO POHNOJILI* ↓
9. O: = (14) *SCE TO POHNOJILI* ↓ *VY* ↑ *OKREM MNE* ↓ /
10. Ľ: (15) *ta ja vystupujem z teho auta* ↓
11. A: (16) *dobre* ↓ (17) *ja som to pohnojila* ↓ / (17) <*ja sa priznávam* ↓> / <smiech>
12. Ľ: (18) *A KTO* ↑ =
13. O: (19) =*teraz vystupime* (20) *a ce budzeme bic* ↓ /
14. Ľ: (21) *keľo ši kilometre na nim nabehala?* ↑ /
15. M: (22) *ta nezloscice teraz* ↑ (23) *kus pokuj* ↑ (24) *bo* ↑ =
16. Ľ: = (26) *hej* ↑ (27) *kus pokuj* ↓ (28) *JA v TYM MOTORU iba vtedy šedzim ked dagdzi treba isc abo daco treba isc po vodu abo po jablučka* ↓
17. M: ✂(29) *ale šak neber to na seba* ↑ (30) *nikto nehovorí že to TY* ↓
18. Ľ: ✂(31) *ta ja to budzem brac na seba* (32) *bo ja to neberem že by dakto toto mne rozprával* ↓ /
19. M: (33) *STUJ* ↓ (34) *bo tu* ↑
20. Ľ: = (35) *ŠE NABURAJCE TERAZ* ↓ /
21. M: (36) *nezna pre dziru zastavic* ↓ /
22. Ľ: (37) *ja ňe na takym motoru chodzim* ↑ (38) *ňe na takym dzvere zatvaram* ↓ /

Dialóg sa odohráva v aute, teda v priestore, ktorého uzavretosť a intimita je sama osebe predpokladom na zisťovanie zaujímavých lingvistických poznatkov, s účasťou otca, mamy, Ľuboša, Andrey a Petra. Jednotliví účastníci sa dostanú do

² Na prepis dialógov sme aplikovali pravopisnú normu a vyznačovali len nápadné odchýlky od spisovnej výslovnostnej normy. Okrem znaku ?, ktorým naznačujeme otázku, sme nepoužívali interpunkciu. Parajazykové zvukové prostriedky sme označovali takto: dôraz sme vyznačili veľkými písmenami; kvantitu dĺžňom; výrazné predĺženie artikulácie hlásky znakom --- za príslušnou hláskou; pauzu znakom / (krátka pauza); // (dlhšia pauza); dĺžku pauzy sme nemerali exaktne, určovali sme ju intuitívne; stúpanie tónu: á; klesanie tónu: â. Všetky komentáre týkajúce sa parajazykových alebo extrajazykových charakteristík situácie a komunikácie sme umiestnili do zátvoriek: < > a príslušný komentár potom do týchto zátvoriek. Znak = znamená bezprostrednú reakciu účastníkov dialógu; „ zasa intrúziu, skočenie do reči. Obsahovo-pragmatické jednotky sme označili číslom v zátvorke.

konfliktu preto, že niekto z rodiny neadevátne zaobchádzaním s vybavením auta poškodil dvere. Otec obviňuje staršieho syna, ten zasa sestru a mladšieho brata. Mama sa usiluje upokojiť situáciu, hlavne vzhľadom na to, aby sa otec mal možnosť sústrediť na vedenie vozidla. Peter sa do rodinnej komunikácie pre istotu vôbec nezapojil. Otec svoju konštatačno-výčitkovú repliku (1) nasadí do štandardnej variety slovenčiny (neprítomnosť kvantity, výskyt štylisticky nižšej frazémy *pohnojiť niečo*, nespisovnej lexémy *štuplik*), na ktorú najstarší syn Ľuboš reaguje podráždené a po celý čas trvania dialógu sa pohybuje na pomedzí nárečového (2 – 4, 7, 15, 26 – 28, 35, 37 – 38) a subštandardného vyjadrovania (9, 13, 18, 21, 31 – 32). V replike 18, v ktorej Ľuboš vstupuje do repliky svojej mamy, svoj prejav akoby mierne prispôbil jej štandardnému vyjadreniu (výraz *na seba*) a pokračuje v tomto nasadení aj v OPJ (32). Aj otcove repliky sa vyznačujú vzrastajúcim podráždením, čo sa odzrkadľuje aj v postupnej varietovej premene OPJ – zo štandardnej (1), cez subštandardnú (10, 11) po nárečové (14, 19, 20). Jediná replika Andrey, ktorá sa usiluje upokojiť situáciu, je v podstate spisovná, slovo *pohnojila* je konektorom na otcovu repliku (1). Aj matka sa usiluje upokojiť situáciu a upozorniť na to, aby sa pozornosť venovala viac riadeniu vozidla; vstupuje do dialógu pre jej rečový prejav v podstate nepríznačnou nárečovou replikou (22, 23, 24); keď sa však usiluje upokojiť priamo syna Ľuboša, volí štandardnú varietu (29, 30), no keď sa objaví akútne nebezpečenstvo – diera na vozovke, ktorú si vodič nestihol všimnúť, vracia sa späť k nárečiu (33, 34), pričom jej strach a podráždenie doznievajú v ironizovanej nárečovej replike (36).

Analýza dialógu ukázala, že používanie jednotlivých variet nie je náhodné, hoci nie vždy uvedomované, a v našej konkrétnej situácii súvisí hlavne s momentálnym psychickým stavom hovoriacich. Ukázala však aj na potrebu prehĺbenejšej analýzy, hlavne detailnejšej pragmatickej analýzy, ktorú som sa usilovala aplikovať v rámci výskumu registra reči dospelého orientovanej na dieťa, konkrétne na inštitucionalizovaný dialóg učiteľky materskej školy a skupiny detí v prostredí triedy materskej školy. Predmetom analýzy bol motivačný dialóg k didaktickej hre na obchod, v rámci ktorej sa potom mali rozvíjať matematicko-rozumové schopnosti detí:

Dialóg (2)

Do tohto dialógu vstupuje učiteľka (U) a deti (D), ktorých je v skupine 16. Ich vek sa pohybuje v rozpätí 4 – 5 rokov.

U: (1) *a teraz deti pozerajte vy na mňa / lebo my sa dnes budeme / spolu ešte hrať / áno ↑* / (2) *a ja som zvedava / kto koho ja dnes pochvalim / a kto bude najšikovnejší* / (3) *opäť sme sa zobudili* / (4) *bolo ráno nastal deň* / (5) *aký je teraz deň* / (6) *streda deti* / (7) *a v ten deň / každý ide svojou cestou* / (8) *deti odchádzajú do materskej školy* / (9) *žiaci odchádzajú do ško:l* / (10) *a naše mamky ockovia*

D: (11) *do práce*

U: (12) *do práce* / (13) *a my sme už v materskej škole* / (14) *a my sa tu čo robíme* /

D: (15) *hrajeme*

U: (16) *hráme*

- D1: (17) *jeme*
 D2: (18) *spime*
 U: (19) *a nakoniec odchádzame*
 D: (20) *domov*
 U: (21) *vyborne / (22) ale keby [s]me tu boli / celý deň / a nemali by sme čo jesť / iste by sme boli veľmi hladné / (23) a / v brušku / by nám vyhrávali Cigáni / (24) takže tety kuchárky / musia / každé ráno / odísť do obchodu / aby urobili nákup*
 D: (25) *aby nám mohli dať desiatu*
 U: (26) *áno / aby nám mohli prichystať desiatu /*
 D: (27) *aj obed*
 U: (28) *no a na desiatu mávame čo deti? /*
 D: (29) *obed*
 U: (30) *čo sme dnes mali*
 D: (31) *vianočku*
 U: (32) *vianočku*
 D: (33) *kakao / maslo*
 U: (34) *ale mávame aj chlebič / rožok / lúpačku / však ↑ / (35) dnes to bola vianočka / (36) no a to všetko dostávajú / tety predavačky do obchodu / (37) to všetko im dovezie*
 D: (38) *aj mliečko*
 U: (39) *ujo šofér / na aute / kde má všetko poukladané /*
 D: (40) *aj mliečko*
 U: (41) *lenže / všetko je najprv / v čom ↑ / (42) v bedničkach / (43) a tety predavačky keď prídu ráno do práce / musia / si to pečivo / vyložiť / (44) a my sa ňes deti zahráme / na takú tetu predavačku / (45) súhlasíte ↑ /*
 D: (skupina) (46) *áno*

Motivačná výzvovalá a kontaktovalá časť (1 – 2), v ktorej vidno exponovanie centrálného komunikačného i sociálneho postavenia učiteľky v interakcii s deťmi v OPJ (1) – ide tu o vyjadrenie vzťahu *vy – ja* so zámennou explikáciou 2. osoby plurálu; resp. o motivačnú výzvu (2), ktorá implikuje, že učiteľka je tou sociálne nadradenou osobou, ktorá je oprávnená hodnotiť správanie detí, plynule prechádza do naračnej časti (3 – 4), v ktorej sa 1. osobou plurálu naznačuje zainteresovanosť detí na všeobecnej činnosti (3). Nasleduje OPJ s komunikačnou funkciou (KF) potreba informácie (5) vyjadrená doplnovacou otázkou. Že tu v skutočnosti ide o pseudootázku, ktorej cieľom nie je, aby adresát doplnil informačný deficit hovoriaceho, dokazuje to, že učiteľka na danú otázku odpovedá sama (6), pričom učiteľkina odpoveď je OPJ s KF informácia. Že ide o informáciu určenú deťom, explicitne dokazuje oslovenie *deti* na konci OPJ. Na túto informáciu znova nadväzuje naračný blok (7 – 10), ktorého propozičný obsah je úzko napojený na skúsenostný komplex detí (slová *deti, materská škola, naše mamky a ockovia* – v poslednom príklade aj zámenný symbiotický plurál). Že sú tieto informácie deťom skutočne blízke, dokazuje reakcia dieťaťa (11), ktoré priamo nadviazalo na repliku učiteľky. Učiteľka jeho informáciu potvrdí (12) doslovným zopakova-

ním repliky dieťaťa, čím zároveň dokončí repliku, ktorú začala, a pokračuje ďalej konštatačnou výpoveďou so zainteresovaním detí (13) pomocou 1. osoby plurálu a pomenovania *materská škola*, za ktorou nasleduje OPJ s KF potreba informácie (14), formulovaná ako uzatvoreno-otvorená sugestívna doplňovacia otázka. Za uzatvoreno-otvorenú ju pokladáme preto, že poskytuje viaceré možnosti odpovede, čo deti aj vzápätí využívajú (15) (17) (18); za sugestívnu preto, že opytovacie slovo je posunuté ku koncu OPJ, i preto, že sa v otázke vyskytuje zvrtné zámeno *sa*, ktoré však nepatrí k slovesu *robiť* v danej otázke. Pri prvej odpovedi dieťa nadviaže práve na toto *sa* a reaguje len nezvratnou časťou slovesa *hrať sa*, no v podobe 1. osoby plurálu štandardnej variety slovenčiny, čo učiteľka opraví tým, že povie sloveso, resp. jeho nezvratnú časť v spisovnom tvare. Ďalšie dve repliky detí (17), (18) takisto pomenúvajú možné činnosti v 1. osobe plurálu. Nasledujúcu činnosť doplní učiteľka (19). Jej uvedením slovami *a nakoniec* zároveň signalizuje ukončenie jednej subtémy. OPJ s KF informácia je rozdelená do dvoch replík medzi učiteľku a dieťa (19 – 20). Učiteľka schváli poslednú informáciu dieťaťa časticou/adverbiom *výborne*, čím zároveň deti pochváli a vytvorí kompozičný predel. Nová téma sa začína časticou *ale*, ktorá je súčasťou OPJ s KF konštatovanie (22). Aj nasledujúca OPJ je konštatačná (23). Konštatačné jednotky plynule prechádzajú do vysvetlenia (24). Informácie v týchto OPJ sú podané znova zo zorného uhla dieťaťa. Dokazuje to symbiotický plurál; tvar adjektíva v nominatíve pl. neutra: *iste by sme boli [deti] hladné*, čo zároveň dokazuje vylúčenie hovoriaceho z 1. osoby plurálu; aktualizácia frazémy *Cigáni v bruchu vyhrávajú* deminutívom *bruško*; pomenovanie *tety kuchárky*, naznačujúce jednak konvencionalizované pomenovanie a oslovenie zamestnankýň škôlky deťmi, jednak sociálny status zamestnankýň vo vzťahu k deťom. Ďalšie dieťa plynule doplní vysvetľovanie učiteľky OPJ s KF vysvetlenie (25), čo učiteľka schválila slovom *áno* a variovaným opakovaním repliky dieťaťa (26). Sleduje svoju tematickú výpovednú líniu a formuluje otázky: všeobecnejšiu pomocou opakovacieho slovesa *mávame* (28) a keď deti nereagujú náležite, konkrétnejšiu (30) so slovesom *mať*, adverbiom *dnes*, pričom obsah replík detí (27), (29), s ktorými nesúhlasí, nekomentuje, no predsa na ne reaguje. Dieťa však, naopak, nadväzuje na spomínané repliky (25) a (26). Učiteľka potvrdí odpoveď dieťaťa na otázku (30) doslovným zopakovaním jeho repliky (32), nadviaže na repliku (33) dieťaťa, usilujúc sa dosiahnuť zhodu medzi líniou svojho uvažovania a líniou uvažovania detí kontaktným slovom *však* a stúpajúcou intonáciou (34). Potvrdí predchádzajúce informácie pomocou OPJ s KF konštatovanie (35) a pokračuje OPJ s KF vysvetlenie vo vysvetľovacom tematickom bloku, ktorý je zaujímavý aj tým, že tu dochádza k rozdielnemu chápaniu celkovej dialogickej stratégie: kým učiteľka chápe dialóg ako cieľový pedagogický dialóg, deti ho, pochopiteľne, chápu ako situačný dialóg. Učiteľka neberie do úvahy repliky dieťaťa, potvrdzujúc tým svoju dominantnú komunikačnú rolu a „ponáhľa sa“ k ďalšej činnosti, ktorá ju spolu s deťmi za touto motivačnou fázou čaká. Vidno to napríklad na pseudootázke (41), na ktorú si učiteľka vzápätí bez výraznejšieho pauzového predelu sama odpovedá (42), pokračuje OPJ s KF vysvetlenie (43) a prostredníctvom OPJ s KF oznámenie (44) prechádza k ďalšiemu tematickému bloku, spojenému s didak-

tickou hrou. Celý tematický blok sa končí kontaktovou zisťovacou otázkou (45), na ktorú deti skupinovo kladne odpovedajú (46).

Uplatnenie metód analýzy diskurzu a posun od sociolingvistiky k pragmalinvistike či pragmaštylistike pre mňa znamenal aj spomínaný posun od globalizovaného k individualizovanému pohľadu na verbálnu komunikáciu s niekedy až fascinujúcim množstvom kognitívnych, psychologických a sociálnych informácií, ktoré aj tie naoko najbanálnejšie rozhovory v bežných, neoficiálnych či polooficiálnych komunikačných situáciách pri detailnejšom pohľade poskytujú. Uvediem ešte jeden príklad aplikácie pragmalingvistických postupov na spontánny rečový prejav, tentoraz na oveľa menšej ploche. Pôjde o jednu repliku diskotekára, ktorému sa počas jeho produkcie oprel o aparáturu jeden z návštevníkov diskotéky. Diskotekár na vzniknutú situáciu reaguje takto:

(1) *ĎA---kujem ti že si sa oprel* ↓ / (2) *ty si dobrý chlapec ktorý sa krá---sne oprel*
 (3) *zatlieskajte mu* / (4) *fa---jn fajn fajn fajn* (5) *ešte šTYrikrát sa môžeš oprieť* (6) *ale až nabudúce dobre* ↑

Diskotekár hodnotí danú situáciu ako pre seba nevýhodnú, preto na ňu musí reagovať. K dispozícii má buď nejazykové prostriedky (napríklad mohol by vyjsť spoza aparáturu a dotýčného nespratníka jednoducho vyviešť von, alebo doň napríklad sotiť), alebo jazykové prostriedky. Zvolil si intrajazykové prostriedky a parajazykové intonačné jazykové prostriedky. Aj tu má k dispozícii buď priame vyjadrovacie prostriedky (s rozličným stupňom direktívneho pôsobenia a sily výrazu), alebo nepriame. Keby sme využili pragmatickú sústavu princípov a zásad efektívnej jazykovej komunikácie (Griceove a Leechove konverzačné maximy), mohli by sme povedať, že diskotekár, ktorý dovtedy udržiaval počas svojej produkcie dobrú náladu, sa usiluje so svojím konverzačným partnerom kooperovať, a to tak, že na jednej strane akoby narúšal zásadu kvality informácie, ktorá hovorí zhruba to, že ak chceme, aby bol náš jazykový prejav v dialógu efektívny, mal by byť pravdivý – naša replika však pravdivá nie je, lebo jej obsah nezodpovedá komunikačnej situácii. Na druhej strane sa však diskotekár usiluje zachovať „tvár“³ partnera, na ktorého sa obracia, a to tak, že volí nepriamy spôsob vyjadrenia s uplatnením zdvorilostnej frázy rečovej etikety *ďakujem ti* s explikáciou javu, ktorý sa stal impulzom repliky: *že si sa oprel*. Aplikuje ďalej niektoré zásady zdvorilostného princípu vo vyjadreniach *ty si dobrý chlapec ktorý sa krá---sne oprel* (zásada ocenenia); *zatlieskajte mu* (zásada sympatie, ocenenia); *fa---jn, fajn, fajn* (zásada súhlasu, ocenenia); *ešte štyrikrát sa môžeš oprieť* (zásada veľkorysosti). Vyjadrenia s uplatnením jednotlivých zásad sú však v zrejmom rozpore s komunikačnou situáciou. Ak berieme do úvahy podmienky úspešnosti realizovaného komunikačného aktu, ako

³ Pojem „tvár“ podľa autorov Brown – Levinson, J. Křivohlavý či M. Švehlová, od ktorej tento termín preberáme, je spätý so základnou kultúrnou ideou o podstate sociálnej osobnosti, jej cti a hanby, jej kultúrneho postavenia atď. Tvár (sebaprojekciu) si môžeme predstaviť ako abstraktný model, do ktorého sa premieta jednak potreba či pranie človeka, aby s jeho správaním ďalší komunikant súhlasil, jednak potreba či pranie človeka, aby jeho správaniu nikto nekládol prekážky, resp. ho k istému správaniu nenútil.

ich určila teória rečových aktov (tzv. felicity conditions), napríklad podmienka spôsobu, očakávania, „úprimnosti“, potom môžeme uvažovať buď o nie celkom dostatočnej kompetencii hovoriaceho, alebo o špecifickom ciele, ktorý svojou replikou sleduje – a tým cieľom je ironizácia hovoriaceho, teda využitie pragmatického princípu irónie, na základe ktorého sa neprijemné skutočnosti vyjadrujú namiesto priamym odsúdením nepriamo. Zámer poukázať na nevhodné správanie, teda vyjadrenie negatívneho postoja k adresátovi, sa realizuje takými jazykovo-intonačnými prostriedkami, ktoré videné z hľadiska kooperačného a zdvorilostného princípu sú ich deviáciou, a teda akoby narušením efektívnej komunikácie. Ak sa však na ne pozrieme z hľadiska princípu irónie, vidíme, že ich použitie má zmysel, a teda danú repliku možno pokladať za súčasť efektívnej komunikácie. Tým viac, že v reálnej situácii sa dotýčný návštevník od aparatúry predsa len vzdialil, a to bez výraznejšieho incidentu. Okrem iného sa v danej replike aktivizoval aj blok kategórie sociatívnosti, a to hlavne subkategórie konformnosti, zdržanlivosti a étosu, známe zo systému výrazových kategórií Františka Mika – aj tento premyslený otvorený systém, ktorý má pri hľadaní tajomstiev verbálnej komunikácie oveľa širšie uplatnenie, než je oblasť literárnej komunikácie, a to preto, lebo vychádza z podstaty interpersonálneho komunikačného procesu, je jednou z ciest objavovania človeka v jazyku.

Takto približne som si hľadala a nachádzala „obyčajného“ človeka v jazyku a jazykovede. Dospela som k istej úrovni individualizácie, teda k náhľadu na jazyk viac-menej z hľadiska jeho individuálneho používateľa, od ktorej sa dá odraziť späť ku globálnejšiemu pohľadu. Toto prepojenie možno, nazdávam sa, aplikovať aj na prácu v oblasti jazykovej kultúry, hlavne pri kultúre hovoreného prejavu. Dnes je už hádam jasné, že požiadavky na kultivovaný jazykový prejav nemôžu vychádzať len z mechanickej aplikácie spisovnosti, ani mechanickej aplikácie funkčnosti používaných prostriedkov. Ide tu o pôsobenie zložitého komplexu prostriedkov, spätých s kognitívnou i emocionálnou sférou individua, s jeho vlastnou hierarchiou hodnôt, s postojmi k jazyku, ale aj s postojmi k iným ľuďom, s ochotou rešpektovať súbor nielen jazykových, ale aj sociálnych, komunikačných, štýlových a žánrových noriem. Okrem toho, ako na to poukázal J. Dolník, tu vstupujú do hry požiadavky, ktoré každý z nás na svoj jazykový prejav, ako aj na jazykový prejav iných, kladie, ale aj to, aké požiadavky sa kladú na náš vlastný jazykový prejav: od utilitárnych, cez emocionálne, etické, až po intelektuálne a estetické. Domnievam sa, že v teórii i praxi jazykovej kultúry by bolo možno potrebné chápať kultivovanosť jazykového prejavu ešte viac ako doteraz ako súčasť individuálnej i skupinovej identity človeka a v jazykovej výchove a vzdelávaní toto vedomie posilňovať. V podstate ide o posilňovanie toho, čo náš frazeologický fond odráža vo viacerých vyjadreniach – za všetky vyberiem len jedno: *Aký človek, taká reč*. A asi by sa takáto práca dala robiť aj bez imperatívu zdvihnutého prsta a dalo by sa pri nej postupovať „ekologicky“ – tak, ako o tom hovorí vo svojom článku o jazykovej ekológii a ekológii jazykovedy S. Ondrejovič: poukazovať skôr na možnosti jazyka než sa sústreďovať na preskribovanie jediného možného spôsobu, nevodiť používateľov jazyka za ručičku, uplatniť princíp tolerancie, hoci ani v „ekologicky“ koncipovanej práci v oblasti jazykovej kultúry, parafrázujúc vy-

jadrenie J. Hoffmannovej, trochu tolerantne chápaného, orientačného preskriptivizmu nezaškodí.⁴

Nemyslím si, že akýkoľvek prístup k jazyku možno absolutizovať. Nemyslím si tiež, že jedna teória musí mať nevyhnutne pravdu, zatiaľ čo iná je nevyhnutne menej prínosná. Úspešnosť každej teórie závisí aj od cieľov, ktoré si kladie, a rozličné teoretické prístupy donášajú plody svojím špecifickým spôsobom. Ide tu o otázku výberu predmetu štúdia a prístupu k nemu. A veľká väčšina (aj slovenských) lingvistov je ochotná uznávať prínos tých postupov jazykovedného výskumu, ktoré sa líšia od ich vlastných, a to aj napriek tomu, že sa niekedy domnievajú, ako podotýka spomínaná D. Cameronová vo vzťahu k lingvistom všeobecne, že ich vlastný prístup je signifikantnejší než prístup „tých druhých“. Sama pre seba som si toho „obyčajného“ človeka v jazyku našla. Je to človek v čapkovskom zmysle, človek-sizyfos, ktorý deň čo deň tlačí svoj kameň – aj kameň svojej systémovej i nesystémovej verbálnej existencie, ktorý vidí zmysel svojej námahy v nej samej. A čo sa týka jazykovedného prístupu, je to skôr prístup prostredníctvom detailu než prostredníctvom celku. Môj obľúbený literárny autor, bývalý profesor modernej anglickej literatúry na univerzite v Birminghame a literárny teoretik, David Lodge v jednom zo svojich brilantných humoristických románov, ktoré sú však zároveň prenikavými sociologickými štúdiami – *Slušná práca* – ústami svojich postáv vedie takýto dialóg: „*Chcela by som študovať psychológiu, keď už mám niečo študovať, ozvala sa Sandra. Zaujíma ma, ako pracuje ľudská myseľ. Nevie, či ti v tom pomôže práve psychológia, odvetila jej Robyn, keď ma pamäť neklame, je to hlavne o potkanoch. Asi by si sa o tom, ako pracuje ľudská myseľ, dozvedela viac, keby si čítala romány.*“ Ja by som si k tomuto vyjadreniu dovolila dodať: ak chcete poznať človeka, skúmajte jeho jazyk, a to akoukoľvek metódou – každý nediletantský prístup je obohatením tohto poznania a má právo na svoj život pod Slnkom – a niekedy je zaujímavý aj ten, čo sa usiluje odhaliť nielen pravdu, ale aj poéziu jazyka – poéziu „obyčajného“, každodenného jazyka.

LITERATÚRA

BOSÁK, J.: Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti. In: *Sociolinguistica Slovaca* 3. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1997, s. 45 – 53.

⁴ Za protikladný tejto téze pokladáme spôsob, aký sa uplatnil napr. v prístupe M. Pisárčikovej vo vzťahu jazykovej kultúry a jazyka súčasnej prózy. Autorka hodnotí používanie expresív v (prevažne) umeleckej próze, a to s preskriptivistickým cieľom. Používanie takých expresívnych slov, ako sú napríklad *prcek* (so slovenskými ekvivalentmi *špunt*, *štopeľ*), *žväst* (*dríst*, *dristanina*), *pižlať*, *pižlikať* (*pidlikať*, *pidlikovať*), *vychľamstať* (*vychleptať*), *zošupnúť sa* (*skĺznuť sa*, *zošuchnúť sa*), *nabulikať* (*nadudúkať*, *natúkať*) pokladá za skupinu slov z hľadiska jazykovej kultúry najagresívnejšiu a zároveň najnebezpečnejšiu, ktorá „prirodzeným spôsobom rozkladá vedomie používateľov slovenčiny a dotýka sa priamo identity jazyka“. Ak aj odhliadneme od, nazdávam sa, nereálneho úsilia predpisovať používanie expresív ako takého – a všetky vymenované slová sa vyznačujú pomerne vysokým stupňom expresivity – nevidím nijaký rozdiel v tom, či ako expresívum použijem (pars pro toto) slovo *pižlikať* alebo *pidlikať*.

- BROWN, P. – LEVINSON, S. C.: *Politeness (Some universals in language usage)*. Cambridge University Press 1978.
- CAMERON, D.: *Feminism and Linguistic Theory*. Second edition. London: MacMillan Press 1992.
- ČERVENICKÁ, A.: *Jazyková analýza komunikácie v malej sociálnej skupine*. [Diplomová práca.] Prešov: Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika 1994.
- DOLNÍK, J.: *Efektívnosť jazykovej komunikácie*. In: *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii*. Red. J. Horecký. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 147 – 153.
- DOLNÍK, J.: *Slovenčina z hľadiska hodnotenia*. In: *Studia Academica Slovaca*. 24 Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1995, s. 37-43.
- GRICE, H. P.: *Logic and Conversation*. In: *Syntax and Semantics*. Ed. J. Cole a J. L. Morgan. New York: Academic Press 1975.
- HOFFMANNOVÁ, J.: *Stylistika a... Současná situace stylistiky*. Praha: Trizonia 1997.
- HORECKÝ, J.: *Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny*. In: *Slovenská reč*, 1979, roč. 44, č. 4, s. 221 – 227.
- KOČIŠ, F.: *Štruktúrna stratifikácia jazyka ako základ teórie spisovného jazyka*. In: *Slovenská reč*, 1984, roč. 49, č. 1, s. 37 – 48.
- KOČIŠ, F.: *Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry v súčasnej komunikácii*. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Bratislava: Veda 1995, s. 12 – 21.
- KOŘENSKÝ, J. – HOFFMANNOVÁ, J. – JAKLOVÁ, A. – MÜLLEROVÁ, O.: *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. 2. vyd. České Budějovice: Pedagogická fakulta 1987.
- KŘIVOHLAVÝ, J.: *Já a ty (O zdravých vztazích mezi lidmi)*. Praha: 1977.
- LEECH, G. N.: *Principles of Pragmatics*. London – New York: Longman 1983.
- MIHÁL, J.: *Spisovný jazyk a nárečie*. In: *Slovenská reč*, 1938 – 1939, roč. 7, č. 4, s. 213 – 218.
- MIKO, F. – POPOVIČ, A.: *Tvorba a recepcia*. Bratislava: Tatran 1978.
- MÜLLEROVÁ, O. – HOFFMANNOVÁ, J. – SCHNEIDEROVÁ, E.: *Mluvená čeština v autentických textech*. Jinočany: H+H 1992.
- ONDREJOVIČ, S.: *Sociolingvistika na Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca* 20. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1991, s. 177 – 191.
- ONDREJOVIČ, S.: *Jazyková ekológia a ekológia lingvistiky*. In: *Jazykovedný časopis*, 1996, roč. 47, č. 1, s. 3 – 24.
- ONDREJOVIČ, S.: *Sociolingvistický vs. „normativistický“ pohľad na jazyk*. In: *Sociolinguistica Slovaca* 3. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1997, s. 54 – 60.
- ONDREJOVIČ, S.: *Eugen Pauliny ako sociolingvista*. In: *Slovenská reč*, 1999, roč. 64, č. 2, s. 65 – 83.
- PATRÁŠ, V.: *Sociolingvistický profil bežnej hovorenej komunikácie v Banskej Bystrici (90. roky)*. In: *Sociolinguistica Slovaca* 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 119 – 131.
- PISÁRČIKOVÁ, M.: *Jazyk súčasnej prózy a jazyková kultúra*. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Bratislava: Veda 1995, s. 73 – 81.
- SLANČOVÁ, D.: *K niektorým výsledkom prieskumu obyvateľov Prešova k jazyku*. In: *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii*. Red. J. Horecký. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 175 – 181.
- SLANČOVÁ, D.: *Anketový prieskum postojov k jazyku*. In: *Slovenská reč*, 1990, roč. 55, č. 1, s. 3 – 19.
- SLANČOVÁ, D.: *Praktická štylistika (štylistická príručka)*. Prešov: Slovacontact 1996.

- SLANČOVÁ, D.: Reč autority a lásky (Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra). Prešov: Filozofická fakulta 1999.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. 23. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1994, s. 225 – 240.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: Výsledky a perspektívy sociolingvistického výskumu prešovských vysokoškolákov (K jazykovej situácii na východnom Slovensku). In: *Sociolinguistica Slovaca* 3. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1997, s. 45 – 53.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: Jazykové prostriedky s vokatívnym exponentom v súčasnej slovenčine. In: *Slovenská reč*, 1998, roč. 63, č. 4, s. 210 – 220.
- ŠVEHLOVÁ, M.: Zdvorilosť a rečová etiketa (Univerzálie rečové interakce). In: *Sborník pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Filologické studie*. XIX. Praha: 1994, s. 39 – 61.
- TANNEN, D.: *Conversational style: Analyzing Talk*. Norwood, N.J., Ablex Publishing Corporation 1988.

Štruktúrovanie jazykových a sociálnych vzťahov v malej sociálnej skupine

DANIELA SLANČOVÁ – LUCIA PUDIŠOVÁ

Príspevok predstavuje pokus o aplikáciu niektorých sociometrických postupov na lingvistický materiál. Základnou inšpiráciou, z ktorej vychádzame, je definícia sociolingvistiky vypracovaná jubilantom doc. Slavomírom Ondrejovičom v propozíciách Malej encyklopédie sociolingvistiky (2003). V nej autor charakterizuje sociolingvistiku ako „disciplínu, ktorá študuje jazyk nie ako statický systém, ale ako variabilný fenomén, ktorý používatelia menia alebo formujú v závislosti od sociálnych aspektov/faktorov, ... ktorá sa zaujíma o to, ako sa virtuálny „langue“ a sociálne determinovaný „parole“ aktualizujú v jazykových skupinách. ... pričom pre sociolingvistiku sú zaujímavé premeny základnej formy v závislosti od sociálnych kontextov (sociálneho správania)...“. Základné sociologické (sociolingvistické) pojmy odvodzujeme zo sociologických príručiek (porov. hlavne Keller, 1991; Geist, 1992; Veľký sociologický slovník, 1996; Giddens, 1999; Surynek a kol., 2001) s cieľom aplikovať ich sociolingvistiky tak, aby nás dovedli k dôkladnejšiemu poznaniu sociálne podmienených jazykových skutočností.

Konkrétnym objektom nášho pozorovania a neskôr výskumu (uskutočnil sa v r. 2004) je malá sociálna skupina (rodina) v obci Šelpice na západnom Slovensku, pričom pozorovanie vychádzalo od jednej členky rodiny, ktorá viac než ostatní vstupovala do komunikačných situácií s ostatnými príbuznými, pričom jej rečové správanie sa menilo v závislosti od toho, s kým sa práve zhovárala, a to výraznejšie, než sa to stávalo u ostatných členov rodiny. Pozorovali sme nasledujúcich členov rodiny (uvádzame sociálne roly, v ktorých jednotliví účastníci vstupovali do verbálnej komunikácie; vek; vzdelanie; zamestnanie a ostatné sociolingvisticky relevantné demografické údaje v čase pozorovania): Mária, z pohľadu nášho pozorovania ústredná členka rodiny (dcéra, sestra, nete, teta, snúbenica; má 25 rokov; vysokoškolské vzdelanie technického zamerania; nezamestnaná; narodila sa v Trnave; žije v Šelpiciach); otec (51 rokov; učňovské vzdelanie; dopravca; narodil sa a žije v Šelpiciach); matka (49 rokov; učňovské vzdelanie; referentka; narodila sa v Bohdanovciach na západnom Slovensku; žije v Šelpiciach); sestra (26 rokov; vysokoškolské vzdelanie; učiteľka na prvom stupni základnej školy; narodila sa v Trnave; žije v Šelpiciach); teta (51 rokov; vysokoškolské vzdelanie; učiteľka slovenského jazyka na základnej škole; narodila sa v Trnave; žije v Šelpiciach); deti „sestry“: chlapec (5 rokov); dievča (2,5 roka), žijú v Šelpiciach; snúbenec Márie (25 rokov; vysokoškolské vzdelanie technického

zamerania; pracuje ako technik na západnom Slovensku; narodil sa na strednom Slovensku, žije v Šelpiciach).

Malá sociálna skupina predstavuje istý počet osôb, ktoré sú vo vzájomnej bezprostrednej sociálnej interakcii pri jednom alebo viacerých stretnutiach, pri ktorých si každý člen vytvára určitý dojem o ostatných členoch skupiny. Charakter malej sociálnej skupiny utvárajú viaceré štruktúry. Je to štruktúra sociálnych statusov, ktorá vytvára stratifikáciu skupiny, ďalej štruktúra rolí a ich vzájomná konštelácia, afektívna štruktúra vytváraná sociometrickými alebo sociopreferenčnými väzbami medzi členmi, pričom tieto väzby vytvárajú emocionálnu atmosféru v skupine; štruktúra sociálnej komunikácie, štruktúra vodcovstva a vzťah danej malej skupiny k širšej sociálnej štruktúre. Vzhľadom na ciele nášho výskumu a v súvislosti s verbálnou interakciou nás zaujíma hlavne štruktúra rolí a ich vzájomná konštelácia v pozorovanej rodine, sociometrické alebo sociopreferenčné väzby medzi jej členmi a štruktúra uskutočňovanej sociálnej komunikácie.

Prvotným cieľom nášho výskumu bolo na základe empirického výskumu, teda na základe pozorovania a analýzy, verbálnej komunikácie určiť vzťahy medzi makrosociolingválnymi a mikrosociolingválnymi javmi v rodine a vytvoriť sociolingvogram rodiny. Medzi makrosociolingválne javy radíme makrosociálne komunikačné registre (o vymedzení pojmu register porov. Slančová, 1999a; 2003) a variety národného jazyka; mikrosociolingválne javy chápeme ako jazykovú manifestáciu sociálnych rolí komunikujúcich. Sociálna rola predstavuje súhrn spôsobov správania, ktoré sa očakávajú od jednotlivca v určitej pozícii vnútri skupiny, pričom realizácia sociálnej roly je adaptáciou na normy správania iného a prispôbením vlastného správania podľa očakávania iného. Produktivita rolí sa stáva súčasťou štruktúry osobnosti.

Po tomto vymedzení základných pojmov sme cieľ nášho výskumu špecifikovali v tom zmysle, že sa budeme usilovať (i) **sociolingvometricky** zachytiť vzťah medzi makrosociolingválnymi a mikrosociolingválnymi premennými z hľadiska individua – člena malej sociálnej skupiny – ako čiastkový obraz jazykovej situácie v malej sociálnej skupine a (ii) vytvoriť individuálny **sociolingvogram**, odrážajúci **sociolingvopreferenčné štruktúry** v skúmanej malej sociálnej skupine.¹

Kým sociometria vo všeobecnejšom zmysle znamená metódy merania interpersonálnych vzťahov, hlavne vzťahov sympatie a antipatie v (malých) sociálnych skupinách, a v metodologickom zmysle súbor výskumných techník, hlavne testov, ktorými sa meria tzv. preferenčné správanie a sociopreferenčná, teda sociometrická štruktúra malých skupín, sociolingvometriu navrhujeme chápať ako štruktúrovanie preferenčného rečového správania, teda štruktúrovanie lingvopreferenčných vzťahov. Preferenčné jazykové správanie vytvára lingvopreferenčné štruktúry. Ide o štruktúry, ktoré odrážajú to, akému kódu (jazyku, variete, registru) dávajú komunikujúci prednosť. Sociolingvopreferenčné jazykové správanie vytvára sociolingvopreferenčné štruktúry. Ide o štruktúry, ktoré odrážajú to, akému kódu dávajú komunikujúci prednosť v závislosti od sociálnych premenných.

¹ Zvýraznené slová predstavujú navrhované sociolingvistické termíny, ktoré definujeme na pozadí ustálených sociologických termínov (porov. citované sociologické príručky).

Sociogram je grafické zobrazenie sociopreferenčnej štruktúry skupiny na základe sociometrických dát. Sociolingvogram predstavuje grafické zobrazenie sociolingvopreferenčnej štruktúry skupiny na základe sociolingvometrických dát.

Makrosociolingválna konštanta je v našom výskume reprezentovaná komunikačným registrom bežnej súkromnej (rodinnej) spontánnej komunikácie: dialógy medzi členmi rodiny sa odohrávali podvečer či popoludní v kuchyni, v izbe rodinných domov, príp. za stolom pri nedelňom obede. Makrosociolingválne premenné sú reprezentované používanými varietami národného jazyka. Mikrosociolingválne premenné sú reprezentované jazykovou manifestáciou jednotlivých sociálnych rolí – v našom výskume súvisia hlavne so zmenou sociálnej roly ústredného objektu pozorovania – Márie.

Ako sme na to už poukázali, ústrednou metódou bolo pozorovanie jazykovej situácie, konkrétne, jazykového správania v predstavenej malej sociálnej skupine a následné audiálne zachytenie dialógov medzi členmi rodiny. Zo zaznamenaných dialógov sme vybrali 9, v ktorých sa odrážala zmena sociálnej roly Márie a jej jazyková manifestácia. Išlo o 5 dialógov s dvoma účastníkmi: Mária postupne komunikovala s matkou; snúbencom; sestrou; tetou; deťmi²; 2 dialógy s tromi účastníkmi: Mária komunikovala s matkou a otcom; matkou a snúbencom; 2 dialógy so štyrmi účastníkmi: Mária komunikovala s matkou, otcom a snúbencom.³ Ukážky dialógov všetkých typov (dialógy 1 – 6) sú uvedené v prílohe.⁴

Dialógy sa analyzovali z hľadiska využitia jazykových prostriedkov, a to zvukových (vokalických, konsonantických, suprasegmentálnych), morfológických, lexikálnych a čiastočne syntaktických na osi spisovný jazyk – nárečie. Podľa miery zastúpenia jednotlivých jazykových prostriedkov sa škálovým spôsobom hodnotilo používanie jazykových prostriedkov osobitne u každého komunikanta na osi od 1 po 10 (hodnota 1 predstavuje zvukový jazykový prejav v najvyššej miere zhody so spisovnou normou; hodnota 10 predstavuje výraznú blízkosť s nárečovou normou), pričom sme hodnotili rečové prejavy v dyádach, aj keď súčasťou komunikačnej situácie boli viacerí účastníci, a to preto, že dialogická interakcia sa vnútorne členila na mikrodyády.⁵ Spôsob hodnotenia na osi spisovný jazyk – nárečie sme si zvolili aj na základe doterajších výskumov (porov. napr. Horecký, 1979; Patráš, 1995, 2002; Slančová – Sokolová, 1994, 1995, 1997; Múcsková, 1999; 2005), ktoré poukázali na to, že v jazykovej situácii slovenčiny sa jednotlivé variety národného jazyka utvárajú na pozadí vzťahu medzi základnými varietami, a to medzi spisovným jazykom a (inter)dialektom, resp. (inter)dialektmi. Pri charakteristike západoslovenských nárečí, presnejšie trnavského nárečia, do

² Hoci sa na rozhovore zúčastnili obe deti, pre homogénnosť vzťahu aj v tomto prípade uvažujeme o dyáde.

³ V sociálnej štruktúre rodiny vo vzťahu k Márii je charakteristické postavenie otca, s ktorým sa takmer vôbec nedostáva do komunikačnej dyády, preto sa v zaznamenaných dialógoch nevyskytol „čistý“ dvojčlenný rozhovor medzi Máriou a otcom.

⁴ Značky použité pri zápise: ↑ stúpavá melódia; ↓ klesavá melódia; / kratšia pauza; // dlhšia pauza; ? otázka @ hezitačný zvuk; ABC nápadné zdôraznenie slabiky; xxx nezrozumiteľné miesta; <interpretatívne poznámky>.

⁵ Upozorňujeme na fakt, že spomínané hodnoty sú len škálovými hodnotami, neplatia absolútne a sú stanovené ako predpoklad grafického štruktúrovania.

ktorého areálu obec Šelpice patrí, sme postupovali podľa: Krajčovič, 1988; Pal-kovič, 1981; Petřík, 1935.

Napríklad dialóg 1 medzi Máriou a matkou sa vyznačuje vysokou mierou prítomnosti nárečových prvkov. U Márie sa vo vokalizme nevyskytujú diftongy, ktoré sú nahradené dlhými vokálmi (*devátej, pátej, pátu, pátek, zohrát; došol, dzíry, né, neví, nevím, péct; môže, môžeš*), prípadne namiesto diftongu [uo] sa vyskytuje krátky vokál o (*dojde, dojst, pojde, o osmej*); namiesto ä sa vyskytuje e (*bábetka*); čo sa týka konsonantizmu, ten sa vyznačuje dôslednou tvrdou výslovnosťou d', t', ň (*ked, devátej, dojde, pojde, neskorší, teta, nevím, neboli, ani, nevolala, ništ, skleníkom, ide, budete, ste, normálne, postel*). Výslovnosť d' a t' pred e, i je rozkolísaná, teda s asibiláciou aj bez nej (*chodzic, na pol trecí, trecí, vidíš, ci, cícila, dzíri*; ale aj *aute, tretej, dedko, postel, spat*). Dôsledne tvrdo je vyslovované aj l' (*mali, chvílu, volačo, omáčali, jedli*). Konsonantická skupina šť sa vyslovovuje ako [šč] (*ešče*). Z hľadiska suprasegmentálnej inštrumentácie je výrazné dôrazné prízvukovanie prvej slabiky slova s posilnenou intenzitnou a kvantitatívnou zložkou.⁶ V jazykovom prejave Márie dochádza k porušeniu rytmického krátenia (*na pátu*). Z morfológických javov ide hlavne o relačnú morfému I sg. fem.-u (*s čukoládu, radíme tu aj spojenie s uju Rudku*), I sg. mask. -om (*za skleníkom*), G sg. neut. -a (*bábetka*). Pravda, tu ide aj o tvary zhodné so spisovnými, no ich spojenie s charakteristickou výslovnosťou nás oprávňuje pokladať tieto tvary zároveň za nárečové. Podobne sú charakteristické tvary zámen *já, ci (ti), šecky*. Syntakticky k nárečovému vyjadreniu smeruje spojenie *sú neni schopní*. V dialógu sa vyskytujú dialektizmy a kolokvializmy: *báleše, čukoláda, dziri, hentam, henty, hybaj, jako, kúsek, moset, ništ, omáčali, oné, slíže, volačo; krájat, reku; fakt, normálne, šikulka, za chvílu*. Rečový prejav matky (hoci matka nebola v zaznamenanom dialógu natoľko aktívna) je takisto charakteristický vysokou mierou zastúpenia nárečových prostriedkov: *né, nepékli, pékla; nestrčili, nevolala, idem, mali, chvílu, volačo, omáčali, nestrčili*; dôrazné prízvukovanie prvej slabiky slova s posilnenou intenzitnou a kvantitatívnou zložkou; tvary zámen *gdo, ta (ta), teho*.

Dialóg 2 sa oproti dialógu 1 vyznačuje minimálnym zastúpením nárečových prvkov (stopovo napr. tvrdá výslovnosť ň v slovách *neska, nechceli*; lexikálne nárečové slová, napr. *jako, jakože* a hybridy, napr. *papierky*). Vôbec, aj téma rozhovoru je taká, že posilňuje prítomnosť spisovných prvkov, hlavne lexikálnych (*kurze, pozorovateľ, chobotnice, občaňia, neverbálnej, verbálnej, komunikácie, normálny, občan*), ale aj kolokvializmov (*mafiaňi, strašne, dokolečka*); dialektizmy sa vyskytujú minimálne (*neska*).

Takýmto spôsobom sme vyhodnotili všetkých 9 dialógov (tabuľky 1 – 9).⁷ Po priemerovaní hodnôt zo všetkých analyzovaných dialógov sú sociolingvometrické údaje uvedené v tabuľke 10, z ktorej vychádzame pri grafickom zachytení socio-

⁶ Túto tendenciu dokázal aj experimentálny výskum (porov. Pudišová, 2004).

⁷ Ako prvé uvádzame tabuľky pre dialógy v prílohe. Pre úplnosť pripájame aj tabuľky ďalších hodnotených dialógov. Ak je pri hodnotení uvedené x, znamená to, že v dialógoch použité jazykové prostriedky sú z nášho pohľadu irelevantné, t. j. buď sa nárečová norma použitých tvarov zhoduje so spisovnou, alebo je použitých príliš málo jazykových prostriedkov na to, aby mohli byť hodnotené. Priemer sa počítal len z hodnotených údajov.

lingvopreferenčnej štruktúry (graf č. 1) a individuálneho sociolingvogramu (graf č. 2).⁸ Oba grafy naznačujú kódové posúvanie Márie vo vzťahu k ostatným členom rodiny. Nepriamo naznačujú aj kontinuálny charakter variet národného jazyka.

Priemerná hodnota rečového prejavu Márie (získaná ako priemer hodnôt rečového prejavu so všetkými členmi rodiny) je 4,8; znamená to, že najprirodzenejšia rečová poloha v súkromnej komunikácii Márie v rodine je prechodná poloha medzi spisovným jazykom a nárečím. Ide zhruba o západoslovenský variant bežnej štandardnej variety, resp. západoslovenský subštandard (porov. Slančová – Sokolová, 1994). Túto hodnotu berieme ako východiskovú (s pridelenou polohou na osi v bode 0). Sociolingvogram získame na základe rozdielu [hodnoty rečového prejavu Márie s príslušnými členmi rodiny] a [priemernej hodnoty rečového prejavu Márie]. Tak dostaneme východisko individuálneho sociolingvogramu. Znova pripomíname, že absolútne číselné hodnoty nie sú v našom prípade dôležité, dôležité je pomocou škálovania naznačiť sociolingvopreferenčné tendencie.

Samotný individuálny sociolingvogram naznačuje sociolingvopreferenčné tendencie vnútri pozorovanej rodiny z uhla pohľadu Márie. Tendencie uplatňovať v jazykovom prejave vyššie zastúpenie nárečových prostriedkov sa ukazujú vo vzťahu k pokrvným príbuzným, t. j. s klesajúcim zastúpením nárečových prostriedkov, k otcovi, matke a sestre, s ktorými je pravdepodobne v sociálnom aj jazykovom styku najdlhšie (dialógy 1, 3, 4). Jazyková komunikácia Márie s ostatnými príbuznými v rámci rodiny sa vyznačuje tendenciou k vyššej miere používania spisovných prostriedkov. Zároveň naznačuje, ako sa Mária vo svojom rečovom prejave prispôsobuje jednotlivým členom rodiny. V jazykovej komunikácii s deťmi (dialóg 6) sa rečový prejav Márie takmer zhoduje so spisovným prejavom. Pozorujeme v ňom posun v rámci registra súkromnej spontánnej rodinnej komunikácie k registru reči orientovanej na dieťa (porov. Slančová, 1999b), ktorý znamená aj uprednostňovanie prestížnejšej variety národného jazyka. V jazykovej komunikácii so snúbencom (dialóg 2) sa rečový prejav Márie takisto takmer zhoduje so spisovným prejavom. Mária sa v tomto prípade prispôsobuje snúbencovi, ktorý pochádza zo stredného Slovenska, a možno sa v tom, že v komunikácii so snúbencom dáva prednosť prestížnejšej variete, prejavuje okrem vplyvu témy dialógu aj úsilie pôsobiť kultivovanejším dojmom. V rečovej komunikácii s tetou (dialóg 5) sa pravdepodobne rešpektuje vyšší sociolingválny status tety ako učiteľky slovenčiny.

Predstavu o procesoch posunu či dokonca až prepínania kódu,⁹ pričom tieto procesy odrážajú sociolingvopreferenčné vzťahy, poskytuje aj kvalitatívna analýza dialógov. Za všetky uvádzame jeden príklad: repliku Márie č. 9 z dialógu č. 3:

fčera som slávovi večer hovorila bolo desat hodzín reku slavko pod' ↑ teraz sa oblečieme a pôjdeme na štefanskú zábavu do šelpíc ↓ a on na mna jak si to povedal že to ty nechodíš na také ZÁbavy? ↑

⁸ Literatúra uvádza rozličné druhy sociogramov: hierarchický, individuálny, kruhový, neusporiadaný, osový, súradnicový, šachovnicový, terčový (porov. Geist, 1992, s. 413 – 414).

⁹ Ak sa v prejave striedajú krajné polohy stratifikačného vymedzenia jazykových variet, napr. spisovný jazyk, príp. bežná štandardná varieta, a nárečie (resp. niektorá z variet národného jazyka a iný jazyk), hovoríme o prepínaní kódu; ak sa striedajú blízke variety, napr. subštandardná varieta a nárečie, hovoríme o posúvaní kódu (porov. aj Slančová – Chabafová, 1993).

Všetci zúčastnení členovia rodiny sedia za stolom počas rodinného obeda. Ako sa Mária postupne obracia na otca a matku uvádzacou a komentujúcou výpoveďou *fčera som slávovi večer hovorila bolo desat hodzín*, stúpa v jej rečovom prejave zastúpenie nárečových prvkov. Hranicu medzi kódmi tvorí častica *reku*, ktorá priamo naznačuje citátovú repliku Márie vo vzťahu k snúbencovi *teraz sa oblečime a pôjdeme na štefanskú zábavu do šelpíc*, ktorá je v zhode so spisovnou normou. Replika pokračuje nárečovou časťou *a on na mna*, určenou hlavne otcovi a matke, a postupným presúvaním pozornosti na snúbenca *jak si to povedal* a citátom jeho repliky (*že*), ktorá je znova v zhode so spisovnou normou: *to ty ňechodíš na také ZÁbavy?* ↑

LITERATÚRA

- GEIST, Bohumil: Sociologický slovník. Praha: UP 1992. 647 s.
- GIDDENS, Anthony: Sociologie. Praha: Argo 1999. 595 s.
- HORECKÝ, Ján: Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. In: Slovenská reč, 1979, roč. 44, s. 221 – 227.
- KELLER, Jan: Úvod do sociologie. Praha: Sociologické nakladatelství 1991. 186 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.
- MÚCSKOVÁ, Gabriela: Nárečie a spisovný jazyk v hovorených prejavoch príslušníkov strednej a mladej generácie. In: Nárečia a národný jazyk. Ed. A. Ferencíková. Bratislava: Veda 1999, s. 267 – 276.
- MÚCSKOVÁ, Gabriela: K otázke explanácie variantnosti a interferencie jazykových systémov nárečia a spisovného jazyka v komunikácii. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach. Ed. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 225 – 235.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Sociolingvistika. Heslo. In: Malá encyklopédia sociolingvistiky (propozície). 2003. rkp.
- PALKOVIČ, Konštantín: Slovenské nárečia. Príručka pre terénny výskum. Banská Bystrica: Krajské osvetové stredisko 1981. 142 s.
- PATRÁŠ, Vladimír: Sociolingvistický profil bežnej hovorenej komunikácie v Banskej Bystrici. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Ed. S. Ondrejovič a M. Šimková. Sociolinguistica Slovaca. 1. Bratislava: Veda 1995, s. 119 – 131.
- PATRÁŠ, Vladimír: Interdisciplinárne kooperácie. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2002. 103 s.
- PETŘÍK, Stanislav: K fonológii západoslovenskej vety v trnavskom nárečí. In: Sborník Matice slovenskej pre jazykospyt, literárnu históriu, dejepis a národopis. roč. 13. Martin: Matica slovenská 1935, s. 102 – 123.
- PUDIŠOVÁ, Lucia: Jazyková situácia v malej sociálnej skupine. Diplomová práca. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2004. 86 s.
- SLANČOVÁ, Daniela: Potrebuje reflexia súčasnej jazykovej situácie pojem register? In: Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu. I. diel. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica: PF UMB a FHV UMB 1999a, s. 93 – 100.
- SLANČOVÁ, Daniela: Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy – opis registra. Prešov: FF PU 1999b. 278 s.
- SLANČOVÁ, Daniela: Východiská interaktívnej štylistiky (Od eklektizmu k integrácii). Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 4, s. 207 – 223.

- SLANČOVÁ, Daniela – CHABAĽOVÁ, Jana: Reč prešovských vysokoškolákov a jej kontexty. In: Text a kontext. Ed. F. Ruščák. Prešov: PdF v Prešove UPJŠ v Košiciach 1993, s. 105 – 116.
- SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 23. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1994, s. 225 – 240.
- SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Výskum podoby hovorenej podoby komunikácie na východnom Slovensku. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Ed. S. Ondrejovič a M. Šimková. Sociolinguistica Slovaca. 1. Bratislava: Veda 1995, s. 132 – 144.
- SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Výsledky a perspektívy sociolingvistického výskumu prešovských vysokoškolákov (K jazykovej situácii na východnom Slovensku). In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Ed. S. Ondrejovič. Sociolinguistica Slovaca. 3. Bratislava: Veda, 1997 s. 213 – 224.
- SURYNEK, Alois – KOMÁRKOVÁ, Růžena – KAŠPAROVÁ, Eva: Základy sociologického výskumu. Praha: Management Press 2001. 157 s.
- Velký sociologický slovník. Praha: Karolinum 1996. 1627 s.

PRÍLOHA

Dialóg 1:

Mária (MR)

matka (M)

1. MR: lebo až o devátej sa začína FUdbal ↑ / tak preto ide ↓ // došol domo ↑ / o štvrtej ↑ // že môže chodzic na AUte <smiech> mu povedali že šak môžeš dojst RÁno ↑ / že NEskorši ↓ / no a ja sa ho pýtam reku a to potom jakože môžeš o TREtej dojst DOMo? ↑ norMÁLne? ↑ že NÉ že to tam bude moset byt potom ešte ↓ // ked dojde o osmej tak by mosel byt do PÁtej či dokedy // takže pojde normálne asi na PÁtu ↑ / ked stane ↓
2. M: ano? ↑
3. MR: ano ↓ / teta Marta volala ↓
4. M: a čo? ↓
5. MR: sa pýtala že čo jako ↓ tak som jej hovorila // no že došla domo neska mali poradu ↑ že došla domov ze školy ↑ nevím či na pol trecí či na trecí autobus ↑ že slíže ani dotknuté NEboli ↑ pretože dedko s uju rudku sú neni SCHOPní si dat volačo zohráť ↓ / tak ona ked došla domo musela dat robit slíže ↓
6. M: a do mikrovlnky PREčo si to NEstrčili? ↓
7. MR: tak viDZíš to ↑ lebo sú neni schopní ↓
8. M: a čo jedli? ↑
9. MR: já neVím ani ona neví ↓ úchvatné
10. M: tak budú HLADní
11. MR: no a majka čo / čiže ani NEvolala? ↑
12. M: GDO? ↑
13. MR: no MAJka
14. M: majka nevolala
15. MR: ohladom BÁBETtka

16. M: NEvolala
17. MR: NIŠT? ↑
18. M: NÉ / idem si zavesit bundu
19. MR: no dobre šak HYbaj
- //
20. MR: som KOpala hentam, za skleNÍkom kúsek som ci hovorila? ↑
21. M: hovorila ↓ šak si hovorila že ta zub bolí
22. MR: nó ↑
23. M: že tam máš tlaky do teho zuba
24. MR: no ale FAKT ↑ ale normálne ked som sa zohla / aj k malým jak som dávala dneska spat ↑ / jak som sa zohla nad POStel ↑ normálne som cíčila jak mi tam volačo ide do tej DZÍry ↓
25. M: ano? ↑
26. MR: ano ↓ // aj mirka kopala zase ↑
27. M: ano? ↑
28. MR: aj teta anka ↓ ano ↓
29. M: a nepékli? ↑
30. MR: teraz večer že BISKity len upeče teta ↑ bo suché už majú spravené ŠECKy
31. M: suché už MAjú? ↑
32. MR: ano
33. M: a to kedy PÉkla? ↑
34. MR: no ŠČÉra a neska ráno že ich s čukoLÁdu ešte omáčali
35. M: ano? ↑ a nehovorila že má napečené
36. MR: no suché má ↓ a teraz večer že bude oné péct henty BÁleše ↑ či čo sú to biskity ↑ a zajtra ich bude plnit / no a krájat no a tak no a v PÁtek že bude venčeky ešte robit ↓ NÓ ↓ reku vy ste ŠÍkulka už budete mat aj napečené za chvílu ↓

Dialóg 2:

Mária (MR)

snúbenec (S)

1. MR: no neska sme sa NA kurze hraľi ↑ / HRU ↓ asi aj dve hodiny pomaly
2. S: DVE hodiny? ↑
3. MR: nás to STRAšne bavilo
4. S: a čo ste sa hraľi?
5. MR: hej asi dve hodiny dokolečka // bolo ti nás trinásť hej? ↑ a ona jako tá učiteľka bola len pozorovateľ a ona rozprávala do tej hry hej? ↑ / a rozdala nám PApierky ↑ á na každom papierku bolo napísané dačo hej? ↑ ná jednom papierku / z trinástich bol napísaný @ bože z tej CHObotnice jak sa KAtáni ↑
6. S: no ↑
7. MR: bol napísaný katáni ↑ to bol jakože predstavoval dobrého človeka hej? ↑ / potom boli štyria mafiáni ↑ // čiže to máš PEŤ ľudí a ostatní piati LUDia boli občaňa jako ↓ a ona ti teraz povedala tá učiteľka pozorovateľka že že mesto spí / tak všetci sme malí zavreté oči ↑ // potom povedala že KAtáni otvorí oči

alebo KAtáni sa zobudí ↓ tak TEN kto bol katáni ten sa zobudil a ostatní mali oči zavreté ↓ potom povedala katáni má stále oči otvorené ↑ a hovorí že TERaz / všetci MAfiáni otvoria oči ↓ / tak zase štyria mafiáni otvorili oči ↓ TO znamená že KAtáni ten VEdeľ ↑ že ktorí štyria sú mafiáni ↑

8. S: ano
9. MR: hej ↓ no a / teraz povedala že dobre teraz zase všetci zatvorila oči ↑ a potom sme si ich už všetci mali otvoriť už aj občania ↓ a TERAZ pomocou neverbálnej aj verbálnej KOMunikácie jednoducho že kto bude ako rozprávať a TVÁriť sa pri tom že ako sa budeme PODOzrievať vieš ↑ že KTO mali sme odhaliť že KTO je MAfián a že kto normálny občan ↓ vieš čo to ti bolo riadne náročné ↓ ale JA som NAJviac oho... minimál.. každý tri kolá sme hrali ↑ a vždy dvoch mafiánov som odhalila a NEchceli mi veriť ↓ že jak to robíš jak to vieš ↓ si VŠÍmajte reku

Dialóg 3

Mária (MR)

snúbenec (S)

matka (M)

otec (O)

1. O: hlavná vec že RÚbeš kapustu
2. MR: vitamíny / budem zdravá
3. S: jak budeš srať / počkaj
4. MR: čo budem? ↑
5. S: prďieť ako TCHOR
6. MR: slavko NEmyslím si že mne to volačo spraví
7. S: PRÁve tebe to spraví
8. MR: no tak prďieť hej ↑ ale ma to neprežeňie
- //
9. MR: fčera som slávovi večer hovorila bolo desať hodzín reku slavko pod' ↑ teraz sa oblečieme a pôjdeme na štefanskú zábavu do šelpíc ↓ a on na mna jak si to povedal že to ty nechodíš na také ZÁbavy? ↑
10. S: xxx
11. MR: Á NIE / si POvedal že na také DĚdinské oné ty NEchodíš
12. S: no to si veru NEpametám
13. MR: HÉJ také volačo si povedal NIE nepovedal si to prvýkrát už párkrát si to povedal
14. S: xxx bolo d'esať alebo d'evet
15. MR: d'esať bolo ↓ o d'esať d'esať
16. S: to nemohlo byť toľko
17. MR: a že to tam bolo plné
18. S: ja nevím
19. M: ževraj
20. MR: GDO hovoril? ↓
21. M: to tatko mi hovoril JÁ nevím
22. O: dulo mi VYprával

23. S: ano? ↑
24. O: že nabité
25. M: čo dulo neMÓže spávať? ↑
26. S: ja som o TREtej počul ešte ako sa vracajú ľudia
27. O: hm
28. M: xxx aj ja som počula
29. MR: no ↑ / chcela som ísť a slavko ma odmietol
30. S: ja už drichmem napoly a ona mi povie že poďme na zábavu // no o dvaNÁS-
tej si ma mala zobudiť normálne
31. MR: ale keď si išiel pre PSÍka to ťi ňerobilo problémy HÉJ? ↑ vstávať o polnoci
a peť hodín šoférovať
32. M+O: <smiech>
33. MR: TO ťi ňErobilo problém
34. S: < to ťi ňErobilo problém > silná motivácia <ironické napodobňovanie>
35. MR: <silná motivácia> <ironické napodobňovanie>
36. M: márna sláva čo je záluba ↑

Dialóg 4

Mária (MR)

sestra (L)

1. MR: čo bolo v škole
2. L: nó nič
3. MR: žiaci poSLÚchali? ↑
4. L: hovorím ťi že stále vyprávali
5. MR: šak teda ↑ spravím poRÁdek
6. L: ale vieš čo / bol piatok tak boli unavení a xxx
7. MR: hej? ↑ ty si mi volala potom ešte RAZ na TElefón? ↑
8. L: ÁNO ja som ťi volala dva RAZy.
9. MR: keď som mala ZMEŠkaný hovor
10. L: prvýkrát RÁno ↑ keď som prišla do školy ↑
11. MR: NO ↑
12. L: a druhýkrát POObede ↓ ňIE poobede ale tak / za hodinu / a potom si mi to
zdvihla
13. MR: hej ↓ ale šak to si o OSmej volala
14. L: no no no ↑
15. MR: to už bolo druhýkrát? ↑
16. Áno to už bolo druhýkrát / ja som keď som prišla zo školy tak som ťi volala
17. MR: to som ňEpočula lebo som bola v autobuse ↓ vieš ↑
//
18. MR: som chcela reku zajtra či nepojdem so slavkom si pozriet obrúčky
19. L: prečo ZAJtra šak budete mať SVOkrovcov
20. MR: keby došla NÁhodou aj lucka s ONdrejom víš // lebo ja som s lucku volala
som jej bola do knižnice / toto knižku požičať ↑ nie ↑ a hovorila mi / že šak
ujo ich volá že nech ide aj lucia s ondrejom
21. L: a GĎE budú spať

22. MR: šak volade na zemi // a ja hovorím reku šak teda DÓjdite reku šak ČO nedojdeš // á že má diplomovku písať // tak ňeviem / tak že keby NÁhodou došli že by mohli pozrieť // aj to neviem ↑ som sa slávovi snažila dovolat ↑ že či bude jakože mamu a otca ČEKat v trnave / šak UJO ten sem NEtrafí len PO TESko ↑ po začátek trnavy a HOtovo <smiech>
23. L: hádam by to našiel ňie? ↑
24. MR: ujo je zmetkár
25. L: tak ňech ho tam počká volaďe
//
26. L: do pračky si ŇEdám
27. MR: PREčo↓
28. L: šak ňeňi ňebolo prúdu vieš ↑ a malí idú do škôlky tiež
29. MR: šak ja som xxx išla k tete anke večer ↑ sa opýtat reku či nemajú na LENku / adresu do prahy né ↑ ná že ona NEmá volačo došlo též o tej elektrike reku šak VYpnú ↓ / zajtra od d'evet do jednej ↑ a jakože od čísla domu peďesiat-PEŤ a viac / teta anka <NÉ že šak že až od šedesátky> či od kolko vieš <citovanie, imitácia>
30. L: ŇÍje od peďesiatpeťky
31. MR: níše reku šak ja som to / reku VYhlasovali to ↑ ešče som to naschvál počúvala že ešče raz od ktorého čísla ↓ reku od peďesiatpeťky hlásiť // tak TĚŽ ešče večer si dávala prat duchne tuším HOvorila
32. L: ja rozmýšlam či malým mám prevliecť alebo ňemám
33. MR: a NAčo bože šak im furt prevlíkáš
34. L: šak sú spotené
//
35. L: ty si KOLko tých oznámeňí posielala
36. MR: xxx
37. L: a čo si platila
38. MR: D'evedšesiatseďem KORún // alebo d'evedšesiatštyri ↑ šestť? ↑ já ňeviem tak voláko
39. L: ňie VIAcej? ↑
40. MR: né DO sto KORún to vyšlo ↓ lebo som si išla ešče vytahovat PEcto korún z účtu ↓ reku či mi stovka vydá
41. L: si ŇEmala viac peňazí? ↑
42. MR: sto PEďesiat korún som mala

Dialóg 5

Mária (MR)

teta (T)

1. MR: že je ples v sobotu
2. T: ako / šak dňes je stretnutie
3. MR: hm? ↑
4. T: o ŠIEStej
5. MR: no ja ŇEjd'em ja id'em do ružomberka
6. T: ano? ↑ kedy? ↓

7. MR: ja ňeviem či ideme či pôjdeme v PIAtok ↑ / asi ↑ / keď slavko dojde z roboty
8. T: a NAčo?
9. MR: sme tam vyše MEsiaca ŇEboli už / že načo <smiech> ROdičov si pozrieť mamina tá už plače
10. T: ano ↑
11. MR: no a ňie? ↑ / šak synček jediný
12. T: no DOBre ale šak si VEďela že xxx
13. MR: ja som ŇEvedľa že teraz cez víkend že bude ples // mňa sa jediňe vtedy na tej na tom poseďení / v BAre ↑ sa keverka pýtala že či pôjdem obsluhovať a ja som jej vtedy povedala že ŇÍJE ↓ JA som jej ná rovinu povedala / že ja asi ňepôjdem
14. T: no ale keby si mu povedala ↑ // že máš povinnosť ↑
15. MR: čo ↓
16. T: tak by sťe ŇEšli
17. MR: KOmu / jako slávkovi keby som poVEdala? ↑
18. T: ano ↓
19. MR: no lenže mňa sa ŇEchce ísť na ten ples obsluhovať / lebo zase ja sa tam NAdrem jak taký kôň / a ty tam tiež NErob roZUmela ↑
20. T: PREčo ↓
21. MR: no šak ťebe sa treba narobiť
22. T: ja NEviem či tam vôbec pôjdem ↑ ale šak uvidím šak podla toho ako mi bude
23. MR: no šak minulý rok chceli hen všetky mladé dzifčence z bohdanovec // chceli ísť velice obsluhovať
24. T: no šak aj OBsluhovali
25. MR: no KTÓ obsluhoval prosím ťa
26. T: no ja ŇEviem šak tá janka
27. MR: no šak JÁ lucia JANka // JULka
//
28. MR: no šak na druhý víkend ZAsa by sme tam ňemohli ísť ↑ lebo ideme zase DO d'ivadla // v PIAtok
29. T: na čo idete ↓
30. MR: čo sú to ↑ ČERťice // v @ d'ivadle pavla orsága hviezdoslava
31. T: KTO
32. MR: JA slávo lucia rišo // to slávko mal v roboťe voláku ponuku alebo čo ja ňeviem
33. T: tuto volačo som Čítala
34. MR: viem že tam hrá michal dočolomanský / ale ŇEviem kto tam hrá jakože z tých / že postavy // to je koMÉdia ňejaká
35. T: dňes som čítala arabskú noc / dobrú REcenziiu // že je to dobré predstaveňie v NÁrodnom d'ivadle ↑ / že koňečne volačo dobré xxx pavla orsága hviezdoslava že to patrí k národnému d'ivadlu
36. MR: NO ↑
37. T: arabská noc ale hentie čerťice ↑ aj to som čítala recenziiu volakedy ale / rozmýšlam že to je vlastne
38. MR: hej? ↑

39. T: ňemôže ma NApadnúť
 40. MR: že to je akože z d'ed'inského PROstredia // že z d'ed'inského prostredia HEJ
 že tam jakože ľudia sa ohovárajú a že za chrbtom a na rovinu že sa usmievajú
 a také
 41. T: a autor? ↑
 42. MR: no a čo JA viem
 43. T: určite som o tom čítala ale už som zabudla

Dialóg 6

Mária (MR)

synovec (D)

neter (DI)

1. MR: id'eme / môžeš rozprávať / pekne povedzte čo ste robili v škôlke // nó čo ste robili v škôlke? ↑
2. DI: hráli sme sa s kockami a išli sme ho hore lietadlom
3. MR: najprv SPAPkaj ↑ lebo tí ňie je rozumieť // denisko povie ako sa hral
4. D: na lietadlo som sa hral s DANkou ↑ s dominikou s tinou s paťom / a s diankou ↑ // potom ↑ / sme leťeli do afriky stále stále
5. MR: DO AFRIKY ? ↑ prečo do afriky
6. D: ja som sa so všetkými len tak hral
7. MR: povedz kto bol v afrike
8. D: MIRka
9. MR: KTO? ↑
10. D: mirka
11. MR: S KÝM
12. D: s benym
13. MR: s benym / a NAčo tam bol
14. D: na výlet
15. MR: na výlet boli pozrieť benyho ↑
16. D: rodičov
17. MR: rodičov xxx aj DIanka hovorila že ste sa hrali na lietadlo
18. D: NO ↑ dávali tam jesť
19. MR: v lietadle? ↑ a ČO dobré ↓
20. D: ryby ↓ KAPra chobotňicu ŽRALoka
21. MR: FÚJ JÉJ / choBOTňice? ↑
22. D: no ja som ich JEdol
23. MR: aj si KOŠtoval? ↑ chuťilo ňi? ↑
24. D: NÓ bolo tam VEla MEsa ↓ / ŽIADna KOSŤ / všetko sa dalo JESŤ
25. MR: ÁNO? ↑ Íha / to bolo len tak jakože / oPEčené ↑ alebo aj to bolo
26. D: OPEčené
27. MR: jak KUrA? ↑
28. D: hm
29. MR: no DObre teda / a na obed ste čo mali dobré
30. D: @ ryžový nárez
31. MR: ryžový nárez? ↑ / ryžový NÁkyp ňie? ↑
32. D: NÓ ryžový nákyp

33. MR: či čo to je a dobré to Bolo? ↑
 34. D: mňa to ňechuťilo
 35. MR: ťebe to ňechuťilo ↓ a ty LÚbiš dianka ryžový nákyp? ↑
 36. DI: hm
 37. MR: ÁNO? ↑ ťebe to CHUŤILO? ↑
 38. D: ja ňelúbim
 39. MR: aňi mňa to ňechuťí ↓ / to ňemusím mať ↓ / ťebe to VÁŽne chuťilo? ↑
 40. D: len TVARoh som zjedol
 41. MR: TVARoh si VYjedol odťial? ↑ / a ty si VŠETko spapala? ↑ aj RYŽU? ↑
 42. DI: NO ↑
 43. MR: ÁNO? ↑
 44. D: len marhule a tvaroh som zjedol
 //
 45. MR: a ČO budeš na MAŠkarnom / akú masku budeš mať
 46. DI: ko korunku
 47. MR: ale NÍJÉ / tam masku v izbičke AKÚ máš ČO tam máš ↑ / za čo budeš pre-
 zlečená
 48. D: MUCHOTRÁVKU
 49. DI: mutokrávku
 50. MR: AKO? ↑
 51. DI: mu to hláv ku
 52. MR: MU MUchoTRÁVku
 53. DI: MU CHO TRÁV KU
 54. MR: KRÁSNE si to povedala a denis ↑ / ČO bude? ↑
 55. DI: ko kocúr v čižmách
 56. MR: KOCúr v Čižmách

TABUĽKY

Tabuľka 1: dialóg 1

	vokalizmus	konsonantizmus	intonácia	gramatika	lexika	priemer
Mária	9	9	10	10	9	9,4
matka	10	10	10	x	x	10

Tabuľka 2: dialóg 2

	vokalizmus	konsonantizmus	intonácia	gramatika	lexika	priemer
Mária	1	2	1	1	2	1,6
snúbenec	1	1	1	1	1	1

Tabuľka 3: dialóg 3

	vokalizmus	konsonantizmus	intonácia	gramatika	lexika	priemer
Mária	1	2	x	1	3	1,75
snúbenec	1	2	x	1	3	1,75
Mária	1	8	x	x	2	3,7
matka	10	10	10	x	x	10
otec	x	10	x	x	x	10

Tabuľka 4: dialóg 4

	vokalizmus	konsonantizmus	intonácia	gramatika	lexika	priemer
Mária	5	5	10	5	6	6,2
sestra	1	5	1	x	3	2,5

Tabuľka 5: dialóg 5

	vokalizmus	konsonantizmus	intonácia	gramatika	lexika	priemer
Mária	4	5	2	1	4	3,2
teta	1	2	1,5	1	3	1,7

Tabuľka 6: dialóg 6

	vokalizmus	konsonantizmus	intonácia	gramatika	lexika	priemer
Mária	1,5	1,5	1	1	2	1,4
deti	1	2	1	1	1	1,2

Tabuľka 7: dialóg 7

	vokalizmus	konsonantizmus	intonácia	gramatika	lexika	priemer
Mária	7,5	8	9	5	9	7,7
otec	10	10	10	10	9	9,8
matka	10	10	10	10	9	9,8

Tabuľka 8: dialóg 8

	vokalizmus	konsonantizmus	intonácia	gramatika	lexika	priemer
Mária	1	2,5	x	1	2	1,6
snúbenec	1	2	x	1	2	1,5
Mária	1	4	1	x	3	2,2
matka	10	9	9	x	9	9,25

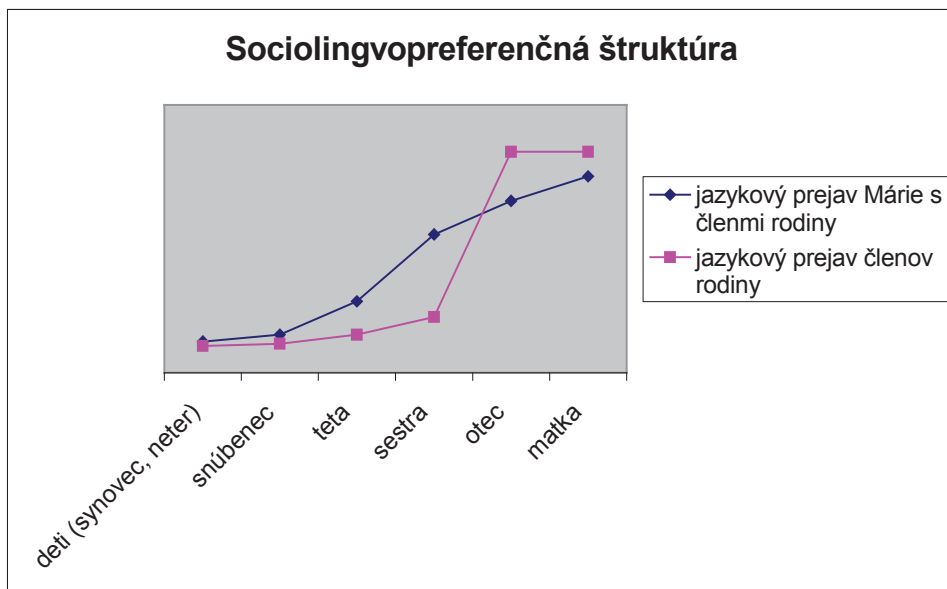
Tabuľka 9: dialóg 9

	vokalizmus	konsonantizmus	intonácia	gramatika	lexika	priemer
Mária	1	2	x	1	4	2
snúbenec	8	8	5	1	x	5,5
Mária	8	8	5	1	x	5,5
matka	10	10	10	x	10	10
otec	10	10	x	x	10	10

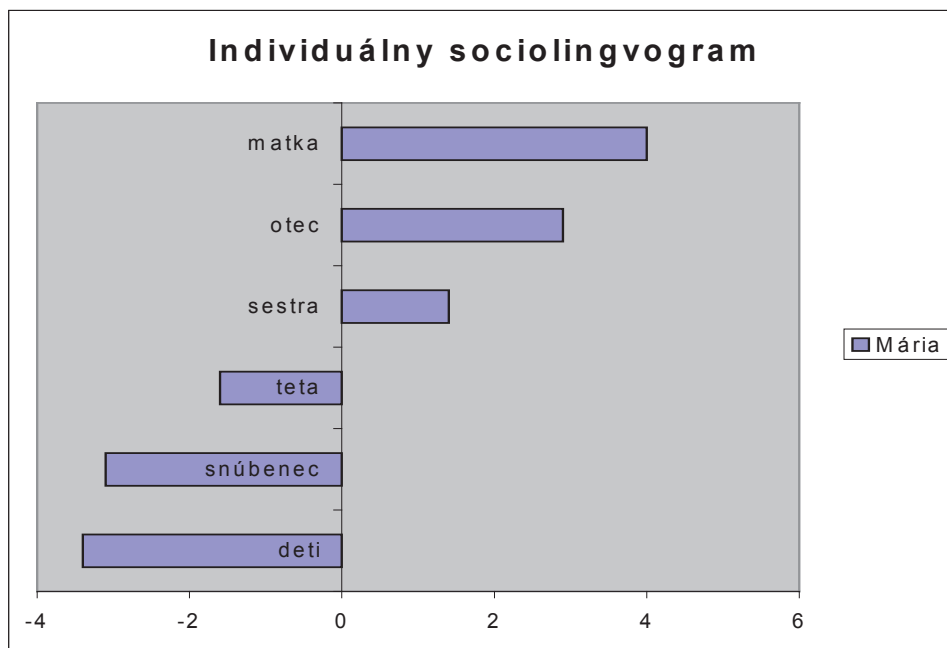
Tabuľka 10

	deti (neter, synovec)	snúbenec	teta	sestra	otec	matka
jazykový prejav Márie s členmi rodiny	1,4	1,7	3,2	6,2	7,7	8,7
jazykový prejav členov rodiny	1,2	1,3	1,7	2,5	9,9	9,9

Graf č. 1

Graf č. 2

Akomodácia v podmienkach bivarietnej jazykovej komunikácie

GABRIELA MÚCSKOVÁ

„Keď budeš osamelý, budeš väčšmi sám sebou, a keď ťa bude sprevádzať čo i len jeden druh, budeš patriť iba s polovice, a to tým menej, čím väčšmi bude porušovaná dôvernosť tvojho konania“.

Leonardo da Vinci

I. Ak bude človek „sprevádzaný druhom“ a bude sám sebou len spolovice, čím alebo kým bude z tej druhej polovice?

V hľadani odpovede na túto otázku môžeme vychádzať z úvahy, že jedným zo základných rozdielov medzi stavom „byť osamelý“ a stavom „byť sprevádzaný niekým“ je rozdiel neprítomnosti a prítomnosti komunikácie. Preto ak bude človek „sprevádzaný“, jeho „druhá polovica“ bude determinovaná vzťahom k „druhovi, ktorý ho sprevádza“, s ktorým komunikuje, ktorý mení jeho myslenie a ovplyvňuje jeho správanie, i rečové správanie, v procese ich vzájomnej komunikácie.

Správanie sa v procese komunikácie predstavuje komplex javov a okrem samotného obsahu výpovedí ho tvoria aj formálne – neverbálne i verbálne prostriedky –, akými sú gestikulácia, proxemika, mimika, tempo reči, intenzita hlasu, intonácia, dĺžka páuz, dĺžka výpovedí, výber lexikálnych prostriedkov a ich gramatická a fonetická podoba atď. Prirodzeným dôsledkom prítomnosti adresáta v komunikácii je istá modifikácia rečového správania pod vplyvom jeho osobnosti, ako aj pod vplyvom prostredia komunikácie v najširšom zmysle slova – čiže akomodácia.

Teória akomodácie¹ vychádza z predpokladu, že sa v danej komunikačnej situácii vysielateľ komunikátu usiluje, v mene úspešnej a efektívnej komunikácie, o lepšie porozumenie, pochopenie zo strany prijímateľa, o získanie jeho súhlasu, sympatií, prípadne priazne. Preto aj formálnu stránku svojho rečového prejavu (často nevedomele) prispôsobuje k forme prejavu a sociálnemu postaveniu (ako aj kontextu) prijímateľa (resp. k forme, ktorú uňho predpokladá), takže redukuje možnú rečovú rozdielnosť (diferencovanosť), čím dochádza k procesu tzv. „**rečovej konvergenencie**“. Menej častý je aj opačný proces – proces „**rečovej divergen-**

¹ Trudgil, 1986, s. 1 an., Shephard – Giles – Le Poire, 2001, s. 33 an.

cie“, ktorý nastáva, keď sa vysielateľ snaží zdôrazniť vlastnú odlišnosť, odstup od adresáta – jeho sociálneho postavenia a formy jeho prejavu – alebo prezentovať nesúhlasný postoj voči prijímateľovi, resp. prijímateľom. Tieto procesy sú súčasťou komplexu javov, ktoré sa realizujú ako konvergentné/divergentné správanie v procese komunikácie.

Na formálnej stránke výpovede sa proces akomodácie prejavuje výberom z istého súboru existujúcich prvkov v systéme jazyka, a preto priamo predpokladá existenciu variantnosti, diferencovanosti, či stratifikáciu systému, pretože keby neexistovala jazyková variantnosť a diferencovanosť, nie je možný ani výber, a teda ani modifikácia. Charakter jazykovej variantnosti, jej východiská, vývin a synchronná dynamika determinuje jazyková situácia.

II. Tento príspevok je časťou širšie koncipovanej práce zameranej na charakteristiku jazykovej situácie menšieho mesta – mesta Gelnica –, ktoré sa nachádza v juhovýchodnej časti spíškého regiónu. Materiálovým východiskom tejto práce sú nahrávky oficiálnej i neoficiálnej komunikácie, ktoré sa nám počas výskumov podarilo získať v rôznych prostrediach.

Každodenná komunikácia obyvateľov tohto mesta všetkých generácií a sociálnych skupín je odrazom jazykových kontaktov a mnohých divergentných a konvergentných jazykových procesov, ktoré sa odohrávajú v rámci koexistencie niekoľkých variet jazyka. Rámcovo tu ide najmä o existenciu spisovnej variety a nárečovej variety, ale značnú úlohu tu zohráva aj štandardná varieta, ďalej bližšie zatiaľ málo špecifikovaný, ale napriek tomu živý útvar – mestská reč, ako aj interdialekt juhovýchodných spíšskych nárečí, resp. západnej skupiny východoslovenských nárečí, v ktorom sa v súčasnom vývine stierajú lokálne osobitosti nárečí obcí a menších areálov.

Koexistencia týchto variet (najmä spisovnej, štandardnej a nárečovej variety) v komunikácii sledovaného mestského spoločenstva predpokladá, že u väčšiny príslušníkov tohto spoločenstva sa vyvinul tzv. „**individuálny bidialektizmus**“², resp. „**individuálny bivarietizmus**“³, t. j. schopnosť aktívne alebo pasívne využívať pri komunikácii jednu alebo druhú varietu, pričom miera ovládania jednej či druhej variety v odlišných komunikačných situáciách je u jednotlivých príslušníkov spoločenstva rôzna.

Zo spomínaných javov tvoriacich komplexnú charakteristiku ľudského správania v procese komunikácie a sprievodnej akomodácie nás vo vyššie spomínanej práci

² Porov. Trudgil, 1986, s. 1 an.

³ V anglickej lingvistickej terminológii sa termínom **dialekt** označuje akákoľvek forma, resp. varieta národného jazyka vyplývajúca zo sociálnej, stylistickej alebo spoločenskej diferencovanosti. V našej lingvistickej terminológii sa v tomto význame zvyčajne hovorí o **formách** alebo **varietách** národného jazyka (por. Horecký, 1981, Bosák, 1997, Ripka, 1995, Slančová, 1994 a iní.) a termínom **dialekt** sa označuje len varieta tradičného regionálneho nárečia. Preto považujeme za systémovejšie používať termín „**bivarietizmus**“ namiesto termínu „**bidialektizmus**“ zaužívaný v cudzojazyčnej lingvistickej terminológii. Zároveň sa nám tento termín zdá vhodnejší pre pomenovanie danej jazykovej situácie ako termín „**diglosia**“, keďže ten pôvodne (Ferguson, 1959) označoval špecifickú stabilnú jazykovú situáciu s koexistenciou dvoch príbuzných variet s prísnyim vymedzením ich používania v komunikácii a s minimálnou vzájomnou interferenciou (porov. Sgall – Hronek – Stich – Horecký, 1992, s. 14 an.).

zaujímala predovšetkým formálna stránka rečových prejavov príslušníkov daného jazykového spoločenstva a interakcia systémov spisovnej a nárečovej variety. V tomto príspevku si všimame sociálnu, resp. motivačnú stránku samotného procesu, t. j. kto akomoduje voči komu, kedy, v akých situáciách a prečo k akomodácii dochádza. Tu je ešte potrebné zdôrazniť, že v procese akomodácie v takomto bivarietnom prostredí nejde o úplný prechod z jednej variety do druhej (striedanie kódu), ale len o nahrádzanie istého výberu dištinkatívnych prvkov jednej variety prvkami variety druhej. Tento výber prvkov je do veľkej miery individuálny, a teda variabilný u jednotlivých komunikanov a je determinovaný mierou akomodácie a mierou uvedomenia si dištinktívnosti týchto prvkov vo vedomí bivarietných respondentov – čiže ich salientnosťou,⁴ čo takisto súvisí s mierou ich kompetencie alebo ovládania normy jednej či druhej variety.

Typickým prostredím, v ktorom dochádza k akomodácii (častejšie v smere od nárečovej k spisovnej variete), je prostredie oficiálnej komunikácie v úradoch (miestny úrad, úrad práce, sporiteľňa) a oficiálnej až polooficiálnej komunikácie v predajniach a na ulici, kde komunikanti (stránky, zákazníci a pod.), ktorí v neoficiálnych komunikačných situáciách používajú prevažne nárečie, pod vplyvom prostredia a v komunikácii s úradnou osobou, resp. predavačkou pospisovňujú svoj prejav – akomodujú smerom k spisovnej variete.

Príkladom takejto akomodácie je rozhovor⁵, v ktorom mladá robotníčka (1Z) v rozhovore s úradníčkou stredného veku (2Z) žiada o vystavenie čestného vyhlásenia.

Je to ukážka prejavu s akomodáciou smerom k spisovnej variete, ktorý je typický pre príslušníkov sociálnej skupiny s nižším vzdelaním, ktorí vo veľkej miere v neoficiálnom prostredí používajú nárečie. V ich „spisovných“ prejavoch je okrem istého súboru segmentálnych nárečových prvkov aj výrazný prízvuk na penultime a neprítomnosť dlžok.

- 1Z *Dobri deň. Paňi Z., ja som prišla, bi som potrebovala vistaviť toto česne prehlaseňe o predlženi materskej.*
 2Z *A česne prehlaseňje o čom? O tom, že ste ako ....?*
 1Z *Áno, a že jako o, predlžit, hej, lebo jako tri roki budem doma, hej. Dva roki bude teraz na maja a že ešte rok možem bid' jako doma.*
 2Z *No, dajte mi opčianski. ... a že?*
 1Z *Ja ñevjem, lebo ...*
 2Z *... že chcete ostaď doma do troch rokou djetata...*
 1Z *Do troch rokou ako, ano.*
 2Z (prečítanie textu prehlásenia) *Stačí, hej?*
 1Z *Ta asi, ja ñevjem,*
 2Z *No ja ñevjem.*
 1Z *to ja len telefonicki jako som volala a na mzdovom mi povedali, že jako potrebujem česne prehlaseňje a že už na matrike jako budu vedet, že čo treba.*

⁴ Podrobnejšie Múcsková, 2005, s. 230.

⁵ Túto aj všetky ďalšie ukážky rozhovorov budeme uvádzať v skrátenej podobe a v záujme zachovania čo najväčšej anonymity nebudeme uvádzať mená ani niektoré osobnejšie pasáže.

- 2Z *Áno, áno. Matrika má vedieť, kto čo si praje. Toto je to najlepšie. Tíe účtovníčky bi mali mať takéto tlačivá, podľa muojho názoru natlačené*
- 1Z *Ano.*
- 2Z *a že sa tam už len dopíše povedzme meno a dátum a potpis jediňe. Lebo fakt ňemám šajnu,*
- 1Z *Áno, áno.*
- 2Z *čo môže chcjet.*
- 1Z *No a ja som len telefonicki, lebo ja som volala známej, čo robila jako so mnou, no a žebi sa ona šla pitať. No a jej ako dala odpoveť ta účtovníčka, že: „Ona ňech osobňe dojde sem sa informovať“. No tag, že som sa potom spojila telefonicki, no a ona mi povedala, že ... Lebo som ňevedĕla, že či je nárok na tri roki, alebo ňe*
- 2Z *Ano.*
- 1Z *a ona mi povedala, že áno, je, ale že potrebujem česne prehlaseňje. Jako z vi-boru. Hovorim: „No a čo tam ma biť?“ „Už oňi to tam vedĕja, čo napísať“.*
- 2Z *Hej. Šag národní víbor je fševet.*

V úradných rozhovoroch je väčšinou akomodácia len jednostranná. Pracovníčky úradov (v našom materiáli ide vždy o ženy), napriek tomu, že samy často aktívne ovládajú nárečie, sa výraznejšie neprispôsobujú prejavom takých komunikantov, ktorí i v tomto oficiálnom prostredí používajú nárečovú formu. A to najmä ak ide o komunikáciu so stránkami z nižších sociálnych vrstiev, prípadne s rómskymi obyvateľmi alebo v konfliktných rozhovoroch. V takýchto prípadoch sa úradníčky výrazne pridržali spisovnej formy a neprejavovali žiadnu akomodáciu smerom k nárečiu. Čiže sa tu uplatňovala práve spomínaná rečová divergencia.

Miernu akomodáciu smerom k nárečiu môžeme v prejavoch úradníčok niekedy pozorovať v prípadoch, keď sa ony samy snažia o zmiernenie oficiálnosti komunikačnej situácie (napríklad v komunikácii so starými ľuďmi) alebo ak osobne poznajú stránku, s ktorou jedajú.

V polooficiálnom prostredí predajní sa už častejšie stretávame s akomodáciou smerom k nárečiu zo strany predávajúcich v prípade, že zákazník hovorí nárečím, a naopak miera akomodácie smerom k spisovnému jazyku je v prejavoch zákazníkov menšia.

V nasledujúcej ukážke je „spisovný“ prejav mladej zákazníčky (1Z) výrazne poznačený nárečovými prvkami (na niektorých miestach úplne prechádza do nárečia), ale aj spisovný prejav predavačky (2Z) odráža jej aktívne používanie nárečia mimo zamestnania. Obe teda upravujú svoj prejav smerom k spisovnému jazyku, ale najmä ku koncu dialógu nárečových prvkov v ich prejavoch pribúda. Nejde tu teda o akomodáciu vo vzťahu k adresátovi (ak predpokladáme, že plynulo dokážu hovoriť nárečím), ale o akomodáciu podmienenú ich komunikačnými rolami a prostredím:

- 1Z *... alebo v modrom ňe su? Už doz veľke je.*
- 2Z *No ta večje som vam ukazala, osemďesiatka. Ta osemďesiatku jej treba, ňje? Či veľke?*

- GABRIELA MÚCSKOVÁ
- 1Z Čo ja viem, šezdešiadvojku, sedemdesiatštvorka. A take semišove? Take.
 2Z Ale toto sú doz male uš.
 1Z Male. Take komplety bi sa ...
 2Z Komplet, hej. Stodevedešjad'evet korun.
 1Z Toto ňe, ale take, že fcelku su aj rukavi.
 2Z Tu toto.
 1Z Aha, take, take kombineski som mislela, hej.
 2Z Ta už jej bi trebalo večšie. To take dost.
 1Z Aha, maličke toto, hej. No tak som mislela jednu kombinesku, bi še mi zišla taka.
 2Z Toto tješ.
 1Z Uš sa mi vidí tiež malučke.
 2Z Peť, šez mešjace, no ta to je tag na pol roka. Toto je velke, hej.
 1Z Bi še mi pačilo, kebi bulo večšie. Ňed večšie, hejže.
 2Z Toto? To je tag na tri mesiace, ňed večšie s toho.
 1Z Aj toto ňeňi škarede.
 2Z A toto je velke?
 1Z Toto je velke.
 2Z No ta ale ta toto ňeňi velki rozďiel medzi tim.
 1Z Toto je velke hodňe.
 2Z No, pozriťe tu. No ta veľmi veľa. Tu maťe peť centimetre, no ta tag zoberiete. Ta nošku keť trošku, ale ta taku celkom malu tješ. To vam virastje hňeť.
 1Z To su velke bar_še mi zda, bo ešte taka velka ňeňi, ta tri mešace ma i dva tižňe.
 2Z Ta šak dobre, ale ta, daťe pljenki, ta aňi to take ... Ňevjem, no, jag misliťe, ale toto bi jej bolo tag akurat.
 1Z Ta ked ja jej chcem teras, ket potrebujem dac. Ňe že ma to...
 2Z Ňe, no šak teraz, ja viem, že teraz ale ta ke_teraz aj trošku že to take, no ňeňi to akurat, že take napnute, že to je kuz volňejšie. Šak to preca daťe tristo korun, ta žebi to vinosila. A teraz ešte taki čas, ta vam to.
 1Z Toto jej len primeram.
 2Z No, šag dajťe.
 1Z A toto, ukašťe, ta toto male asi.
 2Z Alebo toto. Take iste.
 1Z Hej?
 2Z Lenže ta_maťe aj choďidlo a toto maťe bes choďidla. Prilošťe jej. Ňech sa pači.
 1Z No ta kuščík take akurat.
 2Z Take akurat.
 1Z No ta nič. Take bi še mi hoďilo, no. Toto sa mi pači tiež ale tiež budze akurat, mace pravdu, hej.
 2Z To, ket, ta už, no, žebi teras, ale žebi kuz dačo z rezervu.
 1Z Ta take cenke ma ešči, no. Taki kompletík som chcela jeden cali.
 2Z No a toto?
 1Z Take ma, ja som chcela jednodjelne, sice ono še to viužije dobre,
 2Z Potom toto tu sú, ale to je dvojdjelne, zvlážď' nohavice
 1Z To som videla, joj ta taki goljer ma široki, to som videla, ňeviberajťe to.

Akomodáciu smerom k nárečiu možno pozorovať v prejave predavačky (Z), ktorá komunikuje s viacerými zákazníkmi (1M, 2M, 3M), ktorí hovoria prevažne nárečím a ona upravuje svoj prejav často k nárečiu, prechádza z jednej variety do druhej, a to aj v rámci jednej výpovede, a potom sa vracia k spisovnej variete, ktorá je takisto poznačená nárečovými prvkami:

- 1M *Take mi daju d'eved' a polki.*
 Z Ďeved' a pol, d'ejiatka iba. Ockušaju.
 1M Ďejiatka?
 Z Hej.
 1M *Može bidz d'ejiatka.*
 2M *A osmička ňet, paŋi?*
 Z Osmička tiež ešte je za stod'esať.
 2M *No ta ukažu mi jednu.*
 Z Ockušaju, prosim. Take dačo jest. Stod'esať korun.
 1M *(k známemu) Do roboti, ňe?*
 Z Osmička vam?
 2M *Hej, hej.*
 Z Ňech sa pači. Osmička, prosim, mošće ockušať si.
 2M *Ďakujem.*
 3M *Ňe veľke?*
 1M *Čo?*
 3M *Ňe veľke?*
 Z Šak tu je para s teho.
 1M *Hej?*
 Z No ta pravda, to je par. Ľem jednu som vam ukazala, ta muším vam aj druhu dac.
 2M *Tote šive tam po keľo mace?*
 Z Ĥieto?
 2M *Hej.*
 Z Dvestod'esať. Za tristodvacat'. Osem, d'evať. To su te činske, hej. (k 017) Tu mace obuvak, ňetrapce še.
 1M *Ta mŋe vejdze noha.*
 Z Hej?
 1M *Ta to jedenacki.*
 Z Ďejiatka.
 1M *Hej?*
 Z Oŋi su dos široke, znace?
 3M *No ta znaju co? Ta to ňič. V žime dobre budze.*
 Z Sluhajce, skušće ešče druhu dzešatku. Dajce toto nazad.
 1M *Daj to.*
 Z Dakedi je jedna, čo bola už vecej ockušana. Skušće teras tote.
 1M *Daj toten obuvak.*
 Z No, skúšće, tam mace obuvak.
 1M *A toto je tiež d'ejiatka?*

- Z Tiež d'esiatka. Len daktore už ..., len daktore už su ockušane a daktore vobedz nič. Zato hvarim, skušce.
- 1M *Ta to ňeobujem.*
- Z No vidzice? A to tiež d'esiatka. Vidíte?
- 1M *To ňeobujem.*
- Z Kukajce. A to tiež d'esiatka. Kukajce. Vidíte? Ďesiatka, hej.
- 1M *Ta nič potom, no.*
- Z Nič?
- 1M *Ta nič.*
- Z Ta vidzice, bi som vam... a druhe potom? A druhe potom, čo poviete?
- 1M *Jake?*
- Z Take d'evjatki za dvesto korun.
- 1M *Ňe, ňe, ňe.*
- Z Ďesiatki za stopedesiatpeť.
- 1M *To nič to.*
- Z Abo počkaťe kim dačo lacnejše bude?
- 1M *Ta počkam. Ďakujem vam veľmi pekne. Doviđeňja.*
- Z Doviđeňja.

V tomto prípade je akomodácia podmienená osobou adresáta. Adresát komunikácie sa javí ako najdôležitejší faktor podmieňujúci formálnu stránku výpovedí v neoficiálnych prostrediach, zaznamenaných rozhovoroch na ulici či v súkromí.

V prípade, že komunikanti hovoria rôznymi varietami, dochádza niekedy k obojstrannej akomodácii, keď obaja účastníci komunikácie posúvajú, akomodujú smerom k prejavu svojho partnera. Niekedy tu vznikne aj paradoxná situácia, keď sa mladší človek v postavení úradníka, učiteľa a pod. v rozhovore so staršou osobou, u ktorej prevláda nárečová varieta, snaží akomodovať svoj prejav smerom k nárečiu a naopak dotyčná staršia osoba k spisovnému jazyku, až sa ocitnú v situácii, keď prejav mladšieho komunikanta má do veľkej miery nárečový charakter a prejav staršieho človeka je „spisovnejší“.

III. Okrem javu akomodácie sa v komunikácii v takomto bivarietnom prostredí môžeme stretnúť aj s javom „**striedania (prepínania) kódu**“. Je to predovšetkým jav, ktorý je prirodzený pre bilingválne jazykové situácie. V prípade dvoch rôznych jazykov je možné v zásadných charakteristikách definovať a odlišiť jednotlivé aspoň relatívne ustálené kódy – jazykové systémy. V situácii, kde kódy predstavujú dva príbuzné, vzájomne zrozumiteľné útvary, ktoré sa navzájom odlišujú len istým počtom systémových dištinkčných prvkov, ako je to v prípade spisovnej a nárečovej variety v bivarietnom jazykovom prostredí, väčšina prejavov nesie zároveň stopy interferencie druhej variety, je problematické vymedziť reálne, striedajúce sa kódy a určiť ich hranice a hranice ich striedania. I v situáciách, v ktorých by sme mohli hovoriť o striedaní kódu, je zrejmé, že tu nedochádza k úplnej zámene jedného systému druhým systémom, ale že ide, podobne ako pri akomodácii o nahradenie „výberu“ dištinkčných prvkov, pričom tento výber je pomerne komplexný.

Neexistuje tu presná hranica medzi akomodáciou a striedaním kódu, resp. proces striedania kódu by sme mohli charakterizovať ako akýsi krajný typ akomodácie.

K striedaniu kódov najčastejšie dochádza v situáciách, keď sa respondenti zároveň rozprávajú s viacerými osobami, s ktorými pri samostatnej komunikácii používajú opačnú varietu. V nasledujúcom prejave predavačka komunikuje so zákazníkmi a prechádza do nárečia, keď oslovuje priateľku:

(k zákazníčke): *Tricad' dekou. Može ostať? ... desat haljerou, dvacat korun desat haljerou. Kolko mljeka?*

(k známej): *Đejdeš? Kedi idete preč? F pĵatok, ňeska čo je, streda?*

(k zákazníčke): *Ňe, moja, iba običajnu. Šlahacku sme predali. Brindzi štvrt kila?*

(k známej): *Šak še zastafce dakedi, hej. Chce škvarki? Kelo?*

(k zákazníčke): *Len štvrt kila? Dvacatped' deka, hej? Štvrt kila. Ja rozumila petna-zd' deka, teras počuvam, ja si mislim, dobre, či ňe?*

Prepínanie do nárečia môže byť niekedy motivované snahou o zmiernenie oficiálnosti rozhovoru alebo žartovanie. Respondent (M), ktorý v odpovediach na anketové otázky hovoril prevažne spisovne, sa na začiatku rozhovoru snaží o uvoľnenie situácie (keď ho oslovila neznáma osoba s mikrofónom (GM)) a v takto zameraných výpovediach používa nárečie:

GM: *Ja bi som sa chcela spítať, či bi ste mi vedeli povedať...*

M *Ňeňi tu dagdze skrita kamera? (smiech)*

GM *Ňe, ňe. Toto je jedine, čo mam.*

M *Dze me budu potom ukazovac.*

GM *Ňigđe.*

M *Ta daľej?*

GM *... do akej mĵeri sa ešće v Gelñici hovori narečim a do akej mĵeri sa už hovori spisovně.*

M *Ta stárež, ta stárež, moš povedať, stáreš..., ňe? Hej, ta vi mñe tera zverejñice.* (reakcia na prisunutie mikrofónu).

GM (vysvetlenie dôvodu nahrávania)

M *Šag lem potom slobodna európa budze kričidz na mñe.*

GM *ale ňe.*

M *Ti stari luďja fšetko ešće, ešće hovoria narečim, a to narečim, za prvé, to bolĵ tri národnosti tuna. Bolĵ Maďari, Ňemci, najviadz Ňemci, potom Maďari a Slováci... (ďalej pokračuje v spisovnej forme bez prepínania)*

Zámerné striedanie variet nastáva v imitácii, keď je tento proces vedomý a motivovaný aj snahou charakterizovať, priblížiť poslucháčovi imitovanú osobu. Väčšinou ide o reprodukcie rozhovorov s ľuďmi, ktorí hovorili opačnou varietou alebo o rozprávanie príbehov a vtipov.

V nasledujúcom úryvku úradníčka hovorí o probléme s istou stránkou, ktorú cítuje, a pri tom prepína zo spisovnej variety do nárečia:

... To, to mi ňemame dve spolu, abi sme ňejaki konflikt ňemali. A puožičku si chce-la brať. A ona „potrebuje česne prehláseňie do sporiteľňe“.

„A čo má biť f tom česnom prehláseňi?“

„Vi vjete, čo tam má biť“.

Hovorim: „No ja otkjal mam vedjet, čo má biť f tom česnom prehláseňi.“

„No, ňeropce se taka, že ňeznace. Vi pri mňe ňigdaj ňidž ňeznace“.

Hovorim: „Ale paňi K., ňerosčuľujete sa“, hovorim, „zbitočne sa vi rosčuľujete, mňa znervózňujete, seba znervózňujete“, hovorim, „každá účtovňička, každá pracovňička, hovorim, „kolko ľuďi, toľko názorou“, hovorim, ja predsa ňemuožem vedjet...“

V ďalšej ukážke z klasického výskumu, kde staršia pani hovorí plynulo nárečím, často v rozprávaní interpretuje svoje rozhovory s inými ľuďmi (doktorkou, učiteľkou), ktorí hovorili spisovne, a tak sa v týchto prípadoch snaží imitovať spisovný prejav:

(z rozhovoru s lekárkou) ... mamu som mala na starosci. Cale polroka som se s ňu trapila. F posceli ležela, no ja som musela kolo ňej robic. Ja som aj robotu ňehala. Pol roka som ňerobila, som mišľela, že ja se zošalim, ja som naučena rečova_dz ludzmi a ja z mamu. No ale ona humoru mala do konca. Ona: „Paňi doktorka, daju mi taku pilurku, žebi som ožila“, už zomierala, už zomjerala: „Ja tu zubatu ňepuščim, ja poscel obracim, žebi lem ku nohom prišla, gu hlave ju ňepuščim“, a tag rečovala. Hvari (lekárka), že: „Ta mama zato ňemože zomriet, pretože ma kopu elanu do života“. No ňe a ňe, no ňe a ňe a ňe a ňe zomrec. Tak se trapila...

(z rozhovoru s učiteľkou, s ktorou ležala v nemocnici) ... a teraz hvari: „Manžel mal priňes klasifikačni sošit.“ Ja kukam na ňu a hvarim: „Ježiš, a to naco?“ „Joj, ta znamki budem...“ „Hi, ta ked vi znamki, znace, tu sce v ňemocňici, tu vam musí umeknuc serco. O dva supňe mušice zľepšic znamki totim dzecom.“ „Hi ta darebak bol celi rok, ta gde možem?“ Hvarim: „Kukajce,...“ Ona hvari: „Medzi trojku a štirku, čo bi ste dala?“ Hvarim: „Ste v ňemocňici, dajce mu dvojku...“

IV. S procesmi akomodácie a striedania variety úzko súvisí jav „interferencie“, ktorý sa všeobecne chápe ako „jav vzájomného ovplyvňovania jazykov alebo nárečí, ku ktorému dochádza pri jazykovom kontakte“⁶. Dlhodobým vzájomným pôsobením rôznych systémov v komunikácii dochádza v procese vývinu k zmenám nielen prejavov príslušníkov takéhoto jazykového spoločenstva ale aj k zmenám samotných jazykových systémov, v našom prípade variet.⁷

K zmenám tu dochádza v oboch varietách, aj keď miera a smerovanie interferencie môže byť v dlhodobom vývine rôzna. V súčasnom štádiu vývinu spisovného jazyka a nárečí ide predovšetkým o vplyv celospoločensky prestížnej spisovnej variety na komunikačne značne obmedzenú nárečovú varietu, v systéme ktorej nachádzame aj viacero konvergentných zmien smerujúcich k stieraniu regionálnych zvláštností. Ak hovoríme o vplyve nárečia na spisovnú varietu, nemáme na mysli

⁶ Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 195.

⁷ Podrobnejšie Múcsková, 2005, s. 230.

kodifikovanú spisovnú slovenčinu ale jej hovorenú podobu v danom nárečovom prostredí a jej regionálne špecifiká vyplývajúce z niektorých dominantných nárečových javov.

Výsledkom tohto vzájomného pôsobenia je nový prvok – **interferéma** –, ktorý sa nenachádza v pôvodnom systéme ani jednej z variét.

Najčastejším prípadom interferencie je interferencia **lexikálneho charakteru**. Prejavuje sa predovšetkým v zmenách nárečového lexikálneho systému, do ktorého prenikajú slová nové z odborných, kultúrnych či ekonomických a politických oblastí, ktoré nemajú ekvivalent v nárečí, alebo také spisovné výrazy, ktoré majú v nárečí svoj ekvivalent, ale v dôsledku častého nahrádzania v procese akomodácie sa pôvodne spisovný výraz (často s istou mierou adaptácie na fonologickej rovine) stáva súčasťou nárečovej slovnej zásoby a spolu s pôvodným nárečovým ekvivalentom funguje ako synonymný. Niekedy sa tento nárečový výraz už pocítiť ako „príliš“ nárečový, prípadne archaický a ustupuje v komunikácii všeobecne rozšírenému spisovnému ekvivalentu. Výsledkom takejto interferencie je potom interferéma, ktorú tvorí nárečová výpoveď so spisovným lexikálnym prvkom:

Ta to nič. Ta pridzem zajtra. (v nárečí utre)

Take bi še mi hodílo. (v nárečí pridalo)

Vi sce spolumajiteľka ako?

To musí bidz overene z emenve, že zaťjal ich ňemame...

aj teraz ešči možem dac a take dieri robidz, že lem jahodi budu vonku. (v nárečí džuri)

No a šag maju tam napisano, ta lem toto še pitam, že kedi to pošlu. No ta ja ju počekam, ta še z ňu porošpravam. Dovideňja. (v nárečí porečujem)

No, zajtra možece priz, on budze tu. V sobotu tu budze, zajtra tu budze. (v nárečí utre)

(A viete hovoriť aj spisovne?) Trošku... Inakši rospravam po špiski. Normalne.

(Fšade?) Hej. Fšade. Aj v uradze, v opchodze, fšadze. (v nárečí dakus, rečujem, f sklepe)

... bo tam bulo vo vedeňi chiba.

No ta to tam strašne zburil narod. A to je aj veľki narod. To je tag, že jedne chcu toto, druhje chcu toto, ta to tak še ňemožu schodnuc teras. Jedne, ťje komuňizmus ňechcu upušćic. A druhje demokraciju chcu teras podľa nas toto šicko. ... Už kebi možno ňebuli zjednali tak, na ten sistem, co teras, ta u sme f katastrofe.

No ta to teras, ono to ten režim teraz narjadel toto ňeburac.

„Jój“, hvari „ja pridzem domu, zapñem sebe to“, hvari „mam šicko, ceplu vodu mam, zachodi“... (v nárečí budar)

Klopkam, ale ta ñevjem, či počuc. (v nárečí ňeznam)

Kolko mace hodzin? (v nárečí keľo)

Tak som ucekala a opchod zamknuti. (v nárečí sklěp)

Interferémy však môžu vznikať aj v rámci slovného spojenia i samotného slova. Mohli by sme ich pokladať za výsledok interferencie **morfosyntaktického** a **morfologického charakteru**. Morfologické interferémy vznikajú v prípadoch, keď tvarotvorný alebo slovotvorný formant z jednej variety sa pripája k základu prvku variety druhej:

Tri mesiace mošce viberac, ... (možece : muošće)
 Ňechceťe taki kufor hander? (handroch : hand'ier)
 Ona učila v Jakľofciach (v Jakľofcoch : v Jaklouciach)
 To skorej tam v Helcmanofciach (v Helcmanofcoch : v Helcmanouciach)
 Ten režim teraz nariad'el toto Ňeburac.
 Tu kuš'čičko buďeťe maď bez vípovede. (kúš'čik : kuš'čičko)

Interferémy morfosyntaktického charakteru vznikajú predovšetkým v spisovných prejavoch, v ktorých sa vyskytuje väzba charakteristická pre nárečovú normu. Najvšeobecnejšími a najčastejšími javmi tohto druhu sú:

- spojenie číslovky 5 a viac s nominatívom plurálu namiesto spisovného spojenia s genitívom:

peť, šez mesiace
 peť kila zemiaki
 tu maťe peť centimetre
 Ďesať vajička.
 Šez roški budu?

V genitíve plurálu sa v týchto spojeniach pravidelne vyskytujú slová *hod'in* a niekedy aj *korun*, a to aj v spojení s číslovkami 2 – 4:

Tri hod'in desat', tri hod'in dvacaťpet'...
 ... tri hod'in iba.
 Tri korun ťi Ňe dost'?

- unifikovaná koncovka **-e** v nominatíve plurálu adjektív v spojení s maskulínami a v nominatíve plurálu zámen:

2Z.026 *Ta táto chod'í do p'iateho roč'níka, tamto uš sú starš'ie, čo uš také uč'ňoukári.*
 3z.001 *Id'em si vziať eš'ťe jedne okuľjare.*
 4m.x05 (Uš sa po spiski Ňehovori?) *Tak sem tam ňjektoré, ale ta to običaj'ne iba v domácnos'ťi takto.*
 5z.009 *A ťje, čo Ňigdať Ňerobeľ'i, tag, dosta'ňu vípomodz i dochodek i fšetko.*

- vynechávanie sponového slovesa byť:

To jed'ine prectave'ňje, čo sa mi pačilo
Aha, maličke toto, hej.
Ta už jej bi trebalo več'ie. To take dost'.
Minule mi tu jedna prišla s poist'ov'ne, ona s Mari Huti tota T. M.,
To jak stare d'jeťa?
 ...že to Ňič, že to umele mihal'ňice...

Kandan. To z Bratislavi, to ňe revucki... Ta to ňebobra farba?

Ta to jedenacki.

Ja už mlača generacija, ja ešte ňemam veľa rokov.

Zemiaki, no ta zemiaki grule.

To viete, čo to?

- Do tejto skupiny interferém by sme mohli zaradiť aj ojedinele zaznamenané prípady:

sa majú upravovať (dôchodky) na tie tisíczdvesto korún teras.

Podľa mňa bol M. spravni chlap.

tu sa rosprava zo mnou a vobec ňevňima...(zo mnu : so mnou)

V spisovných prejavoch v takomto bivarietnom prostredí sa prejavuje interferencia nárečovej normy najčastejšie v ich fonetickej podobe, ktorá nesie stopy viacerých charakteristík a osobitostí fonologického systému nárečia. Jednak sú to prvky, ktoré všeobecne charakterizujú hovorenú podobu slovenčiny (zanedbávanie výslovnosti *ô* alebo *ä*, zdvojených spoluhlások alebo spoluhláskových skupín a pod.) a jednak prvky tvoriace výslovnostný vzor daného nárečového prostredia, t. j. regionálnu hovorenú podobu slovenčiny (v našom prípade najmarkantnejší je penultimový prízvuk, nedodržiavanie dĺžok a úplná neutralizácie *v > f*).

Okrem týchto ustálených interferenčných foriem sa niekedy v prejavoch vyskytujú aj iné interferémy fonologického charakteru, v ktorých v jednotke z jednej variety najčastejšie pri akomodácii alebo striedaní variet pretrvávajú výsledky fonologickej zmeny variety opačnej:

... a ešti viete čo? Ešti si dovoľeľi opklada_š červenim smrekom (ešte : ešči)

Bi še mi pačilo, kebi bulo večše. ňed večše, hejže? (väčšie : vekše)

Tag uš s taďi bi mal ist. (stađe : stadzi)

Isto fšicko už bi bulo prevracelo...(fšetko : šicko)

No, no, no, tak treba, tak treba ňekoho nahaňať, čo su tu,

Sluhajce, skušce ešče druhu dzešatku (ešte : ešči).

Tieto interferenčné zmeny môžu byť všeobecné, prevažujúce u väčšiny bivarietných obyvateľov, charakteristické pre tzv. výslovnostný, ale aj rečový a jazykový vzor prostredia (p. vyššie). Môžu byť však aj užšie, obmedzené na prejavy len niektorých používateľov, prípadne aj individuálne, resp. „okazionálne“.

Zhrnutie

Problematika striedania spisovných a nárečových foriem, ich konkrétna realizácia v každodennej komunikácii v prostredí bivarietného spoločenstva, ako aj motivácie rečového správania komunikantov v rôznych komunikačných situáciách predstavuje omnoho väčší a bohatší súbor procesov a javov, než aký sme tu predstavili. Uvedomujeme si, že súbor komunikátov, ktoré sa nám podarilo získať a ktorý sme analyzovali, je do istej miery obmedzený na vybrané komunikačné situácie a vystihuje len čiastkový obraz skutočnej pestrosti týchto procesov v komunikácii. Napriek tomu

tento materiál zachytáva koexistenciu dvoch blízkych, vzájomne zrozumiteľných systémov, koexistenciu dištinkívnych prvkov týchto systémov vo formálnej podobe rečových prehovorov i v jazykovom vedomí ich používateľov.

Interferencia vychádzajúca z takejto koexistencie je motiváciou vzniku jazykových zmien, na ktorých začiatku je možno individuálna, okazionálna interferéncia a na ich konci úplná adaptácia.

LITERATÚRA

- BOSÁK, Ján: Spisovný jazyk a nárečie – ambivalentnosť ich vzťahu. In: Nárečia a národný jazyk. Ed. A. Ferencíková. Bratislava: VEDA 1999, s. 225 – 229.
- DOLNÍK, Juraj – MLACEK, Jozef – ŽIGO, Pavol: Princípy jazyka. Bratislava: Stimul 2003. 138 s. Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík a kol. Bratislava: Obzor 1993, s. 195.
- FERGUSON, Charles A.: Diglosia. In: *Word*, 1959, 15, s. 325 – 340.
- HOCK, Hans H.: Principles of Historical Linguistics. 2nd printing, Berlín – New York – Amsterdam: Mouton de Gruyter 1988. 722 s.
- HORECKÝ, Ján: K teórii spisovného jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 1981, 32, s. 117 – 122.
- CHLOUPEK, Jan: Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti. Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1986. 132 s.
- MÚCSKOVÁ, Gabriela: Nárečie a spisovný jazyk v hovorených prejavoch príslušníkov strednej a mladej generácie. In: Nárečia a národný jazyk. Ed. A. Ferencíková. Bratislava: VEDA 1999. s. 267 – 176.
- MÚCSKOVÁ, Gabriela: K otázke explanácie variantnosti a interferencie jazykových systémov nárečia a spisovného jazyka v komunikácii. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach*. Zost. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 225 – 235.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Medzi jazykom mesta a jazykom vidieka. In: Nárečia a národný jazyk. Ed. A. Ferencíková. Bratislava: VEDA 1999. s. 113 – 120.
- RIPKA, Ivor: Vzťah spisovnej slovenčiny a nárečí z aspektu jazykovej kultúry. In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 1995, s. 46 – 52.
- SGALL, Petr – HRONEK, Jiří – STICH, Alexandr – HORECKÝ, Ján: Variation in Language. Code switching in Czech as a Challenge for Sociolinguistics. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishich Company 1992. 370 s.
- SHEPARD, Carolyn A. – GILES, Howard – LE POIRE, Beth A.: Communication Accomodation Theory. In: *The Handbook of Language and Social Psychology*. Ed. W. P. Robinson – H. Giles. Chichester: John Wiley and Sons Ltd 2001, s. 33 – 56.
- SHOCKEY, Linda: All in a flap: long-term accomodation in phonology. In: *International Journal of the Sociology of Language* 46. The Dynamics of Speech Accomodation. Ed. H. Giles. Berlín – New York – Amsterdam: Mouton Publishers 1984, s. 87 – 95.
- SLANČOVÁ, Dana – SOKOLOVÁ, Miloslava: Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. Roč. 23. Red. J. Mlacek. Bratislava: FF UK 1994. s. 225 – 240.
- SLANČOVÁ, Dana – SOKOLOVÁ, Miloslava: Výskum podoby hovorenej komunikácie na východnom Slovensku. In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Sociolinguistica Slovaca 1. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 132 – 143.
- TRUDGILL, Peter: Linguistic accomodation: sociolinguistic observations on a sociopsychological theory. In: *Sixth Scabdinavian Conference of Linguistics*. Eds T. Fretheim – L. Helan. Trondheim: Tapir 1982. s. 284 – 295.
- TRUDGILL, Peter: *Dialects in Contact*. Language in Society 10. Oxford: Basil Blackwell Ltd 1986. 174 s.

Prečo má slovenčina tri nárečia: prípadová štúdia z historickej perceptuálnej dialektológie

ALEXANDER MAXWELL

Jazykoveda si už dosť dlho uvedomuje, že rozdiel medzi „jazykmi“ a „nárečiami“ súvisí viac s politickými a sociálnymi faktormi než s objektívne lingvistickou dištanciou.¹ V tomto článku sa venujeme politickým a sociálnym faktorom, ktoré pôsobia na iných úrovniach lingvistickej analýzy, než na akej leží dichotómia jazyk a nárečia. Venujeme sa v ňom štúdiu procesov, ktoré slovenských jazykovedcov viedli k členeniu slovenského jazyka na tri (skupiny) nárečia či makroareály: západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské. Toto trichotomické rozdelenie v súčasnosti prevláda, ale viaceré historické pramene naznačujú, že autori analyzujúci slovenský jazyk v prvej polovici 19. storočia nemali k nemu blízko. Používali iné klasifikačné systémy opierajúce sa o idey, ktoré medzitým stratili na atraktivite. Usilujeme sa tu zistiť pôvod trichotomického rozdelenia slovenských nárečí v špecifickej historickej situácii: v polemikách významného slovenského politika a reformátora jazyka Ľudovíta Štúra.

Táto práca vníma jazykovedu ako objekt historickej analýzy a usiluje sa nadviazať dialóg s jazykovedou z perspektívy autora, ktorý je historik. Veľký spoločný priestor predstavuje sociolingvistika, ktorá smeruje do priesečníka lingvistických a sociálnych javov. Sociolingvistika dávno vie, že aj lingvistická klasifikácia má svoje vlastné dejiny, hoci vo všeobecnosti sú tieto javy nadčasové. J. Fishman, jeden z najvýznamnejších predstaviteľov sociolingvistiky, sa o vzniku národných jazykov vyslovil takto:

V súčasnosti sa v celom západnom (vo všeobecnosti v etnopoliticky konsolidovanom a technicko-ekonomicky modernizovanom) svete nejaví nič „prirodzenejšie“ než momentálne prepojenie medzi konkrétnou kultúrnou identitou a príslušným jazykom. Pre Francúzov je týmto jazykom francúzština, pre Španielov španielčina. Čo môže byť „prirodzenejšie“? No vo svojej podstate sú kultúry primárne *konvenčné* (nie sú to *prirodzené* útvary). Preto treba skúmať pozornejšie, ale možno aj naivnejšie, všetky tie prepojenia, ktoré sa javia ako prirodzené, znovu sa treba zamyslieť aj nad otázkami typu „Bolo to takto vždy?“, resp. „Prečo, kedy a ako sa to stalo takým, akým to je?“²

¹ Heinz Kloss, „Abstandsprache und Ausbausprache,“ in *Sociolinguistics/Soziolinguistik*, ed. Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, a Klaus Mattheier, 2 zv. (Berlín, 1987), 1:302-7; R. A. Hudson, *Sociolinguistics* (Cambridge, 1980), 31-36; Peter Trudgill, *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society* (London, 1995), 45; Ulrich Ammon, „Language--Variety/Standard Variety--Dialect,“ in *Sociolinguistics/Soziolinguistik*, ed. Ammon, Dittmar, and Mattheier, 1:316 – 34.

² Joshua Fishman, *The Rise and Fall of the Ethnic Revival* (Amsterdam, 1985), 77.

Obidve tieto skvele položené otázky súvisia nielen s dobre preskúmanou problematikou vzniku jazyka zo súboru nárečí, ale aj s problematikou vzniku nárečia z kontinua hovorovej reči. Táto práca sa pokúša nájsť odpoveď na obidve otázky v súvislosti s trichotomickou klasifikáciou slovenských nárečí.

Súbor nárečí v rámci daného jazyka sa koncepcne podobá súboru jazykov v rámci danej jazykovej rodiny: obe klasifikačné schémy delia nárečové kontinuum na implicitne homogénne regióny. Avšak politické faktory, ktoré utvárajú nárečia, sú menej dramatické než tie, ktoré pozdvihujú jazyk nad nárečie, keďže, pravdaže, politické riziká sú tu zvyčajne nižšie. Preto politické a sociálne javy, o ktoré sa viedli spory pri klasifikácii nárečí, púťali menšiu pozornosť a navrhnutá klasifikácia sa spochybňovala zriedkavejšie. Napriek tomu aj klasifikácia nárečí má – podobne ako klasifikácia jazykov – svoju kultúrnu históriu a aj v tomto prípade má miesto skepsa.

Ak sú nárečia i jazyky konštruované sociálne, očakávali by sme, že sa klasifikácie takej veľkej jazykovej rodiny, akou je napr. slovanská jazyková rodina, budú značne líšiť v odlišnom čase a u rôznych autorov. A aj je to tak. Britský slavista P. Selver upozorňuje, že „Dobrovský, faktický otec slovanskej filológie, rozdelil v roku 1822 [slovanskú zónu] na deväť jazykov, Šafárik navrhol v roku 1842 rozdelenie na šesť jazykov a trinásť nárečí, Schleicher v roku 1865 na osem, Miklosich, významný slovinský vedec, na deväť, kým Jagić, chorvátska autorita európskeho významu, dáva prednosť ôsmim. Dôvodom tejto nezhody je prax niektorých filológov označiť za jazyk to, čo iní klasifikujú ako nárečie.“³ Selverova stať je zaujímavá aj tým, že Dobrovskému pripisuje vyčleňovanie deviatich slovanských jazykov, kým E. Arató o tom istom píše, že „F. Pelcl, profesor českého jazyka a literatúry na pražskej univerzite, rozlišoval päť hlavných nárečí (ruské, poľské, srbské, chorvátske a české) a J. Dobrovský, najvýznamnejší učenec v oblasti slovanskej lingvistiky, len štyri (české, poľské, ruské a ilýrske).“⁴ Podľa mojich vlastných prepočtov na úvodných stránkach knihy *Lehrgebäude der Boehmischen Sprache* Dobrovský nerozlišuje ani štyri, ani deväť jazykov, lež *desat* s tromi podkategóriami slovinčiny.⁵

Väčšina lingvistov a historikov sa zhoduje v tom, že lingvistická kolektivita dosahuje štatút jazyka pomocou nelingvistických faktorov. Známý bonmot, že „jazyk je nárečím s armádou a námorníctvom,“ ktorý sa pripisuje M. Weinreichovi,⁶ ne-

³ P. Selver, *Anthology of Modern Slavonic Literature in Prose and Verse* (Londýn, 1919), x.

⁴ Endre Arató, „The Slavic Thought: Its Varieties with the Slavonic Peoples in the first half of the Nineteenth Century,“ in *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 22 (1976): 74.

⁵ Dobrovského jazykmi boli čeština, slovenčina, chorvátčina, slovinčina, srbčina (ilýrčina), ruština, poľština, horná lužičtina, dolná lužičtina, slovinčina a cirkevná starosloviencina. Možno sa Selver rozhodol, že cirkevná starosloviencina do skupiny nepatrí, pretože nie je živým jazykom. Pozri, Dobrovský, *Lehrgebäude der boehmischen Sprache* (Praha, 1819), 4 – 5.

⁶ Noam Chomsky na strane 15 svojej knihy *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use* (New York 1986) hovorí, že citát je „pripisovaný Maxovi Weinreichovi,“ ale vedci majú ťažkosti nájsť odsek u samotného Weinreicha. Joshua Fishman cituje „Der yivo un di problemen fun undzer tsayt,“ v *Yivo-bleter*, 25.1.13, 1945 (Mendeleho zoznam, 10/28/96). Victor Fridman, hovoriaci jidiš, má dojem, že citát je apokryfický a poukazuje na to, že niektorí škandinávski vedci pripisujú citát Ottovi Jespersenovi. Pozri jeho „Language in Macedonia as an Identity Construction Site,“ in *When Languages*

cháva skutočné lingvistické „fakty“ takisto stranou. Táto formulka pritom nevystihuje presne alokáciu lingvistického štatútu. Poľština si po rozdelení Poľska uchovala nálepku jazyka aj bez poľskej armády. A rakúska nemčina či americká angličtina neboli označené za samostatné jazyky napriek svojim početným armádam. Zápas o slovenský jazyk sa vybojoval z veľkej časti skôr než v roku 1938, keď vznikol Slovenský štát, a existencia československej armády v danom zmysle zjavne nepodporila utvorenie československého jazyka.

Historici nacionalizmu (B. Anderson⁷ a M. Hroch⁸) a sociolingvisti sa zamerali na kodifikáciu jazyka ako na rozhodujúci faktor pri rozlíšení jazykov od nárečí. E. Haugen vo svojej povestnej štúdii nórčiny ponúkol štvorstupňovú teóriu kodifikácie jazyka a jeho systematizácie,⁹ známu neskôr ako „matica procesov jazykového plánovania“ (do svojej učebnice sociolingvistiky ju prebral aj Hudson¹⁰). Stupňovité teórie odrážajú vedecké chápanie klasifikácie jazykov a nárečí ako dôsledok niečoho iného než len objektívnych jazykových faktov. Každý pokus vysvetliť, „ako sa to stalo“, sa musí nevyhnutne zamerať na historické udalosti: na vydávanie slovníkov a gramatík, novín či dobre sa predávajúcích autorov, rozvoj školských sústav a štátnej správy atď.

Ako a prečo sa nárečia všeobecne prijímajú, je otázka, ktorá je dosiaľ takmer nepreskúmaná. Najvýznamnejší autor pracujúci v tejto oblasti je sociolingvista D. Preston, ktorý svoju inšpiratívnu prácu nazval „perceptuálna dialektológia.“¹¹ Tým, že žiadal informátorov nakresliť nárečové zóny na mape Spojených štátov, Preston študoval, ako Američania klasifikujú nárečia v americkej angličtine.

Jazykovedci sa často stavajú odmietavo k bežnému vnímaniu (perceptii) jazykových javov. Slovom Prestona, „ľudová lingvistika sa vo všeobecnosti vníma ako neoficiálna či amatérska, ako taká, čo slúži len ako doplnok k „správnym“ lingvistickým prácam profesionálov pri ich komunikácii s nováčikmi.“¹² Avšak populárne vnímanie predstavuje významný objekt štúdia predovšetkým pre spoločenských vedcov, ktorí skúmajú mentalitu verejnosti. Prestonovu techniku založenú na interview však možno použiť iba v osobnom kontakte, je teda použiteľná iba pre synchronný výskum. Aplikácia tejto techniky na 19. storočie by si totiž vyžiadala stroj času. Táto nemožnosť hovoriť o zmene v čase znemožňuje akú-

---

Collide: Perspectives on Language Conflict, Language Competition, and Language Coexistence, ed. B. D. Joseph et al. (Columbus, 2002), 260. Nie som schopný nájsť citáciu ani u jedného. Pozri, „Sum: Weinreich quote,“ and „Disc: Army and Navy Quote“ in LINGUIST List (2 and 9 March, 1997), 8.306, 8.340. WWW dokumenty, URLs <<http://www.linguistlist.org/issues/8/8-306.html>> <<http://www.linguistlist.org/issues/8/8-340.html>>

⁷ Benedict Anderson, *Imagined Communities* (Londýn, 1987), 45 – 48, 78.

⁸ Miroslav Hroch, „The Social Interpretation of Linguistic Demands in European National Movements,“ *European University Institute Working Paper*, EUF no. 94/1 (Florenca, 1994), 12 – 17.

⁹ Einar Haugen, *Language Conflict and Language Planning: The Case of Modern Norwegian* (Cambridge, Mass., 1966).

¹⁰ Einar Haugen, „Language Planning,“ in *Sociolinguistics/Soziolinguistik*, ed. Ammon, Dittmar, a Mattheier, 1:624. Hudson, *Sociolinguistics*, 33.

¹¹ Dennis Preston, „Folk Dialectology,“ in *American Dialect Research*, ed. Dennis Preston (Amsterdam, 1993), 333-77; Dennis Preston a Nancy Niedzielski, *Folk Linguistics* (Berlín, 2000), 333-77.

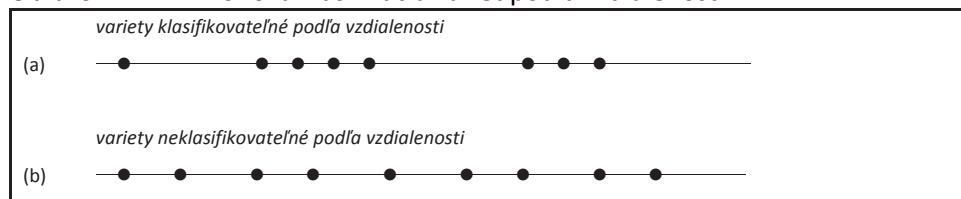
¹² Preston, „Folk Dialectology,“ 333 – 34.

koľvek historickú diskusiu o príčine a následkoch: sociológia jazyka, verná svojmu menu, vo všeobecnosti čerpá z metodológie sociolingvistiky. Som však presvedčený, že historické techniky ponúkajú priestor na *historickú* perceptuálnu dialektológiu. V tomto článku sa opieram aj o texty amatérskych jazykovedcov, aby som ukázal, ako sa menila slovenská perceptuálna dialektológia. Historická perceptuálna dialektológia, tak ako sa používa v tejto práci, nemá nič spoločné s historickou jazykovedou, ktorá zisťuje, ako sa lingvistické javy (z)menili v čase. Historická perceptuálna dialektológia môže byť prínosom pre spoločenské porozumenie jazyka tým, že prepája zmeny vo vnímaní nárečia s politickou a intelektuálnou históriou.

Trichotomické členenie slovenských nárečí

U. Ammon tvrdí, že nárečia chápané ako geograficky definované variety reči možno objektívne definovať ako „izoglosné zoskupovanie“,¹³ čo ilustruje diagramom (bodky na priamke reprezentujú konkrétne jazykové variety). Izoglosu si možno predstaviť ako čiaru v priestore medzi bodkami.

Obrázok 1 – Ammonova klasifikácia variet podľa vzdialenosti

V prípade (a) štyri variety v druhej skupine sú oddelené od ostatných variet: dajú sa zahrnúť do jednej skupiny a označiť za samostatné nárečie. V prípade (b) je jazyková zmena postupná a zväčša súvislá: tu podľa Ammona nie je zmysluplné rozdelenie variet na nárečia, v tomto prípade treba teda hovoriť o nárečiovom kontinuu.

Ammonove diagramy sú, samozrejme, schematické a zjednodušené, umožňujú rozpoznanie len jednej dimenzie geografickej rozmanitosti. Jednodimenzionálne štúdium geografickej rozmanitosti však môže byť prijateľným zjednodušením v prípade slovenčiny. Teritórium Slovenska má predĺžený tvar zo západu na východ, čím je hypotetické rozdelenie na „severné“ a „južné“ nárečové zóny ťažko predstaviteľné. Trichotomické rozdelenie slovenských nárečí naznačuje, že izoglosy slovenčiny sa zoskupujú do dvoch čiar: jedna oddeľuje západné a centrálné nárečie a druhá centrálnu a východnú nárečie. Inými slovami, trichotomický model sa blíži schéme (a) na obrázku 1 s tým, že bod naľavo reprezentujúci „západnú slovenčinu“ by mal byť nahradený súborom bodov, ktoré by odrážali vnútornú rozmanitosť nárečia západného Slovenska.

Niekoľko dialektológov, predovšetkým J. Štolc, J. Bělič a A. Habovštiak, študovali jazykové znaky tej časti kontinua slovanských nárečí, ktoré sa teritoriálne prekrý-

¹³ Ammon, „Language–Variety/Standard Variety–Dialect,“ 320.

va so Slovenskom.¹⁴ Ich výskum odhalil bohatstvo izoglos distribuovaných takmer náhodne a implikujúcich veľké množstvo variet, z ktorých každý je prakticky identický s bezprostredne susediacimi. Ak jazyková jedinečnosť definuje jedinečné nárečia, potom každému mestu na Slovensku (a možno každému používateľovi slovenčiny) musí byť priradené samostatné nárečia.

Jazyková rozmanitosť slovenčiny nie je teoreticky prekvapujúca. Sociolingvisti J. Chambers a P. Trudgill tvrdia, že „každý región s dlhou históriou osídlenia“ má „križujúce sa izoglosy oddeľujúce dokonca aj susedné dediny jednu od druhej, zjavne opisujúce neorganizované množstvo kombinácií nárečí.“¹⁵ Slovensko je také teritórium a zodpovedá Chambersovmu a Trudgillovmu pravidlu.

Komplexnosť izoglosnej mapy závisí predovšetkým od úsilia, ktoré dialektológovia vynakladajú na zbieranie údajov. Ak by sa všetky izoglosy z diel J. Štolca, Běliča a A. Habovštiaka zakreslili na jednu mapu, výsledok by pripomínal tanier špagiet. Takže prípad slovenčiny nepripomína ani (a) ani (b); jazyková rôznorodosť sa nehromadí ako pri (a) a je hustejšia než pri (b). Ammonovský diagram korešpondujúci s prípadom slovenčiny by bol (c), ktorý reprodukuje na obrázku 2.

Obrázok 2 – varianty jazykového kontinua

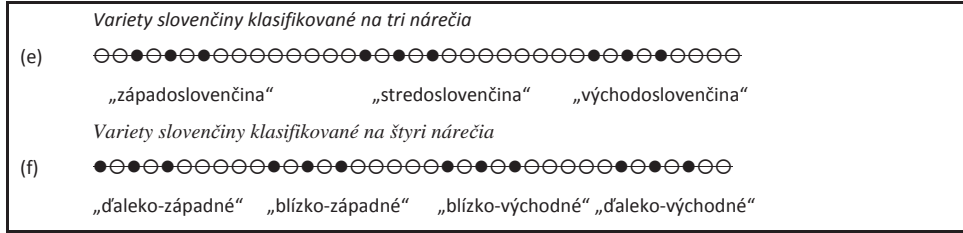

Napriek tomu výsledky dialektologického výskumu sa môžu stále aplikovať na podporu jednej alebo druhej klasifikačnej schémy. Jednoducho si treba vybrať izoglosy, ktoré podporujú preferovanú klasifikáciu. Čiara (d) na obr. 2 označuje variety, ktorými by bolo možné ilustrovať Ammonove „variety klasifikované podľa vzdialenosti“ v čiare (a). Prázdne krúžky na čiare (d) predstavujú variety, ktorých jedinečnosť sa dialektológ rozhodol nevyzdvihnúť, resp. sú to nepreskúmané izoglosy. Pohrávanie sa s Ammonovými diagramami ukazuje ako vhodný výber či zanedbanie izoglos podporuje buď trichotomické, alebo štvorskupinové rozdelenie slovenského jazyka v rámci kontinua (obrázok 3).

¹⁴ Pozri Jozef Štolc, *Atlas slovenského jazyka* (Bratislava, 1986); Jaromír Bělič, *Nástin české dialektologie* (Praha, 1972); Anton Habovštiak, *Atlas slovenského jazyka* (Bratislava, 1984). Ďalších štyridsať jeden máp skúmajúcich izoglosy vo vzťahu k riekam, politickým hraniciam, horám a rozvodiam možno nájsť vo Václav Vážný, „Nářečí slovenská“ in *Československá vlastiveda*, ed. Václav Dedina (Praha, 1934), 3:234, 252, 266, 272, 282.

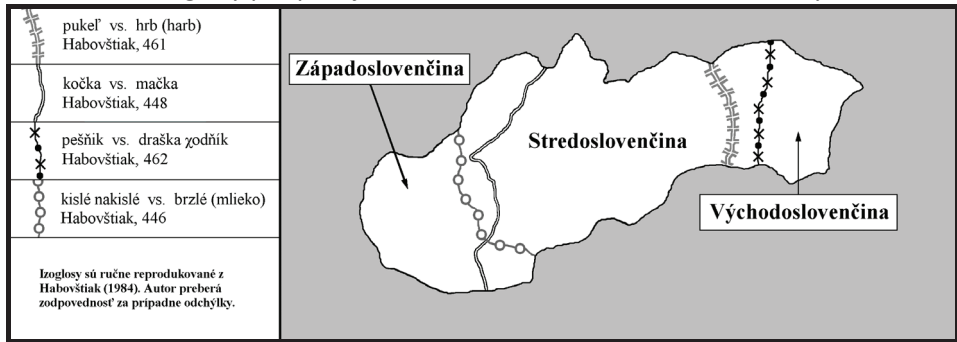
¹⁵ J. K. Chambers and Peter Trudgill, *Dialectology*, 2. vyd. (Cambridge, 1998), 93.

Obrázok 3 – Rozdielne členenia kontinua slovenských nárečí

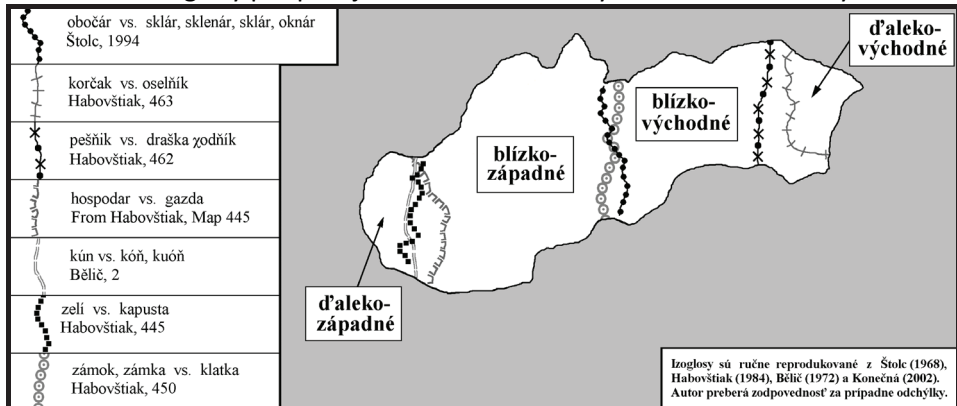

Izoglosné mapy korešpondujúce s týmito revidovanými ammonovskými diagramami možno ľahko skonštruovať. Obr. 4 ukazuje izoglosy v prospech trichotomickeho rozdelenia a korešponduje s čiarou (e). Obr. 5 podporuje rozdelenie na štyri nárečia, ďaleko-západné, blízko-západné, blízko-východné, a ďaleko-východné a korešponduje s čiarou (f).

Obrázok 4 – Izoglosy podporujúce trichotomické rozdelenie slovenských nárečí

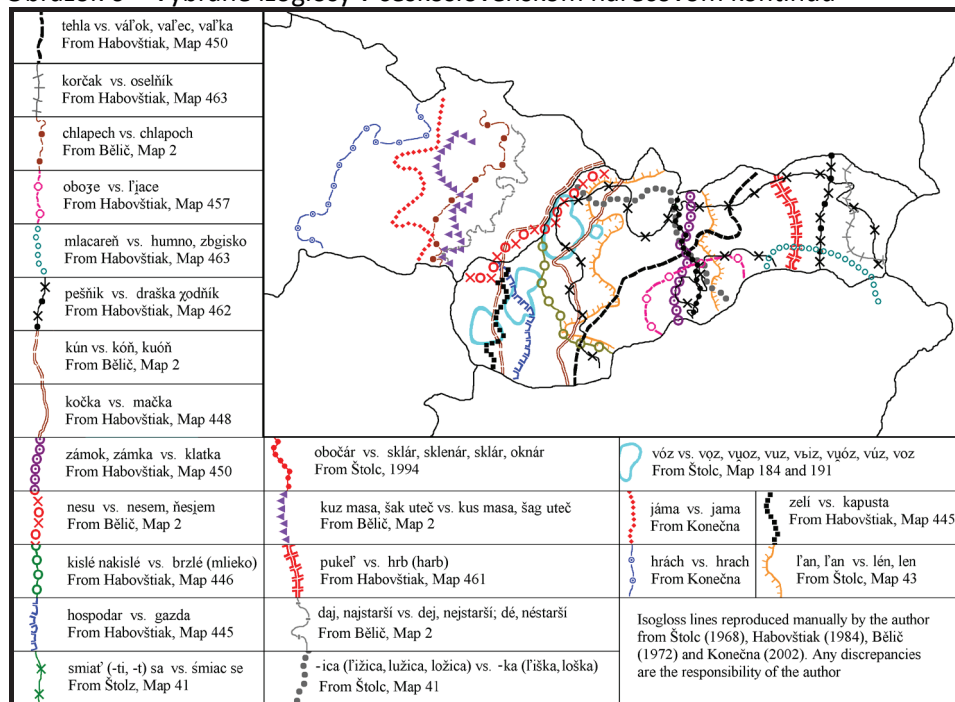
Obrázok 5 – Izoglosy podporujúce rozdelenie na štyri nárečia slovenčiny

Problém podobných máp nespočíva v informáciách, ktoré sa predkladajú, ale v informáciách, ktoré sa vynechávajú. Biele miesto medzi izoglosami vytvára dojem relatívnej homogenity, ale v skutočnosti je jazyková rôznorodosť v celej zóne. Obr. 6 ponúka presnejší, aj keď menej prehľadný obraz rôznorodosť slovenskej

jazykovej zóny. Za povšimnutie stojí, že izoglosy sa prirodzene nezoradujú do trichotomického rozdelenia a ani nevykazujú nejaké iné delenie.

Obrázok 6 – Vybrané izoglosy v československom nárečovom kontinuu

Prečo má slovenčina tri nárečia: prípadová štúdia z historickej perceptuálnej dialektológie

Na obrázku si treba všimnúť postupnú jazykovú zmenu, ktorá siaha za hranice Slovenska. Slovenskí dialektológovia vo všeobecnosti definujú svoju výskumnú oblasť v rámci politických hraníc Slovenska. Český jazykovedec Bělič skúmal v Československu izoglosy, ktoré prekračujú slovensko-českú hranicu.¹⁶ No podľa mojich vedomostí nikto neštudoval prechod medzi slovenčinou a poľštinou. Príslušný výskum by mohol odкрыť izoglosy, ktoré presahujú hranice medzi Slovenskom a Poľskom alebo Slovenskom a Ukrajinou (či rusínskou oblasťou).

Pointou obr. 6 je fakt, že jazyková zmena je v slovenskej zóne kontinuálna: izoglosy sa nezlučujú. „Chaos“ na obr. 6 preto najlepšie vystihuje termín nárečové kontinuum. Rozličné zjednodušujúce interpretácie, či už na tri, dve („západné a východné“), štyri alebo akýkoľvek iný počet nárečí, je rovnako ťažké obhájiť.

Nie je mi známe, že by niektorý slovenský dialektológ v 20. storočí bral do úvahy iné ako trichotomické členenie nárečí (na západné, stredné a východné) alebo že by sa zaujímal o dôkazy odporujúce tomuto rozdeleniu. M. Štěpánek v *Malej československej encyklopédii* uviedol rozdelenie na záposlovenské, stredoslovenské a východoslovenské nárečia a tak postupoval aj americký slavista R. G. A. de Bray či britský slavista D. Short a lingvisti C. F. a F. M. Voegelinovci. V. Vážný hovoril takisto o západných, stredných a východných podnárečiach slovenskej časti „čes-

¹⁶ Bělič, *Nástin české dialektologie*.

koslovenského jazyka.¹⁷ Mohli by sme pokračovať. Dnes sa trichotomické členenie berie ako samozrejmosť.

Súčasní lingvisti zaoberajúci sa slovenčinou projektujú trichotomické rozdelenie do minulosti. Ľ. Ďurovič (1980) rozdelil texty napísané na Slovensku v 16. a 17. storočí na „kultúrnu západoslovenčinu“ a „kultúrnu stredoslovenčinu“; M. Lauersdorf (1996) k ním pridal „kultúrnu východoslovenčinu.“¹⁸ R. Krajčovič (1997) o slovenských nárečiach tvrdí, že ich „základné členenie na oblasť západoslovenskú, stredoslovenskú a východoslovenskú je dedičstvom ešte predhistorickým.“¹⁹ P. Žigo a R. Krajčovič (1999) texty zo 16. až 18. storočia klasifikovali ako „kultúrnu východoslovenčinu,“ „kultúrnu stredoslovenčinu“ a „kultúrnu západoslovenčinu,“ aj keď cítili potrebu rozdeliť posledne menovanú na severný a južný variant.²⁰

Hodné pozornosti je, že slovenskí dialektológovia reprodukovujú trichotomickú klasifikačnú schému aj vtedy, keď diskutujú o jazykových javoch, ktoré ju nepotvrdzujú. *Atlas slovenského jazyka* J. Štolca reprodukuje západo-stredo-východoslovenské rozdelenie, ale nachádza vhodnejšie názvy pre podskupiny slovenčiny: sú to rozdelenia očíslované a diskutované v texte.²¹ Prečo sú slovenskí dialektológovia tak výlučne späť s trichotomickým členením? Odpoveď na túto otázku možno nájsť v histórii klasifikácie slovenských nárečí.

Niektoré staré klasifikácie slovanského jazyka v hornom Uhorsku, územia, ktoré sa neskôr stalo Slovenskou republikou, neboli trichotomické, ale duálne: územie bolo rozdelené na českú a poľskú sféru. Napríklad kniha *Neue und kurze Beschreibung des Koenigreichs Ungarn* zo 17. stor. opisovala slovanský jazyk, ktorým sa hovorilo v Košiciach, ako „poľštinu,“ pričom sa v nej zároveň tvrdilo, že mnohí obyvatelia Uhorského kráľovstva vedeli hovoriť „českým jazykom... veľmi plynule.“²² Takto sa implicitne Slovania na severe Uhorska delili na tých, čo hovorili po česky, a tých, čo hovorili po poľsky. V presnom zmysle šlo o klasifikáciu jazykov, nie nárečí, ale podstatné je, že územie budúceho Slovenska bolo rozdelené na dva hlavné jazykové regióny, nie na tri.

Grelleman vo svojej práci z roku 1975 *Statistische Aufklärung über wichtige Theile und Gegenstände der Österreichischen Monarchie* k „slovanským“ jazykom v Uhorsku radil „češtinu, moravčinu, chorvátčinu, srbčinu [Serbisch oder Raizisch],

¹⁷ Miroslav Štěpánek, ed., *Malá československá encyclopedie* (Praha, 1987), 695; R. G. A. de Bray, *Guide to the West Slavonic Languages*, 3. vyd. (Chelsea, 1951), 146 – 48; David Short, „Slovak,“ in *The Slavonic Languages*, ed. Bernard Comrie a Greville Corbett (Londýn, 1993), 588 – 89; C. F. Voegelin a F. M. Voegelin, *Classification and Index of the World's Languages* (New York, 1977), 311 – 14; Vážný, „Nařečí slovenská,“ 223.

¹⁸ Ľubomír Ďurovič, „Slovak,“ in *The Slavic Literary Languages: Formation and Development*, ed. Alexander Schanker a Edward Stankiewicz (New Haven, 1980). 211-28; Mark Lauersdorf, *The Question of ‚Cultural Language‘ and Interdialectal Norm in 16th Century Slovakia: A Phonological Analysis of the 16th Century Slovak Administrative-Legal Texts* (Mníchov, 1996).

¹⁹ Rudolf Krajčovič, *Svedectvo dejín o slovenčine* (Martin, 1997), 252.

²⁰ Rudolf Krajčovič a Pavol Žigo, *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny* (Bratislava: 1999), 93 – 101.

²¹ Štolc, *Atlas slovenského jazyka*, titulný obrázok.

²² Anonymous, *Neue und Kurze Beschreibung des Koenigreichs Ungarn* (Norimberg, 1664), 21, 15.

lužickosrbčinu, dalmáčinu, ruštinu a niečo ako polovičnú poľštinu.²³ Aby sme mohli interpretovať tento zoznam v slovenskej lingvistickej zóne, musíme najskôr vylúčiť neslovenské oblasti: Grellemanov lužickosrbský, chorvátsky a srbský jazyk sú južnoslovenské; ruština sa vzťahuje na Ukrajincov/Rusínov v Podkarpatsku, pričom „moravčina“ sa pravdepodobne vzťahovala na komunity Moravských bratov.²⁴ To územie moderného Slovenska opäť sa člení na českú a „polovičnú poľskú“ lingvistickú zónu, podobne ako je to v *Neue und kurze Beschreibung*.

Poľsko-česká schéma sa zachovala až do 19. storočia. Therese Pulszky, manželka uhorského šľachtica, pochádzajúca z Viedne, rozčlenila vo svojom *Tagebuch einer ungarischen Dame* slovenskú zónu na českú a poľskú polovicu: „slovenské obyvateľstvo dominuje; na západe patria k česko-moravskej rase... Slovania v oblastiach Spiša, Šariša, Zemplínu a Abovsko-turnianskej župy sú oveľa tesnejšie jazykovo a kultúrne spríbuznení s Poliakmi než s Moravanmi... Kým jednotliví Slovania pripomínajú svojím jazykom a zvykmi na severozápade Čechov a na severe Poliakov, na severovýchode sú všetci rusínskej rasy.“²⁵

Tri vyššie menované zdroje pochádzajú od Neslovanov. Vnímanie zvonka je dôležité najmä vzhľadom na vplyv nemeckých ideí na slovenské myslenie v strednej Európe. Avšak sebavnímanie Slovákov sa ukázalo ako oveľa významnejšie pre históriu trichotomického delenia. Slováci, aspoň tí najvzdelanejší, ktorí zanechali po sebe texty, nemali vo zvyku prikláňať sa k duálnej klasifikácii, ktorú uprednostňovali neslovenskí vonkajší pozorovatelia. Ale ani Slovania nepreukazujú vedomie o trichotomickom rozdelení skôr než v polovici 19. storočia. V skutočnosti väčšina z nich nijakú koncepciu „slovenského jazyka“ nemala, uprednostňoval sa pohľad na Slovanov ako na jeden jazykový kolektív. Akékoľvek členenie v rámci slovenčiny by tak bolo na rovine „podnárečí“, nie „nárečí.“ Nenašiel som ani jedného autora, ktorý by bol delil severné Uhorsko na poľsky hovoriacu a na česky hovoriacu zónu, ako to robili zmienení nemeckí pozorovatelia, no niekoľkí slovenskí literáti replikovali poľsko-české delenie na rovine podnárečí.

Najznámejším z nich bol J. Kollár, najväčší zo slovenských všeslovenských²⁶ básnikov. V diele, ktoré zostavil, *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky* rozdelil slovenský jazykový región na deväť zón:

²³ Grellman, *Statistische Aufklärungen über Wichtige Theile und Gegenstände der österreichischen Monarchie* (Göttingen, 1795), 1:380.

²⁴ Grellman mohol rozdeľovať češtinu a moravčinu ako dva jazyky, ale je ťažké zistiť aký vplyv toto má na klasifikáciu Slovanov žijúcich v Uhorsku. Prípadne, Grellman mohol pokladať Slovákov za „Moravanov“ a poukazovať na komunitu prisťahovalcov, keď hovoril o „Čechoch.“ V každom prípade toto rozdeľuje Slovákov na dve kategórie.

²⁵ Therese Pulszky, *Aus dem Tagebuche einer Ungarischen Dame*, 2 zv. (Lipsko, 1850), 1:84 – 86, 91.

²⁶ Mnohí dávajú prednosť známejšiemu pojmu *panslávsky* pred *všeslovenský*. Som však presvedčený, že panslávsky implikuje politickú dominanciu Rusov podobne ako Hitlerov pangermánsky model. Navrhujem preto pojem „všeslovanstvo“, ktorý podľa mňa pre súčasných čitateľov lepšie vystihuje myšlienku, že všetci Slovania patria k jednému národu. Sám Kollár však bol úplne spokojný s termínom „panslávsky“ a používal ho v zmysle Jána Herkeľa, protestantského farára, ktorý tento pojem ustanovil. Herkeľ ho definoval ako „jednotu v literatúre medzi všetkými Slovanmi.“ Zdôraznenie je pôvodné. Ján Herkeľ (Joanne Herkel), *Elementa Universalis Linguae Slavicae* (Buda, 1826), 4.

- 1) *Slowensko-české*, jakožto knihovní řeč... u moravské hranice w Skalici, Holiči pak w některých wesnicích Mahohontské a Gemerské stolice...
- 2) *Wlastně slowenské*, aneb, jak cizozemci chtějí, *slowácké*... Turčanské a Liptowské a z částky w Orawské, Trenčanské, Nitranské a Zvolenské stolici.
- 3) *Polsko-slowenské nářečí*... w Šáryšské, Spišské a Orawské stolici.
- 4) *Rusko- čili rutensko-slowenské nářečí*... w Abaujwárské, Zemplínské a Berecké stolici...
- 5) *Srbsko-slowenské nářečí* na pomezích Serbie, zvláště w Báčské stolici a w mnohých jiných srbsko-slowenských městech a wesnicích, n. p. w Budíně, w Swatém Ondřeji [Szentendre]...
- 6) *Německo-slovenské nářečí*, nejvíce w banských městech, w Štáwnici, w Křemnici a w jejich okolí...
- 7) *Maďarsko-slowenské nářečí*, obzvláště w dolních Uhřích... w Nowohradské, Peštanské a Békešské stolici...²⁷

Dôležité je, že toto „slowenské“ etnolingvistické teritórium pokrýva väčšinu Uhorského kráľovstva, vrátane kolónií na tzv. *Dolnej zemi*. Súčasný britský vedec D. Short zosmiešňoval „hybridné nárečia“ tejto „pseudoklasifikácie.“²⁸ Prečo má Short také silné odmietavé pocity ohľadne tejto veci nie je zrejmé, ale Kollárovo rozdelenie slovenských nárečí istotne odporuje modernému trichotomickému rozdeleniu: ignorujúc regióny mimo teritória moderného Slovenska Kollár predpokladá päť nárečí.

Kollárov zvyk pomenúvať nárečia kombináciou dvoch etnoným nebol jeho vlastným nápadom. *Pjśně swětské Lidu slawenského u Uhrách* P. J. Šafařika síce neobsahovali formálne klasifikácie slovenských nárečí, avšak uvádzali piesne v „německo-slowenskom“, „polsko-slowenskom“ a „morawsko-slowenskom“ nárečí. Jednu z „poľsko-slovenských“ piesní hodno reprodukovať:

Slowáci! Slowáci!
 Wsecci ste gednacj
 Ako by wás mala
 Wsseckých gedna maci.²⁹

M. M. Hodža (1847) rozdelil Slovensko na štyri dvojjetnonymné nárečia: česko-slovenčinu, ktorou sa hovorilo na Morave, v Bratislave,³⁰ Nitre a Trenčíne, poľsko-

²⁷ Ján Kollár, *Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky* (Praha, 1844), 102 – 4.

²⁸ David Short, „The Use and Abuse of the Language Argument in Mid-nineteenth Century ‚Czechoslovakism,‘ An Appraisal of a Propaganda Milestone,“ in *The Literature of Nationalism, Essays on East European Identity*, ed. Robert Pynsent (Londýn, 1996), 54.

²⁹ Pawel Josef Šafařik (Pavel Jozef Šafařik), *Pjśně swětské Lidu slawenského u Uhrách* (Pešť, 1827), 164. Na začiatku devätnásteho storočia slovo *Slovák* znamenalo oboje, „Slovák“ a „Slován.“

³⁰ V devätnástom storočí malo mesto niekoľko mien: Pozsony, Pressburg, Prešpork, and Prešporok. Niektorí anglicky píšuci autori dávajú prednosť menu *Pressburg*, keď píšu o meste v predčesko-slovenskom období. Moje použitie mena *Bratislava* v tomto článku je anachronizmus: rutinné používanie tohto mena v slovenčine sa začína až v roku 1919, aj keď rôzne varianty mena *Bratislav* sa ob-

slovenčinu na Spiši, Šariši a v častiach Zemplína, rusínoslovenčinu na Gemeri a pravú slovenčinu – takisto známu ako novú slovenčinu – v Martine, Liptove, Zvolene a Novohrade.³¹ Treba si všimnúť, že Hodžove zemepisné názvy sa líšia od Kollárových: Hodža Nitru a Trenčín zaraďoval k českoslovenčine, zatiaľ čo Kollár ich pokladal za „*wlastně slowenskou*.“ Takisto stojí za povšimnutie, že aj Hodžova implicitná geografia sa líši od Kollárovej: Hodža vynechal Budu, Pešť a Dolnú zem.

Iní slovenskí autori sa zriekli dvojjetnonymných kolektív a slovenské nárečia nazývali podľa miestnych názvov. Takýto systém hádam najviac zodpovedá jazykovej realite: Každému bodu na dialektologickom kontinuu dáva jedinečné lingvistické vlastnosti; počet nárečí za zvyšuje s počtom vymenovaných geografických miest. Zoznam takéhoto druhu s otvoreným koncom nemusí zákonite odporovať trichotomickému členeniu: súčasní dialektológovia Štolc a Ripka skombinovali systém klasifikácie na úrovni okresov s trichotomickým členením. Na druhej strane je však klasifikácia podľa zemepisných názvov, podobne ako jazyková realita, kompatibilná aj s netrichotomickými klasifikáciami, ako ukázali Kollár a Hodža, keď skombinovali svoje štvor- a päťoblastné delenia s klasifikáciu podľa žúp.

I. Bajza v pamflete z roku 1789 *Anti-Fándly*, publikovanom anonymne, klasifikoval slovenské nárečia podľa miestnych názvov. Tento autor napadol štandardizáciu A. Bernoláka z roku 1790 tvrdiac, že nijaký štandardný literárny jazyk nemôže vystihnúť rôznorodosť hovorovej slovenčiny. Bajzov argument sa nevzťahuje len na Bernolákov štandardizovaný jazyk, ale aj na všetky iné štandardizácie slovenčiny. „Ináč hovoríme okolo Trnavy, ináč ríkajú aj mlúvá za bíláma horami, ináč vravá v Orave, ináč hútora v Šarišu a ve Spiše, ináč rosprávajú inde. A v Naháči, Jurko, ... ani nehovoríte, ani nerikáte, ani nemlúvite, ani nevravíte, ani nerozprávate...“³² Tento neukončený zoznam, v ktorom sú rozličné nárečia pomenované podľa uhorských žúp, neústi do formálnej klasifikačnej schémy, no jeho implicitné rozdelenie slovenských nárečí nie je jednoznačne trichotomické.

Podobné argumenty sa objavili o niekoľko desaťročí neskôr v opozícii k štandardizovanej gramatike Ľ. Štúra. V Kollárovom kompendiu *Hlasowé* J. Záborský predpokladal aspoň štyri klasifikačné skupiny: „Nuže, Wy tedy chcete, aby Slowáci od češtiny se odtrhli a po slowensku psali; a však které ze slowenských nářečí ste sobě za písemný jazyk zvolili? Jestli to Liptowčina? Trenčančina? Šáryščina? Gemerčina? aneb bůh zná jaka ještě -čina?“³³ J. P. Tomášek v tom istom zborníku vymenoval šesť nárečí podľa názvov žúp: tvrdil, „že zvolené Liptovské nářečí není pro Slowáky všeobecné, a je zajisté Prešpurčanům, Nitrančanům, Gemerčanům, Spišákům, Šaryšanům a jejich sausedům snad ještě nasnadnější ke srozumění,

---

javili už v Šafárikových *Slovanských starožitnostech*. Rozličné národné nároky na toto mesto sú však mimo priestoru tohto článku, a tak som sa rozhodol používať meno, ktoré budú čitatelia môcť nájsť v súčasných atlasoch. Pozri Peter Bugge, „The Making of a Slovak City: The Czechoslovak Renaming of Pressburg/Pozsony/Prešporok, 1918 – 1919,“ *Austrian History Yearbook* 35 (2004): 205 – 27.

³¹ „Nová slovenčina“ bola nová, pretože Ľudovít Štúr nedávno kodifikoval na jej základe spisovný jazyk. M. M. Hodža, *Dobruo slovo Slovákovi* (Levoča, 1847), 91. Pozri aj Vážný, „Nárečí slovenská,“ 223.

³² Citované podľa Imrich Kotvan, *Bernolákovské polemiky* (Bratislava, 1966), 63.

³³ Kollár, *Hlasowé*, 89.

nežli sama čeština.³⁴ Tomášek a Záborský majú podobné zoznamy: obaja sa, napríklad, zmieňujú o Gemer, Šariši a Liptove, ale tieto zoznamy nie sú kompatibilné. Tomášek skombinoval Liptov a Zvolen do jednej kolektivity; pre Záborského je Liptov samostatná jednotka. V každom prípade však ani Záborský so svojím rozdelením na štyri nárečia, ani Tomášek s rozdelením na päť, nereplikujú trichotomické rozdelenie.

Bajza, Tomášek a Záborský mali rovnaké politické stanovisko: všetci traja sa vyslovovali proti pokusom kodifikovať štandardnú spisovnú slovenčinu. Fishman v tejto súvislosti poukázal na to, že argument o „vnútornej rôznorodosti [jazyka], ktorá [ho] robí inherentne neštandardizovateľným“ sa často používa „proti jazykom, ktoré by ich oponenti radi videli mŕtve a neštandardizované“,³⁵ Bajza, Tomášek a Záborský považovali slovenčinu za súčasť väčšieho lingvistického kolektívu siahajúceho na Moravu a do Čiech. Boli presvedčení, že Slováci už mali svoj štandardizovaný jazyk: bibličtinu (zmätočne nazývanú aj biblickou češtinou).³⁶ Väčšina Američanov sa považuje za „anglický“ hovoriacich, čo však neznamená, že sú tým menej lojálni ku svojím vlastným dialektom a ortografiám. Na druhej strane je pravda, že Bajza, Tomášek a Záborský mali politické – t. j. nelingvistické – motívy, ktoré ich viedli k zdôrazňovaniu vnútornej rôznorodosti slovenského dialektického kontinua. Ich klasifikácie, ktoré zdôrazňovali rôznorodosť slovenskej jazykovej zóny, jednoznačne odrážali politické stanovisko.

D. Lichard (1861), ktorý viedol kampaň za štandardizovaný slovenský literárny jazyk, predložil zoznam slovenských nárečí založený na župách bez jednoznačného konca: „Welikánsky tento [slovanský] národ sa podľa nárečia rozdeluje na viac mensich plemien, alebo národow ako su ku pr. Rusi, ktorých je najwiac, potom Poliaci, Česi, Horwati, Srbi, my Slowáci, atď. Lebo wssetci z toho istého plemena... tú istú reč howoria, len že s niektorými premenami ako to aj u nás medzi Slowákmi inakssie howoria w Trnawe a Skalici a inakssie w Liptowe, a zas inakssie w Šarissi a Spiši – ale sa preto wsset ci dobre rozumeme.“³⁷ Lichard, rovnako ako Kollár, predpokladal existenciu jedného slovanského jazyka, a tak implicitne degradoval štandardizovanú spisovnú slovenčinu na úroveň „nárečia“. Trnava, Skalica, Liptov, Šariš a Spiš odkazujú na subdialekty slovenského nárečia, nie na nárečia slovenského jazyka. Dôležité však ostáva, že napriek podpore kodifikovanej spi-

³⁴ Ibid., 199.

³⁵ Joshua Fishman, „Languages Late to Literacy: Finding a Place in the Sun on a Crowded Beach“, in *When Languages Collide*, ed. Joseph et al., 101.

³⁶ Som presvedčený, že pojmy *čeština* a *biblická čeština* sú zavádzajúce a analyticky škodlivé, keďže implikujú, že autori píšuci texty podľa toto štandardu boli nejakým spôsobom spojení s českým povedomím, či už národným alebo jazykovým. Mnohí prispievatelia do *Hlasové*, najvplyvnejšej slovenskej obhajoby bibličtiny, charakterizovali tento jazyk ako „jazyk biblický“, „reč biblická slowenčina“, „reč česká“, „československá reč“, „reč biblická čili českoslowenská“, „českoslowenská biblická reč ... prawá starootcowska reč.“ Táto terminologická rôznorodosť naznačuje niekoľko afiliácií Slovákov – slovenskú, československú a českú – použitých v tomto jazyku. *Bibličtina* je neutrálny analytický pojem. Pozri Kollár, *Hlasové*, 184, 190, 90, 112, 222, 197; prípadne A. W. Šemberov list Kollárovi z 26. februára 1846, Jan Stehlo, list Jonáša Záborského K. Fejerpatakymu z roku 1845, Kollárovo *O českoslowenské jednotě w řeči a w literatuře*, Jiří Sekčik, Michal Linder.

³⁷ Daniel Lichard, *Rozhowor o Memorandum národa slowenského* (Buda, 1861), 20 – 21.

sovnej slovenčiny, Lichard predkladá otvorenú klasifikáciu založenú na župách bez toho, aby preukázal akékoľvek vedomie o trichotomickom rozdelení.

Uvedené pramene naznačujú, že prevládajúca hegemonia trichotomického rozdelenia v 20. storočí je produktom historického vývoja. S istotou môžeme na prvú z Fishmanových otázok odpovedať negatívne: trichotomické rozdelenie tu nebolo vždy. V prvých desaťročiach 19. storočia niektorí autori klasifikovali slovenskú zónu ako spolovice českú a spolovice poľskú. Iní predkladali klasifikácie slovenčiny na štyri alebo päť skupín a definovali ich podľa dvojjetnonymných nárečí („Poľsko-slowenské“ „Rutensko-slowenské“ „Slowensko-české“ a pod.) a ešte ďalší uplatňovali otvorené systémy podľa názvov žúp (Liptov, Šariš, Zvolen a pod.). Dnes z nich ostal len trichotomický systém, ktorý však hegemoniu nezískal skôr než v 20. storočí.

Čo však Fishmanova druhá otázka: prečo, kedy a ako sa to stalo? Prečo Slováci začali uprednostňovať trichotomické členenie? Kedy sa stalo hegemonným? Akým spôsobom vytlačilo postoje, ktoré mu konkurovali? Historickí lingvisti nám zrejme nikdy neodpovedia na otázku, kedy sa západoslovenské, stredoslovenské a východoslovenské nárečia oddelili alebo kedy zmizli nárečia gemerské, liptovské a šarišské: rozličné body na kontinuu slovenských nárečí si vždy udržali svoje individuálne zvláštnosti. Náhle objavenie sa trichotomickej klasifikácie nereflektuje zmeny v rečových vzorcoch slovenčiny, ale skôr zmenu v tom, ako sa tieto vzorce vnímajú. Inými slovami, tento problém nepatrí do historickej dialektológie, ale do historickej *perceptuálnej* dialektológie.

Krátke dejiny slovenského národného jazykového plánovania

Dnešní Slováci sa od svojich predkov odlišujú v spôsobe, akým delia slovenský jazykový kolektív. Líšia sa aj vo vnímaní vzťahu slovenčiny k ostatným lingvistickým kolektivitám v slovanskom svete. Zatiaľ čo Slováci dnes tvrdia, že slovenčina je jazyk odlišný od ostatných slovanských jazykov, Kollár, Tomášek a Záborský predkladali osobitý vzťah medzi Čechmi a Slovákmi. Kollár, Lichard a M. M. Hodža boli okrem toho presvedčení aj o existencii „slovanského jazyka.“ Nie je to zhoda náhod: prijatie trichotomického rozdelenia bolo súčasťou boja za ustanovenie slovenského jazyka v taxonómii slovanských jazykov.

Trichotomické rozdelenie sa objavilo v špecifickej historickej situácii, a to v čase pokusu Ľ. Štúra uviesť nadkonfesijný slovenský spisovný jazyk. Jeho pokus bol všeobecne akceptovaný po tom, ako si Slováci prisvojili Štúrovo dedičstvo pre svoje vlastné politické potreby. Evanjelik Štúr obhajoval svoj spisovný jazyk ako „stredoslovenské nárečie“ a odmietol tak spisovný jazyk svojho katolíckeho rivala A. Bernoláka ako „západoslovenčinu“ a kalvínsku „maďaroslovenčinu“ alebo „poľsko-slovenčinu“ ako „východoslovenčinu.“ Trichotomické rozdelenie predstavovalo nárok na geografickú jednotu, ktorá obhajovala nadkonfesijnú ortografickú jednotu bez toho, aby sa dotýkala konfesijnej hrdosti. Trichotomické rozdelenie predstavuje najtrvalejšie Štúrovo lingvistické dedičstvo.

Tradičný opis jazykového plánovania slovenčiny má dvoch hrdinov a jednu dôležitú poznámku. Začiatok má v roku 1787, keď seminarista A. Bernolák napísal gramatiku, založenú na „západoslovenčine“, *Dissertatio Philologico-Critica de*

Literis Slavorum, ktorá tvorila základ jeho učebnice *Grammatica Slavica* z roku 1790. Tri generácie autorov používali bernolákovčinu ako štandard svojho jazyka, aj keď evanjelici neprestali používať bibličtinu založenú na Kralickej Biblii z dôb reformácie, ktorá sa používala na evanjelických bohoslužbách. Vzrastajúce národnostné napätia medzi Slovákami a Maďarmi počas prvej polovice 19. storočia inšpirovali Štúra v roku 1846 kodifikovať „stredoslovenské“ nárečie. Štúrova štandardizácia získala nadkonfesijnú podporu, ale narazila na odpor v technickej oblasti. Preto musel M. Hattala za pomoci spomínaného M. M. Hodžu Štúrovo dielo revidovať. Hattalov štandard je takisto založený na „stredoslovenčine“, ale uprednostňuje etymologickejší prístup k ortografii. Dnes Slováci píšú podľa Hattalovho štandardu, no uctieajú Štúra ako zakladateľa svojho národného jazyka.

V slovenskej národnej lingvistickej viere hrá Bernolák rolu Jána Krstiteľa pred spasiteľom Štúrom, zatiaľ čo Hattalovi pripadla, pravdepodobne, rola večne nedoceneného Svätého Petra. Tento príbeh však vníma existenciu „západného“ a „stredného“ nárečia ako samozrejmosť. Ak sa má vyrovnáť s netríchotomickými percepciami slovenských nárečí, ktoré dominovali na začiatku 19. storočia, vyžaduje si tento príbeh zásadné prepracovanie.

Začnime Bernolákom. Jazyk, ktorý Bernolák kodifikoval, sa dnes klasifikuje ako „západoslovenčina“, a teda varieta slovenčiny. Viacerí autori pokladajú Bernoláka za „prvého kodifikátora slovenského jazyka“³⁸, problematcky predpokladajúc, že Bernolák disponoval špecificky slovenským historickým vedomím. Títo autori potom tvrdia, že Bernolák a jeho nasledovníci tak písali zo špecificky nacionalistických motívov. D. Kováč napríklad tvrdí, že „slovenskí katolíci mali od samého začiatku koncept nezávislého slovenského národa“³⁹ a podobne aj P. Petro je presvedčený, že Bernolákovi nasledovníci „netrpeli českým komplexom“⁴⁰.

Zatiaľ čo Bernolákovo patriotické cítenie sa prejavilo cez jeho lingvistické dielo, jeho lojalita patrila multietnickej vízii Uhorska. Historici to nazývajú „koncept *Hungarus*“⁴¹. Bernolák napísal *Dissertatio* ako gramatiku nie pre Slovákov, lež pre „Slovánov v Uhorsku [*Hungaria Slavorum*]“, prípadne pre „panónskych Slovanov [pan-

³⁸ Gilbert Oddo, *Slovakia* (New York, 1960), 102-3; Michal Šebík, *Stručné dejiny Slovákov* (Pittsburgh, 1940), 61; Josef M. Kirschbaum, *Anton Bernolák: The First Codifier of the Slovak Language (1762 – 1812)* (Cleveland, 1862).

³⁹ Dušan Kováč, „Die Geschichte des Tschechoslowakismus,“ *Ethnos-Nation* 1, no. 1 (1993): 23 – 32. Prístupné online, WWW dokument, URL <<http://www.uni-koeln.de/phil-fak/soeg/ethnos/english.htm>>.

⁴⁰ Peter Petro, *A History of Slovak Literature* (Montreal, 1995), 67.

⁴¹ Všimnime si, že koncept *Hungarus* bol triedne inkluzívny, zatiaľ čo *natio Hungarica* bol obmedzený len na uhorskú šľachtu. O Bernolákovom maďarónstve pozri Daniel Rapant, *Maďarónstvo Bernolákovo* (Bratislava, 1930), 13; Ludwig Gogolák, *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes*, vol. 1, *Die Nationswerdenn der Slowaken und die Anfänge der tschechoslowakischen Frage (1526 – 1790)* (Mníchov, 1963), 215. O koncepte *Hungarus* všeobecne pozri Moritz Csáky, „Die Hungarus-Konzeption: eine ‚realpolitische‘ Alternative zur magyarischen Nationalstaatsidee?“ in *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II.*, ed. Adam Wandruszka (Viedeň, 1982). O slovenských verziách konceptu *Hungarus* pozri Alexander Maxwell, „Hungaro-Slavism: Territorial and National Identity in Nineteenth-Century Slovakia,“ *East Central Europe/Europe du Centre-Est* 29, no. 1 (2002): 45 – 58.

nonii Slavi]“.⁴² Jazyk, ktorý kodifikoval, necharakterizoval ako „západoslovenčinu“, ani ako „slovenčinu“, lež ako „panónsku slovančinu [*Pannonia Slavorum*]“, „slovanský jazyk v Uhorsku [*linguae slavonicae in Hungaria*]“ či jednoducho ako „slovanský jazyk [*slavicae linguae, linguam slovoniam*]“. Bernolák žil v čase, keď koncepty „slovenský“ a „slovanský“ boli v princípe jedným a tým istým,⁴³ čo znamenalo, že veľmi ľahko mohol pokladať svoje úsilie organizovať Slovenské učené tovaryšstvo ako výraz slovanského cítenia. Dokonca aj jeho odmietnutie češtiny – nechával „plne na vlastnú voľbu toho, kto chce písať po česky“⁴⁴ – možno interpretovať ako odmietnutie evanjelickej bibličtiny, nie ako protičeské naladenie. Jeho jazykové plánovanie vychádzalo z osvietenských pedagogických stimulov, nie zo slovenského nacionalizmu. To znamená, že Bernolák nebol presvedčený, že kodifikoval „západoslovenské nárečie“ ani „slovenčinu,“ ale „uhorskú slovančinu“.

Väčšina slovenských vedcov, historikov a lingvistov, tvrdí, že výber stredoslovenského nárečia vysvetľuje úspech Štúrovej a Hattalovej kodifikácie a neúspech Bernolákovho štandardu. Zemepisná centrálnosť „stredoslovenského nárečia“ mala urobiť Štúrov štandard reprezentatívnejším pre priemernú hovorovú slovenčinu i atraktívnejším pre širšie spektrum Slovákov. Historik J. Felak napríklad tvrdí, že „dve prekážky zabránili Bernolákovej slovenčine, aby sa stala základom pre slovenské národné hnutie“. Po prvé tá, že slovenskí protestantskí duchovní „ju s dešpektom považovali za nepatričný vidiecky jazyk ľudí, ktorí sa nechceli zjemniť...“⁴⁵ Historik J. Mikus argumentuje podobne: „Zatiaľ čo Bernolák založil svoj spisovný jazyk na hovorovom idióme západného Slovenska, Štúr toto opravil založením

⁴² Anton Bernolák, *Dissertatio Philologico-Critica de Literis Slavorum*, do slovenčiny prel. Juraj Pavelek (Bratislava, 1964 [1787]); 22.

⁴³ Ľubomír Ďurovič datoval termín *Slovák* do roku 1485; Theodore Locher tvrdí, že tento pojem bol pôvodne používaný ako nadávka. Bernolákov slovník z roku 1825 uvádza pri hesle *Slowák* dva významy: „ein Slave, Slavack, tóth“ a „ein Slavonier (schlavanier), Tóth, Horvath.“ Inými slovami, Bernolák zahŕňa etnonymá, ktorých moderný zmysel obsahuje významy „Slovák,“ „Slovan,“ „Slavónec,“ a „Chorvát“ ale nie jednoznačný význam „Slovák“. Pojmy *Slovák* a *Slovan*, podobne ako *Slovinec* a *Slavónec*, majú rovnaký koreň. Ich spoločný koreň je jasný v modernej slovenčine v pojmoch *slovenský*, *slovanský*, *slovinský* a *slavovský*. Rozdiel medzi nimi zostal zastretý až do štyridsiatych rokov devätnásteho storočia. Napríklad v roku 1845 Michael Godra citoval text, ktorý tvrdil, že „Slavjaňi lebo Slovaňja a Slavjanki lebo Slovanki od sirjeho mora po Kamčatki, Slavonci a Slavonki v Slavónii, Slovenci a Slovenki v susedstve Triglavu, Slováci a Slováci od Tatjer až k Dunajskej železnej bráne svoje bidlo majú,“ a potom vyjadril svoj nesúhlas, tvrdiac, že „v susedstve Triglave žiju slovinci a slovenki, hustejšie se ale Slovinci a Slovinki volaju, a od Tatrách ... žiju Slováci a slovenki.“ Jozef Ambruš, po tom, čo sa venoval podobných ťažkostiam, správne uzavrel, že vedci „nevenovali dostatočnú pozornosť koherentným pojmom *slávsky*, *slovenský*, *Slovensko*, *Slovenčina*.“ Pozri Ďurovič, „Slovak,“ 211; Locher, *Nationale Differenzierung und Integrierung*, 86; Anton Bernolák, *Slowár Slowenská= Česko= Latínsko= Německo= Uherski seu Lexicon Slavicum*, zv. 4 (Buda, 1825), 3010; Michal Godra, „Voňavje Ďordžinki“ *Orol tatranský* 1, no. 12 (1845): 95; Jozef Ambruš, „Die Slawische Idee bei Ján Hollý,“ in *Ľudovít Štúr und die Slawische Wechselseitigkeit*, ed. Ľudovít Holotík (Bratislava, 1969).

⁴⁴ Bernolák. *Dissertatio*, 22 – 23. O Slovenskom učennom tovarišstve pozri Jozef Butvin, *Slovenské národno-zjednocovacie hnutie (1780-1848)* (Bratislava, 1965).

⁴⁵ James Ramon Felak, „At the Price of the Republic“: *Hlinka's Slovak People's Party, 1929 – 1938* (Pittsburgh, 1994), 5; posledná citácia je z Peter Brock, *The Czech Renaissance of the Nineteenth Century* (Toronto, 1970), 13.

svojho jazyka na idióme stredného Slovenska. A práve cez Štúrovu prácu nadobudla slovenčina svoju definitívnu podobu, ktorá pretrváva dodnes.⁴⁶ R. Krajčovič to vyjadril vysokým štýlom: „Úcta a obdiv patrí štúrovskej generácii, že nepokorená nástrahami nezaváhala: vyhmatala i počúvla tento pulz dejín a rozhodla sa povýšiť na spisovný jazyk – strednú slovenčinu.“⁴⁷ Všetci uvedení autori vnímajú faktickú existenciu trichotomického rozdelenia ako samozrejmu. Mikus a Krajčovič okrem toho pokladajú jeho tri komponenty za implicitne homogénne, iba Felak priznáva, že „západné nárečia“ sú plurálne. Napriek tomu fakt, že Slováci v 19. storočí nepreukazovali vedomie o trichotomickom rozdelení, vrhá pochybnosť na kauzálny vzťah „výber stredoslovenského nárečia“ → „úspešná kodifikácia spisovného slovenského jazyka.“ Poukazom na konfesijné napätia Felak však naznačuje produktívnejšiu líniu analýzy.

Treba mať na pamäti, že Bernolák pôsobil ako katolícky kňaz, presne tak ako skoro všetci, ktorí písali podľa jeho ortografických konvencií. Zo 105 autorov, ktorí používali bernolákovčinu, ako vyplýva z bohatej bibliografie I. Kotvana, 95 % malo náboženské vzdelanie. Knihy vydané v bernolákovčine boli s veľkou prevahou náboženské: z 326 kníh bolo 257 (70 %) jednoznačne náboženských: kázne, katechizmy a spevníky.⁴⁸ Katolícke asociácie spojené s týmto písmom odrádzali vplyvnú evanjelickú inteligenciu.

Na rozdiel od Bernoláka bol Štúr uvedomelý patriot, ale aj člen spomínanej evanjelickej inteligencie. Bol vzdelaný v bibličtine, písal v bibličtine poéziu a v mladosti bol aktívnym členom česko-slovenských patriotických spoločností. V 40. rokoch však z dvoch dôvodov prehodnotil svoj čechoslovakizmus. Prvým bolo, že reformátori českého jazyka nepreukazovali záujem o slovakizmy v ich revidovanom literárnom jazyku. Druhým a rozhodujúcim dôvodom bola rastúca hrozba maďarizácie Slovenska. V roku 1843 vypočúvali Štúra maďarskí úradníci pre podozrenie z vlastizrady. Nenašiel sa proti nemu nijaký dôkaz, no Štúr musel opustiť svoje učiteľské miesto napriek silnej podpore študentov. Neschopnosť slovenských evanjelikov odolávať maďarizácii viedla Štúra k tomu, že hľadal spojencov vnútri Uhorska. Obával sa, že ortografické rozdiely zabránia Slovákom odolávať maďarizácii, a tak spravil zo zblíženia medzi katolíkmi a evanjelikmi svoju najväčšiu prioritu. To podľa Brocka znamenalo, že „starobylé a úzke vzťahy medzi Slovákami protestantského vyznania a Čechmi sa museli obetovať. Prerušenie tohto puta bolo určite bolestivé. Ale iná alternatíva sa zdala ešte horšou: definitívne rozplynutie slovanskej kultúry v severnom Uhorsku pod tlakom maďarizácie.“⁴⁹ Th. Locher správne zhodnotil, že Štúrove plány na jednotnú slovenskú ortografiu boli „prostriedkom ako zjednotiť a posilniť ľud a vytrhnúť zbraň (obvinenia z nelojality) z rúk jeho nepriateľov.“

⁴⁶ Mikus vymazal zo svojej diskusie Hattalu. Joseph Mikus, *Slovakia and the Slovaks* (Washington, D.C., 1977), 76.

⁴⁷ Krajčovič, *Svedectvo dejín o slovenčine*, 205.

⁴⁸ Kotvan, *Bibliografia Bernolákovcov*. Tieto údaje získal autor a treba ich považovať za približné.

⁴⁹ Peter Brock, *The Slovak National Awakening: An Essay in the Intellectual History of East Central Europe* (Toronto, 1976), 45.

Ako sa teda mohlo prekonať lingvisticko-konfesijné rozdelenie medzi Bernolákovými katolíkmi a bibličtinou píšucimi protestantmi? Evanjelici neprijímali bernolákovčinu: bola príliš katolícka. Ale ako mohol Štúr, evanjelik, odmietnuť katolícky jazyk bez toho, aby nerozdúchal konfesijné rozpory, ktoré sa usiloval prekonať? V roku 1846, po extenzívnych konzultáciách so slovenskými katolíkmi – predovšetkým s Jánom Hollým, katolíckym kňazom a básnikom píšucim v bernolákovčine –, Štúr vystúpil so svojím novým literárnym jazykom a začal v ňom vydávať noviny. Nech sú objektívne prednosti Štúrovho štandardizovaného literárneho jazyka – alebo jeho Hattalovej revízie – v porovnaní s bibličtinou alebo bernolákovčinou akékoľvek, s istotou možno povedať, že neboli relevantné vo vzťahu k Štúrovmu úspechu: neúspešné pokusy racionalizovať alebo vylepšiť ortografiu sú spojené s históriou desiatok jazykov. Ako to výstižne pomenoval sinológ J. DeFrancis, „úspech ortografickej schémy je menej funkciou kvality ako miery podpory, ktorú dostáva.“⁵⁰ Ako teda Štúr podporoval a presadzoval svoj jazyk?

Tak ako väčšina polemík o reforme jazyka Štúrova práca *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* chválila nový systém z toľkých pohľadov, koľko len bolo možno nájsť. Štúr ho opísal ako „najčistejšie“ nárečie slovenčiny, reč pôvodnej slovanskej vlasti, Tatier a tak ďalej.⁵¹ Čo sa však týka otázok vznesených v tejto práci, Štúrov najdôležitejší argument bol, že jeho jazyk predstavoval „stredoslovenské nárečie,“ zatiaľ čo Bernolákov jazyk bol „západoslovenský“, a tým zemepisne marginálny. Podľa môjho vedomia bol Štúr prvý, kto klasifikoval nárečia slovenčiny podľa trichotomických „západo-stredo-východných“ línií.

„Centralita“ Štúrovho „stredoslovenského nárečia“ bola zameraná primárne proti bernolákovčine. Rovnaká argumentačná línia by však mohla byť vznesená proti kalvínskej ortografickej tradícii, keďže kalvínsky jazyk by mohol byť preklasifikovaný na „východoslovenčinu.“⁵² Žiaden lingvista nenapísal gramatiku kalvínskej ortografie; táto rodiaca sa jazyková tradícia predstavovala pre Štúrov projekt menšiu hrozbu než Bernoláková kodifikácia. Napriek tomu pri svojej snahe vytlačiť kalvínsku ortografiu Štúrov plánu vytvoriť nadkonfesijnú ortografiu v necyrilickom hornom Uhorsku – a len v necyrilickom hornom Uhorsku – profitoval z pseudo-objektívnych lingvistických dôvodov, a teda dôvodov, ktoré obchádzali konfesijné rozdiely.

⁵⁰ John DeFrancis, *The Chinese Language: Fact and Fantasy* (Honolulu, 1984), 255.

⁵¹ Tatry sa stali hlavným zemepisným symbolom Slovenska. Ladislav Sziklay dokonca hovorí o „tatlológii“ Slovákov a datuje „mystický kult Tatier“ až k Hollému. Gogolák však tvrdí, že mýtus Tatier má pôvod u spišských Nemcov a bol uvedený do slovenskej poézie v Palkovičovej tvorbe. Gogolák pripisuje Štúrovi „nové ustanovenie idey Tatier do pojmu slovenskej nezávislosti v kontraste k Maďarom a Čechom.“ Pozri Ladislav Sziklay, *Hviezdoslav* (Budapešť, 1941), 24; Gogolák, *Beiträge zur Geschichte des Slowakischen Volkes*, 2:46.

⁵² Hodža reprodukoval príklad kalvínskej „maďaro-poľsko-slovančiny“ vo svojom *Epigenes Slovenicus*. Konvencie tohto jazyka boli používané najmä v kalvínskych liturgických dielach vydaných v Debrecíne. Jeho ortografia sa vyznačuje značným maďarským vplyvom, je to najmä použitie {cs} na mieste /tj/ {č}, {s} pre /j/ {š} a {sz} pre /s/ {s}. M. M. Hodža, *Epigenes Slovenicus* (Levoča, 1847), 63. Text písaný podobnou ortografiou možno nájsť ako ukážku, charakterizovanú ako „východoslovenčina“, v Krajčovič a Žigo, *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny*, 102 – 103.

Okrem trichotomického členenia Štúrove národné argumenty o „potrebe písania v slovenskom nárečí“ nevzbudili príliš veľký záujem nasledujúcich generácií. Napriek všeobecnému názoru Štúrov národný koncept nemá skoro nič spoločné s národnými ideami Slovákov, ktorí prišli po ňom. Štúr rozdelil svoje „národné“ lojality medzi uhorskú právno-politickú polovicu a slovenskú kultúrno-jazykovú polovicu, snažiac sa získať pre Slovákov kultúrne práva v rámci uhorského právneho kontextu. Zatiaľ čo mnohí súčasní Slováci odmietajú maďarské dedičstvo ako tisícročnú nočnú moru, v ktorej boli Slováci „národne a spoločensky potlačovanou etnickou komunitou a predmetom systematickej a násilnej asimilácie“⁵³ a útlaku, Štúr sa usiloval o rovné občianstvo v rámci Uhorska: „My Slovania tvoríme osobitný národ [Völkerschaften] v Uhorsku, sme oddaní našej krajine a slúžili sme našej otčine od počiatku až podnes... Vždy sme plnili svoje povinnosti voči otčine ako Slovania, a práve preto musíme mať plné a rovné práva s ostatnými, pretože povinnosť bez práv je poddanstvo.“⁵⁴ Ešte prekvapujúcejšie je, že Štúr nenárokoval pre Slovákov štatút národa v rámci onej obmedzenej kultúrno-jazykovej sféry. Štúrove myšlienky o mieste Slovenska v rámci slovanského sveta sa časom menili,⁵⁵ ale v práci *Nárečja slovenskuo* rozlišoval len „kmeňovú“ a „nárečovú“ jedinečnosť: „Mi Slováci sme kmen a jako kmen máme vlastnuo nárečja, ktoruo je od českjeho odchodnuo a rozďjelno.“⁵⁶

Táto citácia si vyžaduje rozvedenie. Štúr vo svojej práci podľa slov E. Horáka „vedecky dokázal samostatnosť slovenčiny ako slovanského jazyka a zdôvodnil potrebu kodifikovať slovenský spisovný jazyk ako atribút rodiaceho sa slovenského národa.“⁵⁷ *Dejiny Slovenska* S. Cambela uvádzajú citáciu zo Štúra, že „Slováci sú osobitný národ a ako národ majú svoj vlastný jazyk (v dobovej terminológii „kmen“ a „nárečie“).“⁵⁸ Historik P. Brock preložil Štúrov výrok ako „we Slovaks are a tribe and as a tribe we have our own *language*“ (my Slováci sme kmeň a ako kmeň máme vlastný jazyk), čo je pozoruhodný omyl, pretože Brock sám poznamenáva, že slovo *dialect* (nárečie) je „presnejším“ prekladom Štúrovho pôvodného slova *nárečja*.⁵⁹ Ja tvrdím, že Štúr myslel na to, čo povedal: neveril v slovenský „jazyk“, ale v slovenské nárečie jazyka *slovanského*.

⁵³ Vladimír Matula, „The Conception and the Development of Slovak National Culture in the Period of National Revival,“ *Studia historica slovacica* 17 (1990): 153.

⁵⁴ Ľudovít Štúr, *Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn über die gesetzwidrigen Uebergriffe der Magyaren* (Lipsko, 1843), 35.

⁵⁵ Štúrove slovanské a slovenské lojality je ťažko od seba oddeliť, Niekedy prevažuje Štúrovo slovenské povedomie: „Mi sme Slováci a jako Slováci stojíme pred svetom i pred Slovanstvom.“ Inde Štúr tvrdí, že slovenské povedomie „musí slúžiť životu Slovanskjemu.“ Aj tvrdil: „Ak by slovenský jazyk neexistoval, moja kapacita pre slovanstvo by rovnako nebola a to by bolo zúfalé. Jedno podporuje druhé.“ Ľudovít Štúr. *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanija v tomto nárečje*. (Bratislava, 1846) 13, 79; Samuel Cambel, ed. *Dejiny Slovenska*, zv. 2 (Bratislava, 1987), 719.

⁵⁶ Štúr, *Nárečja slovenskuo*, 51.

⁵⁷ Emil Horák, „Štúrov spis *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanija v tomto nárečí* v aktuálnom slovenskom kontexte“ *Slavica Slovaca* 38, no. 2 (2003): 97.

⁵⁸ Cambel, ed., *Dejiny Slovenska*, 721.

⁵⁹ Zdôraznenie moje. Brock, *The Slovak National Awakening*, 48, 80.

Tento nezvyčajný koncept má korene v teórii J. Kollára o slovanskej reciprocite: Štúr a Kollár napriek ich príkrej polemike o štatúte slovenčiny mali viac spoločného, než je všeobecne známe. Kollár pokladal Slovanov za jeden národ hovoriaci jedným jazykom, v ktorom Rusi, Poliaci atď. tvorili samostatné „kmene“ a hovorili samostatnými „nárečiami“,⁶⁰ Slovákov klasifikujúc ako súčasť českého „kmeňa.“ Štúr sa rozchádzal s Kollárom iba v pripisovaní Slovákom jedinečného kmeňového/jazykového štatútu. Štúr však súhlasil s názorom Kollára o jednom slovanskom národe a jazyku, tvoreného viacerými kmeňmi a nárečiami: v Štúrovom znení, „národ je jeden, ale jeden v rozmanitostách.“⁶¹

Štúr teda pokladal Slovákov za uhorských občanov, ktorí hovorili slovenským nárečím slovanského jazyka. V rámci prudkej polemiky proti Kollárovmu spisu *Hlasové Štúrov* spolupracovník J. M. Hurban vyjadril podobný dualizmus: „Sme kmen v slovanstve, sme aj kmen štátu uhorského.“⁶² Zdôrazňovaním slovenskej autonómie v kráľovstve Štúr a Hurban dúfali, že presvedčia uhorských patriotov o slovenskej lojalite, a tak spravia politiku maďarizácie nepotrebnou.

Podobné myšlienky nemajú medzi súčasnými Slovákami nijakých nasledovníkov azda aj preto, že sa ukázali ako úplne neúčinné. Aj keď Slováci prešli na Hattalov spisovný jazyk, uhorská vláda pokračovala v pokusoch Slovákov jazykovo asimilovať, rovnako ako to robila v prípadoch všetkých ostatných národností Uhorska.⁶³ Moderný slovenský nacionalizmus obhajuje nezávislý slovenský štát a proklamuje existenciu samostatného slovenského jazyka.

Keď si Slováci uvedomili, že Maďari nikdy neakceptujú slovanskú kultúru v Uhorsku, mnohí sa vrátili k československým jazykovým praktikám. V roku 1876/77, hneď po tom, čo prišiel k moci K. Tisza, Hurban sa verejne vrátil k československej jazykovej koncepcii: „Národ je jeden od Tatier až po Saské Labe. Filologické hádky oblevujú.“⁶⁴ Štúr zomrel o dvadsať rokov skôr a možno len špekulovať o jeho prípadnej reakcii na Tiszovu vládu, ale je pozoruhodné, že len šesť rokov po tom, čo obhajoval „nevyhnutnosť“ písania po slovensky, sám publikoval knihu v češtine.⁶⁵ Slovenský čechoslovakizmus si na prelome storočí na-

⁶⁰ Ján Kollár (Johann Kollár), *Ueber die Wechelseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation* (Lipso, 1844 [1837]).

⁶¹ Štúr, *Nárečja slovenskuo*, 13.

⁶² Jozef Miroslav Hurban, *Českje hlasi proti Slovenčiňe* (Skalice, 1846), 26.

⁶³ Pozri Peter Sugar, „The More it Changes, the More Hungarian Nationalism Remains the Same,“ *Austrian History Yearbook* 31 (2000): 127 – 56.

⁶⁴ Citované z Pražák, „Slovenská otázka v době J. M. Hurbana,“ 530/202. Hurbanove motívy sú medzi slovenskými historikmi predmetom živej diskusie. Pražák ich interpretoval ako čechoslovakizmus, Francisci ako demonštráciu proti Kálmánovi Tiszovi, Skultéty ako dôsledok hnevu a Zechenter ako manéver ako získať podporu Čechov v boji proti maďarizácii. Väčšina týchto vysvetlení je navzájom kompatibilná. O slovenskom postoji k Hurbanovej premene pozri Samuel Osudský, *Filosofia Štúrovcov*, zv. 2, *Hurbanova Filozofia* (Myjava, 1928), 320.

⁶⁵ Štúr nebol schopný nájsť slovenského vydavateľa a maj dojem, že jeho dielo zasiahne širšie publikum v zavedenejšom jazyku. Stojí sa povšimnutie, že dokonca aj keď diskutoval slovenské ľudové piesne, Štúr nepoužil svoju verziu ortografie a jeho citáty boli podľa Hattalovej štandardizácie. Zatiaľ čo Hattala založil svoje dielo na Štúrovej kodifikácii, bolo by chybou položiť znamienko rovnosti medzi Štúrovu a Hattalovu slovenčinu. Zlatko Klátik, *Štúrovci a Juhoslovania* (Bratislava, 1965), 34; Ludevít Štúr, *O národných písniach a pověstech plemen slovanských* (Praha, 1852), 24.

šiel organizačnú štruktúru v tzv. hlasistickom hnutí. Mnohí hlasisti hrali významné úlohy v prvej Československej republike⁶⁶ napriek tomu, že písali Hattalovou slovenčinou.

Štúr do istého času zožíval rovnako malý úspech ako kodifikátor jazyka i ako uhorsko-slovenský nacionalista. Jeho jazyk používal vysoko fonetickú ortografiu a niekoľko nových dvojhlasok a väčšina slovenských literátov dávala prednosť Bernolákovej etymologickejšej ortografii.⁶⁷ V roku 1851 Štúr zistil, že jeho jazyková konvencia získava len obmedzenú podporu a zorganizoval stretnutie v nádeji nájsť ortografický konsenzus. Na stretnutí sa zúčastnili niekoľkí slovenskí literáti vrátane Radlinského, konvertitu z bibličtiny do bernolákovčiny, Jána Palárika, katolíckeho kňaza a zástancu bernolákovčiny, a evanjelických patriotov, ktorí organizovali slovenských dobrovoľníkov, Hurbana a Hodžu, oboch píšucich štúrovčinou. Hattala prijal Štúrovu „stredoslovenskú“ gramatiku a výslovnosť, ale navrhoval etymologickú ortografiu podobnú bernolákovčine. Keď Štúr akceptoval tento kompromis, katolícki duchovní súhlasili s tým, že sa vzdajú bernolákovčiny.⁶⁸ Hattalova *Krátka mluvnica slovenská* z roku 1851 označuje koniec bernolákovčiny i štúrovčiny ako jedinečných spisovných tradícií, aj keď sa Hattalovi podarilo privlastniť si dedičstvo oboch.

Toto robí z trichotomického rozdelenia najtrvácnejšie dedičstvo Štúrovho lingvistického myslenia. A to napriek tomu, že niektorí autori dnes, ako sme už spomínali, oslavujú prielom v lingvistických názoroch Štúra, ktoré nikdy neurobil. Stredoslovenské nárečie obhájilo to, čo Ammon nazýva „autority zákazu“⁶⁹, dôležitú súčasť pri vytváraní literárneho štandardu. Slovenskí literáti získali možnosť stigmatizovať iných literátov za neštandardné písanie bez toho, aby prebúdžali konfesijné rozdelenia. S. Czambel mohol v r. 1887 napadnúť prózu V. Paulinyho-Tótha za to, že bola písaná v „trnavčine“ alebo v „západoslovenskom nárečí“.⁷⁰ Vytvorenie slovenského spisovného jazyka nakoniec vnieslo zmysel do slovenskej „jazykovosti“ so všetkými politickými dôsledkami, obsiahnutými v ustanovení národného jazyka. Presvedčenie o slovenskom jazyku sa stalo obojím: dôvodom aj obhajobou pre slovenský nacionalizmus.

⁶⁶ V angličtine pozri Paul Vyšný, *Neo-Slavism and the Czechs, 1898 – 1914* (Cambridge, 1977); Suzanna Mikula, „Milan Hodža and the Slovak National Movement, 1898 – 1918,“ Ph.D. dizertácia., Syracuse University, 1974.

⁶⁷ Najväčším problémom bolo Štúrovo použitie {j} pre dvojhlasý. Bibličtina, bernolákovčina, moderná čeština a moderná slovenčina majú spoločné pravidlo, ktoré dovoľuje písanie palatizovaných spoluhlások {d} {ň} {t} ako nepalatizované {d} {n} {t} v prípade, že za nimi nasleduje písmeno {i}; {i} samozrejme palatizuje predchádzajúcu spoluhlásku. Štúrovo uprednostnenie {j} preto viedlo k zmatku ohľadom palatizácie spoluhlások. Štúr sám písal moderné slovenské *nie* aj ako *nje* aj ako *ňje*, aj keď bol konzistentný v prípade {d} ako v *djela*.

⁶⁸ Po roku 1851 sa v bernolákovčine neobjavili žiadne pôvodné tituly, ale opakované vydania katechizmu v bernolákovčine pokračovali až do roku 1867. Dopyt veriacich zjavne nie vždy sledoval rozhodnutia katolíckych vodcov. Pozri Kotvan, *Bibliografia Bernolákovcov*.

⁶⁹ Ammon v zátvorke definuje také authority ako „učiteľov, administratívnych vedúcich“. Avšak tento pojem sa rovnako vzťahuje na novinárov, literátov a podobné kultúrne osobnosti. Ammon, „Language--Variety/Standard Variety--Dialect,“ 328 – 29.

⁷⁰ Samo Czambel, *Príspevky k dejinám jazyka slovenského* (Budapešť, 1887), 69.

Trichotomické rozdelenie začalo zakrátko žiť svojím vlastným životom. Prežilo uhorsko-slovanský kontext, pre ktorý ho Štúr vyvinul, aby legitimizoval ciele slovenského národného hnutia v nepredvídateľných politických kontextoch. Pomohlo ustanoviť lojalitu k slovenskému spisovnému jazyku, a tak bolo dôležitým prínosom k slovenskému národnému hnutiu. Jeho asociácia so Štúrom, ktorého mimolingvistická politická aktivita počas revolúcie v roku 1848 upevnila jeho reputáciu ako slovenského národného hrdinu, len zvýšila jeho legitimitu.

Štúr bol prvým slovenským gramatikom, ktorý rozdelil slovenskú časť slovanského nárečového kontinua na západnú, strednú a východnú skupinu. Navrhol trichotomické delenie, aby obhájil spisovný jazyk chápaný ako „písané nárečie“ slovenského jazyka, ktoré mali používať Slovania v Uhorsku. Následný úspech tohto spisovného jazyka ako slovenského „národného jazyka“ používaného členmi „slovenského národa“ retroaktívne legitimizovalo trichotomické rozdelenie. Jednotlivé súčasti Štúrovej klasifikačnej schémy zmenili svoj stav: z podnárečí slovenského nárečia slovanského jazyka sa stali teraz nárečiami slovenského jazyka v slovanskej jazykovej rodine. Tento klasifikačný systém má podporu takého silného politického konsenzu, že slovenskí lingvisti ho pokladajú za objektívny „fakt“.

Záver: Politika a klasifikácia nárečí

Mnohí vedci zistili, že nacionalizmus a lingvistické otázky majú k sebe v slovanskej histórii nezvyčajne blízko, avšak majú tendenciu pripisovať tomuto faktu jednosmernú kauzalitu. Napríklad T. Pichler tvrdí, že slovenský nacionalizmus „bol determinovaný jazykom a kultúrou“. Vskutku, Pichler identifikuje výnimočne kategorický slovenský excecionalizmus: „Všetky nacionalizmy v Habsburskej monarchii mali veľmi silný lingvistický komponent, ale slovenský nacionalizmus bol úplne založený na jazyku.“⁷¹ Podobne H. Seton-Watson napísal, že „vytvorenie slovenského národa v 19. storočí je vo svojej podstate vznikom jazykovej skupiny s národným povedomím“. Opisuje Slovensko ako akýsi ideálny typ: „Niet jasnejšieho príkladu úlohy jazyka pri formovaní národa, ako je slovenský.“⁷² No zatiaľ čo historici tvrdili, že slovenský jazyk vytvoril slovenský národ, lingvisti túto kauzalitu obrátili. Vo svojej eseji o slovenskom jazyku bol Ľ. Ďurovič kategorický: „Formovanie spisovného jazyka bol najevidentnejší *sympťóm* formovania ich národa ako samostatnej národnej jednotky.“⁷³

Odlišnosť lingvistického a historického pohľadu vysvetľuje tieto diametrálne odlišné závery. Historici ako Pichler alebo Seton-Watson chápu, že rozvoj národného hnutia závisí od skutkov a rozhodnutí jednotlivých patriotov, ale existenciu slovenského jazyka a jeho troch nárečí berú ako „fakt“. Na druhej strane sociolingvisti chápu, že štandardizácia národného jazyka je závislá od idiosynkrícií jednotlivých

⁷¹ Tibor Pichler, „1848 und das slowakische politische Denken,“ in *1848 Revolution in Europa*, ed. Heiner Timmermann (Berlín, 1999), 167; idem, „The Idea of Slovak Language-Based Nationalism,“ in *Language, Values and the Slovak Nation*, ed. Tibor Pichler a Jana Gašparíková (Washington, D.C., 1994), 37.

⁷² Hugh Seton-Watson, *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism* (Londýn, 1977), 169.

⁷³ Bělič, *Nástin české dialektologie*, 16; Ďurovič, „Slovak,“ 211; zdôraznenie moje.

gramatikov a že delenia nárečového kontinua sú arbitrárne konvencie, ale berú historický „fakt“ národného hnutia Slovákov za daný. V skutočnosti plánovanie jazyka a nacionalizmus sa navzájom ovplyvňujú a kauzálny vzťah vedie oboma smermi. Lingvistické a politické koncepty interagujú rôznymi spôsobmi, nielen cez opakované potvrdené a často študované spojivo medzi jazykom a národom. Ak majú porozumieť komplexným kauzálnym vzťahom medzi nacionálnym plánovaním jazyka a národnou politikou, jazykovedci a historici musia navzájom čítať svoje práce a brať do úvahy argumenty tých druhých.

Väčšina jazykovedcov pripúšťa, že sociálne a historické faktory vplyvajú na vnímanie jazyka predovšetkým vo vzťahu k dichotómii medzi jazykom a nárečím. V praxi však nepreukazujú dostatok záujmu o skúmanie nelingvistických dát. Porozumenie klasifikácii nárečí prinajmenšom volá po radikálnejšej analýze mimolingvistických príčin, než je čierna skrinka s nálepkou „sociálne a historické faktory“. Takýto prístup ponúka významné potenciálne zisky. Je napríklad význam „južného“ nárečia v americkej perceptuálnej dialektológii odvodený od spomienok na americkú konfederáciu? Je „západoukrajčina“ odvodená od habsburskej Haliče? Historická perceptuálna dialektológia môže poskytnúť dôkaz oboma spôsobmi a pomôcť vedcom datovať vznik nárečia ako intelektuálny artefakt. Podobné otázky sa môžu ukázať dôležité pre kontext bývalej Juhoslávie, turkickej Strednej Ázie a pod.

Trichotomické rozdelenie sa sprvu objavilo v slovenskom myslení nie ako nestranný alebo „vedecký“ koncept, lež ako súčasť polemiky o reformu spisovného jazyka. Táto skutočnosť má dôsledky pre štúdium slovenských nárečí, keďže vopred pripravené myšlienky o dialektickom kontinuu predstavujú nebezpečenstvo „samonaplňujúceho“ sa výskumu. Slovenskí jazykovedci sa neznepokojujú, že by populárne poznanie mohlo štruktúrovať interpretáciu lingvistických dát. Napríklad A. Habovštiak predstavil izoglosy slovenčiny na súbore máp, ktoré nesú mená trichotomického rozdelenia.⁷⁴ Tým, že sa narodil a dostal vzdelanie na Slovensku 20. storočia, bol vystavený vzdelaniu o trichotomickom rozdelení od útleho detstva. Ak by sa bol učil o nejakej inej klasifikácii, štruktúroval by svoje mapy ináč? O čom by vypovedali jeho údaje, ak by sa neprezentovali v zmysle trichotomického rozdelenia? Nemôžem si pomôcť, nekritické prijímanie trichotomického modelu by sa malo prehodnotiť, aj keď v konečnom dôsledku slovenskí dialektológovia pravdepodobne urobia záver, že trichotomické rozdelenie má oprávnenie ako užitočné zjednodušenie.

Dôležitý krok pre porozumenie histórie lingvistickej klasifikácie, či už jazykov, nárečí, alebo inej úrovne klasifikácie, je rozpoznanie, že lingvistická klasifikácia je súčasťou intelektuálnej histórie. Príbeh ponúknutý v tomto článku nemá veľa spoločného s realitou hovoreného jazyka, ktorý jazykovedci, dokonca ja sociolingvisti, zvyčajne definujú ako primárny objekt štúdia. Historická perceptuálna dialektológia nie je súčasťou jazykovedy, ale pododborom histórie vedy: utvára históriu lingvistického myslenia. História vedy ukázala, že analytické koncepty uplatňované vo fyzike, biológii a chémii majú sociálne a politické dejiny, a to isté platí aj pre lingvistiku.

⁷⁴ Habovštiak, *Atlas slovenského jazyka*.

The Origins of ‘jazyková kultúra’¹

JONATHAN LARSON

Roman Jakobson wrote in 1934 that

[I]n the same degree as social reconstruction acquires an ever more planned and goal-oriented character, as an ever greater number of social value-systems enters the domain of planned economy, so is the production of anarchy in the life of [the] language system naturally condemned to retreat step by step in the face of plan and regulation (in Toman 1995, p. 291).

This statement represents a dimension of Prague Circle linguistics that is both central to this paper and, I claim, up until now relatively unexplored: an activism grounded in ideologies of interwar Czechoslovakia’s historical context. The context that I explore here is one of discourses on development.²

---

¹ This paper was originally presented in May 2001 to a joint conference of the graduate programs in linguistic anthropology at the University of Michigan and University of Chicago, titled “Politics and Poetics.” I have changed some of the original text for publication in this edited collection, but have left much of it the same. Therefore, some of the arguments may be unusual for a Slovak audience because I originally made them to a different, American one. The main piece of information that a Slovak reader may lack about the “linguistic” side of this paper is the great significance of the Prague Linguistic Circle’s theory circa 1930 for sociolinguistics and American linguistic anthropology. They are subfields of the disciplines of linguistics and anthropology, respectively, that seek to understand linguistic phenomena in terms of their social significance, and vice versa. Among other arguments that I am trying to make is that when American linguistic anthropologists have borrowed from the Prague Circle, they have done so selectively and usually with complete ignorance of the social, political, and economic context in which its theories were formed. I hope that leaving much of my paper the same will prove provocative to a Central European audience on the relationship of academic knowledge there with its production elsewhere.

² I would like to explain for my Slovak audience the use of two terms, “discourse” and “development.” Discourse is a concept associated with the work of French philosopher Michel Foucault and utilized in the academic tradition of the author of this essay, American linguistic and cultural anthropology. It means more than communication between two or more people, but rather, “the connections between orders of communication, knowledge, and power” (Lindstrom, 1996). A discourse is an explicit or implicit theme of public and private communication that is the product of shifting inequalities in social relations, one that contributes to the existing social order. The other term, “development,” is the Slovak equivalent of “rozvoj.” In this essay I follow a tradition of American and British anthropologists and other social researchers who have critiqued “discourses of development,” or the assumption that societies should and do follow one evolutionary pattern of social, political, and economic progress. The idea of bringing development to a society has been criticized for holding

Work on language and colonialism has shown us the engagement of early dialectology in both colonialism in Africa and political rivalry in the Balkans (Irvine and Gal 2000). Such investigations have opened up to us questions of the production of knowledge in academic disciplines, and its dialogue with political projects, as part of a broader trend within anthropology, history, and literary criticism, among others. In this paper, I seek to link these critiques to other academic interrogations of economic “development” initiated by political and economic centers of power, and the relationship of this second kind of project to academic production, broader notions of civilization, and deeper processes of economic exploitation (cf. Cooper and Packard, 1997).

I shall focus on the Prague Circle’s representations of language and how they were produced by and themselves contributed to the production of discourses on development. I suggest that the Circle’s most explicit theorization of social phenomena lies in the concept of “jazyková kultúra.” The absence of *jazyková kultúra* from much Anglo-American social scientific scholarship on the Prague Circle would make for an interesting study of translation across national academic disciplinary traditions to which I can here only allude (cf. Willemyns, 2001, p. 339). For now I would like to argue that *jazyková kultúra* and its prescriptivism are a key to recontextualizing the production of the Circle’s scholarship in interwar Czechoslovakia.

The Prague Linguistic Circle was founded in 1926 by a small group of linguists, most of them Czech, although with notable exceptions such as Roman Jakobson. To provide a brief summary of the most relevant parts of the Circle’s theory for this paper, I would like to borrow from observations made by linguistic anthropologist William Hanks that in it:

1. Grammatical form is oriented toward, and costructured with, utterance context.
2. Utterances, and by extension sentences, are multifunctional, and their organization is determined by the relative salience or hierarchy of functions.
3. No human language is a single system, nor can it be described properly as if it were; a language is a system of systems, and its relation to the social world is defined by functional differentiation, not functional homogeneity. (Hanks, 1996, p. 93)

The focus on concrete acts of speech, the concept of these acts belonging to systems within a larger linguistic system, and the functions of these acts as inherently dependent on social context is at the heart of work of contemporary understanding in American and British scholarship on the relationship between linguistic and social phenomena. Such arguments emerge clearly from later English language articles by Roman Jakobson.

---

a similar line of thinking to a now discredited idea that some contemporary societies in the “Third World” or “developing” countries represent earlier “primitive” stages of human evolution (Escobar, 1995; Fabian, 1983). If, so the argument goes, human “evolution” had multiple possible paths, none necessarily superior to others, so should we try to allow the existence of a diversity of political and economic structures, and not assume that ones brought by Western European and North American models development are desirable for all.

The body of theory of the Prague Circle that contains the most work on the multifunctionality of language and speaks most concretely to interaction of language with social structure and context is the entity I have already mentioned that is little known (in translation) in American scholarship: "jazyková kultúra." The first explanation of the concept of jazyková kultúra appeared in the Circle's 1929 "These k diskusi" at the First Congress of Slavic Philologists in Prague. The authors called it "an effort to reinforce, both in the standard and in the colloquial ... those features which the special function of literary language requires" (Havránek, Jakobson, Mathesius and Mukarovsky, 1978/1929, p. 23). Jazyková kultúra emerged more prominently as a culmination of the Circle's theory on standard languages and language functions in a 1932 monograph, *Spisovná čeština a jazyková kultúra* (Havránek and Weingart, 1932), the Circle's first presentation of itself to a domestic audience (Toman, 1995, p. 164). It responded to attacks on avant-garde Czech writers in the purist journal *Naše řeč*. The members of the Circle counterattacked this linguistic purism as founded on historical models of literary language that were closed to both current usage and modern needs of language. The contributors called for an updated model of the standard language based on their new functional and structural linguistic science.

Bohuslav Havránek describes the problem further in an essay in the monograph titled, „Úlohy spisovného jazyka a jeho kultúra" (which has been only excerpted in Garvin's translated collection). Havránek begins by arguing that „the use (selection) of linguistic devices is in the concrete act of speech determined by the purpose of the utterance." The forms of speech used depend on the social context to which they are applied, their audience, and the speaker's background. The standard language contains "more richly developed" functions that are not used by all speakers of a language. Colloquial speech generally serves a "communicative" function. The standard language serves technical, scientific, and poetic functions, in addition to frequently ones of formal or public communication (Havránek, 1932). Such differences in style and function are manifested lexically, syntactically, phonologically, and morphologically.

The standard language should be rationalized to maximize communicative potential for complexity and understanding. Thus, in comparison to „freely sequenced" colloquial speech, the standard should appear as „a tightly knit and integrated structure of sentences ... with an elaborate hierarchy of superordination and subordination expressing different relations of causality, finality, parallelism, and the like."

Care should be given to consider the needs of language for some degree of free evolution; to do otherwise would succumb to the conservatism of the purists. However, the linguist has a privileged perspective to enhance stability in orthography and pronunciation, provide a basis for standard pronunciation, and assist the development of technical terminology as well as the syntactical, morphological, phonological, and lexical functional development of styles such as philosophical language and journalism. The linguist as model and intervening agent is thus critical to the development of the nation. Havránek and other

members of the Circle wrote in 1929, “Both the colloquial and spoken literary language constitute expressive means of culture life which in each nation takes much from the common cultural fund of the entire pertinent educated stratum; therefore the cultural community is naturally reflected in the literary language ...” (Havránek et al., 1978/1929, p. 25).

If this paper’s goal is to recontextualize the production of knowledge by the Prague Linguistic Circle, the major societal phenomenon and discourse that served as a significant backdrop to work on *jazyková kultúra*, and the work of the Circle as a whole, was social and economic development.³ What more can we learn about the social theory that informed the work of the Circle while delving further into the relationship between academic disciplines and colonial projects? I understand the discourses on development that ran through the work of the Circle to have originated in three sources: discourses on modernity such those of Futurists in circulation throughout Europe, Marxist dialectical materialism, and the needs of nation-building faced by the Czechoslovak Republic. Due to time considerations, I shall only acknowledge the first two while elaborating on the third, perhaps less well-known source.

The Prague Circle sprang to life in the midst of the construction of the ill-fated First Czechoslovak Republic after 1918. This state was a fusion of at least five nationalities from former portions of Germany, Austria, Poland, and Hungary into a polity with no historical ancestor. In addition, it contained great disparity in levels of economic development, civil society, and education: it was no accident that the Circle achieved fame in Prague, and not as the “Bratislava Linguistic Circle” (although one existed). While the Czech lands ranked among the economically more developed regions of Europe with a significant amount of Czech participation in the means of production, Slovak entrepreneurial and industrial power (at its lower level than the Czech lands) had been concentrated in the hands of Germans and Hungarians (Johnson, 1985, p. 28 – 29). In areas of government and civil society, Slovaks had a lower concentration of circulating periodicals, and the regional government under the Hungarian administration had been run almost entirely by Hungarians.

Education and language were the greatest areas of Slovak underdevelopment in comparison with the Czech lands. Hungarian officials had discouraged education for Slovaks, particularly in the Slovak language. In 1918, only about five out of 600 judges in Slovakia could read Slovak (Johnson, 1985, p. 271). A 1919 census in Slovakia yielded chaos. One participating Czech official recalled:

“With the greatest eagerness we anticipated the response to the nationality question. ‘Are you Slovak?’ A blank stare. Excepting one village the answer everywhere was: ‘I speak both Slovak and Hungarian’ ... We heard this ‘It’s the same difference’ ... so often and in all the villages that it became to us an almost all-embracing characteristic of eastern Slovakia. . . [T]he horror you experience on behalf of these people [is] greater than that you would feel on behalf of those condemned to death” (translated in Sayer, 1998).

---

³ See first footnote of this paper.

The Czech response was a “mission” to Slovakia to modernize, civilize, and cultivate loyalty to the government in Prague, in other words to “develop” it. These “missionaries” were teachers, judges, businesspeople, administrators, and artists (Johnson, 1985, p. 268 – 292; Sayer 1998, p. 174). One Czech official declared in parliament that “[W]e need a million Czechs in Slovakia” (Johnson, 1985, p. 270). We might anticipate that such a call to bring development to Slovakia contained more than a few notes of Czech superiority. President Tomas Masaryk told a French reporter

“There is no Slovak nation. That is the invention of Magyar [Hungarian] propaganda. The Czechs and Slovaks are brothers. .. Only cultural level separates them – the Czechs are more developed than the Slovaks, for the Magyars held them in systematic unawareness. We are founding Slovak schools. It is necessary to await the results; in one generation there will be no difference between the two branches of our national family” (Leff, 1988, p. 138).

This statement represents a significant qualification of Czech developmental aid to Slovakia. The Czechoslovak administration in Prague was interested in assisting within a framework of nation-building. The facts that the state was surrounded by hostile states with irredentist claims, and that the Czechs were not a majority ethnic group encouraged an ideology of “Czechoslovak” development (Johnson, 1985, p. 54). This ideology produced discourses of a single Czechoslovak nation and language, tapping into historical perceptions of Slovaks as simply backward Czechs in need of “civilizing,” and producing on paper a Czechoslovak majority population. Thus, the “development of Slovakia” and the Czechoslovak state transpired with a goal of producing loyal “Czechoslovaks” who would ensure the state’s survival in terms of both regional “real politik” and international recognition as a “European” state.

The Prague Circle engaged with the needs of this new state both directly and indirectly. Its flagship journal, *Slovo a slovesnost* sought to influence legal, political, cultural, and educational policies. Some of these activist leanings were well embodied by Roman Jakobson. Jakobson maintained close relations with the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs, the cultural section of which occasionally subsidized publications and travel of Circle members (Toman, 1994, p. 159). On a few occasions, correspondence between Jakobson and a higher official within the Ministry, Jan Hajek, shows Jakobson’s solicitations of how he can help the Czechoslovak “cause,” either as a cultural attache abroad, or as a scientist in his research. One example of an offer of scientific help is Jakobson’s suggestion to Hajek that an article he wrote in 1934 on Ukrainian and Belorussian language policy may be useful toward resolving problems with Slovakia (Ibid. p. 161 – 163).

As with projects of development elsewhere, such as in African colonies, the targeting of development within Czechoslovakia meant identifying “traditional” or “local” populations in need of modernizing: as historians Frederick Cooper and Randall Packard have argued, “[D]evelopment is fundamentally about changing how people conduct their lives, and the very claim to technical knowledge is itself a political act” (Cooper and Packard, 1997, p. 19). To change people, the linguists

of the Prague Circle objectified language and attempted to shape it like so much dough, much as occurred with other languages such as Indonesian and Russian in a similar part of the 20th century. In the 1935 introduction to the journal *Slovo a slovesnost*, members wrote, „[Jazyková kultúra] is [t]his transformation of language from means, from a mere representative of the objective world into an independent object of our attention ... Language itself is the object of attention and cease to be merely a means of communication, a mere reference to an object” (Havránek, Jakobson, Mathesius, Mukarovsky and Trnka, 1935).

We should stop to consider how much this objectification of language opened a space for Roman Jakobson to think of the multifunctionality of grammatical form in his postwar article famous in and tremendously influential on the American linguistic academy, “Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb” (Jakobson, 1956). For now, however, my objective has been to recontextualize the production of linguistic theory by the Prague Circle within the hazards of post-World War I nation-building in Czechoslovakia. I have suggested that discourses of development originating primarily among politically dominant Czechs (but also some Slovaks) contributed in tandem with Circle theory to the construction of a modernist national hierarchy in which not just Slovaks, but to some extent all users of language were categorized into cores and peripheries of linguistic knowledge. The preliminary findings of this project (in Slovak, a “sonda”) suggest that the need to investigate the relationship of academic disciplines such as linguistics or economics in terms of “colonial” or “postcolonial” discourses need not be geographically fixed to places such as Africa, Latin America, and Asia. I have sought to argue that such relationships may also exist much closer to our cultural and academic homes.

BIBLIOGRAPHY

- COOPER, Frederick, and RANDALL, Packard: Introduction. *In International Development and the Social Sciences: Essays on the History and Politics of Knowledge*. F. Cooper and R. Packard, eds. pp. 1 – 44. Berkeley: University of California Press 1997.
- ESCOBAR, Arturo: *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press 1995.
- FABIAN, Johannes: *Time and the Other: How Anthropology Makes its Object*. New York: Columbia University Press 1983.
- HANKS, William F.: *Language & Communicative Practices*. Boulder, CO: Westview 1996.
- HAVRÁNEK, Bohuslav: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultúra. *In Spisovná čeština a jazyková kultúra*. B. Havránek and M. Weingart, eds. pp. 35 – 41. Prague: Melantrich 1932.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, Roman JAKOBSON, Vilém MATHESIUS, and Jan MUKAŘOVSKÝ: Manifesto presented to the First Congress of Slavic Philologists in Prague 1929. *In Recycling the Prague Linguistic Circle*. M. K. Johnson, ed. pp. 1 – 31. Ann Arbor: Karoma 1978/1929.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, Roman JAKOBSON, Vilem MATHESIUS, Jan MUKAROVSKY, and Bohumil TRNKA: Úvodem. *Slovo a slovesnost: 1935: List Pražského Linguistického Kroužku* 1(1): pp. 1 – 6.

- HAVRÁNEK, Bohuslav, and Miloš WEINGART: Spisovná čeština a jazyková kultura. *In* Výhledy: Knihy Zkušenosti a Úvah. Vol. 14. V. Mathesius and J. B. Kozák, eds. Prague: Melantrich 1932.
- IRVINE, Judith T., and Susan GAL: Language ideology and linguistic differentiation. *In* *Regimes of Language: Ideologies, Politics & Identities*. P. Kroskrity, ed. pp. 35 – 84. Santa Fe: School of American Research Press 2000.
- JAKOBSON, Roman: Shifters, verbal categories and the Russian verb. *In* *Selected Works of Roman Jakobson*. Vol. 2. pp. 130 – 147. The Hague: Mouton 1956.
- JOHNSON, Owen: Slovakia 1918 – 1938: Education and the Making of a Nation. Boulder, CO: East European Monographs 1985.
- Leff, Carol SKALNIK: National Conflict in Czechoslovakia: The Making and Remaking of a State, 1918 – 1987. Princeton: Princeton University Press 1988.
- LINDSTROM, Lamont: Discourse. *In* *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. A. Barnard and J. Spencer, eds. pp. 162 – 163. New York: Routledge 1996.
- SAYER, Derek: The Coasts of Bohemia: A Czech History. Princeton: Princeton University Press 1998.
- TOMAN, Jindřich: Letters and Other Materials from the Moscow and Prague Linguistic Circles: 1912-1945. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications 1994.
- TOMAN, Jindřich: The Magic of a Common Language: Jakobson, Mathesius, Trubetzkoy, and the Prague Linguistic Circle. Cambridge, MA: MIT Press 1995.
- WILLEMYS, Roland: English in linguistic research in Belgium. *In* *The Dominance of English as a Language of Science: Effects on Other Languages and Language Communities*. U. Ammon, eds. pp. 329 – 342. New York: Mouton de Gruyter 2001.

Esesesky v komunikácii

PAVOL ODALOŠ

1. Úvod

Krátke textové správy, sms-správy (z angl. short message servis), jednoslovne esemesky, umožňujú vytvárať a posilať sieť druhej generácie mobilného telefonovania GSM (Global System Mobile Communications) čiže Globálny systém pre mobilnú komunikáciu.

Lingvisti skúmajú krátke textové správy najmä v prvom päťročí 21. storočia v terminologických a jazykovo-komunikačných pohľadoch. Terminológiu analyzujú J. Horecký (2001) a S. Mislovičová (2002), jazykovo-komunikačne rozoberajú textové správy M. Kaczmarek (2002) a A. Tóthová (2005), typológiu techník vytvárania krátkych textových správ predstavuje P. Odaloš (2005).

Slovo *esemeska* vo význame „krátka textová správa z jedného mobilného telefónu do druhého“ (KSSJ, 2003, s. 154) má kvalifikátor *hovorové slovo*. V predložennom pohľade ho používame – na základe vysokej frekventovanosti v komunikácii, jednoslovnosti (oproti sms-správy) a následnej schopnosti tvoriť od neho ďalšie slová – ako slovo bezpríznakové vhodné aj do písaného textu.

2. Esemesky verzus kodifikácia

Východiskom našich úvah je klasifikácia techník tvorby esemesiek s ohľadom na kodifikáciu, presnejšie s dôrazom na výraznejšie nenarúšanie platnej kodifikácie či výraznejšie narúšanie platnej kodifikácie pri tvorbe esemesiek, ktorú sme prezentovali na konferencii *Čeština – jazyk slovanský* v Ostrave dňa 10. 11. 2005.

Techniky tvorby esemesiek sme klasifikovali takto:

2.1. Skracovanie niektorých slov, ktoré sa bežne skracujú, príp. skrátenie ľubovoľných slov, ktorých potreba skrátenia vyplýva z kontextu a z nedostatku miesta, napr. *Pozdravujem dasku B. z BB ktoru neskutocne milujem*.

2.2 Využívanie emotikonov, t. j. grafických symbolov vytváraných jednoduchými znakmi, ktoré vyjadrujú rôzne druhy emócií. Najčastejšie sa používajú emotikony vyjadrujúce úsmev ☺ :-) alebo negatívne pocity ☹ :-(. Na základe frekventovanejšieho používania emotikonu úsmevu vznikol aj slovenský ekvivalent slova emotikon ako *smejko*. Smejkovia sa graficky používajú v podobe vľavo otočeného horizontálneho symbolu, napr. *AHOJ JANKA, DANKA A PETO :-)*

2.3. Zdôrazňovanie určitého slova napísaním veľkými písmenami, pričom ostatné slová sú zaznamenané malými písmenami (*Ahoj LIVIA, musim ta ziskat. Si NAJ-*

KRAJSIA, NAJLEPSIA.), resp. dvojnásobným, trojnásobným či viacnásobným použitím písmena/písmen v rámci istého slova (*Edko ja ta straaaaasne chcem!!! Tvoje baby*), príp. používaním riedeného písma čiže vynechaním voľného klepu za každým písmenom (*POZDRAVUJEM CELE L E T I S K O V BA. V.*)

2.4. Písanie slov bez dĺžňov a mäkčeňov, napr.: *.Lubkam ta Miska. Vaso.Maco.*

2.5. Písanie textu bez čiarok a bodiek, napr.: *SANDRA A MISA SU SUCHE LIPY POZDRAVUJEM VSETKYCH*

2.6. Písanie slov i celého textu len s veľkými alebo len s malými začiatočnými písmenami, napr.: *mamina nepapaj tolko sladkeho, budes buclata./ AHOJTE, CHCEM POZDRAVIT PETKA. LUBIM TA.*

2.7. Písanie každého slova s veľkým začiatočným písmenom, pričom vzniká súvislý text 160 znakov, napr. *BorisChodUzHedTyOrangutanCadca...*

Techniky č. 2.1. – 2.3. výraznejšie nenarúšajú platnú kodifikáciu, preto text vytvorený s použitím uvedených techník umožňuje relatívne dobré pochopenie významu textu a zámeru prijímateľa.

Techniky č. 2.4 – 2.7 výraznejšie narúšajú kodifikáciu. Text napísaný bez diakritických a interpunkčných znamienok alebo zapísaný jedným typom len malých alebo len veľkých písmen je menej prehľadný a na jeho identifikáciu je potrebný relatívne dlhší časový úsek. Súvislý text 160 znakov s každým slovom zaznamenaným s veľkým začiatočným písmenom bez medzier je neprehľadný. Jeho prečítanie a pochopenie je náročné, časovo aj intelektuálne.

V rámci výskumu prezentovaného v častiach 3 – 5 sme zaznamenali ďalšie dve techniky používané pri kreovaní esemesiek.

2.8. Jedno slovo je písané veľkými písmenami, ďalšie slovo je písané malými písmenami, pričom takto vzniká súvislý text bez medzier.

2.9. Striedanie veľkých a malých písmen pri písaní slov a vytváraní textu.

Techniky 2.8. a 2.9. takisto výrazne narúšajú kodifikáciu.

3. Výskumný zámer

3.1. Zámerom nášho výskumného pohľadu bolo naznačiť chápanie techník tvorby esemesiek z pohľadu používateľov ako techník ekonomizujúcich písanie esemesiek a ako techník znáročňujúcich prijímanie esemesiek.

Z uvedeného dôvodu sme zostavili dotazník, ktorý vyplnilo 100 respondentov. Dotazník k výskumu techník ekonomizovania písania a techník znáročňovania pochopenia esemesiek vyplnilo 50 študentov študijného programu učiteľstva slovenského jazyka a literatúry 1. a 2. ročníka bakalárskeho štúdia a 50 študentov rozširujúceho štúdia toho istého programu, ktorý umožňuje kvalifikovaným učiteľom základných škôl získať odbornopedagogické kompetencie v slovakistike.

Respondenti odpovedali na dve základné otázky. Dokladáme to originálnym textom z dotazníka.

3.2. Pri písaní krátkych textových správ komunikujúci používajú rôzne techniky, ktorých cieľom je ekonomicky sa vyjadrovať tak, aby sa na limitovanej ploche 160 znakov vypovedalo čo najviac informácií.

Ktoré z techník používate. Zakrúžkujte aj viacero techník.

– písanie slov bez dlžňov a mäkčeňov:	áno – nie
– písanie textu bez čiarok a bodiek:	áno – nie
– používanie emotikonov na vyjadrenie emócií:	áno – nie
– skracovanie slov:	áno – nie
– písanie textu malými písmenami:	áno – nie
– písanie textu veľkými písmenami:	áno – nie
– zdôraznenie slova napísaním veľkými písmenami:	áno – nie
– písanie bez medzier s veľkými začiatočnými písmenami:	áno – nie
– iná technika, doplňte:	

3.3. Ktorá/ktoré z uvedených techník Vám znáročňuje/znáročňujú pochopenie prijatej esemesky. Vypíšte túto techniky/tieto techniky:

4. Techniky ekonomizujúce písanie esemesiek

Techniky ekonomizujúce písanie esemesiek využívali študenti a učitelia diferencovaným spôsobom. Štatistické vyhodnotenie obsahuje tabuľka č. 1.

4.1. Spoločné je výraznejšie používanie písania slov bez dlžňov a mäkčeňov, ktoré uprednostňuje 87 zo 100 respondentov, z toho 47 študentov a 40 učiteľov. Uvedená technika šetrí čas pri písaní esemesiek, pretože grafémy bez diakritických znamienok sa nachádzajú na prvom až štvrtom mieste ôsmich abecedných tlačidiel mobilného telefónu, resp. grafémy s diakritickými znamienkami sa nachádzajú až na ďalších tlačidlách, od piateho až po posledné. Písanie bez rozlišovacích znamienok šetrí čas i prácu používateľov mobilných telefónov. Technika je podporovaná (a možno aj iniciovaná) softvérom mobilných telefónov, ktoré neprenášajú pri prijímaní esemesiek dĺžne a mäkčene. Mobilný operátor kontaktuje používateľov mobilných telefónov aj esemeskami napísanými uvedenou technikou, napr. *S Orangeom vam neunikne nic dolezite z Turina. Poslite SMS v tvare „O HOKEJ“ na c. 350 a budeme vam posielat vysledky hokejovych zapasov. Cena max. 3 Sk/SMS. Odosielatel: 350.*

Obidve skúmané skupiny respondentov skracujú slová, často z priestorových dôvodov. Techniku používa 71 zo 100 respondentov, z toho 40 študentov a 31 učiteľov. Často vznikajú rôzne skratky, napr. *sk* vo význame skúška, *o5* vo význame opäť a pod.

Písanie textu malými písmenami je typické pre 66 používateľov, z toho pre 33 študentov a 30 učiteľov. Technika skracuje čas potrebný na napísanie esemesky, pretože nie je potrebné vyberať z dvoch typov písma.

4.2. Odlišné je využívanie ďalších techník.

Študenti majú tendenciu výraznejšie využívať techniky ekonomizujúce písanie esemesiek, napr. písanie bez medzier s veľkými začiatočnými písmenami vždy ďalšieho nasledujúceho slova používa 31 z 50 študentov. Študenti takisto častejšie ako učitelia píšu text s veľkými písmenami (32 z 50) a frekventovanejšie zdôrazňujú slová napísaním veľkými písmenami (38 z 50). Študenti radi používajú emotikony na vyjadrenie emócií, pretože 36 z 50 včleňuje konotačné údaje do komunikovaného textu.

Učitelia sú konzervatívnejší, ekonomizáciu chápu s istými obmedzeniami, do určitých hraníc. Neuprednostňujú písanie bez medzier s veľkými začiatočnými pís-

menami vždy ďalšieho nasledujúceho slova, techniku využíva len 11 z 50 učiteľov. Takisto menej používajú písanie textu s veľkými písmenami (len 22 z 50) a zdôrazňovanie slova napísaním veľkými písmenami (len 24 z 50), resp. málo využívajú emotikony na vyjadrovanie emócií (len 14 z 50).

4.3. Za najstabilnejší princíp uplatňovaný pri písaní esemesiek považujeme písanie textu s interpunkčnými znamienkami, s čiarkami a bodkami. Princíp využíva 74 zo 100 respondentov, 40 študentov a 36 učiteľov. Interpunkčný princíp považujeme za dominantu písania esemesiek.

Tabuľka č. 1

Techniky používané pri písaní esemesiek	štud.	štud.	učit.	učit.
písanie slov bez dĺžňov a mäkčeňov	A 47	N 3	A 40	N 10
písanie textu bez čiarok a bodiek	A 10	N 40	A 14	N 36
používanie emotikonov na vyjadrenie emócií	A 36	N 14	A 14	N 36
skracovanie slov	A 40	N 10	A 31	N 19
písanie textu malými písmenami	A 33	N 17	A 30	N 20
písanie textu veľkými písmenami	A 32	N 18	A 22	N 28
zdôraznenie slova napísaním veľkými písmenami	A 38	N 12	A 24	N 26
písanie bez medzier s veľkými začiatocnými písmenami	A 31	N 19	A 11	N 39

Použité skratky: A – áno, N – nie, štud. – študenti, učit. – učitelia

5. Techniky znáročujúce pochopenie esemesiek

Techniky znáročujúce dešifrovanie esemesiek mali respondenti doplniť do vymedzeného priestoru dotazníka. Dopĺňovanie a nie vyberanie z dvoch príp. viacerých možností spôsobilo, že sa nevyjadrili všetci respondenti, údaje preto neohraničuje číslo 100.

5.1. Za najproblematickejšie z hľadiska pochopenia textu pokladá 52 respondentov (23 študentov a 29 učiteľov) písanie textu bez medzier s veľkými začiatocnými písmenami vždy ďalšieho nasledujúceho slova. Za problémové považuje takisto 31 respondentov (16 študentov a 15 učiteľov) písanie textu bez čiarok a bodiek, podobne aj skracovanie slov ako používanie individuálnych skratiek (15 respondentov, 8 študentov a 7 učiteľov).

Ďalšie techniky podľa respondentov výraznejšie neznáročujú pochopenie esemesiek. Štatistické vyhodnotenie obsahuje tabuľka č. 2.

Tabuľka č. 2

Techniky znáročujúce pochopenie esemesiek	štud.	učit.
písanie slov bez dĺžňov a mäkčeňov	Á 3	A 6
písanie textu bez čiarok a bodiek	A 6	A 15
používanie emotikonov na vyjadrenie emócií	A 1	A 1
skracovanie slov	A 8	A 7
písanie textu malými písmenami	A 6	A 3
písanie textu veľkými písmenami	A 3	A 4
zdôraznenie slova napísaním veľkými písmenami	A 1	A 0
písanie bez medzier s veľkými začiatocnými písmenami	A 23	A 29

Použité skratky: A – áno, štud. – študenti, učit. – učitelia

5.2. Zdôrazňovanie vymenovaných techník ako techník znáročňujúcich pochopenie textu absenciou medzier medzi slovami a interpunkčných znamienok naznačuje, že bude potrebné v rámci princípov slovenského pravopisu uvažovať nielen o princípoch (na) písania grafém ako ekvivalentov foném, ale aj o nadstavbových pravopisných princípoch mapujúcich pravopis vety/súvetia, príp. celého textu.

Ak v rámci pravopisu grafémy, príp. pravopisu slova/tvaru slova väčšinou vyčleňujeme štyri princípy: fonematický/fonologický, morfematický/morfologický, gramatický, etymologický (Pravidlá slovenského pravopisu, 2000, Ballay, 1965), vhodné by bolo uvažovať aj o piatom onymickom princípe (písanie veľkých písmen vo vlastných menách, V. Betáková, 1963, používa termín sémantický princíp), príp. širšie o verzáľkovom princípe (používanie veľkých písmen v slovenskom pravopise), tak v rámci pravopisu vety či súvetia, resp. pravopisu textu je vhodné uvažovať aj o interlexémovom princípe (slová oddeľujeme od seba dištingtívnymi pravopisnými medzerami) a o interpunkčnom princípe (syntaktické/sémantické celky oddeľujeme od seba interpunkčnými znamienkami, čiarkami a bodkami).

6. Textový úzus esemesiek tvorí:

6.1. Používanie ekonomizujúcich techník, väčšinou viacerých súčasne. Frekventovanejšie sú techniky zabezpečujúce prehľadnosť a čitateľnosť celého textu 160 znakov. Rezignuje sa zo 100 % čitateľnosti slova, ktoré je čitateľsky známe z predchádzajúcej komunikačnej praxe. Štandardný esemeskový text má veľké písmeno na začiatku prvej vety, príp. aj na začiatku ďalších viet, interpunkčné znamienko bodky na konci syntaktickej konštrukcie, medzery medzi slovami, pričom chýbajú mäččene, vokáne a dlžne.

6.2. Jazykové parametre esemesiek sú: väčšinou štandardné syntaktické konštrukcie, hlavne vety, dominujú bezpríznačkové jazykové prostriedky, resp. dynamická, tematická a situačne zakotvená lexika so zámerom odovzdať informáciu. Osobnosť odosielateľa esemesiek signalizuje aj príznaková lexika, hlavne emocionálne, hovorové a sociolektické slová, expresívne syntaktické konštrukcie, resp. slovné druhy obsahujúce expresivitu/osobný pohľad, ako častice a citoslovčia.

6.3. Perlokučný efekt popri jazykových údajoch dokompletizúva nejazyková informácia, často zdôrazňujúca city autora. Reprezentujú ju smejkovia (emotikony) a rôzne, najmä zdôrazňujúce interpunkčné znamienka: výkričníky.

LITERATÚRA

- BALLAY, Jozef: Metodika pravopisu. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965. 180 s.
- BETÁKOVÁ, Valéria: Metodika slovenského jazyka v 6. – 9. storočí základnej deväťročnej školy. Bratislava: 1963.
- HORECKÝ, Ján: Dve charakteristiky textov o mobilnej komunikácii. In: Kultúra slova, 2001, roč. 35, č. 5, s. 267 – 269.
- KACZMAREK, Maria: Specifika języka i graficzna krótkich wiadomości tekstowych (sms-ów). In: Text w mediach. Red. K. Michalewski. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2002, s. 127 – 135.

- Krátky slovník slovenského jazyka. 4. dopl. a uprav. vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- MISLOVIČOVÁ, Sibyla: Niektoré výrazy súvisiace s mobilnou komunikáciou. In: Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 1, s. 7 – 9.
- ODALOŠ, Pavol: Esesky, nový jazykový fenomén (techniky písania, žánre a úzus krátkych textových správ). In: Čeština – jazyk slovenský 2. Sborník příspěvků z odborné konference pořádané katedrou českého jazyka a literatury s didaktikou PdF OU a katedrou slavistiky FF OU 10. 11. 2005. Zost. R. Novák. 1. elektronické vydanie. Ostrava: Pedagogická fakulta a Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostrave 2005, s. 80 – 86.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 3. uprav. a dopl. vyd. Bratislava: Veda 2000. 592 s.
- ŠTEFANOVIČ, Ján: Osvojovanie pravopisu. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967. 180 s.
- TÓTHOVÁ, Anna: Jazykovo-komunikačný rozbor krátkych textových správ. Analýza výskumnej sondy do mobilnej komunikácie. Diplomová práca. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 2005. 79 s.

**SÚČASNÝ JAZYK,
JAZYKOVÁ KULTÚRA,
ORTOÉPIA**

Jednotlivec a jazyková norma

JURAJ DOLNÍK

Úvod

Norma spisovného jazyka reprezentuje kolektívne správanie, a tak sa natíska otázka, v akom vzťahu je k nej jednotlivec, ktorý si ju osvojuje. Ide o špecifikáciu otázky vzťahu socializovaného jednotlivca ku kolektívu so zreteľom na kvalitu internalizácie noriem, ktorá určuje, nakoľko si skolektivizovaný jednotlivec zachováva svoju identitu. Nie je ťažké predvídať, že pri objasňovaní tejto otázky sa dostávame na pozíciu, z ktorej S. Ondrejovič (1995, s. 37) konštatuje, že „ďalšou charakteristikou sociolingvistického prístupu je zapojenie do normatívno-kodifikačnej a jazykovoregulačnej činnosti používateľov jazyka, ohľad na ich jazykové vedomie a jazykové postoje.“

Kvalita vzťahu jednotlivca ku kodifikovanej jazykovej norme závisí od toho, ako sú u neho rozvinuté tri vlastnosti, a to sloboda, (jazyková) prirodzenosť a autonómnosť. Tieto vlastnosti nie sú, prirodzene, od seba izolované, ale z metodického dôvodu budeme sledovať vzťah jednotlivca k norme postupne so zreteľom na ne, a to tak, že budeme hovoriť o slobodnom, prirodzenom a autonómnom jednotlivcovi. Pritom pôjde o normu spisovného jazyka.

Slobodný jednotlivec a norma

Otázka slobody jednotlivca vo vzťahu k jazykovej norme je špecifický prejav otázky vzťahu jednotlivca ku kolektívu, v ktorom žije. Osvojovaním si štandardizácií kolektívu, ku ktorým patrí aj jazyková norma, jednotlivec sa socializuje, ale súčasne si zachováva individuálnu identitu. Socializácia so zreteľom na jazykovú normu znamená, že jednotlivec vstupuje do poľa pôsobnosti funkcií normy. Ocitáva sa v sfére (minimálne) troch nadväzujúcich funkcií:

1. Úlohou jazykovej normy je udržiavať bázu jazykového správania, ktoré sa v danom kolektíve vníma ako prirodzené. Socializáciou jednotlivec nadobúda aj pocit jazykovej prirodzenosti, čiže pocit, že osvojované jazykové správanie je dané ako jazyková skutočnosť. Táto skutočnosť ako komponent životnej skutočnosti je jednotlivcovi vopred daná a socializujúce sa individuum sa na ňu adaptuje.
2. Funkciou jazykovej normy je stabilizácia kolektívnych realizácií možností ponúkaných jazykovým systémom. V procese socializácie si osvojuje tieto realizácie, ale súčasne nadobúda aj schopnosť intuitívne vnímať ponuky sys-

tému. Pri tomto momente sa kolektívnosť prejavuje v jednotlivcovi ako znalosť spoločných jazykových preferencií, ale aj spoločnej jazykovej stimulačnej bázy.

3. Funkcia jazykovej normy spočíva aj v tom, že jazyková skutočnosť sa jednotlivcovi ukazuje ako usporiadaný výsek životnej reality, ktorý koreluje s kolektívnou potrebou poriadku (aj) v jazykovom živote. Realizácia tejto potreby je predpokladom normálnosti tohto života, ktorá má dve stránky, a to orientačný aspekt a subordinačnú stránku. Na jednej strane poriadok zodpovedá orientačnej potrebe členov kolektívu a na druhej strane jednotlivec je podriadený kolektívu.

Budeme hovoriť o (1) behaviorálnej (2) stabilizačnej a (3) organizačnej funkcii jazykovej normy. Jazyková norma je súčasť komplexu štandardizácií ako existenčnej podmienky istého etnika, resp. národa a tieto jej funkcie zodpovedajú potrebám spätým s fungovaním kolektívu. Ak slobodu jednotlivca viažeme na poznanie nevyhnutnosti a potom na jeho správanie na základe tohto poznania, tak platí, že miera jeho slobody závisí aj od kvality poznania jazykovej normy. To značí, že čím kultivovanejšia je jeho znalosť normy, tým je slobodnejší pri jazykovom správaní so zreteľom na ňu (porov. so známou tézou, že slobodné konanie je konanie so znalosťou vecí). Znalosť normy je podložená intuitívnym poznaním, že je v nej objektivizovaná kolektívna potreba, lebo jej osvojovaním si jednotlivec prežíva túto potrebu. Slobodné správanie podľa normy znamená, že táto potreba je zakotvená v motivačnom svete jednotlivca, a teda jednotlivec ju akceptuje ako vlastnú potrebu, takže kultivovanie znalosti normy je v súlade s touto potrebou a podporuje slobodu správania. Stretávame sa tu so zdanlivým paradoxom, že sloboda jednotlivca je viazaná na stotožnenie sa s kolektívom, ktorý je premietnutý do jazykovej normy (čiže čím lepšie si túto normu osvojí, tým je slobodnejší pri jazykovom správaní). Nejde však o paradox, pretože neznalosť normy, resp. jej ignorovanie ho síce vylučuje z kolektívnej reštrikcie („môže hovoriť, ako chce, a nie tak, ako od neho chcú“), ale prináša mu neslobodu so zreteľom na možné uplatnenia sa v danom kolektíve, čiže obmedzuje ho v sociálnych rozhodovaniach. Naopak, znalosť jazykovej normy je jedným z predpokladov skutočne slobodného rozhodovania. To je širšia stránka sledovaného javu, ktorá sa dotýka štandardizácií vôbec (jazyková norma je ich súčasť). To, že nejde o paradox, platí aj z užšieho aspektu (jazykové správanie jednotlivca vo vzťahu k jazykovej norme bez mimojazykových súvislostí). Jazykovonormová sloboda jednotlivca je podmienená znalosťou normy, ktorá mu umožňuje rozhodovať sa pre isté jazykové správania, ktoré vyplývajú z jej podstaty. Sledovaný vzťah sa javí ako paradox vtedy, keď sa znalosť jazykovej normy stotožní s mechanickým osvojením si kodifikácie a s jej mechanickým uplatňovaním v jazykovej praxi, čiže keď osvojovanie si jazykovej normy je usmerňované tak, že obohacovanie znalosti normy vedie k obmedzovaniu priestoru, v ktorom sa môže prejavovať individuálna identita.

Evidentným prejavom slobody jednotlivca vyplývajúcej z kultivovanej znalosti jazykovej normy sú odchýlky, ktoré sú známe ako jej funkčné porušovania. Využitím tejto slobody sa jednotlivec nevymaňuje zo sféry behaviorálnej a stabilizačnej funkcie jazykovej normy, obidve funkcie potvrdzuje zámerným kontrastným jazy-

kovým správaním. Týmto správaním prejavuje svoju individuálnu identitu. Tým sa však nevyčerpáva rozsah individuálnej slobody. Jej priestor súvisí aj s dynamikou („pružnosťou“) jazykovej normy. Pri stabilizačnej funkcii (funkcia 2) je uvedené, že k znalostiam, v ktorých sa odráža kolektívnosť v jednotlivcoch, nepatrí len znalosť spoločných jazykových preferencií, ale aj znalosť spoločnej jazykovej stimulačnej bázy. Na jednotnú stimulačnú bázu jednotlivci nereagujú vždy jednotne, čo dynamizuje jazykovú normu. Sloboda, ktorá z toho vyplýva, je vyhradená pre prirodzeného jednotlivca (treba mať stále na mysli, že ide o jazykovú prirodzenosť).

Prirodzený jednotlivec a norma

Prirodzený jednotlivec sa správa v duchu stabilizačnej funkcie jazykovej normy, ale je senzibilný aj voči ponukám jazykového systému (ako stimulačnej bázy). Prirodzenosť jednotlivca spočíva v tom, že svoju senzibilitu nepotláča, ale ju drží pod kontrolou svojej prirodzenej metajazykovej axiologickej kompetencie, čiže schopnosti intuitívneho hodnotiaceho vnímania jazykových javov. Stav prirodzenosti jednotlivca koreluje so stavom prirodzenosti spisovného jazyka. Spisovný jazyk je vtedy v ideálnom stave prirodzenosti, keď je materinským jazykom všetkých členov jazykového spoločenstva, t. j. všetci si ho osvojujú prirodzeným spôsobom ako svoj prvotný jazyk, keď ho všetci používajú ako preferovaný jazyk (jazykový útvar), pokiaľ niet prirodzenej motivácie na preferovanie iného jazyka (útvaru), ako napríklad demonštrácia solidárnosti v rámci istého subkolektívu, a keď v jazykovej komunikácii pociťujú potrebu reflexie len pri reálnom jazykovom probléme, t. j. pri takom probléme, ktorý vyplýva z povahy jazyka a z prirodzeného úsilia o jeho adekvátne používanie. Podľa toho ideálny prirodzený jednotlivec si takto osvojuje a používa spisovný jazyk a pociťuje potrebu reflexie len pri takom probléme. Predstava ideálneho stavu slúži ako „meradlo“ na určenie reálneho stavu prirodzenosti spisovného jazyka a jeho používateľov.

Otázka je, prečo je spisovný jazyk tým prirodzenejší, čím viac sa priblížil k tomu ideálnemu stavu. Vyplýva to z roly jazyka v živote človeka a spoločnosti, z jeho rolovej špecifickosti. Pomocou jazyka sa človek socializuje a prejavuje ako sociálna bytosť. Rolová („jazyk ako nástroj myslenia a dorozumievania“) špecifickosť jazyka vyplýva z toho, že sa vytváral v procese socializácie jednotlivcov, čiže pri konštituovaní sociálnych útvarov, takže konštituovanie sociálnych útvarov a jazykov prebiehalo simultánne (teda jazyk sa nevytváral ako nástroj, ktorý sa potom používal na realizáciu zamýšľaného). Simultánnosť týchto konštitučných procesov je v základe prirodzeného formovania a rozvíjania jazyka. So simultánnosťou je spojené to, že jazyk má status inherentného príznaku socializovaných jednotlivcov, čiže aj sociálneho útvaru. Rolová špecifickosť jazyka spočíva v jeho konštitučnej inštrumentálnosti, t. j. v tom, že je nástroj na konštituovanie sociálneho útvaru a sociálnej bytosti a súčasne inherentný konštituent útvaru a bytosti. V konštitučnej inštrumentálnosti jazyka sa prejavuje simultánnosť vytvárania a rozvíjania sociálneho útvaru (a teda aj sociálnej bytosti) aj jazyka, a teda aj jeho funkčná prirodzenosť. Prirodzený jednotlivec je viazaný na túto funkčnú prirodzenosť jazyka, alebo inak, prirodzený jednotlivec vzišiel z konštitučnej inštrumentálnosti jazyka.

Do simultánnosti spomínaných procesov však vstupujú sukcesívne momenty.

S nimi sa stretávame vtedy, keď do používania jazyka zasahuje metajazyková reflexia. Markantným príkladom je mimokomunikačná príprava termínu na jeho komunikačné nasadenie. Metajazykovú reflexiu stimulujú štyri faktory: (a) sklon človeka uvažovať nad javmi (prejavuje sa v epizodických úvahách o jazykových javoch), (b) komunikačné momenty, ktoré podnecujú k zvažovaniu voľby vyjadrovacích prostriedkov, (c) neistota pri istých jazykových štruktúrach, ktorá vyplýva z povahy stavby jazyka, (d) jazyková nejednota spoločnosti. Faktory (a), (b) a (c) výrazne nenarúšajú funkčnú prirodzenosť jazyka, lebo sú zviazané s inherentnými vlastnosťami ich nositeľov a samotného jazyka. Faktor (d) však núti k príprave jednotného jazyka na komunikáciu v danom spoločenstvu, čím sa vytvára „sukcesívna situácia“: konštituovaniu a reprodukcii sociálneho útvaru predchádza konštituovanie a reflexívna reprodukcia spoločného jazyka. Na pozadí tejto sukcesívnosti sa spisovnému jazyku prisudzuje príznak umelosti.

Z výkladu vyplýva, že sa tento príznak spisovného jazyka utlmuje súbežne s odstraňovaním „sukcesívnej situácie“. A to sa deje práve vtedy, keď sa blíži k ideálnemu stavu prirodzenosti. Tento stav sa, pravda, nedá dosiahnuť (veď ide o ideál) – bol by to stav absolútnej simultánnosti –, lebo faktory (a), (b) a (c) sa nedajú reálne vylúčiť. Berúc do úvahy tieto faktory, ideálny stav sa javí ako optimálny stav prirodzenosti. Dosiahnutiu tohto stavu však bránia metajazykové reakcie, ktoré boli stimulované faktorom (d), ale sa neadekvátne reprodukujú pri oslabovaní tohto faktora. Z tohto hľadiska môžeme konštatovať, že optimalizácia prirodzenosti spisovného jazyka spočíva v zosúladnení metajazykových reakcií (podložených metajazykovými reflexiami) pokročilému stavu jazykovej jednoty daného spoločensva (pokročilý stav je určený vysokým stupňom demokratizácie spisovného jazyka). Prirodzený jednotlivec je podmienený prirodzeným stavom spisovného jazyka a je jeho nositeľom.

Odstraňovaním „sukcesívnej situácie“ sa revitalizuje „simultánna situácia“, ktorá sa, pravda, už teraz – v súvislosti so spisovným jazykom – prejavuje ako simultánna reprodukcia diferencovane jednotného jazyka a diferencovane jednotného spoločensva. Konštitučná inštrumentálnosť spisovného jazyka sa v tejto situácii prejavuje na úrovni reprodukčného automatizmu, čo značí, že prirodzenou komunikačnou reprodukciou sa jazyk automaticky reprodukuje aj ako inherentný konštituent spoločensva, a teda aj v rámci neho socializovaných jednotlivcov. Jednotlivec ako spoluaktér prirodzenej komunikačnej reprodukcie spisovného jazyka „historicky revitalizuje“ svoj zmysel pre prirodzený jazykový systém a svoju senzibilitu voči jeho ponukám. Kým v „sukcesívnej situácii“ ponuky systému, ktoré nezodpovedajú predstave systémovej vytvorenej pod tlakom odrazu želaného stavu jazykového systému, sú stigmatizované, v „prirodzenej situácii“, v ktorej nositelia spisovného jazyka nadobúdajú opäť status prirodzeného jednotlivca, ponuky sa vnímajú ako následky povahy prirodzeného jazykového systému, ku ktorému sa spisovný jazyk po dráhe historickej vývojovej špirály vracia. Senzibilita prirodzeného jednotlivca voči ponukám systému neznamená otupenie jeho citlivosti voči jazykovej norme, oslabenie zmyslu pre jej stabilitu a už vôbec nie náklonnosť k jazykovej anarchii. S touto senzibilitou korešponduje zmysel pre prirodzenú spisovno-

jazykovú normu, t. j. normu, ktorá je prirodzene regulovaná, a teda je prirodzene stabilná.

Autonómny jednotlivec a norma

Azda netreba ani zdôrazňovať, že ide o relatívnu autonómnosť, lebo veď absolútna autonómnosť jednotlivca by znamenala jeho sociálnu izolovanosť, asocializovanosť. Dotýkame sa optimálnej miery relatívnosti. V dejinách filozofických prístupov k vzťahu jednotlivec – kolektív pojem autonómny jednotlivec sa vyskytoval v súvislosti s kontrastom medzi Lockovým chápaním jednotlivca ako „háčku bieleho papiera“ a Deckartovým vnímaním individua ako bytosti obdarenej „vrodenými ideami“. Autonómnosť jednotlivca sa spájala s Deckartovou predstavou a interpretovala sa ako zachovávanie toho, čo je jednotlivcovi s jeho narodením dané, čo mu je prirodzené. Keď tento kontrast aktualizujeme pri analýze situácie, keď jednotlivec si osvojuje jazyk a jeho normu v jazykovom spoločenstve, v ktorom je norma externe regulovaná, ukazuje sa, že osvojovanie si normy prebieha buď viac v lockovskom duchu – sústava jazykových štandardizácií s normatívnou silou zapíňa „hárok bieleho papiera“ –, alebo viac v deckartovskom zmysle – osvojovanie si tejto sústavy prebieha v interakcii s prirodzenými danosťami jednotlivca. Kým lockovská interpretácia implikuje úplné ovládanie jednotlivca, čiže ignorovanie jeho autonómnosti, v deckartovskej interpretácii sa s ňou počíta, takže jednotlivec tu nie je v pozícii úplne ovládaného, ale v role emancipovaného nositeľa jazyka, ktorý sa opiera o svoju prirodzenú danosť, t. j. o to, že má danosť nielen na prirodzené osvojovanie si jazyka, ale aj na nadobudnutie zmyslu pre intuitívne hodnotenie jazykových prostriedkov. Autonómny jednotlivec so zreteľom na jazykovú normu sa vyznačuje tým, že táto danosť nie je u neho utlmená, čo sa prejavuje v jeho prirodzenom jazykovom sebedomí.

Prirodzené jazykové sebedomie je teda prejavom autonómneho jednotlivca. Pretože termín *jazykové sebedomie* som obsérne vysvetlil v práci (Dolník, 2003), môžem sa tu obmedziť na stručné zhrnutie. Jazykové sebedomie je istota v jazykovom a metajazykovom správaní, ktorá závisí od sebareflexie vo vzťahu k ovládaniu jazyka, od vnímania hodnoty jazyka a od presvedčenia o imúnosti jazyka. Pojem istoty má platnosť premennej a zahŕňa isté stupne presvedčenia v normálnosti jazykových a metajazykových reakcií. Vo vzťahu k ovládaniu jazyka istota závisí od reflexie vlastnej jazykovej kompetencie, ktorá zahŕňa aj jej hodnotenie. Za normálnych okolností nositeľ jazyka nevedomene hodnotí svoju prirodzenú znalosť jazyka ako normálnu, t. j. takú, ktorá je výsledkom jazykového „zrenia“ v podmienkach prirodzenej sociálnej interakcie. Atribút prirodzená (znalosť jazyka) vyjadruje, že ide o znalosť, ktorá je založená na prirodzenej logike a ktorá sa konštituovala a mení sa v tejto interakcii. Normálnemu sebahodnoteniu v sledovanom aspekte zodpovedá normálne jazykové sebedomie.

Istota vo vzťahu k hodnote jazyka zahŕňa praktický aj duchovný aspekt hodnoty. Praktickú hodnotu jazyka prežíva tým, že používaním jeho prostriedkov uspokojuje svoje potreby viazané na jazyk. Má potenciálnu schopnosť „merať“ praktickú hodnotu jazyka, čiže posúdiť, ako korešponduje jazyk s jeho motivačným svetom. Aktivizuje sa len vtedy, keď situácie navodia príslušné podnety. Prirodzené jazyko-

vé sebedomie je podložené aj touto schopnosťou. Vnímanie duchovnej hodnoty jazyka jeho nositeľmi je prirodzeným sprievodným príznakom osvojovania si jazyka v procese socializácie a táto hodnota sa automaticky reprodukuje v komunikácii s týmto jazykom. Duchovnú hodnotu vlastného jazyka používateľ prežíva ako hodnotu svojho vzťahu k vlastnému „rodu“, pretože jazyk je jedným z fundamentálnych spojív medzi ním a „rodom“. Jazykové sebedomie tu vyplýva z hodnotenia seba na základe vlastností národa, s ktorými sa používateľ stotožňuje, pričom svoju príslušnosť k nemu prežíva, resp. vníma, interpretuje ako silne preferovanú hodnotu.

Istota vo vzťahu k imúnosti jazyka sa dotýka jeho prirodzenej odolnosti proti vplyvom, ktorý by vniesli chaos do jazykového systému, rozložili jazykovú normu alebo viedli k strate identity jazyka. Prirodzená imunita jazyka spočíva na dobre fungujúcom interakčnom mechanizme, ktorý zabezpečuje (1) asimilačno-akomodačnú rovnováhu jazykového systému, t. j. to, že jazyk sa prispôsobuje novým vplyvom a súčasne si ich prispôsobuje tak, že si jazykový systém kontinuálne zachováva svoju identitu a sústavne funguje ako objekt, ktorý si používatelia prirodzene osvojujú a s ktorým bez problémov komunikačne zaobchádzajú, (2) udržiavanie takého pomeru medzi pružnosťou a stabilitou jazykovej normy, ktorý zodpovedá miere diferencovanosti normy určenej stavom osvojenia si jazyka daným spoločenstvom ako jednotného jazyka a diferencovanosťou tohto spoločenstva. Používatelia sú vtiahnutí do mechanizmu fungovania jazyka v sociálnej interakcii, prostredníctvom tohto mechanizmu ho riadia, a tak sa v ich jazykovom správaní reprodukuje istota vo vzťahu k udržiavaniu svojho jazyka v normálnom stave. Jazykové sebedomie sa v tejto súvislosti javí ako výsledok intuitívneho hodnotiaceho vnímania vlastného jazykového správania, ktoré sa ukazuje ako normálne, a teda nevyvoláva pocit pochybnosti, neistoty.

Záver

Pomer medzi jednotlivcom a normou spisovného jazyka, ktorá reprezentuje jazykový kolektív, je normálny vtedy, keď sa jednotlivec môže jazykovo správať a správa sa ako slobodné, prirodzené a autonómne individuum. Jeho sloboda spočíva v znalosti normy v spätosti so znalosťou spoločnej stimulačnej bázy, z ktorej norma vzchádza. Jeho senzibilita voči tejto báze, ktorú kontroluje svojou metajazykovou axiologickou kompetenciou, signalizuje jeho prirodzenosť. Prirodzený jednotlivec vzišiel z konštitučnej inštrumentálnosti jazyka a vo vzťahu k spisovnému jazyku sa môže takto prejaviť, keď sú podmienky na „historickú revitalizáciu“ jeho zmyslu pre prirodzený jazykový systém a jeho citlivosti voči jeho ponukám. Tieto podmienky sa vytvárajú odstraňovaním „sukcesívnej situácie“, v ktorej konštituovaniu a reprodukcii sociálneho útvaru predchádza konštituovanie a reflexívna reprodukcia spoločného jazyka. Už v „simultánnej situácii“ môže uplatniť svoj zmysel pre prirodzenú spisovno-jazykovú normu, t. j. normu, ktorá je prirodzene regulovaná a prirodzene stabilná. Autonómnosť jednotlivca sa prejavuje v jeho jazykovej emancipovanosti, ktorej úroveň je daná úrovňou jeho jazykového sebedomia. Z výkladu vyplýva, že pri vedecky zdôvodnenom prístupe k norme spisovného jazyka je rozhodujúce určenie miesta spisovného jazyka v danej vývinovej fáze na osi pohybu od

„umelosti k prirodzenosti“, pretože s určeným miestom koreluje status jednotlivca so zreteľom na jeho slobodu, prirodzenosť a autonómnosť. Od tohto poznania závisí primeranosť narábania s normou spisovného jazyka.

LITERATÚRA

- DOLNÍK, Juraj: Jazykové sebavedomie. In: Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 5, s. 257 – 270.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Sociolingvistika a jazyková kultúra. In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Red. J. Doruľa. Bratislava: Veda 1995, s. 35 – 45.

Semiotické väzby expedienta a percipienta

JÁN SABOL

1. V štúdiu – opierajúc sa o analýzu semiotického (ikonicko-symbolického a arbitrárneho – pozri v 2) pozadia dvoch základných komunikačných sústav: akusticko-auditívnej (fónická reč) a opticko-vizuálnej (grafická reč) – vychádzame z nesporného poznania, že jazyk je znaková sústava. Túto skutočnosť potvrdzujú – okrem iného – „krajné“ polohy komunikačných stupňov ako nevyhnutných neurofyziologicky podmienených iniciátorov a stimulátorov jazykovo- a semioticko-funkčných procesov (ide najmä o kódovanie, generovanie textu prostredníctvom výberu a usporiadania znakových jednotiek a o ich dekódovanie, „rozlúštenie“), ktoré sú zároveň svedectvom o súčinnosti expedienta a percipienta v komunikačnom kanáli reči/jazyka. V akusticko-auditívnom (teda základnom¹) type komunikácie možno totiž vymedziť nasledujúce stupne (analogicky postupujeme, pravda, s konkrétnymi špecifikami, aj pri analýze prenosu informácií v opticko-vizuálnej komunikačnej sústave): 1 – správa (hlavná informácia) a prvé kódovanie (kódovanie hlavnej informácie do nosnej informácie), 2 – druhé kódovanie (kódovanie nosnej informácie do signálu), 3 – deje v odstredivých nervových dráhach, 4 – artikulácia; akustická artikulácia; mechanický dej rozprávania, 5 – akustický signál; šírenie zvukovej vlny, 6 – počúvanie; mechanické deje v uchu, 7 – deje v dostredivých nervových dráhach, 8 – prvé dekódovanie (dekódovanie signálu do jazykovej formy), 9 – druhé dekódovanie a správa (dekódovanie nosnej informácie do hlavnej informácie; o týchto stupňoch pozri podrobnejšie: Král – Sabol, 1989, s. 34 – 38). Pripomínáme, že interpretácia komunikačných stupňov v akusticko-auditívnom type komunikácie pomáha exaktne vyčleniť aj fonetický a fonologický priestor zvukových prvkov: procesy a javy na stupňoch 3 – 7 sú dominantne predmetom

---

¹ Tento fakt možno dokumentovať vývinovo (v tejto súvislosti porov. aj následnosť osvojovania zvukovej a grafickej reči deťmi), ale aj synchronným fungovaním prvkov v akusticko-auditívnom a opticko-vizuálnom type komunikácie, vrátane intenzity zásahu dorozumievacích porúch do komunikačných stupňov. Fónické prvky – ako sa zdá – „bytostnejšie“ realizujú vzťah jednotlivého a všeobecného vo svojej štruktúre.

Na druhej strane „viditeľnosť“ písma umožňuje príklon k ikonicko-symbolickému znakovému princípu (čo pozorujeme vo východiskovom vývinovom štádiu grafických sústav – pri piktogramoch; porov. Sabol, 2004, najmä v 4 – s. 33) aj napríklad v sugesciách umeleckého písma, hoci vysoké zvýšenie stupňa abstrakcie (pri tzv. hláskovom písme – k termínu pozri Sabol, 2002, s. 41, pozn. 4) jednoznačne potvrdilo posun tejto znakovkej sústavy k arbitrárnemu semiotickému princípu (porov. aj prechod od ikonickosti ku konvenčnosti v čínskom písme – Krupa, 1980, s. 28).

fonetiky, procesy a javy na stupňoch 1, 2; 8, 9 patria dominantne do oblasti fonológie. Ďalšie vrstvy abstrakcie možno predpokladať na základe podrobnejšej analýzy dialektického vzťahu a preskupenia zvukových javov na pozadí súhry a protihry ontologických a gnozeologických „parametrov“ v ich „štruktúre“ (Sabol, 1996).

1.1. Pri skúmaní vzťahu expedienta a percipienta prostredníctvom jazykového kódu (na súčinnosť týchto komunikačných partnerov sme už upozornili v I) je naším teoretickým predpolím jedna z podstát jazykovej sústavy – relácia symetrie a asymetrie a napojenie tohto protikladu na semiotické pozadie (z doterajších našich výskumov tejto problematiky porov. Sabol, 2007a; 2007b).

2. Symetria a asymetria v jazyku je jednou z dominantných podôb formy a obsahu; tento vzťah sa stal základným iniciátorom dvoch základných semiotických podstát, „podloží“, „tonalít“, „posolstiev“ jazykovej sústavy pri jej vzniku a plne sa premieta do vývinu a súčasného „diania“ jeho prvkov. Ide o ikonicko-symbolický (so symetriou medzi formou a obsahom) a arbitrárny (so „zdedenou“ symetriou, ale dominantne s asymetriou medzi formou a obsahom) semiotický princíp,² ktoré úzko – najmä cez svoje prvky, znaky – kooperujú, dopĺňajú sa a vzájomne sa preskupujú³ (túto skutočnosť dokumentuje aj neurofyziologický základ reči: ide o dominantné funkcie – vývinovo staršej – pravej a ľavej mozgovej hemisféry, ako to potvrdzujú aj základné typy afázií – potláčanie vzťahu podobnosti, resp. vzťahu príľahlosti, teda metaforického verzus metonymického princípu – Jakobson, 1991, s. 87 n.), vytvárajúc prienikové množiny takých binárnych opozícií v jazykovej sústave, k akým patria (prvý príznak sa dominantne uplatňuje v „zóne“ ikonicko-

² Vzťah symetrie a asymetrie formy a obsahu má dve základné podoby: a) reflexnú, odrazovú symetriu (forma je súčasťou odrazovej plochy znaku – je to doména ikonicko-symbolických znakov) a reflexnú, odrazovú asymetriu (forma nie je súčasťou odrazovej plochy znaku – je to doména arbitrárnych znakov); b) nonreflexnú, „mechanickú“ symetriu medzi formou a obsahom (doména ikonicko-symbolickej „tonality“ jazykových jednotiek) a nonreflexnú, „mechanickú“ asymetriu (doména arbitrárnej „tonality“ jazykových jednotiek). (K naznačeniu týchto podôb vzťahu medzi formou a obsahom porov. Sabol, 2003; 2004; 2005a.)

³ Vzťah symetrie ikonicko-symbolických znakov a symetrie a asymetrie arbitrárnych znakov treba vidieť vo viacerých rovinách. Ikonické znaky „o objekte, ktorý zastupujú, signalizujú aj formou, nielen obsahom“, ide tu o „**paralelizmus** (podč. J. S.) formy a obsahu“ (Krupa, op. cit., s. 27); arbitrárne/konvenčné znaky sa charakterizujú „nepritomnosťou odrazovosti na formálnej rovine“ (Krupa, ibid.). Vzhľadom na to, že vo vývine jazyka nachádzame nielen signály „premeny“ (prvších) ikonicko-symbolických znakov na arbitrárne, ale aj vývinovú kontinuitu a preskupovanie týchto obidvoch semiotických princípov (pričom sa „získané“ vzťahy medzi formou a obsahom stávajú trvalou súčasťou ich nového navrstvovania: $IKON_1 \rightarrow ARBITR_1 \rightarrow IKON_2 \rightarrow ARBITR_2$ atď. – pozri Sabol, 2001; 2003, s. 29 – 30, pozn. 1; 2004, s. 30 – 31, najmä pozn. 2), aj pri vývine ikonicko-symbolického princípu (od $IKON_2$) sa „mechanický“ (pozri pozn. 2) vzťah symetrie medzi formou a obsahom ($F \equiv O$) môže obohacovať o impulz predchádzajúcej arbitrárnosti „mechanickým“ vzťahom asymetrie (v podobe relácie jednej formy a viacerých obsahov – pri polysémii; pravda, vnútorná väzba medzi jednotlivými významami sa tu zachováva; a navyše – z hľadiska znaku a pomenovania – je tu stále prítomná symetria: jazykový znak je reprezentovaný významom polysémantického slova; porov. Horecký – Blánar – Sekaninová, 1984, s. 13).

Ako sa ukazuje, vzťah ikonicko-symbolických a arbitrárnych znakov nie je disjunktný: je to symbióza, ale aj protipôsobenie ako jedno zo „zrkadení“ symetrie a asymetrie v štruktúre jazykového znaku (podrobnejšie Sabol, 2003, s. 29 – 30, pozn. 1).

-symbolického princípu, pre druhý je dominantným semiotickým pozadím arbitrárnym princíp): **motivovanosť** (v širokom zmysle slova; ide o tvorbu a používanie znakových jednotiek, v ktorých je forma aktivizovaná, stimulovaná „priamym“ odleskom skutočnosti, a to v rozsiahlych intralingválnych, intrakomunikačných, extralingválnych a externolingválnych kontextoch premietajúcich sa do kreovania a uplatňovania formy inšpirovanej „reflexmi“ uvedených okolností – porov. aj Sabol, 2005b; tento člen protikladu možno interpretovať napr. aj ako „zdôvodnenosť jazykového vyjadrenia pomenovaného javu“ – Furdík, 2005, s. 265) – **nemotivovanosť** (opačné tendencie ako pri motivovanosti; relatívna nezávislosť znakovkej formy od obsahu, nedostatok jednoznačnej korelácie medzi vnútornou štruktúrou znakovkej formy a štruktúrou obsahu – Krupa, op. cit., s. 28; Furdík, 1993, s. 28 – 33); ďalej **asociatívnosť** (napr. pri štýlotvornom procese ide o fázu **selektie** tematických prvkov) a **lineárnosť** (napr. pri generovaní textu v diferencovaných komunikačných situáciách tento „činiteľ“ garantuje jazykovo-syntaktické spracovanie tematických prvkov; je to teda os **kompozície**). Na póle asociatívnosti dominantne stojí **metaforický** princíp, realizácia podobnosti, na póle linearity zasa **metonymický** princíp, stvárnenie prvkov podľa príľahlosti. Tieto opozície ďalej „tieňujú“ binárne protiklady **paradigmatickosť** (utvárajúca na základe asociatívnosti štruktúru príslušného systému; porov. paradigmatické vzťahy foném) proti **syntagmatickosti** (linearite, horizontalite; porov. stvárňovanie fonetických korelátov foném v aktuálnej realizácii reči) a **simultánnosť** (voľný, asociačný princíp spájania prvkov) proti **sukcesívnosti** (tendencia k lineárnemu radeniu prvkov). Simultánnosť pomáha kreovať „ikonickosť“ ako (dominantný) znakový princíp **poézie** (vrátane hudobnosti verša) a sukcesívnosť zasa „arbitrárnosť“ ako (dominantný) znakový princíp **prózy**. Na túto opozíciu sa napája aj syntakticko-konštrukčný protiklad **diskontinuitnosť** – **kontinuitnosť** ako „vznenie“ horizontálno-vertikálnej štruktúrovanosti poézie a horizontálnej štruktúrovanosti prózy. Uvedené dva základné semiotické princípy v týchto dvoch základných formách literatúry dômyselným spôsobom regulujú aj kooperáciu všeobsiahlych, univerzálnych kategórií – **priestoru** a **času**. Priestor sa dominantne zrkadlí na ikonicko-symbolickom, „stacionárnom“ pozadí – je to skôr „konštantná“ doména poézie/lyriky; čas sa ťažiskovo prikláňa k arbitrárnej, „dynamickej“ semiotickej štruktúre – hlási sa cezeň skôr „premenlivý“ princíp prózy, napr. v makrokompozičnej zóne rozprávania. Od ikonicko-symbolického znakového princípu sa pri vzniku a fungovaní motivovanosti dominantne odvíjajú **odrazové gramatické kategórie**, arbitrárnym semiotickým princípom je zasa dominantným pozadím pre **klasifikačné gramatické kategórie** (Sabol, 2004; tam aj odkaz na ďalšie naše štúdie).

Vo vymedzovaní binárnych opozícií, navrhovaných na uvedené dva semiotické princípy, a to najmä v priestore jazyka, filozofie a umenia, možno pokračovať ďalej.⁴

⁴ Napr. pri charakteristike prózy J. C. Hronského možno konštatovať (pozri Sabol; in: Sabol – Ruščák – Sabolová, 2005, s. 242 n.), že jednota „gnómického“ a „aktuálneho“ sa v nej prejavuje v súčinnosti zákona, tradície, pravidelnosti, usporiadanej, nemennosti, predvídateľnosti, roľníckeho archetypu („skica“; odozva dominantne ikonicko-symbolickej semiotickej podstaty) a zmeny, variácie, arytmie, inovácie, improvizácie, neopakovateľnosti, pastierskeho archetypu („kolorovanie“; odozva dominantne arbitrárnej semiotickej podstaty).

2.1. Na uvedených znakových poliach sa realizuje aj semiotická väzba oboch partnerov komunikačného aktu: na osi asociatívnosti sa v komplexnom dorozumievanom oblúku dominantne ocitá hľadisko **percipienta**; lineárny, sukcesívny tok jazykových prvkov „rozohráva“ **expedient**. Je to akési „vyvrcholenie“ ikonicko-symbolického (motivovaného) a arbitrárneho (nemotivovaného) semiotického vzťahu, ktorý má svoje vývinové aj synchronne parametre potvrdzujúce tendenciu k ich vzájomnému prepojeniu aj podmienenosti,⁵ k vytváraniu prienikovosti, spoločného „magnetického poľa“ medzi nimi.⁶ Súčinnosť obidvoch semiotických podstát reči sa výsostne naplňuje v dialógu; táto „poloha“ textotvorného procesu garantuje aj jazykový vývin (Jakobson, 1993, s. 7), a to cez generovanie textu po „selekcii“ tematického bloku komunikátu. Prítomnosť expedienta a percipienta v komunikácii teda vedie k rovnováhe, vyvažovaniu, homeostáze obidvoch základných semiotických princípov. Je to reč v komplexnosti, empatická „výzva“ na hľadanie a nachádzanie porozumenia, záruka, že sa hlas odosielateľa nestane hlasom volajúceho na púšti.

2.2. Semiotické väzby expedienta a percipienta sú teda najvlastnejším zmyslom tvorby a dekodovania jazykového textu, v ktorom sa zračí prepojenie intra-, para- a extralingválneho a intra-, para- a extrakomunikačného, a to v oboch smeroch od centrálneho antropogénneho bodu: v antropofugálnej a antropopetálnej semióze (prvá z nich sa dominantne prejavuje napr. pri nemotivovanosti, povedzme pri klasifikačných gramatických kategóriách, druhá pri motivovanosti, pri odrazových gramatických kategóriách). Vzťah expedienta a percipienta má svoje časové, priestorové, jazykovoštruktúrne, ale aj široké externolingválne súvislosti a odozvy (medzi ne patria napr. aj komunikačná kompetencia, empatia na strane oboch komunikačných partnerov, lokučné/ilokučné/perlokučné väzby, princíp komunikačnej dôvery, pochybovačnosti, otvorenosti, utajovania, hry a „hrania sa“ s kognitívnym, operatívnym, kontaktovým a fascinatívnym jazykovým funkčným a subfunkčným kódovaním a dekodovaním informácie a ďalšie psycholingválne a sociolingválne pozície a „manévry“ atď.). Navyše si treba uvedomiť skutočnosť, že v príslušných oblastiach spoločenskej komunikácie (porov. oblasť masmédií) sa „duológ“ ako operatívny „nukleus“ premieňa na viac- či mnohovrstvové preskupenia komunikačných aktov. „Jadrový“ vzťah expedienta a percipienta aj jeho kvantitatívne a kvalitatívne premeny sú jedným z najvlastnejších priestorov aj sociolingvistických pozorovaní (porov. najnovšie Ondrejovič, 2008), vyvažujúcich normativistický, „analogistický“ pohľad na jazyk, rešpektujúci vlastne len ikonicko-symbolické „posolstvo“ z „jednoliatej“ binárnej opozície semiotických podstát. A sme znovu pri vyvažovaní oboch základných semiotických princípov (aj cez súčinnosť a protipohyb expedienta a percipienta) navrúbených na jazykovú sústavu, ktoré garantuje inovačnú kvalitu a komunikačnú efektívnosť textotvorných procesov.

⁵ Porov. konštatovanie V. Krupu (1992, s. 70): „Ikonickosť znaku má rozličné stupne vernosti, takže jestvujú viac aj menej ikonické znaky. To znamená, že v jazyku nejestvujú rýdzo ikonické ani rýdzo konvenčné znaky.“

⁶ Porov. napríklad 1) vývin detskej reči: dieťa pri konštituovaní vlastnej reči zo začiatku je skôr percipientom než expedientom, potvrdzujúc vývinovú postupnosť od ikonicko-symbolických k arbitrárnym znakom; zároveň najskôr rozohráva hlasové sugescie podľa časovej, silovej, frekvenčnej

- FURDÍK, J.: Slovtovorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.
- FURDÍK, J.: Život so slovtovorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin. Ed. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG 2005. 472 s.
- HORECKÝ, J. – BLANÁR, V. – SEKANINOVÁ, E.: Obsah a forma ako organizujúce princípy slovnej zásoby. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny. (Smolenice 1. – 4. marca 1983.) Red. J. Kačala. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 13 – 21.
- JAKOBSON, R.: Metaforické a metonymické póly. In: Lingvistická poetika (Výber z diela). Bratislava: Tatran 1991, s. 87 – 93.
- JAKOBSON, R.: Dialogy. Praha: Český spisovateľ 1993. 155 s.
- KRÁL, Á. – SABOL, J.: Fonetika a fonológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 388 s.
- KRUPA, V.: Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky. Bratislava: Veda 1980. 166 s.
- KRUPA, V.: Jazyk – neznámy nástroj. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1992. 163 s.
- ONDREJOVIČ, S.: Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy. Bratislava: Veda 2008. 304 s.
- SABOL, J.: Fonetický a fonologický aspekt hodnotenia zvukových javov slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 25. Prednášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996, s. 183 – 188.
- SABOL, J.: Semiotické impulzy biblického textu. In: Slovenská kresťanská a svetská kultúra. Studia Culturologica Slovaca. 2. Red. J. Skladaná. Bratislava: Veda 2001, s. 148 – 156.
- SABOL, J.: K problematike pravopisných princípov v slovenčine. In: Jazykoveda v bibliografii – bibliografia v jazykovede. Na počesť Ladislava Dvonča. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2002, s. 37 – 45.
- SABOL, J.: Semiotické parametre štýlu. In: Komunikácia a text. Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou organizovanej pri príležitosti životného jubilea doc. PhDr. Františka Ruščáka, CSc., v dňoch 15. – 16. novembra 2001 v Prešove. Red. Z. Stanislavová. Prešov: Náuka 2003, s. 29 – 33.
- SABOL, J.: Semiotické pozadie komunikačných sústav. In: Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. 5. medzinárodná konferencia o komunikácii. Banská Bystrica 3. – 4. 9. 2003. Ed. V. Patráš. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied, Pedagogická fakulta 2004, s. 30 – 36.
- SABOL, J.: Vzťah znaku a slova a supraznaku a vety v mediálnom texte. In: Médiá a text. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník. 17 (AFPH UP 111/193). Ed. J. Rusnák – M. Bočák. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2005(a), s. 20 – 26.
- SABOL, J.: Historicko-synchronické morfológické a derivačné signály kvantity v slovenčine. In: Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach. Zborník materiálov z ve-

---

a kvalitatívno-timbrovej modulácie, čím dokumentuje vývinovú primárnosť simultánnosti ako črty dominantne ikonicko-symbolickej „tonality“ reči, a 2) 5. komunikačný stupeň (pozri v 1), ktorý je najpreukaznejším spoločným priestorom expedienta a percipienta (semioticky a komunikačne viazané akustické vlnenie prijíma a začína „spracúvať“ percipient, ale zároveň na základe spätnej väzby aj expedient).

- deckej konferencie konanej 2. – 3. apríla 2001 v Budmericiach. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2005(b), s. 9 – 32.
- SABOL, J.: Symetria a asymetria rytmotvorných prvkov. In: *Studia Academica Slovaca*. 36. Prednášky XLIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Ed. J. Pekarovičová, M. Vojtech. Bratislava: STIMUL – centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2007(a), s. 121 – 126.
- SABOL, J.: Symetria a asymetria v štruktúrovaní rytmu a metra básnického textu. In: *Z problematiky literárnej vedy. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie organizovanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Pavla Petrusa, DrSc. (26. október 2007). Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Literárnovedný zborník. 23 (AFPh UP 189/271). Red. M. Součková. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta 2007(b), s. 210 – 216.*
- SABOL, J. – RUŠČÁK, F. – SABOLOVÁ, O.: *Interpretačné variácie umeleckého textu. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monographia. 57 (AFPh UP 123/205). Prešov, Prešovská univerzita, Filozofická fakulta 2005. 315 s.*

Kodifikácie a reálny jazyk¹

JÁN BOSÁK

Úvod

Systém – norma – úzus – kodifikácia: vyše 70 rokov ich tu máme, stále sa bez nich nemôžeme zaobiť, a napriek tomu nás prekvapujú niečím novým, iným. Pretože o tom všetkom sa už veľa popísalo a veľa diskutovalo, vo svojom príspevku sa sústredím predovšetkým na kodifikácie z hľadiska toho, ako sa táto problematika riešila na zasadnutiach Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky pri Medzinárodnom komitáte slavistov (MKSSJ), ktoré boli vždy spojené aj s vedeckým konferenciami v príslušnej krajine. Je to do istej miery paradox, že po viac ako tridsiatich rokoch sa teoreticko-metodologické koncepcie komisie uplatňujú v jazykovej praxi len čiastočne. Podľa všetkého to „zapríčinil“ posledný člen triády – úzus, pri ktorého hodnotení sa lingvisti najviac rozchádzajú. Razantne tu totiž do (idealizovaných) vedeckých koncepcií vstúpil používateľ jazyka – rozhodujúci faktor v súčasnej jazykovej situácii.

Budyšin 1977

Problematika jazykovej kodifikácie, jej hranice a úlohy v súvislosti s postojmi *používateľov spisovného jazyka* (Nadawki a hranicy rěčneje kodifikacije. – Aufgaben und Grenzen der sprachliken Kodifizierung. Red. H.Fasske. Budyšin: Ludowe nakładnistwo Domowina 1979. 104 s.)

- (a) Kodifikáciu treba opierať o dôsledné vedecké poznanie reálnej normy, rešpektovať inovácie a zásadne riešiť tradičné a inovačné potreby, teda maximálne uspokojovať komunikatívne potreby spoločnosti, pri kodifikácii prijať princíp variantnosti, rešpektovať ho v širšom rámci ako doteraz (Alois Jedlička).
- (b) Kodifikácia nie je odrazovým stavom jazyka v zmysle pojmovo kategoriálnom, ale postojovým javom. Postoj používateľov spisovného jazyka môže byť kognitívny (výskum, prax) alebo emocionálny (puristi), vedomý (inštitúcie, školy) alebo nevedomý – nevedomované napodobňovanie vzorov (Vladimír Barnet).

---

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu VEGA 2/0007/08 Slovník súčasného slovenského jazyka – 3. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel, postredačná príprava rukopisu a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

(c) Pri interpretácii kodifikácie je dôležité brať do úvahy jej súvzťažnosť so systémom, normou a úzom, ktoré dotvárajú jazyk v komplexnosti. Všeobecne sa väčšinou norma chápe ako sociálne akceptovaná realizácia jazykového systému. Spisovná norma sa v spisovnom úze prejavuje ako sociálne prestížne jadro. Kodifikácia normy je teda viazaná tak na systém, ako aj na úzus spisovného jazyka. Nebolo by účelné ani vhodné – ako to potvrdilo najmä obdobie po r. 1990 – aby bola jednostranne orientovaná na apriórny ideál jazykového systému, pretože jej pragmatické zretele musia zabezpečiť prijatie kodifikácie v praxi.

Kodifikačné zobrazovanie normy sa uskutočňuje na jednej strane prostredníctvom teoretického poznania systému, na druhej strane rešpektovaním úzu. Spisovný úzus je jedinou bezprostrednou, empirickou danosťou. Doterajší vývoj teoretickej lingvistiky dával lepšie predpoklady na poznanie jazykového systému ako jazykového úzu. To sa zreteľne prejavuje pri zdôrazňovaní systémových zreteľov pri úvahách o chápaní kodifikácie.

Kodifikácia normy vo vlastnom zmysle slova nie je pojmovo kategoriálnym odrazom jej stavu v zmysle metód používaných rozličnými smermi opisnej lingvistiky. Rozličné chápanie kodifikácie v podstate tých istých javov v príbuzných jazykoch (napr. slovanských), ako aj historická premenlivosť kodifikačných kritérií v tom istom jazyku svedčia o tom, že kodifikácia je predovšetkým postojový jav.

Pri kodifikácii spisovného jazyka treba nevyhnutne rešpektovať zretele sociálnej komunikácie príslušného jazykového spoločenstva, zblížovať stanoviská teoretikov (kodifikátorov) s nevedomovanými postojmi používateľov spisovného jazyka.

Bratislava 1980

Vývojové procesy a tendencie v súčasných slovanských spisovných jazykoch a ich synchronná dynamika (materiály sú uverejnené v Jazykovednom časopise, 1981, roč. 32, č. 2, s. 107 – 164).

Synchronná dynamika je založená na variantnosti jazykových javov a jej podstata spočíva vo funkčnej a štruktúrnej konkurencii navzájom koexistujúcich javov v konkrétnej jazykovej situácii. Nastupujúci jav okamžite nenahrádza ustupujúci jav, ale obidva istý čas koexistujú v novom funkčnom prehodnocovaní (V. Barnet).

Východiskom skúmania je komunikačná prax, jazykové prejavy realizované v rozličných komunikačných situáciách rozličnými skupinami hovoriacich. Na rozdiel od predchádzajúceho stavu, keď sa postupovalo od útvaru k jeho realizácii v prejavoch, kladie sa teraz dôraz na komunikačný aspekt. Jazyk smeruje k systémovosti, nie je však útvár dôsledne a bezvýhradne systémový.

Drážďany 2000

Možnosti a hranice štandardizácie slovanských spisovných jazykov v súčasnosti (Möglichkeiten und Grenzen der Standardisierung slavischer Schriftsprachen in der Gegenwart. Hrsg. K. Gutschmidt. Dresden: Thelem 2002. 222 s.).

V súčasnom období globalizácie sveta, ktorá sa premieta do masívnej internacionalizácie jazykov, stáva sa čoraz naliehavejším rozhodovanie, do akej miery má

byť v kodifikačných aktoch, postupoch a prostriedkoch zastúpený preskriptivizmus... a mnohými jazykovedcami stále ešte neakceptovateľný (reálny) deskriptivizmus. Možno preskripčne, kodifikačne zasahovať na úkor úzu? Vhodne – no zaiste aj náročnejšie by bolo odporúčať alternatívne, variantne riešenia.

Konštatovalo sa, že strach z globalizácie sveta sa do istej miery odráža aj v postojoch niektorých lingvistov, a to nielen pri preberaní cudzích slov, ale aj internacionalizmov, ktoré sa do slovanských jazykov dostávajú zväčša v anglickej podobe. Argumentuje sa tak, že „nový prostriedok je v jazyku zbytočný, resp. že zaň máme vhodný domáci ekvivalent“. Pritom sa zabúda, že preberaný lexikálny výraz, slovo tvorný model či syntaktická konštrukcia majú ďalšiu hodnotu, pre ktorú si ju komunikanti vybrali, resp. ju uprednostňujú (štýlová, profesijná, špecifické využitie v reklame a pod.).

Varna 2004

Dynamika subštandardov z diachronického a synchronného aspektu (Standart i substandart – diachronni i synchronni aspekti. Red. K. A. Vačkova a kol. Šumen: Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantrin Preslavski“ 2005. 262 s.).

Najvýraznejšie sa tu reaguje na zmenu komunikačných situácií po r. 1990, ktoré sa nedajú riešiť aplikovaním tradičných modelov a prístupov: dynamika spisovného jazyka v meniacich sa i nových komunikačných situáciách si vyžaduje dať ju „do súladu s dynamikou poznávania nových jazykových javov“. Akými novými prístupmi spoznať reálny jazyk Jedným z možných riešení by mohla napríklad byť koncepcia Juraja Dolníka (2001): „Reálna spisovná slovenčina jestvuje v jazykovom povedomí súčasného jazykového spoločenstva ako celospoločenský jazykový útvar s optimálnou mierou prirodzenosti.“

Čo by bolo treba pri takomto metodologickom prístupe brať do úvahy? Interpretácia pozorovateľných jazykových javov nemá protirečiť reálnej povahe jazyka; preskriptívne „spravidelňovanie“ v jednej zložke môže vyvolať protirečenia – i nepravidelnosti – a ťažkosti v inej (napr. skracovanie slovo tvornej prípony *-ár* chaos v morfolologickej rovine); proti oficiálnemu „umelému“ spisovnému jazyku stojí prirodzenosť, spontánnosť používateľov jazyka; reálny jazykový systém je súhrn rozličných čiastkových systematizácií; rastie variantnosť výrazových prostriedkov, pri ktorých rozhodujúcu úlohu zohráva úzus.

Variantnosť v nijakom prípade neznamená úpadok jazyka ako celku, subštandardné slová vyrovnávajú potreby komunikácie: od subštandardných slov sa ukázalo efektívne oddeľovať profesionalizmy, ktoré sa používajú ako neštandardizované termíny z hľadiska ekonomizácie komunikácie („nestačili“ absolvovať zdĺhavý proces schválenia príslušnou terminologickou komisiou a ešte sa nedostali do príslušných noriem), spĺňajú kritériá spisovnosti (tvoria sa podľa zodpovedajúcich slovo tvorných modelov, nemajú deformovanú slovo tvornú štruktúru), frekventovane sa používajú v odbornej, profesionálnej komunikácii – v rámci bežného pracovného styku ich používajú (vysoko)kvalifikovaní odborníci (počítače, financie a bankovníctvo, medicína a i.); často sa ako bezpríznakové používajú v médiách, čím sa dostávajú aj do bežného používania.

Praha 2005

Sociálne charakteristiky slovanských spisovných jazykov (Sociální aspekty spisovných jazyků slovanských. Red. H. Gladkova – V. Cvrček. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta 2006. 172 s.)

Hlavných činiteľov, ktoré „masívne“ vtrhli do spisovného vyjadrovania a znižujú jeho reprezentatívnosť a prestížnosť, predstavujú:

- rozšírenie sociálnej bázy používateľov jazyka s rozličnými jazykovými kompetenciami (navrhuje sa aj terminologicky rozlišovať nositeľov spisovného jazyka od jeho novodobých „len“ používateľov;
- rozširovanie spektra komunikačných sfér (výrazný vplyv a prevaha hovorených komunikátov);
- zmeny v komunikačných kanáloch, čo má za následok kríženie verejnej a neverejnej komunikácie (zmeny v registroch): vo verejnej komunikácii sa popri štandardných jednotkách súčasne objavujú aj subštandardné, ktoré sa do širšieho povedomia dostávajú v procese uzualizácie; tieto jednotky vlastne vyplňajú komunikačné „vakáty“, keď treba istý predmet, jav alebo činnosť pomenovať ihneď, keď nemožno čakať na proces či výsledok kodifikácie alebo normalizácie; počet subštandardných jednotiek narastá a robí starosti predovšetkým kodifikátorom (nie ich používateľom).

Dilemy

Vyššie 30 rokov sa vo všetkých slovanských jazykoch uvažuje metodologicky ino-vačne (pochopiteľne podľa špecifiky každého národného jazyka), a predsa sa tieto myšlienky a zistenia nere realizujú v kodifikačných príručkách:

- uvažuje takto pomerne malá skupina jazykovedcov;
- prevažuje zotrvačnosť na tradičnom (pohodlnejšom) prístupe a obavy o stratu identity;
- sú tu výhovorky na používateľov spisovného jazyka, ktorí chcú mať jednoznačnú odpoveď áno/nie, lenže to je vplyv školskej výchovy správne/nesprávne;
- vedú k tomu aj oficiálne jazykové odporúčania typu „takto je to v Pravidlách slovenského pravopisu, takto je to v Krátkom slovníku slovenského jazyka, takže takto je to správne“; lenže Slovenský národný korpus, v ktorom je vyše 350 miliónov textových jednotiek (tagov) poskytuje celkom iný obraz o slovenčine ako dve kodifikačné príručky, v konečnom dôsledku ovplyvnené ich kodifikátormi.

Možné východiská a riešenia

Prečo sa niektoré kodifikačné zásahy ujali takpovediac bez problémov, iné nie: nebral sa do úvahy používateľ jazyka. Zmena nie je úpadok ani destabilizácia.

Statická kodifikácia čoraz viac nestačí držať dych s prudko sa rozvíjajúcou normou. Statickosť však neznačí meravosť, kodifikácia je statická zo svojej prirodzenosti; ustálenosť neznamená meravosť (lipnutie na tom, čo bolo). Práve uvádzanie variantov v istom zmysle prekonáva statickosť. Začiatok platnosti kodifikácie sa vyhlasuje, ale kedy sa končí jej platnosť – keď vyjdú ďalšie vydania?

V každom slovanskom jazyku – okrem slovenčiny! – vyšlo niekoľko slovníkov neologizmov, vyšli zborníky o neologizmoch, v ktorých sa slová „neznačkujú“, ale sa naznačuje, z ktorých komunikačných sfér prichádzajú do spisovného jazyka a čaká sa na ich prípadný vstup alebo „odchod“. My to zatiaľ riešime iba začleňovaním neologizmov do výkladového Slovníka súčasného slovenského jazyka s ich hodnotením, ktoré sa po čase ukáže iné, ale domnievame sa, že uvádzanie variantov heslových slov je jediné možné riešenie v súčasnej jazykovej situácii na Slovensku. Nezaťahujme do kodifikácie politiku: Pálffyovský palác zostal tak ako predtým (nijaký Pálfi sa oficiálne a historicky „neujal“), Česko-Slovenská akadémia vied s takýmto oficiálnym názvom nikdy neexistovala – a takýchto nereálnych kodifikačných predpisovaní je neúrekom.

Pripomínam tu múdre poznanie chorvátskeho akademika Dalibora Brozoviča ešte z roku 1970: Kodifikácia nemôže byť ani žandárom, ani brzdou, musí ísť pred vývojom jazyka, treba rešpektovať objektívne ťažkosti používateľov jazyka. Tieto jeho slová aj po desiatkach rokov majú aktuálnu platnosť aj na Slovensku.

LITERATÚRA

- BROZOVIĆ, Dalibor: Standardni jezik. Zagreb: Matica hrvatska 1970. 180 s.
- DOLNÍK, Juraj: Reálna spisovná slovenčina. In: *Studia Academica Slovaca*. 30. Prednášky XXXVII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: STIMUL 2001, s. 83 – 95.
- Jazykovedný časopis*, 1981, roč. 32, č. 2, s. 107 – 164.
- Möglichkeiten und Grenzen der Standardisierung slavischer Schriftsprachen in der Gegenwart. Hrsg. K. Gutschmidt. Dresden: Thelem 2002. 222 s.
- Nadawki a granicy ręčneje kodifikacije. – Aufgaben und Grenzen der sprachlichen Kodifizierung. Materialije 7. posedženja Komisije za slawjanske spisowne ręče při Mjezynarodnym komiteju slawistow 21. – 23. septembra 1977 v Budyšinje. Red. H. Fasske. Budyšin: Ludowe nakładnistwo Domowina 1979. 104 s.
- Sociální aspekty spisovných jazyků slovanských. Sborník příspěvků ze zasedání Komise pro spisovné jazyky při Mezinárodním komitétu slavistů v Praze 16. – 17. září 2005. Red. H. Gladkova – V. Cvrček. Praha: Univerzita Karlova v Praze 2006. 174 s.
- Standart i substandart – diachronni i sinchronni aspekti. Red. K. A. Vačkova a kol. Šumen: Universitsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski“ 2005. 264 s.

Jazyk a spoločnosť: krátka „kariéra“ niektorých slov a významov slov¹

(Príspevok k vymedzeniu pojmu efemérne slovo)

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ

Cieľom tohto príspevku je prispieť k vymedzeniu pojmu *efemérne slovo* tým, že poukážeme na niektoré (tematické) či inak vyčleniteľné skupiny slov súvisiace so slovami, ktoré autori nezaraďujú do Slovníka súčasného slovenského jazyka pre ich priveľmi krátkodobé fungovanie v reči.

1. Jazykovedci, ktorí sa sústredenejšie zaoberajú výskumom lexikálnej zásoby, dobre poznajú pomenovanie *efemérne slovo* či jeho domáci variant *podenkové slovo*. Keďže adjektívny prívlastok tohto dvojslovného pomenovania má priesračný pomenovací motív, používame ho často bez toho, že by sme potrebovali a aj mali na mysli presnejšie (definičné) vymedzenie tohto pomenovania ako termínu a pojmu. *Efemérne slovo* v bežnom chápaní lingvistov je prsto slovo, ktoré funguje v jazyku (v reči) iba veľmi krátko. Miesto v lexikálnej zásobe svedčí o jeho prchavosti, rýchlej pomínutelnosti. Efemérne pomenovanie má z hľadiska významovej stránky podobný charakter (a konštitutívnu vlastnosť) ako signifikatívne významy pomenovaní takých analogických denotátov, aké zodpovedajú napríklad spojeniam *efemérna móda*, *efemérna sláva*. V slovenských bežne používaných slovníkoch sme však spojenie adjektíva *efemérny* so substantívom *slovo* ani nenašli. Nie je zachytené ani v *Encyklopédii jazykovedy* (1993), ani v lexikologických príručkách. Lingvisti na niektorých zahraničných pracoviskách, napríklad jazykovedci v oddelení počítačovej lexikológie a lexikografie na Moskovskej štátnej univerzite používajú príslušný ruský ekvivalent *slovo-odnodnevka* vo význame „krátkodobou fungujúce slovo“. Presnejšiu definíciu (za jej sprostredkovanie ďakujem kolegyni A. Jarošovej) podáva Sergej Ilinski v *Operatívnom slovníku neurolingvistického programovania* (porov. Reklama. Marketing. *Neurolingvističeskoje programmirovanije. Operativnyj slovar' – spravodčik: Slovo-podenka – slovo-odnodnevka* (angl. Ephemeral word), t. j. neologizm, vypavšij iz jazyka srazu že posle togo, kak byl kem-to priduman i ispolzovan. Napr. glagol „grossbuchnem“ (ot termina „grossbuch“ u V. Majakovskogo). Z tejto spresnenej definície termínu, ako sa chápe aj v anglosaskom jazykovom priestore, vyplýva, že termín efemérne slovo by skôr

---

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu VEGA 2/0007/08 Slovník súčasného slovenského jazyka – 3. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel, postredakčná príprava rukopisu a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

odkazoval na denotáty, ktoré sa v slovenskej lingvistickej tradícii (aspoň sčasti) pokrývajú termínom *autorský okazionalizmus*.

2. Pokúsime sa prispieť k poznaniu rozsahu pojmu a termínu *efemérne slovo* tým, že poukážeme na tematické skupiny slov, ktoré nejako súvisia s kategóriou slov vyčleniteľnou pomocou spresňujúceho prívlastku podenkový (*podenkové slovo*) a tvoria akoby zázemie, zónu fungovania tohto termínu.

2.1. Predovšetkým pokladáme za užitočné zdôrazniť, že môže existovať a aj existuje rozdielny prístup jazykovedcov – autorov slovníkov k výberu, k zaraďovaniu/nezaraďovaniu „kandidátov“ na status efemérne slovo do slovníka, a to v závislosti od typu a žánru vypracúvaného slovníka. Z hľadiska tohto cieľa sa nám ako operatívnejšie a užitočnejšie ukazuje narábať (najprv) so širšou, hoci menej presnou významovou náplňou pomenovania efemérne slovo, teda so širším významom „krátkodobo fungujúce slovo“. Pri tomto širšom chápaní a možnom stotožnení pojmov efemérne slovo a krátkodobo fungujúce slovo, resp. vôbec pri prístupe ku krátkodobo fungujúcim slovám pokladáme v prvom rade za dôležité rešpektovať rozdiel, ktorý je medzi slovníkmi neologizmov a všeobecnými výkladovými slovníkmi. V slovníkoch neologizmov autori spracúvajú podľa určených kritérií novú slovnú zásobu, ktorá pribudla, povedzme, za vymedzené desaťročie. Porov. napr. slovníky českých neologizmov *Nová slova v češtině. Slovník neologizmu* (SN 1, 1998; za roky 1985 – 1995); SN 2, 2004; za roky 1996 – 2002). Na zaradenie slov do týchto slovníkov autori určili tieto kritériá: kritérium súčasnej spisovnej komunikácie – zaradili sa výrazy, ktoré fungujú v hlavných komunikačných sférach súčasnej češtiny (v publicistickej, odbornej, administratívnej, umeleckej a sfére bežného dorozumievania); časové kritérium – zaradili sa jednotky, ktoré vznikli alebo jednotky, pri ktorých nastali významové zmeny, posuny v komunikačnej alebo štýlovej platnosti v časovom úseku 1985 – 1995; a 1996 – 2002); kritérium štruktúrneho typu neologizmov – medzi neologizmy sa zaraďujú jednoslovné jednotky (slovotvorné neologizmy, vrátane skratkových slov), neosémantizmy (t. j. nové významy jestvujúcich slov), prevzaté slová, viacslovné (združené) pomenovania, frázy; kritérium rozšírenia v úze – príležitostné (jednorazovo) použité slová sú zaradené v prípade, že predstavujú isté vývojové tendencie. Zaradený je napríklad okazionalizmus *nepřítelizmus* expr. protislužby mezi přátely podle existujícího slova *jánabráchizmus* – příležitostní výraz v publicistice, *lehkoslovný* – vyznačující se lehkostí vyjádření: *pronést vhodný lehkoslovný projev, který by byl vtipný, nezaujímavý a lehkoslovný, je vysoké dipomatické umění*. Na druhej strane všeobecný výkladový slovník (veľkého typu), akým je *Slovník současného slovenského jazyka* (ďalej SSSJ), spracúva lexikálnu zásobu za rozpätie asi päťdesiatich rokov vrátane novej, dosiaľ nespracovanej lexiky, teda bez ohľadu na to, že časť z tejto zásoby používajú pociťujú ako novú. Okazionalizmy tento slovník nezachytáva, porov. nižšie.

V slovníku neologizmov majú z politicky príznakovej lexiky spravidla výrazne zastúpenie aj slová odvodené od vlastných mien politikov, napr. v citovanom českom slovníku nájdeme aj slová *klausovatět, klausovitě* expr. spôsobem připomínajícím V. Klause, (českého politika; prezidenta). V slovníku českých neologizmov *Nová slova v češtině* (1., 1998; 2, 2004) autori konštatujú, že príležitostne utvorené slová sa zachytávajú, pokiaľ ich tvorenie zodpovedá vývinovým tendenciám. V druhom

zväzku autori porovnávajú situáciu s predchádzajúcim zväzkom dokonca medzi nápadnými črtami spomínajú ako príznačnú aj tendenciu českých hovoriacich k používaniu neuzuálnych, príležitostných slov.(porov. *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů* 2004, s. 13).

2. 2. Na základe skúseností z práce na prvom zväzku *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (ďalej SSSJ ; 1. zväzok Slovníka súčasného slovenského jazyka A – G vyšiel s vročením 2006 v januári 2007) uvedieme niekoľko tematických skupín slov obsahujúcich lexikálne jednotky, pri ktorých redaktori SSSJ vážali a nakoniec rozhodli o ich nezaradení do slovníka najmä pre ich krátkodobý, pomínuteľný charakter. Zhrňame tu skúsenosti nielen so zásadami výberu slov v prvotnej koncepcii SSSJ, ale aj so spresneniami a doplnením zásad spracovania slovníka v priebehu editačných prác a najmä v záverečných fázach práce na prvom zväzku slovníka.

2.2.1. Priznávame sa, že k téme nášho príspevku a k jeho predneseniu práve na tejto konferencii nás bezprostredne inšpirovali ani nie natoľko skúsenosť s „klasickými“ slovníkmi vrátane slovníkov neologizmov, ako poznanie slovníkov, v ktorých sa ešte výraznejšie prejavuje sociolingvistický rozmer, teda to, ako sa v jazyku reflektuje život daného jazykového a národného spoločenstva. Takéto slovníky vznikajú najmä v krajinách, kde jazykové a národné spoločenstvo prešlo podobne ako slovenská spoločnosť prednedávnom prevratnými spoločenskými zmenami. Konkrétne mám na mysli slovník, ktorého heslové state sa na pomyslenej škále od efemérnych, celkom krátkodobu fungujúcich slov k slovám, ktoré sa výrazne zapísali do dejín a fungovania jazyka v istom období, nachádzajú skôr na druhom póle takejto škály. Slovník vyšiel v Nemecku s príznačným názvom: *Slová, ktoré urobili dejiny. Slovník má podtitul: Klíčové pojmy 20. stoletia (Wörter, die Geschichte machten. Schlüsselbegriffe des 20. Jahrhunderts* (2001). Vydala Spoločnosť pre nemecký jazyk – Gesellschaft für Deutsche Sprache. Heslá sú spracované podľa desiatich tematických skupín: politika a dejiny, hospodárstvo, životné prostredie, technika, medicína, kultúra, šport a fitness, životný štýl, jednotliviec a spoločnosť, jazyk. Z úsporných dôvodov uvádzame iba niekoľko ilustratívnych príkladov pojmov. Väčšina zaradených pojmov má všeobecnejší dosah, relevantnosť nielen ako pre nemčinu. Napríklad z témy politika sú slová a spojenia slov **aféra** (Afäre), **agitácia a propaganda**, **azylant**, **bolševizmus**, **demokracia**, **studená vojna**, **železná opona** (Eisner Vorhang), **perestrojka**; z techniky sú slová **chladnička**, **gulôčkové pero** (Kugelschreiber), **mobil** (nem. Handy); zo športu a zo životného štýlu slová **bikiny** (Bikini), **bodybuilding** atď. Zo slov, resp. pojmov, ktoré sú špecifickejšie pre nemčinu a v ktorých sa reflektujú udalosti dôležité predovšetkým pre Nemcov, si uveďme ako príklady **hospodársky zázrak** (Wirtschaftswunder), **Berlínsky múr** (Mauer), **znovuzjednotenie** (Wiedervereinigung), **Ossi/Wessi**.

V Nemecku vychádzajú aj slovníky nazvané Slová roka (najfrekvencovanejšie slová v textoch masmediálnej sféry). Citovaný slovník kľúčových pojmov 20. storočia vznikol, ako uvádzajú autori, pri príležitosti konca (druhého) tisícročia a začiatku nového (21.) storočia, a slová, slovné spojenia aj výroky typu politických hesiel boli doňho zaradené na základe práce poroty. Pri výbere slov zohrali úlohu aj slovníky ako *Slová roka*. Vymenovanie poroty inicioval tretí televízny kanál 3SAT, poro-

ta mala poradcov zo *Spoločnosti pre nemecký jazyk* (Gesellschaft für deutsche Sprache). Členovia poroty vybrali spolu 100 slov, ktoré výrazne vplývali, vytvárali charakteristické črty predchádzajúceho storočia. Heslové state majú skôr encyklopedický charakter, nie charakter jazykového slovníka.

2.2.2. Zo *Slovníka súčasného slovenského jazyka* by sme chceli spomenúť ako pomenovania relevantné (z hľadiska témy nášho príspevku) z tematickej skupiny „politika“ symbolické označenia politických strán a hnutí utvorené z adjektív označujúcich farby. Tieto významy vznikli na základe metaforických prenosov. Dotkneme sa aj pomenovaní motivovaných vlastnými menami lídrov politických strán. Po hlbšej úvahe sa autori a redaktori SSSJ rozhodli zaradiť do slovníka ako samostatné heslové state (ako všeobecná zásada) len veľmi limitovaný počet skratiek (skratky titulov napr. PhD, konzulárnych zborov CC, CD). Nezaraďujú na skratky názvov medzinárodných športových federácií ani domácich inštitúcií, organizácií atď., medzi nimi ani skratky politických strán. V slovenskej spoločnosti, ktorá prešla v novembri 1989 a v nasledujúcich rokoch výraznou spoločenskou a politickou zmenou, je v tejto oblasti značný pohyb, ešte stále sa uskutočňuje transformácia (reformy) rozličných oblastí života. V politike ako reakcia na predchádzajúci nedemokratický (totalitný) režim s jedinou všemocnou stranou vznikol po novembri 1989 veľký počet politických strán. Ich systém ani po pätnástich rokoch ešte nie je žiaduco zredukovaný a stabilizovaný tak, že by sa výraznejšie priblížil stabilným demokraciám západoeurópskych štátov. Niektoré politické strany nielen vznikli, ale aj veľmi rýchlo zanikli a s nimi zanikli (ako krátkodobo fungujúce) aj ich názvy, či už v podobe plného názvu alebo aj príslušnej skratky, príp. skratkového slova. O *Strane občianskeho porozumenia* (SOP, *sopka*) politológovia aj novinári neraz konštatovali, že to bola strana založená len na splnenie jednorazového cieľa – byť obrazne povedané – výťahom umožňujúcim zvoliť prezidenta, ktorého v roku 2003 na Slovensku po prvý raz nevolil parlament, ale všetci občania. S krátkodobosťou fungovania názvu korešponduje mimojazyková skutočnosť, situácia tejto strany, ako sa o nej možno presvedčiť na jej webovej stránke na internete. Takáto krátkodobosť neumožnila názvu strany a názvu skratkového slova plne sa lexikalizovať. Za krátkotrvajúci jazykový objekt možno pokladať aj názov predchodkyne strany *Slovenskej demokratickej a kresťanskej únie* (SDKÚ), politickú stranu *Občianska demokratická únia* (ODÚ). O krátkodobosti názvu aj skratky ODÚ svedčí aj to, že dnes nájdeme síce takto zapísanú skratku na 16 600 slovenských internetových stránkach, ale vo veľkej väčšine výskytov ide o homonymnú skratku viacslovného združeného pomenovania „osobný dôchodkový účet“. Koncom roka 2007 sme našli už iba údaj 766 výskytov s prevahou skratky zastupujúcej pojem: osobný dôchodkový účet. Ak má autor textu na mysli politickú stranu, radšej skratku doplní *ODÚ VPN*.

2.2.3. Pri tvorbe všeobecného výkladového slovníka typu SSSJ zachytávajúceho lexiku rozpätia približne päťdesiatich rokov sa ako slová s relatívne krátkodobou životnosťou javia aj názvy prívržencov a sympatizantov politickej strany a hnutia utvorené slovotvorným formantom *-ovec* od vlastného mena lídra strany. Používajú sa často v pluráli napr. *weisovci, migašovci, mečiarovci, slotovci, dzurindovci, ficovci*. Ich dlhšia životnosť či krátkodobý charakter úzko súvisí so životnosťou prí-

slušnej politickej strany. Ich lexikografické zachytávanie závisí od typu slovníka – patria skôr do slovníkov neologizmov. V SSSJ ich nezachytávame na rozdiel od mien stúpcov kultúrnych a dejinných hnutí typu *berolákovec* – *berolákovci*, *štúrovec* – *štúrovci* pomenovaných podľa významných osobností národných dejín (bližšie o dvoch skupinách pomenovaní so všeobecným významom „stúpenec niekoho“ porov. Buzássyová, 1999).* Výskyt v textoch mien motivovaných menom lídra politickej strany v textoch by nezodpovedal výsledkom podľa štatistickej analýzy korpusov C. Belicu (1996) zameranej na temporálne zmeny a uvádzajúcej výskyt slov v textoch do korelácie s distribúciou výskytu v istých časových obdobiach. Koncom roka 2007 mali pomenovania *weisovci*, *migašovci* teda mená prívržencov bývalej Strany demokratickej ľavice, ktorá sa začlenila do dnešnej strany Smer – sociálna demokracia, v Slovenskom národnom korpuse nulový výskyt; ale napr. pomenovanie *mečiarovci* malo výskyt 495. V slovníkoch neologizmov tvoria slová slovotvorne rozličných typov patriace do politickej príznakovej lexiky, najmä expresívne zafarbené slová, výraznú zložku. Porov. v slovníku neologizmov v češtine SN I 1998 *ptákostrana* expr. hanl. (z pozície kritiků a odpůrců) Občanská demokratická strana, *ptákostraník* – člen Občanské demokratické strany; s poznámkou: podle symbolu strany, t. j. modrého letícího ptáka; v SN II *modroptáčník*, *modropták* s tým istým významom aj štylistickou kvalifikáciou. Nájďeme tu aj celé slovotvorné hniezdo slov odvodených od mena politika, dnes prezidenta Václava Klauša.

2.2.4. Je známe, že adjektíva aj substantivizované adjektíva označujúce farby majú i významy symbolizujúce istú politickú orientáciu. Existujú vo väčšine porovnateľných jazykov nášho civilizačného okruhu a isté farby možno oprávnenne pokladať za symboly významov tvoriacich obsahovopojmovú aj konotatívnu zložku všetkých týchto jazykov. V SSSJ sú príslušné metaforickým prenosom vzniknuté symbolické významy takisto prítomné v heslových statiach príslušných adjektív. Porov. heslo **červený** 1. majúci farbu krvi, vlčieho maku: červená ruža... 2. symbolizujúci socializmus, komunizmus, hlásiaci sa k nim; porov. aj substantívum **červený**² hovor. (o príslušníkoch a sympatizantoch výrazne ľavicových hnutí) člen komunistickej strany, stúpenec socializmu, komunizmu, socialista, komunista: *prebehnúť k červeným; ťahať s červenými*... Z bohatej významovej štruktúry hesla **čierny** uvedieme len relevantné významy: 8. hovor. patriaci k černochoch; syn. černošský. *čierny Američan* americký černochoch, Afroameričan... 9. hovor. patriaci k Rómom: *spolužitie čiernych a bielych* 10. založený na útočnom nacionalizme, na rasovej neznášanlivosti, sympatizujúci s nimi, symbolizujúci fašizmus, rasizmus: *čierny te-*

* V príspevku sme rozlíšili dve skupiny názvov stúpcov niekoho: pomenovania do istej miery nezávislé od času svojho vzniku, napr. individuálne a kolektívne mená členov vládnucich dynastií *jagel-ovec*, *habsburg-oci*, mená stúpcov významných predstaviteľov národných dejín *berolákovci*, *štúrovci*. Názvy prvej skupiny majú miesto vo všeobecných výkladových slovníkoch národných jazykov a miera ich zastúpenia závisí od rozsahu slovníka. Druhú skupinu názvov tvorených podľa tohto formálneho typu predstavujú pomenovania výrazne závislé od času svojho vzniku a aktuálnosti. Ide napr. o stúpcov vojenských veliteľov, napr. *čankajšk-ovci* (v SSJ 1959 – 1968); názvy sympatizantov a členov pomenovaných podľa lídrov politických strán *migašovci*, *slot-ovci*. Tieto názvy sme sa rozhodli v SSSJ neuvádzať.

ror; *Červená diktatúra nie je produktom a výsledkom diktatúry čiernej* [L. Lipták]. Problém a isté váhanie redaktorov bolo pri možnom zachytení viacslovných pomenovaní s pôvodne spracovaným spojením pren. polit. *červeno-čierna koalícia* koalícia ľavicových socialistických a konzervatívnych kresťanskodemokratických strán v heslovej stati zloženého adjektíva **červeno-čierny**. Ako autori a redaktori SSSJ sme sa aj na základe dokladov v materiálových zdrojoch slovníka presvedčili, že v súčasnom slovenskom jazyku a pre súčasného používateľa slovenčiny takéto kombinácie farieb ako signifikatívne (obsahovopojmové) významy nenavodzujú asociáciu s konkrétnymi stranami na slovenskej politickej scéne ako denotatívnymi významami s ich jasne čitateľnou a farbou signalizovateľnou a symbolizovateľnou politickou orientáciou. Preto redaktori nakoniec rozhodli pri príslušných **zložených adjektívach** spojenia so substantívom koalícia neponechať v SSSJ. Tieto spojenia sa používajú iba pri referovaní o zahraničnej politickej situácii. SSSJ je slovníkom slovenského národného jazyka a reflektuje, bude reflektovať v súčasnosti jestvujúcu mimojazykovú skutočnosť. Argument a istú podporu na takéto riešenie sme našli aj na základe porovnania so spracovaním analogických hesiel napríklad v nemeckom slovníku *DUDEN Deutsches Universal Wörterbuch* (6. vyd. 2007). Napriek tomu, že nemčina je jazyk s výrazným štruktúrnym zastúpením skladania slov ako spôsobom obohacovania lexikálnej zásoby, nie sú spomínané viacslovné pomenovania ako označenia koalícií a ani príslušné zložené adjektíva ako heslové slová v tomto slovníku zachytené zrejme pre nestálosť, častú menlivosť denotátov. Pri **jednoduchých adjektívach** označujúcich farby sú, pravdaže, významy symbolicky označujúce politické strany istého zamerania zachytené. Zo spracovania základných adjektívnych hesiel označujúcich farby sa zasa možno presvedčiť, že v ich významovej štruktúre nie sú len významy spoločné s inými jazykmi vrátane slovenčiny, ale aj špecifické významy nemčiny. Zo spracovania pomenovaní farieb ako heslových statí vo výkladových slovníkoch jasne vyplýva sociolinguvistická dimenzia tejto lexiky. Z metaforicky vzniknutých významov nem. adjektíva **schwarz**, z tematického okruhu „politika“ spomeňme štvrtý význam charakterizovaný ako hanlivý: poznačený katolicizmom, majúci prevažne katolícke obyvateľstvo (4a) (ugs, oft abwertend) von Katholizismus geprägt; eine überwiegend katholische Bevölkerung habend: *Aus Münsterland ist eine ganz schwarze Gegend* „Z Münsterska je celá čierna opozícia“; z politického žargónu je aj ďalší význam 4 b) (politische Jargon) christdemokratisch, konservativ (geprägt, regiert): *im schwarzen Bayern* „v čiernom Bavorsku“. Tieto často hanlivo používané významy nemajú, pravdaže, analogickú obdobu v slovenčine. Odrážajú výsek z nemeckej politickej scény a postojové príznaky nemeckých používateľov. Slovenským používateľom, novinárom, politológom atď. sú, pravdaže, tieto metaforické významy farieb známe. V dnešných globalizujúcich sa pomeroch sú aj nositeľom slovenského jazyka pochopiteľné. Keď v našej tlači predčasom referovali o zmenách v rakúskej vláde, novinári však pokladali za potrebné vysvetliť, aké konkrétne rakúske politické strany treba priradiť k spomínaným symbolickým označeniam. Porov. *Rakúsko prefarbí červeno-čierna vláda* (Pravda 9. 1. 2007). ... *Červení (socialisti) a čierni (ľudovci) v rámci dohody o veľkú koalíciu už rozdelili aj ministerské kreslá*.

3.1. Téma nášho príspevku súvisí aj s problematikou **módnych slov** (ako súčasti neologizmov). Módnosť sa, ako vieme, prejavuje v krátkodobom prudkom náraste textovej frekvencie danej jednotky v istej komunikačnej sfére (Dolník, Lexikológia, 2003, s. 197). A práve vysoká frekvencia nového slova, ale aj neosémantizmu, nového významu jestvujúceho slova, ba aj nových viacslovných pomenovaní z jestvujúcich lexikálnych jednotiek jazyka, ako poukazuje J. Dolník, prispieva k umorovaniu príznaku novosti. V čase keď autor písal svoju *Lexikológiu*, bol módnym slovom neosémantizmus *vytočiť niekoho* (= vyviesť niekoho z rovnováhy). Lexéma s týmto významom sa rýchlo vžila. Toto je jedna stránka veci. Druhou stránkou je to, že niektoré módné slová stihne osud **komét**, ako rýchlo sa objavili, tak rýchlo aj miznú z používania. Mnohí z nás si dobre pamätajú ako istý čas vychytený, teda módný výraz z čias krátko po novembri 1989 pomenovanie *konsenzus*. Aj toto slovo si po nejakom čase našlo v našom jazyku aj v realizácii v reči svoje miesto, hoci pri charakteristike slov *konsenz*, *konsenzus* a ich miesta v priestore slovenského jazyka uplatnil J. Findra aj prirovnanie k **slovám – kométam** (Findra, 1998, s. 43 – 51; 1993). V kapitole *Lexika v texte a v sociálnom kontexte* ukázal, že tieto pomenovania boli do novembra 1989 lexikograficky zachytené iba v Slovníku cudzích slov M. Ivanovej-Šalingovej (1983), a to *konsenz* ako právnický termín, *konsenzus* ako knižné slovo s významom „súhlas, privolenie“. Po novembri 1989 zaznamenávame výraznú zmenu v ich frekvencii a ich uplatňovanie sa aj v bežnom jazykovom styku. Razantný textový nástup slov *konsenz*, *konsenzus* oprávňuje hovoriť o výrazovo-vyjadrovacom boome, a ich módnom používaní. Tieto slová patrili vo chvíľach svojho oživotvorenia do „privilegovanej“ lexiky ponovembrovej politickej elity, ktorá mala významný podiel na spoločensko-politickom pohybe v novembri 1989 a v ponovembrových dňoch. V čase písania svojho textu (1993) J. si J. Findra položil prognostickú otázku o budúcnosti slov typu *konsenz*, *konsenzus*. Zdá sa, že ich stihne rovnaký osud ako všetky slová – kométy. V čase svojho znovuobjavenia a frekvenčnej explózie plnili v istých textoch jazykovo-spoločenské funkcie. Na istý čas zatienili – súčasne s reštrukturalizáciou svojej sémantiky a štylistiky – ostatné synonymné prostriedky. Môžeme súhlasiť s autorom, že hoci sa dnes už tak výrazne nepociťujú ako „značka“ intelektuálnej výlučnosti, zostáva na nich príznak štýlovej vymedzenosti. A napriek častosti výskytu v konkrétnom čase majú menšiu šancu stať sa zložkou bežnej slovnej zásoby popri synonymných výrazoch, ktoré stále zastupujú (Findra, 1998, s. 49). Na slovo *konsenzus* však podľa nášho názoru celkom nesedí charakteristika slova – *kométa*. Udržalo sa totiž v spoločenskej komunikácii a jeho relatívna vysoká dnešná frekvencia (na slovenských internetových stránkach v r. 2007 51 800 výskytov; v Slovenskom národnom korpuse vo verzii prim. 2. 1. 874 výskytov) robí reálnou druhú možnosť predpovedanú J. Findrom: *možno sa zmení pôvodné paradigmatické začlenenie slova konsenzus (termín; knižný výraz), slovo akoby strácalo príznak knižnosti a malo ambície dostať sa bližšie k jadru slovnej zásoby, i keď zostáva v hraniciach publicistiky a politických textov.*

Niektoré módné výrazy ostanú len epizodickými vyjadreniami. Keď sme hovorili o pomenovaniach z politickej sféry, spomenieme aj obrazné pomenovanie *babky demokratky*. Vzniklo v reči politických odporcov politiky Vladimíra Mečiara ako

žartovné či skôr hanlivé označenie (vekovo starších) prívrženkyň tohto politika (vyššiu frekvenciu malo v r. 1992, v čase krátkej vlády premiéra J. Moravčíka). (Porov. kontexty: *nechať rozhodovať babky demokratty; útok babiek demokratiek*.) Je to z hľadiska publicistickej komunikačnej sféry aj z hľadiska sféry bežného dorozumievania **epizodické pomenovanie**, patrí medzi výrazy, ktoré tu nazývame slová s krátkou kariérou. Nezodpovedá však všetkým charakteristikám **módneho výrazu**. Do SSSJ sme toto spojenie nezaradili okrem iného aj preto, lebo dnes existuje hlavne ako vlastné meno, názov albumu piesní Jána Štrassera (aj preto má relatívne vysokú frekvenciu v internetových textoch, 814 výskytov). Vlastné mená ako názvy umeleckých diel *Slovník súčasného slovenského jazyka* nezachytáva (patrí to medzi všeobecné zásady koncepcie týkajúce sa výberu slov).

Charakter módneho výrazu môžu mať aj iné **metaforické pomenovania**. Mnohí z nás si spred pätnástich rokov pamätajú, ako často rečníci na námestiach používali verbálne substantívum *odklínanie* a sloveso *odklínať*. V novembri 1989. aj v r. 1990 sa používali vo význame „zbavovanie istých oblastí predchádzajúceho tabuizovania, odtabuizovanie“, *odklínanie občanov* – ich prebudenie z nečinnosti, z ľahostajnosti k verejným veciam. Toto metaforické pomenovanie funguje v našom jazyku aj naďalej v rovnakej funkcii, nemá krátkodobý charakter. Preto ho nepokladáme za módne slovo v zmysle podenkové (efemérne) slovo. Porov. napríklad text *Občania dnes začali odklínať Banskú Bystricu* (internet, vydané 30. 3. 2006), v ktorom je osem výskytov v rámci ohlasov na článok *Verejná diskusia o MHD. ... Podarilo sa prekonať psychickú bariéru strachu občanov*. (Slovo *odklínať* je na internete na 743 slovenských stránkach.) Lapidárnosť pomenovania využil Martin Bútor, použil ho ako názov svojej knižky *Odklínanie. (Texty z rokov 1967 – 2004)* (Bratislava: Kalligram 2006. ISBN 80 -7149-701- 0). Porov. slovo *odklínať* v kontexte zakotvujúcom metaforický význam slova a jeho lepšie pochopenie: ... *odklívať krajinu, odklínať občanov; Stále sa mi nechce veriť, že je to už toľko rokov odvtedy, čo sme začali odklínať, scitlivovať, kultivovať, civilizovať, demokratizovať*; porov. aj iný doklad z internetových stránok... (InfoSTUŽ – Spoločnosť pre trvalo udržateľný život) – ; *odklínať zahalené obrazy prostredníctvom číreho slova*. (In: NOC = Národné osvetové centrum, Archív 2004, Hviezdoslavov Kubín 2004, recitačné kolektívy.)

3.2. Aj medzi slovami z tematickej skupiny **móda** (odievanie, obuv, účesy atď.) existujú pomenovania nepríznakové podľa časového kritéria pri fungovaní v súčasnom spisovnom jazyku (a lexikografických typu zastarávajúce, zastarané slová, archaizmy, neologizmy atď.) aj módne slová s rozličnými osudmi. V tematickom okruhu móda je veľa pomenovaní, ktoré pri všetkej premenlivosti odrážajú klasicosť artefaktov, od istého času fungujú a používajú sa v jazyku dlhodobo, napríklad *blejzer, bermudy, kazak*... Oproti nim stoja rozličné „výkriky“ módy. Tieto pomenovania fungujú podľa kritéria časového rozpätia vypracúvaného všeobecného výkladového slovníka podstatne kratšie. V SSSJ je napr. spracované ako jedno z homonymných hesiel heslo *gondola*, obyč. *gondoly, gondolky* a výkladom a sémantizáciou „(v 60. rokoch 20. stor.) ľahké ženské topánky s nevysokým opätkom a zdvihnutou špicou“. Nohavice *džínsy* – športové nohavice z pevnej (modrej) látky aj *džínsovina* ako pomenovanie materiálu, tkaniny na zhotovenie takýchto no-

havic nadobudli ako vec aj ako pomenovanie vďaka praktickosti vlastností dlhodobosti. Pri (často) slangových pomenovaniach podľa strihu, technológií spracovania materiálu, napr. *mrkváče*, *plesnivky* už budú autori SSSJ musieť starostlivo zvažovať, ktoré z nich do slovníka zaradia. Dnes nachádzame tieto pomenovania na internete ako doklady v textoch „spomienkového, nostalgického“ charakteru. Napr. *Písal sa rok 1987, vo filme zneli hity Frankie goes to Hollywood, všetci sme nosili plesnivé rifľové mrkváče a chceli sme chodiť s Evičkou....* (Inzine 2001. sk). Autori slovníka berú však do úvahy aj to, že základné varianty strihov pánskych aj dámskych nohavíc (zvonové, rovné, čiže cigaretové, mrkvové) sa cyklicky vracajú. A aj preto príslušné pomenovania strácajú charakter podenkovosti, krátkodobého fungovania.. Pomenovanie *mramorovaná džinsovina* sa stalo termínom, súčasťou odevníckeho názvoslovia (Hegerová, 1988). Podnik Otex presadzoval v tom čase terminologické označenie *predpratá bielená džinsovina*, v bežnom vyjadrovaní, pravdaže, fungoval celý rad kratších názvov a krátkodobých synonymných prívlastkov: *patinovaná džinsovina*, *fľakatá džinsovina*, *plesnivá*, *vyprašivená*, *džinsovina* (Hegerová, 1988).

4.1. Napokon sa stručne vyjadríme k **okazionalizmom, príležitostným slovám** a ich vzťahu k **podenkovým slovám**. Väčšina bádateľov zaoberajúcich sa okazionalnou slovotvorbou sa zhodujú v definovaní slov, rečových expresívnych jednotiek, ktoré vznikajú príležitostne v procese tvorenia textu spravidla na jedno konkrétne použitie podmienené kontextom. Okazionalizmy teda charakterizuje príslušnosť k reči, individuálnemu autorovi, neuzuálnosť na rozdiel od neologizmov ako nových slov, ktoré sú, resp. sa postupne stávajú jednotkami jazyka (langue) s celospoločenskou platnosťou. Hoci teoreticky nie je vylúčená možnosť prechodu okazionalizmov z reči (parole) do jazyka (langue), okazionalizmy principiálne na tento prechod neašpirujú (Buzássyová, 1999, s. 133). Na inom mieste (Buzássyová, 1990) sme sa pokúsili ukázať, že z definičných vlastností, ktoré odlišujú okazionalizmus od kánonických, t. j. uzuálnych, štandardizovaných slov, platia absolútne iba utvorenosť v reči (nereprodukovanosť), (slovotvorná) odvodenosť a nominačná fakultatívnosť. Ostatné Lykovom (1976) vyčlenené vlastnosti ako nenormatívnosť, funkčná jednorazovosť, expresívnosť, individuálna príslušnosť, synchronno-diachrónna difúznosť sú vlastnosťami graduálnej povahy. Okazionalizmy nespájame s podenkovosťou, krátkym zánikom, lebo napríklad príležitostne utvorené autorské slová spisovateľov žijú v ich literárnych textoch. Pri spresňovaní koncepcie *Slovníka súčasného slovenského jazyka* sa v redakcii rozhodlo, že okazionalizmy, príležitostne tvorené slová, sa nebudú v tomto slovníku spracúvať. V prípade, že ide o slová z rozhrania okazionalnosti – regulárneho slova sa dané slová prekvalifikujú.

4.2. Okazionalizmy sa z hľadiska druhov slovníkov vyskytujú častejšie v slovníkoch neologizmov než vo všeobecných výkladových slovníkoch národných jazykov. Sú svedectvom doby a istým indikátorom synchronnej aj diachrónnej dynamiky jazyka, autori často príležitostne tvoria slová zapadajúce do tematických okruhov, ktoré „sa nosia“, sú aktuálne. Toto menej platí o SSSJ, ktorý zachytáva časovo takmer päťdesiatročné obdobie. Analýzu okazionalizmov pokladáme teda väčšmi za tému pre textovú lingvistiku a štylistiku. Ako sme už spomenuli, v slovníku *Nová*

slova v češtině autori zachytávajú príležitostné slová v prípade, že predstavujú isté vývojové tendencie. Napríklad v *NS 1* (1998, s. 199) porov. *panelákovizmus* expr. hanl. pestovanie panelákové výstavby (za minulého režimu) – príležitostní výraz v publicistice; *antimanažer* expr. kdo naprosto postrádá schopnosti manažera – príležitostní výraz v publicistice. (op. cit. s. 30). *betónfil* expr. hanl. kdo obhajuje zájmy betonářských firem – příležitostní výraz v publicistice. V dodatku spresňujúcom koncepciu a inštrukcie na spracovanie Slovníka súčasného slovenského jazyka sa uvádza, že príležitostné slová sa nespracúvajú. V prípade, že slová sú z rozhrania okazionálnosti a potenciálnosti, napríklad ako v uvedených príkladoch z češtiny, ide o neuzuálne slová, dotvorené v rámci otvorených slovotvorných radov, do SSSJ sa zaradia slová podľa istej minimálnej frekvencie. Patria sem aj slová utvorení pomocou sufixoidov *-mánie*, *-fília*, *-fil*. Pomocným kritériom a dobrým signálom okazionalizmu je fakt, že na pochopenie a prezentáciu významu slova je potrebný relatívne dlhý kontext (znamená to silnú viazanosť na kontext). Napríklad nezaradili sme do SSSJ okazionalný význam slova *červičenie* – prepádanie pocitu bezmocnosti, úbohosti, ktorý bol doložený citátom: *Nijaké červičenie „pred tvárou smrti“ . Len pocit , že treba nesmierne veľa síl a umu i nadania, aby nakoniec nevyhrala.* (KŽ 1963). Vyradený okazionalizmus *haliernik* s významom „kto si privyrába za malú mzdu“ potreboval na ilustráciu takisto dlhý kontext: *Ja sa medzi haliernikov nedám. – Medzi koho? – Haliernikov. Tak voláme tých, ktorí si takto privyrobia nejakú korunku* (NP 1982).

Záver

Na niekoľkých príkladoch zo slov rozličných lexikálnych kategórií sme sa pokúsili ukázať ich súvislosť s krátkodobou fungujúcimi slovami. Tým druhým sme dali metaforický názov slová s krátkou kariérou. Môžu to byť slová týkajúce sa tém politika, móda (odievanie). Efemérne slová súvisia aj negatívnym spôsobom s niektorými metaforickými vyjadreniami. Časť metaforických výrazov môže takisto patriť medzi módne výrazy, výrazy so zvýšenou frekvenciou, ale pritom im neprpisujeme vlastnosť efemérnosti, podenkovosti.

Bolo by veľmi dobré, keby aj u nás vznikali slovníky roka. A vôbec by ich nemuseli vypracúvať jazykovedci, ale skôr novinári či ľudia blízki tejto profesii.

Sme veľmi radi, že slovenská lexikografia už má v súčasnosti kvalitatívne lepšie podmienky vďaka rozmanitým, aj elektronickým jazykovým zdrojom a technológiám, ktoré sú súčasťou Slovenského národného korpusu.

Napokon, hlavným cieľom nášho príspevku bolo ukázať, že pri práci na *Slovníku súčasného slovenského jazyka* sa vyrovnávame s rozličnými kategóriami slov. Sme si však vedomí aj často neostrých hraníc medzi nimi.

LITERATÚRA

BELICA, Cyril: Analysis of Temporal Changes in Korpora. In: International Journal of Corpus Linguistics, 1996, roč. 1, č. 1, s. 61 – 73.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Okazionalná slovotvorba ako indikátor synchronnej a diachronnej dynamiky. In: Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Materiály zo sympózia

- konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov (Nové Vozokany, 24. – 26. apríla 1989). Red. V. Blanár – J. Kačala. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 63 – 73.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Tvorivosť a reprodukovanosť v jazyku. In: Pange Lingua. Zborník na počesť Viktora Krupu. Editori J. Genzor, S. Ondrojovič. Bratislava: Veda 1999a, s. 131 – 147. ISBN 80-224-0581-7.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Dinamika v slovoobrazovaní. (diachronnyj i synchronnyj aspekty). In: Neue Wege der slavistischen Wortbildung/Novyje puti izučenija slovoobrazovanija slavjanskich jazykov. 2. Tagung der Internationalen Kommission für slavische Wortbildung, Magdeburg, 9. – 11. 10. 1997. Red. Renate Belentschikow. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien: Peter Lang Verlag Europäischer Verlag der Wissenschaften Frankfurt am Main 1999b, s. 217 – 225. ISBN-3-631-34528-3.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.
- DUDEN Deutsches Universal Wörterbuch. 6. überarbeitete und erweiterte Auflage. Herausgegeben von der Dudenredaktion. Mannheim: Dudenverlag 2007. 2016 s. ISBN-10; 3-411-05508-5.
- FINDRA, Ján: Lexika v texte a v sociálnom kontexte. In: Jazykovedný časopis, 1993, roč. 44, č. 2, s. 126 – 136.
- FINDRA, Ján: Jazyk, reč, človek. Bratislava: Vydavateľstvo Q111998. 112 s.
- HEGEROVÁ, Katarína: Mramorovaná džínsovina. In: Kultúra slova, 1989, roč. 23, č. 3, s. 85 – 86.
- HEGEROVÁ, Katarína: Z textilnej terminológie. In: Kultúra slova, 1989, roč. 23, č. 5 – 6. s. 156 – 157.
- LYKOV, G.: Sovremennaja russkaja leksikologija (Russkoje okkazionaľnoje slovo). Moskva: Vysšaja škola 1976.
- Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. Kolektiv autorů pod vedením Olgy Martincové. Praha: Academia 1998. 356 s. (SN 1)
- Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. 2. Kolektiv autorů pod vedením Olgy Martincové. Praha: Academia 2004. (SN 2)
- Slovník súčasného slovenského jazyka A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s. ISBN 80-224-0932-4.
- Wörter, die Geschichte machten. Schlüsselbegriffe des 20. Jahrhunderts. – Gesellschaft für Deutsche Sprache. München: Bertelsmann Lexikon Verlag Gmhb 2001. 214 s.

Problém polemiky (Na okraj lingvistických polemík)

JÁN FINDRA

V koncepcii textových modelov sa žáner vymedzuje ako koncový a prienikový textový model (Findra, 2001, 2004). Iba prostredníctvom neho sa v aktuálnom texte v relatívne identickej a zároveň v individuálne modifikovanej podobe „odtláčajú“ modely s najvyšším stupňom abstrakcie a zovšeobecnenia – slohové postupy (a na nižšom stupni abstrakcie a zovšeobecnenia slohové útvary), na báze ktorých sa štruktúruje hĺbková organizácia aktuálneho textu, a funkčné jazykové štýly, ktoré sú modelovým rámcom povrchovej organizácie aktuálneho textu. Takýmto prienikovo-integračným koncovým textovým modelom je aj žáner polemiky.

Hĺbkový, obsahovo-tematický pôdorys polemiky sa východiskovo koncipuje na základe výkladového textového modelu. Už na tejto úrovni však treba rátať s klasifikáciou žánrového modelu podľa toho, či sa modelovo vymedzuje v priestore výkladu alebo úvahy ako textových modelov na nižšom stupni abstrakcie a zovšeobecnenia. Vzhľadom na interferenciu, funkčnú súvzťažnosť a podmienenosť medzi modelmi hĺbkovej a povrchovej organizácie textu sa tento rozdiel prejaví osciláciou na osi objektívnosť – subjektívnosť.

Povrchová organizácia žánrového textového modelu vo vzťahu k textovým modelom (funkčným jazykovým štýlom) je ešte diferencovanejšia. Na základe toho sa polemika ako žánrový textový model klasifikuje vzhľadom na to, či sa pri výbere a organizácii štýlém ráta s náučným, publicistickým, rečníckym alebo aj hovoreným textovým modelom. S tým súvisí pohyb na osi nocionalnosť – emocionálnosť/expresívnosť výrazu.

Všeobecne potom platí, že vo vzťahu k textovým modelom s najvyšším stupňom abstrakcie a zovšeobecnenia sa žáner polemiky relatívne unifikuje a zároveň sa na najnižšej klasifikačnej úrovni žánrovo diferencuje. Relatívna identita žánrového modelu, ako aj variabilná identita aktuálnych textov vytvorených v jeho žánrovom rozmedzí, je podmienená tým, že jeho hĺbkové podložie na paradigmatickej i syntagmatickej úrovni je založené na sledovaní vzťahov medzi najmenšími obsahovo-tematickými segmentmi textu, motívmi. V dôsledku toho sa predpokladá logicko-príčinné štruktúrovanie ich hierarchizácie a následnosti. Žánrovú diferenciaciu v rámci tohto textového modelu zabezpečuje jeho funkčná väzba na viaceré funkčné jazykové štýly ako modely povrchovej organizácie textu. Na nižšej klasifikačnej úrovni sa potom žáner polemiky vnútorne člení na

odbornú, publicistickú, politicko-rétorickú a bežnú konverzačnú (hovorovú) polemiku. Sú to takisto textové modely, invarianty, medzi ktorými je krehká hranica, a preto na úrovni aktuálneho textu môže dôjsť aj k ich parciálnej kontaminácii. Aj polemika teda ako nadradený koncový žáner predstavuje viac-menej homogénny textový invariant, ktorého modelový pôdorys sa ohraničuje (zjednocuje) väzbou na výkladový textový model. Vzhľadom na jeho funkčný vzťah k viacerým formálnym textovým modelom však na nižšej, klasifikačnej úrovni dochádza k jeho žánrovým modifikáciám, čo sa na povrchovej rovine prezentuje odlišným jazykovo-kompozičným stvárnením textu. Ak toto napätie medzi integráciou a diferenciáciou žánrového modelu ignorujeme, ak sa na polemiku pozeráme iba ako na žánerovo homogénny model, môžeme jej hlavne na rovine výrazu – ako potvrdzujú aj doterajšie čiastkové charakteristiky najmä v monografických prácach – prisúdiť nenáležité vlastnosti.

Základným teoreticko-metodologickým problémom polemiky, ktorého dôsledky sa potom manifestujú aj v konkrétnej komunikačnej praxi, je v naznačenom zmysle to, že pri charakteristikách tohto žánru autori vychádzajú z „doslovej“ interpretácie východiskového pomenovania. Sémantika gréckeho slova *polemos* = vojna, boj sa prenáša aj do pojmového aparátu, ktorým sa polemika vymedzuje ako žáner. Vo všetkých charakteristikách sa zdôrazňuje jej útočné zameranie, čo sa odstupňovane varíruje najmä v kvalifikátoroch (hodnotiacich slovách). Takto sa zdôrazňuje, že „polemika je *ostrá* výmena názorov“ (Findra, 2004, s. 220); „je *bojovnou* obranou vlastného stanoviska a *ostrým útokom* proti inému stanovisku“, ktoré „*nemilosrdne napáda*, vyhľadáva slabé body v *napádanom* stanovisku, ... *nemilosrdne* obhajuje vlastné stanovisko“ (Pauliny – Štolc – Ružička, 1968, s. 551); „polemika je *útočný* rozhovor“ (Mistrík, 1997, s. 444); „polemika je *expresívny* rozhovor s prvkami *emfázy*“ (Mistrík, 1980, s. 189); v polemike ide o konfrontáciu „rôznych stanovisek, pohľadů a názorů“, preto sa v nej požívajú „*ostře vyhrocené*, protichůdné argumenty“ (Čechová, 2003, s. 229); „polemika je *bojovné* stětávání vyhraněných protichůdných názorů“ (Vlašín, 1977, s. 286).

V tejto súvislosti sa zdôrazňuje, že pri kritickom hodnotení a vyvracaní názorov oponenta autor polemického textu chce adresáta získať na svoju stranu, snaží sa ho presvedčiť o správnosti svojho názoru. A keďže popri rozumových argumentoch môže používať aj citové argumenty, pripúšťa sa aj uplatňovanie irónie a sarkazmu (Pauliny – Štolc – Ružička, 1968). Polemika je preto vyhrotená osobne (Mistrík, 1997), takže dikcia aktuálneho textu môže byť nekompromisne jednoznačná, prípadne aj ironická a satirická (Findra, 2004). V dôsledku toho sa posilňuje jeho pragmatické zacielenie. S tým práve súvisí ďalší problém polemiky.

Ako vieme, povrchová organizácia textu je reflexom jeho hĺbkového ustrojenia (Findra, 2004). A tak vzhľadom na predpokladanú významovo-výrazovú synchronizáciu naznačené všeobecné charakteristiky polemiky vedú autorov k správnym konštatáciám, že „v polemike sa kladie veľká váha aj na formu a stavbu prejavu“ (Mistrík, 1977, s. 444). Sotva však už možno takto jednoznačne prijať tvrdenie, že v polemike, pre ktorú je príznačná subjektívnosť, je obvyklé zve-

ličovanie nedostatkov v názoroch protivníka (Gombala, 1987), a preto vzhľadom na svoju obsahovú zaostrenosť a útočnosť polemickej text ráta s expresívnosťou, invektívnosťou a siláckosťou výrazu (Mistrík, 1980, 1997). Rovnako krajné, ba až neprijateľné je aj jednostranné tvrdenie, že pre polemiku „je charakteristický temperamentní, vyhocený a jízlivý sloh“, s čím je „často spojené prehánění“ (Vlašín, 1977, s. 286).

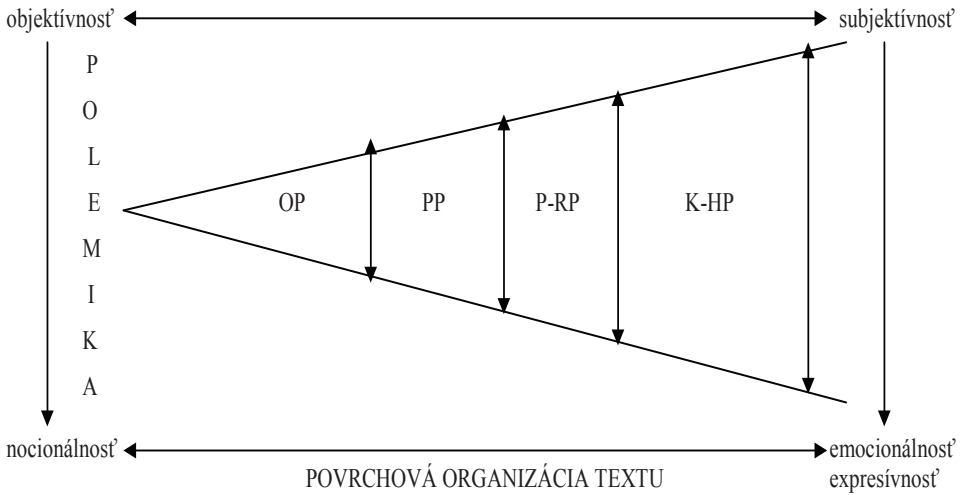
Zdanlivo tu ide o synchronizáciu obsahu a formy, o harmonizáciu významu a výrazu, o funkčnú symbiózu hĺbkovej a povrchovej organizácie textu na paradigmatickej a syntagmatickej úrovni. V skutočnosti je to predovšetkým dôsledok toho, že sa nerešpektuje členenie žánru polemiky na nižšej klasifikačnej úrovni. Navyše je takáto charakteristika výrazovej roviny polemiky v rozpore s jej inými opodstatnenými vlastnosťami. Predpoklad, že sa v nej môžu využívať aj silné expresívne prostriedky, ktorými sa posilňuje jej invektívny tón, ignoruje požiadavku, aby kritické subjektívne hodnotenie posudzovaného textu neprerástlo do subjektivismu a osobných útokov, lebo by tu vlastne šlo nielen o nerešpektovanie jazykovej, štýlovej a komunikačnej normy, ale aj o nerešpektovanie normy spoločenského správania, o porušenie etiky komunikácie (Findra, 2004). Napokon všetci autori pripomínajú, že polemickej boj treba viesť čestne, od účastníkov polemiky požadujú mravnú výšku a etiku vzájomných vzťahov.

Tento významovo-výrazový rozpor sa vyrieši tak, že na nižšej klasifikačnej úrovni – ako som už naznačil – rozčleníme žáner polemiky na viaceré podžánre. Isté náznaky takéhoto členenia u niektorých autorov síce nachádzame, no bez hlbšej analýzy a vo viac-menej v protirečivej podobe. O vnútornej diferenciacii polemiky svedčí poznámka, že polemika sa uplatňuje vo všetkých oblastiach ľudskej činnosti, vo vede, v politike, v umení (Pauliny – Štolc – Ružička, 1968). Za pokus o klasifikáciu polemiky možno považovať konštatáciu, že ak v diskusii, debáte, polemike „ide o bežné, neodborné vyjadrovanie, zaraďujeme ich do hovorového štýlu. Ak ide o odbornú problematiku, treba tieto útvary zaradiť do odborného štýlu“ (Šalingová, 1965, s. 73). Možno súhlasit s tým, že autorka naznačuje väzbu týchto „útvarov“ (= žánrov) na odlišné štýly, problém je však v tom, že ich kladie na rovnakú úroveň. Istý rozpor je aj v tvrdení, že „slovník diskusie je vecný, slovník polemiky expresívny“ (Mistrík, 1997, s. 444), ak sa zároveň predpokladá, že ide o náučné žánre rečníckeho štýlu, ktoré „sú stavané na takých princípoch ako žánre náučného štýlu, predovšetkým na vecnosti výrazu“ (Mistrík, 1977, s. 166), a ak sa navyše konštatuje, že polemika „sa môže vyskytovať aj mimo novín a časopisov, teda ako žáner náučného štýlu“ (Mistrík, 1997, s. 474).

Tieto konštatácie svedčia o tom, že vzhľadom na vyššie navrhnuté vnútorné členenie polemiky na odbornú, publicistickú, politicko-rétorickú a konverzačnú (hovorovú) nevystačíme iba s jej všeobecným vymedzením (charakteristikami). V rámci interferencie medzi hĺbkovou a povrchovou organizáciou a v súvislosti s dynamikou vzťahu medzi významom a výrazom sa jednotlivé druhy polemiky konštituuju na priesečníku osí objektívnosť – subjektívnosť a nociónálnosť – emocionálnosť/expresívnosť. Túto vzťahovú situáciu možno znázorniť v zjednodušenej schéme:

HĽBKOVÁ ORGANIZÁCIA TEXTU

Vysvetlivky:

OP – odborná polemika; PP – publicistická polemika; P-RP – politicko-rétorická polemika; K-HP – konverzačná (hovorová) polemika.

Zo schémy vyplýva, že v hĺbkovej, obsahovo-tematickej rovine sa v jednotlivých druhoch polemiky diferencovane odstupňuje vlastnosť subjektívnosti. Na povrchovej úrovni, na rovine výrazu sa tento rozdiel reflektuje pohybom na osi nociónálnosť – emocionálnosť/expresívnosť. Obojstranné šípky, ktoré ohraničujú funkčný priestor jednotlivých druhov polemiky, naznačujú, že v aktuálnych textoch sa aj v jej identických podžánroch môže odstupňovane uplatňovať subjektívnosť a emocionálnosť/expresívnosť, s čím súvisí aj ne/posilňovanie pragmatického aspektu. Zároveň to hovorí o diferencovanom vzťahu medzi invariantom a variantom. Dodajme ešte, že aj hranice medzi jednotlivými druhmi polemiky sú priestupné. A tak je opodstatnený názor, že napriek istým všeobecným charakteristikám každý podtyp polemiky treba charakterizovať (definovať) samostatne.

V kontexte predchádzajúcich výkladov naznačím základnú charakteristiku odbornej polemiky. Pritom mi totiž pôjde iba o teoreticko-metodologický rámec, v ktorého priestore stručne pomenujem základné problémy lingvistických polemík v druhej polovici 20. a na začiatku 21. storočia.

Pohľad na významovo-výrazový priestor odbornej polemiky naznačuje, že pre jej obsahovo-tematickú stavbu je východiskovo príznačná vlastnosť objektívnosti, na ktorú sa môže navrstviť iba minimálna miera subjektívnosti. Takáto motivická výstavba si na rovine výrazu žiada využívanie nociónálnych prostriedkov. Sú to jednak neutrálne a bezpríznakové a jednak štylisticky zafarbené štylémy s príznačkom odbornosti (odborná terminológia). A keďže odborná polemika prebieha spravidla na stránkach vedeckých časopisov, a teda má písomnú podobu, sú pre ňu príznačné všetky obsahovo-tematické a jazykovo-kompozičné vlastnosti výkladových náučných textov. Rozdiel je len v tom, že v odbornej polemike sa môže uplatniť aj úvahový textový model, čo umožňuje mierny nástup jemne štylisticky odstupňovaných expresív. Vyvažovanie vzťahov na priesečníku osí objektívnosť –

subjektívnosť//nociálnosť – emocionálnosť/expresívnosť je preto základný problém etiky odbornej polemiky, ktorý predpokladá nielen odbornú, ale aj mravnú úroveň účastníkov odborného polemického sporu.

Klasifikácia jednotlivých druhov polemiky a ich diferenciacia v rozmedzí objektívnosti – subjektívnosti a nociálnosti – emocionálnosti/expresívnosti opodstatňuje aj ich členenie podľa predmetu a zamerania polemického sporu na zásadné a osobné (Vlašín, 1977). Práve odborná polemika by nemala prekročiť hranice zásadnej polemiky a sklzánuť do osobných invektív. Jej cieľom by nemalo byť subjektívne zhodnocovanie, ale premyslené, dôsledné, jednoznačné, nekompromisné, no najmä argumentačne podložené vyvracanie téz a odborných stanovísk protivníka a v tej súvislosti, pravdaže, aj vecná argumentácia pri formulovaní vlastných stanovísk a odborných ideí. V tomto zmysle – trocha obrazne povedané – v odbornej polemike nejde o spor osôb, ale o kritickú zrážku = konfrontáciu textov, ich vecnej, odbornej obsahovo-tematickej náplne. Preto sa odborná polemika na stránkach vedeckej tlače nesmie odkloniť od presnej, prísnej a adresnej kritiky názorov oponenta ku kritike alebo aj znevažovaniu jeho osoby. V nej predovšetkým sa žiada dodržiavať spoločenskú etiku. Ani najostrejší útok proti názorom protivníka by sa nemal zmeniť na útok proti jeho osobe (Findra, 2004).

V naznačenom modelovom rámci si teraz pripomeňme slovenské odborné lingvistické polemiky v druhej polovici 20. storočia a na začiatku tohto storočia (Pauliny – Ružička, Kačala – Dolník, Kačala – Dvonč, Kočíš – Findra, Kačala – Horecký, Dolník – Král, Kačala – Ondrejovič). Tu nie je priestor na ich podrobnú analýzu, čo by prinieslo aj detailnejšie vymedzenie podstaty odbornej polemiky. A tak len všeobecne konštatujeme, že týmto polemikám chýba nielen étos a korektnosť, šarm a elegancia, rytiersky nadhľad, úcta k faktom, ale aj ohľad na osobu oponenta, a to tak v hĺbkovom, obsahovo-tematickom podloží textu, ako aj na úrovni jeho jazykovo-kompozičného stvárnenia. A teda naozaj pripomínajú súboj útočník – obranca, takže sa často zvrhnú na rétorický súboj, pretože autori veľmi často a často veľmi príkro porušujú základné pravidlá polemiky (Horecký, 2001). Na ilustráciu uvedme aspoň niektoré z najčastejších neduhov lingvistických polemík.

Najprv sa však pristavím pri rozprave o jazyku a štýle modernej slovenskej prózy na smolenickej konferencii v roku 1964. Predmetom sporu tam boli metódy rozboru umeleckého textu z hľadiska jazykovedy a literárnej vedy. V tej súvislosti sa diskutovalo najmä o Paulinyho autorskom zámere. A hoci postoje viacerých diskutérov boli pólavo vyhranené, argumentovalo sa vecne, pokojne, kultivovane. Svoje odlišné názory diskutéri vyslovovali síce jednoznačne a nekompromisne, ale spoločensky primerane i asertívne. Preto pri formulovaní odlišného názoru používali zjemňujúce uvádzacie formulky typu *dovolím si tvrdiť; zdá sa mi; no úprimne hovoriac, zdá sa mi; domnievam sa* (dokonca aj v podmieňovacom spôsobe: *domnieval by som sa*); *podľa môjho názoru bola* (jazykovedná situácia v 50. rokoch, J. F.) *determinovaná nie jedným činiteľom, ale celým komplexom činiteľov; pokladám jej za užitečnú, nechťel bych však stotožňovat...* Hranice vecnej argumentácie neprekročil ani J. Ružička v záverečnom slove, hoci jednoznačne až kategoricky – pozri časticu *skutočne* – prezentuje opodstatnenosť vlastného názoru na rozbor prozaického textu, pravdaže, bez poukazu na hlavného nositeľa odlišných názorov,

ktorým bol predovšetkým E. Pauliny: *Napriek odmietavému stanovisku niektorých účastníkov diskusie sme aj naďalej tej mienky, že...* Potom nasleduje vecná argumentácia a po nej zopakovanie vlastného stanoviska bez poukazu na osobu nositeľa iného názoru: *Sme teda tej mienky, že jazykovoštylistický a literárnovedný rozbor sú skutočne dva rozličné pohľady na umelecké dielo* (Ružička, 1965, s.176).

Možno predpokladať, že závažným štýlotvorným činiteľom, ktorý ovplyvnil pomerne pokojnú diskusnú atmosféru v Smoleniciach, bolo prostredie a kolektívni slovenskí a českí adresáti. Predchádzajúce polemiky medzi J. Ružičkom a E. Paulinym o vytýčenom (vysunutom) vetnom člene a o Paulinyho Fonológii spisovnej slovenčiny ani zďaleka nemali takýto pokojný ráz. Naopak, v podstatnej miere pripomínajú súčasné lingvistické polemiky, akoby predznamenávali ich charakter. Aj ich hlavným problémom je, že sa v nich nenáležite kontaminujú dve odlišné textové roviny, vecná (odborná) a osobná (subjektívna až subjektivistická). Vecné zameranie prvej textovej roviny často prekryje agresívna dikcia tejto druhej roviny, pretože autori nevyslovujú iba svoje teoreticko-metodologické stanoviská, ale sa venujú – často aj na väčšej textovej ploche – osobnostným, odborným a ľudským vlastnostiam oponenta.

Práve takýto tón predznamenala najmä Paulinyho reakcia (1963) na Ružičkovu recenziu (1963) jeho Fonológie spisovnej slovenčiny. Kvôli pravde treba dodať, že aj ďalší neduh slovenských lingvistických polemík východiskovo súvisí s polemikou Pauliny – Ružička; ide pritom aj o takpovediac implicitnú (rafinovanejšiu) invektívnosť, ktorá sa navonok tvári nevinne, kritické poznámky sa „zjemňujú“ modálnymi výpoveďami, najmä časticami typu *vraj; azda; isté (protirečenie); do istej miery; azda by; predsa len; zdá sa, že; na niektorých miestach akoby prerážala predsa len; ukazuje sa, že E. Pauliny predsa len trochu podceňuje*, atď. (príklady, Ružička, 1963a). Aj pokiaľ ide o ďalšie žánrové problémy odbornej polemiky, súčasne polemické stretky akoby sa „zrkadlili“ v nectnostiach uvedených polemík.

V spomínanom druhom textovom pláne autori spravidla silné pragmatické (= subjektivistické) zacielenie svojich formulácií opodstatňujú ohľadom na čitateľa. Ide tu jednak o apel na čitateľa, výzva, aby pochopil, prečo autor reaguje takto, jednak priamo alebo nepriamo vyslovuje obavu, že čitateľ nedokáže adekvátne interpretovať vývody a závery v jeho a protivníkovom texte, že teda nebude schopný posúdiť, ktoré stanovisko by mal považovať za správne, a teda mu musí veci „dovysvetľovať“, a jednak sa odvoláva na mienku čitateľov, privoláva ich za svedkov, síce rešpektuje ich autonómiu, no zároveň verí, že potvrdia práve jeho pravdu. Príklady:

... istota, s ktorou Ružička svoje chybné formulácie vyslovuje, mohla by dezorientovať čitateľov (Pauliny, 1963, s. 174). – *Preto musí recenzia na nezaujatého človeka pôsobiť skľučujúco svojou nezdravou, zle maskovanou zlostnou krčovitosťou* (Pauliny, 1963, s. 175). – *...nezaujatí zodpovední pracovníci slovenskej jazykovedy sa distancovali od tónu, do ktorého vo svojej replike zašiel E. Pauliny. Takýto štýl sa totiž v našich časopisoch nemusí pokladať za prípustný* (Ružička, 1963, s. 291). – *Usúdil som, že by daktori čitateľa mohli jeho odpoveď interpretovať chybné, na príklad ako odôvodnenú degradáciu Á. Kráľa a ako nemožnosť diskutovať s vývod-*

mi, ktoré predstavuje i presadzuje J. Dolník (Á. Král, 2000, s. 304). – Spolu s čitateľom dúfam, že citovaný príspevok nie je začiatkom akejsi konverzačnej transformácie a bulvarizácie časopisu (Dolník, 2002, s. 30).

Redundantnosť druhoplánového textu potvrdzujú najmä kontexty, v ktorých autor hodnotí, vlastne znevažuje osobu partnera, poukazuje na jeho ľudské, osobnostné vlastnosti a prípadne aj odborné predpoklady. Je to naozaj „úder pod pás“ (Horecký, 2001, s. 338) Príklady:

Recenzia je nedobrá nielen svojím obsahom, ale aj celkovým svojím rázom, stavbou a vnútornou tendenciou. Nevie, či to treba pripísať istému štylistickému zámeru, alebo naopak istej štylistickej bezradnosti a symplicitnosti, ale vonkajšia stavba Ružičkovej recenzie je veľmi školácka (Pauliny, 1963, s. 174). – *Paulinyho celková štylizácia svedčí o tom, že mu šlo o niečo celkom iné: dokázať nesprávne a škodlivé „etické východiská“ mojej recenzie. Hlavným cieľom Paulinyho repliky je nesporné úsilie dať recenzentovi lekcii o mravných vlastnostiach vedeckého pracovníka* (Ružička, 1963, s. 293). – *Ja ho teraz iba veľmi ľutujem, že sa v návale hnevu z urazenej pýchy dal na také chodníčky, čo statočnému človeku nepristanú* (Ružička, 1963, s. 295). – *... že poznávací hodnota tejto Dvončovej teórie je veľmi nízka a že je to vlastne takmer všetko naopak* (Kačala, 1998, s. 232). – *Vo vedeckej diskusii som sa ešte nestretol s takým nekvalifikovaným postupom, aký som našiel v polemickom príspevku L. Dvonča Rytmické krátenie v spisovnej slovenčine* (Kačala, 1999, s. 150). *... dôsledky tohto polarizovania nevidí alebo nechce vidieť ani J. Horecký vo svojom texte Diskusia či polemika? z r. 2001, ktorý je charakteristický nevyváženosťou vybratých diskusných tém a ich neobjektívnym a argumentmi nepodloženým hodnotením* (Kačala, 2003, s. 296). – *Keď som sa však ešte raz vrátil k jeho textu, neubránil som sa dojmu, že J. Dolník reaguje nevhodne a neprijateľne* (Král, 2000, s. 304). – *A z autopiedestálu – ako to aj J. Kačala excelentne demonštruje – sa nediskutuje, ale len exaltovane difamuje so „skromnou“ sebaglorifikáciou* (Dolník, 2004, s. 96). – *J. Findra, S. Ondrejovič i ostatní sociolingvisti strácajú historickú pamäť* (Kočiš, 2000, s. 301). – *Osobitne však udivuje pasáž, kde sa v zátvorke konštatuje, že... / Problém je niekde inde, dodáva veľavýznamne Á. Král* (Ondrejovič, 2003, s. 153).

Časté je takpovediac „nevinné“ hodnotenie partnera polemiky prostredníctvom hodnotiacich slov, najmä prívlastkov, napr.:

... celé múdre Ružičkovo uvažovanie, že v češtine sú „fonetické“ slabiky, treba zahodiť (Pauliny, 1963, s. 179). – *Preto do istej miery nepríjemne prekvapuje konštatácia, že...* (Ružička, 1963, s. 54). – *... aby upozornil na suverénne výklady J. Findru, ... S. Ondrejovič sa hneď takmer profesorsky (ak nie so zdvihnutým prstom) vracia k výroku...* (Kočiš, 2000, s. 195). – *... azda až s údivom reagujeme na obhajobu opačnej pozície* (Dolník, 1999, s. 108). – *... aj pri Kačalovom vývode musím len nechápavo krútiť hlavou. Vnímam to s oným povestným úžasom* (Dolník, 2000, s. 215). – *Najväčším osobným problémom nášho kritika je príkry rozpor medzi jeho deklaratívnyimi vyhláseniami a ich praktickým uplatnením vo vedeckom texte. Ale s tým si musí poradiť predovšetkým kritik sám* (Kačala, 2003, s. 298).

Na tejto úrovni je aj urazenecký postoj, s ktorým súvisí aj pozitívne sebahodnotenie (partner nie je dôstojným, resp. vedecky pripraveným partnerom na odbornú diskusiu), napr.:

To je pre mňa dosť závažný dôvod na to, aby som už na prípadné ďalšie príspevky tohto autora s podobnou pracovnou metódou a s podobnými závermi nereagoval (Kačala, 1999, s. 157). – Keď som koncipoval svoj diskusný príspevok k niektorým publikáciami J. Dolníka, povedal som si, že to bude môj prvý a posledný text k tejto diskusii (Kráľ, 2000, s. 304). – ... no ja sám sa necítim byť adresátom takej výstrahy, lebo som vo svojom diele už preukázal kvalifikovanosť aj vo vedeckom opise pohybu v súčasnom jazyku (Kačala, 1999, s. 153).

Závažným nedostatkom odbornej polemiky je fundamentalistické presadzovanie vlastných názorov vytrhnutými citátmi z repliky oponenta a ich včleňovanie do subjektívne obmenených kontextov, pričom sa oddeľujú veci tvoriace celok (Aristoteles, 1980); a ak sa zároveň takéto odizolované fragmenty citátov účelovo interpretujú, „nenápadne“ sa k nim pridá jedno slovo, podstatne sa zmení ich zmysel. Namiesto príkladu pripomínam polemický príspevok F. Kočiša, ktorý na takomto princípe vybudoval celý text (pozri Kočiš, 2000, a moju odpoveď, 2001).

Kratšie, prípadne aj rozsiahlejšie pasáže druhej textovej roviny sa v polemických replikách vyskytujú predovšetkým v ich rámcových zložkách. Aj to hovorí, že v podstate ide o redundantné vyjadrenia, najmä ak je v nich subjektívne hodnotenie osoby partnera polemiky. V jadrovej časti textu sú takéto kontexty zriedkavejšie, hoci sa vyskytujú i tam. Pritom je zaujímavé, že spravidla sú to invektívne alebo aj ironické „odkazy“ nositeľovi odlišného stanoviska, v ktorých sa na malej textovej ploche hodnotí jeho osoba alebo sa spochybňujú jeho odborné i ľudské predpoklady. Ich druhoplánovosť sa zvýrazňuje aj tým, že sú to často parentézy. Napríklad:

A potom, hoci trocha s ostychom voči učenému človeku (ved' Slováci hovoria: „Múdremu nerad', mocnému nedvíhaj!"), poradil by som mu, aby si ešte raz – bez hľadania tlačových chýb, tak po ľudsky – prečítal, čo píšem o neutralizácii... (Pauliny, 1963, s. 177). – V diskusii s L. Dvončom J. Kačala (1999, s. 150) oznámil čitateľom SR, že „som sa ešte nestretol s takým nekvalifikovaným postupom, aký som našiel v polemickom príspevku L. Dvonča“ (keď sa obracia na seba, vtedy sa mu, pravdaže, ukazuje „graduovaný odborník, ktorý aktuálnu odbornú otázku dobre pozná... a má k nej premyslený odborný postoj“; op. cit. s. 154) (Dolník, 2004, s. 96).

Záver. Prvoradým cieľom tohto príspevku bolo základné vymedzenie polemiky ako špecifického žánru. Ukázalo sa pritom, že na priesečníku osí objektívnosť – subjektívnosť, nocionálnosť – emocionálnosť/expresívnosť treba rozlišovať viacero polemických modelov, ktoré sa navzájom líšia tak na úrovni obsahovo-myšlienkového spracúvania témy, ako aj na úrovni jej jazykovo-štylistického stvárnenia. Tieto modely sa relatívne zblížujú na báze všeobecnejšieho a abstraktnejšieho textového modelu hĺbkovej organizácie a výraznejšie sa diferencujú vo vzťahu k nadradeným modelom povrchovej organizácie textu. Zároveň sa v príspevku venovala pozornosť základnej charakteristike odbornej polemiky. Stručným rozborom lingvistických polemík sa chcelo iba poukázať na nenáležitú kontamináciu dvoch textových rovín, vecnej (argumentačnej) a osobnej (subjektívno-invektívnej), v dôsledku čoho dochádza k výraznejšiemu posunu od objektívnosti k subjektívnosti a od nocionálnosti k expresívnosti výrazu, čo je v odbornej polemike neprípustné.

Na pozadí vyslovených ideí možno všeobecne konštatovať, že odborná polemika predovšetkým má ako žáner presne vymedzené obsahovo-kompozičné a jazyko-stavebné pravidlá. Základnou čnosťou polemiky (vlastne jej autora) je poctivá objektívna analýza názorov protivníka, ich jednoznačná obsahovo-myšlienková charakteristika a vymedzenie ich logickej podstaty. Iba na základe toho môže polemik predostrieť vlastnú koncepciu problému, pričom svoj názor musí opodstatňovať primeraným množstvom argumentov. Citlivo, i keď dôsledne, musí pritom polemizovať s názormi, ktoré autor skutočne vyslovil. Nielen polemika s názormi, ktoré autor nevyslovil a ktoré mu oponent prisunul, ale aj ich dezinterpretácia (mimokontextová kamufláž), sa hodnotí ako neodpustiteľný morálny delikt (Findra, 1990). Aj odborná polemika môže byť útočná, nemala by však byť založená na sile (siláckosti) výrazu. Práve elegancia vedeckej polemiky spočíva v tom, že aj adresnú a nekompromisnú analýzu názorov oponenta podloženú presvedčivými argumentmi dokážeme vyjadriť elegantne a noblesne. Akýkoľvek text, no polemický text predovšetkým prezrádza o autorovi všetko. Hovorí aj o jeho mravnom rozmere a hodnotových kritériách, svedčí o jeho ľudskej a vedeckej dôveryhodnosti. Práve preto by sa nemal dať uniesť polemickým zápalom natoľko, aby popieral akékoľvek tvrdenia adresáta kritiky a aby sa ho snažil „úplne sknokautovať“ (Čmejrková, - Daneš – Světlá, 1999).

Zároveň chcel tento príspevok pripomenúť, že by bolo užitočné vrátiť sa v naznačenom teoreticko-metodologickom rámci k detailnejšej analýze žánru polemiky ako nadradeného modelu a popritom sa v tomto hierarchizovanom modeli priestore venovať aj typologickej charakteristike jednotlivých druhov polemiky vo vzťahu k ich hĺbkovej a povrchovej organizácii.

LITERATÚRA A PRAMENE

- ARISTOTELES: Poetika. Rétorika. Politika. Bratislava: Tatran 1980. 280 s.
- ČECHOVÁ, M. – CHLOUPEK, J. – KRČMOVÁ, M. – MINAŘOVÁ, E.: Současná česká stylistika. Praha: ISV nakladatelství 2003. 142 s.
- ČMEJRKOVÁ, S. – DANĚŠ, F. – SVĚTLÁ, J.: Jak napsat odborný text. Praha: Leda 1999. s. 256.
- ČERTÍKOVÁ, H.: Větná intonácia v Slovenskom rozhlase. In: Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 2, s. 74 – 77.
- DOLNÍK, J.: Jazykový systém a kodifikácia. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 2, s. 106 – 113.
- DOLNÍK, J.: O prístupoch k spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 3, s. 149 – 155.
- DOLNÍK, J.: Ku kritike reflexívno-logického prístupu k spisovnému jazyku. Slovenská reč, 65, 2000, s. 214-220. b
- DOLNÍK, J.: K teoreticko-metodologickej diskusii o spisovnom jazyku. In: Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 1, s. 30 – 35.
- DOLNÍK, J.: Otázky teórie súčasnej spisovnej slovenčiny. In: Slovenská reč, 2004, roč. 69, č. 2, s. 96 – 101.
- DVONČ, L.: Znova o pravidle o rytmickom krátení v spisovnej slovenčine (1). In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 5, s. 279 – 291.

- DVONČ, L.: Znova o pravidle o rytmickom krátení v spisovnej slovenčine (2). Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 6, s. 345 – 354.
- DVONČ, L.: Prípady dodržiavania a nedodržiavania pravidla o rytmickom krátení v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 4, s. 221 – 226.
- FINDRA, J.: Polemika ako paškvil. In: Literárny týždenník, 1991, roč. 4, č. 40, s. 13.
- FINDRA, J.: Jazyk v komunikácii: dynamika vývinu, či ohrozenie? In: Slovenská reč, 2001, 66, č. 2, s. 91 – 107.
- FINDRA, J.: Štylistika slovenčiny. Martin: Osveta 2004. 232 s.
- HORECKÝ, J.: Systém a systémový prístup ako predpoklad kodifikácie. In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 3, 156 – 159.
- HORECKÝ, J.: Diskusia či polemika. In: Slovenská reč, 2001, roč. 66, č. 6, s. 337 – 339.
- IVANOVÁ-ŠLINGOVÁ, M.: Štylistika. Bratislava: Obzor 1965. 226 s.
- Jazyk a štýl modernej prózy. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied 1965. 180 s.
- KAČALA, J.: Východiská teórie a praxe jazykovej kultúry. In: Slovenská reč, 1997, roč. 62, č. 3, s. 159 – 166.
- KAČALA, J.: Smerovanie rytmického zákona. In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 4, s. 230 – 237.
- KAČALA, J.: Smerovanie rytmického zákona (2). In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 3, s. 150 – 157.
- KAČALA, J.: Kodifikačný postoj a jazyková kultúra. In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 1, s. 11 – 21.
- KAČALA, J.: O niektorých teoreticko-metodologických a osobnostných predpokladoch diskusie o spisovnom jazyku. In: Slovenská reč, 2001, roč. 66, č. 5, s. 292 – 298.
- KAČALA, J.: Poznámky po diskusii o spisovnom jazyku. Slovenská reč, 68, 2003, s. 296 – 298.
- KOČIŠ, F.: Sociolingvistické „prepínanie kódov“. In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 5, s. 295 – 303.
- KRÁL, Á.: Odkiaľ vzali Slováci spisovnú slovenčinu? In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 2, s. 71 – 85.
- KRÁL, Á.: O prístupoch k spisovnej slovenčine a k diskusii o nich. In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 5, s. 304 – 309.
- KRÁL, Á.: Zvuková kultúra slovenčiny. In: Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 3, s. 150 – 151.
- MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 456.
- MISTRÍK, J.: Rétorika. 2. upravené vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, 220 s.
- MISTRÍK, J.: Štylistika. 3. upravené vydanie. Bratislava: Media Trade – Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 600 s.
- ONDREJOVIČ, S.: Eugen Pauliny ako sociolingvista. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 2, s. 65 – 83.
- ONDREJOVIČ, S.: Intonácia slovenskej vety a médiá. Slovenská reč, 67, 2002, s. 77 – 81.
- ONDREJOVIČ, S.: Ešte k diskusii o intonácii slovenskej vety. In: Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 3, s. 152 – 153.
- ONDREJOVIČ, S.: Poznámky k pokusu o vedecký a osobnostný profil Jozefa Ružičku. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 4, s. 223 – 227.
- PAULINY, E.: Niekoľko poznámok z fonológie. In: Slovenská reč, 1963, roč. 28, č. 3, s. 174 – 181.
- PAULINY, E.: O tzv. vytýčenom vetnom člene. In: Slovenská reč, 1963, roč. 28, č. 4, s. 230 – 239.

- PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.
- RUŠČÁK, F.: Dimenzie vnímania lingvistických polemík. In: Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 4, s. 235 – 237.
- RUŽIČKA, J.: E. Pauliny, Fonológia spisovnej slovenčiny. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, str. 122. In: Slovenská reč, 1963, roč. 28, č. 1, s. 54 – 62.
- RUŽIČKA, J.: Poznámky k poznámkam z fonológie. In: Slovenská reč, 1963, roč. 28, č. 5, s. 291 – 299.
- RUŽIČKA, J.: Poznámka o vytýčenom vetnom člene. In: Slovenská reč, 1963, roč. 28, č. 6, s. 346 – 349.
- VLAŠÍN a kol.: Slovník literární teorie. Praha: Československý spisovatel 1977. 472.

Diasporálna slovenčina a preventívna lingvistika

MIROSLAV DUDOK

Iba mŕtve jazyky sa nevyvíjajú.
David Crystal

1. Vývin a členitosť slovenčiny

Slovakistická teória sa o modernej slovenčine vyjadruje ako o jazyku, ktorý sa prudko vyvíja, čo je znakom jej životaschopnosti. O nezastaviteľnom vývine a pružnosti slovenčiny v najrozmanitejších komunikačných sférach svedčia naši najvýznamnejší jazykovedci Ľ. Novák, E. Pauliny, J. Horecký, V. Krupa a rad ďalších domácich a zahraničných jazykovedcov, ktorí reprezentujú a rozvíjajú jazykovedné paradigmy personifikované uvedenými autoritami. Bezpochyby sem patrí aj jubilant S. Ondrejovič. Preto možno prekvapí náš návrh konštituovania preventívnej jazykovedy aj v slovakistickom kontexte. Ak si však všimneme historiát otvorených i skrytých diskusií a polemík o slovenčine, a vždy šlo alebo spravidla šlo o jej vývinový aspekt, tak by si preventívna jazykoveda asi našla svoje miesto aj u nás. V našom príspevku sa v prvom rade týmito úvahami budeme zaoberať v lingvistickom diskurze slovenských jazykových enkláv a diaspór, kde sa táto sociolingvistická a všeobecnolingvistická otázka už dávnejšie spontánne otvorila. A znova príležitostne vyzdvihnem slovenčinu ako spiaci jazyk, ktorý do nášho jazykovedného inventára zaviedol S. Ondrejovič. Deskriptívno-lingvistické, tobôž nie preskriptívno-lingvistické nástroje takýmto a podobným existenčným jazykovým prejavom v špeciálnych životných podmienkach len málo pomôžu, lebo sa nedostávajú k používateľom enklávnej a diasporálnej slovenčiny ako potenciálne i reálne ohrozenej jazykovej entite. Takisto sú málo účinné aj jazykovedné nástroje implementované na Slovensku. Lebo moderná slovenčina zaznamenala od svojich začiatkov za zložitých a nerovnakých podmienok pluricentrický vývin. Zaradili sme ju medzi pluricentrické jazyky (Dudok, 2002) hoci nie je takým výrazným pluricentrickým jazykom ako súčasná angličtina či nemčina.

2. Enklávna a diasporálna slovenčina

Keď ide o jazyk slovenskej komunity mimo Slovenska, dodnes je produktívny enklávny jazyk a jazyk diaspóry. Prvý termín je v slovenskej lingvistike zaužívaný, druhý je zasa zaužívanejší v západnej lingvistike. U nás ho medzi prvými uplatnil Ľ. Ďurovič (Ďurovič, 1990). Keďže ide o dva rozdielne existenčné typy minorit-

nej komunity žijúcej mimo hraníc materského národa s osobitnými a špecifickými jazykovými prejavmi v interpersonálnej a verejnej komunikácii, je potrebný aj na úrovni jazyka a používania slovenčiny diferencovaný pohľad na jazyk enklávy alebo slovenských ostrovov v zahraničí a jazyk diaspóry.

Enklávny jazyk charakterizuje jazykovo, najmä etnicky a kultúrne pomerne kompaktnú komunitu. Je výsledkom vývinu európskej geopolitickej situácie od 18. do 20. storočia. Enklávna slovenčina je výsledkom vonkajších geopolitických zmien. Po tereziánskych a jozefínskych reformách a rozpade Osmanskej ríše v južnej Panónii vznikli silné slovenské ostrovy na Dolnej zemi a v Bihorských horách s neprerušeným kultúrnym, duchovným a fyzickým kontaktom s rodným krajom. Po roku 1918 na týchto ostrovoch sa formovala slovenská menšina, ktorá sa ocitla v nových štátnych formáciách a to slovenská menšina v Rumunsku, v Juhoslávii, v Maďarsku, v Poľsku a na Ukrajine. V 20. storočí po rozpade Česko-Slovenskej federácie aj slovenská komunita v Českej republike nadobudla status národnostnej menšiny (podrobnejšie Vranovský a kol., 2001).

Jazyk diaspóry je heterogénnej povahy, lebo jeho nositeľmi sú jednotlivci a členovia komunity, ktorí žijú roztrúsené, ďaleko od jadra materského národa. Keď ide o slovenskú diaspóru, Ľ. Ďurovič ju lokalizuje do západoeurópskych krajín a tvoria ju hlavne sociálni a politickí migranti.

V zámorských krajinách vznikali v minulosti takisto slovenské ostrovy, ktoré sa rýchlo menili na diasporálny typ komunit. Charakteristické pritom je, že zo stabilných dolnozemskej slovenských enkláv sa často formovali sekundárne enklávy v Európe aj v zámorí. Takže dnes vo forme menších ostrovov, najmä ako diasporálna zaznieva slovenčina vo viacej ako tridsiatich krajinách na všetkých kontinentoch. Sprievodca slovenským zahraničím vierohodnejšie či menej vierohodne mapuje túto situáciu v dvadsiatich siedmich krajinách a odhadom uvádza, že za hranicami Slovenska žije viacej ako 2,6 miliónov Slovákov. Štatistický ani odhadový údaj o počte zahraničných Slovákov však nemôže byť celkom spoľahlivý (Sprievodca, 2001; Šatava, 1994), lebo slovenská etnická identita v rôznych končinách sveta sa meria rôznymi demografickými parametrami.

Jazyk slovenskej diaspóry sa u nás dodnes takmer neskúmal. Záujem o enklávnu slovenčinu na Slovensku bol iba po druhej svetovej vojne v rámci repatriačného procesu. Z početných výstupov týchto výskumov prevažná väčšina prác bola dialektologicky zameraná, ale skúmali sa aj jazykové kontakty a onomastika (V. Blanár, P. Ondrus, J. Štolc a i.), dominovali však etnografické práce. V súčasnosti je tento záujem viac-menej ojedinelý a nesystematický. Sústavný záujem o enklávny jazyk v rámci široko poňatej slovakistiky sa prejavuje iba v tradične najživotaschopnejších slovenských krajanských komunitách v bývalej Juhoslávii, v Rumunsku a v Maďarsku. V ostatnom čase sa zvyšuje záujem o reflexiu slovenčiny v Maďarsku, ktorá sa tam ocitla takmer na hranici spiaceho jazyka. Je preto načase konštituovať seriózný interdisciplinárny a interregionálny projekt, ktorý by objektívne zmapoval vývin a súčasný stav enklávnej i diasporálnej slovenčiny, lebo sa slovenčina za hranicami materskej krajiny nejednotne hodnotí a idealizuje sa aj v slovakistickom diskurze na Slovensku, aj v krajanskom slovakistickom diskurze. Medzi najzasluhnejších bádateľov v tejto oblasti patria nielen dialeкто-

lógovia J. Štolc, P. Ondrus, E. Pauliny, V. Blanár, D. Dudok, I. Ripka, Š. Lipták, ale i jazykovedci inej orientácie, napr. M. Myjavcová, M. Týr, A. Divičanová, M. Žiláková, A. Hornoková, J. Mlacek, E. Horák, J. Mistrík, S. Ondrejovič a mladší autori. Najčastejšie sa uplatňujú konzervatívne scientometrické parametre, bez uplatnenia kritérií sociálnych sietí, bigrafém a pod., s jednostranným zameraním na nárečovú komunikáciu, pričom vedeckej reflexii uniká skutočnosť, že sa v niektorých kolektívnych identitách vytratila jazyková identita alebo že v niektorých iných komunitách, akými sú bývalé dolnozemske slovenské ostrovy, došlo k charakteristickým znakom pluricentrického vývinu slovenčiny. O tom pozri viacej Dudok (2002).

Jazyk slovenskej enklávy a diaspóry napriek domnejšej zakonzervovanosti, ako sa často prezentuje v doterajšej literatúre, predstavuje dynamickú, pulzujúcu entitu, ktorú tvarujú pulzačné jazykové vektory (podrobnejšie Dudok, 2004). Tradičné systémové vybavenie pri analýze jazyka týchto jazykových spoločenstiev nepri nieslo očakávané výsledky; zakladalo sa na projektovanej situácii, uspokojovalo sa statickými jazykovými entitami a vývinový aspekt nebol vystihnutý. Výsledky výskumu často dopadli deprimujúco pre používateľov enklávnej a diasporálnej slovenčiny a zo stanoviska ekolingvistických postupov sú vágne. Napriek tomu, že dodnes nemáme presne zmapovanú enklávnu a diasporálnu slovenčinu, v tejto chvíli môžeme stručne načrtnúť súčasnú situáciu aspoň v cieľových krajinách tradičných migrácií Slovákov.

3. Tendencia k diasporálnosti

Na základe lingvometrických, sociometrických a komunikologických parametrov, avšak bez hlbších sociolingvistických ponorov, s ktorými dosiaľ celoplošne ne-disponujeme, môžeme v abecednom poradí konštatovať nasledujúcu aktuálnu situáciu slovenčiny mimo materského jadra, ktorú charakterizuje široký jazykový vejár od vnútorne značne členitého jazyka po spiaci a vystriedaný jazyk. V čiastočne upravenej tabuľke zo štúdie *Slovenčina v životnom prostredí* (Dudok, 2005) je evidentná diasporálna tendencia slovenčiny v zahraničí: S. Ondrejovič používa termín jazyková diaspóra už aj v tých prípadoch, kde sa donedávna hovorilo o jazykovej enkláve (Ondrejovič, 2004). Premenu enklávnej slovenčiny, ktorá bola dominantná v prvej generácii slovenských presídlencov z 18. a 19. storočia na diasporálnu umožnila ekonomická, spoločenská a kultúrna urbanizácia slovenského etnika mimo materského územia.

Argentína	jazyk potomkov slovenských vysťahovalcov z Dolnej zeme, neskoršie i zo Slovenska, vystriedala španielčina; súčasný vývin má znaky diasporálnosti
Austrália	slovenčina potomkov vysťahovalcov zo Slovenska sa stala prevažne spiacim jazykom, potomkovia juhoslovenských Slovákov si zachovali jazyk so špecifickými jazykovými znakmi bývalého spoločenského prostredia s jazykovými vektormi (spolky, masmediálna komunikácia ap.), ktoré oživujú lektický vejár

Belgicko	slovenčinu v podmienkach diasporálneho vývinu vystriedala hlavne francúzština, jednotlivé rodiny, ktoré udržiavajú kontakt so Slovenskom, zachovali si nárečovú alebo spisovnú podobu slovenčiny (hlavne mladšia migračná vlna)
Bosna a Hercegovina	spiaci jazyk sekundárnej kolonizácie z Vojvodiny
Brazília	sekundárna enklávna slovenčina pôvodných enkláv z Bulharska, Rumunska a Juhoslávie zanikla, jednotlivci z pôvodných enklávnych Slovákov a imigrantov zo Slovenska sa ešte hlásia k etnickému pôvodu, ale komunikačná sieť v rodnom jazyku je už veľmi oslabená, slovenčina je vo fáze spiaceho, rodinného a individuálneho jazyka
Bulharsko	slovenská komunita po repatriácii na Slovensko si udržiava kolektívnu identitu (napr. v rámci občianskeho združenia Slováci z Bulharska, založ. r. 1990), v Bulharsku sa stopovo zachovala nárečová podoba slovenčiny s malým počtom hovoriacich
Česká republika	staršia a stredná generácia aktívne ovláda slovenčinu, najmladšia generácia vo veľkej miere už len češtinu; napriek tomu je slovenčina značne diverzifikovaným jazykom, najnovšie nadobúda status rovnoprávneho jazyka s dominantnou češtinou
Dánsko	slovenčina existuje ako rozptýlený (spiaci a rodinný) jazyk u novodobých imigrantov
Francúzsko	diasporálna slovenčina sa v rudimentárnej podobe zachováva vo folklórnych spolkoch a v Paríži v cirkevnej komunikačnej sfére (raz týždenne prebiehajú bohoslužby v slovenčine)
Chorvátsko	enklávna a diasporálna slovenčina; vzdelávanie v slovenčine v základnej škole (bilingválne triedy), najnovšie je možné študovať slovenčinu aj na univerzite v Záhrebe a v Osijeku; v značnej miere k zachovaniu slovenčiny prispeli tradičné poľnohospodárske komunity, v súčasnosti tlač, rozhlas a s týždennou periodicitou aj televízne vysielania na štátnej televízii; napriek všetkému počet používateľov slovenčiny ubúda
Juhoafrická republika	ide o pomerne mladú minoritnú komunitu (hlavne po roku 1968 a 1989), ktorá napriek diasporálnemu vývinu nestratila kontakt so živou slovenčinou
Kanada	slovenčinu vo veľkej miere vystriedala angličtina, miestami aj francúzština; napriek úsiliu imigračnej vlny po 2. svet. vojne a r. 1968, resp. najnovšej, po r. 1989, nedarí sa veľmi oživiť spisovnú komunikáciu, prevláda kreolizovaný jazyk, jednotlivci však dobre ovládajú diglosnú slovenčinu

Luxembursko	diasporálna slovenčina novšieho typu s malým počtom hovoriacich
Maďarsko	z výraznej enklávnej slovenčiny je dnes dominantné diasporálne jazykové spoločenstvo, ktoré takmer vystriedala maďarčina; v najnovšom čase sa však zvýšil záujem o revitalizáciu slovenčiny, najmä v radoch inteligencie s možnosťou pestovania slovenčiny v materskej škole, v bilingválnych základných školách, na slovenskom gymnáziu, na úrovni univerzitného štúdia; existuje aj masmediálna podpora zachovávanía slovenčiny
Nemecko	iba diasporálny typ slovenčiny s relatívne zakonzervovanou slovenčinou z obdobia po 2. svet. vojne a po období politickej emigrácie r. 1968, u potomkov týchto Slovákov však slovenčinu vo veľkej miere vystriedala nemčina; v jednotlivých rodinách v ostatných rokoch ožíva záujem o slovenčinu ako o turistický jazyk; používanie slovenčiny tu posilnila aj najnovšia gastarbeiter-ská vlna zo Slovenska
Nórsko	v malej novodobej slovenskej diaspóre, prevažne inteligencie, sa zachovala spisovná slovenčina
Nový Zéland	v málopočetnej slovenskej diaspóre sa slovenčina sporadicky pasívne pestuje (prostredníctvom odoberania slovenských časopisov z Austrálie)
Poľsko	v pohraničnom pásme enklávna slovenčina s dominantnými nárečovými formami, v súčasnosti o revitalizáciu slovenčiny vo svojich radoch prejavila záujem slovenská inteligencia v diaspóre
Rakúsko	v diasporálnom vývine slovenčiny dominuje slovenčina ako spiaci jazyk, ktorý posilňuje nezanedbateľná súčasná gastarberská vlna
Rumunsko	rozvinutý typ enklávnej slovenčiny so značne diverzifikovanou rečou, po Vojvodine v Srbsku a Čiernej Hore najvitalnejšia slovenská enkláva s rozvinutou školskou, spolkovo-folklornou, cirkevnou, vydavateľskou a masmediálnou sieťou
Spojené štáty americké	po vývinovej fáze melting pot zachovali sa rudimenty diasporálnej slovenčiny; po r. 1989 oživil sa záujem o pasívnu a „turistickú“ slovenčinu, ktorú posilňuje novodobá slovenská imigračná komunita

Srbsko a Čierna Hora	najživotiaschopnejšia slovenská enkláva i diasporálna slovenčina, rozvíjajúca sa ako diverzifikovaný jazyk s pluricentrickými charakteristikami v rámci verejných komunikačných sfér a interpersonálnej komunikácie a s výrazným citom pre diglosiu; úplne rozvinutá školská sieť od predškolských ustanovizní po vysokoškolské vzdelanie, členitá vydavateľská sieť, verejnoprávna a súkromná sieť rozhlasových a televíznych vysielaní regionálneho (vojvodinského) a miestneho charakteru, čulá divadelná ochotnícka, a profesionálna činnosť (jediné slovenské profesionálne divadlo za hranicami Slovenska), vybudovaná vedeckovýskumná infraštruktúra zameraná na jazykovo-etnické parametre atď., vo Vojvodine zrovnoprávnený jazyk verejnej komunikácie
Slovinsko	v nepatrnej slovenskej diaspóre mladšieho typu slovenčina sa zachováva ako rodinný jazyk
Španielsko	malá povojnová a mladšia diaspóra (hlavne v Madride) si zachovala korektnú spisovnú slovenčinu
Švajčiarsko	v diasporálnych podmienkach slovenčinu ovláda iba malá časť slovenských imigrantov, ktorú neovplyvnila ani najnovšia sociálna migračná vlna
Švédsko	mladšia diaspóra, ktorú tvorí prevažne vysokoškolská komunita, najmladšia generácia slovenčinu ovláda stopovo, v jednotlivých rodinách však na vysokej úrovni
Taliansko	diasporálna komunita sa po r. 1989 oslabilo o časť duchovenstva, ktoré sa vrátilo na Slovensko
Ukrajina	v enklávnom type staršia generácia slovenčinu používa v nárečovej podobe, najnovšie sa oživuje záujem o slovenčinu aj u príslušníkov mladšej generácie
Uruguaj	v diasporálnych podmienkach slovenčina západoslovenského a východoslovenského nárečového typu vystriedala španielčina
Veľká Británia	staršia diasporálna slovenčina je v súčasnosti posilnená novou sociálnou migračnou vlnou, ale bez znakov jazykovej eskalácie
Venezuela	v súčasnosti je to spiaca slovenská diaspóra bez známkov jazykového života
Zvyšné krajiny	slovenčina ako individuálny alebo diasporálny jazyk (zatiaľ bez postačujúcich lingvometrických parametrov)

Medzi lingvometrické, etnometrické, demografické a kulturologické parametre slovenskej jazykovej identity za hranicami Slovenska sme brali aktívnu a pasívnu znalosť slovenčiny, funkčné používanie slovenčiny, sociálne siete, jazykovú biogra-

fiu, sporadicky životné príbehy (pre absenciu ich systematického výskumu u nás). Keďže si takýto výskum vyžaduje lepšie kádrové zabezpečenie a systematický výskum v teréne, bez organizovaného inštitucionálneho prístupu k slovenčine ako enklávneho a diasporálnemu jazyku, na čo zatiaľ nebadáme vyvážené a ústretové snahy doma i v slovenskom zahraničí, naša úvaha reprezentuje iba zmenu paradigmy v nazeraní na danú problematiku.

V početných pôvodom slovenských zahraničných jazykových spoločenstvách slovenčina je v existenčnej fáze spiaceho jazyka. Po prvýkrát tento termín do slovenskej jazykovednej tradície uviedol S. Ondrejovič vo svojich prácach o reči Slovákov v Rakúsku (Ondrejovič, 1999). Stotožňujeme sa s ponímaním spiaceho jazyka ako utajeného jazyka, ktorý je funkčný iba v úzkej rodinnej (prípadne aj susedskej) komunikačnej sieti a ako existujúci jazyk širšej komunity a vo verejnom jazykovom diskurze zostáva utajený, neznámy a bez viditeľnejšej snahy o revitalizáciu.

4. Kritická masa/Počet slovenských hovoriacich v zahraničí

V teórii nepanuje názorová jednota na kritickú masu, ktorá by mala byť v praxi naplnená, aby nejaký jazyk začal zaznamenávať úpadok. Keď ide o enklávu a diasporálnu slovenčinu nie je ani tak rozhodujúci počet hovoriacich ako kvalita pulzačných vektorov udržania jazyka a ich sieť. Vo všetkých prípadoch máme do činenia so spoločenským bilingvizmom, s rozličným stupňom statusného zastúpenia slovenčiny od slovenčiny ako rovnoprávneho jazyka v spoločenskej komunikácii po slovenčinu ako spiaceho, utajeného jazyka, ktorá sa realizuje iba v interpersonálnej komunikácii. Vo všetkých prípadoch slovenské prejavy diasporálnych a enklávnych Slovákov sú poznačené kreolizáciou jazyka, ktorá stúpa jednak v dôsledku neadekvátneho jazykového plánovania v dominantnom jazyku, čo predstavuje zároveň aj jeden z činiteľov, ktorý živý pokles používateľov slovenčiny, a na druhej strane v dôsledku netolerantného postoja hovoriacich z materskej krajiny voči enklávnym/diasporálnym Slovákom a ich slovenčine. Pokles počtu slovenských hovoriacich v zahraničí je iba vonkajší činiteľ na evidovanie kritickej masy. Napríklad pokles sa zaznamenáva v Chorvátsku (z 30-tisíc v 19. storočí na 5606 v roku 1991), v Kanade podľa jestvujúcich údajov o prisťahovalectve Slovákov po prirátaní prirodzeného prírastku by sa dalo očakávať okolo 100-tisíc Kanadčanov slovenského pôvodu, pri sčítaní obyvateľstva roku 1991 však iba 29 350 občanov uviedlo, že jeden alebo obidvaja rodičia boli Slováci, a k slovenčine ako k svojmu materinskému jazyku sa prihlásilo iba 17 750 obyvateľov, v Maďarsku, kde roku 1920 žilo okolo 250-tisíc etnických Slovákov, pri sčítaní obyvateľstva r. 1990 sa k slovenskej národnosti prihlásilo okolo 10 500 osôb a ako svoj materinský jazyk uviedlo slovenčinu vyše 12 700 obyvateľov, v Spojených štátoch amerických podľa Federálneho súpisu z roku 1920 bolo 620-tisíc Slovákov, kým súpis z r. 1990 registruje takmer 1,9 miliónov osôb slovenského pôvodu, z čoho podľa odhadu tamojších Slovákov len okolo 10-tisíc používa slovenčinu v interpersonálnej komunikácii atď.); porov. aj údaje v Sprievodcovi slovenským zahraničím (Sprievodca, 2001).

Najväčší prepád v aktívnom používaní slovenčiny v zahraničných komunitách zaznamenávame v 20. storočí. Aby sa táto prirodzená tendencia spomalila a zastavi-

la v 21. storočí, nestačia klasické jazykové nápravné prostriedky, ale treba rátať aj s jazykovou štandardizáciou zdola, resp. so skúsenosťami jazykového manažmentu a nástrojov preventívnej lingvistiky.

5. Oprávnenosť preventívnej jazykovedy v slovakistike

Výrazný pokles používateľov zahraničnej slovenčiny v 20. storočí poukazuje na dve jazykové tendencie vo vývine slovenčiny ako enklávneho i diasporálneho jazyka. Prvou je jazyková intolerancia, v lepšom prípade indolencia používateľov majoritného jazyka voči používateľom minoritného jazyka (jazyková situácia v Amerike do 80. rokov 20. storočia, v Maďarsku do 90. rokov 20. storočia, v Srbsku a Chorvátsku v 90. rokoch 20. storočia a pod., keď sa majoritné jazyky správali v uvedených regiónoch ako veľké či dominantné jazyky voči slovenčine ako malému či recesívnemu jazyku). Na druhej strane sú to vnútrojazykové vektory jazyka na ústupe (nezáujem o vlastný jazyk alebo bilingválna únava či asymetrický bilingvizmus a vyčerpanosť enklávnej, resp. diasporálnej jazykovej energie). V dobrej snahe pribrzdiť tento proces sa ako kontraproduktívne často ukazujú i metalingvistické podnety tak domácich slovakistov, ako aj zahraničných a krajanských slovakistov, ktorí reflektujú jazyk zahraničných Slovákov z pozícií vývinu slovenčiny v materskej krajine. Teórie o poklese jazykovej a komunikačnej kompetencie enklávnej slovenčiny (napr. M. Myjavcová, L. Hammerová, I. Ripka) nadväzujú na tradičné teórie vývinu enklávnej slovenčiny (počnúc M. Godrom a nekončiac J. Petrikovichom) a veľmi nemotivujú používateľov enklávnej a diasporálnej slovenčiny v zotrvávaní v nerovnoprávnom komunikačnom a jazykovom životnom priestore. Preto azda treba hľadať nové cesty, ktoré spomalia proces zániku slovenčiny za hranicami materskej krajiny a reálne umožnia stagnáciu tohto procesu, resp. v optimistickejšom horizonte umožnia revitalizáciu diasporálnej slovenčiny.

Klesajúci počet používateľov diasporálnej slovenčiny je síce výrazným indikátorom úpadku a zanikania jazyka, ale to je iba jedna stránka jazykovej mince, ktorú treba poznať pri skúmaní procesov smerujúcich k vystriedaniu jazykového kódu. Dôležitým poznávaním sú sociálne siete, jazykové biografie (Sloboda, 2004), osobitné regiolektné a generolektné vektory pulzačného charakteru (Dudok, 2004), ale aj generačné jazykové postoje diasporálnych jazykových používateľov, postoje používateľov majoritného jazyka k menšinovému jazyku (Nábělková, 2006), prípadne postoje jazykových používateľov v konkrétnom životnom prostredí a prihliadanie na skúsenosti jazykového manažmentu pri hodnotení stavu diasporálnej slovenčiny (Dudok, 2004). V skutočnosti aj samotná klasifikácia a opis vektorov enklávnej a diasporálnej slovenčiny sa v našej jazykovede len matne črtá, naznačuje a pokúša vedecky verifikovať. Ale už to, že si takéto otázky v slovakistike kladú viacerí jazykovedci, predstavuje výrazný posun oproti tradičnej reflexii tohto výseku jazykovej skutočnosti. Lebo bez hľadania odpovedí na uvedené a podobné otázky vývinu slovenčiny v životnom prostredí takmer nemožno prognózovať, či sa udrží nad vodou. S podobnou dilemou zápasia aj svetoví sociolingvisti, ekolingvisti a perilingvisti či preventívni lingvisti. David Crystal vo svojej knihe *Smrť jazyka* sa vyslovene pýta: Koľko vôbec relevantných činiteľov zachovania jazyka existuje? (Crystal, 2000, 2003, s. 129).

Lenže suma vektorov zachovania jazyka v bilingválnom alebo multilingválnom prostredí, podobne i v podmienkach enklávneho alebo diasporálneho vývinu, nie je vždy a vo všetkých prípadoch rovnaká a nespráva sa všade rovnako. Preto preventívne jazykové nástroje nemožno vždy a všade aplikovať. Napríklad, vnútrojazykové vektory rovnakého rangu enklávnej slovenčiny, akými sú napr. škola, cirkev, spolky, rodinná tradícia a pod., často sa správajú ako disipačné štruktúry aj v rámci toho istého kultúrneho typu a podobnej diskurzívnej tradície. Na porovnanie: uvedené vektory zachovania slovenčiny sa ukázali ako postačujúce vo Vojvodine, ale v Chorvátsku alebo v Maďarsku, ako porovnateľných spoločensko-kultúrnych modeloch, zasiahli iba etnosignifikantný priestor bez výraznejšieho vplyvu na jazykovú identitu. Jednotlivé zahraničné slovenské jazykové spoločenstvá nedisponujú rovnakým postojovým potenciálom, keď ide o vlastnú jazykovú reflexiu. Takisto nie je všade v rovnakej miere prítomná existenčná vôľa koexistovať vo viacjazykovom prostredí. D. Crystal hovorí, že možno sa v dohľadnom čase nevyhne-
me všeobecným zisteniam zhôd alebo rozdielom medzi situáciami, v ktorých sa nachádzajú jednotlivé ohrozené jazyky. Napriek tomu apeluje na budovanie teoretického rámca, pomocou ktorého by sa mohla mapovať situácia revitalizácie a zachovania jazyka, pretože nič nedosiahneme odkladaním tohto kroku, kým nezískame všetky údaje potrebné na konštituovanie takej teórie – lebo so všetkými údajmi aj tak nikdy nebudeme disponovať. Platí to v rovnakej miere aj pre vývin diasporálnej slovenčiny: kým sa dopracujeme v rámci súčasnej slovakistickej infraštruktúry k istým jazykovým údajom, tie už môžu byť pasívnou kategóriou.

V jazykovej praxi enklávnej a diasporálnej slovenčiny je situácia taká pestrá, lebo jej objektívna i subjektívna „ohrozenosť“ jazyka môže byť veľmi rozmanitá a jazyková profylaxia najčastejšie nie je možná podľa jednotného obrazca. Dosiaľ u nás platná teória, ktorá sa aplikovala najmä v dialektológii, ale aj v prvej vývinovej fáze sociolingvistického myslenia, že vonkajšie sociálne okolnosti (kapitalizácia, industrializácia a podobné činitele a s nimi späté sprievodné javy) urýchlňovali akulturáciu jazyka (porov. napr. práce o zmiešanom type slovenských nárečí vo Vojvodine D. Dudka alebo interdialektovú teóriu v celoslovenských reláciách). Vo všeobecnosti sa aj vo svetovej jazykovede uznáva hlboký vplyv a inicializačná funkcia sociálno-ekonomických a politických zmien na jazykové posuny, ale to nie sú aj rozhodujúce vektory ústupu a atrície jazyka (výberovo porov. Calvet, 1987, 1995; Dorian, 1981; Dressler, 1999 a i.). V tejto chvíli by nám vari vystačil argument z iného spoločensko-politického diskurzu. V období tzv. samosprávneho socializmu v bývalej Juhoslávii slovenčina vo Vojvodine prežíva renesanciu, kým sto kilometrov ďalej slovenčina v Slavónsku atrofuje. Ale ani v samotnej Vojvodine situácia nebola taká jednoznačná, ako sa na prvý pohľad javila: záujem o slovenčinu v urbánnom prostredí (kde došlo k jej posunu smerom k diasporálnosti) prejavoval sa v jej funkčnej expanzii a rozrastaní jazykových variet, kým v rurálnom prostredí sa výrazne zvýšil monoštylizmus, ktorý je vlastne charakteristický pre záverečnú fázu zanikania jazyka, a na druhej strane sa rozšírila interfercia jazykových štruktúr z dominantnej srbčiny. Bohatý interferenčný materiál nám poskytujú práce M. Myjavcovej (1985). V odhaľovaní tohto protirečivého procesu by sme nevystačili ani so štandardnými nástrojmi pre bežné trendy, akým

sú sociálne siete, jazykové biografie a pod., ale vyžaduje si to explanačné nástroje. Semikomunikáciu neživili a neživia len komunikačné vektory, ale aj vektory kognitívnej jazykovej oblasti. Monoštylisti tu pri jazykovej perspektíve a udržaní vlastného jazyka neuvažujú v kategóriách a pojmoch recesívneho jazyka, ale pomocou prostriedkov dominantného jazyka a dominantnej kultúry.

Keďže nám doterajšie deskriptívno-lingvistické, a toľž nie preskriptívno-lingvistické, snahy neumožnili odstrániť skeptické postoje, keď ide o vývin diasporálnej slovenčiny, treba hľadať nové nástroje, nové cesty zachovania a revitalizácie jazyka v novom diskurze, v priestore preventívnej jazykovedy. Samozrejme, vyžaduje si to veľkú námahu. Je to nad sily jednotlivca, ale aj nad sily postihnutej komunity. Proces revitalizácie jazyka komplikuje viacúrovňovosť a multidisciplinárnosť otázky: vyžaduje si nielen zmenu jazykovej paradigmy, ale aj zmenu postojovej paradigmy a prestavbu kultúrnych, spoločenských, psychologických, ekonomických a iných vektorov. K optimálnej súčinnosti všetkých vektorov v praxi takmer nikde a nikdy nedôjde. Lingvistickú reflexiu, zväčša len zaevidovanie stavu, často predbehne vystriedanie jazykového kódu. Napriek tomu začať s organizovaným výskumom, v mnohých prípadoch nadviazať aj na tradičné výsledky výskumu, nikdy nie je neskoro. Už aj samotný záujem o diasporálnu slovenčinu často spúšťa revitalizačné procesy aktívnejšieho jazykového používania. Pritom odborné skúsenosti v preventívnej lingvistike neobohatia len slovakistický priestor, ale aj všeobecnolingvistický.

LITERATÚRA

- CALVET, Luis-Jean: *La guerre des langues et les politiques linguistiques*. Paris: Payton 1987. Rat medzi jezicima. Prekl. M. Džunjić-Drinjković. Beograd: XX vek 1995. 338 s.
- CRYSTAL, David: *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press 2000. Smrť jezika. Prel. A. Bajazetov-Vučenov. Beograd: XX vek 2003. 262 s.
- DORIAN, N.: *Language Death. The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1981.
- DRESSLER, Wolfgang U.: Smrť jazykov. In: *Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi*. Ed. S. Ondrejovič. Sociolingvistica Slovaca 4. Bratislava: Veda 1999, s. 23 – 42.
- DUDOK, Miroslav: Pluricentrický vývin modernej slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca* 31. Prednášky 38. Letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2002, s. 42 – 50.
- DUDOK, Miroslav: Pulzačné vektory enklávnej slovenčiny. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Ed. A. Uhrinová a M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2004, s. 32 – 42.
- DUDOK, Miroslav: Slovenčina v životnom prostredí. In: *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2006, s. 190 – 198.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: Slovenčina ako jazyk diaspóry. In: *Zahraniční Slováci a materinský jazyk*. Zost. F. Bielik a C. Baláž. Martin: Matica slovenská 1990, s. 126 – 131.
- MYJAVCOVÁ, Mária: Súčasné vývinové tendencie v spisovnej slovenčine v Juhoslávii. In: *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov 6 – 7, 1984 – 1985*, s. 5 – 70.

- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Slovenská prítomnosť v súčasnej českej (jazykovej) situácii. In: Euro-litteraria & Eurolingua 2005. Majority a minority v literatúre a v jazyce. Ed. O. Uličný. Liberec: Technická univerzita v Liberci 2005, s. 250 – 260.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Z výskumu etnojazykovej situácie Slovákov v Rakúsku. In: Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi. Sociolingvistica Slovaca 4. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1999, s. 45 – 59.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Jazyk v menšinovom prostredí. In: Slovenčina v menšinovom prostredí. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2004, s. 43 – 49.
- SLOBODA, Marián: Jazyk národnostnej menšiny, idiolektne siete a biografie (Slováci v chorvátskom Iloku). In: Slovenská reč, 2004, roč. 69, č. 1, s. 15 – 36.
- Sprievodca slovenským zahraničím. Zost. L. Bartalská. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov 2001.
- ŠATAVA, L.: Národnostní menšiny v Evropě. Encyklopedická příručka. Praha: Ivo Železný 1994.
- VRANOVSKÝ, P. a kol.: Slovenskosť v multikultúrnom svete. Praha: Obec Slovákov v Českej republike 2001.

K aktuálnej stratifikácii slovenského národného jazyka a jej dynamike

ĽUBOMÍR KRALČÁK

Teoreticky správne analyzované stratifikačné rozvrstvenie národného jazyka, zodpovedajúce reálnemu stavu spoločensky ukotvených komunikačných aktivít jazykového spoločenstva, sa dnes javí ako jedno zo základných východísk moderného skúmania prirodzeného jazyka. Súvisí to s tým, že variety národného jazyka majú schopnosť svojimi vlastnosťami a stavom vzájomného usúvzťažnenia adekvátne citlivo odrážať diferencovanosť a aktuálnu dynamiku sociálno-komunikačných procesov.

1. Vývoj názorov na otázku stratifikácie slovenského národného jazyka

Teória stratifikácie slovenčiny sa rodila v súvislosti s utváraním novej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry od polovice 60. rokov minulého storočia (najmä J. Ružička), no ako samostatná, ucelená teoretická koncepcia sa otázka stratifikačnej štruktúry národného jazyka objavuje až zásluhou J. Horeckého (1979), ktorý koncom 70. rokov predstavil svoje východiská k teórii spisovného jazyka. Viedli ho k tomu nielen novo sa koncipujúce obdobné teórie v niektorých slovenských krajinách, ale predovšetkým nápadné dynamické premeny sociálno-komunikačnej štruktúry aktuálnej jazykovej situácie na Slovensku. Z uvedených súvislostí a faktov vyvodil J. Horecký stratifikačnú diferenciaciu slovenského národného jazyka, ktorá rozlišuje formy: celonárodné (spisovná, štandardná a subštandardná) a necelonárodné (geografické nárečia). Slangové prvky v komunikácii pritom nepokladá za osobitnú formu národného jazyka.

Horeckého teória stratifikácie slovenčiny sa od svojho uvedenia zo začiatku stretla v istej časti lingvistickej obce s kritickým hodnotením, ba dokonca s odmietnutím (F. Kočiš, 1984). Toto odmietnutie sa zakladalo na zažitej dichotomickej predstave, že okrem spisovného jazyka tvoria národný jazyk len tradičné teritoriálne nárečia ako nespisovné útvary. Na druhej strane sa popri jej akceptovaní postupne objavovali aj príspevky, ktoré smerovali k jej rozvíjaniu či inováciám. Spresnenie aktuálnej sústavy variet národného jazyka na základe hlbšej analýzy nárečových útvarov slovenčiny navrhol I. Ripka (1980, 1990). Odvolávajúc sa na nárečové výskumy a súčasný stav, predpokladá v rámci národného jazyka existenciu piatich (resp. šiestich) jazykových útvarov: spisovného jazyka, hovorového spisovného jazyka (štandard), bežne hovoreného jazyka (subštandard), interdialektov a teritoriálnych dialektov, pričom medzi subštandard a interdialekt vsúva aj formu, ktorú označuje ako supradialekt, útvary s nadnárečovou platnosťou.

D. Slančová a M. Sokolová (1994) vo svojom teoretickom riešení stratifikačnej štruktúry slovenčiny dôrazne upozorňujú na geografickú diferencovanosť jednotlivých variet. Už bežnú (štandardnú) varietu charakterizujú ako regionálne diferencovanú, a to až do takej miery, že možno hovoriť o jej západoslovenskom, stredoslovenskom a východoslovenskom variante. Pri subštandardnej forme národného jazyka používajú v stratifikačnej štruktúre na jej označenie dokonca plurálny termín „subštandardné variety“. Aj tu uplatňujú geografické kritérium členenia podľa makroareálových oblastí Slovenska, teda rozlišujú západoslovenskú, východoslovenskú a stredoslovenskú varietu, no navyše pripúšťajú aj tzv. bratislavskú subštandardnú varietu. Okrem toho sa tu ponúka aj riešenie problému necelonárodných foriem, ktoré sa zaraďujú k nárečovým varietám a predstavujú v národnom jazyku nesystémové sociálne viazané tzv. semivariety, teda ide o slangy, žargón, argot a profesijnú reč.

Podobne J. Bosák (1995, 1997) kladie dôraz na nové zistenia o rozširovaní, rozmazávaní hraníc medzi jednotlivými varietami: ukazuje sa, že vznikajú zmiešané, prechodné alebo novo sa tvoriace variety. Podľa neho možno vysloviť predpoklad, že aj v slovenčine dochádza k presunu zdrojov dynamiky z územných nárečí na sociolekty a ďalej na „medzivariety“ smerujúce k spisovnému jazyku ako najprestížnejšej variete. Uprednostňujúc komunikačné východisko, kladie J. Bosák veľký dôraz na hovorenú slovenčinu ako novo sa utvárajúcu varietu, ktorá patrí do okruhu variet a štýlov vypĺňajúcich komunikačný priestor medzi spisovným jazykom a nespisovnými varietami.

2. Modelovanie stratifikačnej štruktúry národného jazyka

V tomto bode treba konštatovať, že rozvíjanie prezentovanej teórie v slovenskej jazykovede, i keď sa v nej prejavuje čiastočná nejednotnosť, progresívne smeruje k adekvátnejšiemu zohľadneniu predovšetkým sociálno-komunikačnej stránky aktuálnej jazykovej situácie slovenčiny. Z hľadiska riešenia našej témy je rozhodujúca základná téza, s ktorou budeme ďalej pracovať: slovenský národný jazyk je sociálno-komunikačne, t. j. funkčne (vertikálne) a teritoriálne (horizontálne) diferencovanou dorozumievacou sústavou.

2.1. Sociálnokomunikačná (vertikálna) diferencácia národného jazyka

Pri jej opise možno vychádzať z predpokladu, že zmyslom komunikačných aktivít používateľov jazyka je taká efektívnosť komunikácie, ktorá smeruje k primeranému naplneniu ich sociálnych (teda aj komunikačných) cieľov a potrieb. Sociálno-funkčný aspekt komunikačných aktivít používateľov jazyka je vhodné premietnuť aj do sociologického pojmu sociálna rola (o zapojení tohto pojmu do uvažovania o jazyku porov. napr. Barnet, 1977, Krčmová, 1990, Bosák 1990). Rola sa najčastejšie definuje ako očakávaný spôsob správania. So sociálnymi rolami sú úzko previazané normy sociálneho (teda aj verbálneho) správania, pričom to, čo je pre roly i normy spoločné, sú expektácie (očakávania) – pôvodne sociálnopsychologický a dnes aj psycholingvistický, resp. sociolingvistický termín. Sociálne roly a takisto normy správania sú v princípe dvojaké – *formálne* a *neformálne*, pričom konkrétnych spoločenských rolí a „čiasťkových“ noriem je veľký počet a vyznačujú sa his-

torickou premenlivosťou. Dvojaké (formálne a neformálne) je teda v princípe aj sociálne správanie, ktorého neoddeliteľnou súčasťou je verbálne správanie. Antinómia „formálne – neformálne“ sa v súvislosti s verbálnym správaním špecifikuje pomocou ďalších súvťažných ukazovateľov. Sú vyjadrením charakteru používaných výrazových prostriedkov v bežnej komunikácii a vyplývajú zo vzťahu ku komunikačnej udalosti, k textu, k recipientovi a ku kodifikovanej norme:

Výrazové prostriedky		verbálne správanie	
		formálne	neformálne
vo vzťahu	ku komunikačnej udalosti	<i>oficiálnosť</i>	<i>neoficiálnosť</i>
	k textu	<i>kultivovanosť</i>	<i>prirodzenosť</i>
	k recipientovi	<i>strojenosť</i>	<i>spontánnosť</i>
	ku kodifikovanej norme	<i>dôslednosť</i>	<i>uvolnenosť</i>

Teda formálne verbálne správanie sa primárne spája s *oficiálnosťou* (vo vzťahu ku komunikačnej udalosti), *kultivovanosťou* (vo vzťahu k textu), *strojenosťou* (vo vzťahu k recipientovi), *dôslednosťou* (vo vzťahu k dodržiavaniu kodifikovanej normy). Pre neformálne verbálne správanie je primárne príznačná: vo vzťahu ku komunikačnej udalosti *neoficiálnosť*, vo vzťahu k textu *prirodzenosť*, vo vzťahu k recipientovi *spontánnosť* a vo vzťahu k dodržiavaniu kodifikovanej normy *uvolnenosť*.

Tieto ukazovatele ako všeobecné charakteristiky jazykového výrazu nemusia stáť v prísnej opozícii a ani nie sú všetky pevne viazané na daný typ správania. Je samozrejmé, že napr. i neoficiálny jazykový prejav môže vykazovať známky strojenosti alebo oficiálny prejav môže byť vo svojich výrazových prostriedkoch prirodzený. Uvedené ukazovatele teda predstavujú špecifikáciu na rovine výrazu, ktorá odráža **prevládajúce**, typické charakteristiky dvoch základných typov rečového správania – formálneho a neformálneho.

„Dvojpólovosti“ verbálneho správania zodpovedá dichotomická sociálnofunkčná diferenciacia národného jazyka, teda sformovanie takých dvoch základných typov variet, ktoré korešpondujú na jednej strane s potrebou formálnej (oficiálnej, kultivovanej, strojenej), na druhej strane neformálnej (neoficiálnej, prirodzenej, spontánnej) komunikácie.

Z uvedeným náhľadom má podstatné styčné body napr. aj teória ruskej lingvistiky G. P. Neščimenkovej (porov. Neščimenko, 2003, 2004), odmietajúca tradičnú stratifikáciu národného jazyka, v ktorej je centrom spisovný jazyk. Neščimenková hovorí o dvoch vzájomne usúvťažných podsystemoch líšiacich sa funkčnosťou: ide jednak o zabezpečenie oblasti vyšších komunikatívnych funkcií (túto funkciu spĺňa spisovný jazyk v písanej i ústnej podobe), jednak o zabezpečenie nenúteného, bežného každodenného dorozumievania (takto funguje „hovorový jazyk“, ktorý sa chápe ako spoločné označenie pre súbor, do ktorého sa zaraďujú popri dialektoch rozličné jazykové fenomény až po formujúci sa či sformovaný subštandard). Pre prvý podsystem národného jazyka je príznačné **regulované rečové správanie**, pre druhý podsystem zasa **neregulované rečové správanie**, príp. **rečové správanie s oslabenou regulovanosťou**. Z uvedeného teda vyplýva základné

aktuálne rozvrstvenie národného jazyka s dichotómiou *spisovný jazyk – nespisovné útvary*.

Nepochybne aj v jazykovej situácii slovenčiny možno pri riešení otázok dynamiky národného jazyka vychádzať z existencie širšie ponímaného „hovorového jazyka“, ktorý sa spája s neformálnym (neregulovaným) rečovým správaním. A pokiaľ ide o inovácie a jazykovú dynamiku, prirodzenou doménou týchto javov je práve hovorená podoba jazyka, a preto napr. slovenský spisovný jazyk vo svojej hovorenej podobe bez väčších problémov a takmer bez prekážok varíruje do existenčných foriem, ktorých podoba už nie je vo vzťahu k spisovnej norme v plnej miere alebo vôbec regulovaná (štandard, subštandard). Ak vezmeme do úvahy skutočnosť, že typické neformálne komunikáty vznikajú na báze sociálne a teritoriálne varírovaného rečového správania, možno povedať, že sféra bežného, neregulovaného dorozumievania, resp. dorozumievania s oslabenou regulovanosťou, má široký záber a zasahuje všetky variety okrem spisovného jazyka.

Osnovný štruktúrny vzťah teda vzniká medzi spisovným, resp. regulovaným (spisovne orientovaným) spôsobom vyjadrovania na jednej strane a neregulovaným spôsobom komunikácie na druhej strane. Pokiaľ však ide o vertikálnu stratifikačnú diferenciaciu národného jazyka, na tejto osi treba v súlade so skutočným stavom, ako aj doterajšími výskumami v rámci základného dvojpólového rozvrstvenia počítať ešte s „prechodným pásmom“ medzi regulovaným a neregulovaným verbálnym správaním, teda so správaním s oslabenou regulovanosťou, samozrejme, oslabenou v rozličnom stupni. Regulovanosť sa myslí vo vzťahu ku kodifikovanej, teda inštitucionálne stanovenej norme. Môže pritom ísť o regulovanosť vonkajšiu (redakčné a podobné inštitucionálne zásahy, resp. v terminológii J. Horeckého tzv. inštitucionálny filter) a vnútornú, t. j. o autocenzúru – sebakontrolu pri dodržiavaní spisovnej normy. Oslabená regulovanosť rečového správania spôsobuje v súlade so sociálno-komunikačnými potrebami používateľov varírovanie spisovného jazykového základu. Formuje a upevňuje sa tak štandardná forma spisovného jazyka a pri nízkej a či nulovej miere regulovanosti (autocenzúry) aj subštandard, pričom obe sú výrazom aktuálnej sociálnokomunikačnej diferencovanosti rečového správania jazykového spoločenstva.

2.2. Teritoriálna (horizontálna) diferenciacia národného jazyka

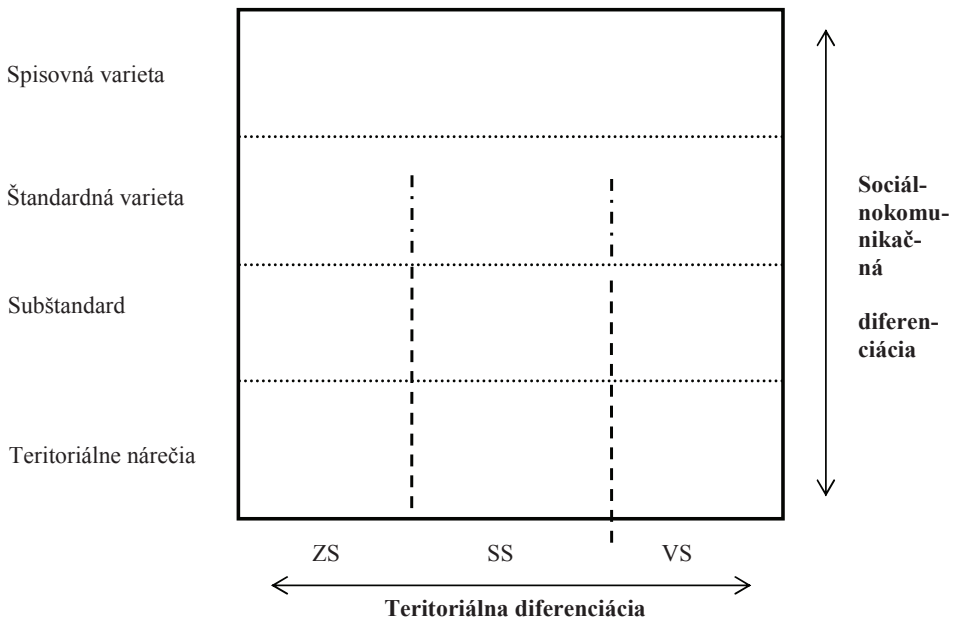
Geografická variantnosť sa v slovenčine na úrovni celonárodnej komunikácie manifestuje makroareálovo. To značí, že komunikanti patriaci do rozdielnych regiónov sa na základe prítomnosti nárečových, resp. teritoriálnych prvkov vo svojich prehovoroch vedia jazykovo-geograficky navzájom identifikovať podľa makroareálov ako Stredo-, Západo- a Východoslováci. Teritoriálna diferenciacia jazyka je na celom slovenskom jazykovom území stále ľahko pozorovateľná, ba vo väčšine regiónov možno na danom priestore zaznamenať aj jej odstupňovanosť (existencia nadnárečových útvarov, prenikanie nárečových prvkov do subštandardnej formy komunikácie, resp. v minimálnej miere aj do štandardnej slovenčiny). Na tejto diferenciacii sa veľmi zreteľne podieľa aj jazyk mesta (porov. Ondrejovič, 1996, 1999, 2000).

Tu treba dodať, že funkcia nárečí sa ani dnes podstatne nemení (hoci v niektorých sférach nárečový základ ustúpil spisovnému) a zatiaľ ani nehrozí, že by sa

mala v budúcnosti zásadne zmeniť. Nehovoríme však už o tradičnej podobe nárečí. Je samozrejmé, že vplyvom meniacich sa sociálnych okolností sa mení pôvodný rozsah sociálnokomunikačných funkcií tradičných dialektov; tie sa pod vzájomným vplyvom i pod vplyvom spisovného jazyka nivelizujú, vznikajú interdialekty, formuje sa mestská reč, ale existencia „regionálneho“ (teritoriálne podmieneného) dorozumievania ako takého tým nie je ohrozená. Ide tu prosto o reálnu dynamiku jazyka vo sfére regionálneho dorozumievania, pričom túto dynamiku charakterizuje nebývalá akcelerácia a široký rozsah. Inak povedané, súčasné geografické nárečia existujú v stave, ktorý je prirodzeným dôsledkom dynamiky spoločenských vzťahov. Všetky spomínané skutočnosti nás vedú k tomu, že v štruktúrnej dichotómii stratifikačného modelu slovenčiny je aj dnes potrebné postaviť proti sebe na krajné póly dvojicu *spisovný jazyk – nárečia*.

V našich úvahách sa nám teda potvrdzuje už vyslovené východisko, že stratifikačnú štruktúru slovenčiny ako národného jazyka treba premietiť v dvoch dimenziách. Dimenzia vertikálnej diferencovanosti je vyjadrením nerovnakej sociálnokomunikačnej povahy verbálneho správania; dimenzia horizontálnej členenosti je odrazom historicky sformovaných teritoriálnych jazykových odlišností. Stratifikačný model vertikálno-horizontálneho členenia jazykového kontinua znázorňuje nasledujúca schéma.

Komunikačné kontinuum

ZS – západoslovenský nárečový základ, SS – stredoslovenský nárečový základ, VS – východoslovenský nárečový základ.

Jeden pól štruktúry zastupuje spisovná varieta, na opačnom sa nachádzajú teritoriálne nárečia. Teritoriálna diferencovanosť podľa uvedenej schémy zasahuje

vertikálne smerom nahor až do štandardnej variety, ktorá je dnes centrom dynamických procesov slovenčiny. V schéme nie sú zaznačené sociolekty, ktoré sa vo väčšine teoretických koncepcií chápu ako nesytemové zoskupenia lexikálnych prostriedkov, ako semivariety. Vznik týchto výrazových prostriedkov a ich fungovanie sú podmienené sociálno-komunikačne a realizujú sa primárne v priestore subštandardnej a čiastočne štandardnej variety. Majú pritom tendenciu prenikať oboma smermi, teda jedným smerom do štandardnej podoby jazyka a výnimočne aj do spisovnej slovenčiny, druhým smerom do nárečového základu.

3. Dynamika stratifikačnej štruktúry slovenčiny

V súčasnej slovenčine sa výraznejšie dynamické procesy realizujú vo všetkých existenčných formách národného jazyka. Pre dynamiku jeho stratifikačnej štruktúry sú pri súčinnosti sociálno-komunikačnej a teritoriálnej dimenzie rozhodujúce tie činitele, ktoré vyplývajú zo zmien v expanzívnej schopnosti jednotlivých variet. Možno tu sledovať dva typy medzivarietovej schopnosti expandovať, preto hovoríme o **funkčnej expanzii a jazykovoštruktúrnej expanzii**.

3.1. Funkčná medzivarietová expanzia

Táto expanzia spočíva v preberaní komunikačných funkcií niektorej z variet inou varietou. V posledných desaťročiach nastali výraznejšie zmeny vo funkčnej zaťažnosti všetkých variet. Na jednej strane ide najmä o zmeny, ktoré zaznamenávajú miestne nárečia, pri ktorých sa znížila miera ich funkčnej zaťažnosti, na druhej strane funkčne dnes najvýraznejšie expanduje spisovná slovenčina, presnejšie spisovný základ, čo znamená, že preberá aj niektoré sociálno-komunikačné funkcie hovorových útvarov. Spisovný základ súčasnej slovenčiny je teda životaschopný, funkčne široko využívaný aj v hovorenej podobe. Preniká i do štruktúry subštandardnej formy, pre ktorú je však oproti štandardu príznačná výraznejšia variantnosť, rozkolísanosť a v komunikácii časté tzv. konverzačné prepínanie kódu.

3.2. Jazykovoštruktúrna medzivarietová expanzia

Pri skúmaní horizontálno-vertikálneho členenia národného jazyka sa ukazuje, že z hľadiska jazykovoštruktúrnej dynamiky dnes v slovenčine proti sebe ešte stále expanzívne pôsobia spisovný a nárečový základ. Ďalšie významnejšie dynamické napätie vychodí zo vzťahu spisovného jazyka a sociolektov. Pokiaľ ide o sledovanie dynamických tendencií v súčasnom jazyku, je pre nás podstatná charakteristika expanzie nespisovných prvkov, t. j. sociolektizmov a dialektizmov. Táto expanzia smeruje predovšetkým do bežného hovoreného jazyka, teda jednak do štandardnej variety, jednak opačným smerom – do nárečí.

3.2.1. Expandovanie sociolektov

V súčasnej teórii sa podľa lexikálnej reprezentácie rozlišujú najčastejšie tri typy sociolektov: profesionalizmy, slangizmy a argotizmy. Pre naše uvažovanie o dynamike jazyka sú spomedzi nich rozhodujúce dva typy: profesionalizmy a slangizmy. V tejto súvislosti však treba mať na zreteli aj sféru bežnej komunikácie, kde sa používajú a čiastočne aj vznikajú hovorové výrazy ako prirodzený dôsledok reali-

zácie neformálneho rečového správania (napr. výrazy *benzínka, mobil, kreditka* a pod.). Ide teda o bežné hovorové (nespisovné) výrazy – kolokvializmy.

A) Profesionalizmy a kolokvializmy

Komunikatívna efektívnosť a frekventovanosť sú rozhodujúcimi vlastnosťami profesionalizmov a kolokvializmov. Preto sa mnohé z nich dokázali veľmi rýchlo adaptovať aj mimo oblasti, v ktorej vznikli, a stali sa tak bežnými jazykovými prostriedkami. Niektoré potom prejavujú tendenciu prenikať aj do písanej podoby slovenčiny, odkiaľ majú bližšie k prípadnej kodifikácii. K novším profesionalizmom a kolokvializmom možno zaradiť napr. pomenovania vzniknuté univerbizáciou (*rozpočtovka, neziskovka, cestovka, kukláči, pozmeňovák*), akronymické slová (*eseročka, esemeska, ememeska, dévedé/dévedéčko, cédé/cédéčko*), sufixálne odvodené slová (*environmentalista, singlista, deblista, civilkár, starinka (hudobná starinka, podľa novinka)*), prefixálne odvodené slová (*dofinancovať, dodaniť, zafinancovať, zasprávať sa, predkapela*), hybridné kompozitá (*alufólia, hypouver, ekovýchova, agroprodukt, bionafta*).

B) Slangizmy

Pokiaľ ide o expanzívny pomer slangizmov k spisovnému jazyku, tu je vhodné všimnúť si predovšetkým ich prenikanie do komunikačnej sféry hovorenej spisovnej slovenčiny. Najzreteľnejšie expandujú dnes slangizmy z neoficiálnej do oficiálnej sféry komunikácie v oblasti elektronických médií. Na ilustráciu nám môže poslúžiť situácia v súkromných rozhlasových médiách, kde v niektorých typoch relácií, najmä kontaktných, zameraných na mladého poslucháča, sa verejná sféra a oficiálnosť prestupuje s neoficiálnosťou. Viaceré súkromné rozhlasové stanice volia napr. možnosť „moderovania“ dvoma moderátormi, ktorí sa vzájomne dopĺňajú a v štúdiu živo komunikujú. Uvádzame príklady, ktoré boli zaznamenávané v období od januára do apríla 2005 (ide iba o zlomok prípadov): *Myslím, že toho nášho k o t k o d á k a n i a aj stačilo.* (Rádio Expres) – *On je tento Maroš stále v y r e h o t a n ý.* (Fun Rádio) – *Dobre k e š o v a l i aj za túto pesničku, ktorá je o u k e j.* (Rádio Okey) – *Z a r y ž o v a l som na predaji lístkov.* (Fun Rádio) – *Ty si vždy vtipný, ale v závere dáš vždy nejakú h a l u z.* (Fun Rádio) – *N e m o n t u j s a , keď do mikrofónu k e c á m ja.* (Fun Rádio) – *Dnes to našej Adele s e k n e.* V dôsledku dynamiky jednotlivých oblastí komunikácie majú teda slangizmy uplatnenie aj vo verejnej dorozumievacej sfére, čo bolo v nedávnej minulosti nemysliteľné.

3.2.2. Expandovanie nárečového základu

Pokiaľ ide o medzivarietovú jazykovoštruktúrnú expanziu, v primárnej opozícii, ako sme už uviedli, stoja voči sebe spisovný a nárečový základ. Tento vzťah však nie je rovnovážny, pretože ho charakterizuje zásadný nepomer v neprospech nárečového základu, keďže tradičné teritoriálne nárečia sa predovšetkým po 2. svetovej vojne a potom zreteľne od 70. rokov minulého storočia dostali pod silný tlak spisovného jazyka. V súčasnosti si nárečový základ nachádza pri prenikaní do sféry verejného prestížneho komunikovania dve cesty: (1) kontrolované, a teda zámer-

né autorské ozvláštnovanie textu dialektizmami, resp. aj širšie využívanie nárečového základu, (2) postupné prirodzené prenikanie štruktúrnych nárečových prvkov do hovorovej slovenčiny, resp. ich upevňovanie v štandardnej forme komunikácie.

A) Kontrolované ozvláštnovanie spisovných textov

Ide o spôsob prenikania nárečových prvkov do sféry verejného kultivovaného komunikovania, ktorý znamená zapájanie dialektizmov najmä do umeleckých textov, kde majú predovšetkým funkciu dotvárať kolorit daného regiónu, atmosféru deja či charakteristiku postáv, teda primárne sa zúčastňujú na poetickej výstavbe textu. Pritom majú často povahu okazionalizmov, a preto nie sú predurčené na reálne obohacovanie slovnjej zásoby. Na ilustráciu si všimnime z nedávnej minulosti napr. prózu Š. Žáryho *Úsmevné údolie*. Autor tu ozvlášťňuje množstvom dialektizmov nielen pásmo postáv, ale aj pásmo rozprávača. Avšak nízka miera poznania ich významu, ba až nezrozumiteľnosť bránia tomu, aby našli širšie komunikačné uplatnenie. Navyše ich stredoslovenský kolorit akoby im dnes dokonca vtlačal pečať archaickosti. Ide napr. o tieto výrazy: *ďah, fločiť, hiart, hrušeň, chvírať, chloptať, holengať, klociček, lôchať, mihahy, mrižkať, ogrgeň, obchendovať, prtíť sa, rozbadúriť, útulie, vábstvo, uhynča, zdlabčiť, zráca* a i.

Podobne má ozvlášťňujúci efekt využívanie nárečového základu aj v oblasti populárnej hudby a reklamy, čím sa v ostatnom čase vytvára na nárečia netradičný, i keď nie veľmi široký priestor. Tu už nejde o dotváranie koloritu, ale o snahu zaujať a najmä v reklame upozorniť na obsah netradičnou formou.

B) Prirodzené medzivarietové prenikanie nárečových prvkov

Nárečové prvky majú v súčasnosti tendenciu prenikať do variet osnovaných na spisovnom základe len veľmi pozvoľna a navyše je rozhodujúce, z akej makroareálovej oblasti tieto prvky pochodia, resp. v akom postavení je daný makroareál vo vzťahu k spisovnému jazyku. Jednotlivé nárečové makroareály boli v minulosti a sú aj dnes v nerovnakom pomere voči spisovnému jazyku. Rozdielnosť týchto vzťahov sa odvíja od odlišného genetického a nárečovohistorického základu jednotlivých makroareálov, má dynamickú povahu a profilujú ju viaceré aspekty: jazykovohistorický, jazykovoštruktúrny a teritoriálny.

Z **jazykovohistorického** i z **jazykovoštruktúrneho** hľadiska má osobitné postavenie stredná slovenčina. Jednak bola od najstarších čias tou štruktúrou, ktorá pôsobila integračne na celé slovenské jazykové územie, jednak sa jej živá hovorená podoba stala genetickým základom novodobej spisovnej slovenčiny, a teda aj jazykovoštruktúrne je spisovnému jazyku najbližšie.

Z **teritoriálneho aspektu** je zásadne dôležité, či kultúrne centrum daného etnika leží na území, ktorého nárečový základ sa geneticky zhoduje s nárečovým základom spisovného jazyka, alebo je jazykovo-geografická situácia iná. Situácia slovenského národného jazyka v uvedenom zmysle nie je v súčasnosti dokladom súladného stavu. Dnes nemožno hovoriť o zhode geografickej polohy kultúrneho centra (západoslovenská) s nárečovou bázou spisovného jazyka (stredoslovenská). Administratívnym presunutím slovenského politického a kultúrneho centra

v prvej štvrtine 20. storočia zo stredoslovenského Martina do západoslovenskej Bratislavy sa vytvorila zásadne nová črta jazykovej situácie slovenčiny (porov. Kralčák, 1996; Pauliny, 2000). Vzniklo trvalé napätie medzi stredoslovenskou bázou spisovného jazyka, v ktorom sú permanentne tvorené texty s celonárodným určením, a západoslovenským nárečovým rámcom bežne hovorenej slovenčiny hlavného mesta (a jeho okolia), na ktorého pôde sa tieto texty tvoria. Dôsledkom uvedeného stavu je väčšia možnosť prenikania západoslovenských jazykových prvkov do spisovnej variety, ale popri tom tu ide aj o vplyv na formovanie základnej podoby sociolektov. Povedané prosto, jazyk so stredoslovenským nárečovým základom je v slovenskom politickom, kultúrnom a najmä masovokomunikačnom centre v prevažnej miere pod nepretržitým vplyvom hovorenej podoby slovenčiny, do ktorej presakujú prvky západoslovenského nárečového základu. Takáto hovorená spisovná slovenčina je prostredníctvom médií denne šírená do ostatných oblastí Slovenska a je prirodzené, že sa vo vedomí používateľov slovenčiny chápe a napokon aj postupne fixuje ako hovorená norma.

LITERATÚRA

- BARNET, Vladimír: Vztah komunikativní sféry a různotvarů jazyka (K sociolingvistické interpretaci pojmu jazyková situace). In: *Slavia*, 1977, 46, s. 337 – 347.
- BOSÁK, Ján: Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému. In: *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii*. Red. J. Bosák. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 75 – 84.
- BOSÁK, Ján: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Sociolinguistica Slovaca 1. Red. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 17 – 42.
- BOSÁK, Ján: Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti. In: *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*. Sociolinguistica Slovaca. 3. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1997, s. 45 – 53.
- HORECKÝ, Ján: Východiská k teórii spisovného jazyka. In: *Z teórie spisovného jazyka*. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1979, s. 13 – 22.
- KOČIŠ, František: Štruktúrna stratifikácia jazyka ako základ teórie spisovného jazyka. In: *Slovenská reč*, 1984, roč. 49, č. 1, s. 37 – 48.
- KRALČÁK, Ľubomír: Slovenčina na západnom Slovensku a jej postavenie v rámci národného jazyka. In: *Sociolingvistika a areálová lingvistika*. Sociolinguistica Slovaca. 2. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1996, s. 57 – 63.
- KRČMOVÁ, Marie: K sociolingvistické interpretaci spontánního mluveného projevu. In: *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii*. Red. J. Bosák. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 92 – 100.
- NEŠČIMENKO, Galina, P.: Jazykovaja situacija v slavjanskich stranach. Opyt opisanija. Analiz koncepcij. Moskva: Nauka 2003. 277 s.
- NEŠČIMENKO, Galina, P.: Opozicija centr – periferija i jejo značimost' dľa sistemnogo opisanija jazykovych javlenij. In: *Jazyk v komunikácii*. Medzinárodný zborník venovaný J. Bosákovi. Red.: S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2004, s. 27 – 36.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Metamorfózy sociolingvistického výskumu na Slovensku. In: *Sociolingvistika a areálová lingvistika*. Sociolinguistica Slovaca. 2. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1996, s. 11 – 17.

- ONDREJOVIČ, Slavomír: Medzi jazykom mesta a jazykom vidieka. In: Nárečia a národný jazyk. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie (Budmerice 24. – 26. septembra 1997). Red. A. Ferenčíková. Bratislava: Veda 1999, s. 113 –120.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Výskum mestského jazyka – tradície, stav, perspektívy. In: Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca. 5. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000, s. 13 – 27.
- PAULINY, Eugen: Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania. Spisy slovenskej jazykovednej spoločnosti. 2. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2000. 37 s.
- RIPKA, Ivor: Miesto dialektov v súbore útvarov národného jazyka. In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1980, s. 227 – 231.
- SLANČOVÁ, Dana – SOKOLOVÁ, Miloslava: Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 23. Red. J. Mlacek. Bratislava: FF UK 1994, s. 225 – 240.

Médiá a jazyk

JOZEF MLACEK

Presvedčenie o tom, že sledovanie jazyka médií i celej mediálnej komunikácie možno pokladať za aktuálnu, ba priamo kľúčovú úlohu súčasnej jazykovedy, patrí medzi podstatné poznávacie znaky sociolingvistického prístupu k jazyku. Tento prístup, ku ktorého popredným reprezentantom u nás i v širších reláciách treba zaradiť Slava Ondrejoviča, ktorému je dedikovaný nielen tento príspevok, ale celý tento zborník, teda tento prístup totiž pokladá obrovské a stále sa rozširujúce priestory mediálnych textov za jedno z najproduktívnejších, ale zároveň aj najmnohotvárnejších polí uplatňovania sa jazyka, a tým zároveň aj za jeden z najvdáčačnejších objektov súčasného lingvistického bádania.

K sledovaniu vzťahu uvedeného v názve nášho textu – jazyk a médiá – možno aj v rámci uvedeného nazerania pristupovať prinajmenšom dvojako: Možno tu skúmať to, ako médiá vplyvajú na jazyk, ale rovnako oprávnené a azda aj rovnako produktívne možno skúmať zasa aj to, ako jazyk, poznanie a spracovanie jazyka môže vplývať na médiá, na povahu textov v nich, na ich fungovanie a pod. Lingvistiku, pravdaže, primárne zaujíma to, ako sa jazyk mení, vyvíja pod vplyvom médií, na druhej strane je však zaujímavé – a to nielen pre lingvistiku samu, ale azda ešte viac pre žurnalistiku, novinovedu –, čo sa v médiách môže meniť a čo sa v nich mení pod vplyvom jazyka, pod vplyvom poznania a spracovania jeho kvalít a jeho premien. Jedným z najdôležitejších lingvistických poznatkov v sledovanom smere je myšlienka o tom, že práve žurnalistika, sféra žurnalistických textov patrí k oblastiam, ktoré najvýraznejšie určujú súčasný vývin jazyka. Uvažovanie o týchto súvislostiach médií a jazyka je vlastným cieľom tohto textu.

Tézu, že médiá patria k činiteľom výrazne určujúcim novší vývin jazyka, prijala naša jazykovedná teória už dávnejšie. Už v kolektívnej monografii *Dynamika slovenskej zásoby súčasnej slovenčiny* (Horecký, Buzássyová, Bosák a kol., 1989) sa konštatovalo, že publicistický štýl spolu s populárno-náučnou či popularizačnou spisbou patria k tým sféram, ktoré rozhodujúcim spôsobom podmieňujú aj spoluvytvárajú smer, trendy vo vývine súčasného jazyka. Táto téza sa bez väčších modifikácií či doplnení prijíma v slovenskej lingvistike až dodnes. Aj náš vlastný výklad týchto otázok bude na ňu rozlične, raz explicitne, inokedy aspoň náznakom, implicitne, nadväzovať, jednako sa nám v súčasnej situácii žiada pridať k nej už tu na začiatku aspoň tri nevelké poznámky. Ide o toto:

A/ Predovšetkým sa dosť zreteľne ukazuje (potvrdzujú to viaceré parciálne výskumy), že uvedené dve komunikačné sféry či dva štýly (publicistika a popularizačné texty) nie sú v naznačenom smere, v smere svojho pôsobenia na jazyk, rovnocenné, rovnako závažné. Aj napriek tomu, že práve cez popularizačnú sféru sa mnoho výrazov z rozličných oblastí vedy dostáva do všeobecnejšieho uplatňovania, dominantným členom z uvedenej dvojice je v sledovanom smere oblasť publicistiky či presnejšie žurnalistiky. Možno dokonca povedať, že aj sama popularizácia sa stáva oným činiteľom pôsobiacim na jazyk a jeho vývin predovšetkým vtedy, keď sa realizuje „na pôde“ niektorého z médií, teda prostredníctvom niektorého z médií. Týmto konštatovaním sa neodmieta predchádzajúca téza o závažnosti obidvoch uvedených sfér pri určovaní trendov v súčasnom vývine jazyka, iba sa jej platnosť špecifikuje, precizuje poukázaním na to, že aj relevanciu týchto dvoch sfér vo vzťahu k jazyku a jeho dnešnému vývinu treba vidieť s istým odstupňovaním, nie ako vyrovnanú. Toto rámcové konštatovanie nadobúda osobitnú dôležitosť práve v súvislostiach, ktoré sú predmetom tohto textu.

B/ Parciálne výskumy stavu jazykovej situácie i jazykovej kultúry dosť zreteľne naznačujú, že spomínanú tézu autorov citovanej kolektívnej monografie o dominantnom vplyve publicistických a popularizačných textov na súčasný vývin jazyka bude treba doplniť aj v ďalšom smere. Početné čiastkové zistenia potvrdzujú fakt, že pod vplyvom globalizácie a začleňovania Slovenska do európskych štruktúr sa aj náš jazyk výrazne internacionalizuje, pričom osobitnú váhu tu nadobúdajú výrazové prostriedky označované ako *eurojazyk*, resp. *eurospeak*. Ide o fenomén určený európskym právom a najmä administratívou. Aj prvé sondy do oblasti uplatňovania takéhoto výraziva v našom jazykovom prostredí (porov. napr. Kolková, 2006) ukazujú viacero faktov, ktoré sú nezanedbateľné aj smerom k spomínanej téze aj smerom k téme tohto nášho textu. Ide najmä o fakt, že sú to prostriedky, ktoré sa z administratívnej sféry bežne (najmä v médiách) dostávajú aj do ďalších komunikačných oblastí (prítomnosť mnohých spomedzi nich sa konštatuje napríklad už aj v bežnej hovorovej komunikácii), že sú to ďalej prostriedky zasahujúce prakticky všetky roviny jazyka a že sú to napokon prostriedky, ktoré najmä svojou frekvenciou, ale už aj svojím faktickým počtom (citovaná T. Kolková zaznamenáva, že v niektorých jazykoch už bádatelia konštatujú existenciu niekoľko tisíc takýchto výrazov) dosť podstatným spôsobom určujú súčasné smerovanie nášho jazyka, a to aj vtedy, keď sa zo strany jazykovedcov či iných kultúrnych pracovníkov upozorňuje na ich sémantické, axiologické aj rozličné formálne nedostatky a mínusy. Smerom k pertraktovanej téze o dominantnej úlohe publicistických a popularizačných textov vo vývine súčasného jazyka tieto zistenia dovoľujú pri naznačených parametroch tu uvádzaných prostriedkov vysloviť tézu, že k uvedeným dvom dominantným sféram treba pričleniť aj tretiu, administratívnu. Smerom k téme nášho príspevku treba zasa dodať, že onen prienik prostriedkov eurojazyka z administratívnej sféry do iných oblastí sa deje takisto najmä prostredníctvom publicistiky.

C/ Práve na pozadí predchádzajúcich dvoch doplňujúcich zistení tu možno formulovať ešte jednu špecifikujúcu poznámku, ktorá získava osobitnú závažnosť práve v súvislostiach s témou tohto textu. Ide konkrétne o skutočnosti späť s ra-

zantným nástupom internetu a internetizácie celej jazykovej komunikácie. Máme tu teda do činenia s faktorom, ktorý osobitne nadväzuje na zistenia z prvej i druhej predchádzajúcej poznámky, ktorý však zároveň prináša aj celkom špecifickú dimenziu pôsobenia médií na jazyk – internet je už aj osobitným médiom aj činiteľom pôsobiacim na ostatné médiá. Internetizácia jazykovej komunikácie najmä cez četovú neutralizáciu takých opozícií bežnej komunikácie, ako sú hovorenosť – písanosť, súkromnosť – verejnosť, oficiálnosť – neoficiálnosť, prípadne aj ďalších, posúva k spomínaným dvom či trom sféram dominantne vplyvujúcich na súčasný jazyk (žurnalistika, popularizačné texty, internacionalizované administratívne texty) ešte jednu sféru, a to sféru nepripravených prejavov stojacich najbližšie k oblasti hovorových prejavov. Vplyv tohto činiteľa je v mnohom odlišný od predtým spomínaných daností, domnievame sa však, že v uvedených všeobecných súvislostiach s ním treba rozhodne a na rozličných úrovniach rátať.

Po týchto poznámkach, v ktorých sa naznačili všeobecné rámce ovplyvňovania jazyka médiami, pristupujeme k rozboru konkrétnejších, špecifickejších daností, cez ktoré sa spomínaný vplyv médií na jazyk uplatňuje.

Na samom začiatku tohto výkladu zopakujme a zároveň špecifikujme, že žurnalistika patrí pri hocijakom prístupe k súčasnému jazyku k tým sféram, ktoré sú v tomto smere dominantné a rozhodujúce. Rovnako hneď na začiatku tohto výkladu však treba uviesť takisto už dávnejšie konštatovanie J. Mistríka o disparátnosti, vnútornej diferenciacii samého publicistického štýlu (porov. napr. Mistrík, 1979). Uvedené dve konštatovania budeme pokladať za premisy celého nasledujúceho uvažovania o vytýčenej téme. Kým s prvou z nich budeme počítat' ako s akýmsi stabilným pozadím výkladu jednotlivých pasáží sledovanej problematiky, nadväzovanie na druhú bude tvoriť jadro celej našej analýzy. Pôjde nám teda konkrétne o skúmanie toho, ako sa rozličné dimenzie spomenutej disparátnosti prejavujú vo vzťahu k jazyku, ako, na akých konkrétnych miestach a v akých konkrétnych podobách spolupôsobia pri spomenutom vplyve médií na súčasný jazyk.

Nielen smerom k samej žurnalistike a k jej disparátnosti, ale aj smerom k téme tohto nášho príspevku, teda k vplyvu médií na jazyk, možno za prvoradý faktor pokladať dynamiku, premenlivosť i napätia na osi spravodajstvo – publicistika. Vieme, že nielen žurnalistická či širšie mediálna prax, ale aj sama žurnalistická teória má s touto opozíciou väčšie či menšie starosti. Ide totiž o problematiku viacrozmernú alebo viacvrstvovú. Aj pri prevládajúcej tendencii k zreteľnému odlišovaniu publicistiky od spravodajstva totiž existujú (ba možno povedať, že narastajú) prípady textov, ba celých druhov textov, v ktorých je evidentný prienik uvedených dvoch žurnalistických druhov (termín Š. Veľasa; Veľas, 1992). Ešte plastickejšie a konkrétnejšie sa tieto prieniky prejavujú na rovine žánrov. Túto tendenciu napovedajú už samotné názvy niektorých novšie špecifikovaných útvarov, napr. *beletrizovaná správa*, *komentovaná správa*, *spravodajské interview*, *publicistické interview* a pod. Tieto prieniky sú také výrazné, že sa pri ich interpretácii dostáva do ťažkej situácie aj sama novinovedná teória. Jej reflexie tohto stavu bývajú až protirečivé. Na jednej strane sa v tom vidí zdroj ďalších osobitných útvarov, na druhej strane sa však zaznamenáva skôr fakt, že hranice jednotlivých typov útvarov sú až príliš priestupné, neurčité (porov. napr. Tušer, 2003), a práve na takomto pozadí sa

niekedy konštatuje fakt, že sa už netvoria konkrétne útvary, ale len „príspevky“ s istou žánrovou dominantou (Jenča, 2004), že tu dochádza k stereotypizácii mediálnych textov (Rusnák, 2005) či k ich amalgamácií, ako hovorí V. Patráš (2005 – tento proces je, môže byť podporený aj ďalším činiteľom, a to prienikom nežurnalistických textov, celkov či útvarov do novín, rozhlasu a televízie), ba že to celé smeruje k postžurnalizmu, čo viacerí bádatelia – najmä po všeobecnom nástupe internetu – charakterizujú až ako krok smerom k zániku žurnalizmu.

Po konštatovaní uvedených tendencií v súčasnej žurnalistike sa celkom logicky – s odkazom na tému tohto textu – objaví otázka, čo prinášajú zistenia a fakty z predchádzajúceho odseku práve smerom k jazyku, vlastne k poznávaniu vplyvov médií na súčasný jazyk. A tu zisťujeme, že spomínané prieniky znakov publicistického textu do sféry spravodajstva umožňujú takmer neohraničené uplatňovanie aspoň istých typov expresívnych slov, expresívnych konštrukcií aj expresívnych tvarov. Situácia sa tu teda mení v tom zmysle, že kým v minulosti boli v lexikálnom aj gramatickom výrazive spravodajstva a samej publicistiky obidvoch typov zreteľné rozdiely, naznačené prieniky medzi týmito základnými zložkami žurnalistiky tu vedú k istej jazykovej unifikácii, stereotypizácii (ak tu na jazyk aplikujeme uvedený Rusnákov pojem), pravda, váhy sa tu nachýlili v prospech toho, že v novinách či iných médiách takmer niet textu, kde by sa – a viac-menej náležite – nevyskytovali aspoň isté druhy expresívnych prostriedkov (naznačované obmedzenie sa ešte dotýka napr. vulgarizmov a im blízkych výrazov, pravda, len pokiaľ ide o súvislosť so sledovaným faktorom, s prienkami spravodajstva a publicistiky; uvidíme, že niektoré ďalšie faktory dovoľujú oslabovať, resp. aj rušiť pomyselnú závoru už aj pre takéto prostriedky). Ak spojíme uvedené konštatovanie o náraste expresívnych prostriedkov vlastne v celej mediálnej sfére s donedávna všeobecne akceptovaným zaradovaním publicistického štýlu medzi knižné štýly, javia sa tieto výrazové premeny ako až markantné. Ako sa už naznačilo, smer tohto vplyvu médií na jazyk nie je určený a určený iba tu sledovaným faktorom (posuny na osi spravodajstvo – publicistika), ale je skôr dôsledkom synergického pôsobenia viacerých faktorov. Podiel tu sledovaného činiteľa však patrí medzi rozhodujúce zložky celého pôsobenia médií na vývin jazyka v súčasnosti.

Na druhom mieste medzi naznačovanými faktormi určujúcimi spomenutú disparátnosť žurnalistických textov treba uviesť premeny na osi seriózna a bulvárna žurnalistika. Vieme, že najmä od nástupu duálneho vysielania v audiovizuálnych médiách – ale mutatis mutandis to platí aj o printových médiách – sa zdynamizoval proces bulvarizácie celej žurnalistiky. Tlak tohto činiteľa smerom k jazyku je vo všeobecnosti ešte silnejší (pretože je komplexnejší: zasahuje všetky jazykové roviny) ako vplyv vyššie sledovaných posunov na rovine či osi citovaných žurnalistických druhov.

O tom, že pôsobenie tohto činiteľa zasahuje takisto najmä slovnú zásobu, sa netreba osobitne rozširovať. Výskyt expresívnych slov (tu dosť často už bez predtým spomenutých limitov, teda aj s dosť frekventovaným uplatňovaním vulgarizmov, ale aj mechanicky prebratých alebo jazykovo nenáležite utváraných prostriedkov) aj v nociónálne, vecne či informačne orientovaných textoch (napr. v bežných správach) vedie k posunom v jazykovom povedomí, k istej unifikácii, ale vlastne aj

k oslabovaniu platnosti štylistickej normy (všetko sa stáva akoby bezpríznačným, rovnako dobrým, primeraným). Dokladať tieto posuny z oblasti lexiky tu osobitne netreba – mnohé z nich boli predmetom analytických a kritických poznámok nielen zo strany jazykovedcov, ale aj od literátov, prekladateľov, novinárov, iných kultúrnych pracovníkov, ba aj od rozhládenejších bežných používateľov jazyka (máme tu na mysli napr. časté ohlasy čitateľov, resp. poslucháčov a divákov dotýkajúce sa niektorých konkrétnych otázok z tohto okruhu).

Slovník, to je – ako to formuloval už Ľ. Štúr – iba matéria jazyka. V nasledujúcej poznámke sa trochu viacej pristavíme pri vplyve médií na – zasa so Štúrom povedané – ducha jazyka, na jeho gramatiku a zvukovú stránku. Čo teda možno v tejto oblasti jazyka zaznamenať ako prejavy či dôsledky pôsobenia sledovanej bulvariácie? Ak sa pristavíme najskôr pri zvukovej stránke jazyka, treba tu popri notoricky známych chybách a nedôslednostiach vo výslovnosti hlások i hláskových skupín (znelostná asimilácia, mäkkosť) ešte viacej zdôrazniť veci z oblasti suprasegmentálnych javov, lebo práve pri nich je vplyv sledovaného činiteľa azda najzreteľnejší. Ide najmä o tempo reči aj o celú sféru intonačných javov. I. Jenča vo svojej monografii na okraj zvukového stvárnenia správy konštatuje, že pri ňom „neutrálny, bezpríznačový spravodajský tón nahrádza dramatická, až hektická interpretácia“ (2004, s. 20). Ako to vplyva na jazyk, na zvukové kvality jeho zložiek, to potvrdzujú aj ďalšie výskumy. I. Jenča v novšej štúdii konkretizuje svoju predchádzajúcu rámcovú formuláciu so zreteľom na tempo reči. Konštatuje v nej (2005, s. 118 – 119), že v spravodajstve Slovenského rozhlasu sa na základe prieskumov za optimálnu rýchlosť pokladalo približne 110 – 120 slov za minútu. V niektorých ďalších médiách sa už aj u nás správy realizujú rýchlosťou 140 – 150 slov za minútu. Tempo, pravdaže, najtesnejšie súvisí s kvantitou. A tu sa ponúkajú pozoruhodné zistenia prešovských bádateľiek I. Bónovej a R. Gregovej, ktoré pomocou najnovších metód výskumu ukazujú, že ak sa napr. pri krátkej sonante za optimálne pokladá trvanie v rozpätí 60 – 100 milisekúnd, v spravodajstve je priemerná hodnota tohto ukazovateľa 66 milisekúnd, ak sa pri dlhej sonante predpokladá optimálne trvanie 100 – 140 ms, v spravodajstve vychádza priemerná hodnota 106 ms (2005, s. 318): Ako vidieť, obidve zistené hodnoty sú na dolnej hranici rozpätia a pritom rozdiely medzi trvaním krátkej a dlhej slabiky sa znižujú. Keď k týmto údajom pridáme už spomínané anomálie v intonácii (nezladenosť melódie a prízvuku), ako aj skutočnosť, že uvedené trendy narastajú, že tieto modely sa už aplikujú aj vo verejnoprávnom rozhlase a televízii, ide tu o fakt nezanedbateľný, hoci sa dotýka len jednej, zvukovej stránky jazyka. O tom, že tieto realizácie stoja už na samej hranici vnímateľnosti a porozumenia, ba že ju miestami až prekračujú, existuje takisto celý rad väčších i menších príspevkov od jazykovedcov i množstvo drobných ohlasov od poslucháčov či divákov. V súvislostiach nášho výkladu sa všetko uvedené javí ako zreteľné potvrdenie tézy o závažnosti sledovaného ukazovateľa pri stváraní dnešného jazyka i jazykovej praxe, lebo to už nie je iba unifikácia, stereotypizácia zvukovej stránky textov, to je už tendencia k stereotypizácii celého jazyka, tendencia vedúca k ochudobňovaniu jeho štylistickej diferenciacie a bohatstva.

Pokiaľ ide o vplyvy tohto činiteľa v oblasti gramatiky, treba zaznamenať tendenciu k expresivizácii tvarov aj konštrukcií: Uprednostňujú sa takmer vždy práve prí-

znakovejšie existujúce tvary aj konštrukcie, takmer bez zábran sa uplatňujú aj ad hoc utvorené nenáležité tvary aj konštrukcie, a to aj vtedy, keď takáto „inovácia“ neprináša ani na rovine sémantickej, ani na rovine pragmatickej či štylistickej nijakú osobitnú hodnotu. Takáto tendencia by sa dala doložiť konkrétnymi prípadmi z celého tvaroslovia a prakticky aj z celej paradigmaticky syntaktických jednotiek, v tomto výklade sa však uspokojíme s odkazom na početné príspevky aj štúdie o mnohých jednotlivostiach tohto typu. Len celkom ilustračne naznačíme, o aké typy ide a môže ísť.

V športových rubrikách opakovane čítame aj počujeme takúto štylizáciu: *druhý gól hostí dával ...* (ide práve o toto *dával* – uplatňuje sa tu podoba nesúca sému opakovanosti a pritom významová hodnota celého výrazu zreteľne svedčí o tom, že tu ide o jednorazový dej a že tu teda malo byť a má byť podoba *dal*). Iný príklad: Hlásateľky aj moderátorky nám (najmä po správach a po zhlásení ďalšieho programu) prajú: *Majte pekný večer*. Je evidentné, že za takýmito prípadmi je najmä ambícia byť za každú cenu nápadný, originálny. Ani tento faktor však nepôsobí smerom k jazyku izolovane, aj jeho vplyv sa prejavuje skôr v istej „súhre“ s pôsobením ďalších činiteľov. V každom prípade však pohľad naň prispieva k celkovému obrazu o spomínanej disparátnosti žurnalistiky, a teda aj k špecifikácii viacerých smerov oného vplyvu médií na jazyk.

Ďalším dôležitým rozmerom spomínanej disparátnosti žurnalistiky, a teda aj faktorom pôsobiacim na jazyk, sú pohyby na osi hovorenosť – písanosť. V samej novinovede sa táto dimenzia sledovala už dávnejšie a vo viacerých smeroch. Ak tu synekdochicky spomenieme aspoň nevelkú štúdiu P. Baláža (1982), ktorá zhrňala poznatky z viacerých menších článkov a poznámok, treba v sledovaných súvislostiach zaznamenať niekoľko autorových konštatovaní smerujúcich práve k tu naznačenej dimenzii a k jej vývinu v médiách. Ide konkrétne o zistenie, že v začiatkoch rozhlasu bolo dosť dlho badať vplyv tlačeného slova – rozhlasové texty boli veľmi často iba prečítanými napísanými textami. Po nástupe televízie badáme iný rozmer sledovanej opozície – televízne texty často zabúdali, že divák všeličo z komunikovanej informácie a situácie vidí, že verbálne netreba všetko tak explicitne vyjadriť, ako si to vyžadoval rozhlas. V jednom prípade teda badáme tlak písanosti na stvárnenie hovorených textov, v druhom zasa redundanciu, nadbytočnosť verbálnosti textu, v texte je aj to, čo televízne médium ponúka vizuálne. Uvedený pohyb vo vývine médií zaiste poskytol aj možnosti funkčného uplatnenia prienikov medzi možnosťami či predpokladmi textu v jednotlivých médiách, ukázalo sa však, že tento pohyb viedol aj k neželaným kvalitám textu.

Aj týchto niekoľko nevelkých poznámok o pôsobení opozície hovorenosť – písanosť dosť zreteľne dovoľuje túto pasáž uzatvárať konštatovaním, že sledovaná opozícia patrí k stabilným faktorom pôsobenia médií na jazyk a že smery tohto pôsobenia boli v jednotlivých vývinových etapách dosť rozdielne: Kým v staršej etape (spomínané prieniky vplyvu písanosti na rozhlasovú reč) sa týmto spôsobom podporovalo zaraďovanie publicistického či vtedy ešte skôr novinárskeho štýlu do sféry knižnosti, knižných štýlov, novšie preferovanie znakov hovorenosti vedie zasa viacej k narastaniu prvkov hovorovosti a rozličných jej podôb v celej dnešnej žurnalistike, čo sa spätne odráža aj v jazyku dnešných médií.

Celý tento doterajší výklad ukazoval na to, ako sa členitosť, vnútorná diferencovanosť či – mistríkovsky povedané – disparátnosť žurnalistiky prejavuje smerom k jazyku, k jeho vývinu aj k jeho uplatňovaniu. Ukázalo sa alebo sa aspoň naznačilo, že jednotlivé rozmery, resp. prejavy spomenutej diferencovanosti možno vo vzťahu k jazyku vidieť jednak ako osobitne pôsobiace faktory a jednak ako špecifické zložky jedného činiteľa, ktorý synergicky pôsobí sledovaným smerom. Zaiste možno vyčleňovať aj ďalšie okolnosti, cez ktoré médiá pôsobia na stav súčasného jazyka aj na úroveň jeho uplatňovania v celej jazykovej praxi. Možno tu počítať napríklad s takými činiteľmi, ako sú technologické inovácie, zmeny v kvantite komunikátov, vznik nových typov textov a ďalšie, ako s nimi počíta vo svojej stati *Dynamika súčasného jazyka a médiá* Ľ. Kralčák (2006). Tieto faktory zaiste takisto určujú pôsobenie médií na jazyk. My sa v nasledujúcej časti tohto textu dotkneme po už sledovaných činiteľoch ešte dvoch ďalších faktorov, ktoré síce už tak bezprostredne nesúvisia s doteraz zaznamenávanou disparátnosťou celej žurnalistiky a príslušného štýlu, ale na druhej strane súvisia aj s výraznými vývinovými procesmi v samej žurnalistike, a teda veľa vypovedajú aj o téme nášho výkladu.

Ako prvú z nich budeme sledovať opozíciu automatizácia – aktualizácia, ktorá je v masmediálnej komunikácii vždy nejaká prítomná. Každodennosť tejto komunikácie znásobovaná počtom médií (noviny, časopisy, rozhlas, televízia) a ešte väčším počtom konkretizácií v týchto médiách (rozličné noviny, rozličné relácie) prináša so sebou nielen veľkú frekvenciu istých prostriedkov (len ako zaujímavosť tu pripomenieme zistenie, že v tej etape spracovania Slovenského národného korpusu, keď sa jeho rozsah pohyboval okolo 215 miliónov jednotiek, bolo dosť nečakane spomedzi plnovýznamových slov na prvom mieste – celkovo asi dvadsať – slovo *rok*: Táto anomálnosť sa vysvetľovala práve ako dôsledok silného zastúpenia žurnalistických textov v dovedty zachytenom korpuse textov – v novinách, rozhlase či televízii je to naozaj slovo veľmi frekventované (porov. Šimková, 2004), ale vedie aj k ošúchavaniu, stereotypizácii, automatizácii aj tých najvýraznejších a najoriginálnejších vyjadrovacích prostriedkov. No nejde iba o sám jazyk. Tie isté danosti vedú k stereotypizácii aj na rovine témy (všetci hovoríme, uvažujeme o tom istom, o tom, čo práve „letí“ v novinách, v rozhlase či televízii), ba aj na rovine pragmatickej, na rovine hodnotenia (dosť stereotypne pozitívne alebo negatívne prijímame tie isté skutočnosti). V súvislosti s našou témou sa tu trochu pristavíme pri tom, ako sa uvedené procesy premietajú do jazyka, ako teda na ich pozadí môžu médiá ovplyvňovať text, ba aj celý jazyk.

Uvedená tendencia k stereotypnosti, zautomatizovaniu, a teda aj vyprázdňovaniu žurnalistického výraziva má popri naznačených (skôr negatívnych) vlastnostiach a dôsledkoch ešte jednu dimenziu, ktorá je práve smerom k jazyku veľmi významná: Automatizovanie výrazu vyvoláva potrebu aktualizovať vyjadrovanie, potrebu hľadať nové, resp. neošúchané slová, spojenia, tvary, konštrukcie i celé vyjadrovacie postoje. A tak práve v mediálnych textoch nachádzame štandardné i subštandardné slová, slová slangové i (zriedkavejšie) nárečové, slová zastarané aj celkom nové, slová uzuálne aj okazionálne, slová vyťahnuté zo zabudnutých pričínok slovnej zásoby aj slová prevzaté (niekedy akosi napochytro, a teda nie celkom uvážene a uvážlivo) z iných jazykov, dnes, pravdaže, najmä z angličtiny. Je

známe, mnohými štúdiami aj drobnými príspevkami potvrdené, že výsledky všetkých uvedených procesov, vyhľadávania, vypožičiavania, tvorby neologizmov aj okazionalizmov, medzištýlového posúvania atď. nebývajú vždy iba úspešné, že popri pozoruhodných aktualizáciách a inováciách sa tu objavuje aj pomerne veľa nepodarkov či priamo chýb. Zaiste, aj toto všetko môže – raz pozitívne, inokedy negatívne – vplývať na celú jazykovú prax aj na sám jazyk. Domnievame sa však, že ešte dôležitejšia je v sledovaných súvislostiach skutočnosť, že týmto spôsobom nás médiá učia pristupovať k jazyku tvorivo, inovujúco, aktualizujúco a pritom aj funkčne. Pravdaže, predpokladom úspešnosti takéhoto postupu je primeraná kompetencia, jazyková i nejazyková, alebo ináč – mikovsky povedané – široký skúsenostný komplex používateľa jazyka, čiže široké – povedané zasa s J. Dolníkom – jazykové aj nejazykové znalosti. V každom prípade však platí, že reč médií je spolu s umeleckou sférou v širokom zmysle (teda vrátane napríklad aj esejistiky) nielen obrazom súčasnej slovenčiny, ale je aj školou jej ďalšieho rozvíjania a neošúchaného uplatňovania. Iná vec je, že tieto prieniky sa v uvedených oblastiach pomerne často spájajú s negatívnym hodnotením, ktoré má vždy čosi spoločné, ale v každej zo spomínaných oblastí má aj osobitné prejavy a osobitnú „príchuť“: V oblasti „vážneho“ umenia sa názov publicizmus – nie ako pomenovanie konkrétneho prostriedku, ale ako atribút celého textu – chápe ako označenie menej hodnotného, najmä povrchného diela, v oblasti vedy sa rovnaké označenie dáva textu, ktorému chýba hlbšie, abstraktnejšie výskumné podložie.

So spomenutými celkovými prienkami idú aj prieniky žurnalistického vyjadrovania do uvedených sfér. Skúmať, aké je toto žurnalistické vyjadrovanie, aké trendy v ňom prevažujú, to bolo predmetom predchádzajúcich častí tohto textu. V súvislosti s tu naznačenými prienkami preto možno celkom stručne zaznamenať, že pri prestížnosti celej mediálnej komunikácie prestížnymi sa stávajú aj spôsoby mediálneho vyjadrovania, ako prestížne (a teda hodné napodobňovania) sa prijímajú aj konkrétne prostriedky, ktoré sa výraznejšie presadili v mediálnej komunikácii. Dôležité pritom je, že pod kepienkou tejto prestížnosti sa do ďalších sfér, ba vlastne do celej jazykovej praxe i do jazyka dostávajú nielen tie produktívne, kreatívne prvky a postupy, ale dosť často – možno dokonca ešte častejšie – práve tie, ktoré prispievajú k schematizácii, unifikácii celého vyjadrovania, teda vlastne k jeho ochudobňovaniu a splošťovaniu.

Keď chceme aspoň predbežne sumarizovať zistenia z predchádzajúcich výkladov a úvah, môžeme konštatovať, že vplyv médií na jazyk je nielen veľmi výrazný, ale je aj zreteľne viacvrstvový, značne diferencovaný, niekedy až protirečivý (raz schematizácia, vyprázdňovanie výrazu, nefunkčné narúšanie normy, inde zasa inštruktívna tvorivosť, odkrývanie nových možností vyjadrovania). Médiá naozaj ponúkajú na jednej strane stokrát opakovaný, ošúchaný výraz, tvar, konštrukciu, na druhej strane však aj objavné inovácie výrazu na hociktorej rovine jazykovej stavby. A práve v zistení tejto mnohotvárnosti a odstupňovanosti vplyvu médií na jazyk vidíme rozvitie doterajších poznatkov o danej problematike, vlastný prínos celého tohto textu. Pravda, na komplexnejšie zhodnotenie vzťahu médií a jazyka bude potrebný aj výskum spomínanej druhej dimenzie tohto vzťahu, teda výskum toho, ako vývin jazyka i jeho poznania vplyva na podobu aj fungovanie médií.

- BALÁŽ, Peter: Špecifika rozhlasovej a televíznej reči. In: Jazyk a štýl publicistiky. Red. J. Mistrík. Bratislava: Ústredný výbor Slovenského zväzu novinárov 1982, s. 130 – 134.
- BÓNOVÁ, Iveta – GREGOVÁ, Renáta: Kritériá ovplyvňujúce realizáciu kvantity v textoch masmediálnej komunikácie. In: Médiá a text. Ed. J. Rusnák – M. Bočák. Prešov: Filozofická fakulta PU 2005, s. 315 – 322.
- DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a jej používatelia. Bratislava: Filozofická fakulta UK 2000. 215 s.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Red. J. Kačala. Bratislava: Veda 1989. 433 s.
- JENČA, Imrich: Rozhlasové spravodajstvo. Bratislava: Xart 2004. 166 s.
- JENČA, Imrich: Rozhlasová správa a jej interpretácia. In: Médiá a text. Ed. J. Rusnák, M. Bočák. Prešov: Filozofická fakulta PU 2005, s. 112 – 120.
- KOLKOVÁ, Terézia: Eurojazyk. In: Kultúra slova, 2006, roč. 40, č. 2, s. 72 – 80.
- KRALČÁK, Ľubomír: Dynamika súčasného jazyka a médiá. In: Vaňko, J. – Kráľ, Á. – Kralčák, Ľ.: Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2006. 152 s.
- MISTRÍK, Jozef: Podoby masovej komunikácie. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1979, s. 69 – 72.
- PATRÁŠ, Vladimír: Podstata tzv. mediálnych amalgámov a ich funkcie v elektronicky sprostredkovanej komunikácii. In: Médiá a text. Ed. J. Rusnák, M. Bočák. Prešov: Filozofická fakulta PU 2005, s. 8 – 19.
- RUSNÁK, Juraj: „Zóna súmraku“. O podobách mediálneho hedonizmu súčasnej popkultúry. In: Médiá a text. Ed. J. Rusnák, M. Bočák. Prešov: Filozofická fakulta PU 2005, s. 94 – 103.
- ŠIMKOVÁ, Mária: Možnosti využitia Slovenského národného korpusu na štúdium slovenského jazyka. In: Studia Academica Slovaca. 33. Ed. J. Mlacek – M. Vojtech. Bratislava: STIMUL 2004, s. 204 – 218.
- TUŠER, Andrej: Ako sa robia noviny. Druhé, upravené vydanie. Bratislava: SOFA 2003. 163 s.
- VEĽAS, Štefan: Publicistika v tlači. In: Žurnalistická tvorba v tlači. Red. Š. Veľas. Bratislava: STIMUL 1992, s. 27 – 42.

Väzenský slang či väzenský argot?

JURAJ HLADKÝ

Prirodzená tabuovosť a spoločensky podmienená tabuizovanosť väzenského prostredia alebo väzenského systému najmä v období socializmu spôsobila, že väzenská reč nadhlo zostala jedným z neskúmaných a nespracovaných sociolektov. Doteraz najucelenejší, aj keď podľa nášho názoru problematický príspevok o tomto sociolekte priniesol P. Odaloš v publikácii *Sociolekty v basketbalovom a penitenciárnom prostredí* (1997).

Väzenská reč pre svoju exkluzívnosť a azda aj akúsi potenciálnu tabuovosť, ktorú jej pripisuje „vonkajšie spoločenstvo“, býva neraz aj v odbornej literatúre kvalifikovaná ako argot. Takéto zjednodušené, a dodajme, že aj nesprávne chápanie väzenskej reči istotne podporili aj staršie definície argotu, ktoré ho definovali ako „tajnú reč (jazyk) deklasovaných vrstiev spoločnosti“ či „jazyk zločincov“. Súčasný postoj lingvistiky k argotu vychodí skôr z pragmatického a diferenciačného prístupu (porov. napr. heslo argot v Poetickom slovníku T. Žilku, 1987).

Spoznávanie tohto špecifického komunikačného prostredia a systému v podmienkach Ústavu na výkon trestu odňatia slobody v Leopoldove pred nami otvoril základnú otázku: do akej miery tento sociolekt môžeme pokladať za argotický, pretože väzenský sociolekt za argotický pokladá vonkajšie spoločenstvo najmä pre nepoznanie jeho špecifických kódov. Za argotizmy všeobecne pokladáme také slová, ktorých funkciou je utajiť obsah slova alebo výpovede. Dešifrovať obsah takéhoto slova (výpovede) môže najčastejšie len veľmi obmedzený okruh komunikantov (resp. potenciálnych príjemcov, t. j. spoluväzňov). Prezradením, resp. rozšírením slova v komunikácii by už ono stratilo konšpiračnú funkciu – prestalo by byť argotizmom. Namiesto je preto otázka, ktoré zo slov používaných odsúdenými vo výkone trestu majú dominantnú konšpiračnú (a tým aj utajovaciu) funkciu a ktoré zasa pragmatickú funkciu vychodiacu z bežných pomenúvacích potrieb alebo z príčin, ktoré pokladáme za príčiny motivujúce vznik slangizmov (ozvláštnenie prejavu, ekonomizácia a pod.).

Za argotizmy (všeobecne, a teda aj vo väzenskej reči) pokladáme výlučne slová s takým obsahom, ktoré nie sú známe celému väzenskému spoločenstvu (používateľmi je malá, ohraničená spoločenská skupina). Pochopiteľne, nemôže ich poznať „antagonistická“ skupina, v našom prípade príslušníci Zboru väzenskej a justičnej stráže (ZVJS). Z hľadiska režimu vo výkone trestu či výkonu väzby môže ísť o lexikálne jednotky pomenúvajúce napríklad tzv. nepovolené veci, napr. drogy,

zbrane; teda reálie, ktorých prezradením by skupina (alebo jednotlivec) utrpela závažnú ujmu. Lexikálne jednotky, ktoré sa nám na začiatku nášho výskumu javili ako argotické, pretože dovtedy sme nemali s týmto sociolektom žiadne skúsenosti, sme si všimli v jazykovokomunikačných aktoch odsúdených 1. až 3. nápravno-výchovnej skupiny a v istých situáciách aj pracovníkov ZVJS. Počas nášho päťročného prieskumu nás informátori neupozornili na žiadne slovo, ktoré by sme spoločne mohli označiť ako argotizmus, ba ani nevedeli uviesť žiadne také, čo by sa účelovo používalo na utajenie informácie. Povedané ináč – obsah slov používaných v komunikácii ľudí vo výkone trestu je rovnako známy odsúdeným (resp. obvineným) aj príslušníkom zboru, hoci ide aj o slová označujúce veci alebo činnosti, ktoré sa nezhodujú s pravidlami výkonu väzby alebo trestu (napr. *koňovať* dopravať niečo prostredníctvom *koňa*, t. j. vrecka priviazaného na niti, *strelba* prichytenie *koňa*, aby mohol byť vtiahnutý do okna cely, *kultúra* časopis s pornografickou tematikou, *klepky* tabletky s omamujúcim účinkom atď.).

Obe sociálne skupiny (ľudia vo výkone trestu aj príslušníci ZVJS) teda dokážu identifikovať denotát, ktorý slovo označuje. V súčasnosti sa nám preto nejaví ako dominantná práve konšpiračná funkcia týchto jednotiek, hoci pôvodne taká mohla byť.

Ináč je to však pri pohľade „zvonku“, z pozície nezainteresovanej spoločnosti, ktorá špecifické kódy iného sociálneho nárečia nepozná. Mnohé slová, ktoré boli v minulosti kvalifikované ako argotizmy, sú vlastne slangizmy. Napríklad B. Hochel v *Slovníku slovenského slangu* (1993, s. 77) slovo *filcung* kvalifikuje ako argotizmus. Pravdou je, že lexikálna jednotka si zachovala príznak svojho pôvodu. Pôvod slova či jeho komunikačný priestor (väzenské a vojenské prostredie) ešte nie je indikátorom argotizmu. Argoticky môže predsa komunikovať (najčastejšie v dyáde) každý človek hoci len tajným písmom (porov. napr. Ondrus, 1977), neverbálnymi signálmi alebo jediným slovom (najčastejšie má platnosť výzvy).

Zdôrazniť azda treba, že dešifrovať (či identifikovať) tieto špecifické kódy v komunikačných aktoch dokáže len ten, kto je členom komunikačne uzavretého spoločenstva s vopred dohodnutými pravidlami používania špecifických verbálnych či neverbálnych kódov; kto je nositeľom kompetencie komunikovať špecifickým kódom alebo sústavou špecifických kódov, spoločnou veľmi úzkemu okruhu komunikantov, a to bez zreteľa na charakter sociálneho prostredia.

Podobné problémy s kvalifikovaním takýchto slov sme si všimli aj v spomínanej publikácii *Sociolekty v basketbalovom a penitenciárnom prostredí*. Podľa nášho názoru za argotizmy nemožno pokladať slová *klepky* (omamujúce prostriedky, tabletky; s. 43), *magoráky* (univerzálne čierne väzenské nohavice s vreckami umiestenými vpredu), *bočáky* (modré väzenské nohavice s vreckami umiestnenými na bokoch; obidve pomenovania vznikli z potreby odlíšiť od seba tieto typy nohavíc), *buk* (< *buzík* < *buzerant* človek s homosexuálnym správaním), *sčíták* (< *sčítať* uzávierka stavu odsúdených) a pod. (s. 49). Tieto jednotky používajú odsúdení muži vo všetkých slovenských väzniciach a v istých komunikačných situáciách ich používajú aj pracovníci ZVJS. V podobných prípadoch teda nemožno hovoriť o utajovaní informácie a spomínané slangizmy z týchto potrieb ani nevznikli. Už vôbec nemôžeme za argotizmus pokladať napr. spojenie *drevené pyžamo* (rakva; s. 51) alebo slová *chalovač-*

ka (jedlo; < *chalovať* jest; s. 60) či dokonca slová *natierať* (udávať; s. 50), *bachár* (s. 52). Ide o slangizmy alebo slangové spojenia, ktoré sú bežné aj v iných slangoch a frekventované sú aj v prejavoch hovorového štýlu. Mnohé z týchto slangizmov sú navyše „domestikované“ do väzenského slangu z iných fakultatívnych slangov (napr. *zelené felsol*, *slon* čaj vážiaci 50 g, s. 50, a pod.), z čoho vyplýva, že v týchto a podobných prípadoch nemôže ísť o argotizmy.

Nazdávame sa, že problematická interpretácia argotu vyplýva aj z niektorých formulácií v spomínanej publikácii, napr. „Ak je pri neoficiálnej komunikácii odsúdených v oddiele pedagóg potrebným článkom dorozumievania, používajú sa spisovné, sociolektické (používané obidvomi sociálnymi skupinami) a argotické slová“ (s. 44) a pod. (podľa tohto konštatovania argotické slová poznajú aj príslušníci ZVJS a dokážu identifikovať denotáty, na ktoré sa vzťahujú, čo odporuje podstate argotu). Do istej miery uvedenému konštatovaniu zasa odporuje výrok, že „každá sociálna skupina používa vlastné lexikálne prostriedky – odsúdení argotizmy a penitenciárni pracovníci profesionalizmy a slangizmy,“ (s. 54)

Neznamená to však, že existenciu argotu vo väzenskom prostredí nepredpokladáme. Doktoré zo slov používaných vo väzenskej reči mohli pôvodne vzniknúť ako argotizmy, no prezradením ich obsahu alebo častým používaním v komunikácii stratili svoju pôvodnú utajovaciu funkciu. Ak sa potom rozšírili v komunikačných aktoch (najmä ak prenikli do slovníka príslušníkov ZVJS) a naďalej sa používajú vo svojom pôvodnom (t.j. argotickom) význame, stali sa súčasťou väzenského slangu. Naopak, ak slovo po prezradení obsahu nevstúpilo do širšieho komunikačného priestoru, mohlo veľmi rýchlo zaniknúť (príp. zanikol len argotický význam slova).

Analýza asi štyroch stovák špecifických lexikálnych jednotiek používaných vo väzenskom prostredí ukazuje, že primerané je vo všeobecnosti hodnotiť väzenskú reč ako fakultatívny slang, ktorý je, pravda, iný, ako sú tzv. obligatórne slangy.¹ Sociálna, ale aj priestorová akčnosť a zrozumiteľnosť väzenskej reči je výrazne obmedzená, a preto je azda najtypickejším predstaviteľom fakultatívnych slangov. V tejto charakteristike sa skrýva odpoveď na apriórne, no neadekvátne zaradenie väzenskej reči do argotu. Lexikálne prvky tohto sociolektu vyvolávajú z hľadiska nezainteresovaného príjemcu, ktorý nie je (nebol) príslušníkom väzenského spoločenstva, prirodzenú jazykovokomunikačnú entropiu. Jej dôsledok preto v chápaní „vonkajšieho“ spoločenstva môže posúvať podstatu slangizmov používaných vo väzenskej reči do roviny argotu.

Naznačili sme, že ide o jazykovokomunikačnú entropiu zapríčinenú prirodzenými podmienkami: 1. tento slang používajú ľudia vo výkone trestu (a v istých situáciách aj príslušníci ZVJS), a teda sféra používania je relatívne uzatvorená sociálne i teritoriálne (na území väznice alebo väzníc); 2. nejestvuje prirodzená komunikačná sféra medzi societou a „vonkajšou spoločnosťou“, v ktorej by sa mohli slangizmy society väčšmi uplatniť aspoň na úrovni identifikácie denotátu (aktívny prechod väzenských slangizmov do jazykovokomunikačných aktov „vonkajšieho spo-

¹ Použili sme členenie slangov J. Nekvapila (1986, s. 116 – 120). Zaraďujeme medzi ne slangy, s ktorými sa človek nevyhnutne dostáva do kontaktu, pretože počas života sa stáva členom istých sociálnych prostredí (študentský, mládežnícky, vojenský slang a pod.). Lexika týchto slangov zostáva zrozumiteľná pre väčšinu používateľov národného jazyka.

ločenstva“ azda ani nemožno predpokladať); 3. slangizmy používané vo väzenskej reči sú exkluzívnymi vyjadrovacími prostriedkami väzenskej subkultúry – ich exkluzivita sa prejavuje na rovine jednotlivých vecnoobsahových okruhov slov, a tie sa v iných skupinách slangu nevyskytujú, resp. vyskytujú sa iba okrajovo ako dôsledok prieniku lexiky väzenského slangu; 4. veľká časť slangizmov priamo súvisí s výkonom trestu, a teda je situačne a komunikačne viazaná na väzenské spoločenstvo; môžeme však uvažovať o okrajovej infiltrácii daktorých prvkov (označujúcich všeobecne platné denotáty) z väzenského slangu do komunikačnej sféry malých sociálnych skupín – napr. ako exkluzívne vyjadrovacie prostriedky môžu nájsť uplatnenie v rámci rodiny, v ktorej žije jednotlivec, ktorý bol členom väzenského spoločenstva (*faráky* usadenina po príprave kávy, *kandel* zápach, *žaba* tranzistorový rádioprijímač, *trestať* masturbovať, *baterky* modriny) a naopak – špecifické prvky z iných slangov sa dostávajú do slovnej zásoby väzenského slangu. Ďalší spôsob infiltrácie možno predpokladať v dôsledku prirodzeného združovania sa osôb po výkone trestu s príslušníkmi „vonkajšieho spoločenstva“. Osobitne môžeme vyčleniť infiltráciu prvkov väzenského slangu do jazykovokomunikačnej praxe zamestnancov väznic, ktorí mnohé slangizmy aktívne používajú (*kultúra* časopis s pornografickou tematikou, *kérka* na tele vytetované obrazce² atď.) ako exkluzívne prvky jazyka väzenskej subkultúry a na uľahčenie komunikácie v rámci nej (sú nepriamymi členmi väzenskej subkultúry), ale aj z bežných pomenúvacích potrieb, keďže mnohé špecifické lexikálne prvky pomenúvajú jedinečné reálie jestvujúce iba v tomto sociálnom prostredí. Na ich pomenovanie v jazyku často nejestvujú jednoslovné pomenovania (*medveď* bezpečnostný opasok s putami,³ *televízor* nepriehľadná plocha umiestnená za oknom cely obvinených tak, aby zabraňovala výhľadu a vzájomnej komunikácii, *kôň* na niti uviazaná ponožka alebo vrecko slúžiace na nepovolenú prepravu medzi oknami ciel atď.).

Ďalším dôvodom, prečo lexikálne prostriedky väzenskej reči sú všeobecne ťažko zrozumiteľné a prečo sa v minulosti generalizovali za prostriedky argotu, je multilingválnosť tohto sociálneho prostredia. Historicky a spoločensky podmienený bilingvizmus, resp. multilingvizmus podnes utvára podmienky na obohacovanie lexiky väzenskej reči. Najmä po roku 1945 (resp. 1948) sa do slovenských väzenských ústavov dostalo mnoho ľudí z Čiech a zasa naopak – odsúdení Slováci putovali do českých väznic alebo pracovných táborov.⁴ Demografická štruktúra väznic sa výrazne menila v päťdesiatych rokoch – najmä z hľadiska príslušnosti väznených osôb k národnému jazyku. Navyše radikálne sa zväčšil aj počet osôb vo výkone trestu vo všetkých väzenských zariadeniach na Slovensku i v Čechách. Väznice sa tak stali pomerne uzavretými jazykovo-sociálnymi systémami, kde sa do aktívneho

² Tu treba pripomenúť, že ide o slangizmus pochádzajúci z iných sociálnych prostredí.

³ P. Odaloš (1997, s. 59) uvádza, že ide o argotizmus. Ide o pomenovanie všeobecne používané odsúdenými aj príslušníkmi ZVJS; navyše nie je isté, či sa toto slovo používalo najskôr v komunite odsúdených alebo príslušníkov ZVJS.

⁴ Podmienky na historicky podmienenú multilingválnosť sa utvárali najneskôr v 2. polovici 19. storočia – napríklad nové väznice v Leopoldove a Ilave sa stali nápravnými zariadeniami s pôsobnosťou pre celé Rakúsko-Uhorsko (porov. K. Körper-Zrínsky: *Kronika leopoldovskej trestnice*. (Rukopis.) Leopoldov 1948. Archív ZVJS Leopoldov).

kontaktu dostávali nielen slovenčina, čeština a v starších obdobiach aj nemčina a maďarčina, ale aj ďalšie jazyky, osobitne rómčina. Neraz sa preto stávalo, že lexikálne prvky týchto jazykov sa dostávali do slovníka väzenskej subkultúry. Nemožno však jednoznačne tvrdiť, že to bolo z dôvodu „stajňovania“ komunikácie, ako to naznačuje P. Odaloš (s. 52), ale pripustiť treba aj úsilie o ekonomizáciu či ozvláštnenie komunikácie.

Pochopiteľne, v ostatnom desaťročí sa oslabili priame kontakty medzi slovenčinou a češtinou aj vo väzenských zariadeniach, ale časť špecifických lexikálnych prostriedkov, ktoré formovali jazyk väzenskej subkultúry v minulosti, zostali v ňom aj naďalej, hoci sa mohli do väzenskej reči včleniť až druhotne z iných slangov, a tu mohli pozmeniť významovú štruktúru, ktorú mali slová v pôvodnom sociolekte.

Väčšina z lexikálnych prostriedkov, ktoré môžeme označiť ako typické pre väzenskú reč, je domáceho pôvodu. Slangové (príp. pôvodne argotické slová) najčastejšie vznikali týmito spôsobmi:

1. rozšírením sémantickej štruktúry (neraz na princípe metafory alebo metonymie, napr. *nafta*, *ropa* „káva alebo silný čaj“, *rakvička* „menší typ väzenskej postele“, *ponorka* „ Eskortný autobus“, *vianočka* „človek, ktorý vo výkone trestu strávil jeden rok < synekdochicky Vianoce“, *diera* „miesto výkonu disciplinárneho trestu“ a pod.),
2. deformovaním, skracovaním slov, prípadne aj združených pomenovaní a deriváciou (*ponorák* ponorný varič; *matroš* < *materiál*: 1. káva, čaj, tabak (t. j. materiál, ktorý možno použiť ako platidlo; syn. *majetky*), 2. pomôcky používané pri vlámaní sa do objektov; *hláska* správa hlásená väzenským rozhlasom, *raporták* príkaz na prevoz do inej, väčšinou materskej väznice, *magorák* pôv. silný čaj (cejlónsky, indický, vietnamský), ktorý sa pripravoval varením čajovej zmesi s tabakom; dnes „silný čaj pripravený v pomere 10 g čajovej zmesi a 3 – 7 dl vody, občas sa kombinuje s užívaním tabletiék (→ *klepky*) motivácia: odvodené od pejoratíva *magor* hlupák; silný čaj vyvolávajúci v kombinácii s tabletkami euforické pocity; t. j. ohlupujúci čaj (syn. *slon*, *papuča*);
3. jazykovou hrou (*maternica* jaternica, *klepetá* < *klepky* analgetiká, hypnotiká a iné farmaká s podobným účinkom, *ritier* (< apel. *riť* „zadok“), *bukvica*, *bučina* < *buk* < vulg. *buzerant* človek s homosexuálnym správaním),
4. z iníciaľových výrazov (*pépečko* „podmienečné prepustenie z výkonu trestu“), iné sa kombinujú s jazykovou hrou *el-paso* (z iníciaľových písmen združeného pomenovania *lúpežné prepadnutie*),
5. prostým preberaním z iných jazykov (najmä z rómčiny, češtiny, nemčiny a maďarčiny).

Zo slovotvorného hľadiska nachádzame v skúmanej slovnej zásobe také lexikálne jednotky, ktoré vznikli z potreby ekonomizovať prejav (napr. tvorbou slangových slov z iníciaľových skratiek či skratkových slov typu), mnohé slová vznikli deformovaním (resp. skracovaním) typickým pre slang. Neraz tu dochádza aj k nežiaducej polysémii, ktorá môže viesť k zámene denotátov, napr. *nitrák*: 1. nitraxepan, 2. bežnejšie nitroglycerín. Špecifikum väzenskej reči, ktoré sa prejavuje aj na morfológickom pláne a v bežnej komunikácii, sa javí v tomto (dodajme, že takmer

výlučne mužskom) prostredí ako mimoriadne príznakové, to je používanie feminín za maskulína. Ak sa odsúdení rozprávajú o spoluväzňovi s homosexuálnym správaním, zhovárajú sa o ňom tak, akoby takýto spoluväzeň bol ženou, napr.: *Budeme si musieť tie mladé nejako vychovať, lebo sa nevedia správať*. Neraz sa pomenúvanie takýchto väzňov prejavuje aj na rovine vlastného mena – komunita upustí od krstného mena odsúdeného a nazýva ho prechýleným krstným menom (*Peter/Petra*) alebo mu prideli ženské meno, najčastejšie nápadné, nie veľmi frekventované (napr. *Patrícia, Michaela*). To sa stáva jeho prezývkou. V slovníku sa však nachádza aj istý okruh slov, ktoré súvisia s pomenúvaním konkrétnych sexuálnych praktík, a takisto od nich odvodených názvov osôb (vykonávateľov deja).

V korpuse dokladov nájdeme aj lexikálne jednotky pochádzajúce z iných jazykov, osobitne rómčiny, maďarčiny, nemčiny a češtiny. Ide o slovník, ktorý sa nepoužíva z pomenúvacích potrieb, ale ako prostriedok exkluzívnosti (*máro chlieb, kóro slepý, devla boh* – najmä v povzdychu, *balevas* slanina, *čúro* nôž, *kandel* zápch, *kár* penis a pod.). Pôvodne argotický charakter mohlo mať rómske slovo *arak* (pozor; používa sa vo funkcii výzvy). Z nemčiny pochádza napríklad slovo *filcung* (< nem. *filzen* prehliadať; sprostredkujúcim jazykom pravdepodobne bola čeština), z češtiny už zastaraný slangizmus *špejhýř* (priezorník v dverách cely), *mu-kel* (tradične sa odvodzuje z iniciálok spojenia *muž určen k likvidaci*), z maďarčiny *degeš* (< *dögös* zdochlina; vo väzenskom slangu hlupák).

Za slangizmy jednoznačne nemožno pokladať apelatíva, ktoré prešli do slovej zásoby slovenčiny v minulosti a dnes ich možno vo všeobecnosti označiť ako archaizmy. V tomto prostredí sa naďalej používajú vo svojom pôvodnom lexikálnom význame, hoci v komunikácii sa javia ako príznakové, s istou mierou expresívnosti, napr. *gáter* (< nem. *Gatter* „mreže“, sprostredkujúcim jazykom bola v tomto prípade pravdepodobne čeština), *šanec* (*šianec* < nem. *Schanze* „hradba, násyp“).

Pravda, vo väzenskom slangu vznikajú aj úplne nové slová a neraz možno identifikovať aj ich motiváciu (*pukaňa* „pekná žena“, *hoňáš, hoňas* „masturbácia“); nemožno však presne určiť, či ide o slová „domestikované“ z iných slangov alebo typické prejavy väzenského slangu. Nie všetky slangizmy vyskytujúce sa v reči väzenskej komunity môžeme pokladať za exkluzívne vyjadrovacie prostriedky väzenskej subkultúry, pretože prirodzeným spôsobom aj tu dochádza k prienikom viacerých skupín slangov, osobitne takých, ktorých nositeľmi boli odsúdení v minulosti. Prienik slangizmov z jednej skupiny slangu do inej je prirodzený aj vo väzenskom slangu (napr. *bager* lyžica, *kérka* vytetované obrazce, *dym* cigareta, *kantína* bufet a pod.). Vo väzenskom slangu neraz dochádza k pozmeneniu alebo rozšíreniu pôvodnej sémantickej štruktúry slangizmu, resp. slangizmus nadobúda úplne nový význam (napr. *holub* – 1. voj. mladý vojak, 2. väz. moták, správa tajne vynesena z väznice prostredníctvom druhej osoby; *lopata* – 1. v autičkárskom slangu ukradnuté auto, 2. vo väzenskom slangu akákoľvek ukradnutá vec, skrátene *lopka*.).

O prieniku nemožno hovoriť v prípade homonymných slangizmov, napr. *vychoška* (1. štud., mládež. vychovávateľka, 2. väz. vychádzka), príp. aj *kupko* (1. mládež. kúpalisko, 2. väz. čas určený na sprchovanie alebo kúpanie sa), ak, pravda, neberieme zreteľ na imitatívnu motivovanosť slangizmami obligatórnych slangov alebo na etymológiu slova. Neraz sa stávalo, že jeden z významov slangového slo-

va mohol zaniknúť (*nášup* príjem nových väzňov do výkonu trestu), ale v ostatných významoch ho nositelia sociolektu (väzni) aktívne používajú podnes (1. trest, ktorý je väzňovi pridaný počas výkon trestu, za ktorý bol odsúdený, napr. za ublíženie na zdraví inému spoluväzňovi a pod., 2. (okrajovo) prídavok jedla). Ďalšie príklady analyzujeme v štúdiu z r. 2004.

Viacvrstvosť komunity odsúdených osôb, ktorí žijú na jednom mieste, zanecháva výrazné stopy v jazyku, ktorým komunikujú. Odôvodnene môžeme predpokladať, že toto sociálne nárečie sa môže v jednotlivostiach odlišovať od väzenskej reči, ktorá sa používa v inej väznici, napr. za slovo *televízor* „nepriehľadná plocha umiestnená za oknom cely tak, aby zabraňovala výhľadu“ (Leopoldov) sa používa slangizmus *satelit* (Martin). Tieto rozdiely pravdepodobne nebudú natoľko závažné, pretože dochádza k pomerne častým presunom obvinených či odsúdených medzi jednotlivými ústavmi alebo medzi oddeleniami (oddielmi) jedného ústavu. Potvrdenie týchto tendencií zostáva úlohou ďalšieho výskumu.

LITERATÚRA

HLADKÝ, Juraj: Jazykové kontakty a variabilita jazyka v sociálnych nárečiach. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis: Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Zv. 214 (č. 4). Ed. I. Bogoczová. Ostrava: FF OU 2004, s. 197 – 208. ISBN 80-7042-664-0.

HOCHTEL, Branislav: Slovník slovenského slangu. Bratislava: Hevi 1993. 188 s.

NEKVPIL, Jiří: Ke vztahu sociálního prostředí a rozrůzněnosti jazyka. In: Jazyková politika a jazyková kultura. Materiály z vedeckej konferencie v Smoleniciach (17. – 19. 4. 1985). Ed. J. Kačala. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1986, s. 116 – 120.

ODALOŠ, Pavol: Sociolekty v basketbalovom a penitenciárnom prostredí. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB, 1997. 92 s. ISBN 80-8055-031-X.

ONDRUS, Pavel: Sociálne nárečia na Slovensku. Zv. 1. Argot slovenských detí. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 248 s.

KÖRPER-ZRÍNSKY, Karol: Kronika Leopoldovskej trestnice. Rukopis. Leopoldov 1948. Archív ZVJS v Leopoldove.

ŽILKA, Tibor: Poetický slovník. Bratislava: Tatran 1987. 435 s.

Funkcie synonymnej internacionálnej lingvistickej terminológie v súčasnosti¹

MILOSLAVA SOKOLOVÁ

1. V súčasnosti, keď sa v slovakistike uvažuje o novej gramatike (Tradícia a perspektívy, 2003; Dolník, 2005; Sokolová, 2005) pokladáme za užitočné upozorniť na nové aspekty fungovania internacionálnej lingvistickej terminológie v období globalizácie. V slovenčine sa domáca a internacionálna terminológia používa živelne, bez stanovených zásad a pomiešane v odborných aj populárno-náučných textoch s prevahou domácej terminológie. Nazdávame sa, že funkčné používanie medzinárodnej lingvistickej terminológie má viacero nedocenených výhod, preto sa hodno zamyslieť aj nad tým, ako by bola slovenčina pripravená na jej využívanie, keby v nej platilo pravidlo ako napríklad v nemčine, a na odlíšenie odborných a populárno-náučných prác by sa používali zámerne aj internacionalizmy a domáce termíny.

2. Okrem porovnania lingvistickej terminológie v slavistike (Slovník slovanské lingvistické terminologie, 1977, 1979) vychádzame v príspevku z údajov o frekvencii (F) skúmaných termínov v Slovenskom národnom korpuse (verzia *prim-2.0-public-all*, 2005). Využívanie domácej a internacionálnej terminológie v korpuse ukazuje, že medzi skúmanými synonymami sú vzťahy na nerovnakej úrovni. Pokiaľ ide o porovnanie v celoslovanskom kontexte, už samotná potreba vytvoriť slovník slovanskej lingvistickej terminológie svedčí o tom, že slovanské jazyky potrebujú internacionálne termíny vo funkcii etalónu (Bosák, 1998), porov. rozdiely v slovanských jazykoch: podstatné jméno – podstatné meno – rzeczownik – věcovník – imja suščestvitelnoje – suščestvitelno ime – imennyk – nazavnyk – imenka – imenica – samostalnik; číslovka – liczebnik – ličbnik – imja čislitelnoje – čislitelno ime – čyslivnyk – ličebnyk – broj – števník.

Z porovnania základných gramatických termínov v Slovníku slovanské lingvistické terminologie (1977, s. 234 – 445) zreteľné vidieť aj kultúrne sféry jazykoved tzv. veľkých kultúr. V kultúrnej sfére bohemistiky je napr. slovakistika, čiastočne sorabistika, v kultúrnej sfére ruštiny je hlavne bulharská a čiastočne macedónska či bieloruská terminológia, vo sfére polonistiky je sčasti sorabistika a ukrajinistika. Pričom platí, že čím je kultúra väčšia, tým je voči internacionálnej terminológii viac uzavretá (poľština, ruština), ale aj naopak (lužická srbčina, slovenčina, slovinčina, chorvátčina).

---

¹ Príspevok vznikol pri riešení grantového projektu MŠ SR VEGA 1/3149/04 Morfosyntaktický výskum v rámci Slovenského národného korpusu.

V súvislosti s rozšírením Európskej únie a so vstupom štyroch štátov so slovanským jazykom do EÚ znamená, že závery konferencie o metóde Eurocom, v ktorej sa využíva interkomprehenzia v jazykoch rodinách v rámci Európskej únie (porov. Kischel, 2001), sa týkajú už aj češtiny, poľštiny, slovenčiny a slovinčiny a vzhľadom na medziregionálnu spoluprácu aj ukrajinčiny, bieloruštiny či chorvátčiny. Analýza termínov z lingvistiky pritom ukazuje, že kým domáce slovanské termíny sa rôznia, medzinárodná terminológia je zrozumiteľnejšia jednak v rámci slovanských jazykov, ale aj vo vzťahu k ďalším európskym jazykom, a má integrujúcu funkciu.

2.1. Pomenovania pádov sú najčastejšie pomocou medzinárodných termínov, ale používa sa aj pomenovanie typu prvý pád, druhý pád atď. V slovenčine, ktorá toto označenie prevzala z českých gramatík, vznikajú tak paradoxy typu: slovenčina má množinu celkovo šesť pádov, ale inštrumentál, patriaci do tejto množiny, je 7. pádom, čo určite neprispieva k rozvoju logického myslenia slovenských žiakov. Internacionálnou terminológiou sa v slovenčine odstraňujú aj nelogickosti typu siedmy pád zo 6 pádov.

Medzinárodné a domáce pomenovanie pádov v korpuse je v ich vzájomnom pomere v prospech internacionalizmov, napr. pri akuzatíve (F: 112) a 4. páde (F: 7) je to pomer približne 16 : 1, pri genitíve (F: 292) a druhom/2. páde (F: 28/16) pomer 7: 1 a pri nominatíve (F: 195) a prvom/1. páde (F: 52/8) je to pomer 3 : 1.

Situáciu pri pomenovaní pádov v slovanských jazykoch vybraných na základe susedstva so Slovenskou republikou a členstva v EÚ predstavíme v tabuľkách, porov. (Slovník slovanské lingvistickej terminologie, 1977, s. 344 – 345):

ČEŠTINA	SLOVENČINA	POLŠTINA	UKRAJINČINA	SLOVINČINA
akuzatív/4. pád	akuzatív/ 4. pád	biernik/accusativus	znachidnyj vidminok/akuzatyv	akuzatív/tožilnik
datív/3. pád	datív/3. pád	celownik/dativus	davaľnyj vidminok/datyv	datív/dajalnik
genitív/2. pád	genitív/2. pád	dopeľniac /genetivus	rodovyj vidminok/genetyv	genitív/rodilnik
inštrumentál/7. pád	inštrumentál/7. pád	narzędnik/instrumentalis	orudnyj vidminok/instrumentaf	instrumental/orodnik (šesti sklon)
lokál/6. pád	lokál/6. pád	miejscownik 1/locativus 1	miscovyj vidminok/lokal	lokativ 1/mestnik 1 (peti sklon)
lokativ	lokativ	miejscownik 2/locativus 2	bezpryjmenykovyj v./lokatyv	lokativ 2/mestnik 2
nominatív /1. pád	nominatív/1. pád	mianownik/nominativus	nazyvnyj vidminok/nomatyv	nominatív/imenovalnik
vokativ/5. pád	vokativ	volacz/vocativus	klyčnyj vidminok/vokatyv	vokativ/zvalnik

Pri pomenovaní pádov sa v slovenčine, češtine, macedónčine, chorvátčine, srbčine a slovinčine používa primárne medzinárodná terminológia, v poľštine, lužickej srbčine a ukrajinčine sa primárne používa domáca terminológia, v ruštine, bulharčine, bieloruštine sa používa v zásade iba domáca terminológia.

V mene didaktiky navrhol I. Očenáš (2003) domáce termíny na používanie medzinárodných ekvivalentov pri označení pádov (porov. pomenovania v tabuľke, napr. menovateľ, ukazovateľ, dávateľ, volateľ, miestnik, nástrojník). Nazdávame sa, že táto tzv. zrozumiteľná terminológia, ktorá v dobe osvietenectva či národného obrodovania mala svoje opodstatnenie, je aj vzhľadom na prevažujúce používanie internacionálnych pomenovaní pri zavedení v súčasnosti nežiaduco príznaková a nefunkčná.

2.2. Pomenovania slovných druhov vykazujú medzi sebou najväčšie rozdiely v pomere používania internacionálnych a domácich termínov, hoci medzinárodné a domáce pomenovanie slovných druhov je celkovo v pomere v prospech domá-

cich termínov, medzi jednotlivými slovnými druhmi sú značné rozdiely. Pri adjektívach a pri substantívach je to napríklad pomer 1 : 3, pri adverbách 1 : 20, pri interjekciách 1 : 38, pri verbách 1 : 53, avšak pri numeráliách je to až pomer 1 : 403 a pronomínach pomer 1 : 334. Dva dvojčlenné domáce termíny podstatné mená (F: 1436) a prídavné mená (F: 1478) majú najnižšiu relatívnu frekvenciu, porov. ich jednočlenné synonymá substantíva (F: 584) a adjektíva (F: 519), od ktorých možno bez problémov tvoriť odvodeniny substantívny, adjektívny, substantivizácia, adjektivizácia, substantivizovať. Termín *verbum* (F: 121*)² je viacznačný (častejšie sa vyskytuje v korpuse vo význame *slovo*) v porovnaní s termínom *sloveso* (F: 5327). Termín *príslovka* (F: 373) je napriek zastretej motivácii (to, čo je pri slovese, nie pri slove, porov. nezastretú motiváciu v hls. termíne *příslovjesnik*) frekventovanejší než termín *adverbium* (F: 18). Zreteľná motivácia je pri domácich termínoch *číslovka* (F: 403), *zámeno* (F: 667), ale hlavne *citovoslovce* (F: 154) proti *interjekcia* (F: 4). *Partikula* (F: 27) má v medzinárodnej terminológii inú definíciu než *častica* (F: 2859*) v slovanských filológiách. V prípade *konjunkcia* (F: 538*) a *spojka* (F: 2357*) sú viacvýznamové obidva termíny.

Deklinácia niektorých internacionalizmov robí slovenským používateľom problémy, porov. termín *numerále* (F: 0), ktorý sa v singulári správa ako nesklonné neutrum, v pluráli je flektívny – *numeráliá* (F: 1), a termín *pronomen* (F: 1), ktorý má okrem nominatívu a akuzatívu má v celej paradigme nepravidelnú formu (s *pronominom*, tie *pronominá* atď.).

Situácia vo vybraných slovanských jazykoch pri pomenovaní slovných druhov, porov. (Slovník slovanské lingvistické terminologie, 1977, s. 234 – 289):

ČEŠTINA	SLOVENČINA	POLŠTINA	UKRAJINČINA	SLOVINČINA
adjektívum /prídavné meno	adjektívum/prídavné meno	przymiotnik	прыкметнык/аджэктыв	adjektív/pridevnik
adverbium/príslovce	adverbium/príslovka	przysłówek	прыслівнык	adverb/prislov
interjekce/citovoslovce	interjekcia/citovoslovce	wykrzyknik	выгук	interjekcia/medmet
konjunkce/spojka	konjunkcia/spojka	spójnik	сполучнык	konjunkcia/veznik
numerále/číslovka	numerále/číslovka	liczebnik	чыслівнык	števnik
partikule/častice	partikula/častica	partykuła/wyrzek	чэстка	partikula/členek
prepozice/předložka	prepozícia/predložka	przyimek	прыжмennyк	prepozicija/predlog
pronomen/zájmeno	pronomen/zámeno	zaimек	займennyк	pronomen /zaimек
substantívum/podstatné meno	substantívum/podstatné meno	rzeczownik	імennyк /substantyv	substantív/samostalnik
verbum/sloveso	verbum/sloveso	czasownik	дзеслово	verbum/глагол
pars orationis /slovní druh	pars orationis /slovní druh	częszszc mowy	чэстына мовы	besedna vrsta

V lužickej srbčine a slovinčine sa medzinárodná terminológia na pomenovanie slovných druhov používa primárne, v poľštine, ruštine a bulharčine, macedónčine, v ukrajinčine a bieloruštine sa používa okrem termínov substantívum a adjektívum len domáca terminológia, v ostatných jazykoch sa medzinárodná terminológia používa sekundárne popri domácej terminológii. Vo všetkých slovanských jazykoch sa málo používa viacvýznamový termín *verbum*, *werb*.

² Hviezdičkou* pri čísle sa označuje celková frekvencia polysémnych termínov, napr. v prípade *konjunkcia* (F: 538*) a *spojka* (F: 2357*) sú viacvýznamové obidva termíny.

V mene „zdômyslenia“ – spresnenia pojmov navrhol vlastnú terminológiu slovných druhov F. Sabol (1993), napr. namiesto substantív podstatovky, namiesto adjektív prídavky, namiesto substantívnych, adjektívnych, numerálnych a adverbálnych pronomín navrhol používať naznačovacie podstatovky, naznačovacie prídavky, naznačovacie číslovky a naznačovacie príslovky. Zavedením svojskej terminológie dosiahol však autor v príspevku vlastne opak a odmietnutie aj v zásade svojich opodstatnených argumentov pri spresnení slovnodruhovej terminológie.

2.3. Proti argumentom o zrozumiteľnej domácej terminológii svedčia hlavne pomenovania vetných členov. Ťažko možno hovoriť o zrozumiteľnosti a priezračnosti tvorenia pri termínoch, ktoré vznikli kalkovaním, porov. podmet, prísudok, predmet, prívlastok. Ak ich porovnáваме s termínmi subjekt, predikát, objekt, atribút zistíme, že sú rovnako zrozumiteľné či nezrozumiteľné. Kalkovanie je jedným zo štyroch zdrojov asymetrickej (nepriezračnej) morfematickej a derivačnej štruktúry (Sokolová, 2004). Navyše z latinčiny sa kalkovalo do češtiny (podmět, předmět, přívlastek), a to často ešte aj cez nemecký filter (pád, příslovce), a slovenčina preberala lingvistickú terminológiu z češtiny v zásade bez zábran (porov. Štúrovo herderovské presvedčenie o duchu jazyka v hláskosloví a tvarosloví, nie v lexike).

Situácia vo vybraných slovanských jazykoch pri pomenovaní vetných členov (Slovník slovanské lingvistické terminologie, 1977, 428 – 445):

ČEŠTINA	SLOVENČINA	POLŠTINA	UKRAJINČINA	SLOVINČINA
apozice/přístavek	apozícia/prístavok	apozycja/przydawka rzeczowna	прыкладка/апозыцыя	apozicija/pristavek
adverbiale/příslovečné určení	adverbiale/príslovkové určenie	okolicznik	обставына	adverbiale/prislovno določilo
atribut/přívlastek	atribút/prívlastok	przydawka	означення / аtryбуt	atribut/prilastek
doplněk/verbální atribut	doplnok/verbálny atribút	окрешення предикатывне	0	predikativni atribut
objekt/předmět	objekt/predmet	dopełnienie	дадаток/объект	objekt/predmet
predikát /přísudek	predikát/prísudok	orzeczenie/predykat	присудок/predykat	predikat/povedek
subjekt/podmět	subjekt/podmet	podmiot	pidmet/subjekt	subjekt/osebek
vetný člen	vetný člen	składnik zdania	член реченнја	stavčni člen

V slovenčine, češtine, lužickej srbčine, macedónčine, chorvátčine, srbčine a slovinčine sa pri všetkých vetných členoch okrem adverbiale a verbálny predikát uvádza medzinárodná terminológia primárne, v macedónčine, chorvátčine, srbčine pri niektorých termínoch výlučne (atribút), v poľštine sa používa výlučne domáca terminológia (okrem termínu predykat), v ostatných slovanských jazykoch sa medzinárodná terminológia uvádza sekundárne.

Medzinárodné a domáce pomenovanie vetných členov je v SNK v pomere v prospech domácich termínov, napr. adverbiale (F: 0) a príslovkové určenie (F: 32), atribút (F: 1458*) a prívlastok (F: 109), objekt (F: 1458*) a predmet (F: 22836*), subjekt (F: 19860*) a podmet (F: 300), predikát (F: 157) a prísudok (F: 218), apozícia (F: 3) a prístavok (F: 109), verbálny atribút (F: 0) a doplnok (F: 3354*). Pri termínoch subjekt, objekt, predikát, atribút je síce vysoká polysémnosť s iným než lingvistickým významom, ale tá je však aj pri domácich termínoch (predmet, doplnok).

2.4. V korpuse aj v terminologických slovníkoch sme skúmali všetky gramatické termíny, ale v príspevku ich uvádzame len výberovo na ilustráciu, pretože situácia

sa pri nich v zásade opakuje. Nemecký filter pri kalkovaní do češtiny ešte viac posunul asymetriu formy a významu pri termíne pád (porov. casus (F: 0), kázus (F: 0) – prípad, v nem. Fall znamená prípad aj pád, v češtine a slovenčine len pád (F: 13267*), v poľštine je kalkovanie bez posunu przypadek). Okrem toho pokladáme za potrebné spomenúť termíny rod (F: 727), spôsob (F: 1234), čas (F: 121 122*), číslo (F: 775), pri ktorých sa takisto nepoužívajú ich internacionálne synonymá genus – generá (F: 42), modus (F: 952*), tempus – temporá (F: 17) numerus – numerá (F: 20*), pretože okrem polysémnosti (numero a numerus, modus) nie je bežné skloňovanie substantív v singulári podľa maskulín (numerus, genus, tempus) a v pluráli podľa neutier (numerá, generá, temporá).

Situácia vo vybraných slovanských jazykoch (Slovník slovanské lingvistické terminologie. 1977, s. 428 – 445):

ČEŠTINA	SLOVENČINA	POĽŠTINA	UKRAJINČINA	SLOVINČINA
casus/pád	casus/kázus, pád	przypadek	vidminok	sklon
číslo	číslo	liczba	čyso	števílo
genus/rod	genus/rod	rodzaj	rid	spol
modus/způsob	modus/spůsob	tryb/modus	sposib	modus/naklon
čas	čas	czas	čas	čas

V slovanských jazykoch sa pri termínoch číslo a čas používa slovanská terminológia (okrem lužickej srbčiny – tempus/čas, numerus/gramatiske číslo), pri termínoch pád, rod a spôsob sa uvádza synonymná medzinárodná terminológia aj v slovenčine, češtine, lužickej srbčine, macedónčine, chorvátčine, srbčine a slovinčine, v poľštine, ruštine, ukrajinčine, bieloruštine sa uvádza domáca terminológia (v poľštine okrem termínu modus).

3. Porovnanie slovanskej terminológie ukazuje výhody medzinárodnej lingvistickej terminológie pri zvýšení perceptívnej vlastnosti odborných textov určených príjemcom mimo národného spoločenstva, a to aj v rámci slavistiky. Vo väčšine prípadov slovenčina poskytuje používateľom okrem slovanskej terminológie úplne ekvivalentný (rovnocenný) súbor synonymnej internacionálnej terminológie.

3.1. Funkčným uprednostnením internacionálnej terminológie v určitých situáciách by sa určite dosiahlo uľahčenie čítania a percepcie rôznych slovanských textov v slovanskom kontexte, napr. pri rokovaní na zasadnutí komisií pri Medzinárodnom komitáte slavistov, resp. pri štúdiu publikácií typu Najnowsze dzieje języków słowiańskich (porov. napr. Slovenský jazyk, 1998) či typu Komparacja współczesnych języków słowiańskich (Słowotwórstwo. Nominacja, 2003). Posilnená internacionalizácia v prestížnych textoch odborných časopisov a odborných monografií s celoslovanskou pôsobnosťou, v zborníkoch z medzinárodných konferencií (slovanských, napr. aj zborník Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: Za a proti, 1999) by znamenala uľahčenie recepcie príjemcom z radov slavistov a pomohla by priblížiť slavistické práce interkulturálnemu (európskemu) spoločenstvu.

3.2. Používanie medzinárodnej lingvistickej terminológie je zdôvodniteľné napríklad aj v učebniciach slovanských jazykov pre cudzincov. V obsahoch sa dosiahne sa zjednodušenie orientácie v problematike a cudzinci vrátane Slovanov sa nezaťažujú ďalšími domácimi ťažšie zrozumiteľnými termínmi. V súčasnosti sa v rámci slavistiky

posilňuje predovšetkým receptívna schopnosť slavistov pri rozšírení znalostí na ďalšie slovanské jazyky, medzi ktoré sa stále častejšie zaraďuje slovenčina, napr. metódou porozumenia textom pomocou slovníkov, uplatnením internacionalizmov alebo využitím jazykovej príbuznosti s už známym slovanským jazykom.

3.3. Okrem diskusie o používaní internacionalizmov v textoch, ktoré majú v medzinárodnom kontexte reprezentatívnu funkciu, by sa malo v súvislosti s funkčným používaním medzinárodnej terminológie začať diskutovať aj o ekonomizácii pri učení na stredných aj základných školách v Slovenskej republike. Ak uvážime, že v súčasnosti má výučba jazykov, v ktorých sa medzinárodné termíny používajú, vzrastajúcu tendenciu (porov. veľký záujem o angličtinu, nemčinu v období globalizácie), zistíme, že žiaci sú dvojnásobne zaťažovaní. S jedným pojmom ich nútime učiť sa dva termíny, domáci a cudzí, a žiaci sú tak zaťažovaní dvakrát. Nazdávam sa, že uprednostnením internacionalizmov od začiatku okrem hodín angličtiny, nemčiny, španielčiny či francúzštiny aj na hodinách slovenského jazyka by mohli aj lingvisti prispieť svojou troškou a pomohli racionalizovať školstvo a žiakov odbremeniť. V zásade je úplne jedno, či daný pojem na pomenovanie substancie nazveme podstatným menom, substantívom, číslom 1 alebo Adamovým slovom či inak, na jeho pochopenie a naučenie potrebujú žiaci vynaložiť rovnaké množstvo energie. Keďže terajšia situácia je však taká, že na hodinách slovenského jazyka sa vyžaduje pojem podstatné meno, na hodinách nemeckého alebo anglického jazyka substantívum, použitím internacionalizmov aj v rámci slovakistiky by sme na školách dosiahli nezanedbateľný synergický efekt, ktorý by sa dal rozšíriť na internacionálnu terminológiu vo všeobecnosti, nielen v rámci lingvistiky (Wachtarczyková, 1999).

4. Nerešpektovanie základných tendencií v kultúrnych epochách je kontraproduktívne, porov. snahu zavádzať domáce termíny v epoche globalizácie či už v mene didaktiky (Očenáš, ibid.), či v mene „zdômyslenia“ – spresnenia pojmov podstatné mená a podstatovky, porov. F. Sabol (Sabol, 1993). Posilnená internacionalizácia v prestížnych textoch odborných časopisov a odborných monografií s celoslovenskou pôsobnosťou, v zborníkoch z medzinárodných konferencií (slovenských) by znamenala vyšší stupeň receptívnej kompetencie príjemcov z radov slavistov, ale paradoxne by bola efektívnejšia aj v školskej praxi na základných a stredných školách (botanika).

Jednou z vedúcich tendencií obohacovania slovnej zásoby slovanských jazykov 20. storočia je tendencia k internacionalizácii. V slovanských jazykoch sa objavujú tie isté internacionalizmy ako vo všetkých postkomunistických kultúrach, aktivujú sa internacionálne afixy, vzrastá počet kompozít atď. Funkčné posilnenie internacionalizmov v odborných textoch by mohlo byť jedným zo znakov europeizácie slovenčiny (Bosák, 1998; Horecký, 1999) spolu s ústupom *l*, rozšírením *f*, internacionalizáciou lexiky a derivačných afixov, európskymi vetnými a nadvetnými štruktúrami.

Pri dnešnej tvorbe nových gramatík či slovníkov pre nasledujúcu generáciu, pre ktorú by malo byť ovládanie viacerých jazykov s bežným využívaním internacionálnej terminológie samozrejmosťou, by sme mali zväžiť aj výhody funkčného zámerného používania synonymnej internacionálnej lingvistickej terminológie v týchto pripravovaných slovakistických publikáciách.

- DOLNÍK, Juraj: Konceptia morfológie súčasnej spisovnej slovenčiny. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 6, s. 362 – 367.
- HORECKÝ, Ján: Internacionalizácia a europeizácia slovenčiny. In: Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: Za a proti. Bratislava: Veda 1999, s. 90 – 93.
- Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: Za a proti. Bratislava: Veda 1999.
- KISCHEL Gerhard: EuroCom. Mehrsprachiges Europa durch Interkomprehension in Sprachfamilien. Tagungsband des Fachkongresses im Europäischen Jahr der Sprachen 2001 Hagen, 9. – 10. November 2001.
- Komparacja współczesnych języków słowiańskich. 1. Słowotwórstwo. Nominacja. (Editorka I. Ohnheiser) Opole: Universität Innsbruck – Institut für Slawistik a Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 2003.
- Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk. Red. J. Bosák. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998.
- OČENÁŠ, Ivan: Fonetika so základmi fonológie a morfológia slovenského jazyka. Banská Bystrica: UMB 2003. s. 124
- prim-2.0-public-all. Slovenský národný korpus. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2005. Dostupný z WWW: [http:// korpus.juls.savba.sk](http://korpus.juls.savba.sk).*
- SABOL, Filip: Za modernizáciu gramatickej teórie. In: Slovenská reč, 1993, roč. 58, č. 6, s. 362 – 367.
- Slovník slovanské lingvistické terminologie. Praha: 1977, 1979.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Vzťah morfematickej a derivačnej štruktúry v súboroch koreňových morfém. In: Motivované slovo v lexikálnom systéme jazyka. 7. medzinárodná konferencia Komisie pre výskum slovtvorby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Bratislava 28. 9. 2004. s. 12.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Konceptia slovenskej korpusovej morfosyntaxe. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach. Bratislava: FF UK 2005, s. 284 – 297.
- Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Zost. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003.
- WACHTARCZYKOVÁ, Jana: Internacionalizácia jazykového systému ako synergický jav. In: Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: Za a proti. Bratislava: Veda 1999. s. 147 – 157.

K zvukové formě mluvených projevů

JIŘÍ ZEMAN

0. Interakce probíhá vždy v konkrétní situaci, která je výsledkem fungování početných faktorů ovlivňujících obsah tohoto procesu. Je spojena zejména s konkrétními osobami (komunikanty) a specifiky jejich hlasu, mimiky či gestikulace. Tyto faktory mění obecné interakční schéma v konkrétní interakční událost, v níž jazykové faktory kooperují s psychickými vlastnostmi osob apod.

Souvislý mluvený projev je časově lineární zvukový proud. Využívá všech základních vlastností zvuku: tónové frekvence, intenzity a trvání. Jejich užití může plnit několik funkcí. Pro interakci nebývá důležitý jen obsah sdělení, ale také jeho forma: zda je partnerův hlas agresivní, klidný či skličující, zda je jeho mimika výrazná, zda jsou gesta rázná, pomalá atd.

Příspěvek je zaměřen jen na dílčí jev – funkci melodických/tónových prostředků v neoficiálních rozhovorech mládeže.

1. Vyjdeme z následující repliky rozhovoru ohraničené z obou stran výraznými pauzami:

/1/

a von si myslel/ že já nic\ (...) a já š:::və/ a von ááá

1.1. Pozornost bude nejprve věnována popisu **tónových prostředků**.

1.1.1. Replika se skládá ze dvou intonačně obdobných segmentů oddělených od sebe krátkou pauzou. Jejich úvody (*a von*; *a*) jsou realizovány přibližně ve stejné výškové poloze, slabiky před jádrem (*si*; *já*) intonačně klesnou, jádra (*myslel*, *š:::və*) začínají intonačně výše a zvolna stoupají – v prvním segmentu (*myslel*) na dvou slabikách (druhá je intonačně nepatrně výše než úvod), v druhém segmentu (*š:::və*) klouzavým stoupavým pohybem na jedné slabice. Druhé části segmentů (*že*, *a von*) začínají opět na stejné úrovni a pak intonačně klesají: v prvním segmentu intonačním skokem na dvou slabikách (*já nic*), v druhém segmentu klouzavým pohybem na jedné slabice (*ááá*).

Uvedený popis melodických prostředků vystihuje především jejich suprasegmentální (prozodické) rysy. Větná melodie je vázána na struktury významové roviny jazyka. Ty zde představují především lexikálně-syntaktické struktury (např. *von si myslel*). Pro neoficiální dialogické projevy mládeže je příznačné, že melodické prostředky jsou vázány i na sled segmentálních prvků – hlásek (např. *š:::və*). Některé z těchto neverbálních prostředků (vokalizací) sdělují konvenční význam (dětské *tətətə* pro napodobování střelby; nádechové *sss* pro vyjádření bolesti), jiné jsou interpretova-

telné pouze ve spojení s dalšími sémiotickými systémy (např. *ááá*). Některé zvuky jsou obtížně vyjádřitelné hláskovým (grafickým) inventářem jazyka a v transkriptu bývají popsány (např. *odfrknutí*). Volně sem lze začlenit i pláč, smích aj.

Výpovědi v replice /1/ je možné přiřadit k vzorovým (konvenčně vymezeným) větným typům, vázaným na intonační obrysy (polokadence, konkluzivní kadence), a je jim přiřazován sémantický význam: konkluzivní kadence – spolu se slovesem v indikativu či kondicionálu – signalizuje oznamovací větu, polokadence naznačuje neukončenost výpovědi, hranice větných úseků, z nichž se vytváří vyšší výpovědní celek (souvětí) apod.

Melodické obrysy vyjadřují zejména sémantiku výpovědi, její modalitu (stoupavá melodie u tázacích vět zjišťovacích) a sekvenční postavení v mluveném projevu (stoupavá melodie signalizující pokračování kompletace informace).

1.1.2. I když oba segmenty v replice /1/ mají obdobné intonační obrysy, výrazně se od sebe liší rozsahem hlasu. První segment je relativně monotónní a je umístěn ve střední hlasové poloze. Druhý segment využívá celého hlasového rozsahu mluvčího. Neverbální prostředek *š:::və* začíná v dolní poloze a klouzavým stoupavým pohybem přechází do horní polohy hlasového rozsahu, jeho zakončení (*və*) je umístěno nejvýše z celé repliky. Pro interpretaci užiti této vokalizace je potřebné přihlídnout k doprovodným znakovým systémům, zejména ke gestům: mluvčí při artikulaci *š:::* pohyboval dlaní směrem dopředu ve výšce hrudníku, při *və* pak provedl její prudký pohyb nahoru do výše hlavy – napodoboval mírný pohlavek do zátylku.

Neverbální prostředek *ááá* začíná ve střední hlasové poloze (na úrovni začátku prvního a druhého segmentu) a klouzavým pohybem přechází do dolní hlasové polohy – jeho konec je umístěn nejhluběji z celé repliky; navíc napodobuje plačtivost. Zvuková realizace je doplněna výraznou mimikou (sešpulení rtů a stažení obočí).

Oba prostředky využívají **hlasového rejstříku**. Souvisí s hlasovým rozsahem (rozpětím mezi nejvyšším a nejnižším tónem, které může mluvčí vytvořit) a polohou hlasu (oblast, v níž se hlas při mluvním projevu pohybuje). Při realizaci mluvního projevu není podstatná absolutní výška hlasu, ale její záměrné využívání.

V hlasovém rejstříku každého mluvčího lze vymezit tři polohy (viz Hoffmannová – Müllerová – Zeman, 1999, s. 166–191). Za **neutrální** se považuje bezpříznaková poloha replik. Polohy **extrémně vysoká** a **extrémně nízká** jsou umístěny do oblastí nad a pod neutrální polohu. Kromě toho, že mohou – většinou v součinnosti s dalšími prozodickými prostředky, např. tempem – nápadně segmentovat promluvu (umístění předklonek, vsuvek apod.), je možné jich využívat k emocionálnímu zabarvení verbální složky, tj. vztahu mluvčího k mluvenému projevu a jeho tématu: vysoký registr vyjadřuje zejména rozčilení a radost, dolní registr pak nejčastěji klid, smutek aj.

1.1.3. Třetí rys, který souvisí s popisem tónových prostředků, je **barva hlasu** (témbr). V našem případě je její hodnota dána skutečností, že mluvčím je třináctiletý chlapec, jehož hlas začíná mutovat.

Témbr je determinován skladbou složeného zvuku (především počtem, silou a výškou tónů hlasu). Jde o rys, který nemá konvenční charakter, svou individuálně-akustickou hodnotou identifikuje mluvčího. Kvalita témbrou je ovlivněna fakto-

ry objektivními – fyziologicko-akustickou stavbou, věkem (srov. Braun – Cerrato, 1999), pohlavím (muži užívají nižší tón než ženy) – i subjektivními (momentální i dlouhodobý psychický stav). Někdy bývá hodnocen muzikologickou terminologií jako tenor, baryton, bas apod.

1.2. Obdobně by bylo možné analyzovat repliku /1/ se zaměřením na intenzitu zvuku a vymezit dynamické prostředky: přízvuk/důraz (rytmizace výpovědi), hlasitost (sílicí intenzita ve vokalizaci š:::və) a její absolutní kvalitu typickou pro jedince (v replice /1/ hlasitá). Stejný přístup lze aplikovat i na nezvukové prostředky, např. gesta, mimiku apod.

1.3. Jednotlivé systémy prostředků, které se podílejí na interakci, mají určitou hodnotu záměrně využitelnou při organizaci a vedení sociální interakce. Systémy lexikálně-gramatických, prozodických, mimických, kinetických a dalších prostředků lze využít k produkci a interpretaci interakční události.

Při výzkumu je potřebné zaměřit se na ty prostředky, které tvoří základ interakčních procesů a které jsou komunikanty zamýšleny a přijímány jako signifikantní pro vývoj celé interakce. Důležité je tedy sledovat, jak jednotlivé prostředky získávají interakční význam.

2. Určit, jaký interakční význam verbální či neverbální prostředky plní, je někdy značně obtížné. Např. hlasové polohy jsou u různých mluvčích různé a příjemce je vnímá spíše intuitivně. Proto jedním z metodologických problémů je provést hodnocení, kdy je určitá část repliky ve vysoké či nízké rejstříkové poloze (tj. zda je emocionálně zabarvená). Sluchový dojem badatele nemusí být přesný, laboratorní měření nemusí odrážet přesný stav vnímání komunikantů. Možným kritériem pro určení těchto vlastností je sledovat, jak sami komunikanti explicitně hodnotí hlasový rejstřík užitý v komunikaci.

2.1. Jedna z možností je spjata s produktorem výpovědi a tím, jak **sám hodnotí výšku svého hlasu**. V následujícím monologu osmnáctiletá studentka líčí své kamarádce příhodu minulého dne:

/2/

ted' všude VOda\ já myslela že VYkvetu\ tak sem se naštvála a zaječela/ vy ČMOUdi Pltomí/ a šla sem tam/ zazvonila/ (.) ted' vyšel jeden ten HARant malej/ tak sem zahrála klidase/ a pám\ neteče vám někde voda/ a stará zapištěla\ NÉ:: NEteče\ (.) tak sem na ní vyjela\ jo:./ a my sme VYplavený\ (..) voni měli prasklej hajz/ nenechali si to SPRavit/ a nás to vyplavilo\ (..) a vona\ NÉ:: NEteče

Prezentovaný monolog využívá celého spektra hlasového rejstříku (hlubokého, středního i vysokého). Pro hodnocení kvality rejstříku jsou podstatné dva rysy.

2.1.1. Některé pozice hlasového rejstříku sama **komunikantka pojmenovává**. V konstatování *tak sem se naštvála a zaječela* užívá výraz *ječet*, tj. vydávat pronikavý vysoký zvuk. Imitace segmentu *vy ČMOUdi Pltomí* je umístěna do horní části hlasového rejstříku. Je silně emocionální: vyjadřuje „naštvaní“, tj. rozčílení.

Porovnáním s tímto údajem je možné pak jako vysokou rejstříkovou polohu hodnotit realizaci většiny zdůrazněných slabik: *VOda, VYkvetu, VYplavený*.

Pro hodnocení výšky hlasu užívají mluvčí nejčastěji substantiva a slovesa s významem percepce hlasové kvality (*zaječet, pištět*). Jen ojediněle jsou přímo označením rejstříku:

...von má krásně hlubokej hlas\ (.) a ted' začal\ dŕu se na jiný/ mý děti mají hlad/ (...) a v tom ti bylo tolik smutku/...

Středoškolačka se spolužačce chlubí kamarádovým účinkováním v recitačním pásmu z černošské poezie. Jeho hlasový rejstřík hodnotí jako extrémně nízký (*hlubokej hlas*) a při citaci veršů – nápodobě kamarádova hlasu – užívá nejhlubší pozici svého rejstříku. Podstatné je i hodnocení, že tato poloha – společně s obsahem veršů – vyvolává smutek.

2.1.2. V monologu /2/ najdeme také pasáž, která je umístěna v dolní části hlasového rejstříku: *neteče vám někde voda*. Komunikantka sama ji přímo nepojmenovává, ale prozrazuje **zamýšlený efekt**: chce, aby na komunikačního partnera působila klidně, bez emocí (*tak sem zahrála kliděase a páam*). Nízká poloha hlasového rejstříku zde tedy podle produktorky vyjadřuje klid.

I v tomto případě lze porovnáním jako nízkou rejstříkovou polohu hodnotit některé další realizace. Jde zejména o zdůrazněné slabiky v polokadenci (*HArant malej, SPRAvit*). Oproti nepříznačkovému intonačnímu obrysu je zde nejnižší umístěna první slabika jádra výpovědi.

Z příkladu /2/ je zřejmé, že hlasový rejstřík se významně podílí na výstavbě monologu: neutrální narace (popis situace) je umístěna ve střední poloze, emocionálně vypjaté pasáže ve vysokém rejstříku, vyjádření klidu v nízké poloze. Střídání vysoké a nízké hlasové polohy napomáhá gradaci vyprávění a vyjádření kontrastu. Větná melodie, hlasový rejstřík a tónbr (soprán) kooperují, určité interakční významy determinuje jejich vzájemná konstelace.

2.2. Pro určení hlasové polohy může sloužit i to, jak mluvčí hodnotí **výšku hlasu jiné osoby**.

2.2.1. V příkladu /2/ v konstatování *stará zapištěla* studentka užívá výraz *pištět*, tj. vydávat pronikavý nepříjemný zvuk (vysoko položený). Imitace řeči ženy (*NE:: NEteče*) – a to obě realizace – jsou vysloveny v horní části hlasového rejstříku a jejich umístění je přibližně srovnatelné s nápodobou studentčina „zaječení“ (viz 2.1.1.).

2.2.2. V některých případech sice mluvčí imituje kvalitu hlasu jiné osoby, ale explicitně ji nepojmenovává. Jde většinou o tyto případy:

2.2.2.1. kvalita hlasu je patrná ze situačního kontextu:

/4/

...Lukášek přide/ a ted' TEto\ TEto\...

Studentka líčí kamarádce návštěvy čtyřletého synovce, který ji pravidelně vítá radostným oslovením. Napodobuje přitom dětský hlas, který je posazen značně vysoko (*TEto*). Tato imitace oslovení je umístěna v extrémně vysoké poloze studentčina rejstříku.

2.2.2.2. kvalita hlasu je patrná ze znalosti kulturního kontextu:

/5/

...fotřík začal\ kalná řeka/ a báby šilely\...

Student popisoval kulturní aktivity svého otce – amatérského zpěváka. Při imitaci basového partu počátku písně z muzikálu *Lod' komediantů* (*Showboat*) využil dolní polohu svého hlasového rejstříku.

2.3. Další z možností popisu rejstříku je **hodnocení hlasu komunikačního partnera**. Ukázka je z rozhovoru tří sedmnáctiletých učňů:

/6/

A: *Renča je slepice Pitomá\ a ty za ní ležeš jak KREtén*

B: *já za ní NElezu\ co furt MÁŠ*

A: *kejvne prstíčkem/ a ty jí sneseš modré z nebička*

B: *já za ní NElezu*

A: *tak se nerozčiluj\ mrskne to s tebou\ že jo::\ (...)* tak zamruč\

C: *jo::*

2.3.1. Mluvčí A komentuje chování kamaráda B a žádá od dalšího komunikanta potvrzení svého konstatování. Protože však partner C (s basovým ténbrem) mlčí, komunikant B jej vyzve, aby zamručel, což je jeho typické vyjádření souhlasu. Vzhledem k tomu, že mručení znamená „vydávat hluboký tlumený zvuk“, lze tedy zvukovou podobu *jo::* lokalizovat do hlubokého hlasového rejstříku. Vyjadřuje zde klidný (neutrální, neemocionální) souhlas.

2.3.2. V rozhovoru /6/ je ještě jeden důležitý rys pro hodnocení rejstříku, a to **sekvenční kontext**. Mluvčí B dvakrát opakuje konstatování *já za ní NElezu*, dokonce i s obdobnou intonací (konkluzivní kadence) a zdůrazněnou slabikou NE. Repliky se však liší rejstříkem: zatímco první z nich má v extrémně vysoké poloze jen zdůrazněnou slabiku NE, druhá replika je celá v horním spektru rejstříku. První konstatování komunikační partner nekomentuje, druhé považuje za rozčilení, tj. podněcení k prudké citové reakci (*tak se nerozčiluj*), zřejmě právě polohou v hlasovém rejstříku.

2.4. Obdobně lze zkoumat i další vlastnosti zvuku, např. intenzitu. V monologu /2/ studentka hodnotí projev svého naštvaní výrazem *zařvala sem: řvát* znamená vydávat silný hlas (celá část *vy ČMOUdi Pitomí* je intenzitou hlasu nejsilnější).

3. Výzkum kvality hlasu mluvího zpřesňuje interpretaci organizace a vedení sociální interakce. A jak poukazuje S. Ondrejovič (1987), porovnání výsledků s dalšími jazyky etnickými i plánovými by přispělo k poznání prozodických univerzálií.

LITERATURA

- BRAUN, Angelika – CERRATO, Loredana: Estimating Speaker Age Across Languages. In: Proceedings of the XIVth International Congress of Phonetic Sciences. San Francisco: 1999, p. 1369 – 1372.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga – ZEMAN, Jiří: Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách. Praha: Trizonia 1999. 256 s.
- ONDREJOVIČ, Slavo: K niektorým prozodickým vlastnostiam vo fungovaní medzinárodných etnických a plánových jazykov. In: Problémy interlingvistiky. Ed. S. Košecký. Bratislava: Slovenský esperantský zväz 1987, s. 71 – 78.

K ortoepickej problematike cudzích proprií

MARTIN OLOŠTIAK

Slovenskú ortoepiu si právom spájame aj s menom doc. PhDr. Slavomíra Ondrejoviča, DrSc. Alebo inak povedané: bez jubilanta by moderná slovenská ortoepia bola ochudobnená o viaceré inšpirácie. Ved' popri iných lingvistických disciplínach práve ortoepia tvorí oporný pilier vedeckého profilu docenta Ondrejoviča. Preto neprekvaňuje, že vznik projektu Ortoepický slovník slovenského jazyka inicioval a vedúcim riešiteľského kolektívu sa stal práve on. Osobne blízke je mi napríklad jeho aplikovanie a akcentovanie sociolingvistických výskumných metód, ktoré sa prejavujú aj pri príprave spomínaného slovníka. Vo svojom príspevku by som chcel nadviazať práve na túto líniu ortoepického výskumu a niekoľkými poznámkami upozorniť na problematiku zvukovej adaptácie cudzích vlastných mien v slovenčine.

Onymická ortoepia nepatrí do centra pozornosti slovenskej jazykovedy. Na druhej strane však nemôžeme tvrdiť, že by v tejto oblasti existovalo publikačné vákuum. Určitý priestor sa tejto problematike dáva najmä na stránkach jazykovedných časopisov. O adaptácii anglických, španielskych, talianskych, rumunských, portugalských a francúzskych mien písali J. Lenhardt (1977, 1981, 1982a, 1982b, 1983, 1986), N. Polláková (1982); L. Trup (1993, 1994); J. Kerďo (1994); L. Trup – F. Kočíš (1993); K. Sekvent (1982), Á. Král – J. Bartoš (1989); o jednotlivostiach sa možno dočítať napr. v článkoch K. Palkoviča, S. Ondrejoviča, L. Kučeru a i.

Aj keď hovorí o publikačnom vákuu v tejto oblasti jazykovedného výskumu by bolo prismeľé, pravdou zostáva, že komplexný prístup k výslovnosti cudzích vlastných mien nateraz v slovakistike absentuje. Ortoepia domácich a cudzích vlastných mien sa systematicky nerieši ani v kodifikačnom diele *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (Král, ¹1984, ²1988, ³1996). K pomerne kusým informáciám sa v systematickej (výkladovej) časti možno dopátrať viac-menej náhodne len v rámci jednotlivých kapitol a v slovníku sa uvádza pomerne málo cudzojazyčných proprií,¹

Príspevok bol vypracovaný ako súčasť grantového projektu VEGA č. 2/6147/26 *Ortoepický slovník slovenského jazyka*.

¹ Aj tu možno nájsť niekoľko nedôsledností, napr. pernoperná hláska [ũ], ktorá sa v spisovnej slovenskej výslovnosti pripúšťa len v postsonantickej pozícii, v citátovej výslovnosti anglických proprií sa však môže vyskytnúť aj v pozíciách pred samohláskami. Takúto výslovnosť však Á. Král neuvádza dôsledne, porov. *Wales* [ũ/v]el[s/z]; *Wall Street* vol strí[t/d]; *Washington* vošĩnktõn; ůšĩĩtn (1996, s. 591).

napr. *Potemkin, Prometheus, Shakespeare, Voltaire, Shaw, Wall Street, Washington, New York*. Túto poznámku však nechápeme ako výčitku; uvedomujeme si, že slovník sa sústreďí predovšetkým na apelatívnu lexiku. Najnovšia výslovnostná (nekodifikačná) príručka Á. Kráľa *Pravidlá slovenskej výslovnosti (Systematika a výslovnostný slovník)* (2005) sa od troch vydaní Pravidiel slovenskej výslovnosti výraznejšie neodlišuje, aj keď obsahuje viacero nových hesiel, napr. *Monte Carlo, Montreal* len s výslovnosťou [montriol], *Pécs, Pittsburgh, Stanley, Sydney, Tbilisi, Tel Aviv, Teherán, Temža, Windhoek* a i.

Niekoľko cudzojazyčných proprií (najmä toponým) sa nachádza v pravopisnom slovníku v ponovembrovej edícii Pravidiel slovenského pravopisu (3. vyd., 2000): napr. *Addis Abeba, Oidipus, Port Louis, Quebec, Reykjavík, Salzburg* (s výslovnosťou [zaldz-] – sic!), *Segedín, Senegal, Wales, Yaren, Yucatán*. Pravda, nie vždy sa tu uvádza výslovnosť. Situáciu v lexikografii (avšak zasa len v oblasti toponomastiky) sčasti „zachraňuje“ šiesty zväzok Slovníka slovenského jazyka (1968), kde sa v prílohe Zemepisné názvy (s. 255 – 305) uvádza aj výslovnosť, skloňovanie a slovo- tvorba cudzích geografických názvov. Slovník však vyšiel pred tridsiatimi ôsmimi rokmi a je prirodzené, že viaceré údaje v ňom sú zastarané, diskutabilné, nehovoriac o nedostupnosti tohto diela na knižnom trhu.

Výraznejšie výsledky sa nedosiahli ani organizáciou špecializovaného vedeckého seminára *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine* (Bratislava 19. – 20. 10. 2000; rovnomenný zborník vyšiel r. 2002). Toto podujatie bolo totiž v prevažnej miere zacielené na „staré známe“ otázky adaptácie antických mien a mien z uhorského obdobia slovenských dejín, ako aj na problematiku fungovania mien z orientálnych a niektorých iných jazykov. Pravdaže, úvodzovkovaným slovom „starý“ nechceme naznačiť, že by išlo o podradnú či neaktuálnu problematiku, iba to, že väčšia pozornosť by sa mohla a mala venovať aj ďalším témam, ktoré sa vehementne hlásia o slovo. Jednou z nich je, nazdávame sa, preberanie cudzích mien zo západných jazykov. Okrem dvoch referujúcich sa totiž otázke adaptácie mien zo západných jazykov na uvedenej konferencii nevenoval nikto.

Keďže spomenuté diela nemôžu v požadovanej komplexnosti obsiahnuť problematiku adaptácie proprií, legitímne sa pociťuje potreba publikovať špecializované príručky, v ktorých by sa pozornosť sústredila len na cudzojazyčnú onymickú lexiku. Z hľadiska bežného i profesionálneho používateľa slovenčiny totiž najviac chýba praktická publikácia, v ktorej by čitateľ našiel odpovede na fundamentálne otázky týkajúce sa adaptácie cudzích vlastných mien. O tomto deficite sa v jazykovednej obci veľmi dobre vie. Z viacerých konštatovaní upozorňujúcich na tento fakt vyberáme dve:

„Na Slovensku chýba kodifikačná príručka, v ktorej by sa systematicky spracúvali zásady prispôsobovania cudzích vlastných mien v slovenčine podľa jednotlivých jazykov a zároveň by sa vedecky kodifikovala výslovnosť cudzích vlastných mien v slovenčine. Istotne netreba zdôrazňovať, že príprava takejto príručky je nanajvýš aktuálna.“ (J. Kačala, 1994, s. 150).

„Vyjdenie druhého vydania príručky *Čteme je správne?* by mohlo a malo byť pre slovenskú ortoepiu a ešte konkrétnejšie pre ortoepickú komisiu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV novým popudom, aby sa touto neodkladnou úlohou začala zaoberať ešte s väčšou intenzitou či už v rámci prípravy nových Pravidiel

slovenskej výslovnosti, alebo prípravy samostatného slovníka výslovnosti cudzích mien pre slovenských používateľov. Spoločenská požiadavka tu je.“ (S. Ondrejovič, 1997, s. 365).

Výzvy citovaných autorov sa pomaly naplňajú; začali sa podnikať konkrétne kroky jednak v podobe spomínaného grantového projektu *Ortoepický slovník slovenského jazyka* (tu sa osobitná pozornosť venuje aj domácej a cudzojazyčnej onymii; porov. S. Ondrejovič, 2000, 2004), jednak v podobe niekoľkých ďalších projektov.

Vcelku vydareným pokusom o špecializovanú ortoepickú príručku je kniha Karla Sekventa *Ako používať francúzske vlastné mená v spisovnej slovenčine* (2002). Koncízne dielo (s rozsahom 110 strán) podáva teoretické informácie o pravopise, výslovnosti, skloňovaní a odvodzovaní osobných mien a zemepisných názvov. V praktickej, slovníkovej časti (s. 71 – 110) sa nachádza poučenie o výslovnosti a skloňovaní približne 1400 francúzskych osobných mien a 900 zemepisných názvov. Česká mutácia tejto publikácie vyšla v autorskom tandeme Karel Sekvent – Dušan Šlosar s názvom *Jak užívat francouzská vlastní jména ve spisovné češtině* (2002).

Do kategórie takto koncipovaných popularizačných príručiek možno zaradiť aj *Slovník anglických vlastních mien v slovenčine* (M. Ološtiak – M. Bilá – R. Timková, 2006). Publikácia je rozdelená na dve časti. Teoretické kapitoly ponúkajú poučenia o základných aspektoch fungovania anglických vlastných mien v slovenčine: pozornosť sa sústreďuje na adaptáciu na výslovnostnej, gramatickej, slovotvornej a pravopisnej úrovni. Slovníková časť obsahuje jazykové údaje (výslovnosť a skloňovanie) o takmer 6 700 osobných menách, 400 názvoch hudobných skupín, 2 200 zemepisných názvoch s odvodenými adjektívami a obyvateľskými menami.

O niekoľko krokov ďalej v prezentácii výskumu cudzích proprií je česká jazykoveda. V češtine bolo publikovaných viacero, prevažne popularizačno-náučných prác, napr. *Jak je čist? s podtitulom Transkripce jmen cizích spisovatelů a názvů jejich děl* (2. vyd., 1958); *Čtete je správně? Slovníček výslovnosti cizích jmen* (1. vyd., Honzáková – Romportl, 1981; 2. a 3. vyd., Honzáková – Honzák – Romportl; 1996, 2004) – porov. aj recenzie S. Ondrejoviča (1983, 1997); *Klíč k výslovnosti cizích vlastních jmen v češtině* (Strahl, 1999); čiastočne aj *Výslovnost spisovné češtiny. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník* (red. M. Romportl, 1978).

V kontexte českých publikácií za najväčšiu pozornosť podľa nášho názoru stojí šesťdielna „sága“ Jiřího Zemana s názvom *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině*. Prvá časť (*Anglická osobní jména*, 1998) vznikla v spoluautorstve s J. Kučerom; ďalšie štyri pokračovania vypracoval J. Zeman sám: 2. *Severská osobní jména* (2000); 3. *Románská osobní jména. (Španělština, portugalština, rumunština.)* (2002); 4. *Francouzská osobní jména* (2004); 5. *Italská, holandská a albánská osobní jména* (2005a), 6. *Polská, maďarská, estonská a latinská osobní jména* (2006). Všetky diely sa vyznačujú rovnakou kompozíciou. V teoretickej časti sa nachádzajú systematické informácie o výslovnosti, skloňovaní a slovotvorbe; slovníková časť obsahuje výslovnosť a skloňovanie mien spisovateľov spolu so stručnými biografickými údajmi. Doteraz autor priblížil adaptáciu osobných mien zo 18 európskych jazykov. Zemanov prístup je založený na sociolingvistických metódach a do veľkej miery sa v ňom rešpektuje úzus v preberajúcom jazyku, v češtine.

Zo slovanských jazykov možno spomenúť publikácie *Nazwiska obce w języku polskim* (Bartmińska – Bartmiński, 1978); *Slovar' anglijskich familij./A Dictionary of English Surnames* (Rybakin, 1986); *Slovar' anglijskich ličnych imen./Dictionary of English Personal Names* (Rybakin, 2. vyd., 1989).

Jednou zo základných úloh vedy je formulovanie všeobecne platných pravidiel, čo, samozrejme, platí aj pre výskum cudzojazyčnej onymie. Pokúšajú sa o to takmer všetci citovaní autori. Pri formulovaní takýchto všeobecných pravidiel by sa však malo postupovať opatrne a brať do úvahy všetky relevantné faktory. Napríklad Á. Král a J. Bartoš v štúdiu *Výslovnost' francúzskych osobných mien v slovenčine* (1989, s. 25) ako prvú a základnú zásadu uvádzajú: „Pri preberaní výslovnosti cudzieho mena sa vychádza z jeho znenia (nie z ortografie) v odovzdávajúcom (východiskovom) jazyku“. Toto pravidlo však neplatí v úplnosti, preto je diskutabilné uvádzať ho na prvom mieste ako všeobecne záväzné. Uvedieme dva príklady, ktoré ukazujú, že aplikovanie uvedenej zásady (vychádzať z výslovnosti v L_1) nemusí byť vždy efektívne:

1) V prvých dvoch zväzkoch Encyclopaedie Beliany (1999, 2001) sa autori snažili zladiť dve de facto inkompatibilné požiadavky: a) pri zaznačovaní výslovnosti použiť len znaky slovenskej abecedy; b) uvádzať pôvodnú výslovnostnú podobu. Bazírovaním na výslovnosti východiskového jazyka sa v Encyclopaedii Beliane objavili neživé výslovnostné podoby bez opory úzu (a normy) v slovenčine: *Adams* [edms] namiesto zaužívaného [edems], *Adelaide* [edelajd] namiesto [edelej], *Anaheim* [ejnehejm] namiesto [enehejm], *Arthur* [ášr] namiesto [ártur] (ide o meno amerického prezidenta Chestera Alana Arthura), *Atlanta* [etlenta] namiesto [atlanta], *Balfour* [belfe] namiesto [belfór/belfúr], *Baldwin* [bólduin] namiesto [boldvin], *Beard* [bied] namiesto [bírd], *Becker* [beke] namiesto [beker]², *Beckford* [bekfed] namiesto [bekford], *Berger* [bég] namiesto [berger/berdžer], *Black Orpheus* [blek ofus] namiesto [blek orfeus], *Colorado* [kolerádou] namiesto [kolorádo/kolorédo], *Columbus* [kolambes] namiesto [kolumbus], *Connecticut* [kenetyket] namiesto [konektikat], *Dallas* [deles] namiesto [dalas].

2) V brožúre *Ako vyslovíme...* (1998) snaha priblížiť sa k originálnej výslovnosti viedla aj ku vzniku takýchto výslovnostných tvarov: *Canberra* [kámberrá] namiesto zaužívaného [kembera], *Carson City* [kárns siti] namiesto [kárson siti], *Cather* [kesör] namiesto [kežr/keđr], *Booth* [bus] namiesto [bút], *Cartwright* [katrájt] namiesto [kártrajt], *Coventry* [kávntri] namiesto [kaventri], *Forsyth* [forsájt] namiesto [forsajt], *Gershwin* [gőšvin] namiesto [geršvin], *Athabasca* [átábáská] namiesto [atabaska], *Arkansas* [arkenzes] namiesto [arkansas], *Edinburgh* [edinboró] namiesto [edinburg]; z neanglických mien a názvov porov. napr. *Arhus* [óchus] namiesto [árhus], *Baudelaire* [bodler] namiesto [bodlér], *Balzac* [bálzák] namiesto [balzak], *Casablanca* [kázáblánká] namiesto [kasablanka], *Caracas* [kárákás] namiesto [karakas]. Aj z uvedených príkladov je zrejme, že toto dielko treba brať

² Výslovnosť [beke] sa uvádza pri menách Gary Stanley Becker (amer. ekonóm) a Jacques Becker (fr. režisér); výslovnosť [beker] sa uvádza pri menách Boris Becker (nem. tenista), Jurek Becker (nem. spisovateľ), Jürgen Becker (nem. spisovateľ) a výslovnosť [bekr] sa uvádza pri mene Knuth Becker (dán. spisovateľ) (Encyclopaedia Beliana, 1. zv., 1999, s. 672).

s veľkou rezervou, nemá nijakú praktickú hodnotu, je voluntaristickým produktom bez zmyslu pre jazykovú realitu. Na tomto mieste sme ho uviedli skôr ako pikantériu.

Nazdávame sa, že výslovnosť (znenie) propria v L_1 netreba preceňovať, pretože v L_2 sa môže ustáliť a môže byť komunikačne efektívna aj taká výslovnosť, ktorá sa od pôvodnej výslovnosti značne odchyľila. Preto je zbytočné v príručkách automatizovaným spôsobom nahrádzať hlásky východiskového jazyka slovenskými hláskami. Za najdôležitejší faktor vplývajúci na výslovnostnú podobu cudzieho propria pokladáme úzus (a potenciálne aj normu) v preberajúcom jazyku. Zvuková podoba propria v L_1 nie je písmo sväté; pri niektorých jednotkách sa síce vychádza z výslovnosti v L_1 : *Eileen* [ajlín], *Dwight Eisenhower* [dvaajt ajzenhaver], *Gene* [džín], *George Vancouver* [džórdž venkúver], *John* [džon], *Joe* [džou], *Sam* [sem], *Thorndike* [torndajk], *Velvet Underground* [velvet andrgraund], *Witherspoon* [vidrspún] a i. Nie je to však pravidlom, pretože do hry vstupujú aj adaptačné procesy, na základe ktorých sa cudzie proprium prispôsobuje systému L_2 . V prípade slovenčiny sa do istej miery prejavuje aj vplyv ortografie. Slovenský komunikant uplatňuje prirodzené zákonitosti svojho materinského jazyka a aplikuje ich aj na cudzojazyčné jednotky. Jazykové vedomie Slováka je determinované princípom *vyslovuj tak, ako vidíš napísané*. Táto tendencia sa pri cudzích menách prejavuje tak, že v poslovenčenej výslovnosti sa vyskytujú varianty, v rozličnej miere ovplyvnené ortografiou: napr. *Beckham* skôr [beghem] než [bekem], *Dempsey*: [dempsi], nie *[demsij], *Seagal* [segal], nie *[síg], *Reagan* [regan], nie *[rígn/rejgn], *Thompson*: skôr [tompson] než [tomson], *Simpson*: skôr [simpson] než *[simson] – názov populárneho kresleného seriálu pre dospelých *Simpsonovci* sa vyslovuje [simpsonovci], *Wright* skôr [vrajt] než [rajt]; *Kansas* [kansas], nie *[kenzes]; *Minnesota* [minesota], nie *[minisouta] a pod.

Pri formulovaní všeobecných zákonitostí treba mať na zreteli ešte jeden dôležitý faktor, a tým je tzv. zákonitosť jednotlivého v lexike (porov. Furdík, 1995). Všeobecne platné adaptačné pravidlá neplatia stopercentne, môže sa vyskytnúť lexikálna jednotka, ktorá vybočuje z radu. Adaptačný proces nemusí byť vo všetkých prípadoch jednoliaty a v L_2 sa môžu ustáliť aj nie celkom integrované javy. Pri lexémach anglofónnej proveniencie sa možno stretnúť s takouto „neúplnou“ adaptáciou napríklad vo fonotaktickom ustrojení na konci slova: typy *Baker* [bejkɿ], *Peter* [pítɿ], *Bacon* [bejkən, bejkŋ], *Eagle* [íg]. Slabičné [ɿ] a [ŋ] sa v slovenčine systémovo vyskytujú len v interkonsonantickom postavení (výnimky uvádza J. Sabol, 1989, s. 87). V uvedených príkladoch sa však nachádzajú na konci slov, pričom svoju slabikotvornú funkciu nestrácajú; v type *Bacon* tvorí sonórne jadro slabičné [ŋ], resp. neurčitá hláska [ə]. Pripomíname však, že v adaptačných procesoch nejde o systémový jav, len o niekoľko výnimiek: *Bacon* [bejkən], ale väčšinou *Brighton* [brajton], *Nixon* [nikson], *Clinton* [klinton], *Edison* [edizon]. Tieto výnimky sa však ustálili natoľko, že nespôsobujú komunikačné šumy; preto sa nazdávame, že výslovnosť *Cable* [kejbel], *Eagle* [ígel], *Newcastle* [ňúkasel], *Little Rock* [litol rok], ktorú uvádza J. Lenhardt (1982a, s. 168), nemá oporu v úze. V slovenčine sa totiž ustálila výslovnosť *Cable* [kejbj], *Eagle* [íg], *Newcastle* [ňúkás(t)], *Little Rock* [litl rok].

Pri skúmaní ortoepickej adaptácie sa ako metodologicky vhodné ukazuje rozlišovanie troch druhov výslovnosti (Kučera – Zeman, 1998, s. 12; porov. aj Bartmińska – Bartmiński, 1979, s. 51):

(1) **Výslovnosť v L_1** disponuje vlastným fónickým inventárom a riadi sa vlastnými fónickými pravidlami: napr. *tie-break* [taɪbreɪk], *software* [sɒftweəʔ], *knock-out* [nɒkaʊt], *Thackeray* [θækəri], *Peter* [pi:təʔ], *Liverpool* [lɪvəpu:l]. V slovenskom kontexte sa môže použiť vo forme tzv. citátovej výslovnosti napr. pri vyslovovaní názvov hudobných piesní, v menšej miere vo výslovnosti všetkých druhov vlastných mien aj apelatív. V slovenských textoch sa používa zriedkavo, pretože ide o príznakový typ výslovnosti. Niektorí autori ju vnímajú negatívne (najmä v súvislosti s angličtinou). J. Kačala (1998, s. 209) citátovú výslovnosť v slovenskom kontexte pokladá za „teatrálnu a snobské predvádzanie sa účinkujúceho poznaním príslušného jazyka“. Menej vyhrotene a podľa nášho názoru adekvátnejšie sa tento poznatok formuluje v kompendiu *Výslovnosť spisovné češtiny*: „Je možno, aby vlastní jména cizího původu byla i v českém kontextu vyslovena s původní výslovností. Nejde-li však např. o odbornou přednášku, působí taková výslovnost obvykle přehnaně a afektovaně. Výslovnost cizích vlastních jmen se v češtině nejčastěji přizpůsobuje výslovnosti české a v nich se hlásky původního jazyka nahrazují nejbližšími hláskami českými“ (1978, s. 57).

(2) **Adaptovaná, poslovenčená výslovnosť** je charakteristická tým, že segmenty a suprasegmenty L_1 sa nahrádzajú najbližšie stojacimi slovenskými ekvivalentmi; napr. *tie-break* [taɪbreɪk] → *tajbrejk* [tajbrejk], *software* [sɒftweəʔ] → *softvér/software* [softvér], *knock-out* [nɒkaʊt] → *knokaut* [knokaut], *Thackeray* [θækəri] → *Thackeray* [tekeri], *Peter* [pi:təʔ] → *Peter* [pítr], *Liverpool* [lɪvəpu:l] → *Liverpool* [liv(e)rpúl], *Washington* [wɒʃɪŋtən] → [vošinkton], *California* [kælɪ'fɔ:nɪə] → *Kalifornia* ['kaliforniꞎa], *Nebraska* [neb'ræskə] → *Nebraska* ['nebraska]. Tento proces sa označuje termínom transfonemizácia (Filipović, 1986). Transfonemizácia funguje na základe relatívneho fonematického paralelizmu; ide o komplexný proces, v rámci ktorého možno vymedziť ďalšie čiastkové procesy, ako napr. vlastná transfonemizácia, transfonologizácia, transprozodemizácia a i. (bližšie porov. Ološtiak, 2002).

(3) **Slovenská výslovnosť** kopíruje ortografickú podobu propria. Používa sa v špecifických prípadoch najmä pri medzinárodných menách a zemepisných názvoch: *Adam* [adam], *Alexander* [aleksander], *Peter* [peter], *Atlanta* [atlanta], *Topeka* [topeka].

Vo viacerých prípadoch badať konkurenciu poslovenčenej a slovenskej výslovnosti: antroponymá: *Adam* [adam/edem], *William* [viliem/viliam], *Ina* [ajna/ina], *Samuel* [semjuel/samuel]; toponymá: *Augusta* [augusta/ógasta], *Carolina* [kerolajna/karolína], *Columbia* [kolambiꞎa/kolumbiꞎa], *Athabasca* [etebeska/atabaska].

Vo väčšine prác, zaoberajúcich sa adaptáciou cudzích vlastných mien sa poukazuje na nejednotnosť v ich používaní v L_2 . Prívetká rozkolísanosť prirodzene spôsobuje komunikačné šumy. Extrémny prípad rozkolísanosti uvádza J. Zeman v podobe výslovnosti priezviska *Wordsworth*, ktoré môže mať až 32 variantov, ak berieme do úvahy aj kvantitu samohlások (Kučera – Zeman, 1998, s. 6; porov. aj Bartmińska – Bartmiński, 1979, s. 17 – 18).

Ustálenosť je pri cudzích vlastných menách značne relatívny pojem. Napríklad S. Ondrejovič (1985) odporúča názov západoamerického mesta *Los Angeles* vyslovovať [los endželis]. I keď ide o pomerne frekventovanú jednotku, jej výslovnosť v masmédiách dodnes kolíše. Náš výskum (Ološtiak, 2004a) zaznamenal prevahu „amerického“ variantu [los endžels] (59,1 %); „britská“ podoba [los endželís], ku ktorej sa prikláňa aj citovaný S. Ondrejovič, dosiahla 27,3 %. Pri treťom výraznejšom tvare [los endžls] sme zaznamenali 9,1 %.

Variantnosť sa manifestuje na rozličných úrovniach; môžeme porovnávať úzus jednotlivých masmédií až po spôsob vyjadrovania jednotlivých osôb (napr. moderátorov, komentátorov). Napr. pri komentovaní hokejového zápasu môžu komentátori vyslovovať jedno meno rozličným spôsobom. Ba stáva sa, že aj jeden komentátor používa rozličné výslovnostné podoby: *Martin Brodeur* [brodér/brodór], *Simon Gagne* [sajmon/simon gaňé/gaňej], *Chris Pronger* [kris/chris pronger/prongr], *Paul Kariya* [karija/karija/kerija], *Owen Nolan* [nolen/noulen], *Mario Lemieux* [lemijé/lemijú/lemüjé], *Adam Foote* [fút/fut], *Brett Hull* [hal/hol], *Jeremy Roenick* [renik/rounik], *Steve Yzerman* [ajzrmen/ajzrman], *Jerome Iginla* [žerom/žarom], *Keith Tkachuk* [tkečak/tkačak]. Takéto varíovanie nehodnotíme záporne, ba možno povedať, že ide o normálny jav. Cudzía onymia totiž nie je v jazykovom vedomí používateľov slovenčiny dostatočne interiorizovaná a vysoká miera jej variantnosti je dôsledkom neúplnej schopnosti komunikantov použiť cudzie meno v adekvátnej výslovnostnej podobe. Z tohto dôvodu je variantnosť cudzích proprií (v porovnaní s domácou onymiou) frekventovanejšia, „normálnejšia“.

Zdá sa, že tieto a ďalšie javy umožňujú situáciu cudzích proprií v slovenčine označiť atribútmi **dynamicky stabilná a stabilne dynamická**. Cudzie propriá ako celok nikdy „neprekročia svoj tieň“ – nedostanú sa z periférie periférie do centra jazykového systému (o pojmoch centrum, periféria porov. Ološtiak, 2001). K posunu z periférie periférie k centrálnejším, avšak nie centrálnym oblastiam dochádza len pri jednotlivých onymických jednotkách (napr. *Shakespeare, Shelley, Bush, Riceová; New York, Sydney, Washington, Colorado*), ktoré spĺňajú isté požiadavky (najmä ustálenosť, adaptovanosť, frekventovanosť – v tejto súvislosti sú dôležité aktivity nositeľov mien a ich vzťah ku kultúrnemu prostrediu L_2 ; porov. Zeman, 2005b, s. 158).

Ako dôležité sa javí preskúmať, do akej miery sa používajú jednotlivé varianty, aké činitele³ na variantnosť vplyvajú a v kodifikačnej, resp. v publikačnej činnosti z toho vyvodit' dôsledky. Lexikografické zachytenie relevantných variantov cudzích proprií pritom nepokladáme za vedecký alibizmus. Práve naopak, nazdávame sa, že ide o prejav objektivity, rešpektovanie jazykových faktov.

³ O systemizáciu činiteľov vplyvajúcich na variantnosť cudzích proprií sme písali na iných miestach (Ološtiak, 2004b; Ološtiak – Bilá – Timková, 2006). nateraz sme vymedzili tieto činitele: a) špecifický onymický činiteľ – identifikačný faktor, b) interlingválne činitele: fyzická dĺžka, fonotaktická ustrojenosť, interlingválna proxemika, polylingválna interferencia, variantnosť v L_1 , miera internacionálnosti propria; c) intralingválne činitele: úzus v L_2 , medziurovinná interdependencia; d) extralingválne činitele: frekvencia propria a popularita onymického objektu, čas, ovládanie cudzieho jazyka.

Záver

Pri uvažovaní o adaptácii cudzojazyčnej onymie za dôležité považujeme poukávať prinajmenšom na tieto aspekty: a) náležitý ohľad treba brať na jazykovo-funkčnú odlišnosť apelatív a proprií, ktorá sa svojsky prejavuje aj v adaptačných procesoch; b) za najdôležitejší adaptačný faktor pokladáme úzus, prípadne aj normu preberajúceho jazyka; c) musíme počítať s variantnosťou ako reálne existujúcim javom.

LITERATÚRA

- Ako vyslovíme... Výslovnosť cudzojazyčných mien a názvov. Bratislava: Vydavateľstvo Tibor Hradecký 1998. 38 s.
- BARTMIŇSKA, Izabela – BARTMIŇSKI, Jerzy: Nazwiska obce w języku polskim. 1. wyd. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1978. 212 s.
- BILÁ, Magdaléna: Niekoľko poznámok k výslovnostným variantom anglických antroponým v slovenčine. In: Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Vedecký seminár. (Bratislava 19. – 20. október 2000.) Ed. Ľ. Králik. Bratislava: Veda 2002, s. 113 – 119.
- Encyclopaedia Beliana. Slovenská všeobecná encyklopédia v dvanástich zväzkoch. Vedúca projektu: Anna Prociková. 1. zväzok: A – Belk. Bratislava: Encyklopedický ústav SAV – Veda 1999.
- Encyclopaedia Beliana. Slovenská všeobecná encyklopédia v dvanástich zväzkoch. Vedúca projektu: Anna Prociková. 2. zväzok: Bell – Czy. Bratislava: Encyklopedický ústav SAV – Veda 2001.
- FILIPOVIĆ, Rudolf: Research guidelines for Analysing Anglicisms in Serbo-Croatian. In: English in contact with other languages. Studies in honour of Broder Carstensen on the occasion of his 60th birthday. Eds. W. Viereck – W. D. Bald. Budapest: Akadémiai Kiadó 1986, s. 333 – 343.
- FURDÍK, Juraj: „Zákonitost' jednotlivého“ v slovanskej lexike. In: Slavica Slovaca, 1995, roč. 30, č. 2, s. 122 – 127.
- HONZÁKOVÁ, Marie – ROMPORTL, Milan: Čteme je správně? Slovníček výslovnosti cizích jmen. 1. vyd. Praha: Albatros 1981. 344 s.
- HONZÁKOVÁ, Marie – HONZÁK, František – ROMPORTL, Milan. Čteme je správně? Slovníček výslovnosti cizích jmen. 2. vyd. Praha: Albatros 1996. 319 s. (3. vyd. 312 s.)
- Jak je čist? Transkripce jmen cizích spisovatelů a názvů jejich děl. 2. vyd. Praha: Kniha 1958. 112 s.
- KERĎO, Ján: O výslovnosti a transkripcii rumunských vlastných mien v slovenčine. In: Slovenská reč, 1994, roč. 59, č. 4, s. 266 – 272.
- KAČALA, Ján: Prispôsobovanie cudzích mien a kodifikácia ich výslovnosti. In: Slovenčina – vec politická? Martin: Matica slovenská 1994, s. 146 – 150.
- KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1996 (1. vyd. 1984; 2. vyd. 1988).
- KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. (Systematika a výslovnostný slovník.) Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2005. 423 s.
- KRÁL, Ábel – BARTOŠ, Jozef: Výslovnosť francúzskych osobných mien v slovenčine. In: Slovenská reč, 1989, roč. 54, č. 1, s. 22 – 29.
- KUČERA, Jiří – ZEMAN, Jiří: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině. Anglická osobní jména. Hradec Králové: Gaudeamus 1998. 141 s.

- LENHARDT, Ján: Kontrastívny rozbor anglických a slovenských hlások. In: *Studia Academica Slovaca*. 6. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1977, s. 287 – 303.
- LENHARDT, Ján: Konfrontačná fonetika anglických a slovenských hlások. Bratislava: Univerzita Komenského 1981. 132 s.
- LENHARDT, Ján: O výslovnosti jedného typu koncovej slabiky anglických slov prevzatých z angličtiny. In: *Slovenská reč*, 1982a, roč. 47, č. 3, s. 166 – 169.
- LENHARDT, Ján: Výslovnosť koncovej slabiky „spoluhláska + -er“ v anglických slovách prevzatých do slovenčiny. In: *Kultúra slova*, 1982b, roč. 16, č. 2, s. 46 – 47.
- LENHARDT, Ján: Adaptácia anglických vokalických zvukov [ə] a [ɜ:] v slovenčine. In: *Slovenská reč*, 1983, roč. 48, č. 3, s. 160 – 167.
- LENHARDT, Ján: Vokalickej kvantita v súčasnej angličtine a jej prepis v slovenčine. In: *Slovenská reč*, 1986, roč. 51, č. 2, s. 96 – 101.
- POLLÁKOVÁ, Nadežda: O výslovnosti anglických vlastných mien v slovenčine. In: *Kultúra slova*, 1982, roč. 16, č. 2, s. 38 – 40.
- OLOŠTIAK, Martin: Jazykový systém a cudzie antroponymá v slovenčine (na materiáli anglických antroponým). In: *Jazykovedný časopis*, 2001, roč. 52, č. 2, s. 81 – 99.
- OLOŠTIAK, Martin: Transfonemizácia v kontaktovej vzťahu angličtina – slovenčina. In: *Jazykovedný časopis*, 2002, roč. 53, č. 2, s. 111 – 126.
- OLOŠTIAK, Martin: Norma, úzus, kodifikácia vo vzťahu k cudzím antroponymám v slovenčine. In: *Slovenská reč*, 2003, roč. 68, č. 6, s. 321 – 335.
- OLOŠTIAK, Martin: Výslovnosť a skloňovanie názvov klubov NHL v slovenčine. In: *Slovenská reč*, 2004a, roč. 69, č. 5 – 6, s. 302 – 317.
- OLOŠTIAK, Martin: Variantnosť anglických proprií v slovenčine. In: *Varia XI*. Zborník materiálov z XI. kolokvia mladých jazykovedcov. Spišská Nová Ves 28. – 30. novembra 2001. Ed. M. Šimková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2004b, s. 8 – 14.
- OLOŠTIAK, Martin – BILÁ, Magda – TIMKOVÁ, Renáta: *Slovník anglických vlastných mien v slovenčine*. 1. vyd. Bratislava: Kniha-spoločník 2006. 266 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: *Slovník výslovnosti cudzích mien*. Honzáková, M. – Romportl, M.: Čteme je správně? Praha, Albatros 1981. 344 s. In: *Kultúra slova*, 1983, roč. 17, č. 1, s. 26 – 29.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Ako vyslovovať názov mesta Los Angeles. In: *Kultúra slova*, 1985, roč. 19, č. 2, s. 56 – 57.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: O niektorých problémoch slovenskej ortoepie. In: *Slovenská reč*, 1988, roč. 53, č. 2, s. 100 – 108.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: *Český slovník výslovnosti cudzích mien po druhýkrát*. Honzáková, M. – Honzák, F. – Romportl, M.: Čteme je správně? 2. vyd. Praha, Albatros 1996. 320 s. In: *Kultúra slova*, 1997, roč. 31, č. 6, s. 360 – 365.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Príručka výslovnosti a skloňovania britských vlastných mien v češtině. Kučera, J. – Zeman, J.: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině. Anglická osobní jména. Hradec Králové, Gaudeamus 1998. 144 s. In: *Kultúra slova*, 1998, roč. 32, č. 4, s. 238 – 240.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: K výslovnosti krstných mien v slovenčine. In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti*. 14. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000. Zost. J. Krško a M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB 2000, s. 65 – 73.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: K niektorým problémom pripravovaného Ortoepického slovníka slovenského jazyka. In: *Konferencie česko-slovenské pobočky ISPhS 2004*. Praha: Fonetický ústav – Filozofická fakulta, Univerzita Karlova 2004, s. 54 – 64.

- Pravidlá slovenského pravopisu. 3. vyd. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2000. (1. vyd. 1991, 2. vyd. 1998.)
- Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Vedecký seminár. Bratislava 19. – 20. október 2000. Ed. L. Králik. Bratislava: Veda 2002. 182 s.
- RYBAKIN, Anatolij Ivanovič: Slovar' anglijskich familij./A Dictionary of English Surnames. 1. vyd. Moskva: Russkij jazyk 1986. 576 s.
- RYBAKIN, Anatolij Ivanovič: Slovar' anglijskich ličnych imen./Dictionary of English Personal Names. 2. vyd. Moskva: Russkij jazyk 1989. 224 s.
- SEKVENT, Karel: O zásadách výslovnosti francúzskych vlastných mien v slovenčine. In: Kultúra slova, 1982, roč. 16, č. 2, s. 33 – 37.
- SEKVENT, Karel: Ako používať francúzske vlastné mená v spisovnej slovenčine. Prešov: Náuka 2002. 111 s.
- SEKVENT, Karel – ŠLOSAR, Dušan: Jak užívat francouzská vlastní jména ve spisovné češtině. Praha: Academia 2002. 150 s.
- Slovník slovenského jazyka. VI. Doplňky. Dodatky. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 336 s.
- STRAHL, Vlastimil: Klíč k výslovnosti cizích vlastních jmen v češtině. Praha: Karolinum 1999. 152 s.
- TRUP, Ladislav: Výslovnosť španielskych osobných mien v slovenčine. In: Slovenská reč, 1993, roč. 58, č. 6, s. 358 – 361.
- TRUP, Ladislav: Výslovnosť talianskych osobných mien v slovenčine. In: Slovenská reč, 1994, roč. 59, č. 1, s. 44 – 48.
- TRUP, Ladislav – KOČIŠ, František: Výslovnosť portugalských osobných mien v slovenčine. In: Slovenská reč, 1993, roč. 58, č. 5, s. 281 – 286.
- Výslovnosť spisovnej češtiny. Výslovnosť slov přejatých. Výslovnostní slovník. Red. M. Romportl a kol. Praha: Academia 1978. 320 s.
- ZEMAN, Jiří: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině. 2. Severská osobní jména (dánština, faerština, finština, islandština, norština, švédština). Hradec Králové: Gaudeamus 2000. 180 s.
- ZEMAN, Jiří: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině. 3. Románská osobní jména. (Španělština, portugalština, rumunština.) Hradec Králové: Gaudeamus 2002. 136 s.
- ZEMAN, Jiří: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině. 4. Francouzská osobní jména. Hradec Králové: Gaudeamus 2004. 126 s.
- ZEMAN, Jiří: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 5. Italská, holandská a albánská osobní jména. Hradec Králové: Gaudeamus 2005a. 121 s.
- ZEMAN, Jiří: Jazyky v kontaktu: adaptace cizích osobních jmen v češtině. In: Jazyk a komunikácia v súvislostiach. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 24. a 25. júna na FIF UK v Bratislave. Ed. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2005b, s. 155 – 164.
- ZEMAN, Jiří: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 6. Polská, maďarská, estonská a latinská osobní jména. Hradec Králové: Gaudeamus 2006. 158 s.

Klasifikácia spoluhlások zo sluchového hľadiska

RADOSLAV PAVLÍK

1. Úvod

Charakteristika a klasifikácia konsonantov podľa sluchového (auditívneho/auditórneho) dojmu je často veľmi rôznorodá (až inkonzistentná) a patrí tradične medzi problematické oblasti fonetického výskumu. Tento stav je zapríčinený jednak odlišnými prístupmi aplikovanými pri auditívnej analýze, a jednak mierou subjektívnosti samotného predmetu výskumu auditívnej fonetiky. Preto sa v zahraničnej aj domácej fonetickej literatúre často stretávame s rôznymi, i protirečivými, klasifikáciami. Cieľom tohto príspevku je stručne zrekapitulovať doterajšie auditívne klasifikácie, poukázať na ich problematické miesta a navrhnúť možné riešenia problémov. Zároveň chceme upozorniť na isté nezrovnalosti a protirečenia, ktoré sa opakovane, možno zotrvačnosťou, vyskytujú v našich slovenských fonetických príručkách.

2. Súčasný stav problematiky v zahraničí a u nás

Charakteristika konsonantov z auditívneho hľadiska sa často prelína i spája s delením spoluhlások podľa spôsobu artikulácie. Takýto prístup je pochopiteľný, pretože mnohé kategórie vydelené podľa spôsobu artikulácie v istom zmysle korelujú s tým, čo niektorí fonetici nazývajú auditívnymi kategóriami. V konečnom dôsledku však takáto väzba môže zapríčiniť neželanú zámenu pojmov a termínov týchto kategórií a často vedie aj k zmiešavaniu charakteristík konsonantov z odlišných hľadísk.

V zahraničnej literatúre sa jednotlivé auditívne kategórie (napr. explozívny, frikativný atď.) len zriedka charakterizujú ako auditívne. Väčšinou ich nájdeme pod hlavičkou *konsonanty podľa spôsobu artikulácie*. V niektorých výnimočných prípadoch sú takéto skupiny spoluhlások charakterizované ako artikulačné kategórie opísané z auditórneho hľadiska (O'Connor, 1973, s. 104). Tento stav je zapríčinený niekoľkými činiteľmi. Po prvé, väčšina klasifikácií v zahraničnej fonetike vychádza z princípov a tradícií príručky Medzinárodnej fonetickej asociácie (The Principles of the IPA, 1949; Handbook of the IPA, 1999), v ktorej sú konsonanty delené len podľa miesta a spôsobu artikulácie. Ďalšími faktormi sú subjektívnosť sluchových vnemov percipienta, absencia jednotného pojmoslovia v tejto oblasti i nejednotnosť, nekoordinovanosť či nedôslednosť niektorých fonetikov pri opise a klasifikácii hlások.

Vo väčšine klasifikácií v zahraničnej literatúre sa auditórne kategórie konsonantov uvádzajú len ako podkategórie skupín konsonantov vydelených podľa spôsobu

artikulácie. Spôsob artikulácie sa obyčajne definuje ako stupeň otvorenosti (veľkosti) úžiny (štrbiny, striktúry) alebo podoba blokovania výdychového prúdu artikulačnými orgánmi (Abercrombie, 1967, s. 47; Jones, 1972, s. 47; O'Connor, 1973, s. 46; Laver, 1994, s. 134; Clark – Yallop, 1995, s. 42; *inter alia*). V týchto prípadoch sa obyčajne berie do úvahy aj poloha mäkkého podnebia, hoci v mnohých definíciách spôsobu artikulácie sa neuvádza. Takáto charakteristika je vo svojej podstate artikulačná. Občas sa spôsob artikulácie charakterizuje ako typ úžiny, ktorá, ak je malá, spôsobuje šum (frikciu), a ak je dostatočne veľká, produkuje nešumové hlásky. Konsonanty sa potom podľa tejto definície delia na *obstruenty* (šumové spoluhlásky) a *sonoranty* (nešumové spoluhlásky). V tejto definícii teda dochádza k prepojeniu artikulačného, akustického a auditívneho aspektu (Kohler, 1977, s. 152 – 153; Tiffany – Carrell, 1977, s. 100 – 105; Gussenhoven – Jacobs, 1998, s. 11 – 13). Termíny obstruenta a sonoranta nájdeme použité aj mimo klasifikácie konsonantov podľa spôsobu artikulácie, aj keď jednotlivé definície nie sú celkom jednotné (porov. Chomsky – Halle, 1968, s. 302; Ladefoged, 1975, s. 248; Gimson – Cruttenden, 1994, s. 31; Stevens, 1999, s. 471 – 501). K tejto otázke sa ešte vrátíme. Súčasnú situáciu v zahraničnej literatúre zachytávame v nasledujúcom stručnom prehľade jednotlivých klasifikácií.

Autor(i)	Hľadisko klasifikácie	Kategórie (skupiny, podskupiny)
Abercrombie (1967)	Spôsob tvorenia (Manner of production)	záverové hlásky (stops), nazály, frikatívy, vibranty, jednokmitové hlásky (flaps), laterály, aproximanty
Jones (1972)	Stav vzduchovej štrbiny v mieste (miestach) artikulácie (The state of the air-passage at the place (or places) of articulation)	explozívny, afrikáty, nazály, laterály, vibranty, jednokmitové hlásky (flaps), frikatívy, nefrikatívne kontinuanty, polosamohlásky
O'Connor (1973)	Spôsob interferencie (Manner of interference), artikulačné kategórie označené auditórne (Articulatory categories labelled in auditory terms)	1. záver – explozívny, nazály, vibranty, jednokmitové hlásky (flaps); 2. úžina – frikatívy; 3. otvorenejšia pozícia – laterály, nefrikatívne kontinuanty
Ladefoged (1975)	Spôsob artikulácie (Manner of articulation)	záverové hlásky (stops) – orálne a nazálne; frikatívy, afrikáty (kombinácia záverovej hlásky a frikativnej hlásky), aproximanty, laterály; obštruenty (záverové hlásky, frikatívy, afrikáty)
Tiffany – Carrell (1977)	Spôsob artikulácie (Manner of articulation)	obštruenty (záverové hlásky, frikatívy), sonoranty (nazály, laterály, kĺzavé konsonanty)
Vasiliev a kol. (1980)	Spôsob tvorenia šumu a typ prekážky (The manner of the production of noise and the type of obstruction)	1. okluzívny – sonoranty (nazály), šumové konsonanty (explozívny, afrikáty); 2. konstriktívny – sonoranty (bokové, stredové), šumové konsonanty (frikatívy); 3. vibranty (sonoranty)
Mangold (1990)	Spôsob artikulácie (Artikulationsart)	záverové hlásky, nosové hlásky, bokové hlásky, hrčivé hlásky, jednokmitové hlásky, trené hlásky, afrikáty

Autor(i)	Hľadisko klasifikácie	Kategórie (skupiny, podskupiny)
Gimson – Cruttenden (1994)	Spôsob artikulácie (Manner of articulation)	úplný uzáver (explozívny, afrikáty, nazály), prerušovaný uzáver (vibranty, jednokmitové hlásky – taps), čiastočný uzáver (laterály), zúženie (frikatívy), zúženie bez šumu/frikcie (aproximanty)
	Podľa šumového komponentu (According to the noise component)	obštruenty (explozívny, frikatívy, afrikáty), sonoranty (nazály, aproximanty)
Laver (1994)	Stupeň striktúry/štrbiny (Degree of stricture):	uzáver (záverové hlásky), tesná aproximácia (frikatívy), otvorená aproximácia (rezonanty)
Clark – Yallop (1995)	Spôsob artikulácie (Manner of articulation)	záverové hlásky, frikatívy, aproximanty, nazály, vibranty, jednokmitové hlásky
Gussenhoven – Jacobs (1998)	Typy úžiny/striktúry (Types of constriction)	tesná úžina spôsobujúca šum/frikciu – vznikajú obštruenty (explozívny, frikatívy, afrikáty), široká úžina bez šumu – vznikajú sonoranty (nazály, aproximanty)
Handbook of the IPA (1999)	Spôsob artikulácie (Manner of articulation)	explozívny, nazály, vibranty, jednokmitové hlásky (taps/flaps), frikatívy, laterálne frikatívy, aproximanty, laterálne aproximanty
Catford (2001)	Typy úžiny/striktúry (Stricture types)	trvácna striktúra (záverové hlásky, frikatívy, aproximanty, rezonanty, vibranty), prechodná striktúra (jednokmitové hlásky – taps, flaps; polosamohlásky)
Pétursson – Neppert (2002)	Spôsob artikulácie (Artikulationsmodus)	orálne, nazálne, centrálné, laterálne, záverové, úžinové, afrikáty, vibranty, jednokmitové (taps a flaps), aproximanty

Tab. 1. Porovnanie rôznych hľadísk klasifikácie a kategorizácie konsonantov v zahraničnej literatúre

Ako vidíme, klasifikácia konsonantov z auditívneho hľadiska nie je v zahraničí vnímaná ako samostatná kategória. Väčšinou sa uvádza iba ako súčasť iných klasifikácií, najčastejšie v rámci definície spoluhlások podľa spôsobu artikulácie, aj keď treba pripomenúť, že samotný pojem *spôsob artikulácie* sa nechápe jednotne, čoho dôkazom je aj veľká variabilita jednotlivých kategórií konsonantov v uvedenej tabuľke.

Pokiaľ ide o slovenskú a českú fonetiku, klasifikácia konsonantov z auditívneho hľadiska sa bežne uvádza ako osobitná a nezávislá kategorizácia (okrem istých výnimiek), existujúca popri klasifikácii z hľadiska spôsobu artikulácie (a iných hľadísk). Slovenská auditívna klasifikácia vychádza najmä z prác B. Hálu, ktorý však obyčajne uvádza viac auditívnych kategórií ako naši fonetici. Okrem toho Hála svoju klasifikáciu väčšinou definuje ako akusticko-auditívnu (Hála, 1962, s. 204 – 205; 1975, s. 171 – 174). V nasledujúcej tabuľke podávame stručný prehľad auditívnych (a akusticko-auditívnych) klasifikácií slovenských a českých autorov.

Autor(i)	Hľadisko klasifikácie	Kategórie (skupiny, podskupiny)
Hála – Sovák (1955)	Podľa sluchového dojmu	výbuchové hlásky (explozívny), trené hlásky (spiranty, frikatívy), kmitavé hlásky (vibranty), mäkké hlásky (palatály), tvrdé hlásky (nepalatály), sykavky (sibilanty), polosykavky (asibiláty, afrikáty)

Autor(i)	Hľadisko klasifikácie	Kategórie (skupiny, podskupiny)
Hála (1962)	Akusticko-auditívne hľadisko	znelosť (znelé hlásky, neznelé hlásky), explozívnosť (explozívny), nosovosť (nazálne spoluhlásky), afrikácia (afrikáty), frikatívnosť (frikatívy), periodická tlmivosť (hrčivé hlásky, vibranty), mäkkosť (mäkké spoluhlásky), sykavosť (sibilanty), sonórnosť (sonóry)
Dvončová – Jenča – Král (1969)	Podľa auditívneho dojmu	výbuchové (explozívne), afrikované (afrikáty), trené (frikatívy)
Hála (1975)	Akusticko-auditívne hľadisko	znelé, neznelé, explozívne (výbuchové), frikatívne (trené), afrikované (polotrené, polosykavé), palatálne (mäkké), (s trecím šumom vysokej frekvencie), sibilantné (sykavé), nazálne (nosové), vibračné (hrčivé), sonórne (s prevahou hlasu nad šumom), spirantné (dýšné) (so silným expiračným prúdom)
Záborský (1975)	Podľa sluchového dojmu	výbuchové (explozívny), nosové (sonórne), afrikáty (semiokluzívny, sykavé explozívny), trené (frikatívy, spiranty), plynné (likvidy), úžinové bokové (laterálne), vibranty
Dvončová (1980)	Podľa auditívneho dojmu	výbuchové (explozívne), polotrené (afrikáty), trené (frikatívy); rezonanty, sonóry, likvidy, vibranty
Skaličková (1980)	Podľa sluchového dojmu	explozívny (výbuchové), afrikáty, frikatívy, vibranty (hrčivé), likvidy
Romportl (1985)	Podľa spôsobu tvorenia	záverové (okluzívny) – výbuchové (explozívny, plozivý), polozáverové (semiokluzívny) – polotrené (afrikáty), úžinové (konstriktívny) – trené (frikatívy): (vlastné úžinové stredové, bokové/laterály, kmitavé/vibranty)
Sabol – Zimmermann (1986)	Akustická štruktúra	sonórne spoluhlásky (frikatívne /j/, likvidy, nazály), šumové spoluhlásky (frikatívy, explozívny, afrikáty)
Král (1988)	Podľa sluchového dojmu	výbuchové (explozívne), afrikované (afrikáty), trené (frikatívne)
Král – Sabol (1989)	Podľa sluchového (auditívneho) dojmu	výbuchové (explozívne), trené (frikatívy), afrikované (afrikáty); sykavé, ostré, tupé, svetlé, tmavé, kízavé, hladké, drsné
Sabol (1989)	Podľa auditívneho dojmu	výbuchové (explozívne), afrikované (afrikáty), trené (frikatívy), plynulé, hrčivé
	Podľa účasti hlasu	šumové, sonórne
Tláškal (1990)	Spôsob tvorenia	1. záverové (okluzívny) – výbuchové (explozívny); 2. polozáverové (semiokluzívny) – afrikáty; 3. úžinové (konstriktívny) – trené (frikatívy, spiranty): 3a vlastné úžinové (stredové), 3b likvidy (plynné) – bokové, kmitavé
	Podľa tvrdosti a mäkkosti	mäkké (palatálne), zmäččené (palatalizované), tvrdé
Krčmová (1992)	Podľa sluchového dojmu	explozívny (orálne, nazálne), frikatívy (sibilanty, likvidy, vibranty), afrikáty; sonóry, šumové spoluhlásky
Palková (1994)	Spôsob artikulácie	záverové (okluzívny) – výbuchové (explozívny, plozivý), úžinové (konstriktívny) – trené (frikatívy, (bokové frikatívy)), polozáverové (semiokluzívny) – afrikáty (polotrené), kmitavé (vibranty), aproximanty (glidy)
	Akustická charakteristika	sonórne spoluhlásky, šumové (nesonórne) spoluhlásky

Autor(i)	Hľadisko klasifikácie	Kategórie (skupiny, podskupiny)
Urbanová (1998)	Akustický dojem (Acoustic impression)	explozívny, afrikáty, frikatívy
Bujalka – Baláž – Rýžková (1998)	Podľa sluchového (auditívneho) dojmu	výbuchové (explozívne); trené (frikatívy); sykové (sibilanty); afrikované (afrikáty); plynné (likvidy), hrčiacie (vibranty)
Pavlík (2003)	Auditórny dojem (Auditory impression)	obštruenty (šumové alebo šumovo-tónové konsonanty) – explozívny, frikatívy, afrikáty; sonoranty (tónové konsonanty) – orálne sonoranty, nazálne sonoranty
Očenáš (2003)	Sluchový (auditívny) dojem	1. výbuchové (explozívne), 2. trené (frikatívy), 3. polotrené (afrikované)
Kráľ (2005)	Podľa sluchového dojmu	výbuchové (explozívne), afrikované (afrikáty), trené (frikatívne); mäkké, tvrdé

Tab. 2. Porovnanie rôznych hľadísk klasifikácie a kategorizácie konsonantov v slovenskej a českej literatúre

Už na prvý pohľad je zrejmé, že veľká variabilita prezentovaných klasifikácií a kategórií našich i zahraničných autorov je zapríčinená odlišnými analytickými postupmi, nejednotnou terminológiou a miešaním rovín fonetického rozboru. Najproblematickejšie oblasti uvádzame v nasledujúcich bodoch:

(a) Problémom všetkých (alebo väčšiny) klasifikácií je to, že v nich dochádza ku kríženiu hľadísk – artikulačného, akustického a auditívneho, a tým aj k zmiešavaniu artikulačného, akustického a auditívneho pojmoslovía. Tento problém je inherentne prítomný už v samotnej fonetickej abecede, kde sa niektoré znaky definujú artikulačno-auditívne, napr. alveolárna explozíva [t], [d], a niektoré len artikulačne, napr. alveolárna aproximanta [ɹ] – oba termíny (alveolárny a aproximanta) patria do artikulačného pojmoslovía. Ku kríženiu hľadísk nedochádza len v klasifikácii (spôsob artikulácie, typ úžiny, sluchový dojem, akustická charakteristika, atď.), ale aj v pomenovaní jednotlivých kategórií, napr. palatálny (artikulačný termín), mäkký (kváziauditívny termín); vibranta (artikulačný termín), hrčivá hláska (auditívny termín) atď.

(b) Jednotlivé termíny sa často používajú ako viacúrovňové pojmy (artikulačné, akustické aj auditívne). Napríklad termíny *frikatíva* a *frikcia* si privlastňujú všetky úrovne fonetiky (artikulačná, akustická, aj auditívna), pretože pojem *frikcia* sa chápe ako (1) zvíernenie vzduchu, ktorý naráža na prekážku – artikulačný aspekt, (2) ako oblasť aperiodického vlnenia v akustickej štruktúre hlásky – akustický aspekt, a (3) aj ako šumová zložka hlásky vnímaná sluchom – auditívny aspekt. Podobne sa používajú aj termíny *nazála* a *nazálny*. Riešením tohto problému by bolo dôsledné používanie špecifických termínov v jednotlivých úrovniach fonetickej analýzy. Napríklad pojem *frikcia* by mohol byť vyjadrený ako *trenie/vzduchová turbulencia* v artikulačnej fonetike, *lokalizované neperiodické vlnenie* v akustickej fonetike a *šum* v auditívnej fonetike. Pre bežné (pedagogické) ciele sú pôvodné (zmiešané) termíny pravdepodobne vhodnejšie (aj vzhľadom na to, že sú zaužívané), ale pri odborných klasifikáciách je nutné spresniť kritériá a hľadiská analýzy, aby nedochádzalo k terminologickým nepresnostiam.

(c) Niektoré z kategórií v jednotlivých klasifikáciách pokrývajú len časť konsonantického inventára, t. j. klasifikácia neopisuje konsonantické elementy ako celok/systém, ale iba ako výsek z celku, časť systému. Napríklad v niektorých klasifikáciách nájdeme iba tri kategórie – explozívny, afrikáty a frikatívy, ktoré nepostačujú na opis celého konsonantického systému (Král, 1988, 2005; Král – Sabol, 1989; Urbanová, 1998; Očenáš, 2003, atď.). Každá klasifikácia (z nejakého hľadiska) by mala pokrývať triedu hlások ako celok.

Tieto (a iné) problémy, ktoré registrujeme v uvedených klasifikáciách a kategorizáciách nás nútia k opätovnému preskúmaniu a prehodnoteniu problematiky auditívnej analýzy konsonantického inventára, či už ide o zahraničnú, alebo našu, slovenskú fonetiku. Skôr, ako pristúpime k návrhu našej klasifikácie konsonantov z auditívneho hľadiska, zameriame sa ešte na niektoré špecifické problémy triedenia slovenských konsonantov v doterajších kategóriách.

3. Špecifické problémy slovenskej auditívnej klasifikácie

Okrem už spomenutých problematických miest auditívnych klasifikácií (u nás i v zahraničí) je nutné upozorniť na niektoré špecifické problémy triedenia jednotlivých spoluhlások podľa sluchového dojmu v našej domácej literatúre. Ide (podľa nášho názoru) o nesprávne radenie niektorých konsonantov do príslušných tried. Tento stav je do istej miery paradoxný, pretože v kapitolách zameraných na opis jednotlivých hlások sú vlastnosti konsonantov väčšinou charakterizované správne. Chybné charakteristiky sa nachádzajú najmä v prehľadoch a tabuľkách, ktoré podávajú súhrnný obraz klasifikácií konsonantov z rôznych hľadísk.

Prvý zásadný problém, na ktorý treba upozorniť, je klasifikovanie nazál ako výbuchových (explozívnych) spoluhlások. Takúto klasifikáciu sme do slovenčiny prevzali pravdepodobne od B. Hálu (1962, s. 206, 208; 1975, s. 164), no podobnú charakteristiku môžeme nájsť aj u iných fonetikov (porov. Džuska, 1983, s. 72 – 75; Romportl, 1985, s. 74, 77, 81; Palková, 1994, s. 75, 109, 223 – 226). Klasifikáciu slovenských nazál ako výbuchových konsonantov nachádzame v týchto prácach (hlásky transkribujeme v zjednodušenej podobe znakmi IPA – pozri tiež Pavlík, 2004):

Autor(i)	Výbuchové (explozívne) konsonanty
Dvončová – Jenča – Král (1969)	[p], [b], [m], [t], [d], [n], [c], [ʃ], [ɲ], [k], [g], [ŋ], [ŋ]
Dvončová (1980)	[p], [b], [m], [t], [d], [n], [c], [ʃ], [ɲ], [k], [g], [ŋ]
Král (1988)	[p], [b], [m], [t], [d], [n], [c], [ʃ], [ɲ], [k], [g]
Král – Sabol (1989)	[p], [b], [m], [t], [d], [n], [c], [ʃ], [ɲ], [k], [g], ([ŋ], [ŋ])
Sabol (1989)	[p], [b], [m], [t], [d], [n], [c], [ʃ], [ɲ], [k], [g], ([ŋ], [ŋ])
Bujalka – Baláž – Rýzková (1998)	[p], [b], [m], [t], [d], [n], [ʃ], [c], [ɲ], [k], [g]
Očenáš (2003)	[p], [b], [m], [t], [d], [n], [c], [ʃ], [ɲ], [k], [g], ([m], [ŋ])
Král (2005)	[p], [b], [m], [t], [d], [n], [c], [ʃ], [ɲ], [k], [g]

Tab. 3. Triedy slovenských explozívnych konsonantov podľa niektorých autorov

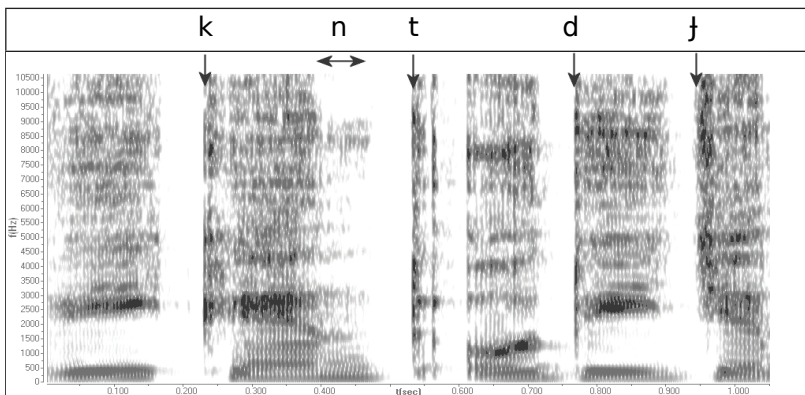
Výbuchová spoluhláska sa obyčajne definuje ako segment, ktorý má tieto tri fázy produkcie (Abercrombie, 1967, s. 48; Roach, 1991, s. 30; Gimson – Crutten-den, 1994, s. 139; Clark – Yallop, 1995, s. 44):

- (a) Záverová fáza – vytvorenie dvojitého záveru/oklúzie (velárny + orálny záver)
- (b) Fáza kompresie – stláčanie (zhusťovanie) vzduchu za záverom, vytvorenie pretlaku
- (c) Fáza uvoľnenia záveru – rýchle zrušenie záveru, prudký únik stlačeného vzduchu, vznik explózie

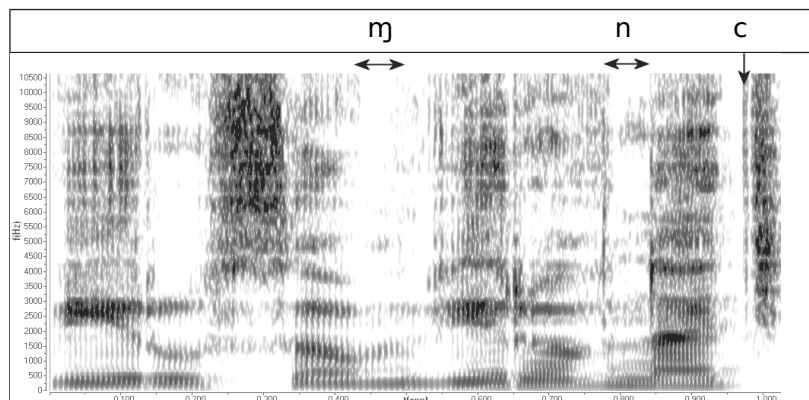
Treba si uvedomiť, že na to, aby vznikla explózia, sú nutné minimálne dve oklúzie (nosová a ústna), lebo inak nedôjde k vytvoreniu vzdušného pretlaku v ústnej dutine. (Glotalne a faryngálne hlásky tvoria osobitnú kategóriu). Pri nazálnych spoluhláskach je mäkké podnebie spustené a vytvorená je len jedna oklúzia. Znamená to, že nedochádza ku kompresii vzduchu a ani k následnej explózii. Explózívny aj nazálny síce patria do kategórie záverových (okluzívnych) hlások, ale líšia sa v tom, že pri explóziách je výdychový prúd blokovaný aj orálne aj nazálne, zatiaľ čo pri nazálach je prechod cez nosový rezonátor vždy voľný.

Explózia sa akusticky vykresľuje ako tenký tmavý (prerušovaný) vertikálny pás tiahnuci sa naprieč akustickým spektrom, ktorý predstavuje neperiodické vlnenie. V niektorých prípadoch môže explózia úplne zaniknúť a konsonanty identifikujeme len podľa fázy redukcie akustickej energie (biele vertikálne pásy) a/alebo podľa formantových ohybov susedných samohlások (Liberman – Delattre – Cooper, 1952; Romportl, 1975, s. 66 – 67; Král – Sabol, 1989, s. 176 – 177). Z uvedeného vyplýva, že nazály nemožno klasifikovať ako výbuchové (explózívne) konsonanty (pozri aj Isačenko, 1968, s. 189; O'Connor, 1973, s. 105; Záborský, 1975, s. 69; Kohler, 1977, s. 61, 152; Vasiljev a kol., 1980, s. 12 – 14; Sabol – Zimmermann, 1986, s. 44; Ladefoged – Maddieson, 1996, s. 102 – 103; Handbook of the IPA, 1999, tabuľka konsonantov, *inter alia*).

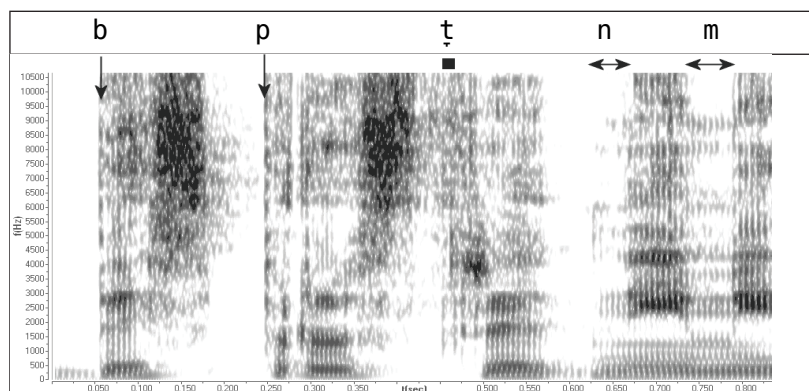
Nasledujúce spektrogramy zobrazujú niektoré realizácie slovenských explózií a nazál. Na spektrografickú analýzu sme použili program Speech Analyzer 1.5 (Summer Institute of Linguistics). Explózívne pulzy sú vyznačené zvislou šípkou, nazály sú označené obojstrannou horizontálnou šípkou a neúplné alebo chýbajúce explózie sú označené čiernym štvorčekom.

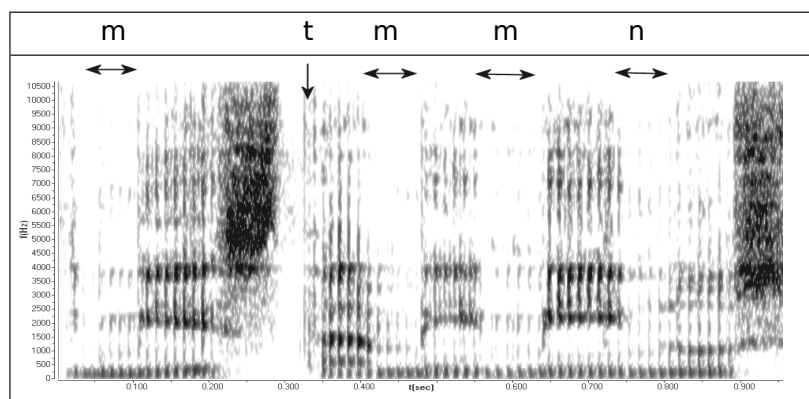
Obr. 1. Spektrogram slovného spojenia *vikend odíde* (J. Bárdošová, Rádio Slovensko, správy)

Obr. 2. Spektrogram slovného spojenia *vírusom vyrovnáť* (J. Bárdošová, Rádio Slovensko, správy)

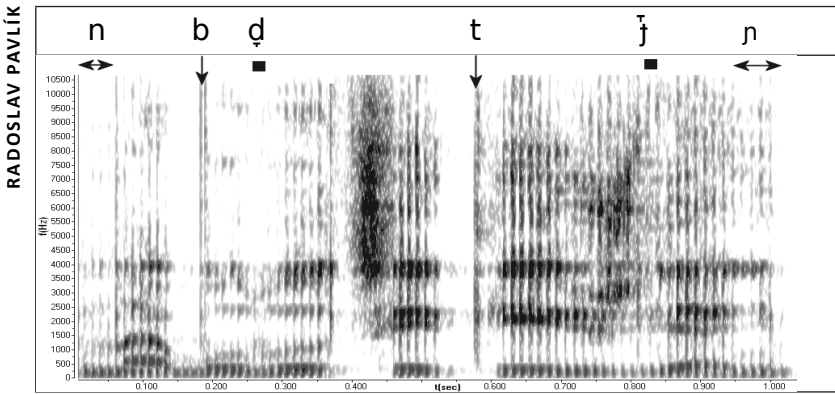

Obr. 3. Spektrogram slova *bezprostrednými* (J. Bárdošová, Rádio Slovensko, správy)

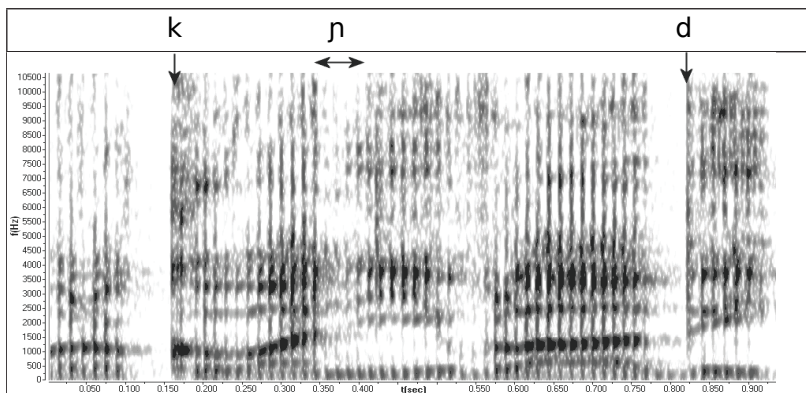

Obr. 4. Spektrogram slovného spojenia *miestami mínus* (M. Laca, Rádio Slovensko, správy)

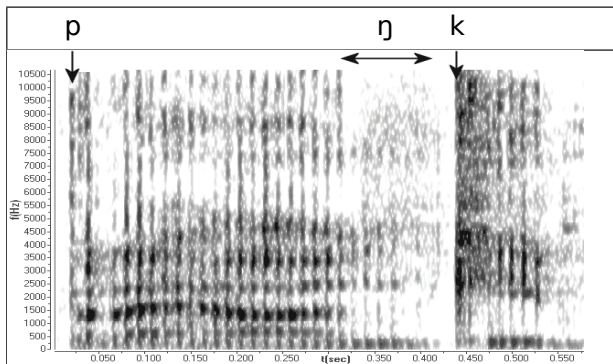

Obr. 5. Spektrogram slovného spojenia *na budúci týždeň* (M. Laca, Rádio Slovensko, správy)

Obr. 6. Spektrogram slovného spojenia *rokovaní vlády* (M. Laca, Rádio Slovensko, správy)

Obr. 7. Spektrogram slova *prehánky* (M. Laca, Rádio Slovensko, správy)

Obrázky 1 – 7 demonštrujú neexplozívny charakter slovenských nazál (v porovnaní s explozívmi). Náznaky slabšej explózie nazál nachádzame len pri [ŋ] na obrázkoch 2 a 5. Ide pravdepodobne o nedokonalú synchronizáciu vytvorenia velárneho záveru a uvoľnenia lingvo-alveolárneho záveru – mäkké podnebie vytvorí záver skôr, ako dôjde k uvoľneniu lingvo-alveolárnej oklúzie a výdychový prúd vytvorí slabučký

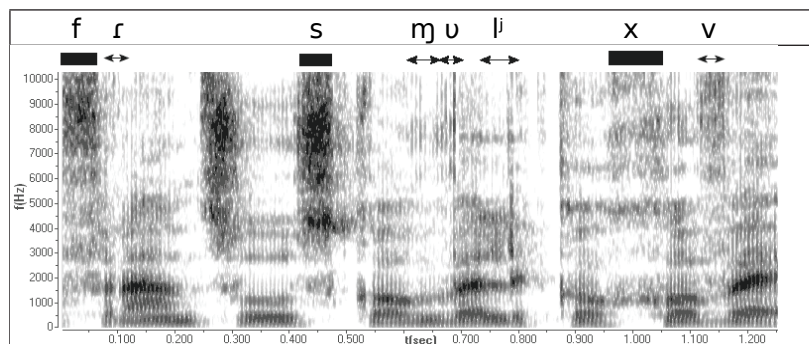
pretlak v orálnej dutine, ktorý sa po prerušení záveru manifestuje ako slabá, nevýrazná explózia. Vzhľadom na to, že takýto fenomén nemožno považovať za typickú neutrálnu realizáciu, budeme nazály charakterizovať ako neexplozívne konsonanty. Podobnú charakteristiku nájdeme aj pri opisoch nazál v našej fonetickej literatúre, kde sa konštatuje, že pri nosových konsonantoch sa nevytvára vzduchový pretlak a nevzniká (bežná) explózia (Dvončová – Jenča – Kráľ, 1969, 74 – 98; Kráľ, 1988, s. 68 – 75, 82, 86; Kráľ – Sabol, 1989, s. 222 – 239). Je preto paradoxné, že v súhrnných klasifikáciách týchto prác autori zaradili nazály medzi explozívny (pozri Dvončová – Jenča – Kráľ, 1969, s. 57; Dvončová, 1980, s. 111; Kráľ, 1988, s. 50; Kráľ – Sabol, 1989, s. 259; Sabol, 1989, s. 72 – 73; Kráľ, 2005, s. 40).

Druhý problém, na ktorý chceme upozorniť, je radenie hlások [ʊ], [w], [ŋ], [m], [ŋ̃], [r], [ɾ], [r:], [l], [l:], [l:], [ʋ], [j] a [j̃] medzi trené konsonanty – frikatívy. Takéto triedenie spoluhlások nachádzame v prácach uvedených v tabuľke č. 4. Hlások transkribujeme v zjednodušenej podobe znakmi IPA (pozri aj Pavlík, 2004).

Autor(i)	Trené (frikatívne) konsonanty
Dvončová – Jenča – Kráľ (1969)	[f], [v], [w], [s], [z], [ŋ], [ʃ], [ʒ], [r], [r:], [l], [l:], [ʋ], [j], [x], [χ], [ħ]
Dvončová (1980)	[f], [v], [w], [l], [r], [l:], [r:], [ʋ], [j], [x], [χ], [ħ], [s], [z], [ʃ], [ʒ]
Kráľ (1988)	[f], [v], [ʊ], [w], [s], [z], [ʃ], [ʒ], [r], [ɾ], [r:], [l], [l:], [l:], [ʋ], [j], [j̃], [x], [χ], [ħ]
Kráľ – Sabol (1989)	[f], [v], [ʊ], [w], [s], [z], [ŋ], [ʃ], [ʒ], [r], [ɾ], [r:], [l], [l:], [l:], [ʋ], [j], [j̃], [x], [χ], [ŋ̃], [ħ]
Sabol (1989)	[f], [v], [ʊ], [w], [s], [z], [ŋ], [ʃ], [ʒ], [r], [ɾ], [r:], [l], [l:], [l:], [j], [j̃], [x], [χ], [ŋ̃], [ħ]
Bujalka – Baláž – Rýzková (1998)	[v], [f], [j], [x], [ħ]
Očenáš (2003)	[f], [v], [ʊ], [w], [ŋ], [s], [z], [ʃ], [ʒ], [r], [ɾ], [r:], [l], [l:], [l:], [ʋ], [j], [j̃], [x], [χ], [ŋ̃], [ħ]
Kráľ (2005)	[f], [v], [ʊ], [m], [s], [z], [ʃ], [ʒ], [ʋ], [j], [x], [χ], [ħ]

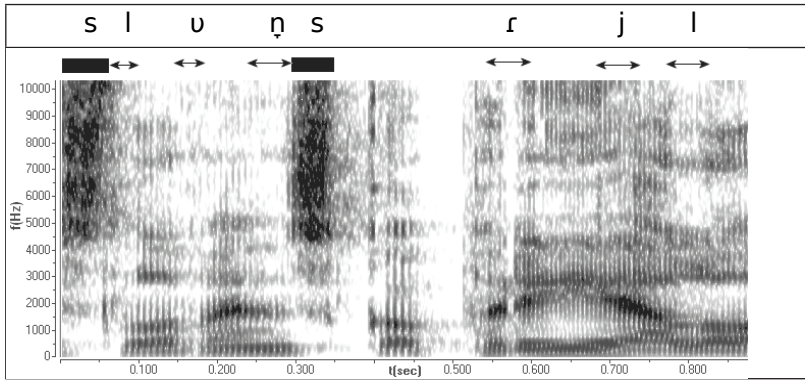
Tab. 4. Triedy slovenských frikatívnych konsonantov podľa niektorých autorov

Vzhľadom na to, že hlások [ʊ], [w], [ŋ], [m], [ŋ̃], [r], [ɾ], [r:], [l], [l:], [l:], [ʋ], [j] a [j̃] obyčajne neobsahujú vo svojej akustickej štruktúre výrazný šumový element (porovnateľný s bežnými frikatívami), budeme ich charakterizovať ako nešumové sonórne konsonanty. V nasledujúcich spektrogramoch ponúkame niekoľko ukážok týchto hlások a demonštrujeme ich prevažne nešumový (nefrikatívny) charakter (v porovnaní s frikatívami). Sonoranty sú označené obojstrannou horizontálnou šípkou, frikatívy čiernym obdĺžnikom.

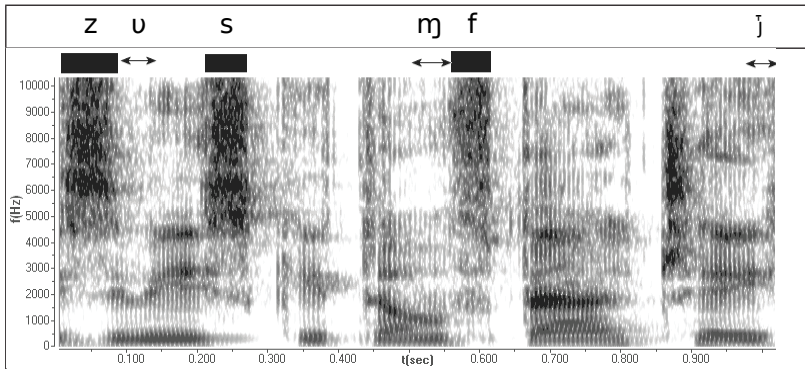

Obr. 8. Spektrogram slovného spojenia *francúzskom veľkochove* (A. Bugošová, Rádio Slovensko, správy)

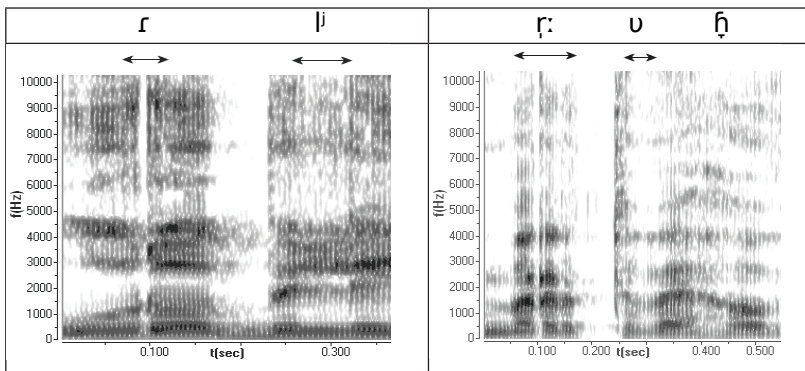

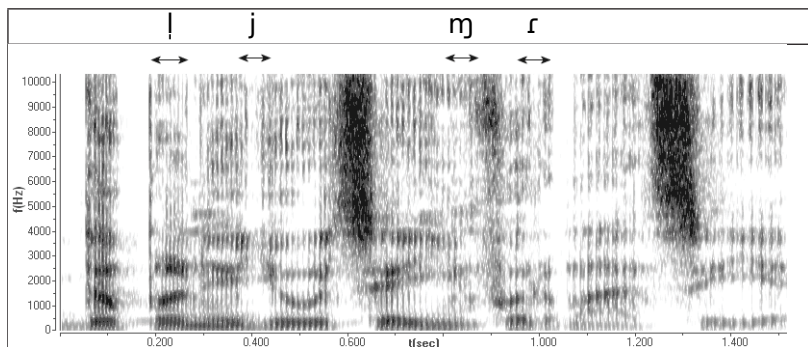
Obr. 9. Spektrogram slovného spojenia *Slovensko prijalo* (A. Bugošová, Rádio Slovensko, správy)

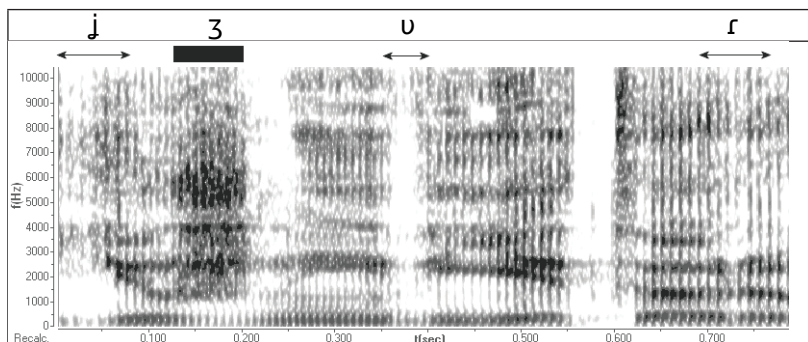
Obr. 10. Spektrogram slovného spojenia s *výskytom vtáče* (A. Bugošová, Rádio Slovensko, správy)

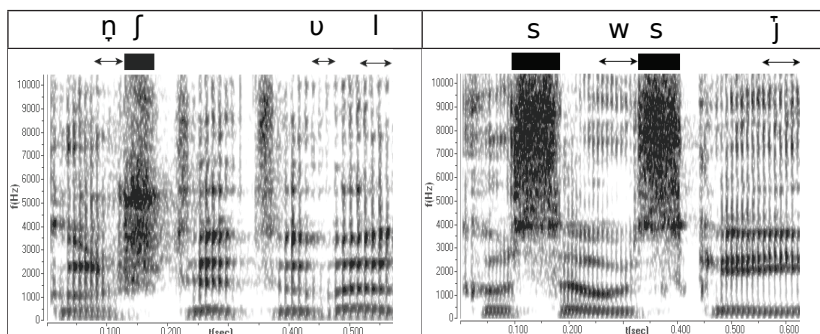
Obr. 11. Spektrogramy slov *urobili* a *mŕtveho* (A. Bugošová, Rádio Slovensko, správy)

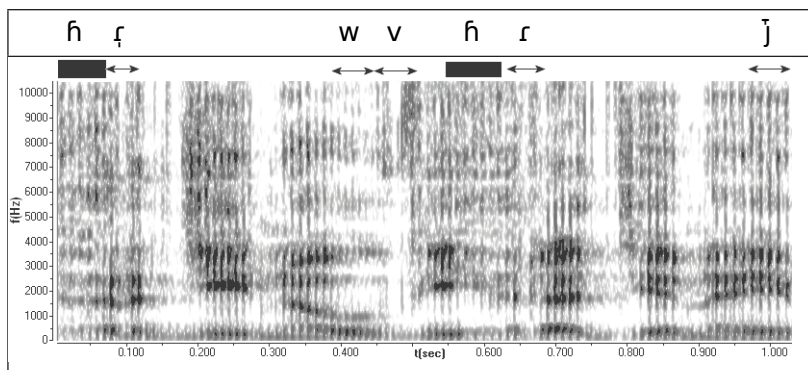
Obr. 12. Spektrogram slovného spojenia *doplňujúce informácie* (I. Štefuca, Rádio Slovensko, správy)

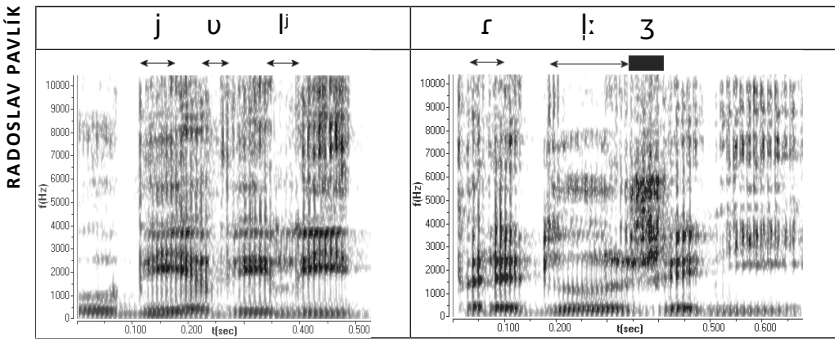
Obr. 13. Spektrogram slovného spojenia *južný vietor* (I. Štefuca, Rádio Slovensko, správy)

Obr. 14. Spektrogramy slov *konštatoval* a *kosovskej* (I. Štefuca, Rádio Slovensko, správy)

Obr. 15. Spektrogram slovného spojenia *hrdinov, vyhradenej* (I. Štefuca, Rádio Slovensko, správy)

Obr. 16. Spektrogramy slov *objavili* a *predžieni* (I. Štefuca, Rádio Slovensko, správy)

Zo zobrazených spektrogramov vyplýva, že hlásky [ʊ], [w], [ŋ], [m], [r], [ɾ], [r:], [l], [l:], [l:], [l:], [j] a [j] sú (vo svojej typickej neutrálnej realizácii) nefrikatívne sonórne spoluhlásky. Podotýkame, že uvedené spektrogramy neslúžia ako prezentácia nášho empirického výskumu, ale len potvrdzujú bežne uznávaný fonetický fakt, že šumová zložka v hláskach [ʊ], [w], [ŋ], [m], [r], [ɾ], [r:], [l], [l:], [l:], [l:], [j] a [j] je taká nevýrazná, že ich nemožno klasifikovať ako frikatívy. Výnimku v našich spektrogramoch tvoria hlásky [ʊ] (pred samohláskou a nešumovou spoluhláskou) a [j], ktoré za istých okolností (napr. v dôrazne vyslovených slabikách) môžu obsahovať frikatívny element. Tento jav pozorujeme na obrázkoch 8, 13 a 15, kde ich hovoriaci realizujú ako [v] a [j]. Zdá sa však, že fonémy /v/ a /j/ sa na začiatku slabiky pred sonorantami vo väčšine prípadov realizujú ako nefrikatívne sonoranty [ʊ] a [j]. Naproti tomu sme si všimli (obr. 11), že frikatíva [h̥] sa niekedy vyslovuje ako nefrikatívna aproximanta – [h̥]. Labiodentálne [m] v našich ukážkach vzniklo asimiláciou /m/ alebo /n/ (obrázky 8, 10 a 12), ale ani jeden prípad nie je podľa súčasnej kodifikácie hodnotený ako prijateľný (pozri Král, 1988, s. 155 – 156; 2005, s. 75). Nazálu [ŋ] sa nám v našom korpuse hovorených textov slovenčiny zatiaľ nepodarilo nájsť, ale z dostupných spektrografických záznamov vieme určiť, že ide o nešumovú hlásku (Král – Sabol, 1989, s. 239). Potvrdzujú to aj opisy hlások v slovenskej fonetickej literatúre, kde sa segmenty [ʊ], [w], [ŋ], [m], [l], [r], [ɾ], [r:], [l], [l:], [l:], [l:], [j] a [j] charakterizujú ako nešumové sonórne spoluhlásky, hoci (podobne ako v predchádzajúcom prípade) ich autori v prehľadových klasifikáciách paradoxne zaradili medzi frikatívy (Dvončová – Jenča – Král, 1969, s. 57; Dvončová, 1980, s. 111; Král, 1988, s. 50; Král – Sabol, 1989, s. 259; Sabol, 1989, s. 72 – 73; Král, 2005, s. 40). Tvrdenie, že niektoré z uvedených hlások možno charakterizovať ako šumové (najmä [j], [ʊ] a [l]) nachádzame aj v českej literatúre (Hála, 1960, 1962, 1975; Pačesová, 1970; Skaličková, 1982; Romportl, 1985; Krčmová, 1992; Palková, 1994). V zahraničnej literatúre sa spomínané konsonanty väčšinou charakterizujú ako nešumové (nefrikatívne) a takto ich definuje aj Príručka Medzinárodnej fonetickej asociácie (Handbook of the IPA, 1999).

4. Návrh klasifikácie konsonantov z auditívneho hľadiska

Predtým, ako sa pokúsime o konzistentnú klasifikáciu slovenských spoluhlások z auditívneho hľadiska, musíme si presne vymedziť a pomenovať tie termíny, kto-

ré môžeme v rámci navrhovanej klasifikácie použiť. Keďže nám ide o auditívny (sluchový) aspekt analýzy rečového signálu, využijeme dostupné pojmoslovie z oblasti auditívnej fonetiky, hoci, ako sme už uviedli v úvodných kapitolách, mnohé pojmy, ktoré nachádzame v auditívnych klasifikáciách, sa často používajú na viacerých úrovniach fonetickej analýzy. Tie termíny, ktoré možno charakterizovať ako auditívne, by mali pomenovávať isté aspekty sluchových vnemov percipienta a mali by byť sluchovo kvalifikovateľné alebo kvantifikovateľné. Zároveň by mali byť objektívne (štatisticky) determinovateľné, t. j. mali by objektívne existovať pre väčšinu počúvajúcich. Medzi takéto termíny patria napr. tieto: šumovosť, nešumovosť, znelosť, neznelosť, nazálnosť, nenazálnosť, sykavosť, nesykavosť, mäkkosť, tvrdosť atď. V rámci sprehľadnenia pojmoslovía použitého v tejto štúdii uvádzame aj artikulačné a akustické koreláty opisovaných auditívnych pojmov – pozri tabuľka č. 5. Tabuľka obsahuje len príznakové členy opozícií.

Auditívne hľadisko	Artikulačné hľadisko	Akustické hľadisko
šumovosť	vzduchová turbulencia	neperiodické vlnenie
explozivnosť , tvrdo nasadený krátkodobý šum	prudké uvoľnenie stlačeného vzduchu; tvrdo nasadená krátkodobá turbulencia	okamžitý, momentálny pulz akustickej energie tvorený neperiodickým vlnením
frikatívnosť , mätko nasadený trvácný šum	plynulé a turbulentné prúdenie vzduchu cez úžinu; mätko nasadená trváca turbulencia	plynulé a nepulzné neperiodické vlnenie
afrikácia , afrikovanosť, tvrdo nasadený trvácný šum	tvrdo nasadená trváca turbulencia	plynulé neperiodické vlnenie s pulzným začiatkom
nazálnosť , nazálna rezonancia	prúdenie vzduchu cez nazálnu dutinu	prítomnosť nazálnych formantov a antiformantov
hrčivosť	aerodynamicky podmienená vibrácia artikulátora (napr. jazyka)	kváziperiodický pokles intenzity periodickej zvukovej vlny
mäkkosť (opak: tvrdosť)	palatálnosť, palatalizovanosť,	plusové tranzienty F_2 a F_3 susedných samohlások
sykavosť , sibilantnosť	rýchle turbulentné prúdenie vzduchu cez malú úžinu	vysokofrekvenčné neperiodické vlnenie (od 2500 do 18000 Hz)
ostrosť (opak: tuposť)	rýchle turbulentné prúdenie vzduchu cez malú úžinu	vysokofrekvenčné neperiodické vlnenie (so zosilnením v oblasti od 4000 do 14000 Hz)
znelosť , tónovosť	vibrácia hlasiviek	periodické vlnenie

Tab. 5. Auditívne termíny a ich artikulačné a akustické koreláty.

Nazdávame sa, že tieto pojmy majú z auditívneho hľadiska istú objektívnu platnosť, aj keď zatiaľ nevieme overiť, či všetky tieto kategórie objektívne existujú vo vedomí percipienta (pozri aj Král, 1975, s. 9; Král – Sabol, 1989, s. 106). I napriek tomu však môžeme povedať, že prezentovaná klasifikácia má istú nadindividuálnu hodnotu, okrem iného aj preto, že mnohé z uvedených kategórií sa už dlhý čas používajú ako osvedčené fonetické termíny. Uvedené auditívne kategórie sme vybrali z dostupných domácich a zahraničných publikácií (Hála, 1962; 1975; Derkach, 1975; Tiffany – Carrell, 1977; Pilch, 1978; Sabol – Zimmermann, 1986; Král – Sabol, 1989; Gimson – Cruttenden, 1994, *inter alia*).

		Šumové konsonanty						Nešumové konsonanty		
		Explozívny		Frikatívy		Afrikáty		Nazálne	Nenazálne (s orálnou rezonanciou)	
									Hrčivé	Nehrčivé
Tvrdé	Nesykavé	p t k	b d g	f x ç ħ			m ɱ n ŋ ŋ ɲ	r: ɹ:	ɾ ɻ l ɭ ʋ w	
	Sykavé									
Mäkké	Nesykavé	c ɟ		s z	ts dz		ɲ		l̪ j ɹ̥	
	Tupé									
		N	Z	N	Z	N	Z	Znelé		

Tab. 6. Klasifikácia slovenských konsonantov z auditívneho hľadiska (N = neznelé spoluhlásky, Z = znelé spoluhlásky)

Všetky kategórie uvedené v tabuľke č. 6 odrážajú nejaký auditívny aspekt rečového kontinua. Niektoré z týchto kategórií sú viac-menej konkrétne sluchové vnemy (napr. šum, explózia, hrčivosť, atď.), zatiaľ čo iné možno charakterizovať ako isté metaforické obrazy sluchových vnemov, ktoré vznikli interakciou zmyslových vnemov vo vedomí percipienta (napr. mäkký, tvrdý, ostrý, tupý atď.). Nedá sa teda povedať, že tieto kategórie tvoria nejakú súrodú množinu auditívnych parametrov. Jednotlivé auditívne pojmy z tabuľky sa teraz pokúsime stručne charakterizovať (pozri aj tabuľku č. 5).

Z hľadiska (ne)prítomnosti šumového elementu môžeme slovenské konsonanty rozdeliť na **šumové** a **nešumové**. Tieto termíny sa často používajú ako synonymá termínov *obstruenty* a *sonoranty* (*sonóry*, *rezonanty*), hoci prvý z termínov, obstruenta, patrí do artikuláčného pojmoslovía, nie auditívneho (termín vznikol z angl. *to obstruct* – prekážať). Preto by sa v auditívnej klasifikácii nemal používať. Druhý termín, sonoranta (sonóra, rezonanta), možno, s istými výhradami, považovať za auditívny termín. Artikulačne sa tieto dva pojmy definujú prostredníctvom veľkosti úžiny, resp. záveru, tlaku vzduchu a intenzity vibrácie hlasiviek. Pri šumových spoluhláskach (obstruentách) sa vytvorí prekážka alebo taká úžina, ktorá zapríčini nárast intraorálneho tlaku vzduchu – tlak vzduchu v ústnej dutine je väčší ako vonkajší atmosférický tlak. Nárast intraorálneho tlaku vzduchu spôsobí redukciu alebo zastavenie vibrácie hlasiviek a v mieste úžiny alebo záveru dochádza k vzniku turbulencie. Nešumové spoluhlásky (sonoranty) majú úžinu dostatočne veľkú na to, aby nenastal rozdiel medzi intraorálnym a extraorálnym tlakom, a preto nedochádza k markantnej redukcii vibrácie hlasiviek. Zároveň nevzniká žiadna vzduchová turbulencia v mieste úžiny (porov. Chomsky – Halle, 1968, s. 302; Sommerstein, 1977, s. 99; Sabol – Zimmermann, 1986, s. 43 – 44; Gussenhoven – Jacobs, 1998, s. 11 – 12; Stevens, 1999, s. 490; Roca – Johnson, 1999, s. 700).

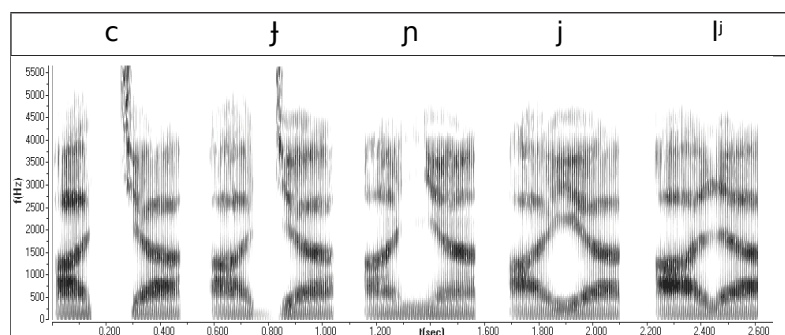
Šumové konsonanty možno podľa typu šumu ďalej rozdeliť na explozívny, frikatívny a afrikátový. Explozívne konsonanty sú z auditívneho hľadiska **tvrdé nasadené momen-**

tálne (krátke, okamžité, netrvalné) **šumy**, ktoré sa zvukovo prejavujú ako krátka explózia. Frikatívne konsonanty sa zasa auditívne prejavujú ako **mätko nasadené kontinuálne** (kontinuitné, súvislé, trvalné) **šumy** (o problematickosti termínu frikatíva pozri vyššie). Afrikáty, ktoré sú terminologicky tiež problematické, môžeme charakterizovať ako **tvrd nasadené kontinuálne šumy** (pozri aj Isačenko, 1968, s. 46).

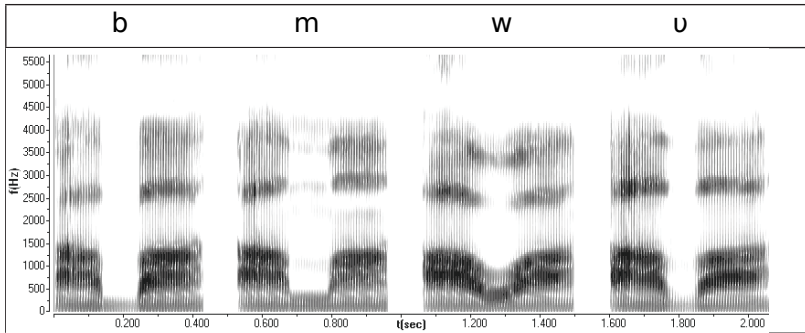
Podľa typu rezonančnej dutiny, ktorou vychádza výdychový prúd (a zvuk), sa nešumové konsonanty dajú rozdeliť na **nazálne** a **nenazálne**. Keď výdychový prúd uniká cez nazálny rezonátor, percipient registruje nazálne zafarbenie spoluhlások a dokáže ho sluchovo odlíšiť od orálnej rezonancie, hoci tento rozdiel pravdepodobne vníma ako dištinkciu *nazálny – nenazálny*, nie *nazálny – orálny*. V rámci nenazálnych spoluhlások je bežný počúvajúci pravdepodobne schopný rozlišovať medzi **hrčivými** a **nehrčivými** hláskami, i keď musíme podotknúť, že mnohé auditívne kategórie sú intelektuálne fonetické konštrukty, ktoré (zatiaľ) existujú len ako hypotetické entity, príp. ako výsledok laboratórnych experimentov v kontrolovaných podmienkach. Z tohto dôvodu je ťažké povedať, či také kategórie ako kĺzavosť, plynosť, laterálnosť (laterálna rezonancia), svetlosť, tmavosť, hladkosť, drsnosť atď. majú objektívnu platnosť z auditívneho hľadiska, t. j. či reálne existujú vo vedomí používateľov jazyka ako nadindividuálne vnemy.

Aj nasledujúce kategórie (mäkkosť – tvrdosť, ostrosť – tuposť, sykavosť – nesykavosť) majú vysoký stupeň subjektivity, ale v porovnaní s kategóriami kĺzavosť, plynosť, laterálnosť, svetlosť, hladkosť atď. sú predsa len auditívne objektívnejšie a dajú sa pomerne dobre demonštrovať akusticky. Tak napr. dištinkcia **mäkkosť – tvrdosť** (ktorá sa artikulácie prejavuje ako opozícia *palatálnosť – nepalatálnosť*) sa akusticky manifestuje prostredníctvom smeru formantových ohybov a miest lokusov. Mäkké spoluhlásky majú výrazný *plusový tranzient* (kladný ohyb) F_2 a mierny plusový tranzient F_3 susednej samohlásky (obr. 17). Lokus F_2 je obyčajne umiestnený na frekvencii nad 2000 Hz a lokus F_3 na frekvencii nad 3000 Hz. (k terminológii pozri Isačenko, 1968, s. 76 – 81; Fry, 1979, s. 138 – 140; Král' – Sabol, 1989, s. 175 – 182; Clark – Yallop, 1995, 282 – 292, *inter alia*). Musíme však pripomenúť, že pojmy *mäkký* a *tvrdý* sú vo vedomí hovoriacich ovplyvňované aj ortografiou, konkrétne existenciou mäkčeňa. Je preto pravdepodobné, že bežný používateľ jazyka by medzi mäkké hlásky zaradil aj konsonanty [ʃ], [ʒ], [tʃ] a [dʒ], a naopak, nezaradil by tam spoluhlásku [j] (pozri aj Hála, 1962, s. 210; Grygarová-Rechzieglová, 1993).

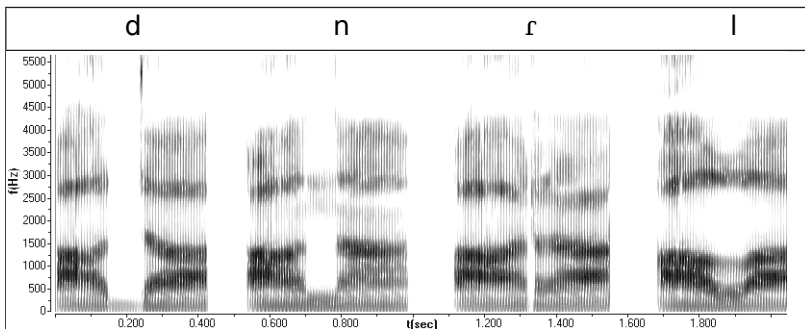

Obr. 17. Spektrogramy hláskových sekvencií *aʎ*, *aɔ*, *aŋ*, *aɟ* a *aʎ* (vo výslovnosti autora)

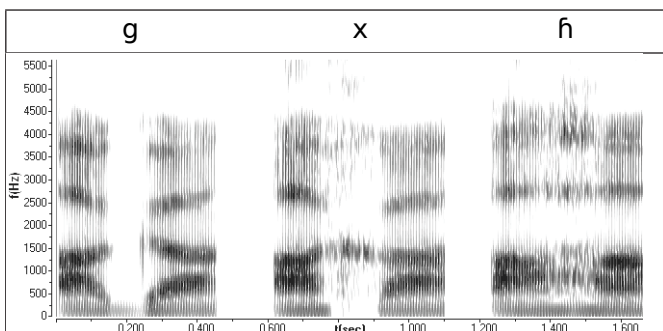
Tvrde konsonanty, v porovnaní s mäkkými, majú lokus F_2 susedných samohlások obvyčajne na frekvencii do 1500 Hz (obr. 18, 19 a 20), s výnimkou palatoalveolár (obr. 21), kde je lokus F_2 situovaný v oblasti do 2000 Hz. Lokus F_3 tvrdých konsonantov je obvyčajne nižší ako 3000 Hz a pre samohlásku /a/ má F_3 väčšinou *mínusový tranzient* (záporný ohyb).

Obr. 18. Spektrogramy tvrdých spoluhlások v hláskových sekvenciách *aba*, *ama*, *awa* [ɛwɛ] a *ava* (vo výslovnosti autora)

Obr. 19. Spektrogramy tvrdých spoluhlások v hláskových sekvenciách *ada*, *ana*, *ara* a *ala* (vo výslovnosti autora)

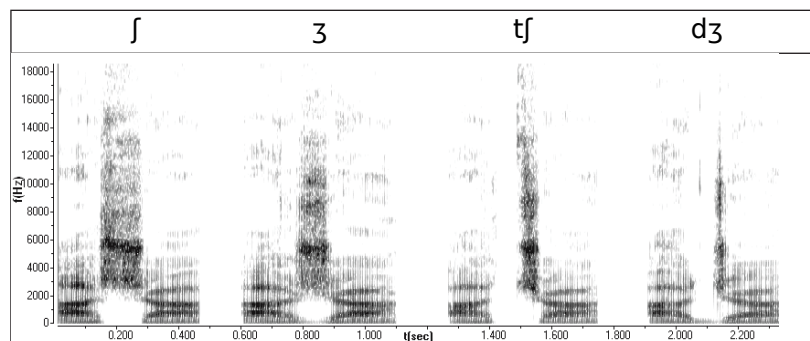

Obr. 20. Spektrogramy tvrdých spoluhlások v hláskových sekvenciách *aga*, *acha* a *aha* (vo výslovnosti autora)

Pre auditívnu opozíciu *sykavosť* – *nesykavosť* je typická prítomnosť alebo neprítomnosť vysokofrekvenčného kontinuálneho šumu, ktorý sa najčastejšie prirov-

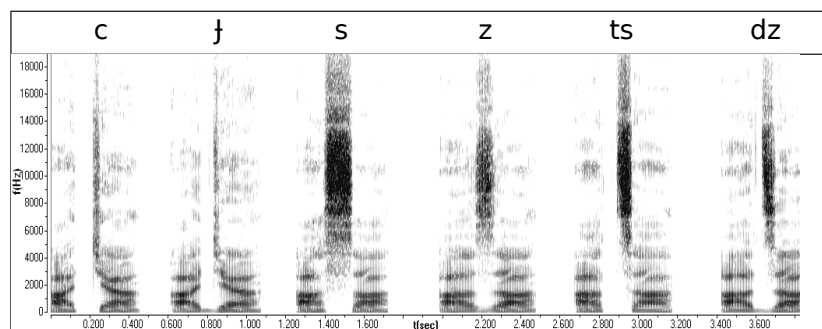

náva k sykotu unikajúcej pary, hoci i tu sa dá rozlišovať medzi sykotom ostrým a tupým. Z akustického hľadiska môžeme sykavé spoluhlásky definovať ako kontinuálne neperiodické vlnenie tiahnuce sa vertikálne na frekvencii od asi 2500 po 18000 Hz (obr. 21 a 22), so zosilneniami v oblasti približne 3000 – 6000 Hz pre [ʃ], [ʒ], [tʃ] a [dʒ] a asi 4000 – 14000 Hz pre [s], [z], [ts] a [dz] (porov. Isačenko, 1968, s. 200; Dvončová – Jenča – Král, 1969, s. 81 – 84, 89 – 91; Král – Sabol, 1989, s. 235 – 237, 241 – 246).

Obr. 21. Spektrogramy tupých sykaviek v hláskových sekvenciách *aša*, *aža*, *ača* a *adža* (vo výslovnosti autora)

Vysokofrekvenčný šum, ktorý vnímame pri výslovnosti hlások [s], [z], [ts] a [dz], budeme v rámci tejto štúdie považovať za auditívny príznak ostrosti. V tomto ohľade sa teda naše chápanie **ostrosti** – **tuposti** odlišuje od iných prác (napr. Král – Sabol, 1989, s. 260). Tento vysokofrekvenčný šum so zosilnením v oblasti od asi 4000 po 14000 Hz nachádzame aj v akustickej štruktúre spoluhlások [c] a [ʃ] (obr. 22), a preto ich takisto radíme medzi ostré spoluhlásky. Všetky ostatné konsonanty klasifikujeme z tohto hľadiska ako tupé.

Obr. 22. Spektrogramy ostrých spoluhlások v hláskových sekvenciách *ača*, *adča*, *asa*, *aza*, *aca* a *adza* (vo výslovnosti autora)

Posledný auditívny parameter, ktorý sa často vydeľuje ako osobitná kategória nepatriaca do klasifikácie podľa sluchového dojmu, je príznak **znelosť** – **neznelosť**. Parameter (ne)znelosti však možno považovať za auditívnu kategóriu (pozri aj Hála, 1962, s. 205; 1975, s. 171), pretože sa sluchovo zreteľne manifestuje ako prítomnosť alebo neprítomnosť hlasivkového tónu – F_0 .

5. Záver

V príspevku sme sa venovali problematike klasifikácie konsonantov zo sluchového hľadiska. Auditívne klasifikácie spoluhlások v domácej i zahraničnej literatúre trpia istými nedostatkami, na ktoré sme v štúdiu stručne poukázali. Zároveň sme sa pokúsili o možné riešenie niektorých problémov a výsledok našich úvah a analýz predkladáme v tabuľkách č. 5 a 6, ktoré zjednodušeným spôsobom podávajú klasifikáciu slovenských konsonantov z auditívneho hľadiska. Za základné auditívne kategórie považujeme tieto opozície: šumovosť – nešumovosť (explozívnosť – neexplozívnosť, frikatívnosť – nefrikatívnosť, afrikovanosť – neafrikovanosť, nazálnosť – nenazálnosť, hrčivosť – nehrčivosť), mäkkosť – tvrdosť, sykavosť – nesykavosť, ostrosť – tuposť, znelosť – neznelosť. Vzhľadom na to, že niektoré z týchto kategórií neboli doteraz štatisticky preskúmané v percepčných testoch, je nutné ich zatiaľ považovať za hypotetické konštrukty.

LITERATÚRA

- ABERCROMBIE, David: *Elements of General Phonetics*. Edinburgh: Edinburgh University Press 1967. 203 s.
- ADAMCOVÁ, Lívia: *Fonetika a fonológia súčasného nemeckého jazyka a proces osvojovania si nemeckej výslovnosti*. Bratislava: Retaas, s r. o. 2003. 150 s.
- BUJALKA, Anton – BALÁŽ, Peter – RÝZKOVÁ, Anna: *Slovenský jazyk I. Zvuková stránka jazyka. Náuka o slovnej zásobe*. Bratislava: Univerzita Komenského 1998. 139 s.
- CATFORD, John Cunnison: *A Practical Introduction to Phonetics*. 2. vyd. Oxford: Oxford University Press 2001. 229.
- CHOMSKY, Noam – HALLE, Morris: *The Sound Pattern of English*. New York – Evanston – London: Harper & Row Publishers 1968. 470 s.
- CLARK, John – YALLOP, Colin: *An Introduction to Phonetics and Phonology*. 2. vyd. Oxford: Blackwell Publishers Ltd 1995. 468 s.
- DERKACH, M.: *Acoustic Cues of Softness in Russian Syllables and their Application in Automatic Speech Recognition*. In: *Auditory Analysis and Perception of Speech*. Red. G. Fant – M. A. A. Tatham. London – New York – San Francisco: Academic Press 1975, s. 349 – 358.
- DŁUSKA, Maria: *Fonetyka polska. Artykulacje głosek polskich*. Warszawa – Kraków: Państwowe wydawnictwo naukowe 1983. 144 s.
- DVONČOVÁ, Jana – JENČA, Gejza – KRÁL, Ábel: *Atlas slovenských hlások*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1969. 109 s. + 62 obr. tab.
- DVONČOVÁ, Jana: *Fyziologická fonetika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 156 s. + 110 obr.
- FRY, Dennis Butler: *The Physics of Speech*. Cambridge: Cambridge University Press 1979. 148 s.
- GIMSON, Alfred Charles – CRUTTENDEN, Alan: *Gimson's Pronunciation of English*. 5. vyd. London – New York – Sydney – Auckland: Edward Arnold 1994. 304 s.
- GRYGAROVÁ-RECHZIEGLOVÁ, Adela: *K otázce měkkosti a kombinatoriky českých fonémů*. In: *Slovo a slovesnost*, 1993, roč. 54, č. 4, s. 255 – 269.
- GUSSENHOVEN, Carlos – JACOBS, Haike: *Understanding Phonology*. London – New York – Sydney – Auckland: Arnold 1998. 286 s.
- HÁLA, Bohuslav: *Fonetické obrazy hlásek* Praha: SPN 1960. 127 s. + obraz. příloha.

- HÁLA, Bohuslav: Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962. 459 s.
- HÁLA, Bohuslav: Fonetika v teorii a praxi. Praha: SPN 1975. 482 s.
- HÁLA, Bohuslav – SOVÁK, Miloš: Hlas – řeč – sluch. 3. vyd. Praha: SPN 1955. 353 s.
- Handbook of the International Phonetic Association. Cambridge: University Press 1999. 204 s.
- ISACENKO, Alexandr Vasilievič: Spektrografická analýza slovenských hlások. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 263 s.
- JONES, Daniel: An Outline of English Phonetics. 9. vyd. Cambridge: Cambridge University Press. 1972. 378 s.
- KOHLER, Klaus J.: Einführung in die Phonetik des Deutschen. Regensburg, Münster: Erich Schmidt Verlag 1977. 249 s.
- KRÁL, Ábel: (1974a) Samohláskové skupiny, dvojhlásky a tzv. nepravé dvojhlásky. Spoluhláska j. In: Kultúra slova, 1974, roč. 8, č. 8, s. 257 – 263.
- KRÁL, Ábel: (1974b). Spoluhláska v a jej varianty II. Hlások f – w. In: Kultúra slova, 1974, roč. 8, č. 10, s. 338 – 344.
- KRÁL, Ábel: Tvrdé a mäkké spoluhlásky. In: Kultúra slova, 1975, roč. 9, č. 1, s. 9 – 15.
- KRÁL, Ábel: Spoluhláska n. In: Kultúra slova, 1976, roč. 10, č. 9, s. 306 – 312.
- KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 626 s.
- KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník. Martin: Matica slovenská 2005. 423 s.
- KRÁL, Ábel – SABOL, Ján: Fonetika a fonológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 392 s.
- KRČMOVÁ, Marie: Fonetika a fonologie: Zvuková stavba súčasnej češtiny. Brno: Masarykova univerzita 1992. 148 s.
- LADEFOGED, Peter: A Course in Phonetics. New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc. 1975. 298 s.
- LADEFOGED, Peter – MADDIESON, Ian: The Sounds of the World's Languages. Oxford: Blackwell Publishing 1996. 426 s.
- LAVER, John: Principles of Phonetics. Cambridge: Cambridge University Press 1994. 707 s.
- LIBERMAN, Alvin M. – DELATTRE, Pierre – COOPER, Franklin S.: The Role of Selected Stimulus-Variables in the Perception of the Unvoiced Stop Consonants. In: The American Journal of Psychology, 1952, roč. 65, č. 4, s. 497 – 516.
- MANGOLD, Max: Das Aussprachewörterbuch. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag 1990. 800 s.
- O'Connor, Joseph Desmond.: Phonetics. Harmondsworth: Penguin Books 1973. 320 s.
- PAČESOVÁ, Jaroslava: Zvukový rozbor súčasnej angličtiny. Brno: Universita J. E. Purkyně 1970. 141 s.
- OČENÁŠ, Ivan: Fonetika so základmi fonológie a morfológie slovenského jazyka. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2003. 126 s.
- PALKOVÁ, Zdena: Fonetika a fonologie češtiny s obecným úvodem do problematiky odbohu. Praha: Univerzita Karlova 1994. 367 s.
- PAULINY, Eugen: Fonémy /i/ a /j/ v slovenčine. In: Slovenská reč, 1977, roč. 42, č. 6, s. 351 – 356.
- PAULINY, Eugen: Neutralizácia (v – f) a hláska [u]. In: Slovenská reč, 1978, roč. 43, č. 1, s. 31 – 33.
- PAULINY, Eugen: Slovenská fonológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 213 s.

- RADOSLAV PAVLÍK** PAVLÍK, Radoslav: A Theoretical Introduction to English Phonetics and Phonology. Bratislava: Retaas 2003. 309 s.
- PAVLÍK, Radoslav: Slovenské hlásky a Medzinárodná fonetická abeceda. In: Jazykovedný časopis, 2004, roč. 55, č. 2, s. 87 – 109.
- PÉTURSSON, Magnús – NEPPERT, Joachim M. M.: Elementarbuch der Phonetik. Hamburg: Helmut Busch Verlag 2002. 224 s.
- PILCH, Herbert: Auditory Phonetics. In: Word, 1978, roč. 29, s. 148 – 160.
- ROACH, Peter: English Phonetics and Phonology. 2. vyd. Cambridge: Cambridge University Press 1991. 262 s.
- ROCA, Iggy – JOHNSON, Wyn: A Course in Phonology. Oxford: Blackwell Publishing 1999. 729 s.
- ROMPORTL, Milan: Studies in Phonetics. Praha: Academia 1973. 217 s.
- ROMPORTL, Milan: Základy fonetiky. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1985. 162 s.
- SABOL, Ján: O výslovnosti spoluhlásky v. In: Slovenská reč, 1964, roč. 29, s. 342 – 348.
- SABOL, Ján: Poznámky o výslovnosti spoluhlásky v. In: Kultúra slova, 1968, roč. 2, s. 298 – 300.
- SABOL, Ján: Syntetická fonologická teória. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989. 253 s.
- SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július: Základy akustickej fonetiky, 3. vyd. Košice: Edičné stredisko UPJŠ 1986. 101 s.
- SKALIČKOVÁ, Alena: Fonetika súčasnej angličtiny. 2. vyd. Praha: SPN 1982. 266 s. + obr. príloha.
- SOMMERSTEIN, Alan H.: Modern Phonology. London: Edward Arnold 1977. 282 s.
- STANISLAV, Ján: Slovenská výslovnosť: Príručka pre umelcov a iných verejných pracovníkov. Martin: Osveta 1953. 299 s.
- STEVENS, Kenneth N.: Articulatory–Acoustic–Auditory Relationships. In: The Handbook of Phonetic Sciences. Red. W. J. Hardcastle – J. Laver. Oxford: Blackwell Publishers 1999, s. 462 – 506.
- The Principles of the International Phonetic Association. London: International Phonetic Association 1949. 55 s.
- TIFFANY, William R. – CARRELL, James: Phonetics. Theory and Application. 2. vyd. New York: McGraw-Hill Book Company 1977. 426 s.
- TLÁSKAL, Jaromír: Fonetika a fonologie evropské portugalštiny. Praha: SPN 1990. 261 s.
- URBANOVÁ, Ludmila: A Handbook of English Phonetics and Phonology. Brno: Masarykova univerzita 1998. 67 s.
- VASILIEV, Viačeslav Alexandrovič a kol.: Fonetika anglijskovo jazyka. Normativnyj kurs. Moskva: Vysšaja škola 1980. 256 s.
- ZÁBORSKÝ, Viliam: Výslovnosť a prednes. Bratislava: Osvetový ústav 1975. 145 s.

Integračné zmeny germanizmov v slovenčine

SÁNDOR JÁNOS TÓTH

Po preštudovaní odbornej literatúry o slovensko-nemeckých jazykových kontaktoch z hľadiska historickovývinového, areálového, dialektologického, onomaziologického, adaptačno-integračného na základe bilingvizmu ako prostredia jazykových kontaktov dostaneme len čiastočnú odpoveď na tieto otázky:

1. Aké sú cesty zdomáčňovania germanizmov v slovenčine?
2. Aké je postavenie prevzatého nemeckého prvku v novom jazykovom systéme napr. zo štylistického hľadiska a na čo poukazujú štylistické vlastnosti/zmeny germanizmov v slovenčine?
3. Ako ovplyvňuje slovtvorba, slovtvorná aktivita integrovanie germanizmov do slovenčiny? Existujú rozdiely medzi slovtvorným základom a formantom v odovzdávajúcom a prijímajúcom jazyku?
4. Aké sémantické zmeny nastali počas procesu preberania germanizmov do slovenčiny a čo môžeme vyvodiť z týchto zmien?
5. Nakoľko sa zúčastňujú germanizmy na dynamike slovnej zásoby dnešnej slovenčiny?

V tomto výskume za *germanizmy* pokladáme slová nemeckého pôvodu z rôznych historických období, ako aj lexikálne jednotky iného pôvodu (napr. latinského, talianskeho, francúzskeho), ktoré sa dostali do slovenčiny prostredníctvom nemeckého jazyka. Dôvodom takéhoto prístupu je, že pri identifikovaní prevzatých slov vychádzame z priameho jazykového kontaktu. V takýchto prípadoch však ide o internacionalizmy s ohľadom aj na areálové súvislosti. Internacionalizmy sprostredkované nemeckým jazykom sú zastúpené nielen v slovenčine, ale aj v stredoeurópskom jazykovom areáli (slovenčina, čeština, maďarčina, v širšom zmysle poľština, ale aj východoslovanské a južnoslovanské jazyky). Areálová zakotvenosť je ďalším prejavom ich integrovanosti a životaschopnosti, veď máme dobré príklady na to, že slová, ktoré sa pevne ujali v iných jazykoch, sú funkčnými a frekventovanými jednotkami aj slovenského jazyka.

Pod pojmom *slovenský jazyk, slovenčina* v tomto výskume rozumieme dnešnú štandardnú slovenčinu.

Pri identifikácii prevzatí rátame s týmito objektívnymi faktormi:

1. Foneticko-fonologická adaptovanosť slova a stupeň odchýlky od foneticko-fonologickej štruktúry materinského jazyka.

2. Kompatibilita morfematickej zásoby materinského jazyka a odchýlky od konvencionalizovanej morfematickej štruktúry materinského jazyka.
3. Stupeň cudzosti označených reálií pre hovoriacich, napr. vzťah Slováka k nemeckej kultúre.
4. Textová frekvencia slova, t. j. ako často sa daná jednotka vyskytuje v komunikačných situáciách a sociálnej interakcii.
5. Vnútrojazykový paradigmatický kontrast medzi výpožičkou a domácou jazykovou jednotkou, t. j. vnímanie na báze paradigmatických korelátov.
6. Stupeň cudzosti slova z hľadiska štandardného jazyka, odolnosť normy voči prevzatiam.

Distribúcia, prítomnosť a súhra týchto faktorov je objektívnym základom meta-jazykových reakcií na výpožičky (Dolník, 2005, s. 9).

Pri výskume začlenenia germanizmov do slovenkého jazyka vychádzame z téz pražského lingvistického krúžku, kde sa vymenúvajú činitele adaptácie slov cudzieho pôvodu do prijímajúceho jazyka. Sú to tieto:

1. rozšírenosť a používanie prevzatého slova,
2. štýlová charakteristika,
3. fonetická a morfológická adaptácia,
4. sémantická adaptácia,
5. slovotvorné začlenenie,
6. začlenenie do synonymných, homonymných a antonymných vzťahov,
7. začlenenie do syntagmatických vzťahov,
8. vzťah prevzatého slova k doterajšiemu vyjadreniu pojmu (Vachek, 1975, s. 155 – 158)

Na základe slovníka nemecko-česko-slovenských jazykových kontaktov (Newerkla, 2004) sme aplikovali uvedené tézy. Vyexerpovali sme z neho 400 slov z rôznych vrstiev slovnej zásoby a ich analýzu z hľadiska morfológickej a sémantickej adaptácie, sufexácie v rámci slovenčiny, štýlistického a lexikografického hodnotenia, frekvencie. Prevzaté slová, počnúc starou hornou nemčinou až po rôzne dialekty novej hornej nemčiny zastupujú rôzne vlny prevzatí germanizmov do slovenčiny. Ich adaptovanosť do systému slovenského jazyka a postintegračné zmeny (sémantické, slovotvorné) vykazujú rôzne stupne, preto vychádzame z nasledujúcej hypotézy:

Slovotvorne aktívne, štýlisticky funkčné, príznačné slová nemeckého pôvodu majú v dnešnej slovenčine vyššiu frekvenciu.

Štýlistický posun po prevzatí, zastúpenie vo frazeologizmoch sú prejavom zakotvenosti germanizmu v slovnej zásobe slovenčiny.

Hľadali sme odpoveď aj na to, ktoré slová nemeckého pôvodu sú v slovenčine hlboko integrované, ktoré sa ujali a ktoré nie.

Ďalšou otázkou je, nakoľko súvisia štýlistické, slovotvorné, sémantické, areálové vlastnosti germanizmov so životaschopnosťou, frekvenciou, zakotvenosťou týchto lexikálnych jednotiek v slovenčine.

Korelácie vymenované v hypotéze sme kontrolovali na materiáli vyexcerpovaných slov. Výsledky analýzy tohto korpusu sú nasledujúce:

Vplyv času prevzatia na postavenie germanizmov v dnešnej slovenčine

Tie prevzaté slová zo staršej vrstvy germanizmov, ktoré nie sú zastarané, čiže neoznačujú predmety alebo javy už neexistujúce, stali sa súčasťou základnej slovnnej zásoby slovenčiny. Ich denotáty sú dodnes aktuálne, pričom tieto lexikálne jednotky sa vyznačujú vysokou frekvenciou. Zo starej hornej nemčiny: *hodváb, chvíľa, škoda*, slová cirkevnej terminológie, *kuchyňa, mlyn, musieť, peniaz, komín, komora, rada*, zo strednej hornej nemčiny: *farba, bažant, búda, cement, cibuľa, cieľ, clo, cukor, kapusta, múr, papier, turnaj*. Aj medzi novšími prevzatiami nájdeme také slová, ktoré sú frekventované v dnešnej slovenčine, (hoci v menšej miere) patria do základnej slovnnej zásoby: *fľak, kamzík, kredenc, nit, šachta, žumpa, cúvať, fras, ksicht, kšeft, pusa, rátať, špagát, guľa, rašpľa, tulipán, finta, feš, lavór*. Frekvencia germanizmov a obdobie, v ktorom sa dostali do slovenčiny, súvisia takýmto spôsobom: lexikálne jednotky zo starej a strednej hornej nemčiny mali dlhší čas na selektovanie. Tie, ktoré boli veľmi špecializované alebo z iného dôvodu zastarali, sú už dávno zabudnuté, ale tie, ktoré boli funkčné, dostali sa do centra slovnnej zásoby slovenčiny a celkovo sa adaptovali. Z tohto postavenia vyplýva aj ich vysoká frekventovanosť. Novšie prevzatia (približne od r. 1500) majú častejšie ekvivalenty slovanského pôvodu, ktorým konkurujú, znamenajú napr. štylistický odtieň. Napr. *fľak – škvrna, ksicht – tvár, rátať – počítať*. Touto funkciou možno zdôvodniť ich zakotvenosť, ale tá nestačí na to, aby sa ocitli úplne v centre slovnnej zásoby.

Slovotvorná aktivita germanizmov a súvislosť s frekvenciou

Z nasledujúcich príkladov vyplýva, že slovotvorne aktívnejšie slová majú vyššiu frekvenciu a centrálnejšie postavenie v slovnnej zásobe. Alebo opačne: tie germanizmy sa stali slovotvorne aktívnymi, ktoré boli frekventované. Len celkom integrované slová cudzieho pôvodu môžu byť východiskom ďalšej slovotvorby v rámci prijímajúceho jazyka. V nasledujúcich príkladoch uvádzame slovotvorne najproduktívnejšie germanizmy v slovenčine.

buk>bukovina
chlieb>chlebový
komora>komorový
chvíľa>chvíľočka
cirkev>cirkevný
mlyn>mlynár
múr>murár
peniaz>peňaženka
skúška>skušobný
rada>radiť, radca
váha>vážiť
koruna>korunovačný
farba>farbiť, farbivo, farebný
cieľ>cieľavedomý
žart>žartovať

SÁNDOR JÁNOS TÓTH
žold>žoldnier
faloš>falšovať, falošný
fľaša>fľaškový
huta>hutníctvo, hutník
papier>papierníctvo
šrot>zošrotovať
balík>baliť, alobal
kukať> vy-, na-
minca>-iar
švagor>švagrína
kšeft>kšeftovať
ríbezle>ríbezľový
šmak>šmakovať
buzerant>buzerovať
feš>-ný, -ák
kastl|ík
parketa>vyparketovať
cválat>cval
pác>pácovať

V týchto prípadoch sú slová nemeckého pôvodu slovotvorným základom a neskoršie, už v rámci systému slovenčiny ako prijímajúceho jazyka, dostali slovotvorný formant slovenského pôvodu. Takéto slová sa museli často používať, zrejme natoľko, že sa stali základom pre domácu slovotvorbu. Produktivita súvisí s frekvenciou aj tak, že vznik derivátov musel byť potrebný, čo odôvodňuje časté používanie a hlbokú zakorenenosť skúmaných germanizmov v slovenčine. Predtým ako sa prevzaté slovo stane základom pre domácu slovotvorbu, musí byť foneticky a morfológicky adaptované v prijímajúcom jazyku a prijímať konjugačné/deklináčne sufíxy. Na základe analýzy germanizmov vyexcerpovaných z Newerklovho slovníka môžeme konštatovať aj túto súvislosť. Slovotvorne produktívne germanizmy majú dobrú schopnosť prijímať gramatické prípony slovenského pôvodu.

Odvozené slovo však nevzniká vždy v rámci prijímajúceho jazyka, môže dôjsť aj k paralelnému prevzatiu z odovzdávajúceho jazyka ako v nasledujúcich prípadoch:

Richter – richtár : richten – richtovať

Niete – nit : nieten – nitovať

Podobné vlastnosti majú aj zložené slová, ktoré sa vytvorili z prevzatých slov v rámci slovenčiny: *mincmajster, šichtmajster, futrmajster, -štajn, -ung/-unk, -man*. Ich frekvencia však nie je taká vysoká ako v prípade odvođenín, lebo majú špeciálnejší význam. Zložené slová sú pre systém slovenského jazyka atypické (Furdík, 1986) a naznačujú mierny vplyv nemeckého jazyka zo systémového hľadiska. Tieto vzory obohacovania slovnej zásoby sú znakom dynamiky slovenského jazyka pod cudzím vplyvom.

Ďalším znakom integrovanosti je strata slovotvornej motivovanosti v pôvodnom jazyku. Tento jav však podľa výskumu údajov v slovníku nesúvisí s frekvenciou. Príklady sú na periférii slovnej zásoby dnešnej slovenčiny. Podľa vysokej integrovanosti týchto slov by sa dala očakávať analógia s odvodenými slovami, ale nasledujúce príklady svedčia o tom, že strata motivovanosti neznamená vyššiu frekvenciu, ako napr. slovotvorba germanizmus + slovenský formant.

Kund|schaft>kundšaft, maď. *kuncsaft*, aj vo význame ‚Kunde‘
Kwitt|ung>kvitung>ale! kvitancia pod vplyvom lat.
Lös|ung>lozung, maď. *lózung*
Rat|haus>ratúz
Fuchs|schwanz>fuksšvancka
Ordn|ung>ordnunk
Zug|luft>cúkluft

Porovnanie slovotvornej produktivity a frekvencie germanizmov potvrdzujú správnosť hypotézy, podľa ktorej germanizmy, z ktorých sa domácimi sufixami odvodzuje ďalšie slovo v rámci systému slovenského jazyka, sú frekventované, živé, zakotvené v centre slovnej zásoby slovenčiny, ich používanie je prirodzené.

Sémantické posuny počas prevzatia germanizmov a po ich prevzatí

Predpokladáme, že sémantický pohyb, zmena významu, nadobudnutie alebo strata význanových zložiek dynamizuje podobne prevzaté slovo ako slovotvorná produktivnosť. Sémantická zmena, posun, diferenciácia je podľa našej hypotézy znakom intergrovanosti germanizmov, čo znamená, že z prevzatého slova sa vyvíjalo slovenské slovo.

Pokúsime sa to potvrdiť aj frekvenciou ich výskytov.

Keď sa z viacerých významov preberá iba podčiarknutý význam, môžeme to pokladať za sémantickú zmenu, ktorá nastala počas preberania. Vo vývine v rámci systému slovenského jazyka zohráva úlohu už len vybraný význam, ktorý v čase preberania bol dôležitý pre rozvoj slovnej zásoby slovenčiny. Z viacerých významov pôvodného nemeckého slova sú tu

rada < ahd. *rāht* ‚rada‘, plán, návrh, rozhodnutie, východisko, útek‘

farba < ahd. *farwe* ‚farba‘, výzor, tvar‘

cieľ < mhd. *zil* ‚cieľ‘, terč, koniec, kraj‘

huta < mhd. *hütte* ‚budova na tavenie kovov‘, budova obchodu, chata, stan‘

kaštieľ < mhd. *kastel* ‚hrad, kaštieľ‘, dobývanie‘

rám < mhd. *ram* ‚rám‘, podstĺpenie, stojan‘

šálka *Essschale*, Trinkschale, *Waagschale*

Terminologizácia:

rota voj. < mhd. *rote* ‚oddelenie, rota, obec, poriadok‘

šina

Determinologizácia: *vločka* (pôvodne textil)

Zúženie významu:

cech < mhd. *zēch* = ‚poradie, spoločnosť, súdružnosť baníkov, účet‘ <ahd. *zehon* ‚dať do poriadku‘

fúra < mhd. *vuore* ‚jazda, cesta‘

star. sl. *spiže*, *spieže* <mhd. *spise* ‚jedlo, potravina, domácnosť‘ale: dnešná sl. *špajza* < rak. *Speis*

Rozšírenie významu sa realizuje po preberaní:

peniaz < ahd. *phenning* ‚minca‘

bažant <mhd. *fasant* <lat., gr. slangové označenie ‚vojak-nováčik‘ vzniklo v slovenčine

trúba < ahd. *trumba* význam ‚rúra‘ sa pridal v slovenčine

Významový posun môže nastať aj počas procesu preberania, aj počas integrácie:

komora < ahd. *kamora* ‚miestnosť s klenbou‘. Možné je aj bezprostredné prevzatie z latinčiny.

žalár < ahd. *solēri* ‚poschodie‘

arkier = ‚balkón‘ < mhd. *arkēre* ‚múr mesta/hradu‘

burcovať < mhd. *burzen* ‚triasť, naraziť‘

erb < mhd. *erbe* ‚dedičstvo, potomok, územný majetok‘

klenot < mhd. *kleinōt* ‚vec najväčšej hodnoty aj v prenesenom význame‘

terč < mhd. *tartsche* ‚malá tabuľa, cieľová tabuľa‘, por. maď. *tárca* ‚kotúč, disk, výpravka‘

trať < mhd. *trat* ‚chodník dobytky, pasienok‘ v slovenčine aktualizovaním významu dostal dnešný význam ‚dráha‘

Sémantické posuny germanizmov svedčia o tom, že pri prevzatí sa slová prispôbujú prijímajúcemu jazykovému systému nielen z foneticko-morfologického a slovotvorného hľadiska, ale významové posuny zohrajú dôležitú úlohu aj pri začleňovaní germanizmov do slovnej zásoby slovenčiny. Preberanie len jedného významu z pôvodných viacerých súvisí s výberom a doplnením lexikálnych prostriedkov z cudzieho vzoru. V tomto prípade sémantickej modifikácie vidíme súvislosť s frekvenciou: jednotky, ktoré slovenčina potrebovala, sa osvedčili a dobre sa zakorenili v novom systéme. Zúženie alebo rozšírenie významu, terminologizácia alebo determinologizácia, ako dynamické javy slovnej zásoby a sémantické posuny, vznik významových odtieňov pôvodných germanizmov v rámci slovenského jazyka menej súvisia s frekvenciou. Častejšie ide o slová so špeciálnym významom, ale keď berieme ohľad na štylistickú funkciu, aj tieto slová majú opodstatnené miesto v slovnej zásobe dnešného slovenského jazyka.

Postavenie germanizmov v dnešnej slovenčine zo štylistického hľadiska

Germanizmy v lexike súčasného slovenského jazyka sú buď integrované ako jednotky bez slovenského ekvivalentu, alebo zostali v role diferencujúceho prostriedku. Sú to teda buď štylisticky neutrálne slová, alebo v druhom prípade príznakové. Sú aj príznakové germanizmy, ktoré nemajú neutrálny ekvivalent. „V rámci štandar-

du je to napr.: *bifľovať (büffeln)*, *rukovať (einrücken)*, *šluk (Schluck)*; subštandardné sú napr.: *fénovať (föner)*, *cimra (Zimmer im Hotel, Wohnheim)*, *štamgast (Stammgast)*, *šús (Schuss)*. Snaha o syntetické vyjadrovanie v hovorenom slovenskom jazyku sa vzťahuje aj na germanizmy: *šiltovka – čiapka so šiltom*, *kunsthistoria – dejiny umenia*, *majsterštuk – majstrovská práca*. V komunikačnom procese sa uprednostňujú jednoslovné pomenovania, čo spôsobuje tlak na hranicu štandardu a pomáha štylistickému diferencovaniu. Štylistické diferencovanie a synonymizácia úzko súvisia. Čistá synonymizácia rozvíja vyjadrovacie možnosti bez štylistického príznaku: *grupovať – gruppieren – zoskupovať*, *paradajka – Paradieser – rajčina*, *faloš – Falschheit – pretváarka*, *pokrytectvo*. Štylistická synonymizácia je v opozícii s bezpríznakovosťou, germanizmy v nasledujúcich príkladoch nesú črtu príznakovosti v opozícii k výrazom slovenského pôvodu: *próba – Probe – skúška*, *mašina – Maschine – stroj*, *šenk – Schenke – hostinec*, *výčapný pult*, *ruksak – Rucksack – plecniak*, *štreka – Strecke – trať*, *štréber – Streber – karierista*, *fušer – Pfuscher – babrák*, *precízny – präzis – presný*. Subštandardná synonymizácia a slang obsahujú široko známe germanizmy: *mančaft – Mannschaft*, *pučovať – putzen*, *ksicht – Gesicht*, *tringelt – Trinkgeld*, *vinkel – Winkel*“ (Dolník, 2005, s. 6 – 7).

Štýlový kvalifikátor subštandardnosti sa v chápaní u M. Pisárčikovej (KSSJ, s. 30) používa na slová zámerne odlišné od spisovnej normy oživujúce prejav. Ide teda o potrebu diferencovať nespisovnú lexiku. Hlavným znakom subštandardnosti je to, že sa uvedomuje nedostatok spisovnosti. Nedostatok štandardnosti (ustálenosti) pramení jednak z vysokej miery expresivity, z blízkosti slangu (ale nezužuje sa na úzky profesionálny úzus) a napokon z toho, že ide o prvky neprijímané zo štruktúrnych príčin, najmä o prvky z iných jazykov. *Cudzí pôvod sa pri subštandardnosti premieta do príznaku nespisovnosti* (napr. *štamgast*, *ksicht*; KSSJ, s. 31). Toto štylistické zaradenie cudzích slov je všeobecne akceptované v slovenskej lexicografii. A to aj v prípadoch, keď sa slovo cudzieho pôvodu celkom adaptovalo do slovenského jazykového systému a je integrované do jazyka. Je pravda, že mnoho germanizmov v slovenčine má expresívny význam, preto ich možno zaradiť medzi subštandardné slová, ale nie pre samotný cudzí pôvod. Systémovosť je totiž vlastnosť, ktorú prevzatý prvok môže nadobúdať časom práve procesom integrácie a adaptácie. To sa vzťahuje na germanizmy staršej vrstvy v slovenčine, ktoré tvoria integrovanú súčasť slovnej zásoby.

Napr. slovo *glanc* hodnotí KSSJ ako subšt., kým slová *fras*, *luft*, *flanc*, *hec* ako expr. Takéto zaradenie sa zdá celkom náhodné, veď nemecký pôvod a štylistická príznakovosť sú cíiteľné vo všetkých prípadoch, germanizmy s označením subštandardnosti by takisto mali radšej patriť do expresívnej lexiky. Štylistický rozdiel medzi maď. *muszály* expr. a sl. *musieť* neutr. ukazuje, že samotné systémové hľadisko nemôže byť prvoradé pri štylistickom zaradení. Slovo *kšeft* nemá v nárečovej lexike pejoratívny charakter.

Záver

Po tomto stručnom prehľade vyexcerpovaných hesiel možno konštatovať, že frekvenciu používania germanizmov v dnešnej slovenčine pozitívne ovplyvňuje to, keď skúmaná lexikálna jednotka už dávno tvorí súčasť slovenského jazyka a keď

má silné medzinárodné pozadie, je internacionalizmom alebo má zastúpenie v susedných jazykoch.

Slovotvorné prípony *-ný, -ový, -ť, -ovať, -ník, -stvo, -ák* sú najčastejšie pri derivátoch vzniknutých z germanizmov. Sú to často používané germanizmy, kým zložené slová a slová, pri ktorých počas procesu preberania zanikla slovotvorná motivovanosť, pôvodne existujúca v nemčine, neukazujú signifikantnú súvislosť s frekvenciou.

Zo sémantického hľadiska je najcharakteristickejším javom výber z významov nemeckého slova podľa potrieb slovenských používateľov jazyka. Pevne sa ujali germanizmy, ktorých význam sa v procese preberania modifikoval podľa potrieb slovenčiny. Terminologizáciu, determinologizáciu, zúženiu a rozšíreniu významu a nadobudnutiu nových významových odtieňov dochádza v štádiu integrácie slova, no menej súvisí s frekvenciou.

Dynamické javy zo štylistického hľadiska sa týkajú predovšetkým striedania výrazov domáceho a nemeckého pôvodu na základe príznakovosti a nepríznakovosti. Do kategórie subštandardnosti sa germanizmy zaraďujú v praxi slovenskej lexicografii často preto, lebo ich cudzosť neumožňujú zaradenie do štandardu zo štruktúrnych dôvodov. Treba povedať, že vo viacerých prípadoch sú tieto slová štruktúrne dobre integrované, teda kritérium subštandardnosti by sa malo používať v súvislosti so štylistickou zafarbenosťou a nie s cudzím pôvodom.

Germanizmy prevzaté do slovenčiny sa vyznačujú tým, že po integrácii do nového jazykového systému sa podriadili dynamike slovenčiny, a tým sa mohli hlbšie zakoreniť.

LITERATÚRA

- DOLNÍK, Juraj: Deutsche Sprache im slowakischen Sprachmilieu. 2005 (rukopis)
- FURDÍK, Juraj: Zum Vergleich von Wortbildungssystemen in slawischen und nichtslawischen Sprachen (am Material des Deutschen und Slowakischen) In: Zeitschrift für Slawistik, 1986, roč. 31, s. 80 – 86.
- Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 1997.
- NEWERKLA, Stefan Michael: Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen (Schriften über Sprachen und Texte 7). Frankfurt am Main: Peter Lang 2004. 780 s. ISBN 3-631-51753-X.
- VACHEK, J.: Zum Zusammenspiel von internen und externen Faktoren bei der Sprachentwicklung. In: CHERUBIM, Dieter: Sprachwandel. Berlin – New York: de Gruyter 1975, s. 190 – 207.

Slovenská jazyková situácia v Maďarsku

ALŽBETA UHRINOVÁ

Témou príspevku je celoštátny sociolingvistický projekt Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, ktorého koncepcia bola vypracovaná a výskum bude čiastočne realizovaný, resp. vyhodnotený v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV, za odbornej pomoci jubilanta doc. PhDr. Slavomíra Ondrejoviča, DrSc., a jeho kolegov.

Slovenské nárečia v Maďarsku skúmali a naďalej skúmajú mnohí jazykovedci: napr. Jozef Štolc, Pavol Ondrus, Vincent Blanár, Peter Király (1993), František Gregor, Mária Žiláková, novšie Katarína Balleková (2004). Tieto práce sú predovšetkým dialektologické, zaoberajú sa kontaktmi spisovného jazyka s nárečím, resp. analyzujú slovenské nárečia v Maďarsku z hľadiska ich zaradenia medzi nárečové typy v materskej krajine. Menej štúdií sa už zaoberá ľudovou spisovnosťou: O súčasnom slovenskom jazyku v Maďarsku sa v nedávnej minulosti zaujímal len niekoľko bádateľov. Tento nedostatok vyplňali diela Anny Divičanovej a Márii Žilákovej. Anna Divičanová sa zaoberá etnokulturálnymi zmenami slovenských jazykových ostrovov v Maďarsku, funkčnými modelmi dvojjazyčnej kultúry, kontaktmi jazyka, kultúry a spoločnosti a analyzuje proces straty významu materinského jazyka (1999). Mária Žiláková rozoberá vo viacerých svojich prácach funkcionálne rozvrstvenie a vývin jazyka slovenskej národnosti v Maďarsku (2004, 2005).

Výskumný ústav Slovákov si už od svojho založenia určil za dôležité realizovať lingvistické výskumy, lebo napriek uvedeným bohatým doterajším jazykovedným výsledkom neexistuje novšia práca, ktorá by na základe synchrónneho empirického výskumu analyzovala súčasný stav a perspektívy slovenského jazyka v celokrajinskom meradle. Výnimkami sú práce Márie Homišinovej, ktorá vo svojich sociologických výskumoch o slovenskej inteligencii (2003) a rodine (2006) v Maďarsku venuje osobitú pozornosť aj jazykovej komunikácii zo sociolingvistického aspektu.

Cieľom projektu *Slovenský jazyk v Maďarsku* je zmapovať a predstaviť súčasné používanie slovenského jazyka vo väčšinovom maďarskom jazykovom prostredí v rôznych súkromných a spoločenských komunikačných situáciách. Komunikačné situácie a sféry definujeme podľa Jána Bosáka (1995) a Márii Žilákovej. Skúmané komunikačné sféry sú: rodina, okruh priateľov a známych, pracovisko, voľný čas, verejný, kultúrny a každodenný život. Pokladali sme za dôležité osobitne sa zaoberať inštitúciami, ako sú škola, cirkev, menšinové samosprávy a rôzne iné kultúrne a civilné organizácie, médiá, ktoré zohrávajú v živote menších rozhodujúcu úlohu.

Existencia písomností je dôležitým ukazovateľom vyspelosti každej minority, preto prehľad literárnej a vedecko-publikačnej činnosti, takisto spoločenskej a individuálnej písomnej komunikácie považujeme aj v tejto práci za nevyhnutný. Nestanovili sme si za úlohu skúmať kvalitu a stupeň znalosti slovenského jazyka, respondentom sme zadali sebahodnotiace otázky. Zaujímali nás vzťah k jazyku, nárečiu, styky s materskou krajinou a hlavne návrhy Slovákov v Maďarsku, ako rozšíriť používanie slovenčiny vo svojej vlasti.

Hlavným cieľom programu je opísať súčasnú jazykovú situáciu v Maďarsku, používanie slovenského jazyka na začiatku 21. storočia. Mienime charakterizovať hlavné komunikačné sféry, bilingvizmus Slovákov v Maďarsku, ambivalentný proces vývinu slovenčiny, stav výmeny jazyka. Na poprednom mieste nášho výskumného plánu, medzi našimi prioritnými úlohami figuruje zhrnutie a určenie najdôležitejších faktorov vplyvajúcich na zachovanie jazyka, pomocou ktorých sa dá spomaliť jazyková asimilácia. Tieto faktory sú podľa Miroslava Dudka (2004) pulzačnými vektormi enklávnej slovenčiny, ktoré na abstraktnej úrovni možno charakterizovať ako isté jazykové univerzálne či frekventálne. Cieľom skúmania je okrem vedeckého spracovania problematiky slovenskej jazykovej komunikácie aj to, aby sme poskytli praktickú pomoc slovenským organizáciám, menšinovým samosprávam, inštitúciám a zodpovedným vládnym orgánom pri určení úloh v oblasti ochrany jazyka. Ochrana jazyka je aktuálnou otázkou súčasnosti, v období globalizácie sa o ňu zaujímajú jazykovedci, v lepšom prípade aj politici každého malého a stredne veľkého národa.

Sociolingvistický výskum sa začal – v širšom zmysle slova – v roku 1995 v Békešskej Čabe, pokračovali sme v ňom v roku 2001 v Békešskej župe, od roku 2002 sme ho rozšírili na ďalšie osady obývané Slovákami. Celokrajinský výskum intenzívnejšie robíme od roku 2004 (Uhrinová, 2005), plánujeme ho dokončiť v tomto roku (2006) a o rok-dva publikovať výsledky dvojjazyčne, po slovensky a po maďarsky.

Naša hypotéza je, že v celomaďarskom meradle bude charakteristické naše základné výskumné zistenie, ktoré sa empirickým výskumom už dokázalo v Békešskej Čabe a Békešskej župe, že stav slovenského jazyka v Maďarsku je ambivalentný, paralelne v tom istom čase môžeme zaznamenať vývin jazyka a jeho ústup do úzadia. Rozvoj môžeme zistiť v spoločenskej sfére a regres v súkromnej oblasti a v cirkvi, hoci musíme poznamenať, že na tomto poli nastali v poslednom období pozitívne zmeny.

Centrálnou časťou projektu *Slovenský jazyk v Maďarsku* je sociolingvistický výskum súčasnej slovenčiny. Skúmame konkrétne jazykové prejavy, ktoré vznikli v konkrétnych komunikačných situáciách. Použijeme skoro všetky metódy sociolingvistiky, aby sme slovenskú jazykovú prax skúmali a predstavili objektívne v jej komplexnosti. Cieľavedome pozorujeme, ako sa využíva slovenský jazyk v slovenských programoch a na podujatiach v Maďarsku, na ktorých metódou bezprostredného, účastníckeho pozorovania zbierame údaje o používaní jazyka. Robíme interview s vedúcimi osobnosťami Slovákov (cca 30). Študujeme časopisy a knihy, analyzujeme písomné dokumenty, hlavne pozvánky, listy, čiže písomné prejavy, ktorých adresátom je širšia verejnosť. Dôležitou časťou nášho výskumu je prieskum používania jazyka na základe dotazníka o jazykovej praxi.

Pracujeme s náhodne vybratou vzorkou. Pri stanovení najdôležitejších kritérií vzorky sme vychádzali z prirodzených aspektov Slovákov v Maďarsku, ako sú: pohlavie, vek, zamestnanie, vzdelanie. Počas troch etáp našich výskumov sme sa opýtali viac ako 500 osôb, medzi ktorými dominovali významné osobnosti z radov Slovákov: vedúci samospráv, civilných organizácií, riaditelia škôl a inštitúcií. Boli sme zvedaví na mienku mladých, zámerne sme sa preto sústredili na takých respondentov, ktorí nepracujú na národnostnom poli, ale sú slovenského pôvodu.

Výskumný tím tvoria domáci a externí bádatelia, medzi ktorými s úctou a veľkou radosťou vítame slovenských kolegov akademických pracovísk, resp. vysokoškolských inštitúcií, lebo pri riešení našich vedeckovýskumných úloh je ich odborná pomoc nenahraditeľná.

V projekte budú vyhodnotené aj otázky interview s vedúcimi predstaviteľmi slovenskej národnosti v Maďarsku. Na základe doterajších skúseností môžeme súhrnne konštatovať, že prevažná väčšina vedúcich predstaviteľov, čiže rozhodujúcich osobností Slovákov v našej vlasti, reálne pozná slovenskú jazykovú situáciu v jej zložitosti, vekovej i teritoriálnej diferencovanosti. Mnohí pokladajú jazykovú otázku: ochranu a oživenie slovenčiny za svoju prioritnú povinnosť. Potvrdzujú to aj slová predsedu Celoštátnej slovenskej samosprávy Jána Fuzika.

„Takisto ako ustupovala slovenčina v Slováckmi obývaných osadách a vytrácala sa i v rodinnom styku, klesala aj úroveň školskej výučby. Na povrchu vyzeralo ešte všetko v poriadku. V krajine pôsobil celý rad tanečných súborov a speváckych zborov, organizovali sa zájazdy a kultúrne prehliadky, sem-tam ožili i ochotnícke divadelné skupiny. K ľudovým novinám pribudlo najprv slovenské rozhlasové a potom aj televízne vysielanie. Po začiatočnej eufórii a postupom času práve tieto relácie poukazovali svojou bezprostrednosťou, chtiac-nechtiac, na jazykové nedostatky nielen našich detí, ale aj pedagógov.

Podobné trpké skúsenosti zaznamenali naši básnici a prozaici, ktorí od druhej polovice 70. rokov vlastne vytvorili slovenskú literatúru v Maďarsku. Vydali celý rad samostatných básnických zbierok a antológií, zrodili sa i dva slovenské romány. O necelé dve desaťročia však sklamané museli konštatovať, že nielen dorast, ale ani primeraný počet čitateľov nemajú“ (Fuzik, 2005, s.15 – 18).

Ďalej by som chcela zhrnúť myšlienky Daniely Ónodiovej, riaditeľky slovenského divadla Vertigo.

Slovenský divadelný súbor Vertigo vznikol v roku 1997 v Budapešti, od roku 2003 je inštitúciou Celoštátnej slovenskej samosprávy, čím získal štátnu dotáciu. Sarvašské slovenské divadlo sa založilo v roku 2003 pri miestnom Regionálnom divadle. Obidve naše slovenské divadlá majú, takpovediac, kultúrnu misiu, prinášajú dramatickú tvorbu v slovenčine a okrem zachovania tradičných kultúrnych hodnôt zameriavajú sa aj na sprostredkovanie modernejšieho druhu umenia. Hrajú žánrovo rôznorodé hry – od pašiovej hry cez rozprávky, až po drámy a veselohry od slovenských a zahraničných autorov. Pokiaľ ide o výber, kritériom je predovšetkým jazyková vyspelosť divákov, ako aj ich divadelný rozhľad. Herci sú ochotníci a hostujúci profesionálni umelci, v Sarvaši aj žiaci miestnej slovenskej školy a členovia tunajších kultúrnych skupín. Slovenské divadelné predstavenia sú kultúrnou ponukou pre užšiu skupinu slovenského obyvateľstva, jednak pre ľudí, všeobecne zaniietených pre diva-

dlo, jednak pre jazykovo zdatnejších. Zohrávajú tak dôležitú úlohu v šírení a sprostredkovaní nielen divadelnej kultúry, ale aj slovenského slova v Maďarsku.

V uplynulých rokoch sme mali možnosť privítať viacero slovenských profesionálnych divadiel. Záujem o predstavenia v slovenských lokalitách je veľký, výraznejší v prípade hudobných diel. Návštevnosť domácich slovenských predstavení je kolísavá, ale veľakrát sa stretli s vreším privítaním.

Na záver doslovný citát:

„Vieme veľmi dobre – a mnohých nás to trápi – že obraz Slovákov v Maďarsku býva v materskej krajine často skreslený, hovorí skôr o zachovávaní ľudových tradícií. Jedno je však isté a nepopierateľné: medzi Slovákami v Maďarsku prežíva predovšetkým folklór: spev, tanec, hudba. Je potešiteľné, že postupnou inštitucionalizáciou sa okruh umeleckých telies rozširuje, a tie, ktoré existujú, sa zdokonaľujú. Napriek týmto pozitívnym výsledkom musíme urobiť všetko v záujme toho, aby sa pozornosť slovenskej komunity v Maďarsku obrátila aj smerom k literatúre a divadlu, teda k umeleckým žánrom, ktoré sú v najvyššej miere a na najvyššej úrovni povolané odovzdávať, zachovávať a rozvíjať jazyk“.

LITERATÚRA

Atlas slovenských nárečí v Maďarsku – Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn – A magyarországi szlovák nyelvjárások atlasza. Ed. P. Király. Budapešť – Budapest: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 1993. 222 s.

BALLEKOVÁ, Katarína: Z nárečových výskumov Slovákov v Maďarsku. In: Slovenčina v menšinovom prostredí. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2004, s. 53 – 62.

BOSÁK, Ján: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Sociolinguistica Slovaca. 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Red. Slavomír Ondrejovič – Mária Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 17 – 43.

DIVIČANOVÁ, Anna: Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. Békešska Čaba – Budapešť: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 1999. 335 s.

DUDOK, Miroslav: Pulzačné vektory enklávnej slovenčiny. In: Ed. Uhrinová, Alžbeta – Žiláková, Mária Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie VÚSM Békešská Čaba 16. – 17. októbra 2003. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2004. s. 32 – 42.

FUŽIK, Ján: Kultúra Slovákov v Maďarsku a jej inštitúcie. In: Dolnozemský Slovák, 2006, č. 6, s. 15 – 18.

HOMIŠINOVÁ, Mária: Slovenská inteligencia v Maďarsku v zrkadle sociologického výskumu. Red. J. Chlebnický/Chlebniczki János. Békešska Čaba – Békéscsaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2003. 301 s.

HOMIŠINOVÁ, Mária: Etnická rodina Slovákov, Chorvátov a Bulharov žijúcich v Maďarsku. Upravená verzia dizertačnej práce. Doktorandské práce o Slovákoch v Maďarsku. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2006. 350 s.

ONODI, Daniela: Divadlo na palette slovenskej kultúry v Maďarsku. Rukopis zborníka. Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: 2005. 487 s.

ŽILÁKOVÁ, Mária: Dynamika jazyka Slovákov v Maďarsku. Štúdie Opera Slavica Budapestinensia. Lingua Slavica Budapest: Cathedra Philologiae Slavicae, 2004. 220 s.

Jednoznačnosť významov výrazov v legislatívnych textoch

EVA ČULENOVÁ

Úvod

Prirodzený jazyk sa vyznačuje špecifikom: nie je dostatočne jednoznačný a významovo presný. Jazyk zákonov vychádza z prirodzeného jazyka, no na základe výraznej požiadavky na jednoznačnosť a presnosť vyjadrovania bolo potrebné daný jazyk formalizovať. Ide však o pomerne náročný proces a ani v súčasnosti nie je jednoznačnosť výrazov a viet právneho jazyka v plnej miere dosiahnutá. Nejednoznačnosť výrazov a viet má však v praxi ďalekosiahle následky, pretože nesprávne pochopená, prípadne interpretovaná veta v zákone môže znamenať spoločensky neakceptované správanie. Preto je potrebné siahnuť po poznatkoch sémantickej analýzy jazyka.

F. Gahér konštatuje, že „... nezanedbateľná časť termínov má nejednoznačný viacznačný význam, významy mnohých termínov sú nadmerne neostré; niektoré termíny sú na okraji slovnej zásoby spisovného jazyka... definície právnych termínov majú byť bez logicko-sémantických a logicko-syntaktických chýb; majú byť predovšetkým jednoznačné. Regulujúce... definície majú byť pragmaticky efektívne (operabilné) – napr. úradník príslušného úradu musí vedieť rozhodnúť, či daná osoba je mladistvá; úradník sociálneho úradu musí vedieť rozhodnúť, či daná stavba je rodinný dom, domček, rekreačná chata a pod. ... nezanedbateľná časť termínov má vďaka rozdielnym definíciám nejednoznačný význam alebo trpí syntaktickou chybou...“ (F. Gahér, 2005) Podľa Gahéra (tamtiež) je to dôvod, že historicky relatívne uzavreté spoločenstvá právnych expertov v jednotlivých oblastiach práva tvoria návrhy právnych noriem bez pravidelnej sústavnej medziodborovej komunikácie a bez dostatočnej kooperácie s jazykovedcami. Preto považujeme za potrebné všimnúť si aj problematiku významov právnych termínov.

Ferdinand de Saussure chápe jazyk ako systém určitých znakov, ktoré sú spojené vzájomnými konkrétnymi vzťahmi. Podobne sa na jazyk pozerá aj logika. Podľa V. Knappa a M. Holländera (1989, s. 86) logika (vychádzajúc zo štrukturalistov) chápe jazyk ako znakovú sústavu, t. j. dorozumievací (komunikačný) systém, skladajúci sa zo znakov, ktoré niečo označujú, resp. vyjadrujú, teda majú význam a zmysel. Znaký daného jazyka sa spravidla nazývajú **výrazmi** a rozdeľujú sa na

- a) **jednoduché (atomárne) výrazy** – také, ktoré sa nedajú rozložiť na časti, ktoré by mali význam, resp. zmysel, a
- b) **zložené výrazy** – ktoré sa dajú takto rozložiť.

Jednoduchosť alebo zloženosť výrazov nezávisí vždy od počtu slov alebo iných znakov. Lingvistika môže skúmať

1. dáta – výrazy, vety a pod. (množina A) a
2. významy – zmysel daných dát (množina B). Významy zodpovedajú vetným a nevetyným výpovediam, teda prvkom z množiny A.

Podľa V. Knappa a M. Holländera je možné hovoriť o významoch výpovedí a zachytávať ich symbolicky pomocou sémantických reprezentácií výpovedí (1989, s. 13) Zároveň je potrebné akceptovať fakt, že každý používateľ jazyka je bez problémov schopný identifikovať prvky z množiny A, priradiť ich k množine B a nachádzať medzi nimi príslušné vzťahy (tento problém skúma sémantika). Pri sémantickej analýze sa sústreďujeme na vzťahy jazykových výrazov k predmetom, teda na vzťahy medzi jazykovým výrazom V a objektom O práve vtedy, keď V označuje objekt O. Sémantické vzťahy však neexistujú len medzi V a O, ale aj medzi samotnými výrazmi. V takomto vzťahu sú napríklad dva výrazy, ktoré označujú ten istý objekt (synonymá). Podľa P. Cmureja (2001, s. 21) je veľmi dôležitým vzťahom tohto druhu vzťah logického vyplývania medzi výroky. Týmito vzťahmi sú dané aj sémantické vlastnosti výrazov, medzi ktoré patrí aj pravdivosť a nepravdivosť výrokov.

1. Univerzum, individuá, individuové mená a ich deskripcie

P. Cmurej (2001, s. 21) konštatuje, že každá veda má presne vymedzenú a ohraničenú oblasť predmetov, ktoré sú objektom jej skúmania. Množina týchto objektov sa nazýva **predmetná oblasť**. Ak máme jazyk, v ktorom o týchto predmetoch hovoríme, tak príslušná oblasť skúmania sa nazýva **univerzom jazyka**. Jeho prvky sa nazývajú **individuá**. Pod pojmom univerzum chápeme množinu konkrétnych, zmyslami vnímateľných predmetov (jednotliviny) a množinu abstraktných entít (napr. čísla, vzťahy, funkcie...).

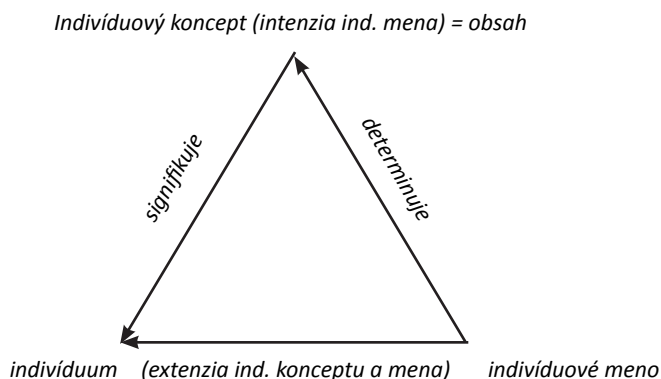
Jazykové výrazy označujúce jednotlivé individuá z univerza tohto jazyka sa nazývajú **individuové mená**. Za individuové mená sa považujú **vlastné mená** individuí a **deskripcie individua**. Vlastné meno individua je to pomenovanie, ktoré presne označuje konkrétnu jednotlivinu (*Mesiác, Ludwig Wittgenstein...*). Deskripcia individua je výraz opisujúci dané individuum ako objekt s určitými vlastnosťami (*prvý československý prezident; hlavné mesto Slovenska*). To znamená, že ak nahradíme vlastné meno individua jeho správnou deskripciou, veta bude zmysluplná. Ak by však vlastné meno individua bolo nahradené zámenom, vznikne nezmysel.

V analyzovanom prípade je predmetnou oblasťou slovenské právo obsiahnuté v aktuálnej Zbierke zákonov. Ide teda o právo materializované v písanej forme, ohraničené a presne vymedzené rozsahom a obsahom Zbierky zákonov. Za individuové mená budeme považovať všetky označenia a deskripcie, ktoré sa podieľajú na zmysluplnom výroku a ktoré označujú predmety a abstrakcie súvisiace s našou predmetnou oblasťou a jej realitou.

Ak pracujeme s legislatívnymi textami, budeme operovať s veľkým množstvom individuových mien, napr. *kúpna zmluva, objednávateľ, skladiskový list*. Je jasné, že tieto individuové mená nepomenúvajú presný, konkrétny denotát, ale len určitú skupinu objektov, ktoré majú tú istú vlastnosť (extenziu). Preto je potrebné pri analýzach zákonov preskúmať jednoznačnosť týchto individuových mien a ich významov.

2. Intenzia a signifikácia

Pre naše jednoduché analýzy bude stačiť, ak budeme pod pojmom **intenzia** chápať obsah, význam výrazu. Vzťah medzi jazykovým výrazom a jeho intenziou chápeme v intenciách známeho sémantického trojuholníka (podľa P. Cmoreja, 2001, s. 32):

Z uvedeného je zjavné, že pod pojmom intenzia jednotlivých individuových mien v Zbierke zákonov budeme rozumieť konkrétny obsah označenej extenzie. Napr. individuové meno *zmluva* samo osebe bude mať veľmi nízku výpovednú hodnotu, pretože svojou všeobecnosťou iba povrchno naznačuje určitú intenziu. Preto je potrebné konkretizovať tento výraz napríklad pridaním atribútu *kúpna*, čo síce znižuje všeobecnosť daného individuového mena, nepribližuje však extenziu, a tým ani nekonkretizuje presnú intenziu. V praxi to znamená, že veta vypovedajúca o danej kúpnej zmluve nebude dosahovať hodnotu zmyslu.

3. Predikáty

Aby sme si mohli bližšie všimnúť význam konkrétneho individuového mena, je potrebné ozrejmiť si problematiku predikátov, a to z jednoduchého dôvodu: pojem individuové meno nemožno chápať v gramatickom zmysle. Individuové meno môže stáť ako predikát aj ako výrok.

Predikáty sú potrebné jazykové výrazy formulujúce tvrdenia o indivíduách. Teda indivíduám sa pripisuje určitá vlastnosť, prípadne sa v nich konštatuje, že konkrétne indivíduá sú v určitom vzťahu. Napr.: *N. je prezident SR.* (Tento pojem nemožno stotožňovať s gramatickým termínom predikát.)

Poznáme **a) predikáty 1. rádu** (pozri uvedené charakteristiky) alebo **b) predikáty iných rádov** (vzťahujú sa na vlastnosti vlastností alebo vzťahy vzťahov. Napr.: *Obraz X je symetrický.*

Ďalej ich delíme na **a) jednoargumentové**: *X spieva* a **b) viacargumentové**: *X spieva slovenskú hymnu.*

Pr. č. 1. – Prvá hlava, Občianskoprávne vzťahy a ich ochrana

V tejto časti sa spomína viacero termínov, v ktorých často nie je zjavný ich presný denotát.

§1, ods. (2) *Občiansky zákonník upravuje majetkové vzťahy fyzických a právnických osôb, majetkové vzťahy medzi fyzickými osobami a štátom, ako aj vzťahy vyplývajúce z práva na ochranu osôb (HV), pokiaľ tieto občianskoprávne vzťahy neupravujú iné zákony (VV).*

Nasleduje spresňujúci odkaz: §261, ods. 2 Obchodného zákonníka:

Touto časťou zákona sa spravujú takisto záväzkové vzťahy medzi štátom, samosprávnou územnou jednotkou alebo právnickou osobou zriadenou zákonom ako verejnoprávna inštitúcia, ak sa týkajú zabezpečovania verejných potrieb alebo vlastnej prevádzky a podnikateľmi pri ich podnikateľskej činnosti. Na tento účel sa za štát považujú aj štátne organizácie, ktoré nie sú podnikateľmi, pri uzavieraní zmlúv, z ktorých vyplýva, že ich obsahom je uspokojovanie verejných potrieb.

Ambíciou týchto dvoch paragrafov je zrejme definovať pojem občianskoprávne vzťahy.

4. ANALÝZA

§ 1: 2 vety

HV – použité výrazy:

aHV) Občiansky zákonník

bHV) majetkové vzťahy fyzických a právnických osôb

cHV) majetkové vzťahy medzi fyzickými osobami a štátom

dHV) právo na ochranu osôb

VV – použité výrazy:

aVV) tieto občianskoprávne vzťahy

bVV) iné zákony

Občiansky zákonník upravuje majetkové vzťahy fyzických a právnických osôb.

Ide o 3-argumentový predikát: a) zákonník, ktorý sa týka občanov upravuje (majetkové) vzťahy: b) fyzických osôb, c) právnických osôb. Z formulácie nemožno zistiť, či zákonník upravuje aj vzťah fyz. a práv. osôb, alebo upravuje vzťahy len fyz. a len práv. osôb. Ak by išlo aj o vzájomné vzťahy F a P, tak by išlo o 4-argumentový predikát.

aHV) individuové meno Občiansky zákonník

Podvýrazy: a) zákonník – sústava textov, ktoré majú normatívnu povahu – tvorí ich a uvádza do platnosti riadiaci orgán danej spoločnosti: žije na určitom, presne vymedzenom území (SR) – tvoria ho právní experti – schvaľuje parlament – priamo súvisí s riadením štátu – jednotlivý zákon sa týka konkrétnej situácie, v ktorej sú prítomné min. 2 strany;

b) občania – členovia danej spoločnosti, ktorí žijú na presne ohraničenom území – skupina konkrétnych, žijúcich osobností – majú spoločný určitý znak (majú majetok) – majú medzi sebou vzťah – riadia sa pravidlami platnými pre všetkých rovnako.

Individuum: Konkrétny súbor zákonov, v našom prípade Z. č. 40/1964 Zb. z. v knihe Zákony II/2003 s konkrétnymi bibliografickými údajmi.

– **Intenzia:** Súbor zákonov určených na úpravu vzťahov medzi občanmi týkajúcich sa majetku.

Výraz: bHV) majetkové vzťahy fyzických a právnických osôb

Podvýrazy: a) majetkové vzťahy b) majetkové vzťahy fyz. osôb (F) c) majetkové vzťahy práv. osôb (P), príp. d) vzťahy fyz. a práv. osôb.

- a) Majetkové vzťahy – pojem vzťah predpokladá minimálne 2 subjekty, medzi ktorými je určitá psychická previazanosť, pojem vzťahy evokuje viaceré takéto putá – vzťahy prameniace z rozdeľovania majetku dvoch subjektov – vzťahy súvisiace so spoločnou manipuláciou s majetkom – predpokladá sa existencia zmluvy, komunikácia – existencia určitého majetku aspoň na jednej strane – majetok má hodnotu.
- b) Majetkové vzťahy fyzických osôb – fyzické osoby = konkrétne žijúce a konajúce osoby – ich príslušnosť k určitej organizácii je irelevantná – plurál predpokladá existenciu minimálne dvoch osôb – existuje priamy súvis: F → majetok – majetok i F sú na jednom území – vzťahuje sa na ich vzťah príslušný zákon.
- c) Majetkové vzťahy právnických osôb – právnické osoby = určité (inde špecifikované) organizácie – konkretizácia fyzických osôb a ich počet je irelevantný – pojem práv. osoby predpokladá existenciu vnútorných predpisov (štatútov, smerníc...) vychádzajúcich z konkrétnych zákonov + hierarchiu v pôsobení fyzických osôb v tejto organizácii – existuje priamy súvis: P → majetok.
- d) Majetkové vzťahy fyz. a práv. osôb – po predchádzajúcom rozložení tu teda nie je zrejmé, či daná definícia poníma vzťahy medzi fyz. osobami, vzťahy medzi práv. osobami alebo vzťahy medzi fyz. a práv. osobami.

Individuum: Majetkové vzťahy – denotátom je len konkrétny majetok konkrétnej osoby, zákon teda poníma denotát ako ideálnu skupinu.

Fyzické a právnické osoby – denotátom fyz. osôb sú konkrétni ľudia, ktorých je y . Zákon však nehovorí o konkrétnych jednotlivcoch, ale o skupine osôb s určitou charakteristickou vlastnosťou.

Denotátom pomenovania právnické osoby je opäť z konkrétnych firiem a inštitúcií. Zákon teda hovorí o určitej skupine s danou vlastnosťou. V tomto prípade je možno vhodné pozastaviť sa aj pri zákonnej definícii právnických osôb:

Z. č. 40/1964 Zb., § 18, ods. 2 *Právnickými osobami sú:*

- a) združenia fyzických alebo právnických osôb,
- b) účelové združenia majetku,
- c) jednotky územnej samosprávy,
- d) iné subjekty, o ktorých to ustanovuje zákon.

Definícia chce charakterizovať pojem právnické osoby, bod 1 však používa vo svojom vysvetlení ten istý definovaný pojem. Ide teda o nezmyselný kruh.

Intenzia predikátu: Pod pojmom majetkové vzťahy F a P intuitívne chápeme vzťahy týkajúce sa majetku menovaných subjektov. Nie je však jasné, o aké konkrétne vzťahy v zákone ide: či o vzťahy medzi fyzickou osobou a fyzickou osobou; fyzickou a právnickou osobou alebo o vzťahy medzi právnickou a právnickou osobou. Z toho nám vyplýva, že nemožno ani určiť počet argumentov v predikáte, a teda ani presne konať podľa tohto zákona.

cHV) majetkové vzťahy medzi fyz. osobami a štátom

Podvýrazy: a) majetkové vzťahy, b) fyzické osoby, c) štát.

a) rozložili sme v bode B1 b) rozložili sme v bode B1 c) štát = existujú viaceré definície: predpokladá organizáciu s konkrétnymi zákonmi, predpismi, dokumentmi – ohraničenú istým územím – s istou históriou – obyvateľstvom – vládou a vládnymi inštitúciami.

Individuum: Fyzické osoby – skupiny konkrétnych fyzických osôb, ktorých počet je x. Štát – spoločensko-politická inštitúcia vyhranená územím, správou a zákonmi. Z iných miest zákona je jasné, že ide o štát SR.

Intenzia: Vzťah medzi konkrétnou fyzickou osobou a štátom je upravovaný konkrétnymi dokumentmi.

dHV) právo na ochranu osôb

Podvýrazy: a) právo na ochranu, b) ochrana osôb.

- a) Právo = súhrn noriem, spoločenský jav – súbor písaných zákonov – nepísané normy správania sa – predpokladá sa existencia tvorcov – existencia občanov (adresátov práva); ochrana = zabránenie nebezpečenstvu – predpokladáme pri tom aspoň jednu osobu a jedno nebezpečenstvo externého charakteru.
- b) Ochrana osôb = zabránenie vzniku ohrozenia aspoň jednej osoby – prostriedky zabezpečenia ochrany – príslušné zákony – dve strany: ten, kto ohrozuje osobu, potenciálne ohrozená osoba – práva osoby – jej život, zdravie, česť, majetok, rodina.

Individuum – ohrozená osoba y.

Intenzia – možnosť ochrany ohrozenej osoby.

(Vedľajšiu vetu už neanalyzujeme, pretože bola uvedená len na spresnenie informácie z HV.)

Záver k pr. č. 1: Z definície nie je teda jasné, čo vlastne sú občianskoprávne vzťahy. Samotná definícia je kruhová: najprv sa hovorí o tom, čo upravuje Občiansky zákonník. Zároveň z analýzy predikátov vidíme, že:

1. minimálne právnické a fyzické osoby nie sú jasne definované,
2. nie sú definované majetkové vzťahy medzi fyzickými osobami a právnickými osobami,
3. druhá časť vety (*pokiaľ tieto občianskoprávne vzťahy neupravujú iné zákony*) je opäť kruhová, pretože HV nešpecifikuje pojem občianskoprávne vzťahy a VV tento pojem chce doplniť o informáciu ... *pokiaľ tieto... vzťahy neupravujú iné zákony*. Iné zákony však uvedené nie sú, ako príklad sa objavuje len odkaz na jeden paragraf Obchodného zákonníka.

Pr. č. 2. – Z. č. 40/1964 (Občiansky zákonník), § 15

Po smrti fyzickej osoby patrí uplatňovať právo na ochranu jej osobnosti manželovi a deťom (HV), a ak ich niet, jej rodičom (VV).

HV – použité výrazy:

aHV) smrť fyzickej osoby

bHV) právo na ochranu jej osobnosti

cHV) právo patrí manželovi

dHV) právo patrí deťom

VV – použité výrazy:

aVV) právo patrí jej rodičom

Predikát: 5-argumentový: *uplatňovať právo na ochranu jej osobnosti patrí manželovi a deťom.*

Výraz: aHV) smrť fyzickej osoby

Podvýrazy:

a) smrť osoby, b) fyzická osoba.

a) Smrť osoby – osoba fyzicky zomrela – už nežije – nebude ďalej žiť, pohybovať sa, myslieť, konať – zanikajú všetky jej povinnosti – jej práva sa presúvajú na iné osoby.

b) Fyzická osoba – v súvislosti so smrťou osoby sa dá logicky predpokladať, že smrť sa viaže len na konkrétnu osobu. Preto sa zdá irelevantné špecifikovať smrť FYZICKEJ osoby. V práve však existuje aj termín právnická osoba. V súvislosti so zánikom inštitúcie (právnickej osoby) by sa teda v prenesenom význame takisto dalo hovoriť o smrti právnickej osoby. (Výraz fyzická osoba sme už analyzovali: konkrétna žijúca osoba; z definície nemožno určiť, či plnoletá.)

Indivídium: Konkrétna fyzická osoba.

Intenzia: Fyzická osoba, ktorá zomrela.

Výraz: bHV) právo na ochranu jej osobnosti – a) právo na ochranu, b) ochrana osobnosti, c) jej osobnosti.

a) Právo na ochranu – už analyzované.

b) Ochrana osobnosti – špecifikované v Z. č. 40/1964, § 11: *ochrana jej života a zdravia, občianskej cti a ľudskej dôstojnosti, ako aj súkromia, svojho mena a prejavov svojej povahy.*

c) Jej osobnosti – osobnosť = osoba chápaná ako komplex psychických vlastností (nie jej telo) – v spoločnosti známa osoba – jej osobnosť = bližšie špecifikovaná osobnosť, zámeno *jej* je odkazom na špecifikáciu danej osobnosti obsiahnutú v HV.

Indivídium: Konkrétne právne možnosti ochrany konkrétnej fyzickej osoby chápanej ako komplex psychických vlastností.

Intenzia: Odstránenie ohrozenia života, zdravia, dôstojnosti, mena atď. fyzickej osoby.

Výraz: cHV) právo patriace jej manželovi – a) právo, b) jej manžel.

a) Právo = už analyzované.

b) Jej manžel = človek, ktorý s danou osobou uzavrel manželstvo pred inštitúciou určenou na tento akt – existuje/existoval právny doklad o tomto zväzku – osoba manžel má určité právne povinnosti a práva voči danej osobe – predpokladá sa, že daná osoba so svojím manželom tvorí základ rodiny. Zámeno *jej* špecifikuje príslušnosť pojmu/osoby manžel k osobnosti, o ktorej sa predtým hovorilo.

Nemožno však určiť, či ide o príliš starého, svojprávneho, rozvedeného alebo dokonca žijúceho manžela.

Indivídium: Konkrétne právne možnosti a postupy umožňujúce ochranu danej osobnosti jej konkrétnemu manželovi.

Intenzia: Právne možnosti, ktoré si môže manžel uplatniť na ochranu osobnosti druhého manžela v prípade smrti druhého manžela.

Výraz: dHV) právo patriace deťom – a) právo, b) jej deti.

b) Jej deťom = plurál predpokladá minimálne 2 deti, teda osoby, ktoré splodila, vychovávala alebo si právne osvojila daná osoba a následne ich vychovávala – existuje právny doklad o príslušnosti osoby dieťa k danej osobe – osoby, ktoré majú voči danej osobe práva a povinnosti – daná osoba má určité práva a povinnosti voči svojim deťom.

Je intuitívne jasné, že hoci sa v prípade pojmu dieťa použil plurál, zákon sa vzťahuje aj na jedno dieťa, ak je jedináčik. Nemožno však určiť, či sa zákon vzťahuje aj na dieťa/maloleté deti, žijúce, žijúce na území SR. Z. č. 40/1964 Zb., v § 9 sa hovorí: *Maloletí majú spôsobilosť len na také právne úkony, ktoré sú svojou povahou primerané rozumovej a vôľovej vyspelosti zodpovedajúcej ich veku.* Nemožno teda určiť, či maloleté dieťa si môže uplatňovať právo na ochranu danej osobnosti (svojho rodiča).

Indivídium: Konkrétne právne možnosti a postupy, ktoré si môžu uplatniť deti danej osoby.

Intenzia: Právne možnosti a postupy, ktoré si môžu uplatniť zákonom uznané deti danej osoby.

Výraz: aVV) právo patrí jej rodičom – a) právo, b) jej rodičia.

b) Jej rodičom = presne 2 osoby, ktoré splodili a vychovali danú osobu alebo si ju právne osvojili a následne vychovali – existuje právny doklad o príslušnosti danej osoby k rodičom – existujú práva a povinnosti danej osoby voči svojim rodičom – existujú práva a povinnosti rodičov voči danej osobe.

Nemožno určiť, či sa zákon vzťahuje aj na rodičov, ktorí žijú mimo územia SR, ktorí nie sú svojprávni, sú chorí a pod.

Indivídium: Konkrétne právne možnosti a postupy, ktoré si môžu uplatniť rodičia/žijúci rodič danej osoby

Intenzia: Právne možnosti a postupy, ktoré si môžu uplatniť zákonom uznaní rodičia/žijúci rodič danej osoby.

Záver k pr. č. 2: Analýza výrazov teda ukazuje, že nevieme, AKÝ manžel, AKÉ deti a AKÍ rodičia si vlastne môžu uplatniť právo na ochranu danej fyzickej osoby po jej smrti.

Analýzami sme nechceli znehodnotiť prácu tvorcov zákonov, chceli sme len poukázať na nejednoznačnosť výrazov použitých v zákonoch, ktorá v praxi môže spôsobiť problémy.

Záver

Krátke významové analýzy mali poukázať na faktory zrozumiteľnosti, ale predovšetkým presnosti a jednoznačnosti významov výrazov v slovenských zákonoch. Na základe zistených nepresností a nejasností nemožno prirýchlo a povrchno vysloviť tvrdenie, že výrazy v slovenských zákonoch sú často nejednoznačné. Je potrebné všimnúť si aj okolnosti vzniku textov zákonov:

1. Zákony tvoria odborníci v oblasti práva, často však z objektívnych príčin (ekonomické, časové) absentuje spolupráca s logikmi a jazykovedcami. Nejde teda o problém samotných tvorcov zákonov, ale o problém systému.
2. Jazykové koncipovanie zákonov predstavuje veľmi náročnú otázku, pretože podľa daného zákona sa rieši konkrétna situácia prebiehajúca v konkrétnom časovom úseku, determinovaná konkrétnymi okolnosťami za účasti konkrétnych aktérov. Zákon však nemôže riešiť konkrétne a jedinečné situácie, môže ponúknuť len riešenie prototypov situácií. Musí teda selektovať spoločné vlastnosti podobných situácií, ponúknuť riešenie a nájsť systém sankcií. Jedinečnosť konkrétnej situácie však často spôsobuje problémy právneho riešenia situácie.
3. Zo spomenutých dôvodov teda zákon v oblasti jazykových výrazov je schopný pracovať len s ich extenziami, hoci ideálom by bola práca s ich intenziami.

LITERATÚRA

- CMOREJ, Pavel.: Úvod do logickej syntaxe a sémantiky. Bratislava: IRIS 2001. 142 s. ISBN 80-89018-19-X.
- DOLNÍK, Juraj: Všeobecná lingvistika: sémantika a pragmatika. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1993. 160 s. ISBN 80-223-0634-7.
- KNAPP, Viktor – HOLLANDER, Pavel a kol.: Právne myslenie a logika. Bratislava: Obzor 1989. 352 s. ISBN 80-215-0007-7.
- Zákon č. 513/1991 Zb., OBCHODNÝ ZÁKONNÍK. In: Zákony II/2003. Úplné znenia zákonov z obchodného a občianskeho práva a súvisiace predpisy platné k 1. 1. 2003. Žilina: Poradca 1991. 616 s. ISBN 1335-1583.

ZDROJE

- GAHÉR, František: Tvorba, interpretácia a aplikácia právnych noriem – logické aspekty. www.fphil.uniba.sk/~klmv/Fero/pdf/Tvorba..., 2. 1. 2005.

GRAMATIKA, SÉMANTIKA A KORPUSOVÁ LINGVISTIKA

Problém uvádzania synonymým vo výkladovom slovníku¹

ALEXANDRA JAROŠOVÁ

Pri uvažovaní o spôsobe určovania synonymým a ich mieste vo výkladovom slovníku sa môžeme oprieť o bohatú odbornú literatúru. Napriek tomu, ako správne pripomína S. Ondrejovič (1981, s. 111), podať dôkaz o významovej blízkosti, prípadne identite výrazov nie je ľahké, pretože prístupy logikov, filozofov a lingvistov ponúkajú odlišné a často protirečiacie riešenia. V slovenskom lingvistickom kontexte môžeme vychádzať z prác M. Pisárčikovej (1973), ktorá sa synonymiami zaoberala z hľadiska teórie aj praxe a jej meno je spojené s vynikajúcou lexikografickou prácou *Synonymický slovník slovenčiny* (SSS; 1995). Ďalšie výklady o synonymii sa objavili vo vysokoškolských učebniciach (Ondrus – Horecký – Furdík, 1980; Sabol – Ondruš, 1981) a v Mistríkovej *Štylistike* (1985). Súhrnné kritické zhodnotenie týchto prác na pozadí koncepcie J. Filipca podal vo svojej obsiahlej štúdii F. Kočiš (1988). Inšpiratívne úvahy o synonymiách a synonymii ponúka vo svojej práci J. Dolník (2003). F. Kočiš sa v spomínanej štúdii kriticky stavia k tomu chápaniu ideografických, resp. pojmových synonymým, ktoré predložila M. Pisárčiková. Podľa nej ideografické synonymiá vyjadrujú „rozmanité významové odtienky pojmu“ (Pisárčiková, 1973, s. 260). F. Kočiš sa nazdáva, že rozdiely treba hľadať vo významovej rovine jazykového systému a nie v pojme ako v logicko-gnozeologickej kategórii.

Z naznačenej polemiky je jasné, že každý, kto chce skúmať významovú blízkosť alebo identitu výrazov, musí si vymedziť chápanie lexikálneho významu a stanoviť postupy, na základe ktorých chce významovú identitu určovať. Teoretickým zdrojom, o ktorý sa môžeme oprieť pri vymedzovaní lexikálneho významu, je Dolníková práca *Lexikológia* (2003), pretože je syntézou nosných poznatkov dosiahnutých v rámci systémovej jazykovedy, ako aj výsledkov bádania kognitívnej lingvistiky, dobre zapadá do kontextu výrazne empiricky orientovanej korpusovej lingvistiky a predstavuje vhodnú bázu pre aplikované jazykovedné disciplíny vrátane lexikografie. Opierame sa teda o predstavu, že lexikálny význam ako obsahový náprotivok lexikálnej formy (vyvolaný touto formou) tvoria príznaky, ktoré reprezentujú štandardné znalosti vzťahujúce sa na označovanú entitu, znalosti späté s axiologickým konceptom a citovým hodnotiacim vzťahom k tejto entite (Dolník, 2003,

---

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu VEGA 2/0007/08 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 3. etapa* (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel, postredakčná príprava rukopisu a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

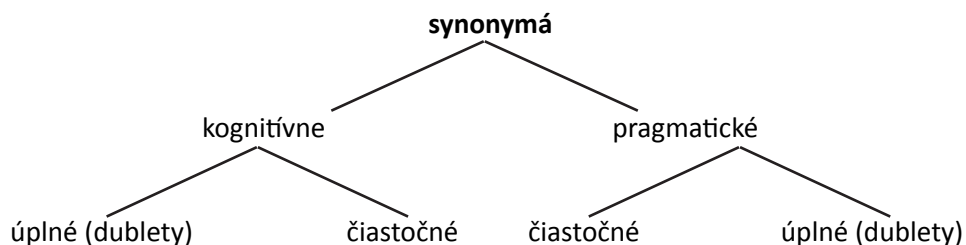
s. 49). Otázkou ostáva, ako chápať štylistické príznaky, resp. príznaky poukazujúce na funkčný štýl. P. Sgall (1981, s. 33) v tejto súvislosti hovorí, že štylistické rozdiely zostávajú mimo oblasti významu. Faktom je, že ide o určitú informáciu týkajúcu sa spoločenského statusu, typu komunikácie a informáciu späť s hovoriacim. Táto informácia má jazykovo pragmatickú povahu a v úvahách o synonymii je výhodné pracovať s modelom významu, ktorý zahŕňa aj štylistické príznaky.

Dostali sme sa k otázke, akými postupmi zisťujeme štruktúry príznakov tvoriace lexikálny význam a ako určujeme významovú blízkosť jednotlivých lexikálnych významov. Pretože ide o veľmi rozsiahlu problematiku a my sa potrebujeme dostať k meritu veci – synonymá vo výkladovom slovníku –, odpoveď naznačíme len tézovite. Pri zisťovaní relevantných príznakov vychádzame z dvoch zdrojov, ktoré neustále konfrontujeme. V prvom rade vychádzame z bohatého dokladového materiálu ako primárneho zdroja poskytujúceho informáciu o lexikálnom okolí skúmaného slova, a tým aj o jeho príznakoch, a súčasne používame sekundárny zdroj, ktorým sú jestvujúce výkladové perifrázy slova a jeho lexikologické opisy. Výsledkom tejto konfrontácie sú nové, spresnené, resp. preformulované výklady. Takže pri zisťovaní prítomnosti synonymického vzťahu v dvoch slovách sa môžeme oprieť o takto získané perifrázy. P. Sgall, S. Ondrejovič aj J. Dolník nás však správne upozorňujú, že otázky synonymie treba riešiť aj na báze zhody pravdivostných podmienok viet, v ktorých sa kandidáti synonymie vyskytujú. Pri probléme určovania synonym sa J. Dolník podrobne zoberá otázkami vzťahu medzi sémantickou zhodou dvoch výrazov a ich zameniteľnosťou v tých istých kontextoch. Dva výrazy sú významovo zhodné, keď sa ich vzájomnou zámenou v danej výpovedi nezmenia ich pravdivostné podmienky. V tejto súvislosti je dôležité konštatovanie, že jestvujú kolokačné reštrikcie, nevyplývajúce z významu, ale z konvencie a tieto reštrikcie obmedzujú zameniteľnosť výrazov. Kolokačné reštrikcie však nevyplývajú na platnosť pravdivostných podmienok a nevedú k záveru, že skúmané výrazy nie sú významovo zhodné, že nie sú synonymá. Tento poznatok využívame aj pri práci na výkladovom slovníku, keď stanovenie potenciálnych synonym nepodmieňujeme ich zameniteľnosťou v kontexte.

Po tom, ako sme naznačili naše chápanie lexikálneho významu a jeho teoretické zdroje, po tom, ako sme sa dotkli problematiky určovania významovej zhody výrazov, prejdeme k bodu, ktorým je vypracúvanie vhodnej typológie synonym využiteľnej pri našej práci. Isté typológie ponúkajú všetky spomínané práce. Ich autori musia nejakým spôsobom zohľadniť rozdiely medzi pojmovými (ideografickými, nocionálnymi) synonymami na jednej strane a medzi synonymami, v ktorých vystupujú pragmatické príznaky na druhej strane. Autori typológií sa museli vyrovať aj s problémom úplnej a čiastočnej synonymie. Pretože Dolníková Lexikológia ponúka inštruktívnu syntézu základných poznatkov o synonymách, môžeme ju pri klasifikácii synonym považovať za isté východisko.

J. Dolník člení synonymá na kognitívne (v iných prácach nazývané pojmové, ideografické, nocionálne), ďalej na pragmatické (obsahujúce emocionálny hodnotiaci príznak) a štylistické (obsahujúce príznak poukazujúci na istý funkčný štýl). Na existencii pragmaticko-štylistických synonym však demonštruje fakt, že hranica medzi pragmatickou a štylistickou synonymiou nie je ostrá. Členenie synonym na

kognitívne a nekognitívne (posledné zahŕňajú pragmatické a štylistické) predstavuje prvý závažný aspekt ich rozlíšenia. Problematiku čiastočných a úplných synonymým, teda iný aspekt členenia, predstavuje Dolník na pozadí zhôd a rozdielov v základných stránkach významu – denotačnej a signifikanej. Úplné synonymá sú z tohto pohľadu signifikatívno-denotatívne, pretože majú totožnú sémovú štruktúru a označujú ten istý denotát (*bipolárnosť – dvojpólovosť, cudzokrajný – exotický, blahoželateľ – blahopriať, gratulovať, črep – kvetináč, bohvieako – čertvieako*). Čiastočné denotatívno-signifikatívne synonymá vykazujú isté zhodné významové prvky a vzťahujú sa na zhodné denotáty (*významný – dôležitý, rozdiel – odlišnosť, porozumieť – pochopiť*). Signifikatívne synonymá sú skupiny slov obsahujúce zhodné sémy a vzťahujúce sa na odlišné denotáty. Prototypickým príkladom je rad *črieda – krdeľ – roj*. F. Kočiš pripomína, že špeciálny problém predstavujú dvojice slov konštituujujúce sa na generickom vzťahu rod – druh a uvádza ich pod názvom denotačné synonymá, pričom v súlade s názorom iných autorov ich nepovažuje za skutočné synonymá (1988, s. 40).

Takto vyčlenené typy sa ukazujú ako vysoko relevantné pri skúmaní vzťahu heslového slova a slov k nemu významovo blízky. Tu môžeme sformulovať základné pravidlo koncipovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (SSSJ; 2006) týkajúce sa synonymým heslového slova: heslové slová sa nevykladajú synonymami (až na niektoré výnimky v prípade veľmi príznakových slov typu *gebuľa – hlava, cigareta – cigareta*). Synonymá v heslovej stati uvádzame spôsobom určeným predaný typ heslového slova. Kognitívne dublety preukazujú totožnosť kognitívnych sém (sémantických komponentov) za súčasnej absencie pragmatických komponentov. Ak v SSSJ spracúvame heslo *brčkavý*, tak jeho úplné kognitívne synonymum *kučeravý* uvedieme za výkladom a vybavíme ho skratkou *syn*. Podobne postupujeme pri spracovaní hesla *brechať*, kde za skratkou *syn* uvádzame kognitívnu dubletu *štekateľ*. Pri určovaní toho, akú úlohu bude v hesle plniť čiastočné kognitívne synonymum, je dôležité vedieť, či synonymický vzťah má inkluzívnu povahu, alebo či každé zo synonymým má popri množine príznačov spoločných obidvom výrazom aj príznaky odlišné, teda či vzťah má povahu prekrývania. Vo vzťahu inklúzie sú napr. významovo súvzťažné slová *akvarelista* a *maliar*, *beletrista* a *autor*. Špecifickejší význam *akvarelista* zahŕňa v sebe aj význam *maliar*. Ak v slovníku spracúvame slovo *akvarelista*, tak slovo *maliar* bude komponentom výkladovej parafrázy. Ak spracúvame heslo *belavý*, tak súčasťou výkladovej parafrázy bude synonymum *biely*: *belavý* = majúci nie celkom bielu farbu. V prípade prekrývajúcich sa synonymým postupujeme podobne ako pri úplných kognitívnych synonymách – dubletách. Tieto uvádzame za skratkou *syn*. za výkladovou parafrázou heslového

slova. Napr. pri hesle *bežný* sú za výkladom umiestnené synonymá *zvyčajný, všedný*. Netreba azda pripomínať, že čiastočné kognitívne synonymá a dublety sú užitočným a sprehľadňujúcim doplnkom heslových statí viacvýznamových slov. Takto sú štyri významy slova *diera* vybavené piatimi synonymami: *otvor; medzera, trhliana; nora; brloh*. Pragmatické dublety, to znamená príznakové slová s rovnakým pragmatickým významom, vystupujú v hesle v tej istej funkcii ako kognitívne (sémantické) dublety. To znamená, že sú uvedené v synonymickej zóne hesla. Napr. hovorové *beťár* má hovorové synonymá *huncút* a *lapaj*, zastarané hovorové slovo *ambrela* má hovorové zastarávajúce synonymum *parazól*, expresívum *bašovať* má synonymické expresíva *bačovať, šafáriť*, slangové *čajznúť* má *šlohnuť*, subštandardné *bakšiš* má ako synonymum uvedené *tringelt*, pri pejoratíve *banda* je synonymum *tlupa* a pri expresívach *babra, babraňa* sú synonymá *grambľoška, tarbáčka*. Pragmatické čiastočné synonymá sú v hesle usúvzťažnené takým spôsobom, že príznakový člen synonymickej dvojice v úlohe heslového slova má za výkladovou parafrázou po čiarku uvedené nepríznakové synonymum v úlohe podporného sémantizačného prostriedku. Hovorové *debatíť* má za výkladom „nenútene sa rozprávať, vymieňať si názory obyč. v širšom kruhu“ uvedené neutrálne synonymá *besedovať, debatovať*. Tieto synonymá nie sú vybavené skratkou syn. Podobne sú spracované dvojice **bôľny** (kníž.) ktorý je prejavom bôľu, bolesti al. žiaľu; spôsobujúci bolesť, žiaľ, trpký, bolestný, **bohorovne** (expr.) s nadmernou sebaistotou, povýšenecky, suverénne, **didžina** (mlád. slang.) stretnutie zábava a taneč pri reprodukovanej hudbe; zariadenie s takouto prevádzkou, diskotéka. V súvislosti s dvojicou *didžina – diskotéka* môžeme pripomenúť všeobecne uznávanú zásadu, že za synonymá sa nepovažujú rovnoznačné výrazy patriace k rozličným útvarom národného jazyka. Takže o *diskotéke* môžeme hovoriť ako o spisovnom náprotivku slangového slova *didžina*, ale z hľadiska našej koncepcie plní presne takú istú funkciu ako neutrálne synonymum hovorového alebo expresívneho slova, teda funkciu podporného sémantického prostriedku popri výklade. Ak hovoríme o slovách z rozličných útvarov národného jazyka, nedá mi nespomenúť slová, ktoré v našom slovníku označujeme ako regionalizmy. Vzhľadom na to, že neuvádzame úzkonárečové a menej známe dialektové slová, môžeme regionalizmy vnímať ako súčasť spisovného jazyka. Takže v ich prípade môžeme na ich celoslovenské významové ekvivalenty použiť pomenovanie synonymá. V heslách ich v súlade s našou zásadou uvádzame ako podporný sémantizačný prostriedok za výkladom (*abo – alebo; buravý – tmavosivý, popolavý; cofať – cúvať, ustupovať*).

Vidíme, že neutrálne synonymum je pri každom príznakovom slove uvedené, ale nie je označené ako synonymum, nie je ani použité namiesto výkladu (s uvedenou výnimkou) a nie je bezprostrednou súčasťou výkladovej parafrázy.

Za synonymá heslového slova považujeme len lexie, ktoré majú blízky až totožný kognitívny aj pragmatický význam, a teda fungujú v rovnakom štýlovom registri ako heslové slovo. Toto úzke chápanie synonymie je odlišné od širokého chápania predstaveného v synonymickom slovníku. Je to prirodzené, lebo obidva slovníky sledujú odlišné ciele. Napr. spomínané signifikatívne synonymá typu *črieda – krdel’ – roj* nefigurujú v SSSJ v rámci jedného hesla. SSS tieto rady niekedy uvádza (so signifikatívnymi synonymami sú napríklad spracované heslá *šaty, zrýchliť, stolička*).

Istý teoretický aj praktický problém predstavuje skupina slovtvorných synonymým, pretože rovníkoreňové útvary plynule prechádzajú od hláskoslovných variantov cez morfológické varianty k slovtvorným synonymám a určiť ich hranice nie je vždy jednoduché. Formálne kritériá sú tu použiteľné len čiastočne. Samozrejme, že dilema nenastáva pri jednokoreňových zloženinách typu *dobrodušný – dobrosrdečný – dobroprajný*, pri prefixálnych derivátoch *bezobsažný – neobsažný, doniesť – priniesť*. Isté váhanie nastáva pri útvaroch polyformantového typu *argotický – argotový, antény – anténový, dekádový – dekádny, absurdita – absurdnosť, bibliofília – bibliofilstvo*. V slovníku uplatňujeme zásadu (hoci nie dogmaticky), že jednokoreňové útvary polyformantového typu považujeme za slovtvorné synonymá. Väčšina z nich vykazuje významové rozdiely na úrovni lexie, nezriedka majú tieto dvojice odlišný počet významov (napr. adjektíva *adresný – adresový, adoračný – adoratívny*). Toto sa týka aj substantívnych dvojíc, ako *absurdita – absurdnosť, brizancia – brizantnosť, experimentácia – experimentovanie*. Niektoré typy jednokoreňových derivátov riešime jednoznačne ako varianty.

Tieto heslá sú obvykle abecedne za sebou alebo veľmi blízko seba a líšia sa len z hľadiska ich aktívneho a pasívneho používania alebo z hľadiska frekvencie:

1. obyvateľské meno: *Bejrútčan, Bejrúťan; Bogotčan, Bogotčan; Alžírčan, Alžírec;*
2. prívrženec smeru, hnutia: *bergsonovec, bergsonista; garibaldiovec, garibaldista;*
3. historické územie: *Asýria, Asýrsko; Abesínia, Abesínsko;*
4. slovtvorné adjektíva s totožnou významovou štruktúrou a rovnakou spätelnosťou napr. *bezpilotný, bezpilotový; cintorínový, cintorínsky; erotogénny, erogénny;*
5. deminutívne adjektíva a príslovky: *drobučký, drobulinký, drobunký, drobušký; drobučko, drobulinko, drobunko, drobuško.*

Najzložitejšia situácia je v adjektívach a tam sa rieši tento problém individuálne. Ako varianty boli spracované viaceré adjektíva fungujúce v odbornom jazyku, z ktorých jeden člen variantnej dvojice obsahoval príponu *-ický, -álny* alebo *-ívny*: *bazilikálny – bazilikový, dioritický – dioritový, diachronický – diachrónny, delirický – delíriový, deduktívny – dedukčný, dekoratívny – dekoračný*. Pri niektorých dvojičkách stojíme pred problémom poradia, keď jeden z derivátov (spravidla neskoršie uvedený do normy a málo frekventovaný) sa posudzuje ako systémovnejší: *drogériový* oproti *drogerijný, galériový* oproti *galerijný, bižutériový* oproti *bižutérny*.

Vynára sa otázka ako spracovať synonymiu jednoslovných pomenovaní a lexikalizovaných spojení. Tu sa autorský a redaktorský kolektív dohodol na istom kompromisnom riešení, keď dvojice ako *ekonomika – národné hospodárstvo, advokát – právny zástupca* uvádzame za výkladom ako podporné synonymum, bez vyznačenia. Pri hovorových slovách ako *dátumovka, decimálka* uvádzame lexikalizované spojenia, združené pomenovania *dátumová pečiatka, decimálna váha* vo funkcii výkladu a plný výklad dávame pri samotných spojeniach *decimálna váha, dátumová pečiatka* v hesle **decimálny** a **dátumový**.

Lexikalizované spojenia verbo-nominálneho typu, ktoré sú viacslovnými synonymami sloviess nepoužívame vo funkcii výkladovej parafrázy na rozdiel od Krátkeho

slovníka slovenského jazyka (2003; ďalej KSSJ), ktorý z povahy svojho typu a funkcie pochopiteľne využíva synonymá a lexikalizované spojenia v oveľa väčšej miere:

demoralizovať

- spôsobovať, spôsobiť demoralizáciu [KSSJ];
- spôsobovať, spôsobiť úpadok mravov, morálny rozklad [SSSJ];

demobilizovať

- 1. vykon(áv)at demobilizáciu [KSSJ];
- 1. (čo) rozpustiť časť vojska; rušiť, zrušiť vojenskú pohotovosť po skončení vojny; uskutočňovať, uskutočniť demobilizáciu [SSSJ];

čariť, čarovat²

- robiť čary [KSSJ];

čariť

- dosahovať niečo prostriedkami, ktorým sa pripisuje čarovná, zázračná moc; robiť niečo pomocou čarov; syn. bosorovať, čarovat [SSSJ];

diskutovať

- zúčastňovať sa v diskusii, viesť diskusiu (s niekým), rokovať, debatovať [KSSJ];
- vymieňať si názory na problémy, obyč. v širšom kruhu (ústne al. v tlači); syn. debatovať [SSSJ]

Je pochopiteľné, že synonymia v rámci spojok a častíc obsahujúcich dvoj- i viacslovné jednotky pravidelne vychádza za rámec jednoslovnosti: **aj tak** (čast.) – beztoho, tak či tak; **akokoľvek** (spoj.) – hoci, aj keď, čo aj; **bárs** (spoj.) – syn. hoc aj.

Záver

V SSSJ sa synonymá vyskytujú v heslových statiach vo viacerých funkciách:

1. Ako súčasť výkladu, ak synonymum je súčasne nadradeným pojmom heslového slova: **bordový** – majúci farbu *červeného* vína, tmavočervený; **boxer¹** – *zápasník* v boxe¹; syn. *pästiar*
2. Ako podporný výkladový prostriedok oddelený od textu výkladu čiarkou: **bohorovne** expr. s nadmernou sebaistotou, *povýšenecky, suverénne*. Synonymá sa tu uvádzajú na dokreslenie významu slova. Takto sa postupuje predovšetkým pri príznakových heslových slovách, keď sa za textom výkladu uvádzajú neutrálne synonymá (neutrálne náprotivky príznakových slov).
3. Ako alternatívny jednoslovný vyjadrovací prostriedok v špeciálnom pododdielke za skratkou syn.: **bezcitný** – neprejavujúci nijaký cit, súcit, porozumenie voči niekomu, niečomu; svedčiaci o tom; syn. *krutý, surový, hrubý*; **feťák** slang. kto fetuje, fetovač; syn. *fetoš*. Touto skratkou sa v SSSJ označujú slová, ktoré majú pojmovú zložku významu podobnú tej, ktorú má heslové slovo, a navyše majú zhodnú aj pragmatickú zložku významu (t. j. prípadný citový hodnotiaci komponent a štýlovú určenosť).
Dôležitou vlastnosťou takto vyčlenených synonym je možnosť použiť ich ako alternatívny prostriedok v istom texte toho istého štylistického registra. Pravda, neplatí to o všetkých kontextoch heslového slova.
4. Ako typ výkladu vo veľmi úzko obmedzenom okruhu príznakových slov (**gebuľa** – hlava; **ambulančka** – ambulancia); vtedy sa aj v SSSJ pripúšťa výklad neutrálnym synonymom.

LITERATÚRA

- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.
- KOČIŠ, František: Synonymia a synonymá z lexikologického a lexikografického aspektu. In: Slovenská reč, 1988, roč. 53, č. 1, s. 37 – 48.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 4., doplnené a upravené vyd. Bratislava: Veda 2003. 998 s.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.
- ONDREJOVIČ, Slavo: Konverzia a synonymia. In: Jazykovedné štúdie. 16. Materiály z vedeckej konferencie o sémantike (Smolenice, 14. – 17. januára 1980). Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1981, s. 111 – 114.
- ONDRUS, Pavol – HORECKÝ, Ján – FURDÍK, Ján: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 168 – 173.
- ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: Úvod do štúdia jazykov. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 344 s.
- PISÁRČIKOVÁ, Mária: Z problémov lexikálnych synonym v slovenčine. I – IV. In: Kultúra slova, 1973, roč. 7., č. 7, s. 225 – 229; tamže č. 8, s. 257 – 261; tamže č. 9, s. 300 – 304; tamže č. 10, s. 325 – 330.
- SGALL, Petr: Základy sémantiky a pragmatika. In: Jazykovedné štúdie. 16. Materiály z vedeckej konferencie o sémantike (Smolenice, 14. - 17. januára 1980). Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1981, s. 29 – 33.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda. 1134 s.
- Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1995. 998 s.

Sémanticko-komunikativní specifika disjunktivních otázek (Na materiálu ČNK)

FRANTIŠEK ŠTÍCHA

Úvod do problému

Disjunktivní otázky jsou otázky typu *Chceš, nebo nechceš?* Jsou to otázky, v nichž „jsou vyjádřeny oba potenciálně platné obsahy“ (Grepel – Karlík, 1998). To je vše, co se o tomto typu otázek lze dozvědět z českých mluvnic a skladeb. Neexistuje patrně dosud ani žádná speciální studie. Že i tento speciální typ tzv. zjišťovacích otázek stojí za pozornost, jsem zjistil teprve nedávno. V mé dvoudílné studii (Štícha, 1995) o formách a funkcích otázek predikátových není o disjunktivních otázkách ani zmínka.

Že tento typ otázek dosud unikal odborné pozornosti může být dáno tím, že na první pohled se otázky typu *Chceš nebo nechceš?* mohou jevit jen jako jistá poněkud zbytečná expresivní mnohomluvnost. A patrně by tomu nebylo o mnoho jinak, kdyby disjunktivně mohla být formulována kterákoli intonační rozhodovací otázka. Je tomu opravdu tak? Někteří teoretici, neohlížejíce se na řečovou praxi ani na smysl jazyka, by možná odpověděli, že ano. Avšak budeme-li v lingvistice brát ohled i na smysl toho, co říkáme, pak není obtížné zjistit, že v mnoha různých případech kladení otázky nelze disjunktivní otázku použít. Uvedu jen dva markantní příklady:

Příklad č. 1: Vyslovíme-li např. otázku *Že mu to neřekneš, vid'*, kterou vyslovujeme apel na partnera, aby někomu něco neřekl, pak obsah takové otázky lze sotva formulovat disjunktivně: *Že mu to řekneš, nebo neřekneš, vid'?*

Příklad č. 2: Vyslovíme-li „přací otázku“ *Nemáte cigaretu?*, je disjunktivní formulace takové otázky opět nepřijatelná: *Máte cigaretu, nebo nemáte?*, i když na rozdíl od prvního případu tato disjunktivní otázka může mít nějaký smysl. Ten je ovšem v příkrém rozporu se smyslem otázky jednoduché.

Má však vůbec disjunktivní otázka nějaký speciální komunikativní smysl, který nedisjunktivní otázka nemůže vyjádřit? Pokud bychom na tuto otázku nedokázali odpovědět kladně, pak bychom asi měli konstatovat, že zvyk užít občas disjunktivní otázkové formy pramení spíše z jakési naší záliby v celkem vzato zbytečné explicitnosti. Udělejme malý lingvistický pokus, jak se běžně dělává. Vezměme si disjunktivní otázku

(1) *Lžeš mi, nebo nelžeš?*

kteřou jsme našli v ČNK, a pokusme se zjistit, zda bychom obsah tohoto dotazu mohli formulovat nějakou otázkovou formou nedisjunktivní, tedy:

- (1a) *Lžeš mi?*
 (1b) *Nelžeš mi?*
 (1c) *Ty mi lžeš?*
 (1d) *Ty mi nelžeš?*

Vzhledem k dosavadním poznatkům můžeme jako konkurenty synonymie bez delšího přemýšlení jednoznačně zamítnout varianty (1b – 1d). Variantu (1a), z formálního hlediska základní, jistě použít lze vzhledem k tomu, že z ní jednoznačně vyplývá, že jejím smyslem je zjistit, zda obsah dotazu platí, nebo neplatí. Avšak z hlediska přítomnosti či absence presupozic o platnosti dotazu je tato forma této otázky zcela nejasná, a z tohoto důvodu i nevhodná. Naproti tomu forma se záporným přísudkem *Nelžeš mi?* jednoznačně implikuje či vyjadřuje obavu tazatele, že je značně pravděpodobné, že obsah dotazu platí.

Funkce disjunktivních otázek:

RUŠENÍ (POTENCIÁLNÍHO) SPECIFICKÉHO PŘEDPOKLADU (DEPRESUPOZICIONALIZACE)

Lze vyjít z předpokladu, že existují komunikativní situace, v nichž tazatel předpokládá, že **obě alternativy**, jejichž platnost zjišťuje, **jsou zhruba stejně pravděpodobné**, a chce zjistit, která z nich platí; tyto situace jsou však ve výrazné menšině oproti situacím, v nichž tazatel naopak předpokládá, že jedna z obou alternativ je (v různé míře) více pravděpodobná (srov. Štícha, 1995; zde odkazy na další literaturu). Má-li být v takových situacích a při určitém obsahu dotazu zřejmé, že tazatel o míře pravděpodobnosti platnosti jedné nebo druhé z obou alternativ nic nepředpokládá, jako explicitního prostředku vyjádření tohoto smyslu je možné (a vzhledem k naplnění zamýšleného komunikativního smyslu otázky i nutné) užít disjunktivní formy otázky: *Lžeš mi, nebo nelžeš?* Vzhledem k provedené analýze korpusového materiálu předpokládám, že je to obecná a centrální funkce disjunktivní otázky. Mohli bychom ji nazvat **rušení předpokladu tazatele o vyšší pravděpodobnosti platnosti jedné z alternativ (depresupozicionalizace)**.

Z padesáti sedmi disjunktivních otázek typu *Lžeš mi, nebo nelžeš?*, které jsem našel v SYN2000 ČNK, jich nejvíce lze přiřadit právě k tomuto centrálnímu a obecnému funkčnímu typu (doklady 1 – 3)¹:

(1) doc.txtype=PUB,doc.opus=ln98063

U muže , jehož vnímáme jako ztělesnění všeho negativního , nás překvapuje neobyčejná jasnozřivost , s níž v roce 1934 uzavíral jednu ze svých mnoha knih : „ Můžeme se ubránit , když na nás přijdou , odoláme ? . . . **Vzdáme se , <nebo nevzdáme> ?**

¹ Výrazy relevantní pro smysl disjunktivní otázky podtrhávám.

V tomto dokladu č. (1) patrně hraje svou speciální roli to, že mnohé nominativy plurálu indikativu přezens otázkové formy fungují v komunikaci běžně jako výzvy; např. *Půjdeme? Pojedeme? Zatancujeme si?* atd. Také základní forma rozhodovací otázky *Vzdáme se?* by mohla být takto pochopena a tato forma k takovému „čtení“ smyslu této otázky dokonce přímo „vybízí“ (i když čtenář by v daném textu tuto otázku nejspíš takto neinterpretovat). Naproti tomu otázky *Můžeme se ubráníť?* a *Odoláme?* lze sotva pochopit jako výzvu (*Ubraňme se! Odolejme!*; výzvy podobného typu známe sice z reklamních textů, ale jinak nejsou obvyklé, pokud jsou vůbec přijatelné.) Podstatné je tu ovšem (také?) to, že jednočlenná forma rozhodovací otázky jakéhokoli obsahu (*Odoláme? Vzdáme se?*) provokuje u tázaného pocit, že tazatel vychází z předpokladu, že tázaný má či bude **preferovat jednu z odpovědí**. Je možné, že přitom nezáleží tolik na tom, zda tato odpověď má být spíše kladná (*Jistě odoláme*), anebo záporná (*Rozhodně se nevzdáme*). Zdá se, že dvoučlennou odpověď se naopak tázaný vyzývá spíše k tomu, aby věc dobře uvážil, neboť obojí je zhruba stejně pravděpodobné.

(2) doc.t xtype=PUB,doc.opus=refl9425

Myslím si, že to tak není - - na druhé straně je pro mne jasné, že stát má povinnost se o kulturu starat. Horáček: ***Má <nebo nemá> ? To je zajímavá otázka***.

Jednočlenná otázka *Má?* by v dokladu č. (2) mohla mít týž smysl jako otázka *Opravdu má?*, již by se obsah předchozího tvrzení zpochybňoval. Forma disjunktivní otázky tuto interpretaci vylučuje.

(3) doc.t xtype=PUB,doc.opus=Ind92164I

Je možné mluvit o syndromu šikmé věže v Pise. ***Spadne <nebo nespadne> ?*** Prakticky analogickou otázku lze vztáhnout na osud postsovětských republik.

Také v dokladu č. (3) forma disjunktivní otázky vylučuje, aby tázaný její smysl pochopil např. jako přání tazatelovo, aby věž spadla.

Funkce disjunktivní otázky rušit (potenciální) předpoklad tazatele o vyšší míře pravděpodobnosti jedné, nebo druhé alternativy má ovšem řadu funkcí speciálních. Jako první z nich můžeme jmenovat funkci **explicitně poukázat k psychickému procesu našeho pochybování** (doklady 4 – 6), **nerozhodnosti nebo váhavosti** (doklady 7 – 8); jde tu tedy o speciální subtyp otázky deliberativní:

POCHYBOVÁNÍ

(4) doc.t xtype=PUB,doc.opus=Ind91198

Železný se na něj zle obořil, dvakrát mu svůj „klik“, předvedl, nicméně sudí zůstal neoblomný. Čs. výprava se rozhodla podat protest. čarou. *Přehmátl*, ***<nebo nepřehmátl> ? Po mučivých hodinách pochybností*** byl protest nakonec zamítnut.

(5) doc.t xtype=NOV,doc.opus=pobrhld“

Ta zpráva ho dokonale zaskočila a ohromila. Měl z toho v hlavě totální zmatek a jedna myšlenka se mu tam honila přes druhou: ***Je Shauni těhotná, <nebo není>*** ? Co to bude znamenat pro jejich vztah ?

(6) doc.t xtype=PUB,doc.opus=mf990306

Stejně jako v pohádce o hrnečku , který sám vařil , si lidé mohou nad plným korytem řeky pouze klást otázku : **Přeteče <nebo nepřeteče> ?**

NEROZHODNOST, VÁHAVOST

(7) doc.t xtype=PUB,doc.opus=mf941026

Blížící se volby také přinášejí sliby , že obec prodeje zastaví a domy si ponechá i se sociálním nájemným , popř . že domy , jejichž nájemníci o koupi neprojeví zájem , nebudou nabídnuty do aukcí . Ovšem sliby , chyby - zvláště ty předvolební . Takže : **koupit, <nebo nekoupit> ? Těžko říct**

(8) doc.t xtype=POP,doc.opus=ceszap94

Tehdy máma řekla , že to je konec . Byla jsem jako ohromená , nevěděla jsem , jak se rozhodnout . Má to naději , <nebo nemá> ?

Jiným speciálním projevem depresupozicionalizace je **výzva k jasné a rozhodné odpovědi** (doklady 9 – 11) nebo **expresivní výzva k činu** (doklady 12 – 14).

VÝZVA K JASNÉ A ROZHODÉ ODPOVĚDI

(Řekněte na rovinu: ANO NEBO NE?):

(9) doc.t xtype=SCR,doc.opus=nemoc

Máte umělý chrup ? „ „ V mejch letech ? „ „ **Máte , <nebo nemáte> ?** „ „ Nemám . „

(10) doc.t xtype=COL,doc.opus=pi197

jdu takhle podle trati a jede železničář na bicyklu a seskočí a povídá mi , Jirko , popravdě , byl včera ten gól , <nebo nebyl> ? a já povídám , nebyl , a ten železničář jel dál na šlapce , než přehodil nohu , volal a votácel se , děkuju ti , pravda vítězí , jseš charakter !

(11) doc.t xtype=NOV,doc.opus=prapor“

Člověče , to ste důstojník ? Neumíte mluvit ? Neumíte se podívat následkům svých činů do očí ? Co ? Odpovězte ! Ano , „ řekl podporučík . „ Co ano ? Umíte <nebo neumíte> ? „ „ Ne. „

EXPRESIVNÍ VÝZVA K ČINU

(12) doc.t xtype=SCR,doc.opus=nemoc

Alžběta se sice tvářila , že něco usilovně studuje , ale měla přitom dost práce , aby zakryla svůj smích . Sestra se tvářila dotčeně : „ Tak tam za ním **pudete , <nebo nepudete> ?** „ „ Jo , už letím , holubičko ! „

(13) doc.t xtype=COL,doc.opus=pi197

Chodil po zábradlí mostu . Na věž . Tloukl pecnem chleba a hovořil s ním : „ Tak co , **budeš skákat , <nebo nebudeš> ?** „

(14) doc.t xtype=COL,doc.opus=zab1

Do prdele , zařval Martinovskej , **pudeš k tomu <nebo nepudeš>?**

Patrně nejspeciálnější komunikativní funkcí obecné funkce depresupozicionality je funkce vyjádřit expresivní námitku, jíž se poukazuje na to, že navzdory partnerovu jednání obsah dotazu platí; námitka má podobu asertivní rétorické otázky (doklady 15 – 17):

RÉTORICKÁ OTÁZKA ASERTIVNÍ JAKO NÁMITKA

(15) doc.t xtype=COL,doc.opus=opomodoc

Ty by sis na něj troufla ? - diví se zvířátka . - **Chcete** , aby přišlo jaro , <**nebo nechcete**> ? - piští myška .

(16) doc.t xtype=COL,doc.opus=prokleti

Nechala ho dojít na krok ke dveřím a teprve potom zavolala : „ Nede , proč mi to tak ztělesňuješ ? „ Pomalu se otočil , obličej měl úplně bezvýrazný . „ **Jsme kama-rádi** , <**nebo nejsme**> ? „ zeptala se . „ Jsme , „ odpověděl bez váhání

(17) doc.t xtype=PUB,doc.opus=resp9004-

Nás se nemusíš bát . My neposloucháme jen sovětský rozhlas . - Co s tím má společného Stalin ? - **No tak má ten váš Havel podporu lidí** , <**nebo nemá**> ? - Má . - No vidíš .

Posledním sémantickým specifíkem disjunktivní otázky, které se mi podařilo zjistit, je funkce **derematizace** (doklady 18 – 20). Disjunktivní formou otázky se totiž dosáhne toho, že kontextově zapojený výpovědní prvek nemusí stát na konci věty, kde by potenciálně vystupoval jako réma. Např. v otázce *Hrálo se podle pravidel?* použijeme a pochopíme slovo na konci věty obvykle jako její réma, i když protiklad tématu a rématu tu asi není tak vyhraněný. Kdybychom však přesto chtěli v této otázce zdůraznit slovo *pravidla* jako kontextově zapojené téma, museli bychom silně intonačně zdůraznit predikát: HRÁLO se podle pravidel? Taková intonace je v češtině značně neobvyklá a v psaném textu se s ní sotva počítá. Použijeme-li však otázky disjunktivní *Hrálo se podle pravidel, nebo nehrálo?* je patrně i v psaném textu implikována intonace se zdůrazněným intonačním centrem na začátku věty.

DEREMATIZACE

(18) doc.t xtype=PUB,doc.opus=lnmg9941

(Thomas Klestil) již před časem označil FPÖ za „ demokratickou stranu pevně zakotvenou v ústavě „ . A to přesto , že se Haider v minulosti nejednou projevil jako obdivovatel třetí říše . Takže jak se věci mají - **je šéf FPÖ ve skutečnosti neonacista** , <**nebo není**> ?

(19) doc.t xtype=POP,doc.opus=kapocesf

Zmocnil generál Gajda tyto zástěry českého mussolinismu k takovým oslavám ? A když ne : proč je trpí ? Proč nechává vznikat nedůvěru mezi lidem a vojskem? **Našli fašisté svého generála nebo nenašli** ?

(20) doc.t xtype=POP,doc.opus=ceedrah

Tolik k historickým peripetiím . Jaká je však dnešní pozice nádraží v Hybernské ulici ? **Je nepostradatelné** , <**nebo není**> ?

V jednočlenných variantách disjunktivní otázky v dokladech č. (18) – (20) by výrazy *neonacista*, *generála* a *nepostradatelné* potenciálně a patrně i reálně fungovaly jako rémata. Tuto funkci zde však evidentně mít nemají; disjunktivní formou otázky je rematická platnost těchto výrazů v podstatě vyloučena.

Závěr

Analýzou 57 dokladů disjunktivních otázek získaných z korpusu SYN2000 jsme zjistili, že jde o specifický formální typ otázky, kterou zpravidla v daném textu nelze zaměnit jednoduchou otázkou, aniž by došlo k výrazné změně významu či komunikativního smyslu.

Zjistili jsem celkem sedm sémanticko-komunikativních funkcí disjunktivní otázky:

- **rušení specifického (potenciálního) předpokladu;**
- **pochybování;**
- **nerozhodnost, váhavost;**
- **výzva k jasné a rozhodné odpovědi;**
- **expresivní výzva k činu (jednání);**
- **rétorická asertivní námitka;**
- **derematizace.**

Je pravděpodobné, že analýzou většího množství disjunktivních otázek z rozsáhlejšího korpusu obsahujícího širší žánrové spektrum bychom dospěli ještě k jiným funkcím, resp. k upřesnění těch, které jsme tu stručně popsali. Nevzali jsme tu také v úvahu otázky se samotnou zápornou v druhé části: *Věříte v Boha, nebo ne?* Takovýchto disjunktivních otázek² je v SYN2000 328, tedy asi šestkrát víc než disjunktivních otázek s opakovaným predikátem.

LITERATURA

- ŠTÍCHA, F.: Otázky predikátové: inference, implicitnost a explicitní výrazy ilokučních funkcí I, II. In: *Slovo a slovesnost*, 1995, 56, s. 98 – 109, 204 – 217.
- GREPL, M. – KARLÍK, P.: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia 1998.

² Ještě jinou formou disjunktivní otázky jsou otázky typu *Zavoláš mu, nebo mu napíšeš?*; tyto otázky ovšem nejsou typem Yes-No question, což je běžný anglický termín pro „zjišťovací“ otázku.

Sadnúť si, čítať si, robiť si (čo chcem)... a čo ešte? (Alebo konštrukcie s reflexívnym formantom si)

JURAJ VAŇKO

Konštrukcie so slovesami obsahujúcimi v svojich tvaroch samostatnú súčasť *si* patria v systémovo orientovaných lingvistických deskripciách k menej obľúbeným témam. V MSJ sa tieto slovesá preberajú v kapitole *Zvratné a nezvratné slovesá* (s. 376 – 387), teda spolu so slovesami, ktoré majú v svojich tvaroch „zložku“ (toto označenie preberám z MSJ, s. 376) *sa*. Tento postup možno odôvodniť najmä tým, že slovesá so zložkami *sa* a *si* majú niektoré spoločné vlastnosti. Celkovo sa reflexívne slovesá v MSJ začleňujú do troch skupín:

1. zložky *sa* alebo *si* sú súčasťou formy slovesa ako pomenovacej jednotky, preto majú podľa MSJ (tamže) hodnotu lexikálnej morfémy; ide tu teda o reflexíva tantum: *báť sa, všímať si*;
2. druhú skupinu tvoria slovesá, pri ktorých sa zložka *sa* alebo *si* vníma ako tvar zvratného zámena, ktoré so slovesom vytvára syntagmu: *umývať sa, kúpiť si*; sem patria aj nezvratné slovesá, ktoré sa s formantom *sa* alebo *si* používajú v recipročnom význame (*priateľeliť sa – pomáhať si*); v týchto prípadoch ide o zvratnú podobu nezvratného slovesa;
3. dotretej skupiny patria iba slovesá s gramatickým formantom *sa* v konštrukciách typu *ide sa, hovorí sa*, čiže sú to zvratné tvary nezvratných sloviess.

Predmetom tohto príspevku sú slovesné konštrukcie iba s reflexívnym formantom *si*, teda typ *čítať si, robiť si*. Bude nás zaujímať ich sémantika, ktorú sa pokúsime zisťovať na pozadí konfrontácie s ich nezvratnými pendantmi, t. j. *čítať si – čítať, robiť si – robiť, žiť si – žiť*. Popri tom alebo v tesnej súvislosti so sémantikou pokladáme za potrebné skúmať aj okolnosti ich používania v komunikácii. Podnety na skúmanie tejto problematiky prichádzajú z praxe: prvým je veľký výskyt týchto konštrukcií nielen v bežnej komunikácii, ale aj v iných komunikačných sférach (dokonca aj v náučných prejavoch), druhým motivujúcim činiteľom je školská prax, a to konkrétne vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka: poslucháči slovakistiky na zahraničných univerzitách si totiž celkom prirodzene žiadajú vysvetliť rozdiel medzi významom konštrukcií so zvratným formantom *si* a zároveň aj to, kedy, v akej komunikačnej situácii, resp. v akom kontexte sa slovesá s formantom *si* používajú. Skutočnosť, že túto explanáciu si vyžadujú nielen Neslovania študujúci slovenčinu ako cudzí jazyk, ale aj študenti z niektorých slovanských krajín, svedčí o rozdieloch v tejto lingvistickej mikrosfére nielen medzi slovenčinou a neslovanskými jazykmi, ale aj medzi slovenčinou a niektorými slovanskými jazykmi.

Zo spomenutých troch skupín slovies sa problematika slovies s reflexívnym formantom *si* týka iba prvých dvoch (*všímať si* a *kúpiť si*), typ *ide sa*, t. j. zvratný tvar nezvratných slovies, má iba formant *sa*. Pochopenie významu slovies typu *všímať si*, *kúpiť si*, resp. aj *pomáhať si*, s čím súvisí aj náležité použitie týchto slovies v jazykovom prejave, však neslovenským študentom nerobí takmer žiadne ťažkosti. Problémom sú slovesá s formantom *si* typu *čítať si*, *žiť si*, *robiť si*... Vysvetlenie možno podľa nášho náhľadu hľadať v tom, že pri prvých dvoch typoch (*všímať si* a *kúpiť si*) slúži ako opora pravidlo vychádzajúce z deskripcie systému. Platí to najmä pre zvratnú podobu nezvratných (predmetových) slovies, pri ktorých zložka *si* má plnú platnosť (zvratného) záměna v datíve vystupujúceho v konštrukcii vo funkcii predmetu, teda analogicky podľa *kúpiť priateľovi letenku* sa tvorí konštrukcia *kúpiť si letenku*; *objednať kolegovi časopis* – *objednať si časopis*. Podobne si cudzí študenti ľahko osvojujú konštrukcie s recipročným významom zvratných podôb nezvratných slovies, pri ktorých sa tvar záměna *si* dá doplniť slovom *vzájomne* alebo nahradiť výrazom *jeden druhému*, teda *Jano pomáha Mišovi*. – *Mišo pomáha Janovi*. = *Jano a Mišo si pomáhajú*. (Podobne *škodiť si*, *ubližovať si*, *nadávať si*, *odpúšťať si*...) Čo sa týka reflexív tantum s morférou *si*, ich osvojenie nie je ťažké po prvé preto, že zložka *si* je súčasťou formy slovesa ako pomenovacej jednotky (v hodnote lexikálnej morfémy); tieto slovesá sa jednoducho osvojujú takým spôsobom ako hociktoré iné slovesá, resp. iné lexémy; a po druhé preto, lebo týchto slovies je v porovnaní so zvratnými slovesami s morférou *sa* málo. Oveľa väčším problémom je osvojovanie *si* konštrukcií s formantom *si* typu *čítať si*, *robiť si*. V tomto prípade sa nemožno oprieť o „spoľahlivé“ systémové pravidlá. V porovnaní so slovesami typu *kúpiť si*, ktoré takisto majú nezvratné pendanty (*kúpiť niekomu*), pri týchto slovesách sa nedá ani syntagmaticky, ani na základe lexikálnej sémantiky presne vymedziť, kedy sa používajú bez reflexívneho formantu *si* (*čítať*, *robiť*) a kedy s týmto formantom (*čítať si*, *robiť si*). Konštatovanie MSJ (s. 383), že „formantom *si* vyjadrujeme najčastejšie záujem činiteľa na konaní deja“ ponúka síce základnú orientáciu, no pre nerodeného hovoriaceho (študujúceho slovenčinu ako cudzí jazyk) neprinášajú konkrétne alebo praktické usmernenie, ktoré by sa dalo využiť v rečovej praxi; okrem toho jestvujú konštrukcie so slovesami implikujúcimi vo svojom význame záujem činiteľa na konaní deja, ale formant *si* sa pri nich nepoužíva: *chcem stráviť dovolenku pri mori* (nie *stráviť si*), *každý športovec chce vyhrať*, *poraziť súpera* (nie *vyhrať si*, *poraziť si*) a pod. Konkrétnejším usmernením z MSJ je vysvetlenie, že pri slovesách s predponou *za-* sa vyjadruje primeraná miera a intenzita deja, napr. *zaspievať si*, *zatancovať si*, *zajesť si* a pod. Nazdávame sa však (opierame sa pritom o poznatky z vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka), že podobne ako pri osvojovaní iných zložiek jazykového systému slovenčiny aj v prípade slovies s reflexívnym formantom *si* najlepšou oporou je rečová prax vytvárajúca východisko pre (spontánnu) kognitívnu analýzu určitej množiny jazykových prejavov a vedúca k vytváraniu (príslušného jazykového) modelu, ktorý sa stáva oporou alebo základom (budúcej) jazykotvornej činnosti (porov. Dolník, 2005, s. 74). Ide tu skrátka o to, aby nerodený hovoriaci študujúci slovenčinu (ale týka sa to, samozrejme, aj štúdiá cudzích jazykov vôbec) nezostal „uzamknutý“ v ulite jazykového systému príslušného jazyka, ale aby sa stával ak-

Sadnúť si, čítať si, robiť si (čo ešte? (Alebo konštrukcie s reflexívnym formantom si)

tívnym účastníkom komunikačného procesu so všetkými jeho dimenziami. Pri spontánnej inferenčnej aktivite (Dolník, tamže, s. 69), resp. analýze rečových prejavov, v ktorých sa vyskytujú slovesá s formantom *si* v súčinnosti s ďalšími komponentmi jednotlivých výpovedí, nenatívny nositeľ slovenského jazyka dospieva postupne zhruba k týmto úsudkom:

1. použitie formantu *si* sa nedá dostatočne presne vymedziť sémantikou slovíes, pretože formant *si* sa vyskytuje nielen pri rozmanitých činnostných slovesách (*robiť si, chodiť si, plávať si*), ale aj pri stavových slovesách (*žiť si, spať si, ležať si*), ba dokonca aj pri spone *byť* s menným prísponovým výrazom (*Zbohom si tu bud'zte!*);
2. v hovorených prejavoch sa formant *si* najčastejšie vyskytuje pri slovesách s pozitívnymi konotáciami, resp. s pozitívnym účinkom pre subjekt deja. Vo význame týchto slovíes sú obsiahnuté také sémy ako [príjemné], [dobré], [blahodarné]. Tieto slovesá sa používajú v takej komunikačnej situácii, keď sa má vyjadriť prospešnosť deja alebo činnosti pre subjekt, s čím súvisí aj jeho záujem vykonávať takúto činnosť alebo „oddávať sa“ jej. Ide o slovesá z významových okruhov ako oddych, jedenie, pitie, zábava a pod. Viaceré z týchto slovíes sú formálne nápadné tým, že sa používajú s niektorými predponami. Napr. dokonavé zvrtné slovesá s predponou *po-* a formantom *si* vyjadrujú malú mieru deja: *posedieť si, pospať si, pohovoriť si...* Nedokonavé slovesá s tou istou predponou, resp. s predponou *u-* vyjadrujú, že dej pomenovaný základovým slovesom sa vykonáva pomaly, pričom sémantika celej konštrukcie, resp. výpovede indikuje, že subjekt má pôžitok z vykonávaného deja, napr. *sedeli sme na terase a popíjali kávu, víno*; podobne *ujedať si, ukrajsovať si, upíjať si...*

Po podobnej analýze hovorených prejavov možno usúdiť, že početnú skupinu predstavujú aj slovesá s predponou *za-* s významovým odtienkom primeranej miery a intenzity (porov. MSJ, s. 383), vyjadrujúce, že vykonávaný dej prináša pre subjekt pôžitok. Aj tu ide o také sféry ako zábava (spev, tanec), jedenie, pitie, šport a pod.: *zaspievať si, zatancovať si, zajesť si, zahráť si futbal, zašportovať si, zaplávať si, zacvičiť si, zajesť si, zaobedovať si, zahryznúť si, zavečerať si...* Patria sem aj slovesá z iných významových okruhov (*zavtipkovať si, zažartovať si, zaspomínať si...*). Podstatné je však to, že pomenovaný dej sa z hľadiska subjektu vníma ako príjemný, prinášajúci mu pôžitok, radosť, porov. *Včera sme si konečne zahráli futbal vonku (donedávna sme museli hrať v telocvični, lebo ihrisko bolo mokré). – Včera sme si pri dobrom vínu dokonca aj zaspievali.* (Porov. *Dva roky som spieval v školskom súbore.*)

2. 1. V hovorených prejavoch sa vyskytujú aj také slovesá s formantom *si*, ktorými sa prospešnosť deja alebo pôžitok z neho vzťahuje aj na taký subjekt, ktorý v komunikačnom akte vystupuje ako adresát (2. osoba), napr. *Viem (som rád, teší ma...), že si žiješ dobre* alebo ktorý je predmetom komunikácie (3. osoba): *Obidvaja si na starosť žili celkom dobre. – V našom hoteli si hostia môžu aj zaplávať.* V podobných prípadoch ide o určitú empatiu hovoriaceho s adresátom rečového prejavu alebo s osobou, ktorá je predmetom komunikácie.

2. 2. Naproti tomu sémantika slovíes referujúcich o takých javoch ako žiaľ, smútok, bôľ, utrpenie, plač a pod. nepripúšťa, aby priebeh týchto dejov, resp. stavov hovoriaci vnímal ako pre subjekt prospešné alebo príjemné. Preto v slovenčine

nie sú možné výpovede so slovesným prísudkom **v nedokonavom vide** s formantom *si* typu **Nevesta si plače v kúte* alebo *Suseda si trpí pri svojom zlom mužovi*. V slovenčine sa však bežne používajú slovesá s formantom *si* s podobnou sémantikou **v dokonavom vide**, porov.: *Nevesta si v kúte neraz poplakala. – Suseda si pri svojom mužovi veľa vytrpela.*

V tomto prípade ide pri dokonavých slovesách o zavriešenie deja alebo stavu, ktorý sa pri slovesách v nedokonavom vide *plakať, trpieť* pociťuje ako nepríjemný, nie dobrý. V spomenutých výpovediach je však obsiahnutá sémantika určitej úľavy zo skončenia deja obsahujúceho sému smútku, žiaľu, bolesti a pod., t. j. úľavu z toho, že tento dej alebo stav už netrvá.

2. 3. Vo výpovediach s negatívnym emocionálnym postojom k predmetu komunikácie (osobe alebo veci) obsahujúcich postoj nežičlivosti, rozhorčenosti alebo ľahostajnosti sa však formant *si* môže pri spomenutých, ale aj pri iných slovesách použiť aj v nedokonavom vide. Sú to opisné imperatívne štruktúry s časticou *nech*, adresované 3. osobe; ide teda o výzvy sprostredkované cez adresáta; tieto výpovede sú vyslovené zvolacou intonáciou, porov. *Nech si trpí, keď je hlúpa! – Nech si plače! Tak jej treba!* Alebo: *Nech si prší, my máme daždník!*

3. Popri slovesách typu *posedieť si, zaspievať si, zažartovať si*, ktoré majú sémantický príznak pôžitku, pohody aj bez formantu *si*, sa formant *si* najmä v hovorových prejavoch vyskytuje aj pri sémanticky širokej škále slovies, ktoré vo svojom význame (v nezvratnej podobe) príznak pôžitku alebo prospechu nemajú: *čítať si, písať si, hľadať si, robiť si, riešiť si, chodiť si, vyšetrovať si, čakať si...* V niektorých výpovediach zakotvených v určitom komunikatívnom kontexte sa však dej slovies typu *čítať si* vníma hovoriacim i prijímateľom ako priaznivý, príjemný alebo prospešný pre subjekt. Slovesá typu *čítať si* možno takto interpretovať pri stanovení súboru situačných podmienok, komunikačného rámca či scenára (pozri Wierzbicka, 1996, s. 394 – 397), v ktorom sa daná výpoveď vyskytuje, napr.: *Keď mám čas, sadnem si do kresla k oknu a čítam si.*

Komunikačný rámec alebo scenár propozičného obsahu tejto výpovede možno opísať asi takto:

hovoriaci nemá žiadne povinnosti, má čas, pokoj;
je v dobrom duševnom rozporení, cíti sa dobre;
v tomto stave sa venuje svojej obľúbenej činnosti;
čítanie mu spôsobuje potešenie.

3. 1 V jazykových prejavoch sa formant *si* završuje používa aj pri takých slovesách, ktoré sú viac-menej protipólom spomenutých pozitívnych významových konotácií. V tlači (Sme) sa vyskytla napr. veta *Naše tenistky si zabojujú v turistickom raji.*

Sémantika a významové konotácie slovesa *bojovať* sotva pripúšťajú použitie zložky *si* indukujúcej príjemné účinky deja pre subjekt. Výpoveď však bola použitá v komunikatívnom kontexte, ktorý použitie reflexívneho formantu *si* pri slovese *zabojuvať* pripúšťa. Komunikačný scenár alebo rámec, z ktorého táto výpoveď rezultovala, možno opísať takto:

1. slovenské tenistky mali hrať semifinálové stretnutie Pohára federácie s Taliankami (r. 2003);

2. zápas sa mal hrať vo vychýrenom turistickom centre v Maspalomas na Kanárskych ostrovoch, teda v turistickom raji;
3. slovenské tenistky boli favoritkami;
4. v našom tíme bola dobrá nálada;
5. boj o postup do finále tenistky vnímali pozitívne a tešili sa naň.

Tréner sa však k tomu vyjadril takto: *Naše tenistky budú musieť zabojsovať, ak chcú postúpiť do finále. V tomto ročníku sme už zažili nemálo prekvapení.*

V tomto kontexte už formant *si* pri slovese *zabojsovať* chýba. Pre túto výpoveď je charakteristická deontická (alebo voluntatívna – v českej a slovenskej syntaktickej teórii) modálnosť, vyjadruje sa ňou nutnosť. Hovoriaci ako pôvodca tejto modálnosti chápe v tomto prípade činnosť *bojsovať, zabojsovať* ako námahu, dáva ju do súvislosti s ťažkosťami, ktoré sa môžu v zápase vyskytnúť, so stresom a pod. Z toho však nemožno vyvodiť záver, že slovesá s formantom *si* sa vo výpovediach s deontickou modálnosťou nepoužívajú, lebo v reči sa bežne vyskytujú výpovede typu *Tú knihu si už musím konečne prečítať.* (Hovoriaci sa na to teší.) – *Ten film si musíš pozrieť. Uvidíš, že sa ti bude páčiť!* (Film sa páčil hovoriacemu a dobrý zážitok želá aj svojmu partnerovi.) Na druhej strane však vo výpovedi s deontickou modálnosťou *Na strednej škole musíme čítať aj to, čo sa nám nepáči* formant *si* pri slovese *čítať* chýba, pretože činnosť pomenovaná slovesom *čítať* sa vníma ako nepríjemná, neprinášajúca pôžitok pre jej vykonávateľa (podobne ako vo vete *Naše tenistky budú musieť zabojsovať, ak chcú postúpiť do finále*). Táto výpoveď je zasadená do komunikačného rámca/scenáru, ktorý možno opísať takto:

učebné osnovy pre stredné školy predpisujú tzv. povinné čítanie a odporúčané čítanie;

najmä povinné čítanie žiaci neobľubujú;

(v tomto prípade) nutnosť čítania nespôsobuje subjektu činnosti pôžitok.

Popri prospešnosti sa formantom *si* vyjadruje, že subjekt má záujem konať dej, resp. že ho uskutočňuje dobrovoľne, nenútené, rád, pre svoje uspokojenie alebo vo svoj prospech. Preto sa slovesá s formantom *si* zvyčajne nepoužívajú na vyjadrovanie rozkazu alebo zákazu, aj keď sú v tvare imperatívu. Napr. výpovede typ *Sadnite si! – Stiahnite si roletu! – Zatvor si dvere!* (vodič oslovuje spolujazdca) – *Otvor si pivo! – Zaúčtuj si aj mestskú dopravu!* sa nevnímajú ako rozkaz, ale skôr ako rada, ponuka či návrh, porov. aj *Keď si unavený, ľahni si*. Ak však ide o povel pre psa, slovesá *sadnúť, ľahnúť* sa používajú bez formantu *si*: *Sadni! – Ľahni!* Aj v armáde sa povely vo forme neurčitku používajú bez formantu *si*: *Sadnúť! – Dospievať!*

Opozíciu návrh – rozkaz možno demonštrovať aj na tejto dvojici výpovedí: *Odporúčam vám prečítať si tento román. Uvidíte, že sa vám bude páčiť.* (Učiteľka radí žiakom): *Prečítaj domácu úlohu!* Učiteľka vyzýva žiaka, prikazuje mu, aby čítal. V tomto prípade také faktory ako príjemnosť, zábava, pôžitok z realizácie činnosti neprichádzajú do úvahy.

Používanie sloviess s reflexívnym formantom *si* v slovenčine možno predbežne (nemali sme zatiaľ k dispozícii materiál SNK) zhrnúť takto:

1. formant *si* sa najčastejšie vyskytuje pri slovesách, ktorých význam hovoriaci/píšuci vníma ako prospešný, dobrý, príjemný pre vykonávateľa/subjekt; také-

to slovesá sa s formantom *si* používajú v obidvoch vidoch (*čítam si – prečítal som si*);

2. formant *si* sa síce vyskytuje aj pri niektorých slovesách s negatívnym účinkom na subjekt, ale v tomto prípade sú tieto slovesá v dokonavom vide; nepriaznivý dej sa tu podáva ako uzavretý fakt (*poplakala si*); ak sú tieto slovesá v nedokonavom vide, formant *si* sa nepoužíva: **plakať si, smútiť si, trpieť si*; možno to odôvodniť tým, že ak by sa pri nedokonavom vide týchto slovíec použil formant *si*, nastal by neprípustný rozpor medzi negatívnou sémantikou slovesného deja (v jeho priebehu) a pozitívnou orientáciou formantu *si* na subjekt;
3. zdá sa, že použitím, resp. nepoužitím slovesa s reflexívnym formantom *si* sa aj deontická modálnosť v slovenčine (a podobne aj v češtine) diferencuje na nutnosť vykonávať príjemnú činnosť a nutnosť vykonávať činnosť pre jej realizátora nepríjemnú;
4. hypertrofia slovíec s formantom *si* v súčasnej slovenčine súvisí podľa našej mienky s tendenciou alebo potrebou nositeľov slovenského jazyka zakomponovať do propozičného obsahu výpovede pohľad hovoriaceho na dej z toho aspektu, či je pre subjekt dobrý, príjemný alebo prospešný. Datívny reflexívny formant je zároveň aj reflexom vzťahu hovoriaceho k subjektu deja. (Zdá sa, že tu ide o ďalší prostriedok vyjadrovania postojovej modálnosti.)

V tejto súvislosti želám nášmu jubilantovi doc. Slavovi Ondrejovičovi, aby si svoj sviatok dobre oslávil, dobre si zajedol, vypil si, zanôtil si, posedel si s tými, ktorých má rád, aby si smelo a v zdraví vykročil do ďalších desaťročí.

LITERATÚRA

- DOLNÍK, Juraj: Jazykový systém ako kognitívna realita. In: Jazyk a kognícia. Bratislava: Kaligram 2005, s. 39 – 81.
- WIERZBICKA, Anna: Jazyk, kultúra, poznanie. Moskva: Russkije slovari 1996. 352 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

Druhy podobnosti v metafore

ALENA BOHUNICKÁ – OLGA ORGOŇOVÁ

Tradičný názor, že metafora sa vymedzuje na základe podobnosti, panuje už od prvých teoretických zmienok o metafore, ktoré nachádzame v Aristotelovej *Poetike* (hoci nemožno ignorovať, že nájdeme aj protinázory vychádzajúce z objektivistických filozofických stanovísk, ktoré spochybňujú konštitutívnu platnosť podobnosti pre metaforu – reprezentantom takto založených úvah je napríklad Searle). Podobnosť, similarita je v tradičnom poňatí dištinktívnou vlastnosťou, ktorou sa metafora stavia do opozície k inému druhu transferu obsahu pomenovania, metonymii, založenej na vecnej súvislosti, kontiguite¹. V česko-slovenskom jazykovedno-literárnovednom kontexte vyšli za posledné zhruba dve desaťročia dve monografie o metafore; a to česká *Anatomie metafory* (1982) od J. Pavelku a moderne koncipovaná slovenská *Metafora na rozhraní vedeckých disciplín* (1990) od V. Krupu². V prvej z nich absentuje teoretický záujem o podobnosť, autor druhej monografie v samostatnej časti (*Pojem podobnosti*) upozorňuje na nedostatočnú teoretickú objasnenosť tohto kľúčového pojmu metafory (1990, s. 113, čo bližšie rozvádza neskôr v štúdií *Podobnosť ako základ metafory?*, 1997) a v inej časti uvedenej monografie (*Druhy podobnosti a metafora*) podáva rámcové rozlíšenie metaforickej podobnosti na podobnosť substančnú a štruktúrnu (1990, s. 119 – 121). V nasledujúcom texte sa zameriame práve na problematiku a stav rozpracovania druhov podobnosti, aké nachádzame v základe metafory, pričom ťažisko tvorí vlastná explorácia javu.

V existujúcich encyklopédiách ani monografiách a čiastkových štúdiách o metafore nenachádzame klasifikáciu, ktorá by systematickejšie zachytávala druhy podobnosti v metafore, narážame len na prevažne náhodné klasifikácie sporadicky

---

¹ Vecnú súvislosť (alebo inak kontiguitu, styčnosť) Aristoteles osobitne nevymedzoval a metonymiu takisto ponímal ako jeden z prejavov podobného uvažovania o veciach. Dnešné bipolárne chápanie metafory a metonymie považuje P. Ricoeur za výsledok „binaristického nadšenia“ štrukturalistickej lingvistiky (1975, s. 222), ktorá spravila poriadok v nejednoznačnom vymedzovaní trópov tým, že metaforu zviazala s pojmom podobnosť (ressemblance) a metonymiu s vecnou súvislosťou (contigudté).

² Okrem uvedených monografií je vhodné spomenúť český preklad knihy *Metafory, ktorými žijeme* (angl. vydanie 1980, české 2002), ktorá je výsledkom spolupráce kognitivistov G. Lakoffa a M. Johnsona. Menovaní autori ponímajú metaforu ako jeden zo základných organizačných princípov ľudského myslenia a jazyka.

vystupujúce v rámci širšieho výkladu o metafore. Napríklad Encyklopédia jazykovedy (1993, ďalej EJ) v rámci vymedzenia metafory explicitne nediferencuje podobnosť vyskytujúcu sa v základe metafor (okrem toho, že podobnosti pripisuje atribút ‚vonkajšia‘, ktorého opodstatnenie nie je celkom zrozumiteľné). Z uvádzaných príkladov vyplýva, že ráta jednak s podobnosťou kvalít, medzi nimi s tvarovou podobnosťou pri metafore *hruška* (žiarovka), *uši* (na hrnci), jednak s podobnosťou vzťahov medzi javmi, ktoré nemajú podobné vlastnosti, napríklad *hlava* (rodiny), *čelo* (domu). Za nie vhodný príklad lexikalizovanej metafory (pretože v zhode s explikačno-výkladovým charakterom príručky nie protoexemplárny) považujeme prenesené pomenovanie *jazyk* ako ilustráciu metafory v náučných textoch. Totiž autori spomínanej encyklopédie nešpecifikujú oblasť, v ktorej sa táto metafora lexikalizovala ako odborný termín. Môže ísť o botaniku, ale aj o lingvistiku. V druhom prípade by len ťažko príklad konvenoval s uvedeným vymedzením metafory na základe ‚vonkajšej podobnosti‘, pretože tu zohráva dôležitú úlohu aj vnútorný vzťah medzi jazykom ako orgánom, ktorý zabezpečuje verbálne používanie jazykového kódu a jazykom ako nástrojom dorozumievania. S pojmom ‚vonkajšia podobnosť‘ sa takisto ťažko narába pri okazionálnych metaforách zachytávajúcích podobnosť vyplývajúcu zo subjektívneho postoja tvorcu k vnímanej skutočnosti, napríklad *drevené zúfanie*, *nežný kúpeľ noci* (príklady z EJ). Rovnaké vymedzenie metafory na základe ‚vonkajšej podobnosti‘ nachádzame v Mistríkovom Lingvistickom slovníku (2002). Pravda, tu sa uvádzajú v porovnaní s EJ len príklady, ktoré postihujú najjednoduchšie percipovateľnú vizuálnu, a teda jednoznačne vonkajšiu podobnosť (*hruška* – žiarovka, *uši* na hrnci).

V. Krupa (1990) sa vo svojej monografii o metafore podrobnejšie nezaobrá členením podobnosti, prispieva však k systematizácii diferenciacie podobnosti spomenutým rámcovým rozlíšením podobnosti *substančnej* a *štruktúrnej*. Substančnou podobnosťou pritom rozumie podobnosť „medzi jednotlivými prvkami“ pri porovnávaní objektov (op. cit., s. 119), o štruktúrnej podobnosti hovorí v prípade, ak „zisťujeme podobnosť medzi objektmi v rámci istého celku, pokiaľ ide o ich vzájomné vzťahy, teda podobnosť usporiadania“ (op. cit., s. 119). Tretia situácia môže nastať, ak konštatujeme pri porovnávaných objektoch jednak podobnosť prvkov, jednak podobnosť vzťahov a vtedy hovorí Krupa o *doslovnej podobnosti*, ktorá nás v prípade metafory nebude zaujímať.³ V neskoršom článku obohacuje Krupa tento rámec metaforických podobností o druh, ktorého vecný pôvod nie je rovnorodý s predošlými druhmi, v takom prípade ide o *funkčnú podobnosť*. Chápe ju ako emocionálnu podobnosť vyplývajúcu z postoja k veciam a výpovedi (1997, s. 84), napríklad *brzda* (o pomalom alebo nechápavom človeku), *lepidlo* (dotieravý človek), *šrot* (drobné mince), *anjel* (o dobrom človeku). V základe takéhoto

³ Toto delenie podobnosti sa zhruba prekrýva s tým, ktoré podáva D. Gentner. Vo svojom článku *Are Scientific Analogies Metaphors?* (1982) rozlišuje podobnosť na rovine vlastností (*similarity of attributes*), vlastnosťou sa pritom rozumie napríklad farba, tvar a pod., na druhej strane podobnosť na rovine vzťahov (*similarity of relations*), napríklad vzťah k určitému miestu, pomer vzdialeností medzi prvkami a pod. Tieto druhy podobnosti môžu byť v základe metaforického prenosu a v tom zmysle stoja v opozícii k situácii, ktorú nazval Krupa doslovnou podobnosťou, u Gentnerovej *literal similarity*.

vzťahu, ako sa ukazuje, môže byť jeden alebo druhý z predošlých základných druhov podobnosti. Týmto podáva Krupa dostatočne plastický rámec, ktorý napíňajú viac či menej podrobné, náhodne vymenované druhy podobnosti, ktoré nachádzame u iných autorov. Z takých spomeňme na ilustráciu napríklad Vlašínov prehľad (1976), ktorý teoretické vymedzenie metafory rozširuje o potenciálne druhy podobnosti, konkrétne uvádza podobnosť vzhľadu (farby, tvaru), rozmerov, množstva, stavu, vlastností, pohybu alebo funkcie (je len škoda, že autor neilustruje odhalené podobnosti príkladmi).

V základnom rámci „abstraktnej schémy podobnosti“ (Dolník, 1996, s. 105), kde „X sa podobá Y v aspekte Z“, nás bude zaujímať práve aspekt Z ako variabilná zložka, na ktorej mieste môže byť jedna z mnohých vlastností zmyslových, tvarových, charakterových či funkčných, alebo špecifický vzťah prvkov. Na mieste X (tenor = doména, téma, o ktorej sa vypovedá prostredníctvom inej domény) bude stáť entita, ktorá sa vyznačuje v danej situácii relevantným príznakom a ten chce tvorca metafory pomenovať. Na mieste Y (vehikulum = doména, prostredníctvom ktorej sa pomenúva) bude stáť entita, pre ktorú je tento príznak typický, a teda je štandardne jej identifikačne relevantným príznakom (teda takým, prostredníctvom ktorého sa identifikuje označovaná entita v štandardnej situácii – Dolník, 2005c) a premieta sa do lexikálneho významu. Keďže Y má viacero takýchto príznakov, do metaforického procesu môže vstupovať prostredníctvom všetkých ako vehikulum, pričom vždy sa bude uplatňovať ten aspekt, ktorý bude základom podobnosti. Všímnime si to na príklade pomenovania z KSSJ *komín*: 1. murovaná štíhla konštrukcia na odvádzanie dymu. V rôznych recepčných situáciách sa aktualizuje iná vlastnosť, prostredníctvom ktorej bude vehikulum podobné entite na mieste tenora. Tak tá istá lexikálna forma má dve rôzne nekonvenčné využitia, a teda produkuje dve rôzne metafory: 1. svojou štíhlosťou (pričom sa rozumie, že v pomere k šírke sa vyznačuje značnou dĺžkou) je podnetom na odvodenie vizuálnej podobnosti so skalným útvarom, na základe čoho vzniká pomenovanie *skalný komín* (podobne *komín* o kope navrstvenej špinavej bielizne, o stĺpci na sebe naukladaných kníh); 2. inú metaforu motivuje svojou charakteristickou funkciou, komín slúži na odvádzanie dymu a v tomto aspekte sa mu podobá fajčiar (čo takisto pri fajčení odvádzajú ústami vyprodukovaný dym), a tak ho nazveme *komínom*. Naznačená asymetrická situácia môže nastať aj naopak – v prípade tenora, teda pomenovanej entity. Jeden objekt môže byť na základe dvoch rôznych aspektov, z ktorých naň nazeráme, pomenovaný rôznymi lexikálnymi formami, konvenčne viazanými na iný význam: porovnajme pamäťový *klúč* a *vajíčko*, dve rôzne metaforické pomenovania pre prostriedok na uchovávanie pamäťových dát. Tu sa využila veľmi produktívna podobnosť tvaru (*vajíčko*) a funkcie (*klúč*).

V nasledujúcej časti rozoberieme rôzne aspekty, v ktorých sa javia entity v rámci metaforického prenosu ako podobné. Pritom budeme rešpektovať Krupovo základné rozlíšenie substančnej a štruktúrnej podobnosti, ktoré bude slúžiť ako rámec na podrobnejší prehľad druhov podobnosti v metafore. Ako sa na niektorých miestach ukáže, prechod medzi jednotlivými druhmi podobnosti, ktoré tu ponúkame, je v skutočnosti plynulý, a teda aj na tomto mieste teoreticky vymedzené druhy podobnosti nebudú vždy „čistými“ triedami prvkov.

Podobnosť vlastností

Aristoteles v Kategóriách hovorí, že o podobnosti a nepodobnosti môžeme hovoriť len v súvislosti s kvalitami a je to ich zvláštnosťou. „Jedno je druhému podobné len potiaľ, pokiaľ je kvalitou“ (1958, s. 52). Kvalitou rozumie Aristoteles to, „pri čom je niečo nejaké“ (tamže, s. 48).⁴ Nie každá vlastnosť bude mať rovnaké predpoklady na vytváranie podobnosti. Sú vlastnosti, ako napríklad tvar, ktoré sa javia produktívnejšie, tvarová podobnosť vôbec sa ukazuje ako prototypický druh podobnosti nielen pri metaforickom prenose. Iné druhy vlastností, ktoré vyjadrujú napríklad hodnotiace stanoviská pekný, škaredý, dobrý, zlý, budú vytvárať podobnosť v obmedzenej miere (*anjel, čert*) alebo sa navrstvujú na iné vlastnosti a v spätosti s nimi môžu byť základom prenosu. Tak v prípade metafory *ropucha* (o škaredej žene) bude podobnosť uchopiteľná len „pripočítaním“ tohto subjektívneho postoja k prvotnej percepčnej kvalite.

Bez toho, že by sme mali ambíciu prezentovať komplexnú klasifikáciu a štruktúru vlastností, ktoré môžu byť v základe metaforickej podobnosti, poukážeme len na vybrané druhy vlastností entít, ktoré sa v nazhromaždenom materiáli vyskytovali najčastejšie. Materiál zahŕňa jednak uzuálne, teda systémové, slovníkové metafory, jednak okazionálne, teda individuálne, aktuálne metafory.

1. Percepčné vlastnosti v základe podobnosti

Človek sa najčastejšie orientuje práve na základe percepčných vlastností objektov, pretože sú bezprostredne dostupné jeho vnímaniu. Percepčnými vlastnosťami objektov sa tu rozumejú vlastnosti, ktoré človek rozlišuje na základe pocitov a vnemov, ktoré vznikajú bezprostredným pôsobením na naše zmysly. Sú teda výsledkom zmyslového poznania skutočností⁵. V rámci percepčných vlastností okrem takých vlastností, ako farba, tvar, zvuk, vyčleníme zvlášť aj príznaky miery a pohybové vlastnosti (ktorých vnímanie prebieha v súčinnosti vizuálneho, sluchového a priestorového vnímania). Uvádzané príklady budú obsahovať aj tzv. ontologické metafory (teda také, prostredníctvom ktorých sa abstraktné entity, ako myšlienky, skúsenosť, city uchopujú ako veci a tak sa s nimi narába, pozri Lakoff – Johnson, 2002), napríklad *čas letí, sivá nálada, médiá masírujú mozgy* ap.

1.1. Zmyslové pocity v základe podobnosti

V nasledujúcom prehľade podávame jednak príklady metafor, ktoré vznikli na základe podobnosti zmyslových pocitov v rámci tej istej sféry, napríklad podob-

⁴ Aristoteles pritom rozlišuje 4 druhy kvalít:

1. *stav a dispozícia* (vedomosti, cnosti – spravodlivosť, umiernenosť, teplo, chlad, choroba, zdravie). Stav nepodlieha ľahko zmene a strate, je trvalejší, dispozícia ľahko podlieha zmene (ak teda ide o dlhodobú chorobu, je to stav);
2. *schopnosť/neschopnosť* – tento druh kvality nie je u Aristotela dostatočne objasnený;
3. *trpné kvality* – pôsobia podráždenie na zmysloch (sladkosť pôsobí podráždenie chuti, teplo hmatu) a citové vzruchy (šialenstvo);
4. *podoba a tvar*.

⁵ Z psychologického hľadiska musíme rozlišovať pocity, v ktorých sú dané jednotlivé kvality vonkajšieho sveta, ako farba, zvuk, vôňa, pocit je teda odrazom jednotlivých vlastností predmetov na rozdiel od vnemu, ktorý je odrazom súhrnu vlastností predmetov, napríklad tvar, veľkosť ako vizuálny vnem (Pardel – Boroš, 1975).

nosť zrakového pocitu, farby, pri rôznych objektoch (meď + vlasy: *medené vlasy*), ale i na základe podobnosti pocitu rôznych pocitových sfér, intersférickej podobnosti, ktorú poznáme ako synestézia. Takou podobnosťou je, povedzme, prenos zrakového pocitu do sféry sluchového pocitu (*strieborný smiech – zvonivý, farba hlasu*).

Zrakový pocit je v základe vonkajšej podobnosti pri metaforách *dúhový cukrík, ľaliové hrdlo, citrónové plavky, pomarančový sveter, kriedová tvár* ap. Táto podobnosť je veľmi produktívna pre metaforu, pretože všeobecne na špecifikovanie farebného odtieňa sa často používa v danom spoločenstve vehikulum, ktoré je typickým nositeľom onej farby. Napríklad len pri špecifikácii farebných odtieňov vlasov nachádzame *gaštanové vlasy, medové vlasy, ľanové vlasy, ohnivité vlasy, popolavá blond, hrdzavé vlasy...* Schopnosť vnímať farby znamená vnímať rozmanitosť. To sa odráža pri ďalších metaforických pomenovaniach, kde v základe už nie je podobnosť konkrétnej farby, ale podobnosť v tom, čo možnosť farebného videnia prináša, a to pestrosť. Tak vznikla aj pôvabná metafora *okno vlaku bolo zvonku akváriom národností* (rádio Devín), vychádzajúca z metafory farebnosti národov. Podobne lexikalizované metafory *vidieť svet vo farbách, vyfarbiť si život, vidieť naružovo* vs. *vidieť načierno*. Naopak, metafory *čiernobiely text, sivá nálada, šedý priemer, šedá realita, bezfarebný štýl, popolavá tvár, nemať farbu v tvári* vyjadrujú nevýraznosť, prípadne zlý stav. Tu však treba upozorniť, že do podobnosti vstupujú nielen samotné farby ako kvality, ale vzťahy medzi nimi, aké im pripísal človek, konkrétne opozičný vzťah farebný – bezfarebný. Pri prenose sa tak neuplatňuje samotná vlastnosť (farba), ale dôležitá je pozícia, ktorá jej je pripísaná v rámci uvedeného opozičného vzťahu. V ňom je farebné štandardne hodnotené ako kladné, bezfarebné ako záporné (pekné vs. škaredé)⁶. Zaujímavú poznámku v tomto zmysle uvádza I. Vaňková, ktorá zameriava pozornosť na etymologický výklad slova farba v Jungmannovom slovníku. Nemecké *die Farbe*, z ktorého je české pomenovanie *barva* aj slovenské *farba*, vraj môže súvisieť s latinským *varius*, teda rôzny, rozmanitý, pestrý (2005, s. 197).

Podobnosť založená na **sluchových pocitoch a vnemoch** je menej produktívna, zakladá metaforické výrazy *trúbenie jeleňa, vlak fučí, frflanie kaše* (pri vare, oproti *frflanie človeka*), *vysávač vrčí, piskot vetra, zvonivý hlas*, okazionalnu metaforu *toto nie je spev, to je mékanie kôz pri párení* (P. Habera), *vreskot dieťaťa* (krik pripomínajúci zvuk, aký vydáva zviera), *vržganie kobyliek* (zvuk, ktorý vydávajú kobylky trením nožičiek, tak ako topánky trením o sneh). *Sneh vržga pod nohami* a *vržganie dverí* sú slovníkovo zachytené ako jeden význam, a teda tieto zvuky nie sú ponímané ako fiktívne, ale reálne homogénne. Častejšie ako pri zrakovom pociťovaní vzniká pri sluchových vnemoch podobnosť (slovníkovo klasifikovaná ako metaforická) zveličením pripodobovaného pocitu. Tak je metaforická podobnosť vzťahom medzi dvoma javmi, pri ktorých nie je reálne rovnaká miera alebo kvalita tohto zvuku. Podobnosť tu bude funkčne zaťažaná pri metaforách *vržganie huslí, plač*

⁶ Pravdaže, samotné farby sa potom vyznačujú každá pozitívnymi či negatívnymi konotáciami, pozri napríklad Vaňkovú, 2005, s. 195 – 246; na tomto priestore sa obmedzujeme na prenášanie významu rámcovej opozície farebnosti – bezfarebnosti.

huslí, kikiríkať (spievať vysokým nepríjemným hlasom), *dievčence štebocú* (veľa a živo hovoria), *štekavý hlas* (pripomínajúci štekanie), *slávik* (pekne spievajúci človek). Podobne ako pri farbách sa budú zvuky označovať na základe podobnosti s iným zvukom, ktorého pomenovanie je motivované názvom jeho nositeľa, v prípade zvukov pôvodcu. Pri farbách ide teda povedzme o medť/medenú farbu – *medené vlasy*, pri zvukoch o bubon – *bubnovať prstami po stole, dážd' bubnuje na okno*, o trúbu – *trúbenie jeleňa*, o zvon – *zvonivý hlas*. Aj pocity, ktoré vznikajú pri sluchovom vneme, sa členia v rámci opozície príjemné – nepríjemné a sú základom vyjadrenia hodnotiaceho postoja. V rámci tejto opozície sa potom v silných, hlučných zvukoch a hluku konceptualizujú nepríjemné pocity akéhokoľvek druhu, porovnaj metafory *siréna, pavián* (o človeku), prípadne vzniká synestézia *krikľavé farby, krikľavý problém, učiteľ reve na žiakov* (revať – hlasno kričať), *revať od bolesti* (hlasno plakať), *nevrieskaj!* Ďalšie sluchové vnemy, ktoré spôsobujú nepríjemné pocity a sú na základe tejto sémy prenášané (ide tu teda o podobnosť prežívania), sa realizujú v metaforách *vržgať, škripať* (aj *vržga, škripe to vo vzťahu*), *búchať do klavíra, vreskot hudobného nástroja*. Avšak nemožno jednoznačne povedať, že naopak v tichých zvukoch a tichu sa konceptualizuje iba pozitívne hodnotenie. Pri prenose bude v týchto prípadoch zohrávať úlohu aj vnútorná súvislosť. Potom príklady *utíšiť bolesť* (v tomto prípade ide aj o vnútorný vzťah, bolesť je sprevádzaná krikom, koniec bolesti znamená utíšenie), *ticho lieči, tichá hladina rieky, tichá voda* (nie bublinková a nie agresívna), *tichý blázon* (neškodný) obsahujú kladnú hodnotiacu sému, naopak v spojeniach *tichá domácnosť* (ktorej členovia sa nezhovárajú, opäť ide o vnútornú súvislosť), *ticho pred búrkou, tichá voda brehy myje* sa prenáša séma negatívneho hodnotenia.

Chuťové pocity vyjadrujú prídavné mená *sladký, slaný, horký, kyslý, trpký* (etymologicky súvisiace so slovom *trpieť*). Len v obmedzenej miere vznikajú prenesené pomenovania na základe podobnosti rovnorodého pocitu, napríklad dvoch sladkých potravín. To z dôvodu, že zvuky alebo farby charakterizujú javy rôzneho druhu, a teda podobnosť medzi nimi je zaujímavá pre metaforický prenos (napríklad zvuk bubna a dažďa). Chuťové charakteristiky sa však spravidla v doslovnom význame viažu len na potraviny, len výnimočne vnímame pomocou chuťového zmyslu iné javy (povedzme more). O to produktívnejšia je však pri prenášaní významu opozícia, ktorá stavia chuťové pocity do protikladného vzťahu na základe ich hodnotenia. Na jednej strane sladkú chuť, v ktorej sa konceptualizujú príjemné pocity a kladné emócie, na druhej strane opozitné chute, kyslú, horkú, trpkú, slanú, ktoré vyjadrujú nepríjemné pocity a negatívne emócie, napríklad vo frazeologizmoch a obrazných výrazoch *zahryznúť do kyslého jablka, kyslý úsmev, kyslo sa tváriť, robota má horký korieňok, ale sladké ovocie, roniť horké slzy, horké sklamanie, trpký život, trpké spomienky, trpký osud, trpká výčitka, trpký úsmev, trpká skúsenosť, zatrpknúť voči niekomu, trpká príchuť úspechu*. Oproti tomu sladká chuť sa hodnotí štandardne ako príjemná, je spojená s kladným hodnotením a podľa toho vznikajú prenesené pomenovania *sladký život, sladký úsmev, sladké slová, bonbónik na koniec* (niečo príjemné), *sladko spať, sladký bozk, sladká odmena, osladiť si život, sladký hlas, sladká materčina, sladká domovina*. Už Aristoteles sa vyjadruje pri nerovnorodých zmyslových pocitoch o ich podobnosti, ktorá

je založená práve na hodnotení. Tak sladká chuť je podobná príjemnej vôni (1996, s. 73), na čo poukazuje kontaminácia zmyslov v spojení *sladká vôňa*. O podobnosti zrakového pocitu ružovej farby a chuťového pocitu, sladkej chuti, svedčí napríklad metafora *cukríkový výzor*. Sladkosť v negatívnom význame nachádzame hlavne v umeleckom a všeobecne estetickom hodnotení, kde vyjadruje gýčovitosť, nevkus. Takéto negatívne konotácie sa uplatňujú napríklad v metafore *kategória punč* (pejoratívne označenie ústami módného stylistu pre tínedžerskú módu ružovej farby), *sladký román* (alebo tzv. čítanie „pre ženy“), *sladák* (o filme), *sladký šláger*, *sladké verše* (povrchne sentimentálne).

Hmatové pocity⁷ vyjadrujeme kvalitami, ktoré označujeme výrazmi *studený, teplý, horúci, hladký, drsný, mäkký, tvrdý, suchý, mokrý, ostrý, tupý* a i. *Ostrosť* alebo *tuposť* sú kvality, ktoré vznikajú ako hmatové pocity, avšak vnímanie predmetov, ktoré sa vyznačujú týmito vlastnosťami (napríklad nôž), je u štandardného percipienta neodlučiteľne späté s vizuálnym vnímaním. To sa najčastejšie objavuje ako základ podobnosti objektov s ostrými predmetmi. Na základe podobnosti s predmetmi, ktoré majú ostré zakončenie, hranu (nôž, sekera) tak vznikajú metaforické pomenovania *ostrý zobák, ostrý končiar, ostrá zákruta*, opak *tupý nos, tupá hrana, tupý uhol*. Znovu ide v týchto prípadoch o synestéziu. Kvalita ostrosti je tu teda uplatnená v prenesenom význame na základe druhotného, sprievodného príznaku, ktorý sa spája s ostrosťou, čiže tvaru ako vizuálneho vnemu. O synestéziu založenú na podobnosti hmatového a zrakového ide aj v prípadoch *ostrá fotografia, ostro vidieť, ostrý tieň, ostré črty tváre*. Ostré predmety spôsobujú výrazné a nepríjemné pocity a tieto sémy sa uplatňujú v prípade prenášania hmatového pocitu na pocity iného druhu. Taká synestézia (konkrétne podobnosť hmatového a sluchového pocitu) je napríklad na základe spojenia *ostrý hvzd, ostro znieť* (prenikavo, nepríjemne), opak *tupé údery*. Podobnosť hmatového a čuchového pocitu nachádzame v spojeniach *ostrá vôňa, ostrý zápach*, podobnosť hmatového a chuťového pocitu *ostrá chuť, ostrá paprika, ostré jedlo*. V týchto prípadoch je v základe podobnosti miera, môžeme teda formulovať X (entita vyznačujúca sa chuťou, zvukovou kvalitou) je podobný Y (entita vyvolávajúca hmatový pocit) v intenzite danej kvality. Podobne zohráva intenzita úlohu v spojeniach *ostrý vietor, ostré svetlo, ostrý vzduch, ostrá bolesť* (prenikavý/-á/-é, výrazný/-á/-é), potom aj *ostrá kritika, ostrý protest, ostrý vtíp* (presahujúci/-a/-e dané medze). Opozícia hmatových pocitov *drsný – hladký, jemný* sa takisto prenáša na základe hodnotenia, drsný je hodnotený negatívne v opozícii k pocitu, ktorý vytvárajú hladké objekty. Táto opozícia je v základe podobnosti v spojeniach *drsný človek, drsný prejav, drsné slová, drsné podnebie, drsné podmienky*, opačne *hladký preklad, ide to hladko, hladký priebeh*. Intersférická podobnosť (synestézia), konkrétne podobnosť hmatového a vizuálneho pocitu, je v základe spojení *hladký účes, hladká látka* (bez ozdoby, bez vzorky), *hladká pleť*. Na základe podobnosti hmatového pocitu, ktorý sa vyjadruje adjektívom *tvrdý*, vzniká napríklad metafora *železné svaly*. Na základe

⁷ Toto označenie sa vzťahuje na pocity, ktoré sa v psychológii delia na podtypy, ako tlakové, dotykové, kožné a pohybové pocity (Ďurič, 1992, s. 26), v tejto práci si však vystačíme so sumárnym označením.

sémy tvrdosti a pevnosti vznikajú aj ontologické metafory *železná nervy, železná vôľa, železná zdravie, žulový charakter*. V prípade antonym *mäkký – tvrdý* sa prenáša aj opozícia hodnotenia zmyslových pocitov, *mäkký* sa hodnotí pozitívne ako príjemne, jemne pôsobiaci na zmysly a potom aj prenesene *mäkký človek, mäkké srdce, žiť v bavlnke*. Podobne v synestézii *mäkký hlas, mäkký tón, mäkká výslovnosť* (podobnosť hmatového a sluchového pocitu, sluchový vnem pôsobiaci príjemne), *mäkký pohľad* (podobnosť hmatového a zrakového pocitu). Intenzita (jemne pôsobiaci na zmysly) sa v podobnosti väčšmi uplatňuje napríklad pri metafore *mäkké drogy, mäkká hudba* a opačne *tvrdé drogy, tvrdý alkohol, tvrdá hudba*. Miera je takisto v základe podobnosti pri metaforách *tvrdý spánok, tvrdá práca, tvrdé normy, tvrdý tréning*.

1.2. Podobnosť tvaru

Prírodnosť orientácie človeka na tvar ako primárnu perцепčnú vlastnosť objektov potvrdzuje množstvo denominačných metafor (ktoré nemajú poznávaciu ani estetickú, ale len pomenovacia funkciu), napríklad *ľadvinka* (taštička okolo pása), *komín kníh, vreteno vrtáka, noha štrúdle, vlas struku, žilka listu, fúzy kukurice, hríb* (mrak po atómovom výbuchu), *laloky listov*. Tvarová podobnosť je už akosi prototypicky chápaná ako podobnosť samotná. V KSSJ sa *podobný* používa v zmysle „čo má podobu“ niečoho, pričom táto podoba nie je bližšie špecifikovaná a automaticky sa rozumie, že ide o podobnosť tvaru. Tak napríklad *stôl* sa ako druhý význam uvádza zariadenie *podobné* stolu: *operačný stôl, biliardový stôl* (bez nutnosti explicitne uviesť, že v tomto prípade ide o podobnosť tvaru, a nie povedzme funkcie). Aby mohla vzniknúť metafora na základe tvarovej podobnosti, je predpoklad, že pre entitu slúžiacu ako vehikulum je typická istá tvarová dispozícia, ktorá je zároveň štandardne preferovanou vlastnosťou pri jej interpretácii. Je teda pre ňu štandardne identifikačne relevantným príznakom. Tak napríklad *rádio*, hoci má istý tvar (najčastejšie obdĺžnik), nebude produkovať metaforu na základe svojej tvarovej charakteristiky, pretože identifikačne relevantná pre túto entitu je iná, a síce funkčná vlastnosť, ktorá je zároveň príčinou jej existencie. Táto entita je teda aj primárne interpretovaná z funkčného hľadiska. Inak je to pri entitách *bubon, kôš, hríb*. KSSJ uvádza pri slove *bubon*: valec obopnutý na obidvoch koncoch blanou, používaný ako bicí nástroj. Vidíme teda, že štandardne sú ako identifikačne relevantné príznaky považované tvarové (valec) aj funkčné vlastnosti. Na základe tejto štandardnej tvarovej vlastnosti produkuje metaforu ako *bubon práčky*.

Aj „najjednoduchšia“, tvarová podobnosť môže byť výsledkom zložitejších procesov. Zoberme si veľmi produktívny príklad *hviezda* a všimnime si, aké metafory môže produkovať na základe „svojej“ tvarovej vlastnosti. KSSJ ako druhý význam slova *hviezda* uvádza to, *čo má podobu hviezdy*. Pod heslom zdrobneniny *hviezdička* tak figuruje uzuálne rozšírenie formy aj na útvar snehovej vločky (spojenie *padajú snehové hviezdičky*). V tomto prípade nejde o empiricky zaregistrovateľnú podobnosť, ale len o podobnosť štandardizovaných ikonických zobrazení tenora a vehikula (vločky a hviezdy), pri ktorých platí, že „ikonická reprezentácia sa tu javí pravdivejšia ako vlastná skúsenosť, ľudia pozerajú na veci cez okuliare ikonické konvencie“ (Eco, 2004, s. 233). Podobnosť sa teda netýka objektov, ale „kulturali-

zovaných obsahov“ premietnutých do reprezentácií, ide teda o podobnosť dvoch sčasti konvenčných zobrazení tenora a vehikula. Avšak metafora *snehové hviezdčky* môže byť aj výsledkom iného vizuálneho vnemu, totiž analógie vzťahov bledších čiastočiek na tmavšom pozadí. Takáto analógia je aj v základe metafory *hviezdy tváre* (pehy), pravda v inverznej kolorike (tmavé škvrnky na bledšom podklade).

1.3. Miera v základe podobnosti

Vnímanie vlastností fyzikálnych objektov, ktoré určujú mieru (statických príznakov *veľký, malý, vysoký, nízky, ťažký, ľahký, široký, úzky, tučný, chudý, hlboký, dlhý* ap.) je spojené prevažne s priestorovým vnímaním, v niektorých prípadoch aj s vizuálnym vnímaním. Pri týchto vlastnostiach objektov sa potvrdzuje primát človeka a jeho perspektívy pri určovaní vlastností objektov – antropocentrizmus. Vo veľkej miere sa práve pri vlastnostiach miery (na rozdiel napríklad od tvaru entít) odráža kultúrna tradícia alebo subjektívna skúsenosť človeka (porovnaj Vaňkovú a kol., 2005, s. 269, tu pozri aj podrobnejší prehľad problematiky priestorových vlastností a vzťahov). Vlastnosti miery sú tak relatívne a ich hodnota je závislá aj od konkrétnej situácie. Hodnota vyjadrená príznakom miery (statickým alebo dynamickým; statický príznak veľkosti napríklad pri *blche*, dynamický príznak intenzity napríklad pri svetle žiarovky) je tak závislá od vzťahov objektu k ostatným javom ako i potrebám človeka. Aj pri metafore, kde je podobnosť založená na vlastnostiach miery (napríklad *blchy* o drobných písmenách) teda nepôjde o prirovnanie na základe samotnej vlastnosti (ako to bolo povedzme pri tvare), ale vo veľkej miere budú do podobnosti vstupovať aj vzťahy, ktorými je táto vlastnosť objektu určovaná (teda písmená *malé* oproti písmenám *štandardnej* veľkosti na jednej strane, na druhej strane *malé* pre konkrétny vnímajúci subjekt).

Pri metaforickej podobnosti, ktorá je založená na sémantickom príznaku **veľkosti, výšky, hrúbky, dĺžky**, dochádza spravidla k hyperbolizácii vlastnosti. Tak vznikajú metafory, v ktorých často vystupuje emocionálny postoj percipienta ako sprievodný príznak podobnosti. V zmysle klasifikácie V. Krupu teda môžeme hovoriť o funkčnej podobnosti, napríklad *žirafa* (o vysokej žene), *obor, vyžla, slíž, napuchnutá cverna, trieska* (o chudom človeku), *sud* (o tučnom človeku), *štupeľ, malé pivo, gombík* (o malom človeku), *blchy* (o malých písmenách), *kopyto* (o veľkej nohe). Na podobnosti **hmotnosti** sú tak podobne založené metafory *slon* (o ťažkom človeku), *pierko* (o ľahkom dieťati). Ako vidno, podobnosť tohto druhu je takisto funkčne zaťažená. **Množstvo** vyjadrujú metaforické výrazy *vagón* (poslal jej vagón kvetov), *kopa* (kopa detí), *more, hora, fúra* (ľudí), *vodopád* (slov), *záplava* (nespokojných študentov), *roj* (detí), *hrča* (chalanov), *stoh*, na vyjadrenie malého množstva poznáme napríklad výrazy *hrstka* (štrajkujúcich), *necht, štipka, bylka, kvapka, za mak, odrobinka, zrnko, za halier, flak* (poľa). Tento druh podobnosti bude aj v základe ontologických metafor, napríklad *vagón starostí, more problémov, nemať štipku rozumu, mať za necht šťastia, omrvinka šťastia, odrobinka citu, zrnko nádeje, kopa planých rečí*. Pre vyjadrenie **vzdialenosti** sa systémovo využívajú metaforické výrazy *o chlp, o vlas* (napríklad *uniknúť o chlpa*). Príznak miery sa

spája aj s entitami, ktoré sa vyznačujú pohybovými vlastnosťami a sú charakterizované prostredníctvom dynamického príznaku rýchlosti, ktorá sa prejavuje v rôznej miere. Nakoľko pohybové vlastnosti sa zračia aj v ďalších aspektoch, na podobnosť na báze pohybu poukážeme v samostatnej časti.

1.4. Pohyb v základe podobnosti

Vlastným pohybom je zmena miesta v priestore, pohyb je teda záležitosťou schopnosti vizuálneho aj priestorového vnímania človeka. Do rámca vlastností začleňujeme pohyb ako schopnosť, ktorou sa primárne prejavujú osoby a neživé objekty (sekundárne abstraktné entity), pričom prostredníctvom tejto schopnosti sa môžu prejavovať ako v kvalite (rýchlosti), tak vo vzťahoch (priestorových). Okrem *miestneho pohybu* Aristoteles rozlišoval aj *zmenu ako pohyb*, a to zmenu kvantitatívnu (rast, zmenšenie, pribúdanie, ubúdanie) a kvalitatívnu (zmena vlastností). Filozofia za zvláštny druh pohybu považuje aj vznik a zánik. Príklady, ktoré na tomto mieste vyberáme, sa budú dotýkať jednak prvého typu pohybu, a teda podobnosť medzi entitami bude založená na ich prejave lokálnym pohybom, jednak druhého typu (kvantitatívnej zmeny). Pritom sa ukáže, že tieto dva typy spolu korelujú (teda kvantitatívna zmena je metaforicky postihnutá v orientačných metaforách ako lokálna, napríklad *cený idú nahor, cený klesajú, tlak stúpa, klesol mu plat*; základom je pritom orientačná metafora *viac je hore, menej je dolu* – Lakoff – Johnson, 2002, s. 26 – 34). Pri abstraktných javoch bude pohybom zmena, ktorú si predstavujeme (na báze kultúrnych konvencií) ako lokálnu, teda zmenu v priestore, pohyb ponímaný ako smerovanie hore, dolu, doprava, doľava, vpred, vzad, napríklad *v práci pokročil dopredu, povýšili ho* (predstavujeme si ako ísť hore, teda úspech je hore), *klesla mu nálada*. V tejto súvislosti porovnaj opäť *orientačnú metaforu*, ktorá organizuje abstraktné pojmy voči sebe navzájom „akoby“ v priestore. Všimnime si: *veselý, dobrá nálada je hore (zdvihla sa mu nálada, je v siedmom nebi)*; *smutný, zlá nálada je dolu (klesla mu nálada, klesol na duchu, som na dne)*.

Základným atribútom pohybu entít, ktorý je dostupný vnímaniu človeka, je rýchlosť. Na podobnosti intenzity pohybu sú založené metaforicky ako *blesk, stíhačka, raketa, strela, víchor* (o rýchlom človeku), *čas letí, letím z práce, facký lietajú, upaľovať, páliť, vlak sa rúti, krv sa valí* (v tomto prípade je v základe podobnosti okrem intenzity pohybu aj kvantita látky), *žihadlo* (o rýchlom aute). Tá istá kvalita, len v „opačnej“ intenzite (pomalý) tvorí podobnosť v metaforách *slímák, korytnačka* (o pomalom človeku), *prispatý*. Vo všetkých prípadoch je základom podobnosti pohybová kvalita (rýchlosť), ktorá sa prejavuje v istej miere. Pohyb sa okrem toho vždy prejavuje v smere na priestorovej osi hore – dolu, vpred – vzad, vpravo – vľavo ap. Produktívnou je pre metaforický prenos hlavne priestorová os hore – dolu: *šťastný je hore, dobrý je hore, smutný, zlý je dolu* a tá je základom podobnosti v metafore *Ruskov Titanic*, ktorou autor novinového článku označuje stranu ANO v období krízy a začínajúceho úpadku. Výberom veľikula (Titanic), ktorého identifikačným príznakom je potopenie, zdôrazňuje autor smerovanie strany. Aktualizuje pritom lexikalizovanú metaforu *potápať sa* (mať neúspech), ktorá vzniká na spomínanej orientačnej metafore ukotvenej

v kultúre, teda v spojení s predstavou, že *dobré je hore, zlé je dolu*. Tak neúspech predstavuje smerovanie dolu, klesanie je podobné klesaniu potápajúcej sa lode. Na podobnosti smerovania s využitím orientačnej metafory *úspešný je hore* je založená metafora *raketa* (človek, ktorý v zamestnaní alebo spoločensky rýchlo postupuje nahor, človek, ktorý *sa vyšvihol*) v protiklade s neúspešným „subjektom“ (žiakom, hercom, politikom...), ktorý *prepadol*. Na orientačnej metafore *viac je hore* sú založené metafory *krvný tlak stúpa, ceny klesajú, ekonomický rast, som finančne na dne, úroky klesli, zdvihli mi plat*. V týchto prípadoch bude v „smere“ metaforizovaná miera.

Pri zmene smeru pohybu dochádza k prejavu pohybu v tvare, ktorý je spôsobom pohybu entity. Formulou podobnosti teda bude „X vykonáva pohyb na spôsob Y“. Podobnosťou spôsobu (tvary) pohybu tak vznikajú metafory, ako napríklad vo volejbale *podávať bagrom* (spôsobom podávania lopty zospodu), *žabka* (pohyb kameňa hodeného do vody), *hokejista sa preštrikoval pomedzi protihráčov*. Na základe podobnosti spôsobu pohybu vzniká aj lexikalizovaná metafora *vrtieť si prstom v nose* (na spôsob vrtania pohybovať), *zhrabnúť peniaze*. Konceptualizáciou abstraktného pojmu (médiá) ako fyzického objektu potom vzniká metafora *médiá masírujú mozgy*, založená na predstave podobnosti spôsobu pohybu, ktorý vykonáva svojou činnosťou masér (opakované pohyby) a činnosti médií, ktorá spočíva v opakovanom podávaní tých istých informácií.

2. Podobnosť funkčných vlastností (pri objektoch), činnosti a správania (pri osobách)

Funkciu objektov sa tu rozumie úloha, ktorú plnia. Oblasť funkčných vlastností objektov sa bude v najväčšej miere prejavovať vo vzťahu k človeku. Ak sú vlastnosti ako sladký, veľký, rýchly určené človekom, ktorý ich odráža, pri funkčných vlastnostiach sa bude prítomnosť človeka prejavovať už ako príčina ich existencie. Podobnosť funkcie sa pri metafore často vyčleňuje. Z použitých zdrojov ju tak nachádzame napríklad u Vlašina, ktorý hovorí o podobnosti funkcie (1976, s. 225), Eco hovorí zasa o funkčnej analógii (1984, s. 152). Na príklade *noha stola* Eco ilustruje analógiu funkčných vlastností nohy ako končatiny a „časti, ktorá podopiera stôl“. Poukazuje teda na to, že dva rôzne objekty zohrávajú podobné úlohy v rámci dvoch rôznych systémov. Už tento príklad poukazuje na to, že podobnosť funkčných vlastností bude v istých prípadoch vychádzať z podobnosti vzťahov v porovnávaných doménach.

Základom metaforického prenosu bude podobnosť, ktorú vyjadruje formula „X je podobné Y v tom, že slúži ako Y“ (pričom postupne uvedieme príklady, v ktorých najprv na mieste X aj Y stoja neživé objekty alebo javy, potom také, kde na mieste jedného z nich stojí osoba). Na ilustráciu uvedme ďalšie metafory, ktoré vznikli na základe podobnosti funkčných vlastností: napríklad *most* (niečo, čo pre-pája) v metafore *nadácia chce byť tiež symbolickým mostom medzi Bratislavou a regiónmi* (Sme, 26. 2. 2006); *premostiť diskusiu* (použiť myšlienku, ktorá spája predošlú časť diskusie s nasledujúcou); *kĺbový autobus* (*kĺb*: ohybný spoj súčastok mechanizmu); *kľúč* (k vedomostiam, k úspechu), *pamäťový kľúč* (v počítačovej terminológii); *náplast*, *balzam* (niečo, čo slúži ako útecha); *zábradlie* (niečo, čo

služi ako opora, istič); *barličky* (pomocné slová, obsahovo prázdne); *brána* (čokoľvek, čo umožňuje vstup: *brána do sveta šoubiznisu*); antropomorfizačná metafora *noha* (čo slúži na podopretie); naturifikačná metafora *koreň nosa, koreň zuba, koreň jazyka, korienky vlasov* (*koreň*: časť, ktorou sú orgány upevnené k organizmu, okrem toho tu však prichádzajú do úvahy aj priestorové vzťahy, spodná časť niečoho, a teda podobnosť vzťahov). Z uvedených príkladov vyplýva, že ako vehikulum vystupuje vždy entita, pre ktorú je funkcia existenčnomotivačným príznakom. Často sa stretávame s metaforami vznikajúcimi na základe podobnosti s funkciou, ktorá je prvotná, ale vykonávanie tejto funkcie je späté s určitým tvarom, ktorý je takisto súčasťou podobnosti. Tak je to v prípade metafor *stopka kalicha, mozgová stopka* (*stopka*: tenký útvar, ktorý niečo nesie, spája, upevňuje) alebo v prípade neverbálnej (vizuálnej) metafory Unibanky, kde je použitá škatuľa, ktorá plní funkciu stola aj na základe tvarovej charakteristiky.

Istý druh podobnosti funkcií nachádzame aj v antroporeifických metaforách, kde sa činnosť alebo prejav správania človeka pripodobuje k činnosti, ktorú vykonáva na základe svojich funkčných vlastností neživý objekt. Takou je podobnosť v metaforách *kontajner* (o človeku, ktorý konzumuje veľa a bez výberu), *rádio, hlásna trúba* (človek, ktorý všetko vyradí), *žmýkačka* (človek, ktorý finančne alebo pracovne vyčerpáva do posledných síl), alebo *vysávač* (ten, kto „ťahá“ od druhého peniaze). V posledných dvoch prípadoch si môžeme položiť otázku, či ide o pravú polysémiu, teda či je *vysávač* v druhom význame výsledkom sémantického rozvíjania nie konvenčným uplatňovaním tejto lexikálnej formy. Sémantická derivácia totiž, zdá sa, môže nastať už v základovom slove *vysávať*, ktoré na základe významu „nasávaním odstraňovať“ môže produkovať sémanticky odvodený význam „zbavovať peňazí“. *Vysávač* v druhom význame by tak vznikol ako morfológický derivát formy *vysávať* v druhom význame a nie ako sémantický derivát formy *vysávač*, v tomto zmysle by teda išlo o kosémiu. K pravej polysémii a rozšíreniu významu na základe podobnosti funkcií však dochádza v kreatívnej okazionalnej metafore vo výpovedi: *Môžem počkať, že výťah pôjde aj naspäť?* Forma *výťah* bola nekonvenčne použitá na označenie študenta vynášajúceho hore schodmi svoju spolužiačku. Opačným prípadom, keď vzniká metafora pripodobením funkcie substancie k funkcii alebo činnosti človeka, je napríklad metafora *polymér – poštár*. Polymér je základom istej chemickej štruktúry, ktorá má byť liekom na rakovinu. Polymér „je akýmsi poštárom, ktorý adresne doručí obálku s cytostatikom na miesto určenia“ (Pravda, 30. 5. 2005).

Obdobou funkčných vlastností predmetov a javov sú u osôb charakteristiky, ktoré sú spojené s výkonom spoločenskej či pracovnej funkcie. Tá vystupuje v základe podobnosti už v uvedenom príklade. V našom prípade platí: „pre poštára je charakteristické, že doručuje poštu“. Poukážeme si na výskyt metafor, ktoré sú založené na podobnosti osôb v aspekte činnosti a správania. Podobnosť tu bude vystihovať formula „X sa svojím správaním podobá na Y, ktorý zastupuje tú a tú spoločenskú či pracovnú funkciu“ a tá sa spája s výkonom istej činnosti (na mieste X a Y budú stáť osoby). Takúto podobnosť nachádzame v metaforách *to je obyčajný šašo* (o smiešnom človeku, ktorého neberieme vážne), *šepkár* (o žiakovi, ktorý našepkáva), *myslí si, že je kráľ, princezná, väzenský dozorca* (deti o rodičoch, ktorých

správanie považujú za obmedzujúce), *herec* (o človeku, ktorý predstiera), *je hotový farár* (o človeku, ktorý káže a moralizuje), *správa sa macošsky, je mi učiteľom, bola im skutočnou matkou, je kúzelník, Paroubek údržbárom upadajúcej českej vlády* (Pravda), *Šatan bol režisérom gólu*. Jestvujú aj prenesené pomenovania, kde je vehikulom fiktívna bytosť: *nie som Ježiško* (aby som mohol stále rozdávať). Pri takejto podobnosti si všímame aspekt činnosti a správania ako štandardne identifikácie relevantného príznaku entity, ktorá slúži ako vehikulum (napr. učiteľ – odovzdáva vedomosti, policajt – dozerá na poriadok). Pritom v istých prípadoch v základe tu sledovanej podobnosti vystupujú aj príznaky, ktoré fungujú v doméne vehikula ako spoločenské stereotypy v zmysle asociácií, fixných, kolektívne ukotvených predstáv viažucich sa na tieto funkcie (príznaky, ktoré sa nevzťahujú na všetkých predstaviteľov danej funkcie reálne, ale iba prostredníctvom subjektívnej generalizácie, napr. policajt – hlúposť, učiteľ – rozhladenosť). S tým sa stretávame v príkladoch *správať sa macošsky* (každá macocha sa nespráva odmietavo), *je hotový farár*.

3. Osobnostné vlastnosti v základe podobnosti

Istú časť metafor predstavujú prípady, keď vo formulácii „X je podobný Y v aspekte Z“, vystupujú na mieste Z vlastnosti, ktoré sa týkajú vnútornej charakteristiky osôb, napríklad *falošný, usilovný, múdry, lakomý*. Na označenie istej vlastnosti človeka sa používa vehikulum, pre ktoré je táto vlastnosť typická. Pozornosť tu zameriame na zoomorfne metafory, teda také, v ktorých vystupuje ako vehikulum entita z domény zvierat. Práve pomenovania z domény zvierat často slúžia na označenie osôb, ktoré sa vyznačujú istou vlastnosťou. Všimnime si podobnosť v takých prenesených pomenovaniach ako *sliepka, hus* (hlúpa žena), podobne *teľa, somár; sova* (múdry človek), *mačka* (falošná žena), *včielka, mravček* (usilovný človek); *líška* (prefíkaný človek), *motýľ* (prelietavý človek), *voš* (lenivý človek), *opica* (drzý človek). Uvedené metafory sú pendantom obrazných frazeologických prirovnaní so zvieracím komponentom, ktoré sa vzťahujú na doménu človeka (*usilovný ako včielka, verný ako pes* ap.). Podobnosť je tu založená na vlastnosti, ktorá nemá pri prirovnávaných entitách ontologicky rovnorodú povahu. Kým v prípade tenora (osoby) ide o vnútornú vlastnosť osoby (charakterovú či inú), pri vehikule ide o vlastnosť pripisovanú, ktorá nie je reálne vlastnosťou zvieratťa vystupujúceho na mieste vehikula. Usilovnosť je charakterová vlastnosť človeka, ale nie je reálnou vlastnosťou včely. Môžeme sa teda opýtať: ak nejde o reálnu vlastnosť vehikula (živočícha), na základe čoho sa konštatuje podobnosť medzi človekom vyznačujúcim sa istou vlastnosťou a daným živočíchom? Pri utváraní podobnosti tu zohráva dôležitú úlohu skúsenosť človeka. Na základe pozorovania prejavov živočíchov a skúsenosti s nimi človek usúdil, že tieto prejavy sú podobné ako prejavy správania človeka, ktorý sa vyznačuje tou a tou vnútornou vlastnosťou. Reálne teda konštatujeme, že podobnosť, ktorá je základom takýchto prenesených pomenovaní, je založená na vonkajších prejavoch prirovnávaných entít (pričom pravdaže u človeka ide o sekundárny príznak vnútornej primárnej vlastnosti). Metafora má v tomto zmysle blízko k symbolu, živočích tu slúži ako symbol danej ľudskej vlastnosti (pravda, už od čias Ezopa).

Podobnosť vzťahov

Pripomeňme si, že V. Krupa vo svojej monografii vymedzuje štruktúrnu podobnosť v opozícii k substančnej podobnosti ako „podobnosť medzi objektmi v rámci istého celku, pokiaľ ide o ich vzájomné vzťahy, teda podobnosť vnútorného usporiadania“ (1990, s. 119), pričom v neskoršej štúdii (1997, s. 84) nazýva tento druh podobnosti aj analogickou podobnosťou a uvádza dva príklady: *hlava – náčelník, koreň – pôvod*. Na inom mieste sa k štruktúrnej podobnosti bližšie nevracia. Vo Vlašínovom slovníku, ktorý uvádza pri hesle „metafora“ okrem iného i druhu podobnosti, štruktúrnu podobnosť nenachádzame (respektíve nenachádzame ju explicitne pomenovanú).

V posledných dvoch desaťročiach bolo preukázané, že *podobnosť vzťahov medzi nepodobnými objektmi dvoch rôznych systémov* (ďalej štruktúrna podobnosť) zohráva dôležitú úlohu v metaforách vedy (pozri *teóriu mapovania štruktúry*, Gentner, 1982) aj v bežnej reči (pozri *teóriu konceptuálnej metafory*, Lakoff – Johnson, 2002). Obe teórie poukazujú na prenášanie štruktúry poznania, systému vzťahov z jednej oblasti (nazývanej ako zdrojová oblasť, ktorá je známa) do druhej oblasti (nazývanej ako cieľová), spravidla menej známej⁸. Pritom v dôsledku skutočnosti, že nejde o izomorfné vzťahy (teda totožné), ale len podobné, dochádza aj vo vede k nežiaducim inferenciám (na to upozorňuje napríklad Zawislawska, 2003, s. 43, aj Genter, 1982). To je napokon prirodzeným dôsledkom interpretácie: „Jestliže interpretujeme, rozvíjime hypotézy, ktoré se mohou ukázat jako nesprávné“ (Wittgenstein, 1998, s. 270).

Nie je prekvapujúce, že skúmanie tohto druhu podobnosti sa orientuje aj na metaforu vo vede, kde je metafora dôležitým heuristickým prostriedkom, ktorého úlohou je pomocou známeho vykladať menej známe. V dôsledku toho, že tieto metafory sú založené na podobnosti vzťahov, častým a ešte stále nevyriešeným teoretickým problémom je ich príbuznosť s modelom, „ktorý sa v porovnaní s metaforou... nepochybne usiluje o vyšší stupeň exaktnosti a o jednoznačnú interpretáciu“ (Krupa, 1990, s. 110, porovnaj aj Gentner, 1982, ktorá hovorí o modeli ako o prirovnaní s matematickou presnosťou). Podobný názor vyjadruje Stachová (1994, s. 97), keď považuje metaforu (vo vede) za menej závažnú, náhodnú a model si predstavuje ako pokročilejší stupeň metafory, ktorý na ňu nadväzuje. Tieto dva heuristické prostriedky tak majú podľa nej „rôzna miesta v postupe vedeckého zkoumání“ (1994, s. 97). Nakoľko sa nesústreďujeme na metaforu vo vede, nie je nevyhnutné bližšie vyhranenie uvedených pojmov. Na druhej strane ku vzťahu metafory vo vede a metafory v bežnej reči (založenej na štruktúrnej podobnosti) treba dodať, že špecifikom metafory vo vede je, že je výlučne kognitívnym proce-

⁸Teoretici konceptuálnej metafory prezentujú výskumy zamerané na identifikáciu emócií (napríklad hnevu), ktoré sa nedajú priamo zachytiť, ale interpretujú sa práve fiktívnym stotožnením s triedou konkrétnych javov na základe podobnosti ich vnímania v rôznych aspektoch. Vo viacerých jazykoch sa analyzovala práve emócia hnevu (na slovenskom jazykovom materiáli J. Dolník) ako cieľová doména, pričom sa zistilo, že ako zdrojová doména sa ukazuje „rozpínava zápalná látka“ (na rozpínanosť poukazujú v slovenčine jazykové výrazy ako *byť nafúkaný, nadutý, roztrhnúť od hnevu, puknúť od zlosti, vyliat si hnev*; zápalnosť spojenú s deštrukciou evokujú výrazy *vybuchnúť, vrie to v ňom, horieť hnevom, vzbĺknúť, vzplanúť hnevom, byť napálený*), Dolník, 2005a, s. 29 – 41.

som, ktorý sa opiera o racionálne metódy a je spravidla vyústením dlhšieho experimentálneho bádania (čo nevyklučuje jej intuitívny pôvod) na rozdiel od väčšmi akcidentálneho charakteru bežnej metafory, jej nezámernosti, ktorá pripúšťa väčšiu mieru subjektívnosti pri poznávaní.

Pri štruktúrnej podobnosti sa teda nevychádza z charakteristík daného objektu, ktoré sú zachytené v sémantických črtách významu, presnejšie v rámci jednotlivého pojmu, ale musíme brať do úvahy vzťahy, do ktorých prirovnávané objekty vstupujú, teda vzťahy v rámci prirovnávaných pojmových domén. Sémantiku slova potom vnímame ako časť sémantického poľa, napr. pri metafore *materská firma, dcérska firma* registrujeme *matku* ako časť sémantického poľa *rodiny*. Z hľadiska počtu vzťahov prenášaných medzi dvoma oblasťami môžeme najprv rozlíšiť jednoduchú proporcionálnu analógiu, ktorú použil už Aristoteles na objasnenie metafory *Dionýzov štít* alebo *staroba dňa*. Vychádza sa z analógie $A : B = C : D$, ktorá má pôvod v aritmetickej analógii $2 : 4 = 3 : 6$. Aristoteles hovorí: „staroba sa má k životu, ako sa má večer ku dňu, a teraz niekto pomenuje večer starobou dňa alebo starobu ... večerom ...života“ (1944, s. 54). Takúto podobnosť nachádzame napríklad v metafore *bronzová, strieborná, zlatá svadba*, pričom vidíme, že tu vstupuje len obmedzené množstvo vzťahov, ktoré sú ľahko identifikovateľné. Túto metaforu využil M. Lasica na jej vtipnú, dobovým kontextom obmedzenú aktualizáciu, keď do radu pridal spojenie *naftová svadba* (zdroj *.týždeň*). Takáto jednoduchá podobnosť vzťahov sa môže ukazovať v rôznych aspektoch znovu v závislosti od aspektu, z ktorého na prvky istého systému nazeráme. Z hľadiska lokalizácie nachádzame podobnosť priestorových vzťahov. Miesto istého prvku sa určuje vo vzťahu k ostatným prvkom danej domény. Nemusí ísť pritom len o reálne horizontálno-vertikálne priestorové rozloženie, ale i virtuálne rozloženie (založené na konvenčnej predstave), napríklad, že *nadradený je hore, podradený je dolu* (znovu tu budú mať úlohu aj orientačné metafory Lakoffa – Johnsona, 2002). Takáto podobnosť je v metaforách *Slovensko je srdcom Európy* (*srdce* –stred niečoho), *čelo domu* (*čelo* – predná časť niečoho), *päta stromu* (*päta* – spodná alebo zadná časť niečoho), *chrbát knihy* (*chrbát* – vrchná alebo zadná časť niečoho). Vidíme, že sa využíva všeobecne prístupná kognitívna schéma, myšlienkový model ľudského tela. Popri týchto antropomorfných metaforách spomenieme napríklad aj naturalizačnú metaforu *krídlo* (bočná časť; krajné miesto pri športových hrách; skupina odlišne zmýšľajúcich členov v istom celku) alebo metaforu *strešná organizácia* (nadradená) atď. Z iného aspektu sa môžu prvky nachádzať v podobných vzťahoch z hľadiska časovej chronológie, tak máme *ráno* (mladosť), *trištvrté na jeseň* (starnutie), *jar* (života), *zárodok* (začiatkové štádium niečoho). Ďalší aspekt je v základe podobnosti príčinných vzťahov medzi prvkami. V bežných metaforách nachádzame napríklad *rodina má zelenú* (potom aj *mať červenú*), *zasiať semienko žiarlivosti*.

Okrem takýchto jednoduchých analógií, ktoré využívajú jeden druh vzťahu, prichádzajú pri metafore do úvahy aj komplexy vzťahov (porovnaj *simple analogy* – *complex analogy*, Gentner, 1982, s. 111), tie tu budeme nazývať *rozvitou štruktúrnou podobnosťou*. V základe takýchto metafor je viac druhov vzťahov (súčasne príčinné, časové, priestorové vzťahy, kvantitatívne vzťahy a ďalšie). Takúto podob-

nosť nachádzame v značne frekventovanej antropofugálnej metafore rodiny a vzťahov, ktoré v nej fungujú. Takáto metafora sa využíva na priblíženie vzťahov medzi prvkami v rôznych doménach. Myšlienkový model príbuzenských vzťahov sa tak využíva napríklad v ekonomickej terminológii, kde máme metaforu *materská firma* (pôvodná, spravidla najväčšia a nadržaná), *dcérska firma*, *sesterská firma*. Ako vidíme na tomto príklade, prostredníctvom metafory rodinných vzťahov sa vyjadruje hierarchia vzťahov v rámci istého zoskupenia prvkov (nadržanosť – podržanosť – rovnocennosť), vzťahy miery (materská firma obyčajne väčšia) a táto metafora odráža takisto chronologické vzťahy medzi prvkami (skôr – neskôr). Takto sa na príklade potvrdzuje prenos väčšiny príznakov, ktoré identifikoval V. Krupa v prípade metaforického prenosu pomenovania *matka* ako všeobecne platné (1. something essential, superior, the main component; 2. something bigger than the rest or its opposite; 3. preceding something else causally or chronologically, 2003, s. 30). Niektoré z uvedených vzťahov platia aj v metaforách *materská SIM karta*, *dcérska SIM karta*. Inou častou antropofugálnou metaforou, ktorá rozdeľuje istý vývin na časové úseky, je životný proces človeka od narodenia po smrť (detstvo, mladosť, zrelosť, staroba) a hlavné medzníky, ktoré sú stanovené kultúrne (civilizačne alebo náboženstvom, ktoré sa na danú kultúru viaže). Tak máme napríklad *krst CD* a vôbec všetkého nového, čo má vstúpiť do života verejnosti, napríklad: „*Narodil sa nový most!... Kým v nedeľu večer mesto oslávilo jeho krst oslavným ohňostrojom, od pondelka rána už treba liečiť jeho detské choroby*“ (Pravda). Na druhej strane *pochovávame* všetko, čo je v záverečnej fáze, napríklad „*francúzske a holandské nie ju (európsku ústavu) už vopred pochovali*“ (Pravda).

Na záver poukážeme na to, ako sa do štruktúrnej podobnosti premieta axiologický moment. Vráťme sa k uvedenému príkladu, ktorý nás teraz bude zaujímať tým, že v štandardnej interpretácii sprostredkuje hodnotenie: *bronzová – strieborná – zlatá svadba*. Táto metafora je „jazykovou fixáciou axiologického vnímania“ používateľmi daného jazyka (Dolník, 2005b, s. 7), teda ustáleného spôsobu vnímania istej entity spojeného s hodnotením, ktorý je zachytený v jazykovej forme. Jej aktualizovaným pokračovaním je metafora M. Lasicu *naftová svadba*. Táto metafora je pokračovaním pomerového vyjadrenia hodnôt, ktoré pripisuje človek dvom entitám vo svojom živote. Prvou entitou sú suroviny, ktoré majú istú hodnotu vzhľadom na druh (bronz má menšiu hodnotu ako striebro, to zase menšiu ako zlato). Táto hodnota sa obyčajne vyjadruje finančne a je daná mierou výskytu a dostupnosťou. Druhým javom je manželstvo, ktorého hodnota sa meria, vyjadruje okrem iného v čase, obyčajne z rôznych príčin s pokročilejším časom sa posudzuje ako vzácnejšie a hodnotnejšie, ako čosi nie bežné a dostupné. Dôležité pre metaforický prenos je to, že na oba javy nazeráme cez ich hodnotu, pričom hodnota jedného javu (manželstva) je vyjadrená cez hodnotu, aká sa v istom okamihu a v spoločensve prisudzuje inému javu (zlato), alebo je štandardná interpretácia podnetom k aktuálnej interpretácii (naftová svadba). To, že autor pri tomto rozšírení nesiahol po pojme z tej istej domény (platinová svadba) súvisí s otázkou, prečo preferoval pre vyjadrenie hodnotového stupňa práve naftu. Dostali sme sa tu k prirodzenej orientácii človeka na tie javy, ktoré sú aktuálne, a preto sa ponúkajú ako prioritné. Autor využil zvyšovanie hodnoty (a následne trhovej ceny) suroviny,

pričom ho v danej metafore hyberbolizoval (čím dochádza aj k reorganizácii štandardných hodnotení, v tejto súvislosti porovnaj „prehodnotenie pohľadu“ zakotveného v spojení *ropa je tekuté zlato*). Hodnota kovov vôbec (určovaná vo vzťahoch) je produktívnou pre štruktúrnú podobnosť vzťahov hodnoty, všimnime si tiež: *hovoríť je striebro, mlčať zlato*, alebo *strieborná nedeľa* (predposledná nedeľa pred Vianocami), *zlatá nedeľa*. Na vyjadrenie hodnoty, akú pripisujeme istej entite, nám dobre slúži systém predstavujúci fixné poradie konvenčných znakov, napríklad abeceda. Pritom prvému znaku je konvenčne pripísaná najvyššia hodnota, s každým ďalším prvkom (znakom) v poradí sa hodnota znižuje. Takto usporiadané znaky sú potom arbitrárnou hodnotiacou škálou na posudzovanie inej kategórie rovnorodých prvkov, porovnaj: *áčko* (prvotriedny odborník, prvotriedny športovec...), *béčko* (druhotriedny odborník). Na rozlíšenie od predchádzajúceho príkladu je potrebné zdôrazniť, že prisúdenie hodnoty prvku takéhoto systému (abecedy) je nemotivované postojom hodnotiaceho subjektu, teda arbitrárne a postoj sa uplatňuje až pri aplikácii na tenor.

Uvedený prehľad rozpracúva len časť druhov podobnosti, na základe ktorých dochádza k metaforickému transferu pomenovania, či už ide o uzuálne (systémové, slovníkové) alebo okazionálne (individuálne, aktuálne) metafory, z ktorých vychádzalo naše bádanie. Už vyššie sme avizovali priestupnosť hraníc vymedzených druhov podobnosti, ktorá je napokon prirodzeným javom pri každom teoretickom konštrukte. Ak pri tvarových vlastnostiach je druh podobnosti bezproblémovo vymedziteľný a trieda prvkov, ktoré sem prináležia, je pomerne jednoznačne ohraničená, pri pohybových vlastnostiach sa v niektorých prípadoch nebudú môcť nebrať do úvahy pri podobnosti aj vzťahy (priestorové), do ktorých entita pohybom vstupuje. Ak teda bude základom podobnosti pohyb, podobnosť sa bude týkať jednak vlastností (rýchlosť), jednak vzťahov (smer lokalizácie entity v priestore). Podobne pri metaforách ako *úroky klesajú, ceny išli nahor, tlak stúpa* treba počítať s koreláciou kvantít (pričom prichádza do úvahy miera vyčlenená na inom mieste) a lokálneho pohybu.

LITERATÚRA

- ARISTOTELES: Kategorie. Brno: ČSAV 1958.
 ARISTOTELES: Metafyzika. Praha: Rezek 2003. 584 s.
 ARISTOTELES: O duši. Praha: Rezek 1996.
 ARISTOTELES: Poetika. Martin: Matica slovenská 1944. 116 s.
 DOLNÍK, Juraj: Interpretácia emócií a citov prostredníctvom jazyka. In: Studia Academica Slovaca, 2005a, roč. 34, s. 29 – 41.
 DOLNÍK, Juraj: Jazyk a hodnotenie. Banská Bystrica: UMB 1999a. 237 s.
 DOLNÍK, Juraj: K otázke odrazu hodnôt v jazyku. In: Jazykovedný časopis, 2005b, roč. 56, č. 1, s. 3 – 12.
 DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.
 DOLNÍK, Juraj: O jednej Jakobsonovej inšpirácii. In: Jazykovedný časopis, 1996, roč. 47, č. 2, s. 100 – 107.
 DOLNÍK, Juraj: Princíp orientačnej preferencie. In: Jazyk a komunikácia. Bratislava: Univerzita Komenského 2005c, s. 11 – 18.

- ĎURIČ, L. a kol.: Učiteľská psychológia. Bratislava: SPN 1992. 374 s.
- ECO, U.: Teorie sémiotiky. Brno: JAMU 2004. 412 s.
- GENTNER, D.: Are scientific analogies metaphors? In: *Metaphor: Problems and Perspectives*. Red. D. S. Miall. Brighton, Sussex: The Harvester Press 1982. s. 106 – 132.
- JAKOBSON, R.: Metaforické a metonymické póly. In: *Lingvistická poetika*. Bratislava: Tatran 1991. s. 87 – 93.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 3. vyd. Red. J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Bratislava: VEDA 1997. 944 s.
- KRUPA, Viktor: Cognitive aspects of language and the creativity of metaphor. Bratislava: SAV 2003. on: www.orient.sav.sk
- KRUPA, Viktor: K vnútornej stavbe metafory. In: *Jazykovedný časopis*, 1986, roč. 37, č. 2, s. 149 – 156.
- KRUPA, Viktor: Metafora na rozhraní vedeckých disciplín. Bratislava: Tatran 1990. 184 s.
- KRUPA, Viktor: Podobnosť ako základ metafory? In: *Jazykovedný časopis*, 1997, roč. 48, č. 2, s. 81 – 88.
- LAKOFF, G. – JOHNSON, M.: *Metafory, ktorými žijeme*. Brno: Host 2002. 282 s.
- MISTRÍK, Jozef a kol.: *Encyklopédia jazykovedy*. 1. vyd. Bratislava: Obzor 1993. 520 s.
- MISTRÍK, Jozef: *Lingvistický slovník*. Bratislava: SPN 2002. 296 s.
- PAVELKA, J.: *Anatomie metafory*. Brno: Blok 1982. 202 s.
- PARDEL, T. – BOROŠ, J.: *Základy všeobecnej psychológie*, Bratislava: SPN 1975. 576 s.
- RICOEUR, P.: *La métaphore vive*. Paris: Seuil 2002. 418 s.
- STACHOVÁ, J.: Analogie, model, metafora. In: *Model a analogie ve vědě, umění a filozofii*. Praha: Filosofia 1994. s. 88 – 100.
- STACHOVÁ, J.: Metafora, intuice, věda. In: *Intuice ve vědě a filozofii*, Praha: Filosofický ústav AV ČR 1993. s. 299 – 308.
- Synonymický slovník slovenčiny*. Red. M. Pisárčiková. Bratislava: VEDA 2000. 998 s.
- VAŇKOVÁ, I. a kol.: *Co na srdci to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum 2005. 344 s.
- VLAŠÍN, Š. a kol.: *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: 1976. 349 s.
- WITTGENSTEIN, L.: *Filosofická zkoumání*, Praha: Filosofia 1998. 296 s.
- ZAWISLAWSKA, M.: *Obraz vesmíru v jazyce vědy*. In: *Čeština doma a ve světě*, 2003, 1 – 2, s. 37 – 43.

Niektoré dynamické tendencie slovenskej morfológie

MATEJ POVAŽAJ

Cieľom tohto textu je na základe pozorovania jazykovej praxe poukázať na istý pohyb, ktorý sme zaznamenali v skloňovaní substantív ženského rodu zakončených na spoluhlásku. Je všeobecne známe, že podstatné mená ženského rodu zakončené v nominatíve singuláru na spoluhlásku sa skloňujú podľa vzorov *dľaň* a *kosť*, pričom rozdiel medzi týmito dvoma vzormi je vlastne iba v tvaroch genitívu singuláru a nominatívu a akuzatívu plurálu, v ktorých pri vzore *dľaň* je pádová prípona *-e*, *dlane*, a pri vzore *kosť* je pádová prípona *-i*, *kosti*. V Morfológii slovenského jazyka (1966; ďalej MSJ), v ktorej sa na ten čas vyčerpávajúcim spôsobom podáva obraz o morfológických prostriedkoch súčasného slovenského spisovného jazyka, t. j. spisovného jazyka, ako sa ustálil od štyridsiatych rokov dvadsiateho storočia, načrtáva sa situácia pri zaraďovaní jednotlivých substantív ženského rodu k uvedeným vzorom takto:

a) Podľa vzoru *dľaň* sa skloňujú substantíva ženského rodu zakončené v nominatíve singuláru na spoluhlásky *ň*, *č* (okrem slov *reč*, *seč*), *ž* (okrem *lož*), *ľ* (okrem *beľ*, *soľ*), *ď* (okrem *mlaď*, *meď*), *j*, *š* (okrem *myš*, *voš*), *m*, *z*, *dz*, na spoluhláskovú skupinu *šť* (len všeobecné podstatné mená) a cudzie slová na *-x*. Podľa vzoru *dľaň* sa skloňujú najmä slová tvorené živými odvodzovacími príponami *-áreň/-iareň*, *-eň*, *-ež*, *-ač* (so zreteľom na súčasnú kodifikáciu k variantným príponám *-áreň/-iareň* treba doplniť aj variantnú príponu *-areň*, ktorá nastupuje po predchádzajúcej dlhej slabike, napr. *prevádzkareň*, *lahôdkareň*, *viazareň*, *mliekareň*, *zlievareň* atď.). Substantíva ženského rodu zakončené na *r* a *ť* sa skloňujú čiastočne podľa vzoru *dľaň* a čiastočne podľa vzoru *kosť*, pričom podľa vzoru *dľaň* sa skloňujú slová *kader*, *neter*, *šír*, *tvár* (aj *tvári* podľa *kosť*), *činovať*, *drobäť*, *droboť*, *hať*, *hrochoť* (*Hrochoť*), *hrst*, *inovať*, *labuť*, *niť*, *obeť*, *paruť*, *pažiť*, *perepúť*, *perleť*, *peruť*, *pípeť*, *postať*, *prť*, *púť*, *sieť*, *sihoť*, *stať*, *štvrtť*, *trať*, *úvrať*, *vňatť*, *violetť*, *záhať*, *žitť*. Ďalej sa podľa vzoru *dľaň* skloňujú slová *obec*, *pec*, *čelustť*, *kysť*, *päsť*. Niektoré slová majú v singulári príponu podľa vzoru *dľaň* aj podľa vzoru *kosť*, ale v pluráli len podľa vzoru *dľaň*, napr. *mysel'* – *mysle/mysli*, *tvár* – *tváre/tvári*, *hnede'* – *hnede/hnedi*, *raž* – *raže/raži*.

b) Podľa vzoru *kosť* sa skloňujú substantíva ženského rodu zakončené v nominatíve singuláru na spoluhlásky *c* (okrem *obec*, *pec*), *s*, *v*, *p*, slová s odvodzovacou

---

Štúdia vznikla pri riešení grantovej úlohy č. 2/5041/26 *Vývinové tendencie v slovenskom pravopise, jazyková kultúra a odborná terminológia*.

príponou *-osť* a iné slová na *-sť* (okrem *čelusť, kysť, päšť*), ďalej slová *reč, seč, lož, bel, sol, mlad, med, myš, voš*, zo slov zakončených na *r* a *ť* slová *jar, Sibír, zver, chuť, ortuť, pamäť, pleť, rukoväť, smet, smrť, sneť, spleť, svojeť* a pomnožné podstatné meno *pamäti*. Substantívum *hrst'* má v singulári tvary podľa vzoru *kosť*, v pluráli podľa vzoru *dlaň*.

V MSJ (s. 110) sa ďalej konštatuje, že vzor *kosť* je neproduktívny, že mnohé slová z neho prechádzajú do vzoru *dlaň*, čo sa prejavuje aj existenciou už spomínaných dvojtvarov, pričom tvary podľa vzoru *dlaň* sú bežnejšie a tvary podľa vzoru *kosť* zriedkavejšie. Pri vzore *kosť* sa najlepšie držia abstraktné substantíva zakončené na *-osť* typu *ľúbosť* a materiáliá typu *masť*. Tieto konštatovania majú však obmedzenú platnosť. Neproduktívnosť možno vzťahovať iba na to, že v istom období mnohé substantíva prešli od vzoru *kosť* k vzoru *dlaň*. Tomuto prechodu sa v minulosti venovali B. Letz (1950), J. Oravec (1961), J. Jacko (1974) a ďalší a napokon L. Dvonč vo svojej práci *Dynamika slovenskej morfológie* (1984). J. Jacko v článku *Poznámky k vzorom dlaň a kosť* (1974) ukázal, aký výrazný presun substantív od vzoru *kosť* k vzoru *dlaň* nastal v kodifikácii uvádzanej v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1931 a v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1940 (v publikovanej tabuľke ich uvádza 50, medzi inými ide o tieto substantíva: *čelad', čelusť, činovať, haluz, hať, háved, hrochoť, hrst', hrud', húšť, mosadz, niť, odpoveď, päšť, peruť, plť, púšť, reťaz, sieť, spoveď, stať, syntax, štvrt', vňať, žrd'* atď. Podľa L. Dvonča (1984) k vzoru *dlaň* prešli najmä názvy počítateľných vecí, t. j. konkréta, ako *päšť – päste, plť – plte, niť – nite, lod' – lode* (porov. aj Oravec, 1961), pri vzore *kosť* ostávajú predovšetkým abstraktá, materiáliá a kolektíva. Vzor *dlaň* sa podľa neho teda konštituuje ako vzor pre konkréta a vzor *kosť* ako vzor pre abstraktá, materiáliá a kolektíva. Podľa viacerých autorov sa vzor *kosť* obohacuje predovšetkým o substantíva na *-osť*.

Neproduktívnosť vzoru *kosť* však nemožno vzťahovať na počet substantív, ktoré sa skloňujú podľa tohto vzoru. J. Furdík v štúdiu *O vzájomnom vzťahu slovtvorného a skloňovacieho systému (na príklade skloňovacích typov dlaň a kosť)* publikovanej v Slovenskej reči (1981) na základe štatistických údajov a komentárov k nim v Retrográdnom slovníku slovenčiny od J. Mistríka (1976) uvádza, že podľa vzoru *kosť* sa skloňuje 4622 substantív, čo je piaty najproduktívnejší vzor zo všetkých skloňovacích vzorov substantív, kým vzor *dlaň* je tretí najmenej produktívny a patrí doň iba 770 substantív. Pravda, zo 4622 substantív, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *kosť*, až 4485 sa končí morféomou *-osť*, iné zakončenie má iba 137 substantív (porov. aj citovanú štúdiu J. Furdíka novšie publikovanú v zborníku prác J. Furdíka *Život so slovtvorbou a lexikológiou*, 2005). Kvantitatívnymi údajmi o skloňovacích vzoroch *kosť* a *dlaň* sa najnovšie venovali aj V. Benko – J. Hašanová – E. Kostolanský v práci *Počítačové spracovanie slovenského jazyka. Časť: Morfológia podstatných mien* (1998).

V tabuľke č. 1 uvádzame prehľad skloňovania slov, ktoré sa v MSJ zaraďujú do skloňovacieho vzoru *kosť*, a to aj takých, ktoré majú v genitíve singuláru tvar podľa vzoru *kosť*, ale v nominatíve a akuzatíve plurálu podľa vzoru *dlaň*, resp. pri ktorých sa v genitíve singuláru a v nominatíve a akuzatíve plurálu pripúšťajú dvojtvary, teda tvary podľa vzoru *kosť* aj podľa vzoru *dlaň*, ale aj niektorých ďalších slov, a ich spracovanie v kodifikačných príručkách a v relevantných jazykových príručkách a slovníkoch. Ide o tieto príručky: Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931

(PSP, 1931), Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 (PSP, 1940), Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 (PSP, 1953), Slovník slovenského jazyka z r. 1959 – 1968 (SSJ, 1959 – 1968), Morfológia slovenského jazyka z r. 1966 (MSJ, 1966), Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1971 (PSP, 1971), Príručka slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu z r. 1973 (Oravec – Laca, 1973), Pravidlá slovenského pravopisu z r. 2000 (PSP 2000) a Krátky slovník slovenského jazyka z r. 2003 (KSSJ, 2003).

Tabuľka č. 1

KOŠŤ	PSP 1931	PSP 1940	PSP 1953	SSJ 1959 – 68	MSJ 1966	PSP 1971	Oravec – Laca 1973	PSP 2000	KSSJ 2003
Budapešť	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	–
Bukurešť	–	–	-i	-i	-i	-i	-i	-i	–
hned'	–	–	-e/-i	-e/-i	-e/- i pl. -e	-e/-i	-e	-e/-i	-e/-i
hrst'	-i	-i	-i	-i pl. -e	-i pl. -e	-i	-i	-i pl. -e	-i pl. -e
chrast'	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
Chrast nad Hornádom	–	–	–	-e	–	–	–	-e	–
chuť	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i pl. -e	-i pl. -e	-i pl. -e
korist'	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
krv	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
masť	-i	-i	nemá tvary	-i	-i	nemá tvary	-i	-i	-i
meď	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
mlaď	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i (mladosť) -e (mláďatá)	-i (mladosť) -e (mládež)
mysel'	-i	-e	-e	-e/-i	-e/-i pl. -e	-e	-e	-e/-i	-e/-i
náplast'	-i	-i	-i	-i	–	-i	-i	-i	-i
neresť	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
noc	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
ortuť	–	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
osť	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
pamäť	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i (ľudská) -e (počítača)	-i (ľudská) -e (počítača)
peľasť	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
pleť	-i	-e	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
plst'	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
pomoc	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
prímes	–	–	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
ratolest'	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
raž	-i	-i	-i pl. -e	-i pl. -e	-e/-i pl. -e	-i pl. -e	-i pl. -e	-e/-i	-e/-i
rukoväť	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i

KOŠŤ	PSP 1931	PSP 1940	PSP 1953	SSJ 1959 – 68	MSJ 1966	PSP 1971	Oravec – Laca 1973	PSP 2000	KSSJ 2003
seč	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
Seč	–	–	–	-i	–	–	–	-i	–
Horná/Dolná Seč	–	–	–	-e	–	–	–	-i	–
Sered'	–	–	-i	-e	-i	-i/-e	-i/-e	-e	–
Sibír	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	–
smeť	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
smrť	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
sneť	-i	-i	-i	-i	-i	-i	–	-i	-i
spleť	–	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
svojeť	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
tršť	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i
tvár	-i	-e/-i	-e/-i	-e/-i	-e/-i pl. -e	-e/-i	-e/-i	-e/-i	-e/-i
zver	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i	-i

V tabuľke č. 2 je prehľad slov uvádzaných v tabuľke č. 1 s uvedením tvarov podľa súčasnej kodifikácie, ako je zachytená v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 2000, a porovnaním so stavom v jazykovej praxi, ako to ukazujú doklady zo Slovenského národného korpusu a z internetu. Pri niektorých slovách kvantitatívne údaje o tvaroch genitívu singuláru neuvádzame komplexne, ale iba na základe používania tvaru genitívu v niektorých predložkových spojeniach, resp. c niektorých slovných spojeniach, pri niektorých slovách vôbec neuvádzame kvantitatívne údaje z internetových stránok, keďže vyhľadávač na internete nebol schopný rozlíšiť niektoré tvary (napr. pri zadaní tvaru *hnedé* sa zobrazovali aj doklady s prídavným menom *hnedé* a pod.).

Tabuľka č. 2

KOŠŤ	PSP 2000	SNK	INTERNET
Budapešť	-i	-i – do/z/ bez/mimo Budapešti – 1287 -e – 6	-i – do/z/bez/mimo Budapešti – 1337 -e – 125
Bukurešť	-i	-i – do/z Bukurešti – 213 -e – 0	-i – do/z Bukurešti – 384 -e – 5
hneď	-e/-i	-e – 3 -i – 7	nezisťované
hrst'	-i pl. -e	-i G – 364 do/z/bez/pol hrsti -i pl. – 7 -e G – 18 (do/z hrste, pol/štvrt' hrste) -e pl. – 113	-i G – 536 do/z/bez/pol hrsti -i pl. – 79 -e G – 119 do/z hrste, pol/štvrt' hrste -e pl. – 263
chrast'	-i	-i G – 7 -i pl. – 0 -e G – 0 -e pl. – 3	-i G – 3 -i pl. – 0 -e G – 0 -e pl. – 4
Chrast' nad Hornádom	-e	-e – 141 -i – 29	-e – 19 -i – 15

KOSŤ	PSP 2000	SNK	INTERNET
chuť	-i pl. -e	-i – 644 (bez/do/z /podľa chuti) -e G + pl. – 601 (z toho bez/z chute – 11)	-i G – 2074 bez/do/z/podľa chuti -e G + pl. – 613 (z toho bez/do/z /podľa chute – 212)
korisť	-i	-i G – 93 (bez/do/od/z koristi) -i pl. – 0 -e G – 1 -e pl. – 0	-i G – 270 bez/do/od/z koristi -i pl. – nezisťované -e G – 21 -e pl. – 16
krv	-i	-i – 1423 bez/do/od krvi -e – 15 bez/do/od krve	-i – 1854 bez/do/od/z krvi -e – 10 bez/do/od/z krve
masť	-i	-i G – 42 -i pl. – 4 -e G – 1 -e pl. – 20	-i G – 375 bez/do/od/z masti nezisťované -e G – 9 -e pl. – 127
meď	-i	-i – 134 (z/do medi) -e – 15 (z toho z/do mede 3)	-i G – 769 bez/z/do medi -e G – 150 bez/z/do mede
mlaď	-i (mladosť) -e (mládatá)	-e – 83	nezisťované
myseľ	-e/-i	-e – 934 z/do mysle -i – 13 z/do myslí	-e – 1403 z/do mysle -i – 531 z/do myslí
náplasť	-i	-i G – 31 -i pl. – 67 -e G – 9 -e pl. – 47	-i G – 69 bez/z/do/od náplasti -i pl. – nezisťované -e G – 29 bez/z/do/od náplaste -e pl. – 378
neresť	-i	-e – 0	nezisťované
noc	-i	-e – 0	nezisťované
ortuť	-i	-i – 284 -e – 62	-i – 642 aj s tvarmi D a L -e – 353
osť	-i	-e – 0	nezisťované
pamäť	-i (ľudská) -e (počítača)	-i G – 1929 z/do/bez/podľa pamäti – bez významovej diferenciácie -i pl. – 0 výkonné/počítačové pamäti -e – 409 z/do/bez pamäte – bez významovej diferenciácie -e pl. – 2 výkonné/počítačové pamäte	-i – 1451 z/do/bez/podľa pamäti – bez významovej diferenciácie -i pl. – 20 výkonné/počítačové pamäti -e – 1315 z/do/bez pamäte – bez významovej diferenciácie -e pl. – 82 výkonné/počítačové pamäte
peľasť	-i	-i G – 12 -i pl. – 0 -e G – 15 -e pl – 2	-i G – 10 -i pl. – 6 -e G – 2 -e pl – 5
pleť	-i	-i – 2257 aj s tvarmi D a L -e – 2	nezisťované
plst'	-i	-i G – 37 -i pl. – 1 -e G – 5 -e pl. – 2	-i G – 163 z/bez/od/výroba/úprava plsti -i pl. – nezisťované -e G – 65 z/bez/od/výroba/úprava plste -e pl. – nezisťované
pomoc	-i	-e – 0	nezisťované
prímes	-i	-e – 0	-e G – 3

KOŠŤ	PSP 2000	SNK	INTERNET
ratolest'	-i	-i – 888 G + pl. aj s tvarmi D a L -i pl. – nezisťované -e G – 0 -e pl. – 1	-i – 477 G + pl. aj s tvarmi D a L -i pl. – nezisťované -e G – 1 -e pl. – 5
raž	-e/-i	-e – 172 -i – 44	-e – 441 -i – 272 aj s tvarmi D a L
rukoväť	-i	-i G – 40 -i pl. – 5 -e G – 82 -e pl. – 58	-i – 600 G + pl. aj s tvarmi D a L -e – 612 G + pl.
seč	-i	-e – 0	nezisťované
Seč	-i	-i – 1 do/zo Seči -e – 1 do/zo Seče	-i – 3 do/zo Seči -e – 36 do/zo Seče
Dolná Seč	-i	-i – 1 do/z Dolnej Seči -e – 1 do/z Dolnej Seče	-i – 5 do/z Dolnej Seči -e – 5 do/z Dolnej Seče
Horná Seč	-i	-i – 0 do/z Hornej Seči -e – 0 do/z Hornej Seče	-i – 6 do/z Hornej Seči -e – 13 do/z Hornej Seče
Rimavská Seč	-i	-i – 3 do/z Rimavskej Seči -e – 9 do/z Rimavskej Seče	-i – 24 do/z Rimavskej Seči -e – 15 do/z Rimavskej Seče
Sereď	-e	-e – 131 do/od/okolo/zo Sereďe -i – 7 do/od/okolo/zo Sereďi	-e – 724 do/od/okolo/zo Sereďe -i – 182 do/od/okolo/zo Sereďi
Sibír	-i	-i – 101 do/od/zo Sibíri -e – 4 do/od/zo Sibíre	-i – 175 do/od/zo Sibíri -e – 42 do/od/zo Sibíre
smeť	-i	-i pl. – 956 -e – 0	nezisťované
smrť	-i	-i G – 3519 od/do/bez/okolo/mimo/zo smrti -i pl. – 3 dve/tri/štyri smrti -e G – 2 -e pl. – 20 dve/tri/štyri smrte	-i G – 1986 od/do/bez/okolo/mimo/zo smrti -i pl. – 21 dve/tri/štyri smrti -e G – 0 od/do/bez/okolo/mimo smrte -e pl. – 8 dve/tri/štyri smrte
sneť	-i	-i G – 48 -i pl. – 2 -e G – 3 -e pl. – 0	nezisťované
spleť	-i	-i – 730 aj s D a L -e G – 41 -e pl. – 15	nezisťované
svojeť	-i	-i – 11 -e – 1	-i – 128 G aj s tvarmi D a L -e – 3
trst'	-i	-i – 7 -e – 3	-i G – 4 do/z trsti -e G – 2 do/z trste
tvár	-e/-i	-e G – 6503 do/od/bez/z/okolo/podľa tváre -e pl. – 280 dve/tri/štyri/všetky/rozličné tváre -i G – 32 do/od/bez/z/okolo/podľa tvári -i pl. – 0 dve/tri/štyri/všetky/rozličné tvári	-e G – 1697 do/od/bez/z/okolo/podľa tváre -e pl. – 1092 dve/tri/štyri/všetky/rozličné tváre -i G – 319 o/od/bez/z/okolo/podľa tvári -i pl. – 0 dve/tri/štyri/všetky/rozličné tvári
zver	-i	-i – 1734 (aj s D a L) -e – 41	-i – 191 bez/do/od/zo/stopy zveri -e – 19 bez/do/od/zo/stopy zvere

Z nášho náčrtu problematiky a z našich pozorovaní možno urobiť takýto čiastkový záver: Konštatovanie o neproduktívnosti skloňovacieho vzoru *kosť* publikované vo viacerých starších prácach nezodpovedá úplne skutočnosti, lebo vychádzalo iba z toho, že v istom období vývinu súčasnej spisovnej slovenčiny nastal výraznejší presun substantív od vzoru *kosť* k vzoru *dlaň*, nie z toho, koľko substantív sa skloňuje podľa týchto vzorov, ako na to už upozornili niektorí autori (porov. najmä Furdík, 1981). Vzor *kosť* sa aj v súčasnosti obohacuje o mnohé nové substantíva utvorené produktívnou slovotvornou príponou *-osť*, lebo ide o živý slovotvorný postup. Na druhej strane vzor *dlaň* sa sústavne obohacuje o nové substantíva utvorené produktívnou slovotvornou príponou *-áreň* a jej variantnými príponami *-areň* a *-iareň*. Pravda, ako sme ukázali, prechod substantív od vzoru *kosť* k vzoru *dlaň* sa nezastavil, ale stále pokračuje, hoci nie tak výrazne, ako to bolo v prvej polovici dvadsiateho storočia. Prechod k vzoru *dlaň* v jazykovej praxi nastáva aj pri niektorých materiáliách (*masť*, *med'*, *ortuť*, *plst'*), o ktorých sa v MSJ (s. 110) konštatuje, že pri vzore *kosť* sa najlepšie držia okrem iných materiálií typu *masť*, resp. aj pri niektorých kolektívach (*mlad'*) a abstraktách, ak sa používajú v tvare nominatívu a akuzatívu plurálu (*smrt'*). Vynára sa preto otázka, či by sa pri niektorých substantívach zaradených do vzoru *kosť* nemalo uvažovať o tom, aby sa na základe stavu v jazykovej praxi aj v kodifikačných príručkách uvádzali dvojtvary, ako je to v súčasnosti pri substantívach *raž*, *tvár*, teda aby sa pripustili aj tvary podľa vzoru *kosť*, aj tvary podľa vzoru *dlaň*. Išlo by napríklad o tieto substantíva: *maste* (aspoň v tvaroch nominatívu a akuzatívu plurálu), *med'* (v tvare genitívu singuláru), *náplast'* (aj v tvare genitívu singuláru, aj v tvaroch nominatívu a akuzatívu plurálu), *ortuť* (v tvare genitívu singuláru), *pelast'* (aj v tvare genitívu singuláru, aj v tvaroch nominatívu a akuzatívu plurálu), *plst'* (aj v tvare genitívu singuláru, aj v tvaroch nominatívu a akuzatívu plurálu), *rukoväť* (aj v tvare genitívu singuláru, aj v tvaroch nominatívu a akuzatívu plurálu), *smrt'* (v tvaroch nominatívu a akuzatívu plurálu), *splet'* (aj v tvare genitívu singuláru, aj v tvaroch nominatívu a akuzatívu plurálu), prípadne aj niektoré ďalšie substantíva. Pri substantíve *pamäť* by sa zasa zaradenie k vzoru nemalo viazať na to, či ide o ľudskú pamäť, alebo o počítačovú pamäť, ale v oboch významoch by sa mal pripustiť dvojtvar. Pri substantíve *tvár* by sa dvojtvar *tváre/tvári* mal pripustiť iba pri genitíve singuláru, keďže sme na internete a v Slovenskom národnom korpuse nenašli ani jeden doklad na plurálový tvar *tvári*.

LITERATÚRA

- BENKO, Vladimír – HAŠANOVÁ, Jana – KOSTOLANSKÝ, Eduard: Počítačové spracovanie slovenského jazyka. Časť: Morfológia podstatných mien. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského 1998.
- DVONČ, Ladislav: Dynamika slovenskej morfológie. 1. vyd. Bratislava: Veda 1984. 124 s.
- FURDÍK, Juraj: O vzájomnom vzťahu slovotvorného a skloňovacieho systému (na príklade skloňovacích typov *dlaň* a *kosť*). In: Slovenská reč, 1981, roč. 46, č. 6, s. 353 – 359.
- FURDÍK, Juraj: Život so slovotvorbou a lexikológiou. Košice: Vydavateľstvo LG 2005. 476 s.

- JACKO, Jozef: Poznámky k vzorom *dlaň* a *kost'*. In: Slovenská reč, 1974, roč. 39, č. 1, s. 40 – 46.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 4. vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- LETZ, Belo: Gramatika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava: Štátne nakladateľstvo 1950. 566 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.
- ORAVEC, Ján: Zdôrazňujeme pravidelnosti vo vyučovaní gramatiky. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1961, roč. 7, č. 9, s. 281 – 285.
- ORAVEC, Ján – LACA, Vincent: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 608 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 1931. 364 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 1940. 482 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1953. 408 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. 11., zrevidované vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971. 424 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 3., upravené a doplnené vyd. Bratislava: Veda 2000. 592 s.
- Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968.

Word length in text

A study in the syntagmatic dimension

REINHARD KÖHLER

Introduction

Word length has become one of the most intensively and systematically investigated quantitative property in linguistics (cf. the Göttingen project <http://wwwuser.gwdg.de/~kbest/> and the Graz project <http://www-gewi.uni-graz.at/quanta/>). The majority of such studies is concerned with word length distributions in texts whereas the syntagmatic dimension has been studied to a much less extend. The first to pay attention to transitions between word lengths or, in other words, to the distribution of word length pairs of adjacent words in a text was probably Wilhelm Fucks (cf. Grzybek – Kelih, 2006, and the references therein; see also Best, 2001 and Grzybek, 2006). Simone Andersen (2005) devoted a study to the question of word length homogeneity within a text.

Studies on rhythmical structures of texts can be considered as related research, although those (c. f. Best, 2005) are concerned with stress-based rhythm whereas the present investigation focuses on length-based rhythm.

The present paper approaches the problem of the behaviour of word length sequences without limitation to a specific grouping such as word pairs or N-grams. It starts from the general hypothesis that the word length sequence in a text is organised in lawful patterns rather than chaotically or according to a uniform distribution.

There are several possibilities to define units such as phrases or clauses which could be used to find patterns of word length regularities. For our present purpose, another alternative has been chosen. Rather than linguistically motivated units, a unit was looked for which was based on length rhythm itself. We define an L-segment as the text segment which, beginning with the first word of the given text, consists of word lengths which are greater or equal to the left neighbour. As soon as a word is encountered which is shorter than the previous one the end of the current L-segment is reached. Thus, the text fragment (1) will be segmented as shown by the L-segment sequence (2):

- (1) Azon a tájon, ahol most Budapest fekszik, már nagyon régen laknak emberek.
- (2) 2,122,13,2,12223

This kind of segmentation is similar to Boroda's F-motiv for musical "texts". Boroda (1982) defined his F-motiv in an analogous way but with respect to the

duration of the notes of a musical piece. The advantage of such a definition is obvious: Any text can be segmented in an objective, unambiguous, and exhaustive way, i.e. it guaranties that no rest will remain. It must be noted that in Slavic languages also zeros are possible in the L-segments, e.g. for the zero-syllabic prepositions *k*, *s*, *v* in Slovak (in the present study, however, the Russian prepositions *k*, *s*, *v* have been treated as clitics). Further, this kind of unit building can be performed on all levels of linguistic analysis and using any measurable property, e.g. sentence length, sentence complexity, etc.

Hypotheses, Data, and Methods

The question we departed from is whether word length (which we know abides by certain distributional laws) follows lawful patterns also with respect to its sequence in a text. Specifically, we set up the hypothesis that any appropriate segmentation of a text will display a monotonously decreasing frequency distribution. Furthermore, we assume that the balance between the repetition of (length-)rhythmical segments and the introduction of new ones in the course of the text will resemble the well-known type-token relation of words.

To test these hypotheses, the first part (the first 23434 words) of Dostoevskij's "prestuplenie i nakazanie"¹ was analysed with respect to its word length. Then, the text was segmented into L-segments according to the definition given above and a frequency analysis was conducted. Table 1 shows the 20 most frequent L-segments in this text:

Rank	L-segment	frequency
1	2	825
2	13	781
3	12	737
4	14	457
5	3	389
6	123	274
7	23	269
8	113	247
9	22	245
10	122	235
11	112	207
12	15	177
13	24	164
14	133	135
15	114	132
16	124	122
17	134	98
18	4	93
19	1223	87
20	1123	77

Table 1: The 20 most frequent L-segments in the analysed text (rank, L-segment, frequency)

¹ I thank Peter Grzybek for calculating the length data of this text fragment, based on the Slavic Text Data Base at Graz University <http://quanta-textdata.uni-graz.at/>

In this paper, we do not consider the segments themselves nor their individual frequencies or ranks but rather their rank-frequency distribution as a whole. For this purpose, we use the Altmann Fitter to find an appropriate probability distribution for these data and conduct a goodness-of-fit test. We expect that the Zipf-Mandelbrot, the Waring or a similar frequency distribution will fit the data. To test the second hypothesis, we calculate the type-token curve of the text (see below) with respect to the L-segments and fit the function (1) to the data obtained:

$$y = Ax^b, \tag{1}$$

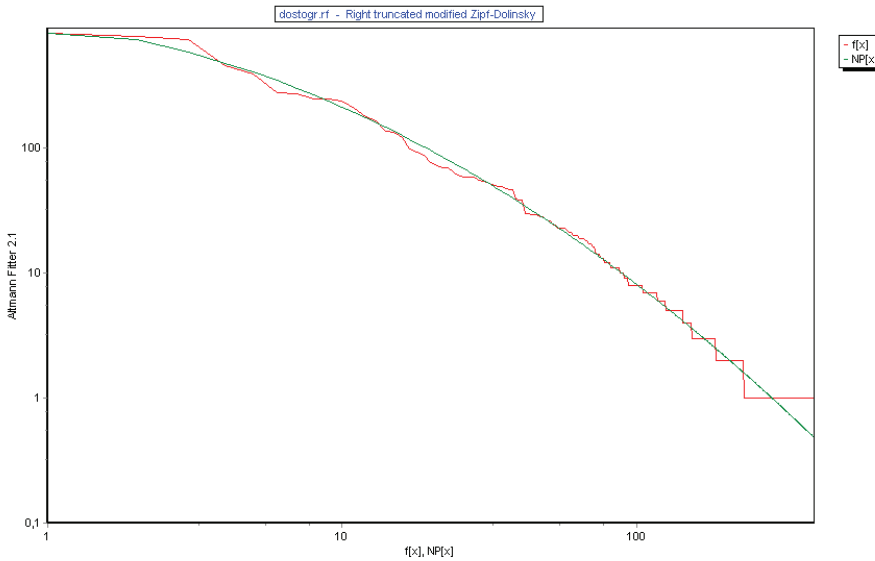
where y represents the number of types, x the number of tokens (both at the current text position), and A and b are empirical parameters.

Results

Distribution analysis

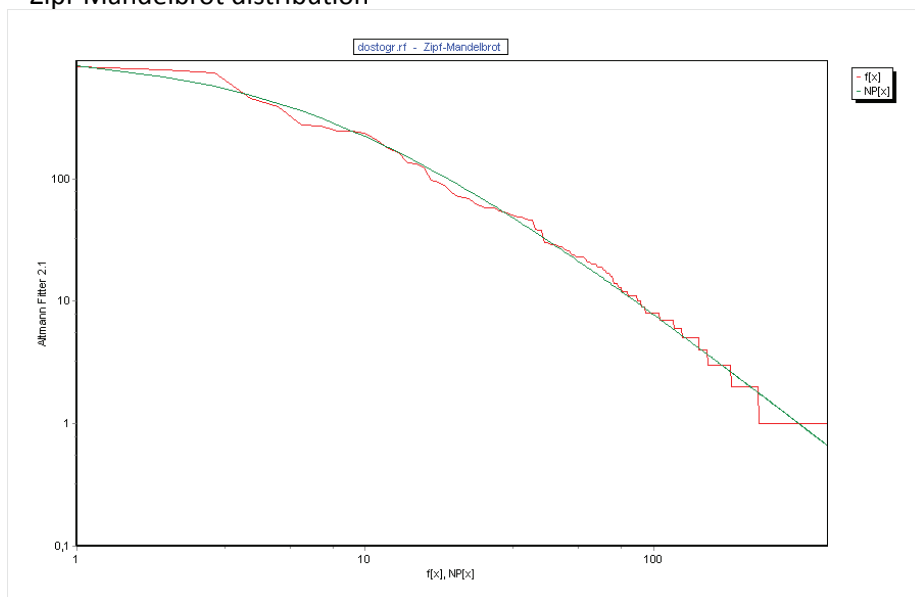
The best results with the Altmann Fitter were obtained from the fit of the right truncated modified Zipf-Alekseev distribution and the Zipf-Mandelbrot distribution to the rank-frequency data of the L-segments:

Fit of the right truncated modified Zipf-Alekseev distribution:

$a = 0.2741$
 $b = 0.1655$
 $n = 401$
 $\alpha = 0,0967$
 $\chi^2 = 133.24$
 $df = 338$
 $P(\chi^2) \approx 1.0$

Zipf-Mandelbrot distribution

$$a = 1.8412$$

$$b = 7.449$$

$$n = 401$$

$$\chi^2 = 158.87$$

$$P(\chi^2) \approx 1.0$$

$$df = 356$$

Both results reflect very a good agreement between theoretical and empirical values. However, the Zipf-Mandelbrot distribution (1) corresponds to a simpler model and (2) has proved to be a good and theoretically corroborated model of word frequency distributions. Therefore, we tend to prefer this model over the truncated distribution.

TTR analysis

The type-token ratio (TTR), originally a single number which was meant to characterise the vocabulary richness of a text, is an index calculated as a function of the ratio between the number of different words (types) in the text and the number of all running words (tokens). Today, instead of the single number, the whole curve is taken into account, which gives the number of different words (types) at each text position. There are several approaches to introduce and theoretically derive an appropriate function (cf. Altmann, 1988: 85ff). A simple and theoretically founded function is equation (1).

Meaningful type-token curves can successfully be determined not only for words but also for other linguistic units (cf. Köhler, 2003a, and 2003b) and for musical notes (cf. Köhler – Martináková-Rendeková, 1998). The corresponding analysis of the increase of the number of different length series (L-segments) yielded also very good results:

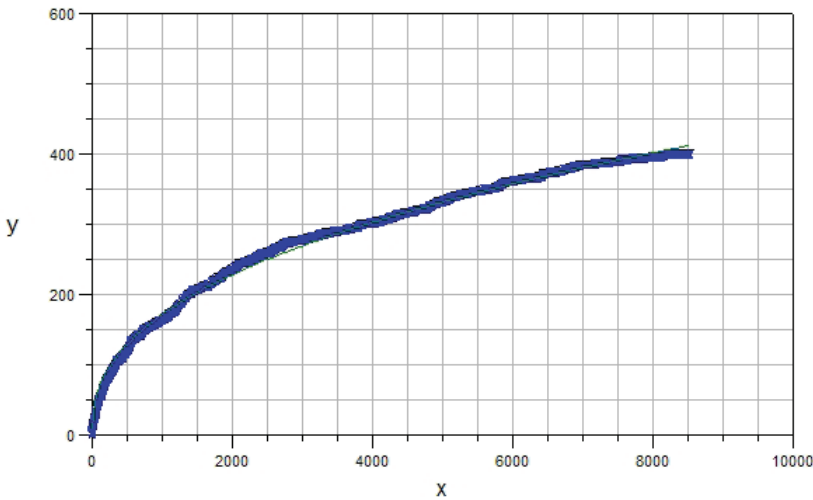

$$A = 10.2977$$

$$b = 0.4079$$

$$R^2 = 0.9948$$

TTR

The theoretical curve cannot be seen in the diagram because of the perfect match between the theoretical line and the more than 8000 empirical values. The extraordinarily good fit is also reflected by the very high value of the determination coefficient of $R^2 = 0.9948$.

As opposed to word-based TTR studies, where the parameter A in formula (1) is always 1 as long as both, types and tokens are measured in terms of words (or word-forms), the present analysis yields a value of slightly more than 10. As types and tokens have been counted in the same way, this fact is probably due to the influence of a still unknown factor, which has an effect on the L-segment repetition structure. We expect that the analysis of a sufficiently large number of texts will help to give an answer to this question.

Conclusion

The results support the hypothesis that word length displays a lawful behaviour not only 'in the mass', as Gustav Herdan called it, but also 'in the line'. As we have analysed only a single text, follow-up studies are necessary on more texts and different languages in order to enlarge the empirical base and to provide some evidence also with respect to the unknown factor(s) which influence(s) the slope of the TTR curve.

REFERENCES

- ALTMANN, Gabriel: *Wiederholungen in Texten*. Bochum: Brockmeyer 1988.
 ANDERSEN, Simone: Word length balance in texts: Proportion constancy and word-chain-lengths in Proust's longest sentence. In: *Glottometrics*, 2005, 11, 32 – 50.

- BEST, Karl-Heinz [ed.]: Häufigkeitsverteilungen in Texten. Göttingen: Peust und Gutschmidt Verlag 2001.
- BEST, Karl-Heinz: Längen rhythmischer Einheiten. In: Köhler, Reinhard / Altmann, Gabriel / Piotrovskij, Rajmund G. [eds.]: Quantitative Linguistik. Ein internationales Handbuch. Quantitative linguistics. An international handbook. Berlin, New York: Walter de Gruyter 2005, 208 – 214.
- BORODA, Moisei: Häufigkeitsstrukturen musikalischer Texte. In: Orlov, Jurij K./Boroda, Moisei G./Nadarejšvili, Isabela Š.[eds.]: Sprache, Text, Kunst. Quantitative Analysen. Bochum: Brockmeyer 1982, 231 – 262.
- GRZYBEK, Peter [ed.]: Contributions to the science of text and language. word length studies and related issues. Dordrecht: Springer 2006.
- GRZYBEK, Peter – KELIH, Emmerich: Häufigkeiten von Wortlängen und Wortlängenpaaren. Untersuchungen am Beispiel russischer Texte von Viktor Pelevin 2006.
- KÖHLER, Reinhard/MARTINÁKOVÁ-RENDEKOVÁ: A Systemstheoretical approach to language and music. In: Altmann, G. und Koch, W.A. [eds.]: Systems. New Paradigms for the Human Sciences, Berlin, New York: Walter de Gruyter 1998, 513 – 546.
- KÖHLER, Reinhard: Zur Type-Token-Ratio syntaktischer Einheiten. Eine quantitativ-korpuslinguistische Studie. In: Lea Cyrus, Henrik Feddes, Frank Schumacher, Petra Steiner [eds.]: Sprache zwischen Theorie und Technologie. Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag 2003a, 93 – 101.
- KÖHLER, Reinhard: Zur Wachstumsdynamik (Type-Token-Ratio) syntaktischer Funktionen in Texten. In: Sebastian Kempgen, Ulrich Schweier, Tilman Berger [eds.]: Rusistika · Slavistika · Lingvistika. Festschrift für Werner Lehfelddt zum 60. Geburtstag. (Die Welt der Slaven, Sammelbände Bd. 19). München: Otto Sagner 2003a, 498 – 504.

Wortschatzwachstum und -umfang in Texten und Textkorpora

KARL-HEINZ BEST

Textgesetze

Texte sind gesetzmäßig strukturiert (Altmann, 1988); zu den Textgesetzen gehören auch solche, die das Anwachsen des Wortschatzes im Verlauf des Textes steuern, aber auch diejenigen, die den Wortschatzreichtum, der sich im Ergebnis einstellt, bestimmen (Mehler, 2005). Um diese beiden Arten des Zusammenhangs zwischen Textumfang und Wortschatz soll es in diesem Beitrag noch einmal gehen.

1. Man kann danach fragen, wie der Wortschatz eines bestimmten Textes oder auch eines Textkorpus wächst, wenn man entweder Wort für Wort oder Textabschnitt für Textabschnitt untersucht, wie sich das Verhältnis von Textwörtern (token) zu neuen, bis zu einer bestimmten Textstelle noch nicht benutzen Wörtern (Lexeme oder Wortformtypes) in einem ganzen Text oder Textkorpus entwickelt.
2. Man kann außerdem danach fragen, wie viele verschiedene Wörter (Lexeme oder Wortformen) Texte oder Textkorpora aufweisen, wenn sie eine bestimmte Länge erreichen.

Die Linguistik hat sich immer wieder mit diesen Problemen befasst (In neuerer Zeit u.a. Best, 2003a,b, 2004a,b; Panas, 2001; Wimmer & Altmann, 1999), ohne dass sich bisher ein bestimmtes Modell durchgesetzt hätte. Möglicherweise sind ja auch für die beiden Aspekte des Themas unterschiedliche Modelle heranzuziehen. Es geht hier nicht darum, die Frage des allein richtigen Modells zu klären – wenn es das überhaupt gibt –, sondern darum, zu zeigen, dass man mit einem in der Linguistik vielfach bewährten Modell und seinen Abwandlungen beide Phänomene angemessen darstellen kann.

Betrachtet man den Zuwachs neuer Wörter im Textverlauf, so stellt man fest, dass es sich um tendenziell abnehmende Werte handelt: Es kommen immer seltener Wörter hinzu, die bis dahin noch nicht verwendet wurden. Wagner, Altmann & Köhler (1987: 136) schlagen für diesen Fall

$$(1) y = ax^{-b}$$

als Modell vor und überprüfen es am Beispiel der Sprachproduktion eines 12 Jahre alten Mädchens erfolgreich. Köhler (2003: 93) bestätigt es als „empirisch bestätigt“. Es hat sich in der Linguistik als eine der Formen des Menzerath-Altmann-Gesetzes

(Hřebíček, 1995) und als Grundmodell des Köhlerschen Regelkreises (Köhler, 1986) vielfach bewährt. Altmann (1980: 3) stellt dieses Gesetz bereits in drei verschiedenen Formen vor; inzwischen hat sich erwiesen, dass bei bestimmten Fällen weitere Modifikationen des Modells in Betracht gezogen werden müssen (vgl. Best, 2003a: 100f. mit einer persönlich von Altmann mitgeteilten Variante).

Zum Wortschatzzuwachs in deutschen Texten

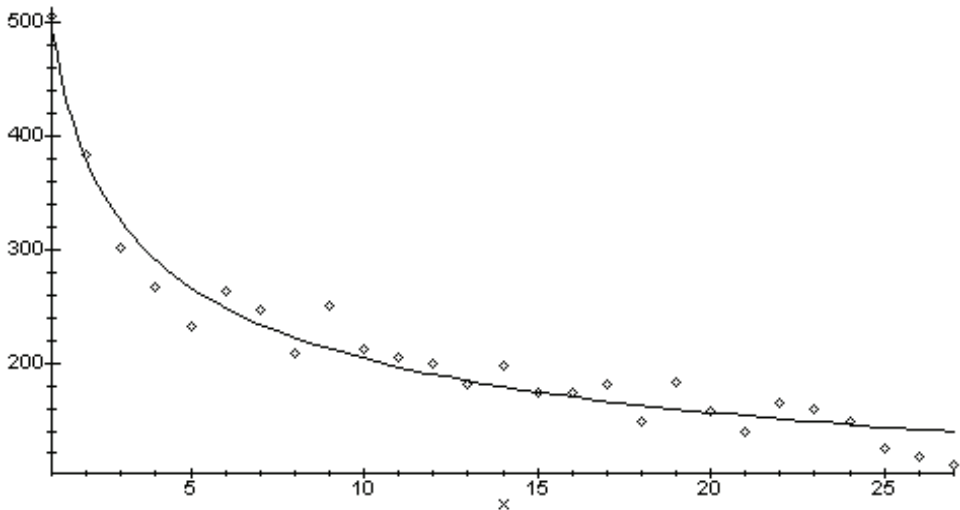
Hier soll nun zuerst der Zuwachs neuer Wörter im Verlauf eines längeren Textes am Beispiel von Gottfried August Bürgers *Münchhausen* demonstriert werden.

Tab. 1: Zuwachs neuer Wörter in Gottfried August Bürgers *Münchhausen* (einfache Werte)

Text-block (je 1000 token)	neue Wörter (beob- achtet)	neue Wörter (berech- net)	Text-block (je 1000 token)	neue Wörter (beob- achtet)	neue Wörter (berech- net)	Text-block (je 1000 token)	neue Wörter (beob- achtet)	neue Wörter (berech- net)
1	506	495.35	10	213	204.00	19	183	159.31
2	383	379.26	11	205	196.65	20	157	156.19
3	302	324.41	12	200	190.16	21	140	153.28
4	267	290.37	13	181	184.39	22	165	150.56
5	233	266.45	14	197	179.20	23	159	148.00
6	263	248.38	15	174	174.50	24	149	145.60
7	247	234.05	16	173	170.21	25	124	143.32
8	209	222.32	17	182	166.28	26	118	141.17
9	250	212.45	18	148	162.66	27*	110	139.14

$a = 495.3549$ $b = 0.3853$ $D = 0.96$

* Dieser Textblock umfasst nur 710 Wörter; der Text insgesamt hat 26710 Wörter (token). a , b : Parameter des Modells. D : Determinationskoeffizient, der mit $D = 0.96$ eine sehr gute Übereinstimmung zwischen Modell und Beobachtung anzeigt. Die durchgezogene Linie steht für den berechneten Verlauf des Aufkommens neuer, zuvor noch nicht verwendeter Wörter.

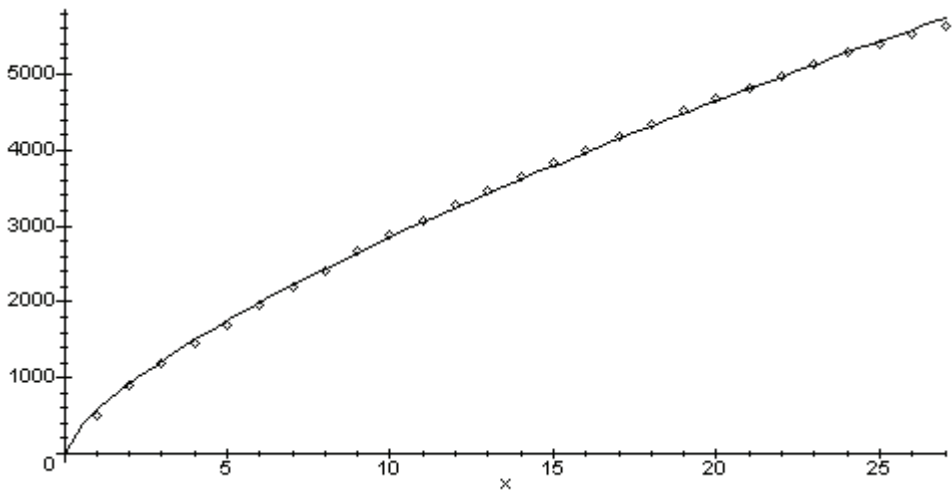
Graphik zu Tab. 1: Zuwachs neuer Wörter in Gottfried August Bürgers *Münchhausen* (einfache Werte)

Weitere Ergebnisse zum Wortschatzwachstum in deutschen Texten finden sich in Best (2003a, 2004a,b). Statt die Zahl neuer Wörter Textblock für Textblock einzeln festzustellen, kann man die entsprechenden Werte auch Schritt für Schritt addieren, sie also kumulieren und anschließend wiederum das gleiche Modell (1) anpassen:

Tab. 2: Zuwachs neuer Wörter in Gottfried August Bürgers *Münchhausen* (kumulierte Werte)

Text-block (je 1000 token)	neue Wörter (beob- achtet)	neue Wörter (berech- net)	Text-block (je 1000 token)	neue Wörter (beob- achtet)	neue Wörter (berech- net)	Text-block (je 1000 token)	neue Wörter (beob- achtet)	neue Wörter (berech- net)
1	506	563.87	10	2873	2852.01	19	4516	4481.10
2	889	918.54	11	3078	3049.93	20	4673	4645.86
3	1191	1221.97	12	3278	3242.59	21	4813	4808.20
4	1458	1496.28	13	3459	3430.54	22	4978	4968.27
5	1691	1750.79	14	3656	3614.27	23	5137	5126.20
6	1954	1990.56	15	3830	3794.14	24	5286	5282.11
7	2201	2218.73	16	4003	3970.49	25	5410	5436.10
8	2410	2437.41	17	4185	4143.61	26	5528	5588.29
9	2660	2648.13	18	4333	4313.74	27*	5639	5738.75

$a = 563.8745$ $b = -0.7040$ $D = 0.99$

Graphik zu Tab. 2: Zuwachs neuer Wörter in Gottfried August Bürgers *Münchhausen* (kumulierte Werte)

Das gewählte Modell erweist sich also für das Wortschatzwachstum in diesem Text als sehr geeignet. Dabei ist das Ergebnis bei den kumulierten Werten noch besser als bei den nicht kumulierten. Man kann das Modell auch auf Textkorpora anwenden. Ein umfangreiches deutschsprachiges Textkorpus hat Billmeier (1968: 167) untersucht. Er erfasste den Wortschatzzuwachs in einem 60000 Wortformen langen Korpus von *Neues Deutschland* (18 Seiten des Jahrgangs 1964, Februar, verschiedene Sparten). Einem Vorschlag von Wimmer & Altmann (1999) folgend wurde an diese Datei in einer früheren Untersuchung das logistische Gesetz ange-

passt (Best, 2003b: 29). Es erwies sich durchaus als geeignet, hat aber doch einen Nachteil: Es modelliert den Anfang des Wortschatzzuwachses, der eine besonders starke Zunahme aufweist, nicht angemessen. Wendet man aber Modell (1) an, das auch den Anfang des Prozesses sehr gut erfasst, so erhält man ein sehr überzeugendes Ergebnis (Best, 2004a).

Textlänge und Wortschatzumfang im Deutschen

Nachdem also gezeigt werden konnte, dass das Wortschatzwachstum modellgemäß erfolgt, soll nun der Frage nachgegangen werden, ob anhand deutscher Texte auch ein Zusammenhang zwischen der Textlänge (token) und dem Wortschatzumfang (Wortformtypes) besteht. Hierfür erwies sich das Modell

$$y = ax^b e^{-c/x}$$

als geeignet. Es handelt sich dabei um eine weitere Abwandlung des bereits genannten Menzerath-Altmann-Gesetzes (Altmann, pers. Mitteilung). Für das Deutsche kann mit 50 Texten bzw. Korpora eine besonders umfangreiche Zusammenstellung geboten werden, die Folgendes ergibt:

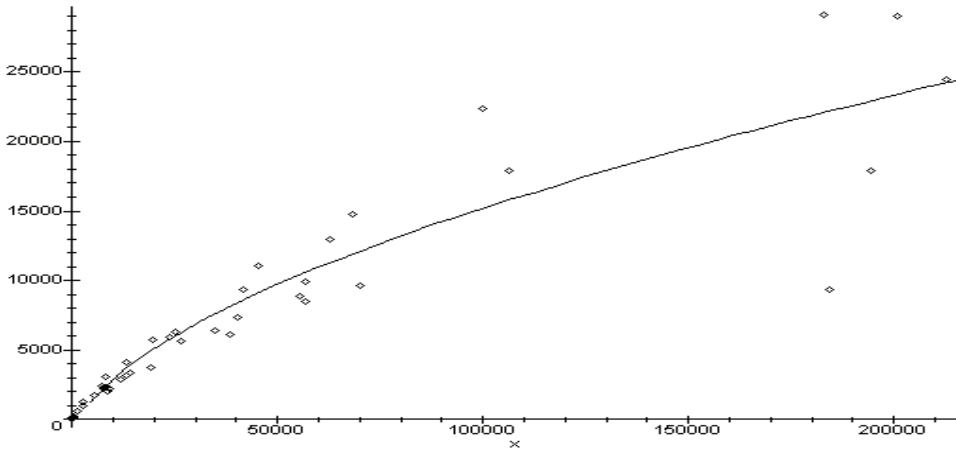
Tab. 3: Der Zusammenhang zwischen Textlänge (token) und Wortschatzumfang (Wortformtypes) im Deutschen

Text	Textlänge	types (beob.)	types (ber.)
Lichtenberg, Sudelbücher H, 15	90	73	0.00
Pestalozzi, Hühner, Adler u. Mäuse	140	97	0.00
Strittmatter, Neue Nachrichten vom Eis	188	128	0.00
Goethe, Erbkönig	227	125	0.00
Vesper, Noch ein Nachtbild	231	160	0.00
Vesper, Spätvorstellung	258	176	0.00
Strittmatter, Frühlingsanstoß	342	185	0.04
Vesper, Landbewohner	345	231	0.05
Pestalozzi, Die Menschengerechtigkeit	347	192	0.05
Strittmatter, Schwertlilien	363	222	0.08
Vesper, Fugen	1212	595	79.21
Bürger, Lenore	1322	597	104.04
Arndt, Die alte Burg bei Löbnitz	2655	1012	535.11
Schiller, Die Künstler	2710	1251	555.19
Arndt, Der Rabenstein	5305	1783	1481.53
Goethe, Novelle	7092	2461	2052.69
Klabund, Störtebecker	7571	2293	2196.49
Arnim, Der tolle Invalide auf dem Fort R.	7856	2223	2280.36
Jägersberg, Dazugehören	8006	2322	2324.01
Goethe, St. Rochus-Fest zu Bingen	8391	3092	2434.56
Bergengruen, Das Tempelchen**	8452	2060	2451.89
Büchner, Lenz	8907	2236	2579.51
Schiller, Merkwürdiges Beispiel...	12039	2869	3392.01
Heisenberg, Das Naturbild d. heutigen Physik**	13082	3153	3641.24

Text	Textlänge	types (beob.)	types (ber.)
Heine, Der Rabbi von Bacharach	13397	4113	3714.74
Kotzebue, Kleinstädter*	14186	3378	3895.51
Kafka, Die Verwandlung	19347	3787	4980.57
Heine, Die Harzreise	19583	5785	5026.82
Mann, Die Betrogene**	23941	5940	5839.47
Studium Generale**	25253	6341	6070.68
Bürger, Münchhausen	26714	5636	6321.86
Cölfen, 321 Werbetexte***	34912	6393	7629.87
Jung, Die Magd vom Zellerhof**	38287	6111	8127.74
Ullrich, Wehr dich, Bürger**	40534	7352	8448.49
Heimpel, Die Kapitulation vor der Gesch.**	41742	9356	8617.69
Urania**	45501	11053	9130.86
Bamm, Ex Ovo**	55596	8901	10424.12
Frisch, Homo Faber**	56695	8477	10558.49
Staiger, Grundbegriffe der Poetik**	56887	9968	10581.85
Die Welt**	62711	12966	11274.93
Das Bild der Wissenschaft**	68279	14806	11912.04
Bollnow, Maß und Vermessenheit d. M.**	70316	9658	12139.50
Was Psychologiestudenten...lesen*	100011	22412	15185.82
Strittmater, Ole Bienkopp**	106410	17939	15789.14
Neues Deutschland, Jg. 1964*	182968	29070	22099.56
Kant, Kritik der reinen Vernunft*	184098	9335	22183.34
Jaspers, Die Atombombe und die Zukunft**	194326	17892	22932.18
Grass, Die Blechtrommel**	200966	29005	23409.61
FAZ**	212643	24468	24233.70
Kaeding**	10910777	258173	258154.37
$a = 16.2291$ $b = 0.5970$ $c = 3216.0595$ $D = 0.99$			

*Die Daten mit einfachem Stern sind aus Billmeier (1969: 34f.) entnommen; Doppelstern (**): Müller (1971: 274); Dreifachstern (***): Cölfen (1999: 79). Nicht gekennzeichnete Daten stammen aus Best (2004a,b) oder wurden eigens für diese Untersuchung erhoben. Es gibt ein Problem mit den Angaben zum Verhältnis von Textlänge (token) und Wortschatzumfang (Wortformentypes): Man findet Angaben zu teilweise den gleichen Texten bei Billmeier (1969), Maas (1972), Müller (1969) und Müller (1971). Maas bezieht sich auf Müller (1969). Zwischen den übrigen bestehen in den meisten Fällen Differenzen, wenn auch meist keine großen. Hier wurden die Daten aus Müller (1971) berücksichtigt und durch einige Angaben aus Billmeier (1969) ergänzt, die Müller (1971) nicht nennt.

Graphik zu Tab. 3: Der Zusammenhang zwischen Textlänge (token) und Wortschatz (Wortformtypes) in deutschen Texten (Kaeding wurde in dieser Graphik ausgelassen.)

Die Graphik zeigt den engen Zusammenhang, der zwischen der Textlänge und dem Wortschatzumfang der Texte besteht. Kaeding wurde bei der Berechnung einbezogen, in der Graphik aber ausgelassen, weil durch den wesentlich größeren Umfang dieser einen Datei verglichen mit den anderen die Darstellung zu sehr beeinträchtigt wird. Berücksichtigt man aber Kaeding bei der Berechnung nicht, etwa deshalb, weil es sich um eine ganz andere Textsorte handelt, ergibt sich mit $D = 0.87$ immer noch eine sehr gute Anpassung. Das Testergebnis ist mit $D = 0.99$ sehr gut; dennoch erkennt man, dass einzelne Texte doch erheblich von dem berechneten Verlauf abweichen. Besonders deutlich ist dies im Falle von Kant zu sehen, dessen *Kritik der reinen Vernunft* einen für die Textlänge ausgesprochen geringen Wortschatz aufweist. Solche Beobachtungen bieten Anlass dafür, Texte hinsichtlich ihres Wortschatzreichtums zu untersuchen und zu vergleichen (Wimmer & Altmann, 1999).

Man kann an die gleichen Daten auch das einfachere Modell (1) anpassen, mit gleich gutem Testergebnis. Es gibt aber ein Problem dabei: Für die kurzen Texte werden für Wortformtypes theoretische Werte berechnet, die höher ausfallen als die Beobachtungswerte für die token. Da mir dies linguistisch unsinnig zu sein scheint, habe ich das erweiterte Modell vorgezogen, bei dem dieser Fall nicht eintritt.

Wortschatzzuwachs im Französischen

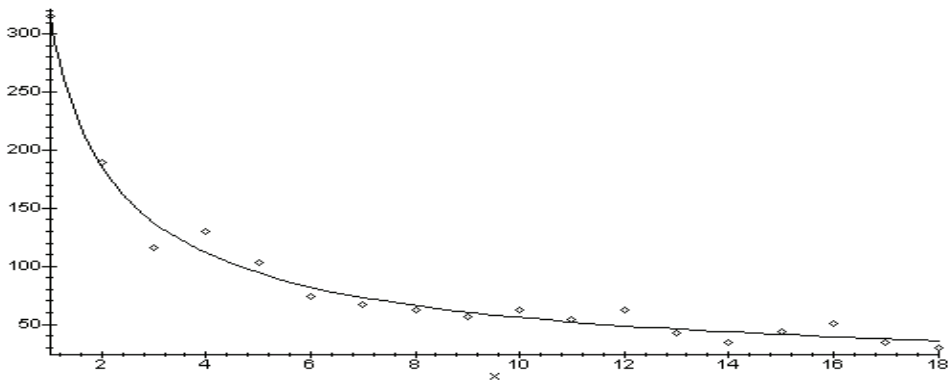
Besonders interessante Daten gibt es auch zum Wortschatzwachstum und -umfang im Französischen. Ch. Muller stellt in mehreren Büchern einschlägige Untersuchungen vor, vor allem zu Corneilles dramatischem Werk. Hier ist zu beachten, dass Muller das Verhältnis von Wortformen zu Lexemen untersucht, also nicht Wortformtypes, wie dies sonst überwiegend geschieht. Die Daten von Muller sind deshalb besonders interessant, weil er das Wortschatzwachstum in Corneilles *Nicomède* untersucht, dann aber die Zunahme des Wortschatzes im gesamten, nach Entstehungszeit geordneten dramatischen Werk. Beides wird im Folgenden vorgestellt. In Best (2003b) wurde gezeigt, dass an diese Daten das logistische Modell mit sehr guten Testergebnissen angepasst werden kann, das aber wieder-

um den Nachteil hat, den Beginn des Zuwachses nicht angemessen zu erfassen. Dieser Mangel wird mit dem hier verwendeten Modell (1) vermieden. Zunächst also die von Muller (1967: 69; 1972: 225) vorgestellten Daten zu Corneilles *Nicomède*; *Nicomède* gehört zur mittleren Schaffensperiode Corneilles, nach Mullers Einteilung (1967: 24) in die „période de la jeunesse“ (Texte 1 – 9, 1629 – 1637); „période de la maturité“ (Texte 10 – 22, 1640 – 1651) und die „période da la vieillesse“ (Texte 23 – 32, 1659 – 1674):

Tab. 4: Zuwachs neuer Wörter in Corneilles *Nicomède* (einfache, nicht kumulierte Werte)

Text-block à 103 Verse	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)	Text-block à 103 Verse	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)	Text-block à 103 Verse	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)
1	315	313.59	7	67	73.10	13	43	45.99
2	189	186.67	8	62	66.15	14	35	43.51
3	116	137.81	9	57	60.57	15	44	41.32
4	130	111.12	10	62	55.97	16	51	39.38
5	103	94.03	11	54	52.12	17	34	37.63
6	74	82.04	12	62	48.83	18	30	36.05

$a = 313.5904$ $b = 0.7484$ $D = 0.98$

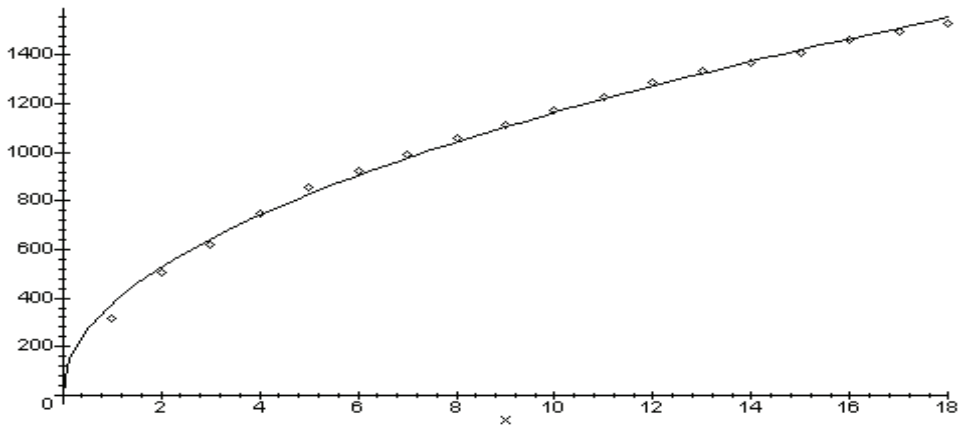

Graphik zu Tab. 4: Zuwachs neuer Wörter in Corneilles *Nicomède*

Tab. 5: Zuwachs neuer Wörter in Corneilles *Nicomède* (kumulierte Werte)

Text-block à 103 Verse	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)	Text-block à 103 Verse	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)	Text-block à 103 Verse	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)
1	315	373.05	7	994	976.13	13	1334	1325.55
2	504	525.50	8	1056	1042.73	14	1369	1375.01
3	620	642.12	9	1113	1105.24	15	1413	1422.71
4	750	740.24	10	1175	1164.33	16	1464	1468.83
5	853	826.56	11	1229	1220.49	17	1498	1513.51
6	927	904.51	12	1291	1274.13	18	1528	1556.89

$a = 373.0523$ $b = -0.4943$ $D = 0.99$

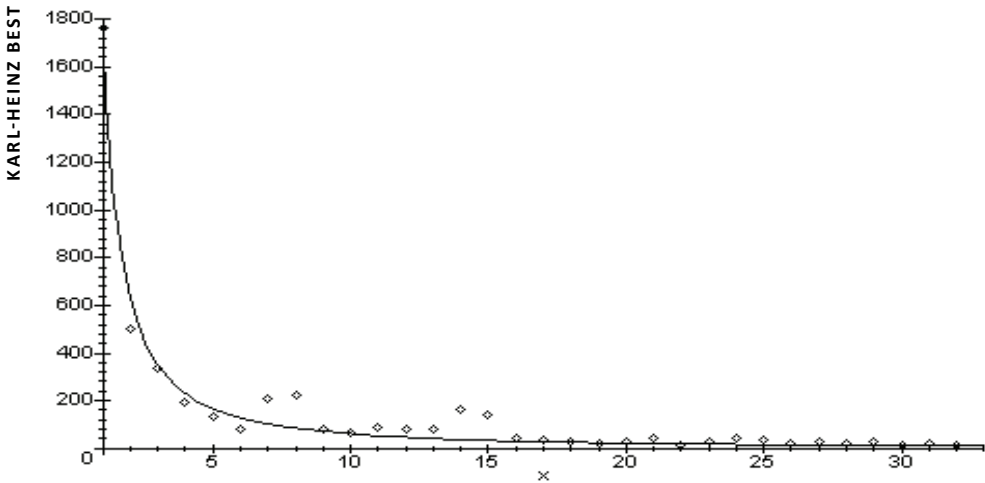
Graphik zu Tab. 5: Zuwachs neuer Wörter in Corneilles *Nicomède* (kumulierte Werte)

Muller (1967: 82) stellt auch die Werte für die historisch geordneten 32 Stücke Corneilles zusammen; auch in diesem Fall kann gezeigt werden, dass das Wachstum des Wortschatzes gesetzmäßig nach Modell (1) erfolgt:

Tab. 6: Zuwachs neuer Wörter in 32 Stücken Corneilles (ohne Berücksichtigung der Eigennamen)

Nr.	Titel (gekürzt)	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)	Nr.	Titel (gekürzt)	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)
1	Mélite	1766	1728.76	17	Théodore	35	28.12
2	Clitandre	504	631.11	18	Héraclius	27	25.87
3	La Veuve	337	350.03	19	Andromède	22	23.92
4	La Galerie ...	195	230.40	20	Don Sanche	25	22.20
5	La Suivante	134	166.57	21	Nicomède	45	20.68
6	La Place R.	82	127.78	22	Pertharite	14	19.33
7	Médée	209	102.13	23	Œdipe	28	18.12
8	L'illusion C.	222	84.11	24	La Toison ...	40	17.03
9	Le Cid	83	70.87	25	Sertorius	34	16.05
10	Horace	68	60.81	26	Sophonisbe	19	15.16
11	Cinna	87	52.94	27	Othon	29	14.35
12	Polyeucte	83	46.65	28	Agésilas	22	13.61
13	Pompée	80	41.53	29	Attila	25	12.93
14	Le menteur	166	37.28	30	Tite et Bér.	12	12.31
15	La Suite ...	141	33.73	31	Pulchérie	17	11.74
16	Rodogune	45	30.71	32	Suréna	10	11.21

$a = 1728.7646$ $b = 1.4538$ $D = 0.97$

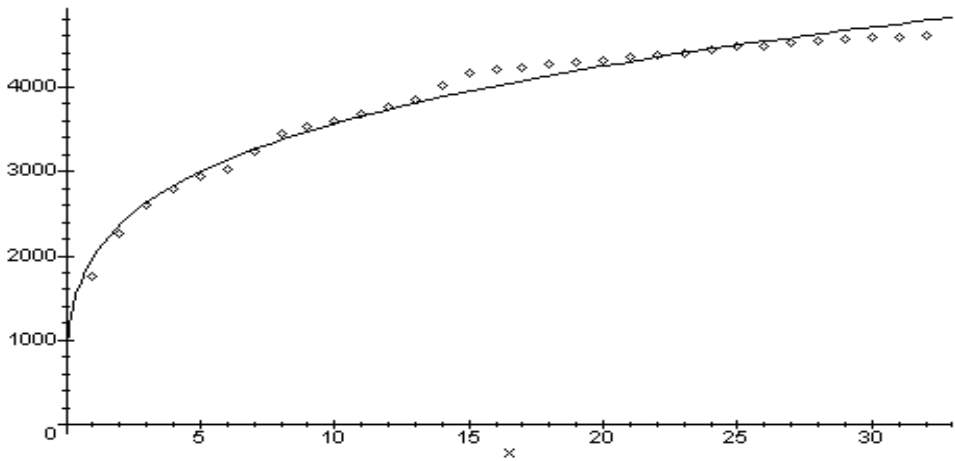

Graphik zu Tab. 6: Zuwachs neuer Wörter in 32 Stücken Corneilles

Tab. 7: Zuwachs neuer Wörter in 32 Stücken Corneilles (kumulierte Werte)

Nr.	Titel (gekürzt)	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)	Nr.	Titel (gekürzt)	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)
1	Mélite	1766	1991.26	17	Théodore	4237	4978.06
2	Clitandre	2270	2372.98	18	Héraclius	4264	4137.47
3	La Veuve	2607	2629.35	19	Andromède	4286	4194.46
4	La Galerie ...	2802	2827.87	20	Don Sanche	4311	4249.25
5	La Suivante	2936	2992.13	21	Nicomède	4356	4302.03
6	La Place R.	3018	3133.39	22	Pertharite	4370	4352.97
7	Médée	3227	3258.02	23	Œdipe	4398	4402.20
8	L'illusion C.	3449	3369.97	24	La Toison ...	4438	4449.86
9	Le Cid	3532	3471.91	25	Sertorius	4472	4496.06
10	Horace	3600	3565.71	26	Sophonisbe	4491	4540.90
11	Cinna	3687	3652.75	27	Othon	4520	4584.47
12	Polyeucte	3770	3734.05	28	Agésilas	4542	4626.85
13	Pompée	3850	3810.45	29	Attila	4567	4668.11
14	Le menteur	4016	3882.57	30	Tite et Bér.	4579	4708.33
15	La Suite ...	4157	3950.94	31	Pulchérie	4596	4747.55
16	Rodogune	4202	4015.99	32	Suréna	4606	4785.84

$a = 1991.2593$ $b = -0.2530$ $D = 0.98$

Graphik zu Tab. 7: Zuwachs neuer Wörter in 32 Stücken Corneilles (kumulierte Werte)

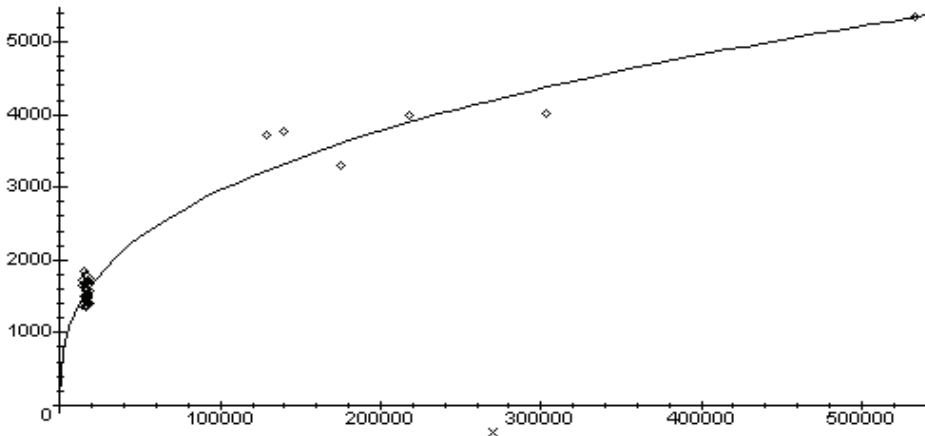
Textlänge und Wortschatzumfang im Französischen

Die Untersuchungen von Ch. Muller (1964: 64; 1967: 27, 57, 58, 270) versetzen uns auch in die Lage, speziell für das Französische den Zusammenhang zwischen Textlänge und Wortschatzreichtum zu überblicken und zu prüfen, ob auch bei dieser Sprache mit ihren andersartigen Wortbildungsmitteln das gleiche Modell angewandt werden kann. Eine Zusammenstellung der Daten findet sich bei Maas (1972: 85), die aber nicht vollständig ist und auch Fehler enthält.

Tab. 8: Der Zusammenhang zwischen Textlänge (token) und Wortschatzumfang (Lexeme) im Französischen (32 Dramen von Corneille, 1 von Racine)

Text	Textlänge	types (beob.)	types (ber.)
La Place Royale	13807	1385	1468.91
Racine, Phèdre	14217	1653	1484.18
Médée	14256	1715	1485.62
Clitandre	14435	1678	1492.18
La Suivante	15191	1496	1519.35
L'Illusion Comique	15440	1854	1528.10
Andromède	15548	1466	1531.87
Attila	15943	1476	1545.52
La Galerie du Palais	16152	1610	1552.65
Cinna	16167	1574	1553.16
Mélite	16265	1798	1556.48
Horace	16501	1493	1564.42
Polyeucte	16511	1609	1564.76
Pompée	16556	1618	1566.26
Suréna	16563	1384	1566.50
Pulchérie	16669	1355	1570.03
Le menteur	16677	1667	1570.30
Le Cid	16690	1518	1570.73
Tite et Bérénice	16727	1399	1571.96

Rodogune	16867	1498	1576.60
Sophonisbe	16880	1430	1577.03
Nicomède	16972	1528	1580.06
Don Sanche	16997	1429	1580.88
Othon	17018	1521	1581.57
Pertharite	17168	1425	1586.48
Théodore	17173	1498	1586.65
Héraclius	17465	1486	1596.13
La Suite du Menteur	17611	1687	1600.83
La Veuve	17669	1734	1602.70
Sertorius	17708	1552	1603.94
Agésilas	17708	1552	1621.38
Œdipe	18647	1583	1633.50
La Toison d'Or	20268	1713	1682.34
Korpus (Komödien)	128813	3728	3234.17
Korpus (1. Schaffensperiode)	139906	3759	3329.98
Korpus (3. Schaffensperiode)	174681	3299	3601.76
Korpus (2. Schaffensperiode)	218213	3983	3896.44
Korpus (Tragödien)	303343	4022	4377.49
Gesamtkorpus Corneilles	532800	5347	5341.74
$a = 50.5597$ $b = -0.3534$ $D = 0.96$			

Graphik zu Tab. 8: Der Zusammenhang zwischen Textlänge (token) und Wortschatzumfang (Lexeme) im Französischen

Das Testergebnis mit Modell (1) ist für die französischen Texte ebenso überzeugend wie schon vorher mit Modell (2), das ja nur eine Modifikation von Modell (1) darstellt, für die deutschen. Ein direkter Vergleich zwischen den beiden Sprachen, etwa im Hinblick auf den Wortschatzreichtum, verbietet sich jedoch, da es sich um sehr unterschiedliche Textsorten handelt, und außerdem, weil die Datenerhebungen mit unterschiedlichen Kriterien erfolgten (Wortformtypes vs. Lexeme).

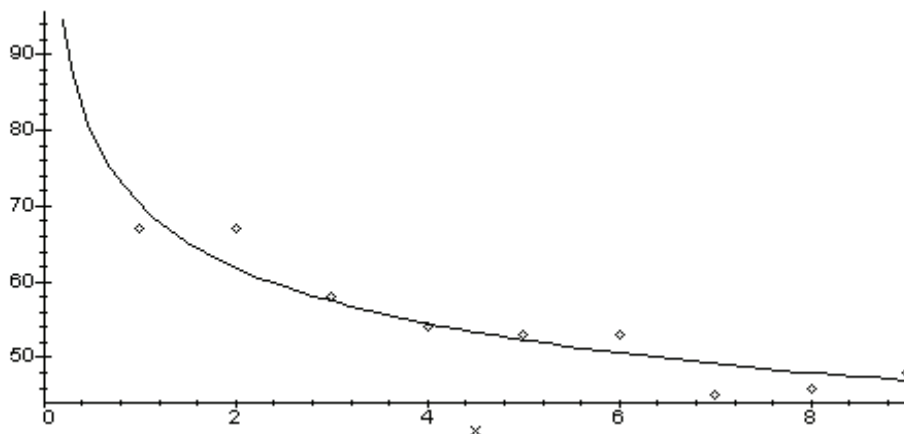
Die Zunahme des Wortschatzes in einem Esperanto-Text

Die Untersuchung von Maas (1972: 81) gibt die Möglichkeit, der Frage nachzugehen, ob evtl. in einer künstlich geschaffenen Sprache wie dem Esperanto andere Verhältnisse herrschen, als sie bisher in unseren „natürlichen“ Sprachen zu beobachten sind. Die beiden folgenden Dateien zeigen, dass Modell (1) auch hier angewendet werden kann, obwohl nur insgesamt 900 laufende Wortformen ausgewertet wurden.

Tab. 9: Zuwachs neuer Wörter in einem Esperanto-Text (einfache, nicht kumulierte Werte)

Text-block à 100 Wörter	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)	Text-block à 100 Wörter	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)	Text-block à 100 Wörter	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)
1	67	70.23	4	54	54.49	7	45	49.19
2	67	61.86	5	53	52.31	8	46	48.00
3	58	57.44	6	53	50.59	9	48	46.98

$a = 70.2334$ $b = 0.1831$ $D = 0.88$

Graphik zu Tab. 9: Zuwachs neuer Wörter in einem Esperanto-Text

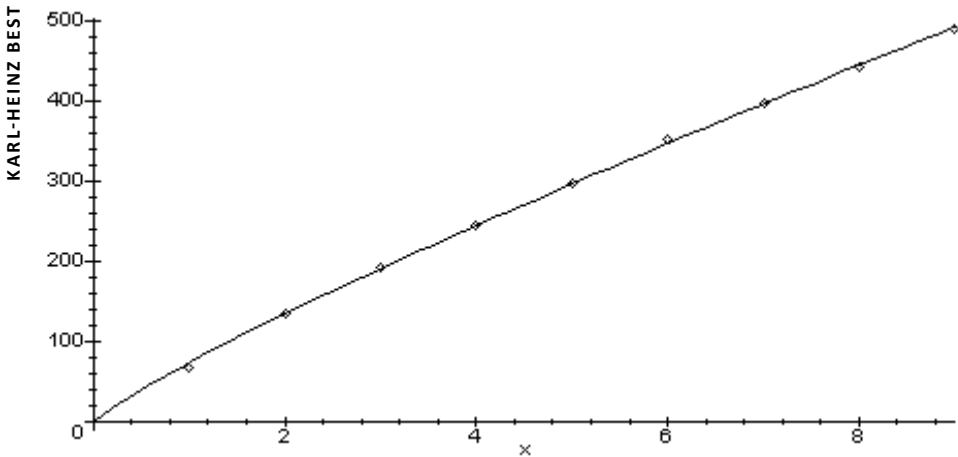
Die Verhältnisse in dieser „künstlichen“ Sprache unterscheiden sich offenbar nicht wesentlich von denen in den „natürlichen“ Sprachen, wie auch die folgende Zusammenstellung der kumulierten Werte zeigt.

Tab. 10: Zuwachs neuer Wörter in einem Esperanto-Text (kumulierte Werte)

Text-block à 100 Wörter	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)	Text-block à 100 Wörter	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)	Text-block à 100 Wörter	neue Wörter (beobachtet)	neue Wörter (berechnet)
1	67	74.07	4	246	244.92	7	397	396.91
2	134	134.69	5	299	296.91	8	443	445.37
3	192	191.09	6	352	347.49	9	491	493.01

$a = 74.0681$ $b = -0.8627$ $D = 0.99$

Graphik zu Tab. 10: Zuwachs neuer Wörter in einem Esperanto-Text

Weitere Beispiele für den Wortschatzzuwachs in verschiedenen Sprachen und Textsorten geben Herdan (1966: 73 – 75) und Tuldava (1995: 142 – 147; Tuldava, 1998: 82 – 91). Soweit möglich, wurden auch für diese Daten entsprechende Berechnungen durchgeführt; das Modell bewährt sich in allen Fällen mit sehr guten Testwerten. Entsprechende Daten zur Kindersprache werden von Tuldava (1995: 135) vorgestellt und getestet. Ausführliche Untersuchungen zur lexikalischen Struktur von Texten führt Baayen (2001: 88, 144, 164, 191) am Beispiel von Carrolls *Alice in Wonderland* und anderen Texten und Textkorpora durch, darunter auch zum Wortschatzwachstum und -reichtum.

Zusammenfassung

Die hier vorgestellten Untersuchungen lassen sich wie folgt resümieren:

- ◆ Betrachtet man das Wortschatzwachstum in einzelnen Texten, so unterliegen sie – jedenfalls in den untersuchten Sprachen – dem sog. Menzerath-Altman-Gesetz in einer seiner verschiedenen Formen. Dies scheint auch bei künstlich geschaffenen Sprachen wie dem Esperanto zu gelten. In diesem Fall ist Vorsicht geboten, da nur ein recht kurzer Text ausgewertet werden konnte. Gute Ergebnisse erhält man anscheinend immer dann, wenn man das Wortschatzwachstum unter dem Gesichtspunkt kumulierter Werte behandelt; untersucht man dagegen nur, wie viele Wörter in den einzelnen Textabschnitten zum ersten Mal auftreten, ohne diese zu kumulieren, dann lässt sich das Modell bei inhomogenen, nicht wirklich großen Dateien nicht immer mit Erfolg anwenden (vgl. Best, 2004a: 335 – 337).
- ◆ Ebenfalls gute Ergebnisse erzielt man, wenn man nicht nur einzelne Texte, sondern Textkorpora betrachtet, wie dies am Beispiel der Zeitung *Neues Deutschland (ND)* und des dramatischen Werks von Corneille gezeigt werden konnte. Im Fall des *ND* kann das Modell (1) nur an die kumulierten Werte angepasst werden (Best, 2004a: 338f.).

- ◆ Betrachtet man, welcher Zusammenhang zwischen Textlänge (token pro Text) und Wortschatzumfang (Wortformentypes oder Lexeme pro Text) besteht, so kann man wieder auf das gleiche Modell bzw. seine Modifikationen zurückgreifen.

Hier können Ergänzungen über die vorgestellten Tests hinaus gegeben werden. Ein relativ umfangreiches Textkorpus hat Dąbowski (2002) mit 35 englischen Texten präsentiert; für diese Daten kann das gleiche Modell mit sehr gutem Ergebnis ($D = 0.93$) verwendet werden.

Eine Zusammenstellung aus verschiedenen Sprachen mit einem eigenen Modell präsentieren Naranan & Balasubrahmanyam (1992: 298), wobei das Modell sich in einem von 10 Fällen nicht bewährt. Die größte einschlägige Übersicht hat anscheinend Orlov (1982: 146 – 178) vorgestellt, in der er in mehreren Tabellen Texte aus verschiedenen Sprachen aufführt. Ich habe daraus insgesamt 69 Texte aus den Tabellen 1A und 1B zusammengestellt, bei denen die Angaben zu Stichprobe und Textlänge übereinstimmen, wo also die Texte vollständig ausgewertet wurden. Obwohl es sich um Texte verschiedener Sprachen handelt, kommt man zu guten Testergebnissen, wenn man nur Cervantes, *Don Quijote*, auslässt. *Don Quijote* ist ein Werk, das bei extremer Textlänge (357255 token) einen ganz ungewöhnlich geringen Wortschatz (7872 types) aufweist; „normal“ wären bei dieser Textlänge über 30000 types zu erwarten. Ein anderes Extrem stellt Joyce's Roman *Finnegan's Wake* dar, der mit 218077 token auf 63924 types kommt; erwartbar sind bei einer solchen Textlänge an sich deutlich weniger als 30000 types.

Die Ergebnisse werden trotz der erfolgreichen Tests aus zwei Gründen nicht vorgestellt:

1. Es könnte sich bei wesentlich verbesserter Datenlage als problematisch erweisen, Texte verschiedener Sprachen mit ein und demselben Modell zu bearbeiten. Wenn man etwa daran denkt, dass das Deutsche („Mittagspause“) und das Französische („pause de midi“) sehr unterschiedliche Mittel der Begriffs-/ Wortbildung nutzen, so könnte sich das auch in den Daten zum Wortschatzumfang und -reichtum der Texte (Lexeme oder Wortformentypes) niederschlagen. Dies spricht dafür, den Zusammenhang von Textlänge und Wortschatzumfang zunächst einmal für möglichst viele Sprachen einzeln zu modellieren, bevor man die Verhältnisse in vielen Sprachen gleichzeitig bearbeitet. Wenn sich dann herausstellt, dass das gleiche Modell verwendet werden kann, muss man dennoch damit rechnen, dass zumindest seine Parameter verschiedene Werte annehmen.
2. In den Tabellen Orlovs sind viele verschiedene Bearbeiter der einzelnen Texte benannt. Nun kann man, wie die referierten Übersichten von Ch. Muller und anderen Autoren zeigen, den Wortschatzumfang unterschiedlich bestimmen: nach verschiedenen Wortformentypes, wie das offenbar meistens geschieht, oder wie von Muller durchgeführt nach verschiedenen Lexemen. Von solchen Entscheidungen sind aber natürlich auch die Aussagen zum Wortschatz der Texte in erheblichem Maße abhängig, von anderen Differenzen einmal ganz abgesehen. Unterschiede zwischen Bearbeitern zeigen sich bei Billmeier (1969) und Müller (1969 und 1971), die z.T. dieselben Texte

ausgewertet haben, wobei sich in etlichen Fällen aber Abweichungen voneinander ergaben.

Aus diesen Gründen dürfte es sinnvoll sein, derartige Untersuchungen für verschiedene Sprachen getrennt durchzuführen und dabei nach möglichst einheitlichen Kriterien vorzugehen. Die Frage nach der Einheitlichkeit oder Verschiedenartigkeit der Modelle bzw. ihrer Parameter lässt sich danach auf wesentlich besserer Grundlage behandeln.

LITERATUR

- ALTMANN, Gabriel (1980). Prolegomena to Menzerath's Law. In: Grotjahn, Rüdiger (ed.), *Glottometrika 2* (S. 1 – 10). Bochum: Brockmeyer.
- ALTMANN, Gabriel (1988). Wiederholungen in Texten. Bochum: Brockmeyer.
- BAAYEN, Harald (2001). *Word Frequency Distributions*. Dordrecht – Boston – London: Kluwer.
- BEST, Karl-Heinz (2003a). *Quantitative Linguistik. Eine Annäherung*. 2., überarbeitete und erweiterte Auflage. Göttingen: Peust & Gutschmidt.
- BEST, Karl-Heinz (2003b). Spracherwerb, Sprachwandel und Wortschatzwachstum in Texten. Zur Reichweite des Piotrowski-Gesetzes. *Glottometrics 6*, 9 – 34.
- BEST, Karl-Heinz (2004a). Wortschatzwachstum. In: *Wissenstransfer und gesellschaftliche Kommunikation. Festschrift für Sigurd Wichter zum 60. Geburtstag* (S. 333 – 342). Hrsg. v. Albert Busch & Oliver Stenschke. Frankfurt u.a.: Peter Lang.
- BEST, Karl-Heinz (2004b). Zum Wortschatzwachstum und -umfang in Texten. *Naukovyj Visnyk Černivec'koho Universytetu: Hermans'ka filolohija. Vypusk 206 – 207*, 31 – 43.
- BILLMEIER, Günther (1968). Über die Signifikanz von Auswahltexten. Untersuchungen auf der Grundlage von Zeitungstexten. In: *Forschungsberichte des Instituts für deutsche Sprache 2*, 126 – 171.
- BILLMEIER, Günther (1969). Worthäufigkeitsverteilungen vom Zipfschen Typ, überprüft an deutschem Textmaterial. Institut für Kommunikationsforschung und Phonetik der Universität Bonn, Forschungsbericht 69/6. Hamburg: Buske. (Magisterarbeit)
- CÖLFEN, Hermann (1999). *Werbeweltbilder im Wandel*. Frankfurt u.a.: Peter Lang.
- DĄBOWSKI, Łukasz (2002). Zipf's law against the text size. *Glottometrics 4*, 49 – 60.
- HERDAN, Gustav (1966). *The Advanced Theory of Language as Choice and Chance*. Berlin – Heidelberg – New York: Springer.
- HŘEBÍČEK, Luděk (1995). *Text Levels. Language Constructs, Constituents and the Menzerath-Altman Law*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- KÖHLER, Reinhard (1986). *Zur linguistischen Synergetik: Struktur und Dynamik der Lexik*. Bochum: Brockmeyer.
- KÖHLER, Reinhard (2003). Zur Type-Token-Ratio syntaktischer Einheiten. Eine quantitativ-korpuslinguistische Studie. In: Cyrus, L., Feddes, H., Schumacher, F., Steiner, P. (Hrsg.), *Sprache zwischen Theorie und Technologie. Festschrift für Wolf Paprotté zum 60. Geburtstag* (S. 93 – 101). Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag.
- MAAS, Heinz-Dieter (1972). Über den Zusammenhang zwischen Wortschatzumfang und Länge eines Textes. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik Jg. 2, Heft 8: Mathematisch orientierte Textwissenschaft*, 73 – 96.
- MEHLER, Alexander (2005). Eigenschaften der textuellen Einheiten und Systeme. In: Köhler, Reinhard, Altmann, Gabriel, & Piotrowski, Rajmund G. (Hrsg.), *Quantitative Lin-*

- guistik – Quantitative Linguistics. Ein internationales Handbuch (S. 325 – 348). Berlin – New York: de Gruyter.
- MÜLLER, Werner (1969). Gedanken zur automatischen Analyse von Normen und Normabweichungen. *Muttersprache* 79, 301 – 314.
- MÜLLER, Werner (1971). Wortschatzumfang und Textlänge. *Muttersprache* 81, 266 – 276.
- MULLER, Charles (1964). *Essai de statistique lexicale. L'Illusion Comique de Pierre Corneille*. Paris: Klincksieck.
- MULLER, Charles (1967). *Étude de statistique lexicale. Le Vocabulaire du Théâtre de Pierre Corneille*. Paris: Librairie Larousse.
- MULLER, Charles (1972). *Einführung in die Sprachstatistik*. München: Hueber.
- NARANAN, S. – Balasubrahmanyam, V. K. (1992). Information theoretic models in statistical linguistics – Part II: Word frequencies and hierarchical structure in language – statistical tests. *Current Science* 63, No. 6, 297 – 306.
- ORLOV, Jurij Konstantinovič (1982). Ein Modell der Häufigkeitsstruktur des Vokabulars. In: Orlov, Jurij Konstantinovič, Boroda, Mojsej Grigor'evič, & Nadarejšvili, Isabella Čotaevna, *Sprache, Text, Kunst. Quantitative Analysen* (S. 118 – 192). Bochum: Brockmeyer.
- PANAS, Espaminondas (2001). The Generalized Torquist: Specification and Estimation of a New Vocabulary-Text Size Function. *Journal of Quantitative Linguistics* 8, 233 – 252.
- TULDAVA, Juhan (russ. 1974; 1995). On the Relation between Text Length and Vocabulary Size. In: Tuldava, Juhan, *Methods in Quantitative Linguistics* (S. 131 – 150). Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- TULDAVA, Juhan (russ. 1987; 1998). *Probleme und Methoden der quantitativ-systemischen Lexikologie*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- WAGNER, Klaus R. – ALTMANN, Gabriel – KÖHLER, Reinhard (1987). Zum Gesamtwortschatz der Kinder. In: Wagner, Klaus R. (Hrsg.), *Wortschatz-Erwerb* (S. 128 – 142). Frankfurt/M. – New York – Paris: Peter Lang.
- WIMMER, Gejza – ALTMANN, Gabriel (1999). Review Article: On Vocabulary Richness. *Journal of Quantitative Linguistics* 6, 1 – 9.

SOFTWARE

- MAPLE V Release 4. 1996. Berlin u.a.: Springer.
- NLREG. Nonlinear Regression Analysis Program. Ph.H. Sherrod. Copyright (c) 1991-2001.

Compounding and meaning generality

FAN FENGXIANG – REINHARD KÖHLER –
GABRIEL ALTMANN

Compounding is a means of meaning specification (and less frequently a means of de-specification) but not the only one. Many languages use also affixes or reduplication in order to specify the meaning, and all languages use special words, phrases, clauses and sentences. Even a whole text is a kind of specification. Since in examining meaning generality we have to do with the relation “A is a kind of B” (class inclusion), derived or reduplicated words are considered simply as words. Among a number of possibilities to define specificity/generality of the meaning of a lexeme, this property can be measured by means of its definition chain containing successive hypernyms. The longer the definition chain, the greater the specificity of the word (the smaller its generality). However, there is a number of circumstances that must be taken into account when setting up a definition chain (cf. Sambor, Hammerl, 1991). We adhered to the following principles: (a) if a word had more than one meaning, only the first was taken into account; this could easily be achieved using WordNet, where complete chains of hypernyms are added to each particular sense of the word; (b) circular definitions were omitted, one finds, e.g.:

“prey: 1. victim – 2. unfortunate – 3. person – 4. organism – 5. living thing – 6. object – 7. physical entity – 8. entity – 9. causal agent – 10. physical entity – 11. entity”.

Here No. 9 to 11 were omitted because of circularity, hence “prey” has a specificity of 8. Using all meanings of a lexeme, one would obtain a definition net whose examination in this context is irrelevant. Though in several cases we did not agree with the setting up of the definition chain because class inclusion was not strictly followed, for the sake of simplicity we accepted the analysis of WordNet. We are confident that changing some individual chains would not have lead to different results.

We took a random sample of 100 base words, all of which are nouns, from the 60,193-word list produced by 8,334 random text samples from the 100-million-word British National Corpus, totalling 8,001,000 running words. If a word thus selected was not a base word but a compound itself, then the nearest base word was then selected. The syllabic length and the number of meanings of

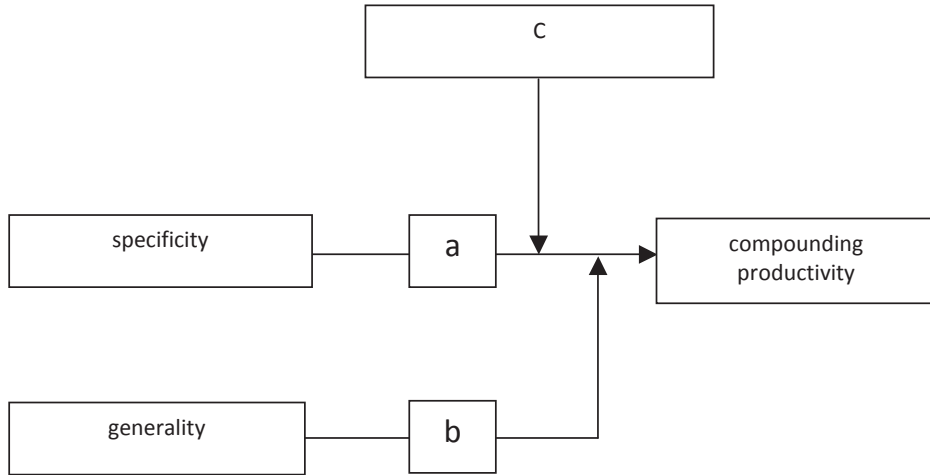
these words were determined according to the Longman Electronic Dictionary. The entire wordlist of the British National Corpus (938,971 word types, contained in the file *all.al.gz*, downloaded from the website: <ftp://ftp.itri.bton.ac.uk/bnc/>) was used for the calculation of the number of compounds formed by each of these base words. The calculation was automatically done by the computer. The degree of specificity of each of the words was determined according to the chain of hypernyms provided in WordNet. We started from the assumption that compounding is a kind of specification; hence it must depend in some way on the length of the definition chain which is a direct measure of specification. The building of hyponyms and hypernyms is a two-directional process by which specificity changes (i) either by specifying a meaning through the building of subordinated words or compounds, (ii) or by connecting several words to a common hypernym which, again, can be a word or a compound. Hence compound building is a kind of complementary motion between specificity and generality. However, the increase in the number of compounds of a word depends also on its present state. Designing the number of compounds as y and the degree of specificity as x we can write all these conditions together and obtain

$$\frac{dy}{dx} = y \left(\frac{a}{x} - \frac{b}{M-x} \right),$$

where M is a hypothetical maximum degree of specificity which can be found in the data, a and b are parameters. Separating the variables we obtain easily the solution in the form

$$y = Cx^a(M-x)^b,$$

where C is the integration constant. This formula reflects that the number of compounds a word builds depends on the interaction of specificity and generality. Of course, this relationship does not hold for a specific word but only on the average, representing the fact that words having specificity x compared with the “rest” of the hypernym chain up to the maximum M in the given language have on the average y compounds. In other words, the tendency towards higher and higher specification with respect to a given word depends (1) on its presently given specificity and (2) on the remaining potential of hitherto unexpressed, more specific concepts. Figure 1 shows this dependence in Köhler’s notation (Köhler, 1986: 43–49). It can be seen that the constant C represents the common influence of all other linguistic and extra-linguistic factors, which are thus reflected in the model even if they are in fact very small.

Figure 1. Diagram of the dependence of compounding productivity on specificity and generality (i.e. the remaining linguistic space which could be filled by additional specification). In this notation, rectangles represent system variables, and squares stand for operators. System requirements and other order parameters (not used here) are represented by circles.

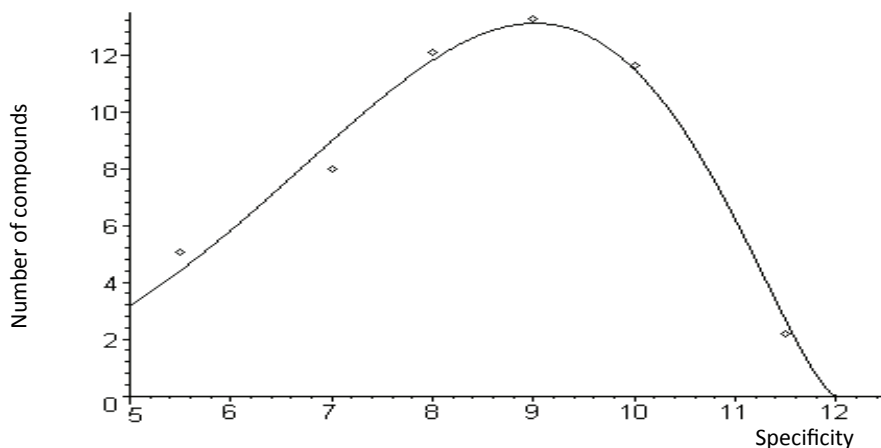
In order to test this hypothesis the data must be slightly re-arranged. First, we omitted the most extreme outlier of the sample (“man” with 572 compounds) and pooled specificity degrees for which there were less than 10 cases in order to get more reliable data. For these classes we took the weighted specificity degrees and obtained the results as shown in Table 1.

Table 1
Number of compounds in dependence on meaning specificity

Specificity degree x	Number of compounds y	Computed $\hat{y}$
5.5	5.06	4.41
7	8.00	8.97
8	12.08	11.81
9	13.27	13.11
10	11.64	11.49
11.5	2.20	2.65
C = 0.0001, a = 4.6024, b = 1.5214, M = 12, R = 0.98		

The curve $y = 0.0001x^{4.6024}(12 - x)^{1.5214}$ yields the results in the third column of Table 1. The determination coefficient amounts to $R = 0.98$, i.e. the curve fits the data extremely well. The graphical presentation of the data and the curve is shown in Fig. 2. All tests (F and t) are highly significant and corroborate preliminarily this special kind of dependence. Lexemes with a very high and a very low degree of specificity build few compounds; those with mean specificity build many compounds.

Figure 2. Dependence of compound building on meaning specificity

The result corroborates both the theoretical approach of Köhler (1986, 2002) to the relationship of word properties and Fan/Altmann's (2006) more concrete approach concerning properties of compounds.

A by-product of this investigation is the observation of the number of words which in our sample have a particular specificity degree, and that means we consider specificity itself as a variable. Since our method of measurement is merely one of the possible methods, we consider it a continuous variable. In our case the omitted outlier can be taken into account because in this case its compounding proneness does not play any role. Without pooling classes we get the results in Table 2. The data do not represent a distribution but one easily sees that they could be modelled by the beta (Pearson Type VI) distribution with two-sided truncation (cf. Johnson, Kotz, 1970: 13). We postpone this problem until data from several languages are at our disposal.

Table 2
Specificity representation in the English dictionary

Specificity	Number of cases	Computed value
4	3	0.31
5	3	4.48
6	12	12.11
7	19	18.90
8	24	21.42
9	15	18.77
10	14	12.58
11	6	5.88
12	3	1.43
13	1	0.04

a = 0.0009, b = 2.7893, c = 3.4471, R = 0.94

The resulting curve, $y = 0.0009(x - 3.5)^{2.7893} (13.5 - x)^{3.4471}$, in which we inserted the actual ranges holds only for this sample but not in general. In much larger

FAN FENGGIANG – REINHARD KÖHLER – GABRIEL ALTMANN
 samples the range of the variable would probably be much greater, and one must reckon also with zero specificity, e.g. with words like “entity”, “something” or other *indefinibilia* discussed by Sambor (1991). All tests (F and t) are significant; the determination coefficient is $R = 0.94$. The parameters a and b were ascertained iteratively. The dependence is shown graphically in Figure 3.

It must be remarked that compounding propensity, which was measured as an average in our main problem, does not depend on the *distribution* of specificity in the dictionary. The fact that they follow the same type of curve does not mean that they necessarily have the same internal structure. We approached the second problem on a purely inductive way, and the result is very preliminary.

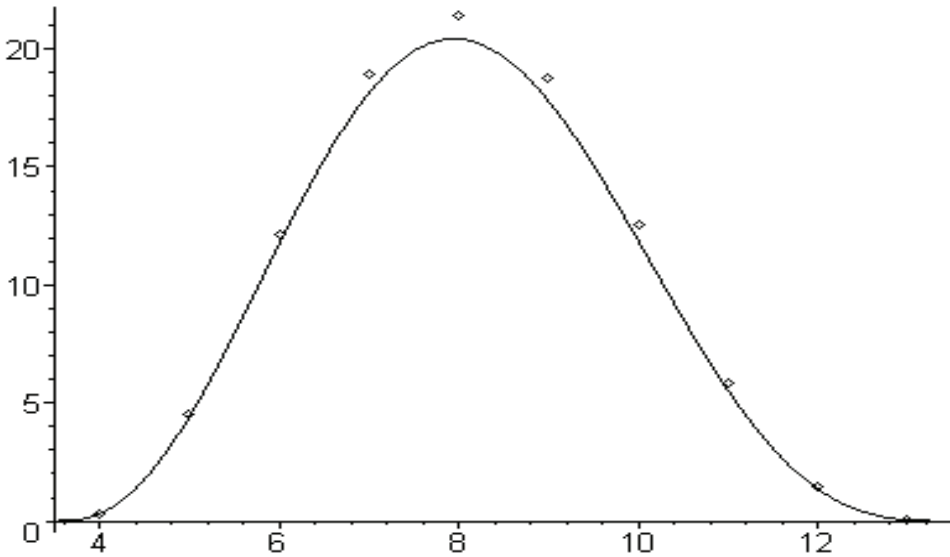

Figure 3. Number of words with the given specificity of meaning (non-normalized)

REFERENCES

- FAN, F. – ALTMANN, G. (2006): Some properties of English compounds (in print).
 JOHNSON, N. L. – KOTZ, S. (1970): Continuous univariate distributions – 1. Boston: Houghton Mifflin.
 KÖHLER, R. (1986): Zur linguistischen Synergetik. Struktur und Dynamik der Lexik. Bochum: Brockmeyer.
 KÖHLER, R. (ed.) (2002): Korpuslinguistische Untersuchungen zur quantitativen und synergetischen Linguistik. <http://ubt.opus.hbz-nrw.de/volltexte/2004/279>
 SAMBOR, J. (1991): Definitionsfolgen und Suche nach semantischen Indefinibilia. In: Sambor, J., Hammerl, R. (eds.) (1991): 65 – 73.
 SAMBOR, J. – HAMMERL, R. (eds.) (1991): Definitionsfolgen und Lexemnetze. Lüdenscheid: RAM.

Elektronické zpracování lexikální excerpce češtiny doby střední¹

FRANTIŠEK MARTÍNEK – MILOSLAVA VAJDLOVÁ

1. Úvod

Pod pojmem doba střední rozumíme periodu vymezenou na jedné straně r. 1500, kdy v českých zemích začíná období humanismu, a na straně druhé r. 1780, který lze velice zhruba ztotožnit s počátkem českého národního obrození. Zkoumání jazyka doby střední bylo českou historickou jazykovědou až na drobné výjimky opomíjeno. Následující článek informuje o tom, co pro poznání lexika tohoto období dělá Ústav pro jazyk český AV ČR.

2. Zachycení lexika doby střední v Jungmannově slovníku

Česká lexikografie nedisponuje žádným moderním slovníkovým dílem, které by slovní zásobu doby střední systematicky mapovalo. Jediným dostupným slovníkem, který ji pokrývá alespoň částečně, je *Slovník česko-německý* Josefa Jungmanna (1835 – 1839).² Není však slovníkem specializovaným, českou slovní zásobu zachycuje od dob nejstarších až do časů svého vydání (včetně řady neologismů). Z doby střední hojně cituje prameny pozdně humanistické a bratrské, zejména slovníky Daniela Adama z Veleslavína, oproti tomu pro období pobělohorské uvádí jen minimum dokladů (ponejvíce ze slovníku Václava Jana Rosy a z děl Jana Amose Komenského). Excerpované památky nepřinášejí dostatečný obraz o stavu, vývoji a rozvrstvení jazyka celého období, mezi prameny nejsou dostatečně zastoupeny nebo zcela chybějí zejména barokní homiletická literatura, dále díla odborná, památky listinného charakteru, poezie, zábavná a memoárová literatura.

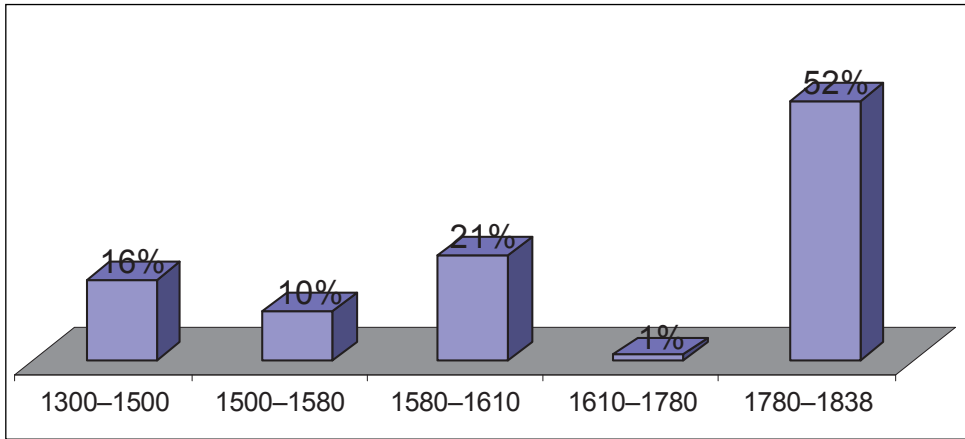
Nerovnoměrné zastoupení lexika z různých časových období v Jungmannově slovníku ukazuje následující graf:³

---

¹ Příspěvek vznikl v rámci projektu č. S900610505 *Slovní zásoba češtiny doby střední – „editio princeps“ (analýza lexikálního materiálu a jeho zpřístupnění v elektronické formě)* začleněného do Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje rozvíjeného v gesci AV ČR. – Tento referát se opírá o text *Příspěvek*, 2005.

² Slovní zásoba doby střední je výběrově zahrnuta i do *Slovníku staročeského* Jana Gebauera (1970).

³ Graf byl sestaven na základě číselných údajů ze stati Vladimíra Šmilauera *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna* (Šmilauer, 1974).

Graf zachycující procentuální zastoupení jednotlivých období ve *Slovníku česko-německém* Josefa Jungmanna.

3. Materiál

Neexistence moderního slovníku doby střední a potřeba zpracovat takovýto slovník na základě dostatečné materiálové báze vedla bibliografa a diachronního lexikografa Zdeňka Tyla k tomu, aby se systematicky věnoval shromažďování příslušného lexikálního materiálu.⁴ V rozmezí let 1971 – 2003 excerpoval písemné památky ze sledovaného období s cílem „dosáhnout takové struktury archivu, aby i při omezeném množství excerpt byla v něm slovní zásoba daného období zachycena pokud možno rovnoměrně a v přiměřené rozmanitosti“ (Tyl, 1984, s. 29). Shromáždil celkem přes 550 000 dokladů, což představuje zatím nejúplnější, nejbohatší a nejucelenější sbírku lexikálního materiálu doby střední, jaká na našem území existuje. Materiál je poměrně rozsáhlý, ale přesto nedostatečný pro tvorbu jiného než malého diferenčního slovníku.⁵

Excerptní lístky mají jednotný rozměr 10,5 x 7,5 cm a jsou uloženy v abecedním pořadí v očíslovaných krabicích. V záhlaví každého excerptního lístku je uvedeno heslové slovo, popř. dvě či více variantních hláskoslovných podob tohoto slova, dále fakultativně výklad významu slova (v uvozovkách) nebo sousloví či frazém s dokladovým slovem, níže následuje doklad, zkratka pramene a lokace dokladu. Na lístku je většinou zapsán jeden doklad, ale vyskytují se i lístky se dvěma, popř. více doklady, nebo odkazové lístky bez dokladu.

Ústavu pro jazyk český AV ČR se podařilo počátkem r. 2005 tento unikátní, zatím nepublikovaný materiál odkoupit. V rámci projektu programového *Slovní zásoba*

⁴ Tyl přitom zhodnotil své zkušenosti z práce na *Staročeském slovníku*. Mj. se podílel na zpracování *StČS*, 1968.

⁵ Je nápadné, že Z. Tyl, veden snahou pokrýt celé období, do materiálu zahrnul mnoho homiletických děl, která jsou pro pobělohorské období klíčová a jejichž slovní zásoba není důkladně popsána. Vyskytuje se v nich řada jinde nezaznamenaných slov (důležitou roli jistě sehrálo jazykové novátorství některých kazatelů, např. Damascena Marka), což přitáhlo excerptorovu pozornost. – Mezi prameny není zastoupena kramářská píseň, kancionály luteránů, utrakvistů a bratrů habrovanských a zejména literatura pozdějších generací pobělohorských exulantů – za toto upozornění na žánrovou nevyváženost děkuje kolegové dr. Janu Malurovi.

čestiny doby střední – „*editio princeps*“, vedeného Petrem Nejedlým, nyní připravujeme jeho zveřejnění v elektronické podobě formou databáze. Projekt je pětiletý, ukončen bude v r. 2009.

V dalším textu pojednáme nejprve o pramenech Tylovy excerpce (kap. 4) a nato o vlastním lexikálním archivu.

4. Prameny excerpce

Zdeněk Tyl připojil k lexikálnímu archivu krabici s 537 záznamy o pramenech excerpce. Tento soupis je neúplný, nepřehledně seřazený a velmi individuálně zpracovaný. Rozsah záznamu kolísá od pouhé zkratky pramene doplněné o datum excerpce po rozsáhlý titul starého tisku s uvedením autora, roku a místa vydání, místa uložení, signatury, čísla *Knihopisu* (1925 – 1967), případně po plný bibliografický údaj edice starého textu. Spočítat, kolik pramenů Tyl skutečně excerpoval, bude možné až po zpracování všech lístků, a i tak půjde o číslo bez větší výpovědní hodnoty, protože jednak některé prameny zahrnují více různých textů přiřazených pod jeden záznam (je-li pramenem antologie, ročník časopisu apod.), jednak se na určité texty v kartotéce odkazuje vícekrát.⁶

Tyl na lístcích soupisu pramenů obvykle uvádí, kolik slov z příslušné památky vypsal. Údaje nám slouží pouze k základní orientaci a po zpracování a proznačení materiálu ztratí jakýkoliv význam. Z těchto čísel zde však dále vycházíme ve výčtu pramenů, které při excerpce poskytly nejvíce dokladů.

Tylovými prameny bývají originální rukopisy či tisky (či jejich fotokopie, mikrofilmy apod.) i knihy z nové doby: různé edice, slovníky nebo historické monografie,⁷ které v některých případech obsahují jen roztroušené jednotlivé dobové lexikální jednotky. Edice jsou rozdílných typů (knižní, časopisecké a souborné⁸; transliterované, transkribované; od kritických po jasně čtenářské; od věrných originálu a upravujících jen několik vybraných jevů – kvantitu, souhláskové skupiny apod. – po silně jazykově upravované a modernizované). U časopiseckých a souborných edic není ze zkratky často zřejmé, které texty z ročníku časopisu nebo z antologie Tyl excerpoval.⁹ – V některých případech byly excerpovány dvě edice téže památky.¹⁰ Podle excerptorových údajů bylo nejvíce slov vypsáno z Jungmannova slovníku (zhruba 6 % excerpce¹¹), Akt jednoty bratrské, Archivu českého, Rosova slovníku (zhruba po 3 %), Bible kralické, Rešeliových slovníků, spisů J. A. Komenského (vše přes 2 %, u Komen-

⁶ Zejména v případě excerpce různých edic téže památky nebo původního pramene a jeho moderní edice. Tyl při excerpce nové edice textu často nejprve zpracoval vybrané výrazy (např. ze slovníčku k edici), po několika letech se k památce vrátil a zpracoval celý text. Tyto postupy vedou k duplicitám v lexikálním archivu.

⁷ Např. práce o hornictví, mincovnictví, rybníkářství, dějinách měst apod.

⁸ Edicí tohoto typu je např. *Archiv český*.

⁹ Bude to zřejmě až z jednotlivých opaginovaných lístků v lexikálním archivu.

¹⁰ Např. satiry o řemeslnících z konce 18. století vyšly v časopise *Český lid* 15 a 16, 1906 a 1907 pod názvem *Ach, můj milý, věčný bože, čím dáleji, vždycky hůře*, ed. Č. Zíbrt, a v knižním vydání pod názvem *Satira na čtyři stavy*, ed. Z. Tichá, Praha 1958. – Komenského díla byla excerpována z brněnských *Veškerých spisů* vydávaných na počátku 20. století, z *Díla* vydávaného v Praze od r. 1969 i z dalších dílčích edic.

¹¹ Mezi těchto 6 % excerpce spadají některé památky, které by se v následujícím výčtu jinak objevily samostatně, např. Velešlavínova *Silva quadrilinguis*.

ského prozatím nelze ověřit) a dalších památek.¹² Ze sekundárních pramenů jsou – kromě Jungmannova slovníku – statisticky nejvýznamnější Teigovy *Základy starého místopisu pražského* (2 %), *Pracovní heslář českého právně-historického terminologického slovníku* (1 %) a různé práce Zikmunda Wintra.¹³

Excerpované rukopisy a tisky vesměs pocházejí ze sbírek pražské Národní knihovny, výjimečně Knihovny Národního muzea či jiných institucí. Ve fondech knihovny ÚJČ nacházíme exempláře knih a časopisů, s nimiž Tyl pracoval (excerpovaná slova bývají podtržena krátkou čarou – obyčejnou tužkou, červenou nebo modrou propisovačkou – a na okraji stránky označena šipkou).

Pro zpracování pramenů vyvinul Boris Lehečka databázi v programu Microsoft Access. Ve vzájemně propojených seznamech evidujeme původní díla (tisky, rukopisy); jejich novodobé edice a sekundární literaturu; autory, překladatele („zpracovatele“) a tiskaře doby střední a konečně novodobé autory či editory:

Základní podoba databáze pramenů (s otevřenou nabídkou Zdroj).

¹² Z dalších památek mají na celkovém objemu excerptce větší než půlprocentní podíl následující (uvádíme zkrácené tituly): *Bible benátská*, *Bible Melantrichova*, Bílovského *Nebe svatosvaté*, Damascenův *Trojí chléb*, Mattioliho *Herbář*, překlady Řehoře Hrubého z Jelení, *Kozmografia česká* Zikmunda z Púchova, Vodňanského *Lactifer*, díla Šimona Lomnického z Budče, Nitschova *Berla královská*, díla Bartoloměje Paprockého, *Písň duchovní evangelické* z r. 1581, *Pražské poštovní noviny*, Račinova *Robota církevní*, Rešeliova *Kniha Jezusa Siracha*, Rohnův *Nomenclator*, *Sněmy české*, Šteyerova *Postila*, Veleslavinovy slovníky a jeho další díla (např. jím vydaná Lauterbeckova *Politica historica*), de Waldtova *Chválořeč*, Zámrského *Postila*.

¹³ Některé prameny pocházejí ze staročeského období (vznikly před r. 1500). Doklady z nich vyexcerpované nebudou do elektronické verze lexikálního archivu zařazeny.

Výstupem zpracování pramenů bude jejich seznam podobný svou strukturou soupisu zkratk *Staročeského slovníku* (StČS, 1968).

Z. Tyl se snažil přiřadit památkám zkratky podle jejich autorů a titulů, ale při excerpci je sám nedodržel a rozepisoval na lístcích názvy památek. (Na lístcích se také velmi často objevuje datace památky, a to nejen u souborných edic.) Proto byl vytvořen nový soubor zkratk, který bude počítačově zaveden do celého lexikálního archivu, čímž se materiál značně zpřehlední.

5. Základní problémy při zpracování excerptce

Je třeba mít na paměti dva okruhy problémů a limitů Tylovy excerptce. První jsou způsobeny samotnými zdroji excerptce, druhé plynou z užitých technik, metod a způsobů excerptorovy práce.

Mezi Tylovými prameny jsou i edice, a to edice různé kvality, od vědeckých po čtenářské (viz výše). Tyl jako zkušený excerptor dovedl řadu nesrovnalostí odhadnout, některé jeho poznámky svědčí o tom, že tu a tam pochyboval o čtení rukopisu, patrně dokázal odhalit deformace jazyka způsobené jeho modernizací v nekritických a nejméně kvalitních edicích. Jistě je chvályhodné, že v některých případech „jen“ signalizuje svoji nejistotu. Přesto je k dokladům z edic se čtenářskými nebo nespécifikovanými zásadami a k edicím nespolehlivých editorů samozřejmě nutno přistupovat obezřetně a u některých edic bude třeba zvážit jejich použitelnost při tvorbě lexikální sbírky.

Excerptci nepochybně limituje to, že je dílem jednoho člověka, který si navíc v průběhu náročné práce musel ujasňovat její metody. Excerptce vznikala v dlouhém časovém období (přes 30 let). Na některých lístcích vidíme, jak Tyl spekoval o významu příslušného slova, opravoval jej dodatečně, ověřoval si své hypotézy v různých slovnících, např. Machkově etymologickém slovníku, atd. Používal různé druhy excerptce (metodu excerptce základní, výběrové, tematicky specializované, „překryvné“, slovníkové i doplňkové, viz Tyl, 1984, s. 29) a s tím, jak sbírka narůstala, se zaměřoval na slova ještě nedoložená, slova s nejasným významem, slabě doložené významy polysémních lexikálních jednotek, případně na kuriozity. Proto je z pohledu dneška, kdy k tvorbě slovníků a lexikálních archivů pro ně sestavovaných používáme počítače a rozsáhlé, stále přístupné korpusy textů, výsledná excerptce kvantitativně velmi nespolehlivá a neprůkazná.¹⁴

V záhlaví lístku pod heslem často nacházíme slovní spojení z dokladu (obvykle dvou slov), které má sloužit k základní sémantické orientaci uživatele (pokud význam není určen přímo definicí, synonymy nebo novočeskými ekvivalenty). Vedle frazeologizovaných jednotek se zde zhusta nacházejí náhodná spojení slov, frekventovaná i ojedinělá. Syntagmatická spojitelnost excerptovaného lexému často není úplná a nebývá signalizována důsledně, tudíž její uvádění pozbývá do značné míry smyslu.

Někdy je kontext heslového slova zcela minimální nebo není spolehlivě zapsána konkrétní podoba heslového slova – v těchto případech bude zapotřebí na základě pramenů chybějící údaje doplnit. Problematický bývá i obsah samotného dokladu.

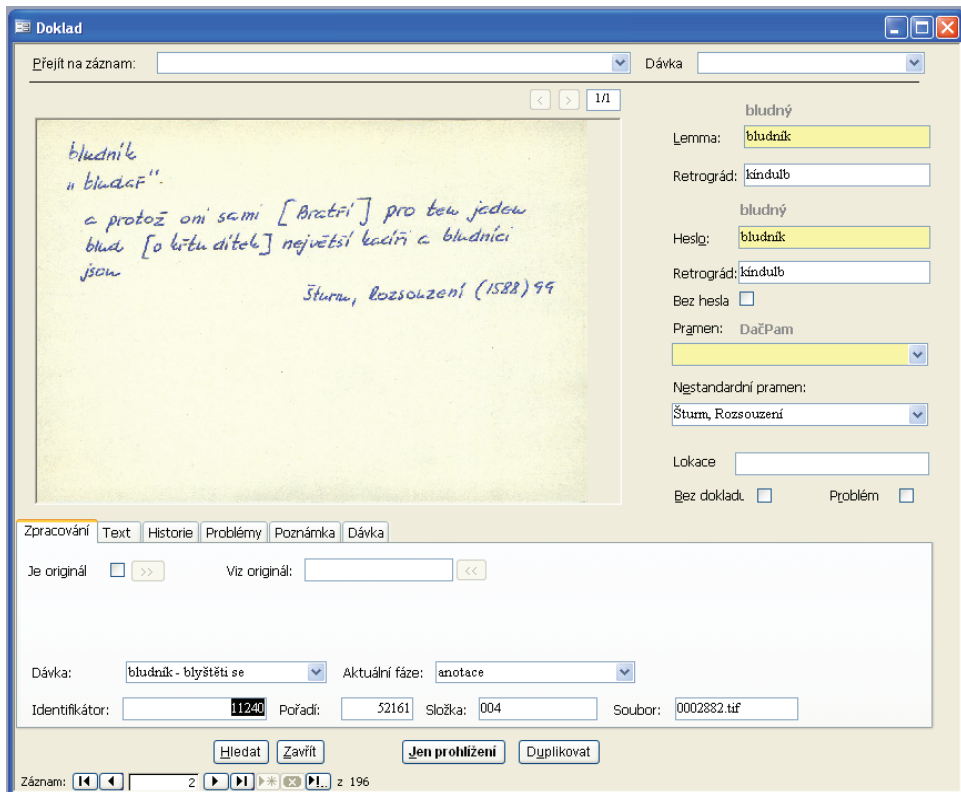
¹⁴ Navíc se v ní vyskytují duplicitní lístky (srov. pozn. 6). Důvodem nežádoucí duplikace často bývá – kromě případů uvedených výše – vypsání dokladu z Jungmannova slovníku i příslušné památky.

6. Elektronizace excerptce¹⁵

Digitalizace Tylova lístkového archivu proběhla v r. 2005. Skenování provedla specializovaná firma. Jako formát výstupu byl zvolen vícestránkový TIFF. Nyní máme k dispozici 556 102 souborů, celkový objem dat činí cca 40 GB.

Lístky jsou nyní anotovány ve speciálně vytvořeném programu MADLA (Manuální anotátor digitálního lístkového archivu; autorem programu je Boris Lehečka). Tento nástroj zachycuje předpokládanou slovníkovou podobu heslového slova („lemma“ v hláskové podobě k roku 1500¹⁶) a jeho podobu na lístku („heslo“, zahrnující hláskové varianty, individuální etymologizace apod.), retrográdní podoby lemmatu a hesla a pramen, obsažený nebo neobsažený v Tylově soupisu pramenů:

Anotační nástroj MADLA.

Doklady dále procházejí kontrolou a redakcí. Výstupem projektu bude zveřejnění digitálního archivu na internetu a na CD-ROM (nebo jiném vhodném médiu) s možností prohledávat jak položku lemma, tak heslo.

¹⁵ Elektronizací excerptce se v textu *Příspěvek* (2005) velmi podrobně, včetně detailních technických informací, zabýval Boris Lehečka.

¹⁶ Lemma bude uváděno v hláskoslovné podobě k r. 1500, neboť k tomuto datu byl již v hrubých rysech ukončen hláskoslovný vývoj češtiny a zároveň ještě nedošlo k teritoriálnímu a stylovému rozvrstvení českého jazyka příznačnému pro následující období.

7. Stanovení lemmatu

V současné době probíhá základní anotace naskenovaných lístků. V souvislosti s tím se určuje základová podoba slova, lemma. Za samostatná hesla považujeme slovtvorné varianty a kmenoslovné varianty nenářečního původu. Při určení lemmatu působí obtíže zejména (a) konverze slovních druhů a hranice slov (příslušné spřežky): **v/při biledni, biledně/biledni** (adv.), **bilední** (adj.), **v bílodni, bílodně** (adv.); **bohahojící, bohahojný** a sekundární **Pána Boha bojny; bok, bokem** atd., (b) kvantita (v tiscích a rukopisech často neznačená vůbec, značená zřídka či bez jakéhokoliv systému a v edicích pak doplňovaná podle různých edičních zásad), (c) určení lemmatu u lexikálních jednotek přejatých. Při určení základní hláskové podoby přejatých slov zohledňujeme hláskové poměry ve výchozím a předávajícím jazyce, případně nářečí (např. hlásková podoba slova **bluma** svědčí o jeho přejetí z dolní němčiny).

8. Plány do budoucna

Vzhledem k rozsahu lexikální sbírky,¹⁷ k povaze a stavu excerpovaného materiálu a vzhledem k vysokým nárokům koncepčním, časovým a personálním, které si klade vytváření jakéhokoliv slovníku, prozatím neuvažujeme o tom, že by získaná sbírka byla v dohledné době využita jako materiálová báze pro tvorbu slovníku doby střední. Plánujeme ale její postupné doplňování, komentování, rozšiřování a též její propojení s dosud nezpracovaným materiálem doby střední, který je uložen v kartotékách oddělení vývoje jazyka ÚJČ a který byl shromážděn jako vedlejší produkt excerpce určené pro *Staročeský slovník*. Vhodné bude i postupné doplňování dalších údajů k heslovým slovům (významy, přesná lokace atd.). Všechny tyto aktivity však už budou náplní jiných projektů.

LITERATURA

- Elektronický slovník staré češtiny: od druhé poloviny roku 2006 zveřejňován pouze v elektronické podobě na stránkách Ústavu pro jazyk český AV ČR (www.ujc.cas.cz).
- GEBAUER, 1970: GEBAUER, Jan, *Slovník staročeský, díl I (A – J), díl II (K – N)*. Praha (1. vyd. 1903, 1916).
- JUNGMANN, 1835 – 1839: JUNGMANN, Josef, *Slovník česko-německý I – V*. Praha.
- Knihopis, 1925 – 1967: TOBOLKA, Zdeněk Václav et al., *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století*. Praha. <http://felix.ics.cas.cz/clavius/baze.htm>.
- Příspěvek, 2005: LEHEČKA, Boris – MARTÍNEK, František – VAJDLOVÁ, Miloslava: Příspěvek k poznání české slovní zásoby doby střední, in: sborník z konference „Synchronia i diachronia w językach słowiańskich – zbliżenia i dialogi. Słownictwo dawne i współczesne języków słowiańskich. Teoria i praktyka“ konané 19. a 20. září 2005 v Toruni, v tisku.
- StČS, 1968: *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk*. Praha.
- ŠMILAUER, 1974: ŠMILAUER, Vladimír, *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna*. In: *Slavica Pragensia*, 17, s. 43 – 56.
- TYL, 1984: TYL, Zdeněk, *Česká slovní zásoba tzv. doby střední a některé otázky jejího lexikografického zpracování*. *Jazykovědné aktuality* 21, s. 28 – 30.

¹⁷ Např. staročeský lexikální archiv, na jehož základě je zpracováván *Staročeský slovník* a nově i *Elektronický slovník staré češtiny*, obsahuje zhruba třikrát více excerpčních lístků.

Tvorenie teologických termínov v slovenčine, španielčine a angličtine

EDITA HORNÁČKOVÁ-KLAPICOVÁ

Úvod

Technické teologické termíny patria k rozličným druhom lexikálnych jednotiek. Sú zväčša utvorené z hebrejských, gréckych, latinských a iných cudzojazyčných lexikálnych jednotiek. Veľkú časť hesiel tvoria internacionálne termíny, ktoré sa vo vedeckých dielach uvádzajú v takej istej podobe, akú majú v pôvodnom jazyku, alebo sa prepisujú podľa ich znenia v príslušnom jazyku. Je to spravidla preto, že viaceré z týchto termínov pre ich obsahovo bohatý alebo striktné špecifický význam nemožno adekvátne preložiť do iných jazykov. Z latinčiny boli do slovenského, španielskeho a anglického jazyka prevzaté napríklad názvy encyklík alebo apoštolských listov: *Humanae Vitae*, *Familiaris Consortio*, z gréčtiny heslá *apokatastasis*, *apologia*, *basilea* a mnohé iné, zo semitských jazykov boli prevzaté slová *chesed*, *mémra*, *chirbet*, z nemčiny termíny *Sitz im Leben*, *Sondergut* a ďalšie, z angličtiny heslá ako *genetic fallacy*, *lower criticism*.

Niektoré špecifické termíny sú neologizmy utvorené pomocou domácich jazykových prostriedkov, t. j. zo slovenských, španielskych alebo anglických lexikálnych jednotiek podľa vzoru inojazyčných termínov, napr. výrok *Ja som...* (sl.) – *Yo soy...* (šp.) – *I am...* (angl.) alebo *Božie kráľovstvo* (sl.) – *Reino de Dios* (šp.) – *Kingdom of God* (angl.).

Špecifický problém v teologickej terminológii predstavuje písanie biblických mien a zemepisných názvov. Podľa stúpajúcej tendencie v oblasti teologických vied a jazykového úzu pri prekladaní Biblie do moderných jazykov sa dnes biblické osobné mená a biblické zemepisné názvy adaptujú a upravujú podľa pravidiel príslušného jazyka na základe ich znenia v hebrejskej alebo gréckej pôvodine, napr. *Chalcedón* (sl.) – *Calcedonia* (šp.) – *Chalcedon* (angl.).

1. Prekladové aspekty teologického slovníka z hľadiska tvorenia slov

Pri skúmaní slovotvorby teologických termínov sme dospeli k záverom, že slovenské, anglické a španielske teologické termíny využívajú zväčša rovnaké slovo-tvorné postupy, a to kompozíciu, deriváciu, kombináciu kompozície a derivácie a tvorenie viacslovných (združených pomenovaní); postupy pretvárania: derivačné pretváranie, expanziu a redukciu; a preberania z cudzích (najmä pôvodných semitských a kresťanských) jazykov.

1.1. Tvorenie

V teologickej terminológii možno pozorovať jav tvorenia slov na základe analógie, ako ju vysvetľuje J. Dolník (2003). To znamená, že nové slovo vzniká napodobňovaním iného slova „so zreteľom na slovotvornú formu, ktorá vyhovuje potrebe vyjadrenia nového významu“ (Dolník, 2003. s. 155). Termíny v tejto oblasti sú tvorené rozličnými spôsobmi derivácie, kompozície, kombinácie derivácie s kompozíciou a tvorením viacslovných (združených) pomenovaní vo všetkých troch jazykoch: v slovenčine, angličtine a španielčine.

1.1.1. Kompozícia

a) koordinácia čiže spájanie slovných základov na podklade zlučovacieho, resp. recipročného vzťahu:

SL

misijno-pastoračný (adjektívum + adjektívum)

b) determinácia čiže spájanie slovných základov na podklade určovacieho vzťahu:

SL

Gréckokatolík (adjektívum + substantívum)

rímsko-katolícky (adjektívum + adjektívum)

hagiografia (substantívum + substantívum)

ikonografia (substantívum + substantívum)

ŠP

hagiografía (substantívum + substantívum)

iconografía (substantívum + substantívum)

ANGL

hagiography (substantívum + substantívum)

iconography (substantívum + substantívum)

Roman-Catholic (adjektívum + adjektívum)

c) spriahanie čiže spájanie členov syntagmy do jedného slova so zachovaním ich tvaru (juxtapozícia):

SL

Otčenáš (substantívum + pronominum)

Bohorodička (substantívum + substantívum)

bohostánok (substantívum + substantívum)

zmŕtvychvstanie (prepozícia + adjektívum + substantívum)

vierovyznanie (substantívum + substantívum)

nanebovstúpenie (prepozícia + substantívum + substantívum)

ŠP

Padre nuestro (substantívum + pronominum: *Padre-nuestro*)

1.1.2. Derivácia

a) afixácia (zahŕňa prexifáciu, sufixáciu a prefixáciu a sufixáciu súčasne)

a.a) prefixácia

SL

Antikrist (prefixácia; prefix *Anti-* + *krist*)*exarcha* (prefixácia; prefix *ex-* + *archa*)

ŠP

Anticristo (prefixácia; prefix *Anti* + *cristo*)*Exarca* (prefixácia; prefix *ex-* + *arca*)

ANGL

Antichrist (prefixácia; prefix *Anti-* + *christ*)*Exarch* (prefixácia; prefix *ex-* + *arch*)

a.b) sufixácia

SL

Adopcianizmus (sufixácia; *Adopcian-* + sufix *-izmus*)*almužník* (sufixácia; *almužn-* + sufix *-ík*)*farár* (sufixácia; *far* + sufix *-ár*)*farník* (sufixácia; *farn* + sufix *-ík*)

ŠP

abadesa (sufixácia; *abad* + sufix feminína *-esa*)*Adopcianismo* (sufixácia; *Adopcian-* + sufix *-ismo*)*limosnero* (sufixácia; *limosn-* + sufix *-ero*)

ANGL

Adoptianism (sufixácia; *Adoptian-* + sufix *-ism*)*almoner* (sufixácia; *alm-* + sufix *-oner*)

a.c) prefixácia a sufixácia

SL

antropocentrizmus (prefixácia a sufixácia; prefix *antropo-* + *centr* + sufix *-izmus*)*antropomorfizmus* (prefixácia a sufixácia; prefix *antropo-* + *morf* + sufix *-izmus*)*intronizácia* (prefixácia a sufixácia; prefix *in-* + *troni* + sufix *-zácia*)

ŠP

antropocentrismo (prefixácia a sufixácia; prefix *antropo-* + *centr* + sufix *-ismo*)*antropomorfismo* (prefixácia a sufixácia; prefix *antropo-* + *morf* + sufix *-ismo*)*entronización* (prefixácia a sufixácia; prefix *en-* + *tron* + sufix *-ización*)

ANGL

anthropocentrism (prefixácia a sufixácia; prefix *anthropo-* + *centr* + sufix *-ism*)*anthropomorphism* (prefixácia a sufixácia; prefix *anthopo-* + *morph* + sufix *-ism*)*enthronization* (prefixácia a sufixácia; prefix *en-* + *thron* + sufix *-ization*)

b) deafixácia (spätná derivácia; zahŕňa deprefixáciu a desufixáciu)

SL

diakonia → *diakon* (desufixácia)*usmrtiť* → *smrť* (deprexifácia a desufixácia)*potrestať* → *trest* (deprexifácia a desufixácia)

c) transafixácia (zahŕňa transsufixáciu a transprefixáciu, t. j. zámenu prefixu alebo sufixu)

ŠP

diaconía → *diácono* (transsufixácia)

ANGL

abbot → *abbess* (substantívum maskulínium *abbot* → *abb-* + sufix feminína *-ess*)

d) transkategorizačná sufixácia (prevod z jednej slovnodruhovej kategórie do inej a zároveň sufixácia, pri ktorej funkciu derivačného sufixu plní iný prvok ako derivačný formant)

SL

anjel → *anjelský* (*anjel* + sufix *-ský*; prevod zo substantíva na adjektívum)*pokora* → *pokoriť* (*pokor* + sufix *-iť*; prevod zo substantíva na verbum)*pôst* → *postiť sa* (*post* + sufix *-iť* + zvratné zámeno *sa*; prevod zo substantíva na verbum)

ŠP

ángel → *angélico* (*angel* + sufix *-ico*; prevod zo substantíva na adjektívum)*humildad* → *humillar* (*humill* + sufix *-ar*; prevod zo substantíva na verbum)*ayuno* → *ayunar* (*ayun* + sufix *-ar*; prevod zo substantíva na verbum)

ANGL

angel → *angelic* (*angel* + sufix *-ic*; prevod zo substantíva na adjektívum)*humility* → *humiliate* (*humili*+ sufix *-ate*; prevod zo substantíva na verbum)

e) transkategorizačná desufixácia

SL

padnúť → *pád* (prvotný hriech)

f) prefixácia s transkategorizačnou sufixáciou

SL

hriech → *pre-hreš-iť sa*

ŠP

ministerio (*servicio*) → *ad-minist-r-ar* (*sacramentos*)

ANGL

ministry (*office*) → *to ad-minist-er* (*sacraments*)

g) transsubkategorizačná sufixácia

SL

uct-i-ť (*si*) → *uct-ieva-ť* (*si*)

h) prefixácia s transsubkategorizačnou sufixáciou

SL

slúž-iť (*omšu*) → *vy-sluh-ova-ť* (*sviatosti*)*kadiť* → *okiadzať* (napr. oltár)

i) reflexivizácia (často sa kombinuje s inými postupmi: prefixáciou, s prefixáciou a transkategorizačnou sufixáciou atď.)

obrátiť (k Bohu) → obrátiť sa (k Bohu)
odpustiť → odpustiť si (sebe samému alebo navzájom)
pokoriť → pokoriť sa
uctievať → uctievať si

perdonar → perdonarse
humillar → humillarse
santiguar → santiguarse

pardon/forgive → pardon/forgive oneself
humble → humble oneself

j) transkategorizácia (prevod z kategórie do inej kategórie)

SL
nepoškvrnená (adjektívum) → Nepoškvrnená (proprium)

ŠP
inmaculada (adjektívum) → la Inmaculada (proprium)

ANGL
holy (adjektívum) → the Holy One (proprium)
to fast (verbum) → fast (substantívum)

1.1.3. Kombinácia derivácie s kompozíciou

a) kompozično-sufixálna derivácia

SL
Kristo-centr-izmus (substantívum + substantívum + sufix)

na-nebo-vstúp-e-nie (prepozícia + substantívum + substantívum + sufix)

Schéma:

Kompozično-sufixálna derivácia → transkategorizácia → substantivizácia → *na-nebo-vstúp-e-nie* ← prefix + substantívum + substantívum + sufix ← spriahanie (spájanie členov syntagmy do jedného slova so zachovaním ich tvaru)

ŠP
Cristo-centr-ismo (substantívum + substantívum + sufix)

ANGL
Christo-centr-ism (substantívum + substantívum + sufix)

b) kompozično-bezafixálna derivácia

SL
chválo-spev (substantívum + substantívum)

1.1.4. Tvorenie viacslovných (združených) pomenovaní

Tvorenie združeného pomenovania opisujeme ako „osobitný typ jazykovej realizácie onomaziologickej štruktúry“ (Dolník, 2003: 160). Onomaziologická štruktú-

ra utváraných viacslovných pomenovaní je dvojčlenná: tvorí ju onomaziologická báza a onomaziologický príznak. Onomaziologická báza predstavuje kategóriu, do ktorej sa pomenovaný prvok zaraďuje. Onomaziologický príznak môže byť jednoduchý alebo zložený a zastupuje vlastnosť, ktorou sa nadradený prvok bližšie určuje (porov. Dolník, 2003). Viacslovné pomenovania umožňujú vysoký stupeň explicitnosti. Rozhodujúcim faktorom pri uplatňovaní onomaziologických štruktúr sú syntagmatické zákonitosti daného jazyka.

SL

Nový zákon, Starý zákon, ľudský akt, Alfa a Omega, analogia fidei (lat.), analógia entis (sl. + lat.), analysis fidei (lat.), apoštolská povaha Cirkvi, apoštolská postupnosť, apoštolské vyznanie viery, autentickosť Písma, biblická kritika, biblická teológia, biskupské kolégium/zbor biskupov, Božie kráľovstvo, Božie dieťa, Boží ľud, Božie Telo, cirkevné právo, cirkevný učiteľ/učiteľ cirkvi, dedičný/prvotný hriech, defensor vinculi (lat.), dejiny spásy, depositum fidei (lat.), desiderium naturale (lat.), disciplina arcane (lat.), Duch svätý, duchovná znechutenosť, duchovné cvičenia, Ecce Agnus Dei (lat.), ekonómia spásy, eucharistické spôsoby, eucharistický pôst, evanjeliové rady, ex cathedra (lat.), existenciálna etika, extra ecclesiam nulla salus (lat.), factum dogmaticum (lat.), forma/látka sviatosti, fundamentálna teológia, svätý Grál, gregoriánsky chorál, evanjeliová harmónia, hlavné/nové prikázanie, sedem hlavných hriechov, hypostatická jednota, in petto (lat.), Ite, missa est (lat.), jednota Cirkvi, kardinálne cnosti, kázanie na hore, kerygmatická teológia, Codex Iuris Canonici (lat.)/kanonické právo, kontroverzná teológia, trňová koruna, Božie kráľovstvo, Kyrie eleison (gréc.), Kvetná nedeľa, náboženská ľahostajnosť, Lex orandi lex credendi (lat.)/zákon modlitby, najsvätejšia sviatosť oltárna, Najsvätejšia Trojica, Pánova večera, poriadok/ekonómia spásy, potentia oboedientialis (lat.), prikázaný sviatok, regula fidei (lat.), spoločenstvo svätých, svedné tajomstvo, spytovanie svedomia, Sväté písmo, Turínske plátno, Urbi et Orbi, vkladanie rúk.

ŠP

Nuevo Testamento, Antiguo Testamento, acto humano, Alfa y Omega, analogia fidei (lat.), analogia entis (lat.), analysis fidei (lat.), naturaleza apostólica de la Iglesia, sucesión apostólica, símbolo de los apóstoles, autenticidad de la Escritura, crítica textual, teología bíblica, colegio episcopal, Reino de Dios, hijo de Dios, pueblo de Dios, Corpus Christi (lat.), derecho canónico/eclésiástico, doctor de la Iglesia, pecado original, defensor vinculi (lat.), historia de la salvación, depositum fidei (lat.)/depósito de la fe, desiderium naturale, cartas dimisorias, disciplina del arcano, Espíritu Santo, ejercicios espirituales, Ecce Agnus Dei (lat.), economía salvífica, elementos eucarísticos/la materia de la Eucaristía, ayuno eucarístico, consejos evangélicos, ex cathedra (lat.), ética existencial/individual, extra ecclesiam nulla salus (lat.), hecho dogmático, forma del sacramento, teología fundamental, santo Grial, canto gregoriano, concordancia de los evangelios, mandamiento nuevo, pecados capitales, unión hipostática, in petto (lat.), Ite, missa est (lat.), unidad de la Iglesia, virtudes cardinales, sermón de la montaña, teología kerygmática

ca, Codex Iuris Canonici (lat.)/ código del derecho canónico, teología controversa, la santa corona de espinas, reinado de Dios, Kyrie eleison (gréc.), Domingo de Ramos, indiferencia religiosa, Lex orandi lex credendi (lat.)/ley de la oración, Santísimo Sacramento, Santísima Trinidad, Banquete del Señor, pasión de Cristo, economía divina, potencia obediencial, fiestas de precepto, regla de fe, comunión de los santos, secreto del sacramento de la reconciliación, examen de conciencia, Sagrada Escritura, Sábana santa de Turín, Urbi et Orbi, imposición de las manos.

ANGL

New Testament, Old Testament, Our Father, human act, alpha and omega, analogy of faith, analogia entis (lat.), analysis fidei (lat.), apostolic nature of the Church, apostolic succession, the Apostles' Creed, authenticity of Scripture, Biblical criticism, Biblical Theology, episcopal college, Kingdom of God, child of God, people of God, Corpus Christi (lat.), canon law, Doctor of the Church, original sin, defensor vinculi (lat.), salvation history, deposit of faith, natural desire, dimissorial letters, discipline of the secret, dogmatic theology, Holy Spirit, spiritual exercises, Ecce Agnus Dei (lat.), economy of the Redemption, Eucharistic elements, Eucharistic fast, evangelical counsels/counsels of perfection, ex cathedra (lat.), existential/personal ethics, extra ecclesiam nulla salus (lat.), factum dogmaticum (lat.)/dogmatic fact, form/matter of the sacrament, fundamental theology, the Holy Grail, Gregorian chant/plainsong, new commandment, capital sins, canonical hours, Hypostatic Union, in petto (lat.), Ite, missa est (lat.), unity of the Church, cardinal virtues, Sermon on the Mount, Codex Iuris Canonici (lat.), Crown of Thorns, Kingdom of God, Kyrie eleison (gréc.), Palm Sunday, religious inifference, Lex orandi lex credendi (lat.)/the law of prayer, the Most Sacred Sacrament of the Altar, the Most Holy Trinity, the Lord's Supper, divine economy, potentia oboedientialis (lat.), holy day of obligation, Rule of the Faith/regula fidei (lat.), communion of saints, secret of the sacrament of reconciliation, examination of conscience, Holy Scripture, Holy Shroud of Turin, Urbi et Orbi, laying on the hands.

1.2. Pretváranie

Teologické termíny vznikajú nielen tvorením ale aj pretváraním. Týmto spôsobom vznikajú nové lexikálne tvary bez toho, aby vyjadrovali aj nové lexikálne významy (porov. Dolník, 2003). Pretváranie má tri prejavy: expanziu, redukciu a derivačné pretváranie.

1.2.1. Derivačné pretváranie

Nazývame tak prechodný jav medzi deriváciou, „ktorej výsledkom je nová lexikálna forma s novým lexikálnym významom, a pretváraním“ (Dolník, 2003, s. 161). Výsledkom takéhoto slovtvorného postupu nie je nový lexikálny význam, ale odvodenina, ktorá sa spravidla označuje ako transpozičný derivát.

SL

diakonia → *diakon*

exkomunikovať → *exkomunikácia*

fara → *farár*

evanjelizovať → *evanjelizácia*
kajať sa → *kajúcnik*
katolícky → *katolicizmus*
Nazaret (názov obce) → *Nazaretský* (prímene Ježiša Krista)
očistiť → *očistec*

ŠP

diaconía → *diácono*
*excomunió*n → *excomulgar*
parroquia → *párroco*
evangelizar → *evangelización*
hacer penitencia → *penitente*
católico → *catolicismo*
Nazaret (názov obce) → *Nazareno* (prímene Ježiša Krista)

ANGL

diaconia → *deacon*
excommunication → *excommunicate*
parish → *parishioner*
evangelize → *evangelization*
do penance → *penitent*
Catholic → *Catholicism*
Nazareth (názov obce) → *Nazarene/Nasorean* (prímene Ježiša Krista)

1.2.2. Expanzia

Expanziou sa k obmenám slov pridávajú lexikálne výrazy podľa syntaktických a morfológických pravidiel daného jazyka. Zahŕňa javy, ktoré sa nazývajú multiverbizácia alebo pluriverbizácia. Tento postup sa využíva na sprehľadnenie a zexplicitnenie jednoslovného výrazu.

SL

hrešiť → *spáchať hriech*
kajať sa → *robiť pokánie*

ŠP

pecar → *cometer un pecado*

ANGL

to sin → *to commit a sin*

1.2.3. Redukcia

Redukciou sa jednoslovné alebo viacslovné výrazy pretvárajú podľa kondenzačných pravidiel daného jazyka. Existujú dva prejavy redukcie: univerbizácia a abreviácia. Oba procesy spadajú do synekdochického princípu, kde časť zastupuje celok. Univerbizácia je pretváranie viacslovných pomenovaní na jednoslovné. Abreviácia je pretváranie jednoslovných alebo viacslovných pomenovaní na hlásky (písmená), skupinu hlások (písmen), slabiky alebo kombinácie morfémy s inými segmentmi (porov. Dolník, 2003).

Univerbizáciou vznikli tieto termíny:

SL

gregoriánsky chorál → *gregorián*
Desať Božích prikázaní → *Desatoro*
Najsvätejšia Sviatosť oltárna → *Sviatosť oltárna*
Navštívenie Panny Márie → *Navštívenie*
Písmo sväté → *Písmo*
Zlý duch → *Zlý*

ŠP

Santísimo sacramento → *el Santísimo*

ANGL

the Sacred Scripture → *the Scripture*

Abreviáciou vznikli tieto termíny:

SL

IHS (lat. *Jesus Hominum Salvator*), *ichtys* (*Jesus Khristos Theou Yios Soter*), *INRI* (*Jesus Nasareus Rex Iudaeorum*), *YHWH* (*Jahve*, „Ja som ten, ktorý som“)

ŠP

IHS (lat. *Jesus Hominum Salvator*), *IKHTHYS* (*Jesus Khristos Theou Yios Soter*), *INRI* (*Jesus Nasareus Rex Iudaeorum*), *YHWH*

ANGL

IHS (lat. *Jesus Hominum Salvator*), *IKHTHYS* (*Jesus Khristos Theou Yios Soter*), *INRI* (*Jesus Nasareus Rex Iudaeorum*), *YHWH*

1.3. Preberanie

Preberanie je obohacovanie lexiky z vonkajších zdrojov. Nепreberajú sa len slová alebo viacslovné spojenia, ale aj slovtvorné formanty. K preberaným slovám a formantom sa pridružuje aj slovtvorná a sémantická motivácia. Tieto javy sa tradične označujú ako kalky. Prevzaté slová sa zvyčajne adaptujú, a to na rozličných úrovniach: fonologickej, ortografickej, morfolologickej, sémantickej, slovtvornej a štylistickej.

V teologickej terminológii sa vyskytujú termíny, ktoré sú prevzaté do slovenského, španielskeho a anglického jazyka z pôvodných jazykov, najmä hebrejčiny, aramejčiny, gréčtiny a latinčiny, hoci v niektorých prípadoch je ten istý termín prevzatý do niektorého zo spomenutých troch jazykov vo svojej pôvodnej forme, ale substituovaný novým termínom (neologizmom utvoreným z prostriedkov preberajúceho jazyka) v ďalšom jazyku.

a) Prevzaté slová, ktoré si ponechávajú si ortografiu a výslovnosť ako v pôvodnom jazyku, písmo je prispôsobené:

Z aramejčiny: אבבא ,*abbā* (*otec*)

SL – *Abba*

ŠP – *Abba*

ANGL – *Abba*

b) Prevzaté slová, ktoré prešli fonologickou a ortografickou adaptáciou:

Z hebrejčiny: *chăbaqqûq*

SL – *Habakuk*

ŠP – *Habacuc*

ANGL – *Habakkuk*

c) Prevzaté slová, ktoré prešli fonologickou, ortografickou a morfológickou adaptáciou:

Z gréčtiny: ἑτερόδοξος

SL – *heterodoxia* ŠP – *heterodoxia* ANGL – *heterodoxy*

Z latinčiny: *abortus*

SL – *abort* (alebo aj *potrat*) ŠP – *aborto* ANGL – *abortion*

d) Prevzaté slová, ktoré prešli fonologickou, ortografickou, morfológickou a slovo-
tvornou adaptáciou:

Z aramejčiny: אַבְבָּא, *abbā* (*otec*)

SL – *abatiša*, zastar. (alebo aj *opátka*) ŠP – *abadesa* ANGL – *abbess*

e) Prevzaté slová, ktoré prešli fonologickou, ortografickou, morfológickou, sé-
mantickou a štylistickou adaptáciou:

Z hebrejčiny: *yehûdāh*

SL – *Judáš/Júda* (2. výz. pejor. zradca) ŠP – *Judas* ANGL – *Judas/Jude*

Z latinčiny: *crēdo*

SL – *krédo* (2. výz. kniž. súhrn názorov, presvedčenie) ŠP – *credo* ANGL – *creed*

f) Slová a spojenia slov, ktoré sú prevzaté v niektorom jazyku (niektorých jazy-
koch) v ich pôvodnej forme a v ďalšom jazyku (v ďalších jazykoch) sú preložené
pomocou domácich lexikálnych jednotiek:

Z latinčiny: *analogia fidei*

SL – *analogia fidei* ŠP – *analogia fidei* ANGL (preklad) – *analogy of faith*

Z latinčiny: *defensor vinculi*

SL – *defensor vinculi* ŠP (preklad) – *defensor del vínculo* ANGL – *defensor vinculi*

Z latinčiny: *depositum fidei*

SL – *depostium fidei* ŠP (dvojtvar) – *depositum fidei/depósito de la fe* (preklad)

ANGL (preklad) – *deposit of faith*

Z latinčiny: *desiderium naturale visionis Dei*

SL – *desiderium naturale visionis Dei* ŠP – *desiderium naturale visionis Dei*

ANGL (preklad) – *natural desire*

Z latinčiny: *disciplina arcane*

SL – *disciplina arcane* ŠP (preklad) – *disciplina del arcanob*

ANGL (preklad) – *discipline of the secret*

Z latinčiny: *factum dogmaticum*

SL – *factum dogmaticum* ŠP (preklad) – *hecho dogmático* ANGL (dvojtvar)

– *factum dogmaticum/dogmatic fact* (preklad)

Záver

Na záver by sme mohli zhrnúť, že najproduktívnejšími slovo-
tvornými postupmi pri vytváraní teologických termínov v slovenčine, španielčine a angličtine sú po-
stupy tvorenia (kompozícia, derivácia, kombinácia derivácie a kompozície a tvore-
nie viac-
slovných pomenovaní) a preberania slov (najčastejšie z hebrejčiny, ara-
mejčiny, gréčtiny a latinčiny).

- BARBAGLIO, G. – DIANICH, S.: Nuevo diccionario de teología I (A. Testamento – Mariología). Madrid: Ediciones Cristianidad 1982.
- BARBAGLIO G. – DIANICH, S.: Nuevo diccionario de teología II (Matrimonio – Unción de los enfermos). Madrid: Ediciones Cristianidad 1982.
- BAUER, L.: English Word-formation. Cambridge: Cambridge University Press 1983.
- BERNARDINO, Angelo di: Diccionario Patrístico y de la Antigüedad Cristiana. Salamanca: Ediciones Sigueme 1991.
- BOGAERT, P. M. – DELCOR, M. – JACOB, E. – LIPÍŃSKI – MARTIN-ACHARD, R. – PONTHOT, J.: Diccionario enciclopédico de la Biblia. Barcelona: Editorial Herder 1993.
- BRETZKE, James T.: Consecrated Phrases: A Latin Theological Dictionary. Collegeville, MN: The Liturgical Press 1998.
- BROSSE, O de la: Diccionario del Cristianismo. Barcelona: Editorial Herder S.A. 1974.
- CRYSTAL, D.: A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford – New York: OUP 1985.
- ČERMÁK, F., BLATNÁ, R. /eds./: Manuál lexikografie. Praha: H&H 1995.
- Diccionario de la Lengua Española. De Real Academia Española, 22nd ed., 2 vol. Madrid: ESPASA-CALPE SA 2001.
- Diccionario enciclopédico de la Biblia. Barcelona: Herder 1993.
- DINZELBACHER, Peter: Diccionario de la mística. Burgos: Editorial Monte Carmelo 2000.
- DOLNÍK, J.: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2003.
- DOLNÍK, J. a kol.: Porovnávací opis lexikálnej zásoby. Bratislava: Veda 1993.
- DOUGLAS, J. D.: Nový biblický slovník. Praha: Návrat domů 1996.
- DUBSKÝ, J. a kol.: Velký španělsko-český slovník I, II. Praha: Academia Praha 1993.
- DUBSKÝ, J.: Základy španělské lexikologie (pro překladatele a tlumočníky). Praha: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977.
- ĐUROVIČ, Ľ.: Z diskusie. In: Lexikografický sborník. Materiály z I. Celostátnej konferencie československých lexikografov. Bratislava, 1952. Red. Š. Peckař. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953, pp. 127 – 128.
- ĐUROVIČ, Ľ.: Ekvivalent v dvojazyčnom slovníku. In: Lexikografický sborník. Materiály z porady o prekladových slovníkoch. Piešťany: 1959. Red. V. Blanár. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1961, s. 78 – 87.
- FILIPEC, J.: Ekvivalenty a synonyma v slovní zásobě. In: Slovo a slovník. Red. J. RUŽIČKA, J. – Poldauf, I.: Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1973.
- FILIPEC, J.: Problematika konfrontace v lexikální zásobě. In: Slovo a slovesnost, 1985, roč. 46, s. 201 – 214.
- GECSE, G. – HORVÁTH, H.: Malý lexikón biblie. Bratislava: Nakladateľstvo Spektrum 1990.
- GROMOVÁ, E. – HRDLIČKA, M.: Antologie teorie odborného překladu. Ostrava: Repronis 2003.
- GROMOVÁ, E.: Teória a didaktika prekladu. Nitra: FF UKF 2003.
- HARDON, J.: Pocket Catholic Dictionary. New York: Image Books Doubleday 1985.
- HAUSENBLAS, K.: K špecifickým rysům odborné terminologie. In: Problémy marxistické jazykovědy. Praha: ČSAV 1962.
- HERIBAN, J.: Průručný lexikón biblických vied. Bratislava: Don Bosco 1994.
- HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971.
- HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava: SAV 1956.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – Bosák, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989.

- HORECKÝ, J.: Problémy terminologických slovníkov. In: Lexikografický sborník. Materiály z porady o prekladových slovníkoch. Piešťany 1959. Red. V. Blanár. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 34 – 45.
- Ignatius the Holy Bible. San Francisco: Ignatius Press 1966.
- ISAČENKO, A.V.: Zásady lexikografickej práce. In: lexikografický sborník. Materiály z porady o prekladových slovníkoch. Piešťany 1959. Red. V. Blanár. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1961, s. 18 – 23.
- JEDLIČKA, A.: Josef Jungmann a obrozenecká terminologie literárne vědná a lingvistická. Praha: 1949.
- KIRKPATRICK, B. 1998. The Concise Oxford Thesaurus. A dictionary of synonyms. Oxford: Oxford University Press 1998.
- KITTEL, G. – FRIEDRICH, G.: Teologický slovník k novej zmluve. Bratislava: Cirkevné nakladateľstvo 1933 – 1959.
- Kódex kanonického práva. Bratislava: Konferencia biskupov Slovenska 1996.
- KOLLÁR, D.: Prekladový význam – jeho podstata a problémy. In: Slovo a slovník. Red. J. Ružička – I. Poldauf. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1973 a, s. 121 – 130.
- KOLLÁR, D.: Špecifikum systémového opisu lexiky v konfrontačnom pláne. In: Československá rusistika, 1973, roč. 19, s. 74 – 80.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava: Veda 1987.
- KROMANN, H. P. – RIIBER, T. – ROSBACH, P.: Principles of Bilingual Lexicography. In: Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Red. F.J. Hausmann – O. Reichmann – H.B. Wiegand – L. Zgusta. Third volume. Berlin – New York: Walter de Gruyter 1991, s. 2712 – 2728.
- LANDAU, Sidney I.: Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography. Cambridge: 1989.
- LANG, Jovian P., OFM: Dictionary of the Liturgy. New York: Catholic Book Publishing 1989.
- LÉON-DUFOUR, X. – DUPLACY, J. – GRELOT, A. G. P. – GUILLET, J. – LACAN, M. F.: Slovník biblickej teológie. Zagreb: Kršćanska Sadašnjost 1990.
- Lexicographica ,99. Zborník na počesť Kláry Buzássyovej. Ed.: S. Ondrejovič – M. Považaj. Bratislava: Veda 2001.
- LIVINGSTONE, E. A.: Concise dictionary of the Christian Church. OUP 2000.
- MACHÁČ, V.: Odborná terminologie ve výkladovém slovníku. In: Československý terminologický časopis, 1964, roč. 3.
- MALMKJÉR, K. /ed./: The Linguistics Encyclopedia. London: Routledge 1991.
- MANLEY, J. – JACOBSEN, J. – PEDERSEN, V. H.: Telling lies efficiently: Terminology and the Microstructure in the Bilingual Dictionary. In: Symposium n Lexicography III. Proceedings of the Third International Symposium on Lexicography. Copenhagen, 1986.
- MARTÍNEZ de Sousa, J.: Diccionario de lexicografía práctica. Barcelona: 1995.
- MASÁR, I.: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: Veda 1991.
- MASSARIELLO MERZAGORA, G.: La lessicografia. Bologna: Zanichelli 1987.
- MERELL, J. a kol.: Malý bohovédny slovník. Praha: Česká katolícká charita 1963.
- MISTRÍK, J.: Lingvistický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2002.
- MIŠŠÍKOVÁ, G.: Konfrontačný opis slovnej zásoby. Anglická a slovenská stomatologická terminológia. Nitra: FHV UKF 1998.
- MIŠŠÍKOVÁ, G.: Linguistic Stylistics. Nitra: FF UKF 2003.
- MIŠŠÍKOVÁ, G.: Konfrontačná analýza štruktúry pomenovaní v angličtine a slovenčine. In: Reflexie lingvistických konfrontácií II. Nitra: FHV UKF 1998.
- MOLINER, María: Diccionario de uso del español. Madrid: Gredos 1998.
- MONČEKOVÁ, E. – MALÁ, E.: Password. Anglický výkladový slovník so slovenskými ekvivalentmi. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1999.

- NOVOTNÝ, A.: Biblický slovník. Praha: Kalich 1956.
- New Catholic Encyclopedia. Washington, D.C.: McGraw-Hill Book Company 1967.
- OLOŠTIAK, Martin.: Transfonemizácia v kontaktovom vzťahu angličtina – slovenčina. In: Jazykovedný časopis, 2002, roč. 53, č. 2, s. 111 – 126.
- ONDRUS, P.: Slovenská lexikológia II. Náuka o slovnej zásobe. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972.
- ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980.
- PACOMIO, L. – MANCUSO, V.: Diccionario teológico enciclopédico. Estella, (Navarra): Editorial Verbo divino 1999.
- PAMIES Bertrán, A. – DE DIOS Luque Durán, J. /eds./: Trabajos de lexicografía y fraseología contrastivas. Granada: Método 2000.
- PADEDES, J. – BARRIO, M. – RAMOS-LISSÓN, D. – SUÁREZ, L.: Diccionario de los Papas y Concilios. Barcelona: Editorial Ariel, S.A. 1998.
- PARENTE, P. – PIOLANTI, A. – GAROFALO, S.: Diccionario de teología dogmática. Barcelona: Editorial litúrgica española 1963.
- PECIAR, Š.: K niektorým problémom dvojjazyčného slovníka. In: Lexikografický zborník. Materiály z porady o prekladových slovníkoch. Piešťany 1959. Red. V. Blanár. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 18 – 23.
- POSNER, Rebecca: Las lenguas romances. Madrid: Cátedra 1998.
- POTÚČEK, J.: Biblická konkordancia. Bratislava: Cirkevné nakladateľstvo 1985.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vydanie. Bratislava: Veda 2000.
- RAHNER, K. – VORGRIMLER, H.: Teologický slovník. Praha: Zvon 1996.
- RAHNER, K. – VORGRIMLER, H.: Theological Dictionary. New York: Herder and Herder 1965.
- RAHNER, K. – VORGRIMLER, H.: Dictionary of Theology. New York: Crossroad 1981.
- ROACH, P.: English Phonetics and Phonology. Third edition. Cambridge: Cambridge University Press 2000.
- ROMÁN, M. T.: Diccionario de las religiones. Madrid: Alderabán 1996.
- ROTTER, H. – VIRT, G.: Nuevo Diccionario de Moral Cristiana. Barcelona: Editorial Herder 1993.
- RUBIO, V. – NIEVES, M.: Así son los diccionarios. Lleida: Universidad de Lleida 1999.
- SANTIDRIÁN, P. R.: Diccionario breve de pensadores cristianos. Estella, (Navarra): Editorial Verbo divino 1991.
- SANTIDRIÁN, P. R.: Diccionario de las Religiones. Madrid: Ediciones del Prado 1994.
- SARMIENTO, R.: Manual de corrección gramatical y de estilo. Español normativo, nivel superior. Madrid: SGEL 1997.
- SEKANINOVÁ, E.: Leksičeskoje značenije vdvujazyčnom plane rusko-slovackom. In: Slavica slovaca, 1968, roč. 3, s. 69 – 77.
- SEKANINOVÁ, E.: Význam lexikálnej jednotky z konfrontačného aspektu. In: Slovo a slovník. Red. J. Ružička – I. Poldauf. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1973, s. 113 – 120.
- SEKANINOVÁ, E.: Dvojjazyčná lexikografia v teórii a praxi. Bratislava: Veda 1993.
- SKALIČKOVÁ, A.: Fonetika súčasnej angličtiny. Učebnice pro vysoké školy. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1987. 265 s.
- SOCHOR, K.: Příručka o českém odborném názvosloví. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1955.
- Sväté písmo Starého i Nového zákona. Rím: Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda 1995.
- Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 2004.
- SZEMERÉNYI, Oswald: Introducción a la lingüística comparativa. Madrid: Gredos 1987.

- SZENDE, T.: *Approches contrastives en lexicographie bilingue*. Paris: Honoré Champion 2000.
- ŠMILAUER, V.: *Zásoba slovní a význam slov*. Praha: 1953.
- TAKÁČOVÁ, L.: *Kresťanská terminológia*. Zvolen: Jas 1996.
- TELLECHEA, I. – IGNACIO, J.: *Lexico de la „guia espiritual” de Miguel de Molinos*. Madrid: Fundación universitaria española – Universidad pontifica de Salamanca 1991.
- TRUP, L.: *Úvod do štúdia španielskeho jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského 1993.
- TRUP, L. – KOTULIAKOVÁ, T.: *Španielsky odborný jazyk (Archeológia)*. Bratislava: Stimul 1997.
- The Catholic Encyclopædic Dictionary*. New York: The Macmillan Company 1931.
- UŽÁKOVÁ, M.: *Frazémy v anglickom odbornom texte*. Nitra: SPU 2000.
- VALTA, Z.: *Termín a jeho výstavba*. In: *Cizí jazyky ve škole*, 1973, roč. 17.
- Velký španělsko-český slovník I. A – H*. Praha: Academia 1993.
- Velký španělsko-český slovník II. I – Z*. Praha: Academia 1993.
- VILIKOVSKÁ, J. – VILIKOVSKÝ, P.: *Slovensko-anglický slovník*. Bratislava: 1983.
- WILLEMS, D. et al. /ed./: *Contrastive Analysis in Language. Identifying Linguistic Units of Comparison*. New York: Macmillan 2004.
- ZGUSTA, L.: *Manual of Lexicography*. Praha: Academia 1971.

**OSOBNOSTI
A VONKAJŠIE DEJINY
JAZYKA**

„Prostřední cesta“ slovenčiny Martina Ďurgalu*

ĽUBOMÍR ĎUROVIČ

V Trnave vyšla r. 1835 *Praktycká Uherská Ğramatyka k dobrému Slowenského Národu w Uherské Kragině* (142 s.). Jej autormi sú Karol L. Bobok, trnavský evanjelický farár, zeman, s mnohými titulmi, a Martin Ďurgala – na titulnom liste na druhom mieste a bez akéhokoľvek titulu či nejakej charakteristiky, pred rokmi rektor latinskej školy v Skalici.

Táto „praktická“ učebnica maďarčiny je síce zaregistrovaná vo všetkých *starších* slovenských všeobecných príručkách (Rizner, Bujnák, ES, SBS, *ale* v Encyklopédii Beliane nie je), no ako súčasť slovenského jazykovedného dedičstva na vedomie – nakoľko môžem zistiť – nikdy vzatá nebola: nepoznajú ju ani Encyklopédia jazykovedy (1993), ani žiadne z dejín spisovnej slovenčiny, nespomína ju ani najväčší znalec vonkajších dejín slovenčiny Eugen Jóna.

Nech mi je teda dovolené krátkym pohľadom na túto knihu blahoželať k šesťdesiatym narodeninám Slavovi Ondrejovičovi, ktorý svojimi vedeckými prácami i svojimi organizačnými úsiliami ďaleko rozšíril horizont a občerstvil atmosféru slovenského jazykovedného diania. Táto moja gratulácia je analýza jazyka tejto „praktickej“ gramatiky a kus biografie Martina Ďurgalu, autora tejto knihy, ktorá i svojím miestom vo vývoji k emancipácii spisovnej slovenčiny zo spisovného jazyka českého či československého – vlastne bezprostredne z doležalovského jazyka slovensko-českého –, ale možno ešte viac svojou hodnotou kultúrnohistorickou je svojráznym dokumentom postberňolákovského predštúrovského desaťročia.

* * *

(Dielo) *Praktycká uherská gramatyka* (PUG) vyšla v roku, keď sa tvrdá maďarizácia na najvyššej politickej úrovni Uhorska už bola začala, ale v tejto knihe sa to ešte nijako neprejavuje. V skalickej škole sa deti učili čítať len po slovensky, nemecky a latinsky (tak to výslovne r. 1834 vokátor ukladá novému učiteľovi Langhofferovi – porov. Petrovič et al., 1997, s. 30), a tak PUG už na prvých stránkach pripomína, že je užitočné v Uhorsku vedieť po maďarsky pre „*obchod a společenství*“

---

* Za neoceniteľnú pomoc pri pátraní po stopách po Ďurgalovi ďakujem srdečne pracovníkom Záhorského múzea v Skalici, Zdenkovi Ďuriškovi zo Slovenskej národnej knižnice a osobitne Milote Žilákovej z redakcie Encyklopédie Beliany.

s našima spolukrajany Uhry“. A konštatuje (zdá sa, že bez politického pozadia), že to neznamená, že sa tu na Slovensku bude „*místo Slovenské řeči z Debrecynských ust Uherčina sypávat*“. Pravda, PUG tu nepoužíva termín Slovensko, ale metaforicky hovorí: „*tu v okolí Bílých Hor, tam při Javoryně, při Křivánu, při Hory Tlsté*“: Bílá Hora je z dnešného hľadiska nešpecifikovaná časť Bielych a možno i Malých Karpát, a Tlstá hora je vrch medzi Pruským a Nemšovou, čo by dobre zapadalo do vyznačenia západnej hranice Slovenska po hrebeňoch Karpát až po Tatry (hoci jedna iná Tlstá hora je aj na moravsko-slovenskej hranici na východ od Skalice, v prospech ktorej by mohol hovoriť skalický lokál „*při Tlsté hory*“, kde je ypsilon podľa pravidla, že mäkké *i* sa môže písať len po *ř*).

Pre slovakistiku je však dôležitejšie, že PUG hneď na jednej z prvých strán (nečíslovaná str. 3) komentuje svoj metajazyk: „*Ze Slovenčiny, v které přítomná Gramatyka písaná je, tu též počet vydáváme*“. Autori „*Za dobré totiž, áno nevyhnutelně potřebné /.../ súdili prostřední kráčet cestu, to jest ne českého písání (ačkoli i temuto v jistém ohledě za dosti sa učinilo), ale slovenského* (všetko zdôraznené Ľ. Ď.), *však teho dokonalejšího a vzdělanějšího užívat a zadržat*“.

Medzi ktorými pólmi je „*dokonalejšia a vzdelanejšia*“ slovenčina prostrednou cestou? PUG to naznačuje (ale nehovorí explicitne) v troch bodoch: 1. Katolíci používajú modlitebné knihy vydané v Čechách a na Morave alebo v Uhorskej Skalici, tie sú uznávané za „*dokonalejšie*“ a „*naš pospolitý Slovenský lud*“ ich „*radši*“ používa. 2. Evanjelici sú navyknutí na svoje české knihy. A tak problematické miesto je formulované v bode 3., ktorý treba odcitovať celý: „*3. Jisté je, že v té Slovenčině, která v malém okolí nedaleko Bílých Hor ponuje* (zrejme „*panuje*“), *a kterou někteří za tu opravdovou, nevíme však proč? vyhlašují, písané knížky a jakékolvěk vyhotovené spisy to domnění u mnohých – lahko uhodnutí proč? – vzbudili a utvrdili, žeby naša Slovenská řeč velmi chudobná a nedokonalá byla, skrze co ale temuto, na slova a ušlechtilost bohatému jazyku, který už před třema sta lety v Čechách tak krásně květel, veliká křivda sa děje.*“

Nie je ťažko uhádnuť, že tá slovenčina na malom území okolo Bílých Hor, t. j. Bielych Karpát, je bernolákovčina, ktorú evanjelickí autori PUK taktne – alebo takticky? – nepomenúvajú otvorene: že je to tak, vidno o desať rokov neskôr z Ďurgalovho rozhorčeného listu Štúrovi, pojatého do *Hlasov* (Hlasové, 1846, s. 204 – 210, porov. v časti Autori).

Dôvody proti tejto bernolákovčine, ktorú „*niektorí za tú opravdovou*“ slovenčinu vyhlasujú, explicitne uvedené nie sú, ale sú implikované vo dvoch rečníckych otázkach: vlastne to „*nevíme proč?*“ ju za opravdovú niektorí pokladajú musí predpokladať, že okruh predpokladaných používateľov PUG má o tom dostatočne ustálenú negatívnu mienku. A druhá, vlastne ani nie otázka, – „*lahko uhodnutí proč?*“ mnohí podľa bernolákovčiny súdia, že slovenčina je „*chudobná a nedokonalá*“ –, musí byť založená na porovnaní bernolákovských, do značnej miery popularizujúcich tlačí (Fándly...; Hollého vysoká poézia vtedy ešte len začínala vychádzať) na jednej strane s literatúrou českého zlatého veku, ktorú slovenskí evanjelici pokladali za svoju vlastnú („*... před třema sta lety v Čechách tak krásně květel ...*“ v citáte vyššie): ved' preto napríklad Slovák Ribay súril Dobrovského, aby zachytil a upevnil jazyk tohto obdobia v dôkladnej gramatike (porov. Ďurovič, 2004, s. 403).

Teda „prostřední cesta“ PUG má zrejme byť v základe klasická kralická čeština a kralický pravopis z bodov 1. a 2., so západoslovenskou flexiou substantív, zámen (spravidla nie adjektív) a finitných tvarov slovesa (nie participií), a so slovnou zásobou, kde kultúrny slovník je spoločný československý, ale realie a takisto každodenná slovná zásoba sú výrazne západoslovenské, prevažne skalické. Dá sa povedať, že PUG v zásade zachováva model jazyka „cultiorum Slavorum in Hungaria“, t. j. slovenskej inteligencie, predložený v Doležalovej *Grammatica slavico-bohemica* (P. Doležal, 1746), hoci ani Doležalovo meno, ani výraz „slavico-bohemicus“ sa tu nikdy nevyskytuje, ani po latinsky, ani po slovensky či česky. PUG pozná len slovenčinu, slovenský jazyk, nás Slovákov – a presne v tom je za storočie posun, ovplyvnený vývinom politického myslenia v Európe vo všeobecnosti, a v otázke jazykovej iste aj Bernolákom, posun od Doležala smerom k Štúrovi.

Uvedme pár príkladov jazyka PUG (s pôvodnou grafematikou a pravopisom; slovenský text knihy je vytlačený fraktúrou, maďarčina a občas latinské slová antikvou; fraktúra slovenského textu je v tomto článku reprodukováaná kurzívou):

– *Slowák mezy mnohýma y tú pěknú vlastnost má, že sa cuzým gazykom ...nadiných snadněgffj a lahčj učj; ...*

– *Wjfecky základní Numeralia sú w uherské řeči adjektiwa, které před substantiwem stogjce, zostáwagú nezměněné /.../; stogáli ale sami pro seba aneb za swýma substantiwy, tak sa deklinugú ... (11 – 12)*

– *Kebych ay scel, nemožem to učinit (80).*

(V ďalšom texte Ďurgalovu fraktúru transkribujem podľa potreby alebo presne *wěťffj*, alebo zjednodušene *wěťší*, bez osobitného upozornenia.)

* * *

(Autori) Kľúčom k pochopeniu koncepcie i jazyka PUG môže byť biografia jej autorov.

Karol Ľudovít (Ludvik) B o b o k bol evanjelickým farárom v Trnave, ale r. 1837, teda bezprostredne po vyjdení PUG bol vyvolený jednohlasne, proti dvom ďalším kandidátom, za farára do Skalice a tam pôsobil do konca života. Ktovie, či spoluautorstvo PUG pri tom hralo nejakú rolu, keďže druhý autor Martin Ďurgala (porovn. nižšie) bol v Skalici pred niekoľkými rokmi známou osobnosťou. Bobok sa narodil (r. 1799) a zrejme aj vyrástol v Lubinej neďaleko od Nového Mesta nad Váhom, kde aj jeho otec bol farárom (podjavorinské nárečie Lubinej zodpovedá bodu 59 v Atlase slovenského jazyka). Bobokovci boli zemianska rodina, na titulnom liste PUG je titul „uroz.(ený) z Dežeric“, v Skalici sa po latinsky podpisoval „de Dezser“. Dežerice ležia neďaleko Topolčian, náš Karol Ľudovít má aj titul „asesor zvolenskej stolice“, čiže prísediaci stoličného súdu a tak je pre jeho jazyk otvorená otázka, nakoľko ich rodina (či on sám!) doma prešla na lubinské nárečie, alebo si podržala nejaké „panské“, inteligentské, viac-menej stredoslovenské koiné, ako to bolo vo farárskych rodinách pravidlom. Zrejme vďaka váženému spoločenskému postaveniu a hojnosti titulov je na titulnom liste uvedený ako prvý z dvoch spoluautorov. Pravda, okrem nešpecifikovanej spoluúčasti na PUG publikoval Bobok málo, nie-

koľko kázní, nič ani pedagogické, ani jazykovedné (Rizner I, s. 152 – 153; SBS I, s. 248). Máme teda právo predpokladať, že jeho podiel v PUG, v metajazyku textu i v slovníkových ekvivalentoch sú najmä slová či tvary odlišné od skalických (v celom texte je napr. dôsledne mnoho ráz len tvar *makí*, nikdy nie skalické *mjakí* alebo kralické *měkký*).

Hlavným autorom PUG je nepochybne Martin Ď u r g a l a (1783 – 1856), narodený v Podbrancí pri Sobotišti (ASJ bod 6), od r. 1808 do 1822 učiteľ a rektor evanjelickej latinskej („vječí“) školy v Skalici, ktorej mestskú reč si zrejme dobre osvojil. Ďurgala už pred PUG (1817) bol napísal učebnicu nemčiny, vydal kalendár na rok 1824, životopis Martina Luthera, založil v Skalici evanjelickú knižnicu – bol to teda aktívny, tvorivý autor. R. 1821 sa dostal, ako viacerí iní zboroví funkcionári predtým, do konfliktu s kontroverzným zborovým farárom Ďugom a musel zo školy odísť (rozlúčková, ale neprednesená reč *Cýtění srdce*, Skalica 1823). Usadil sa v Trnave a mal dom na Pekárskej ulici; niektoré zdroje hovoria, že v Trnave „zaoberal sa hospodárstvom a krčmárstvom“ (L. Pauliny, 1893, s. 68), iné, že bol nazývaný „slovenským krčmárom“ (ES s. v., porov. Hurbanova polemika tu nižšie), iné, že bol ev. a. v. učiteľ na penzii; doložené je, že bol trnavským mešťanom, mal ubytovací hostinec a od r. 1836 bol kurátorom trnavského evanjelického cirkevného zboru (Tatranka II, 1841, s. 23; Chmel, 1971, s. 79). Dal sa do spolupráce s tamojším farárom K. Bobokom (porov. vyššie), použil svoje pedagogické a jazykovedné vedomosti i publikačnú prax a spoločne v Trnave r. 1835 vydali PUG. Maďarská gramatická látka je v nej prevzatá z gramatiky maďarčiny Jozefa Mártona (nečíslovaná str. 2), ale opis aglutinačných princípov maďarčiny a výklad slovenských ekvivalencií musí byť originálne dielo – vidieť za tým skúseného učiteľa, bezpečne ovládajúceho gramatickú teóriu tých čias (porov. nižšie Slovenčina školskej gramatiky). Neviem dnes zistiť, či pred PUG existovala podobná gramatika maďarčiny pre niektorý iný slovanský jazyk, ktorou by sa Ďurgala bol mohol inšpirovať, ani to, či mal vzor v nejakej gramatike maďarčiny pre Nemcov (Belov Der ungarische Sprachmeister?), ale v slovenských pomeroch je „prvolezcom“ – tematicky i metodologicky. Napr. pri porovnaní s Dohnányho štúdiom *Porovnaňja ruštini so slovenčinou* (v SP II, 1851, päť pokračovaní) veľmi výrazné je Ďurgalovo suverénne zachádzanie s gramatickou terminológiou promiscue latinskou i slovenskou a školským slovenským gramatickým metajazykom.

L. Pauliny takisto hovorí, že Ďurgala mal napísať i encyklopédiu, ktorú však pre nedostatok predplatiteľov nevydal (1893, s. 68).

A politický postoj PUG ku kralickej tradícii i k novotám bernoľákovským na pozadí otázky spisovnej slovenčiny ako osobitného jazyka musí byť takisto v prvom rade Ďurgalovo dielo. Ani po r. 1837 (keď jeho spoluautor či spoločník Bobok už z Trnavy odišiel) Ďurgala politicky a národne myslieť neprestal a vo verejnom živote musel mať veľmi výrazné miesto. Keď trnavskí nemeckí evanjelici chceli poprieť, že tento zbor je oddávna nemecko-slovenský, kurátor zboru Ďurgala sa proti tomu postavil latinsky napísanou Obranou a pri Štúrovej návšteve v Trnave sa o nej „s nižepísaným (t. j. Štúrom) při příležitosti nawštívení w Trnavě laskawě zdělil“ (Štúr, 1841, s. 25). Ako vidno zo Štúrovho článku v Tatranke II: „Obrana cýr-kwe ewang. Aug. Wyznání slowenské... sepsaná od Martina Ďurgaly, podaná od

Ludewíta Štúra“, Štúr ju pokladal za taký dôležitý dokument, že ju sám preložil do slovenčiny, t. j. kralickej češtiny a jej podstatné časti so svojím vlastným komentárom uverejnil na desiatich stranách v Tatranke. Ďurgala je tu „šlechtný a pilný Wlastenec, zmužilý a horliwý hájitel práwa“ (ib. 30), takže „... zasluhují skutečně p. Martin Ďurgala a p. Kolarík za tak šlechtné a příkladné se chování uznalosti veřejné a wděčnosti...“ (ib. 31).

Avšak keď štúrovci vyšli so svojím programom slovenčiny, zaujal proti ich koncepcii Ďurgala rovnaké principiálne stanovisko ako proti bernolákovčine – odsúdil ich, že rušia stáročnú kultúrnu tradíciu nášho jazyka a vnútorne triešťa národ. Polemika proti katolíckej bernolákovčine v PUG je veľmi jemná (porov. vyššie), zatiaľ čo Štúrovi osobne Ďurgala napísal rozhorčený, silne emocionálny list, kde Štúr je „nový slovenský Bernolák“, jeho jazyk „to je ta křivá Krivánčina“ alebo „tam u horních Tater v okolí Křivánu z jakési chumelice vylihnutý / ... / odporný úkaz“ (Hlasowé, 1846, s. 204 – 205). List integrovaný do spoločného vyhlásenia s učiteľom Emerichom Šulekom potom dal k dispozícii Kollárovi a ten ho – s vlastnými dodatkami (porov. nižšie) – pojal do Hlasov (Hlasowé, 1846, s. 204 – 210).

Tým sa však Ďurgalov príbeh nekončí. Práve naopak: tým, že jeho list bol uverejnený v Hlasoch spolu so zlostnými výpadmi Kollárovými, s vyhláseniami Palackého, Šafárika, Jungmanna a mnohých ďalších prominentov českých i slovenských a tiež mnohých iných popredných ľudí zo slovenských evanjelických kruhov, dostal sa aj Ďurgala na najvyššiu úroveň slovensko-českej jazykovej polemiky v najkritickejšom čase. A tak, keď Hurban do 1. zväzku 1. ročníka svojich Slovenských pohľadov napísal zásadné a detailné odmietnutie Hlasov (Hurban, 1846; to isté ako osobitná publikácia Českje Hlasi proti Slovenčiňe, Skalica 1846), dostalo sa tam aj Ďurgalovi (s. 66). S odkazom na svoje principiálne stanovisko, formulované v prvej časti tejto state, Hurban tu už neargumentuje a iba Ďurgalu zosmiešňuje, menuje ho „trnavským krčmárom“, ním exemplifikuje nekňazov medzi autormi Hlasov („od Ďurgalu krčmára až po dolňozemskjeho sedljaka“, ib., s. 36), a odporúča mu, aby radšej opatroval svoje sudy „– lebo: nje Ševče više kopita!“ (čo je nevelmi podarene kalkovaná latinská podoba tohto starého príslovia). Hurban sa tu oprel aj o stanovisko „celej Slovenskej mládeže v semenisku Trnavskom“ (SNN, 1846, č. 96 z 30. Lipca, s. 385), ktorá sa ostro postavila proti Ďurgalovi a Šulekovi s uvedením ich plných mien.

Ale ešte ani tým sa Ďurgalova rola v zápasoch o spisovnú slovenčinu nekončí. Keď sa vydávanie Pohľadov r. 1852 prenieslo zo Skalice do Trnavy, ich „expedícia“ bola na Pekárskej ulici č. 199 (dnes č. 36), čo bol dom „ev. a. v. učiteľa na penzii“ Martina Ďurgalu (Novinky/mesto Trnava, roč. XV, 2004, č. 2, s. 11, v článku H. Radvániho). Tu pracoval až do svojej smrti Mikuláš Dohnány, spolupracovník redaktora J. M. Hurbana – dnes by sme povedali „výkonný redaktor“. Ďurgala teda prenajal za veľmi lacný peniaz (Chmel, 1971, s. 79) Hurbanovým Slovenským pohľadom izbu („hospodu“) vo svojom dome, vo „velactenom dome p. Ďurgaly“ (tak Hurban v SP III, 1852, č. 22, s. 184), tam Dohnány aj býval a „domovný pán p. Ďurgala“ (ib., s. 192) sa ho ujal pri prvom vážnom záchvate jeho nemoci. Z toho istého domu na Pekárskej ulici bol potom Dohnány o necelé dva týždne pochovaný (ib., s. 185). Ďurgalova starostlivosť o Dohnányho zdá sa svedčiť o tom, že poskytnutie domu nebola ani čistý platený servis, ale ani čistá ideálna služba „národnej veci“.

Teda napriek opovrživému a urážlivému tónu Hurbanovmu r. 1846 v SP I je Ďurgala o šesť rokov neskôr posledným útočiskom vtedy už jediného ideového orgánu štúrovského hnutia Slovenských pohľadov, pod redakciou toho istého J. M. Hurbana. To by mohlo znamenať, že títo dvaja sa niekedy v priebehu povstania 1848/49 a nasledujúcich jazykových bojov medzi „staroslovákmi“ a štúrovcami ak nie pomerili, tak aspoň k sebe priblížili. O tom, či a kto ustúpil, kedy a najmä ako sa to stalo, neviem dnes nič. Ale fakticky je to priam čítankový národný happyend a azda sa niekde nájde nejaký údaj o tom, ako sa to ideove, ale aj čisto ľudsky stalo.

Neviem dnes zistiť, prečo takto Ďurgala prešiel – ak skutočne prešiel – na štúrovské pozície, ale môžem konštruovať hypotézy. – Český profesor pedagogiky na FFUK v Bratislave Josef Hendrich porovnaním vytlačeného textu s rukopismi v pražských archívoch zistil (Hendrich, 1930, s. 371 – 384), že v Hlasoch ich inšpirátor a faktický tvorca Ján Kollár prispieval mnohých, najmä slovenských autorov podstatne menil, vypúšťal konciliantné a pridával ostré výrazy i celé odseky: teda že Hlasové sú do veľkej miery falzifikát. To isté už Hurban (Hurban, 1846) u niektorých dotknutých autorov mohol doložiť ich publikovanými vyhláseniami, inokedy to len tušil. Aj v prípade Martina Ďurgalu (Hendrich, 1930, s. 381 – 382; originál jeho rukopisu je dochovaný) vysvitlo, že „nový protestantský Bernolák“, „křivá Křivánčina“ i niektoré ďalšie doplnky v jeho príspevku, ako aj spolupodpis Emericha Šuleka sú Kollárove svojvoľné dodatky. Toto Hurban vedieť nemohol, zato to ihneď musel zistiť Ďurgala sám. Či sa za to nahneval na Kollára, či ho rozčaroval Kollárov nenávisťný tón voči novej slovenčine i voči štúrovskému hnutiu, ktoré potom v povstaní rokov 1848/49 bojovalo i so zbraňou v ruke za slovenskú vec – o tom dnes neviem nič. A či potom, keď Hurban v kríze musel s Pohľadmi prejsť do Trnavy a možno hľadal pomoc u niekoho napríklad z evanjelických kruhov, dostal od Ďurgalu za zvýhodnených podmienok priestory („hospodu“) v jeho hostinci, takže potom bol ochotný aj namiesto „krčmára“ písať o „veľactenom dome pána Ďurgalu“ (porov. vyššie).

Koniec koncov roku 1852, po Krátkej mluvnici slovenskej zásadný konflikt okolo spisovnej reči sa skončil a aj jeho protagonisti Hurban a Lichard sa časom zmierili (Boj o slovenčinu, SP II, 1851, sv. 6 (december), s. 198 – 215, osobitne s. 21).

* * *

(Slovenčina PUG) Čo je Ďurgalova „dokonalejšia, vzdelanejšia slovenčina“?

Celému ďalšiemu výkladu treba predoslať, že Ďurgala bezchybne ovláda klasickú kralickú češtinu a jej pravopisnú normu pred analogickou reformou. Ani v spisku *Cýtěň srdce* (1823), ani v liste Štúrovi, uverejnenom v *Hlasoch* (porov. časť Autori), slovakizmov prakticky niet (celkom nápadne sa od ostatného textu líši slovo *wrabček* v *Cýtěni*, str. 16). A sotva možno myslieť, že by korektná čeština v oboch týchto textoch bola zásluhou dobrého tlačiaru či vydavateľa (F. X. Škarnicel, resp. redakcia Musejních spisů).

Keď je teda *Praktycká Uherská Gramatyka* napísaná celkom iným jazykom, ktorý on sám nazýva „dokonalejšou slovenčinou“, je to vedomá a cielená zmena kódu.

Slovenčina PUG sa na prvý pohľad od kralickej češtiny opticky príliš neodlišuje. Je vytlačená fraktúrou (švabach) s tradičnou grafematikou, t. j. *g* je [j], [g] sa píše *ğ*, *j* je [i:], [š] je *ř* a [ss] sa píše *sf*, [v] sa píše *w*, na začiatku slov *v* (*v* clausum) znamená [u]. Prísne sa zachováva písanie *ř* a *ě*, len *ů* sa občas nahrádza, občas mieša s dlhým *ú*: a toto *ú* je pravidelne aj na mieste českého diftongu *ou*, tradične písaného *au*. Ypsilon sa píše tradične aj v nepríliš slovakizovaných latinských slovách podľa zásad kralického pravopisu spreď analogickej reformy.

Tento optický dojem však zmizne ihneď, keď sa grafematika realizuje foneticky. Dá sa všeobecne povedať, že v kmeňoch slov či v slovných základoch je čeština veľmi často totožná so západoslovenským, vlastne skalickým znením slov, keď sa – ako vieme od Masnicia a Doležala – *ř* číta ako [r] a *ě* je nielen označením mäkkosti predchádzajúceho *d'*, *t'*, a *ň*, ale po labiálach aj označením jotácie ([*mjesto*], [*nevjesta*]). Takže výrazne českými ostávajú len tie slová, ktoré majú *i*<*u* po mäkkých konsonantoch (*wljdný*, *wnitrný* – oproti *wňútro*, *cuzy*, *slub*) a slová so skupinou *ji-* v násloví (*gisty*, *giný*). Všetky slová s prehláskou *a>e*, s úžením *ap.* sú v oboch idiómach totožné (*čekat*, *děkovat...*, *mjra*, *hřjch* [hri:ch]... , *částka*, *začátek...*, *půgde*, *spůsob...*). Okrem toho sú rozdiely lexikálne.

Optická i akákoľvek iná totožnosť s češtinou prestáva v gramatickej časti slov: vlastne všetky ohybné čiastky reči majú slovenské gramatické morfémy: české sú dôsledne len flexia neutier typu *stavení* (*k podiwenj*, *forma konjuřowánj*), aktívne prídavia a prechodníky (*nasledugjcy*, *wycházagjcy*, prechodník *nahlédage*, *stogjce*) a tvary *G*, *D* a *L* fem. kongruentného skloňovania (*z této strany*, *w které*).

Slovenské, t. j. západoslovenské tvary majú tvrdé i mäkké substantíva, napr. maskulína *do gedného měsýca*, *prwngjho dna*, *do cýla* (*G* sg.), *w tem ohledě*, *w komparatiwě* (*L* sg.), *dwa ráze* (*N* pl.), *nám Slowákom*, *kraganom* (*D* pl.), *w národoch*, *dyalektoch* (*L* pl.); životné maskulína majú v pluráli vždy *G* – *A* (*swých žáků cwičit mořů*). Feminína: *Trogica*, *neděla*, poslovenčené latinské gramatické termíny *deklinácya/-cia*, *postpozycya/-sicia* (*N* sg.), *celú konstrukciu* (*A* sg.), tvrdé i mäkké majú v *I* sg. krátke *-u* (*ze spoluhlásku*, *z makú samohlásku*, *před swú termináciu*, *s Deklináciu*); v pluráli z *těchto postpozicij*, t. j. postpozícií (*G* pl.), *o postpoziciách*, *s postposiciama*. V *G* pl. fem. je v prípadoch, keď vsuvný vokál môže byť diskutabilný, koncovka *-í* (*z týchto formý*, *perlí*). V *L* sg. je vždy alternácia velár (*na noze*), ale *hora* má v *L* sg. *při Hory*, t. j. skalické *pri hori*, bez českej alternácie. Neutrá majú v *N* sg. po *-c* v kmeni (možno podjavorinskú?) koncovku *-o* (*wagco*, *ljco*), v nepriamych pádoch plurálu sú tu koncovky *-á* (*k twrdým substantiwám*, *na prawidlách*). V *I* pl. majú všetky feminína, rovnako ako kongruentné čiastky reči koncovky *-ma* (*ze samýma takovýma osobama*, *pronomina s preposiciama*, *s pl-nřřjma ustama*, *mezy ludma*), maskulína a neutrá koncovku *-i/y* (*z neakcentowányma wokáli*, *z affixi*, *s naffjma spolukragany Uhry*, *před slowy*).

Ale latinské neutrá ako *affixum*, *verbum*, ak sa používajú v latinskej podobe s latinskou koncovkou, bez ohľadu na to, či sa píše antikvou alebo fraktúrou, môžu byť nesklonné: *substantiwum z affixum može téř w Genitiwu stát*, *tak sa užjwá bez affixum*, *krom affixum*, *přidává k werbum osobnj pronomina*. Inak môžu mať takéto neutrá aj latinské, aj slovenské koncovky: *N* pl. *affixa* i *affixy*, *G* pl. *spogowánj Affix* *ze substantiwy*, *I* pl. *deklinowánj Substantiw* *z affixi*.

Slovenčina je od češtiny veľmi výrazne odlišená v paradigme slovesa (tak ako je to aj u Gavloviča a Bernoláka): finítne tvary sú slovenské, nominálne spravidla české. Tak je 3. os. *a*-slovies vždy len *pocházagú, ponúkagú, předcházagú, magú* alebo *magů*, u *i*-slovies len *pocwičá, učiňá, traťá, netrpá, dělá sa, t. j. delia sa*. Vsuvný vokál v präterite je *-e-* (čo Doležal ešte zakazoval): *mohel, kwětel, uvědel, nésel*. – České sú prakticky vždy aktívne prítomné prídavnice a prechodníky: *předcházagjcy, nasledugjcy, wyznamenáwagjcy* – celkom ojedinelé je slovenské *berúce* –, prechodníky *mlúwjc*, kongruentné *doftawffe; Numeralia...*, *ktelé před substantiwem stogjce, zostáwagú nezměněné*. – Celému textu PUG dáva slovenský ráz dôsledné reflexívne *sa i seba: deklinugú sa, předkládagú sa, samo pro seba*. Takisto dôsledne skalická je flexia ukazovacieho zámena *ten, to* s *-e-* (nie *-o-*) v sg. a s *-ý-* (nie *-ě-*) v pl.: *teho(to), k temu, w temto, po tých(to), s tymato*. Podobne i vo feminíne *tá, tú* popri *ta, tu*.

Nápadné je slovenské tvorenie komparatívu adverbií tou istou príponou, ktorou ho tvoria adjektíva: adj. *dokonalegffj, wzdělaněgffjho* a adverbiá *Slowák sa... nad giných snadněgffj a lahčej učj* (nie *snadněji, lehče*), *lud náff... radffj potřebuge*, t. j. upotrebuje. Superlatív má vždy prefix *nay-, na-* (*nayschopněgffj*).

Predložka a predpona *s/z* sa realizuje, t. j. píše ako znelé *z* alebo neznelé *s* spravidla podľa slovenského fonetického modelu (*z affixi*, ale *s plnssjma ustama*), len výnimočne podľa kralického historického pravopisu (*s našima krajany*).

(Slovná zásoba PUG) Slovná zásoba PUG má kultúrnu vrstvu spoločnú československú (hláskoslovne môžu slová byť české i slovenské), ako *ohled/ohlad, nedostatek, pravidlo, zřetelnost/zretelnost, cwičenj* a množstvo ďalších, zatiaľ čo vrstva každodenná a názvy reálií sú skôr (západo)slovenské.

Tu sa nemusíme zaoberať slovami, ktoré sú v slovenčine i češtine celkom rovnaké (*slovo, vidí, dobrý*) a ktoré (Ďurovič, 1978, s. 708, skupina 10) tvoria približne polovicu bežných textov. V tomto popise PUG nás zaujímajú v prvom rade slová, ktoré české nie sú (český pravopis nemusí hrať rolu!).

Hláskoslovne (západo)slovenské slová sú napr. *napijfaný, dlúhý, súdili sa, zoftáwagjcy, klúč, obyčag, zrkadlo* ap. Lexikálne slovakizmy, t. j. slová s kmeňom, ktorý nie je český, sú v PUG dvojaké. Sú tu slová všeobecne slovenské, ako *chudobný, gablko, utěrák, dědina, zimnica, menuge sa, skonáwagú sa, počul, wffecy*.

Ale osobitne signifikatívne je množstvo slov, ktoré možno pokladať za jednoznačne skalické, ako *wčil, sce, scel sem, o kolcy (hodinách), mosý, mosá, récy, zábeho, skowat, wypožčat, pozagtrefjku, předwčeragffjky*. V oddiele *Zbjrka flow w obecném životě nappotřebněgssich*, tematicky usporiadanom podľa vtedy bežného modelu Komenského Janua, identifikujem slovenské ekvivalenty v niektorých kapitolách slovo za slovom ako zreteľne skalické. Tak je napr. v kapitole VI. *Ména zahradnjch a kuchynských zrostlin, obilá (zbožá) a owocá* jedno za druhým: *česnek, cybula, kopr, dyna, oharek, falát, fřřawjk, petržal, ... owes, gačmen, réž, žito*, t. j. pšenica, ..., *fřřěně, trnka*, t. j. slivka, *broskwa*. Z iných kapitol možno vybrať napríklad *wřřfek, gafftěrka, hůfenka, slěpka, kačena, hůfer, kurotwa, fřřkrowánek, pyřk*, t. j. pera, *gáfna, pgaft, pahnoft*, t. j. necht, *žebro, bruch, ģatě, fěřtuch, hůra*, t. j. poval, podkrovie, *waragka, užica, talér, žufán, wálek, putňa, pěry lekwarné*, t. j. pirohy, *fñjdánj, fwačina*.

Iná pozoruhodná vec v tom istom oddiele sú prípady, keď má maďarský názov vedľa seba dva slovenské ekvivalenty, zreteľne z rôznych strán Karpát. Či je to Bobokov osobný prínos, alebo odraz trnavského prostredia, kde PUG vznikla, to rozriešiť ťažko. Ale možno to vidieť ako symptóm rozptylu toho, čo títo dvaja autori uznávali za „dokonalejšiu“ či „vzdelanejšiu“ slovenčinu. Pre prehľadnosť uvádzam dvojice v stĺpci a v každej dvojici poradie tak, ako je v PUG (v origináli je medzi slovami čiarka, napr. „kőmives, zednjk, murár“):

<i>gasen – podzýmek</i>	<i>pfjéno – prosná kaffa</i>	<i>ffiráčnjk – klobučnjk</i>
<i>střeššňa – čereššňa</i>	<i>Tatárka – pohánka</i>	<i>pitvor – stýň</i>
<i>pahnost – nehet</i>	<i>obilé – zbožj</i>	<i>piwnica – sklep</i>
<i>past – pgast</i>	<i>hora – les</i>	<i>záchod – (haysel)</i>
<i>kosák – srp</i>	<i>sliwa – trnka</i>	<i>kefa – kartáč</i>
<i>řebro – žebro</i>	<i>kačena – kačica</i>	<i>pucljk – (utěradlo)</i>
<i>zatopit – zakúřit</i>	<i>suka – féna</i>	<i>tanjr – talér</i>
<i>krajance – sljžky</i>	<i>kowáč – kowár</i>	<i>hřjba – zřjba</i>
<i>kropag – krúpěg</i>	<i>sústružnjk – drakslér</i>	
<i>pažit – tráwnjk</i>	<i>zednjk – murár</i>	

Keď Dohnány, ktorý píše po slovensky, cituje Ďurgalu ako priamu reč (Chmel, 1971, s. 79), je to zhruba skalický dialekt (nevedno, pravda, či krátke *ja* je Ďurgalovo alebo Dohnányho): „Ja sem háklivý člověk na takové věci, ja nedopustím, aby nekdo mé periny potrebuval“.

Zreteľne Bobokovo musí byť dôsledné používanie podoby *maký, maká*, t. j. mäkký, *dna*, t. j. dňa, *mna* a takisto 1. osoby sg. *e*-slovies s koncovkou *-em*, ako *možem, púgdem, rostnem, budem* (všeobecne trnavské?) na rozdiel od skalického *možu, pújdu...*

(Slovenčina školskej gramatiky) Táto „dokonalejšia, vzdelanejšia“ slovenčina bola zreteľne aj tou rečou, ktorou sa vyučovalo, a teda aj vykladala gramatika na „vječí“, t. j. latinskej škole v Skalici.

Pravdepodobne preto, že maďarské učebnice používali maďarskú gramatickú terminológiu a v skalickej škole sa maďarčina nevyučovala, pokladajú autori PUG za potrebné komentovať svoj školský metajazyk: „*Poněvadž i naší krajané Slovácj v školách gramatykálním latinským termínom a slovám navykli, proto sa těž v této gramatyce užívajú a zadržujú*“ (3). V metajazyku celej PUG sú maďarské len ekvivalenty gramatických termínov, vždy antikvou a v zátvorke, napr. nadpis „*O Adjectiwu (spolustatném méně, mellékszó)*“.

Formálny termín v učebnici je síce „*lityry samohlasné*“ a *lityry „spoluhlasné“* (1), ale v textoch sa hovorí *samohláska* a *konsona* (*Máli to na konci radikálního werbum konsonu před sebu* (35)), alebo sa v slovenskom kontexte používa latinský termín, napísaný fraktúrou, v správnom latinskom tvare, ale s označením dĺžky podľa slovenského vyslovovania (*ména, které sa na Wokáles skonáwagú* (62), alebo *Některé z makých substantiw tež wokálem /.../ wynecháwagů (elidugú)* (20).

Latinské termíny ženského rodu sa hláskoslovne i gramaticky poslovenčujú: „*terminationes*“ sú *terminácie*, t. j. koncovky, je iba o *komporacii* či *komparowání*,

o *postpozyciách*, naše *preposície*, k *uherské Deklinácii* či *deklínování*. Termíny mužského rodu sa voľne zaraďujú do slovenského skloňovania: *Slowané magú* 7 *Kázusů*, *we wšeckých Kázusoch* (hoci raz je ako variantný termín v zátvorke aj *pád*), z *artikulem* ap.

Pretože PUG je systematická gramatika napísaná po slovensky, musia pre všetky gramatické pojmy – aspoň potenciálne – popri latinských existovať aj slovenské názvy a musí existovať bežná frazeológia, ktorou sa o gramatike v škole hovorí.

Východiskom výkladu sú *částky řeči* a donátovské *méno*. Názvy čiasok reči a gramatických kategórií sú občas len po latinsky: je len *substantivum*, *genitiw*, *datiw...*, *radix*, *pozitiw*, *komparatiw*, *superlatiw*. Pre *adjektivum* je jedenkrát v nadpise aj *spolustatné méno*, ale pre číslovky je popri slovakizovanom *numerále* aj dosť frekventované *početní méno*, popri *pronomen*, *pronomina* je aj *místoméno*; *verbum* je aj kalkované *slowo*, *adverbium* je aj *příslowko*, *konjunkcia* aj *poj-slowko*, *interjekcia* aj *mezyslowko*; pretože maďarčina nemá predložky (v PUG je len latinské slovakizované *preposície* – slovenský termín sa nevyskytol), ale len *postposície* ako *-ban/ben*, *-ba*, *-ról...* (slovenský názov ani dnes nemáme, porov. ruské *посленор*), je v PUG aj pre ne slovenské *poslowko*. Pravda, v metajazykovom texte, vo výkladoch sa nikdy ani *po-*, ani *pří-*, ani *poj-slowko* nevyskytli, hovorí sa len o *konjunkciách* (nikdy nie o *konjunkcích*), o *postpozíciách* (s pravopisnými variantmi *postpozície*, *postpozýce*), takisto ako len o *substantivu*, o *deklínování makých Adjektiw*, *Pro wšecky substantiwa a adjektiva áno y pronomina (wygmúc personalia) a numeralia magú Uhři toliko gednu Deklinaciú...* a pod.

Rovnako je vnútri jednotlivých čiasok reči. Náš dnešný gramatický rod, genus, je *pokolenj* (Štúr svoje *pohlavja* kalkoval z nemeckého *Geschlecht*), člen je *artikel*, číslovky sa delia na *základní*, *pořádek významenávající* čiže *ordinalia*, *rozdělující* (*distributiva* – naše druhové) a *rozmnožující* (*multiplicativa*, násobné). Pre zámená sa v texte rovnako používajú slovakizované latinské i slovenské názvy *místoména* i *pronomina osobní* i *personalia*, *possessýwné* i *přiwlastňující* atď., zrejme len ad hoc v nadpise sú aj *wstahující sa*, t. j. *relativa*. Vo výkladoch, v súvislom texte sa slovenské, slovakizované a latinské termíny voľne kombinujú, napr. (s grafematikou PUG:) *Substantiwa f posfesýwnýma mijftomény* (21) alebo *Do počtu otazugjých pronomin přináleža...* (23). Slovesný rod (*genus verborum*) je *rozdjl*, slovesá sú *Aktiwa neb půjobjcy*, *pasfiwa neb trpjcy*, *neutra*, čiže *neobogj*; okrem toho aj *neutro-aktiwa*, t. j. *spolusložené*. Naše dnešné prechodné slovesá *transfiwa* sú v PUG *přecházagjcy*. – Písmená, t. j. hlásky, sa *wypowjdagú* (t. j. vyslovujú), slová sa *skónawagú* alebo *wycházagú*, t. j. končia na nejakú hlásku, *berú*, t. j. prijímajú nejakú koncovku. Dĺžka i dĺžeň je *akcent* a prípony *traťá akcent*, t. j. skracujú sa. Nové slová sa *formugú* (tvoria) a odvodené, *deriwatiwa*, sa volajú *odwedené*, kým *primitiwa* sú *půwodnj*. Preložiť, prekladať je *wertowat*, sú *prewertované* či *přeložené* slová.

Vokálnu harmóniu popisuje PUG tak, že maďarčina delí slová na *twrdé* (so zadnými a, o, u) a *maké* (s prednými vokálmi). Pre tento jav latinský termín v klasickej gramatike neexistuje a tak sú v PUG vždy len *twrdé* a *maké slowa* a *wokály*.

(Prostředné cesty) Ďurgalova „prostřední cesta“ medzi kralickou češtinou a bernolákovčinou z r. 1835 veľmi pripomína „prostředok“ bernolákovskej koncepcie slo-

venčiny, ako ho v polemike so svojim bratislavským menovcom Jiřím Palkovičom r. 1812 formuloval trnavský či vtedy už ostrihomský kanonik Juraj Palkovič: „ ... mezi česku řeču Tidennika /t. j. Týdenníka bratislavského Palkoviča s jeho „pulerovanou slovenčinou“ – Ľ. Ď./ a mezi sedlakom vlastnu slovenčinu nachadza sa v prostredku slovenčina v Uherskej krajne mezi učeními jak duchovními, tak svetskimi panujica, tak krajanom krasna jak Čechom česka“ (citované z Považan, 1990, s. 217 – 218).

Neviem, či Ďurgalova „prostřední cesta“ je alúziou na túto staršiu polemiku dvoch Palkovičovcov: ale jeho lokalizovanie bernolákovcov „v malém okolí nedaleko Bílých Hor“ veľmi pripomína slová, ktorými bratislavský Jiří vyvolal citovanú repliku svojho katolíckeho menovca, že totiž my ostatní Slováci „krom samých Trnavanů a těch, jenž v tom okolí bydlí“ (Považan, 1990, s. 217) si nemôžeme obľúbiť ich „sprostú slovenčinu“.

V každom prípade hľadanie prostrednej cesty, kompromisu medzi kralickou češtinou, tradičnou spisovnou rečou nás Slovákov a reálnou, všeobecne prijateľnou podobou slovenčiny sa neskončilo ani Palkovičom, ani Ďurgalom. Aj v Hlasoch dúfa superintendent Pavel Jozeffy „ ... že se i tu prostřední cesta naleznouti dá“ (Hlasové, 1846, s. 226), aj Štefan Leška, predtým pražský superintendent, vyzýval Štúra – ešte predtým, než jeho slovenčinu sám prijal – aby „svoje nářečí / ... / aspoň ušlechtiti se snažil a střední cestu vyvolil“ (Hendrich, 1930, s. 376).

A keď obnovený a už celonárodný Tatrín po vnútorných diskusiách a búrkach rokov meruôsmych našiel v Krátkej mluvnici slovenskej všetkým prijateľnú podobu novej spisovnej slovenčiny, bol to znova kompromis.

Čo bolo opačným pólom oproti Štúrovej norme reflektujúcej dôsledne prestížnu mestskú reč Liptova? Pre pripustenie mäkkého *l*, otvoreného *ä* alebo koncoviek neutier vzoru *stavanie* (hoci narušujúcich štúrovský rytmický zákon!) to bola nepochybne slovenčina iných krajov Slovenska; aj pre préteritum na *-l* (*bol*, *videl*) a adjektívne tvary *s -é-* (*nové*, *nového*, *novému*) hrali už v tatrínskych diskusiách rolu aj iné než liptovské nárečia. Ale pre návrat k ypsilonu, hoci ten bol ako dôležitá inovácia zamietnutý i Bernolákom, i Štúrom, o ktorom v diskusiách v Tatríne nebola reč a ktorý v žiadnom slovenskom nárečí skutočne nemá ani fonetickú, ani fonematickú oporu, pre tento návrat nemohol byť iný argument než zachovanie tradičnej grafickej podoby slov, na ktorú boli privyknutí nielen „učení, jak duchovní, tak svetskí“, ale všetci čo len trochu gramotní Slováci, tak ako to mali vo svojich modlitebných knihách, Zpěvníkoch a Transocioch.

Teda aj tu – so známymi dôsledkami dodnes – sa presadil kompromis, prostredná cesta: ako napísal Hattala v Krátkej mluvnici slovenskej, „medium tenuere beati“ (s. 58). Čo by sme tu mohli preložiť ako „šťastní, ktorí zachovali prostrednú cestu“.

LITERATÚRA

- DOLESCHALIUS (Doležal), Pavllvs: Grammatica Slavico-bohemica... Bratislava: 1746.
 ĎUROVIČ, Ľubomír: The Language of Walaska sskola. In: Hugolín Gavlovič s Valaská škola, edited by G. J. Sabo / ... /, Columbus (Ohio): Slavica Publishers 1988, s. 655 – 730.

- ĎUROVIČ, Ľubomír: Josef Dobrovský a mluvnice Pavla Doležala. In: V. Vavřínek et al. (eds.) Josef Dobrovský Fundator studiorum slavlicorum... Praha: Slovanský ústav AV ČR 2004, s. 403 – 413.
- HENDRICH, Josef: Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka. In: Bratislava, časopis Učené společnosti Šafaříkovy, roč. IV, č. 2 – 3, s. 371 – 384.
- HLASOWÉ O POTŘEBĚ JEDNOTY SPISOVNÉHO JAZYKA PRO ČECHY, MORAWANY I SLOWÁKY. Spisů musejních číslo XXII, Praha: 1846.
- HURBAN, Jozef Miloslav: (recenzia na) Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravy i Slováků /.../. In: Slovenske Pohladi na vedi, umeňja a literatúru. Ďjel I, 1846, svazok 1., s. 35 – 72.
- CHMEL, Rudolf (ed.): Listy a denníky Mikuláša Dohnányho. Matica slovenská 1971, s. I. KRÁTKA MLUVNICA SLOVENSKÁ, Bratislava 1852.
- PETROVIČ, Vladimír et al.: Z dejín evanjelickej cirkvi a. v. v Skalici, Skalica 1997.
- PAULINY, Ladislav: Dejepis superintendencie nitrianskej, sv. III, vydal Ján Bežo, Senica 1893.
- POVAŽAN, Ján: Bernolák a bernolákovci, s. I., Vydavateľstvo Osveta 1990.
- RIZNER, Ľudovít V.: Bibliografia písomníctva slovenského... Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1927.
- ŠTÚR, Ludevít: Obrana cýrkwe evang. Auğ. Wyznánj slowenské w sw. kr. městě Trnawě, sepsaná od Martina Ďurğaly, podaná od Ludewjta Štúra. In: Tatranka II, 1, s. 23 – 31.

Jazyková situácia na Slovensku za Bachovej éry

ŠTEFAN ŠVAGROVSKÝ

Maďari a život s nimi

Po tom, ako sa Maďari na prelome deviateho a desiateho storočia usadili v karpatskej kotline (toto usadenie nazývajú slovom *hongfonglásas*), stali sa na niekoľko desaťročí postrachom Európy. Ich lúpežné výpravy zasiahli až do južného Talianska a severného Španielska. Prevalha Európy sa nakoniec presadila: po zdrvujucej porážke pri Augsburgu roku 955, kde ich vodca Lehel padol do zajatia a cisár Henrich ho dal obesiť v Rezne, sa ukazovalo, že ako porazení skončia rovnako ako ich predchodcovia Huni, zaniknú a rozpustia sa niekde na európskom predpolí. Ale vtedajší maďarskí vodcovia sa dokázali časom v situácii zorientovať a z porážky sa poučiť. Prijali západné latinské kresťanstvo a ich panovník, svätý Štefan, podľa legendy získal od pápeža Silvestra II. kráľovskú korunu.

Tak sa niekdajšie ugrofínske nájazdnícke kmene stali súčasťou kresťanskej spoločnosti založenej na spoločnej viere, zásadách a hodnotách.

Za Svätoplukovho nástupcu kniežaťa Mojmíra Veľkomoravská ríša bola už v rozklade. Staré Slovensko, územne k nej patriace, sa postupne začleňovalo do nového štátneho útvaru – uhorského kráľovstva. Od toho času naši predkovia až do roku 1918 mali s Maďarmi i ostatnými národnosťami v Uhorsku spoločné osudy.

Maďarská národná historiografia a maďarský národ hodnotia zápasy o konštitučné premeny Uhorska za jeho nezávislosť od Habsburgovcov a Viedne a za jeho mocenské ovládnutie ako maďarského štátu v rokoch 1848 – 1849 ako národný boj za slobodu. Kult Ľudovíta Kossutha a legendy o Maďaroch ako hlavných nositeľoch a obrancoch liberalizmu a občianskych slobôd i civilizačného pokroku v karpatskej kotline mali dlhý život v západnej časti sveta od Talianska cez Francúzsko, Anglicko až po USA. Udržovali sa fakticky až do vzniku rakúsko-uhorského súštitia (duálnej monarchie) v roku 1867, keď si predošli rivali a smrteľní nepriatelia dali pochybné osculum pacis.¹ Toto pochybné zmiernenie vodcov maďarskej konzervatívnej šľachty s viedenským cisárskym dvorom ani nie po dvoch decéniach na úkor nemaďarských národností si všimla už aj demokratická verejnosť v západnej Európe i USA. Viera v slobodomyselnosť, hrdinskosť a tolerantnosť

---

¹ bozk pokoja; v katolíckej cirkvi po Agnus Dei, v byzantskej cirkvi pred anaforou a v paschálnej utierni. Po liturgickej reforme II. Vatikánskeho koncilu v rímskokatolíckej bohoslužbe sa nahrádza podaním ruky.

Maďarov a liberálnosť politického režimu v Uhorsku dostávala prvé trhliny, ale až začiatkom 20. storočia, najmä po vydaní Apponyho školských zákonov likvidujúcich vyučovanie slovenčiny už aj na ľudových školách a tragickej masakry v Čerbovej v roku 1907, sa pred demokratickou európskou verejnosťou politický systém v Uhorsku vážne skompromitoval. Na obranu politicky, národne i sociálne utláčaného slovenského národa sa postavili dve významné osobnosti v zahraničí: škótsky historik Robert William Seton-Watson (v pseudonyme Scotus Viator – škótsky pútnik) a významný spisovateľ Nóř Björnstjerne Björnson.

Prvý oboznámil svet s katastrofálnou národnostnou a jazykovou situáciou nemaďarských národností v Uhorsku v knihe *Racial Problems in Hungary* v roku 1908, druhý sa nezmazateľne zapísal do našej národnej pamäti svojím veľmi emocionálnym vystúpením na mníchovskom mierovom kongrese v roku 1907 proti uhorskému ministrovi školstva a kultu grófovi A. Apponyimu a jeho maďarizačným školským zákonom. Obidvaja písali do najznámejších nemeckých, francúzskych, talianskych a anglických novín a časopisov ostré články proti maďarizácii na Slovensku a tak odkrývali pred svetom falošnú masku slobody, za ktorou sa skrývali vtedajší vládcovia Uhorska. Prešlo len desať rokov od ich vystúpení, keď mnohonárodnostná monarchia v kataklizme prvej svetovej vojny zanikla a na jej troskách, okrem iných nástupníckych štátov, vznikla Československá republika – nová domovina Čechov a Slovákov.

Ale vráťme sa k ohlásenej téme príspevku, do čias, keď kulminovali revolučné udalosti rokov 1848 – 1849.

Po porážke a potrestaní hlavných účastníkov maďarskej revolúcie zaviedla Viedeň 24. októbra 1849 v Uhorsku tzv. *provizórium* a celé jeho územie začlenila do centralizovanej habsburskej ríše. Za hlavného vojenského veliteľa Uhorska viedenská vláda vymenovala generála Haynaua a za hlavného civilného komisára K. Geringera. Obidvaja sídlili najprv v Prešporku, neskôr v Pešti. Na území obývanom väčšinou Slováckmi zriadila vláda dva vojenské dištrikty: *bratislavský* a *košický* a na ich čelo postavila vojenských veliteľov poverených výkonom najvyššej politickej moci. Orgány verejnej správy mali v národnostne zmiešaných dištriktoch chrániť záujmy a národnostné a jazykové práva menšín. Jazyková rovnoprávnosť sa mala uplatňovať hlavne pri zverejňovaní krajiných zákonov, nariadení, vyhlášok, pri podaniach na úrady a pod.

10. júla 1849, ešte pred kapituláciou maďarskej armády pri Világoši, začali vychádzať vo Viedni z iniciatívy ministra vnútra A. Bacha vládne *Vjedenské Slovenské Noviny* (ďalej VSN). Ich redaktormi sa stali Andrej Radlinský a Daniel Lichard, ale hlavným usmerňovateľom ich provládnej politiky bol J. Kollár, radikálny odporca štúrovskej slovenčiny a myšlienky národnej samobytnosti Slovákov. Viedenské vládne kruhy v ňom od začiatku videli najvhodnejšiu a najreprezentatívnejšiu osobnosť ako protiváhu vodcu slovenského národného hnutia Ľ. Štúra a jeho družiny. VSN začali vychádzať v štúrovskej slovenčine, len do rubriky *Světovzor* presadil J. Kollár češtinu.

Viedenské vládne kruhy podľa starej politickej zásady *divide et impera* pozorne sledovali rozpory a hádky tak medzi reprezentantmi jednotlivých národných hnutí, ako aj v nich samých. V prípade Slovákov to boli obnovené spory o národný

spisovný jazyk. Začiatok manévrovania okolo jazykovej otázky s cieľom využiť ju proti Štúrovým stúpencom bol badaateľný už z jari 1849, po vydaní tzv. *ríšskej oktrojovanej ústavy*. Ešte pred porážkou maďarskej revolúcie sa začala z utečencov zo slovenského územia i z ostatných častí Uhorska grupovať vo Viedni okolo J. Kollára, ktorý sa stal vládnym dôverníkom pre záležitosti Slovákov, osobitná skupina slovenských politických reprezentantov. O niečo neskôr sa J. Kollár a K. Kuzmány stali univerzitnými profesormi: prvý slovenskej archeológie, druhý evanjelickej teológie. Okrem Kollára sa vládnymi dôverníkmi stali aj K. Kuzmány, F. Hanrich a J. Hlaváč. Slovo všetkých menovaných vládných dôverníkov v Bachovom ministerstve vnútra malo významnú váhu. Aj minister kultu a vyučovania Leo Thun sa vo veciach nielen Slovákov, ale aj Slovanov zásadne obracal aj na J. Kollára. Je to pochopiteľné, keďže J. Kollár bol v tom čase významným slovenským básnikom a jeho básnická skladba Slávy dcera bola známa aj za hranicami slovenského sveta.

V súvislosti s už spomínanou dištriktuálnou organizáciou štátnej správy sa mala riešiť aj otázka krajiných jazykov, v našom prípade pre obyvateľov bratislavského a košického dištriktu. Vláda mala rozhodnúť, v akom jazyku sa bude vydávať zákonník, vyhlášky, nariadenia, aký vyučovací jazyk sa má používať na ľudových a stredných školách a pod. Išlo teda o úradný, resp. vyučovací jazyk v spomínaných dvoch prevažne slovenských dištriktoch.

Minister vnútra A. Bach 21. decembra 1849 na žiadosť, vyslovenú redakciou VSN, v súvislosti s ustanovením (§ 12b) o novej organizácii Uhorska, o oznamovaní a vyhláškach užívaných v krajiných rečiach v príslušnom dištrikte, odpovedal v tom zmysle, že sa má užívať tzv. *spisovná reč staroslovenská*, a nie to alebo ono nárečie. Od 1. januára 1850 museli teda vychádzať VSN už v úradnej staroslovenčine. Pre články v štúrovskej slovenčine v VSN miesta nebolo. Otcom staroslovenčiny, tohto umelého jazyka, ktorým nikto nehovoril, bol J. Kollár², neúnavný stúpelec myšlienky československej jazykovej jednoty. Kollárov počin v tom čase vážne podlomil dovtedajší status štúrovskej slovenčiny a podnietil nové jazykové spory, ktoré pri nedokončenom procese konštituovania Slovákov ako národa mali svoj odraz aj v národnej ideológii.

Ako sa z redaktorov VSN D. Licharda a A. Radlinského stali horliví stúpenci staroslovenčiny?

D. Lichard začal svoju novinársku dráhu v *štúrovskej slovenčine*, ale po tom, čo bol vymenovaný za hlavného redaktora VSN, začal sa jeho postupný rozchod so slovenčinou. Snažil sa o čo najpriaznivejšie riešenie slovenskej otázky a myslel si, že je to možné len vo veľmi úzkej spolupráci s Čechmi. Vplyv Kollára i tlak českých politikov sa prejavil naň v tom istom roku 1849, keď začal s vydávaním *Slovenského pozorníka*, politického dvojtýždenníka v Skalici. Vtedy naň A. V. Šembera, V. D. Lambl a ďalší českí a moravskí publicisti naliehali, aby do *Pozorníka* zaviedol češti-

² Kollárov jazyk ako celok nebol doteraz opísaný. Všeobecne rozšírený názor je taký, že Kollár pôvodne písal po česky, neskôr z dôvodu ľubozvučnosti začal češtinu upravovať, avšak bez úspechu. Toto tvrdenie podľa J. Dvončovej zhruba síce zodpovedá skutočnosti, ale v detailoch ju skresľuje. Podrobnejšie o jazyku J. Kollára porov.: DVONČOVÁ, J.: Kollár a čeština. In: *Philologica*. XVI. Sborník Filozofickej fakulty UK. Bratislava: 1964, s. 183. Tiež: Postoj J. Kollára k slovní zásobě jazyka. In: Ján Kollár. Zborník štúdií. Red. Cyril Kraus. Bratislava: Veda 1993, s. 295 – 316.

nu, že jeho vydávaním v slovenčine sa spreneveruje – podobne ako štúrovci – idei slovanskej jednoty a československej národnej spolupatričnosti. Tieto naliehania prispeli k tomu, že sa Lichard po príchode do Viedne postupne pridá ku Kollárovi a podporoval jeho snahy o zavedenie češtiny za spisovný a úradný jazyk Slovákov.

Andrej Radlinský, dolnokubínsky rodák, bol v úzkom rodinnom zväzku s rodom A. Bernoláka a, samozrejme, aj stúpencom bernolákovcov a bernolákovskej kodifikácie slovenčiny. Najmä zásluhou svojho krajana bernolákovca Martina Hamuljaka si osvojil myšlienku náboženskej tolerancie a hľadania ciest na vytvorenie národnopolitickej jednoty Slovákov. Od roku 1846 sa Radlinský výrazne prikláňal k štúrovcom a na čachtickom zhromaždení *Tatrina* v roku 1847 už patril k hlavným zástancam zjednotenia bernolákovcov so štúrovcami na báze novej spisovnej slovenčiny. Radlinský, prívrženec československej jazykovej a literárnej vzájomnosti, s ktorou v tom čase sympatizovali aj iní Slováci vo Viedni (K. Kuzmány, biskup Š. Moyzes, J. Kozáček, M. Chrástek, J. Záborský) bol austrofilom presvedčeným o misii Habsburgovcov vo východnej a juhovýchodnej Európe. Toto jeho presvedčenie sa hádam najzreteľnejšie odzrkadľuje v jeho osobnom hesle „Za národ a trón“. Radlinský prišiel do Viedne v čase, keď sa malo rozhodnúť o Štúrom, Hurbanom a Hodžom normovanom slovenskom spisovnom jazyku a v jeho uznaní za jeden z úradných jazykov dunajskej monarchie. Podarilo sa mu nadviazať styky s význačnými osobnosťami, ktoré mali prístup k viedenskému dvoru. Tak sa mu podarilo získať na stranu Slovákov vplyvné arciknieža Albrechta, generálneho guvernéra Uhorska, baróna Geringera, zástupcu všemocného ministra Bacha. Radlinský sa spolu s menovanými slovenskými vzdelancami s J. Kollárom na čele rozhodli nie pre štúrovskú slovenčinu, ale pre *staroslovenčinu*. Tento úradný „slovenský“ jazyk Bachovej éry Radlinský horlivo obhajoval nielen v tzv. *šarišskej akcii*³, ale aj v príručke *Prawopis slowenský*⁴, v ktorej úvode sa dokonca, na počudovanie, zmieňuje o rozkolníctve v našej literatúre v rokoch 1787 – 1849, čím vlastne nazýva „rozkolníkmi“ tak Bernoláka, ako aj Štúra. Víta staroslovenčinu (upravenú češtinu), *ktará po ssestdesát a wíce ročném wyhnanstwě opět se mezi nás do domowiny swé wrátila a občanských práw dossla*.

Lenže so staroslovenčinou prevažná časť slovenskej inteligencie, hlavne katolíckej, nebola spokojná. V mene mladých vzdelancov písal Michal Chrástek 24. apríla 1850 z Viedne Radlinskému, že v kruhoch slovenských študentov na Pazmáneu ho považujú za agitátora proti slovenčine, a to pre jeho horlivosť za staroslovenčinu, ktorá nie je výtvorom slovenskej inteligencie, ale ktorá vznikla *škrtom pera* viedenskej byrokracie. Chrástek vo svojom liste naliehavo prosil Radlinského, aby sa vrátil

³ Keď bol Andrej Radlinský 1. júla 1850 poverený funkciou úradného slovenského prekladateľa ríšskeho zákonníka v Budíne, aby dokázal neopodstatnenosť rôznych sťažností na nezrozumiteľnosť staroslovenčiny pre východoslovenský ľud, podnikol z poverenia ministra vnútra A. Bacha a vojenského správcu Uhorska K. Geringera výskumnú cestu po košickom vojenskom dištrikte. Navštívil 116 farností, na ktorých za prítomnosti farára, predstavených i obyvateľov obce overoval zrozumiteľnosť staroslovenského jazyka používaného v ríšskom zákonníku a vládnych *Vjedenských Slovenských Novinách*. V záverečnej správe A. Radlinský jednoznačne konštatoval, že obyvatelia vo všetkých navštívených miestach košického dištriktu *dokonale rozumejú reč staroslovenskú* a za jej používanie ako úradnej reči sa vyslovili všetci.

⁴ *Prawopis slowenský* s krátkou mluvnici. Viedeň 1850.

späť k čistej slovenčine. A skutočne, po krátkom čase v tomto ohľade u Radlinského nastal obrat a opäť veľmi horlivo sa začal angažovať za *štúrovskú slovenčinu po jej úprave Hodžom a Hattalom*. Vehementne žiadal zavedenie „opravenej“ slovenčiny do úradov a škôl na slovenskom území; v tomto úsilí našiel podporu vplyvného chorvátskeho biskupa Josipa Strossmayera, ktorý uvedenú požiadavku predložil viedenskej ríšskej rade. Táto akcia však stroskotala na silnej maďarskej opozícii. Ale Radlinský predsa len zaznamenal aspoň čiastočný úspech: *viedenská vláda súhlasila s použitím „opravenej“ slovenčiny pri súdnych rokovaniach v dvoch slovenských dištriktoch, pričom staroslovenčina aj naďalej ostala úradnou a vyučovacou rečou*.

Aj keď bol Radlinský austrofilom, v nijakom prípade mu nemožno vyčítať, že by bol dobro svojho národa podriadil záujmom viedenského dvora. Kde len mohol, postavil sa za práva Slovákov. Jeho nekompromisné postoje ho nakoniec priviedli do konfliktu s viedenskými úradmi, ktoré sa ho zbavili tým, že na príslušných cirkevných miestach presadili jeho preloženie do Budína. A. Radlinský publikoval hlavne diela náboženskej povahy. Pre dejiny slovenského jazyka a literatúry sú zaujímavé tým, že sa v nich odzrkadľuje vývoj slovenského jazyka a pravopisu v jednotlivých vydaniach toho istého diela. Vidno to najmä v jeho najdôležitejšom náboženskom diele – *Nábožné Výlewy Srdce katolíckého obojého pohlaví* (1. vydanie 1850) a v *Pokladoch kazateľského rečníctva I – VIII*; prvé dva zväzky v štúrovej slovenčine, ďalšie v staroslovenčine.

K skupine slovenských vzdelancov vo Viedni počas Bachovej éry okolo J. Kollára, K. Kuzmányho, D. Lichardra, A. Radlinského patrili aj básnik, dramatik a spisovateľ *Jonáš Záborský*, veľmi vzdelaná a svojrázna osobnosť našej literatúry a cirkevného života. Pre odmietnutie Štúrovej spisovnej slovenčiny, na ktorom zotrval skoro až do konca života, si znepriatelil štúrovcov. K jeho odporcom patrili aj jeho bývalí spolupracovníci, ktorí jemu – bývalému evanjelickému kňazovi – zazlievali prestup do katolíckej cirkvi. Po porážke maďarskej revolúcie sa stal profesorom gréčtiny a latinčiny na košickej akadémii. D. Lichard a A. Radlinský mu ponúkli miesto redaktora vo VSN. Do Viedne sa Záborský presťahoval koncom septembra 1850. Zostal lojálnym prívržencom viedenského centralizmu a Jeho Cisárskeho Veličenstva i po výslovnej pripomenke ministra Bacha počas prijatia, v súvislosti s jeho nástupom do redakcie vládnych novín, že nemá v nich písať o *korunnej zemi slovenskej* (v tom čase niektorí slovenskí predstavitelia uvažovali o vystúpení Slovenska z Uhorska a jeho začlenení ako osobitnej korunnej krajiny, ale panovník a ríšska vláda to odmietali).

I keď Záborskému mnoho času zaberala redaktorská činnosť, predsa sa stačil venovať i básnickej tvorbe. Jej výsledkom vo Viedni bola predovšetkým zbierka básní *Žehry. Básně a dvě Řeči*. Priam fanaticky v nej obraňuje češtinu v spisbe Slovákov. Zbierka vyšla v roku 1851 v tlačiarni rehole viedenských mechitaristov.⁵

⁵ Mníšsky rad *mechitaristov* založil Mechitar Sebastatsi (1676 – 1749) podľa reguly sv. Antona Pustovníka. Pokúšal sa zjednotiť Arménov s katolíckou rímskou cirkvou. Roku 1773 prišla rehoľa do Terstu a odtiaľ v roku 1811 do Viedne, kde získali starý kapucínsky kláštor a v ňom založili tlačiareň na osvetu Arménov. Vydávali vedecké i populárne knihy aj v slovanských jazykoch. V tlačiarni mechitaristov vo Viedni vyšla v roku 1860 ešte v češtine *Hattalova učebnica československej gramatiky* ako príloha k prvej slovenskej čítanke (*Výklad počátků mluvnice československé, přidaných ku prvé čítance slovenské*).

V ich knižnici (teraz knižnici rehole kapucínov) sa ešte aj v súčasnosti nachádza exemplár prvého vydania zbierky. *Žehry* sa stali najproblematickejším Záborského dielom, príčinou ostrého odporu medzi prívržencami literárnej konzervatívnej tradície s novátormi v slovenskej spisbe. Tento spor urýchlil víťazstvo slovenského spisovného jazyka nad nanútenou staroslovenčinou, ako sme už spomenuli, Viedňou a skupinou okolo J. Kollára.

Značnú úlohu v tomto spore zohral negatívny postoj ostrihonského arcibiskupa a uhorského primasa *Jána Scitovského* voči Záborskému (Záborský sa u neho zastavil na ceste do Viedne, kde došlo medzi nimi k ostrej hádke) a jeho pridržanie sa češtiny. Tento vysoký cirkevný hodnostár, pôvodom Slovák, bol rozhodným odporcom úzkej spolupráce Slovákov s Čechmi v oblasti jazyka a literatúry, i keď s celkom iných dôvodov ako Štúr a jeho prívrženci. Scitovský bol totiž, tak ako neskôr Slovák kardinál Černochoch, zapáleným maďarským vlastencom. Tak ako úradné maďarské miesta i on sa obával, že následkom jazykového a literárneho zblíženia sa Slovákov s Čechmi sa skôr či neskôr tieto dva národy i politicky zjednotia, čo by bolo na ujmu Maďarov, ktorých pozícia vo vzťahu k ríšskej rakúskej vláde by sa tým vážne oslabil. V láske nemal kardinál Scitovský ani ďalšieho významného Slováka *Franka Víťazosláva Sasinka*. Tento príslušník kapucínskej rehole po svojom noviciáte v dolnorakúskom Scheibssi a dušpastierskej službe v svojej domovine bol 17 rokov činný ako kňaz a duchovný poradca slovenských pútnikov v Mariazelli; naposledy, až do svojej smrti roku 1914, pôsobil v kláštore na predmestí Štajerského Hradca. Na tohto nebojácneho obrancu práv nášho národa sa Scitovský sťažoval u provincionála kapucínov vo Viedni, od ktorého žiadal disciplinárne opatrenia voči Sasinkovi. Scitovský sa v tejto veci obrátil dokonca i na pápežskú nunciatúru vo Viedni.

Pôsobenie Záborského v redakcii VSN sa skončilo v máji 1853 roztržkou. Vládne miesta mu vyčítali, že píše opozične do vládnych novín, nie tak, ako si jeho zamestnávateľ, Bachovo ministerstvo, žiada. Záborský opúšťa Viedeň a vracia sa na košické biskupstvo. Sklamany dostáva len dedinskú faru vo východoslovenských Župčanoch.

S Bachovou érou a staroslovenčinou veľmi úzko súvisí činnosť biskupa *Štefana Moyzesa*. Biskupom banskobystrickej diecézy sa stal v marci 1852. Už v Pešti ako kaplán v rokoch 1828 – 1829 nadviazal úzke styky s J. Kollárom a M. Hamuljakom. Pod ich vplyvom sa formovalo jeho národné a slovanské povedomie, v ktorom natrvalo zakotvili myšlienky potreby prekonávať cirkevno-náboženské prakážky napredovania národnej spoločnosti i princípy integrácie slovanských kmeňov, ich vzájomnej pomoci a tolerancie. Od januára 1830 plných 17 rokov bol profesorom filozofie a cirkevnej diplomatiky na záhrebskej kráľovskej akadémii a od roku 1836 zastával aj funkciu tlačového cenzora. Významne sa angažoval v podporovaní kultúrnych a politickoemancipačných snáh ilýrskeho a chorvátskeho národnooslobodzovacieho hnutia. Pre túto jeho angažovanosť začiatkom štyridsiatych rokov maďarské politické kruhy i cirkevná hierarchia ostrihonského arcibiskupstva začali podnikať rôzne kroky na jeho odstavenie. Moyzes, aby sa vyhol týmto tlakom, požiadal o služobné preradenie z ostrihonskej arcidiecézy do diecézy záhrebskej. Roku 1847 ho vymenovali za kanonika záhrebskej kapituly a z titulu funkcie sa zú-

častnil ako chorvátsky vyslanec na rokovaniach uhorského snemu v rokoch 1847 – 1848 v Bratislave. V lete 1848 po násilnom rozohnaní Slovanského zjazdu v Prahe pomáhal Š. Moyzes Hurbanovi a Štúrovi počas ich pobytu v Záhrebe pri nadväzovaní spojenectva s predstaviteľmi Chorvátov. Od polovice roku 1849 pôsobil ako člen bánskej rady a ako predseda jej kultúrneho výboru vo Viedni. Tu sa po rokoch znoval stretol s J. Kollárom, ktorý pôsobil vo Viedni vo funkcii vládneho dôverníka. V nadväznosti na dovtedajšiu národnopolitickú angažovanosť v chorvátskom prostredí, idey ilyrizmu a Kollárovu koncepciu slovanskej vzájomnosti a kmeňovitosti sa Moyzes po vymenovaní za banskobystrického biskupa⁶ stal jedným z hlavných zástancov doktríny československej národnej jednoty, a tým aj aktívnym podporovateľom zavedenia češtiny ako národného spisovného jazyka Slovákov (pod názvom staroslovenčina), najmä keď ju aj vláda uznala za úradný a vyučovací jazyk. Život a účinkovanie tohto banskobystrického biskupa za Bachovej éry opísal v jednej črte lekár a spisovateľ Gustáv K. Zechenter-Laskomerský.

Po porážke maďarskej revolúcie riešenie otázok školstva podliehalo ministrovi výučby a kultu vo Viedni. Už pred revolúciou však bola väčšina gymnázií na slovenskom území pomadžarčená. Slováci mali len dve maďarsko-slovenské a päť nemecko-slovenských gymnázií. *Leo Thun* rakúsky minister výučby a kultu zaviedol jednotnú školskú reformu v celej monarchii. Vyučovať sa malo v náboženskom duchu a vyučovacou rečou na ľudových a stredných školách mal byť materinský jazyk.

V roku 1850 ministerstvo školstva zrušilo alebo znížilo na štvortriedne nižšie gymnáziá viaceré gymnáziá na Slovensku. Podľa štatistiky z rokov 1854 – 1855 na území terajšieho Slovenska bolo sedem vyšších a päť nižších katolíckych gymnázií a šesť vyšších a šesť nižších evanjelických gymnázií. Slovenčina ako predmet (t. j. staroslovenčina) sa vyučovala na katolíckych gymnáziách v Bratislave (v rokoch 1850 – 1854 tu učil *Martin Hattala*), Košiciach, Levoči, Prešove, Rožňave, B. Štiavnici a Trnave a na evanjelických v Bratislave, Prešove, Rožňave, B. Štiavnici a Kežmarku.

V tom čase nebolo ľahké zaviesť na gymnáziách aj v čisto slovenských krajoch, resp. v bratislavskom a košickom dištriktoch s prevahou slovenského obyvateľstva, slovenčinu ako vyučovací jazyk, teda taký, v ktorom by sa všetky predmety vyučovali v slovenčine (staroslovenčine). Podarilo sa to len na katolíckom štátnom gymnázium v B. Bystrici práve zásluhou biskupa Š. Moyzesa a hlavného školského inšpektora pre bratislavský dištrikt *Jozefa Kropáčka*. Toto gymnázium bolo už pred revolúciou pomadžarčené.

J. Kropáček 13. decembra 1849 osobne prečítal pomadžarčenému profesorskému zboru vládne nariadenie, ktorým sa zakazovala supremácia maďarčiny a pro-

⁶ Na vymenovaní Štefana Moyzesa (*Villiam Pauliny-Tóth* ho v korešpondencii s *Marínou Hodžovou* s uznaním nazýva slovenským *Mojžišom*) za banskobystrického biskupa má hlavnú zásluhu osobne *Alexander Bach*. Budúci biskup pred svojou inštaláciou sa celých desať mesiacov zdržiaval vo Viedni. Pri jednej slávnostnej príležitosti využil chorvátsky biskup *Josip Strossmayer* a prehovoril ministra *Bacha*, aby prijal Moyzesovu kandidatúru na biskupa. A tak Moyzes desať dní pred biskupskou konsekráciou bol vymenovaný 30. augusta 1850 za biskupa v Banskej Bystrici. (Bližšie o tom: *Nádaský, A.*: Ako sa dostal Štefan Moyzes za biskupa do Banskej Bystrice. In: *Most* 1975, č. 3 – 4, s. 71 – 73. Časopis *Most* vydáva slovenská katolícka emigrácia v Kanade).

fesorom sa prikazovalo, aby sa pri vyučovaní vysvetľovalo učivo aj v *staroslovenskej reči*. V roku 1850 bolo gymnázium štvortriedne, v rokoch 1852 – 1853 sa postupne rozšírilo na osemtriedne. Úplné poslovenčenie sa mohlo uskutočniť až po nastúpení Š. Moyzesa za banskobystrického biskupa (1850), ktorý maďarských profesorov preložil do duchovnej správy a na ich miesta povolal uvedomelých Slovákov. Keďže stredoškolských profesorov Slovákov bol vtedy nedostatok, vymohol Moyzes u ministra Thuna, že ten vyslal do B. Bystrice dvanásť českých profesorov, ktorí povzniesli gymnázium na vysokú úroveň, ba venovali sa aj vedeckovýskumnej činnosti. Zo Slovákov najvýraznejšou osobnosťou na gymnáziu bol Martin Čulen. V tom čase prišiel do B. Bystrice otec Jaroslava Vlčka, neskoršieho významného predstaviteľa Matice slovenskej, otec Emila Černého, najlepšieho klasického slovenského filológa 19. storočia a autora populárnej Slovenskej čítanky. Z českých profesorov to ďalej boli *Růžička*, *Loos* (významný český lexikograf), *Zenger*, fyzik, ktorého otec odporučil riaditeľovi parížskeho observatória v Meudone *P. J. Janssenovi* vziať pod svoju „ochranu“ mladého *M. R. Štefánika*), *Hajnovský*, *Končistý*, *Matura*, *Mládek*, *Kříž*, *Vařečka* a *Franta*.

Boj o slovenské školstvo bol v tom čase komplikovaný existenciou viacerých foriem spisovného jazyka Slovákov – úradným jazykom bola *staroslovenčina*. Vo Viedni sa všetky tlačoviny vydávali v úradnom, teda staroslovenskom jazyku, jazykom literatúry bola *štúrovčina*, ale ešte aj *berňolákovčina* a *čeština*. Maďarská propaganda tento chaotický stav využívala a žiadala zaviesť krajinový jazyk *maďarský*, lebo na školách sa, vraj, vyučuje cudzím, nekrajinovým (českým, staroslovenským) jazykom. Proti týmto machináciám sa na slovenskej strane rozvinulo hnutie v časopise *Priateľ školy a literatúry*, aby sa na školy zaviedla ako vyučovacia reč *štúrovská slovenčina*, a takto sa zamedzilo maďarskej propagande. V rokoch 1858 – 1859 slovenskí učitelia zvolávali porady po celom Slovensku a poverili A. Radlinského, aby utvoril výbor z katolíckych a evanjelických učiteľov, ktorý podá žiadosť viedenskej vláde, aby sa do škôl zaviedla *štúrovská slovenčina* namiesto *staroslovenčiny*. Už sa to nerealovalo pre pád Bachovej éry. Po vydaní *Októbrového diplomu v roku 1860* slúbil rakúsky cisár zaviesť liberálne reformy, posilniť samosprávne a zemské orgány. V roku 1861 miestodržiteľstvo zaviedlo opäť na žiadosť zvolenskej stolice na banskobystrickom gymnáziu ako vyučovací jazyk maďarčinu. Biskup Moyzes protestoval u miestodržiteľa grófa Pálffyho, a keď nedosiahol úspech, intervenoval u panovníka, aby zachránil slovenský ráz gymnázia. Dosiahol úspech a do profesorského zboru prišli znova uvedomelí Slováci. Za riaditeľa bol vymenovaný *Martin Čulen*. Útoky na slovenský ráz gymnázia však neustávali. Agresívne vystupoval fanatický maďarizátor, zvolenský podžupan Béla Grünwald. Profesorov i riaditeľa upodozrievali z panslavizmu, nešetřili ani Š. Moyzesa. Zakoňčenie školského roku na banskobystrickom gymnáziu 1860/61 bolo smutné: *všetci českí profesori okrem odchovanca gymnázia E. Černého museli odísť. Dôvod – nevedeli po maďarsky*. Ovládať maďarčinu aktívne a schopnosť v nej vyučovať už bola nevyhnutná podmienka stredoškolského profesora na akomkoľvek gymnáziu v Uhorsku.

Maďarská historiografia považuje Bachov absolutistický režim za dobu krutovlády, keďže v maďarskej revolúcii rokov 1848 – 1849 bola zúčastnená prevažná časť

maďarského obyvateľstva a porážka revolúcie priniesla ťažké roky podriadenia sa Viedni, bola zlikvidovaná maďarská administratíva v celom Uhorsku vrátane maďarských etnických oblastí, znovuuvedenie cenzúry a ďalšie opatrenia, ktoré so sebou priniesla rakúska vojenská okupácia a správa. My, Slováci, v tomto centralistickom režime vidíme aj pozitívne stránky v národnostnom ohľade v porovnaní s režimom krátko pred revolúciou i na začiatku jej vypuknutia. Za tých desať rokov Bachovej éry (1849 – 1859) sme sa vyslobodili aspoň načas z osidiel maďarského hegemonu a našli aspoň minimálnu (i keď treba povedať len taktickú) ochranu panovníckeho dvora. Oslabené Rakúsko jednak Pruskom, jednak vydieraním Maďarov pristúpilo nakoniec v roku 1867 k vytvoreniu duálnej monarchie a v osídľach jej maďarskej časti sme už zostali až do roku 1918. Zánik Rakúska, ktorý Ľ. Štúr predpovedal po revolúcii 1848 – 1849, sa v roku 1918 stal skutočnosťou. Slováci mali dôvod tešiť sa na šťastnejšiu budúcnosť.

LITERATÚRA

- BOKES, František: Dejiny Slovenska a Slovákov. Bratislava: SAVU 1946. 441 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 2002. 249 s.
- MÁTEJ, Jozef a kolektív: Dejiny českej a slovenskej pedagogiky. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976. 501 s.
- MÉSÁROŠ, Július: Slovensko za Bachovho absolutizmu. In: Dejiny Slovenska III. Bratislava: Veda 1992, s. 189 – 253.
- MÉSÁROŠ, Július: Zložité hľadanie pravdy o slovenských dejinách. Bratislava: Veda 2004. 487 s.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 248 s.
- RAJNOCH, Karol: Vplyv viedenského prostredia na pokusy o reformu slovenského jazyka v 18. a 19. storočí. In: Philologica XLIX. Univerzita Komenského. Bratislava: Universitas Comeniana 1998, s. 21 – 27.
- SEATON-WATSON, Robert William: Národnostná otázka v Uhorsku. Bratislava 1994. 526 s.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Leben und Werk von Emil Černý in Russland. Graecolatina et Orientalia. In: Zborník FFUK, roč. XXIII – XXIV. Bratislava 1992, s. 101 – 106.

Henrich Bartek v dvadsaťpäťročnom konflikte kodifikačných princípov

PAVOL ŽIGO

Dvadsaťpäťročný konflikt kodifikačných princípov – ako predmet nášho záujmu – vymedzujeme vydaním prvých *Pravidiel slovenského pravopisu* v r. 1931 a vydaním Bartekovej práce *Slovenský pravopis s gramatickým a pravopisným slovníkom*, ktorá vyšla v r. 1956 v Indiane v USA. Uvedomujeme si pritom všetky predchádzajúce aj nasledujúce príručky a kodifikačné práce a nechceme ani postihnúť všetky dimenzie Bartekovej jazykovednej činnosti.

Naše úvahy začneme nadväznosťou na normu, ktorá sa na začiatku medzivojnového obdobia opierala o aktualizované tretie vydanie Czambelovej *Rukováti spisovnej reči slovenskej* (1919). S ohľadom na dejiny spisovnej slovenčiny sa v skutočnosti už reformovaním štúrovského pravopisu *Krátkou mluvniceou slovenskou* (1852), posilňujúcou etymologizujúci princíp kodifikácie pravopisu, zintenzívnili konflikt foneticko-fonologického a etymologického princípu (tradičný pojem u R. Krajčoviča, 2004). Tento konflikt sa najviac prejavil na písaní predpôn *s-*, *z-* a predložiek *s*, *so*, *z*, *zo*. V prvom vydaní *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1931 (s. 37 – 39) sa pri kodifikácii pravopisu – v nadväznosti na Czambelovu *Rukoväť* z r. 1919 – uvádza:

V niektorých prípadoch píšeme podľa pôvodu slova a nie podľa výslovnosti, tak píšeme: *sbor* (vyslov *zbor*) podľa *sobrať*, *shon* (vyslov *zhon*) podľa *sohnať*, v iných píšeme foneticky, t. j. podľa výslovnosti, tak: *spev*, *spievať* (nie etymologicky, ako čes. *zpev*, *zpívatí*).

Podľa pôvodu slova snažíme sa písať najmä vtedy, keď chceme rozoznávať složeniny s predponami *s-* a *z-* podľa ich významu. Srovnaj na pr. *svolať* (spolu, dovedna) a *svolať*, *svrhnúť* (shora nadol), ale *zvrhlý* (mravne), *sviesť* (svedený) a *zviest* (zvedený) ap.

Ale správny spôsob písania je často nie taký ľahký, keď nasleduje po *so*, *z-* spoluhláska, ktorá (spodobou či asimiláciou) spôsobuje zmenu *s-* v *z-* a naopak *z-* v *s-* o pre také prípady máme nasledujúce zásady:

1. Píšeme *so*, kde je v slove príbuznom *so-*, na pr.: *sberať*, *sbierka*, *sbor* podľa *so-bráť*, *sháňať*, *shon* podľa *so-hnať*, *spínať*, *spona* podľa *so-pnem*; píšeme *zo*, kde v slove príbuznom je *zo*, na pr.: *zdierať* podľa *zodrať*, *zo-drem* (ale *sdierať* podľa *so-drem*).
2. Píšeme *so*, keď predpona je tohože významu ako predložka *s*, *so*,
  - a) alebo = *shora nadol* alebo vôbec odkiaľsi preč s povrchu ap., na pr.: *spadnúť* (*shora nadol*), *strhať*, *skladať*, *složiť* (niečo *shora nadol*), *svrhnúť*, *shodiť*, *shádzať*; *svaliť* (*sa*) (*so* *strechy*), *svázať* (*s* *poľa*), *srázať*, *sráňať* (*jablká so* *stromu*), *stierať* (*trením odstraňovať*), *smyť* ap.;

b) alebo = spolu, dovedna, na pr.: sbierať, sblížiť sa, skladať a složiť (nejakú skladbu básnickú alebo hudobnú a pod.), slepiť, smiesiť, shodnúť sa, smluva, sniešť, shádzať (spolu), spínať, spona, spojiť, srásť, svariť, srozumieť sa s niekým ap ...

Srovnaj podoby s predponou vokalizovanou: so-brat', so-hnať, so-pnúť ap .

3. Píšeme zo, keď táto predpona má význam odluky, na pr.: zbeh, zbehnúť, zriecť sa ap.
4. Píšeme z- alebo s- podľa výslovnosti, keď složenina s pôvodnou predponou z- má význam = urobiť tým, stať sa tým, alebo vykonať to, čo znamená slovo základné. Sloveso nedokonavé stáva sa touto predponou dokonavým. Na pr.: schudnúť = stať sa chudým, schudlý; skrátiť = urobiť krátkym; skaliť = urobiť kalným; skrvaveť = stať sa krvavými skrvaviť = urobiť krvavým; skriviť = urobiť krivým; podobne skaziť, skaza; sčerneť a sčierniť, sčervenieť a sčervenieť, sčerviveť; stratiť, strata; podobne píšeme i spiť sa, spôsobiť, spôsob, spýtať sa, spytovať i spytovať sa, dejespyt ap.; skúšať, skúška ap. V týchto prípadoch píšeme s- foneticky, nie podľa pôvodu slova. (V češtine dosiaľ vo všetkých týchto prípadoch zachováva sa spôsob písania etymologický, t. j. podľa pôvodu slova, so z-, na pr. čes. zchudnouti, zkalti, zkaziti, způsob ap.)

Vo shode s výslovnosťou zachováva slovenčina z- v prípadoch, ako: zbiť, zbeleť, zblednúť, zdokonaliť, zhoreť, zhniť, zmudreť, i zriadiť (zriadenie, zriadenec), zboriť, zbúrať, -zrútiť, zrúcať (zrucanina); podobne sa píše vokalizovaná predpona zo- : zobracať, zobecneť; zohriať, zomreť, zošediveť ap.

5. Píšeme s- alebo z- podľa výslovnosti za pôv. predponu vz-, kde pôvodný význam predpony vo smysle zdola nahor (čes. „vzhůru“) je nie dosť patrný. Na pr.: spomenúť, skysnúť, spyšneť, zburcovať. zdvihnúť, zvýšiť ap.

Ale v prípadoch, kde je oprávnenosť predpony vz- významove dosť jasná, ako vzbudiť, vzbúriť sa, vzkypeť, vzpružiť sa, vzpruha, vzplanúť ap., v jazyku spisovnom sa náležite zachováva.

Kde je nie zreteľné, či pôvodná predpona bola s- či z-, píšeme podľa výslovnosti, na pr.: zbožie (miesto sbožie podľa pôvodu slova), spanilý (miesto zpanilý), schody (miesto vzchody), spupný, a podobne i spev, spievať (proti čes. zpěv, zpívati) ap.

Niektoré rovnako vyslovované slová, rozdielne významom i pôvodom, rozlišujú sa i prapovpisom, tak: sbeh (s beh ľudí) – zbeh (vojenský); sbíjať (biť dovedna) – zbíjať (zbojník); snášať (niečo dohromady, alebo shora nadol), snášať sa znášať (krivdy, urážky); srezáť (prúťik so stromu) – zrezať (sečku a pod.); správa (správca) – zpráva (novina, zvesť); stlíť (spolu) – ztlíť (zbiť, nabiť); súžiť, sužovať (trápiť) – zúžiť, zužovať (robiť užším); srastať (spolu srásť, rana srastá) – vzrastať (pšenica vzrastá, vzrast človeka); stiahnuť, sťahovať – vztiahnuť, vzťahovať; spínať, spona – vzpínať sa (kôň sa vzpína); síst sa, schodiť sa, schádzať sa – zísť, vzhodiť (zbožie, žito vzíde, vzhodí), zísť sa, zide sa (niečo niekomu).

Ako rozlišujeme v písme predložky s, so a z, zo, tak rozlišujeme i v príslovkách, vzniklých zo spojenia týchto predložiek, začiatocné s a z podľa pôvodu.

1. Píšeme: a) idem s bratom, s otcom, so sestrou ap.; b) idem s poľa, sostúpil s vrchu, s nebies, chod' mi s očú ap.; tak býva zpravidla, kde v proti kladnom význame na otázku kam je na s ak.: na pole, na vrch, na nebesá, na oči ap. Píšeme tedy s i v príslovke shora, svrchu ap. Ale pri menách, znamenajúcich zamestnanie, pôvod alebo pobyt. býva i proti na predložka z. Na pr.: prišiel z roboty, zo štúdií, z vojny; bol z Brezovej, z Moravy, zo Slovenska; kniha pochádza z počiatku 18. storočia; vrátil sa z pohrebu, zo svadby, písal z prázdnin ap.

2. Píšeme: idem z izby, z domu, z mesta; z hory vyteká prameň; vytiahnuť kameň z rieky, z potoka ap.; v protikladnom význame na otázku kam, na aké miesto býva do s gen. alebo i v s ak.: do izby, v izbu, do domu, do hory, do rieky ap.

Tak je v adverbciách z: zce!a, zpo!a, zúplna, zprvu, zpredu, z!ava, zprava. zčerstva, zhusta, zticha, zpriama, zpravidla ap.

Poznámka. Píš prísl. zpočiatku = na počiatku, na pr.: zpočiatku bolo ešte svetlo. – Iné je z počiatku, zo začiatku, na pr.: kniha pochádza z počiatku 18. stoločia.

O odstránenie zložitého etymologického, t. j. aj významového kritéria z pravopisu sa snažil H. Bartek v návrhu známých neschválených *Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1939* posilnením výslovnostného kritéria, ktoré malo najmä praktický a v nemalej miere pre používateľov normy aj didaktický význam. H. Bartek dokázal jednoduché zásady pravopisu sformulovať do dvoch poučiek (§ 20 a 21, s. 50 – 51) a hádam jedinou „nešťastnou“ formuláciou je zásada o písaní predpony z- vo výnimočných prípadoch aj „pred neznelými spoluhláskami, a to všade tak, kde z- je svojím pôvodom predložka a kde predložková úloha predpony z- sa celkom jasne pociťuje, na pr. *zčasti, zpočiatku, zpravidla, zpät!, i zpätný* a pod.; o. c., s. 50). Napriek tomu, že Pravidlá z r. 1939 neboli prijaté a A. A. Baník ich prepracoval do podoby, v ktorej vyšli v r. 1940, spomenutá Bartekova jednoduchosť pravopisu a proporcia kodifikačných kritérií sa v nich neprejavila. Sám autor návrhu H. Bartek sa k tomuto kroku vyjadril vo vydaní *Nového pravopisu slovenského z r. 1954* slovami: „Pravidlá slovenského pravopisu vyšli roku 1940 síce v mojej štylizácii, ale s vynechaním spomenutých pravopisných zmien, ktoré značili obľahčenie, lež úradne neboli prijaté“ (o. c., s. 13). Svoj podiel viny na tom, že návrh *Pravidiel z r. 1939* nebol schválený, priznal H. Bartek na tom istom mieste slovami: „Po rokoch sa ukázalo, že časť viny azda spočívala na mne, pretože som verejnosc a teda aj ministra školstva vopred neprichystal takým spôsobom, že schválenie navrhovaných opráv by bolo bývalo samozrejmosťou“ (tamže).

K spomenutej kodifikačnej zásade sa H. Bartek po neschválení návrhu *Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1939* vrátil vo svojej práci *Správna výslovnosc slovenská* (1944), v ktorej zdôraznil, že „pravopisný systém nemôže rozhodovať pri ustaloovaní pravidiel o správnej výslovnosti“ (s. 28). Upozorňuje na vzťahy zvukovej a grafickej podoby jazykov s prevahou etymologických pravopisných kritérií s poznámkou, že „ani najdokonalejší fonetický pravopis – ak by mal byť praktický – nemohol by zachovávať v písme všetky jemné výslovnostné odtienky“ (o. c., s. 28). Na s. 162 – 166 sa v tejto práci uvádza správna výslovnosc predpôn s-, so-, a to aj v porovnaní s češtinou. Jednoduchým pravidlom sa pre H. Barteka stala platnosť „hláskoslovného zákona o asimilácii predpony s- pred všetkými neznelými spoluhláskami“ (o. c., s. 162), ktorý kodifikuje aj podoby *zloh, zloha, zmer, zvah*, oproti *smet!* : *zmiest!* (pri posilňovaní fonetického kritéria uvádza H. Bartek aj staršie Czambelove výslovnostné pravidlá o rozdielnom vyslovovaní mäkkého *i* a tvrdého *y* v spojeniach typu *chlapi boli* a *ženy boly* s odkazom, že Czambelova „poučka bola azda oprávnená v tom čase, keď sme nemali slovenských škôl, keď osvojenie si slovenského pravopisu robilo mnohým ľuďom dobrej vôle skoro neprekonateľné ťažkosťi“; o. c., s. 27).

Napriek týmto Bartekovým progresívnym úvahám vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1940 (s. 53-56) kodifikovalo zložité písanie predpôň *s-*, *so-*, *z-*, *zo-* aplikovaním tradičného etymologického a významového kritéria. Z pôvodného návrhu z r. 1939 (s. 5, ods. 7) sa vynechala zásada o jednotnom písaní *l*-ových participií v pluráli. Ako je známe, Bartekov návrh z r. 1939 sa na Slovensku uplatnil až pravopisnou reformou z r. 1953 a jej zásady sa uvádzajú na s. 8 tohto vydania. Rozdiely v porovnaní s vydaním *Pravidiel* z r. 1940 uvádzajú ich autori takto:

1. Zjednotili sme písanie koncového *-i* v slovesných tvaroch množného čísla minulého času a podmieňovacieho spôsobu. napr.: chlapi robili, duby padali, ženy prali, deti (by) sa hrali. Pozri § 16, písm. l.

...

3. Zjednodušili sme pravidlá o písaní predpôň *s-* (*so-*), *z-*, *zo-*. Tieto predpony píšeme podľa dnešnej spisovnej výslovnosti tak, že pred znelou spoluhláskou a pred samohláskou píšeme predponu *z-*, pred neznelou spoluhláskou predponu *s-*, napr.: zjednodušiť, zdrevenieť, zhoda, zhromaždiť (*sa*), zísť (*sa*); skaziť, scudziť, sfarbiť a pod. V slabičnej podobe píšeme v zhode s výslovnosťou vždy predponu *zo-* (nie „*so-*“). napr.: zoskočiť, zosypať, zoslabnúť, zotrieť apod.

Podľa výslovnosti píšeme aj príslovkové zložky, napr.: skrátka, spočiatku, sprava, sprvoti, zhora, zľahka, zľava, a zložené predložky, napr.: spoza, spod, sponad a pod.

V slovách sloh, sloha, svah, smer (smerný, smerovať, smernica), nesmierny, svitol píšeme a vyslovujeme *s*.

Písmeno *s* píšeme aj na začiatku slov sbor (sborový, sborovňa, sbormajster), sborník, sväz (sväzový, sväzák, sväzáčka, sväzácky), sjazd (napr. sjazd strany; ale jazd na lyžiach a pod.).

Rozlišujeme slová správa (vedenie, napr. správa závodu) a zpráva (zvest'), zmena (napr. zmena programu) a smena (pracovná). Pozri §§ 19 – 21.

4. Zjednodušili sme pravidlo o písaní predložiek *s*, *so* (spája sa. *so* 7. pádom) a *z*, *zo* (spája sa s 2, pádom). Pozri § 157.

Na toto vydanie pravidiel reagoval H. Bartek recenziou (1954) aj vydaním dvoch príručiek pre amerických Slovákov v USA v r. 1954 sa 1956. V úvode k vydaniu *Nového pravopisu slovenského* (1954) podrobne opísal genézu a osud svojho pôvodného návrhu *Pravidiel* z r. 1939 a uviedol aj podiel na nich. V úvode vydania ďalšej príručky *Slovenský pravopis s gramatickými poučkami a slovníkom* (1956), ktorá vyšla pre amerických Slovákov, H. Bartek napísal: „Boje za čistotu slovenčiny viedli sa čestne a nikdy nie proti osobám, ale proti chybným snahám, takže nežičlivci svojského života nezniešali závažnosť a presvedčivú silu jazykovedných dôvodov a postupne prijímali naše stanovisko vo veciach jazykovedných... Nikdy nepokladali sme záujmy spisovnej slovenčiny za vec stranícku,... táto okolnosť je dôkazom národnej vyspelosti, lebo osud spisovného jazyka nesmie sa stať výhradnou vecou nejakej skupiny, ale všetkých Slovákov“ (Bartek 1956, s. 9 – 10). Tieto slová napísané pred päťdesiatimi rokmi sú inšpiratívne dodnes a nestradali na svojej aktualnosti tým, že by sa v ich duchu mali niešť kvalifikované a vedecky fundované diskusie na stránkach vedeckých, odborných aj popularizačných časopisov.

- BARTEK, Henrich: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava – Turčiansky Svätý Martin: Vyd. J. Horáček 1944. 322 s.
- BARTEK, Henrich: Nový pravopis slovenský. Chicago: Vydal Slovák v Amerike 1954.
- BARTEK, Henrich: Slovenský pravopis s gramatickými poučkami a slovníkom. Whiting, Indiana: Vydal J. Lach 1956. 200 s.
- BARTEK, Henrich: Nové Pravidlá slovenského pravopisu. In: Most, 1954, roč. 1, č. 2, s. 35 – 39.
- CZAMBEL, Samo: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Martin: Kníhkupecko-nakladateľský spolok 1902.
- KRÁTKA MLUVNICA SLOVENSKÁ. V Prešporke 1852. 64 s. + VIII
- KRAJČOVIČ, Rudolf, ŽIGO, Pavol: Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 2004. 188 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská: Nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe 1931. 364 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská 1939. 468 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská. Tlačou kníhtlačiareň „Knihospolu“ v Žiline 1940. 476 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1953. 408 s.

Poznámky k anonymnému spisu *De litteratura Slavorum germanissima*

DANIEL ŠKOVIERA

Nebyť objavu Pavla Horvátha, asi by sme dodnes vôbec nevedeli o existencii spisu *De litteratura Slavorum germanissima*; zachoval sa v rukopisnej podobe, a to v konvolúte FM I/1766 (Oct. Lat.) uloženom v Národnej knižnici I. Széchényiho v Budapešti. Nebyť ponuky Gizely Gáfrikovej z Ústavu slovenskej literatúry SAV, aby som sa ujal tohto textu v rámci riešenia grantovej úlohy *Výskum latinských písomností 16. – 18. storočia vo vzťahu k Slovensku*, asi by toto dielo slovenská novolatinská filológia dodnes nebrala na vedomie.

Uvedená pamiatka nie je rozsiahla;¹ má sotva 44 strán textu. Delí sa do dvoch kníh, ktoré sa výrazne líšia svojím obsahom. Predhovor signalizuje vedecké ciele knižky, keď načrtáva a na názorných príkladoch ilustruje teóriu jazyka ako systému znakov.² Prvá kniha má nadpis *O správnom písaní litier (De orthographia litterarum)* a pokrýva asi dve tretiny celkového rozsahu. Zaoberá sa hláskami, resp. ich znakmi (*characteres*). Induktívny výklad, ktorý sa člení do trinástich kapitol, sa odvíja od pojmu *littera*. Po definícii a klasifikácii litier/hlások prechádza k jednotlivým spoluhláskam a ich štandardným vlastnostiam (znelosť, aspirácia), upozorňujúc na diferencie znenia i grafickej podoby hlások v jazykovej praxi jednotlivých etník. Potom sa venuje problematike zmäkčených spoluhlások a najmä pri nich navrhuje nový, dôsledne analogický spôsob ich zápisu, ktorý by nahradil terajšie anomálie v diakritike a zblížil by zvukovú podobu jazyka s písanou. Posledné dve kapitoly prvej knihy sa sústreďujú na problematiku dĺžky slabík.

Druhá kniha prejavuje výraznejšie učebnicové zameranie, a to v oboch častiach – teoretickej aj exemplifikatívnej. Mimoriadne stručná teoretická časť *O skladaní veršov (De compositione versuum)* obsahuje sedem kapitol. V prvej kapitolke ide o pojmy rytmus a metrum, v druhej sa vymenúvajú rozličné druhy stôp, pravda, so zreteľom na potreby spisby v domácom jazyku sa ich ponuka redukuje iba na 11 schém, v tretej kapitole autor ukazuje zložené metrá, vo štvrtnej predkladá falécky jedenásťslabičník ako „polymetrum“ (dnešná terminológia má zaužívaný pojem lo-

¹ Úplné vydanie textu pôvodiny s paralelným slovenským prekladom vyšlo celkom nedávno: *De litteratura Slavorum germanissima – O írečitej spisbe Slovákov*. Vydal a preložil Daniel Škoviera. Bratislava: Stimul 2005. 106 s.

² Ako je známe, počiatky formulovania znakovkej teórie jazyka sa síce spájajú s antickou (Platón, stoici, sv. Augustín), ale plne sa etablovala až s Ferdinandom de Saussure (1853-1913) – porov. HORECKÝ, Ján: *Základy jazykovedy*. Bratislava, SPN 1978, s. 10 n.; Š. Ondruš – J. Sabol: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava, SP 1987, s. 17 n. a 58 nn.

gaedické verše), v piatej kapitole ako premenlivé metrum uvádza jambický trimeter, v šiestej predstavuje malú sapfickú strofu a napokon v siedmej elegické distichon. Exemplifikatívnu časť pod nadpisom *Cvičenia zo slovenskej poetiky (Exercitia poetices Slavonicae)* tvoria pomerne rozsiahle príklady na elegické distichy, jambický senár a I. epodickú strofu. Básne majú latinské nadpisy, ale verše sú v češtine so slovenskými prvkami (sit venia takejto povrchnej charakteristike). Príznačné je výchovné ladenie príkladov, z ktorých priam dýcha reformačná prísnosť. Treba ešte povedať, že pokiaľ ide o paletu metrických útvarov, táto knižka výrazne zaostáva za vtedy u nás dominujúcimi príručkami latinskej gramatiky – *Grammatica Latina* od Lutherovho súputníka Filipa Melanchthona ich pozná 31, gramatika jezuitu Manuela Alvareza *Principia grammaticarum institutionum* ich predstavuje 27.

Na jednej strane môžeme konštatovať obohatenie prameňov ilustrujúcich dejiny slovenskej kultúry a slovenčiny, na druhej strane s tým však súvisia aj niektoré dosiaľ nezodpovedané otázky. Konkrétne nevieme identifikovať autora tejto knižky a takisto si nie sme istí, pokiaľ ide o stanovenie miesta a času jej vzniku. Inými slovami: musíme priznať, že sa doteraz nepodarilo dospieť k vyriešeniu troch hlavných otázok, ktoré si kladie filologická veda.

Za jediný pevný fakt v tejto súvislosti možno pokladať to, že exemplár, ktorý sa nám zachoval, je celkom určite iba odpis a nie prvopis. V texte sa totiž vynárajú chyby, aké bývajú príznačné pre prácu kopistov. Takou chybou je napríklad dittografia slova *significantia* v II. knihe, kap. 1, § 2. Chybou, ktorá má podobnú výpovednú hodnotu, je korektúra v II. knihe, kap. 2, § 3, kde odpisovač ako keby stratil orientáciu a nesprávne slová *prima syllaba brevi* prečiarkol. Ako tretí a zrejme najsilnejší dôkaz vystupujú lakúny v texte básní citovaných ako príklady v II. knihe, kap. 3, § 2 a hlavne v dodatku *Cvičenia zo slovenskej poézie* (menovite ide o báseň v čistých jamboch *O ľudskom živote*). V situácii, keď nedisponujeme autorským prvopisom a zachovaný odpis sotva môžeme prisudzovať autorovi samému, pokiaľ nepoznáme jeho rukopis, by pomohlo, keby sme mali lepšie informácie, aspoň čo sa týka tradovania textu. V skutočnosti sa o ňom doteraz nepodarilo zistiť vôbec nič.

Čo sa týka času vzniku diela, určité závery umožňuje použitý druh písma. Dá sa konštatovať, že pisateľ používal zväčša štandardné úhladné litery humanistickej polokurzívy, ale vyvodit' z písma niečo presnejšie nie je v kompetencii filológa. Zato viac pomoci pri riešení chronologických problémov si možno sľubovať od časového zaradenia diel, na ktoré sa náš autor v knihe odvoláva.

Medzi nimi sa tešia postaveniu najvyššej autority dvaja francúzski humanisti: Július Caesar Scaliger (1484 – 1558), ktorého náš autor nazýva najbystrejším spomedzi gramatikov, a Peter Ramus/Pierre de la Ramée (1515-1572), ktorého oslavuje ako Homéra medzi filozofmi. Náš autor opakovane cituje Scaligerov spis *Trinásť kníh zákonitostí latinského jazyka* (1540) a Ramove *Prednášky k trom slobodným umeniam* (1569), ale presné názvy diel neuvádza. Je pravdepodobné, že použil ich neskoršie vydania – u Scaligera by mohlo ísť o ženevské vydanie z r. 1597, u Rama o vydanie vo Frankfurte na Mohanom z roku 1594.³

³ *Julii Caesaris Scaligeri De causis linguae Latinae libri tredecim*. Genavae in bibliopolio Commeliano 1609; Petrus Ramus: *Scholae in tres primas artes liberales*. Francofurti 1594.

Otvorenému obdivu nášho autora sa tešil aj Škót Juraj Buchanan/Georgius Buchananus (1506 – 1582). Jeho *Básnická parafráza Dávidových žalmov* bola prvý raz vydaná roku 1566, no potom vďaka kladnému ohlasu veľa ráz opätovne, napr. 1588 v Antverpách⁴ a 1593 v Ženeve. Náš anonymný autor ju na konci poslednej kapitoly II. knihy odporúča adeptom básnického umenia ako vzor hodný napodobňovania. Popri exponentovi škótskeho presbyterianizmu Buchananovi hrá v spise úlohu podobnej autority aj štrasburský rodák Ján Piscator alias Fischer (1546 – 1625), teológ reformovaného vyznania, okrem iného komentátor zmieneného Petra Rama, od roku 1584 usadený v Herborne; zdá sa, že náš autor pri výklade o perných spoluhláskach v samom závere 5. kapitoly I. knihy naráža najskôr na jeho latinské komentáre ku knihám Novej zmluvy, ktoré začali vychádzať od roku 1595.

Stanoviť termín *post quem* pomáha aj verš *Adeste, Musae, maximi Jovis proles*, ktorý sa cituje v 5. kapitole II. knihy ako príklad na „rôznoraké“ metrum. Ide totiž o jambický senár, ktorý je incipitom básne *De laude horti* (Chvála záhrady) od Asmenia Vomania, básnika, o ktorom nie je známe nič bližšie. Spomenutá báseň sa nachádza v neskorootickej zbierke *Básne dvanástich mudrcov*.⁵ Pravda, čo je pre nás zvlášť zaujímavé, jedna z piesní zaradených do zbierky *Harmoniae morales* od slávneho hudobného skladateľa z konca 16. storočia Jakuba Handla-Galla (1550 – 1591) má takisto incipit *Adeste, Musae, maximi proles Jovis*. Ako je známe, Jakub Handl-Gallus roku žil a pôsobil v rokoch 1580 – 1585 na Morave, potom až do smrti v Prahe.⁶ Tam uvedená zbierka vyšla r. 1589 a 1590 v prvom vydaní. To však nie je všetko. Náš autor ilustroval falécky jedenástslabičnik na Martialovom štvorverší s incipitom *Si vitare velis acerba quaedam*, teda na tom istom, ktoré použil Gallus v piesni č. 15 svojich *Moralíí*, vydaných v Prahe roku 1596. Núka sa logický záver, že náš neznámy autor využil čitateľom či žiakom známe zhudobnené texty ako mnemotechnickú pomôcku.

Najvčaší *terminus post quem* vzniku našej knihy teda možno stanoviť na posledné trojročie 16. storočia. Pokiaľ ide o *terminus ante quem*, Gizela Gáriková upozornila na údaj *Anno 1606*, ktorý sa nachádza na liste 48 aj s menom Johannes Dworsky. Ťažko sa však dá rozhodnúť, či ide o rok napísania diela alebo iba jeho odpísania.

Ďalšou datovacou pomôckou môže byť meno Jeremiáš Parlagius. Pod ním totiž figuruje odporúčacia báseň na začiatku diela. Akiste treba ľutovať, že Jeremiáš Parlagius ostáva takmer celkom neznámy ako osobnosť i svojím dielom. Ani dnes o tomto mužovi nevieme viac ako to, čo kedysi napísal Jozef Kuzmík: že sa narodil v stredoslovenskej dedine Očovej vo Zvolenskom okrese, že od roku 1586 účinkoval ako správca školy v Uherskom Brode a zároveň ako kazateľ v uvedenom mo-

⁴ *Paraphrasis Psalmorum Davidis poetica multo quam antehac castigatior, auctore Georgio Buchananano Scoto, poetarum saeculi nostri facile principe. Antverpiae ex officina Christophori Plantini MDLXXXVIII.*

⁵ Pozri FRIEDRICH, Anne: *Das Symposion der XII sapientes*. Kommentar und Verfasserfrage. Berlin – New York: de Gruyter 2002, pars XII, báseň č. 142.

⁶ SKEY, Allen B.: *Handl*. In: *New Grave Dictionary of Music and Musicians*. Vol. VIII. London: MacMillan 1980, s. 140 b – 142 a.

ravskom meste a že r. 1601 napísal akúsi učebnicu.⁷ Po tomto dátume však tento muž načisto mizne z nášho dohľadu.

Hoci komendačná báseň nesie nadpis *Autor čitateľovi*, nemáme nijaký dôvod neveriť slovám básne, v ktorej básnik vyjadruje želanie, aby pravé autorovo meno ostalo skryté, a argumentuje príkladom slávneho Feidia pri tvorbe štítu na Aténinej soche. Prečo sa Parlagius či Parlagii – lebo v tejto podobe sa pod básňou podpísal – dožadoval utajenia autorovho mena, nevieme, lebo „utilitas“ a „gloria“⁸ sa predsa nijako zásadne nevyučujú. Na druhej strane možno konštatovať nesúlad obsahu komendačnej básne s nadpisom, preto sotva treba absolútne zavrhnúť hypotézu, že aj celé dielo napísal Parlagius.⁹ Je pravda, že postulát anonymity by sa dal lepšie zdôvodniť pomermi, ktoré zavládli na území Českého kráľovstva po bitke na Bielej hore, ale priamo v texte nemá táto domnienka nijakú oporu. Je takisto pozoruhodné, že v texte nenájdeme nijakú zmienku ani o prenasledovaní protestantov, ani o slávnom Komenskom.

Na záver úvahy o autorstve spisu neuškodí uviesť mienku znamenitého jazykovedca a etnografa Juraj Ribaya (1754 – 1812). Zaznamenal ju na titulnej strane rukopisnej knihy týmito slovami: „Je pravdepodobné, že tento Parlagius bol Zvolenčan.“ K tomu pripísal aj svoj chronologický odhad: „Do XVI. storočia.“ Či ho pokladal za autora diela, alebo iba komendačnej básne, z textu poznámky nevyplýva.

Aj keď nevieme, ako sa presne volal autor spisu *De litteratura Slavorum germanissima*, môžeme si načrtnúť jeho vzdelanostný profil.

Po prvé, nedá sa pochybovať o tom, že autor diela bol muž učený a nábožný. Bol hlboko oddaný vierovyznaniu, ktoré sa označuje ako evanjelické reformované či helvétske. Tento fakt najvýraznejšie vysvitá z miery, v akej pri odkazovaní na iných autorov udelil primát významným stúpencom kalvinizmu, akými boli Ramus, Buchananus, Piscator. Nemenej dôležité je, že autor inklinuje k protestantskému Herbornu ako k centru vzdelanosti.

Do tejto línie sa zaraďuje aj skutočnosť, že keď nekompromisne zavrhuje stredoveké rýmované veršovanie, na ilustráciu cituje niekoľko veršov z eucharistickej sekvencie sv. Tomáša Akvinského *Lauda, Sion, Salvatorem*, ktoré mu slúžia ako východisko pre prudkú polemiku. Tá potom prebieha mimo literárno-estetického kontextu tohto hymnu a týka sa katolíckej náuky o sviatostiach. Vyhlasuje, že tzv. spôsoby (*species sacramenti*) sú čírymi symbolmi, to znamená bez reálnej prítomnosti Kristovho živého tela a krvi. Sám uznáva iba dve sviatosti: krst a Večeru Pánovu.¹⁰ V tom čase, ako je známe, malo reformované vierovyznanie väčší vplyv v oblastiach českého jazyka a koncom 16. storočia začala k nemu inklinovať aj Jed-

⁷ *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu*. II. Martin: Matica slovenská 1976, s. 559.

⁸ „Quaeritur utilitas, non gloria publica, nomen | Auctoris lateat, prodeat utilitas“ (v. 5 – 6).

⁹ Priveľmi unáhle som za autora diela označil Jeremiáša Parlagia v nadpise svojej štúdie *Parlagiova učebnica De litteratura Slavorum germanissima v konfesijnom zápase*. In: Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. – 19. storočia. Ján Doruľa (ed.). Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2002, s. 316 – 325.

¹⁰ Kniha II. 1,2.

nota českých bratrov, preto sa mi zdá pravdepodobné, že náš anonym pôsobil na území Moravy prípadne aj Čiech a pohyboval sa v českobratských kruhoch.

Po druhé: bol nadšeným pestovateľom metrických pravidiel veršovania, ktoré boli prevzaté od starovekých autorít. Nielenže ich prispôboval na verše skladané v domácom jazyku, ale navyše tých, ktorí tvrdili, že sa to nedá urobiť, bez okolkov nazýva ospalými vedátoríkmi, ktorým chýba usilovnosť a tvorivosť.¹¹ Nepochybne mal na mysli tých, ktorí oproti básňam podľa vzorov grécko-rímskeho staroveku uprednostňovali básne v slabično-prízvučnej prozódii s koncovoveršovými rýmami. Medzi takých patrila vtedy slovenský vzdelanec Vavrinec Benedikti z Nedožier, ktorý v Prahe roku 1606 uverejnil zbierku *Rytmicko-metrická parafráza niekoľkých Dávidových žalmov*. Akiste proti takým prejavom staval náš autor Buchananovu parafrázu. Za týchto okolností nečudo, že verše poplatné zdanlivej časomiere, ktorá sa označuje nemeckým pojmom *Scheinprosodie* zavrhol rovnako prísne. Preto súdil, že vo veršoch toho typu, aké sa nachádzajú v zbierkach *Životy Otcov* alebo *Predpisy Salernskej školy*, nemajú v sebe ani štipku umeleckosti – *nihil artificii* (II 2,1).

Po tretie: náš autor bol *homo trilinguis*. Veľmi rád porovnával grécke a hebrejské prvky s latinskými a zaraďoval ich do svojho výkladu. Týmto spôsobom odporúča pozorovať správnu výslovnosť *ch* radšej vo výslovnosti Židov než Grékov (I 10,3), alebo vychvaľuje Židov, že pomocou litery ω výborne vyjadrujú spoluhlásku *š*, ktorú Slováci potrebujú (I 10,1). Naproti tomu nevie, že dávni Slovania sa v líniách svojej litery ω pridržali hebrejského vzoru, aj keď na inom mieste (I 4,1) sa zmienil o Rusínoch (Ruténoch), ktorí prispôbili grécke písmená pre svoju potrebu. Na Latínov nehľadí s rovnakou úctou, ba dosť znevažujúco ich nazýva pantomímami gréckeho písomníctva (I 6,4). Azda aj v tom chcel prejaviť svoj protestantizmus.

Ak venujeme pozornosť celkovému výkladu látky, určite nám neunikne, že ako gramatik stál náš autor na pozíciách analogistov. Čo sa týka jeho vzdelanosti a metódy výkladu, treba iste poznamenať, že pri argumentovaní alebo uvádzaní mena nejakého autora nie vždy vychádza z autentického prameňa, ale uspokojuje sa citovaním z druhej ruky.

Po štvrté: zrejme z priamej skúsenosti poznal rozdiel medzi českým jazykom a slovenčinou. Častejšie sa totiž v prvej knihe zaoberá javmi, v ktorých sa reč Slovákov líši od českej. Slovákov označuje slovom *Slavus*¹² alebo *Slavus Pannonus*, ich jazyk ako *lingua Slavonica* alebo občas aj *nostra*, náš. Azda najzávažnejší rozdiel pozoruje v tom, že Slováci používajú spoluhlásky zmäkčené – v jeho terminológii sú to *affectae* – tam, kde ostatní nemajú nijaké zmäkčenie, napríklad *ñebudeš ñemocný* oproti *nebudeš nemocný* (I 11,8). Častejšie vyčíta Slovákom mäkkú výslovnosť latinských slov ako *tibi*, *ñisi* ap. (I 3,5; 6,7; 9,2). Správne zaznamenáva ako čosi svojské „v našom jazyku“ samohlásku medzi *a* a *e* (I 1,7) a navrhuje pre ňu grafému *ć*, avšak príklady, ktoré ponúka, sa nevzťahujú na široké *ä*. Okrem toho upozorňuje na existenciu dvojhásky [wo], v našom súčasnom pravopise *ô*; ako je

¹¹ Kniha II. 2,5: „Unde deprehenditur sciorum oscitantia, qui negant id in lingua nostra fieri posse.“

¹² To ma viedlo k rozhodnutiu preložiť nadpis *O írečítej spisbe Slovákov*.

známe, paradigmatické *dobruo* (I 4,3) patrí medzi typické javy stredoslovenských nárečí. Ďalej pripisuje slovenským nárečiam ako osobitosť palatalizované dentály *d' > dz* (I 8,6) a polosamohláskovú výslovnosť tvrdého *l* ako [*w*] (I 7,6). Všíma si aj rozdiel v kvantite samohlások v paralelných slovách, keď stavia podoby *kráva*, *naděje* u Čechov a Moravanov oproti slovenským *krava*, *náďejc*. Na jednej strane vyhlasuje, že spoluhláska *ř* je typická pre češtinu a Slováci sa tomuto zvuku, pretože nie je potrebný, zásadne vyhýbajú (I 10,3), na druhej strane pripomína, že češtine chýba zvuk mäkkého *l*, hoci ho používajú „tí, ktorí ovládajú náš jazyk a jazyky toho istého druhu“ (I 11,5). Viac ráz vyhlasuje, že nie je vhodné, aby našinci slepo preberali tradíciu, ktorá je vlastná Čechom (I 4,3; 6,2). To, že bol náš autor spojený nejakým putom s územím Slovenska, naznačujú aj zmienky o Maďaroch a raz dokonca o Rusínoch.

Latinčinu ovládal náš anonymný autor na výbornej úrovni. Čo sa týka slovnej zásoby, očividne sa prikláňal ku vkusu osvedčených klasických autorov. Mimo tejto línie sa rozhodol pre novotvary *impanare* – „vchlebovať“, *invinare* – „vovíňovať“ (II 1,2), pravda, stalo sa to v zápale polemiky. Je celkom očividné, že pisateľ nášho dielka sa usiloval dôsledne rešpektovať humanistami presadzovaný pravopis latinčiny tzv. zlatého veku. Zachytíme iba veľmi málo prípadov, kde sa o neho odlišuje. Vtedajšej pravopisnej praxi zodpovedajú gemináty v slovách *paullum*, *caussa*, *religio*. Zdvojené *l* nie je legitímne ani v slovách ako *belluinus* – „zverský“, *sibillus* – „syčiaci; sykot“, tu však za ním najskôr možno vidieť falošnú etymológiu (*belluinus* < *bellum* = vojna; *sibillus* < *Sibylla*).

Vo svojom výklade použil autor jednoduchý štýl, v ktorom síce nechýbajú ani rečnícke ozdoby, ale sú zastúpené dosť skromne. Oveľa viac pozornosti venoval autor definíciám, aby boli čo najpresnejšie a čo najstručnejšie. Dbajúc predovšetkým na stručnosť, vynechával príslušné určité slovesá, takže miestami vyznieva výklad veľmi úsečne, no zväčša sa to nedeje na úkor jasnosti.

Z rečníckych figúr zaznamenáme najmä hyperbaton (napr. I 8,4: *in quibus duae simul continentur litterae*), paralelizmus (napr. I 3,6: *aliter loquuntur, aliter scribunt. At loquendum, ut scribimus, scribendum, ut loquimur*), chiazmus (napr. I 7,6: *Omitto horum clamores, usum linguae nostrae iudicem appello*), aliteráciu (napr. I 9,4: *affinitas affectarum*), prirovnanie (v I 1,2 prirovnáva rozmiestnenie litier v abecede k roztrúseným vojakom – *litterae in eo sunt quasi dissipati relicta acie et statione milites*), rečnícku otázku (I 7,6 *Num religio fuerit eodem modo scribere, quo pronuntias?*), iróniu (II 2,1). Vtipný je obraz fiktívneho súdneho procesu, na ktorý poháňa litera *G* Čechov a Nemcov, pretože sa voči nej dopúšťajú bezprávia. Tento námet však určite nie je pôvodný, náš autor sa zrejme inšpiroval duchaplným literárnym dialógom *Súd samohlások* od gréckeho spisovateľa Lukiana (120 – 180? po Kr.).

Donatovská tradícia na Slovensku¹

IGOR HARAJ

Mimoriadne postavenie latinčiny pretrvalo vo veľkej časti Európy aj po rozpade Západorímskej ríše. Latinčina sa totiž od 2. stor. po Kr. stala úradným a liturgickým jazykom cirkvi západného obradu a so šírením kresťanstva sa znova etabluje používanie latinčiny takmer do všetkých kútov starého kontinentu, kde sa medzičasom uskutočnili mohutné etnické pohyby. Možno teda povedať, že latinčina bola v stredoveku skutočným „svetovým“ jazykom, pomocou ktorého sa prekonávali jazykové bariéry vtedajšej Európy. Keďže hlavným nositeľom kultúry a vzdelanosti bola v tých časoch cirkev, je pochopiteľné, že latinčina ako jej úradný jazyk sa stala jazykom vzdelancov a vedy. Základným predmetom elementárnej školskej výučby sa preto stáva latinčina, ktorá je predpokladom vyššieho vzdelania i spoločenského uplatnenia (latinčina – úradný jazyk v Uhorsku až do 19. stor.). Vo vyučovaní latinčiny osobitnú úlohu zohrali Donatove spisy *Ars minor* a *Ars maior* (4. stor. po Kr.), ktoré si ako štandardné učebnice gramatiky udržali svoje výhradné postavenie viac než tisíc rokov. Curtius (1998) uvádza, že zo siedmich slobodných umení, ktoré až do 12. storočia boli základným zjednocujúcim princípom vtedajšieho intelektuálneho života, sa najviac pozornosti venovalo práve gramatike ako nevyhnutnému predpokladu všetkých ostatných vied. Možno teda povedať, že ten, kto si v stredoveku osvojil latinskú gramatiku, mal k dispozícii univerzálny jazyk vtedajšej vedy, ktorý sa potom špecializoval podľa terminológie príslušných predmetných oblastí. V stredoveku sa konštituovali dve gramatické tradície: 1. tradícia školských gramatík, ktorá je založená na Donatových učebniciach² a ich pokres-

¹ Táto štúdia vznikla v rámci grantového projektu č. UK/62/2006 *Vlastné meno ako predmet logiky a onomastiky*.

² Ranostredoveké gramatiky sa viažu najmä na tvorbu vzdelancov z britských ostrovov, kde sa produkovalo pomerne veľké množstvo školských gramatík i gramatických komentárov (tzv. írská vetva západoeurópskeho mnišstva). Tento fakt predstavuje kontrast voči kontinentálnej Európe 7. storočia, kde nepoznáme z tohto obdobia nijaké nové gramatické práce. Podľa Luhtaly (2006) táto okolnosť súvisí s tým, že pre obyvateľov britských ostrovov bola latinčina cudzím jazykom, ktorý sa museli od základov naučiť. Preto vznikol väčší dopyt po učebniciach latinčiny než v Európe, kde bol kontakt so živou latinčinou bezprostrednejší, takže sa vystačilo s neskoroantickými gramatikami (porov. aj Law, 1982; 1997). Pre írskych študentov latinčiny – začiatočníkov boli klasické gramatiky pomerne ťažké, pričom najväčším nedostatkom týchto gramatík bolo zväčša to, že paradigmatiku flexie podávali v pomerne stručnej (pre cudzincov priam v nedostatočnej) miere. Donatus vo svojej *Ars minor* podáva len päť vzorov deklinácie mien podľa rodu, a nie podľa zakončenia, a len jeden vzor

tančených prepracovaniach; 2. tradícia *špekulatívnej* (t. j. teoretickej) *gramatiky*, ktorá vznikla z komentárov k Priscianovmu dielu. Tento trend rozlišovania školských od teoretickejšie zameraných gramatík má svoje korene u neskorolatin-ských gramatikov.

1. Donatova *Ars minor* – elementárny kurz latinčiny (nielen) v stredoveku

Vyučovanie v biskupských, farských i kláštorňoch školách malo v stredoveku tri stupne. Elementárny stupeň predstavuje vyučovanie písania (vrátane krasopisu), čítania, počítania, spevu a žalmov. Druhý stupeň sa podobal rímskej gramatickej škole. Hlavným cieľom tohto stupňa bolo zvládnutie aktívneho používania latinčiny. „Stredoveký žiak latinskej školy musel vedieť v reči starých Rimanov nielen čítať, ale aj hovoriť a písať“ (Curtius, 1998, s. 55). Základným študijným predmetom bola gramatika, ktorá sa učila podľa Donata.³ Žiaci sa najprv museli naspamäť naučiť Donatovu *Ars minor*, potom si osvojovali látku z *Ars maior* a pre najvyspelejších študentov gramatiky bol určený rozsiahly spis *Institutiones grammaticae* od Prisciana (6. – 7. stor. po Kr.). Právom sa teda Curtius (ibidem) domnieva, že vyučovanie latinčiny muselo byť v stredoveku dôkladnejšie ako napr. na nemeckom klasickom gymnáziu v 19. storočí. Po gramatike sa ďalej preberali základy zvyšných slobodných umení. Pokročilejším študentom bola teda určená *Donati grammatici urbis Romae ars grammatica*, ktorá sa v stredoveku vzhľadom na svoj väčší rozsah nazývala *Ars maior*. Obsahovala tri väčšie časti: *náuku o hláskach a rytmológiu, náuku o slovných druhoch (časti reči)* a *štylistiku*. V stredoveku sa zvyčajne zo štylistickej časti využívala len časť o barbarizmoch v latinčine. Zo štylistickej časti spisu *Ars maior* vidno, že snahou rímskych gramatikov bolo stanoviť princípy správneho používania jazyka, rozlíšiť hranicu medzi „správnou latinčinou“ a „nesprávnou latinčinou“. Gramatika mala teda normotvornú funkciu, dalo by sa hovoriť o akejsi protokodifikácii.

Spis *Donati de partibus orationis ars minor* je rozsahovo nevelké dielo. V Keilovom vydaní z roku 1864 má spis len 12 tlačných stránok. Aelius Donatus zvolil ako spôsob výkladu gramatickej látky *erotematickú metódu*. Metóda spočíva v tom, že predstavuje pomyselný dialóg medzi učiteľom, ktorý sa pýta, a žiakom, ktorý odpovedá. Táto formálna stavba textu nebola náhodne zvolená; sám Dona-

---

časovania. Základným zameraním ostrovných gramatík teda bolo podať celistvý obraz o flektívnych slovných druhoch. Ostrovní gramatici (napr. sv. Tatwin [+741] a sv. Bonifác [675 – 754]) ako exemplifikáciu jednotlivých paradigiem často používali kresťanské slová. Vyvrcholenie týchto snáh predstavujú spisy od anonymného autora *Declinationes nominum a Coniugationes verborum*. Sú to zbierky flektívnych paradigiem a príkladov na ne, ktoré začali kolovať v 7. storočí. Ešte predtým sa nám zo 6. stor. zachovala kresťanská gramatika od anonymného autora pod názvom *Ars Asporii*. V podstate ide o pokresťančenú Donatovu *Ars maior* (porov. Law, 1997). Najvýraznejším príkladom kresťanskej gramatiky je spis od *Smaragda* (polovica 9. stor.), kde sa na osvetľovanie gramatických javov používa okolo 750 citátov zo Svätého písma, pričom tri štvrtiny príkladov je zo Starého zákona. Spomenuté práce predstavujú diela *kresťanskej gramatiky*.

³ Aelius Donatus (okolo r. 350 po Kr.) bol nepochybne najvplyvnejším rímskym gramatikom, ktorý mal vo vtedajšom Ríme významné postavenie. Medzi jeho žiakov patrili aj sv. Hieronym, autor latinského prekladu Biblie, tzv. Vulgáty. Donatus napísal dve latinské gramatiky (*Ars maior*, *Ars minor*) a okrem toho aj komentáre k Terentiovým komédiám.

tus bol totiž gramatikom – učiteľom. Zvolená metóda mala uľahčiť žiakom memorovanie pomerne náročného gramatického textu (porov. so stavbou klasických katechizmov). Podobnú erotematickú metódu poznáme z Victorinovej *Ars minor* (4. stor. po Kr.). Tematicky a čiastočne aj obsahovo sa látka v *Ars minor* zhoduje so 7. – 15. kapitolou *Ars maior*. Možno povedať, že *Ars minor* predstavuje skrátenú a trochu zjednodušenú podobu svojej väčšej menovkyne. Štruktúra Donatovej elementárnej učebnice je podriadená morfolologickej látke. Po úvodnom dialógu o počte slovných druhov („Partes orationis quot sunt?“ – „Octo.“ „Quae?“ – „Nomen, pronomen, verbum, adverbium, participium, coniunctio, praepositio, interiectio.“⁴) sa spis rozdeľuje na osem samostatnejšie koncipovaných častí:

- I. DE NOMINE (rozoznáva sa 6 gramatických kategórií: *qualitas, comparatio, genus, numerus, figura, casus*. Deklinácie Donatus nerozlišuje podľa zakončenia, ale podľa gramatického rodu: 1. deklinácia: *magister* /genus masculinum/; 2. deklinácia: *Musa* /genus femininum/; 3. deklinácia: *scamnum* /genus neutrum/; 4. deklinácia: *sacerdos* /genus commune, i. e.: m. et f./; 5. deklinácia: *felix* /genus omne, i. e.: m. et f. et n./). Na túto klasifikáciu nadväzujú aj naši gramatici);
- II. DE PRONOMINE (vyčleňuje 6 gramatických kategórií: *qualitas, genus, numerus, figura, persona, casus*. Potom sa uvádzajú deklinačné vzory osobných, opytovacích, ukazovacích, privlastňovacích zámen. Na záver žiak na pokyn učiteľa vymenuje zložené zámená);
- III. DE VERBO (charakterizuje sa siedmimi gramatickými kategóriami: *qualitas, coniugatio, genus, numerus, figura, tempus, persona*. Konjugačné triedy rozlišuje Donatus na základe koncovkového vokálu, ktorý odvodzuje od druhej osoby singularis indikativu prézenta: 1. konjugácia: -ā /amā-s/; 2. konjugácia: -ē /docē-s/; 3. konjugácia: -ī /legī-s/ vel -ī /audī-s/. Potom nasleduje vzor časovania slovesa *legere* vo všetkých časoch a spôsoboch);
- IV. DE ADVERBIO (rozoznávajú sa tri kategórie: *significatio, comparatio, figura*);
- V. DE PARTICIPIO (rozoznáva sa pri ňom 6 gramatických kategórií: *genus, casus, tempus, significatio, numerus, figura*. Po charakterizovaní týchto participiálnych kategórií nasledujú ich deklinačné vzory);
- VI. DE CONIUNCTIONE (vyčleňujú sa tri kategórie: *potestas, figura, ordo*);
- VII. DE PRAEPOSITIONE (charakterizuje ich jediná gramatická kategória – *casus*. Na učiteľov pokyn žiak vymenúvava predložky, ktoré sa viažu s akuzatívom, s ablatívom, s oboma pádmí a napokon s genitívom);
- VIII. DE INTERIECTIONE (tiež sú charakterizované jedinou kategóriou – *significatio*, na základe ktorej sa citoslovcami vyjadruje radosť, bolesť, obdiv alebo strach).

Aelius Donatus celkove prevzal charakteristiku slovných druhov od Dionysia Thraka (170 – 90 pr. Kr.; Τέχνη γραμματική), pravda, prizeral na štruktúrne odlišnosti latinčiny, ktoré sa mu ukazovali v porovnaní s gréčtinou (napr. paradigmatica

⁴ Porov. Donati de partibus orationis ars minor. Ed.: Henricus Keil. Lipsiae 1864, s. 355. Všetky ostatné citáty z Donata budú podľa tohto vydania, preto v texte budeme uvádzať len príslušnú stranu, a nie kompletne bibliografické údaje.

mena a slovesa, 6 latinských pádov s ablatívom, 2 gramatické čísla, nahradenie gréckeho člena citoslovcom v ôsmich častiach reči, kalkovanie gréckej gramatickej terminológie; p. Ďurovič, 2005, s. 212 – 213). Donatov výklad je jednotný a má premyslenú štruktúru. Otázky a odpovede na seba vnútorne nadväzujú a vytvárajú tak komplexný dialóg. Na rozdiel od *Ars maior* však táto učebnica pôsobí trochu školometský. Podobne ako v Donatovej väčšej gramatike, ani v *Ars minor* sa gramatické javy nevysvetľujú, len opisujú. Každý slovný druh sa uvádza učiteľovou otázkou, ktorou sa pýta na jeho definíciu, napr.: „Coniunctio quid est?“ Nasleduje žiakova odpoveď, ktorá slovný druh pomerne presne definuje: „Pars orationis adnectus ordinansque sententiam“ (s. 364). Možno povedať, že väčšina definícií slovných druhov, ktoré sa uvádzajú v *Ars minor*, sú zhodné s definíciami v *Ars maior*. Pravda, mnohé výklady sa v *Ars minor* zjednodušujú, ba niektoré aj vypúšťajú, čím sa text stáva schematickejšim, čo však na druhej strane umožňuje jeho ľahšie osvojenie. Po definícii slovného druhu učiteľ svojimi otázkami navádza žiaka, aby definoval gramatické kategórie, ktoré bližšie charakterizujú ten-ktorý slovný druh, napr.: „Praepositioni quot accidunt?“ – „Unum.“ „Quid?“ – „Causa tantum“ (s. 365). Počas tohto rozhovoru o gramatike učiteľ niekedy aj príkazmi pobáda žiaka, aby vymenoval rôzne typy slovného druhu: „Da adverbii loci!“ – „Ut hic vel ibi, intus vel foris, illic vel inde“ (s. 362). Pri rozhovore o slovese (ale aj mene, participiu či zámene) často nasleduje pomerne dlhý monológ žiaka, v ktorom priam mechanicky recituje jednotlivé tvary (slovesnej) flexie. Deklinačné a konjugačné vzory sú teda zaradené priamo v texte, a nie v prehľadných tabuľkách. Žiak sa v rozhovore učí komplexne opísať každý slovný druh na základe vopred vymedzených gramatických kategórií: „Ego pronomem finitum, generis omnis, numeri singularis, figurae simplicis, personae primae, casus nominativi“ (s. 357). Takýto gramatický opis slovných druhov je dodnes živý aj v našich školských gramatikách.

Ukazuje sa, že v spise *Ars minor* sa dôraz kladie na schematizmus a memorovanie gramatických poučiek. Podávaná klasifikácia gramatických javov sa chápe ako daný jav; neuvažuje sa o iných možných alternatívach. Na druhej strane je školská gramatika rigoróznou disciplínou, ktorá pomocou svojho metajazyka pomerne presne uchopuje jazykové javy a vnáša do nich poriadok, čím aj žiakov učí presne vymedzovať a klasifikovať (nielen) jazykové javy. Nenadarmo bola v stredovekých alegóriách inšpirovaných neskorootantským románom *De nuptiis Philologiae et Mercurii* od Martiana Capelli (410 – 439) zosobnená *Gramatika* zobrazovaná ako prísna starena, ktorá mala vo svojej skrinke zo slonoviny nožnice a pilník, aby nimi opravovala hrubosť a chyby jazyka žiakov (porov. Curtius, 1998, s. 50). Na záver možno zhrnúť: Donatovo vymedzenie gramatických pojmov prijala celá staršia západná jazykoveda a s malými obmenami tvorilo základ gramatickej teórie do 17. storočia. Istú výnimku, pravda, predstavovali modisti v 13. storočí, ktorí sa pokúšali vo svojej špekulatívnej gramatike uchopiť tzv. *univerzálnu gramatiku jazyka*.

2. Gramatická výučba na Slovensku v predobrodenskom období

Elementárne a preduniverzitné (t. j. stredoškolské) vzdelávanie v predobrodenskom období nadväzovalo u nás na trojstupňovú stredovekú štruktúru školstva, hoci bolo obohatené o humanistické prvky (zvýšený záujem o klasickú literatúru,

horlivé štúdium antickej kultúry, zavedenie štúdia starej gréčtiny atď.). Elementárny stupeň predstavovali *farské a dedinské školy*, kde sa učilo čítanie, písanie, počítanie, základy latinčiny a katechizmu. Stredný stupeň tvorili tzv. *latinské školy* (v tomto období väčšinou mestské), kde sa kládol dôraz na vynikajúce ovládanie klasickej latinčiny. Najvyšší stupeň predstavovali univerzity a kráľovské akadémie. Na Slovensku, podobne ako v celej vtedajšej Európe, sa však do zmeny školského vzdelávania premietali aj reformačné a protireformačné tlaky a ambície. Z teoretickej aj praktickej stránky sa pedagogika a pedagogická činnosť na Slovensku až do obrodenskej epochy opierala najmä o zásady, ktoré vypracoval v dvanástich zväzkoch diela *Institutio oratoria* M. Fabius Quintilianus (z novších F. Trotzendorf, J. Sturm, neskôr sa prijali aj novátorské myšlienky J. A. Komenského; porov. Čečetka, 1940; Ružička, 1971; Vajcik, 1955; Winter, 1901 a i.). V tejto časti sústredíme pozornosť na vyučovanie latinčiny a jeho zmeny, ktoré sa prejavovali aj v používaných latinských učebniciach; tým sa budeme venovať v tretej časti nášho príspevku. Nekladáme si teda za cieľ vyčerpávajúci výklad o školskom systéme na Slovensku v 16. – 18. storočí.

Latinské školy často pripájali do svojej štruktúry aj elementárny stupeň, a tak sa štúdium na takýchto školách rozčlenilo do štyroch (prípadne piatich) tried (classes). Triedy sa zasa delili podľa obsahu vzdelávania na oddelenia (ordines). Latinčina (a v obmedzenejšej miere aj gréčtina) aj v tomto období tvorila ako nevyhnutný predpoklad vyššieho vzdelávania základnú časť učebných osnov na vtedajších stredných školách. Gramatický výcvik latinčiny bol dobre rozpracovaný. *Prvú triedu* (classis prima et infima) navštevovali zväčša 6- až 7-roční chlapci. Hlavným obsahom vzdelávania tu bolo vyučovanie základov katechizmu a najelementárnejšej latinčiny na pozadí materinského jazyka, ktorý však vo vyšších triedach ustupoval latinčine. Prvá trieda sa delila na tri oddelenia:

1. *ordo alfabetariorum*: žiaci sa učili poznávať a písať jednotlivé litery latinskej abecedy;
2. *ordo syllabatim discentium*: žiaci sa učili správne spájať hlásky do slabík;
3. *ordo legentium*: žiaci sa učili písať a čítať nielen v latinčine, ale aj v materinskom jazyku. Prvou čítankou im bola väčšinou skrátaná a zjednodušená forma katechizmu (upravené podľa Ružičku, 1974, s. 76 – 77).

Ako vidno z pôvodného latinského názvu, hlavným predmetom v *druhej triede* (classis grammatica vel principia) bola gramatika, pričom v prvom oddelení sa žiaci učili skloňovanie jednoduchých substantív (základné nominálne deklinácie, najmä 1. a 2.) a v druhom oddelení časovanie jednoduchých slovičiek. Ako sme už spomínali, od stredoveku bola na tomto stupni zaužívanou základnou učebnicou latinčiny Donatova *Ars minor*. Od konca 16. storočia bol pôvodný Donatus prispôbovaný nielen rečovým osobitostiam jednotlivých národov v rakúskej monarchii, ale aj didakticky vylepšovaný pridávaním prehľadných tabuliek flexie i rôznych zovšeobecňujúcich pravidiel (regulae), ktoré sa v pôvodnom Donatovi nenachádzali. Tým sa pôvodný charakter učebnice pomaly menil, autentické Donatove výklady sa spájajú s novo pridanými poučkami a text začína mať kompilačný charakter. Z pedagogického hľadiska sa však takto upravované učebnice „školských Donatov“ stávajú pre žiakov prístupnejšími a ľahšie upotrebitelnými. V tejto primárne

pedagogickej snahe sprístupniť Donatov text žiactvu treba, podľa nášho názoru, hľadať prvopočiatky samostatnejšieho spracúvania gramatickej problematiky u nás, ktorá potom vyúsťuje do prvých gramatických opisov národného jazyka, ktoré sa uskutočňovali za pomoci starej antickej gramatickej terminológie (o tom ďalej). Z hľadiska metodiky sa podľa Ružičku (1974, s. 79) „od začiatku štúdií latinčina so žiakmi precvičovala *prakticky* v krátkych latinských dialógoch zábavnou, ľahkou a prístupnou formou systémom pretekov.“ *V tretej triede* (classis syntaxeos vel suprema), ktorú väčšinou navštevovali desaťroční chlapci, sa preberala *celá normatívna gramatika* (t. j. aj s výnimkami, nepravidelnosťami a neohybnými slovnými druhmi). V prvom oddelení si v rámci etymológie žiaci osvojovali základné etymologické pravidlá, rozkladali slová na korene, predpony a prípony a učili sa spoznávať tzv. *etymón* slov. Druhý oddiel bol zameraný na výklad o nepravidelných a neúplných slovesách a ich časovaní. Potom sa preberali neohybné slovné druhy. V tretej triede dával učiteľ dva razy do týždňa žiakom prekladať krátky písomný text na určitú tému (tzv. argumentum) z materinského jazyka do latinčiny. Štvrtá trieda (classis syntaxistarum et poetarum) tvorila predstupeň k humanitnému vzdelaniu. Bola zameraná na syntax (simplex, ornata et figurata) a poetiku. Tieto dve disciplíny tvorili predbežnú prípravu na rétoriku. Ako cvičný text klasickej latinčiny slúžil Cornelius Nepos (100 – 25 pr. Kr.).

Z tohto krátkeho opisu vidno, že vyučovanie latinčiny predstavuje v 16. – 18. storočí mimoriadne prepracovaný systém, pričom sa vo vzdelávacom procese najmä na nižšom stupni akcenty kladli na pamäť a reprodukciu, ktoré tvorili akýsi predstupeň a prípravu na aktívne používanie klasickej latinčiny, čo bolo hlavným cieľom vtedajšieho stredoškolského vzdelávania. Métou výchovy na Slovensku v tomto období bola *eloquentia et pietas*. Preto sa vzdelávacie aktivity sústreďovali najmä na štúdium gramatiky a náboženstva. Popri nich sa však nezanedbávalo ani štúdium základov ostatných vedeckých disciplín.

3. Adaptácie antickej gramatiky na Slovensku

Ako sme videli, začiatky gramatického opisu v národných jazykoch sú v strednej a východnej Európe⁵ spojené s Donatovými učebnicami, najmä s *Ars minor*, kde sa k latinskému zneniu pridávalo znenie v domácej reči. Donatove učebnice sa postupne prispôbovali rečovým osobitostiam, pričom sa prejavovala aj snaha po väčšej prehľadnosti textu, ktorý v pôvodnom latinskom origináli nie je výraznejšie

⁵ Vo východnej Európe, najmä v Rusku, sú počiatky gramatického opisu späté s gramatickou tradíciou Dionysia Thraka. Tento fakt súvisí s tým, že Rusko bolo kultúrne i nábožensky orientované na Byzanciu, kde sa gramatika rozvíjala v Thrakovom duchu. Istú výnimku tvorí na konci 15. storočia Dimitrij Geranov z Novgorodu, ktorý preložil do ruštiny latinského Donata. Ide o svedectvo toho, že Novgorod sa politicky i kultúrne orientoval viac na Západ, najmä na nemeckú Hanzu. Celkovo však bol Gerasimovov pokus izolovanou epizódou, pretože po pričlenení Novgorodu k Moskve sa aj tu začína pestovať tradícia byzantskej vzdelanosti (p. Ďurovič, 2005, s. 209 – 220). Po páde Konstantinopolu priniesli starogrécko-byzantskú gramatickú tradíciu do humanistickej Itálie byzantskí emigranti. Prvou učebnicou gréčtiny na Západe v novoveku bol spis Ἐπιτομή τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν od Constatina Laskaris (1434 – 1501). Na základe tejto učebnice potom v neskorších časoch vypracovali západní vzdelanci ďalšie starogrécke gramatiky v humanistickej Európe (o tom bližšie Worth, 1983 a i.).

členený. Ľahšie memorovanie deklinačných i konjugačných paradigiem mali umožniť prehľadné tabuľky latinskej flexie. Na Slovensku takéto znenie pripravili Leonard Culman a Pavol Doležal, pričom mimoriadne rozšírená bola i donatovská učebnica od Johanna Rhenia.⁶ Až do 17. storočia sa aj u nás používali čisto latinské učebnice, ako to bolo bežným úzom v stredoveku. Až neskôr vplyvom myšlienok J. A. Komenského sa dostáva ľudová reč do školských lavíc, teda aj do školských vydání Donata. Prvý pokus predstavuje latinsko-české vydanie Donata (s českými glosami) od Leonarda Culmana. Prvé vydanie je z roku 1678 v Levoči.

Od 18. storočia sa u nás používa najmä dvojjazyčné spracovanie Donata od Johanna Rhenia. Tlačiar M. Landerer vydáva na začiatku 18. storočia pomerne samostatne koncipované vydania Donata: latinsko-české, latinsko-maďarské a latinsko-nemecké. Jeho *Donatus Latino-Bohemicus* z roku 1745 predstavuje pomerne hlboké a samostatné spracovanie pôvodného nemeckého poňatia. Možno povedať, že ide o istú kombináciu Donatovej *Ars minor* a Rheniovej *Grammatica Latina*. Samotný autor krátkych českých textových vložiek v tejto pozoruhodnej učebnici je anonymný. V predhovore píše, že skombinoval z Donata pravidlá o paradigách deklinácie a ďalej základné pravidlá zo syntaxe podľa Rhenia, kde však sám pridal zreteľnejšie príklady. Pri výklade textov sa častejšie pridáva „lingua Slavonica“, podobne ako sa pridáva nemčina v latinsko-nemeckom spracovaní Donatovej *Ars minor*. Neznámy autor vo svojej učebnici teda prekladá nielen z Donata prevzaté gramatické výklady, ale aj niektoré (morfologické) pravidlá a príklady z Rheniovej gramatiky. Tá totiž obsahovala nielen syntax, ale aj hláskoslovie a morfológiu. Jadrom tohto spisu zostáva problematika slovných druhov. Celkovo sa pri náuke o „častiach reči“ zachováva členenie látky v takej podobe, akú sme videli u pôvodného Donata. Morfologické pravidlá sa však exemplifikujú aj dokladmi z ľudovej reči. Novinkou sú pridané pravidlá (*regulae*), ktoré podávajú zovšeobecnené morfologické poznatky, napr.: „*Regulae generales de genere substantivorum. Regula I.: In um et a pluralia neutra sunt...*“ (s. 5).⁷ Tieto pravidlá sa v originálnom Donatovi nenachádzajú. Ďalšou zmenou oproti originálu je ponímanie deklinácie a konjugácie, čo sa navonok prejavuje v pridaní prehľadných deklinačných a konjugačných tabuliek aj s českými prekladmi. Ešte významnejšia zmena však spočíva v tom, že jednotlivé deklinácie nie sú odvodené na základe gramatického rodu, ale formálne, na základe zakončenia mena v nominatíve, genitíve a niekedy aj datíve singularis. Kým konjugácie vymedzoval Donatus na základe koncovkového vokálu, ktorý odvodzoval od 2. os. sg. ind. praesentis, Rhenius rozdeľuje konjugácie

⁶ Johannes Rhenius sa narodil v roku 1574 ako syn súkenníka v meste Oschatz (Meißen). Od roku 1591 navštevoval saskú krajiniskú školu. Potom študoval v Lipsku teológiu, filozofiu a klasické jazyky. Získal tu titul magistra. Od roku 1602 bol tertiom na Thomasovej škole. V rokoch 1608 – 1618 bol zástupcom rektora. Dekanom filozofickej fakulty sa stal v roku 1612. Pre spory týkajúce sa jeho latinských gramatík opustil svoje doterajšie saské pôsobisko, hoci ešte predtým sa v roku 1612 stal profesorom. Na sklonku svojho života potom pôsobil ako súkromný učenec. Niekoľko rokov pred smrťou mu ponúkli miesto zástupcu rektora v meste Husum, kde v roku 1639 aj zomrel (p. Ising, 1970).

⁷ Porov.: M. Johanni Rhenii *Donatus Latino-Bohemicus* [...]. Bez udania miesta MDCCXLV. Všetky ostatné citáty z Rhenia budú podľa tohto vydania, preto v texte budeme uvádzať len príslušnú stranu, a nie kompletne bibliografické údaje.

podľa *tematického vokálu ā, ē, e, ī*, ktorý stojí pred infinitívnou koncovkou *-re*, čím dostáva 4 konjugácie: *amā-re, dolē-re, lege-re, audī-re*. Syntax vychádzajúca z Rhenia sa až na úvodnú definíciu podáva len v latinčine, čo zodpovedá pokročilejšiemu stupňu výučby žiakov. Skladba je rozpracovaná len na posledných siedmich stranách. Treba však povedať, že Rhenius neopisuje pevnú koncepciu skladby, ako sa prezentuje v moderných normatívnych učebniciach (pádová syntax, vetnočlenská syntax, vetná syntax a pod.), ale skôr zoznam najnevyhnutnejších syntaktických pravidiel, ktoré by si mal osvojiť latinčinár – začiatočník. Keďže syntax je novým konštitutívnym prvkom „školských Donatov“, aspoň heslovite načrtneme jej štruktúru. Podľa Rhenia: „*syntaxis dictiones inter se recte componere docet*“ (s. 166). Jeho náuka o skladbe obsahuje 24 pravidiel (*regulae*):

- REGULA I.: O zhode substantív a adjektív⁸,
- REGULA II.: O zhode vzťažných zámen a substantív,
- REGULA III.: O prístavku,
- REGULA IV.: O čísle prísudkového slovesa,
- REGULA V.: O genitíve,
- REGULA VI.: Dokončenie výkladu o genitíve,
- REGULA VII.: O väzbách sloviess mnohosti a nedostatku,
- REGULA VIII.: O datíve,
- REGULA IX.: O ablatíve,
- REGULA X.: O komparatívnej väzbe,
- REGULA XI.: O väzbe *opus est*,
- REGULA XII.: O pádoch v doplňovacích otázkach,
- REGULA XIII.: O nominatíve pri osobných slovesách,
- REGULA XIV.: O nominálnych väzbách,
- REGULA XV.: O genitívnej väzbe sloviess *sum, forem a fio*,
- REGULA XVI.: O prospechovom datíve,
- REGULA XVII.: O väzbe aktívnych sloviess,
- REGULA XVIII.: O väzbe pasívnych sloviess,
- REGULA XIX.: O bezspojkovom spájaní dvoch sloviess,
- REGULA XX.: O partitívnych konštrukciách,
- REGULA XXI.: O adverbách,
- REGULA XXII.: O predložkových pádoch,
- REGULA XXIII.: O spojkách,
- REGULA XXIV.: O citoslovciach.

Výklad syntaxe má jednotnú štruktúru. Najprv sa definuje pravidlo, napr.: „*Genitivum postulant sum, forem, fio, quando possessionem aut proprietatem significant*“ (s. 170). Potom nasleduje vysvetlenie zmyslu pravidla (*sensus*), ktoré spočíva v „prerozprávaní“ pravidla inými slovami: „*Haec tria verba substantiva constructur etiam cum genitivo, quandoidem significant, quod possideo vel proprium est, ut: Hic liber est patris mei. Exemplum: est patris*“ (ibidem). Vidíme, že v príklade sa osobitne zvýrazňuje preberaný jav. V časti *applicatio* sa už uvedený príklad

⁸ Uvedené názvy pravidiel sa v pôvodnom texte nenachádzajú. Vytvorili sme ich na základe obsahu týchto pravidiel a uvádzame ich tu ako skratky z priestorových dôvodov.

rozoberá a vysvetľuje na základe vopred definovaného syntaktického pravidla, napr.: „Applicatio: Hoc verbum substantivum est, construitur cum genitivo patris: quia possessionem significat; hoc est, potest exposui per possident, nempe: *Pater possidet illum librum*“ (ibidem). V Rheniovom poňatí v súlade s antickou tradíciou sa syntax nechápe ako náuka o vetách, ale ako skladba slovných druhov. Gramatická terminológia Rheniovho latinsko-českého Donata je výhradne latinská.

Od začiatku 18. storočia sa na Slovensku ďalej špecifikuje rozvíjanie donatovskej tradície. Spájajú sa totiž prvky neskorého humanizmu a raného osvietenstva. Rheniov Donatus bol v tomto období výrazne obsahovo i formálne prepracovaný, prispôbujúc sa rozličným ľudovým potrebám. Vznikli nové typy štvorjazyčných učebníc: *Donatus Latino-Germanico-Hungarico-Bohemicus*. Z typologického hľadiska ide o kvalitatívnu zmenu, pretože učebnica bola prispôbena na zložité jazykové pomery rakúskej monarchie. Táto polyglotná učebnica sa používala až do začiatku 19. storočia (jej tvorcom bol Pavol Doležal). Podnet k dôležitému typologickému pretvoreniu učebnice mohol vyjsť od najvýznamnejšieho učenca a pedagóga tých čias – Mateja Bela (1684 – 1749). Doležal vydal polyglotný text učebnice gramatiky s názvom *Donatus Latino-Germanico-Hungarico-Bohemicus* v Bratislave roku 1746. Obsahovo predstavuje toto vydanie isté rozšírenie Rheniovho Donata. Doležal si však z metodických príčin zvolil iný princíp členenia látky ako Rhenius. V prvej časti knihy sa žiaci oboznamujú výlučne s jazykovou tematikou (gramatická terminológia je obmedzená na minimum), ktorá je podaná v schematických tabuľkách a príkladoch. Žiaci sa zaoberajú paradigmami flexie i príkladmi nesklonných slovných druhov. Tu sa dôsledne používa ľudová reč; každé slovo v príkladoch má svoj pendant v nemčine, maďarčine i češtine a ohýba sa vo všetkých jazykoch. Oproti Rheniovi Doležal niektoré príklady pozmenil a k paradigmám flexie aj samostatne pridal. Druhá časť v súvislosti s pokročilejším stupňom jazykových vedomostí je písaná výlučne po latinsky. Obsahuje definície a pravidlá v rovnakom znení, ako ich nachádzame u Rhenia. K svojej učebnici Doležal pripojil aj krátke latinské texty na čítanie a pre učiteľov 18 metodických pokynov, v ktorých viackrát spomína používanie ľudovej reči. Učiteľom radí, aby gramatické pravidlá vysvetľovali aj v materinskej reči. Tieto odporúčania zodpovedajú situácii, ktorá existovala od čias Rhenia: na základnom stupni má byť materinský jazyk rovnoprávny s latinčinou, preto sa tvaroslovie učí v domácej reči aj v latinčine. Žiaci majú aj doma čo najviac odpisovať texty v ľudovej reči a prekladať ich do latinčiny. Posledné vydanie Doležalovej učebnice vyšlo v roku 1800 vo Vacove, ale učebnica sa používala ešte v rokoch 1822 – 1827.⁹

Z historického hľadiska je zaujímavé sledovať spôsob začlenenia antických gramatických termínov do sústavy gramatických termínov v slovenčine, pričom tento proces nebol jednotný. Jedna časť starých gréckych a latinských termínov sa formálne adaptovala a zdomácnela, napr.: z gr. *synonymia*, *metonymia*, *parabola*, *hyperbola*, *onomatopojia*;¹⁰ z lat. *sylaba*, *deminutivum*, *cezúra*, *vers* a i. Do odbor-

⁹ O Culmanovom, Rheniovom a Doležalovom spracovaní Donatovej učebnice gramatiky porov. Ising, 1970.

¹⁰ Toto zdomácnenie sa uskutočnilo cez latinizovanú podobu týchto termínov, porov. štylistickú časť Donatovej *Ars maior*.

nej komunikácie neprenikli ich kalkované podoby ako napr. sylaba – *slovka*, hyperbola – *zvišovateľka*, metonymia – *dovtípička* (slovenské ekvivalenty uvádza Dekanová, 2005, s. 238 – 261). V odbornej reči sa teda ustálili adaptované cudzie termíny, hoci niektoré kalkované termíny prenikli do domácej terminológie, napr.:

gr. *ὄνομα* – lat. *nomen* – nem. *Nam(e)* – čes. *jméno* – slov. *meno* – poľ. *imię*;

gr. *ῥῆμα* – lat. *verbum* – nem. *Wort, Zeitwort* – čes. *slovo, sloveso* – slov. *slovo, sloveso* – poľ. *słowo*.

Proces adaptácie antického termínu bol neraz zložitejší; variantné podoby domácich kalkov ustúpili a presadil sa starší latinský termín:

gr. *γενική* – lat. *genitivus* – nem. *Besitzer, Besitzfall, zweiter Fall* – čes. *plodící, množící, plodný, přivlastňující, genitív, druhý pád* – slov. *plodný, genitív, druhý pád* (p. Dekanová, 2005; Habovštiaková, 1968; Ising, 1970; Dionysii Thracis *Ars grammatica* 1883).

V latinských textoch našich obrodenských gramatík sa používajú staré tradičné názvy morfológických kategórií bez navrhovaných domácich ekvivalentov, napr. *species, figura, persona, genus, numerus, casus, modus, tempus* a i.

Polyglotné spracovanie Donatových učebníc si zasluhuje pozornosť aj ako jazykový text. V donatovských učebniciach zo Slovenska sa zhodne uvádza, že ide o texty napísané „w Slowenském Gazyku“. Prevažuje však český ráz textov. Českú podobu majú gramatické poučky i paradigmatické opisy. Príklady, ktorými sa dokladajú gramatické pravidlá, sú obyčajne české, hoci dosť početné sú aj (západo)slovenské exemplifikácie a ekvivalenty (treba prizerať na rozdiely hovoreného slova a tradičnej českej grafiky; porov. Blanár 2006). Tieto príklady totiž netvoria súčasť odborného metajazyka. Zaujímavú výnimku predstavuje už spomínaný *Donatus Latino-Bohemicus* z roku 1745. Ide pravdepodobne o jediný text Donata, ktorý má na začiatkových stranách podobu kultúrnej západoslovenčiny. Ďalšie časti majú česko-slovenský a český ráz (o tom bližšie Blanár, 2006).

Prínos donatovskej a vôbec antickej gramatickej tradície na Slovensku spočíva v tom, že poskytuje nielen terminológiu a gramatický metajazyk, o ktoré sa neskôr opierajú prehľadnejšie gramatické opisy jazyka, ale aj v tom, že prináša podnety na ďalší rozvoj gramatického myslenia domácich filológov.

PRAMENE¹¹

Aelius Donatus: *Ars grammatica*, ed.: Henricus Keil. Lipsiae 1864.

Aelius Donatus: *De octo partibus orationis ars minor*, ed.: Henricus Keil. Lipsiae 1864.

Dionysios Thrax: *Ars grammatica*, ed.: Gustavus Uhlig. Lipsiae 1883.

Johannes Rhenius: *Donatus Latino-Bohemicus* [...]. Bez udania miesta 1745.

Pavol Doležal: *Donatus Latino-Germanico-Hungarico-Bohemicus* [...]. Vacii 1800.

¹¹ Z historických a praktických dôvodov sú autori prameňov abecedne zoradení podľa krstného mena, a nie podľa priezviska, ako je to pri súčasných autoroch v literatúre.

- BLANÁR, V.: Donatus Latino-Bohemicus z roku 1745 (J. Rhenia). Referát na konferencii Jazyk, veda o jazyku, societa (apríl 2006). In: Slovenská reč 2006. roč. 71, č. 5 s. 257 – 268.
- CURTIUS, E. R.: Evropská literatura a latinský středověk. Praha: 1998.
- ČEČETKA, J.: Zo slovenskej pedagogiky. Martin: 1940.
- DEKANOVÁ, A.: Literárnovedná terminológia v jazykovednom diele Antona Bernoláka. In: Kniha 2005. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin: 2005.
- ĎUROVIČ, Ľ.: Vzniknovenie grammatickej mysli na Rusi i obrazovanie grammatiki ruskogo literaturnogo jazyka. In: Všeobecná jazykoveda a slavistika. Vybrané štúdie II. Bratislava: 2005.
- HABOVŠTIÁKOVÁ, K.: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava: 1968.
- ISING, E.: Die Herausbildung der Grammatik der Volkssprachen in Mittel- und Osteuropa. Berlin: 1970.
- LAW, V.: The Insular Latin Grammarians. Woodbridge: 1982.
- LAW, V.: Grammar and Grammarians in the Early Middle Ages. London. New York: 1997.
- LUHTALA, A.: Grammar, Early Medieval. In: Encyclopedia of Language and Linguistics. Ed: Keith Brown et al. Amsterdam: 2006.
- RUŽIČKA, V.: Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu (po 70. roky 18. storočia). Bratislava: 1974.
- VAJCIK, P.: Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v XVI. storočí. Bratislava: 1955.
- WINTER, Z.: Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století. Kulturně-historický obraz. Praha: 1901.

Славянская и словенская интерлингвистика и проблема лингвоконструирования в истории словенского литературного языка

АЛЕКСАНДР ДМИТРИЕВИЧ ДУЛИЧЕНКО

1. О содержании и принципах интерлингвистики

Интерлингвистика связана с преодолением языковых барьеров и потому занимается изучением проблем международной (resp. трансэтнической) языковой коммуникации, что предполагает:

- 1) поиск и выдвижение предложений на роль международного языка одного из существовавших или существующих этнических языков и
- 2) конструирование такого языка сознательно, т. е. искусственно.

Сам термин *интерлингвистика* во французском оформлении *interlinguistique* появился в 1911 г. (J. Meysmans), хотя истоки этой дисциплины, выражающиеся прежде всего в лингвоконструировании, или лингвопроектировании, следует искать в глубоком средневековье: в течение многих веков вплоть до 70-х гг. XX в. в разных странах мира было создано более 900 лингвопроектов универсального, всемирного, международного языков (данные об этих лингвопроектах см. в энциклопедическом справочнике: Дуличенко 1990а). Теоретическое осмысление проблем интерлингвистики начинается с высказываний на эту тему Р. Декарта (XVII в.), а практическая проверка результатов сознательного лингвоконструирования — с появления и распространения таких международных искусственных языков, как волапюк (1879), а затем и эсперанто (1887) (см.: Кузнецов 1987).

Лингвопроектирование предполагает создание языковой системы или же ее отдельных подсистем (в случае, когда речь идет о той или иной степени глубины реформирования этнического языка) сознательным путем. Конструирование языка в интерлингвистике проводится, как правило, в двух направлениях:

- 1) лексические и грамматические единицы просто-напросто выдумываются, т. е. практически не связаны с живым этно-языковым материалом, — в этом случае принципы построения и сами лингвопроекты называются *априорными*;
- 2) если единицы базируются на конкретном этническом языковом материале, то лингвопроекты называют *апостериорными*.

Лингвопроекты по замыслу их авторов могут носить глобальный характер — если они предназначены для всеобщего использования, и региональный — если они охватывают определенный культурно-языковой ареал, например, европейский или же какую-то его часть (см.: Дуличенко 1983, 3 – 20). Для нас наиболее интересно второе.

В истории интерлингвистики известны эксперименты по созданию проектов искусственных языков на базе определенного лингвогенетического материала. Так, в эсперанто синтезированы элементы романского, германского, а также славянского происхождения — поэтому этот язык легче понимаем в Европе. Проводятся эксперименты и на более узком материале — так появляются лингвопроекты меж- или всероманского, меж- или всегерманского предназначения.

2. Славянская интерлингвистика

В Славии уже давно пытаются создать проект *всеславянского*, или *межславянского*, языка. Это подводит нас к необходимости выделить из общей интерлингвистики особую поддисциплину — *славянскую интерлингвистику*, начала которой, если брать за точку отсчета первые эксперименты по созданию проектов *всеславянского языка*, уходят по крайней мере в XVI в. и даже к лингвоконструктивной деятельности братьев Кирилла и Мефодия.

Основным объектом славянской интерлингвистики, о необходимости конструирования которой мы заявили в 80-е гг. (см.: Duličenko 1989a, 71 – 90), является *всеславянский язык*. Решение теоретических и практических вопросов общего средства коммуникации проводится в славянской интерлингвистике на основе славянского языкового материала, при этом продукт сознательного языкового творчества, или сознательного языкового планирования, ориентирован исключительно на межславянское использование. Добавим также, что в компетенцию славянской интерлингвистики должно также входить *изучение реформ*, связанных с созданием или совершенствованием этнического литературного языка. И *реформирование* — разовый процесс, и *нормализация* — постоянно сопровождающий развитие *литературного языка* процесс непосредственно связывает интерлингвистику с собственно лингвистикой. Интерлингвистика, таким образом, — это не «бедный родственник», находящийся на периферии науки о языке, но органическое продолжение лингвистики в сторону движения ее к большему языковому абстрагированию именно через литературный язык (подробно об этом см.: Дуличенко 1995, 39 – 55).

И реформирование, и нормализация этнического литературного языка есть не что иное, как известный в интерлингвистике *процесс апостериоризации*, за которым стоит:

- 1) сознательная систематизация лексических, словообразовательных и грамматических элементов, т. е. приведение их в норму,
- 2) их «исправление»,
- 3) устранение,
- 4) замена,
- 5) введение новых элементов и под.

Именно эта сторона более всего приложима к истории любого литературного языка.

Применение идеи апостериоризации к теории и истории литературного языка заслуживает, по нашему мнению, специального внимания: оно даст возможность по-новому взглянуть на некоторые стороны феномена, называемого литературным языком. (Теоретические аспекты проблемы рассматриваются в раб.: Дуличенко 1990б, 10 – 28; Duličenko 1989b, 47 – 61). Предлагаем схему, в которой сознательное интерлингвистическое конструирование апостериорного типа постепенно переходит в апостериоризацию (т. е. реформирование и нормализацию) литературного языка (разработана нами и продемонстрирована в докладе «Некоторые соображения о перспективах лингвистики после XX века» в феврале 1995 г. на проходившей в Московском университете конференции «Лингвистика на исходн XX века: итоги и перспективы»; опубликован: Дуличенко 1996, 124 – 131):

Таблица № 1

МИЯ-II	←	продукт надъязыкового конструирования — априоризация (IV ступень)	
			интерлингвистика
МИЯ-I	←	продукт межъязыкового конструирования — апостериоризация (III ступень)	
ЭЛЯ	←	продукт внутриязыкового конструирования — апостериоризация (II ступень)	нормативная лингвистика
ЭЯ	←	продукт стихийно-сознательного языкотворчества (I ступень)	описательная лингвистика

языковая горизонталь

Где: МИЯ — международный искусственный язык, ЭЛЯ — этнический литературный язык, ЭЯ — этнический язык (например, словенский, русский и т. д.).

По вертикали ступени движутся к полностью рациональному конструируемому языку (IV ступень), в то время как III и II ступени опираются на реальный языковой опыт человечества, отличаясь лишь степенью языковой абстракции, т. е. МИЯ-I строится на материале родственных языков (межъязыковой уровень), а ЭЛЯ — на материале говоров и диалектов одного языка (внутриязыковой уровень). В правой стороне таблицы указано, в компетенции какой дисциплины или направления находятся эти модели.

Нам представляется интересным и важным посмотреть на некоторые моменты истории развития словенского литературного языка с позиций славянской интерлингвистики.

3. Конструирование всемирных языков у южных славян и словенская интерлингвистика

Среди славян, входивших в состав Югославии, идея всемирного, международного языка занимала, начиная с середины XIX в., что наглядно представлено в таблице № 2:

Таблица 2

Проекты и предложения по созданию всемирных или международных искусственных языков неславянской ориентации среди южных славян (XIX – середина XX вв.)

По данным кн.: А. Д. ДУЛИЧЕНКО: Международные вспомогательные языки. – Таллинн, 1990.

время	лингвопроект (лингво-ним)	автор	тип лингвопроекта	место создания
1) 1848	Pangraphie	Stjepan Ivičević	пазиграфия	Hrvatska/Wien
2) 1859	Pasigraphie	Mojsije Paić	цифровая пазиграфия	Србија/Zemun (Semlin)
3) 1870	Universal-Dolmetsch	Jurij Humar/Holmar	априорно-философский	Slovenija
4) 1886	Sprachwissenschaftliche Kombinatorik	Juraj Bauer	априорный, реформа волапюка	Hrvatska/Zagreb (Agram)
5) 1888	Spelin	Juraj Bauer	априорный	Hrvatska/Zgreb (Agram)
6) 1908 – 1910	Eulalia	Stanislav Škrabec	апостериорный на латин. базе	Slovenija
7) 1919 – 1922	Amiana	Петар Е. Стојан	апостериорный	Србија/Крагујевац (← Россия/СССР)
8) нач. 20 в.?	Audi	(Anton Ertl ?)	цифровая пазиграфия	Slovenija/Maribor
9) 1923	Babilonska uganka	Anton Ertl	пазиграфия	Slovenija/Maribor
10) 1935	Internasional	Pavle Mitrović	апостериорный	Bosna/Sarajevo
11) 1941	Rodis	Viktor Margetić	пазиграфия, всемирное письмо	Hrvatska/Split
12) 1947	Inter-Sistemat	Pavle Mitrović	апостериорный	Bosna/Sarajevo
13) 1965	Liberanto	Emil Kotar	апостериорный романский	Slovenija/Ljubljana
Босния				2
Сербия				2
Словения				5
Хорватия				4

Из таблицы видно, что в XIX в. здесь популярны априорные лингвопроекты; эпоха апостериорных лингвопроектов наступает лишь в начале XX в. и начинается она проектом *Eulalia* словенского лингвиста Станислава Шкрабца. Обратим внимание на активность словенцев в этом процессе: в XIX в. из 5 лингвопроектов один, априорный по структуре, создан словенцем; но в XX в. из 8 известных нам лингвопроектов (созданных до середины этого века)

половину создали они! Из них два априорных являются отголоском интерлингвистических идей прошлых веков, а два других — апостериорные лингвопроекты, привлекающие преимущественно материал романского происхождения — таковы *Eulalia* С. Шкрабца и *Liberanto* Эмиля Котара (последний лингвопроект — типичный образец межроманского типа). Итак, пристрастие словенцев к лингвоконструированию, проецируемому в будущее и в глобальных масштабах, очевидно.

4. Конструирование всеславянских языков у южных славян и роль словенцев в этом процессе

А теперь посмотрим, как проявили себя словенцы в работе по конструированию проектов всеславянского языка. Сначала приведем таблицу, в которой отражены все известные нам проекты всеславянского языка:

Таблица № 3

Проекты всеславянских языков в истории славянской (и словенской) интерлингвистики (XVI – середина XX вв.)

По данным кн.: А. Д. ДУЛИЧЕНКО: Международные вспомогательные языки. – Таллинн, 1990.

	время	Лингвопроект (лингвоним)	автор	место
	XVI век			
1	1583	Slovisgnsky/slouignisky iazik	Šime Budinić	Hrvatska//Roma
	XVII век			
2	1657 – 1666	Руски језик	Juraj Križanić	Hrvatska//Россия
	XVIII век			
3	1790	[ ]	G. Sapel	Slovenija
4	1793	[ ]	Blaž Kumerdej	Slovenija
5	1796	[Општи словенски језик]	Стефан Страти-мировић	Србија
	XIX век			
6	1807	[Wspólny język słowiański]	Samuel Linde	Polska
7	1826	Lingua slavica universalis	Joann Herkel	Slovensko//Budapest
8	1847 – 1849	Sveslavjanski jezik	Matija Ban	Србија/Хрватска/ Београд, Dubrovnik
9	1850	Vseslavjanski jezik	Jakob Radoslav Razlag	Slovenija //Gradec – Graz
10	1853	Sveslavenski jezik	Božidar (Matija) Raič/ Raič (Reich)	Slovenija //Zagreb
11	1863 – 1865	Узајемні славјански језик	Matija Majar	Slovenija //Praha
12	≈1872	[Vseslovanski jezik]	Oroslav Caf	Slovenija
	XX век			
13	1907	Neuslawisch	Ignác Hošek	Čechy/Kroměříž
14	1912	Slavina (Slovanské es-peranto)	Josef Konečný	Čechy/Praha
15	1912	Slovanština	Edmund Kolkop	Čechy/Jevíčko
16	1913 – 1916	[ ]	Петр Стоян, Д. Чуповский	Россия/Петроград
17	1920	Slavski jezik	B. Holý	Čechy/Nové Město nad Metují (Mez-lesí)

	время	Лингвопроект (лингвоним)	автор	место
18	1940	Свеслав (Свесловенски језик)	Ч. Ђурђевић	Србија/Београд
19	194...?	Slovan	A. E. Zidek	USA
20	1954 – 1958	Mežduslavjanski jezik	Ladislav Podmele e. a.	Čechy/Praha
21	20 век	Slawsky	?	England

В соответствии с данными таблицы с XVI в. и до середины XX в. был предложен разной глубины разработки 21 проект всеславянского языка (цифра не абсолютная; о всеславянских проектах конца XX – начала XXI вв., отраженных в Интернете, см. специальную статью: Berger 2004, 19 – 28). Поляки предложили всего один проект всеславянского языка, словаки — 1, хорваты — 2, сербы — 3, чехи — 5, словенцы — 6, т. е. последние два народа проявили наибольшую активность в лингвоконструировании на славянском материале.

Словенцы начали проявлять интерес к всеславянской идее в ее лингвистическом исполнении с конца XVIII в. — проекты Г. Сапеля и Б. Кумердея — и были в этом отношении самыми активными. В XIX в., в период национального возрождения, когда остро встал вопрос о литературно-письменном языке для каждого народа, но пути к нему просматривались еще с большим трудом, опять-таки именно словенцы оказывались наиболее инициативными — ими предложено по крайней мере 4 всеславянских проекта из 7! И хотя эти цифры не абсолютны, но лидерство словенцев здесь — очевидное!... При этом отметим, что выдающуюся роль в разработке теоретических проблем конструирования всеславянского языка сыграл Матия Маяр, предложивший в 1863 – 1865 гг. *Узајемни славјански језик* и издававший посвященный ему журнал «*Slavjan*» (Majar 1863 – 1865; Majar, izd. 1873 – 1875). М. Маяр интуитивно применил в этом труде некоторые из принципов интерлингвистической апостериоризации (об этом наша раб.: Duličenko 1992, 431 – 444). А вот в XX в. (до его середины), когда было предложено по крайней мере 6 всеславянских лингвопроектов при лидирующей роли чехов, словенцев не находим. Это — объективное свидетельство того, что лингвистически наполненная всеславянская идея словенцев интересовала прежде всего в их предвозрожденческий и в возрожденческий периоды. Она стала спадать (хотя все же не исчезла вообще) именно к 70-м гг. XIX в., когда нормы единого словенского литературного языка по существу уже были стабилизированы, наметился и стал развиваться единый словенский литературно-языковой процесс, успешно продолжающийся уже второе столетие (Toporišič 1967; Toporišič 1992; Orožen 1996; Orožen 2003; Vidovič-Muha 2000; Дуличенко 1998, 98 – 104; Дуличенко 2005, 201 – 202).

Итак, словенцы дали науке по крайней мере 11 лингвопроектов разной степени разработанности из 34, представленных в таблицах № 2 и № 3. Это составляет третью часть от всех южнославянских проектов. При этом 5 из них никак не связаны со славянским языковым материалом, а 6 лингвопроектов

опираются именно на него. Это весомый вклад в интерлингвистическое конструирование, позволяющий говорить об особом направлении — *словенской интерлингвистике*. Ниже мы покажем, что содержание словенской интерлингвистики не исчерпывается только конструированием всемирных и всеславянских языков.

5. Применение интерлингвистического принципа апостериоризации к истории словенского литературного языка

5.1. Социолингвистическая стратегия всеславянизации

Социолингвистическая стратегия всеславянизации, как мы уже отметили, получившая в конце XVIII – XIX вв. широкое распространение среди южных славян и словенцев особенно, достаточно отчетливо выразилась в идее *всеславянского языка*. См. о ней подробно раздел 5.

5.2. «Иллирийская» социолингвистическая стратегия

Однако в компетенцию словенской интерлингвистики должна входить не только всеславянизация. В истории словенского литературного языка лингвоконструирование было обращено также к материалу, который ограничивался в основном южнославянским генетическим источником. Это тоже славянизация, однако проводится она в рамках самых близкородственных языков.

Хорошо известно, что в XIX в. южнославянские народы отдали также дань и так наз. «иллирийской идее», согласно которой все южнославянские народы представляют собой некое этническое единство, а их разошедшаяся речь должна была постепенным сближением лексики и грамматики вылиться в единый «иллирийский язык». В реальности все же основой такого языка мыслился сербско-хорватский, т. е. языки сербов и хорватов, в то время как словенский оставался несколько на периферии. В пропагандистском духе и теоретически эту идею отстаивали многие деятели словенской и хорватской культуры, начиная от Станко Врза и кончая его последователями. В этом направлении выдающимся трудом, в котором теоретически обосновывались принципы и давались практические рекомендации по сближению и даже слиянию южнославянских языков, были «Правила, каким образом развить иллирийское наречие и вообще славянский язык» М. Маяра (Mažar 1848). Это иной тип лингвоконструирования, ограниченный рамками южнославянских языков.

«Иллирийская» лингвистическая стратегия находит регулярное отражение в историях словенского и хорватского литературных языков. Однако, насколько нам известно, «иллирийский язык» во всех его индивидуально-авторских проявлениях до сих пор не подвергался систематическому и сплошному анализу. Такая ситуация сложилась по той причине, что описание «иллирийского» языкового материала проводится, как правило, фрагментарно (с приведением нескольких очевидных примеров-образцов) и в рамках устаревших терминов и понятий, утвердившихся в теории и истории литературного языка. Интерлингвистический принцип апостериоризации дал бы возможность определить состав элементов «иллирийских» текстов, их генетическую основу и соотношение на трех уровнях —

- 1) общеславянском,
- 2) южнославянском и
- 3) конкретно-языковом, т. е. относящемся, характерном только для одного из языков.

При таком подходе не осталось бы места для теоретических заключений, делающихся обычно «на глазок». В плане наших дальнейших исследований стоит задача провести такой анализ и показать его перспективность при изучении проблем построения единого литературного языка, в частности, словенского.

5.3. Внутренняя словенизация, или социолингвистическая стратегия реформирования и нормализации

К двум выше охарактеризованным социолингвистическим стратегиям следует прибавить еще одну, проводившуюся в тесно ограниченных рамках одного языка: мы имеем в виду *процессы реформаторства и нормализации* в целях получения более или менее единого литературного языка. Основной задачей являлось устранение пестрой диалектной окрашенности, которая наблюдалась в письменной реализации словенского языка. Каким образом можно было решить эту задачу? Разумеется, нужно было:

- 1) как можно точнее выбрать диалектную базу (или базы),
- 2) на уровне языкового чутья определить общие для различных говоров и диалектов элементы (которые будут рекомендованы в качестве нормативных),
- 3) при необходимости брать недостающие элементы из небазовых говоров и диалектов или же
- 4) создавать их рациональным путем, т. е. искусственно, а также
- 5) опираться на существовавшие уже письменные традиции.
- 6) Добавим, что при создании литературного языка приходится, при одновременном отталкивании, обращаться и еще к одному источнику — иным языкам.

Деятели словенского возрождения, начиная от писателей Ф. Прешерна, М. Чопа, Я. Зупана и кончая филологами, а также Матицей Словенской, как раз и пошли по этому пути. Красноречивым примером сознательного манипулирования языковым материалом является так наз. *koseskovanje* 40-х гг. XIX в. — эксперименты поэта Йована Косеского по искусственному созданию новых слов и грамматических форм. К середине 60-х — 80-м гг. XIX в. относится так наз. *levstikovanje* — стремление Франа Левстика к доленьско-гореньским базовым признакам литературного языка прибавить элементы старославянского, а также русского языков, против чего выступил С. Шкрабец.

Все сказанное в отношении языковых реформ и нормализации как раз и относится к компетенции (интер)лингвистической апостериоризации, при которой процесс сознательного (resp. рационального) вмешательства в так наз. «естественный» этнический язык принимает очевидные очертания. В про-

цессе построения словенского литературного языка все это проявилось в высшей степени. Это тоже компетенция интерлингвистики, разделяющей с историей литературного языка и общий материал, и общие подходы.

6. Трехуровневая модель конструирования в истории словенского литературного языка XIX в.

Таким образом, интерлингвистический подход к истории словенского литературного языка позволяет выделить в ней (в истории) по крайней мере три в определенные периоды — предвозрожденческий и возрожденческий — тесно переплетающиеся социолингвистические стратегии, связанные с сознательным манипулированием языковых элементов:

- 1) модель (и стратегия) славянизации, направленная на создание всеславянского языка — эта стратегия допускает достаточно вольное манипулирование языковым материалом, так как берет его из разных славянских языков;
- 2) модель (и стратегия) славянизации, направленная на построение «иллирийского языка», более приземленная, нежели та, что направлена на создание всеславянских лингвопроектов: она опирается на материал близкородственных языков, элементы которых известны или же угадываются без большого труда носителями всех южнославянских языков;
- 3) модель словенизации (внутренняя стратегия), призванная с помощью сознательного манипулирования (а нередко в сочетании с интуицией) свести диалектно-говорное разнообразие в русло более или менее единого в нормативном смысле литературного языка.

Из сказанного вытекает, что уровень языковой абстракции при апостериоризации языкового материала допускает три ступени:

- 1) высшую — всеславянский язык,
- 2) среднюю — «иллирийский язык» и
- 3) низшую, или более всего приземленную, — словенский литературный язык.

После этого уже идут «естественные» говоры и диалекты. Именно так представляется нам иерархия процессов сознательного манипулирования языковым материалом.

7. Интерлингвистическое лингвоконструирование и его влияние на развитие словенского литературного языка

Уместно задать вопросы: повлияли ли первые две стратегии на судьбу словенского литературного языка? Оказывали ли они какое-нибудь влияние на решение конкретных вопросов совершенствования литературного языка словенцев? В ответе на этот вопрос мы солидарны с Н. И. Толстым, который в статье «О последней попытке применения 'общеславянской азбуки' к словенскому литературному языку» писал:

«<...> в широком спектре предлагаемых реформ, в гамме различных моделей будущего литературного языка хорватов и словенцев на самом крайнем полюсе были и проекты создания общеславянского языка — литературного языка, способного быть культурным орудием всех южных славян и даже шире — всех славян вообще. Здесь важно отметить, что это, в общем, не были некие чисто абстрактно-умозрительные попытки создания подобия ‘славянского эсперанто’, а были проекты, вызванные жизнью, процессом становления национальных литературных языков, — нечто вроде поисков оптимальной модели объединения в форме литературного языка как можно большего числа диалектов, самого широкого диалектного континуума» (Толстой 1965, 263).

И далее:

«Словенцы не приняли ‘общеславянских’ проектов, так же как был отвергнут в конечном итоге и ‘иллирический’ проект С. Враза о принятии сербскохорватского языка в качестве литературного с внесением лишь некоторых словенских черт. Однако споры об общеславянском языке оказывали известное влияние на общий структурный облик словенского литературного языка» (Толстой 1965, 265 – 266).

После этого Н. И. Толстой ссылается на работу Й. Топоришича, в которой этот автор признает благотворное влияние *levstikovanja* на совершенствование норм словенского литературного языка (Топориšič 1960, 499).

К сказанному мы бы добавили, что импульсы «всеславяности» среди словенцев не угасли в XIX в.: они давали о себе знать и в самом конце XIX в., и в первой трети XX в. Эти импульсы были связаны с лингвоконструированием, т. е. сознанием того, что в литературно-письменный язык можно вносить те или иные изменения, исправления и даже вводить искусственно созданные элементы. Показательным примером в этом отношении является деятельность приморского будителя Матвея Андреевича Терновца, или Трновца (1842 – 1913), которого не покидала мысль о «всеславяности» и который в 90-е гг. XIX в. пропагандировал «общеславянскую азбуку», в том числе и по отношению к словенскому языку. Характерным образцом его «кириллической» деятельности было издание небольшой книжки переводов мировой поэзии под названием «Китица пове̑стиц» (книга опубликована под псевдонимом: Ламурский 1891), о чем подробно писал в свое время Н. И. Толстой (Толстой 1965, 260 – 266). Как в этих переводах, так и в ругих текстах на словенском языке Матвей Андреевич позволял себе разные языковые вольности, т. е. манипулировал элементами родного языка, что вызывало негативное отношение современников и подобную же оценку получило в истории словенского литературного языка, срав. Высказывание А. Гспана:

«T[ernov]čevi članki, prevodi in izvirne poučne pesmi so pisane v nesprejemljivem jeziku, polnem koseskizmov, arhaizmov, slovanskih izposojenk idr. samovoljnosti» (Gspan 1980, 60).

Однако были причины, которые толкали Матвея Андреевича на подобные лингвистические поступки. Так, он был недоволен тем, что в словенском языке рубежа двух веков сохраняется «дух» иноязычного влияния, — об этом он пишет, например, в книге «Čuvajmo svoje prastarine»:

«<...> nadejal sem se, da se otresô naši književnici tujega duha in da se oklenô slovanske slovenščine. Kratke so bile te nade, kratke kakor popoludanje sanje. Imamo sicer uže lepih, posnemanja dostojnih izjem, — ali ogromna večina naših književnikov, in zlasti naši časniki, izimši 'Slov[enski] svet', 'Edinost' in 'Sočo' s 'Primorcem' vred, pišô nam tako slovenščino, ki ni drugo, nego nemščina, slovenskimi besedami pokrita» (Ламурский 1895, 1).

В приложении к этой книге, изданном отдельной книжицей в 1896 г., Матвей Андреевич сетует на то, что его языковые эксперименты отвергаются, а между тем он твердо убежден, что люблянское «bomkanje» — не для словенского языка, срав.:

«Razpravoj: 'Čuvajmo svoje prastarine' nisem prošel povsod blagopoločno. Prav malo sem ugodil ž njoj ljubljanskim pismenikom, živečim v okrutnem oblastji gorenjščine, v katerej cvete tako zvano 'bomkanje'* (*Upotrebljavanje dovršnika s pomožnikom biti v izražanje bodočnosti, na pr. Bom prisel (vmesto: pridem)! Jutri bom izpil polič vina (vmesto: jutri izpijem polič vina) itd.), ki je nam zapadnim Slovincem še neprijatnejše na ušesa, nego ubiti glasovi razpoklih zvonov» (Ламурский 1896, 3).

Лингвоконструирование Матвея Андреевича все же находило и некоторое оправдание и признание: например, он предложил ряд оправданных решений в области словенской юридической терминологии, о чем пишется в жур. «Pravnik» (Ljubljana, 1988, let. 43. št. 8 – 10, s. 468).

И уж совсем выходят из нормативных «берегов» словенского литературно-языка эксперименты, например, Милана Курета, издававшего свои тексты также под псевдонимами типа «Čartomyrov». Кредо своего «лингвоконструирования» он выразил в вышедшем в 1932 г. втором издании книги «Jekleŋa mâska». Оказывается, М. Курет обнаружил, что

«nôvi slovenyr (slovenška govorîja, slovenski jezîk) potreben teh stârih že uvedenih in nôvih še neuvedenih pravîl» u covemyem «vsem Slovenom (Slovencem), kâkor túdi vsem rodînam vsezyr, da rabîjo le svôje izrâze za vse tyrîje svôje govorîje vsikdâr!

'Jezîk očîstite peg!' —

Želîjo si mlâdi in stâri,

Bil smêšen bi prôti vsak kreg —

Ker 'bôlje' zavlàda vsikdâri» (Čartomyrov/Kuret Milan 1932, 1, 15).

Если даже это «лингвистическое чужачество», вызванное состоянием здоровья человека, оно тем не менее может быть, видимо, квалифицируемо как отголосок сознательного отношения к языку...

8. Этнический язык как всеславянское средство общения и словенская интерлингвистика

Наконец, к сказанному следует добавить, что в компетенцию интерлингвистики входит рассмотрение предложений по выдвиганию на роль межэтнического средства общения одного из существовавших или существующих языков. На эту роль выдвигали латынь, затем такие европейские языки, как французский, немецкий, а в последние десятилетия — английский. В славянской интерлингвистике эта сторона вопроса также дискутировалась на протяжении десятилетий преимущественно в XIX в. Особенно активно занимались в XIX в. обсуждением качества того или иного славянского языка в плане сделать его всеславянским средством общения словенцы. Эта страница истории языковой борьбы середины XIX в. изложена в монографии 1937 г. Ивана Приятеля (Prijetelj 1937). Так, в 1849 г. И. Поклукар писал, что роль всеславянского языка мог бы выполнить сербский язык. В 1849 – 1951 гг. Петер Хицингер предлагал в качестве всеславянского принять старославянский, так как, по его мнению, он не только не устарел, но и сохранил «все корни и формы», свойственные тем или иным славянским языкам. В качестве первого этапа к старославянскому как всеславянскому языку П. Хицингер призывал усвоить кириллицу. В дальнейшем, правда, П. Хицингер отказался от этой идеи и высказался за признание всеславянским языком русский. Церковнославянский призывал принять в качестве всеславянского Андрей Бляйвайс (1851). Фран Целестин считал, что для культурных слоев населения и для использования в науке и в литературе больше всего подойдет русский язык (1869). Русский представлял себе в качестве всеславянского языка и Фран Подгорник (1879).

Возможно, не все знают, что на роль всеславянского языка выдвигался и словенский язык, правда, уже в начале XX вв. Так, в венском журнале «Славянский век» в это время проходила достаточно острая полемика в связи с возможными путями решения проблемы всеславянского средства общения. Эта полемика заслуживает особого разговора. Мы же здесь напомним, что некто, скрывшийся под инициалами J. Š., писал по-словенски в письме к редакции журнала о том, что русский язык мог бы стать всеславянским, если бы переменили его кириллическую письменность на латиницу, затем если бы произведения известных русских писателей издавали латиницей со славянскими языковыми комментариями, как и «читанки», если бы издавался научный журнал с частичными переводами на другие славянские языки и если бы русские чаще приезжали к славянам, а не ездили в Швейцарию!... Такими способами русский язык быстрее и успешнее распространялся бы среди других славян (см.: Славянский век, Вена, 1901, № 26, с. 57 – 59). Но уже через номер (№ 28, с. 120 – 121) последовал ответ так же скрывшегося под инициалами — J. C., словенца, который дал отповедь соотечественнику: ничто из предложенного J. Š. не поможет — нужно сесть и изучить русский язык! Но не это важно сейчас для нас. J. C. неожиданно раскрывает нам двойственную позицию первого автора письма. Оказывается, тот

«v zadnjih številkah 'Domovine', izhajajoče v Celji, v člankih 'Slovanska vzajemnost' zastoj tvrdi utemeljiti, da bi bilo edini spas za Slovanstvo, če bi se vsi Slovani slovenščine kot literaturnega in posredovalnega jezika poprijeli!!!» (с. 121). С тремя восклицательными знаками!...

И тут же J. Š. заключает:

«Torej jezika, kateri najmanjši del Slovanov govori in kateri je sploh med slovanski jeziki še najmanje sposoben za znanstvena in strokovna [!] dela!!» (с. 121).

Словенцы могут гордиться, что и их небольшой язык «конкурировал» на роль всеславянского! Кстати, в интерлингвистике известны случаи, когда на роль международного и даже всемирного средства общения выдвигались малые языки — чтобы никому не было обидно! В таком дискуссионном качестве побывали, например, армянский, а также цыганский языки — и потому, что они малые, и потому, что носители их широко распространены по миру...

Эта проблематика принадлежит не только истории словенского литературного языка как дисциплине, но и словенской интерлингвистике.

9. Заключение

Таким образом, словенская интерлингвистика, включающая представленную выше проблематику (проекты всемирного или международного, всеславянского, «южнославянского» языков, реформы и нормализации самого словенского литературного языка, а также выборы этнического языка на роль всеславянского средства общения), имеет свою достаточно глубокую и весьма интересную и важную в теоретическом отношении историю и, как мы попытались показать, может помочь в освещении некоторых моментов истории собственно словенского литературного языка.

PS. В тексте были частично использованы материалы прочитанного нами во втором семестре 2002/2003 учебного года для студентов-славистов Тартуского университета специального курса «Всеславянский язык и идея славянской взаимности в истории славян», см. программу курса и литературу к нему в изд.: Slavica Tartuensia VI: Славянские языки: от прошлого к настоящему. К Международному съезду славистов (Любляна, 15 – 21. 8. 2003). Tartu: 2003, с. 282 – 285.

ЛИТЕРАТУРА

ДУЛИЧЕНКО 1983 – А. Д. ДУЛИЧЕНКО: О некоторых направлениях лингвопроектирования в современной интерлингвистике. — Interlinguistica Tartuensis 2: Теория и история международного языка. (Ученые записки Тартугу. Вып. 644). — Тарту: 1983, с. 3 – 20.

ДУЛИЧЕНКО 1990а – А. Д. ДУЛИЧЕНКО: Международные вспомогательные языки. — Таллинн: Валгус, 1990, 448 с.

- ДУЛИЧЕНКО 1990б — А. Д. ДУЛИЧЕНКО: Языкотворчество как (интер)лингвистическая проблема. — *Interlinguistica Tartuensis* 7: Интерлингвистическое конструирование и языковые реформы. Сборник памяти академика Пауля Аристе. (Ученые записки Тарту У. Вып. 904). Тарту: 1990, с. 10 – 28.
- ДУЛИЧЕНКО 1995 — А. Д. ДУЛИЧЕНКО: Международные искусственные языки: объект лингвистики и интерлингвистики. — *Вопросы языкознания*, Москва, 1995, № 5, с. 39 – 55.
- ДУЛИЧЕНКО 1996 — А. Д. ДУЛИЧЕНКО: О перспективах лингвистики XXI века. — *Вестник Московского университета, серия 9 “Филология”*, 1996, № 5, сентябрь – октябрь, с. 124 – 131.
- ДУЛИЧЕНКО 1998 — А. Д. ДУЛИЧЕНКО: Словенский язык. Основы балканского языкознания. Языки балканского региона. Ч. 2 (славянские языки). Под ред. А. В. Десницкой и Н. И. Толстого. Санкт-Петербург: Наука, 1998, с. 58 – 113. (РАН. Институт лингвистических исследований).
- ДУЛИЧЕНКО 2005 — А. Д. ДУЛИЧЕНКО: Словенский язык. — *Языки мира. Славянские языки*. Москва: Academia, 2005, с. 198 – 233. (Российская Академия наук. Институт языкознания).
- КУЗНЕЦОВ 1987 — С. Н. КУЗНЕЦОВ: Теоретические основы интерлингвистики. — Москва: 1987.
- ЛАМУРСКИЙ 1891 — Матвей Андреевич ЛАМУРСКИЙ: Кितिца повèстиц. По разных вртых сплетел Матвей Андреевич Ламурский. — В Trstè: Tiskom in nakladoy tiskarne Dolenceve, 1891.
- ЛАМУРСКИЙ 1895 — М. А. ЛАМУРСКИЙ: Čuvajmo svoje prastarine. Zabeležil M. A. Ламурский. — Trst: Tiskom i nakladoy Dolenčeve tiskarne, 1895.
- ЛАМУРСКИЙ 1896 — М. А. ЛАМУРСКИЙ: Obnarodimo še nekaj. Dodatek razpravi «Čuvajmo svoje prastarine». Objavil M. A. Ламурский. — V Trstu: Tiskom i nakladoy Dolenčeve pečatnje, 1896.
- ТОЛСТОЙ 1965 — Н. И. ТОЛСТОЙ: О последней попытке применения ‘общеславянской азбуки’ к словенскому литературному языку. — *Проблемы современной филологии*. Москва: Наука, 1965, с. 260 – 266.
- BERGER 2004 — Т. BERGER: Vom Erfinden slavischer Sprachen. — *Germano-Slavistische Beiträge. Festschrift für P. Rehder zum 65. Geburtstag*. Hrsg. M. Okuka und U. Schweier. München: 2004, 19 – 28.
- ČARTOMYROV/KURET 1932 — ČARTOMYROV (Kuret Milan). Jeklęna mâska. (Drúga, pomnôžena izdâja). — Gorizia: Tiskal Prem. Stab. Tip. L. Lucchesi, 1932.
- DULIČENKO 1989a — А. Д. DULIČENKO: Sveslovenski jezik Juraja Krizanića u kontekstu slovenske interlingvistike. — *Јужнословенски филолог*, Београд: 1989, XLV, с. 71 – 90.
- DULIČENKO 1989b — А. Д. DULIČENKO: Ethnic language and planned language. On the particulars of the structural-genetic and the functional aspect. — *Interlinguistics. Aspects of the Science of Planned Languages*. Ed. By K. Schubert. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs. 42). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 1989, p. 47 – 61.
- DULIČENKO 1992 — А. Д. DULIČENKO: Фран Миклошич и Матия Маяр Зильский: от языка праславянского к языку всеславянскому. — *Miklosičev zbornik. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991. (Obdobja 13)*. Ljubljana, 1992, s. 431 – 444. (SAZU. Univerza v Ljubljani. Univerza v Mariboru).
- GSPAN 1980 — А. GSPAN: Ternovec (Trnovec) Matej Andrejevič. — *Slovenski bibliografski leksikon*. 12. zv. Ljubljana: SAZU, 1980, s. 59 – 60.
- MAJAR 1848 — М. MAJAR. Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slovenski jezik. — Ljubljana: 1848.

- MAJAR 1863 – 1865 — M. MAJAR ZILJSKI: Узајемни правопис славјански, to je: Uzajemna slovnica ali mluvnica slavjanska. Spisal i na svétlo izdal: Matija Majar Ziljski. — V Zlatnom Pragu: Založba pri spisovatelji v Gorjah. (Post Arnoldstein, Kärnten), 1863 – 1865.
- OROŽEN 1996 — M. OROŽEN: Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. — Ljubljana: 1996.
- OROŽEN 2003 — M. OROŽEN: Razvoj slovenske jezikoslovne misli. — Maribor: 2003.
- PRIJATELJ 1937 — I. PRIJATELJ: Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848 – 1857. — Ljubljana: 1937.
- SLAVJAN 1873 – 1875 — SLAVJAN: Časnik slovstven i uzajemen za Slavjane književne i prosvetljene. Vreduje in na svétlo dava Matija Majar v Celovčé (Klagenfurt), 1873 – 1875.
- TOPORIŠIČ 1960 — J. TOPORIŠIČ: Jezik slovenski. — Enciklopedija Jugoslavije. Knj. 4. Zagreb: 1960.
- TOPORIŠIČ 1967 — J. TOPORIŠIČ: Slovenski knjižni jezik. 3. — Maribor: Založba Obzorja, 1967.
- TOPORIŠIČ 1992 — J. TOPORIŠIČ: Enciklopedija slovenskega jezika. — Ljubljana: 1992.
- VIDOVIČ-MUHA 2000 — A. VIDOVIČ-MUHA: Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja. — Ljubljana: 2000.

DEDICATA

Ján Litvák: Slavo (Úryvok z novely s názvom *Modrý anjel*)

Stál som na schodisku pred Budmerickým kaštielom a kochal sa pohľadom na park. Prílev radostných pocitov sa umocnil, keď z parku vyšiel Slavo. Vždy sa poteším, keď ho vidím, lebo s ním možno bez okolkov dať reč o reči. Slavo je riaditeľom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra. Nie je to nijaký neduživý kabinetný jedinec s narušenou imunitou. Je svetaznalý. Navštívil francúzske aj nefrancúzske zámky čnejúce sa nad brehmi vodných veľtokov. Bol v Indii aj inde, došiel až k Čínskemu múru, ba nahliadol aj zaň. Videl Machu Picchu. V Peru ho drapla nejaká nedoliečená chrípka – azda nemal jest' tie podivné bôby – a lieky mladého, anglicky hovoriaceho lekára boli neúčinné.

Ako áno, ako nie, ocitol sa Slavo na akomsi skalnom previse nad jazerom Titicaca pred šamanom, ktorý ho vyzýval, aby si zaželel tri priania. Prvé bolo vyzdraviť a druhé – keďže sa práve počas Slavovej dovolenky v jazykovednom ústave schyľovalo k voľbe nového riaditeľa – nuž druhé želanie bolo, aby sa stal tým riaditeľom on. Tretie prianie nemal. Vyzdravel a voľby vyhral presvedčivými 87 percentami.

Slavo dokonca donedávna posilňoval:

„V ľahu som svojho času vytlačil 90 kíľ,“ vraví, „musel som to však nechať, lebo mi nevydržalo plece.“

„Donedávna som zariadenie posilňovne považoval len za mučidlá. Moja žena prišla s nápadom, že by sa z tých, čo posilňujú, mala zbierať vytvorená energia, aby z nich bol aspoň nejaký osoh. A tá by mohla napríklad rozsvetcovať žiarovky.“

Slavo sa na to díva inak: „Aj človek môže svietiť,“ namieta a ja od neho presne toto potrebujem počuť. Predsa len to má inú váhu, keď také chúlостivé tvrdenie povie človek, v ktorého pracovni visí obraz Ľudovíta Štúra v nadživotnej veľkosti.

Človek má istú svetelnosť. Svetlo je skutočnou podstatou človeka.

„Vzadu za kaštielom je niekoľko veľmi starých jabloní,“ nadhodil som ešte, kým sme prešli na jazykovedné oriešky.

Slavo prikývol a povedal, že o nich vie.

„Ktovie, aké sú staré,“ podpichujem ho.

„Začal som sem chodiť približne pred tridsiatimi rokmi a už *vtedy boli také*,“ povedal Slavo presne tými istými slovami ako pán Heczko, ktorý svoju rodnú reč dávno zabudol.

Jedna z budmerických jabloní má kmeň celkom dutý. Celou váhou spočíva prakticky len na kúsku kôry. Jej koruna je každú jeseň obspaná ovocím.

*

Neviem, čím to je, ale píše sa mi lepšie, odkedy Slavo dohliada na našu reč.

Triolet Slavovi Ondrejovičovi

**Slávko slávi slovo slovko
Z toho je už nový verset
Celý úhrn v ňom je ver' svet
Slávko slávi slovo slovko
Z toho je už nový verset
Gramatika každodenná
Ostrá lopta do života
Slávko slávi slovko slovko**

**Miroslav Dudok
17. 4. 2006**

Bibliografia prác Slavomíra Ondrejoviča za roky 1973 – 2007

Nar. 17. 4. 1946, Lučenec. Študoval v r. 1965 – 1970 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (ruský jazyk – slovenský jazyk). 1977 PhDr., 1984 CSc., 2000 doc., 2006 DrSc., mim. prof. 2006. V r. 1971 – 1972 pracovník oddelenia medzinárodnej výmeny Ústrednej knižnice SAV v Bratislave (vedecký asistent), v r. 1972 – 1976 pracovník Kabinetu fonetiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (odborný asistent). Od r. 1977 pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (odborný pracovník, vedecký pracovník, samostatný vedecký pracovník, vedúci vedecký pracovník). V r. 1997 – 2003 bol predsedom, od 2003 je podpredsedom Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. Od r. 1999 je riaditeľom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. V r. 1985 – 1989 pôsobil externe na Katedre herectva a réžie Vysokiej školy múzických umení v Bratislave, r. 1993 – 1995 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, v r. 1996 – 1998 na Katedre slovenského jazyka Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela a v r. 1999 – 2001 na Katedre lingvistických štúdií Fakulty masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, v r. 2000 bol aj vedúcim tejto katedry. V r. 2006 – 2007 pôsobil na Katedre slovakistiky Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a od r. 2006 pôsobí na Katedre všeobecnej jazykovedy a komunikácie na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (mim. profesor). V r. 1992 – 1994 absolvoval dlhodobý pracovný a študijný pobyt (Bochum, Bielefeldt). V r. 1982 – 1998 člen Spoločnosti pre strojovú lingvistiku (Association for Computational Linguistics, Manchester), od r. 1983 člen Medzinárodnej spoločnosti fonetických vied (International Society of Phonetic Sciences, Praha), od r. 1984 člen Societas Linguistica Europaea (Viedeň), v r. 1990 – 2000 člen jej lokálneho výboru, od r. 1992 člen Medzinárodnej sociolingvistickej spoločnosti (International Sociolinguistic Assotiation INSOLICO, Sofia), od r. 1992 člen Krúžku pre dejiny jazykovedy (Kreis für Geschichte der Sprachwissenschaft, Münster), od r. 2000 člen Slovak Studies Society (USA). Od r. 1999 predseda Pravopisnej komisie a predseda Ortoepickej komisie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Je členom Spolku prekladateľov odbornej literatúry (od r. 1992) a Spolku prekladateľov umeleckej literatúry (od r. 1992), bol členom PEN-Centra (v r. 2000 – 2006), členom Vedeckej rady Fakulty masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave (v r. 1999 – 2007) a členom Vedeckej rady Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

(v r. 2005 – 2007), je členom Vedeckej rady Slovenskej národnej knižnice v Martine (od r. 2000), členom Vedeckej rady Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (od r. 2004), členom Vedeckej rady Ústavu orientalistiky SAV (od r. 2001), členom Vedeckej rady Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (od r. 2006) a Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (od r. 2007). Od roku 1990 člen Kolégia SAV pre jazykovedu, vedy o literatúre a umení a národopis (dnes Vedecké kolégium pre jazykovedu a literárnu vedu), v r. 1990 – 1993 člen Kolégia pre jazykovedu ČSAV, kde viedol aj Komisiu pre sociolingvistiku a psycholingvistiku. Od r. 1991 člen spoločnej odborovej komisie pre obhajoby kandidátskych dizertačných prác v odbore všeobecná jazykoveda, od r. 2000 v odbore slovenský jazyk. Člen spoločnej odborovej komisie konkrétnych jazykových skupín pre orientalistiku (od r. 1995) a pre germanistiku (od r. 2004). V r. 1997 – 2003 člen výkonného výboru Rady vedeckých spoločností SAV, od r. 1998 člen Ústrednej jazykovej rady Ministerstva kultúry SR, od r. 2007 člen Ústrednej predmetovej komisie pre cudzie jazyky (Štátny pedagogický ústav), člen Národnej skupiny pre implementáciu koncepcie ako expert pre otázky jazykovej politiky. Od r. 2005 člen Paneurópskej únie, od roku 2007 člen Rady Ústavu pro jazyk český AV ČR. Od roku 2008 člen Učenej spoločnosti SAV. 2000 Čestná plaketa SAV Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách, 2000 Cena Mateja Bela za preklad v kategórii spoločenských vied, 2003 Medaila prezidenta Slovenskej republiky, 2004 Prémia za vedeckú a odbornú literatúru v odbore spoločenských vied, 2006 Medaila SAV za podporu vedy.

Venuje sa sociolingvistike, syntaktickej a lexikálnej sémantike, prozódii a ortoepii, všeobecnej jazykovede, jazykovej politike, jazykovednej historiografii a encyklopedistike. Prekladá najmä z nemčiny.

1973

O výslovnosti zámena *kto*. – Kultúra slova, 7, 1973, s. 304 – 307.

R. A. Budagov, Jazyk, istorija i sovremennost', Moskva 1971. – Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 115 – 118 (rec.)

O slove *šuštiak*. – Slovenská reč, 38, 1973, s. 255 – 256.

1974

O jednom význame slovesa *splaviť*. – Kultúra slova, 8, 1974, s. 300 – 301.

Slová, slová, slová... (N. S. Šanskij, V mire slov, Moskva 1972.) – Učiteľské noviny, 24, 1974, č. 41, s. 8 (rec.)

Lingvističeskije issledovanija 1972. Časť 1. Red. S. S. Kacnel'son, Moskva 1973. – Jazykovedné aktuality, 11, 1974, s. 162 – 163 (rec.)

Zbornik zo všeobecnej a románskej jazykovedy. (Obščee i romanskoje jazykoznanije, Moskva 1973.) – Jazykovedné aktuality, 11, 1974, č. 3, s. 25 – 27 (rec.).

1975

Nohejbal. – Slovenská reč, 40, 1975, s. 107 – 108.

K problému vzťahu jazyka a reči. (T. S. Šaradzenidze, Problema vzaimootnošenija jazyka i reči, Tbilisi 1974.) – Jazykovedné aktuality, 12, 1975, s. 128 – 129 (rec.).

- Pokus o teóriu verejného jazykového prejavu. (L. Ceplitis – N. Katlapeová, Teorija publičnoj reči, Riga 1972.) – Slovenská reč, 40, 1975, s. 119 – 121 (rec.).
- T. P. Lomtev, Predloženiye i jego gramatičeskije kategorii, Moskva 1974. – Československá rusistika, 20, 1975, s. 30 – 31 (rec.).
- M. V. Gordina, Fonetika francuzskogo jazyka, Leningrad 1973. – Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 110 – 111 (rec.).
- G. Neweklowsky, Slowenische Akzentstudien. Linguistische und akustische Untersuchungen am Material der slowenischen Mundarten aus Kärnten, Wien 1973. – Jazykovedný časopis, 26, 1975, s. 204 – 205 (rec.).
- Lev Vladimirovič Ščerba a nový výber jeho prác. (L. V. Ščerba, Jazykovaja sistema i rečevaja dejatel'nost'. Red. L. R. Zinder – M. I. Matusevičová, Leningrad 1974.) – Slovenská reč, 40, 1975, s. 374 – 378 (rec.).
- A. A. Potebňa, Udarenije, Kyjev 1973. – Slavica Slovaca, 10, 1975, s. 312 (rec.).
- Príručka jazykovednej terminológie. (D. E. Rozentál – M. A. Telenkova, Spravočnik lingvističeskich terminov, Moskva 1972.) – Ruštinár, 10, (23), 1975, s. 32 (rec.).
- Nová česká monografia o rytme v próze. (Z. Palková, Rytmická výstavba prozaického textu, Praha 1974.) – Slovenská reč, 40, 1975, s. 369 – 371 (rec.).
- Niekoľko poznámok k Slovníku nesprávnych a správnych výrazov. (I. Žáčko – J. Janek, Slovník nesprávnych a správnych výrazov, Bratislava 1974.) – Slovenská reč, 40, 1975, s. 310 – 312 (rec.).
- Štvrtý zborník prednášok letného seminára slovenského jazyka a kultúry. (Studia Academica Slovaca. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava 1975.) – Jazykovedné aktuality, 12, 1975, s. 178 – 181 (rec.).
- Ešte k slovesám *zabehať si, zabehnúť si*. – Slovenská reč, 40, 1975, s. 319 – 320.
- Ako prekladať *apekatívum nestor*. – Ruštinár, 10 (23), 1975, s. 304.

1976

- Mária Rázusová-Martáková o slovenských predložkách. – Kultúra slova, 10, 1976, s. 21 – 24.**
- Ceplitisova analýza intonácie. – Jazykovedný časopis, 27, 1976, s. 63 – 68, rus. res. s. 68.**
- Sovremennyye problemy literaturovedeniya i jazykoznanija. Red. N. F. Belčikov et al. Moskva 1974. – In: Jazykovedný časopis, 27, 1976, s. 82 – 83 (rec.).
- Handbuch der Linguistik. Allgemeine und angewandte Sprachwissenschaft. Red. H. Stammerjohann - H. Janssen. Hamburg 1974. – In: Jazykovedné aktuality, 13, 1976, s. 39 – 40 (rec.).
- Budagov, R. A.: Čelovek i jego jazyk. Moskva 1974. – In: Československá rusistika, 21, 1976, s. 190 – 192 (rec.).
- Nová česká fonetika ruštiny. [Oliverius, Z. F.: Fonetika ruského jazyka. Praha 1974.] – In: Slavica Slovaca, 11, 1976, s. 316 – 317 (rec.).
- Reformatskij, A. A.: Fonologičeskije eťudy. Moskva 1975. – In: Jazykovedný časopis, 27, 1976, s. 195 – 196 (rec.).
- Vinogradove vybrané práce z ruskej gramatiky. [Vinogradov, V. V.: Izbrannyje trudy. Issledovanija po ruskoj grammatike. Moskva 1975.] – In: Slovenská reč, 41, 1976, s. 373 – 375 (rec.).

- Nová vydarená knižka o češtine. [Chloupek, J.: Knižka o češtině. Praha 1974.] – In: Slovenská reč, 41, 1976, s. 56 – 58 (rec.).
- O vývojových tendenciách súčasnej spisovnej češtiny. [Cuřín, F. – Novotný, J.: Vývojové tendence současné spisovné češtiny a kultura jazyka. Praha 1974.] – In: Kultura slova, 10, 1976, s. 91 – 92 (rec.).
- Slovenčina v internacionalizačnom procese. Slovenská veda a kultura do zahraničia. [Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1976.] – In: Pravda, 9. 11. 1976, s. 5 (rec.).
- Ožegov ako lexikológ, lexikograf a odborník v oblasti jazykovej kultúry. [Ožegov, S. I. Lexikologija. Lexikografija. Kultura reči. Red. L. I. Skvorcov. Moskva 1974.] – In: Slavica Slovaca, 11, 1976, s. 321 – 323 (rec.).

1977

- O prízvukovaní jednoslabičných predložiek v slovenčine. (Z histórie otázky.) – Slovenská reč, 42, 1977, s. 14 – 22.**
- Panoráma európskej a americkej fonológie. – Jazykovedný časopis, 28, 1977, s. 76 – 84, rus. res. s. 84.**
- Texty k všeobecnojazykovednému štúdiu. [Kosovskij, B. I.: Obščee jazykoznanije. Chrestomatija. Minsk 1976.] – In: Slovenská reč, 42, 1977, s. 188 – 190 (rec.).
- Svedectvo dejín o slovenčine. [Krajčovič, R.: Svedectvo dejín o slovenčine. Martin 1977.] – In: Smena, 26. 10. 1977, s. 6 (rec.).
- Fonetika a náprava chybnéj výslovnosti. [Dvončová, J. - Nádvoříková, V.: Fonetika a metodika nápravy chybnéj výslovnosti. Bratislava 1975.] – In: Slovenská reč, 42, 1977, s. 58 (rec.).
- Logopedické zborníky. [1. Logopedický zborník. 1. Logopedické poradenstvo. Red. J. Liška. Košice 1972. - 2. Logopedický zborník. 2-3. Red. J. Liška 1974.] – In: Slovenská reč, 42, 1977, s. 121 – 123 (rec.).
- Slovná zásoba a slovník. [Mistrík, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava 1976.] – In: Pravda, 24. 2. 1977, s. 5 (rec.).
- Úvod do štylistiky pre informačných pracovníkov. [Kraus, J.: Úvod do štylistiky pro informační pracovníky. Praha 1977.] – In: Knižné a vedecké informácie, 9, 1977, s. 236 – 237 (rec.).
- O štruktúre textu. [Mistrík, J.: Štruktúra textu. Bratislava 1975.] – In: Kultura slova, 11, 1977, s. 91 – 92 (rec.).
- Amirova, T. A. – Oľchovikov, B. A. – Roždestvenskij, J. N.: Očerki po istorii lingvisti-ki. Moskva 1975. – In: Jazykovedný časopis, 28, 1977, s. 198 – 199 (rec.).
- Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava 1976. – In: Jazykovedné aktuality, 14, 1977, s. 31 – 32 (rec.).
- Softbal.* – Slovenská reč, 42, 1977, s. 383.

1978

- Studies in Tone and Intonation. Red. M. R. Brendová. Basel – München – Paris – London – New York – Sydney 1975. – In: Jazykovedný časopis, 29, 1978, s. 102 – 103 (rec.).

Štylistická príručka pre informačných pracovníkov. [Kraus, J.: Úvod do stylistiky pro informační pracovníky. Praha 1977.] – In: Slovenská reč, 43, 1978, s. 381 – 382 (rec.).

Skalolezec, skalozectvo. – Kultúra slova, 12, 1978, s. 312 – 313.

O výrazoch *cyklista* a *bicyklista*. – Slovenská reč, 43, 1978, s. 383 – 384.

1979

Jazykoveda a jej vzťah k iným vedným disciplinám. – Kultúra slova, 13, 1979, s. 106 – 111.

Zo slovenskej akcentológie. – Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 49 – 54, rus. res. s. 54.

O prízvukovaní jednoslabičných predložiek v publicistickom štýle slovenčiny. – Slovenská reč, 44, 1979, s. 204 – 210, 346 – 352.

Stanislav Petřík a slovenská jazykoveda. (Na nedožitú sedemdesiatu narodeniny dr. Stanislava Petříka.) – Slovenská reč, 44, 1979, s. 257 – 265.

Génius jemnej analýzy. Wittgensteinove Filozofické skúmania v slovenčine. [Wittgenstein, L.: Filozofické skúmania. Prel. F. Novosad. Bratislava 1979.] – In: Práca, 22. 8. 1979, s. 6 (rec.).

Filozofické otázky jazykovedy. Ukrajinský zborník v slovenčine. [Filozofické otázky jazykovedy. Prel. J. Doruľa. Bratislava 1979.] – In: Práca, 14. 6. 1979, s. 6 (rec.).

Teorija jazyka – anglistika – keľtologija. Red. M. P. Alexejev. Moskva 1976. – In: Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 93 – 94 (rec.).

Goreckij, J.: Osnovy jazykoznanija. [Horecký, J.: Základy jazykovedy. Bratislava 1978.] – In: Referativnyj žurnal. Obščestvennyje nauki za rubežom. Jazykoznanije, 1979, č. 6, s. 25 – 27 (rec.).

Encyklopedia wiedzy o języku polskim. Red. S. Urbańczyk. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978. – In: Slavica Slovaca, 14, 1979, s. 326 – 327 (rec.).

Nový rumunský slovník lingvistickej terminológie. [Dictionar poliglot de termeni lingvistici. București 1978.] – In: Slovenská reč, 44, 1979, s. 379 – 380 (rec.).

Romportl, M. a kol.: Výslovnost spisovné češtiny. (Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník.) Praha 1978. – In: Slovenská reč, 44, 1979, s. 377 – 379 (rec.).

Krajčovič, R.: Istorija slovacckogo jazyka. [Krajčovič, R.: Svedectvo dejín o slovenčine. Martin 1977.] – In: Referativnyj žurnal. Obščestvennyje nauki za rubežom. Jazykoznanije, 1979, č. 2, s. 70 – 73 (rec.).

Pri prameňoch slovenčiny. O knihe Rudolfa Krajčoviča. [Krajčovič, R.: Pri prameňoch slovenčiny. Martin 1979.] – In: Práca, 26. 7. 1979, s. 6 (rec.).

Stanislav, J.: Hudba, spev, reč. Bratislava 1978. – In: Kultúra slova, 13, 1979, s. 283 – 285 (rec.).

Monografia o slovenčine. [Sabol, J.: Prozodická sústava slovenčiny. Bratislava 1977.] – In: Nové slovo, 21, 1979, č. 23, s. 20 (rec.).

O ortoepickej a ortografickej podobe slova *guláš*. – Slovenská reč, 44, 1979, s. 315 – 316.

Hráte *nohejbal*? – Práca, 2. 7. 1979, s. 3.

O prízvukovaní predložiek. – Smena na nedeľu, 14 (32), 1979, č. 18, s. 7.

Kontraverzia či *kontroverzia*? – Večerník, 19. 10. 1979, s. 3.

Súpis prác dr. Stanislava Petříka. – Slovenská reč, 44, 1979, s. 265 – 266 (za roky 1933 – 1947).

Znalec slovenskej intonácie. Nedožitý jubileum jazykovedca S. Petříka. – Práca, 26. 9. 1979, s. 6 (k 70. výročiu narodenia).

1980

Konverzia a aktívno-pasívne vzťahy. – In: *Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník.* Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 189 – 193.

Zur delimitativen Funktion der Betonung. – In: 4. Internationale Phonologie-Tagung. Wien 29. 6. – 2. 7. 1980. Abstracta. 2. Koreferate. Kurzreferate. Wien 1980, s. 33 – 34.

Dva hodnotné preklady. [1. Sadovskij, N. V.: Základy všeobecnej teórie systémov. Prel. K. Fircáková. Bratislava 1979. – 2. Slovník medzinárodných organizácií. Red. Z. Křepacki. Prel. M. Servátka - M. Štefanko. Bratislava 1979.] – In: Práca, 28. 2. 1980, s. 5 (rec.).

O metodológii vedy. Titul z nakladateľstva Veda. [Polikarov, A.: Problémy vedeckého poznania z metodologického hľadiska. Prel. M. Odran. Bratislava 1980.] – In: Práca, 21. 8. 1980, s. 6 (rec.).

Utváranie osobnosti. Kniha z nakladateľstva Pravda. [Kon, O. S.: Utváranie Ja. Prel. M. Turčan. Bratislava 1980.] – In: Práca, 14. 8. 1980, s. 6 (rec.).

Cholodovič, A. A.: Problemy grammatičeskoj teorii. Leningrad 1979. – In: Jazykovedný časopis, 31, 1980, s. 184 – 185 (rec.).

Sbornik Katedry ruskogo jazyka i literatury Filsofskogo fakulteta im. Komenskogo. K 30-oj godovščine kafedry. [Zborník Katedry ruského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. K 30. výročiu katedry. Red. J. Svetlák. Bratislava 1978.] – In: Referativny žurnal. Obščestvennyje nauki za rubežom. Jazykoznanije, 1980, č. 3, s. 155 – 156 (rec.).

Spoluhláska /' v ľudových rozprávkach na gramofónových platniach. – Kultúra slova, 14, 1980, s. 252 – 253.

Deviaty svetový kongres fonetických vied. – Jazykovedný časopis, 31, 1980, s. 206 – 208 (správa o kongrese konanom v dňoch 6. – 11. 8. 1979 v Kodani).

Konferencia o sémantike v Smoleniciach. – Slovenská reč, 45, 1980, s. 309 – 313 (správa o konferencii konanej v dňoch 14. - 17. 1. 1980 v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach). – Ďalšia autorova správa o konferencii: Vedecká konferencia o sémantike. – Věstník Československé akademie věd, 89, 1980, s. 111 – 113.

Vlastný jazyk si treba vážiť. – Nové slovo, 22, 1980, č. 11, s. 13 (rozhovor S. Ondrejoviča s J. Horeckým o jazykových otázkach).

Významný príspevok. Vyšiel Česko-slovenský slovník. – Práca, 9. 2. 1980, s. 5 (rozhovor S. Ondrejoviča s G. Horákom, hlavným redaktorom Česko-slovenského slovníka).

1981

Konverzia a synonymia. – In: *Jazykovedné štúdie. 16. Materiály z vedeckej konferencie o sémantike. (Smolenice, 14. – 17. januára 1980.)* Red. J. Ružička. Bratislava, Veda [1981], s. 111 – 113.

- Metodologické aspekty novej gramatiky ruštiny. – Jazykovedný časopis, 32, 1981, s. 173 – 186 (spoluautori J. Bosák, K. Buzássyová, F. Kočíš).**
- Český jazyk. Scenár k magnetofónovej nahrávke. Banská Bystrica, Učebné pomôcky 1981. 12 s.**
- Encyklopedická príručka ruského jazyka. [Russkij jazyk – Enciklopedija. Red. F. P. Filin. Moskva 1979.] – In: Slovenská reč, 46, 1981, s. 378 – 379 (rec.).
- Zimek, R.: Sémantická výstavba vety. Obecnělingvistické problémy metodologie syntaktické sémantiky s nástinem aplikace na ruštinu. Praha 1980. – In: Jazykovedný časopis, 32, 1981, s. 195 – 197 (rec.).
- Panevová, J.: Formy a funkce ve stavbě české vety. Praha 1980. – In: Jazykovedný časopis, 32, 1981, s. 198 – 201 (rec.).
- Novak, L.: K drevnejšej instorii slovacckogo jazyka. [Novák, L.: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava 1980.] – In: Referativnyj žurnal. Obščestvennyje nauki za rubežom. Jazykoznanije, 1981, č. 4, s. 69 – 71 (rec.).
- Mistrík, J.: Dramatický text. Bratislava 1979. – In: Slovenská reč, 46, 1981, s. 249 – 251 (rec.). – Ďalší autorov referát o tej istej publikácii: Mistrík, J.: Drammaticeskij text. – In: Referativnyj žurnal. Obščestvennyje nauki za rubežom. Literaturovedenije, 1981, č. 4, s. 51 – 53.
- 1982**
- Sémantika sloviess *zdediť – zanechať – odkázať*. – Slovenská reč, 47, 1982, s. 204 – 212.**
- Zo sémantickej problematiky konverzných sloviess *požičať – požičať si*. – Slovenská reč, 47, 1982, s. 341 – 348.**
- O niektorých otázkach slovesnej konverzie. – Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 43 – 51, rus. res. s. 51.**
- O jednom prozodickom jave spisovnej slovenčiny. – Javisko, 14, 1982, s. 278.**
- Novinári o jazyku. – Kultúra slova, 16, 1982, s. 309 – 312. – Znovu uverejnené pod rovnakým názvom: In: Jazyk a štýl publicistiky. Zborník príspevkov z vedecko-praktickej konferencie o jazyku a štýle v tlači, rozhlase a televízii. Dohovor vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach 8. – 9. apríla 1982. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústredný výbor Slovenského zväzu novinárov 1982, s. 48 – 52. – Ďalšie publikovanie: Kontakt, 1982, č. 7/8, s. 44 – 48.**
- Kto preloží vtip? – Smena na nedeľu, 17 (35), 1982, č. 47, s. 1, 6 (spoluúčastník besedy J. Kamenistého s pracovníkmi Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV).
- Kniha o jednote a rozmanitosti sveta. [Spasov, D.: Jednota a rozmanitosť. Prel. Ľ. Alexievová-Bernkopfová. Bratislava 1980.] – In: Kultúra slova, 16, 1982, s. 124 – 125 (posudok jazykovej stránky publikácie).
- PhDr. Slavo Ondrejovič, pracovník JÚĽS SAV, odporúča. [Krupa, V.: Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky. Bratislava 1980.] – In: Nové slovo, 24, 1982, č. 3, s. 21 (rec.). – Ďalší autorov referát o tej istej publikácii: Krupa, V.: Jedinstvo i raznoobrazije jazyka. – In: Referativnyj žurnal. Obščestvennyje nauki za rubežom. Jazykoznanije, 1982, č. 6, s. 55 – 57.
- Nenahraditeľný prostriedok. Nad knihou Jána Horeckého Spoločnosť a jazyk. [Horecký, J.: Spoločnosť a jazyk. Bratislava 1982.] – In: Práca, 30. 12. 1982, s. 6 (rec.).

- Sgall, P. – Hajičová, E. – Buráňová, E.: Aktuální členění věty v češtině. Praha 1980.
– In: Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 80 – 82 (rec.).
- O štylistickej hodnote slovíes *poručiť* a *odkázat*. – Slovenská reč, 47, 1982, s. 127 – 128.
- Kontrakultúra. – Kultúra slova, 16, 1982, s. 175 – 176.
- O prízvuku v slovenčine. – Nedel'ná Pravda, 15, 1982, č. 29, s. 7.

1983

Z problematiky slovesnej konverzie. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnoty kandidáta filologických vied. Bratislava, Vedecké kolégium SAV pre jazykovedu a vedy o literatúre a umení 1983. 20 s.

- Kniha o zániku Rímskej ríše. Vyšlo v edícii Svetová tvorba vydavateľstva Tatran. [Gibbon, E.: Úpadok a zánik Rímskej ríše. Prel. V. Krupa. Bratislava 1983.] – In: Práca, 25. 8. 1983, s. 7 (rec.).
- Gorecki, J.: Obščestvo i jazyk. [Horecký, J.: Spoločnosť a jazyk. Bratislava 1982.] – In: Referativnyj žurnal. Obščestvennyje nauki za rubežom. Jazykoznanije, 1993, č. 5, s. 68 – 70 (rec.).
- Probleme der Literatursprache und der Sprachkultur in der entwickelten sozialistischen Gesellschaft. Red. W. Hartung. Berlin 1982. – In: Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 190 – 192 (rec.).
- Kniha o valenčnej teórii. [Kibardinová, S. M.: Osnovy teorii valentnosti. Vologda 1980.] – In: Slovenská reč, 48, 1983, s. 60 – 62 (rec.).
- Ružičková, E.: Slovesá pohybu v slovenčine a angličtine. Bratislava 1982. – In: Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 188 – 190 (rec.).
- Slovník výslovnosti cudzích mien. [Honzáková, M. – Romportl, M.: Čteme je správně? Praha 1981.] – In: Kultúra slova, 17, 1983, s. 26 – 29 (rec.).
- O výslovnosti cudzích mien. – Nedel'ná Pravda, 16, 1983, č. 36, s. 7.
9. medzinárodná konferencia o strojovej lingvistike. – Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 200 – 201 (správa o konferencii konanej v dňoch 5. – 10. 7. 1982 v Prahe).

1984

- Certain Aspects of a Semantic Interpretation of the Conversional Verbs *kupovať* – *predávať* (to Buy – to Sell).** – In: Recueil linguistique de Bratislava. 7. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1984, s. 207 – 214.
- Verba dandi et accipiendi ako lexikálno-sémantická skupina. – Jazykovedný časopis, 35, 1984, s. 39 – 54, rus. res. s. 54.
- K otázke o statuse hĺbkovej štruktúry vety. – Jazykovedný časopis, 35, 1984, s. 146 – 150, rus. res. s. 150.
- O symetrických predikátoch v slovenčine. – Slovenská reč, 49, 1984, s. 229 – 235.
- Wolfgang von Kempelen a jeho hovoriaci stroj. – In: Studia Academica Slovaca. 13. Prednášky XX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1984, s. 413 – 433.
- O novej horolezeckej disciplíne. – Kultúra slova, 18, 1984, s. 341 – 345.
- O jazykovej situácii v Nórsku. – Kultúra slova, 18, 1984, s. 293 – 298.

O slovesách s významom „dávania“ a „dostávania“. – In: **Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (Smolenice 1. – 4. marca 1983).** Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 183 – 187.

Nad mapou jazykov sveta. – In: **Romboid, 19, 1984, s. 65 – 70.**

Filozofický odkaz. Skeptik Sextus Empiricus v slovenčine. [Sextus Empiricus: Základy pyrrhonskej skepsy. Prel. J. Šaňár. Bratislava 1984.] – In: *Práca*, 29. 11. 1984, s. 6 (rec.).

Zlomky z diela starých mysliteľov. Filozofia stoikov. [Zlomky starých stoikov. Vybral a preložil M. Okál. Bratislava 1984.] – In: *Práca*, 13. 9. 1984, s. 6 (rec.).

Hubík, S.: Jazyk a metafyzika. Kritika Wittgensteinovy filozofie. Praha 1983. – In: *Jazykovedný časopis*, 35, 1984, s. 192 – 193 (rec.).

Gorecki, J.: Razvitije i teorija jazyka. [Horecký, J.: Vývin a teória jazyka. Bratislava 1983.] – In: *Referativnyj žurnal. Obščestvennyje nauki za rubežom. Jazykoznanije*, 1984, č. 2, s. 21 – 23 (rec.).

Lingvistické poviedky Květy Koževnikovej. [Koževniková, K.: Aby řeč nestála. Praha 1984.] – In: *Kultúra slova*, 18, 1984, s. 379 – 380 (rec.).

Monografia o vetných vzorcoch v češtine. [Daneš, F. - Hlavsa, Z. a kol.: Větné vzorce v češtině. Praha 1981.] – In: *Slovenská reč*, 49, 1984, s. 49 – 53 (rec.).

Lingvistika v 11. ročníku zborníka *Studia Academica Slovaca*. [Studia Academica Slovaca. 11. Prednášky XVIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava 1982.] – In: *Slovenská reč*, 49, 1984, s. 120 – 122 (rec.).

Obrazy premien. Publikácia o Lučenci a jeho okolí. [Jiroušek, A.: Okres Lučenec vo fotografii. Košice 1983.] – In: *Práca*, 29. 3. 1984, s. 9 (rec.).

O výslovnosti slova *slang*. – *Slovenská reč*, 49, 1984, s. 256.

O názve *Watergate*. – *Kultúra slova*, 18, 1984, s. 55 – 56.

O niekoľkých nových športových termínoch. – *Kultúra slova*, 18, 1984, s. 167 – 169.

Predpremiéra. – *Večerník*, 28. 4. 1984, s. 3. – Tamže: *Mount Everest* (7. 12. 1984, s. 3).

K princípom marxistickej jazykovedy. – *Slovo a slovesnosť*, 45, 1984, s. 297 – 302 (správa o konferencii o teoretických otázkach marxistickej jazykovedy, konanej v dňoch 21. – 23. 11. 1983 v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach). – Ďalšia autorova správa o tej istej konferencii: O marxistickú jazykovedu. – *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 30, 1983/84, s. 291 – 294.

Úcta k rodákovi. – *Nové slovo*, 26, 1984, č. 20, s. 8 (k 250. výročiu narodenia J. W. von Kempelena).

Príklad neúnavného vedca. Na nedožitú osemdesiatinu profesora Jána Stanislava. – *Práca*, 12. 12. 1984, s. 4.

Človek medzi jazykmi. Rozhovor Slava Ondrejoviča s dr. Viktorom Krupom, DrSc. – *Nové slovo*, 26, 1984, č. 19, s. 17.

1985

K pojmu hĺbkovej štruktúry zo semiotického hľadiska. – In: **K princípom marxistickej jazykovedy (Smolenice 21. – 23. novembra 1983).** Red. J. Horecký. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1985, s. 138 – 143.

O význame spojenia *spáchať atentát*. – Slovenská reč, 50, 1985, s. 109 – 113.

Z histórie zemepisného názvu *Aljaška* v slovenčine. – Kultúra slova, 19, 1985, s. 153.

Mechanizmus ľudskej reči Wolfganga von Kempelena. – Slovenská reč, 50, 1985, s. 124 – 126.

Kempelen a jeho Mechanizmus ľudskej reči. – Zapisník slovenského jazykovedca, 4, 1985, č. 2, s. 5 – 7 (tézy prednášky konanej dňa 9. 10. 1984 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

Iskrivý polemik. Diderotove filozofické odkazy a state. [Diderot, D.: Filozofické dialógy a state. Prel. A. Vantuch. Bratislava 1985.] – In: Práca, 12. 4. 1985, s. 6 (rec.).

Kosiarzove Námorné bitky. [Kosiarz, E.: Námorné bitky. Prel. J. Caplák. 2. vyd. Bratislava 1984.] – In: Práca, 27. 3. 1985, s. 6 (rec.).

Žibritová, O.: Sociálna komunikácia. Bratislava 1984. – In: Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 187 – 188 (rec.).

Nová kniha o priekopníkoch vedy a techniky na Slovensku. [Barica, J.: Vede a národu. Malá encyklopédia priekopníkov slovenskej vedy a techniky. Bratislava 1984.] – In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 32, 1985/86, s. 62 (rec.).

Budagov, R. A.: Jazyk – realnosť – jazyk. Moskva 1983. – In: Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 65 – 67 (rec.).

Nový úvod do štúdia jazykovedy. [Erhart, A.: Úvod do jazykovedy. Praha 1984.] – In: Slovenská reč, 50, 1985, s. 56 – 58 (rec.).

Potebňans'ki čytan'ňa. Red. G. P. Jižakevič et al. Kyjiv 1982. – In: Slavica Slovaca, 20, 1985, s. 299 – 300 (rec.).

Ako vyslovovať názov mesta *Los Angeles*. – Kultúra slova, 19, 1985, s. 56 – 57. – Tamže: Názov *Mount Everest* a jeho výslovnosť (s. 170 – 171).

Slang. – Pyramída, 14, 1984/85, č. 165, s. 5265. – Tamže: Slavistika (č. 165, s. 5267). – Slovakistika (č. 165, s. 5278). – Slovanské jazyky (č. 165, s. 5279 – 5280). – Slovenský jazyk (č. 166, s. 5299). – Slovo (č. 166, s. 5303). – Spisovný jazyk (č. 168, s. 5345). – Starosloviencina (č. 168, s. 5373).

Synonymá. – Pyramída, 15, 1985/86, č. 170, s. 5435. – Tamže: Syntax (č. 170, s. 5435). – Španielsko (č. 172, s. 5473 – 5481; autor časti o španielskom jazyku). – Štrukturalizmus (č. 172, s. 5494). – Štylistika (č. 172, s. 5498). – Švajčiarsko (č. 173, s. 5505 – 5508; autor časti o švajčiarskej nemčine). – Švédsko (č. 173, s. 5508 – 5514; autor časti o švédskom jazyku). – Taliansko (č. 173, s. 5525 – 5536; autor časti o talianskom jazyku). – Téma (č. 174, s. 5568).

Slovenské predložky. – Práca, 9. 9. 1985, s. 5.

Stanislav, Ján. – Pyramída, 14, 1984/85, č. 168, s. 5370. – Tamže: Ščerba, Lev Vladimirovič (č. 171, s. 5451).

1986

O jazykovej chybe. – In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach v Domove vedeckých pracovníkov SAV 17. – 19. apríla 1985. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave 1986, s. 209 – 213.

Stroje „hovoria“ už 250 rokov. – Vesmír, 65, 1986, s. 149 – 151.

- Grodziński, E.: Językoznawcy i logicy o synonimach i synonimii. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1985. – In: Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 192 – 195 (rec.).
- Grepl, M. – Karlík, P.: Gramatické prostriedky hierarchizace sémantické struktury věty. Brno 1983. – In: Slavica Slovaca, 21, 1986, s. 85 – 88 (rec.).
- Košenský, J.: Konstrukce gramatiky ze sémantické báze. Praha 1984. – In: Slovenská reč, 51, 1986, s. 315 – 318 (rec.).
- Serebrennikov, B. A.: O materialističeskom podchode k javlenijam jazyka. Moskva 1983. – In: Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 105 – 107 (rec.).
- Správy z babylonskej veže. [Blažek, B.: Zprávy z babylónské věže. Praha 1984.] – In: Kultúra slova, 20, 1986, s. 183 – 185 (rec.).
- Základy javiskovej reči. [Novotná-Hůrková, J. – Makovičková, H.: Základy jevištní mluvy 1. Praha 1983.] – In: Slovenská reč, 51, 1986, s. 374 – 377 (rec.).
- O marxistickú jazykovedu [K princípom marxistickej jazykovedy. Red. J. Horecký. Bratislava 1985.] – In: Nové slovo, 28, 1986, č. 21, s. 16 (rec.).
- Lichačov, D. S.: Poezija sadov. K semantike sadovoparkovych stilej. Leningrad 1984. – In: Revue svetovej literatúry, 1986, č. 5, s. 188 – 190 (rec.).
- Terminológia. – Pyramída, 15, 1985/86, č. 175, s. 5579. – Tamže: Transkripcia (č. 177, s. 5646). – Trubeckoj, Nikolaj Sergejevič (č. 177, s. 5675). – Turecko (č. 178, s. 5692 – 5696; autor časti o turečtine na s. 5696). – Ugrofínske jazyky (č. 179, s. 5722). – Ukrajinská SSR (č. 180, s. 5732; autor časti o ukrajinčine na s. 5734). – Umelé jazyky (č. 180, s. 5742). – Univerbizácia (č. 180, s. 5747). – Univerzálie (č. 180, s. 5747). – Uralské jazyky (č. 180, s. 5754).
- Úzus. – Pyramída, 16, 1986/87, č. 181, s. 5777.
- Dr. Ladislav Dvonč jubiluje. – Kultúra slova, 20, 1986, s. 314 – 315 (k 60. narodeninám). – Ďalší autorov jubilejný článok pri tej istej príležitosti: Jubileum jazykovedca. Pestrá paleta výskumných záujmov Ladislava Dvonča. – Práca, 24. 9. 1986, s. 6.

1987

- K niektorým prozodickým vlastnostiam vo fungovaní medzinárodných etnických a plánových jazykov.** – In: Problémy interlingvistiky. Zborník materiálov z interlingvistického seminára (Vysoké Tatry 20. – 22. mája 1987). Red. S. Košecký. Bratislava, Slovenský esperantský zväz a Český esperantský svaz v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV 1987, s. 71 – 77, esperantské res. s. 77 – 78.
- Syntaktické výskumy v ZSSR.** – Jazykovedný časopis, 38, 1987, s. 130 – 136, rus. res. s. 136.
- Viktor Vladimirovič Vinogradov i istorija sintaksičeskich učenij.** – Československá rusistika, 32, 1987, s. 32 – 34.
- Moderná gramatika súčasnej poľštiny.** – Jazykovedný časopis, 38, 1987, s. 151 – 171, rus. res. s. 171 (spoluautori J. Bosák, K. Buzássyová).
- Poznámky k zvukovému stvárneniu hier Stanislava Štepku Jááánošiiik a Človečina.** – Kultúra slova, 21, 1987, s. 87 – 90. – Znovu publikované pod rovnakým názvom: In: Bulletin č. 7 – tematický bulletin Radošinského naivného divadla

- na tému Jazyk a reč RND. Red. M. Benkovič. Bratislava, Park kultúry a oddychu v Bratislave [1987], s. [30 – 33].**
- Prozodiaj ecoj en la funkciado de la internaciaj etnaj kaj planaj lingvoj. [Prozodické vlastnosti vo fungovaní medzinárodných etnických a plánových jazykov.] – In: Interlingvistika seminario de SEA kaj CEA. Tezaro, suplemento. Altaj Tatroj 1987-05-20/24. (Paralelné slov. znenie: Interlingvistický seminár SEZ a ČES. Súbor téz, dodatok. Vysoké Tatry.), s. 4 (esperantské znenie), 10 (slovenské znenie).
- Conversation and Empathy. – In: Abstracts der Sektionvoträge und Rundtischgespräche. XIV. Internationaler Linguistenkongress. Berlin, 10 – 15. August 1987. Organisiert unter der Schirmherrschaft des CIPL. Herausgeberkomitee, Berlin, Mai, 1987 (paralelné angl. znenie), s. 112.
- Funkcia jazyka v spoločnosti. [Tumaňan, E. G.: Jazyk kak sistema sociolingvističeskich sistem. Moskva 1985.] – In: Otázky žurnalistiky, 30, 1987, č. 4, s. 51 – 53 (rec.).
- Lingvistické etudy Milky Ivičovej. [Ivičová, M.: Lingvistički ogledi. Beograd 1984.] – In: Slavica Slovaca, 22, 1987, s. 87 – 89 (rec.).
- Kniha o reči emócií vo svete zvierat. [Morozov, V. P.: „Rozhovor“ zvierat. Bratislava 1986.] – In: Kultúra slova, 21, 1987, s. 206 – 207 (rec.).
- Priekopníci vedy a techniky na Slovensku. Red. J. Tibenský. Bratislava 1986. – In: Nové slovo, 29, 1987, č. 4, s. 12 (rec.).
- Kultúra slova na javisku a na filmovom plátne. [Kultúra reči na scene i na ekrane. Red. L. I. Skvorcov – L. N. Kuznecov. Moskva 1986.] – In: Kultúra slova, 21, 1987, s. 314 – 316 (rec.).
- Autorský register časopisu Slovenská reč. [Oravcová, A.: Autorský register časopisu Slovenská reč, 1, 1932/33 – 50, 1985. Bratislava 1986.] – In: Kultúra slova, 21, 1987, s. 384 – 385 (rec.).
- Dva protikladné významové odtienky adjektíva *predčasný*. – Kultúra slova, 21, 1987, s. 178 – 179.
- O slovách typu *watergate*. – Nedel'ná Pravda, 20, 1987, č. 27, s. 7.
- Štrukturalista bez štruktúr. Foucaultove Slová a veci v slovenčine. [Foucault, M.: Slová a veci. Prel. M. Marcelli – M. Marcelliová. Bratislava 1987.] – In: Práca, 1. 12. 1987, s. 6 (rec.).
- IV Vinogradovskije čtenija. – Slavica Slovaca, 22, 1987, s. 99 – 100 (správa o 4. konferencii venovanej pamiatke a tvorbe V. V. Vinogradova, ktorá sa konala 11. 2. 1986 v Prahe; spoluautor P. Ďurčo).
- Zámená. – Pyramída, 16, 1986/87, č. 189, s. 6018 – 6019. – Tamže: Zápor (č. 189, s. 6029). – Znak (č. 191, s. 6095 (spoluautor). – Žargón (č. 192, s. 6123).
- 1988**
- Verba dandi et accipiendi in Slovak as a Lexical Semantic Group. – In: The Prague Bulletin in Mathematical Linguistics. 49. Red. E. Hajičová. Praha, Univerzita Karlova 1988, s. 45 – 64.**
- Lingvistika ako smerovacia veda. – In: Funkční lingvistika a dialektika. (Linguistica. XVII/1.) Red. J. Nekvapil – O. Šoltys. Praha, Ústav pro jazyk český 1988, s. 97 – 105.**

- Leonardo da Vinci o ľudskom hlase a hovorení. – *Vesmír*, 67, 1988, s. 24 – 26.
- O niektorých problémoch slovenskej ortoepie. – *Slovenská reč*, 53, 1988, s. 100 – 108.
- O multiverbizačných procesoch v spisovnej slovenčine. – *Slovenská reč*, 53, 1988, s. 337 – 348.
- National and Cultural Peculiarities of the Linguistic Interaction of Nations of the USSR – Nacionalno-kulturnaja specifika rečevogo obščeniija narodov SSSR. Red. G. Tarasov. Moskva 1984. – In: *Asian and African Studies*, 1988, s. 275 – 277 (rec., v angl.).
- Spivak, D. L.: Lingvistika izmennyh sostojanij soznaniija. Leningrad 1986. – In: *Jazykovedný časopis*, 39, 1988, s. 105 – 107 (rec.).
- Štícha, F.: Utváření a hierarchizace struktury větného znaku. Praha 1984. – In: *Jazykovedný časopis*, 39, 1988, s. 93 – 97 (rec.).
- Sgall, P. – Hajičová, E. – Panevová, J.: The Meaning of Sentence in its Semantic and Pragmatic Aspects. Praha 1986. – In: *Jazykovedný časopis*, 39, 1988, s. 194 – 196 (rec.).
- Druhý zväzok Základov javiskovej reči. [Hůrková-Novotná, J. – Makovičková, H.: *Základy jevištní mluvy*. 2. Praha 1988.] – In: *Slovenská reč*, 53, 1988, s. 310 – 311 (rec.).
- Grepl, M. – Karlík, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha 1986. – In: *Jazykovedný časopis*, 39, 1988, s. 199 – 202 (rec.).
- Populárne o medzinárodných slovách. [Tomin, J.: *Čo neviete o medzinárodných slovách*. Bratislava 1987.] – In: *Kultúra slova*, 22, 1988, s. 93 – 95 (rec.).
- Enzyklopädie der Sprachwissenschaft erscheint. – *Meridiane*, 12 – 13, 1988, s. 20 – 21 (rovnako v angl., rus., fr. a špan. znení v príslušných jazykových mutáciách časopisu).
- Slovenskí jazykovedci v polstoročnej panoráme. [Dvonč, L.: *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925 – 1975)*. Martin 1987.] – In: *Nové slovo*, 30, 1988, č. 17, s. 17 (rec.).
- Prečo máme *kontrašpionáž*, *kontrapunkt*, ale *kontroverziu*? – In: Pisárčiková, M. a kol.: *Jazyková poradňa odpovedá*. Red. M. Pisárčiková. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 146. – Tamže: Nemalo by sa písať slovo *guláš* s mäkkým /? (s. 195). – Čím sa odlišuje skalolezectvo od horolezectva? (s. 222 – 223). – Znovu publikované: Prečo máme *kontrašpionáž*, *kontrapunkt*, ale *kontroverziu*? – *Práca*, 3. 4. 1989, s. 5.
- Jazykoveda a lingvistika*. – *Kultúra slova*, 22, 1988, s. 24 – 26.
- Gramotnyj* nie je vždy *gramotný*. – *Ruštínár*, 23 (36), 1988, č. 8, s. 14 – 15.
- Z kroniky Akadémie. – *Správy Slovenskej akadémie vied*, 24, 1988, č. 10, s. 47 – 57 (informácia o konferencii *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii, konkrétnej v dňoch 23. – 25. 5. 1988 v Domove vedeckých pracovníkov v Smoleniciach*).
- Stanislav Petřík odišiel pred 50. rokmi. – *Slavica Slovaca*, 23, 1988, s. 93.
- Cenný prínos do jazykovedy. – *Práca*, 14. 10. 1988, s. 6 (k 10. výročiu úmrtia M. Urbančoka).

1989

- Medzi slovesom a vetou. Problémy slovenskej konverzie. 1. vyd. Bratislava, Veda 1989. 128 s.
- Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Veda 1989. 440 s. (člen autorského kolektívu).
- On Some Cases of Structural-Semantic Shifts in the Group of Verba Dandi et Accipiendi. – In: Recueil linguistique de Bratislava. 9. Dynamic Tendencies in the Development of Language. Red. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 1989, s. 84 – 87.
- Empatia vo vete a v texte. – In: Textika a štylistika. Zborník príspevkov z celoštátnej štylistickej konferencie. Bratislava 29. – 31. 1. 1986. Red. J. Mistrík. Bratislava, Univerzita Komenského 1989, s. 59 – 65.
- Z česko–slovenskej prozodickej problematiky. – In: Slavica Pragensia. 30. (Acta Universitatis Carolinae. 1987. Philologica. 4 – 5.) Red. V. Budovičová. Praha, Univerzita Karlova 1989, s. 159 – 164, čes. res. s. 283, rus. res. s. 287, nem. res. s. 292, fr. res. s. 296.
- Jednočlenné vety slovesné a slovesno–menné v spisovnej slovenčine. – In: Studia Academica Slovaca. 18. Prednášky XXV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1989, s. 363 – 388.
- Gramatická syntéza súčasnej češtiny. – Jazykovedný časopis, 40, 1989, s. 134 – 164, rus. res. s. 164 (spoluautori J. Sabol, J. Furdík, M. Darovec).
- Slovenčina na križovatkách času. – Slovensko, 13, 1989, č. 9, s. 14 – 15.
- Slovenskí jazykovedci v polstoročnej panoráme. [Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925 – 1975). Martin 1987.] – In: Bibliografický zborník 1989. Red. M. Kovačka. Martin, Matica slovenská 1989, s. 175 – 178 (rec.).
- O výslovnosti a pravopise slov *anjel* a *evanjelik*. – Slovenská reč, 54, 1989, s. 191 – 192. – Tamže: *Parfum – parfém – parfumeria* (s. 318 – 320).
- O slovách s predponou *akva–* a *hydro–*. – Vesmír, 68, 1989, s. 476.
- S neutíchajúcou energiou. K jubileu jazykovedca Gejzu Horáka. – Ľud, 25. 2. 1989, s. 4 (k 70. narodeninám G. Horáka).
- Dielo profesora Jozefa Ružičku uzavreté. – Slovo a slovesnosť, 50, 1989, s. 340 – 341. – Ďalší autorov článok o úmrtí J. Ružičku: Uzavreté dielo jazykovedca. – Nové slovo, 31, 1989, č. 14, s. 16.
- Jubileum slovakistu. K sedemdesiatke Konštantína Palkoviča. – Ľud, 11. 10. 1989, s. 4.

1990

- Vzťah vedomého a spontánneho vo vývine prirodzených jazykov. – In: Problémy interlingvistiky. 2. Zborník materiálov z interlingvistického seminára (Bratislava 29. – 31. 3. 1990). Red. S. Košecký. Poprad – Bratislava, Slovenský esperantský zväz a Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 26 – 31, esperant. res. s. 31 – 32.
- Slovenské národné divadlo v sociolingvistickom pohľade. – In: Studia Academica Slovaca. 19. Prednášky XXVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1990, s. 241 – 256.

- Wolfgang von Kempelen a jeho hovoriaci stroj.** – In: Wolfgang von Kempelen: Mechanizmus ľudskej reči spolu s opisom hovoriaceho stroja. Prel. S. Ondrejovič – P. Ďurčo. Bratislava, Tatran 1990, s. 7 – 20.
- Výraz *parfum/parfém* a sociolingvistický výskum.** – Slovenská reč, 55, 1990, s. 304 – 308.
- Iz izučeniya jazykovych ustanovok akterov.** – In: Problems of Sociolinguistics. 1. Red. L. Yordanova. Sofia, Institut of Bulgarian Language of Bulgarian Academy of Sciences – Sociolinguistic Research Committee of Bulgarian Sociological Association 1990, s. 254 – 260.
- The Principle of Complementarity and Linguistics.** – In: LP '90. Abstracts of Papers. Prague – August 27 – 31 1990, s. 26.
- Budagov, R. A.: Portrety jazykovedcov 19 – 20 vv. Iz istorii lingvističeskich učeníj. Moskva 1988. – In: Jazykovedný časopis, 41, 1990, s. 104 – 106 (rec.).
- Prvé kompletne vydanie. Vyšla Valaská škola mravov stodola. [Gavlovič, H.: Valaská škola mravov stodola. Ed. G. Gáfriková. Bratislava 1990.] – In: Práca, 4. 5. 1990, s. 6 (rec.).
2. medzinárodná škola sociolingvistiky. – Jazykovedný časopis, 41, 1990, s. 110 – 112 (správa o podujatí konanom v dňoch 28. 9. – 2. 10. 1989 na Slnečnom pobreží v Bulharsku).
- Životné jubileum profesora Jána Horeckého. – Slovenská reč, 55, 1990, s. 42 – 45 (k 70. narodeninám).
- Boris Aleksandrovič Serebrennikov (1915 – 1989). – Jazykovedný časopis, 41, 1990, s. 204 – 205.
- Mystifikátor, či génius. Tajomná osobnosť Wolfganga von Kempelena. – Práca, 3. 11. 1990, s. 6 (rozhovor E. Borčina so S. Ondrejovičom).

1991

- K sociolingvistike na Slovensku.** – In: Studia Academica Slovaca. 20. Prednášky XXVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1991, s. 177 – 191.
- Bratislava versus stredné Slovensko I (sociolingvistický pohľad).** – In: Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. Komunikáty z vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 3. – 5. septembra 1991. 2. diel. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991, s. 226 – 232, angl. res. s. 299.
- The Principle of Complementarity and Linguistics.** – In: Proceedings of LP ,90. Linguistics and Phonetics. Prospects and Applications. 1. Red. B. Palek – P. Janota. Prague, Charles University Press 1991, s. 71 – 76.
- Väprosat za dominantata na izrečieneto i na principat na dopolnitelnostta.** – Bälgarski ezik, 46, 1991, s. 523 – 527.
- Slovenský jazyk a sociolingvistika. – Zápisník slovenského jazykovedca, 10, 1991, č. 1 – 2, s. 38 – 39 (tézy prednášky konanej dňa 26. 3. 1991 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici).
- Jazyk i ličnost. Red. R. M. Šmelev. Moskva 1989. – In: Jazykovedný časopis, 42, 1991, s. 147 – 150 (rec.).

- Palek, B.: Základy obecné jazykovědy. Praha 1989. – In: Jazykovedný časopis, 42, 1991, s. 77 – 79 (rec.).
- Akamatsu, T.: The Theory of Neutralization and the Archiphoneme in Functional Phonology. Amsterdam – Philadelphia 1989. – In: Jazykovedný časopis, 42, 1991, s. 142 – 144 (rec.).
- Novoje v zarubežnoj lingvistike. 20. Teorija literaturnogo jazyka v rabotach učnych ČSSR. Red. N. A. Kondrašov. Moskva 1988. – In: Slovenská reč, 56, 1991, s. 244 – 247 (rec.).
- Nový medzinárodný časopis pre európsku sociolingvistiku. [Sociolinguistica, 1, 1987 – 4, 1990.] – In: Jazykovedný časopis, 42, 1991, s. 153 – 154 (rec.).
- Damjanović, S.: Opširnost bez površnosti. Potsjetnik na život i djelo Vavroslava Jagića. Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske 1988. – In: Slavica Slovaca, 26, 1991, s. 263 (rec.).
- Ethnopsycholinguistics (Etnopsicholingvistika). Red. I. A. Sorokin. Moskva 1986. – Asian and African Studies, 26, 1991, s. 227 – 228 (rec. v angl.).
- Historický slovník slovenského jazyka. 1. (A – K) Red. M. Majtán et al. Bratislava 1991. – In: Knižná revue, 1, 1991, č. 12, s. 1 (rec.).
- Wolfgang von Kempelen a pes. – Kynologická revue, 2, 1991, s. 87 – 88.
- Stretol som sponzora. – Slovenské národné noviny, 2 (6), 1991, č. 49, s. 12 (o stretnutí so Š. Lankom).

1992

- Wolfgang von Kempelen and His Speaking Machine. – Human Affairs, 2, 1992, s. 161 – 171.
- Regimewechsel, Medien und Semantik. Am Beispiel der Slowakei. – In: Regimewechsel. Demokratisierung und politische Kultur in Ost-Mitteleuropa. Red. P. Gerlich – F. Plasser – P. A. Ulram. Wien – Köln – Graz, Böhlau Verlag 1992, s. 374 – 389 (spoluautorka E. Nemcová).
- Franz Miklosich a jeho koncepcia bezsubjektových viet. – In: Miklošičev zbornik. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991. Red. J. Toporišič. Ljubljana – Maribor, Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani – Univerza v Ljubljani – Univerza v Mariboru 1992, s. 247 – 253, slovin. res. s. 254.
- Nikolai Sergejevič Trubetzkoy und der slowakische Strukturalismus. – In: Československý štrukturalizmus a viedenský scientizmus – Czecho-Slovak Strukturalism and Scientism of Vienna – Tschecho-slowakische Strukturalismus and Wiener Szientismus. Red. J. Bakoš – P. Michalovič. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1992, s. 55 – 65, slov. res. s. 65.
- Nikolaj Sergejevič Trubeckoj – klasik modernej jazykovedy. – Jazykovedný časopis, 43, 1992, s. 56 – 64, nem. res. s. 64.
- K jazykovej situácii na Slovensku. – In: Studia Academica Slovaca. 21. Prednášky XXVIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1992, s. 104 – 110.
- Die Beziehung zwischen der Deskription und Präskription der orthoepischen Norm. – In: Writings vs. Speaking: Text, Discours, Communication. Prague, 14 – 16 October 1992, s. 94.

- Slovenčina medzi najdôležitejšími jazykmi sveta. [The Word's Major Languages. Red. B. Comrie. London – Sydney 1989.] – In: Slovenská reč, 57, 1992, s. 180 – 182 (rec.).
- Sabol, J.: Syntetická fonologická teória. Bratislava 1989. – In: Slovo a slovesnosť, 53, 1992, s. 149 – 152 (rec.).
- Pramene k dejinám slovenčiny. Red. M. Majtán – J. Skladaná. Bratislava 1992. – In: Knižná revue, 17. 6. 1992, s. 1 (rec.).
- Sociolinguistic Bibliography of European Countries for 1990. Czecho–Slovakia. – In: Sociolinguistics. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik. 6. Nationalspracheintstehung in Ost–Europa. (Paralelný angl. a fr. názov.) Red. U. Ammon – K. J. Mattheiner – P. H. Nelde. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1992, s. 218 – 219 (spoluautor J. Nekvapil).
- ... slovenčina je moderný jazyk aj medzi hviezdami ... Rozhovor s PhDr. Slavom Ondrejovičom o jazykovede a príbuzných fajnovostiach. – Knižná revue, 2, 1992, č. 5, s. 12 (rozhovor A. Halvoníka so S. Ondrejovičom).

1993

- Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kolektívom autorov. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1993. 520 s. (člen kolektívu autorov, autor 294 jazykovedných hesiel).**
- Malá slovenská encyklopédia. 1. vyd. Bratislava, Goldpress 1993. 823 s. (autor 101 hesiel z jazykovedy).**
- Minderheiten und Kontaktsprachen in der Slowakischen Republik. Ein Enzyklopädischer Überblick. 1. vyd. Bielefeld, Zentrum für interdisziplinäre Forschung der Universität Bielefeld 1993. 24 s.**
- „Wir sind froh und glücklich, das wir hier keine Minderheiten haben“. Zur Abgrenzung ethnischer Identität 1. vyd. Bielefeld, Zentrum für interdisziplinäre Forschung der Universität Bielefeld 1993. 30 s.**
- Basic Information on Sociolinguistics in Ex–Czechoslovakia. – In: Sociolinguistics. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik. 7. Mehrsprachigkeitskonzepte in den Schulen Europas. 7. (paralelný angl. a fr. názov). Red. U. Ammon – K. Mattheier – P. H. Nelde. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1993, s. 257 – 262 (spoluautor J. Nekvapil).**
- Korene jazyka a reči. – In: Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík a kol. Bratislava, Veda 1993, s. 7 – 19 (spoluautor V. Krupa).**
- Contact Languages and Minorities in the Slovak Republic. – Human Affairs, 3, 1993, s. 162 – 196.**
- Zabudnutá menšina. – Pohľady. Zeitschrift der Slowaken in Österreich, 8, 1993, č. 3, s. 3.
- Z výskumu Slovákov v Dolnom Rakúsku. – Zapisník slovenského jazykovedca, 12, 1993, s. 28 (tézy prednášky konanej dňa 9. 11. 1993 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).
- Nový český jazykovedný časopis. [Čeština doma i ve světě.] – In: Kultúra slova, 27, 1993, s. 314 – 315 (rec.).
- Sympóziu o štandarde a subštandarde v jazykoch južnej a východnej Európy. – Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 155 – 156 (správa o sympóziu, ktoré sa konalo v dňoch 12. – 16. 10. 1992 v Berlíne).

Sociolinguistic Bibliography of European Countries for 1991. Czecho–Slovakia. – In: Sociolinguistics. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik. 7. Mehrsprachigkeitskonzepte in den Schulen Europas. 7. (paralelný angl. a franc. názov). Red. U. Ammon – K. Mattheier – P. H. Nelde. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1993, s. 297 – 299 (spoluautor J. Nekvapil).

Slovenčina – melodický jazyk. – Slovenské národné noviny, 4 (8), 1993, č. 15, s. 13 (rozhovor S. Ondrejoviča s R. Seyfertom).

1994

Die Einstellungen zur Schriftsprachlichkeit und Nichtschriftsprachlichkeit in der slowakischen Sprachsituation. – In: Sprachlicher Standard und Substandard in Südosteuropa und Osteuropa. Beiträge zum Symposium zum 12 – 16 Oktober 1992 in Berlin. Red. N. Reiter – U. Hinrichs – J. van Leewen-Turnovcová. Berlin, Wiesbaden, Harasowitz Verlag 1994, s. 238 – 245.

Slovaki i Čechi. Slovackij jazyk i češskij jazyk. (Etnosignifikativnyj, kulturologičeskij, psychologičeskij i sociolingvističeskij aspekty otnošenij dvuch nacij i ich jazykov.) – In: Jazyk – Kulturna – Etnos. Moskva, Nauka 1994, s. 113 – 130 (spoluautorka K. Buzássyová).

Sociolingvistika a jazyková kultúra. Tézy. – In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Budmerice 27. – 29. októbra 1994 (konferenčné materiály). Red. J. Doruľa. Bratislava – Martin, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Matica slovenská 1994, s. 12 – 14.

Sociolingvistické ašpirácie slovenskej jazykovedy. – Slovenské pohľady, 114, 1994, č. 4, s. 127 – 130.

Ďurovič, Ľubomír. – In: Slovakia and the Slovaks. A Concise Encyclopedia. Red. M. Strhan – D. P. Daniel. Bratislava, Encyclopedical Institute of Slovak Academy of Sciences – Goldpress 1994, s. 159. – Tamže: Dvonč Ladislav (s. 158 – 159).

Slovenčina pre svetobežníkov. [Nolan, J.: Slowakisch für Globetrotter. Bielefeld 1993.] – In: Slovenská reč, 59, 1994, s. 185 – 186 (rec.).

4. medzinárodná sociolingvistická konferencia v Sofii. – Jazykovedný časopis, 45, 1994, s. 74 (správa o konferencii konanej v dňoch 10. – 12. 9. 1993 v Sofii).

Dr. Gejza Horák sedemdesiatpäťročný. – Slovenská reč, 59, 1994, s. 117 – 119.

Konštantín Palkovič. – Slovenské národné noviny, 5 (9), 1994, č. 10, s. 4.

Konštantín Palkovič jubilujúci. – Slovenská reč, 59, 1994, s. 283 – 285 (k 75. narodeninám).

Sociolinguistic Bibliography of European Countries for 1992. Slovakia. – In: Sociolinguistics. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik. 8. English only? in Europa (paralelný angl. a fr. názov.). Red. U. Ammon – K. J. Mattheier – P. H. Nelde. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1994, s. 207 – 208.

1995

Zur Abgrenzung ethnischer Identität in der Kommunikation. – In: Nationale Selbst- und Fremdbilder im Gespräch. Kommunikative Prozesse nach der Wiedervereinigung Deutschlands und dem Systemwandel in Ostmitteleuropa. Red. M. Czyżewski – E. Gülich – H. Hausendorf – M. Kastner. Opladen, Westdeutscher Verlag 1995, s. 232 – 255.

- The Forgotten Slovak Minority in Austria.** – In: *Language, Minority, Migration.* Red. S. Gustavsson – H. Rumbloom. Uppsala, Uppsala University, Centre for Multiethnic Research 1995, s. 111 – 118.
- Jazyk „totalitný“ a „posttotalitný“ (na materiáli slovenskej tlače po roku 1989).** – In: *Mova totalytarnoho suspyľstva.* Red. G. Javorska. Kyjiv, Instytut movoznavstva – Instytut ukrajinskoji movy 1995, s. 76 – 83.
- Kām charakteristikata na ezikovata situacija v Slovākija. Opozicijata Bratislava – sredna Slovākija.** – In: *Language Unity and Diversity.* Red. T. Šamraj. Sofia, Abagar 1995, s. 111 – 124.
- K „zabytomu“ slovackomu meňšinstvu v Nižnej Avstrii.** – In: *Sociolinguistics and Communication. Problems of Sociolinguistics. 4.* Red. M. Videnov – A. Angelov – P. Satirov. Sofia, Meždunarodno sociolingvistično družestvo 1995, s. 55 – 58, angl. res. s. 292.
- Sociolingvistické aspekty jazykovedného výskumu na Slovensku.** – In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny.* Sociolinguistica Slovaca 1. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 9 – 13, angl. res. s. 227.
- Z výskumu jazykových postojov v oblasti dramatických umení.** – In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny.* Sociolinguistica Slovaca 1. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 74 – 91, angl. res. s. 229.
- Sociolingvistika a jazyková kultúra.** – In: *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27. – 29. októbra 1994.* Red. M. Považaj. Bratislava, Veda 1995, s. 35 – 45.
- K niektorým aspektom kodifikácie rómskeho jazyka.** – In: *Rómsky jazyk v Slovenskej republike.* Red. J. Prokop. Bratislava 1995, s. 48 – 51, angl. res. s. 51.
- Jazyk a mýtus.** – *Korene (Praha), 3,* 1995, č. 9, s. 8.
- Predslov.** – In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny.* Red. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 7 – 8.
- Metamorfózy sociolingvistického výskumu na Slovensku.** – *Zápisník slovenského jazykovedca, 14,* 1995, s. 8 – 9.
- Z výskumov jazykovej situácie na južnom Slovensku.** – *Zápisník slovenského jazykovedca, 14,* 1995, s. 18 – 19.
- Perspektívy slovenskej sociolingvistiky.** – *Zápisník slovenského jazykovedca, 14,* 1995, s. 35 – 36 (tézy prednášky konanej dňa 26. 5. 1995 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre).
- Slovenská sociolingvistika 5 rokov po.** – *Zápisník slovenského jazykovedca, 14,* 1995, s. 34 (tézy prednášky konanej dňa 7. 6. 1995 v Banskej Bystrici).
- Hrvati u Slovačkej sa sociolingvističkoga gledišta – Chorváti na Slovensku v sociolingvistickom pohľade (paralelné chorv. a slov. znenie).** – In: *Prvi hrvatski slavistički kongres (sbornik sažetka i nacrtaka).* Red. S. Damjanović – K. Nemeč. Zagreb, Hrvatsko filološko društvo 1995, s. 23 – 24.
- Omdal, H.: Med språket på flettelot. Språkvatiasjon og språkstrategier blant setesdøler i Kristianssand.** Uppsala 1994. – In: *Jazykovedný časopis, 46,* 1995, s. 143 – 144 (rec.).
- Horák, G.: Slovesné kategórie osoby, času, spôsoby a ich využitie.** Bratislava 1993. – *Jazykovedný časopis, 46,* 1995, s. 46 – 48 (rec.).

- Zborník o dialógu. [Dialóg a dialogickosť v politike, spoločnosti, filozofii a kultúre. Red. P. Michalovič – J. Bakoš. Bratislava 1994.] – In: Jazykovedný časopis, 46, 1995, s. 126 – 128 (rec.).
- Hammerová, L. B. – Ripka, I.: Speech of American Slovaks – Jazykové prejavy amerických Slovákov. Bratislava 1994. – In: Jazykovedný časopis, 46, 1995, s. 123 – 126 (rec.).
- Monografia o prízvuku v spisovnej slovenčine. [Sabol, J. – Zimmermann, J.: Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine. Prešov 1994.] – In: Slovenská reč, 60, 1995, s. 331 – 332 (rec.).
- Zborník o Slovákoch v Maďarsku. [Slováci v Maďarsku. Zost. E. Balážová – G. Grácová. Bratislava 1994.] – In: Slovenská reč, 60, 1995, s. 334 – 336 (rec.).
- Príručka o výslovnosti v desiatich európskych jazykoch. [Kučera, L.: Výslovnosť desiatich európskych jazykov. Košice 1995.] – In: Kultúra slova, 29, 1995, s. 233 – 237 (rec.).
- Bulharská encyklopédia sociolingvistiky. [Malka enciklopedija po sociolingvistika. Pleven 1994.] – In: Slovenská reč, 60, 1995, s. 336 – 338 (rec.).
- Nový sociolingvistický časopis v Bulharsku. [Sociolingvistika/Sociolinguistics. Red. T. Šamrajová. Sofija.] – In: Jazykovedný časopis, 46, 1995, s. 146 – 147 (rec.).
- Dva bohemizmy z éteru. – Kultúra slova, 29, 1995, s. 92 – 93.
- Ezoterické bohemizmy. – Nedel'ná Pravda – magazín, 4, 1995, č. 13, s. 19. – Tamže: *Bonaqua* a iné akvy (č. 50, s. 19).
- Konferencia Jednota a rozmanitosť slovanských jazykov v Sofii. – Slavica Slovaca, 30, 1995, s. 87 – 89 (správa o konferencii konanej v dňoch 27. – 29. 5. 1994 v Sofii).
- Sociolinguistic Bibliography of European Countries for 1993. Slovakia. – In: Sociolinguistics. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik. 9. Red. U. Ammon – K. J. Mattheier – P. H. Nelde. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1995, s. 222 – 223.
- 1996**
- Jazyková ekológia a ekológia lingvistiky. – Jazykovedný časopis, 47, 1996, s. 3 – 23, angl. res. s. 24.
- Jazyk „totalitný“ a „posttotalitný“. – In: Ezikat na totalitarnoto i posttotalitarnoto občestvo. Sofia, Izdatelstvo Prochazka i Kačarmazov 1996, s. 19 – 24.
- Z výskumu jazykovej situácie na južnom Slovensku. – In: Sociolingvistika a areálová lingvistika. Sociolinguistica Slovaca. 2. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1996, s. 141 – 147.
- Z výskumu Slovákov a slovenčiny v Dolnom Rakúsku. – In: Studia Academica Slovaca. 25. Prednášky XXXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996, s. 153 – 159.
- Jernej Kopitar a slovenčina. – In: Kopitarjev zborník. Mednarodni simpozij v Ljubljani 29. junij do 1. julij 1994. Jernej Kopitar in njegova doba (simpozij ob stopedesetletnici njegova smrti). Red. J. Toporišič. Ljubljana, Filozofska fakulteta 1996, s. 369 – 375, slovin. a angl. res. s. 369, 375.

Metamorfózy sociolingvistického výskumu na Slovensku. – In: Sociolingvistika a areálová lingvistika. Sociolinguistica Slovaca. 2. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1996, s. 11 – 17.

Prípad Polivanov. – Literárny týždenník, 9, 1996, č. 17, s. 3.

Pulské impresie. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 112, č. 10, s. 115 – 120.

O jednom malom vokáňovom mýte. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 112, 1996, č. 10, s. 7 – 9.

O sliepke s odstrihnutými krídlami. – Literárny týždenník, 9, 1996, č. 39, s. 11 (k príspevku Z. Szatmáryovej Z hlúpeho jazyka pochádzajú mnohé nepríjemnosti).

Rýchle čítanie – mnoho nedorozumení. – Literárny týždenník, 9, 1996, č. 44, s. 5.

Mozaika z besedy KPČJ o jazykovom práve. (Praha 22. 11. 1995). Ľubomír [!] Ondrejovič, sociolingvista z Bratislavy. – Čeština doma a ve světě, 4, 1996, s. 180 – 181.

Eugen Pauliny ako sociolingvista. – Zápisník slovenského jazykovedca, 15, 1996, s. 41 – 42 (tézy prednášky konanej 29. 10. 1996 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici).

Predslov. – In: Sociolingvistika a areálová lingvistika. Sociolinguistica Slovaca. 2. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1996, s. 7 – 8.

Do tretice nič dobré. [Kráľ, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 3. vyd. Bratislava 1996.] – In: Literárny týždenník, 9, 1996, č. 44, s. 3 (rec.).

Lingvistika v 24. ročníku Studia Academica Slovaca. [Studia Academica Slovaca, 24. Prednášky XXXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlaček. Bratislava 1995.] – In: Slovenská reč, 61, 1996, s. 120 – 125 (rec.).

Osobnosti Novohradu encyklopedicky. [Mihály, V. F.: Osobnosti Novohradu. (Kto je kto.) Lučenec 1995.] – In: Kultúra slova, 30, 1996, s. 106 – 111 (rec.).

Ranné vtáča je v tom nevinne. – Nedelná Pravda – magazín, 5, 1996, č. 7, s. 19.

Soziolinguistische Bibliographie europäischer Länder für 1994. Slowakei. – In: Sociolinguistica. 10. Konvergenz und Divergenz von Dialekten in Europa. Red. U. Ammon – K. J. Mattheier – P. Nelde. Tübingen, Niemeyer 1996, s. 29 – 221.

Profesor Ľubomír Ďurovič sedemdesiatročný. – Slavica Slovaca, 31, 1996, s. 60 – 61.

Jubileum významného slovenského jazykovedca a orientalistu PhDr. Viktora Krupu, DrSc. – Jazykovedný časopis, 47, 1996, s. 135 – 137 (k 60. narodeninám).

Živé telo jazyka. Hovoríme s jazykovedcom Slavom Ondrejovičom. – Literárny týždenník, 9, 1996, č. 26, s. 1, 10 (rozhovor D. Machalu so S. Ondrejovičom).

1997

Sociolingvistický vs. „normativistický“ pohľad na jazyk. – In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca. 3. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1997, s. 54 – 60.

Ku kategórii priestoru v jazyku. – In: Štylistika neverbálnej komunikácie. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v dňoch 15. – 16. februára 1996. Konferencia na počesť univ. prof. PhDr. Jozefa Mistríka, DrSc., pri príležitosti jeho 75. narodenín. Red.

- J. Sabol et al. Bratislava, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave 1997, s. 157 – 159, angl. res. s. 160.
- Slowakei. – In: *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung.* (Paralelný angl. a fr. názov.) 2. zv. Red. H. Goebel et al. Berlin – New York, Walter de Gruyter 1997, s. 1669 – 1678.
- Slowakisch – Polnisch. – In: *Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung* (Paralelný angl. a fr. názov.) 2. zv. Red. H. Goebel et al. Berlin – New York, Walter de Gruyter 1997, s. 1692 – 1695 (spoluautorka S. Mislovičová).
- Slovaks and Czechs. *The Slovak and Czech Languages (the Ethno-signifikative, Culturological, Psychological, and Sociolinguistic Aspects of the Relations Between Two Nations and their Languages).* – *Human Affairs*, 7, 1997, s. 141 – 158 (spoluautorka K. Buzássyová).
- Chorváti na Slovensku zo sociolingvistikého hľadiska. – In: *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova 1.* Red. S. Damjanović. Zagreb, Hrvatsko filološko društvo 1997, s. 499 – 503, chorv. res. s. 503.
- Jevgenij Dmitrijevič Polivanov (1890 – 1938). – *Jazykovedný časopis*, 48, 1997, s. 112 – 120.
- Nikolaj Sergejevič Trubeckoj a slovenčina. – *Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život*, 4, + 113, č. 5, s. 90 – 95.
- Profesor Eugenio Coseriu v Bratislave. – *Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život*, 4 + 113, 1997, č. 9, s. 137 – 138.
- Metamorfózy sociolingvistického výskumu na Slovensku. – *Jazykovedný zápisník*, 16, 1997, s. 13 (tézy prednášky konanej 4. 2. 1997 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre a 10. 4. 1997 v pobočke v Prešove).
- Ako ďalej so slovenskou ortoepiou? – *Jazykovedný zápisník*, 16, 1997, s. 40 – 42 (tézy prednášky konanej 11. 3. 1997 na vedeckom seminári v Bratislave).
- Predslov. – In: *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy.* *Sociolinguistica Slovaca.* 3. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1997, s. 7 – 9.
- Sociolinguistic and Languages Planning Organizations. *Language International World Directory.* Red. F. Dominguez – N. López. Amsterdam – Philadelphia 1995. – In: *Jazykovedný časopis*, 48, 1997, s. 63 – 64 (rec.).
- Lexicon Grammaticorum. *Who's Who in the History of World Linguistics.* Red. H. Stammerjohann. Tübingen 1996. – In: *Jazykovedný časopis*, 48, 1997, s. 127 – 130 (rec.). – Ďalšia autorova recenzia tej istej práce (po anglicky): *Human Affairs*, 7, 1997, s. 96 – 100.
- Phonetica Pragensia. 8. Red. P. Janota – O. Schulzová. Praha 1995. – In: *Jazykovedný časopis*, 48, 1997, s. 60 – 61 (rec.).
- Šestřečový slovník architektúry, staviteľstva a urbanizmu. [Architektur – Hochbau – Stadtplanung und Städtebau. *Bildfachwörterbuch.* Englisch – Deutsch – Ungarisch – Polnisch – Russisch – Slowakisch. Red. E. Führ. Düsseldorf 1996.] – In: *Kultúra slova*, 31, 1997, s. 234 – 238 (rec.).
- Vyšiel annglicko–slovenský slovník športových výrazov. [Sokolová, K.: *Anglicko–slovenský slovník športových výrazov.* Bratislava 1996.] – In: *Kultúra slova*, 31, 1997, s. 180 – 183 (rec.).

- Za tú našu angličtinu. [Karaba, M.: Angličtina po anglicky. Trenčín 1996.] – In: Kultúra slova, 31, 1997, s. 44 – 50 (rec.).
- Český slovník výslovnosti cudzích mien po druhýkrát. [Honzáková, M. – Honzák, P. – Romportl, M.: Čteme je správně? 2. vyd. Praha 1996.] – In: Kultúra slova, 31, 1997, s. 360 – 365 (rec.).
- Bibliografický výber z neológie a neografie. [Martincová, O.: Neologie a neografie. Výběr z národních bibliografií. Praha 1996.] – In: Kultúra slova, 31, 1997, s. 115 – 117 (rec.).
- Druhé číslo bulharského sociolingvistického periodika. [Sociolingvistika/Sociolinguistics, 1, 1996, č. 2.] – In: Jazykovedný časopis, 48, 1997, s. 61 – 63 (rec.).
- Vyšiel druhý zväzok personálnych bibliografií slovenských jazykovedcov. [Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1976 – 1985). Bratislava 1997.] – In: Slovenská reč, 62, 1997, s. 357 – 359 (rec.).
- Soziolinguistische Bibliographie europäischer Länder für 1994. Slowakei. – In: Sociolinguistica. 10. Konvergenz und Divergenz von Dialekten in Europa. Red. U. Ammon – K. J. Mattheier – P. Nelde. Tübingen, Niemeyer 1997, s. 219 – 221.
- Evanjelictvo na Slovensku. – Cirkevné listy, 110 (121), 1997, č. 12, s. 193 – 194 (odpovede S. Ondrejoviča na otázky v redakčnej ankete).

1998

- Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk.** Red. J. Bosák. 1. vyd. Opole, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998. 172 s. (spoluautor J. Bosák, K. Buzássyová, J. Dolník, J. Furdík, J. Mlacek, I. Ripka, J. Sabol, D. Slančová, E. Tibenská).
- K spôsobom regulovania rozvoja jazyka. – Jazykovedný časopis, 49, 1998, s. 81 – 89 (spoluautor V. Krupa). – Časť znovu publikovaná: In: Štátny jazyk v súvislostiach. Zost. sekcia štátneho jazyka a národného písomníctva Ministerstva kultúry Slovenskej republiky. Bratislava, pre MK SR vydal Print Servis 1998, s. 75 – 77.
- Dosah diela Wilhelma von Humboldta na slovakistiku. – In: Slawistyka niemiecka a kraje słowiańskie. (Paralelný nem. názov.) Red. J. Rusek et al. Warszawa, Energeia [1998], s. 41 – 45.
- Stanislav Petřík a Slovensko. – In: Pocta 650. výročí založení Univerzity Karlovy v Praze. Sborník příspěvků přednesených zahraničními bohemisty na mezinárodním sympoziu v Praze 20. – 26. srpna 1998. 1. díl. Red. O. Mališ. Praha, Univerzita Karlova 1998, s. 109 – 115.
- Zo slovensko–nemeckých vedecko–kultúrnych vzťahov. (Wilhelm von Humboldt a Ľudovít Štúr.) – In: Studia Academica Slovaca. 27. Prednášky XXXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1998, s. 118 – 123.
- Z výskumu „zabudnutej“ slovenskej menšiny v Dolnom Rakúsku. – In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 49. Red. P. Žigo et al. Bratislava, Univerzita Komenského 1998, s. 35 – 42.
- Aká regulácia jazyka je hriech? – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 114, 1998, č. 9, s. 25 – 33 (spoluautor V. Krupa).

- [Diskusný príspevok.] – In: XI. medzinárodný zjazd slavistov. Bratislava 30. augusta – 8. septembra 1993. Záznamy z diskusie k predneseným referátom. Red. J. Doruľa. Bratislava, Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV 1998, s. 320.
- Vážené dámy a páni, milí priatelia. – In: *Varia*. 7. Zborník materiálov zo VII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra–Piesok 3. – 5. 12. 1997.) Red. M. Nábělková. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1998, s. 7 (predslov).
- Obraz jazykov sveta v lacnom ráme. [Krupa, V. – Genzor, J.: Jazyky sveta v priestore a čase. Bratislava 1997.] – In: Literárny týždenník, 11, 1998, č. 32, s. 5 (rec.).
- Dictionary of European Proverbs. 1 – 3. Red. E. Strauss. London 1996. – In: *Slavica Slovaca*, 33, 1998, s. 159 – 162 (rec.).
- Príručka o výslovnosti a skloňovaní britských vlastných mien v češtine. [Kučera, J. – Zeman, J.: Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině. (Anglická vlastní jména.) Hradec Králové 1998.] – In: *Kultúra slova*, 32, 1998, s. 238 – 240 (rec.).
- Nad novým Slovníkom cudzích slov. [Slovník cudzích slov. Bratislava 1997.] – In: *Slovenská reč*, 63, 1998, s. 361 – 366 (rec.).
- Nový slovensko–český a česko–slovenský slovníček zo Žiliny. [Horecký, K. – Horecká, K. – Kortman, B.: Slovensko–český a česko–slovenský slovník rozdielných výrazov. Žilina 1997.] – In: *Kultúra slova*, 32, 1998, s. 184 – 188 (rec.).
- Nové vydanie Krátkej gramatiky slovenskej Eugena Paulinyho. [Pauliny, E.: Krátka gramatika slovenská. 5. preprac. a dopl. vyd. Bratislava 1997.] – In: *Slovenská reč*, 63, 1998, s. 60 – 61 (rec.).
- Publikácia o Polichne. [Drenko, J.: Polichno (monografia). Polichno 1997.] – In: *Kultúra slova*, 32, 1998, s. 364 – 366 (rec.).
- Turecké, turkotatárske či turkické jazyky?* – *Slovenská reč*, 63, 1998, s. 62 – 63.
- Soziolinguistische Bibliographie europäischer Länder für 1996. Slowakei. – In: *Sociolinguistica*. 12. Variationslinguistik. Red. U. Ammon – K. J. Mattheier – P. H. Nelde. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1998, s. 357 – 359.
- Zabudnutý Dr. Jozef Koreň (1887 – 1969). – *Slovenská reč*, 63, 1998, s. 314 – 317.
- Jubileum doc. PhDr. Oľgy Schulzovej, CSc. – *Slovenská reč*, 63, 1998, s. 106 – 107 (k 70. narodeninám).
- Za Richardom Schnekcom. – *Slovenská reč*, 63, 1998, s. 374.

1999

- Encyklopedia Beliana. 1. A – Belk.** Red. B. Baloghová a kol. Bratislava, Encyklopedický ústav SAV 1999 (člen autorského kolektívu, autor jazykovedných hesiel).
- O postojoch k internacionalizmu.** – In: *Internacionalizácia v súčasných slovenských jazykoch: za a proti.* Red. J. Bosák. Bratislava, Veda 1999, s. 83 – 87.
- Medzi jazykom mesta a jazykom vidieka.** – In: *Nárečia a národný jazyk. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie (Budmerice 24. – 26. septembra 1997).* Red. A. Ferenčíková. Bratislava, Veda 1999, s. 113 – 120.
- Z výskumu etno–jazykovej situácie Slovákov v Rakúsku.** – In: *Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi.* *Sociolinguistica Slovaca*. 4. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1999, s. 45 – 59.

- Sú slová *potlach* a *mejdan* v slovenčine bohemizmami? – *Kultúra slova*, 33, 1999, s. 270 – 273.
- Recepcia učenia Wilhelma von Humboldta v slovenskej lingvistiky. – In: *Pange lingua. Zborník na počesť Viktora Krupu*. Red. J. Genzor – S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1999, s. 149 – 156, angl. res. s. 157.
- Eugen Pauliny ako sociolingvista. – *Slovenská reč*, 64, 1999, s. 65 – 83, angl. abstrakt s. 65.
- Jazyk a ekológia. – *Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život*, 1999 č. 1, s. 36 – 50.
- Jozef Koreň ako lingvista. – *Tvorba T*, 9 (18), 1999, č. 1, s. 38 – 39.
- Na dvoch konferenciách súčasne. (Zápisky z tzv. vedeckej turistiky). – *Tvorba T*, 9 (18), 1999, č. 4, s. 53 – 56.
- Andalúzska odyssea. – *Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život*, 4 + 115, 1999, č. 7 – 8, s. 192 – 201.
- Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV. – *Spravodaj Rady slovenských vedeckých spoločností*, 1, 1999, č. 4, s. 4 – 5.
- Predslov. – In: *Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi. Sociolingvistika Slovaca*, 4. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1999, s. 7 – 9.
- Vážené dámy a páni, milí priatelia. – In: *Varia. 8. Zborník materiálov z VIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra–Piesok 25. – 27. november 1998)*. Red. M. Nábelková – Ľ. Králik. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1999, s. 7 (otvárací prejav).
- Findra, J.: *Jazyk, reč, človek*. Bratislava 1998. – In: *Slovenská reč*, 64, 1999, s. 359 – 363 (rec.).
- Jazykovedci v novom matičnom biografickom lexikóne. [Reprezentačný biografický lexikón Slovenska. Martin 1999]. – In: *Slovenská reč*, 64, 1999, s. 231 – 233 (rec.).
- Nová monografia o povodí Ipľa a jeho prítokov od popredných vedcov. [Majtán, M. – Žigo, P.: *Hydronymia povodia Ipľa*. Bratislava 1990.] – In: *Novohradské noviny*, 10, 1999, č. 43, s. 5 (rec.).
- Čo na jazyku. – *Reader's Digest Výber*, 1999, júl, s. 15 – 16; august, s. 13 – 14; september, s. 13 – 14; október, s. 13 – 14; november, s. 69 – 70; december, s. 13 – 14.
- Dobré slová o slovenčine. Historizmy a archaizmy. – *Reader's Digest Výber*, 1999, august, s. 57 – 58.
- Spomienka na Jozefa Muránskeho. – *Slovenská reč*, 64, 1999, s. 122 – 124 (pri príležitosti nedožitého 70. výročia narodenia).
- Nestor slovenskej jazykovedy prof. Eugen Jóna jubiluje. – *Kultúra slova*, 33, 1999, s. 36 – 38 (k 90. narodeninám).
- Úvod. K jubileu Viktora Krupu. – In: *Pange lingua. Zborník na počesť Viktora Krupu*. Red. J. Genzor – S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1999, s. 7 – 9, angl. znenie s. 10 – 12, nem. znenie s. 13 – 16 (k 60. narodeninám; spoluautor J. Genzor).
- Za Zdenkom Hlavsom. – *Jazykovedný časopis*, 50, 1999, s. 80.
- Slovenčina očami jazykovedca. – *Knižná revue*, 9, 1999, č. 16 – 17, s. 8 (rozhovor K. Mikluščinovej so S. Ondrejovičom).

2000

Od hovoriaceho stroja k sociálnej lingvistiky. Kapitoly z jazykovednej historio-
grafie. 1. vyd. Bratislava, Veda 2000. 280 s.

Postoje k niektorým jazykovým varietám v slovenskej jazykovej situácii. – In: *Studia Academica Slovaca*. 29. Prednášky XXXVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2000, s. 250 – 258. – Znovu publikované: In: *Z vývinových tendencií a zmien súčasnej slovenčiny*. *Studia Academica Slovaca*. Separát. Red. J. Mlacek. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2000, s. 250 – 258.

Jazyk médií a kodifikácia. – In: *Slovenčina v Slovenskom rozhlase v súvislostiach s kultúrou a spôsobom myslenia*. Red. S. Mislovičová – I. Jenča. Bratislava, Slovenský rozhlas – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2000, s. 82 – 87.

Výskum mestského jazyka – tradície, stav, perspektívy. – In: *Mesto a jeho jazyk*. *Sociolinguistica Slovaca*. 5. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2000, s. 13 – 27.

K výslovnosti krstných mien v slovenčine. – In: *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti*. 14. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000. Zborník referátov. Red. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB 2000, s. 65 – 73.

Ku konštituovaniu ekologickej lingvistiky. In: *Komunikácia 2000*. Zborník masmediálnej komunikácie I – 1. Red. V. Gažová, Trnava, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Fakulta masmediálnej komunikácie 2000, s. 65 – 83.

K otázke dominanty vety. – In: *Človek a jeho jazyk*. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Red. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 2000, s. 269 – 274.

Recenzia a jej žánrovo-kompozičné charakteristiky. – *Kultúra slova*, 34, 2000, s. 198 – 203.

Spomienka na Jozefa Melcera ako na filológa. – *Slovenská reč*, 65, 2000, s. 65 – 70, angl. abstrakt s. 65.

Zabudnutý filológ Juraj Ihnátko (1840 – 1885). – *Slovenská reč*, 65, 2000, s. 210 – 213, angl. abstrakt s. 210.

Jozef Melcer ako filológ. – *Tvorba T*, 10 (19), 2000, č. 1 – 2, s. 67 – 69.

Wilhelm von Humboldt a jeho spis „O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu“. – In: *Humboldt, W von: O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu*. Prel. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2000, s. 9 – 37. – Ďalšie autorove časti v tej istej publikácii: *Stručná charakteristika jazykov, ktoré Wilhelm von Humboldt analyzuje vo svojej práci (s. 233 – 249)*. – *Bio-bibliografické údaje zo života a diela Wilhelma von Humboldta (s. 251 – 255)*. – *Menný register (s. 256 – 258)*. – *Edičné poznámky (s. 259)*.

Streľte si na lingvistu, páni! – *O(bčianska) S(spoločnosť)*, 2000, č. 10, s. 40.

Jazyk je zrkadlo kultúrnosti. Hranatý stôl LT. – *Literárny týždenník*, 13, 2000, č. 23, s. 4 – 5 (účastník besedy o jazyku, spoluúčastníci D. Števková, J. Findra, J. Kačala. M. Považaj).

Médiá o Rómoch. – *Romano nevo ľil*, 10, 2000, č. 416 – 423, s. 6.

- [Diskusné príspevky.] – In: Slovenčina v Slovenskom rozhlase v súvislosti s kultúrou a spôsobom myslenia. Zborník z jazykovej konferencie. Bratislava, Slovenský rozhlas – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2000, s. 32 – 35, 52 – 53.
- Úvod k 3. vydaniu Pravidiel slovenského pravopisu. – In: Pravidlá slovenského pravopisu. 3., uprav, a dopl. vyd. Bratislava, Veda 2000, s. 11 – 12.
- Predslov. – In: Pauliny, E.: Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2000, s. 7 – 8.
- Úvodom. – In: Masár, I.: Ako pomenúvame v slovenčine. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2000, s. 7.
- Predslov. – In: Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca. 5. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2000, s. 7 – 8.
- Predslov. – In: Selecta linguistica et onomastica. Vincent Blanár zum 80. Geburtstag zugeeignet. Red. E. Eichler. Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2000, s. 11 – 12 (nečíslovanej úvodnej časti).
- Vážení prítomní, dámy a páni. – In: Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. 14. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000. Zborník referátov. Red. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB 2000, s. 8 (otvárací prejav).
- A szleng kutatás útjai és lehetőségei. Red. T. Kis. Debrecen 1997. – In: Jazykovedný časopis, 51, 2000, s. 135 – 136 (rec.).
- Benedikt z Nudožer, V.: Grammaticae bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae et notis numerisque illustratae ac distinctae libri duo. Ostrava 1999. – In: Jazykovený časopis, 51, 2000, s. 137 – 138 (rec.).
- Slovník cudzích slov ľahko a rýchlo. [Piťová, M. – Piťo, V.: Slovník cudzích slov. Bratislava 2000.] – In: Literárny týždenník, 13, 2000, č. 32, s. 10 (rec.).
- Zvalová, J.: Keď si sadáme za mikrofón. O kultúre reči v médiách. Bratislava 1999. – In: Slovenská reč, 65, 2000, s. 241 – 243 (rec.).
- Publikácia o Jánovi Šalamúnovi Petianovi–Petényim. [Drenko, J.: Ján Šalamún Petian–Petényi (1799 – 1856). Lučenec 1999.] – In: Kultúra slova, 34, 2000, s. 107 – 108 (rec.).
- Zombi/zombie. – Slovenská reč, 65, 2000, s. 340 – 341.
- Tárogató. – Kultúra slova, 34, 2000, s. 223 – 225.
- Čo na jazyku. – Reader's Digest Výber 2000, január, s. 15 – 16; február, s. 15 – 16; marec, s. 15 – 16; apríl, s. 48 – 49; máj, s. 15 – 16; jún, s. 15 – 16; júl, s. 68 – 69.
- Soziolinguistische Bibliographie europäischer Länder für 1999. Slowakei. – In: Sociolinguistica. 14. Red. U. Amon – K. J. Mattheier – P. H. Nelde. Tübingen, Max Niemeyer Verlag 2000, s. 321 – 322.
- Spomienka na lučenského gymnaziálneho profesora a filológa Juraja Ihnátku. – Novohradské noviny, 11, 2000, č. 31, s. 5.
- František Daneš osemdesiatročný. – Jazykovedný časopis, 51, 2000, s. 76 – 78.
- Prof. Ján Horecký, DrSc. – Media–Servis Slovenskej akadémie vied, 4, 2000, č. 4 – 5, s. 10 (k 80. narodeninám J. Horeckého).
- Za profesorom Aloisom Jedličkom. – Slovenská reč, 65, 2000, s. 180 – 181.

- Zomrel profesor Jozef Mistrík. – Slovenská reč, 65, 2000, s. 169 – 170.
- Slovenčina pred bránami Európy. Rozhovor Štefana Moravčíka so Slavomírom Ondrejovičom, riaditeľom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 116, 2000, č. 5, s. 60 – 72.
- Slovo na svojom mieste. Jazykovedec Slavomír Ondrejovič. – Pravda, 4. 11. 2000, s. 15 (rozhovor S. Pálkovej so S. Ondrejovičom).
- Dobrodružstvá jazyka, tragické osudy jeho vedcov. Hovoríme s jazykovedcom doc. PhDr. Slavomírom Ondrejovičom, CSc. – Knižná revue, 6. 12. 2000, s. 12 (rozhovor M. Bábikovej so S. Ondrejovičom).
- 2001**
- Slovenský jazykovedec Henrich Bartek (1907 – 1986).** – Slovenská reč, 66, 2001, s. 65 – 90, 129 – 146.
- Slovenčina v diele Mitridates Johanna Christopha Adelunga a Johanna Severina Vatera.** – Slovenská reč, 66, 2001, s. 321 – 335.
- Poznámky k portrétu Petra Tvrdého ako jazykovedca.** – In: Peter Tvrdý. Zborník zo seminára k 150. výročiu narodenia, 28. novembra 2000. Zost. S. Ondrejovič. – K. Fircáková – D. Lechner. Bratislava, Univerzitná knižnica v Bratislave – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2001, s. 14 – 18.
- Eugen Jóna a tzv. novohradské bohemizmy.** In: Husiti na Slovensku. Zborník príspevkov z konferencie, Lučenec 2001. Red. I. Kaczarová. Lučenec, Mestský úrad – Novohradské múzeum 2001, s. 107 – 114.
- Za Henrichom Bartekom na návšteve u benediktínov.** – Slovenské pohľady, IV + 117, 2001, č. 2, s. 65–75.
- Ako som prekladal Humboldta.** – Slovenské pohľady. IV + 117, 2001, č. 6, s. 88 – 96.
- Encyclopaedia Beliana. 2. zv. Bel – Czy.** Bratislava, Encyklopedický ústav SAV 2001. 686 s. (člen redakčnej rady a vedúci lexikálnej skupiny jazykoveda, spoluautor), Benveniste, Émile, s. 38, Bernolák Anton, s. 59, biologický naturalizmus, s. 126, Bloomfiel, Leonard, s. 163, Boas, Franz, s. 167, Boďanský, Osyp Maksymovyč, s. 173, bohemistika, s. 183 – 184, Bopp, Franz, s. 213, Bosák, Ján, s. 226, Bratislavský lingvistický krúžok, s. 280, britský štrukturalizmus, s. 317, Broch, Olaf, s. 323, Brondal, Viggo, s. 325, Brugmann, Karl Friedrich Christian, s. 335 – 336, Budovičová, Viera, s. 359, Buffa, Ferdinand, s. 360 – 361, Buzássyová, Klára, s. 403, cirkumstant, s. 558, Coseriu, Eugenio, s. 625, cudzie slová, s. 652, možno aj Benedikt z Nedožier, s. 28.
- Profile of a Slovak Institution.** – Slovak Studies Association Newsletter (New York), 24, 2001, No 1, s. 10–13.
- Publikácia z kolokvia mladých českých jazykovedcov (Jazykovedné aktuality 2001).** – Slovenská reč, 66, 2001, s. 164 – 165 (rec.).
- Ďalšia monografia o novohradskej obci (DRENKO, J.: Lupoč. Monografia Obce. Lupoč 2001).** – Kultúra slova, 35, 2001, s. 293 – 296.
- Jubileum profesora Gabriela Altmanna.** – Bibliografia prác Gabriela Altmanna za roky 1961 – 2000. – Jazykovedný časopis, 25, 2001, s. 67 – 78.

- Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., a jeho dielo. In: Človek a jeho jazyk 2. Jazyk ako pamäť kultúry. Výber z lingvistického diela profesora Jána Horeckého. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2001, s. 9 – 13.
- Vysoké ocenenie celej slovenskej jazykovedy. (Na slovíčko s pánom profesorom PhDr. Jánom Horeckým, DrSc.). – Správy Slovenskej akadémie vied, 37, 2001, č. 1, s. 10 – 11 (rozhovor S. Ondrejoviča s J. Horeckým).
- Ešte pár ťahov k portrétu prof. PhDr. Jána Horeckého, DrSc. – Správy Slovenskej akadémie vied, 37, 2001, č. 7 – 8 (hárok vložený do časopisu, nepaginovaný).
- Akademik Jurij Derenikovič Apresian. — Jazykovedný časopis, 25, 2001, s. 78 – 79.
- Spoločnosť Jozefa Mistrika. – Slovenská reč, 66, 2001, s. 252.
- K nedožitým 80. narodeninám profesora Milana Romportla. – Slovenská reč, 66, 2001, s. 253 – 254.
- Spomienka na Štefana Michalusa. – Kultúra slova, 35, 2001, s. 289 – 291.
- Sympóziu a živote a dobe Michala Godru (Michal Godra. Život a dielo. Kulpín 3. augusta 2001). – Slovenská reč, 66, 2001, s. 315 – 317.
- Aktivity vydavateľstva Náuka. – Slovenská reč, 66, 2001, s. 62.
- O výslovnosti pomenovania rieky Tisy. – Slovenská reč, 66, 2001, s. 63
- Výslovnosť mena Timrava. – Slovenská reč, 66, 2001, s. 332 – 333.
- Dziny, dziny, slovenčiny... Literárny týždenník, 14, 1. febr. 2001, č. 5, s. 5.
- Speje náš jazyk do záhuby? – Literárny týždenník, 14, 2001, č. 19, s. 1, 4.
- O vzájomnom „utínaní“. – Literárny týždenník, 14, 2001, č. 22, s. 5.
- Jazykovedec – desaťbojár. – Novohradské noviny, 12, 23. 4. 2001, č. 17, s. 5. (rozhovor pripravil J. Mihály).
- Kniha, ku ktorej sa rád vraciam. – Knižná revue, 7. február 2001, s. 8.
- Namiesto úvodu. – Slovenská reč, 66, 2001, s. 3 – 4.
- Predslov. In: Vincebt Blanár: Selecta linguistica et onomastica. Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2000 (nepaginované).
- Predslov. In: Ján Horecký: Kultivovanie slovenčiny. Princípy a kritériá. Spisy SJS, 4. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2001, s. 7.
- Úvodný príhovor. – Peter Tvrdý. Zborník zo seminára k 150. výročiu narodenia, 28. novembra. Zost. S. Ondrejovič – K. Fircáková – D. Lechner. Bratislava, Univerzitná knižnica v Bratislave – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2001, s. 5.
- Publikácia o Jánovi Šalamúnovi Petianovi-Petényim (Znovu uverejnená recenzia na knižku Drenko, J.: Ján Šalamún Petian-Petényi (1799 – 1855). Lučenec 1999). In: DRENKO, J.: Výberová personálna bibliografia. Lučenec, Novohradská knižnica 2001 (nepaginované).

2002

- Ladislav Dvonč – homo linguisticus et bibliographicus.** In: **Jazykoveda v bibliografii – bibliografia v jazykovede. Na počesť Ladislava Dvonča.** Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2002, s. 19 – 18.
- Einstellungen zu einigen Varietäten und Minderheitensprachen in der heutigen Slowakei.** In: **Mehrsprachiges Europa durch Interkomprehension in Sprachfamilien.** Hagen: Fernuniversität 2002, s. 428 – 433.

- Jazyk i možnosti jeho regulovania.** In: *Vstreči etničeských kultur v zerkale jazyka (v sopostavitel'nom lingvokulturnom aspekte)*. Red. G. P. Neščimenko. Moskva: Nauka 2002, s. 175 – 186 (spoluautor Viktor Krupa).
- Aus der Forschung der sprachlichen und ethnosprachlichen der Slowaken in Niederösterreich.** In: *Falsche Grenzen, wahre Hindernisse*. Ed. Elisabeth Reif, Ingrid Schwarz. Wien: Madelbaum Verlag 2002, s. 114 – 130.
- „Malé jazyky“ z pohľadu ekolingvistiky.** In: *Překlady a jak na to*. Praha: Jednota tlumočnicků a překladatelů 2002, s. 96 – 101 (publikácia je aj na CD Rom–e).
- Michal Godra a Henrich Bartek.** In: *Nový život (Nový Sad)*, 54, 2002, č. 5 – 6, s. 311 – 314.
- O jazyku slovenskej tlače po roku 1989.** In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica*. Red. P. Žigo. Bratislava 2002, s. 60 – 65.
- Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Úvodné slovo.** In: *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine*. Ed. Ľ. Králik. Bratislava: Veda 2002, s. 7 – 10.
- Intonácia slovenskej vety.** In: *Slovenská reč*, 67, 2002, č. 2, s. 77 – 81.
- O výraze sofistikovaný.** In: *Kultúra slova*, 26, 2002, č. 1, s. 3 – 6.
- O jazyku a s jazykom jazykovedca.** Doc. PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc., riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave. – *Revue Piešťany*, 38, 2002, č. 10, s. 9 (rozhovor viedol M. Kazík).
- Jazyk ako fenomén.** In: *Kultúrny život*, 3, 2002, s. 31 – 32 (spoluautor V. Krupa).
- Veľa kriku pre nič.** – *Dilema*, 2002, č. 6, s. 68 – 69.
- Nechajme to na jazykovedcov!** In: *RAK*, 7, 2002, č. 2, s. 28 – 31.
- Najlepší spisovatelia 20. storočia.** In: *RAK*, 7, 2002, č. 4, s. 31.
- Keď sa zabúda na jazykovedcov (Ilustrovaná encyklopédia ľudskej vzdelanosti.** Bratislava: Výber 2001). In: *Kultúra slova*, 26, 2002, č. 1, s. 39 – 44 (rec.).
- Chvála slovenského jazyka podľa Štefana Moravčíka (Moravčík, Štefan: Slovenský spev vtákov.** Bratislava – Martin: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov – Matica slovenská 2002). In: *Kultúra slova*, 26, 2002, č. 1, s. 102 – 103 (rec.).
- Slovensko očami Rakúšanky v slovenskom preklade (Matzner–Holzer, Gabriele: Neznáme Slovensko očami Rakúšanky.** Bratislava: Vydavateľstvo Petrus 2002). In: *Kultúra slova*, 26, 2002, č. 3, s. 160 – 168 (rec.).
- Slovenčina v austrálskej konverzačnej príručke jazykov východnej Európy (Estern Europe Phrasebook.** Victoria: Lonely Planet 2001). In: *Kultúra slova*, 26, 2002, č. 4, s. 234 – 237 (rec.).
- Zborník o modlitbe (Modlitba a jej jazykové, literárne a komunikačné hodnoty.** Ed. S. Očenášová–Štrbová. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2002). In: *Slovenská reč*, 67, 2002, č. 1, s. 40 – 43 (rec.).
- Práca o vetných modeloch v slovenčine (Nižníková: J.: Vetné modely v slovenčine.** Prešov: Prešovská univerzita 2002). *Slovenská reč*, 67, 2002, s. (rec.).
- Zomrel ruský slovakista L. N. Smirnov.** In: *Slovenská reč*, 67, 2002, s. 49 – 51.
- Bibliografická slovakistických prác Leva Nikandroviča Smirnova (1956 – 2001).** In: *Slovenská reč*, 67, 2002, s. 51 – 60.
- Spomienka na Jozefa Lišku,** In: *Slovenská reč*, 67, 2002, s. 186 – 189.
- Na nedožitú osemdesiatinu profesora Jána Oravca.** In: *Slovenská reč*, 67, 2002, s. 307 – 309.

Úvodom. In: Jazykoveda v bibliografii – bibliografia v jazykovede. Na počesť Ladislava Dvonča. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2002, s. 9.

2003

Úvod do analýzy textov. 1. vyd. Bratislava, Veda 2003. 368 s. (spoluautori G. Wimmer, G. Altmann, L. Hřebíček, S. Wimmerová).

Médiá na Slovensku o Rómoch: Prípád Polichno. In: *Obraz Romu v stredoeurópskych masmédiách po roce 1989 – Presentations of Roma/Gypsies in the Central European Media after 1989*. Ed. J. Homoláč, K. Karhanová, J. Nekvapil. Brno, *Doplňek* 2003, s. 145 – 162 (angl. res. s. 161 – 162. – s. 150 – 160. Zároveň uverejnené na internete: <http://ulug.ff.gz/projekty/romove/>

„Malé jazyky“ z jazykovoekologického pohľadu. In: *Preklad z/do málo rozšírených európskych jazykov. Translation from/into European Languages of Limited Diffusion*. Ed. A. Rády et al. Bratislava, *Letra* 2002, s. 113 – 119.

Akademická gramatika slovenského jazyka a súčasné podmienky. In: *Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku*. Ed. M. Šimková. Bratislava, Veda 2003, s. 9 – 18.

Sedem decenií časopisu *Slovenská reč*. In: *Slovenská reč 1932 – 2002*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2003, s. 9 – 34.

Autorský register časopisu *Slovenská reč* za roky 1932 – 2002. In: *Slovenská reč 1932 – 2002*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2003, s. 155 – 368 (spoluautorka Anna Oravcová).

Ešte k diskusii o intonácii slovenskej vety. – *Slovenská reč*, 68, 2003, s. 153 – 155.

Encyclopaedia Beliana. Slovenská všeobecná encyklopédia. Tretí zväzok Č – Eg. Bratislava, *Encyklopedický ústav SAV* 2003, Čabala, Michal. s. 13, časovanie, s. 32 – 33, častice, s. 34 (spoluautor), český jazyk, s. 90 – 91, Dař, Vladimír Ivanovič, s. 172, Damborský, Ján, s. 182, Daneš, František, s. 191, Delbrueck, Bertold, s. 264, determinatívna syntagma, s. 321, diakritický pravopis, s. 347, diaféza (spoluautor), s. 356, diskurzívna analýza, s. 409, distributívna analýza, s. 413, dĺžň, s. 435, Doležal, Pavel, s. 465 – 466, Ďurovič, Ľubomír, s. 615, Dvonč, Ladislav, s. 631, Dvončová, Jana, s. 631.

Fonický či fónický? – *Slovenská reč*, 68, 2003, s. 197 – 198.

Úvodné slovo. In: *Slovenská reč 1932 – 2002*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2003, s. 7 – 8.

Slovo úvodom. In: *Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku*. Ed. M. Šimková. Bratislava, Veda 2003, s. 7.

Slovo na úvod. – *Slovenská reč*, 68, 2003, s. 3 – 4.

Zdravica PhDr. Milošovi Dokulilovi, DrSc. In: *In memoriam Miloše Dokulila*. Usp. S. Čmejrková, Z. Svobodová. Praha, *Ústav pro jazyk český AV ČR* 2002, s. 38 – 39 (spoluautorka K. Buzássyová).

Alfonz Zauner sa narodil pred 100 rokmi. – *Slovenská reč*, 68, 2003, s. 58 – 60.

Pri odchode Pavla Števčeka. – *Kultúra slova*, 37, 2003, s. 8 – 9.

Dielo Ladislava Dvonča uzavreté. In: *Slovenská reč*, 68, 2003, s. 307 – 309.

Súpis prác Ladislava Dvonča za roky 1996 – 2003. In: *Slovenská reč*, 68, 2003, s. 309 – 314 (spoluautor L. Dvonč).

- Gejza Horák už nežije. In: Slovenská reč, 68, 2003, s. 315 – 316.
- Súpis prác Gejzu Horáka za roky 1999 – 2003. In: Slovenská reč, 68, 2003, s. 317 – 318.
- Martin Hattala zomrel pred sto rokmi. – Slovenská reč, 68, 2003, s.
- Čeština ako cudzí jazyk (H. Sofeydi – S. M. Newerkla: Tschechisch. Fascination der Vielfalt. Wiesbaden 2002). In: Slovenská reč, 68, 2003, s. 305 – 306 (rec.)
- Lingvistický slovník Jozefa Mistríka (Mistrík, J.: Lingvistický slovník. Bratislava 2002). – Kultúra slova, 36, 2002, s. 349 – 350 (rec.).
- Kto je kto v dnešnom Novohrade (Mihály, F.: Kto je kto v Novohrade. Praha 2001). – Kultúra slova, 37, 2003, s. 52 – 56 (rec.).
- Ľudia, peniaze, banky (Ľudia. Peniaze, Banky. Zborník z konferencie. Bratislava, Národná banka Slovenska 2003). In: Kultúra slova, 37, 2003, s. 226 – 230 (ref.).
- Jazykovedci medzi spisovateľmi (REZNÍK, J.: Túry do literatúry. Bratislava 2003). – Kultúra slova, 37, 2003, s. 294 – 298 (ref.).
- Opäť nová publikácia o novohradskom nárečí (BOHUŠOVÁ, M.: Nárečie Lupoče. Banská Bystrica 2003). – Kultúra slova, 37, a. 356 – 358 (ref.).
- Soziolinguistische Bibliographie europäischer Länder fuer 2001. SK. In: Sociolinguistica 17. Sprachstandards. Tuebingen, Niemeyer 2003, s. 276 – 277.
- Jozef Dobrovský a slovenská jazykoveda. In: Mezinárodní symposium Josef Dobrovský, fundator studiorum slavlicorum. Praha 10. – 13. júna 2003. Praha 2003, s. 41.
- Úvodné slovo. In: Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2003, s. 7 – 8.
- Slovo úvodom. In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava, Veda 2003, s. 7.
- Slovo na úvod. – Slovenská reč, 68, 2003, s. 3 – 4.
- Slovo na úvod. In: Horecký, Ján: Onomaziologická štruktúra slovenčiny. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2003 (Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, 5/2003). Red. S. Ondrejovič – M. Šimková, s. 5 – 7.
- Úvodné slovo. In: Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Ed. P. Žigo – M. Majtán. Bratislava, JÚLŠ SAV, FF UK, Veda 2003, s. 7.

2004

- Das Projekt eines mehrbändigen Bedeutungswörterbuchs der slowakischen Sprache und seine Normierungsaspekte. In: Sprachkultur und Lexikographie. Von der Forschung zur Nutzung von Wörterbüchern. Frankfurt am Main et al., Peter Lang 2004, s. 139 – 149 (spoluautorka Klára Buzássyová).**
- K niektorým problémom pripravovaného *Ortoepického slovníka slovenského jazyka*. In: Zborník z Konferencie česko-slovenské pobočky ISPhS 2004. Ed. T. Duběda, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2004, s. 54 – 64.**
- Z česko-slovenského konfrontačného štúdia. In: Čeština – univerzália a specifika 5. Sborník 5. mezinárodního setkání bohemistu v Brně 13. – 15. 11. 2003. Brno, Masarykova univerzita 2004, s. 436 – 440.**

- Jazyk v menšinovom prostredí.** In: *Slovenčina v menšinovom prostredí. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba, 16. – 17. októbra 2003. Békešská Čaba, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2004, s. 43 – 49 (maď. a nem. resumé).*
- Jubileum Jazykovedného ústav Ľudovíta Štúra SAV – ohniska lingvistického výskumu na Slovensku.** In: *Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 120, 2004, č. 7/8, s. 179 – 186.*
- Rok 2004 a slovenčina.** – *Slovenská reč, 69, 2004, s. 3 – 6.*
- Východoslovenský jazykový separatizmus v 19. a 20. storočí (Poznámky k Východoslovenskému slovníku).** – *Slovenská reč, 69, 2004, s. 129 – 150 (spoluautor Š. Švagrovský)*
- Janičiar v historickom a metaforickom kontexte.** In: *Jazyk v komunikácii. Medzinárodný zborník venovaný Jánovi Bosákovi.* Ed. S. Mislovičová. Bratislava, Veda, s. s. 126 – 132.
- Dobrovského obraz o slovenčine v diele Mithridates.** In: *Jozef Dobrovský. Fundator studiorum slavlicorum. Vyd. V. Vavřínek, H. Gladkova, K. Skwarska. Praha, Slovanský ústav AV ČR 2004, s. 354 – 363.*
- Eugen Jóna 95-ročný. – *Slovenská reč, 69, 2004, s. 59 – 60.*
- Jubilant Vladimír Benko. – *Slovenská reč, 69, 2004, s. 189 – 190.*
- Šva. – *Slovenská reč, 69, 2004, s. 61 – 62.*
- Slovenčina je esperantom Slovanov. Keď zasvieti slnko, rozprávam sa so Štúrom. *Večerník, 49, 30. 4. 2004, č. 83, s. 11 (rozprával sa V. Šmihula, fotky R. Huettner).*
- Profesor Ján Findra jubiluje. – *Slovenská reč, 69, 2004, s. 114 – 116.*
- Bibliografia Jána Findru za roky 1993 – 2003. – *Slovenská reč, 69, 2004, s. 117 – 123.*
- Spomienka na Antona Prídavka a tých druhých (Prídavkovcov). – *Slovenská reč, 69, 2004, s. 231 – 233.*
- Pred 200 rokmi zomrel Wolfgang von Kempelen. – *Slovenská reč, 69, 2004, s. 248 – 249.*
- Integrita.* – *Slovenská reč, 69, 2004, s. 250 – 251.*
- Jubileum profesora Miroslava Dudka. – *Nový život (Nový Sad), 56, 2004, č. 3 – 4, s. 217 – 218.*
- Soziolinguistische Bibliographie europäischer Länder für 2002. Slowakei. In: *Sociolinguistica. Internationaler Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik 18. Codeswitching.* Tübingen, Max Niemeyer Verlag 2004, s. 256 – 258.
- Sviatok európskych jazykov v Maribore. – *Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, 4 + 120, 2004, č. 12, s. 143 – 146.*
- Medzinárodná konferencia o slovenčine v menšinovom prostredí v Békešskej Čabe. – *Slovenská reč, 69, 2004, s. 331 – 332.*
- Odišiel nestor slovenskej jazykovedy (nekrológ za Eugenom Jónom). – *Slovenská reč, 69, 2004, s. 354 – 357.*
- Robert Auty (1914 – 1978). – *Slovenská reč, 69, 2004, s. 374 – 376.*
- Slovensko-český a česko-slovenský slovník na cesty (Feifíčov, M. – Nemeč, V.: Slovensko-český a česko-slovenský slovník na cesty. 2. vyd. Dobřichovice 2003). – *Kultúra slova, 38, 2004, s. 297 – 299 (rec.).*

Monografia o slovenskom jazyku v prostredí inteligencie v Békešskej Čabe (Uhrinová, A.: Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe – A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználata. Békešská Čaba 2004). – Slovenská reč, 69, 2004, s. 354 – 357 (rec.)

Glosár. – Slovenská reč, 69, 2004, s. 377 – 378.

2005

Die unbekannte Minderheit. Slowaken in Wien und Niederösterreich im 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg. E. Hrabovec, W. Reichel. 1. Aufl. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, Peter Lang 2005. 250 s. (spoluautori R. Letz, W. Reichel, J. Glovňa, K. Palkovič).

Polemika s polemickými hlasmi o slovenskej sociolingvistiky. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach.* Ed. J. Dolník. Bratislava, Univerzita Komenského 2005, s. 195 – 205.

Jazykové mýty. In: *Mýty naše slovenské.* Zost. E. Krekovič – E. Mannová – E. Krekovičová. Bratislava, Academic Electronic Press 2005, s. 62 – 70 (spoluautor V. Krupa).

Jazykové mýty a ich poslanie. *Clovek a spoločnosť, internetový časopis*, 8, 2005, č. 2, www.saske.sk/cas/2-2005/teftbar.html (spoluautor V. Krupa).

Sociolingvistické poznámky k rytmickému kráteniu. In: *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach.* Ed. M. Považaj. Bratislava, Veda 2005, s. 107 – 115.

Niekoľko glos k majoritným a minoritným spoločenstvám. In: *Eurolitteraria – Eurolingua 2005.* Ed. O. Uličný. Liberec, Technická univerzita 2005, s. 243 – 249, 398.

Wilhelm von Humboldt. Čo je náš skutočný domov? In: *Anthropos*, 2005, č. 5, s. 20 – 24.

Mýty naše slovenské. Zost. E. Krekovič – E. Mannová – E. Krekovičová. Bratislava, Academic Electronic Press 2005 – *Knižná revue*, 15, 6. júl 2005, č. 14 – 15, s. 1 (rec.).

Ďalšia monografia o používaní slovenského jazyka v Maďarsku (Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe. Zost. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba 2005) – *Slovenská reč*, 70, 2005, č. 1–2, s. 100 – 103 (rec).

Myšlienky filozofa slobody (Berďajev, N. A.: Sebapoznanie. Pokus o filozofickú autobiografiu. Bratislava, Agora 2005). – *Knižná revue*, 15, 31. 8. 2005, č. 18, s. 3.

Silnejším svetlom na cudzie slová (Slovník cudzích slov – akademický. Bratislava, SPN 2005). – *Knižná revue*, 15, 14. septembra 2005, č. 19, s. 5.

Deň otvárania dverí i nových „studničiek“ vedy v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. – *Správy SAV*, 41, 2005, č. 1, s. 4 – 5.

Festival európskych jazykov v Maribore. – *Správy SAV*, 41, 2005, č. 1, s. 12.

Živá voda pre nový výkladový slovník slovenského jazyka. – *Správy SAV*, 41, 2005, č. 3, s. 10 – 11.

Osobnosti deťom: Jazykovedec Slavomír Ondrejovič. In: *Fifík*, 15, 2005, č. 6, s. 13.

Jazyk dokáže aj rozvášniť. – *Sme, magazín víkend*, 9. apríla 2005, s. 27 (so S. Ondrejovičom sa zhovárala B. Dvořáková).

- Reč, ktorou hovoríme a píšeme, vôbec nie je zlá. – *Romboid*, 40, 2005, č. 6, s. 57 – 63 (rozhovor so Slavomírom Ondrejovičom pripravili Ján Litvák a Oleg Pastier).
- Jazyk žije s nami a pre nás. O pripravovanom Slovníku súčasného slovenského jazyka hovorí doc. PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc., riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. – *Knižná revue*, 15, 2005, č. 16 – 17, s. 12 (pripravila Marta Bábiková).
- Na úvod. In: *Kvantita v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach*. Ed. M. Považaj. Bratislava, Veda 2005, s. 7.
- Fázové slová. In: *Encyclopaedia Beliana 4*. Bratislava, Encyklopedický ústav SAV 2005, s. 336, Fillmore, Charles, s. 407 – 408, filológia, s. 413, filozofia jazyka, s. 416 – 417, forma, s. 505 – 507 (spoluautor), Fortunatov, Filip Fiodorovič, s. 515, frekvencia, s. 602 – 603 (spoluautor), frekventatíva, s. 603, Frizinské zlomky, s. 621, s. futúrum, s. 657.

2006

- Ludevít Štúr: *Nauka reči Slovenskej I. Text (faksimile)*. 1. vyd. Na vydanie pripravili Ľ. Ďurovič a S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2006. 216 s.
- JÓNA, Eugen – ĎUROVIČ, Ľubomír – ONDREJOVIČ, Slavomír: *Ludevít Štúr: Nauka reči Slovenskej II. Komentáre. Bibliografia*. 1. vyd. Bratislava, Veda 2006. 332 s.
- Sedem a pol. *Zápisky z tzv. vedeckej turistiky*. 1. vyd. Bratislava, Veda 2006. 132 s.
- Jazyková politika v Slovenskej republike 2004, jej východiská a smerovanie*. Anna Butašová, Zdenka Gadušová, Ružena Žilová, Viktor Krupa, Slavomír Ondrejovič, Juraj Butaš, Ján Hero, Marta Žáčková, Mária Alabánová, Danica Bakossová, Ľudovít Bálint, Iris Domancová, Beáta Menzlová, Ladislav Navrátil. 1. vyd. Bratislava, Štátny pedagogický ústav 2006. 70 s.
- Jazykovyje mify i ich missija*. In: *Globalizacija – etnizacija – etnokuľturnyje processy*. Red. G. Neščimenko. Moskva, Nauka 2006, s. 164 – 181 (spoluautor V. Krupa).
- Niekoľko glos k majoritným a minoritným spoločnostvám*. In: *Eurolitteraria – Eurolingua 2005*. Ed. Oldřich Uličný. Liberec, Technická univerzita 2005, s. 243 – 249.
- Slovenčina ako jazyk majoritný a minoritný*. In: *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku. Materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinárodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Budapešť 14. – 15. 10. 2005. Red. Uhrinová-Hornoková, Alžbeta. Békešská Čaba, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2006, s. 185 – 190.
- K jazykovej situácii a jazykovej legislatíve na Slovensku*. – In: *Studia Academica Slovaca*, 35, 2006, s. 61 – 74 (spoluautor Viktor Krupa).
- Keď cieľovým jazykom je slovenčina*. In: *Medzikultúrny a medzipriestorový faktor v preklade. Letná škola prekladu 4*. Red. Alojz Keníž. Bratislava, AnaPress 2006, s. 33 – 45.
- Fenomén Viktor Krupa. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život*, IV + 122, č. 12, s. 132 – 139. Iný variant v angličtine *The Phenomenon Viktor Krupa*. In: *Favete Linguis. Studies in Honour of Viktor Krupa*. Ed. Jozef Genzor – Martina Bucková. Bratislava, Institut of Oriental Studies Slovak Academy of Sciences 2006, s. 7 – 13.

- Za profesorom Jánom Horeckým. – Slovenské pohľady na literatúru, umenie a život, VI + 122, 2006, č. 10, s. 121 – 126. Iný variant: Dielo profesora Jána Horeckého uzavreté. – Slovenská reč, 71, 2006, s. 264 – 269 a Jazykovedný časopis, 57, 2006, s. 141 – 145.**
- Samo Czambel – významný slovenský jazykovedec. – Slovenská reč, 71, 2006, č. 6, s. 321 – 329.**
- Pred polstoročím zomrel Ľudovít Šenšel. – Slovenská reč, 71, 2006, s. 190 – 191.
- Ľudovít Šenšel ako jazykovedec. – Tvorba, 16 (25), 2006, č. 3, s. 21 – 22.
- Nové vydanie Štúrovej Nauky reči Slovenskej. – Tvorba, 16 (25), č. 4, s. 37 – 39.
- Súpis prác Jána Horeckého za roky 2001 – 2006. – Jazykovedný časopis, 57, 2006, s. 145 – 155 (spoluautor L. Dvonč).
- Prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., člen korešpondent SAV. In: Slovenskí vzdelanci. Doctissimi Slovaciae V. Red. A. Doktorová. Bratislava, Ústredná knižnica SAV 2006, s. 47 – 49.
- Škoviera, Daniel: De litteratura Slavorum germanissima. O írečitej spisbe Slovákov. Bratislava, Stimul 2005. 106 s. – Slovenská reč, 71, 2006, s. 172 – 174.
- Tajné slobodomurárske dejiny Bratislavy (Hradská, Katarína: Slobodomurárske lóže v Bratislave. Bratislava, A. Marenčin – Vydavateľstvo I. Štefánika 2005). – Knižná revue, 2006, 16, 4. januára 2006, č. 1, s. 5 (rec.)
- Ďalší zväzok Historického slovníka slovenského jazyka (Historický slovník slovenského jazyka 6. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 2005). – Knižná revue, 2006, 16, 18. januára 2006, č. 2, s. 3 (rec.).
- Poznaj sám seba cez japonské rozprávky (Ružičková, Eva: Japonské rozprávky. Cesta k medzinárodnej komunikácii. Bratislava, Univerzita Komenského 2005). – Knižná revue, 2006, 16, 15. februára 2006, č. 4, s. 9.
- Slováci si myslia, že reči vedia, hlavne češtinu. – SME, 15, 22. 2. 2006, č. 44, s. 1 (spoluautor).
- Jazyk je farebnejší ako dúha. Literárny týždenník, 19, 2006, č. 15 – 16, s. 9 – 10 (rozhovor M. Černej so S. Ondrejovičom).
- Na čom si predkovia brúsili rozumy (Adolf Peter Zátarecký: Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky. Bratislava, Slovenský Tatran 2005). – Knižná revue, 2006, 16, 26. apríl 2006, č. 9, s. 8 (rec.).
- Oravci o svojej minulosti. Reč a slovesnosť oravského ľudu. Martin, Vydavateľstvo Matice slovenskej 2006. – Knižná revue, 16, 7. jún 2006, č. 24, s. 1.
- Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica (Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Na základe poverenia predstaviteľov mesta napísal v rokoch 1896 – 1922 E. Jurkovič. Banská Bystrica, Pribicer 2005). – Knižná revue, 16, 7. jún 2006, č. 24, s. 10.
- Dobrá správa od lingvistov (M. Ološtiak, M. Bilá, R. Timková: Slovník anglických vlastných mien v slovenčine. Bratislava, Kniha-Spoločník 2005). – Knižná revue, 16, 27. september 2007, č. 20, s. 5 (rec.).
- Alojz Medňanský: Dávne povesti o hradoch (Bratislava, Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2006). – Knižná revue, 16, 2006, č. 16 – 17, s. 1 (rec.).
- Príspevok k obrazu stredovekého kresťanského Slovenska (Kútnik-Šmálov, Jozef: Kresťanský stredovek Slovenska. Trnava, Lúč 2005). – Knižná revue, 16, 2006, č. 19, s. 5. (ref.).

- Redakčná poznámka. – Slovenská reč, 71, 2006, s. 69.
- Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 2005. – Slovenská reč, 71, 2006, č. 5, s.
- Od skonu Milana Urbančoka prešlo už štvrtstoročie. – Slovenská reč, 71, 2006, č. 5, s. 295 – 296.
- Andrej Keder (1916 – 2001). – Slovenská reč, 71, 2006, č. 6, s. 362.
- Naozaj nepotrebuje spisovná slovenčina výrazy *napriahnuť* a *náprah*? – Slovenská reč, 71, 2006, s. 270 – 271.
- Blahoželanie jubilantovi. In: Tabula gratulatoria. In honorem professori Alexandro Duličenko. Tartu, Tartu University Press 2006, s. 22 – 23.
- Štafetový kolík jazykovedy. Bibliotheca Ioniana a obraz Nikolaja Sergejeviča Trubeckého. – Správy SAV, 42, 2006, č. 11 – 12, s. 18 – 19.
- Soziolinguistische Bibliographie europäischer Länder 2004. Slowakei. In: Sociolinguistica. Internationales Jahrbuch fuer Europäische Sociolinguistik (paralený podnázov v angl. a fr.). Hrg. U. Ammon – J. K. Mattheier – P. H. Nelde. 20. Tuebingen, Max Niemeyer Verlag 2006, s. 92 – 95.
- „Keď umrú všetci naši veľkí, nebudeme sa mať pred kým hanbiť“ (o Antonovi Habovštiakovi). – Naša Orava. Regionálne noviny, 26. septembra 2006, s. 11 (spoluautor).

2007

- Henrich Bartek – známy i neznámy. – Slovenská reč, roč. 72, 2007, č. 3, s. 129 – 133.
- The Work of Professor Ján Horecký Completed. – Skase. Journal of Theoretical Linguistics, vol. 4. 2007, č. 4, s. 1 – 5.
- Polemics with Polemic View of Slovak Sociolinguistics. – Skase. Journal of Theoretical Linguistics, vol. 4. 2007, č. 4, s. 114 – 121.
- Fenomén Viktor Krupa. – Jazykovedný časopis, roč. 58, 2007, č. 1, s. 3 – 10.
- Niekoľko glos k relácii jazyk a identita. In: Filologická revue – nová séria, roč. 1, 2007, s. 82 – 95.
- Je slovenčina najťažší jazyk na svete? – Kultúra slova, roč. 41, 2007, č. 6, s. 321 – 325.
- Výskum hovorenej podoby spisovnej slovenčiny po 40 rokoch. In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 6. Ed. Slavomír Ondrejovič. Bratislava, Veda 2007, s. 9 – 17.
- Linguistica Sturiana in fontibus. In: Ľudovít Štúr a reč slovenská. Prednášky z jazykovednej konferencie konanej 13. – 14. júna 2006 v Bratislave. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2007, s. 139 – 146.
- Storočnica Henricha Barteka. – Studia Academica Slovaca, 36, 2007, s. 85 – 90 (angl. resumé).
- Ku kategórii enantiosémie. In: Lexikálna sémantika a derivatológia. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc. Prešov 5. december 2000. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2007, s. 125 – 130.
- Jozef Dobrovský a Juraj Ribay. In: Jur Ribay 1754 – 1812. Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá bola 9. júna 2004 v Bratislave. Bibliografic-

- ký zborník 2005. Ed. M. Dudok – M. Kovačka. Martin, Slovenská národná knižnica 2007, s. 23 – 27.**
- Hviezdička prpoce do pece...* Kultúra slova, roč. 41, 2007, č. 1, s. 39 – 40.
- Náprah a švih.* – Slovenská reč, roč. 72, 2007, č. 5, s. 288 – 289.
- Čo znamená slovo *odparkovať*? – Slovenská reč, 2007, roč. 72, č. 5, s. 313 – 314.
- Za Oľgou Schulzovou. – Slovenská reč, 72, 2007, s. 251 – 252.
- Pred 100 rokmi sa narodila Ján Garaj. – Slovenská reč, roč. 72, 2007, s. 257 – 259.
- Zomrel doc. PhDr. Pavel Novák, CSc. – Jazykovedný časopis, 58, 2007, s. 79 – 80.
- Človek František Mikloško a my. Kropil slovník živou vodou. In: Správy Slovenskej akadémie vied, roč. 43, 2007, č. 6, s. 9.
- Slovník súčasného slovenského jazyka (A – G). – Knižná revue, 17, 14. marec 2007, č. 6, s. 3 (rec.).
- Slovník naopak (Oravec, Peter: Obrátený slovník cudzích slov. Bratislava, Epos 2007). – Knižná revue, 17, 24. októbra 2004, č. 22, s. 5 (rec.).
- Pestvá a voľné cviky (Satinský Julius: Listy z Onoho sveta. Bratislava, Ikar 2007). – Knižná revue, 17, 21. novembra 2007, č. 24, s. 5 (rec.).
- Aby veda nestrácala pôdu pod nohami. Novoročná anketa Správ SAV 2. – Správy SAV, 43, 2007, č. 1, s. 2.
- Úvodom. In: Ľudovít Štúr a reč slovenská. Prednášky z jazykovednej konferencie konanej 13.-14. júna 2006 v Bratislave. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2007, s. 5 – 6.
- Moje cesty za vedou (Úvod) a Ruže pre jazykovedca z knihy Sedem a pol. Zápisky z tzv. vedeckej turistiky. – Zrkadlenie/Zrcadlení, 2007, č. 1, s. 86, 87 – 89 (prebraté z knihy).
- O sliepke s odstrihnutými krídlami. In: Letokruhy Literárneho týždenníka. Ed. J. Bob. Bratislava, CCV 2007, s. 149 – 151 (prebraté LT 1996/39).
- Pre nás i našich nasledovníkov (Slovensko. Dejiny. Divadlo. Hudba. Jazyk. Literatúra. Ľudová kultúra. Výtvarné umenie. Slováci v zahraničí. Ed. Fazekašová. Bratislava, Literárne informačné centrum – Perfekt 2006). – Knižná revue, 17, 25. apríl 2007, č. 9, s. 5. (rec.).
- Na úvod ku komentovanému vydaniu Nauky ... In: Pamätnica Roka Ľudovíta Štúra 2005 – 2006. Red. Oľga Pavúková – Igor Válek. Martin, Matica slovenská 2007, s. 104 – 105 (spoluautor Ľubomír Ďurovič).
- Soziolinguistische Bibliographie europäischer Länder fuer 2005. Slowakei. In: Sociolinguistica. Internationales Jahrbuch fuer europäische Sociolinguistik. Hrg. U. Ammon – K. J. Mattheier – P. H. Nelde. 21. Sprachige Folgen der EU-Erweiterung. Tuebingen, Niemeyer 2007, s. 287 – 289.
- Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 2006. In: Slovenská reč, roč. 72, 2007, č. 6, s. 259 – 271.
- Úvodné slovo. In: Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie. Zost. M. Považaj – P. Žigo. Bratislava, Veda 2007, s. 7.
- Príhovor riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra. In: Jur Ribay 1754 – 1812. Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá bola 9. júna 2004

v Bratislave. Bibliografický zborník 2005. Ed. M. Dudok – M. Kovačka. Martin, Slovenská národná knižnica 2007, s. 6.
 Editoriál. In: Filologická revue – nová séria, 1, 2007, s. 3.

2008

Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy. 1. vyd. Bratislava, Veda 2008. 310 s.

PREKLADATEĽSKÁ ČINNOSŤ

- Kempelen, W. von: Mechanizmus ľudskej reči. Bratislava, Tatran 1990. 248 s. (spolu-prekladateľ P. Ďurčo, preklad z nem.).
- Moosmüller, S. [Moosmüllerová, S.] – Vollmann, R.: Fenomén „spisovný jazyk“ na príklade Rakúska. – In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca. 1. Red. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 50 – 62 (preklad z nem.).
- Dressler, W. U.: Smrť jazykov. – In: Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi. Sociolinguistica Slovaca. 4. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1999, s. 23 – 42 (preklad z angl.).
- Nelde, P.: Konfliktná lingvistika. – In: Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi. Sociolinguistica Slovaca. 4. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1999, s. 13 – 22 (preklad z nem.).
- Finger [Fingerová], Z.: Jazyk vidieckeho obyvateľstva na južnom Slovensku. – In: Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi. Sociolinguistica Slovaca. 4. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1999, s. 67 – 74 (preklad z nem.).
- Humboldt, W. von.: O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu. Bratislava, Veda 2000. 260 s (preklad z nem.).
- István Ráth–Végh: Poviedky (Legendy o bibliofiloch – Memeoáre psa). Preložil S. Ondrejovič. In: Revue svetovej literatúry, 37, 2001, č. 2, s. 139 – 148.
- Ráth–Végh, I.: Kto zo spisovateľov zarábal najviac? Knižná revue, 11, 2001, s. 3. (preklad z maď.)
- Ráth–Végh, I.: Najväčšia kniha na svete. Knižná revue, 11, 8. 8. 2001, č. 16 – 17, s. 3. (preklad z maď.)
- Slovensko/Slovakia. Brusselská deklarácia o vyučovaní jazykov. In: Brussels Declaration on Language learning in Europe in 20 official languages of the European Union. Ed. by Gerhard Stickel. Mannheim, EFNIL 2006. s. 91 – 94 (preklad z angličtiny).
- Rezolúcia o národnej a európskej jazykovej politike prijatá na generálnom zasadnutí EFNILu v Rige 13. novembra 2007 (preklad z angličtiny)

REDAKČNÁ A EDIČNÁ ČINNOSŤ

- Jazykovedné štúdie. 16. Materiály z vedeckej konferencie o sémantike (Smolenice, 14. – 17. januára 1980). Bratislava [1981] (redaktor).
- K princípom marxistickej jazykovedy. Materiály z konferencie o marxistickej jazykovede (Smolenice 21. – 23. novembra 1983). Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1985 (editor).

- Encyklopédia literárnych diel. Sprac. kolektív autorov. Zost. L. Knížek. Bratislava, Obzor 1989. 864 s. (zostavovateľ obrazovej časti s L. Knížkom a A. Hečkovou).
- Jazykovedný časopis, 38, 1987 – doteraz (člen red. rady).
- Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kol. autorov. Bratislava, Obzor 1993. 520 s. (redaktor obrazovej časti).
- Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca. 1. Bratislava, Veda 1995. 240 s. (redaktor, spoluredaktorka M. Šimková).
- Sociolingvistika a areálová lingvistika. Sociolinguistica Slovaca. 2. Bratislava, Veda 1996. 172 s. (editor).
- Zápisník slovenského jazykovedca, 15, 1996 (zodpovedný redaktor s I. Ripkom).
- Jazykovedný zápisník, 16, 1997 (zodpovedný redaktor).
- Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca. 3. Bratislava, Veda 1997. 354 s. (editor)
- Varia. 6. Zborník zo VI. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 27. – 29. 11. 1996). Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1997. 236 s. (vedecký redaktor).
- Slovenská reč, 63, 1998 – 65, 2000 (člen red. rady), 66, 2001 – doteraz (hlavný redaktor a člen red. rady).
- Varia. 7. Zborník materiálov zo VII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 3. – 5. 12. 1997). Red. M. Nábělková. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1998. 324 s. (vedecký redaktor).
- Encyklopaedia Beliana. 1. A – Belk. Red. B. Baloghová a kol. Bratislava, Encyklopedický ústav SAV 1999 (člen red. rady).
- Pange lingua. Zborník na počesť Viktora Krupu. Bratislava, Veda 1999. 264 s. (editor, spolueditor J. Genzor).
- Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi. Sociolinguistica Slovaca. 4. Bratislava, Veda 1999. 200 s. (editor).
- Spravodaj Rady vedeckých spoločností, 1, 1999 – 2, 2000 (člen red. rady).
- Varia. 8. Zborník materiálov z VIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 25. – 27. november 1998). Red. M. Nábělková – Ľ. Králik. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1999. 336 s. (vedecký redaktor).
- Kultúra slova, 34, 2000 – doteraz (člen red. rady).
- Masár, I.: Ako pomenúvame v slovenčine. Kapitoly z terminologickej teórie a praxe. Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. 3. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2000. 60 s. (redaktor).
- Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca. 5. Bratislava, Veda 2000. 300 s. (editor).
- Pauliny, E.: Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania. Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. 2. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2000. 42 s. (redaktor).
- Encyklopaedia Beliana. Slovenská všeobecná jazykoveda v dvanástich zväzkoch. Druhý zväzok Bell – Czy. Bratislava, Encyklopedický ústav SAV 2001. 686 (člen redakčnej rady).
- Človek a jeho jazyk 2. Jazyk ako pamäť kultúry. Výber z lingvistického diela profesora Jána Horeckého. Bratislava, Veda 2001. 306 s. (editor).

- Horecký, J.: Kultivovanie slovenčiny. Princípy a kritériá.
 Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti. 4. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2001. 52 s.
- Peter Tvrdý. Zborník zo seminára k 150. výročiu narodenia, 28. novembra 2000. Bratislava, Bratislava, Univerzitná knižnica v Bratislave – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2001. 158 s. (editor, spolueditori K. Fircáková, D. Lechner).
- DVONČ, Ladislav: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1966 – 2000). Bratislava, Veda 2003. 506 s. (vedecký redaktor).
- Slovenská reč 1932 – 2002. Konferencia. Bibliografia. Bratislava, Veda 2003. 368 s. (editor)
- Encyclopaedia Beliana. Slovenská všeobecná encyklopédia. Tretí zväzok Č – Eg. Bratislava, Encyklopedický ústav SAV 2003 (člen redakčnej rady a vedúci lexikálnej skupiny Jazykoveda).
- Encyclopaedia Beliana. Slovenská všeobecná encyklopédia. Štvrtý zväzok Eh – Gala. Bratislava, Encyklopedický ústav SAV 2005 (člen redakčnej rady a vedúci lexikálnej skupiny Jazykoveda).
- Jazykovedný zápisník. Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, 19 – 21, 2000 – 2002. Bratislava 2006 (zodp. redaktor)
- Studia Academica Slovaca, 35, 2006 (člen redakčnej rady).
- Filologická revue. Nová séria, 1, 2007 (Banská Bystrica, Univerzita mateja Bela. Filologická fakulta hlavný redaktor a predseda redakčnej rady, od r. 2006.
- Encyclopaedia Beliana. Slovenská všeobecná encyklopédia. Piaty zväzok Galb – Hir. Bratislava, Encyklopedický ústav SAV 2007 (člen redakčnej rady a vedúci lexikálnej skupiny Jazykoveda).
- Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 6. Bratislava, Veda 2007. 228 s. (editor).
- Ľudovít Štúr a reč slovenská. Prednášky z jazykovednej konferencie konanej 13. – 14. júna 2006 v Bratislave. Bratislava: Veda 2007. 194 s. (editor)
- Studia Academica Slovaca, 36, 2007 (člen redakčnej rady).

LITERATÚRA

- Ondrejovič Slavo. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925 – 1975). Martin, Matica slovenská 1987, s. 755 – 756 (súpis prác S. Ondrejoviča za roky 1973 – 1975).
- Slavo Ondrejovič. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1976 – 1985). Bratislava, Veda 1997, s. 402 – 407 (súpis prác S. Ondrejoviča za roky 1976 – 1985).
- Slavo Ondrejovič. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986 – 1995). Bratislava, Veda 1998, s. 438 – 445 (súpis prác S. Ondrejoviča za roky 1986 – 1995).
- Ondrejovič, Slavomír. In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1996 – 2000). Bratislava, Veda 2003, s. 296 – 303 (súpis prác S. Ondrejoviča za roky 1996 – 2000).

- Oravcová, Anna: Autorský register časopisu Slovenská reč 1, 1932/1933 – 50, 1985. Bratislava, Veda 1986 (príl. čas. Slovenská reč, 51, 1986), s. 36 – 37, 103 – 104, 151 (záznam prác S. Ondrejoviča uverejnených v rokoch 1973 – 1985 v Slovenskej reči).
- Oravcová, Anna: Autorský register časopisu Slovenská reč 51, 1986 – 60, 1995. Slovenská reč, 60, 1995, s. 362, 373–374, 382 (záznam prác S. Ondrejoviča uverejnených v r. 1986 – 1995 v Slovenskej reči).
- Oravcová, Anna – Ondrejovič, Slavomír: Autorský register časopisu Slovenská reč 1932 – 2002. – Slovenská reč 1932 – 2002. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2003, s.
- Dvonč, Ladislav: Súpis prác Slava Ondrejoviča za roky 1973 – 1995. – Jazykovedný časopis, 47, 1996, s. 60 – 78.
- Dolník, Juraj: PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc., 50-ročný. – Slovenská reč, 61, 1996, s. 100 – 102.
- Horecký, Ján: Mladý jubilant Slavo Ondrejovič. – Jazykovedný časopis, 47, 1996, s. 57 – 60 (k 50. narodeninám).
- Sabol, Ján: Životné jubileum PhDr. Slava Ondrejoviča, CSc. – Slavica Slovaca, 31, 1996, s. 76 – 78 (k 50. narodeninám).
- Zeman, Jiří: Slavo Ondrejovič padesátiletý. – Češtinář, 6, 1995/96, s. 115 – 116.
- Ondrejovič, Slavo. – In: Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kolektívom autorov. Bratislava, Obzor 1993, s. 305 (heslo).
- Slavo Ondrejovič. – In: Zoznam prekladateľov umeleckej literatúry s výberovou bibliografiou preložených diel. Bratislava, APTOS – SSPUL 1997, s. 96, 160, 163 (heslo).
- Ondrejovič, Slavomír, PhDr., CSc. – lingvista – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. – In: Macková, M.: Kto je kto v Slovenskej akadémii vied. Bratislava, Veda 2000, s. 115 – 116 (heslo).
- Ondrejovič Slavomír. – In: Osobnosti Novohradu. Kalendár výročí na rok 2001. Lučenec, Novohradská knižnica 2000, s. 9 (heslo).
- Ondrejovič, Slavomír. – In: Mihály, F.: Kto je kto v Novohrade 1999 – 2000. Praha, Vydavateľstvo Ipeľ 2001, s. 133 – 134 (heslo).
- Ondrejovič, Slavomír. – In: Mihály, F.: Ki kicsoda Nógrádban 1999 – 2000. Praha, Ipeľ Kiadó 2001, s. 133 (heslo).
- Ondrejovič, Slavomír. – Who is Who v Slovenskej republike. Zug (Švajčiarsko), Who is Who Verlag 2003, s. 246 (heslo).
- Ondrejovič, Slavomír (Slavo). In: České a slovenské odborné práce o jihuovýchodní Evropě. Bibliografie za léta 1991 – 2000. Sest. L. Hladký a kol. Brno, Masarykova univerzita 2003, s. 73, 105, 224 – 229, 341 – 344, 382 – 384, 410.
- Ondrejovič, Slavomír, PhDr., CSc. – lingvista. – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. – In: Macková, M.: Kto je kto v Slovenskej akadémii vied 2004. Bratislava, Veda 2004, s. 149 – 151 (heslo, fotografia).
- Ondrejovič, Slavomír. – Who is Who v Slovenskej republike. 2. vyd. Zug (Švajčiarsko), Who is Who Verlag 2005, s. 253 (heslo).
- Zeman, Jiří: Slavomír Ondrejovič šedesátiletý. In: Češtinář (Hradec Králové), 16, 2005/2006, č. 4, s. 127 – 130.
- Ondrejovič, Slavomír (1946) – slovenský lingvista – lexikon.sk.sweb/o.htm

- Súpis prác Slavomíra Ondrejoviča za roky 1996 – 2005. – Slovenská reč, 71, 2006, s. 110 – 126.
- Krupa, Viktor: Slavo Ondrejovič šesťdesiatnik. – Jazykovedný časopis, 57, 2006, s. 69 – 71.
- Buzássyová, Klára: Na šesťdesiatku Slavomíra Ondrejoviča. – Kultúra slova, 40, 2006, s. 164 – 171.
- Zeman, Jiří: Mezinárodní konference Jazyk, věda o jazyku, societa. – Češtinář, 16, 2005/2006, č. 5, s. 160 – 162.
- Dudok, Miroslav: Životné jubileum Slavomíra Ondrejoviča. – Nový život, 58, 2006, č. 10 – 12, s. 11 – 12.
- Ondrejovič, Slavomír – linguist and translator. In: The Encyclopaedia of Slovakia and the Slovaks. A concise Encyclopaedia. Bratislava, Encyclopaedic Institute of SAS 2006, s. 481 (fotka).
- Slavomír Ondrejovič. Wikipédia. Slobodná encyklopédia.
- Slavomír Ondrejovič. Who is Who v Slovenskej republike. 3. vyd. Zug, Verlag fuer Personenenzklopädien 2007, 226 – 227.
- Ondrejovič, Slavomír (1946) – slovenský lingvista – lexikon.sk.sweb/o.htm
- Dolník, Juraj: Životné jubileum doc. PhDr. Slavomíra Ondrejoviča, CSc. – Slovenská reč, 71, 2006, s. 106 – 109.
- Súpis prác Slavomíra Ondrejoviča za roky 1996 – 2005. – Slovenská reč, 71, 2006, s. 110 – 126.
- Litvák, Ján: Slavo. In: Pijem vodu z Dunaja. Bratislava, F. R. G. 2006, s. 110 – 112 (skica).

Jazyk a jazykoveda v pohybe

Editorka
Sibyla Mislovičová

Návrh obálky
Eva Kovačevičová-Fudala

Zodpovedný redaktor
Emil Borčín

Prvé vydanie. Z tlačových podkladov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV vydala a vytlačila VEDA, vydavateľstvo SAV, v Bratislave v roku 2008 ako svoju 3711 publikáciu. 572 strán.

ISBN 978-80-224-1026-7